

Z dziejów geografii
na Uniwersytecie Jagiellońskim
(XV–XXI wiek)

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

Antoni Jackowski, Izabela Sołjan

Z dziejów geografii
na Uniwersytecie Jagiellońskim
(XV–XXI wiek)

*Twórcom geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim,
których idee miały zawsze i mają nadal
wymiar ponadczasowy*

Kraków 2009

Publikację wydano ze środków Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Recenzent: Prof. dr hab. Stanisław Liszewski

Korekta językowa: Jolanta Pałkowska

Komputerowy projekt książki, skład tekstu i przygotowanie do druku
Alicja Marciniak-Nowak – Pracownia Wydawnicza IGiGP UJ

Projekt i opracowanie graficzne okładki: Antoni Jackowski, Alicja Marciniak-Nowak
Zdjęcia na okładce: Maria Baścik, Muzeum UJ, Archiwum IGiGPUJ

Fotografie i ryciny w rozdziale „Słownik biograficzny”: Konrad.K. Pollesch, zbiory pracowników,
Archiwum IGiGP UJ

© Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kraków 2009

Printed in Poland

ISBN 978-83-88424-47-2

Wydawca:

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków, Polska
tel. +48 12 664-52-50, fax +48 12 664-53-85
www.geo.uj.edu.pl

Druk:

Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego
ul. Konfederacka 6, 30-306 Kraków, Polska
tel. +48 12 266-40-00, faks +48 12 269-02-84
www.sdb.krakow.pl

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Nasze korzenie	13
1.1. Początki	13
1.2. Jan Długosz jako geograf	15
1.3. Odrodzenie – „złoty wiek geografii krakowskiej”	25
1.3.1. Akademia Krakowska – europejskie centrum wiedzy geograficznej	25
1.3.2. Geografia Macieja z Miechowa	36
1.3.3. Mikołaj Kopernik i inni autorzy dzieł geograficznych	42
1.3.4. Krakowscy podróżnicy	47
1.4. Poszukiwanie miejsca dla geografii. Barok i Oświecenie	50
1.4.1. Wprowadzenie	50
1.4.2. Czasy Komisji Edukacji Narodowej. Ks. Hugo Kołłątaj i Jan Śniadecki	53
1.4.3. Lata germanizacji Uniwersytetu. Próby utrzymania geografii	60
Rozdział 2. Wincenty Pol i tworzenie podstaw nowożytnej geografii polskiej	65
Rozdział 3. Okres „interregnum” (1853–1876)	85
Rozdział 4. Okres wychodzenia z „niebytu” (1877–1918)	91
Rozdział 5. Kształtowanie się „krakowskiej szkoły geograficznej” (1919–1939)	115
5.1. Trudne początki	115
5.2. Sprawy nowego lokalu	119
5.3. Sprawy organizacyjne	130
5.4. Kadra	142
5.4.1. Profesorowie i docenci	142
5.4.1.1. Sprawa Włodzimierza Kubijowicza (Wołodymyra Kubijowycza) ...	157
5.4.2. Młodzi pracownicy naukowo-dydaktyczni i współpracownicy	167
5.5. Nauka	169
5.5.1. Badania naukowe	169
5.5.2. Akcja ekspedycyjna, podróże i wycieczki naukowe	179
5.5.3. Początki planowania przestrzennego i regionalnego	184
5.5.4. Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego	195
5.5.5. Kongresy, konferencje, zjazdy itp	219
5.6. Dydaktyka	227
5.7. Współpraca dydaktyczna ze szkolnictwem średnim i szkołami wyższymi	247
5.8. Współpraca z Polskim Towarzystwem Geograficznym	248
5.9. Współpraca z polskim krajoznawstwem	250
5.10. Krakowska szkoła geograficzna	251

Rozdział 6. Ne Cedat Academia (1939–1945)	255
6.1. Początki okupacji niemieckiej	255
6.2. <i>Sonderaktion Krakau</i>	258
6.2.1. Geografowie ofiarami <i>Sonderaktion Krakau</i>	260
6.3. Sytuacja po 6 listopada 1939 r.	273
6.4. Wojenne losy budynku oraz zbiorów Instytutu	274
6.5. Tajne nauczanie	275
6.6. Badania naukowe, prace organizacyjne	279
6.7. Geografowie – żołnierze	281
Rozdział 7. Trudne lata powojenne (1945–1952). Próba podziału geografii	285
Rozdział 8. Postępująca stabilizacja (1953–2008)	311
8.1. Organizacja, baza lokalowa	311
8.2. Nauka	313
8.3. Współczesna problematyka badawcza	316
8.4. Dydaktyka	319
Rozdział 9. Szkoły geograficzne na przełomie XX i XXI wieku	323
Rozdział 10. Koło Geografów UJ im. Ludomira Sawickiego	329
Zakończenie	339
Słownik biograficzny	343
Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim	367
Bibliografia	389
Summary	417
Załącznik 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008	421
Załącznik 2. Wykaz przewodów habilitacyjnych z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868–2008	423
Indeks nazwisk	439

Wstęp

Geografia na Uniwersytecie Jagiellońskim ma wieloletnią tradycję, czego pełną świadomość mają tylko stosunkowo nieliczne osoby. Za pierwszego geografa polskiego uważa się powszechnie Jana Długosza, wychowanka Akademii Krakowskiej. „Złoty wiek” geografii krakowskiej przypadają na okres Odrodzenia. Potem miała miejsce reforma Uniwersytetu dokonana przez ks. Hugona Kołłątaja, który pozostawił po sobie również spuściznę geograficzną. Współpracował z nim Jan Śniadecki, autor pierwszego polskiego podręcznika z zakresu geografii. W połowie XIX stulecia pojawił się w Uniwersytecie Wincenty Pola, zakładając tutaj w 1849 r. pierwszą w Polsce, a drugą na świecie Katedrę Geografii. Czasy Pola zapoczątkowały erę „polskiej geografii nowożytnej”. Dzieło Pola kontynuowali Ludomir Sawicki (twórca nowoczesnego Instytutu Geograficznego UJ), Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki, Adam Gadomski, Włodzimierz Kubijowicz, Stanisława Niemcówna, Walerian Łoziński, Józef Szaflarski, Jan Flis, Mieczysław Klimaszewski, Antoni Wrzosek. Przez pewien czas z Uniwersytetem związani byli Bogdan Zaborski oraz Eugeniusz Romer. Z Uniwersytetu wywodził się Antoni Rehman, kierownik pierwszej Katedry Geografii na Uniwersytecie Lwowskim. Geografię uniwersytecką ukończył Franciszek Bujak, który później został wybitnym specjalistą w zakresie historii gospodarczej. Z grona innych geografów, których początki były związane z Uniwersytetem Jagiellońskim wymienimy m.in. Marię Dobrowolską, Rodiona Mochnackiego, Mariana Gotkiewicza, Juliana Jurczyńskiego, Zofię Hołub-Pacewiczową, Zdzisława Simche, Tadeusza Czorta, a także uniwersyteckich docentów Stanisława Srokowskiego oraz Walentego Winida. Po II. wojnie światowej do grona tych osób dołączyło następne pokolenie geografów. Krakowski ośrodek uniwersytecki zawsze odgrywał znaczącą rolę w geografii polskiej i światowej.

Pierwszą próbę opracowania w miarę pełnej historii geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim podjęto dopiero w 1999 roku. Wiązało się to z przypadającą wówczas 150. rocznicą utworzenia pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii. Całość tego monumentalnego wydawnictwa składa się z pięciu tomów. Cztery spośród nich odnosiły się wprost do historii (Kortus, Jackowski, Krzemień, red., 1999–2000), jeden natomiast był skierowany w przyszłość i dotyczył perspektyw rozwoju polskiej geografii (Domański, Widacki, red., 1999). W części historycznej zaprezentowano historię Instytutu oraz Koła Geografów (tom pierwszy), biografie zmarłych geografów (tom drugi), dorobek poszczególnych dyscyplin geograficznych „uprawianych” w Instytucie (tom trzeci) oraz referaty wygłoszone podczas Kongresu Geografii Polskiej (tom piąty). Jest to jedyne jak dotąd wydawnictwo o charakterze źródłowym, ukazujące rozwój naukowy, organizacyjny i dydaktyczny Instytutu w okresie 1849–1999.

Omawiana publikacja nie mogła, rzecz jasna, wyczerpać wszystkich wydarzeń, jakie w długiej historii miały miejsce w Uniwersytecie w zakresie geografii. Po pierwsze, przyjęto kryterium, że prezentacja historyczna dotyczy jedynie okresu, kiedy geografia miała już formę zinstytucjonalizowaną, a więc od roku 1849. Tym samym z rozważań wyeliminowany został bardzo ważny dla polskiej geografii, a także dla polskiej nauki, okres od

XV w., kiedy w Uniwersytecie pojawiły się pierwsze wykłady z zakresu naszej dyscypliny naukowej. Po drugie, w 1999 r. zdecydowano się przede wszystkim na ukazanie rozwoju Instytutu poprzez pryzmat dorobku poszczególnych dyscyplin naukowych. Zrezygnowano natomiast wówczas z próby przedstawienia Instytutu jako żywego organizmu, którego rozwój uzależniony jest również od spraw lokalowych, organizacyjnych czy zaangażowania w różnych przedsięwzięciach natury patriotycznej, społecznej lub gospodarczej. Te uwagi nie stanowią w żadnym stopniu krytyki omawianego wydawnictwa. Wskazują jedynie na pewne luki, które w tamtych latach trudno było wypełnić.

W trakcie opracowywania *Historii geografii polskiej* (Jackowski, Liszewski, Richling, red., 2008) pojawił się pomysł przygotowania publikacji, będącej swego rodzaju uzupełnieniem Wydawnictwa Jubileuszowych. W oparciu o przeprowadzoną kwerendę, a także istniejącą literaturę, podjęto próbę ukazania geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim począwszy od czasów najdawniejszych aż po dzień dzisiejszy. Jeżeli chodzi o okres „po polowski” zaprezentowano jedynie te przejawy działalności geografów, na które w dotychczasowych opracowaniach nie zwracano zbyt wielkiej uwagi, lub które były w ogóle pomijane.

W odniesieniu do całej historii geografii uniwersyteckiej takie podejście nie było jak dotąd stosowane. Niezmiernie rzadko pojawiały się publikacje poruszające sprawy całego Instytutu, a nie wyłącznie poszczególnych dyscyplin. Ponadto większość z takich opracowań jest ograniczona tylko do stosunkowo niewielkich odcinków czasowych.

Wiele uwagi ośrodkowi krakowskiemu poświęcają autorzy prac z zakresu historii geografii. Należy przede wszystkim wyróżnić wspomnianą już *Historię geografii polskiej*. Prace geografów krakowskich cytowane są w każdym rozdziale. Obok tej pozycji wspomnijmy też o pracach Babicza (1973, 1995), Izmańlow (2004), Jędrzejczyka (1997), Kortusa (2001), Liszewskiego (2006), Pawłowskiego (1928), Nowakowskiego (1934–1935), Srokowskiego (1937), Staszewskiego (1966).

Dziejom całej geografii krakowskiej poświęcili swe prace o charakterze przeglądowym Leszczycki i Modelska-Strzelecka (1967), Klimaszewski (1974a), Kortus (1999d) i Smoleński (1927b, 1928d). Inny charakter mają publikacje Jackowskiego (2008b) oraz Jackowskiego i Soljan (2008).

Jeżeli chodzi o czasy najdawniejsze, to podstawowe źródło informacji stanowi przede wszystkim praca Bujaka, dotycząca geografii w Uniwersytecie do połowy XVI wieku (Bujak 1925b). O krakowskiej geografii w czasach Odrodzenia traktują też publikacje Olszewicza (1957), Jackowskiego i Soljan (2009) oraz Wojciechowskiego (1927), a także niektóre studia historyczne (Barycz 1935, 1957). Geografii w epoce Kołłątaja poświęcają swe prace Gertlerówna (1927) oraz Lewicki (1910), ważne informacje można też odnaleźć w studiach niektórych historyków (Chamcówna 1957, 1959 oraz Chamcówna, Mrozowska 1965). Ciekawe informacje o losach geografii zawierają prace dotyczące dziejów Uniwersytetu w okresie I. wojny światowej (Perkowska 1990) oraz w latach międzywojnia (Dybiec 2000). O okresie międzywojennym pisał Leszczycki (1983), o latach okupacji hitlerowskiej Leszczycki (1939/1945) i Szaflarski (1939/1945). Stosunkowo najwięcej opracowań dotyczy okresu po II. wojnie światowej (Klimaszewski 1954, 1974b,c; Klimaszewski, Wrzosek 1964; Kortus, Dynowska, Jackowski 1990; Wrzosek 1972a, Jackowski 2006).

Dorobek geografii krakowskiej jest często cytowany w studiach dotyczących dziejów poszczególnych dyscyplin geograficznych w Polsce, np. geomorfologii (Czechówna 1969), hydrografii (Piasecka 1970, Mikulski 1993), geografii fizycznej (Smoleński 1919, 1927a), geografii gospodarczej (Fleszar 1962, Jędrzejczyk 1997, Ormicki 1932b). Podejmowano również próby oceny dyscyplin geograficznych w samym ośrodku krakowskim, np. z zakre-

su geografii ludności (Jelonek 1993), geografii osadnictwa i ludności (Górka, Jelonek 1993), geografii przemysłu (Kortus, Pakuła 1998), geografii turystyki (Jackowski 1992, 2007, 2009b; Leszczycki 1992; Warszzyńska, Kurek 2007), gleboznawstwa (Komornicki 1987), kartografii i teledetekcji (Jędrzychowski 2005), planowania przestrzennego (Jackowski 2009a). W niniejszym omówieniu pominięto prace zawarte w Wydawnictwach Jubileuszowych, wykazano je natomiast w załączonej do książki bibliografii.

Bardzo cennym źródłem informacji o geografii krakowskiej w okresie międzywojennym i tuż po II. wojnie światowej są prace o charakterze wspomnieniowym Leszczyckiego (1987, 1991) i częściowo pamiętniki Romera (1988). Ponadto Leszczycki opublikował osobiste relacje z uwięzienia w ramach *Sonderaktion Krakau* w 1939 r. oraz pobytu w Sachsenhausen i Dachau (1988b).

Kończąc tę część rozważań pragniemy zwrócić uwagę na stosunkowo liczną grupę drobnych opracowań biograficznych. Równocześnie ze smutkiem należy stwierdzić, że jak do tej pory wielu znamienitych geografów ciągle jeszcze oczekuje na rzetelne biografie naukowe

I jeszcze kilka słów o przyjętej periodyzacji dziejów krakowskiej geografii. W dotychczasowych opracowaniach na ogół wyróżniano poszczególne okresy dopiero od czasów utworzenia przez Wincentego Pola Katedry Geografii (1849). Najbardziej znaną propozycję w tym zakresie przedstawili z okazji Jubileuszu 150-lecia Katedry Geografii w UJ A. Jackowski, B. Kortus i K. Krzemień. Wyróżnili oni trzy podstawowe przedziały czasowe: 1. Od Wincentego Pola do I. wojny światowej; 2. „Szkoła krakowska” w geografii polskiej (1917–1939); 3. Wszechstronny rozwój po II. wojnie światowej¹. Takie narysowanie chronologii dziejów było wówczas uzasadnione faktem, że świętowano przede wszystkim rocznicę powstania Katedry, a nie geografii jako przedmiotu nauczania i studiów naukowych w ogóle. W jakimś sensie do podziału tego nawiązują niektórzy inni badacze, np. H. Maruszczak². Oryginalną próbę przeprowadził S. Liszewski. Autor od razu zastrzegą się, że propozycja dotyczy wyłącznie okresu instytucjonalnego istnienia geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim, szczególnie zaś geografii społeczno-ekonomicznej. Pierwszy okres nazywa „fazą inicjalną lub instytucjonalną” rozwoju krakowskiego ośrodka geograficznego. Zaczyna się ona w momencie utworzenia przez Pola Katedry Geografii. Potem wyróżnia „fazę wypełniającą”, rozpoczynającą się przejęciem przez Ludomira Sawickiego Katedry Geografii. Okres ten kończy się wybuchem II. wojny światowej. Lata do 1956 r. określa jako okres „upadku krakowskiej geografii ekonomicznej” (podkreślając równocześnie, że dotyczyło to również innych ośrodków uniwersyteckich). Dynamiczny rozwój nastąpił ponownie po 1956 r., wobec czego okres ten nazwał „fazą kulminacji” w rozwoju krakowskiej geografii społeczno-ekonomicznej³. Wreszcie odnotujemy też próbę A. Jackowskiego oraz I. Soljan, zaprezentowaną przy okazji publikacji w 2008 r. kalendarium geografii uniwersyteckiej. W tym przypadku uwzględniono dzieje tej dyscypliny naukowej począwszy od cza-

---

¹ A. Jackowski, B. Kortus, K. Krzemień, 1999, *Jubileusz geografii krakowskiej* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849-1999*, Kraków, s. 19.

² H. Maruszczak, 2000, *Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1877-1999 na tle ogólnopolskim* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, s. 57-69.

³ S. Liszewski, 2000, *Krakowska geografia społeczno-ekonomiczna na tle dorobku geografii polskiej* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, *Nauki geograficzne ..., dz. cyt.*, s. 88-89.

sów najdawniejszych, a więc od XV wieku. Zaproponowana tam chronologia obejmuje następujące okresy: 1. do 1849 r.; 2. lata 1849–1918; 3. Okres 1919 do września 1939; 4. Okres wojny: wrzesień 1939–grudzień 1944; 5. Okres 1945–1952, czyli do utworzenia Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi; 6. Lata po 1952 roku⁴. W stosunku do poprzednich propozycja ta uwzględniła zatem zarówno okres „przed polowski”, jak też pomijane w dotychczasowej historiografii geograficznej lata II. wojny światowej oraz pierwsze lata powojenne.

Przeprowadzone badania upoważniają do znacznego uściślenia dotychczas stosowanej periodyzacji dziejów geografii na Uniwersytecie. W sumie można wyróżnić osiem okresów. Pierwszy z nich odnosi się do naszych korzeni i obejmuje najdawniejsze wydarzenia, które zostały pokazane na tle rozwijającej się Akademii Krakowskiej. Na okres ten przypada działalność Jana Długosza, a także innych wybitnych osób związanych z Uniwersytetem i z geografiami, takich jak Jan ze Stobnicy, Jan z Głogowa, Wawrzyniec Korwin, Maciej z Miechowa, Mikołaj Kopernik i szereg innych wybitnych postaci. Dzięki nim krakowska geografia czasów Odrodzenia odgrywała przodującą rolę w Europie.

Kolejny okres przypada na czasy Baroku i Oświecenia. Geografia przyżywała podówczas chwile wzlotów i upadków, ale mimo wielu trudności przetrwała, choć w bardzo ograniczonym zakresie. Wyróżniającymi się postaciami byli przede wszystkim ks. Hugo Kołłątaj oraz Jan Śniadecki.

Po latach „chudych” nastąpiło zdecydowane ożywienie geografii na Uniwersytecie. Pojawił się Wincenty Pol, który doprowadził do utworzenia w uczelni pierwszej na ziemiach polskich, a drugiej na świecie (po Berlinie) Katedry Geografii. Dorobek tego okresu, trwającego niestety zaledwie kilka lat (1849–1852) upoważnia do stwierdzenia, że właśnie wtedy ukształtowały się podstawy nowożytnej geografii polskiej.

Po zlikwidowaniu przez władze austriackie Katedry Geografii i usunięciu z Uniwersytetu W. Pola byt geografii został poważnie zagrożony. Są to lata 1853–1876, kiedy nasza dyscyplina pojawiała się jak efemeryda, głównie w ramach zajęć z fizyki i astronomii. Na szczęście „bakcyl” geograficzny zaszczerpiony przez Pola był zbyt świeży, aby Uniwersytet mógł zupełnie zapomnieć o geografii.

Tak też się stało. Powoli geografia zaczęła powracać na uczelnię (lata 1877–1918). Wiązało się to przede wszystkim z postacią Franciszka Czernego-Schwarzenberga i reaktywowaniem przez niego Katedry Geografii (1877). Różne panują opinie o Czernym jako naukowcu, niewątpliwie jednak do jemu należy zawdzięczać, że na Uniwersytecie zaczął pracować Ludomir Sawicki, a docentem prywatnym został Jerzy Smoleński. W 1917 r. Sawicki przejął po Czernym-Schwarzenbergu Katedrę. Okres ten doprowadzamy do momentu odzyskania przez Polskę niepodległości, jako że po 1917 r. miało miejsce jeszcze kilka innych istotnych wydarzeń.

Lata 1919–1939 to okres pełnego rozkwitu geografii uniwersyteckiej. Sawicki używał dla Instytutu cały budynek przy ul. Grodzkiej 64. Rozwijały się wielostronne badania naukowe, rozrastała się uniwersytecka kadra geografów. Ukształtowała się „krakowska szkoła geograficzna”.

Okres II. wojny światowej nie przerwał działalności Uniwersytetu, a więc i geografii. Pomimo wielkich strat, związanych przede wszystkim z *Sonderaktion Krakau* prowadzono tajne nauczanie i badania naukowe. Odbywały się obrony prac magisterskich i rozpraw

---

⁴ A. Jackowski, I. Soljan, 2008, *Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Alma Mater”, nr 104–105, czerwiec-wrzesień, s. 92–104.

doktorskich. Równocześnie podejmowano starania o uchronienie zagrabionych przez Niemców zbiorów Instytutu.

Pierwsze lata po II. wojnie światowej (1945–1952) to okres intensywnych prac zmierzających do przywrócenia normalnego funkcjonowania Instytutu, który w momencie opuszczenia przez Niemców był pozbawiony zarówno zbiorów, jak i mebli. Nastąpił podział dotychczasowego Wydziału Filozoficznego na dwa Wydziały: Humanistyczny oraz Matematyczno-Przyrodniczy. Pojawił się niebezpieczny precedens rozdzielenia geografii pomiędzy oba Wydziały (geografia fizyczna – Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, antropogeografia – Wydział Humanistyczny). Na szczęście stan taki trwał stosunkowo krótko. Instytut był równocześnie głównym ośrodkiem polskim w zakresie kształcenia kadr. Przeprowadzono szereg przewodów habilitacyjnych (S. Leszczycki, M. Klimaszewski, J. Dylík, A. Kosiba, A. Malicki, M. Kiełczewska-Zaleska, S. Pietkiewicz), którymi opiekował się Eugeniusz Romer. W 1952 r. cała geografia znalazła się na nowo tworzoną Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi, na którym pozostaje do chwili obecnej.

Od 1953 r. rozpoczyna się systematyczny rozwój geografii uniwersyteckiej, najpierw fizycznej, a następnie również ekonomicznej. Powstaje szereg nowych dyscyplin i subdyscyplin, przedtem „nie uprawianych” w Instytucie. Ukoronowanie tego okresu stanowi nowy obiekt, jaki Instytut uzyskał na Kampusie 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego w lipcu 2005 roku.

Mamy nadzieję, że Czytelnik zaakceptuje przyjęte przez autorów przedziały czasowe. Przygotowując książkę uznaliśmy, że na większy stopień szczegółowości zasługuje okres do 1952 r. Dzieje geografii uniwersyteckiej w tym przedziale czasowym są bowiem raczej mało znane. Wiele informacji i materiałów publikujemy po raz pierwszy. Okresowi po 1952 r. poświęcono już kilka opracowań, ponadto nie ma większych problemów z dostępem do materiałów źródłowych. Szczegółowe rozważania kończymy na roku 2008. W momencie przejścia przez Instytut nowego obiektu na Kampusie 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2005 r. zaczął się niejako nowy rozdział w dziejach Instytutu, którego opracowanie pozostawiamy następnym pokoleniom zainteresowanych geografów.

Opracowanie niniejszej książki było możliwe dzięki uzyskaniu bardzo bogatych materiałów źródłowych, głównie archiwalnych, które do tej pory nie były wykorzystywane w pracach nad historią geografii krakowskiej. W tym miejscu pragniemy podziękować pracownikom wszystkich instytucji, w których prowadziliśmy kwerendę za wielką życzliwość, okazaną pomoc i za liczne sugestie dotyczące materiałów dotąd nie odkrytych. Rzadko można spotkać dziś tak Wspaniałych Ludzi!

Większość wykorzystanych materiałów uzyskaliśmy w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Bibliotece Jagiellońskiej, w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w Bibliotece Nauk Przyrodniczych UJ. Bogate zasoby ma tworzone mozolnie Archiwum Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, a także Biblioteka Koła Geografów UJ im. L. Sawickiego. Ponadto materiały udostępniły następujące instytucje: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Historyczne m. Krakowa.

Szczególnie gorąco pragniemy podziękować Panu Dziekanowi Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ prof. dr hab. Kazimierzowi Krzemieniowi oraz Panu Dyrektorowi Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ prof. dr hab. Bolesławowi Domańskiemu za wielką życzliwość okazywaną nam podczas realizacji projektu, a także za wsparcie finansowe naszych badań i publikacji. Panu Dziekanowi dodatkowo dziękujemy za trud

przejrzenia maszynopisu książki. Słowa podziękowania kierujemy też do Pana prof. dr hab. Stefana Skiby za udostępnienie nam materiałów archiwalnych, dotyczących dziejów geografii gleb i gleboznawstwa w Uniwersytecie Jagiellońskim. Bardzo serdecznie pragniemy również podziękować Panu prof. dr hab. Stanisławowi Liszewskiemu za podjęty trud recenzowania naszej publikacji.

Przy realizacji prac nad książką pomoc okazywało nam wielu pracowników Instytutu i Uniwersytetu. Wszystkim za to serdecznie i gorąco dziękujemy. Szczególne słowa podziękowania pragniemy jednak złożyć na ręce Pani mgr Bożeny Kalickiej dla całego Wspaniałego Zespołu pracowników Biblioteki Nauk Przyrodniczych za wysiłek włożony w wyszukiwanie dla nas wielu archiwalnych i historycznych publikacji geograficznych. Panu mgr Jerzemu Sokołowskiemu, kierownikowi Zbiorów Kartograficznych dziękujemy za udostępnione egzemplarze archiwalne unikatowych map. Pani mgr Maria Baścik z całą serdecznością zezwoliła nam na korzystanie z wykonanych przez Nią wspaniałych zdjęć Instytutu, zarówno tego starego na ul. Grodzkiej 64, jak też nowego na Kampusie UJ. Dziękujemy za to bardzo gorąco. Pragniemy też podziękować osobom, które włożyły wiele wysiłku w różne prace o charakterze technicznym, a więc Pani mgr Jolancie Gapys, mgr Agnieszce Moskal, oraz Panu mgr Łukaszowi Quirini-Popławskiemu. Wreszcie książka nie ukazałaby się, gdyby nie Wspaniały Zespół naszej Pracowni Wydawniczej, a więc Pani mgr Małgorzata Ciemborowicz oraz Pani mgr Alicja Marciniak-Nowak. Również Wam przekazujemy nasze gorące dzięki.

Kraków, 30 września 2009 r.

Antoni Jackowski, Izabela Sołjan

Rozdział 1

Nasze korzenie

1.1. Początki

Kraków jest najstarszym ośrodkiem geograficznym w Polsce i jednym z najstarszych w Europie. Trudno jednak wskazać datę, którą można by uznać jako początkującą pojawienie się geografii wśród przedmiotów wykładanych na Akademii Krakowskiej. Szczególnie mało źródeł odnosi się do pierwszego okresu działalności uczelni, a więc od momentu jej fundacji przez Kazimierza Wielkiego (12 maja 1364 r.) (ryc. 1.1) do odnowienia Uniwersytetu przez Władysława Jagiełłę. W uczelni kazimierzowskiej miały być tylko trzy wydziały: prawniczy, medyczny oraz sztuk wyzwolonych (*artes liberales*). Zdaniem historyków na pewno funkcjonował wydział sztuk wyzwolonych. Świadczyć o tym może fakt, że przeprowadzano na nim egzaminy bakalarskie. Musiały zatem odbywać się też wykłady, które prowadzono w różnych miejscach ówczesnego Krakowa¹. Można zatem przypuszczać, że na wydziale tym odbywały się również wykłady z zakresu geografii. Przesłanką dla takiej hipotezy może być fakt, że za granicą istniały już podręczniki z tej dziedziny geografii. Wędrujący podówczas do ośrodków uniwersyteckich we Włoszech czy Francji Polacy zapewne przywozili ze swych podróży takie prace. Potwierdzeniem mogą być zachowane księgozbiory biblioteczne².

W dniu 22 lipca 1400 r. Władysław Jagiełło (ryc. 1.2) ustanowił Collegium Universitatis Studii Cracoviensis, którego pierwszym rektorem został Stanisław ze Skalbmierza. Uniwersytet określano wówczas jako Studium Generale³. Uniwersytet został odnowiony dzięki Królowej Jadwidze (ryc. 1.3, 1.4) „ku ozdobie, honorowi i chwale świętej polskiej korony”⁴. Był to już „pełnoprawny” jak na ówczesne czasy uniwersytet, bowiem obok poprzednich wydziałów pojawił się również wydział teologiczny (bullę papieża Bonifacego IX z 11 stycznia 1397 r.)⁵.

W krótkim czasie po odnowieniu Uniwersytetu zostały wykupione domy murowane usytuowane na rogu późniejszych ulic św. Anny i Jagiellońskiej. Były one przeznaczone na

---

¹ Krzysztof Stopka, Andrzej K. Banach, Julian Dybiec, 2000, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 12–14.

² Franciszek Bujak, 1925, *Geografia na Uniwersytecie Jagiellońskim do połowy XVI wieku*, [w tegoż autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 4–5 [przedruk z: „Księgi Pamiątkowej Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1900].

³ W XVI w. pojawiła się nazwa „Akademia”, która w następnych stuleciach była już stosowana powszechnie (K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 25–26).

⁴ Cyt za: K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 69.

⁵ K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu ...*, dz. cyt., s. 16.

pomieszczenia dla profesorów, magistrów oraz do prowadzenia zajęć dydaktycznych. Kilka z tych obiektów złożyło się na całość Collegium Maius, najstarszego budynku uniwersyteckiego (ryc. 1.5, 1.6). Później dobudowywano dalsze wykupione domy, a w drugiej połowie XV w. Żydów przeniesiono na ówczesną ulicę Szpiżlarską (obecnie św. Tomasza). Dom, do którego przenieśli się Żydzi zakupił Jan Długosz wraz ze swym bratem Janem Długoszem młodszym⁶. Całość tego kwartału wraz z bursami dla scholarów doprowadziły do ukształtowania się w XV w. dzielnicy uniwersyteckiej. Najbliżej Collegium Maius znajdowała się bursa Jeruzalem (Jeruzolimka) położona w miejscu, gdzie obecnie stoi Collegium Novum. Powstała ona za przyczyną Zbigniewa Oleśnickiego, który w swoim testamentie (1454) wyraził życzenie ufundowania i wybudowania z cegły „kolegium czyli bursy” przy posiadany przez siebie domu zwanym Jeruzalem⁷. Zdaniem Wyrozumskiego był to akt zadośćuczynienia za ślubowaną niegdyś przez Oleśnickiego pielgrzymkę do Jeruzolimy, której nigdy nie zrealizował. Po śmierci kardynała w 1455 r. nad budowę czuwał Jan Długosz. Warto dodać, że ten historyk i geograf był również inicjatorem, a nawet fundatorem innych domów przeznaczonych dla żaków⁸. Mniej więcej w tym samym czasie przy ul. Gołębiej ulokowała się bursa dla bogatych. Przypuszczalnie w latach 1486–1488 przy ul. św. Anny powstała bursa niemiecka, założona z fundacji astronoma i geografa Jana z Głogowa. W okolicy ul. św. Anny znajdowała się również bursa, przeznaczona głównie dla artystów. Poza wymienionymi bursy znajdowały się też na rogu ulic Wiślnej i Gołębiej, przy ul. Brackiej (bursa węgierska) i Kanoniczej. W 1403 r. Akademia wykupiła dwie kamienice z połowy XIV w. położone przy ul. Grodzkiej, tworząc Collegium Iuridicum. W 1473 r. z fundacji Jana Długosza powstała usytuowana naprzeciw tego Collegium bursa kanonistów. W 1476 r. powstało istniejące do dzisiaj Collegium Minus, przylegające do budynków uniwersyteckich. Dzielnica uniwersytecka miała też własną świątynię. Był to kościół św. Anny⁹, zbudowany za czasów Władysława Jagiełły, który przekazał go w 1418 r. pod opiekę Akademii¹⁰.

Wymienione daty wiążą się z okresem świetności Wszechnicy Jagiellońskiej, który trwał w zasadzie do końca epoki Odrodzenia. Do Krakowa ściągali wykładowcy i studenci z różnych stron Europy. Podstawową kadre profesorską stanowili jednak Polacy. O uznaniu władz dla ich pracy może świadczyć nadanie przez Zygmunta I Starego w 1535 r. profesorom i wykładowcom Akademii tytułu szlacheckiego po przepracowanych dwudziestu latach¹¹. Wobec intensywnego sprzeciwu szlachty przepis ten nigdy nie został wprowadzony w życie.

Każdy student, który zamierzał zapisać się na jeden z trzech fakultetów: teologiczny, medyczny lub prawa (najważniejszym był wydział teologiczny), musiał przedtem ukończyć

---

⁶ Jerzy Wyrozumski, 2008, *Jan Długosz wobec Uniwersytetu Krakowskiego*. – „Zeszyty Długoszowskie”, nr 7, s. 42.

⁷ J. Wyrozumski, *Jan Długosz ...*, dz. cyt., s. 40.

⁸ J. Wyrozumski, *Jan Długosz ...*, dz. cyt., s. 41–42.

⁹ Pierwszy drewniany kościół pw. św. Anny wybudowano w XIV w. Po jego spłonięciu wzniesiono kościół murowany w stylu gotyckim. Został on wyburzony w latach 1689–1703 i zastąpiony obecnym, projektowanym przez Tylmana z Gameren. Uważany jest za jedną z najpiękniejszych świątyń barokowych w Polsce.

¹⁰ Krystyna Pieradzka, 1957, *Rozkwit średniowiecznego Krakowa w XIV i XV wieku* [w:] Jan Dąbrowski (red.), *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, Kraków, s. 162–164.

¹¹ Mirosław Frančić, 1964, *Kalendarz dziejów Krakowa*, Kraków, s. 61.

wydział sztuk wyzwolonych (czyli filozoficzny). Właśnie na tym wydziale wykładana była m.in. geografia. Do dyspozycji uczniów i wykładowców sprowadzano z zagranicy ważne rękopisy, a później druki o treści geograficznej¹². Zdaniem Franciszka Bujaka dopływ geograficznego piśmiennictwa zagranicznego do Krakowa odbywał się niemal na bieżąco¹³.

Stale otwartym jest więc pytanie, od kiedy możemy mówić o geografii krakowskiej? Jakie źródła i jakie fakty upoważniają nas do wskazania na początki tej nauki w Krakowie? Do tej pory brak było jednoznacznej odpowiedzi na tak postawione pytanie. Najczęściej wynikało to z faktu, że większość badaczy historię geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim znała jedynie fragmentarycznie. Poza studiami Franciszka Bujaka¹⁴ badacze dziejów krakowskiej geografii na ogół nie próbowali sięgać do samych początków. Niektórzy, jak np. Zdzisław Mikulski, początek geografii w naszym uniwersytecie wiązą dopiero z momentem ukazania się dzieła Jana Śniadeckiego *Geografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* (1804)¹⁵.

Prowadzone studia i dotychczasowa historiografia upoważniają nas, aby rozważania rozpocząć od Jana Długosza (1415–1480). Student Uniwersytetu (1428–1431), potem silnie związany ze stolicą królewską, udowodnił, że znał się na geografii i rozumiał ją. Znajdujemy tego wyraz w jego twórczości, którą – jak się wydaje – współcześni geografowie ciągle jeszcze niezbyt dobrze znają.

Dorobek Długosza F. Bujak zalicza do „geografii kronikarzy polskich”, którą tworzyli ponadto m. in. Gall Anonim (XII w.), Wincenty Kadłubek (XIII w.) i krakowski franciszkanin Dzierżwa (Mierzwa) (przełom XIII i XIV w.)¹⁶. W tym gronie za największego polskiego kronikarza uznaje się Jana Długosza, zwanego ojcem polskiego dziejopisarstwa, a równocześnie pierwszym polskim geografem i krajoznawcą.

1.2. Jan Długosz jako geograf¹⁷

Swoją miłość do ziemi ojczystej Długosz (ryc. 1.7) wyniósł z rodzinnego domu, a jej poznanie zawdzięczał głównie pracy w Kapitulie Krakowskiej. Wiele materiału z zakresu szeroko pojętej geografii zinwentaryzował podczas prac prowadzonych w archiwum kapitulnym. Konfrontował je następnie w terenie w trakcie licznych wizytacji kościelnych,

¹² F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 5–9.

¹³ F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 10.

¹⁴ F. Bujak, 1925, *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa.

¹⁵ Zdzisław Mikulski, 2000, *Związki geografii krakowskiej i warszawskiej w ujęciu historycznym* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, s. 101.

¹⁶ F. Bujak, 1925, *Geografia kronikarzy polskich* [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 78–90 [pierwodruk: „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, T. 47, nr 1, Kraków 1901].

¹⁷ Rozważania oparto w znacznej mierze na pracy Antoniego Jackowskiego oraz Izabeli Soljan, 2004, *Jan Długosz jako geograf* [w:] Bogdana Izmailow (red.), *Przyroda-człowiek-Bóg*, Kraków, s. 253–262.

odbywanych w ramach współpracy z kardynałem Zbigniewem Oleśnickim. Wiadomości te pogłębiał później wykorzystując swą pracę jako dworzanin i wychowawca dzieci królewskich (ryc. 1.8). W trakcie podróży poznał niemal wszystkie ziemie Korony Polskiej, a także Prusy, Litwę, Żmudź, Ruś oraz Śląsk. Regionem, który był mu najbliższy i który poznał najlepiej była Małopolska. Jako członek poselstw i misji dyplomatycznych przebywał również we Włoszech, skąd odbył wyprawę do Ziemi Świętej (1450–1451). Odwiedzał też Czechy i Węgry. Z podróży tych przywoził tomy dzieł starożytnych autorów, w tym także wybitnego dziejopisa rzymskiego Liwiusza, na którym się chętnie wzorował. Owocem pracy i życia Długosza były liczne dzieła, a zwłaszcza *Historia Polski Książ XII*, poprzedzona niezwykłym jak na owe czasy opisem geograficznym kraju, czyli tzw. *Chorographia Regni Poloniae* (*Chorografia Królestwa Polskiego*) oraz *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis* czyli *Księga uposażeń biskupstwa krakowskiego*. Chcąc obiektywnie przedstawić geografię i historię ziem polskich korzystał również z dzieł zagranicznych, ucząc się w tym celu innych języków, m.in. ruskiego.

Znaczenie Długosza dla polskiej geografii zaczęto doceniać dopiero w połowie XIX stulecia dzięki staraniom wybitnego geografa i poety Wincentego Pola. Jako kierownik pierwszej na ziemiach polskich Katedry Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1852) wydał pracę pt. *Zasługi Długosza pod względem geografii* (1851), przetłumaczył też z łaciny na język polski fragmenty *Chorografii*. Pol uznawał Długosza za pierwszego w Polsce rasowego badacza-geografa, który „sam badał naturę ojczyznanego kraju i co widział, to opisał sumiennie”¹⁸. Pol tak dalece wysławiał zasługi Długosza jako geografa, że w pewnym miejscu przyznaje mu palmę pierwszeństwa – przed Karlem Ritterem i Aleksandrem Humboldtem – jako twórcy nowoczesnej (nowożytnej) geografii. Pogląd ten słusznie podważają późniejsi badacze twórczości geograficznej Długosza.

Od czasów Pola liczba krytycznych omówień dorobku Jana Długosza wzrosła, ciągle jednak brakuje szczegółowej monografii poświęconej jego roli w rozwoju polskiej geografii.

Wspomnieliśmy, że najwybitniejszym dziełem geograficznym Długosza jest *Chorographia Regni Poloniae* czyli *Chorografia Królestwa Polskiego*, zwana też *Geografią szczegółową Polski*. Stanisław Pawłowski uważa, że Długosz stworzył wizerunek Polski „tak wierny, na jaki nie zdobyli się ani ludzie dawniejsi ani mu współcześni”¹⁹. Pawłowski oraz Eugeniusz Romer podkreślają, że „dokładniejszego obrazu ziemi, a zwłaszcza hydrografii ziem polskich nie znajdujemy w literaturze polskiej aż do czasów Staszica z początkiem XIX w.”²⁰ W innym miejscu Romer nazywa Długosza „największym znawcą ziem polskich z doby przedrozbiorowej”²¹. Należy sobie zatem zadać pytanie, na czym polega niezwykłość tego dzieła, które wciąż pozostaje podstawowym źródłem w studiach geograficzno-histycznych dotyczących Polski. Spróbujemy na nie odpowiedzieć poprzez ukazanie stanu świadomości geograficznej w czasach Jana Długosza.

---

¹⁸ Wincenty Pol, 1851, *Zasługi Długosza pod względem geografii*, „Rocznik Tow. Nauk. Krak.”, T. VIII, s. 50.

¹⁹ Stanisław Pawłowski, 1915, *Długosz jako znawca polskiej ziemi. (W pięćsetną rocznicę urodzin Długosza)*, „Kosmos”, R. XL, s. 452.

²⁰ S. Pawłowski, Eugeniusz Romer, 1964, *Geografia i podróżnictwo* [w:] E. Romer, *Wybór prac*, T. 4, Warszawa, s. 558 [Przedruk z: F. Koneczny (red.), 1918, *Polska w kulturze powszechnej*, cz. 2, Kraków, s. 145–211].

²¹ E. Romer, 1988, *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Kraków, s. 194.

Znany podówczas świat dzielił się na trzy części, tj. Europę, Azję i Afrykę, a w wyobrażeniach średniowiecznych Skandynawia ciągle była przedstawiana jako wyspa. Pamiętajmy, że życie i działalność Jana Długosza przypadają na okres bezpośrednio poprzedzający epokę Wielkich Odkryć Geograficznych. Dopiero one przyniosły intensywny rozwój nauk geograficznych. Długosz pracował w czasach, gdy brak było dokładniejszych map Polski i nie było szczegółowych opisów naszych ziem. Pawłowski pisze wprost, że „w ogóle nie słychać o tym, ażeby istniała przed XVI wiekiem jakaś dokładniejsza mapa Polski”²². Wielu historyków geografii zwraca uwagę, że *Chorografia* powstała zapewne w wyniku zetknięcia się Długosza z falą humanizmu, która silnie oddziaływała na niego na dworze Oleśnickiego, a szczególnie podczas pobytów we Włoszech. Tam zapoznał się z dziełami starożytnych autorów, zwłaszcza greckiego geografa Ptolemeusza²³, którego *Geografię* wówczas gorliwie studiowano i tłumaczono na język łaciński. Według Bolesława Olszewicza dzieło Ptolemeusza, nieznanne w średniowieczu narodom chrześcijańskim, było chętnie studiowane przez uczonych arabskich. Dopiero prądy humanizmu sprawiły, że owe dzieło zaczęto na nowo odkrywać, głównie dzięki tłumaczeniu na łacinę. Doprowadziło to do wznowienia zainteresowania się geografiami, zwłaszcza opartą na podstawach matematycznych. Dzieło Ptolemeusza można uznać za główną inspirację dla Długosza do napisania geografii Polski²⁴. Z drugiej jednak strony należy sądzić, że Długosza mocno rozczarowała lektura dzieła Ptolemeusza. Zawarte w nim bowiem wiadomości o Polsce były skąpe, a prezentacja ziem polskich na załączonych do *Geografii* mapach była bardziej niż dyskusyjna. Opisując tę część Europy Ptolemeusz używał słowa Sarmatia, a mieszkańców tych ziem, czyli Sarmatów umieścił między Wisłą a Donem. Właśnie Długosz jako pierwszy utożsamiał Polaków z Sarmatami, których w literaturze XV–XVIII w. uważano za przodków Polaków lub szlachty polskiej.

Podjąwszy zamiar opracowania geografii Polski Długosz tylko częściowo zamierzał wzorować się na dziele Ptolemeusza. Na pewno przejął od niego formę katalogową dla swej doskonałej, jak na owe czasy, geografii opisowej Polski. Nie będąc astronomem, zrezygnował natomiast z zastosowania przy określaniu położenia miejsc podstaw matematycznych. W miejsce określania współrzędnych geograficznych zastosował własną metodę. Polegała ona na tym, że biegiem wód określał położenie danej miejscowości, źródła i ujścia rzek określał miejscowościami i górami, jeśli z nich wypływały, analogicznie opisy-

²² S. Pawłowski, *Długosz...*, dz. cyt., s. 454.

²³ Klaudiusz Ptolemeusz (znany też jako Ptolemeusz Klaudiusz lub jako Ptolemeusz, ok. 100–ok. 175 r. n.e.), grecki geograf i astronom. Jego poglądy na budowę świata na stulecia ugruntowały pogląd geocentryczny, który obalili dopiero Mikołaj Kopernik. Głównym jego dziełem nas interesującym jest *Nauka geograficzna (Geografiké hyphegesis)*. Dzieło znane było pod różnymi tytułami. W okresie Odrodzenia nazywano je „*Kosmografią*”, a później (również obecnie) po prostu „*Geografią*”. Tytuł *Nauka geograficzna* wprowadził do literatury w 1951 r. Tadeusz Sinko. Zdaniem Józefa Staszewskiego (1966, s. 57) najlepiej oddaje on treść tej pracy. Dzieło Ptolemeusza stanowiło kartograficzny, matematycznie ścisły obraz ekumeny. Autor stworzył też matematyczne i astronomiczne zasady konstruowania map geograficznych. W swym dziele przedstawił położenie kilku tysięcy miejscowości, w tym paru na ziemiach polskich. W innej pracy *Almagest (Ho megas astronomon)*, znanej u nas jako *Wielka budowa*, Ptolemeusz zawarł podstawy geografii matematycznej.

²⁴ Bolesław Olszewicz, 1915, *Jan Długosz ojciec krajoznawstwa polskiego. W 500-tną rocznicę jego urodzin*, Warszawa, s. 8.

wał jeziora, dla których szukał też związków z siecią rzeczną. Bożena Strzelecka podkreśla, że Długosz „opisując kraj nowy, nową obrał drogę”²⁵. Zwraca na to uwagę również F. Bujak, pisząc: „*Chorografia* Długoszowa jest [...] zupełnie oryginalna co do swej metody, nie ma bowiem żadnego średniowiecznego dzieła, któreby do niej było podobne. Głęboko odczuwając potrzebę oznaczenia miejscowości, gór, puszczy, jezior, biegu rzek, posługiwał się w tym celu najprostszymi sposobami, biegiem wód określał położenie miejscowości i na odwrót. Zresztą układ i plan dzieła jest prosty, dzięki swej naturalności zadawalający, niemal taki, jaki być powinien”²⁶. Jan Długosz znał również prace o charakterze geograficznym innych autorów starożytnych, wykorzystywał też studia powstałe już w okresie średniowiecza. Biografowie Długosza wskazują tu zwłaszcza na badacza o nazwisku Enea Silvio de Piccolomini (1405–1464), późniejszego (od 1458) papieża Piusa II. Ten uczony humanista był autorem szeregu geograficzno–historycznych opisów Europy²⁷. Utrzymywał kontakty z kardynałem Oleśnikiem. W gronie polskich zwolenników jego dokonań naukowych był m.in. Jan Długosz.

Przy podjęciu decyzji o przystąpieniu do pracy nad *Chorografią* ważną rolę (może najważniejszą?) odegrał motyw patriotyczny. Studiując dzieła wielu autorów stwierdzał Długosz nieznaną im przez nich Polskę, którą mimo jej wielkości traktowano marginesowo. Bardzo bolał nad faktem, że rozbite politycznie Włochy mają lepszą dokumentację geograficzną niż Polska, stojąca w XV w. „na wyżynie swej potęgi politycznej”. W przedmowie do *Historii* Długosz podkreśla, że nie pisze dzieła „przez zaufanie w własne siły, biegłość w wymowie i sztuce pisania, ani dla płochej żądzy sławy, lecz jak mnie stać było przy słabych zdolnościach, a gorącej miłości do kraju, abym żywota mego nie strawił w milczeniu i bez zasługi”. Jan Kornaus podkreśla, że „Geografią opisową Polski udowodnił najlepiej swą gorącą miłość kraju, bo jedynie przez dokładne jego poznanie nabiera uczucie miłości ojczyzny realnych wartości. Ona też pobudziła Długosza do zbierania na rozmaitych drogach wiadomości i materiałów, odnoszących się do fizjografii ziem polskich”²⁸. I wreszcie jeszcze jedna przyczyna podjęcia prac nad *Chorografią*. Historycy geografii zwracają uwagę, że „głęboki umysł Długosza musiał widzieć i rozumieć konieczność związania wypadków historycznych, które opisywał, z określonym terytorium, na którym się one rozgrywały. Dlatego właśnie napisał Długosz *Chorografię* i dlatego poprzedza ona jego *Historię*. I na tym polega wielka zasługa Długosza”²⁹.

Średniowiecze i przykład wielu powstających w tym okresie kronik, z których co najmniej część musiała być znana Długoszowi sprawiły, że nasz autor nie ustrzegł się w *Chorografii* sformułowań czy poglądów charakterystycznych dla czasów, w których żył i pracował. Z drugiej jednak strony Długosz prezentuje się nam jako uważny obserwator przyrody, umiejący z pewnych zjawisk wyciągać właściwe wnioski, a niekiedy nawet dostrzec związek między przyrodą a człowiekiem.

---

²⁵ Bożena Strzelecka, 1954, *Jan Długosz jako geograf 1415–1480*, „Geografia w Szkole”, R.7, nr 3, s. 116.

²⁶ F. Bujak, 1925, *Długosz jako geograf*, [w tegoż autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 94.

²⁷ Stworzył m.in. dzieło *De Europa*, w którym opisał Węgry, Bałkany, Polskę i Litwę. Był też autorem sformułowania *Europa jako nasz dom*.

²⁸ Jan Kornaus, 1925, *Jan Długosz, geograf polski XV wieku*, [w:] „Prace Geograficzne” wydawane przez E. Romera, zes. V, Lwów–Warszawa, s. 98.

²⁹ B. Strzelecka, *Jan Długosz ...*, dz. cyt., s. 116.

Data powstania *Chorografii* nie jest dokładnie znana. Przypuszcza się, że pierwotnie stanowiła ona oddzielne dzieło, a dopiero później, po naniesieniu pewnych zmian, została włączona do *Historii*.

Chorografię rozpoczyna – wzorem innych dzieł średniowiecznych – wywód rodu ludzkiego od Adama, Noego i zasiedlenia przez potomków Sema, Chama i Jafeta trzech znanych wówczas części świata: Azji, Europy i Afryki. Wiele miejsca poświęca autor omówieniu zasiedlenia Europy przez potomków Jafeta, podając równocześnie opis kontynentu i jego granice według schematów zaczerpniętych z innych dzieł. Wspomina o morzach Europy, m.in. wymieniając Morze Sarmackie czyli Bałtyckie, ważną rolę przypisuje Dunajowi.

Kolejna część poświęcona jest ogólnej charakterystyce Polski, którą oparł na wywodach Galla Anonima³⁰ i Eneasza Sylwiusza (Enea Silvio de Piccolomini). Zawarte w tej części informacje dotyczą klimatu, gleby, rolnictwa, hodowli i bogactw naturalnych. Po opisie granic, które stara się oprzeć o granice naturalne, prezentuje najcenniejszą dla nas część *Chorografii*, a mianowicie hydrografię Polski, a zwłaszcza opis rzek. Właśnie ta część dzieła przysporzyła Długoszowi wiele uznania i zapisała go na trwałe w dziejach polskiej geografii. Opis sieci rzecznej stanowił – jak na wiek XV – niezwykle trudne i ambitne zadanie. Mapy z tamtego okresu zawierały tylko niewiele szczegółów (zaledwie kilka miast, zarysy wybranych, istniejących lub wydumanych przez autorów gór, jakąś ważniejszą rzekę), toteż nie mogły stanowić wystarczającej bazy dla opisów Długosza. Podstawowe źródło jego informacji wiązało się zatem z licznymi podróżami i prowadzonymi w terenie wywiadami. Źródła takie gromadził, weryfikował i stale uzupełniał.

Zasługą Długosza było to, że nakreślił bardzo dokładną sieć rzeczną Polski. Znacznie gorszą znajomość wykazywał kronikarz w zakresie hydrografii Wielkiego Księstwa Litewskiego³¹. Przedmiotem studiów Długosza były nie tylko większe rzeki i ich ważniejsze dopływy, ale zebrał również materiały dotyczące wielu mniejszych dopływów. Za wielkie osiągnięcie Długosza uważa się również fakt, że podzielił kraj na dorzecza, co powszechnie uznaje się za poważny krok w rozwoju myśli geograficznej, nie tylko w Polsce.

Opis sieci rzecznej rozpoczyna Długosz następująco:

„Wymienimy tu siedem rzek głównych, właściwej słowiańskiej nazwy, zdobiących okolice, które skrapiają albo podłe których płyną, zwanych niekiedy strumieniami, a przebiegających kraj cały. Te częścią z gór wypływają, częścią z ukrytego wnętrza ziemi, a zasilone innymi w tym samym kraju poczynającymi się rzekami, dążą do Oceanu”.

Za główną rzekę uznaje Wisłę. „Jest to najznakomitsza z rzek polskich i słusznie nad innymi przyznano jej pierwszeństwo; skrapia bowiem większą część Królestwa Polskiego i dłuższą niż inne rzeki przebiega ziemi przestrzeń. Wymierzywszy zrazu bieg swój od zachodu ku wschodowi, zwraca się potem ku północy, a zwiększona mnogimi z różnych stron wpadającymi do niej rzekami [...], przy ujściu dzieli się na trzy odnogi”.

Na drugim miejscu stawia Długosz Odrę z jej licznymi dopływami, na kolejnych miejscach wymienia Wartę i Bug. Szczegółowo charakteryzuje też Dniestr, Niemen i Dniepr. Po ogólnym przeglądzie dokonuje szczegółowego opisu dopływów, „[...] które,

³⁰ Gall Anonim (zm. po 1116 r.), pierwszy kronikarz działający na ziemiach polskich, autor *Kroniki polskiej*.

³¹ Stanisław Alexandrowicz, 1973, *Ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego w «Chorografii» Jana Długosza* [w:] Józef Babicz (red.), *Studia z dziejów geografii i kartografii*, Wrocław, s. 295–296.

choć niekiedy przez złączenie się z innymi utracają swoje nazwiska, godnymi jednak zdały się nam wzmianki w tym dziele”.

Opisując sieć rzeczną stanął Długosz przed problemem jej systematyki i kolejności opisów poszczególnych dopływów. Dopływy Wisły podzielił w tym przypadku według stron świata. W pierwszej kolejności wymienił dopływy „biegnące z południowej strony, kędy początek biorą, albo same przez się, albo w połączeniu z innymi wpadają do Wisły”. Podobnie wymienił następne dopływy od wschodu, północy i zachodu.

Część o sieci rzecznej zakończył charakterystyką Wisły, wskazując, że „przeszło czterdzieści rzek w siebie zabiera, liczniejsze i znakomitsze oblewa miasta niż inne rzeki”. Jako pierwszy z polskich geografów wskazał na znaczenie gospodarce Wisły, wymieniając spławiane przez nią do morza towary, jak „[...] drzewo dębowe, cisowe na opał i budowę statków, smołę, popiół, jesiony, płótno, terpentynę, żywicę, wosk, miód, ołów, żelazo, zboże i wiele innych rzeczy, którymi porty Anglii i Flandrii słyną”.

Wnosząc po opisie poszczególnych rzek można z dużą dozą prawdopodobieństwa założyć, że najlepiej znana była Długoszowi Wisła, dobrze znał również Odrę i Wartę. Dobra znajomość rzek wyraźnie maleje ku wschodowi, zwłaszcza na wschód od linii Bug-Pisa (dopływ Narwi). Mimo pewnych braków w stopniu szczegółowości opisów czy nawet nieznaności w skali lokalnej małych rzek, zgromadzenie przez Długosza w tak trudnych warunkach tylu materiałów musiało i musi nadal wzbudzać wielki szacunek. Zebrane dane pozwoliły Długoszowi dokonać pierwszego i dokładnego jak na XV wiek opisu sieci rzecznej na ziemiach polskich.

Drugą część hydrografii stanowi opis jezior. Długosz tak rozpoczął tę część:

„Opisawszy rzeki polskie, ile trudność pracy dozwalała, tak gdzie się poczynają, jako też dokąd płyną i wpadają, biorę się teraz do opisania znaczniejszych jezior, które w Polsce bądź w krajach do niej należących znajdują się i albo same rzekom początek dają, albo z rzek się tworzą, albo wreszcie, co w wielu się trafia miejscach, od rzek biorą wzrost i zasiłek, acz widzimy, że wiele takich jest jezior, które bez żadnego wód powiększenia ogromne pochłaniają rzeki albo je niby w gościnę przyjmują i wypuszczają. Nazywają się zaś jeziorami wielkie wód zbiory, skrytymi w łonie ziemi ponikami w jedną ściekające kotlinę, na korzyść i wygodę ludzką...”. Cytowany wstęp zakończył stwierdzeniem o charakterze syntetycznym: „Nie myślę też opisywać pojedynczo wszystkich jezior Polski i podległych jej krajów, byłaby to trudna i zbyt wielka praca, bo kraj polski i należące do niego ziemie, leżąc nisko i po większej części równo z Oceanem Sarmackim, mają wielką i prawie niezliczoną ilość jezior. Dość przeto będzie wymienić znaczniejsze i większej wagi jeziora”. W sumie Długosz wymienia 90 jezior, rozpoczynając od najbardziej znanych. Na pierwszym miejscu umieszcza Gopło, dla którego „nazwy samej i znakomitości jego daje mi między jeziorami polskimi przodek i pierwszeństwo”.

Dla większości jezior Długosz określił długość i szerokość, czasem obwód, podając wymiary w milach polskich, niekiedy też w milach niemieckich. Niestety podane wielkości jezior odbiegają zazwyczaj dość znacznie od stanu faktycznego, co należy wiązać z niedokładnością XV-wiecznych pomiarów. Długosz określał też kształt jeziora, czyni też wiele uwag odnoszących się do takich elementów, jak np. otoczenie jeziora przez góry, charakter dna (kamieniste, piaszczyste), stopień zarybienia (wymieniając często gatunki ryb).

Kolejna część poświęcona jest górcom. W stosunku do części poświęconej hydrografii, rozdział ten jest niestety znacznie skromniejszy. Długosz rozpoczyna od ogólnego poglądu na temat równinnego charakteru kraju: „Lubo zaś Królestwo Polskie, równo i płasko położone, mniej ma gór niż inne kraje, ma ich jednakże niemało, tak skalistych, jako

i ziemnych, z których celniejsze opiszemy”. Opis gór Polski rozpoczyna od Łysej Góry, co zapewne wynikało z dawnej tradycji i znaczenia historycznego tego masywu. Po Łysej Górze wymienia Wawel, Jasną Górę w Częstochowie i inne. Ogółem opisuje 35 gór. Przy opisie poszczególnych obiektów podaje wzmianki dotyczące bogactw naturalnych, jak na przykład kopalni marmurów, żył ołowiu itp. Czasami podaje nawet informacje z zakresu – jak to dzisiaj określamy – walorów widokowych poszczególnych gór. Jako historyk główną uwagę zwraca na opis grodów znajdujących się na tych górach, grodach zarówno istniejących, jak i już nieistniejących jego za czasów.

W polskiej literaturze geograficznej ciągle jeszcze daje się zauważyć spór dotyczący stopnia znajomości przez Długosza masywu Karpat. Spór ten wynikał z faktu, że wśród gór Polski autor wymienia jedynie górę „Beskid” i kilkanaście odosobnionych szczytów, jak Babia Góra (*Baba mons*), Sucha czy Mruków. Brak jest natomiast dokładniejszych informacji o Karpatach jako o systemie górskim. Jednak szczegółowa lektura *Chorografii*, a zwłaszcza rozdziału o hydrografii, pozwala stwierdzić dobrą znajomość przez Długosza Polski Południowej. W części dotyczącej opisu rzek polskich Karpaty występują pod nazwą Alp Sarmackich, Gór Sarmackich czy Gór Polskich albo Pannońskich (Węgierskich), z których wypływają rzeki: Wisła, Biała, Soła, Skawa oraz Raba, źródła zaś Dunajca (Białego i Czarnego) leżą, jak pisze „w najwyższych Alpach Węgierskich, których szczyty wiecznym śniegiem są pokryte, a zowią się pospolicie Tatrami”. O Tatrach i Alpach Sarmackich wspomina w tej części jeszcze kilkakrotnie. Zresztą pogląd na Karpaty przedstawił Długosz również przy opisie granic Polski: „...Od południa Alpy [Sarmackie], które swym nieprzerwanym łańcuchem oddzielając Pannonię aż do Morza Czarnego przypierają i obszernymi rozwiedzione pasmy wzdłuż i wszczegółomną przestrzeń zalegają”.

Oprócz ogólnej nazwy Alp Sarmackich, czyli Karpat, Długosz znał nazwy lokalne poszczególnych szczytów czy pasm i starał się je podać celem dokładniejszej lokalizacji źródeł rzek. Niektóre z tych nazw istnieją do dnia dzisiejszego. Długosz znał z autopsji poszczególne łańcuchy górskie Polski Południowej, znał przełęcze karpackie i przełomy rzeczne. Wiele razy wędrował starymi szlakami komunikacyjnymi (m.in. Pieniny, Dukla). Opisy tych podróży można odnaleźć w jego *Historii*. Zdaniem B. Strzeleckiej jest to wystarczający dowód na stwierdzenie, że Długosz dobrze znał Karpaty jako potężny masyw górski³². Najlepiej rozpoznał Beskid Wysoki i Beskid Niski oraz częściowo Bieszczady. Należy dodać w tym miejscu, że nazwą Gór Sarmackich³³ – wzorując się na poprzednich autorach – Długosz objął również Sudety, które niekiedy nazywa także Lasem Hercyńskim.

Jerzy Wyrozumski, wybitny znawca twórczości Długosza, stara się usprawiedliwić kronikarza za odczuwany w *Chorografii* niedosyt problematyki związanej z górami. Pisze on: „Góry, a właściwie wzniesienia terenu, o tyle zwracały uwagę autora, o ile łączyły się z nimi jakiś znamieny obiekt sakralny czy rezydencjonalny i o ile łączyła się z nimi jakaś tradycja historyczna. Same w sobie zasługiwały na wzmiankę, jeżeli wplatały się jakoś w system hydrograficzny Polski, który wydawał się godny o wiele większej uwagi”³⁴. Nie obwiniajmy więc za bardzo Długosza, pamiętając, że zasadnicze „odkrycie” gór nastąpiło dopiero w XIX stuleciu.

³² B. Strzelecka, *Jan Długosz...*, dz. cyt., s. 122.

³³ Alpami kronikarze średniowieczni nazywali wszystkie góry wysokie i pasma górskie.

³⁴ Jerzy Wyrozumski, 2006, *Góry w dziele Jana Długosza „Chorographia Regni Poloniae”*. – „Zwoje (The Scrolls)”, 44, s. 8.

Następna część dzieła poświęcona jest ludności i opisowi miast polskich oraz miast krajów do Polski należących, które zdaniem Długosza są „znaczniejsze i godniejsze wzmianki”. Na pierwszym miejscu wymienia ówczesną stolicę Królestwa Polskiego – Kraków, któremu poświęca najwięcej uwagi (ryc. 1.9). Po Krakowie opisuje 18 stolic biskupich, m.in. Wrocław. Potem następuje opis 25 miast z kolegiatami, a także kilku innych miast, m.in. Gdańska, Torunia i Elbląga. Rozdział ten kończy wzmianką z Ptolemeusza, ubolewając, że oprócz Kalisza żadnego z wymienionych przez tego autora miast nie udało mu się zidentyfikować³⁵.

Przy opisie miast Długosz zwraca uwagę na ich cechy charakterystyczne, m.in. na położenie topograficzne, rzeki płynące przez gród, otaczające miasto bagna, podkreśla ich warowność, znaczenie gospodarcze i handlowe, wspomina o urodzajności zaplecza. Przy każdym niemal mieście omawiał jego związek z rzeką. Podkreślał też, że wielka, spławna rzeka to nieodzowny warunek powstania i rozwoju miasta. Trudno mu było pogodzić się z faktem, że może istnieć miasto bez rzeki.

W *Chorografii* zasługują też na uwagę ustępy o charakterze etymologicznym. Zawarte są w nich wywody Długosza na temat nazwy Polski i Polaka, charakterystyki chłopów oraz szlachty i in. Baczną uwagę poświęca nazwom geograficznym, które stara się podawać w brzmieniu polskim.

Pod względem metodycznym *Chorografię* cechuje jednak brak konsekwencji i logicznego powiązania ze sobą szczegółów. Pośrednio wiąże się z tym niezbyt krytyczne odniesienie się Długosza do wiadomości pochodzących z innych niż własne badania źródeł. Biografowie tłumaczą jednak autora warunkami i sposobem w jakich dzieło powstawało. Ponadto Długosz dysponował bardzo bogatym materiałem topograficznym, który nie znajdował odzwierciedlenia na żadnej dostępnej mu mapie. Nie dysponując źródłem kartograficznym Długosz musiał skonstruować w swej świadomości „własny obraz Polski”. Jan Kornaus pisze: „Pracując w takich warunkach, nie zdołał ten niepospolity pod każdym względem człowiek wszystkich wiadomości ze sobą zestawić i krytycznie ocenić”³⁶.

Swoje wiadomości geograficzne zawarł Długosz również w innych dziełach, zwłaszcza w *Historii* oraz w *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. Oba te dzieła uzupełniają geografii Długosza. Odnosi się to zwłaszcza do informacji dotyczących miast, szlaków komunikacyjnych oraz stosunków gospodarczych. Informacje o suszach, powodziach, wczesnych przymrozkach, ostrych zimach czy innych kłęskach elementarnych stają się bogatym materiałem do studiów nad klimatem Polski i jego wahaniami w czasach historycznych. Wiadomości geograficzne podawane w tych dziełach odnoszą się również do innych krajów europejskich, a nawet do pozaeuropejskich ówczesnego znanego świata. Wyróżnić należy zwłaszcza wiadomości o rzeźbie, hydrografii i zalesieniu Europy.

Liber Beneficiorum ... powstało między rokiem 1470 a 1478. Praca jest szczegółowym inwentarzem wsi, dóbr i budynków, z których czerpała dochody kapituła krakowska. Zawiera szczegółową charakterystykę geograficzno-statystyczną obszaru obejmującego 10 000 km² i 12 000 osiedli. F. Bujak nazywa to dzieło „portretem Małopolski”, które „za-

---

³⁵ Późniejsi badacze zidentyfikowali u Ptolemeusza kilka miast polskich: Koszalin, Leszno, Strzegom, Legnicę, Opole, Kalisz, Kraków.

³⁶ J. Kornaus, *Jan Długosz...*, dz. cyt., s.97.

³⁷ F. Bujak, *Długosz...*, dz. cyt., s. 100.

wsze będzie uważane za pierwszorzędne źródło do naszej geografii historycznej³⁷. Ten sam uczoney stwierdza dalej, że szczegółowość dzieła i rozległość dat jego powstawania sprawiły, że *Liber beneficiorum* stał się jedynym w swoim rodzaju tak wczesnym i niemal kompletnym obrazem statystycznym całego obszaru kraju, który podówczas „diecezję krakowską stanowił”³⁸.

Wszystko wskazuje na to, że wiadomości zawarte w *Chorografii* i w innych dziełach Długosza zostały wykorzystane przez niemieckiego kardynała Mikołaja z Kuzy do stworzenia mapy Europy Środkowej. Mikołaj z Kuzy (Mikołaj Kuzańczyk, właściwie Nicolaus Krebs) (1401–1464), od 1448 r. kardynał, od 1450 r. biskup Brixen mapę taką opracował w 1450 roku. Mapa ta, uznawana za pierwszą nowożytną mapę Niemiec i krajów sąsiednich, zawiera dokładną treść dotyczącą ówczesnych ziem polskich. Znalazło się na niej ponad 100 miejscowości polskich, o których informacji musiał dostarczyć Polak. Na Długosza jako tego informatora wskazuje fakt, że obaj przebywali równocześnie w Rzymie (w latach 1449 lub 1450). Pośrednio o udziale Długosza w przygotowaniu mapy świadczy umieszczenie na niej niewielkiej i raczej nieznannej miejscowości Brzeźnica, w której urodził się kanonik krakowski³⁹. Mapa ta zamieszczana była w wielu kolejnych przeróbkach i aktualizacjach *Geografii* Ptolemeusza.

Spróbujmy ustalić zatem znaczenie Jana Długosza jako geografa. Jego *Chorografia* jest pierwszym szczegółowym opisem geograficznym Polski, jest obrazem geograficznym naszego kraju w XV stuleciu. Należy żałować, że dzieło to, podobnie jak *Liber Beneficiorum*, w wyniku przedwczesnej śmierci autora nie zostały odpowiednio dopracowane. Ogrom zawartego materiału, szczegółowość i wszechstronność opisu, sam pomysł i zastosowanie własnej metodologii – wszystko to pozwala przypisać wyjątkowe znaczenie temu XV-wiecznemu dziełu. Jak zauważa B. Strzelecka „Opis Polski Długosza stał się źródłem dla wielu późniejszych jej opisów czy przedstawień kartograficznych, które jednak długo jeszcze nie miały swą dokładnością go przewyższyć. Jako geograf wyrasta Długosz ponad swą epokę, odcina się wyraźnie od geografów czy kosmografów jemu współczesnych i słusznie należy mu się tytuł pierwszego geografa Polski”⁴⁰. B. Olszewicz pisze z kolei: „Jego *Chorografia*, jako dzieło co do metody oparte na Ptolemeuszu, jest już dziełem nowożytnym, humanistycznym, którego wpływ widoczny jest na pisarzach geograficznych XVI - go wieku (np. na [Marcinie] Kromerze⁴¹ lub [Stanisławie] Sarnickim⁴²) [...] W pracach swych, szczególnie w *Chorografii*, dał Długosz dowód jak dobrze znał kraj, który tak ukochał, i za to dzieło nie tylko należy mu się zaszczytna nazwa ojca krajoznawstwa polskiego, lecz jednego z największych geografów XV – go wieku”⁴³. J. Kornaus podkreśla: „Dzieło to [*Chorografia*] stało się punktem wyjścia i oparcia dla wszystkich następnym opisów Polski. W [...] opis tchnął duszę i formę polską. Jest to moment, zasługujący na

³⁸ F. Bujak, *Długosz ...*, dz. cyt., s. 101.

³⁹ B. Strzelecka, *Jan Długosz*, [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa 1967, s. 22.

⁴⁰ B. Strzelecka, *Jan Długosz...*, dz. cyt., s. 126.

⁴¹ Marcin Kromer, 1578, *Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni Poloniae libri duo*, Kolonia.

⁴² Stanisław Sarnicki, 1585, *Descriptio veteris et nova Poloniae (Opis dawnej i nowej Polski)*, Kraków

⁴³ B. Olszewicz, *Jan Długosz ...*, dz. cyt., s. 17–18.

największą z naszej strony wdzięczność. Około 1000 nazw gór, rzek, jezior i miejscowości podał w języku polskim. W tym usilnym, a celowym dążeniu, by nazwom topograficznym nadać polską formę i uwydatnić ich polskie brzmienie, tkwi źródło, że Długosz jest dla nas bardziej zrozumiałym i nam bliższym niż długi szereg jego późniejszych naśladowców, którzy treść, przejętą od niego, przystrajali w formę umarłej łaciny. Dał nam pierwszą opisową geografę Polski metodą, którą górował nad współczesnymi, i z tego tytułu zasługuje słusznie na nazwę ojca geografii Polski⁴⁴. Podobne stwierdzenia można też znaleźć u F. Bujaka: „słusznie należy mu się [Długoszowi] zaszczytna nazwa pierwszego geografa polskiego, z powodu nieocenionych zasług, jakie położył około geografii ojczyściej. [...] Należy go zaliczyć do największych autorów geograficznych, jakich współcześnie niewiele było (a moim zdaniem, nawet wcale nie było) w Europie⁴⁵. Od wymienionych opinii odbiegają nieco stwierdzenia zasłużonego polskiego geografa, Stanisława Pawłowskiego. Polemizuje on z poglądami, według których Długosza można uznać za geografa. Uważa on, że „wprawdzie żył Długosz w czasach, w których można było być geografem, historykiem, filologiem i filozofem w jednej osobie, lecz mimo wszystko historyczny kierunek naukowej myśli Długosza jest tak wyraźny, że trudno inaczej nazywać Długosza jak historykiem. Geografią trudzi się Długosz tylko ubocznie, o ile mu ta nauka była potrzebna do wyjaśnienia zdarzeń historycznych. Z całą świadomością operuje Długosz geografią jako nauką pomocniczą historii⁴⁶. W kolejnym zdaniu przyznaje jednak, że Długosz „stworzył geografę Polski wcale nie gorszą niżby to uczynił geograf niewątpliwy⁴⁷. I dalej stwierdza: „nikt nie dał przed nim wszechstronniejszego obrazu Polski, a nawet po nim nie wnet doczekaliśmy się opisu tak szczegółowego. Z całą tedy słuszością widzieć możemy w Długoszu pierwszego fizjografa Polski⁴⁸. Nie zapominajmy, że potocznie pojęcie fizjografa już w XIX wieku było utożsamiane właśnie z geografem. Wreszcie niektórzy przypisują Długoszowi i jego dziełom zainicjowanie polskiej geografii regionalnej⁴⁹, zaś rosyjscy geografowie Magidowiczowie podkreślają znaczenie *Chorografii* dla średniowiecznej geografii kontynentalnej Europy⁵⁰.

Pod koniec swego życia Jan Długosz zwrócił się do Uniwersytetu z prośbą o kontynuowanie jego pracy kronikarskiej. W roku 1480 apelował: „Proszę ja i błagam [...] mianowicie [...] doktorów, profesorów, magistrów, studentów, pisarzy [...] uniwersytetu krakowskiego, aby po moim zgonie [...] roczniki me dalej prowadzili⁵¹. Zdaniem historyków spadkobiercą testamentu naukowego Długosza stał się Maciej z Miechowa (Miechowita), o którym będziemy mówić w innym miejscu.

---

⁴⁴ J. Kornaus, *Jan Długosz*, dz. cyt., s. 101.

⁴⁵ F. Bujak, *Długosz ...*, dz. cyt., s. 91.

⁴⁶ S. Pawłowski, *Długosz...*, dz. cyt., s. 471.

⁴⁷ S. Pawłowski, *Długosz ...*, dz. cyt., s. 471.

⁴⁸ S. Pawłowski, *Długosz ...*, dz. cyt., s. 472.

⁴⁹ Paweł Rybicki, 1970, *Odrodzenie [w:] Bogdan Suchodolski (red.), Historia nauki polskiej*, T. 1, Wrocław, s. 337.

⁵⁰ Iosif Petrovič Magidowicz, Vadim Iosifovič Magidowicz, 1974, *Historia poznania Europy*, Warszawa, s. 227.

⁵¹ Kazimierz Morawski, 1900, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie. Z wstępem o uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*, T. 2, Kraków, s. 283–284.

Jan Długosz zmarł w dniu 19 maja 1480 roku. Został pochowany w Krakowie w sanktuarium na Skałce, do którego w 1472 r. sprowadził z Jasnej Góry ojców paulinów. W 1872 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Łepkowski zaproponował, aby w przypadającą 400 setną rocznicę śmierci kronikarza urządzić mu ponowny pogrzeb. W uroczystym pochodzie szczątki Długosza umieszczono w odnowionej krypcie (ryc. 1.10). Jak pisał krakowski „Czas”, wydarzenie to zainauguowało powstanie „palladium dla uczczenia popiołów zasłużonych w Narodzie mężów”. Tzw. Groby Zasłużonych na Skałce⁵² zaprojektował związany z geografią architekt Teofil Żebrawski, o którym będzie jeszcze mowa.

1.3. Odrodzenie – „złoty wiek geografii krakowskiej”

1.3.1. Akademia Krakowska – europejskie centrum wiedzy geograficznej

Okres Odrodzenia miał szczególne znaczenie dla rozwoju geografii, zarówno światowej, jak również polskiej. Zaczęła wzrastać społeczna świadomość geograficzna, co sprawiło że dyscypliną tą zaczęły się interesować co światlejsze kręgi, zwłaszcza akademickie. Świadczyć o tym mogą zachowane księgozbiory z dziełami geograficznymi autorów polskich i zagranicznych.

Wpływ na rozwój zainteresowania geografią miały w Europie dwa wydarzenia, pozornie ze sobą nie związane. Decydującą rolę odegrało tłumaczenie na łacinę między 1406 a 1415 r. przez Florentczyka Angelo *Geografii* Ptolemeusza. W pierwszym okresie dzieło rozpowszechniano poprzez jego kopiowanie, a od 1475 r. zaczęło się już ukazywać w formie drukowanej⁵³. O popularności dzieła może świadczyć fakt, że do połowy XVI w. ukazało się na kontynencie blisko 20 jego wydań. Drugim czynnikiem były przypadające na ten okres wielkie odkrycia geograficzne. Fascynacja nowymi ziemiami i ich legendarnymi bogactwami skłaniała Europejczyków do zainteresowania się geografią, która mogła ułatwić przygotowanie planowanej wyprawy lub przynajmniej zlokalizowanie w przestrzeni odkrywanych lądów. Wyprawy geograficzne zwróciły też uwagę na konieczność podjęcia kształcenia w zakresie sporządzania map. Ten ożywczy prąd odnowicielski nie ominął – na szczęście – geografii polskiej. Przeciwnie, zaczęła ona odgrywać ważną rolę w nauce i kulturze europejskiej.

Dominowała w tym zakresie środowisko naukowe związane z Akademią Krakowską. Okres jej rozkwitu przypadał mniej więcej na okres 1470–1530 (ryc. 1.11). W działalności Akademii – zarówno w zakresie badań, jak i prowadzonych wykładów – prym wiodły zwłaszcza matematyka, astronomia i szeroko rozumiana geografia⁵⁴. Uważa się, że to przede wszystkim astronomia i geografia stanowiły o międzynarodowej sławie Kra-

⁵² W Krypcie Zasłużonych spoczęli najwybitniejsi przedstawiciele polskiej kultury i nauki. Obok Długosza zostali tu pochowani: Wincenty Pol, Lucjan Siemieński, Józef Ignacy Kraszewski, Teofil Lenartowicz, Adam Asnyk, Henryk Siemiradzki, Stanisław Wyspiański, Jacek Malczewski, Karol Szymanowski, Ludwik Solski, Tadeusz Banachiewicz, Czesław Miłosz.

⁵³ Henryk Barycz, 1935, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce Humanizmu*, Kraków, s. 274.

⁵⁴ J. Wyrozumski, 1979, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków, s. 481. *Dzieje Krakowa*, T. 1.

kowa, który na przełomie XV i XVI wieku stał się ważnym ośrodkiem geograficznym. Podkreśla to B. Olszewicz, pisząc, że „renesansowe dzieła geograficzne polskie, książki i mapy «złotego wieku», uzyskały rozgłos i poza granicami kraju. Były tam czytowane, częstokroć wykorzystywane, niejednokrotnie przedrukowywane lub kopiowane, a co najważniejsze – cenione i poważane»⁵⁵.

W ramach przedmiotów astronomiczno–matematycznych odbywało się kilka kursów z geografii i meteorologii. Niejednokrotnie mówi się nawet o „krakowskiej geografii polskiego Odrodzenia”. Historycy są zgodni, że przełom XV i XVI stulecia to okres najświetniejszego rozkwitu geografii w naszym uniwersytecie⁵⁶. Zapoczątkował go Jan Długosz, a później na rozwój geografii największy wpływ mieli m.in. Wawrzyniec Korwin, humanista, astronom, geograf, Jan z Głogowa, filozof, astronom, geograf i przyrodnik, Jan ze Stobnicy, filozof, teolog, geograf, Maciej z Miechowa, lekarz, astrolog, geograf, bibliofil, wielokrotny rektor Akademii. O zainteresowaniu geografią środowiska krakowskiego świadczyć mogą różne zbiory biblioteczne, szczególnie zaś Biblioteki Jagiellońskiej. Książnica ta posiada znaczną liczbę rękopisów geograficznych, w tym także autorów zagranicznych. Najchętniej czytany w XV stuleciu autorem był Pierre d’Ailli (Petrus Alliatus, 1350–1420), francuski kardynał, z którym profesoriowie krakowscy zetknęli się na soborze w Konstancji (1414–1418). W zbiorach bibliotecznych Akademii znajdowały się wszystkie dzieła geograficzne tego autora. Początek XVI stulecia przynosi dalszy rozwój wiedzy geograficznej w Akademii Krakowskiej i w Polsce.

Początkowo geografia krakowska była bardzo silnie powiązana z astronomią. Tak było zarówno pod koniec XV wieku, jak też w następnym stuleciu. Główne zadanie geografii astronomicznej sprowadzało się do określania współrzędnych geograficznych i określanie długości geograficznej dla różnych miast (szczególnie Krakowa), osiedli czy obiektów fizjograficznych.

Rozpoczęcie pierwszych regularnych wykładów z geografii w Akademii Krakowskiej B. Olszewicz datuje na rok 1490 lub lata następne⁵⁷. Były one kontynuowane w XVI stuleciu (mniej więcej do 1530 r.). O tym, że wykłady z geografii były prowadzone w Krakowie już w XV w. pośrednio może świadczyć pełna goryczy reakcja geografów niemieckich, którzy przyznawali, że Polska wyprzedziła ich w uruchomieniu wykładów z tego przedmiotu (na uniwersytetach niemieckich i w Wiedniu zajęcia takie zaczęły się dopiero po 1500 r.)⁵⁸. Jako jedni z pierwszych wykłady takie zaczęli prowadzić Wawrzyniec Korwin, Wojciech z Brudzewa (Wojciech Brudzewski, 1493) oraz Jan z Głogowa (1494). Świadczy to, że w Akademii Krakowskiej wcześniej niż w wielu innych europejskich szkołach wyższych, rozpoczęto systematycznie prowadzić wykłady z geografii.

Wykłady odbywały się zapewne w lektoriach i w dwóch turach: rano w godzinach 6⁰⁰–11⁰⁰ oraz po południu między 13,00 a 18,00. Wykład polegał na tym, że prowadzący go profesor czytał księgę przewidzianą w programie zajęć i szczegółowo ją omawiał. Zgodnie z przyjętą zasadą tekst i komentarze profesor dyktował studentom, którzy zazwyczaj skrzętnie przechowywali takie notatki. Niekiedy korzystali z nich profesorowie, np. przygotowując do druku teksty swoich wykładów. Oprócz tej tradycyjnej formy zajęć

---

⁵⁵ B. Olszewicz, 1957, *Geografia polska w okresie Odrodzenia*, Warszawa, s. 41.

⁵⁶ H. Barycz, *Historia ...*, dz. cyt., s. 273.

⁵⁷ B. Olszewicz, 1967, *Chronologia geografii polskiej*. [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej...*, Warszawa, s. 488.

⁵⁸ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 53.

popularne były dysputy, w których uczestniczyli profesorowie, studenci i bakałarze, a także ćwiczenia i powtórki z danego przedmiotu⁵⁹.

Stopniowo obok geografii astronomicznej zaczęła pojawiać się geografia opisowa. Zaczęły powstawać liczne opracowania o charakterze kosmografii, których autorzy wzorowali się przede wszystkim na Ptolemeuszu. I choć prace takie zawierały wiele błędów, a nawet wiadomości o charakterze fantastycznym, to według Bujaka „mimo to mają oni [kosmografowie] wielkie znaczenie, bo stanowią postęp w porównaniu ze średniowieczem i przywrócili geografii godność samodzielnej nauki”⁶⁰.

Publikowane prace kosmografów stanowiły coś w rodzaju podręczników z zakresu geografii. Na takie prace niecierpliwie oczekiwali studenci, jako że jednym z obowiązkowych egzaminów do uzyskania stopnia magistra czy doktora filozofii była ... geografia, traktowana – jakże słusznie! – jako jeden z podstawowych elementów ogólnego wykształcenia.

Do czasów, gdy pojawiły się prace Polaków, oficjalnym podręcznikiem geografii (zresztą nie tylko w naszej uczelni, ale również w Europie) były dwa traktaty Arystotelesa: *De coelo et mundo* oraz *Libri meteorum*, do których wstęp napisał Albert Wielki⁶¹, a ponadto również podręcznik Jana z Holywood (de Sacrobosco⁶²) *Sphaera materialis*. Około 1490 r. w nauczaniu geografii widać już wyraźnie wpływy ptolemejskie, a także innych autorów starożytnych⁶³.

Autorem pierwszego polskiego podręcznika kosmografii był pochodzący ze Śląska Wawrzyniec Korwin (Laurentius Corvinus Novoforensis, właśc. W. Rabe-Raabe, ok. 1465–1527), przyjaciel Kopernika. Jego dzieło ma tytuł łaciński *Cosmographia dans manu ductionen in tabula Ptholomei* i zostało wydane w Bazylei około 1496 r. (ryc. 1.12) Korwin jako „pierwszy na polskiej ziemi postarał się o podręcznik geograficzny dla polskich scholarów”⁶⁴. Dzieło to było, zdaniem F. Bujaka, widomym znakiem ożywczego prądu w geografii polskiej i krakowskiej⁶⁵. *Cosmographia* została bardzo wysoko oceniona przez uczonych niemieckich, którzy wyrażali nadzieję „by za przykładem Sarmatów także nasze Niemcy mogły tym snadniej wybić się w znajomości wielu nauk”⁶⁶. Tekst rozpoczyna się wierszem pochwalnym poświęconym geografii, który ma zachęcić młodzież do zainteresowania się tą dziedziną wiedzy. Autor tak określił cel swojej pracy: „Sądziłem, że będzie nie bez korzyści zebrać w krótkim podręczniku to, co spisali uczeni i wiarogodni rozwlekli jakby na obszernem błoni”⁶⁷.

⁵⁹ K. Stopka, A.K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 41.

⁶⁰ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt. s. 24

⁶¹ Albertus Magnus, Albert von Bollstädt, Albert z Lauingen, święty, (ok. 1193–1280), filozof, teolog i przyrodnik pochodzenia niemieckiego, dominikanin, kanonizowany 1931. Wykładał na uniwersytecie paryskim i w studium dominikańskim w Kolonii. Był nauczycielem św. Tomasza z Akwinu. Wielki propagator myśli Arystotelesa.

⁶² Joannes de Sacrobosco (de Sacrobusto lub de Sacroboschus), zwany Janem z Holywood (pocz. XIII w.–1256), mnich angielski, profesor astronomii w Paryżu.

⁶³ H. Barycz, *Historia Uniwersytetu ...*, dz. cyt., s. 274; F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 54–55.

⁶⁴ F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 32–33.

⁶⁵ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 25.

⁶⁶ Cyt. za: H. Barycz, 1958, *Alma Mater Jagellonica. Studia i szkice z przeszłości Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków, s. 100–101.

⁶⁷ Cyt. za F. Bujakiem, *Geografia...*, dz. cyt., s. 26.

Praca składa się z dwóch części. W pierwszej, mającej raczej charakter teoretyczny, autor prezentuje swego rodzaju wykład geografii matematyczno-fizycznej. Charakteryzuje więc pięć stref wydzielonych na kuli ziemskiej, objaśnia mapy Ptolemeusza, omawia podział Ziemi, dużo miejsca poświęca oceanografii (ryc. 1.13). Druga, znacznie dłuższa, poświęcona została opisowi trzech znanych wówczas części świata w oparciu o autorów starożytnych (głównie Strabona⁶⁸, Solinusa⁶⁹ i Pomponiusza Melę⁷⁰)⁷¹. Zaczyna od charakterystyki Libii, czyli Afryki, następnie omawiając Europę i Azję. Historycy zarzucają Korwinowi, że dokonując opisów ograniczył się wyłącznie do źródeł starożytnych, nie podejmując żadnej próby wzbogacenia rozważań o własne przemyślenia⁷². Równocześnie jednak podkreśla się, że takie postępowanie było charakterystyczne dla większości ówczesnych prac kosmograficznych (geograficznych) w Europie.

Fragment pracy Korwina poświęcony jest Polsce. F. Bujak pisał: „Gdy całą Europę zachodnią traktuje, jakby jeszcze stanowiła prowincje imperium rzymskiego, a o reszcie Europy każe swym uczniom tylko tyle wiedzieć, co raczyli opowiedzieć handlarze i bajarze starożytni, co do Polski czyni wyjątek i, dając folgę wczelnemu uczuciu i natchnieniu, pisze na jej cześć *Ode sapphica endecasyllaba dicos tetraastrophos peonice de Polonia et Cracovia*”⁷³ (ryc. 1.14). Ze względu na piękny język, ta oda saficka była później często cytowana. Za Bujakiem podajemy jej treść:

„Polska to ziemia rolniczych Sarmatów, szeroko rozciągająca się ku północy, przetrzęta wielu miłemi strumieniami, ale najpiękniejsza z nich jest modra Wisła, ze śnieżnych skał bystro wytryskająca. Obmywa ona mury stolicy królewskiej, którą sobie za siedzibę obrała Pallada⁷⁴, i naucza o powietrzu, chmurach, piorunach, zamieciach śnieżnych, wykłada teorię obrotów różowej Luny⁷⁵ i złotego Phoebusa⁷⁶, które z niebios podziwiają mędrców krakowskich. Tu rozbrzmiewają pod kierunkiem Apollona słodkie śpiewy i rosną pod opieką Wenery⁷⁷ piękne dziewoje, pełne cnoty po wieki trwającej. Opodal Krakowa w Wieliczce jest z wielką sztuką wykuta jaskinia do Erebu⁷⁸ sięgająca, do której nigdy nie dochodzą promienie słońca, ni zorza nie błyszczcy. Ona to zaopatruje ludzi w

---

⁶⁸ Strabon (ok. 63 r. p.n.e.–ok. 24 r. n.e.), grecki geograf, historyk i podróżnik, autor swoistej encyklopedii *Geographica hypomnemata* (łącznie 17 ksiąg).

⁶⁹ Gaius Juliusz Solinus, przyd. Polyhistor (3 w. n.e.), autor bardzo poczytnego dzieła *Collectanea rerum memorabilium*.

⁷⁰ Pomponiusz Mela (pierwsza połowa I w. n.e.), autor głośnego dzieła *De situ orbis libri tres*, znanego też jako *De chorographia* (*O położeniu krajów świata ksiąg trzy*), napisanego w 43 lub 44 r. n.e.

⁷¹ H. Barycz, 1935, *Corvinus Wawrzyniec* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 4, Kraków, s. 97.

⁷² Zob. m.in.: F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 28–29.

⁷³ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 31–32.

⁷⁴ Pallada czyli Atena, bogini mądrości, sztuki i nauki.

⁷⁵ Luna – bogini księżycy.

⁷⁶ W mitologii greckiej Phoebus to Apollo. Imię wymienione u Korwina pochodzi raczej z poezji łacińskiej, w której był to przydomek boga Słońca.

⁷⁷ Wenera = Venus.

⁷⁸ W mitologii greckiej Erebus to bóg ciemności, personifikacja Mroku. Niekiedy pojęcie „Erebus” jest równoznaczne z Hadesem, czyli państwem podziemnym, najciemniejszą głębią podziemnego świata, dokąd po śmierci udawały się dusze zmarłych.

sól, mozolnie wielkim kieratem wyciąganą. Polska ziemia płodna jest także w metale, z niej bowiem dniem i nocą tysiąc koni wydobywa rudę łożnianą. Chowa ona także rosłych i wojowniczych mężów nad Wisłą i Odrą, szlachta bowiem często chwytą za broń, gromi wrogów i piękny łup zdobywa, a trofea zawieszają w świątyni pańskiej na Wawelu”⁷⁹. Drugi wiersz Korwin poświęca swojej „małej Ojczyźnie”, czyli Śląskowi.

Należy też wymienić innego Ślązaka, Jana z Głogowa (Głogowczyk, Głogowita, Głogoviensis, Jan Schelling lub Schelling, 1445–1507), cenionego wykładowcę astronomii i geografii, autora komentarzy do *Geografii* Ptolemeusza. Zdaniem niektórych historyków Głogowczyk był typowym przedstawicielem średniowiecznego encyklopedysty i uczonego⁸⁰, ale Barycz określa go również jako „tęgiego i wybornego na swój czas geografa”⁸¹. Posiadał bardzo dobrą znajomość starożytnej i współczesnej mu literatury geograficznej, wprowadził metodę poglądową do zajęć o korzystaniu z map, zwracał uwagę na przekazywanie wiadomości geograficznych związanych z ówczesną Polską, wreszcie informował dość dokładnie o odkryciach portugalskich. W dziele *Introductorium compentiosum in tractatum sphaere materialis Johannes de Sacrobosco* (Kraków 1506) (ryc. 1.15) odnajdujemy wzmianki o geograficznych odkryciach Portugalczyków (zwłaszcza o wyprawach Vasco da Gamy) i Hiszpanów. Uwagi o podobnej treści zawarł w zachowanym rękopisie *Introductorium cosmographiae*, stanowiącym komentarz do *Geografii* Ptolemeusza, ale będącym równocześnie zarysem wykładu uniwersyteckiego z zakresu geografii w 1494 r.⁸²

W swej pracy analizującej dzieło de Sacrobosco (która stanowiła zapewne tekst jego wykładu wygłaszanego w 1506 r.), sporo miejsca poświęcił sprawie położenia geograficznego Krakowa. Zdaniem Bujaka może to świadczyć, że na uczelni krakowskiej już przed Kopernikiem zajmowano się tą problematyką. Głogowczyk podważa panujący podówczas pogląd o położeniu Jerozolimy w środku globu ziemskiego⁸³. Podał też wiadomości o odkryciach Portugalczyków z lat 1501–1504.

Szczególne wartości pracy polega na zawartych w niej informacjach o odkryciu nowego kontynentu. Jako pierwszy w polskiej literaturze naukowej wzmiankował (aczkolwiek błędnie) o „*novus mundus*” – Nowym Świecie, czyli o odkrytym kontynencie amerykańskim. Podobnie jak wielu innych w tym czasie, Głogowczyk mylnie jednak identyfikował odkryty kontynent z Indiami. Dopiero z upływem czasu pod nazwą „*novus mundus*” zaczęto jednoznacznie rozumieć dopiero co odkrytą Amerykę.

Wzmianki przez krakowskich akademików o odkryciach geograficznych potwierdzają tezę, że do Krakowa wiadomości o tych wydarzeniach musiały docierać stosunkowo prędko, na pewno przed ukazaniem się podręcznika kosmografii Martina Waldseemüllera (1507). W opinii wielu historyków i geografów właśnie Waldseemüller miał jako pierwszy nazwać nowo odkryty ląd Ameryką. Szybkie docieranie do Krakowa ówczesnych *newsów*

⁷⁹ Cyt. za: F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 32.

⁸⁰ K. Morawski, *Historia...*, dz. cyt., s. 316.

⁸¹ H. Barycz, *Historia...*, dz. cyt., s. 274–275.

⁸² Marian Zwiercan, 1964, *Jan z Głogowa*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 10, Kraków, s. 452; F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 33–41; F. Bujak, 1925, *Wykład geografii Jana z Głogowy w r. 1494* [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 63–77. [Pierwodruk: „Rozprawy Wyd. Filolog. Akad. Umiej.”, T. 33, Kraków 1901, s. 346–359].

⁸³ F. Bujak, *Wykład geografii...*, dz. cyt., s. 65.

więzało się niewątpliwie z rangą miasta jako międzynarodowego centrum kultury i nauki. Należy dodać, że Głogowczyk w ogóle bardzo interesował się podróżami odkrywczymi, gromadząc z tego zakresu bogatą literaturę. Podobne zainteresowania wykazywali zresztą również Jan ze Stobnic oraz Miechowita, posiadający bogate księgozbiory naukowe.

Warto dodać, że wiadomości o odkryciach docierały również dzięki relacjom przybywających na dwór królewski dyplomatom. Franciszek Ziejka opisuje prawdopodobny przebieg wizyty, jaką złożył w 1529 r. w Krakowie poseł portugalski Damião de Góis (1502–1574). Ten wybitny humanista i filozof był podejmowany na dworze królewskim, a także przez hetmana Jana Tarnowskiego oraz kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego. Być może odwiedził również Akademię Krakowską. Jednym z wielu tematów, jakie poruszali Polacy w rozmowach z posłem były zapewne odkrycia geograficzne, dokonywane na przełomie XV i XVI w. przez Portugalczyków i Kolumba⁸⁴.

Ale powróćmy do działalności uniwersyteckiej Głogowczyka. Podczas wykładu posługiwał się on „metodą pogładową, pokazywał swym uczniom mapy i objaśniał je, wskazywał kierunek gór, bieg rzek, położenie miast i opowiadał [...] o właściwościach i osobliwościach pojedynczych krain, uwzględniając [...] przede wszystkim stosunki współczesne”⁸⁵. Świadczy o tym zachowany rękopis wykładu. W opinii B. Olszewicza był to typowy wykład z geografii regionalnej⁸⁶.

Wykład swój rozpoczynał Głogowczyk od rzeczy ogólnych, czyli od zarysowania problemu, podania podstawowej terminologii (m. in. wyjaśniał pojęcia „geografia” i „kosmografia”), prezentacji podstawowych wiadomości o mechanizmie świata, o Ziemi oraz o „wyglądzie” map, głównie Ptolemeusza (ryc. 1.16, 1.17). W wykładzie bazował na dziełach następujących autorów: Ptolemeusz, Strabon, Pliniusz Starszy⁸⁷, Pomponiusz Mela, Eneaszy Sylwiusz, Piotr z Ailly⁸⁸.

Głównym celem naszego wykładowcy było odejście od geografii astronomicznej (którą wykładano dla początkujących scholarów) i rozpoczęcie nauczania związanego z kolejnym, wyższym stopniem „wtajemniczenia”, czyli z geografią opisową. W tym celu wprowadził m.in. zajęcia mające wyposażyć żaka w umiejętność interpretacji dostępnych map (ryc. 1.18). Dodajmy, że geografia ciągle należała do grupy przedmiotów, z których należało obowiązkowo zdać egzamin chcąc otrzymać stopień magistra *artium* lub doktora filozofii. Wykład Głogowczyka jest świadectwem „doskonałej” metody nauczania tego przedmiotu w Akademii Krakowskiej. „Daje nam to najlepsze wyobrażenie o poszanowaniu, jakim nasza nauka cieszyła się podówczas w Polsce. Być może, że to nie trwało długo, że z czasem zaniechane zostało, ale o wiarygodności tego świadectwa wątpić nie mamy powodu”⁸⁹.

---

⁸⁴ Franciszek Ziejka, 2008, *Moja Portugalia*, Kraków, s. 362–368.

⁸⁵ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 68.

⁸⁶ B. Olszewicz, *Geografia polska ...*, dz. cyt., s. 19.

⁸⁷ Gaius Pliniusz Secundus zwany Starszym (23–79 r. n.e.), autor *Naturalia historia* (*Historia naturalna*), którą przedstawił w 37 księgach. Księgi III–VI są poświęcone problematyce geograficznej.

⁸⁸ Pierre d’Ailly, pol. Piotr z Lilly (ok. 1350–1420), teolog, kardynał, astrolog, rektor Uniwersytetu Paryskiego 1385–1395. Autor dzieła *Imago Mundi* (1410), które wywarło wielki wpływ na Krzysztofa Kolumba.

⁸⁹ F. Bujak, *Wykład geografii ...*, dz. cyt., s. 70.

Ponieważ znaczną część swego wykładu Jan z Głogowa oparł na przekładzie łacińskim *Geografii* Ptolemeusza, dzieło to musiało trafić do Krakowa niemal natychmiast po wydrukowaniu. Potwierdza to „wielkie poszanowanie”, jakim cieszyła się krakowska, a więc i polska, geografia tamtych czasów⁹⁰.

Innym wybitnym geografem Akademii Krakowskiej był Jan ze Stobnicy (Stobniczka, Stobniczanin, ok. 1470–1519 lub 1530). Wykładał logikę, etykę, filozofię przyrody, gramatykę, astronomię, geografę, matematykę, muzykę. W 1514 r. zakończył karierę uniwersytecką wstępując do zakonu bernardynów. W Akademii był następcą Jana z Głogowa. Wielki entuzjasta odkryć geograficznych, podkreślał konieczność przekazywania związanych z tym wieści w formie drukowanej⁹¹. Znany jest jako autor pierwszej wydanej i drukowanej w Polsce mapy Ameryki jako odrębnego kontynentu oraz pierwszych tablic współrzędnych geograficznych dla zachodniej półkuli. Zamieścił je w swoim dziele *Introductio in Ptholomei Cosmographiam (Wstęp do «Geografii» Ptolemeusza)*, wydanym w 1512 roku (dalsze wydania w r. 1517, 1519 i nast.) (ryc. 1.19). Sądząc ze słów zawartych w części wstępnej, praca powstała dość przypadkowo. Zmożony chorobą autor zaczął z nudów rozczytywać się w piśmiennictwie geograficznym, szczególnie zaś w Ptolemeuszu. Wiadomości napotkane u tego autora Stobniczka uzupełniał informacjami związanymi z odkryciami geograficznymi, a zwłaszcza z podróżami Ameriga Vespucciego. Część pierwsza ma charakter ogólny, omówiono w niej definicję geografii jako nauki opisującej Ziemię, przeciwstawiając ją kosmografii i topografii. W kolejnym rozdziale Stobniczka charakteryzuje strefy astronomiczne. Historycy zwracają uwagę zwłaszcza na znaczenie rozdziału trzeciego, w którym autor bardzo zdecydowanie potwierdza fakt zaludnienia strefy międzyzwrotnikowej. Stanowi to znaczący postęp w stosunku do poprzednich tego typu traktatów geograficznych. Zaznacza się tu wyraźnie wpływ doniesień związanych z odkryciami geograficznymi⁹². Następne rozdziały dotyczą wiatrów, równoleżników, klimatu, długości geograficznej. W dalszej części objaśnia mapy Ptolemeusza i daje wskazówki ułatwiające korzystanie z tych materiałów kartograficznych. Duże znaczenie ma rozdział, w którym podano położenie geograficzne prowincji i krajów europejskich, afrykańskich i azjatyckich, a także ważniejszych miast, zestawione według Ptolemeusza i innych opracowań. Pracę zamykają rozważania o oceanografii, a także wskazówki praktyczne, jak sporządzić i użytkować kwadrant – instrument do oznaczania szerokości geograficznej⁹³.

Był to przykład podręcznika uniwersyteckiego, który z jednej strony przekazywał studentowi odpowiednią dozę wiadomości o geografii świata, z drugiej zaś uczył żaka korzystania z atlasu geograficznego. Stobniczka wykorzystał w tym celu pisma Ptolemeusza oraz Ameriga Vespucciego, które znajdowały się w bibliotece uczelni. Ponadto swoje rozważania wzbogacał o wiadomości zaczerpnięte z literatury geograficznej, zarówno starożytnej, jak i nowożytnej, w której był świetnie odczytany. Bujak, wielki miłośnik twórczości Stobniczki stwierdza, że praca tego autora „w dziejach naszej oświaty ma [...] bądź co bądź na zawsze zapewnione wybitne znaczenie, jako najwcześniejsze u nas echo odkrycia

⁹⁰ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 63, 70.

⁹¹ Tadeusz Bieńkowski, 1985, *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław, s. 25.

⁹² F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 43.

⁹³ Oprac. na podstawie: F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 41–46; kwadrant był instrumentem astronomicznym, w którym przeziernik mógł być przesuwany wzdłuż podziałki kątowej w kształcie ćwiartki okręgu.

Nowego świata, którego konsekwencje geograficzno-naukowe są w niej wszechstronnie uwzględnione⁹⁴. Załączone do pracy planigloby są pierwszymi mapami opublikowanymi w Polsce⁹⁵ (ryc. 1.20). Bardzo wysoko dzieło Stobniczki ocenia też Henryk Barycz: „Jako pierwszy dobitny odgłos nowych zdobyczy geograficznych w Polsce, oraz jako próba wszechstronnego i konsekwentnego wprowadzenia tych zdobyczy do ówczesnego stanu wiedzy geograficznej i wyłamania się tym samym spod przemożnego autorytetu Ptolemeusza zajmuje dziełko Stobniczki w naszej literaturze naukowej pozycję wyjątkowo doniosłą”⁹⁶.

W dotychczasowych rozważaniach zwróciliśmy uwagę na szereg nazwisk geografów starożytnych, a częściowo również średniowiecznych, których dzieła stanowiły podstawę prowadzonych kursów z zakresu geografii. Wykłady głoszone w oparciu o dorobek autorów antycznych dominowały w programach kursów. Częściowo wynikało to z faktu, że właśnie wówczas wiele dawnych dzieł greckich zaczynało być tłumaczone na łacinę. Umożliwiało to niejako na nowo „odkrywanie” piękna tych ksiąg, nie zawsze zwracając należytą uwagę na stronę merytoryczną rozważań autorów antycznych. Wykłady miały zazwyczaj charakter monograficzny i dotyczyły ściśle określonego dzieła. Tak zresztą działo się w XVI w. również na innych uczelniach europejskich. Nas cieszyć może fakt, że obok „klasyków” niektóre wykłady odnosiły się również do dzieł geografów polskich, takich jak Jana ze Stobnicy, Wawrzyńca Korwina czy Jana z Głogowa.

Obok wymienionych wyżej autorów i dzieł, wykładowcy geografii często nawiązywali do dorobku mało znanego u nas Dionizjusza z Tessalonik⁹⁷, autora *De situ habitabilis Orbis*, geografii świata z przełomu II i III w. n.e., chętnie czytowanej przez stulecia. Popularność tej lektury wynikała zapewne z oryginalnej formy literackiej. Całość była napisana jako poemat, na który składało się 1200 pięknie napisanych wierszy, tzw. heksametrów⁹⁸. Na łacinę zostało przetłumaczone pod koniec XV w., a pierwsze wydanie ukazało się w Wiedniu około 1494–1495. Bardzo prędko wydano je potem w Krakowie (1504). Popularnymi postaciami byli również Heinrich Glarean (Glareanus⁹⁹), którego dziełko *De geographia* (1527) zaczęło wypierać pracę de Sacrobosco, a także Peter Apian¹⁰⁰. Jego *Cosmographicus liber* (1524) było tłumaczone na 14 języków. Kolejnym podręcznikiem z zakresu geografii było niewielkie dzieło Jana Hontera¹⁰¹ *Rudimenta cosmographiae li-*

---

⁹⁴ F. Bujak, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 46.

⁹⁵ B. Olszewicz, *Chronologia...*, dz. cyt., s. 489.

⁹⁶ H. Barycz, *Historia ...*, dz. cyt., s. 276.

⁹⁷ Dionisius Afer Tessalonicensis (Periegeta) zwanego też Dionisius Periegetes, który żył w II lub III w. n.e.

⁹⁸ Heksamet (gr.) = sześciomiarowy. Wiersz antycznego eposu, uprawiany przez największych poetów starożytności. Odnajdujemy go w takich eposejach, jak *Iliada*, *Odyseja* czy *Eneida*.

⁹⁹ Heinrich Glarean (Glareanus), właśc. Heinrich Loris (1488–1563), szwajcarski mnich, poeta, humanista, matematyk, teoretyk muzyki, autor licznych komentarzy do dzieł autorów starożytnych, również geografów. Cytowana praca ukazała się sumptem Jana Łaskiego, któremu też została dedykowana.

¹⁰⁰ Petrus Apianus, znany też jako Peter Apian (1495–1552), niemiecki humanista, matematyk, astronom i kartograf.

¹⁰¹ Johannes Honter, znany też jako Johann Hunter, Johann Honterus lub Martianus Apella (1498–1549), pochodził z Transylwanii, a konkretnie z Braszowa w dzisiejszej Rumunii, gdzie kultywowana jest jego pamięć. Był humanistą i teologiem. W 1530 r. zapisał się na studia w Krakowie jako Johannes Georgii de Corona (w dialekcie siedmiogrodzkim nazwa Braszowa brzmi Krunen). Tutaj opublikował swe pierwsze książki, m.in. podręcznik kosmografii.

bri duo, wydane po raz pierwszy w 1530 r. w Krakowie. Szerszy zasięg miała edycja z 1547 r. Zostało napisane głównie na podstawie dzieła Pomponiusza Meli¹⁰². Wykorzystywano też dorobek Sebastiana Münstera¹⁰³, Sebastiana Francka¹⁰⁴ oraz Simona Grynaeusa¹⁰⁵. Był on wydawcą oryginalnego podówczas dzieła *Novus Orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* (1532), stanowiącego zbiór tekstów jakie ukazały się do jego czasów i dotyczyły nowo odkrytych ziem. W tomie zawarł m.in. fragmenty pracy Miechowity dotyczące dwóch Sarmacji. Jeden z załączników stanowi mapa świata ukazująca również Amerykę. Dużym zainteresowaniem cieszyło się też dzieło *Cosmographia Introductio* (1507) pióra Martina Waldseemüllera¹⁰⁶. Załącznik stanowiła mapa *Universalis Cosmographia*, na której po raz pierwszy pojawiła się nazwa „Ameryka”. Tekst obejmował m.in. tłumaczone na łacinę cztery opisy podróży Amerigo Vespucciego, którego autor uznaje za odkrywcę nowego kontynentu. Z jego nazwiskiem wiąże zatem nazwę Ameryki. Wspomnijmy jeszcze jednego autora, do którego dzieł chętnie wówczas sięgano, a mianowicie Jakuba Fabera¹⁰⁷. Był znany przede wszystkim jako autor komentarzy do dzieł Arystotelesa. Przygotował też wydanie dzieł Mikołaja z Kuzy, o którym pisaliśmy omawiając geografę Jana Długosza.

Warto podkreślić, że prace zalecane przez wykładowców znajdowały się w księgozbiorach poszczególnych kolegów, ponadto większość z nich można było zakupić w funkcjonujących wówczas w Krakowie księgarniach Macieja Scharfenberga i Floriana Unglera. O bogatej ofercie tych składnic księgarskich świadczą zachowane inwentarze¹⁰⁸. Pośrednio pozwalają one wnioskować o rozległości zainteresowań geograficznych ówczesnych mieszkańców Krakowa, w tym również profesorów i żaków uniwersyteckich. Z kolei lektura *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera¹⁰⁹ pozwala stwierdzić, że znaczna część wykorzystywanych podczas zajęć z geografii dzieł, zaopatrzonych w komentarze profesorów Akademii, ukazywało się drukiem w Krakowie. Władzom akademickim chodziło przede wszystkim o to, aby dostęp studenta do lektur był maksymalnie ułatwiony.

Wspomnijmy jeszcze o jednym wykładowcy, którego nazwisko na trwałe wpisało się w dzieje polskiej nauki i Uniwersytetu. Mamy na myśli Wojciecha Brudzewskiego¹¹⁰

¹⁰² F. Bujak, *Geografia*, dz. cyt., s. 46–47.

¹⁰³ Sebastian Münster (1488–1552), niemiecki kartograf i kosmograf. Jego *Cosmographia* (1544) była jednym z najwcześniejszych niemieckich opisów świata. Bardzo popularna w XVI w., doczekała się tłumaczeń na liczne języki (m.in. czeski), do połowy XVII w. ukazało się blisko 25 wydań tego dzieła. Ponadto Münster opublikował w 1540 r. łacińską edycję *Geografii* Ptolemeusza, uzupełnioną o liczne ilustracje.

¹⁰⁴ Sebastian Franck (1499–ok. 1543), niemiecki wolnomyśliciel i humanista, autor popularnego podręcznika *Weltbuch, Spiegel und Bildnis des genzen Erdbodens* (1534).

¹⁰⁵ Simon Grynaeus (1493–1541).

¹⁰⁶ Martin Waldseemüller (Martinus Ilacomilus, Hylacomylus, ok. 1470–ok. 1521/1522), niemiecki kartograf.

¹⁰⁷ Jacobus Faber Stapulensis, właśc. Jacques Lefèvre d'Étaples (1455–1536), francuski teolog i humanista, profesor Uniwersytetu w Paryżu. Jako pierwszy dokonał kompletnego przekładu *Biblii* na język francuski.

¹⁰⁸ Artur Benis, 1890, *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce. I. Inwentarz księgarni krakowskich Macieja Scharfenberga i Floriana Unglera (1547–1551)*. Kraków, Druk. „Zsasu”.

¹⁰⁹ Karol Estreicher, 1882–1888, *Bibliografia polska* [obejmująca druki od 1455–1799], T. 8–9, Kraków.

¹¹⁰ Wojciech Brudzewski, Wojciech z Brudzewa, Albert Brudzewski (ok. 1445–ok. 1497).

(ryc. 1.21) Był on czołowym przedstawicielem krakowskiej szkoły matematyczno-astro-nomicznej. Jego uczniami byli m.in. Mikołaj Kopernik (tak w każdym razie głosi tradycja), Bernard Wapowski, Mikołaj z Szadka Prokopowicz, a także Konrad Celtis¹¹¹, który wiele zdziałał w zakresie popularyzowania idei humanistycznych w Krakowie. O dbałości Brudzewskiego o wysoki poziom prowadzonych zajęć może świadczyć – zdaniem kronikarzy – fakt, że wykładając w 1493 r. dzieło Arystotelesa *De coelo et mundo* swoje zajęcia zilustrował modelami przedstawiającymi cały mechanizm świata. W sumie sporządził, z różnego tworzywa, 22 takie modele¹¹². Kroniki wymieniają też Stanisława z Łowicza, Boguckiego ze Świecia, Macieja Cichosza z Szamotuł i Mateusza (Macieja) Krypę z Szamotuł (ucznia Jana ze Stobnicy), którzy będąc przede wszystkim humanistami, prowadzili zajęcia z geografii¹¹³. Wykładowcą Uniwersytetu był również Kallimach¹¹⁴. Jako jeden z pierwszych zajął się poważnie problemem etnogenezy Słowiańszczyzny. W swoich pracach historycznych uwzględniał szerokie tło geograficzne. Z autopsji dokonał charakterystyki fizjograficznej Bułgarii. Znaczącym wydarzeniem na polu etnografii i geografii Turcji i Tatarii była praca *De Tartarorum moribus Liber I*¹¹⁵, zawierająca materiały i spostrzeżenia poczynione przez autora podczas pobytu w tym kraju. Analizując uwarunkowania powstania potęgi tureckiej zapoczątkował podział geografii na demografię oraz geografie gospodarczą i polityczną¹¹⁶.

Wprowadzanie do zajęć nowych osiągnięć z dziedziny geografii, odejście od pamięciowego wyuczania się przedmiotów i stosowanie nowych metod preferujących system rozumowego przyswajania treści, wreszcie uwzględnianie w wykładach i podręcznikach problematyki związanej z otaczającą rzeczywistością sprawiło, że krakowski ośrodek geograficzny zaczął szeroko promieniować na zewnątrz. Temu należy przypisać fakt, że w Krakowie po-

---

¹¹¹ Konrad Celtis, Celtes (1459–1508), niemiecki humanista, nauczyciel uniwersytecki. Wykładał w szeregu krajów europejskich. W Krakowie studiował matematykę i astronomię oraz nauki przyrodnicze (1488). Zaprzyjaźnił się z Wawrzyńcem Korwinem. Zainicjował powstanie pierwszego towarzystwa literackiego *Sodalitas Litteraria Vistulana*, w którym działali m.in. Wojciech Brudzewski oraz Wawrzyniec Korwin. Autor *De navigatione sua Sarmatica* (1492), gdzie opisał podróż Wisłą z Krakowa do Gdańska. Odkrył mapę dróg wojskowych Imperium Rzymskiego *Tabula Peutingeriana*. Uważa się, że właśnie pod wpływem Celtisa i przy wykorzystaniu jego materiałów Hartmann Schedel w swoim dziele *Liber Chronicarum* (1493) zawarł piękny opis Krakowa.

¹¹² F. Bujak, *Wykład geografii...*, dz. cyt., s. 76.

¹¹³ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 56.

¹¹⁴ Filip Kallimach, Philippus Callimachus Experiens, właśc. Filippo Buonaccorsi (1437–1496), włoski humanista. Początkowo działał w Wenecji i w Rzymie. Wchodził w skład tzw. Akademii Rzymskiej i wtedy przybrał nazwisko „Kallimach”. Zamieszany w spisek na papieża Pawła II (1468) musiał uciekać z Rzymu. Najpierw krótko przebywał w Konstantynopolu, potem pojawił się w Krakowie (ok. 1470). Przez resztę życia działał w Polsce, był jednym z prekursorów naszego renesansu. Od 1472 r. wykładowca Akademii Krakowskiej. Był też nauczycielem łaciny synów Kazimierza IV Jagiellończyka. Uczestniczył w kilku misjach dyplomatycznych. Zaprzyjaźniony z wieloma intelektualistami, m.in. z Konradem Celtisem oraz Wawrzyńcem Korwinem.

¹¹⁵ Dzieło to znane jest jedynie z przekazów. Nie było drukowane, nie zachował się też żaden rękopis.

¹¹⁶ H. Barycz, 1957, *Dzieje nauki w Polsce epoki Odrodzenia*, Wyd.2, Warszawa, s. 174; F. Bujak, 1925, *Kallimach i znajomość państwa tureckiego w Polsce około początku XVI wieku* [w tego autora] *Studia geograficzno-polityczne*, Warszawa, s. 114–129 [pierwodruk w „Rozprawy Wyd. Hist.–Filoz. Akad. Umiej.”, T. 40, Kraków 1900].

jawili się na studiach późniejsi niemieccy i śląscy humaniści, których uznaje się za „nowatorów” myśli w dziedzinie nauk o Ziemi¹¹⁷. Należeli do nich m. in. – obok cytowanych już J. Hontera i K. Celtisa – również Rudolf Agricola Młodszy¹¹⁸, Bartłomiej Stein¹¹⁹, Jan Turmair (Aventinus)¹²⁰, Jerzy Werner¹²¹, Henryk Bebel¹²², Henryk Schreiber¹²³, Tomasz Murner¹²⁴, a trochę później także Marcin Helwig¹²⁵, zwany „ojcem śląskiej kartografii”. Studenci Uniwersytetu pochodzili z różnych stron Rzeczypospolitej i Europy. Poza samym Krakowem najczęściej żaków przyjeżdżało ze Śląska (m.in. Kluczbork, Racibórz, Brzeg, Wrocław, Nysa, Głogów), z Prus, Węgier, Transylwanii, Czech i Słowacji¹²⁶. W latach 1500–1503 studentem był pochodzący z Gdańska Jan Dantyszek¹²⁷, który już wówczas wykazywał duże zainteresowanie geografią¹²⁸. Był bardzo przywiązany do swego rodzinnego miasta, stąd podpisywał się jako Dantiscus, czyli gdańszczanin.

O tym, jak wielką rangę przywiązywano do zajęć z geografii może świadczyć tzw. Globus Jagielloński, który przetrwał do naszych czasów (ryc. 1.22, 1.23). Pochodzi on z 1511 r. i jest najstarszym na świecie, na którym występuje nazwa „*America noviter reperta*”, a Ameryka została zaznaczona jako odrębny kontynent, nie połączony z Azją¹²⁹. Globusów było w Akademii zapewne więcej. Wymieńmy przede wszystkim znajdujący się w Uniwersytecie od XVI w. słynny globus nieba Marcina Bylicy, wykonany w roku 1480 (ryc. 1.24). Ostatnią wolą uczonego (zmarł w 1493 lub 1494 r.), jego przyrządy naukowe i bi-

¹¹⁷ H. Barycz, *Dzieje nauki ...*, dz.cyt., s. 176.

¹¹⁸ Rudolf Agricola zwany Młodszy, właściwie Hydroburgius Reatus, ur. w Tyroli (daty nie znany), zm. w 1521 r. w Krakowie. Humanista, wydał i przystosował do użytku w polskich szkołach dzieła wielu autorów starożytnych.

¹¹⁹ Bartłomiej Stein (Sthen), właściwie Bartholomeum Stenus (Stenum), żył na przełomie XV i XVI w., geograf śląski, wślawił się m.in. opisem Śląska i Wrocławia.

¹²⁰ Johannes Turmair (Aventinus) (1477–1534), Bawarczyk, historyk i teoretyk muzyki. Napisał słynne *Roczniki Bawarskie (Annales Boiorum)*, posiada przydomek „Bawarski Herodot”.

¹²¹ Georg Werner (przełom XVI/XVII w.), węgierski humanista.

¹²² Heinrich Bebel (Henricus Bebelius) (1472–1518), niemiecki poeta i historyk. W Krakowie był uczniem Wawrzyńca Korwina. Z prowadzonych przez siebie notatek z wykładów profesora wydał podręcznik Korwina *Cosmographia dans manuductionen in tabula Ptholomei* (Bazyła ok. 1496), z dedykacją dla swego Mistrza.

¹²³ Heinrich Schroeiber (Grammateus) (1490–1525), niemiecki humanista i matematyk.

¹²⁴ Thomas Murner (1475–1537), franciszkanin, humanista, teolog, największy w XVI w. niemiecki twórca poezji satyrycznej.

¹²⁵ Marcin Helwig (1516–1574), niemiecki pedagog i kartograf, autor mapy Śląska z 1561 r.

¹²⁶ K. Morawski, *Historia...*, dz. cyt., s. 336–338.

¹²⁷ Jan Dantyszek (łac. Dantiscus), wł. Johann(es) von Hoefen herbu Dantyszek, przydomek Flachsbinder (1485–1548), polski podróżnik, dyplomata, sekretarz królewski, poeta polsko-łaciński okresu renesansu, biskup chełmiński, a następnie warmiński. Korespondował z wieloma humanistami, m.in. z Erazmem z Rotterdamu. Odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej (prawdopodobnie w 1505 r.).

¹²⁸ H. Barycz, *Dzieje nauki...*, dz. cyt., s. 176–177.

¹²⁹ Należy jednak zwrócić uwagę, że oznaczona na globusie Ameryka jest błędnie położona w rejonie dzisiejszej Australii, natomiast Ameryka Południowa nosi nazwę *Mundus novus* oraz *Terra S. Crucis*.

biblioteka zostały przekazane (1494) Akademii Krakowskiej, której był wychowankiem. Wraz z coraz liczniej posiadanymi mapami, uczelniana kolekcja globusów stanowiła według Henryka Barycza dowód „dokonywanej się w Krakowie rewolucji w zakresie nauk o Ziemi”¹³⁰.

Ważnym wydarzeniem był przyjazd na Akademię w 1517 r. znanego już podówczas w Europie geografa szwajcarskiego Joachima Vadiana¹³¹, który cieszył się uznaniem jako rektor Uniwersytetu w Wiedniu, a później profesor w Sankt Gallen. Podczas pobytu w Krakowie odwiedził m. in. żupę w Bochni, którą potem opisał. Uważany jest za pierwszego turystę w tej kopalni.

Wspomnijmy też, że w 1503 r. pojawił się niewielki traktat sporządzony przez wychowanka Akademii Krakowskiej i późniejszego dyplomata Mikołaja Rozembarskiego¹³². Praca zawierała geograficzno-historyczny opis wschodniej Europy i krajów azjatyckich, opracowany na zamówienie cesarza Maksymiliana I. Była to swego rodzaju fizjografia i etnografia przede wszystkim Europy południowo-wschodniej. Uważana jest za jedną z pierwszych prób charakterystyki geograficznej tych mało jeszcze znanych ziem¹³³.

1.3.2. Geografia Macieja z Miechowa

Geografię polską rozświetlił w tym czasie przede wszystkim Maciej z Miechowa (zwany też Miechowitą, 1457–1523), historyk, geograf, lekarz, bibliofil, od 1501 r. kilkakrotny rektor i podkanclerzy Akademii Krakowskiej (ryc. 1.25). Tego niezwykle uczonego i wielkiego humanistę zaczęto doceniać w polskiej nauce stosunkowo późno. Na długie wieki zapomniano przede wszystkim o jego znaczeniu dla rozwoju polskiej geografii. Pierwsze poważniejsze prace, których autorzy starali się nadrobić to zaniedbanie, zaczęły się pojawiać dopiero w okresie międzywojennym XX stulecia i po II. wojnie światowej. Wymienić należy zwłaszcza takich autorów, jak Stefan Wojciechowski, H. Barycz, Karol Buczek, B. Olszewicz¹³⁴.

---

¹³⁰ H. Barycz, *Dzieje nauki ...*, dz. cyt., s. 176.

¹³¹ Joachim Vadian (Joachimus Vadianus), Joachim von Watt (1484–1551), szwajcarski humanista, geograf, historyk, medyk. Najbardziej znane jego dzieło geograficzne to atlas świata (1534). B. Olszewicz datuje pobyt Vadiana w Krakowie na rok 1519, wg niektórych źródeł niemieckich wizyta ta odbyła się między 1517–1519.

¹³² Rozembarski Mikołaj h. Jastrzębiec (Rosemberski, Rozemblerski, Rosumberski, Mikołaj z Rozenberga) (ok. 1450–ok. 1506). Dyplomata, posiadał dobrą znajomość problemów imperium tureckiego (K. Baczkowski, 1991, *Rozembarski Mikołaj h. Jastrzębiec* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 32, Kraków, s. 384–387.

¹³³ H. Barycz, *Dzieje nauki ...*, dz. cyt., s. 177.

¹³⁴ Stefan Wojciechowski, 1926, *Maciej z Miechowa jako geograf krajów litewsko-ruskich* [w:] *II Sprawozdanie naukowe za l. 1925–1926. Koło Geografów Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 120–131; H. Barycz, 1958, *Maciej z Miechowa. Studium z dziejów kultury narodowej Polski doby Odrodzenia*. – „Nauka Polska”, T. 6. zes. 3, s. 47–100; H. Barycz, 1960, *Życie i twórczość Macieja z Miechowa* [w:] H. Barycz (red.), *Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki*, Wrocław, s. 15–74; Karol Buczek, 1960, *Maciej z Miechowa jako geograf Europy Wschodniej* [w:] H. Barycz (red.), *Maciej z Miechowa 1457–1523...* dz. cyt., s. 75–166; Marian Małuszyński, B. Olszewicz, 1967, *Maciej z Miechowa* [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii ...*, dz. cyt., s. 25–51; Leszek Hajdukiewicz, 1974, *Maciej z Miechowa zwany Miechowitą* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 19,

Skromne objętościowo dziełko Miechowity *Traktat o dwóch Sarmacjach (Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana)*¹³⁵ ukazało się w 1517 r. (ryc. 1.26) Tłumaczona z łaciny w 1535 r., była pierwszą drukowaną w języku polskim książką geograficzną, a równocześnie pierwszą nowożytną geografią Europy Wschodniej. Jako pierwszy dokonał w niej systematycznego opisu ziem położonych między Wisłą, Donem i Morzem Kaspijskim. Przez długie lata książka stanowiła główne źródło wiadomości o tej części naszego kontynentu. Sarmacja europejska Miechowity rozciągała się między Wisłą a Donem, azjatycka natomiast między Donem a południkiem Morza Kaspijskiego. Po raz pierwszy mieszkańcy Europy Zachodniej uzyskali wiadomości o terytorium omawianej Sarmacji, ukształtowaniu powierzchni, rzekach, klimacie, świecie roślinnym i zwierzęcym oraz o mieszkańcach poszczególnych krajów. Dużą wagę przykładał do ukazania stosunków politycznych i etnograficznych. Główną uwagę autora – obok ziem zamieszkałych przez Tatarów – zajmował obszar państwa moskiewskiego. Wprawdzie osobiście nigdy nie odwiedził tej części kontynentu, ale starał się zbierać wiarogodne wiadomości od osób, które znały te tereny. Takimi respondentami byli przede wszystkim kupcy, jeńcy i zbiegowie moskiewscy, a także Polacy odbywający podróże do Moskwy i na Krym. Wykorzystał też całe dostępne mu piśmiennictwo. Mimo, że praca Miechowity nie była wolna od błędów i omyłek geograficzno-historycznych (np. brak Uralu czy umiejscowienie ujścia Wołgi nad Morzem Czarnym) należy stwierdzić, że spowodowała ona przewrót w dotychczasowych poglądach dotyczących kształtu geograficznego Europy Wschodniej¹³⁶. W momencie ukazania się dzieła wszystkie zawarte w nim szczegóły miały ogromną wartość poznawczą, gdyż stanowiły zupełną nowość¹³⁷. Dopiero w kilkadziesiąt lat później wiele z tych informacji uaktualnił Zygmunt Herberstein¹³⁸.

Nie ulega raczej wątpliwości, że pracując nad Sarmacją Miechowita wzorował się na Janie Długoszu, a zwłaszcza na jego *Chorografii*, którą musiał posiadać lub co najmniej czytać w odrębnym odpisie. Obok niektórych wiadomości geograficzno-historycznych przejął od Długosza krytyczny stosunek do Ptolemeusza i innych autorów starożytnych¹³⁹.

Wrocław, s. 28–33; L. Hajdukiewicz, 1960, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław, Zakł. Narod. im. Ossolińskich. Komitet Historii Nauki PAN. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 16. Ponadto wiele miejsca poświęcili Miechowicie: H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego ...*, dz. cyt.; H. Barycz, 1957, *Dzieje nauki ...*, dz. cyt.; B. Olszewicz, *Geografia polska ...*, dz. cyt.; J. Staszewski, 1966, *Historia nauki o Ziemi w zarysie*, Warszawa; T. Bienkowski, 1985, *Wiedza przyrodnicza ...*, dz. cyt.

¹³⁵ W drugim krakowskim wydaniu (1521) dziełko ukazało się pod bardziej poprawnym tytułem *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae*.

¹³⁶ H. Barycz, 1958, *Maciej z Miechowa...*, dz. cyt., s. 95; B. Olszewicz, *Geografia polska...*, dz. cyt., s. 23–24; K. Buczek, *Maciej Miechowita...* dz. cyt., s. 99.

¹³⁷ K. Buczek, *Maciej Miechowita*, dz. cyt., s. 153.

¹³⁸ Siegmund von Herberstein (1486–1566), niemiecki polityk, historyk, dyplomata, znawca Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, gdzie kilkakrotnie przebywał. W 1517 r. wracając z Moskwy zatrzymał się na krótko w Krakowie. Autor dzieła *Rerum moscoviticarum commentari* (1549), w którym z jednej strony był zmuszony potwierdzić, czasami tylko pośrednio, prawdziwość niektórych wiadomości podanych przez Miechowitę, z drugiej zaś uaktualnić inne informacje. Nie omieszkał jednak kierować pod adresem krakowskiego uczonego wielu złośliwych uwag. Niektórzy historycy (np. K. Buczek, s. 106–107) tłumaczą to widocznym u Herbersteina uczuciem zazdrości, że krakowianin ubiegł go w opublikowaniu dzieła o Europie Wschodniej.

¹³⁹ K. Buczek, *Maciej Miechowita...*, dz. cyt., s. 96.

Być może Miechowita miał możliwość osobistego poznania lub przynajmniej spotkania na Wawelu wielkiego kronikarza, na pewno jednak uczestniczył w jego pogrzebie (1480). Wpływ Długosza zaznaczył się szczególnie w *Kronice polskiej* (*Chronica Polonorum*) Miechowity (1519), której tekst zawiera również wiele informacji geograficznych.

Przez stulecia historycy i geografowie podejmowali dyskusje, zmierzające do wyjaśnienia motywów, jakimi kierował się Miechowita przystępując do pracy nad Sarmacją. Należy pamiętać, że był on wówczas bardzo zaangażowany w przygotowanie do wydania swojej *Kroniki polskiej*, nad którą prace rozpoczął już około 1510 r. Prawdopodobnie na początku 1516 r. porzucił swoje dotychczasowe zajęcie, aby zająć się wydaniem dziełka, które przyniosło mu tak wielką sławę. Wracając jednak do motywów Macieja z Miechowa, najbardziej przekonująca jest argumentacja Henryka Barycza. Zdaniem tego uczonego, powstanie książki „stanowiło [...] naturalne ogniwo zamierzeń autora ujęcia starożytności słowiańskich, początku jego ludów i zobrazowania terytorium, na którym one przebywały. Stanović ono [czyli dziełko] mogło dopełnienie, względnie jakiś rozwinięty fragment planowanej, czy też pomyślanej książki «Sławonia illustrata»¹⁴⁰.

Wszystko wskazuje na to, że od początku zamiarem autora było stworzenie dzieła o charakterze teoretycznym. Znaczenie pracy polegało przede wszystkim na przyjętej zasadzie metodologicznej, wymagającej od ówczesnego badacza przeprowadzenia krytyki autorytetów, gdy ich poglądy nie odpowiadały rzeczywistości¹⁴¹. Odnosiło się to zwłaszcza do próby podważenia ustaleń Ptolemeusza, które ówczesny świat traktował jako swoiste „credo”. Miechowita był jednym z pierwszych, który ośmielił się na taki krok. Jak pisze Buczek „ośnić musiała wszystkich śmiałość i determinacja, z jaką porwał się on na najdroższe dla uczonych Odrodzenia autorytety, oskarżając je o podawanie informacji całkowicie fałszywych i zmyślonych. Takie postawienie sprawy wstrząsnąć musiało odziedziczonym po starożytności i średniowieczu gmachem wiedzy i zaprzeczało stosowanej zasadzie bezkrytycznego czerpania z tego dziedzictwa¹⁴². Leszek Hajdukiewicz idzie jeszcze dalej w interpretacji znaczenia dla nauki dzieła Miechowity. Jego zdaniem określiło ono bowiem „nową funkcję książki w procesie badawczym. Dzieło naukowe przestaje być nienaruszalnym, usankcjonowanym powagą tradycji tekstem lub rezerwuarem erudycji, a staje się twórczym impulsem zmuszającym do krytycznej refleksji, oddzielenia prawdy od fałszu, ukazującym nowe perspektywy i wyzwalającym inicjatywę i pomysłowość uczonego¹⁴³. Maciej z Miechowa postawił sobie dość niezwykle cele. W części wstępnej pisał: „Jak kraje południowe oraz ludy nadmorskie aż do Indyj odkryte zostały przez króla Portugalii, tak niechaj i kraje północne wraz z ludami mieszkającymi nad Oceanem Północnym ku wschodowi, odkryte dzięki podbojom i wojnom króla polskiego, staną się światu znane¹⁴⁴. Tym królem mógł być Zygmunt I Stary (1467–1548), a słowa o „polskich odkryciach” stanowiły dość daleko posuniętą metaforę, być może sprowokowaną zwycięstwem polsko-litewskim nad wojskami moskiewskimi pod Orszą w 1514 roku. Ale to są jedynie domysły.

Z punktu widzenia dzisiejszej nauki największe znaczenie mają rozważania, dotyczące orografii i hydrografii Europy Wschodniej. Wbrew rozpowszechnionym i powszechnie

---

¹⁴⁰ H. Barycz, *Maciej z Miechowa*, dz. cyt., s. 97.

¹⁴¹ K. Barycz, *Dzieje nauki...*, dz. cyt., s. 178; K. Buczek, *Maciej z Miechowa...*, dz. cyt., s. 155.

¹⁴² K. Buczek, *Maciej Miechowita...*, dz. cyt., s. 155.

¹⁴³ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 150.

¹⁴⁴ Cyt. za: L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 149.

wówczas akceptowanym poglądom, lokalizującym w tej części kontynentu legendarne góry (m.in. Arystoteles, Hipokrates, Ptolemeusz, niektórzy geografowie średniowieczni) Maciej z Miechowa bardzo kategorycznie zanegował ich istnienie, stwierdzając, że „gór Hiperborejskich i Ryfejskich nie ma ani w Moskwie, ani w innych krajach północnych, [a jeśli istnieją] to tylko w książkach, w postaci opisu lub rysunku, lecz nie w rzeczywistości”¹⁴⁵. Dając odpór panującym dotychczas poglądom twierdził, że wielkie rzeki Europy Wschodniej „wypływają w okolicach równinnych, lesistych i bagnistych, a nie z Gór Hiperborejskich czy Ryfejskich lub jakichkolwiek innych, które nie istnieją w ogóle w rzeczywistości, lecz zostały zmyśnione przez Greków [...], albowiem ziemia, na której biorą początek, jest w całości równinna”¹⁴⁶. Sprostował poglądy starożytnych o rzekomo łagodnym klimacie północy i o mieszkającym na tych terenach szczęśliwym ludzie Hiperborejów, o gryfach strzegących znajdujących się tam złóż złota i srebra, o miejscowych potworach czyli ludziach dwugłowych i jednonogich, o psich głowach itp. Tak to skwitował: „Wszystko to mija się z prawdą, i nie będzie zbędne, opierając się na doświadczeniu, odeprzeć to i odrzucić jako wiadomość ignorancką i nie sprawdzoną”¹⁴⁷. Skrytykował też szereg informacji baśniowych zawartych w dziełach autorów starożytnych. Badacze czasów Odrodzenia podkreślają, że twierdzenia Miechowity stanowiły „wielki postęp w zakresie geografii regionalnej, równocześnie jednak poważne posunięcie naprzód geografii ogólnej, gdyż podkopało starożytną, błędną teorię Arystotelesa o łączności działów wodnych z pasmami górskimi oraz o ścisłej zależności pomiędzy wysokością gór i wielkością wypływających z nich rzek”¹⁴⁸, zaś samo dzieło Miechowity stanowi „perłę literatury geograficzno-etnograficznej i posuwało istotnie naprzód rzeczywistą wiedzę o tych krainach”¹⁴⁹.

Praca zajmuje ważne miejsce zarówno w dorobku geografii regionalnej, jak też geografii ogólnej. Wzbudziła wielkie zainteresowanie w Europie. I choć zdarzały się głosy kwestionujące prawdziwość opisów Miechowity, generalnie pracę przyjmowano jako „rewelację naukowo-poznawczą”¹⁵⁰. Entuzjastycznie wyrażali się o niej tacy myśliciele, jak Ulrich von Hutten¹⁵¹ (1518), Willibald Pirckheimer¹⁵² (1518), Mikołaj z Szadka¹⁵³ czy Jan

¹⁴⁵ Cyt. za: B. Olszewicz, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 24.

¹⁴⁶ Cyt. za: K. Buczek, *Maciej Miechowita...*, dz. cyt., s. 119.

¹⁴⁷ Cyt. za: B. Olszewicz, *Geografia...*, dz. cyt., s. 25.

¹⁴⁸ B. Olszewicz, *Geografia...*, dz. cyt., s. 25.

¹⁴⁹ H. Barycz, *Dzieje nauki ...*, dz. cyt., s. 178.

¹⁵⁰ H. Barycz, *Maciej z Miechowa*, dz. cyt., s. 51.

¹⁵¹ Ulrich von Hutten (1488–1523), niemiecki pisarz, przedstawiciel reformacji. Początkowo nie dawał wiary temu, że góry Ryfejskie istniały jedynie w legendzie. O tym, że faktycznie nie istnieją przekonał go dopiero Herberstein, który potwierdził prawdziwość stwierdzeń Miechowity. W liście do swego przyjaciela Pirckheimera (1518) pisał, że informacja ta była dla niego swoistym szokiem. Ale zaraz dodał, że czuje się szczęśliwym, że dane mu jest żyć w czasach takiego postępu wiedzy. Pod wpływem lektury Miechowity zakończył ten list słowami: „O czasy! O studia! Jak miło żyć [...] Rozwijają się nauki, kwitną talenty. A ty, barbarzyństwo, bądź zniweczone i wygnane”. Słowa te przeszły do historii i były niejednokrotnie powtarzane (zob. B. Olszewicz, *Geografia*, dz. cyt., s. 25–26).

¹⁵² Willibald Pirckheimer (1470–1530), niemiecki humanista, był jedną z najwybitniejszych postaci Norymbergi w XVI w. Przyjaciel Albrechta Dürera oraz Konrada Celtisa. W 1526 r. wydał *Geografię* Ptolemeusza.

¹⁵³ Mikołaj z Szadka Prokopowicz (1489–1564), polski naukowiec, dziewięciokrotny rektor Uniwersytetu Krakowskiego, współpracował z Miechowitą.

Magnus¹⁵⁴ (1518), którego brat, Olaus Magnus¹⁵⁵, podjął z Miechowitą poważną polemikę (1521) na temat wysuniętej przez krakowskiego autora tezy o pochodzeniu Gotów. Dzieło doczekało się ponad dwudziestu wydań w różnych krajach, m.in. w Niemczech, Włoszech, Holandii, Rosji. Uczeni rosyjscy do dzisiaj podkreślają, że właśnie dzieło Miechowity odkryło Rosję krajom europejskim¹⁵⁶. O rozgłosie tej pracy świadczyć może fakt, że w XVI w. trafiła ona do geograficznego piśmiennictwa chińskiego¹⁵⁷. Bardzo prędko, bo już na początku 1518 r., pracą Miechowity zainteresował się dwór cesarski w Wiedniu i osobiście cesarz Maksymilian I. Sarmacja dotarła na dwór za pośrednictwem powracającego z początkiem 1518 r. z Moskwy Zygmunta Herbersteina. Osiągnięcia Macieja z Miechowa upoważniają historyków nauki do uznania go za najwybitniejszego geografa polskiego aż do upadku Rzeczypospolitej w XVIII wieku¹⁵⁸.

W tekstach niektórych późniejszych autorów pojawia się czasami nutka żalu do słynnego uczonego, że mimo sławy, jaką uzyskał dzięki geografii, do końca życia w zasadzie nie doceniał jej znaczenia jako nowej dyscypliny naukowej. Zarzuty te wiążą się z końcowym okresem jego życia. Doprowadzając do utworzenia w Uniwersytecie w 1522 r. nowej katedry nawet nie pomyślał o naszej dyscyplinie. Wyposażył ją i przeznaczył dla astrologii, tej „nieprawej nauki” jak ją określa F. Bujak¹⁵⁹. Rozgoryczony tym wydarzeniem sprzed wieków pisał on: „Nasza nauka [czyli geografia] opierała się więc ściśle na łasce astronomii i na zwyrodniałej jej córce, astrologii, to też nic dziwnego, że, mimo dość świetnych początków, zmuszona niejako żyć z jałmużny, nie rozwinęła się u nas, wszak nawet najlepsi jej adepci niewiele o nią dbali, nie rozumieli ostatecznie jej doniosłości”¹⁶⁰.

Miechowita należał do bardzo znaczących osobistości Krakowa, od 1526 r. był radnym, jako wielokrotny rektor Akademii bardzo zasłużył się dla rozwoju uczelni. Miał bardzo rozległe kontakty towarzyskie z najwybitniejszymi postaciami świata kulturalnego, politycznego i finansowego Krakowa¹⁶¹. Rzadko jednak korzystał z możliwości spotkań z przyjaciółmi i znajomymi. Należy sądzić, że raczej był typem uczonego-samotnika. Pracował głównie w zaciszu domowym. Mieszkał m.in. w Domu Długosza przy ul. Kanoniczej, następnie w „Domu pod Gruszką” przy ul. Szczepańskiej 1, a od 1512 r. aż do śmierci przy ul. Szczepańskiej 3. Zorganizowana przez niego pracownia naukowa charakteryzowała się przede wszystkim bardzo bogatym księgozbiorem, który udało mu się uratować z wielkiego pożaru Krakowa w dniu 29 czerwca 1494 r.¹⁶² Liczyła ona około 1000 pozycji

---

¹⁵⁴ Johannes Magnus (Johannes Magni, Johannes Store) (1488–1544), historyk, teolog, ostatni arcybiskup katolicki Szwecji. Po sukcesie reformacji wygnany z kraju w 1526 r.

¹⁵⁵ Olaus Magnus, właściwie Olaf Mansson (1490–1557), szwedzki duchowny, humanista i kartograf. Wygnany ze Szwecji ze względu na wyznawaną wiarę katolicką osiadł w 1526 r. w Gdańsku. Opracował mapę krajów północnych *Carta Marina (Mapa Morska)* (1539).

¹⁵⁶ Waclaw Ślabczyński, 1988, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa, s. 36.

¹⁵⁷ B. Olszewicz, *Geografia polska ...*, dz. cyt., s. 26.

¹⁵⁸ J. Staszewski, *Historia ...*, dz. cyt., s. 147.

¹⁵⁹ Miechowita uznawał astrologię jako naukę. Jego sława jako astrologa obejmowała cały kraj (M. Małuszyński, B. Olszewicz, *Maciej z Miechowa*, dz. cyt., s. 30).

¹⁶⁰ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 57.

¹⁶¹ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 75.

¹⁶² L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 33.

katalogowych o bardzo zróżnicowanej tematyce. Szczęśliwie zachowany inwentarz biblioteki pozwala odtworzyć tytuły poszczególnych pozycji. Został on sporządzony w 1514 r. i raczej nie obejmuje późniejszych nabytków. W 1518 r. Miechowita spisał testament, w którym cały księgozbiór podzielił na kilka mniejszych zespołów, które przeznaczył dla różnych spadkobierców. Niestety nie postąpił zgodnie z przyjętym w środowisku uniwersyteckim zwyczajem, który nakazywał profesorom zapisanie księgozbioru którejs z bibliotek uczelnianych. Tak więc biblioteka Miechowity została po jego śmierci rozparcelowana i to tak dalece, że do naszych czasów zachowało się zaledwie kilkanaście tomów¹⁶³. Tym niemniej zachowany inwentarz uświadamia nam, jakie bogactwa kryły półki biblioteczne w mieszkaniu Miechowity. Nas oczywiście najbardziej interesują pozycje związane z geografią. Ta część księgozbioru obejmowała kilka podstawowych dzieł geografów starożytnych (m.in. Ptolemeusza, Strabona, Pomponiusza Meli, Dionizjusza z Tessalonik czy Solinusa), a także uniwersyteckie podręczniki geografii, głównie astronomicznej (Arystoteles, Jan de Sacrobosco). Inwentarz potwierdza wielkie zainteresowanie Miechowity odkryciami geograficznymi. Posiadane dzieła dotyczyły przede wszystkim podróży portugalskich z końca XV i początków XVI w. do Indii Wschodnich¹⁶⁴. W bibliotece można było znaleźć wszystkie nowości dotyczące odkryć, jakie pokazywały się na rynku wydawniczym Europy. Biblioteka autora Sarmacji wyróżniała się również posiadaniem najstarszego, znanego zbioru kartograficznego¹⁶⁵. Obejmował on m.in. ścienne mapy: żeglarską ilustrującą podróżę Portugalczyków do Indii Wschodnich oraz płócienną Europy. Ponadto znajdowały się tu również mniejsze mapy, w tym pochodząca z *Kosmografii* Ptolemeusza, a także dołączona do egzemplarza *Itinerarium Portugaliensis* (1505), a także najstarsza drzeworytowa mapa Afryki. Hajdukiewicz zwraca uwagę na znaczenie zbioru kartograficznego Miechowity dla dziejów polskiej geografii: „Był to [...] pierwszy w historii nauki polskiej zbiór map oddany do publicznego użytku naukowego i dydaktycznego w Uniwersytecie Krakowskim, świadczący o szerokiej skali zainteresowań ich właściciela, doceniającego rolę metody poglądowej w nauczaniu geografii”¹⁶⁶.

Miechowita zmarł 8 września 1523 roku. Jego pogrzeb w dniu 11 września był wyjątkową uroczystością żałobną. Wzięły w nim udział rzesze mieszkańców Krakowa, duchowieństwo, profesura, studenci, przedstawiciele dworu królewskiego, wysocy urzędnicy. Zwłoki uczonego złożono w kaplicy Szafranców¹⁶⁷ w Katedrze Wawelskiej.

¹⁶³ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 94–97.

¹⁶⁴ Indie Wschodnie – nazwa stosowana w Europie w okresie Wielkich Odkryć Geograficznych na określenie Półwyspu Indyjskiego, Cejlonu, Półwyspu Indochińskiego i Archipelagu Malajskiego.

¹⁶⁵ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka*, dz. cyt., s. 153.

¹⁶⁶ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, s. 154.

¹⁶⁷ Kaplica Szafranców pw. św. Szczepana. W podziemiach Katedry zostało pochowanych kilkudziesięciu profesorów (w tym wielu rektorów) Uniwersytetu. Chowano ich przede wszystkim w kaplicy Szafranców. Po wymarcu rodu, z woli spadkobierców kaplica otrzymała nazwę Krypty Doktorów. Było to wynikiem tego, że opiekę nad kaplicą przejął Uniwersytet. W kaplicy znajdują się m. in. epitafia profesorów. Napis nagrobkowy Miechowity przygotował jego uczeń i przyjaciel Mikołaj Mleczek z Wieliczki. Niestety nagrobek nie przetrwał do naszych czasów. Jego treść znamy dzięki Szymonowi Starowolskiemu (*Monumenta Sarmatarum...*, Kraków 1655). O nagrobku tym wspomina również Piotr Hiacynt Pruszczy (*Klejnoty stołecznego miasta Krakowa...*, 1650). Na początku XIX w. stwierdzono brak grobu, nadal jednak rejestrowano istnienie płyty nagrobnej. Ale już w pierwszych latach XX w. również płyty nie odnaleziono.

Śmierć Macieja z Miechowa odbiła się szerokim echem w Rzeczypospolitej, „był bowiem filarem Akademii Krakowskiej, opiekunem i dobroczyńcą biednych, sierot i niedorosłych”¹⁶⁸. Po śmierci ukazało się wiele pochlebnych wzmianek i ocen zmarłego. Niestety „w zbiorowym chórze pochwalnych epitetów zabrakło jednak miejsca na uznanie zasług Miechowity jako historyka i geografą”¹⁶⁹. Nawet tak skrupulatny badacz dziejów Uniwersytetu, jakim był Kazimierz Morawski, późniejszy rektor (1906–1907), w swojej *Historii uczelni* tylko mimochodem podkreśla geograficzny charakter Sarmacji Miechowity¹⁷⁰.

Obecnie ponownie „odkrywamy” Miechowitę (ryc. 1.27). Współcześni badacze dostrzegają wielką różnorodność jego zainteresowań naukowych, potwierdzając nieprzeciętny umysł i ponadczasowe przesłanie dokonania tego uczonego.

1.3.3. Mikołaj Kopernik i inni autorzy dzieł geograficznych

Wspomnijmy jeszcze jednego wychowanka Uniwersytetu Jagiellońskiego, wielkiego uczonego, zasłużonego również dla rozwoju geografii. Chodzi o Mikołaja Kopernika (1473–1543), który w 1543 r. opublikował wiekopomne dzieło *De revolutionibus orbium coelestium* (*O obrotach sfer niebieskich*) (ryc. 1.28). Umożliwiło ono nowe spojrzenie na geografę, szczególnie na geografę fizyczną. Udowadniając, że łąd z wodą tworzy jedną kulę („*unum globum*”), obalił średniowieczną teorię – utrzymującą się do jego czasów – o braku kulistości Ziemi¹⁷¹. Początek zainteresowań Kopernika geografiami przypada jeszcze na lata jego studiów (1491–1495). Jak podkreśla Barycz, to właśnie pobyt w Akademii Krakowskiej i kontakty z tak wybitnymi postaciami, jak Bernard Wąpowski rozbudziły u Kopernika zamiłowanie do geografii, które okazywał do końca życia¹⁷². W Krakowie zapoznał się z dziełami starożytnych geografów. Rozumiał też, że koniecznością staje się objęcie badaniami naukowymi najbliższych terytoriów, które antycznym autorom były nie znane. Bezpośredni wpływ na zajęcie się geografiami miały zapewne docierające do Krakowa wieści o odkryciach nowych łądów¹⁷³. Był jednym z pierwszych Polaków, który dzięki pobytowi we Włoszech w latach 1496–1503 (z krótką przerwą), osobiście przeżywał docierające do Europy wieści związane z trzema pierwszymi wyprawami Kolumba oraz podróżami Ameriga Vespucciego. Słowa dotyczące odkryć geograficznych, odnajdujemy w I Księdze *O obrotach sfer niebieskich*¹⁷⁴. Gdy znalazł się na Warmii (od końca 1503 r.), dopływ nowych wiadomości był ograniczony, zatem zdecydował skierować swą uwagę w stronę geografii najbliższego regionu, zwłaszcza pobrzeża Bałtyku. Wiadomo, że w 1519 r. wykorzystywano jego *Thopographica descriptio* południowo-zachodniej części Zalewu Wiślanego przy rozstrzygnięciu pewnego sporu prawnego. Około 1529 r. rozpoczął pracę nad kartografią Prus, która niestety nie przetrwała do naszych czasów¹⁷⁵.

---

¹⁶⁸ Cyt. za: M. Małuszyński, B. Olszewicz, *Maciej z Miechowa*, dz. cyt., s. 32.

¹⁶⁹ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 14.

¹⁷⁰ K. Morawski, *Historia...*, dz. cyt., s. 122.

¹⁷¹ B. Olszewicz, *Geografia polska...*, dz. cyt., s. 29; J. Staszewski, *Historia...*, dz. cyt., s. 143.

¹⁷² H. Barycz, *Alma Mater Jagellonica...*, dz. cyt., s. 124.

¹⁷³ H. Barycz, *Dzieje nauki...*, dz. cyt., s. 180.

¹⁷⁴ B. Modelska-Strzelecka, 1974, *Globus Jagielloński*, – „Prace geograf”, zes. 35, s. 32–33.

¹⁷⁵ H. Barycz, *Dzieje nauki...*, dz. cyt., s. 181.

Przez szereg lat z Krakowem związał się Marcin Bielski (1495–1575). Był autorem opublikowanej w 1551 r. *Kroniki wszystkiego świata*, którą uważa się za pierwszą napisaną po polsku geografiją powszechną (ryc. 1.29). Praca miała istotne znaczenie dla poszerzania horyzontu geograficznego kolejnych pokoleń Polaków. Odnajdujemy w niej napisaną po raz pierwszy w języku polskim informację o odkryciu Ameryki – którą uznaje za czwartą część świata – oraz o Indianach. Dla geografów najbardziej interesującym jest dodatek do *Kroniki...* – *Kosmografia, to jest rozmierzenie ziemi według stopniów i innych znamiony w okręgach niebieskich*. Kolejne wydania ukazały się w latach 1554 oraz 1564 i zostały znacznie wzbogacone o informacje dotyczące odkryć geograficznych¹⁷⁶. Po raz pierwszy w Polsce wymienił Kolumba, choć za odkrywcę Ameryki uważał, tak jak jego poprzednicy, Amerigo Vespucciego. Jako pierwszy Polak opisał też podróż dookoła Ziemi Ferdynanda Magellana. „Nowy Świat” Bielski przedstawiał – podobnie jak inni autorzy w XVI w. – jako krainę charakteryzującą się bogatą przyrodą i znacznymi bogactwami naturalnymi, łagodnym klimatem, a przede wszystkim jako miejsce, gdzie rodzą się poszukiwane w Europie korzenie goździków, cynamonu, imbiru i muszkatu. Indie Zachodnie, a więc Ameryka, miały posiadać olbrzymie zasoby złota¹⁷⁷. Uważa się, że książka ta odegrała ważną rolę w historii polskiej cywilizacji, bowiem żadna inna nie miała w XVI w. takiego wpływu na rozwój wśród Polaków horyzontu umysłowego w ogóle, a geograficznego w szczególności¹⁷⁸. Ten wpływ *Kroniki* przekroczył nasze granice wschodnie. Stosunkowo prędko dzieło Bielskiego zostało przetłumaczone na języki rosyjski i białoruski. Bardzo długo nasi sąsiedzi właśnie z *Kroniki* czerpali pierwsze wiadomości o nowo odkrytych ziemiach. Mimo błędów i nieścisłości, czasami wielkiej naiwności autora i bezkrytycznym traktowaniu uzyskiwanych informacji, dzieło Bielskiego odegrało w tamtych czasach istotną rolę w popularyzacji geografii powszechniej. Napisana w języku polskim była dostępna również dla osób nieznających łaciny¹⁷⁹.

Zaczęły też pojawiać się opracowania dotyczące poszczególnych regionów. Najwybitniejszym przedstawicielem ówczesnej geografii regionalnej był Marcin Kromer (1512–1589), dawny student Akademii Krakowskiej (1528–1530), z którą utrzymywał kontakty naukowe również później. Wiedza, którą zdobył na Uniwersytecie, a także uzyskany stopień naukowy stanowiły podstawę jego późniejszej kariery¹⁸⁰. Podróżując po Europie, a zwłaszcza po krajach niemieckich, stwierdził duże braki w zakresie wiadomości o Rzeczypospolitej. Pragnąc temu zaradzić przygotował głośne później dzieło *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego ksiąg dwoje*, które zostało wydane po łacinie¹⁸¹, bez jego wiedzy w 1575 r. we Frankfurcie oraz już za jego przyzwoleniem, w 1578 r., w Kolonii (ryc. 1.30). Autor wykazał się dużą wiedzą

¹⁷⁶ Do samej śmierci Marcin Bielski pracował nad czwartą edycją *Kroniki*, którą dopiero w 1597 r. wydał w formie uzupełnionej syn Jakub.

¹⁷⁷ T. Bieńkowski, *Wiedza przyrodnicza...*, dz. cyt., s. 130.

¹⁷⁸ B. Olszewicz, 1967, *Marcin Bielski*. [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej*, dz. cyt., s. 68.

¹⁷⁹ B. Olszewicz, 1967, *Marcin Bielski*, dz. cyt., s. 80.

¹⁸⁰ Roman Marchwiński, 1977, *Wstęp* [w:] M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn, s. VIII.

¹⁸¹ Tytuł oryginału: „*Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica Regni Polonici libri duo*”.

o kraju i społeczeństwie oraz dobrą znajomością rodzimej przyrody. Przyrodę rozumiał jako majątek i bogactwo narodowe, oceniał stopień wykorzystania zasobów naturalnych¹⁸². Zasadniczy materiał wykorzystany w opracowaniu pochodził z własnych obserwacji, a znaczną część opisywanych ziem znał z autopsji¹⁸³. Nas interesuje szczególnie księga pierwsza *O geograficznym położeniu Polski i polskim ludzie*, zaś z księgi drugiej fragment poświęcony podziałówi administracyjnemu. Są to pierwsze w literaturze polskiej tak szczegółowe rozważania na ten temat¹⁸⁴. Z lektury dzieła można wnioskować o wielkim wpływie na Kromera Jana Długosza i jego *Chorographii*. Praca Kromera cieszyła się dużą poczytnością, o czym mogą świadczyć liczne jej wydania zarówno w języku łacińskim, jak też w tłumaczeniach. Jeszcze w formie rękopisu została przekazana w 1574 r. nowemu polskiemu królowi Henrykowi Walezemu. Przybywający z Francji król-elekt miał bardzo słabe wyobrażenie o swym przyszłym królestwie. Ten brak wiedzy miał uzupełnić dzięki opracowaniu Kromera. Dzieło miało też bardzo istotny wpływ na promocję Polski na Zachodzie i bardzo długo należało do najpopularniejszych prac o naszym kraju. Dość często podkreśla się, że Kromer „objawił nas światu”¹⁸⁵. Zdaniem Olszewicza, żaden późniejszy opis Rzeczypospolitej, aż po wiek XVIII, nie dorównywał Kromerowemu¹⁸⁶.

Geografię polską tamtych czasów rozsławił swymi wybitnymi pracami kartograficznymi wychowanek Akademii Krakowskiej Bernard Wapowski (1450 lub 1470–1535), przyjaciel Kopernika. Na początku XVI stulecia przebywał w Rzymie, gdzie prawdopodobnie w 1506 r. spotkał się z włoskim kartografem Marco Beneventano (ok. 1465- po 1523). Współpracował z nim (prawdopodobnie w przedsięwzięciu uczestniczył również Kopernik) przy przeróbce mapy Europy Środkowej Mikołaja z Kuzy, załączonej do jednej z rzymskich edycji *Geografii* Ptolemeusza (1507 i 1508)¹⁸⁷. Edycje te, oprócz map ptolemejskich, zawierały również mapy „nowe” (nowożytnie) niektórych krajów europejskich: Polski, Węgier, Czech, Niemiec, Rusi i Litwy¹⁸⁸. Widowym potwierdzeniem tej współpracy jest dość duża szczegółowość części dotyczącej Polski (m. in. poprawne nazewnictwo polskie, wzbogacenie treści związanej z siecią rzeczną), a także umieszczenie na niej nazw Radochonice i Wapowice, rodzinnych posiadłości Wapowskiego. Po powrocie do Polski (1515) kontynuował swoje zainteresowania kartografią. Na pierwszą mapę, wydaną w znanej drukarni Floriana Unglera w Krakowie (1526), składało się kilka arkuszy (ryc. 1.31, 1.32). Przedstawiała ona Sarmację, czyli Europę Wschodnią w podziale 1: 2 900 000. Wzorowali się później na niej m.in. Sebastian Münster, Jan Honter, Waclaw Grodecki, Gerard Merkator. Kolejna mapa, wydana w tym samym roku, ale kilka miesięcy później, była dokładną prezentacją kartograficzną Polski i zachodniej części Litwy, przedstawioną w skali 1: 1 000 000, która wówczas była raczej rzadko stosowana. Obie mapy stanowiły istotne osiągnięcie naukowe w kartografii europejskiej. „Ziemie dawnej

---

¹⁸² T. Bieńkowski, *Wiedza przyrodnicza...*, dz. cyt., s. 124.

¹⁸³ R. Marchwiński, *Wstęp*, dz. cyt., s. XXXIV–XXXV.

¹⁸⁴ R. Marchwiński, *Wstęp*, dz. cyt., s. XXIII–XXIV.

¹⁸⁵ B. Olszewicz, *Geografia polska ...*, dz. cyt., s. 29; R. Marchwiński, *Wstęp ...*, dz. cyt., s. VI.

¹⁸⁶ B. Olszewicz, *Geografia polska...*, dz. cyt., s. 30.

¹⁸⁷ B. Olszewicz, 1921, *Polska kartografia wojskowa*, Warszawa, s.8.

¹⁸⁸ B. Olszewicz, 1967, *Bernard Wapowski* [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej...*, dz. cyt., s. 57–58.

Polski i kraje z nimi sąsiadujące, niemal nie znane Ptolemeuszowi i innym pisarzom starożytnym, a bardzo słabo również znane współczesnym Wapowskiemu kartografom zachodnim, przedstawione zostały przez niego w sposób godny uznania¹⁸⁹. Przypuszcza się, że materiałów dotyczących kartografii Pomorza dostarczył mu Kopernik, a astronomowie krakowscy pomogli w określeniu współrzędnych geograficznych wielu polskich miejscowości¹⁹⁰. Tak dokładną mapą własnego państwa, jaką stanowiła owa mapa Polski, dysponowały podówczas tylko nieliczne kraje. Dzięki krakowskiemu kartografowi wyprzedziliśmy w tym zakresie takie państwa, jak Anglia, Dania czy Szwecja¹⁹¹. Na mapach tych opierał się cały dalszy rozwój polskiej kartografii aż po XVIII stulecie. Ze względu na swoje zasługi został on nazwany „ojcem polskiej kartografii”. Niestety prace tego wybitnego kartografa dotwały do naszych czasów jedynie we fragmentach. Podczas pożaru Krakowa w 1528 r. spaliły się w drukarni klocki oraz wydrukowane egzemplarze map. Ocalały jedynie egzemplarze już sprzedane¹⁹². Spowodowało to, że egzemplarze obu map prędko stały się unikatami. Przypuszczalnie pod koniec życia Wapowski pracował nad mapą Europy Północnej, nie wiemy jednak, czy zamierzenie to zostało zrealizowane. Wspomnijmy wreszcie, że Wapowski był również autorem kroniki (tzw. Kronika Wapowskiego), obejmującej dzieje Polski od czasów legendarnych po rok 1535 oraz historiografem na dworze Zygmunta I Starego.

Przypuszcza się, że Wapowski spotkał się z Miechowitą. Mogło to być albo po rozpoczęciu przez niego studiów (1493), albo po powrocie z Rzymu. Łączyły ich wspólne pasje naukowe. Wapowski odegrał znaczącą rolę w upowszechnianiu w środowisku inteligencji krakowskiej teorii heliocentrycznej. Zapewne on właśnie podarował Miechowicie odpis pierwszego zarysu nowej doktryny Kopernika, tzw. *Commentariolus* (*Komentarzyk*). Z kolei Wapowski korzystał z rękopisu *Kroniki polskiej* Miechowity jeszcze przed jej opublikowaniem. *Kronika* stanowiła bowiem dla Wapowskiego podstawowy materiał przy opracowaniu historii Polski do 1506 roku¹⁹³.

Wychowankiem Uniwersytetu był również inny polski kartograf, Wacław Grodecki (Grodziecki) (ok. 1535–1591), który w pewnym sensie kontynuował dzieło Wapowskiego. Studiował w Krakowie w latach 1550–1555 i 1561–1564. Po studiach działał głównie na terenie Czech. Podczas pobytu na uniwersytecie w Lipsku (1556–1558 ?) opracował znaną

¹⁸⁹ B. Olszewicz, *Bernard Wapowski*, dz. cyt., s. 59.

¹⁹⁰ B. Olszewicz, *Bernard Wapowski*, dz. cyt., s. 59.

¹⁹¹ B. Olszewicz, *Bernard Wapowski*, dz. cyt., s. 61.

¹⁹² Losy map Wapowskiego są tragiczne. Wspomniany pożar sprawił, że w XVI w. były one rzadkością, a później zupełnie zniknęły z rynku. Jeszcze do niedawna wiadomości o nich przetrwały dzięki wydanemu na nie przywilejowi króla Zygmunta I Starego z 1526 r., nadającym Unglerowi wyłączne prawo druku tej mapy przez okres 10 lat, a także ze wzmianki w atlasie Abrahama Orteliusza *Theatrum orbis terrarum* (1570 i nast.). W 1932 r. Kazimierz Piekarski, wybitny polski bibliograf i bibliotekarz, odnalazł fragmenty obu map w postaci makulatury wykorzystanej do oprawy akt kopalni w Bochni, znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Odnalezionymi fragmentami były: korektowy egzemplarz południowo-wschodniej części mapy Sarmacji oraz kilka odcinków mapy Polski. Niestety spłonęły one podczas Powstania Warszawskiego w 1944 r. W 1939 r. przygotowano reprodukcje tego zabytku. Okupanci niemieccy bardzo okrutnie obeszlę się z tym materiałem kartograficznym. Zniszczono zarówno płyty, jak i większość nakładu. Na szczęście kilka egzemplarzy reprodukcji zachowało się (B. Olszewicz, *Bernard Wapowski*, dz. cyt., s. 62–63).

¹⁹³ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, dz. cyt., s. 69–70.

mapę Polski (około 1562), którą dedykował królowi Zygmuntowi Augustowi. Stanowiła ona pomniejszony i nieco zmieniony fragment mapy Wapowskiego. Ponieważ nakład map Wapowskiego niemal w całości spłonął podczas pożaru Krakowa w 1528 r., pracę Grodeczkiego przez długi czas uważano za najlepszą mapę Rzeczypospolitej. Została ona też zamieszczona w słynnym atlasie Abrahama Orteliusa (*Theatrum Orbis Terrarium*, 1570).

Czasy kopernikańskie w zasadzie kończą okres rozkwitu geografii polskiego Odrodzenia. Studia geograficzne w Akademii Krakowskiej stopniowo upadają. Zdaniem Bujaka zaczęła zanikać geografia jako nauka („umiejętność”), mimo że coraz częściej pojawiają się opisy Polski¹⁹⁴. Prace o charakterze nowatorskim ukazują się rzadziej. Zjawisko to na szczęście nie przybiera rozmiarów kataklizmu. W tym właśnie okresie wykształca się w Krakowie nowa dyscyplina geograficzna – meteorologia. Pierwszą polską pracą w tej dziedzinie jest studium teoretyczne *Theoria ventorum* (*Teoria wiatrów*) Andrzeja Mirowskiego (1596) (ryc. 1.33). Autor oparł ją o prace Hipokratesa oraz Arystotelesa. O samym twórcy wiemy raczej niewiele. Był meteorologiem i prawnikiem. Na studia na Wydziale Artium Akademii Krakowskiej wpisał się w półroczu letnim 1589 jako Andreas Alberti Mirowski Ilsensis (z Iłży). W Krakowie przebywał prawdopodobnie do końca 1594 r., potem wyjechał do Würzburga, gdzie studiował prawo.

Ostatnim wielkim astronomem tej epoki był Jan Brożek (1585–1652) (ryc. 1.34). Mimo, że jego działalność przypadła w zasadzie już na następny okres historyczny, badacze łączą go jeszcze z czasami Odrodzenia. Brożek był wybitnym matematykiem i astronomem. Uważany jest za najbardziej światłego profesora Uniwersytetu pierwszej połowy XVII wieku¹⁹⁵. Utrzymywał kontakty naukowe z wieloma wybitnymi badaczami Europy, wśród których był również Galileusz. Jego wielki autorytet zapewniał jeszcze na jakiś czas należne geografii miejsce w środowisku uniwersyteckim. Czynnikiem uczestniczył w fundacji przez Adama Strzałkę (2 kwietnia 1631) Katedry Geometrii Praktycznej. Kierownikiem tej placówki uczynił swojego ulubionego ucznia Pawła Herkę, ale w niektórych latach (1635 i 1636) sam pełnił tę funkcję¹⁹⁶. Katedra umiejscowiona była na Wydziale Sztuk Wyzwolonych i działała nieprzerwanie do kołłątajowskiej reformy Uniwersytetu w latach 1778–1783¹⁹⁷. Uważa się ją za pierwszą w Europie katedrę geodezyjno-kartograficzną¹⁹⁸. W akcie fundacyjnym zaznaczono, że profesor katedry „nie tylko będzie kształcił słuchaczy wnikliwymi wykładami geometrycznymi, lecz także uczyni ich biegłymi w sztuce mierniczej przez stosowanie praktyki geodezyjnej”¹⁹⁹. Ćwiczenia praktyczne miały być prowadzone zarówno na terenie miasta, jak też poza jego granicami²⁰⁰. Choć

---

¹⁹⁴ F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 57.

¹⁹⁵ Aleksander Birkenmajer, 1937, *Brożek (Broscius) Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 3, Kraków, s. 2.

¹⁹⁶ A. Birkenmajer, *Brożek (Broscius) ...*, dz. cyt., s. 1.

¹⁹⁷ Janina Stoksik, 2007, *Strzałka Adam z Rudzkiego* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 44, Warszawa, s. 566.

¹⁹⁸ Kazimierz Trafas, 1999, *Kartografia i teledetekcja* [w:] Bronisław Kortus, Antoni Jackowski, Kazimierz Krzemień (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, s. 460.

¹⁹⁹ Cyt. za: Zofia Traczewska-Białkowska, 1973, *O nauczaniu geodezji w Uniwersytecie Jagiellońskim do 1833 roku ze szczególnym uwzględnieniem okresu Księstwa Warszawskiego i Rzeczypospolitej Krakowskiej* [w:] J. Babicz (red.), *Studia z dziejów geografii i kartografii*, Wrocław, s. 192.

²⁰⁰ Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, 1984, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Kraków, s. 332. „Dzieje Krakowa”, T. 2.

niewiele wiemy o działalności katedry, fakt jej powołania z takim programem dydaktycznym świadczy, że geodezja, a przy niej również kartografia na trwałe weszły w kanon nauczania uniwersyteckiego. Należy też wspomnieć, że sam Jan Brożek obok obserwacji astronomicznych przeprowadzał również pomiary klimatologiczne²⁰¹. W 1618 r. podjął drugą po Wapowskim próbę ujęcia kartograficznego obrazu Polski, zamierzał także opracować coś w rodzaju zarysu geografii Polski. Miał mu w tym pomagać Adam Strzałka lub Walenty Raczkowski. Z zachowanych szczątkowych dokumentów wynika, że praca ta miała się opierać na podstawach ściśle matematycznych i na autopsji. W celu poznania dorzecza Wisły wykorzystał swoją podróż w 1618 r. na Warmię. Wędrówkę odbył wynajętym galarem flisackim, płynąc nim aż do Gdańska. Niestety zamiaru tego Brożek nigdy nie zrealizował²⁰². W 1627 roku prowadził na Uniwersytecie wykład z geografii. Był gorącym wielbicielem Kopernika i Kolumba, których uczcił wydaniem w 1618 r. pochwalnym poematem. Zaproponował też, aby Nowy Świat nazwać imieniem jego faktycznego odkrywcy, tj. Colombina²⁰³. Dla uczczenia pamięci tego wybitnego uczonego władze uczelni nazwały uzyskany od miasta w 1971 r. obiekt przy ul. Grodzkiej 52/54 Collegium Broscianum (od łac. Joannes Broscius). Los tak zrządził, że w budynku tym znalazła się część pomieszczeń Instytutu Geografii.

1.3.4. Krakowscy podróżnicy

Próba nakreślenia dziejów geografii krakowskiej w okresie Odrodzenia byłaby bardzo niepełna, gdybyśmy nie zwrócili uwagi na liczne podróże naukowe, studialne, poznawcze czy dyplomatyczne, podejmowane zarówno przez profesorów, jak też studiującą młodzież. W misjach państwowych i kościelnych uczestniczyło wielu wychowanków Uniwersytetu, którzy zdobywając w uczelni wiedzę wykorzystywali przy realizacji powierzonych im zadań. Niejako regułą było w tamtych czasach pobieranie nauk w kilku ośrodkach europejskich. Kontakty ułatwiała wszechwładnie panująca w środowiskach uniwersyteckich łacina. Krakowianie najchętniej podejmowali studia w uczelniach włoskich (Bolonja, Padwa, Rzym), niemieckich (zwłaszcza Lipsk i Heidelberg), czeskich (Praga) oraz francuskich (Paryż). Wędrówki te – obok korzyści czysto naukowych – miały też istotny wpływ na kształtowanie się świadomości geograficznej. Informacje o odbytej podróży zazwyczaj zachęcały innych do podejmowania podobnych przedsięwzięć.

Korzystając z pobytu w danym ośrodku zagranicznym starano się jak najwięcej zobaczyć. Zwiedzano więc dalsze i bliższe okolice ośrodka uniwersyteckiego. Próbowano też podejmować wędrówki trwające dłużej niż tylko kilka dni czy tygodni. Najbardziej preferowanym kierunkiem – nie tylko wówczas – był Bliski Wschód, a szczególnie Ziemia Święta. Mówiliśmy już o podróży w ten rejon Jana Długosza, wspomnijmy zatem krótko

²⁰¹ Waclaw Urban, 1964, *Akademia Krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549–1632)* [w:] Kazimierz Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, T. 1, Kraków, s. 307.

²⁰² H. Barycz, *Dzieje nauki...*, dz. cyt., s. 186; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, dz. cyt., s. 328.

²⁰³ B. Olszewicz, *Geografia polska ...*, dz. cyt., s. 36.

również inne osoby z Krakowa, które podjęły tak wyczerpującą wędrówkę. Mimo, że nie wszyscy ci podróżnicy byli bezpośrednio związani z Uniwersytetem, to z pewnością decyzja o odbyciu pielgrzymki była poparta – obok motywacji duchowej – również chęcią poznania świata, o którym wykładano w uczelni. Początki takich peregrynacji przypadają zapewne na XII wiek, ale bardziej pewne informacje dotyczą XIV stulecia (np. 1330 Mikołaj Rusin, 1354 Mikołaj Wierzynek). Z początkiem XV wieku pielgrzymkę odbywa biskup krakowski Piotr Wysz z grupą towarzyszących mu osób. W 1474 r. wędrówkę taką podjął Jakub z Boksic zwany Boksicą²⁰⁴, w 1478 r. Szymon z Lipnicy – wychowanek Akademii, bernardyn, kanonizowany w 2007 r., zaś około 1490 r. Krzysztof Szydłowiecki, późniejszy kanclerz wielki koronny, wojewoda i kasztelan krakowski. Pod sam koniec XV stulecia do Ziemi Świętej wędrował wspomniany już Mikołaj Rozembarcki.

W początkach XVI w. podróż taką podjął Jan Dantyszek, którego ze względu na liczne wędrówki po Europie i Bliskim Wschodzie uznaje się za najwybitniejszego polskiego podróżnika XVI stulecia²⁰⁵. Oprócz Ziemi Świętej odwiedził Austrię, Niemcy, Włochy, Hiszpanię, Anglię i Belgię. W 1524 r. został mianowany przez Zygmunta I Starego pierwszym polskim posłem na dworze Karola V w Hiszpanii. W dyplomacji pozostał do 1532 r. Jak wiemy, dwór hiszpański bardzo sprzyjał wyprawom i odkryciom geograficznym. Stąd liczne osobiste kontakty Dantyszka z interesującymi eksploratorami. Szczególne więzy przyjaźni wytworzyły się między polskim posłem a wielkim podróżnikiem i odkrywcą Ferdynandem Cortésem, zdobywcą Meksyku. Hiszpański konkwistador pisywał do naszego dyplomaty, donosząc o swoich ekspedycjach. Relacje te Dantyszek rozsyłał następnie po całej niemal Europie²⁰⁶. Zapewne dzięki Dantyszkowi do Krakowa stosunkowo prędko dotarły napisane przez Cortésa *Listy o zdobyciu Meksyku (Cartas de relación)*, które od 1522 r. krążyły po Europie, również w tłumaczeniu na łacinę. Wiadomo, że w 1529 r. dostał je Krzysztof Szydłowiecki (1467–1532), pełniący m. in. funkcję kanclerza wielkiego koronnego oraz wojewody i kasztelana krakowskiego. Zapewne lektura *Listów* zrobiła na kanclerzu wielkie wrażenie, skoro w 1530 r. domagał się od Dantyszka przysłania mu do Krakowa jednego z Indian, których Cortés przywiózł do Europy²⁰⁷.

Ważne miejsce w historii polskiego podróżowania, a szczególnie pielgrzymowania, zajmuje Anzelm Polak, zwany też Anzelmem Jerozolimczykiem lub Anzelmem Krakowianinem. Bernardyn, większość życia spędził w Krakowie (do 1513, zmarł między 1519 a 1522 w Poznaniu). W latach 1507–1508 był spowiednikiem w Jerozolimie i korzystając z okazji zwiedzał Palestynę. Opis podróży p.t. *Terrae sanctae et urbis Hierusalem* ukazał się w Krakowie w 1512 r. jako załącznik do dzieła Jana ze Stobnicy *Introductio in Ptolemei Cosmographiam* (ryc. 1.35). Był to pierwszy opis Palestyny dokonany przez Polaka²⁰⁸.

---

²⁰⁴ Jakub z Boksic uzyskał z Uniwersytetu pozwolenie na udanie się do Jerozolimy, ale pod warunkiem uzyskania w drodze powrotnej w Rzymie doktoratu z medycyny (Stanisław Bystroń, 1930, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147–1914*, Kraków, s. 8).

²⁰⁵ W. Słabczyński, *Polscy podróżnicy...*, dz. cyt., s. 365.

²⁰⁶ Janusz Tazbir, 1973, *Rzeczpospolita szlachecka wobec wielkich odkryć*, Warszawa, s. 18.

²⁰⁷ F. Ziejka, 2008, *Moja Portugalia*, dz. cyt., s. 363.

²⁰⁸ Kolejne wydania pracy (pod zmienionym tytułem) miały miejsce w 1517 i 1519 r. Pierwszy polski przekład ukazał się w 1595 r. w Wilnie p.t. *Chorographia albo topographia to jest osobliwe a okolne opisanie Ziemi Świętej*, następne zaś (też pod zmienionym tytułem) w latach 1617, 1696 i 1698. Tekst łaciński ukazał się też w Holandii i Niemczech, a tekst polski został przetłumaczony na język rosyjski (W. i Tadeusz Słabczyński, 1992, *Słownik podróżników polskich*, Warszawa, s. 14).

W przewodniku jest wiele odniesień do Polski, a konkretnie do niektórych miejscowości czy elementów środowiska przyrodniczego. I tak na przykład Kraków porównuje z Jerozolimą, Hebron ze Starym Sączem, zaś szerokość Jordanu z Wartą. Zdaniem Bujaka jest to ewidentny dowód na to, że był to „przewodnik przez Polaka dla polskich pątników ułożony”²⁰⁹. W roku 1517 powędrował do Jerozolimy Jan Amos Tarnowski, późniejszy kasztelan i wojewoda krakowski, hetman wielki koronny. W podróży odwiedził też Egipt i Cypr. Pozostawił jeden z pierwszych w naszej literaturze diariuszy podróży do Ziemi Świętej: *Terminatio et itinerario*, przygotowany w 1518 roku. W wersji polskiej sprawozdanie to ukazało się jako *Itinerarium* Jana Tarnowskiego z pobytu w Ziemi Świętej z 1518 r. (1930)²¹⁰. Ponadto nasi władcy coraz częściej wykorzystywali akademików w misjach dyplomatycznych, głównie w kierunku wschodnim, a zwłaszcza do Moskwy i Konstantynopola. Dość wymienić odpowiedzialną misję profesora Akademii Filipa Kallimacha, zwłaszcza w 1487 r., kiedy pojechał do Turcji jako poseł Kazimierza Jagiellończyka, czy naszego absolwenta Macieja Strykowski, w latach 1574–1575 towarzyszącego poselstwu do tego kraju Andrzeja Taranowskiego. Jakies powiązania z Krakowem musiał mieć Krzysztof Pawłowski, skoro miał tu przyjaciół i stąd w 1596 r. wyruszył na swą wyprawę. Podróżował po Azji Południowej, był autorem pierwszego opisu Indii sporządzonego przez Polaka. Zmarł w Persji pod koniec 1603 roku. Wymienimy jeszcze jednego absolwenta Akademii, który podróżował nieco później. Chodzi o Wojciecha Męcińskiego, jezuitę-misjonarza. Założył misję w Mozambiku, przebywał m. in. w Indiach, Goa, na Półwyspie Malajskim, na Formozie, w Wietnamie, Makau i Kambodży. W 1642 r. dotarł do Japonii. Niespełna rok później zginął w Nagasaki jako męczennik. Pozostawił listy, z których niestety większość zaginęła. W jednej z ocalałych korespondencji zawarł relację ze swojej podróży do Azji oraz opis Indii.

Większość tych wędrowek wieńczyły – obok realizacji celu podróży – również relacje pisemne, które zazwyczaj zawierały wiele informacji geograficznych.

Okres Odrodzenia w polskiej geografii Bolesław Olszewicz spina klamrą lat około 1450 do 1620. Za najważniejszy uważa okres 1490–1550, stanowiący „złoty wiek” dawnej geografii polskiej, która osiągnęła wówczas poziom światowy. Wiąże to z następującymi wydarzeniami:

- uformowanie się w Akademii Krakowskiej ośrodka, który przyciągnął i wykształcił wielu geografów, zarówno Polaków, jak też obcokrajowców. Prowadzone w Akademii od końca XV w. zajęcia z geografii należały do najdawniej znanych wykładów uniwersyteckich z tej dziedziny w Europie;
- podważenie autorytetu Arystotelesa oraz wyzwalanie się spod wpływów Ptolemeusza, Pliniusza Starszego i innych twórców starożytnych;
- szybki dopływ do Polski wiadomości o odkryciach geograficznych;
- usamodzielnienie się geografii;
- pojawienie się piśmiennictwa geograficznego w języku polskim (od 1535);
- silne związki geografów polskich z uczonymi z innych krajów²¹¹.

²⁰⁹ F. Bujak, 1925, *Najstarszy opis Ziemi Świętej polskiego pochodzenia*. [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 143.

²¹⁰ Rękopis przygotował do druku Kazimierz Hartleb i wydał go w „Kwartalniku Historycznym”.

²¹¹ B. Olszewicz, *Geografia polska...*, dz. cyt., s. 37–39.

Istniejące źródła pozwalają też wskazać miejsce geografii w ówczesnej nauce. Powołując się na zachowany w Bibliotece Jagiellońskiej manuskrypt z początków XVI w. (nr 2704), Bujak z pełnym przekonaniem sytuuje ją w systemie nauk matematyczno-fizycznych. Wskazuje na to zamieszczona w tym rękopisie genealogia nauk ścisłych *Coherentia artium mathematicarum*. Anonimowy autor tego dokumentu wyszczególnia geografę jako jedną z dziedzin kosmografii, obok astronomii i hydrografii²¹².

1.4. Poszukiwanie miejsca dla geografii.

Barok i Oświecenie²¹³

1.4.1. Wprowadzenie

Początki epoki baroku były dla geografii stosunkowo łaskawe. Nadal bowiem odzawalne były prądy humanistyczne z czasów Odrodzenia, które tak bardzo rozślawiły Kraków w Europie.

Mimo raczej niekorzystnych warunków ogólnych, pojawiały się prace, które na stałe weszły do dorobku polskiej geografii. Odnotujmy więc, że nadal rozwijała się meteorologia. W drugiej połowie XVII w. ukazało się dzieło jezuitę, ks. Wojciecha Tylkowskiego (1629–1695) *Meteorologia curiosa*, wydane początkowo w formie skróconej w Krakowie w 1669 r., a rok później, znacznie już rozszerzone, w Oliwie (ryc. 1.35). Jest to w zasadzie opracowanie z zakresu geografii fizycznej, w którym szczególną uwagę autor poświęcił meteorologii. Popularnym w XVII stuleciu dziełem była *Polska albo opisanie Królestwa Polskiego (Polonia nunc denuo recognita)* (ryc. 1.36). Ukazało się ono po raz pierwszy w 1632 r. w Kolonii, a jego autorem był wychowanek i profesor Akademii Krakowskiej Szymon Starowolski (ok. 1587–1656), nasz pierwszy historyk literatury. Przekład polski ukazał się w 1734 roku. Dzieło to niejako zastąpiło popularną dotychczas *Polonię...* Marcina Kromera, choć jego dzieło nadal miało wielu zwolenników.

Praca Starowolskiego była swego rodzaju przewodnikiem dla cudzoziemców odwiedzających nasze ziemie. Niemal do końca XVIII w. stanowiła w Europie główne źródło wiedzy o Polsce. Informowała o położeniu geograficznym kraju, problemach ludnościowych, o zasobach materialnych, kulturze materialnej, ustroju, wojsku, obyczajach itp. Praca została przygotowana z dużą rzetelnością, a co może ważniejsze prezentowała Polskę w sposób bardzo obiektywny²¹⁴. Starowolski był bardzo wrażliwy na kwestionowanie przez cudzoziemców dorobku Polski. Raczej mało znana jest jego reakcja na stanowisko profesora uniwersytetu w Tybindze Teodora Lansiusa, który w jednej ze swoich prac opublikowanych w 1613 r. starał się dowieść, że Sarmaci zawdzięczają wszystko kulturze niemieckiej. Odpowiedzią Starowolskiego, wprawdzie późną, bo wydaną dopiero w 1631 r., była *Odprawa*

---

²¹² F. Bujak, *Geografia...*, dz. cyt., s. 57–58.

²¹³ Przyjmuje się, że w Polsce epoka baroku przypadała na lata 1580–1740, zaś Oświecenie na okres 1740–1822.

²¹⁴ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, dz. cyt., s. 329.

oszczercom Polski (Declamatio contra obtrectatores Poloniae), której celem było przede wszystkim „wykazanie równorzędności kulturalnej Polski z wielkimi narodami europejskimi”²¹⁵. Historycy uznają ją za pierwszą w polskiej literaturze geograficzno-politycznej publikację o charakterze obrończym i apologetycznym²¹⁶.

Powoli jednak nastąpił upadek naukowy Uniwersytetu. Przyczyny tego procesu były zróżnicowane. Z jednej strony istotną rolę odgrywały czynniki gospodarczo-polityczne i społeczne (kryzys ekonomiczny w drugiej połowie XVII w., upadek miast, okupacje Krakowa, klęski żywiołowe), z drugiej zaś niebagatelną rolę odegrało zwycięstwo konserwatywnego skrzydła środowiska akademickiego, zamkniętego na nowe prądy naukowe. Zapewne znaczenie miał też fakt, że zaczęły się pojawiać konkurencyjne ośrodki szkolnictwa wyższego, jak choćby uniwersytet jezuicki w Wilnie (1578) czy ufundowana przez Jana Zamoyskiego akademii w Zamościu (1594). Wreszcie należy pamiętać, że przywileje uzyskane przez szlachtę jeszcze w XV w., dawały jej możliwość szerokiego dostępu do urzędów publicznych i wyższych stanowisk kościelnych. Automatycznie więc wykształcenie uniwersyteckie nie było konieczne dla robienia kariery. Uniwersytet stopniowo zaczął tracić charakter ogólnopolski i stawał się uczelnią, w której studiowała młodzież rekrutująca się z warstw nieszlacheckich, które nie miały żadnego wpływu na sprawy natury państwowej. Bogatsza część młodzieży wywodzącej się ze szlachty czy mieszczaństwa kończyła w Krakowie tylko filozofię i wyjeżdżała na studia za granicą, głównie na uniwersytety w Bolonii, Padwie i Rzymie. Rozłam religijny w chrześcijaństwie zachodnim sprawił, że ze studiów w Krakowie rezygnowała młodzież protestancka, udająca się na „własne” uniwersytety w Wittenbergii, Frankfurcie nad Odrą czy w Królewcu²¹⁷.

Przez długi czas uczeni związani z Uniwersytetem prowadzili spory z zakonem jezuitów, który w 1611 r. utworzył w Krakowie własną uczelnię, tzw. Studium domesticum, przeznaczoną do kształcenia swoich nowicjuszy. Mieściła się ona przy budowanym kościele świętych Piotra i Pawła. Najbardziej znane pamflety antyjezuickie wyszły spod pióra astronoma i matematyka Jana Brożka. W 1625 r. opublikował on trzy broszury w obronie Akademii²¹⁸. W lipcu 1622 r. jezuiti utworzyli już własną szkołę, która zaczęła funkcjonować w 1624 roku. Powodowało to niemal ustawiczne zajścia między studentami obu uczelni. Na szczęście w sporze tym stroną zwycięską okazał się Uniwersytet, głównie dzięki życzliwości króla Władysława IV. Na mocy decyzji papieża Urbana VIII z 1633 r. kolegium jezuickie zostało zamknięte²¹⁹. Uniwersytetowi udało się natomiast zorganizować własną sieć szkolnictwa. Powstające szkoły nazwano koloniami akademickimi. Pierwszym ogniwem tej sieci była utworzona w Krakowie w 1588 r. szkoła humanistyczna o profilu humanistycznym (Kolegium Nowodworskiego).

W latach 1655–1657 profesorowie i studenci aktywnie uczestniczyli w oporze przeciw wojskom szwedzkim. Po zdobyciu miasta przez Szwedów i spłądowania przez nich miasta i zasobów uczelni, władze Akademii w dniu 11 czerwca 1656 r. podjęły decyzję o opuszczeniu Krakowa i rozwiązaniu Uniwersytetu. Uroczystość ponownej inauguracji miała miejsce dopiero 10 października 1657 r., już po opuszczeniu miasta przez obce wojska.

²¹⁵ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, dz. cyt., s. 329.

²¹⁶ H. Barycz, 1970, *Barok [w:] B. Suchodolski (red.), Historia nauki polskiej*, T. II, Wrocław, s. 137–138.

²¹⁷ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, dz. cyt. s. 315.

²¹⁸ Za ich wydrukowanie drukarz Jędrzej Piotrkowczyk stał pod pręgierzem.

²¹⁹ M. Francić, *Kalendarz...*, dz. cyt., s. 78–79.

W tym trudnym dla Uniwersytetu okresie nie brakowało jednak jaśniejszych momentów, również dla geografii. Jednym z wybitniejszych wychowanków Kolegium Nowodworskiego (1640–1643) i Uniwersytetu (1643–1646) był późniejszy król Jan III Sobieski. Okazał się on wielkim zwolennikiem geografii i zapalonym miłośnikiem map. Był też protektorem pierwszego na świecie towarzystwa geograficznego, jakim była wenecka Accademia Cosmographica degli Argonauti (Akademia Kosmograficzna Argonautów)²²⁰. Bez większego ryzyka można przypuszczać, że owo zamiłowanie do geografii narodziło się u przyszłego monarchy podczas nauki w Krakowie.

Dalsze pogorszenie sytuacji przyniosła zwłaszcza trzecia wojna północna (zwana też wielką), która miała miejsce w latach 1700–1721. W znacznej części toczyła się ona na terenie Rzeczypospolitej i jej kosztem, choć do 1704 r. Polska była formalnie neutralna. W 1702 r. król szwedzki Karol XII zajął Kraków. Obok żołnierzy szwedzkich w mieście stacjonowały do 1707 r. również wojska saskie, polskie i rosyjskie, powodując znaczne obciążenie finansowe dla Akademii. Miasto bardzo boleśnie odczuło skutki wojny. Przez długi czas Kraków nie mógł się podnieść z upadku, pozostając małym, liczącym zaledwie około 10 tys. mieszkańców miastem. Katastrofę gospodarczą potęgowały pożary i epidemie. Wielka zaraza w latach 1707–1709 spowodowała całkowite zawieszenie zajęć uniwersyteckich. W 1719 r. miał miejsce groźny pożar Collegium Iuridicum. W konsekwencji Uniwersytetowi groziło przekształcenie się w uczelnię lokalną Krakowa i Małopolski.

Stabilizacja polityczna i gospodarcza po zakończeniu wojny północnej nie oznaczała automatycznego wzrostu popularności Uniwersytetu. Poważną konkurencją stały się szkoły średnie, zakładane przez pijarów i jezuitów. Proces ponownego rozszerzania zasięgu przestrzennego wpływów Uniwersytetu przebiegał bardzo powoli. Natomiast zjawiskiem charakterystycznym dla XVIII w. było wytworzenie silniejszych więzi między uczelnią a koloniami akademickimi, w których poziom nauczania stale wzrastał. Poza samym Krakowem istniały one m.in. w Poznaniu, Chełmnie, Lwowie, Białej Podlaskiej, Pińczowie i Tarnowie. Jeżeli chodzi o poziom naukowy, to niestety był on wówczas niższy niż w coraz liczniejszych szkołach zakonnych. Sytuacja zaczęła się zmieniać na lepsze w połowie XVIII w., głównie dzięki reaktywacji ściślejszych kontaktów z uniwersytetami włoskimi.

Dopiero w latach sześćdziesiątych XVIII w., pod wpływem docierających z Europy Zachodniej nurtów i myśli Oświecenia, uczelnia zaczęła wkraczać na drogę nowych reform, pokonując wewnętrzne opory konserwatywnej profesury²²¹.

W rozwoju polskiej geografii ważną rolę odegrało w tym czasie dzieło, którego autorem był Władysław Łubieński (1703–1767), jeden z ważniejszych wychowanków Akademii, w której studiował w latach 1722–1724 (ryc. 1.37). Późniejszy arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski (od 1759 r.) (ryc. 1.38) napisał istotną dla naszej dyscypliny pracę *Świat we wszystkich swoich częściach...* (Wrocław 1740). Był to najlepszy polityczno-administracyjny opis Polski przedrozbiorowej. Autor jako pierwszy wprowadził do polskiej literatury termin „geografia”. Pisał: „Istota tej księgi umyślonej przeze mnie, złączy historię wraz z geografją jako najpewniejsze środki do poznania świata”²²². Uważana jest za pierwszą tak

---

²²⁰ B. Olszewicz, 1919, *Król Jan Sobieski jako miłośnik geografii*, Warszawa, Pol. Tow. Geograf.

²²¹ Idee Oświecenia zwracały uwagę na osiągnięcia rozumu ludzkiego (racjonalizm), nowe metody badawcze (empiryzm) i promujące wiedzę użyteczną publicznie (użyteczność) (zob. K. Stopka, A.K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 27.).

²²² Cyt. za: J. Staszewski, *Historia...*, dz. cyt., s. 237.

obszerną polską pracę z zakresu geografii regionalnej. Nie wszyscy jednak zachwycali się dziełem Łubieńskiego. Franciszek Miarczyński we wstępie do swojej *Geografii, czyli opisanii naturalnym, historycznym i politycznym krajów i narodów we czterech częściach świata zawierających się* (Warszawa 1790–1794) pisał: „Geografia ks. Łubieńskiego, czyli imię jego nosząca, czyni wprawdzie księgę dosyć ogromną, ale autor, aby dzieło sprawić ciekawsze, dziwami i baśniami je nappełnił”²²³. Na pewno ocena ta była zbyt surowa i chyba mało obiektywna.

W 1746 r. profesor Akademii Wawrzyniec Józef Saltszewicz (ok. 1700–1762) opublikował *Compendium geograficzne, to jest szerokiego opisanie ziemi krótkie zebranie, stanowiące swego rodzaju opracowanie z geografii fizycznej i politycznej*. Odmienny charakter miało dzieło ks. Józefa Alojzego Putanowicza (1737–1788) *Institutiones geographiae methodicae...* (Kraków 1766). Ten uniwersytecki profesor matematyki i filozofii podjął próbę spojrzenia na geografię od strony bardziej teoretycznej.

Na okres 1746–1758 przypada działalność reformatorska w zakresie programów nauczania, którą podjął biskup krakowski Andrzej Stanisław Załuski (1695–1758), kanclerz Akademii Krakowskiej. Najbardziej przyczynił się do modernizacji krakowskiej szkoły matematycznej. Kurs matematyki miał się dzielić na trzy części: matematykę czystą, matematykę stosowaną oraz fizykę dogmatyczno-eksperymentalną. Nas najbardziej interesuje matematyka stosowana, która miała obejmować m.in. geografię, astronomię oraz geodezję. W znacznej części projekt ten udało się zrealizować, w każdym razie w zakresie samej matematyki²²⁴. Od tego czasu geografia uniwersytecka na wiele lat była związana przede wszystkim z takimi kierunkami, jak matematyka oraz astronomia. Oceniając to z dzisiejszej perspektywy należy podkreślić, że ówczesne zajęcia miały niemały ładunek aplikacyjny. Chodziło bowiem o to, aby wykłady z geografii matematycznej, a także z techniki „robienia” map, dawały podstawową wiedzę osobom, które w przyszłości zamierzały poświęcić się „miernictwu”, a więc pomiarom kraju. Szczególnie Jan Śniadecki przykładał dużą wagę do umiejętnego wykorzystania szeroko pojętej matematyki w geografii. Wiadomości typu ogólnego czy regionalnego miały dostarczać zajęcia prowadzone w ramach kierunku historycznego. Lektura zachowanych prospektów wykładów pozwala jednak sądzić, że do tych zajęć prowadzący nie przykładali zbyt dużej uwagi.

1.4.2. Czasy Komisji Edukacji Narodowej. Ks. Hugo Kołłątaj i Jan Śniadecki

Po pierwszym rozbiore Polski w 1772 r. zaczął się okres dogłębnej reformy Uniwersytetu. Działo się tak przede wszystkim dzięki nowemu systemowi szkolnemu, stworzonemu przez Komisję Edukacji Narodowej, działającej w latach 1773–1794²²⁵. W zakresie

²²³ Cyt. za: Kazimierz Opalek, 1970, *Oświecenie* [w:] B. Suchodolski (red.), *Historia nauki polskiej*, T. 2, Wrocław, s. 368.

²²⁴ Emanuel Rostworowski, 1964, *Czasy saskie (1702–1764)* [w:] K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, Kraków, s. 414; Mirosława Chamcówna, 1957, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777–1786*, Wrocław, s. 26–27.

²²⁵ Ostatnie trzy akapity opracowano wg K. Stopki, A. K. Banacha, J. Dybieca, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 24–27.

nauczania szkolnego zaleciła ona m.in. „położenie szczególnego nacisku na nauki ściśle, geografie i historię”. Nic zatem dziwnego, że koniec XVIII w. zaowocował pojawieniem się różnych podręczników szkolnych z zakresu geografii. Poziom tych wydawnictw nie zawsze był wysoki, ale wszystkim autorom przyświecała idea szerzenia wśród młodzieży wiedzy geograficznej. Warto podkreślić, że w zakresie podręczników z zakresu geografii sytuacja w Polsce raczej nie była zła. Do końca 1773 r. studenci, uczniowie i nauczyciele mieli do dyspozycji 42 podręczniki opracowane przez autorów polskich. W okresie działania Komisji ukazało się łącznie 31 takich prac. Ponadto zaczęły się ukazywać polskie tłumaczenia prac zagranicznych²²⁶. W pierwszej połowie XIX w. ukazało się w Polsce blisko 100 tytułów geograficznych²²⁷, wydawanych głównie w Warszawie, Lwowie, Poznaniu i Krakowie. Przynajmniej kilka z nich do chwili obecnej cieszy się wysoką oceną badaczy²²⁸.

Wśród czołowych postaci polskiego Oświecenia były osoby, które w istotny sposób wpłynęły na rozwój naszej geografii. Z Uniwersytetem Jagiellońskim związani byli przede wszystkim, Hugo Kołłątaj oraz Jan Śniadecki. W polskiej geografii zaczęły się stopniowo wykształcać dwa nurty (kierunki) badawcze: matematyczno-fizyczny (reprezentowany np. przez J. Śniadeckiego) oraz przyrodniczo-fizyczny, zwany też fizjograficznym (zainicjowany przez Stanisława Staszica)²²⁹. Gdzieś w tle towarzyszył im nurt geografii gospodarczej, który niektórzy badacze określają jako nurt gospodarczo-polityczny²³⁰. Ale okres Oświecenia charakteryzował się również pojawianiem się coraz liczniejszych prac z geografii człowieka, z których wiele miało charakter aplikacyjny. Dominowały trzy typy prac badawczych: a) związane z podróżnictwem i jego znaczeniem geograficznym i kulturowym, b) reprezentujące kierunek ekonomiczno-statystyczny i historyczny, c) prace o charakterze regionalnym²³¹.

Ważną rolę w reformowaniu szkolnictwa i nauki odegrał ks. Hugo Kołłątaj (1750–1812), jeden z twórców Komisji Edukacji Narodowej, reformator (1777–1780) i rektor Uniwersytetu (Szkoly Głównej Koronnej²³²) w latach 1783–1786 (ryc. 1.39). Zawsze doceniał on rangę geografii. Przedstawiał projekty sporządzenia szczegółowego opisu topograficznego kraju na podstawie ankiet, a także opracowania dokładnej geografii Polski²³³. Jego najważniejsze prace z tej dziedziny powstały później. Główne swoje dzieło pisał dopiero w latach 1795–1802 podczas pobytu w więzieniu austriackim, najpierw w twierdzy

---

²²⁶ Józef Lewicki, 1910, *Geografia za czasów Komisji Edukacji Narodowej, pierwszego w Europie ministerium Oświaty*, Lwów, s. 22.

²²⁷ Krystyna Harasimiuk, 1992, *Geografia jako przedmiot nauczania w polskich szkołach średnich na ziemiach polskich w latach 1795–1863*, Lublin, s. 83.

²²⁸ Dość szczegółowy wykaz dawnych podręczników szkolnych z geografii podaje K. Harasimiuk, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 141–147.

²²⁹ E. Romer, 1969, *O geografii. Rozważania historyczne i metodologiczne*, Wrocław, s. 53–55.

²³⁰ K. Opałek, *Oświecenie...* dz. cyt., s. 366.

²³¹ J. Babicz 1977, *Geografia* [w:] B. Suchodolski, *Dzieje nauki polskiej*, T. 3, Wrocław, s. 584–594.

²³² Nazwa ta wiązała się z projektem przewidującym, że Akademii, pozostającej uczelnią uniwersytecką będzie podlegać szkolnictwo niższych szczebli „w koronnej części Rzeczypospolitej” (K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje...*, dz. cyt., s. 75).

²³³ K. Opałek, *Oświecenie*, dz. cyt., s. 367.

Josephstadt²³⁴ (do 1798), a potem w Ołomuńcu. Ukazało się ono już po śmierci Kołłątaja. Chodzi o *Rozbiór krytyczny zasad historii o początkach rodu ludzkiego* (1842) (ryc. 1.40). Tytuł, nadany przez wydawcę, a nie przez samego autora, nie oddaje w pełni treści dzieła, poświęconego przede wszystkim naukom o Ziemi. Uważa się go za twórcę tego terminu w języku polskim.²³⁵ Wacław Nałkowski pisał w 1901 r., że dzieło Kołłątaja stanowi „pełen rozległych widnokręgów i niepospolitej gruntowności wykład geografii fizycznej ogólnej, odpowiadający duchowi dzisiejszej geografii umiejętnej” i porównywał je z *Kosmosem* Alexandra Humboldta²³⁶. Podkreśla się też, że dzieło Kołłątaja „jest w istocie wielkim systemem geografii ogólnej, pełnym świeżych i twórczych myśli [...], [zaś] analizą wpływów środowiska na społeczeństwa daje podwaliny pod system antropogeografii wyprzedzając tym sposobem nie tylko K. Rittera, ale nawet Ratzla”²³⁷.

Z punktu widzenia geografii interesująca jest również inna publikacja Kołłątaja, wydana w Krakowie w 1810 roku. Chodzi o pracę *Porządek fizyczno-moralny czyli nauka o należytościach i powinnościach człowieka, wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych przyrodzenia*. Autor rozpatruje zjawiska przyrody w kontekście całego środowiska, od którego w znacznym stopniu uzależniony jest byt społeczeństw²³⁸.

Kołłątaj był inicjatorem wielu pomiarów miasta i najbliższej okolicy. Jako rektor Uniwersytetu Kołłątaj zlecił wykonanie planu miasta Krakowa z przedmieściami na północnym brzegu Wisły (tzw. Plan Kołłątajowski). Został on wykonany w 1785 r. w skali 1:3000, był bardzo dokładny i obszerny. Zawierał szczegółowe oznaczenie położenia i zarysów poszczególnych parcel oraz budynków. Przez długi czas był to jedyny tak szczegółowy plan miasta²³⁹.

Należy w tym miejscu przypomnieć jeden z projektów Komisji Edukacji Narodowej związany z reorganizacją Szkoły Głównej. Przewidywał on utworzenie Wydziału Nauk Wyzwolonych, który miał obejmować m.in. historię, geografę, archeologię, numizmatykę, heraldykę, bibliografię i historiozofię²⁴⁰. W przygotowanych dla Stanisława Augusta Ponia-

²³⁴ Obecnie Josefov, część miasta Jaroměř w Czechach; Kołłątaj aktywnie uczestniczył w powstaniu Kościuszki jako członek Rady Najwyższej Narodowej, w której objął Wydział Skarbu. Pod koniec powstania 4 listopada 1794 r. opuścił potajemnie Warszawę. Poprzez Galicję i Węgry zamierzał przedostać się do Wenecji. Został aresztowany przez Austriaków 6 grudnia 1794 r. w Radymnie i początkowo osadzony w twierdzy w Przemyślu, skąd dość prędko został przewieziony do więzień czeskich.

²³⁵ J. Staszewski, *Historia...*, dz. cyt., s. 277.

²³⁶ Wacław Nałkowski, 1951, *Zasługi Hugona Kołłątaja na polu geografii*. – „Myśl Współczesna” nr 6/7 (61/62), s. 222, 225. Przy omawianiu pracy Kołłątaja, w przypisie 3 autor podał błędnie tytuł jako *Badania historyczne*. Jest to w rzeczywistości tytuł dodatkowy, wymieniony w innym miejscu niż strona tytułowa dzieła

²³⁷ S. Pawłowski, E. Romer, *Geografia...*, dz. cyt., s. 594.

²³⁸ Jadwiga Gertlerówna, 1927, *Geografia krakowska w epoce Kołłątaja*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 6, s. 90.

²³⁹ Oryginał *Planu Kołłątajowskiego* znajduje się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Warto przypomnieć, że pierwsze plany Krakowa ukazywały się już na pewno pod koniec XVII w. W następnym stuleciu dostępne były 4 plany (wraz z Kołłątajowskim), a w XIX w. ukazało się ponad 10 takich wydawnictw.

²⁴⁰ Renata Dutkova, 1965, *Uniwersytet Jagielloński w czasach Księstwa Warszawskiego. Szkoła Główna Krakowska w latach 1809–1814*, Wrocław, s. 153.

towskiego planach organizacji szkolnictwa oraz „urządzenia” Uniwersytetu Kołłątaj przewidział utworzenie trzech kolegiów z wieloma specjalistycznymi instytutami. W programie nauczania znalazły się również przedmioty związane z geografją. I tak w projektowanym kolegium nauk fizycznych miała być katedra „praktycznego miernictwa”, zaś w kolegium sztuk – katedra historii świata i geografii. Projekt kołłątajowski przewidywał również utworzenie „instytutu map krajowych, map topograficznych i hydrostatycznych”²⁴¹.

Dużą uwagę zwracał Kołłątaj na jakość nauczania szkolnego, również w zakresie geografii. Opracowany przez niego program dla szkół krakowskich, nakazany do realizacji przez Komisję Edukacji Narodowej, przewidywał m.in.: „[...] geografja w klasie pierwszej zacnie się od opisanja województwa krakowskiego, jako najlepiej dzieciom znajomego, a skończy się na opisanju całej Polski. Ten bowiem porządek zachowany być powinien, ażeby dzieci wprzód poznały swój kraj, a potem nabywały wiadomości o innych narodach. Geografja zatem poprzedzać będzie historię, aby dzieci wprzód wiedziały o miejscach, niż o sławnych dziejach, które na nich się stały”²⁴². W tej samej pracy Kołłątaj zwraca uwagę na konieczność wykorzystywania map: „Nauczyciel geografji bez kart dawać nie ma, ani historii bez geografji”. Działania Kołłątaja zmierzały więc wprost do zmiany w stosowanej dotychczas metodzie nauczania. Naukę pamięciową miało zastąpić „rozumowane myślenie”²⁴³ (ryc. 1.41).

W dniu 1 października 1778 r. Kołłątaj ogłosił reformę Wydziału Filozoficznego i nowy program wykładów. W planach Kołłątaja wydział ten miał przygotowywać do studiów na pozostałych kierunkach w uczelni, a także kształcić kandydatów na nauczycieli szkół średnich. Interesujące są zwłaszcza zalecenia co do sposobu prowadzenia zajęć dydaktycznych, które odnosiły się do wszystkich przedmiotów, a więc również do geografii. Idea Kołłątaja polegała przede wszystkim na zerwaniu z dotychczasowymi metodami przekazywania studentom wiedzy, jak np. dyktowanie całych wykładów i skłonienie profesorów z danego im dobrodziejstwa, jakim jest wolność myślenia. Za najlepszą metodę wykładu uważał metodę analityczną. Równocześnie podkreślał, że wykłady powinny mieć „charakter praktyczny, związany z życiem”²⁴⁴. Takie praktyczne nastawienie miało się przejawiać m.in. nauką poprawnego przygotowywania map, znajomością ziół naturalnych i polskiej przyrody²⁴⁵.

Dokonana przez Kołłątaja reforma Uniwersytetu – mimo wielu trudności – przyniosła pewne efekty, również w zakresie nauczania geografii. W roku 1780/1781 jedną z katedr matematyki otrzymał Feliks Radwański, który zgodnie z programem z 1765 r., pozostawionym bez zmian przez Kołłątaja, wykładał geografję, hydrografję, chronologję, gnomonikę²⁴⁶ oraz architekturę wojskową i cywilną²⁴⁷. Jan Śniadecki, prowadząc w

---

²⁴¹ R. Dutkova, *Uniwersytet...*, dz. cyt., s. 63–65.

²⁴² Hugo Kołłątaj, 1777, *Wyłożenie nauk dla szkół nowodworskich krakowskich podług przepisów prześwietnej Komisji nad edukacją narodową...*, Kraków; zob. też: J. Gertlerówna, *Geografia krakowska...*, dz. cyt., s. 88–89.

²⁴³ J. Gertlerówna, *Geografia krakowska...*, dz. cyt., s. 89.

²⁴⁴ M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 92.

²⁴⁵ M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 92–93, 123.

²⁴⁶ Gnomonika – nauka związana z astronomią, zajmująca się sporządzaniem zegarów słonecznych.

²⁴⁷ Archiwum UJ, rkps nr 92, k. 250.

latach 1786/1787–1788/1789 wykłady z matematyki wyższej i astronomii uwzględniał m.in. problematykę z zakresu geografii fizycznej, głównie meteorologii i klimatologii. Wykładając astronomię zwracał uwagę na „jej użycie w nauce o kompasach i geografii”²⁴⁸. Z dzieł profesorów fizyki wymieńmy publikację Andrzeja Trzczińskiego *Opisanie przyczyn fizycznych trzęsienia ziemi* (Kraków 1787), będącą pracą z pogranicza geografii fizycznej oraz geofizyki.

Reorganizacja Wydziału Filozoficznego z 1805 r. wprowadziła podział na przedmioty obowiązkowe i nadobowiązkowe. Do tych ostatnich zaliczono geografę. W roku 1811/1812 wśród 12 katedr na Wydziale Filozoficznym funkcjonowała katedra historii powszechnej i geografii, a także katedra astronomii „z dozorem obserwatorium i nauk robienia map”. Wspomniana katedra historii i geografii powstała wcześniej, bo już w 1809 roku. Otrzymał ją Julian Czerwiński (1773–1830), z zawodu guwerner i nauczyciel języka francuskiego, którego nauka w ogóle, a geografia w szczególności niewiele interesowały. O jego karierze uniwersyteckiej decydowały głównie czynniki pozamerytoryczne. W 1810 r. uzyskał stopień doktora nauk filozoficznych... „za zasługi położone dla Szkoły Głównej”²⁴⁹. W prowadzonym kursie wykładał głównie historię, wspominał o astronomii (od czasów Ptolemeusza) kończąc na wiadomościach geograficznych. Jak podkreśla Renata Dutkova był to niejako „rutynowy” schemat takiego kursu, przyjęty w szkołach Komisji Edukacji Narodowej²⁵⁰. Znacznie bardziej interesujące były zapewne zajęcia odbywane w ramach kursu z astronomii, które prowadził Józef Łęski (1760–1825), dyrektor Obserwatorium Astronomicznego w latach 1814–1821 (ryc. 1.42). Obok wiedzy czysto astronomicznej wykład obejmował również wiadomości o Ziemi. Uwzględniały one takie zagadnienia, jak nauka o lądach, morzach, przyptywie i odpływie, prądach morskich, atmosferze, klimacie. Sporo czasu przeznaczal na informację o znaczeniu barometru i posługiwaniu się tym przyrządem. Wreszcie odrębny cykl zajęć był poświęcony nauce sporządzania map, z czym wiązały się zresztą osobiste zainteresowania tego uczonego²⁵¹. Należy dodać, że zarówno zajęcia Czerwińskiego, jak też Łęskiego miały charakter otwarty. Pierwszy prowadził swój kurs codziennie w godz. 11⁰⁰–12⁰⁰ w Kolegium Fizycznym, drugi – w poniedziałki, środy i piątki w godz. 15⁰⁰–16⁰⁰²⁵². Co najmniej od 1812 r. wykłady z meteorologii prowadził fizyk Roman Markowski, który publikował też prace o niektórych instrumentach pomiarowych oraz o obserwacjach barometrycznych. W latach 1824/1825–1826/1827 funkcjonowała w Uniwersytecie „Katedra Astronomii z nauką robienia Mapów topograficznych”²⁵³. W 1826 r. Franciszek Sapalski zaprezentował autorski program zajęć z geometrii opisowej, w którym uwzględnił również zajęcia z geodezji i „robienia” planów²⁵⁴.

²⁴⁸ Za: M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 319.

²⁴⁹ R. Dutkova, *Uniwersytet...*, dz. cyt., s. 158.

²⁵⁰ R. Dutkova, *Uniwersytet...*, dz. cyt., s. 181.

²⁵¹ R. Dutkova, *Uniwersytet...*, dz. cyt., s. 173; zob. też przedstawiane przez Józefa Łęskiego *Programy Kursu rocznego Astronomii*, m.in. na rok akad. 1819/1820, w którym dokładnie zarysował treść zajęć z geografii matematycznej, Arch. UJ, sygn. WF I 23.

²⁵² *Skład Szkoły Głównej Krakowskiej*, 1812, Kraków.

²⁵³ Raport Rektora za lata 1824/1825 do 1826/1827, Arch. UJ, sygn. SI 131.

²⁵⁴ *Programme de la Geometrie Descriptive et de la Mecanique enseignées par Francois Sapalski, Professeur à l'Université de Cracovie*, 19 sierpnia 1826 r. – Arch. UJ, sygn. SI 136.

Jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach polskiej geografii przełomu XVIII i XIX w. było ukazanie się w Warszawie w 1804 r. pracy Jana Śniadeckiego (1756–1830) *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* (ryc. 1.43, 1.44). Kolejne dwie edycje wydano w Wilnie w latach 1809 i 1818, ponadto w 1817 r. w Charkowie opublikowano tłumaczenie rosyjskie. Był to pierwszy oryginalny podręcznik geografii matematycznej i fizycznej, którego używano do końca XIX wieku. Pracę cechowała bardzo duża jak na owe czasy poprawność dydaktyczna²⁵⁵. Śniadecki przystąpił do pisania tej pracy już w 1794 r. w okresie przymusowej przerwy po powstaniu Kościuszkowskim. Po ukończeniu wysłał ją na ręce Jana Chrzciciela Albertrandiego, pierwszego prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. Towarzystwo zostało wydawcą książki. Zachowana korespondencja Śniadeckiego wskazuje, że głównym jego celem było zarówno uporządkowanie i usystematyzowanie wiedzy o Ziemi opartej na matematyce, astronomii i fizyce, jak też sprostowanie wielu niewłaściwych poglądów i udowodnienie praw ogólnych i podstawowych. Bardzo wyraźnie podkreślał, że praca stanowi dowód wdzięczności złożony Kopernikowi: „Jest więc dzieło to dopełnieniem hołdu dla naszego nieśmiertelnej pamięci rodaka Mikołaja Kopernika, wystawując rozległy wpływ, jaki mają jego myśli i wynalazki do znakomitego wzrostu nie tylko astronomii i jeografii, ale nawet dzisiejszej fizyki”²⁵⁶. W dziele tym pojawiła się pomijana dotąd w Polsce problematyka związana z oceanologią. W miejsce odrębnych opisów składników przyrody, które były przedmiotem obserwacji dotychczasowych badaczy, Śniadecki wskazał na ich ścisłą zależność, tworząc w ten sposób podwaliny naukowych podstaw badań fizycznogeograficznych. Jej znaczenie w tym zakresie podkreśla Józef Babicz: „W okresie gdy całe przyrodoznawstwo nastawione było na gromadzenie faktów i opis, ogólna, a zatem syntetyzująca geografia fizyczna J. Śniadeckiego odegrała szczególną rolę w rozwijaniu teoretycznej myśli tej dziedziny”²⁵⁷. W omawianej książce autor zawarł też próbę pierwszej syntezy klimatycznej Polski, dokonaną w oparciu o znajomość rzeźby terenu i zjawisk meteorologicznych²⁵⁸. Jeden z rozdziałów (dziewiąty) dotyczy map, którymi zresztą autor się pasjonował. Powrócimy do tego za chwilę.

Ówczesnie było to najlepsze dzieło z tego zakresu w Europie, stąd było wielokrotnie tłumaczone. Zdaniem Józefa Staszewskiego, pracą tą Śniadecki wyprzedził swój wiek. „Przedstawił naukowy system geografii, oparty na fundamencie nauk ścisłych – matematyki, astronomii, fizyki; system, który był konsekwencją rozwoju europejskiej nauki od czasów Kopernika”²⁵⁹. Praca stanowiła równocześnie uwieńczenie „okresu krakowskiego” Jana Śniadeckiego. Po przejściu do Wilna jego kontakty z krakowską Alma Mater osłabły. Ale pozostała silna więź duchowa. W wydanej już w Wilnie książeczce *Meteorologia*²⁶⁰ wykorzystał wyniki swych obserwacji prowadzonych w Krakowie.

---

²⁵⁵ M. Chamcówna, Kamila Mrozowska, 1965, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, T. II, cz. 1, Kraków, s. 37.

²⁵⁶ Za: M. Chamcówna, 1963, *Jan Śniadecki*, Kraków, s. 49.

²⁵⁷ J. Babicz, *Geografia*, dz. cyt., s. 577.

²⁵⁸ J. Babicz, *Geografia*, dz. cyt., s. 576.

²⁵⁹ J. Staszewski, 1967, *Jan Śniadecki* [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii...*, dz. cyt., s. 160–161.

²⁶⁰ Wydana w zbiorze: J. Śniadecki, 1818, *Pisma rozmaite*, T. 3, Wilno.

Śniadecki przeprowadził też dokładny pomiar szerokości geograficznej Krakowa. Poświęcił temu blisko dwa lata pracy, przeprowadzając 188 specjalnych obserwacji. Połączone z oryginalną metodologią pozwoliły one ustalić szerokość geograficzną Krakowa z bardzo dużą jak na tamte czasy dokładnością²⁶¹. Prowadził też prace nad oznaczeniem długości geograficznej Krakowa²⁶². Potępiał zjawisko kopiowania w ukazujących się pracach geograficznych wiadomości z książek już publikowanych. Niestety jego poglądy nie przez wszystkich były akceptowane, zwłaszcza w pierwszej połowie XIX wieku.

Jako jeden z pierwszych badaczy Europy Środkowej Śniadecki zaczął prowadzić obserwacje meteorologiczne. Datę 10 października 1791 r. uznaje się za początkującą obserwacje astronomiczne w Uniwersytecie, zaś 1 maja 1792 r. za początek instrumentalnych obserwacji meteorologicznych w Obserwatorium Astronomicznym w Krakowie²⁶³. Obserwację tę o godzinie 7⁰⁰ wykonał osobiście Śniadecki, a jej zapis zachował się do dnia dzisiejszego²⁶⁴. Budowa Obserwatorium, zlokalizowanego w Ogrodzie Botanicznym, należała do priorytetowych inwestycji okresu reformy kołłątajowskiej. Śniadecki bardzo zabiegał o wyposażenie Obserwatorium w nowoczesne przyrządy pomiarowe, zarówno astronomiczne, jak też meteorologiczne. Sprowadzał je głównie z Londynu i Paryża. Pierwszy dziennik obserwacji meteorologicznych zawiera szczegółową instrukcję dla sporządzania tych pomiarów. Klimatolodzy wskazują na precyzję Śniadeckiego w tym zakresie, skoro nakazana przez niego kolejność układu zapisów i wykonywania odczytów zachowała się przez długie lata i w zasadzie obowiązuje do dziś. Stację obsługiwało trzech pracowników, przy czym w początkowym okresie obserwacje wykonywał osobiście Śniadecki²⁶⁵. Utworzona wówczas stacja meteorologiczna działa do dzisiaj w ramach Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

Na wspomnienie zasługuje jeszcze jeden przejaw zainteresowania i doceniania geografii przez tego uczonego. Konkretnie chodzi o jego zamiłowania kartograficzne. Pragnąc oddać na usługi kraju całą swoją wiedzę, w 1791 r. przygotował projekt opracowania dokładnej mapy Polski²⁶⁶. Do wykonania mapy zobowiązał się sam Śniadecki, a pomagając mu miał F. Radwański. Ponieważ rozmiar planowanych prac był ogromny, autorzy postawili warunek podjęcia przez sejm odpowiedniej uchwały, gwarantującej środki na realizację tego przedsięwzięcia. Mapa miała się opierać na dokładnych pomiarach całego kraju i poszczególnych regionów, oznaczeniu położenia geograficznego wszystkich większych miejscowości. Przewidywano też zaznaczenie szeregu szczegółowych informacji topograficznych. Śniadecki zakładał, że taka mapa mogłaby stanowić wystarczającą bazę dla opracowywania map szczegółowych, np. wojskowych czy gospodarczych. Miała też służyć do poprawy sytuacji komunikacyjnej, zwłaszcza w zakresie sieci drogowej i spławności rzek. Niestety marzenia Śniadeckiego nigdy nie zostały zrealizowane²⁶⁷.

²⁶¹ M. Chamcówna, *Jan Śniadecki*, dz. cyt., s. 43.

²⁶² M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 102.

²⁶³ Janina Trepińska, 2000, *Jan Śniadecki* [w:] Alicja Zemanek (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*, cz. 1, Kraków, s. 320.

²⁶⁴ J. Trepińska, 2005, *Historia uniwersyteckiej stacji meteorologicznej w Krakowie jako przykład ciągłości badań naukowych*, [w:] K. Krzemień, J. Trepińska, Anita Bokwa (red.), *Rola stacji terenowych w badaniach geograficznych*, Kraków, s. 13.

²⁶⁵ J. Trepińska, *Historia uniwersyteckiej stacji...*, dz. cyt., s. 14–15.

²⁶⁶ Szczegóły tego projektu – zob. m. in.: S. Pawłowski, E. Romer, *Geografia...*, dz. cyt., s. 564–565.

²⁶⁷ M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 176–178.

Charakter częściowo geograficzny miała działalność Jana Jaśkiewicza (1749–1809), od 1780 r. kierownika katedry historii naturalnej i chemii. Planował zwiedzenie i opisanie Polski pod względem fizjograficznym. Jak to często bywa w życiu, zresztą nie tylko naukowca, udało się zrealizować tylko część zamierzeń. Opisał jedynie powiaty krakowski i sandomierski, zwracając szczególną uwagę na zagadnienia przyrody, geologii i górnictwa²⁶⁸. Może warto w tym miejscu przypomnieć, że Jaśkiewicz był twórcą polskiego słownictwa w zakresie mineralogii, a także założycielem krakowskiego Ogrodu Botanicznego (1783). Razem z Janem Śniadeckim skonstruował pierwszy w Polsce balon napędzany gorącym powietrzem. Był autorem m. in. takich prac, jak: *O wodach siarczanych krzeszowickich* (1783) oraz *Dysertacja fizyczna o atmosferze i jej składzie* (1786). Gdy w 1787 r. odwiedzał Uniwersytet król Stanisław August Poniatowski²⁶⁹, Jaśkiewicz zaprezentował mu w dniu 25 czerwca, w Sali Jagiellońskiej, rozprawę *O bogactwach krajowych w trzech wydziałach natury*²⁷⁰. Wykład musiał się podobać, skoro „ukontentowany Najjaśniejszy Pan, oddawszy należyłą pochwałę autorowi, powrócił do Zamku na obiad”²⁷¹. W tym samym roku Jaśkiewicz wydał skromne objętościowo, ale liczące się dziełko *Rozprawa względem formowania się gór i odmian nastąpionych na powierzchni ziemi naszey*²⁷².

1.4.3. Lata germanizacji Uniwersytetu. Próby utrzymania geografii

Następne lata w zasadzie nie były przychylne Uniwersytetowi, choć na szczęście notowano także wspinałe wzloty²⁷³. Owa niekorzystna sytuacja przypadała szczególnie na okres przed uzyskaniem przez Galicję autonomii (1869). Wśród szeregu niekorzystnych uwarunkowań przykładowo wymieńmy zakaz prowadzenia zajęć w języku polskim, postępującą germanizację²⁷⁴, odchodzenie z uczelni wybitnych profesorów, próby zaprowadze-

---

²⁶⁸ J. Gertlerówna, *Geografia krakowska ...*, dz. cyt., s. 88.

²⁶⁹ Stanisław August Poniatowski przebywał w Krakowie w dniach od 16 do 29 czerwca 1787 r. Była to jedyna wizyta tego króla w stołecznym mieście. W trakcie pobytu odwiedził m. in. Ogród Botaniczny (20 czerwca), Collegium Physicum (ul. św. Anny 6), a w nim Gabinety Przyrodniczy oraz Mineralogiczny, następnie Salę Jagiellońską czyli obecną Aulę w Collegium Maius (25 czerwca), podlegającą Akademii Szkołę Wydziałową w Kolegium Nowodworskiego (26 czerwca). W dniu 27 czerwca ponownie przybył do Sali Jagiellońskiej, gdzie uczestniczył w posiedzeniu akademickim połączonym z pokazami eksperymentów fizycznych i chemicznych. Wpisał się też do książki pamiątkowej Uniwersytetu. Z Krakowa wyjechał na dłuższy pobyt do Krzeszowic, podczas którego odwiedził Czerną, Tenczynek i Alwernię. Z Krzeszowic powrócił do Warszawy (22 lipca).

²⁷⁰ J. Lewicki, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 11.

²⁷¹ Krzysztof R. Prokop, 2005, *Odwiedziny króla Stanisława Augusta*. – „Alma Mater”, Kraków, nr 69, s. 1.

²⁷² J. Lewicki, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 30.

²⁷³ Zob. m.in.: K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu ...*, dz. cyt., s. 85–162.

²⁷⁴ O tym, jak wielką wagę przywiązywały władze austriackie do polityki germanizacyjnej może świadczyć zarządzenie z 1800 r. zakazujące nazywania w drukowanych kalendarzach św. Stanisława patronem Polski, a jedynie opiekunem Galicji Zachodniej. Innym przejawem były działania urzędników cenzury (Bücher-Revisions-Amt) polegające na wycinaniu ze sprowadzanych z Częstochowy modlitewników kart z wezwaniem litanijskim „Królów Korony Polskiej” (J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, 1979, *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków, s. 20.).

nia na Uniwersytecie austriackiego modelu szkoły wyższej, podporządkowanej państwu absolutnemu itp. Dzięki intensywnym zabiegom uczelni, prowadzonym w Wiedniu przez Jana Śniadeckiego, udało się uniknąć zamknięcia uczelni. Chcąc przetrwać Szkoła Główna Krakowska musiała jednak zrezygnować z niektórych osiągnięć, jakie przyniosła reforma Komisji Edukacji Narodowej. Utraciła autonomię, samodzielność finansową i prawo do mianowania nauczycieli szkół średnich. Po połączeniu w 1803 r. Galicji Zachodniej i Wschodniej w jedną prowincję ze stolicą we Lwowie, władze postanowiły zlikwidować jeden z dwóch działających na tym terenie polskich uniwersytetów. Ostatecznie Franciszek II zdecydował się na kasatę Uniwersytetu Lwowskiego, który w 1805 r. został wcielony do uniwersytetu krakowskiego. Jedną z negatywnych konsekwencji tego wydarzenia było przeniesienie ze Lwowa do Krakowa profesorów, głównie Niemców i zgermanizowanych Czechów. Polski charakter przywróciły uczelni wydarzenia polityczne związane z przegraną Austrii w wojnie z Napoleonem w 1809 roku. Kraków został przyłączony do Księstwa Warszawskiego, co zakończyło ten etap germanizacji uczelni. W tym samym roku Hugo Kołłątaj przygotował nowy statut uczelni, zmierzający m.in. do pełnej jej repolonizacji. Szkoła odzyskała autonomię oraz kontrolę nad szkolnictwem średnim. Propozycje Kołłątaja niestety nie uzyskały akceptacji Izby Edukacyjnej w Warszawie, przekształconej w 1812 r. w Dyрекcję Edukacji Narodowej. W sierpniu 1814 r. Stanisław Staszic przesłał w imieniu Dyrekcji Wewnętrzne Urządzenie Szkoły Głównej. Niestety koncepcja Staszica dotycząca działania wyższej uczelni typu Uniwersytetu Krakowskiego znacznie odbiegała „*in minus*” od projektu Kołłątaja. Bardzo sprawę uogólniając, Staszic zamierzał uczynić z uniwersytetu jedną z wyższych szkół zawodowych. Działalność takiej uczelni miała być ograniczona niemal wyłącznie do praktycznej nauki zawodu. Statut ograniczał też znacznie autonomię uczelni, m.in. wprowadzając zasadę mianowania rektora przez ministra.

W przyjętym przez kongres wiedeński dodatkowym traktacie, podpisanym 3 maja 1815 r. i dotyczącym utworzenia niepodległej i neutralnej Rzeczypospolitej Krakowskiej, w art. 15 zagwarantowano wszystkie przywileje uczelni, której nadano nazwę Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁷⁵. Mimo tych międzynarodowych ustaleń Uniwersytet nadal przeżywał ciężkie chwile. Były również jaśniejsze momenty, jak choćby powstanie w 1815 r. Towarzystwa Naukowego, które miało jednoczyć wszystkich profesorów Uniwersytetu, a także osoby zajmujące się nauką, zarówno w Krakowie, jak i poza nim. Towarzystwo zaczęło wydawać w 1817 r. „Roczniki”, w których publikowano również prace geograficzne.

Po upadku Wiosny Ludów, Powstania Krakowskiego (21 luty–4 marca 1846) i zlikwidowaniu Wolnego Miasta Krakowa (6 listopada 1846) oraz wcieleniu Rzeczypospolitej Krakowskiej do Austrii, nastąpił okres zastoju gospodarczego i społecznego. Władze austriackie dążyły do całkowitego zespolenia miasta z monarchią. Jednym ze środków mających ułatwić zaborcy realizację tego celu było zintensyfikowanie procesu germanizacji. Objęła ona również Uniwersytet, na którym od 1850 r. wprowadzono język niemiecki jako wykładowy. Te wszystkie uwarunkowania zewnętrzne sprawiły, że w połowie XIX w. Uniwersytet spadł do roli rangi uczelni o charakterze prowincjonalnym²⁷⁶. Na szczęście pod koniec lat 50. tego stulecia miały miejsce wydarzenia polityczne, które zmusiły Austrię do zmiany swego stosunku do Galicji. Przypomnijmy, że w 1859 r. Austria przegrała wojnę z Francją i Sycylią, zaś w roku 1866 z Prusami.

²⁷⁵ K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 90.

²⁷⁶ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Kraków w latach 1796–1918*, dz. cyt., s. 285.

Pod koniec 1860 r. Franciszek Józef I mianował Agenora Gołuchowskiego ministrem stanu. Dekretem z dnia 4 marca 1860 r. cesarz przywrócił uczelni autonomię wewnętrzną, likwidując równocześnie stanowisko kuratora rządowego, reaktywował też prawo wyboru władz dziekańskich i rektorskich. Pierwszym rektorem został Józef Dietl, który zdecydowanie walczył z wszelkimi przejawami germanizacji. To właśnie Dietl wskazywał na konieczność repolonizacji Uniwersytetu, który jego zdaniem miał do spełnienia wielką misję narodową²⁷⁷. W następnym roku (dekret z 4 lutego 1861) przywrócono język polski jako wykładowy dla większości przedmiotów. Od 1861 r. na Uniwersytecie zaczęto przeprowadzać przewody habilitacyjne (w uczelniach austriackich nastąpiło to już w latach 40. XIX w.). Na ostateczną repolonizację uczelni musiała czekać aż do 1870 roku (dekret cesarza z 30 kwietnia), kiedy język polski powrócił jako język wykładowy dla wszystkich przedmiotów i wewnętrznego funkcjonowania Uniwersytetu²⁷⁸. Widomą oznaką zakończenia procesu repolonizacji było utworzenie w 1869 r. katedry historii polskiej, której kierownictwo objął Józef Szujski. Od tego czasu notuje się ponowny rozwój uczelni.

Jeszcze w pierwszej połowie XIX stulecia w programach uniwersyteckich geografii uważano za „naukę pomocniczą historii, wiązano ją z fizyką czy statystyką”²⁷⁹. W tym samym mniej więcej okresie zaczęły się pojawiać osoby, które pragnęły pogłębić swą wiedzę geograficzną poprzez uzyskiwanie doktoratów. Do 1850 r. na Wydziale Filozoficznym UJ powstały dwie rozprawy, które uznajemy za pierwsze prace doktorskie z zakresu naszej dyscypliny, mimo, że tylko częściowo były one geograficznymi. I tak w 1828 r. rozprawę *De longitudine geographica* przedstawił Jan Kanty Steczkowski, późniejszy profesor matematyki, zaś w roku 1832 Teofil Żebrawski *O sieciach do kart geograficznych, astronomicznych i morskich*.

Teofil Żebrawski (1800–1887) należał do grona młodych, bardzo dobrze zapowiadających się naukowców (ryc. 1.45). Był uczestnikiem powstania listopadowego, w którym brał udział jako porucznik „Sztabu Kwaternmistrzostwa Generalnego Wojsk Królestwa Polskiego”. Dziekan Wydziału Karol Hube, opiniując w dniu 3 lutego 1832 r. dla rektora Uniwersytetu Alojzego Estreichera podanie Żebrawskiego o nadanie stopnia doktora filozofii podkreślił, że praca „jest dobrze wypracowana, gruntownie napisana, i obymująca to co ieszcze w narodowym ięzyku nie mamy”²⁸⁰. Z inicjatywy Żebrawskiego w roku akad. 1832/1833 na Wydziale Matematyczno-Fizycznym powstała dodatkowa katedra nadzwyczajna geodezji i topografii. W dniu 10 marca 1832 r. przedstawił on szczegółowy konspekt zajęć zatytułowany *Programma Kursu Geodezji niższej i Topografii*, bardzo bogaty jeżeli chodzi o treści natury teoretycznej, jak też praktycznej²⁸¹. Wykłady prowadził oczywiście Teofil Żebrawski. Niestety nowy statut, narzucony Uniwersytetowi przez władze austriackie w 1833 r. wykluczał zatrudnienie w uczelni byłego powstańca. Żebrawski nie zaprzestał jednak pracy naukowej. Był autorem i wydawcą map Rzeczypospolitej Krakowskiej (1833) oraz planu m. Krakowa (1834, 1836, 1866). W 1842 r. ponowił próbę podjęcia pracy w Uniwersytecie w charakterze profesora matematyki. Jak było do przewidzenia, przegrał rozpisany konkurs.

---

²⁷⁷ Bernadeta Wilk, 2008, W „małym Wiedniu nad Wisłą”. *Życie codzienne Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1918*, Kraków, s. 15–17.

²⁷⁸ K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 98–99.

²⁷⁹ H. Barycz, 1949, *Wincenty Pol jako profesor geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, s. 5.

²⁸⁰ Arch. UJ, sygn. WF I 85.

²⁸¹ Arch. UJ, sygn. WF I 29.

W stopniu kapitana uczestniczył w Powstaniu Krakowskim. Władze austriackie rozpiwały za nim list gończy, podobnie zresztą jak za innymi uczestnikami (ryc. 1.46). Później bardzo blisko współpracował z Wincentym Polem, m.in. prowadząc razem z nim wycieczki geograficzne dla studentów. W 1862 r. Towarzystwo Naukowe Krakowskie opublikowało opracowaną przez Żebrowskiego *Mapę zdrojowisk lekarskich w Galicyi i Bukowinie wraz z Wykazem tych miejscowości*. Została ona przygotowana na zlecenie Komisji Balneologicznej, a bezpośrednim zleceniodawcą był jej przewodniczący i rektor Uniwersytetu w latach 1861–1862 Józef Dietl. Była to pierwsza polska mapa uzdrowisk, która do dzisiaj stanowi jedno z podstawowych źródeł dotyczących historii polskiego zdrojownictwa. W uznaniu za swoje zasługi Żebrowski został członkiem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Akademii Umiejętności, aktywnie działał również w Komisji Fizjograficznej AU (ryc. 1.47).

Należy też wspomnieć o jeszcze jednym doktorancie uniwersyteckim. W 1847 r. na Wydziale Lekarskim stopień doktora medycyny uzyskał Franciszek Marczykiewicz (1820–1848). Przewód został przeprowadzony na podstawie rozprawy p.t. *Hydrografia miasta Krakowa i jego okręgu*. W pracy tej autor dokonał analizy wartości wód o charakterze leczniczym. Dodajmy, że drugi doktorat Marczykiewicz uzyskał z zakresu chirurgii.

Wiele elementów geograficznych zawierały również prace Ludwika Zejsznera (1805–1871), wybitnego polskiego geologa i badacza Tatr oraz Karpat²⁸², profesora Uniwersytetu w latach 1829–1833 i 1848–1857. W pierwszym okresie pracy w Uniwersytecie pełnił funkcję kierownika Katedry Mineralogii. Po odejściu Zejsznera przemieniono ją w Katedrę Historii Naturalnej, z której w 1847 r. wydzielono Katedrę Fizjografii. W 1848 r. objął ją L. Zejszner. Był typem badacza – terenowca. Wędrował po okolicach Krakowa, w Piecinach, Tatrach i na Podhalu. Choć raczej miał charakter samotnika, starał się zabierać ze sobą studentów. W 1850 r. wprowadził do programu studiów m. in. całodzienne wycieczki do odsłoneń i kopalń. Po odejściu Zejsznera w 1857 r. wycieczki te zostały zaniechane aż do końca lat 80. XIX wieku²⁸³. Zaliczany jest do grona ważniejszych antenatów naszego krajoznawstwa i turystyki. Z pośród licznych prac na szczególną uwagę zasługują studia dotyczące szczaw w Karpatach (1836), Wieliczki (1843), Podhala i Tatr (1849–1852) oraz relacje z wędrowek po Beskidach (1848).

W dniu 16 sierpnia 1825 r. zostały wznowione w Obserwatorium Astronomicznym obserwacje meteorologiczne, które od tego czasu są wykonywane bez przerwy i regularnie. Bardzo prędko uniwersytecka stacja przekształciła się w główne na terenie Galicji centrum obserwacji meteorologicznych²⁸⁴.

²⁸² Ludwik Zejszner należał do wybitnych przyrodników XIX w., był pierwszym polskim geologiem i mineralogiem. Podczas swego pobytu w Berlinie uczył się na wykładach Karla Rittera. Interesował się głównie Karpatami, którym poświęcił ponad 100 prac, zresztą nie tylko geologicznych, ale również geograficznych i etnologicznych. Jak to często bywa nie był doceniany przez własne środowisko. Ten niezwykle człowiek zginął tragicznie w Krakowie w dniu 3 stycznia 1871 r., zamordowany przez własnego służącego. Według współczesnych mu kronikarzy jego wykłady nie wywierały na młodzież takiego wpływu jak zajęcia Wincentego Pola.

²⁸³ Witold Zuchiewicz, ok. 2000, *Historia Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozwój nauk geologicznych w Uniwersytecie Jagiellońskim. Ważniejsze daty z historii nauk geologicznych w UJ*, dostępne na: www.uj.edu.pl/ING/history/daty.html. (5.05.2009).

²⁸⁴ Brakujące dane z lat 1794–1825 dotyczące średnich miesięcznych wartości ciśnienia i temperatury powietrza zostały odtworzone przez Zakład Klimatologii UJ (zob. J. Trepńska, *Historia uniwersyteckiej stacji...*, dz. cyt., s. 15–16).

W 1849 r. władze cesarstwa zamierzały dokonać reformy uniwersytetów austriackich. Wykorzystując tę okazję, Senat Uniwersytetu postanowił wystąpić do Ministerstwa o zwiększenie liczby katedr. Wśród wnioskowanych nowych placówek była również katedra geografii.

Ryc. 1.1. Kazimierz III Wielki (1310-1370), król Polski, założyciel Uniwersytetu Jagiellońskiego (1364), Lwów ok. 1910, Spółka Wyd. „Postęp” Niemojewski & Dębicki. *Zbiory A. Jackowskiego*

Ryc. 1.2. Władysław II Jagiełło (ok. 1351-1434), król Polski, odnowiciel Akademii Krakowskiej (1400), Kraków ok. 1910, Salon Malarzy Polskich. *Zbiory A. Jackowskiego*.

Ryc. 1.3. Królowa Jadwiga (ok. 1374-1399), inicjatorka odnowienia Akademii Krakowskiej (1397), mal. J. Matejko, Kraków ok. 1915, Salon Malarzy Polskich. *Zbiory A. Jackowskiego*.

Ryc. 1.4. Królowa Jadwiga przekazuje kosztowności na rzecz Akademii Krakowskiej, mal. Piotr Stachowicz, Kraków ok. 1915. *Zbiory A. Jackowskiego.*

Ryc. 1.5. Collegium Maius (XV w.), najstarsza siedziba Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Zbiory Muzeum UJ.*

Ryc. 1.6. Aula w Collegium Maius (dawne Kolegium Teologiczne), widok współczesny. *Zbiory Muzeum UJ.*

Ryc. 1.7. Jan Długosz (1415-1480), pierwszy polski historyk i geograf, olej, poł., XVI/XVII w. Przynajmniej kopia starszego wzoru. *Zbiory Muzeum UJ.*

Ryc. 1.8. Jan Długosz jako nauczyciel synów Kazimierza Jagiellończyka, mal. F. Cynk, Kraków, Polonia, ok. 1920. *Zbiory A. Jackowskiego.*

Ryc. 1.9. Dom Jana Długosza, narożnik ulic Kanoniczej i Podzamcza, mal. St. Tondos, Kraków, ok. 1910, Salon Malarzy Polskich. Zbiory A. Jackowskiego.

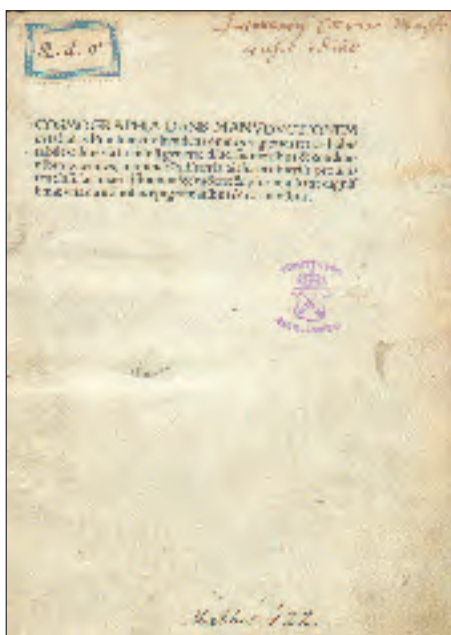

Ryc. 1.10. Powtórny pogrzeb Jana Długosza z kościoła na Skałce do Krypty Zasłużonych. Rys. Juliusz Kossak, „Tyg. Ilustr.” 1880.

Ryc. 1.11. Panorama Krakowa od strony północno-zachodniej, 1618, miedzioryt, niesygnowany, ryt. G. Houfnagel. Zbiory Muzeum Hist. m. Krakowa, sygn. MHK 905/VIII.

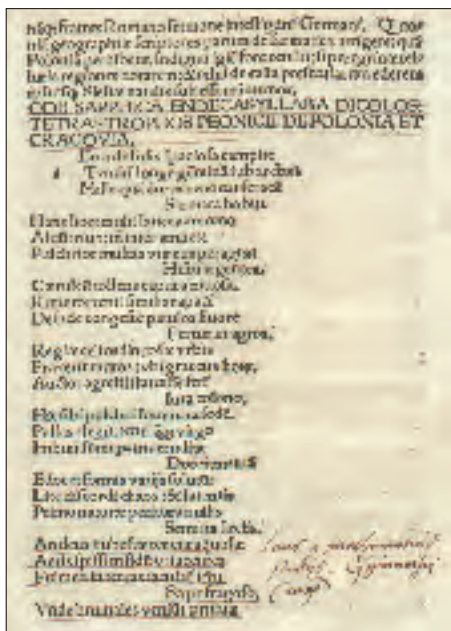

Ryc. 1.12. Laurentius Corvinus Novoforensis, Karta tytułowa dzieła *Cosmographia* ..., Bazylea ok. 1496. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.13. Laurentius Corvinus, *Cosmographia*.... Obraz świata. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.14. Laurentius Corvinus, *Cosmographia*.... Fragment ody safikkiej poświęconej Polsce i Krakowowi. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.15. Jan z Głogowa. Karta tytułowa dzieła *Introductorium*..., Kraków 1506. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

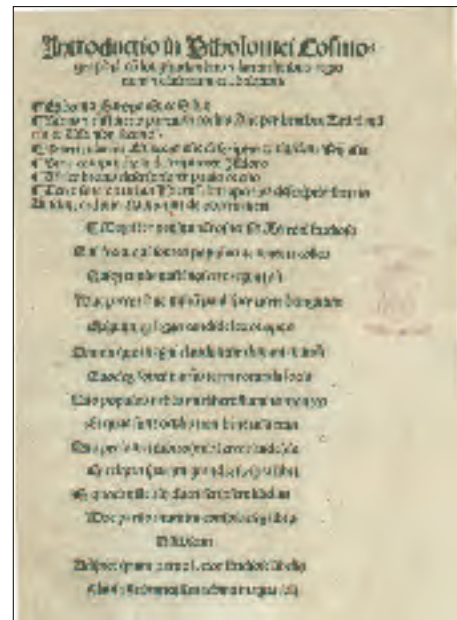
Ryc. 1.16. Jan z Głogowa, *Introductorium...*
Wyobrażenie świata. Zbiory Biblioteki Jagiell.

Ryc. 1.17. Jan z Głogowa, *Introductorium...*
Sfera armilarna, obraz świata. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.18. Wykład akademicki na początku XVI w.
Źródło: Jan z Głogowa, *Computus Chirometralis*,
Kraków 1507. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej

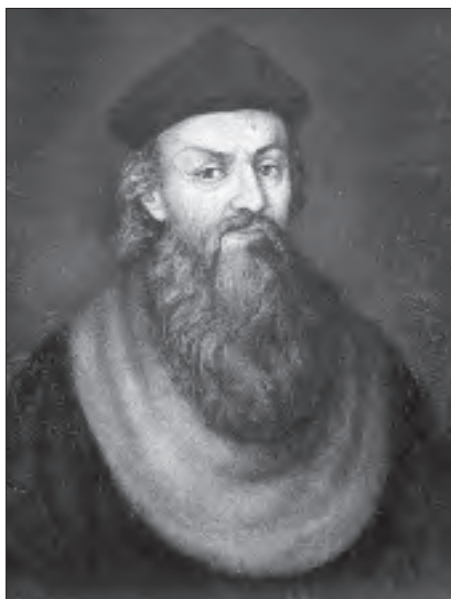

Ryc. 1.19. Jan ze Stobnicy, Karta tytułowa dzieła
Introductio in Ptholomei Cosmographia...,
Kraków 1512. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

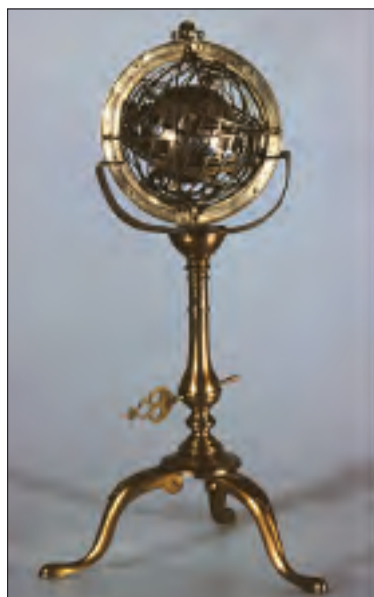

Ryc. 1.20. Jan ze Stobnicy, *Introductio in Ptholomei Cosmographia*.... Drzeworytnicza mapa świata: półkula zachodnia.

Ryc. 1.21. Wojciech z Brudzewa (ok. 1445–ok. 1497), matematyk, astronom. *Zbiory Muzeum UJ*.

Ryc. 1.22. Tzw. Globus Jagielloński (1511) z zaznaczonym po raz pierwszy kontynentem Ameryki. *Zbiory Muzeum UJ*.

Ryc. 1.23. Sfera armilarna Globusu Jagiellońskiego. Globus jest precyzyjnym zegarem z kulą ziemską w środku i tzw. sferą armilarną. Obrót ażurowej sfery wraz ze słońcem-wskazówką pokazuje zmiany czasu w cyklu rocznym (kalendarz zodiakalny) oraz dobowym. Mechanizm zegarowy znajduje się w środku modelu Ziemi. *Zbiory Muzeum UJ, opis wg materiałów Muzeum.*

Ryc. 1.24. Globus nieba Marcina Bylicy, połowa XV w. *Zbiory Muzeum UJ.*

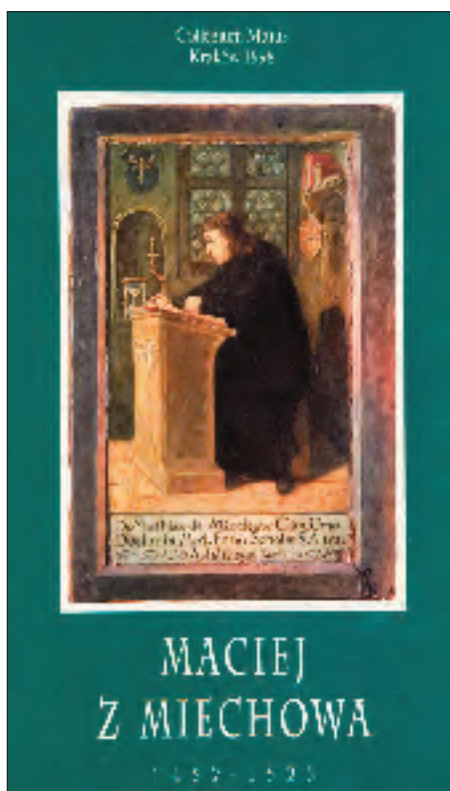

Ryc. 1.25. Maciej z Miechowa (1457–1523), historyk, geograf, lekarz, bibliofil, kilkakrotny rektor i podkanclerzy Akademii Krakowskiej. Mal. Z. Pabisiak, olej, pł. *Zbiory Muzeum UJ.*

Ryc. 1.26. Maciej z Miechowa. Karta tytułowa dzieła *Descriptio Sarmatarum* ..., Wyd. 2, Kraków 1521. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.*

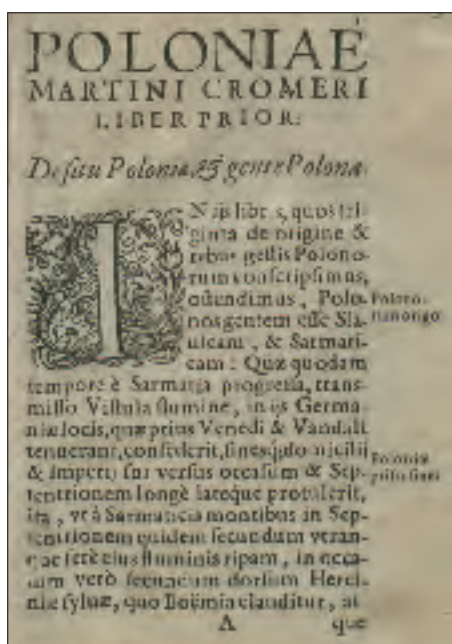
Ryc.1.27. Karta tytułowa wystawy poświęconej Maciejowi z Miechowa, Kraków 1998, Collegium Maius.

Ryc. 1.28. Mikołaj Kopernik (1473-1543). Malarz nieznanany, XVII w., olej, pł. Zbiory Muzeum.

Ryc. 1.29. Marcin Bielski, *Kroniki wszystkiego świata*, Kraków 1551. Fragment z drzeworytniczą mapą świata. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.30. Marcin Kromer. Strona tytułowa dzieła *Poloniae...*, Kolonia 1578. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.31. Bernard Wapowski. Zachowany fragment mapy z 1526 r. z częścią Wielkopolski. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

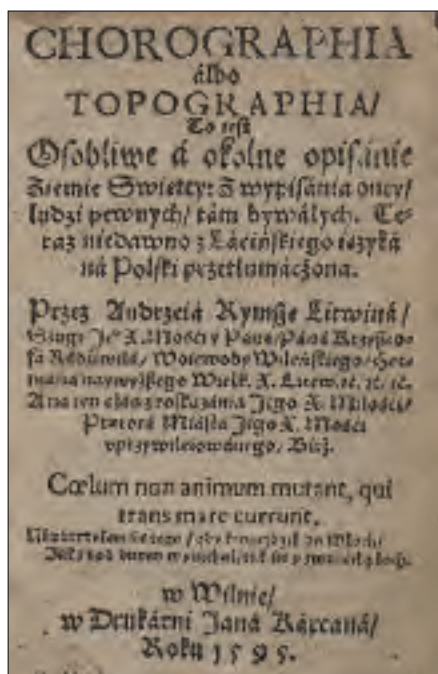
Ryc. 1.32. Bernard Wapowski. Zachowany fragment mapy z 1526 r. z częścią Żmudzi oraz Prus Książęcych. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.*

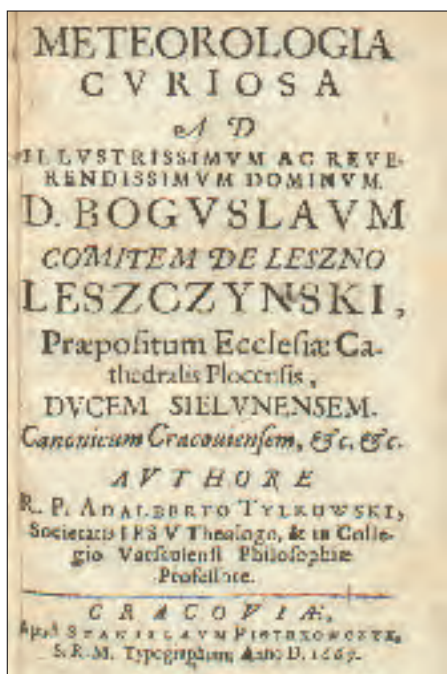
Ryc. 1.33. Andrzej Mirowski. Karta tytułowa dzieła *Theoria Ventorum...*, Würzburg 1596. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej*

Ryc. 1.34. Jan Brożek (1585-1652), matematyk i astronom, zwolennik zajęć z geografii. *Zbiory Muzeum UJ*

Ryc. 1.35. Anzelm Polak (?- ok. 1520) – polski bernardyn, podróżnik i kaznodzieja. Karta tytułowa dzieła *Chorographia ...*, Wilno 1595 r. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.*

Ryc. 1.36. Wojciech Tytkowski. Karta tytułowa dzieła *Meteorologia curiosa...*, Kraków 1669. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.*

Ryc. 1.37. Szymon Starowolski. Karta tytułowa dzieła *Polonia*, Kolonia 1632. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.*

Ryc. 1.38. Władysław Łubieński (1703-1767), wychowanek Akademii Krakowskiej, późniejszy prymas Polski. *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.*

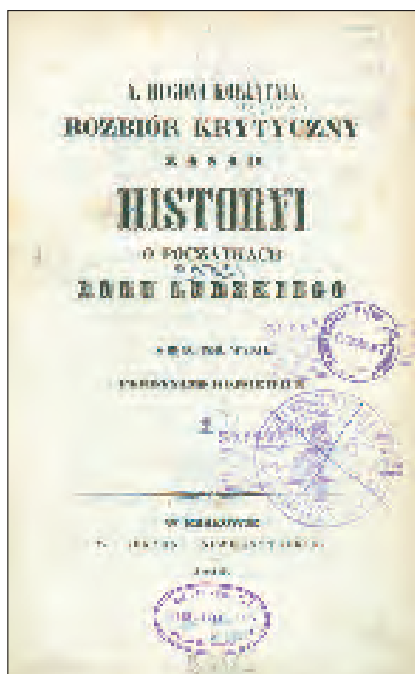

Ryc. 1.39. Władysław Łubieński. Karta tytułowa dzieła *Świat we wszystkich swoich częściach...*, Wrocław 1740. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Ryc. 1.40. Hugo Kołłątaj (1750-1812), reformator, rektor Uniwersytetu w latach 1783-1786. Mal. Z. Pabisia, ok. 1960, olej, pł. Zbiory Muzeum UJ.

Ryc. 1.42. Wykład akademicki, 1712 r. Źródło: *Liber diligentiarum seu Matrica phisosophicae facultatis...*, Arch. UJ, Rkp. 3879(90).

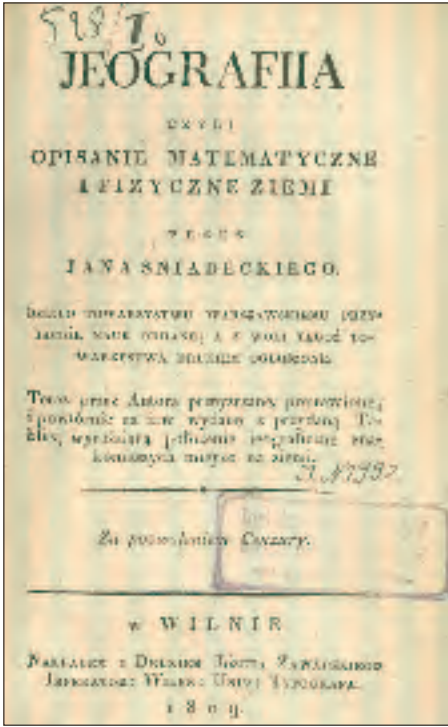
Ryc. 1.41. Hugo Kołłątaj. Karta tytułowa dzieła *Rozbiór krytyczny zasad historii o początkach rodu ludzkiego*, Kraków 1842.

Ryc. 1.43. Program wykładów z „Geografii matematycznej”, prowadzonych przez Józefa Łęskiego w ramach zajęć z astronomii, około 1820. – Arch. UJ, sygn. WFI 23.

Ryc. 1.44. Jan Śniadecki (1756-1830). Zbiory Muzeum UJ.

Ryc. 1.45. Jan Śniadecki. Karta tytułowa dzieła Jeografia ..., Wilno 1809.

Ryc. 1.48. Teofil Żebrawski. *Plan Miasta Krakowa*, litografia, 1836. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej.

Rozdział 2

Wincenty Pol i tworzenie podstaw nowożytnej geografii polskiej

Wnioskując o utworzenie w Uniwersytecie katedry geografii władze uczelni zapewne nie bardzo uświadamiały sobie, jakie trudności będą się wiązały ze znalezieniem osoby, która mogłaby pokierować taką placówką. W Rzeczypospolitej brak było bowiem w owym czasie wykształconego geografa, który z jednej strony mógłby prowadzić badania naukowe, z drugiej zaś działać na niwie dydaktycznej. Oczywiście kandydata do objęcia katedry można było szukać wśród uczonych zagranicznych, albo oddać ją w ręce specjalistów z dziedzin pokrewnych, jak choćby z geologii czy przyrody. Przypuszczalnie sprawę rozstrzygnąłby dopiero konkurs, który – zgodnie z obowiązującym prawem - Uniwersytet był zobowiązany ogłosić.

Jak to często bywa, rozwiązanie tej trudnej sytuacji przyniosło życie. Okazało się bowiem, że plan uzyskania katedry geografii miał Wincenty Pol, znany przede wszystkim jako poczytny poeta. W połowie września 1849 r. pojawił się on w Wiedniu, a głównym celem przyjazdu była wizyta u Leona Leopolda Thuna (1811–1888), polityka, który w latach 1849–1860 pełnił funkcję ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Austrii. Z Thunem znał się od 1844 r., kiedy to obaj spotkali się we Lwowie u Adama Kłodzińskiego, dyrektora Zakładu im. Ossolińskich. Thun, człowiek oświecony i liberal, zamierzał uzdrowić szkolnictwo wyższe w Austrii. Przejściowo popierał też rozwój Uniwersytetu Jagiellońskiego. W pierwszym odruchu zaproponował W. Polowi objęcie katedry historii literatury polskiej, której kierownik, Michał Wiszniewski, wyjechał za granicę. Poeta tej propozycji nie przyjął. Pisał o tym do żony, Kornelii Polowej: „[...] oświadczyłem Hr. Thunowi, gdy mi ją ofiarował, że jej przyjąć nie mogę, gdyż na tym polu widziałbym się w kolizji raz co do współubiegających się ze mną o tę katedrę, a po wtóre, co do wrażliwości samego przedmiotu, oświadczyłem mu, że chcę zajmować niezawisłe naukowe stanowisko, na którym bym z dobrym sumieniem mógł służyć oświacie publicznej i że nie chcę nadal służyć więcej za tarczę, do którejby do celu strzelano”¹. Równocześnie przedstawił ministrowi swoją wizję nowoczesnej geografii uniwersyteckiej, która trafiła do przekonania Thunowi. W liście do żony z dnia 21 października 1849 r. donosił szczęśliwy: „[...] oto wracam od Ministra, który mi oświadczył, że mnie mianuje profesorem geogra-

---

¹ W. Pol, 2004, *Listy z ziemi naszej. Korespondencja W... P... z lat 1826–1872*, Warszawa, s. 213.

fii powszechnej na Akademii Jagiellońskiej i kazał mi się zatrzymać tutaj jeszcze dni kilka, celem wygotowania patentu i instrukcji”².

Starania o uzyskanie profesury i katedry na Uniwersytecie Jagiellońskim nie przebiegały łatwo. Pola spotykały w tym czasie różne upokorzenia, jakich doznawał ze strony osób starających się powstrzymać całą procedurę. Henryk Barycz zwraca uwagę że „[...] przyjęcie katedry, do tego o charakterze wybitnie przyrodniczym, poświęconej przedmiotowi wówczas nowemu, niemal egzotycznemu uznano po prostu za sprzeniewierzenie się szczytnemu powołaniu poety i wieszca narodowego”³.

Swoją katedrę otrzymał Pol z pominięciem wszystkich obowiązujących podówczas procedur. Nie występował o to Uniwersytet, nie był też rozpisany konkurs. Nominację na profesora otrzymał Pol na wniosek ministerstwa, niemal równocześnie z decyzją o powołaniu katedry geografii⁴. Podkreśla się jednak, że choć Pol uzyskał profesurę głównie dzięki osobistym wpływom i znajomością z ministrem Thunem, to „okazał się doskonałym profesorem, nie pozbawionym ambicji naukowych i gorąco oddanym uniwersytetowi”⁵.

Sukces Pola H. Barycz upatruje w szczęśliwym zbiegu okoliczności, jakimi bez wątpienia były – poza samą znajomością z ministrem i zabiegami osobistymi – dobre kontakty poety z wybitnymi uczonymi wiedeńskimi i korzystna sytuacja polityczna⁶. Niewątpliwie za ofiarowaniem Polowi katedry geografii przemawiał również fakt, że nie miał on na tym polu żadnych konkurentów. Jego kandydaturę pozytywnie zaopiniowali uczeni przyrodnicy z Wiednia i Pragi. Postanowienie o mianowaniu Wincentego Pola „profesorem powszechnej, fizycznej i porównawczej geografii” nosi datę 8 listopada 1849 r., a reskrypt w tej sprawie (nr 8076) wiedeńskie ministerstwo wydało 12 listopada tego samego roku. W dniu 17 listopada Komisja Gubernialna powiadomiła o tej decyzji Senat Uniwersytetu⁷. Zapewne bezpośrednio po wydaniu reskryptu W. Pol przyjechał do Krakowa, bowiem już 24 listopada składał tam przed c.k. Komisją Gubernialną przysięgę służbową. Zapewne składał również przysięgę przed władzami Uniwersytetu. Zwyczaj ten przetrwał do dnia dzisiejszego, zmianie ulegał jedynie tekst samej roty.

Zatrzymajmy się zatem choć na krótko przy biografii naszego antenata, który choć nie posiadał formalnych uprawnień odegrał tak ważną rolę w polskiej geografii⁸.

Wincenty Pol należy do tych wielkich polskich osobowości XIX stulecia, które jak się wydaje, ciągle jeszcze nie znajdują należnego sobie miejsca w świadomości społecznej i w historii nauki (ryc. 2.1).

Przyczyn tego stanu rzeczy jest zapewne wiele. Powszechnie jest on kojarzony przede wszystkim z literaturą, a szczególnie z poezją. Nas smućć powinno zwłaszcza ciągle jeszcze niedocenywanie jego roli w rozwoju nowożytnej geografii polskiej. Bardzo wol-

---

² W. Pol, *Listy...*, dz. cyt., s. 212.

³ H. Barycz, 1949, *Wincenty Pol jako profesor geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, s. 6.

⁴ H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 12; M. Chamcówna, K. Mrozowska, 1965, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, T. 2, Część 1, Kraków, s. 218.

⁵ M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 221.

⁶ H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 8.

⁷ Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁸ Szczegółowej prezentacji biografii W. Pola jako geografa dokonali ostatnio m.in. A. Jackowski, I. Soljan, 2006, *Wincenty Pol „ojciec” nowożytnej geografii polskiej* [w:] A. Jackowski, I. Soljan, red., *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, Kraków, s. 51–96.

no przebiegał proces utrwalający miejsce Pola w tej dziedzinie naukowej. Jego znaczenie jako geografa docenili dopiero w okresie międzywojennym Ludomir Sawicki, Stanisława Niemcówna, Stanisław Pawłowski, Eugeniusz Romer i ich uczniowie. Podkreślano przede wszystkim jego rolę jako twórcy pierwszej w Polsce Katedry Geografii. Natomiast mniej uwagi poświęcano poglądom Pola na geografę i ich roli w kształtowaniu się późniejszych prądów naukowych w tej dyscyplinie. Nieliczne próby w tym zakresie są głównie zasługą J. Babczy, który bardzo się założył w przybliżeniu sylwetki i dorobku Pola powojennym pokoleniom geografów. Komitet Nauk Geograficznych PAN ogłosił rok akademicki 2006/2007 Rokiem Wincentego Pola, co pozwoliło choć częściowo przywrócić społeczności geograficznej pamięć o tym Niezwykłym Antenacie.

Trudno dokładnie określić moment w życiu W. Pola, który był decydujący dla narodzenia się jego zainteresowań czysto geograficznych. Dostępne materiały pozwalają przyjąć, że zainteresowania takie rozwijały się u niego stopniowo. Niektórzy przesuwają tę datę nawet na czasy studenckie. Inni ten moment upatrują później, wiążąc go raczej z pierwszym pobytem Pola w Tatrach zimą 1835 r. Podczas swych późniejszych pobytów w Karpatach zetknął się z L. Zejsznerem, który odegrał znaczącą rolę w rozwoju „świadomości geograficznej” Pola. Duży wpływ na osobowość Pola – geografa miał także Józef Kremer (1806–1875), filozof i historyk sztuki. Z Polem, którego znał z pobytu w Krakowie w 1834 r. zaprzyjaźnił się, gdy ten w 1835 r. osiadł na pewien czas u Tadeusza Skrzyńskiego w Zagórzanach koło Gorlic. Zapewne Kremer opowiadał mu o swym pobycie w 1828 r. w Berlinie, gdzie słuchając wykładów K. Rittera i poznając jego poglądy zainteresował się geografą. Przed uzyskaniem w 1849 r. profesury z filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim nauczał geografii w szkołach. W Krakowie wygłosił dwa głośnie odczyty: *Metoda geografii fizycznej* (1841) oraz *Stanowisko Rittera w geografii* (1843), które były znane Polowi. Świadczyć o tym może korespondencja między obu uczonymi.

Z samymi Karpatami Pol zetknął się prawdopodobnie w 1833 roku. Po raz pierwszy miał wtedy możliwość dłuższego pobytu w tych górach, które później stały się ulubionym terenem jego penetracji naukowych. Zimą 1836 r. osiadł na pewien czas (do 1839 r.) w Bieszczadach we wsi Kalnica (Kalenica). Według niektórych biografów właśnie tutaj rozpoczął się najważniejszy okres rozwoju u Pola pasji badacza. W Kalnicy powstały *Obrazy z życia i natury*, pierwsza część *Obrazów z podróży*, większość utworów poetyckich dotyczących gór, wreszcie tutaj zaczął w 1837 r. swą pracę nad *Geografią i etnografią Polski*.

Karpaty przemierzał Pol przez szereg lat. W zachowanej autobiografii, napisanej zapewne niedługo po mianowaniu go profesorem Uniwersytetu, zaznacza, że systematyczne podróże po obszarach górskich rozpoczął w 1839 roku. Podróże po Karpatach i Sudetach oraz „przyległych im krajach” odbywał odtąd corocznie w okresie „miesiący ciepłych” aż do końca 1844 roku.⁹ Towarzyszem wędrowek Pola był zazwyczaj jego przyjaciel Jan Łobarzewski. Pierwszą wspólną wyprawę podjęli w 1840 roku. W latach 1841–1844 odbyli dalsze cztery wyprawy. Podczas tych wędrowek Pol przebadał niemal całe Tatry, Beskidy, źródła Wisły i Odry, górne dorzecze Dunajca, Sanu, Dniestru, Prutu, część Śląska i Podola. W sumie jego badania objęły obszar liczący około 15 000 km². Efektem podejmowanych przez W. Pola wypraw stała się potem rozprawa pt. *Rzut oka na północne stoki Karpat*, a także zachowana w rękopisie *Karta Tatrów* (1850)¹⁰.

⁹ Biblioteka Jagiellońska, Rkps. BJ 3752 k. 3.

¹⁰ Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. M39/244.

W 1835 r. Pol napisał w Zagórzanach w formie poematu opis podróży po dawnych ziemiach Rzeczypospolitej pt. *Pieśń o ziemi naszej*, wydany po raz pierwszy (anonimowo) w Poznaniu w 1843 roku. Jest to najbardziej chyba znane dzieło poety, zwane często „wierszowaną geografją Polski”, „poetyczną etnografią” lub „podręcznikiem patriotyzmu”. Pol wykorzystał w poemacie popularną w Europie formę „obrazu z podróży”, prezentując w sposób poetycki różne regiony Rzeczypospolitej począwszy od Litwy a na Galicji Zachodniej kończąc. Poemat ten przez sam fakt, że był dość powszechnie znany we wszystkich zaborach, odegrał ważną rolę w rozwoju zainteresowań Polaków pięknem ojczyźnej ziemi. Stanowił jeden z podstawowych impulsów do narodzenia się w Polsce kilkadziesiąt lat później ruchu krajoznawczego.

Zachowana korespondencja Wincentego Pola daje wyobrażenie, jak wielką wagę przywiązywał on do opracowywanej *Geografii i etnografii Polski*. W zamyśle Pola miało to być dzieło monumentalne, obejmujące kilkanaście tomów. Zamierzał oddać je do druku wiosną 1844 roku. Fakt połączenia geografii z etnografią odpowiadał myślom głoszonym przez K. Rittera. W liście do Tadeusza Wasilewskiego (maj 1840) Pol pisał: „Wszystko zarzuciłem prócz *Geografii* – nie rozpraszam sił, bo ledwo że temu jednemu przedmiotowi podołam. Czym dalej w las, tym więcej drzew, a nie umiem opisać mego niepokoju, gdy się dowiem albo wyczytam, że jest jaki materiał do geografii Polski, którego nie znam. *Geografia* zabija powoli poetę, ale spokojny widok natury daje pokój duszy, jakiego ani w poezji, ani w historii nie znalazłem; nadto ma jeszcze geograf naprawić, co poeta zbroił? Powoli idzie mi ta praca, bo trzeba stanąć przynajmniej na równi z pisarzami tego zawodu w Niemczech, a to dziś nauki przyrodzone są wyrazem czasu i stają w istocie na wysokim stopniu”¹¹.

Bezpośrednim impulsem do podjęcia pracy nad *Geografią i etnografią Polski* była lektura dzieł Alexandra Humboldta. Pol korespondował z Humboldtem, przedstawiając swoje spostrzeżenia przyrodnicze związane z Galicją. Otrzymał od niego co najmniej 12 listów wraz z zaproszeniem do odwiedzin w Berlinie. Zrealizował je w czasie podróży w 1847 r. wiodącej ze Lwowa aż do Berlina. Było to bardzo ważne dla Pola spotkanie, jako że Humboldt miał uznać za słuszne prezentowane przez niego poglądy na geografję. Jak pisze S. Niemcówna „Od tego czasu Pol nie dbał wiele o opinię społeczeństwa polskiego, czy kosmopolitycznego świata nauki, utwierdziwszy się w swoich geograficznych tezach zgodą twórcy *Kosmosu*”¹². Wsuwa się też przypuszczenia, że podczas tej wizyty w Berlinie Pol mógł spotkać się również z K. Ritterem.

Praca nad *Geografią i etnografią Polski* pochłaniała Pola bez reszty. Stałe przesuwanie terminu ukończenia dzieła było spowodowane niekończącymi się uzupełnieniami i poprawkami. Zemściło się to na Polu w sposób okrutny, bowiem rękopis *Geografii* uległ zniszczeniu w Polance koło Krosna w dniu 22 lutego 1846 r. podczas rabacji chłopskiej Jakuba Szeli. Niektórzy biografowie Pola są przekonani o wielkiej randze naukowej owego dzieła, które – gdyby się zachowało – mogło go postawić w rzędzie twórców nowożytnej geografii światowej, obok Humboldta i Rittera.

Na krótko przed objęciem katedry uniwersyteckiej Wincenty Pol krytycznie oceniał stan ówczesnej geografii polskiej. Całe zło wiązał z faktem, że powstające przed nim prace o charakterze geograficznym bardzo często nie opierały się na bezpośrednich badaniach

---

¹¹ W. Pol, *Listy...*, dz. cyt., s. 50.

¹² Stanisława Niemcówna, 1923, *Wincenty Pol jako geograf*, Kraków, s. 11.

terenowych, bazując przede wszystkim na różnych źródłach pisanych, na ogół nie weryfikowanych. Donosił o tym w liście do Aleksandra Maciejowskiego (styczeń 1848): „[...] oddany od lat dziesięciu przeszło pojedynczym dyscyplinom w zawodzie nauk przyrodniczych, obrałem w końcu geografję i etnografję krajową za wyłączny przedmiot moich badań, a straciłem zupełnie z oka historyczne pole. Przekonawszy się, iż to wszystko, co u nas w geografii i w etnografii napisano jest po największej części fałszem, rozpocząłem naukowe podróże po kraju, a odłożywszy wszelkie książki na stronę, zwiedziłem całe Karpaty, całe Tatry i Sudety, i przyległe im doliny Prutu, Dniestru, Wisły i Odry. Prace moje nie są tedy owocem książek, lecz poszukiwań własnych na gruncie, w ciągu których, zbierając fakta na miejscu, starałem się jak najmocniej o to, żeby zapomnieć o całej literaturze, właśnie tak, jak gdybym robił odkrycia zupełnie nowe, w krainie dotąd nieznaney; jedyną moją książką była natura, na którą patrzałem, jedynym moim przewodnikiem był lud, który znalazłem na miejscu. Nie wychodziłem tedy ani ze stanowiska teoryj naukowych, zapatrując się na naturę, ani ze stanowiska pewnych powziętych mniemań historycznych, zapatrując się na lud, lecz zbierałem jedynie fakta, składałem takowe w notatach i przenosiłem je pewnymi znakami następnie na kartę; a dopiero masa faktów rozrzuconych na pewnej przestrzeni, lub grupujących się w pewnych okręgach obok siebie, okazała rezultaty i powiodła mię do wniosków, których ani przewidywałem, ani szukałem zrazu”¹³.

Niemal równocześnie podjął próbę – pierwszą w literaturze polskiej – określenia istoty geografii i zawodu geografa: „Geograf i etnograf roztacza życie narodu na szerokim tle przestrzeni osadza świecące jego punkta równocześnie obok siebie na karcie. Jest to obraz życia narodu na przestrzeni, jak dzieje dają obraz jego życia w czasie. Rezultaty naukowe tych dwóch metod postępowania powinny by się uzupełniać wzajemnie w nauce, jak się uzupełniają w krainie pojęć odpowiednie im sfery”¹⁴.

Taki oto człowiek miał objąć ster geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Należy w tym miejscu przypomnieć, że geografia jako samoistna dyscyplina naukowa oraz odrębny przedmiot studiów akademickich ugruntowała swój byt dopiero w XIX wieku, a zjawisko powstawania w uniwersytetach europejskich samodzielnych katedr geograficznych przypadało na lata 70. i 80. tamtego stulecia.

W momencie gdy pojawił się ze swymi pracami Wincenty Pol, w geografii odczuwalne już były wpływy aktywności naukowej Alexandra Humboldta (1769–1859) i Karla Rittera (1779–1859). Swoimi studiami stworzyli oni nowe podstawy dla geografii, formułując systemy określające precyzyjnie przedmiot, cel i metody badań tej dyscypliny. Umożliwiły one przekształcenie się geografii z nauki czysto opisowej w naukę problemową, która systematyzowała i wyjaśniała przyczyny i skutki badanych zjawisk oraz poszukiwała związków między elementami środowiska geograficznego a człowiekiem.

Nie może zatem dziwić, że pierwsza na świecie katedra geografii powstała właśnie w Niemczech. Utworzono ją w 1820 r. na Uniwersytecie Berlińskim z przeznaczeniem dla Karla Rittera. Drugą taką placówką naukową była Katedra Geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim, założona w 1849 r. przez Wincentego Pola (ryc. 2.2). Rzeczywisty rozwój uniwersyteckich placówek geograficznych nastąpił później, w drugiej połowie XIX wieku. Na ziemiach Rzeczypospolitej druga katedra geografii powstała w 1882 r. na Uniwersytecie Lwowskim, a jej kierownikiem został wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego Antoni

---

¹³ W. Pol, *Listy...*, dz. cyt., s. 185–186.

¹⁴ W. Pol, *Listy...*, dz. cyt., s. 185.

Rehman. Kolejne takie placówki w Polsce powstały dopiero po odzyskaniu przez nasz kraj niepodległości w 1918 r.

Jedną z pierwszych czynności Pola po objęciu Katedry było wystąpienie do Wydziału Filozoficznego (29 listopada 1849 r.) o przyznanie dotacji na zakup niezbędnych książek i map dla tworzonej biblioteki geograficznej. Pol wnioskował o przyznanie mu 1500 zł reńskich, nadmieniając w piśmie, że niejako ma je „zagwarantowane” obietnicą ministra, którą otrzymał jeszcze podczas swego pobytu w Wiedniu. Ale nas powinno zainteresować przede wszystkim uzasadnienie nowego profesora. Otóż w piśmie tym Pol podkreślał, że „przedmiot geografii powszechnej mający styczność ze wszystkimi oddziałami nauk przyrodzonych, potrzebuje także klasycznych Monografii i dzieł systematycznych z każdego wydziału nauk przyrodzonych, z czego w ogólności korzystać będą [wszyscy] PP. Profesorowie i uczniowie kształcący się na Uniwersytecie Jagiellońskim”¹⁵.

Po przyjściu Pola na Uniwersytet Senat uczelni dokonał pewnych korekt w strukturze organizacyjnej Wydziału Filozoficznego. Dawną wielką Katedrę Historii Naturalnej podzielono na Katedry: Geologii (L. Zejszner), Botaniki (I.R. Czerwiakowski), Zoologii (początkowo *vacat*) oraz nowo utworzoną Katedrę Geografii Powszechnej (W. Pol). Szczególnie cenne były dla Pola stałe kontakty z Zejsznerem. Zapewne pouczającą dla Pola lekturą stały się opublikowane w 1848 r. przez niego sprawozdania z podróży po Beskidach, w których zawarł szczegółowe obserwacje fizycznogeograficzne. W dniu 19 stycznia 1850 r. Wydział Filozoficzny jednomyślnie nadał Polowi godność doktora honoris causa.

Podobnie jak wszyscy profesorowie, również Wincenty Pol był zobowiązany do złożenia przysięgi na wierność cesarzowi austriackiemu. Nie zachowała się podpisana przez Pola rota przysięgi, ale zapewne niewiele różniła się od tekstu z września 1851 r., odnalezionego w aktach Senatu UJ¹⁶ (ryc. 2.3).

Pierwszy swój wykład odbył w czwartek, 10 stycznia 1850 r. w sali parterowej Kolegium Fizyki (obecnie Kolegium im. H. Kołłątaja, ul. Św. Anny 6). Zatytułował go: *Rzut oka na umiejętność geografii ze stanowiska uniwersyteckiego wykładu*.

Wykład stanowił prezentację poglądów Wincentego Pola na nowoczesną geografję. Jej rozwój wiązał z odkrywaniem nowych lądów oraz rozprzestrzenianiem się ludności. W rozwijającej się geografii widział dwa wyraźne nurty: książkowy i praktyczny. Nie będzie zaskoczeniem, jeżeli stwierdzimy, że Pol sprzyjał temu drugiemu nurtowi. Uważał, że początek naukowemu traktowaniu geografii dał Arystoteles. Bardzo zdecydowanie podkreślał, że proces wyłaniania się różnych dyscyplin naukowych związanych z szeroko pojętą przyrodą, doprowadził do pewnego „zagubienia się” geografii. Przejmując materiał typu faktograficznego od takich dziedzin, jak historia, archeologia czy polityka, bardzo często nie związany z nią bezpośrednio, zaczęła tracić swój charakter naukowy. Potępiając ten proces mówił: „Zwichnienie geografii doszło w pierwszej połowie zeszłego wieku do najwyższego stopnia, gdzie umiejętne swoje stanowisko zgubiła z powodu historycznych i politycznych względów; i podobnie jak dawniej mityczne jej stanowisko stało jej wzrostowi na zawadzie, tak wyrugowała ją tu historia i polityka z jej właściwej sfery”¹⁷. Natomiast z satysfakcją zwracał uwagę na reformę, która doprowadziła do ponownego przyję-

---

¹⁵ Arch. UJ, sygn. WF II 180.

¹⁶ Arch. UJ, sygn. S II 581.

¹⁷ W. Pol, 1851, *Rzut oka na umiejętność geografii ze stanowiska uniwersyteckiego wykładu*, Kraków, s. 57.

cia przez geografę podstaw naukowych oraz do spojrzenia na nią z punktu widzenia nauk przyrodniczych. W wyniku tych procesów „Powstała [...] tak zwana «Geografia czysta», oderwana od historii i od polityki”. Umożliwiło to wyłonienie się „Filozofii natury oraz Geografii powszechnej”. W tej koncepcji „Geografia jest tedy w odniesieniu wszelkich zjawisk do stosunków przestrzeni ogniwem łączącym wszystkie nauki przyrodzone w jedną całość na polu rzeczywistości, do stosunków przestrzeni i czasu [...] Jest ona tedy wyższą kombinacją praw i prawd natury, wyniesionych z pojedynczych gałęzi nauk przyrodzonych spotężonych w umiejętności do ostatecznych rezultatów. Jedna nauka wspiera tu i objaśnia drugą i w tym wzajemnym współczuciu wyświecają się prawdy, których żadna z pojedynczych nauk przyrodzonych po szczególe wzięta, wydać nie zdoła”¹⁸. Inaczej mówiąc Pol widział geografę jako naukę syntetyzującą, badającą zjawiska zachodzące w czasie i przestrzeni. Bardzo wyraźnie widać tu wpływy systemu Rittera.

Według Pola przedmiotem zainteresowań geografii jest cała kula ziemską ze wszystkimi zachodzącymi na niej zjawiskami. Wyróżnił cztery grupy tych zjawisk:

- „1) Życie kosmiczne to jest jeżeli kulę ziemską odniesiemy do wielkiej budowy niebieskiego sklepu, jako część składową systematu słonecznego.
- 2) Życie telluryczne to jest do którego się odnoszą wszelkie potęgi grające w organizmie kuli ziemskiej, gdy ją uważamy jako zjawisko jednostkowe.
- 3) Życie organiczne, które się z wnętrza swego rozwija i warunki rozwoju w sobie nosi, a uważane jest pod względem rozdzielenia swego na powierzchni kuli ziemskiej.
- 4) Życie rozumowe odniesione do najwyższego organizmu na kuli ziemskiej, odniesione do człowieka, porządkujące zarazem zjawiska z trzech sfer powyższych i odnoszące je w przestrzeni do kuli ziemskiej”¹⁹.

W ocenie J. Babicza tak skonstruowany podział przedmiotu badań geograficznych znacznie przekroczył założenia zaprezentowane przez K. Rittera. Pol ukazał bowiem zarówno pewne grupy zjawisk, jak też wskazał na konieczność odrębnego sposobu ich badania. Zjawiska wymienione przez W. Pola w określonej kolejności stanowią według Babicza „przedmiot wykrystalizowanych wyraźnie dopiero w poritteriańskim okresie dyscyplin szczegółowych: geografii matematycznej, fizycznej, biogeografii i antropogeografii”²⁰. Sam Pol w swym wykładzie daje swego rodzaju komentarz do wydzielonych grup zjawisk. Najmniej uwagi poświęca geologii. Wynika to z pewnością z faktu, że miał wielkie braki w zakresie tej dyscypliny naukowej. Zarzucał to mu później m.in. L. Zejszner. Natomiast szeroko omówił sprawy klimatu, hydrografii oraz roślinności. Zdaniem botaników wykład Pola stanowił początek polskiej geografii roślin. Nieco miejsca poświęcił też geografii zwierząt. Do „Geografii powszechnej” włączył również etnografię, która obok poezji i geografii stanowiła jego trzecią pasję życiową. Mówił: „Tu urosła tedy umiejętność zupełnie nowa, «Etnografia», która uważa z jednej strony człowieka, jako istotę należącą do stowarzyszeń natury, z drugiej zaś tworzy przechód do historii. Geografia ma tedy do czynienia z rezultatami nauk przyrodzonych w wyższej onych potędze i niejako z historyczną redukcją każdej nauki z osobna, w której się każda z nich o jeden stopień wyżej podniosła. To samo już wystarcza na oznaczenie jej umiejętnego stanowiska”²¹.

¹⁸ W. Pol, *Rzut oka...*, dz. cyt., s. 57–59.

¹⁹ W. Pol, *Rzut oka...*, dz. cyt., s. 59.

²⁰ J. Babicz, 1961, *Wincenty Pol. Metodologiczne założenia jego geografii i wpływ Rittera na ich ukształtowanie*, Wrocław, s. 112.

²¹ W. Pol, *Rzut oka...*, dz. cyt., s. 60.

Wiele miejsca w swym wykładzie inauguracyjnym poświęcił Pol człowiekowi, ukazując w perspektywie historycznej transformację jego powiązań ze środowiskiem przyrodniczym. Ten bardzo nowoczesny jak na owe czasy fragment rozważań kończy konkluzją: „Geografia powszechna jako umiejętność uważana, nie może przestawać na samych zjawiskach fizycznej natury, ale winna jest także z postępem czasu towarzyszyć historii w kolei wieków ubiegłych, i okazać ów wpływ natury na koleje ducha ludzkiego w dziejach, i wpływ historii na zjawiska natury w czasie”²². Był jednym z pierwszych geografów, którzy zwrócili uwagę na konieczność badania wpływu czynników antropogenicznych na środowisko. W polowskiej koncepcji „Geografii powszechnej” „[...] jednym biegunem będą matematyczne i fizyczne nauki, a drugim umiejętność filozofii, historii i polityki, właściwem zaś jej zadaniem będzie: zastosować prawdy nauk przyrodzonych do rzeczywistych zjawisk na powierzchni kuli ziemskiej, i okazać rozdzielenie onych w przestrzeni i czasie”²³.

Wykład Pola zgromadził tłumy słuchaczy. Byli to w pierwszym rzędzie studenci, ale także uczniowie szkół średnich i mieszkańcy Krakowa. Sala wykładowa nie mogła pomieścić chętnych. Odnotowały to skwapliwie władze austriackie, rozpoczynając systematyczną inwigilację Pola. W tej sytuacji musiały interweniować władze Uniwersytetu. Rektor Józef Majer, wykonując zalecenia Senatu uczelni wydał zarządzenie, ograniczające gremium słuchaczy wyłącznie do studentów. Natomiast dla pozostałej części osób zainteresowanych, głównie mieszkańców Krakowa, zorganizowano cykl kursów naukowych. Poszczególne serie wykładów trwały 10 godzin, za które pobierano opłatę. W dniu 22 lutego 1850 r. kursy te zainaugurował W. Pol rozpoczynając wykład *Geografia północnego wschodu Europy*²⁴, będący faktycznie kursem geografii Polski. Obok Pola zajęcia na kursach prowadzili Ludwik Zejszner (*Rys obrazu świata*), Stefan Kuczyński (*O zjawiskach zastosowania galwanizmu*) i Józef Kremer (*Filozofia historii powszechnej*). Wykłady te cieszyły się wielkim powodzeniem, a za sprzedawane bilety wstęp do zorganizowanego dożywianie ubogich studentów.

Prelekcje Pola zostały w nieznacznie tylko zmienionej formie opublikowane jako *Północny wschód Europy pod względem natury. Cz.1. Prelekcje* (1851) oraz *Północny wschód Europy pod względem natury. Cz.2. Hydrografia* (1875)²⁵. W 1851 r. ukazało się również najważniejsza chyba praca geograficzna Pola *Rzut oka na północne stoki Karpat*. Pracą tą stworzył podstawy pod późniejszą geografie fizyczną, a zwłaszcza geomorfologię²⁶ (ryc. 2.4).

Wykłady Pola wysoko oceniała ówczesna prasa krakowska, a także jego uczniowie. Na prowadzone przez niego kursy młodzież uczęszczała bardzo chętnie i licznie. Dotąd jedynie wykłady z filozofii prowadzone przez sławnego Józefa Kremera²⁷ wzbudzały na Uniwersytecie tak wielkie zainteresowanie. Pol był świetnym mówcą, co podnosiło atrakcyjność prowadzonych przez niego zajęć. Młodzież krakowską przyciągało także wyraźne odczuwalne w jego wykładach wielkie umiłowanie ojczyzny, co zresztą od początku

---

²² W. Pol, *Rzut oka...*, dz. cyt., s. 71.

²³ W. Pol, *Rzut oka...*, dz. cyt., s. 70.

²⁴ S. Niemcówna, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 13.

²⁵ W. Pol, 1875, *Dzieła wierszem i prozą*, T. II, Lwów 1875.

²⁶ J. Babicz, 1967, *Wincenty Pol* [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej*, Warszawa, s. 248.

²⁷ Józef Kremer był wybitnym filozofem, estetykiem, historykiem sztuki, prekursorem psychologii w Polsce.

niechętnie nastawiło do Pola władze austriackie. Ponadto młodych przyciągała wielka pasja naszego antenata, której efektem było wypełnienie treści zajęć nie tylko elementami patriotycznymi, ale również wiadomościami teoretycznymi, umożliwiającymi młodemu podjęcie w przyszłości samodzielnych badań naukowych. Szczególnie uczył umiejętności postrzegania związków między geografią a dziedzinami pokrewnymi, takimi jak geologia, mineralogia czy etnografia²⁸.

Zarządzenie władz Uniwersytetu o ograniczeniu liczby słuchaczy na wykładach Pola nieco zmniejszyło grono słuchających, ale nie spowodowało radykalnego spadku frekwencji. Wprawdzie nieprzychylni Polowi krakowianie podkreślali, że zainteresowanie jego wykładami systematycznie spadało, a sala świeciła pustkami, ale te opinie rozmięły się z rzeczywistością. Świadczyć o tym może zarówno świadectwo ucznia Agatona Gillera, jak też późniejsze badania archiwalne przeprowadzone przez S. Niemcówną czy H. Barycza. Według tego ostatniego wykłady Pola miały niesłabnące powodzenie, a w roku akad. 1849/1850 uczęszczało na nie blisko 90 studentów ze wszystkich wydziałów, czyli około 30% ogółu studiujących podówczas w uczelni.

Pol bardzo sumiennie przygotowywał się do każdego zajęcia. Ponieważ znaczą część słuchaczy stanowili studenci innych wydziałów starał się, aby jego wykłady nie kolidowały z pozostałymi obowiązkami młodzieży akademickiej. Stąd dość często miewał wykłady wczesnym rankiem, między godziną 7⁰⁰ a 8⁰⁰²⁹, lub późnym popołudniem³⁰, co wcale nie zniechęcało słuchaczy do uczestnictwa (ryc. 2.5, 2.6).

Wincenty Pol w swych wykładach potrafił nie tylko interesująco opowiadać o danym przedmiocie, ale również wzbogacać każdy kurs o treści patriotyczne. Doskonale oddaje to A. Giller: „Nikt lepiej od W. Pola nie znał ziem polskich, lecz ażeby, tak wdzięcznie i pouczająco o nich mówić jak on mówił, nie dość było znać je, trzeba było jeszcze kochać całym sercem. Miłość jego do naszej ziemi odczuwaliśmy z każdego słowa, jakie wymówił i wiedzieliśmy o jej potędze z siły wzrastających uczuć w własnych naszych piersiach. Prawdą jest, że tylko człowiek wierzący natchnąć może wiarą, tylko miłujący wywołać może miłość. Wincenty Pol uczył nas nie tylko poznawać lecz i kochać rodzinną ziemię i to było wielką zaletą jego profesorskiej nauki”³¹.

Pol prowadził wykłady przez pięć półroczy, a oferta wykładowa była bardzo szeroka. Nie będziemy jej szczegółowo charakteryzować, jako że omówiono ją w kilku innych opracowaniach, do których odsyłamy zainteresowanych³². Wspomnijmy więc krótko, że dominowały wykłady z geografii regionalnej (geografia świata, geografia fizyczna Europy, geografia Europy Wschodniej i krajów karpaccich, Monarchii Austriackiej, Ziemi Świętej). Prowadził też kursy z geografii fizycznej oraz geografii handlowej, która dała początek późniejszej antropogeografii. Zależnie od semestru wymiar jego zajęć wahał się od 5 do 9 godzin tygodniowo (ryc. 2.7). W swoich wykładach w szerokim zakresie wy-

²⁸ M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu...*, dz. cyt., s. 227–228.

²⁹ Zob. m.in. pismo W. Pola do Dziekana Wydz. Filozoficznego z 15 lutego 1851 r., Arch. UJ, sygnat. WF II 180.

³⁰ Pismo W. Pola do Dziekana Wydz. Filozoficznego z dnia 18 października 1852 r., Archiwum UJ, sygn. S II 880.

³¹ Agaton Giller, 1884, *Krzyż w Kościeliskiej Dolinie*. – „Pamiętnik Tow. Tatrzańskiego”, T. IX, s. 13.

³² M.in.: S. Niemcówna, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 13; H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 43–61; Zygmunt Górka, 1999, *Wincenty Pol 1807–1872* [w:] Bronisław Kortus, Antoni Jackowski, Kazimierz Krzemień (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 15–17.

korzystał mapy, głównie wykonywane przez siebie. Część kursów ukazała się drukiem, niektóre bardzo szybko, bo w latach 1850–1851, inne później (lata 60.). Charakter nowatorski miał „praktyczny kurs geografii fizycznej” dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Zajęcia obejmowały cztery godziny wykładów tygodniowo oraz bliżej nieokreśloną liczbę godzin ćwiczeń. Na kurs zapisało się sześciu słuchaczy. Szczegółowe sprawozdanie z tych zajęć przedstawił Pol w „Raporcie” z dnia 16 stycznia 1852 r. omówił w nim m. in. rodzaj ćwiczeń, jakie mieli do wykonania poszczególni słuchacze³³. Inicjatywę Pola uruchomienia kursu geograficznego dla nauczycieli wysoko oceniły władze ministerialne i uniwersyteckie³⁴.

Wiosną 1850 r. W. Pol wprowadził nową formę zajęć dydaktycznych z geografii – wycieczki terenowe. W intencji inicjatora miały one do spełnienia dwa podstawowe zadania. Po pierwsze powinny były stanowić element integracji pomiędzy profesorem a nauczaną młodzieżą (wytworzyć *spójnię duchową*), po drugie zaś pogłębić teoretyczne wiadomości uzyskane podczas wykładów i powiązać je z otaczającą rzeczywistością, a także rozwijając „umiłowanie ziemi i przyrody ojczyznej”³⁵. „Podróże uważał za uzupełnienie swoich w Uniwersytecie wykładów. Dopiero bowiem w podróży, na łonie przyrody, w cieniu borów lub na szczytach gór rozwiązywał cały skarb swojego ziemioznawstwa [...]”³⁶. Jak wielką wagę przywiązywał do rangi naukowej wycieczek może świadczyć fakt, że do udziału w nich zapraszał innych wybitnych profesorów – przyrodników, np. geologa Ludwika Zejsznera, fizyka i meteorologa Stefana Kuczyńskiego, czy entomologa i kartografa Teofila Żebrawskiego, doktora geografii UJ z 1832 r. Pierwsza taka wycieczka odbyła się w dniach 18–20 maja 1850 r. do Niepołomic. W tej wyprawie pieszej uczestniczyło 80 studentów. Kolejna wycieczka liczyła już 99 studentów i wiodła do Krzeszowic, Tenczynka i Czernej. Odbyła się w dniach 1 i 2 czerwca tego samego roku i przybrała charakter demonstracji antyaustriackiej. Mniejsze wyprawy organizowano m.in. do Tyńca, Mnikowa, Bielan.

W lecie 1850 r. na Kraków spadła jedna z największych w dziejach kłeska (ryc. 2.7). W dniu 18 lipca wybuchł groźny pożar, który powstał w wyniku zapalenia się młynów przy ul. Krupniczej. Wiejący silnie wiatr północny prędko przerzucił ogień w stronę centrum miasta. Niebawem zaczęła płonąć ul. Gołębia, a chwilę później ul. Wiślna z kościołkiem św. Norberta oraz Drukarnia Akademicka. Spłonęły m.in. kościoły oo. Franciszkanów i Dominikanów (ryc. 2.8) oraz Pałac Biskupi, a także 160 kamienic w śródmieściu i drewnianych domów na przedmieściach. Pożar zatrzymano dopiero na linii Małego Rynku i ul. Poselskiej, choć również poza Plantami spłonęło kilka domów (ryc. 2.9, 2.10).

W ratowaniu obiektów uczelnianych zasłużyli się wówczas profesorowie UJ: Wincenty Pol, Józef Muszyński i Stefan Kuczyński. Wspólnie ze studentami bohatersko ratowali zbiory Biblioteki Jagiellońskiej, mieszczącej się wówczas w Collegium Maius. W czasie gdy Pol ratował zbiory uniwersyteckie spłonęło jego mieszkanie wraz z rękopisami wielu wykładów, cennymi zbiorami kartograficznymi, a także manuskryptem *Geografii Monarchii Austriackiej*. Pożoga objęła również drukarnię z przygotowanym do wydania skryptyem akademickim Pola wraz z licznymi wykonanymi przez niego mapami.

---

³³ Arch. UJ, sygn. WF II 180.

³⁴ Pismo Rektora UJ Floriana Sawiczewskiego do Wydz. Filozoficznego z dnia 18 listopada 1851 r., Arch. UJ, sygn. WF II 180.

³⁵ W. Pol, 1851, *Kilka słów o tegorocznych naukowych wycieczkach*, Kraków, s. 9.

³⁶ A.. Giller, *Krzyż...*, dz. cyt., s. 14.

Pol bardzo aktywnie uczestniczył w życiu Uniwersytetu, włączał się również w sprawę funkcjonowania Uczelni. Korespondował ze swoimi przyjaciółmi i znajomymi w celu nakłonienia ich do obejmowania funkcji kierowników różnych katedr. W takich sprawach zwracał się m.in.: do Seweryna Goszczyńskiego (literatura), Józefa Ignacego Kraszewskiego (literatura), Stanisława Konstantego Pietruskiego (zoologia), Karola Szajnochy (historia). Współpracował z Ludwikiem Zejsznerem nad rozbudową i modernizacją gabinetu mineralogicznego.

Po pożarze życie Krakowa powoli powracało do normalności. Odnosiło się to również do Uniwersytetu i Katedry Geografii. Planowana w 1851 r. wycieczka w Tatry nie doszła do skutku. Przyczyniła się do tego głównie choroba Pola, a także praca nad *Geografią Ziemi Świętej*³⁷. Rekompensując odwołany poprzedniego roku wyjazd Pol zaplanował nową wyprawę na drugą połowę lipca i pierwszą połowę sierpnia 1852 roku. Łączyła się ona z prowadzonym przez niego kursem pt. *Geografia północnego wschodu Europy*, wykładanym w półroczu letnim 1851/1852. Miała to być dla studentów już druga w tym roku wycieczka przyrodnicza. Pierwszą odbyli wiosną do Wieliczki i na Pogórze Wielickie, a przewodnikiem był L. Zejszner. Mimo tego, na apel Pola odpowiedziało około 100 osób. Oprócz studentów Uniwersytetu w wycieczce uczestniczyło paru akademików z Dorpatu (Tartu) (m.in. poleconych przez Jana Ewangelistę Purkiniego), a także kilku ziemian z Królestwa Polskiego i Litwy. Wraz z Polem w wyprawie wzięli udział S. Kuczyński i T. Żebrowski, a do pomocy Pol zaangażował najlepszych przewodników tatrzańskich: Macieja Sieczkę oraz Jędrzeja Walę (starszego). Podczas pobytu w Dolinie Kościeliskiej – chyba dość nieoczekiwanie dla wszystkich – wycieczka przerodziła się w wielką manifestację patriotyczną. Nad przypadkowo spotkaną mogiłą Pol wygłosił płomienną przemowę, nawiązującą do czasów króla Zygmunta Starego i rzekomo podjętych wtedy poszukiwań w Tatrach złota. W grobie miał być pochowany młynarz wypłukujący złoto dla króla, który został zabity przez bandytów. Na mogile ustawiono krzyż, który przez wieki uległ zniszczeniu. Pol zakończył swe przemówienie wezwaniem: „Panowie, szanujmy podania i pamięć tych, co polskim królom wiernie służyli – wtoczmy kamień na mogiłę i postawmy w nim krzyż na pamiątkę młynarza króla Zygmunta, z przesławnego rodu Jagiellonów”³⁸. Młodzież ochoczo podjęła apel poety, niebawem krzyż był gotowy. Gdy rozgorzała dyskusja nad treścią napisu ponownie zabrał głos Pol: „Niechaj [...] słowa Śgo, Pawła: I nic nad Boga, będą wyrte na krzyżu, w najpiękniejszej dolinie Tatrów, – stojącym na mogile wiernego sługi dobrego i mądrego naszego króla Zygmunta”³⁹. Krzyż został postawiony, a rozentuzjasmowana młodzież akademicka odśpiewała pieśni patriotyczne⁴⁰ (ryc. 2.11).

Wycieczka owa i postawienie krzyża stanowiły jeden z koronnych argumentów władz przy podejmowaniu decyzji o zwolnieniu Pola z pracy w Uniwersytecie Jagielloń-

³⁷ W. Pol, *Listy...*, dz. cyt., s. 250.

³⁸ A. Giller, *Krzyż...*, dz. cyt., s. 19.

³⁹ A. Giller, *Krzyż...*, dz. cyt., s. 20.

⁴⁰ Dalszą historię krzyża podał Walery Eliaz Radzikowski („Pamiętnik Tow. Tatrzańskiego”, T. IX, 1884, s. 21–22). Otóż krzyż postawiony przez Pola przetrwał do 1867 r. Nowy wzniósł rok później W. Eliaz. Wyrwał on do 1882 r. Na wniosek W. Eliasza Towarzystwo Tatrzańskie podjęło decyzję o sfinansowaniu żelaznego krzyża. Został on wykonany w fabryce maszyn L. Zieleniewskiego w Krakowie, a ustawiono go w Dolinie Kościeliskiej 3 września 1883 r. Z nowszej historii wiemy, że w 1945 r. uszkodziła go lawina. W 1948 r. został naprawiony i ustawiony w obecnym miejscu, nieco na północny-wschód od pierwotnej lokalizacji.

skim i pozbawieniu go profesury. Barycz słusznie podkreśla, że ten z pozoru niewinny napis na krzyżu zawierał ukrytą aluzję polityczną, podkreślającą niestałość potęgi monarchii austriackiej i „wyrażał wiarę oraz krzepiące przekonanie, że ponad mocarzami ziemskimi istnieje Bóg, który kieruje losami narodów i ludzi”⁴¹. To przekonanie potwierdziła historia. Krzyż stoi do chwili obecnej, a umieszczony na nim napis był wykorzystywany w różnych materiałach religijno – patriotycznych. W 1997 r. podczas pobytu w Zakopanem Ojciec Święty Jan Paweł II wspominając o świątyniach Podhala mówił: „Piękno tych świątyń odpowiada pięknu Tatr i jest odblaskiem tego samego piękna, o którym mówią słowa Wincentego Pola wypisane na krzyżu w Dolinie Kościeliskiej: «I nic nad Boga»”⁴². Znaczenie tego wydarzenia ma więc charakter ponadczasowy. Warto wspomnieć, że w okresie zaborów pamięć o tej niezwykle wycieczce była kultywowana dość powszechnie. Opisy pobytu Pola ze studentami w Dolinie Kościeliskiej znalazły się nawet w różnego typu podręcznikach szkolnych⁴³.

Po powrocie z Tatr nad Polem zaczęły gromadzić się ciemne chmury. Władze zarzucały mu nielojalność i „knowania rewolucyjne”, które przejawiać się miały przede wszystkim w działalności dydaktycznej, nacechowanej dużym ładunkiem patriotyzmu. Dodatkowym argumentem było zaangażowanie się W. Pola w tzw. „sprawę togową”, o której szeroko pisze Franciszek Ziejka⁴⁴. Podkreśla on znaczący udział naszego profesora w przygotowaniu manifestacji, polegającej na zbojkotowaniu zarządzenia władz, nakładającego na profesorów obowiązek publicznego występowania w austriackich mundurach urzędniczych (ryc. 2.12). I oto podczas wizyty w Uniwersytecie Jagiellońskim⁴⁵ cesarza Austrii Franciszka Józefa I w dniu 10 października 1851 r. senatorzy i profesorowie wystąpili wyłącznie w tradycyjnych togach zamiast w obowiązujących w monarchii mundurach (ryc. 2.13). Oburzony cesarz opuścił uczelnię, a władze zapamiętały nazwiska „niesfornych” profesorów, wśród których jedną z głównych ról odgrywał Wincenty Pol⁴⁶.

Jednak bezpośredni wpływ na zwolnienie Pola miały donosy słane do Wiednia przez zaustriaczonego Polaka, profesora Uniwersytetu, Antoniego Walewskiego, a także raport prezydium policji w Krakowie. Wspomnijmy jeszcze, że oprócz Pola cesarz zdymisjonował w dniu 30 września 1852 r. również trzech innych profesorów: zaprzyjaźnionego z poetą Antoniego Helcla, Józefata Zielonackiego (obaj z Wydziału Prawa) oraz Antoniego Małeckiego (Wydział Filozoficzny). Zwolnienia te miały przede wszystkim wykazać zdecydowanie władz zmierzających do germanizacji uczelni i powstrzymania rozwoju nauki

---

⁴¹ H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 70.

⁴² Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. i konsekracji kościoła Matki Bożej Fatimskiej, Zakopane, 7 czerwca 1997 r.*

⁴³ Np. Jan Czubek, Roman Zawiliński, 1900, *Wypisy polskie dla klasy czwartej szkół gimnazjalnych*, Lwów, s. 6; ks. Józef Makłowicz, 1910, *Przykłady ojczyste do nauki katechizmu*, T. 1, Lwów, s. 29–31.

⁴⁴ F. Ziejka, 2000, *O geografii, poezji i ... togach* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 2000, *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, s. 51–52; F. Ziejka, 2006, *Kra-kowskie lata Wincentego Pola* [w:] A. Jackowski, I. Sołjan (red.), *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 40.

⁴⁵ Spotkanie odbywało się w Collegium Iuridicum przy ul. Grodzkiej.

⁴⁶ Warto podkreślić, że 15 stycznia 1850 r. rektor UJ Józef Majer wystosował do wszystkich profesorów i nauczycieli Uniwersytetu pismo ogólne zawiadomieniem o obowiązujących przepisach odnośnie umundurowania urzędników Państwa Austriackiego z zaleceniem zastosowania się do rozporządzenia ministerstwa. Okólnik rektorski podpisało 31 profesorów, wśród nich W. Pol, Arch. UJ, sygn. S II 581.

polskiej⁴⁷. Represje te były więc zapowiedzią podjętych bardzo prędko, bo już 31 grudnia 1852 r., decyzji władz austriackich o zawieszeniu autonomii Uniwersytetu i przydzieleniu kuratora rządowego⁴⁸. O późniejszych kłopotach Uczelni związanych z akcją germanizacyjną mówiliśmy już w innym miejscu. Wszystkich zwolnionych potomni uznali za najwybitniejszych profesorów związanych w tamtym czasie z Uniwersytetem⁴⁹.

W styczniu 1853 r. władze austriackie oficjalnie zlikwidowały Katedrę Geografii. Fakt ten najlepiej zinterpretował H. Barycz: „W Uniwersytecie Jagiellońskim profesura Pola odegrała wybitną, dotąd nieznaną i nawet nieprzeczuwalną rolę w dźwignięciu naukowym i narodowym tego jedyne go naówczas wyższego zakładu naukowego na ziemiach polskich, w podjęciu realizacji wielkiej koncepcji przetworzenia go na ogólnopolski, nowoczesny ośrodek nauczania akademickiego. Katedra Pola, jego wszechstronna działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna w Uniwersytecie, walny udział w jego odradzaniu się stały się widomą i sztandarową pozycją, na którą musiała uderzyć i zmieścić ją z powierzchni zaczynająca się po „Wiośnie Ludów” absolutystyczna i germanizacyjna polityka Austrii. W ten sposób w trzeciej z kolei w ciągu w. XIX podjętej przez Austrię próbie germanizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego na przełomie 1852 na 1853 r. usunięcie Pola stanowi jeden z centralnych punktów”⁵⁰.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że mimo usunięcia z Uniwersytetu sumienny Pol uważał za stosowne rozliczyć się z kwesturą z dotacji otrzymanej na zakup książek i map. Zwraca uwagę dokładność rozliczenia i sporządzonego w kwietniu 1853 r. inwentarza. Pod wykazem zakupionych druków i map znajduje się podpis Pola oraz adnotacja Józefa Muczkowskiego, dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej, o przejęciu biblioteki geograficznej i włączeniu jej do zbiorów księżnicy uniwersyteckiej⁵¹.

W 1869 r. pracujący w Uniwersytecie przyjaciele Pola podjęli działania zmierzające do przywrócenia mu profesury i Katedry. Prośbę w tej sprawie złożył również sam zainteresowany. Było to możliwe, jako że po otrzymaniu autonomii otwierała się możliwość anulowania przez władze dawnej decyzji, pozbawiającej Pola profesury z przyczyn natury politycznej. Promotorem tych działań był przede wszystkim Stefan Kuczyński, który w tym czasie pełnił funkcję prodziekana Wydziału Filozoficznego. Wbrew pozorom sprawa nie była łatwa do przeprowadzenia, albowiem część profesorów nie akceptowała poczynań Pola. Zatem wystąpienie Wydziału w jego sprawie mogło spotkać niepowodzenie już na wstępnym etapie działań. Zgromadzenie Profesorów (odpowiednik dzisiejszej Rady Wydziału) powołało specjalną komisję do zreferowania sprawy Pola⁵². Zaakceptowanie jej prac przez Zgromadzenie nie było jednak pewne, tym bardziej, że dziekan Wydziału, astronom Franciszek Karliński, nie był entuzjastą tych starań. Aby jednak sprawę Pola uratować, zaprzyjaźniony z nim Kuczyński namówił go do osobistego wystąpienia w tej sprawie. Wtedy Wydział nie musiałby podejmować żadnej inicjatywy, a jedynie wyraziłby

⁴⁷ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Kraków w latach 1796–1918*, dz. cyt., s. 199–202.

⁴⁸ K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, 2000, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 97.

⁴⁹ H. Barycz, 1964, *Uniwersytet Jagielloński w życiu narodu polskiego*, wyd. 2 zmien. i rozszerz., Wrocław, s. 96.

⁵⁰ H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 4.

⁵¹ Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁵² W skład Komisji wchodził: Stefan Kuczyński, Józef Kremer oraz Alojzy Alth.

poparcie prośby, skierowanej do ministerstwa przez samego zainteresowanego⁵³. Podanie Pola nosi datę 12 grudnia 1869 r. Jest ono na tyle niezwykle, że przytoczymy je niemal w całości:

„Podaję prośbę moją do Jego Ekscelencji Pana Ministra Oświecenia i Wyznań o powrócenie mi Katedry powszechnej fizycznej i porównawczej Geografij w Uniwersytecie Jagiellońskim na ręce Prześwietnego Wydziału.

Krok ten niech usprawiedliwia życie moje i działalność moja przed otrzymaniem Katedry i po otrzymaniu dymisji.

Przy zmianie instytucyj w monarchij pragnąłbym resztę sił moich oddać jeszcze wykładom publicznym, wraz z doświadczeniem naukowym nabytem w ciągu mej drogi na polu umiejętności.

Pragnąłbym także zatrzyć we własnym sercu i w dziejach Uniwersytetu naszego tę krzywdę, która mnie wraz z trzema kolegami spotkała – i wobec nowych stosunków, do których zmiany pisma też moje znacznie przyłożyły, zająć należne mi miejsce, i nie stanowić jedynego i rażącego wyjątku w dzisiejszym narodowym składzie rzeczy.

Czyniąc to podanie do Prześwietnego Wydziału Filozoficznego dopełniam tylko mego obywatelskiego obowiązku i upraszam Szanownych Kolegów o łaskawe jego poparcie wobec Wysokiego Ministerstwa⁵⁴ (ryc. 2.14, 2.15).

Powołana przez Wydział komisja, opiniująca podanie Pola, podkreślała celowość jego powrotu na uczelnię i reaktywowania Katedry „ze względu na potrzebę ożywienia zaniedbanych w Galicji studiów geograficznych i podjęcia w tym kierunku badań⁵⁵. W powrocie Pola upatrywano też szansę na wychowanie przez niego następcy, co było potrzebą palącą, zwłaszcza wobec szczupłości kadry geograficznej w Polsce. Słabym punktem podjętych działań był stan zdrowia Pola. Praktycznie był on już wówczas osobą o bardzo ograniczonej zdolności widzenia. W związku z tym pomoc w prowadzeniu przez Pola wykładów zgłosiło trzech profesorów: Stefan Kuczyński, Alojzy Alth i Józef Szujski. Podanie Pola poparł na początku 1870 r. Wydział Filozoficzny oraz Senat Uniwersytetu. Podczas głosowania na Wydziale siedem osób poparło prośbę Pola, pięciu profesorów było przeciwnych (w tym dziekan). W protokole z posiedzenia (18 stycznia 1870), omawiany punkt kończył się stwierdzeniem: „Większość zatem uchwała prośbę [...] jak najgoręcej poprzeć, uważając, że trudności wykładu jeografii z kalectwa dr Pola wynikające są do przewyciężenia⁵⁶.

Podjęte starania nie przyniosły pozytywnego efektu. Prezydium Namiestnictwa we Lwowie w czerwcu 1870 r. zawiadomiło Uniwersytet, że ministerstwo „nie przychyliło się” do prośby Pola. „Oceniając jednak znakomite utwory jego na polu poezji przyznał mu Pan Szef Ministerstwa pensję w kwocie 600 zł a.w.⁵⁷ (ryc. 2.16). Dorobku geograficznego Pola „Pan Szef Ministerstwa” jakby nie widział. Albo ze względu na ładunek patriotyczny tych prac wołał o nim nie wspominać.

---

⁵³ Pismo S. Kuczyńskiego do Wydziału Filozoficznego z dnia 31 grudnia 1869 r., Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁵⁴ Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁵⁵ H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 77.

⁵⁶ Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego, Arch. UJ, sygnat, WF II 42.

⁵⁷ Pismo Prezydium Namiestnictwa we Lwowie do Senatu UJ z 17 czerwca 1870., Arch. UJ, sygn. S II 880.

Usunięcie z Katedry stanowiło dla Pola wielką tragedię i było początkiem najtrudniejszego okresu w jego życiu. W zasadzie nie prowadził już żadnych badań geograficznych, a ukazujące się publikacje zawierały materiał pochodzący z wcześniejszych wypraw naukowych lub z wykładów na Uniwersytecie.

W pierwszym okresie po zdymisjonowaniu podejmował pewne starania, aby odzyskać utracone stanowisko. Było do przewidzenia, że nie przyniosą one efektów, jako że o jego usunięciu oprócz przyczyn natury politycznej decydowała też (a może przede wszystkim?) zawiść osobista wpływowych osób. Gdy powrót na Uniwersytet okazał się niemożliwy, Pol podjął kroki o mianowanie go przez władze „geografem krajowym”, choć nie bardzo wiemy, co pod takim pojęciem rozumiał.

Pod koniec lat 50. XIX w. zawędrował na Pokucie. Tam otrzymał dorywcze zajęcie: powstałe Towarzystwo Żeglugi Parowej na Dniestrze zleciło Polowi i jego przyjacielowi Tadeuszowi Bielińskiemu dokonanie oceny warunków żeglugowych na rzece. W lecie 1859 r. obaj odbyli kilkutygodniową podróż po Dniestrze, przygotowując dla Towarzystwa szczegółowe sprawozdanie, którego poszczególne części ukazały się drukiem. Prace te dały początek tzw. geografii stosowanej, która rozwinęła się dopiero pod koniec okresu międzywojennego.

W 1863 r. ukazała się drukiem *Geografia Ziemi Świętej*, zawierająca głównie materiały z wykładów, jakie prowadził w roku akademickim 1850/1851 i 1851/1852 dla studentów Wydziału Teologii (ryc. 2.17). W latach 1869 i 1870 zostały opublikowane dwa tomy *Obrazów z życia i natury. Północny wschód Europy* T. 1–2, (1869–1870), których fragmenty były drukowane również poprzednio. W znacznym stopniu mają one charakter pamiątnikarski i posiadają wysoki walor literacki.

W tym okresie ukazały się dwie inne znaczące prace Pola, będące częściowo pokłosiem wykładów uniwersyteckich w Krakowie. Pierwsza z nich stanowi na pewno podwalinę pod polską antropogeografię. Nosi tytuł *Dwie prelekcje o potrzebie wykładu geografii handlowej*. Według Pola geografia handlowa „jest bieżącą historią ludzkości, termometrem cywilizacji i podaje ostateczne rezultaty usiłowań człowieka na globie”⁵⁸.

Druga ze wspomnianych pozycji to *Historyczny obszar Polski* (1869). W rozprawie tej Pol – jako pierwszy z polskich geografów – podjął próbę wyznaczenia zasięgu ziem Polski historycznej z geograficznego punktu widzenia. Autorowi przyświecał nadrzędny cel, jakim było udowodnienie mocarstwu zaborczym, iż „Polska istnieje jako zwarta jednostka „przyrodzona” i może stanowić niezależne terytorium polityczne”⁵⁹. Odrzucił koncepcję Rittera, wyznaczającą wschodnią granicę Europy na Uralu. Historyczne terytorium Polski widział między Odrą a Dnieprem, Dźwiną a Dniestrem. Nurtowi przyrodniczemu rozważań towarzyszył nurt społeczno-historyczny i etniczny. Tym razem cel naukowy został bardzo wyraźnie zabarwiony elementami politycznymi. Pracę tę można uznać za jedno z pierwszych polskich opracowań z zakresu geografii politycznej.

Mimo stopniowego powracania do literatury, zainteresowania geograficzne u Pola ciągle były żywe. W 1869 r. przyjął zaproszenie do wygłoszenia prelekcji dotyczącej geografii Polski w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie. Równocześnie przedłożył propozycję 24 wykładów dotyczących geograficznej wiedzy o kraju.

⁵⁸ W. Pol, 1877, *Dwie prelekcje o potrzebie wykładu geografii handlowej* [w:] W. Pol, *Dzieła*, T. 6, Lwów, s. 146.

⁵⁹ J. Babicz, *Wincenty Pol* [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii ...*, dz.cyt., s. 251.

W ostatnim roku swego życia Pol bardzo się zaangażował w prace związane z przekształceniem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego w Akademię Umiejętności. Odnajdujemy go m. in. wśród uczestników obrad zespołu, pracującego nad ostateczną wersją statutu Akademii (6 luty 1872). Wyboru pierwszych ośmiu członków dokonano już 11 maja tego roku. Wśród nich był Wincenty Pol, który wraz z Józefem Kremerem otrzymał najwięcej głosów⁶⁰. W dniu 9 lipca 1872 r. arcyksiążę Karol Ludwik zawiadomił preza Józefa Majera, że cesarz zatwierdził ten wybór⁶¹. W ślad za pismem arcyksięcia Majer wystosował odrębne pisma (datowane 14 lipca 1872 r.) o nominacji, skierowane do poszczególnych nominatów: „W imieniu i w moc reskryptu Jego Cesarskiej Wysokości Arcyksięcia Karola Ludwika Protpektora Akademii Umiejętności w Krakowie z d. 9 bm. L. 5, mam zaszczyt zawiadomić W. Pana, iż wybór jego na członka czynnego nadmienionej Akademii Najjaśniejszy Pan w d. 10 maja rb. łaskawie zatwierdzić raczy”⁶².

Kilka miesięcy później prezes Józef Majer przekazał arcyksięciu smutną wiadomość:

„Równocześnie prawie z zatwierdzeniem przez Najjaśniejszego Pana drugich 12 członków Akademii, doznała Akademia bolesnej straty przez śmierć jednego z pierwszego wyboru, uwielbianego poety i pisarza w przedmiocie historii literatury i geografii, byłego prof[esora] Uniwersytetu dr Wincentego Pola”⁶³.

Wydaje się, że powołanie przez władze cesarskie Pola na członka Akademii Umiejętności, a później uświadomienie przez Majera Wiedniowi wielkości i popularności poety-geografa, można uznać za godne zwieńczenie jego życia. Oto na kilka miesięcy przed śmiercią najwyższe władze monarchii musiały uznać jego wyjątkowość, mimo że dwadzieścia lat wcześniej usunęły go dyscyplinarnie z państwowej uczelni. Tak zamknęło się koło historii.

Wincenty Pol zmarł w Krakowie 2 grudnia 1872 r. i został pochowany na Cmentarzu Rakowickim. W dniu 13 października 1881 r. jego prochy przeniesiono do Krypty Zasłużonych na krakowskiej Skalce.

Dotychczas podejmowane próby oceny działalności geograficznej Wincentego Pola tylko częściowo wskazywały na jego wybitną pozycję w panteonie polskich geografów. Przypomnijmy, że publikacje tego typu zaczęły się ukazywać dopiero w XX wieku. Za życia Pola i bezpośrednio po jego śmierci takie oceny były często nieprzychylnie. Koncentrowano się na szczegółach, nie doceniając znaczenia jego dokonań w skali polskiej i globalnej. Uważano, że „zdradzenie” przez niego literatury, zwłaszcza poezji na rzecz dyscypliny na ogół nieznannej, a dla niektórych współczesnych Polowi niemal „egzotycznej”, za jaką uważano geografę, było sprzeniewierzeniem się opacznie pojmowanemu interesowi narodowemu. Jedną z nielicznych osób zwracających uwagę na jego znaczenie dla geografii był ... literat i publicysta Władysław Zawadzki, który w 1877 r. podkreślał, że Pol „był pierwszym, który u nas naukę geografii podniósł na stopę umiętną, do wysokości, na której postawiły ją w Niemczech uczone prace Humboldta i Rittera. Przedtem nie mieliśmy geografii. Była ona [...] niczem więcej jak nietłómaczonem spisem nazw gór,

---

⁶⁰ Danuta Rederowa, Krystyna Stachowska, 1958, *Materiały do powstania Akademii Umiejętności w Krakowie w roku 1873*, Wrocław–Kraków, s. 188–190.

⁶¹ D. Rederowa, K. Stachowska, *Materiały...*, dz. cyt., s. 202–204.

⁶² D. Rederowa, K. Stachowska, *Materiały...*, dz. cyt., s. 204–205.

⁶³ D. Rederowa, K. Stachowska, *Materiały...*, dz. cyt., s. 221.

rzek i miast, nie powiązanych wyższym na ich położenie i znaczenie poglądem [...]. Jako pierwszy Polak rozszerzył u nas zakres poglądu geograficznego, podsunął nauce grunt umiejętności, stworzył u nas geografję fizyczną i porównawczą w jej prawdziwym znaczeniu i wytknął kierunek, w jakim pracę naukową dalej prowadzić i podane przezeń elementarne wskazówki uzupełnić należy”⁶⁴.

Bardziej dogłębne próby obiektywnej oceny działalności Pola – geografa pojawiły się dopiero we wczesnych latach międzywojennych XX wieku. Jako pierwszy głos zabrał Eugeniusz Romer, choć jego opinia ukazała się drukiem dopiero w 1969 r. Otóż w roku akad. 1918/1919, omawiając w formie cyklu wykładów rozwój geografii polskiej, podkreślał zasługi Pola jako organizatora Katedry Geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim, jako świętego znawcy Polski „od morza do morza”, jako krzewiciela myślenia geograficznego. Dość ostrej krytyce poddawał natomiast „uległość” Pola wobec „ideologii ritteriańskiej”, której Romer raczej nie akceptował. Ale sam przyznaje, że „sądzić Pola za to stanowisko niepodobna. Potęga Rittera była wówczas u szczytu i bodaj nie było umysłu w Europie, który by w sferze geografii nie ulegał Ritterowi”⁶⁵.

Ludomir Sawicki wskazał na główne walory działalności Pola. Zwracał też uwagę na jego nadzwyczajną „intuicję geograficzną”, którą ze względu na jej wyjątkowość przyrównał do „daru boskiego”. Pisał m.in.: „Miłość do ziemi i ludu polskiego uczyniła go w ogóle badaczem; nie był nim z urodzenia, ni z wychowania, ni z przeznaczenia. Nie o geografji matka mu nad kolebką śpiewała, pracę geograficzną nawet społeczeństwo niechętnie u niego widziało. Ustawicznie brano mu za złe, że on – pieśniarz z Bożej łaski – przez badania naukowe odrywa się od twórczości literackiej, która mu dała sławę i która z niego czyniła skarbnicę całego narodu. Lecz ta sama głęboka miłość do ziemi i ludu, która parła go niepoohamowaną siłą ku badaniom naukowym, uczyniła go także geografem z Bożej łaski. Jak kochanek w obliczu miłowanej śledzi z biciem serca każdy szczegół, każdy odruch, tak Pol wnikał w przyrodzone oblicze ziem polskich, w charakter i właściwości ludu naszego z prawdziwą namiętnością. Podróżował po Polsce – jak ona szeroka – a podróżował tak, że z bliska jej się mógł dokładnie przypatrzeć: z wioski do wioski, z dworu do dworu, a często majestatyczną przyrodę prosząc o gościnę na noc. Tak poznał Podole, Ukrainę i Wołyń, tak Litwę i Wielkopolskę, przede wszystkim jednak ulubione Karpaty, gdzie nie ma doliny ni grzbietu, wsi ni miasteczka, gdzieżby nie stanęła w długoletnich wędrówkach pieszych jego stopa”⁶⁶.

Z kolei Stanisława Niemcówna podjęła próbę usystematyzowania dorobku geograficznego Pola. Podkreśla, że był on pierwszym po długiej przerwie autorem, który w swych dziełach naukowych prezentuje „prawie całokształt zagadnień geograficznych odnośnie do ziem polskich i to z punktu widzenia ówczesnej nauki w jej najwyższym rozwoju”⁶⁷ (ryc. 2.18, 2.19).

Za największą zasługę Pola uważa się słusznie uzyskanie przez niego zgody na utworzenie w Uniwersytecie Jagiellońskim Katedry Geografii. Bardzo trafnie spointował te

⁶⁴ Władysław Zawadzki, 1877, *Literatura w Galicyi (1772–1848)*. – „Przewodnik Naukowy i Literacki”, T. 5, s. 929.

⁶⁵ E. Romer, 1969, *O geografii. Rozważania historyczne i metodologiczne*, Wrocław, s. 78–79.

⁶⁶ Ludomir Sawicki, 1923, *O działalności naukowej Wincentego Pola [w:] Wincenty Pol jako krajoznawca*, Kraków, s. 6–7.

⁶⁷ S. Niemcówna, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 75.

zasługi H. Barycz: „Najbardziej bodaj doniosłe i przełomowe znaczenie posiada katedra Pola w dziejach samej nauki polskiej. Na posępny i ponury tle opóźnień i dysproporcji w rozwoju polskiej myśli i instytucyj naukowo badawczych, jakie spowodowała niewola porobiorowa, nadzwyczajna katedra „geografii powszechnej, fizycznej i porównawczej” zdobyta przez Pola na rządzie zaborczym stanowi zjawisko niezwykle, wysuwając się w rozwoju nauczania wyższego tej dyscypliny jako jedna z nielicznych, niemal wyjątkowych pozycji i warsztatów samodzielnych już nie w skali polskiej, ale ogólnoswiatowej [...]. Mimo światowego znaczenia katedry Pola i jego wielkiej indywidualności jako badacza i myśliciela geograficznego nie zdawano sobie dłuższy czas [sprawy] z jego istotnej roli i pozycji w rozwoju nauki i nauczania tej dyscypliny”⁶⁸.

Z perspektywy historycznej można uznać, że fakt istnienia Katedry – nawet przez tak krótki okres – uświadomił społeczeństwu rolę geografii w poznawaniu ziem ojczystych. Ponadto Pol umożliwił tej dziedzinie nauki dołączenie do innych dyscyplin, stanowiących odrębny przedmiot nauczania akademickiego. Dzięki Polowi Uniwersytet Jagielloński włączył się do procesu zmierzającego do tworzenia podstaw geografii nowoczesnej, który to nurt zaczął się już umacniać w Europie. Nie ma więc żadnej przesady w obiegowym już twierdzeniu, uznającym Pola za „ojca nowożytnej geografii polskiej”⁶⁹.

Z zarzutami czynionymi Polowi, że swoje badania i swoją twórczość ograniczył prawie wyłącznie do ziem polskich, rozprawił się w sposób kategoryczny Stanisław Pawłowski, który bardzo wysoko oceniał jego rolę w pobudzaniu świadomości geograficznej Polaków. Pisał on: „Wpływ Pola na społeczeństwo zaznaczył się w rozbudzonej miłości do ziemi ojczystej, do wszystkich jej krain, których piękno swoiste opiewał Pol tak znakomicie w pieśni i prozie. Wpływ na następujące po nim pokolenie geografów, które właśnie na tych pieśniach kształciło się, czy w domu czy w szkole, objawił się w tem, iż poświęcali oni w pierwszym rzędzie swą uwagę i swe siły ziemi ojczystej. [...] Istniał także powód czysto zewnętrzny, dla którego geografja polska zwróciła się przedewszystkim w stronę Polski. Nie było niepodległego państwa [i to sprawiło], że geografja polska (zresztą nie tylko geografja), przybrała charakter nieco jednostronny. Była geografją polską, ale i o Polsce. Szerokie horyzonty, jakie otwierają się przed nauką regionalną, jaką jest geografja, podróże po innych krajach, wyjątkowo tylko były jej dostępne. To było powodem pozbawienia geografii polskiej wielkich i ważnych przykładów zjawisk geograficznych, zwłaszcza takich, których Polska u siebie nie posiadała. Ten zaś moment wpłynął ujemnie na formułowanie zasadniczych myśli i praw geografii”⁷⁰.

W naszych rozważaniach podjęliśmy próbę spojrzenia na działalność geograficzną Wincentego Pola z perspektywy dnia dzisiejszego i z uwzględnieniem obecnego stanu wiedzy geograficznej. Upoważniają one do nakreślenia głównych cech, charakteryzujących geografję polową⁷¹:

1. Poprzez traktowanie geografii jako nauki syntetyzującej, oraz badającej zjawiska i procesy zachodzące w czasie i przestrzeni, Wincenty Pol nawiązywał do ówczesnych naj-

---

⁶⁸ H. Barycz, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 4, 6.

⁶⁹ zob. m.in.: J. Babicz, *Wincenty Pol*, dz. cyt., s. 266.

⁷⁰ S. Pawłowski, 1928, *Rzut oka na stan i rozwój geografii w Polsce 1875–1925*. – „Kosmos”, Tom Jubileuszowy, s. 118–119.

⁷¹ A. Jackowski, I. Sołjan, *Wincenty Pol...*, dz. cyt., s. 85–87.

- nowszych tendencji w nauce światowej; szczegółowo zaprezentował własną koncepcję geografii i jej nauczania akademickiego; August Zierhoffer wykład inauguracyjny Pola określał nawet jako pierwszą polską „programową deklarację na temat geografii”⁷²; wspominając jego działalność na tym polu niektórzy podkreślają, że „rozjaśnił nasz horyzont nowoczesnymi prądami”, a jego prace były „kamieniem milowym” w rozwoju geografii jako nauki na ziemiach polskich;
2. Umiejętnie prowadzono badania terenowe, a gromadzone podczas wyjazdów materiały były w sposób poprawny inwentaryzowane i opracowywane;
  3. Zaczęto wykorzystywać wycieczki jako integralną część nauczania geografii uniwersyteckiej, a także jako metodę umożliwiającą zbieranie materiałów i weryfikację w terenie zgromadzonych informacji; na znaczenie polowskiej idei wycieczek w nauczaniu geografii zwracali uwagę wszyscy późniejsi komentatorzy dorobku Pola; przyjął on za A. Humboldtem zasadę procedury badawczej, według której opisywano jedynie „rzeczy” znane z autopsji;
  4. Wypracowano koncepcję nazw geograficznych ziem Rzeczypospolitej i ich ujednoczenia oraz „historycznego obszaru Polski”;
  5. Podjęto próbę sprecyzowania terminologii geograficznej, głównie w oparciu o nazwy ludowe;
  6. Zainicjowano studia związane z krajobrazem ziem polskich; w tej grupie mieszczą się spostrzeżenia natury geomorfologicznej, a także z zakresu regionalizacji, m.in. syntezy regionów geograficznych Polski;
  7. Wielką uwagę zwracano na hydrografię (m.in. nawiązanie do dorobku Jana Długosza, który Pol oceniał bardzo wysoko, uważając się poniekąd za jego spadkobiercę) oraz klimatologię (wyróżniając m.in. klimatologię historyczną); prace z tej dziedziny, zwłaszcza dotyczące Dniestru, dały początek tzw. geografii stosowanej, która rozwinęła się dopiero w XX w., pod koniec okresu międzywojennego;
  8. Położono podwaliny pod geografię roślin; po latach Władysław Szafer bardzo wysoko ocenił dorobek Pola w tej dziedzinie⁷³.
  9. W badaniach geograficznych ważne miejsce zaczęła stanowić działalność człowieka, który według Pola stanowi „wierzchołek całej natury”; po raz pierwszy w Polsce wprowadzono wykład uniwersytecki „Geografia powszechna handlowa”, co umożliwiło przedstawienie koncepcji tej dyscypliny geograficznej, która dała początek późniejszej antropogeografii; podkreślał to na początku XX stulecia W. Nałkowski⁷⁴, a dwadzieścia lat później Wiktor Ormicki uznał Pola za ojca polskiej geografii gospodarczej, którego poglądy znacznie wyprzedziły naukę zachodnioeuropejską i który traktował geografię handlową jako naukę stosowaną⁷⁵;
  10. Bardzo silnie geografia była powiązana z etnografią; zasługi Pola w tej dziedzinie wysoko ocenił później wybitny polski etnograf Seweryn Udziela⁷⁶; charakterystyczne dla

---

⁷² August Zierhoffer, 1969, *Komentarz do pracy Eugeniusza Romera „O geografii. Rozważania historyczne i metodologiczne”* [w:] E. Romer, *O geografii...*, dz. cyt., s. 23.

⁷³ Władysław Szafer, 1923, *Stanowisko Pola w geografii roślin* [w:] *Wincenty Pol jako krajoznawca*, Kraków, s. 27–32.

⁷⁴ W. Nałkowski, 1907, *Historia ogólnej nauki o Ziemi (gieografiji-gieologii)*, Warszawa, s. 156.

⁷⁵ Wiktor Ormicki, 1932, *Rozwój polskiej myśli geograficzno-gospodarczej (1866–1929)*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 12, s. 113.

⁷⁶ Seweryn Udziela, 1922, *Wincenty Pol jako etnograf*. – „Orli Lot”, R. III, s. 152–154.

- szkoły krakowskiej więzi etnografii z geografią będą utrzymywane jeszcze w okresie międzywojennym;
11. Podjęto próbę określenia „odrębności historycznego obszaru Polski” na podstawie analizy elementów fizjograficznych; można uznać, że było to jedno z pierwszych opracowań z zakresu polskiej geografii politycznej; problem ten podejmie później dopiero Eugeniusz Romer.
  12. Podjęto pierwszą próbę nakreślenia geografii Ziemi Świętej; uznaje się, że były to początki dzisiejszej geografii religii, którą rozwija przede wszystkim ośrodek krakowski.

Żaden z tych problemów nie doczekał się jak dotąd wyczerpującego opracowania. Jak na działalność jednego człowieka, geografa – samouka, poety, którego aktywność uniwersytecka trwała zaledwie trzy lata – dorobek Wincentego Pola możemy uznać za niecodzienny i imponujący. Stworzone przez niego podstawy naukowe i dydaktyczne dla tej dyscypliny stanowiły istotny zaczyn dla odrodzenia się geografii polskiej w drugiej połowie XIX wieku, a szczególnie po uzyskaniu niepodległości w 1918 roku.

Wincenty Pol - geograf ciągle oczekuje na krytyczne opracowanie swego dorobku. Konstatacje takie są głoszone od kilkudziesięciu lat, jednak do dzisiaj nie doprowadziły do przygotowania krytycznej biografii geograficznej Pola. Niestety ciągle aktualne są słowa Eugeniusza Romera, który oceniając geografę polską przełomu XIX i XX wieku mówił z dużym rozżaleniem: „O stanie upadku geografii w Polsce w owym okresie świadczy [...] przede wszystkim ten fakt, że światowej miary myśliciel geograficzny, jakim był Wincenty Pol, wszedł do Panteonu kultury polskiej jako poeta...”⁷⁷.

Zakończmy nasze rozważania cytatem z wymienionej już pracy Ludomira Sawickiego: „Dziś wiemy i czujemy, że ta cicha jego [tj. Pola] praca nie poszła na marne. Za to, żeś drogi Wieszczu i Geografie, podtrzymał ideały naszej nauki w chwilach dla naszego narodu najcięższych, żeś słaby, jeden przeciw wielu, z wzniesionem czołem i okiem proroka patrzył w przyszłość, budował Polskę i drżącą dłonią wysoko trzymał sztandar nauki polskiej i geografii – cześć Twojej pamięci!”⁷⁸.

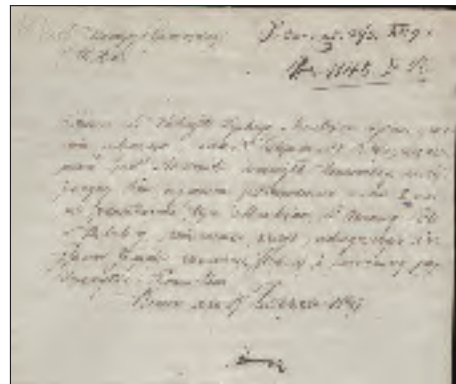
⁷⁷ E. Romer, 1948, *Rozmyślania na tematy regionalne*. – „Czasopismo Geograficzne”, T. 19, s. 6.

⁷⁸ L. Sawicki, *O działalności...*, dz. cyt., s. 10.

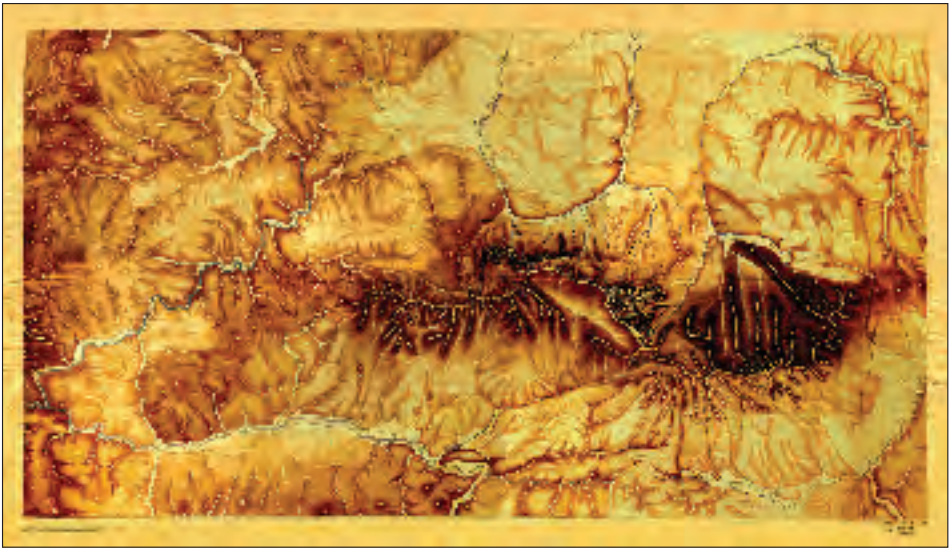
Ryc. 2.1. Wincenty Pol, portret z autografem, litografia, rys. M. Fajans, 1855. *Wojew. Arch. Państw. w Krakowie, sygn. E 80.*

Ryc. 2.3. Zawiadomienie Komisji Gubernialnej o nominacji W. Pola profesorem UJ, 1849. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

Ryc. 2.2. Wincenty Pol. Fragment, autobiografii, 1849, koniec listopada (?). *Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej, Rkps. 3752.*

Ryc. 2.5. Wincenty Pol, Karta Tatrów, 1850. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej, sygnat. M39/244.

1851

Województwo Krakowskie
 Powiat Nowy Sącz
 Szkoła w Nowym Sączu

Wobec tego że w tym roku w szkole
 w Nowym Sączu w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

1. Przegląd stanu szkolnego
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

2. Przegląd stanu szkolnego
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

3. Przegląd stanu szkolnego
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

Wobec tego że w tym roku w szkole
 w Nowym Sączu w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

Wobec tego że w tym roku w szkole
 w Nowym Sączu w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

Wobec tego że w tym roku w szkole
 w Nowym Sączu w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim
 w szkole w Nowym Sączu
 w powiecie Nowy Sącz
 w województwie Krakowskim

Ryc. 2.6, 2.7. Wincenty Pol. Fragment pisma do dziekana z wykazem zajęć prowadzonych w semestrze wiosennym 1851. – Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Ryc.2.8. Kolegium Fizyczne (obecnie Kołłątaja) przy ul. św. Anny, w którym mieściła się Katedra Geografii W. Pola, ryc. z epoki. Zbiory Muzeum UJ.

Ryc. 2.9. Pożar Krakowa w 1850 r., Rynek Główny, olej, mal. Teodor Baltazar Stachowicz. Muzeum Hist. Miasta Krakowa, sygn. MHK 2466/III.

Ryc. 2.10. Widok Krakowa od wschodu po pożarze 1850. Kościół oo. Dominikanów, olej, mal. Aleksander Płonczyński. Muzeum Hist. Miasta Krakowa, sygn. MHK 559/III.

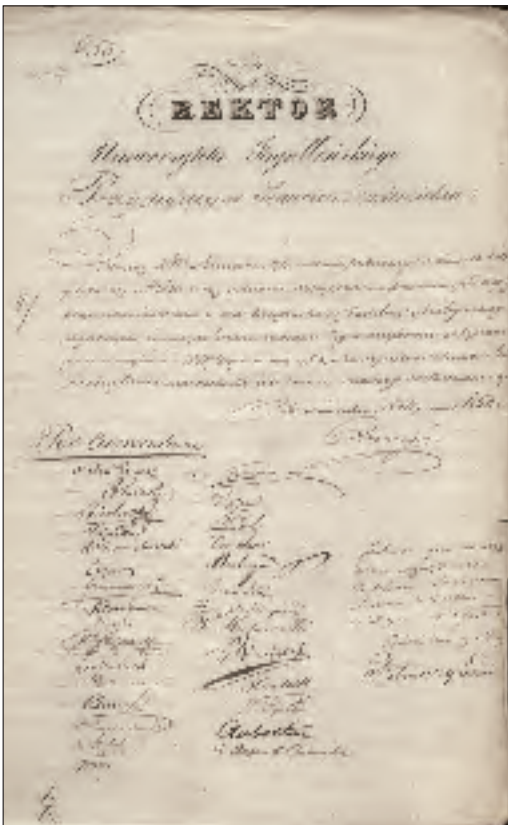

Ryc. 2.11. Mapa Krakowa z zaznaczonymi miejscami, które dotknął pożar w 1850 r. Zbiory Kartograficzne IGiGP

Krzyż Wincentego Pola w dolinie Kościeliskiej w Krakowie

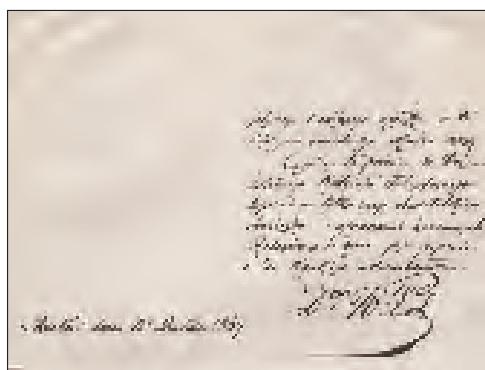
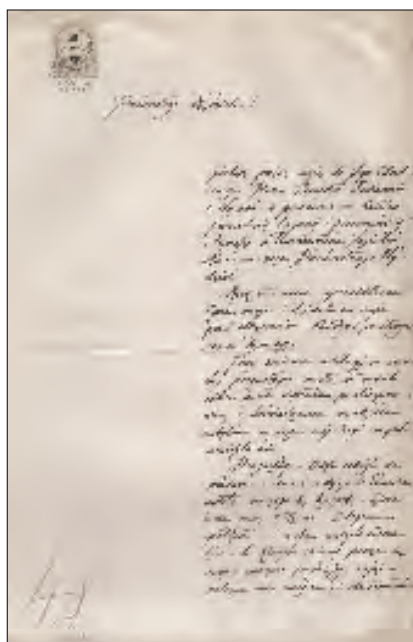

Ryc. 2.12. Krzyż Wincentego Pola w Dolinie Kościeliskiej, Kraków 1904, Salon Malarzy Polskich. Zbiory A. Jackowskiego.

Ryc. 2.13. Pismo okólne rektora UJ dotyczące umundurowania urzędników państwowych, 15 stycznia 1850. Informację tę przyjął do wiadomości m. in. W. Pol. Arch. UJ, sygn. S II 581.

Ryc. 2.14. Wizyta cesarza Franciszka Józefa I na Uniwersytecie. Widoczni są profesorowie w togach. Zbiory Muz. Narod. w Krakowie, sygn. UR-4311.

Ryc. 2.15.–2.16. Wincenty Pol. Podanie do Wydziału Filozoficznego UJ o przywrócenie Katedry, 12 grudnia 1869, Arch. UJ, sygn. S II 880.

Lwów
1870

Wzrost pierwszy rozporządzenia i dnia 7 czerwca 1870
do 1. d. 1870. Pierwszy był to rozporządzenie P. Polu
Lwowa. Ten listy Ministerstwa Wyznań i Oświaty
do pracy P. Polu Ministerstwa P. Polu o powołaniu
na ten katedrę gospodki na Uniwersytecie Lwowskim
wskazując na przykładzie analogicznych katedr
na polu pracy przynosił nam P. Polu Minister
Wyznań i Oświaty w sprawie 1870. a. a.

Senat Akademicki uchwałę dotychczas. P. Polu
Polowi dekrét zatwierdzenia i umiarkowania jego
tytułowi i dotychczas. w dotychczas. w dotychczas.
nie dotychczas. w dotychczas. w dotychczas.
prawy w dotychczas. w dotychczas. w dotychczas.

Lwów dnia 17. Czerwca 1870

Przewodniczący

Przewodniczący
1870

177
d. 60

Senat Akademicki

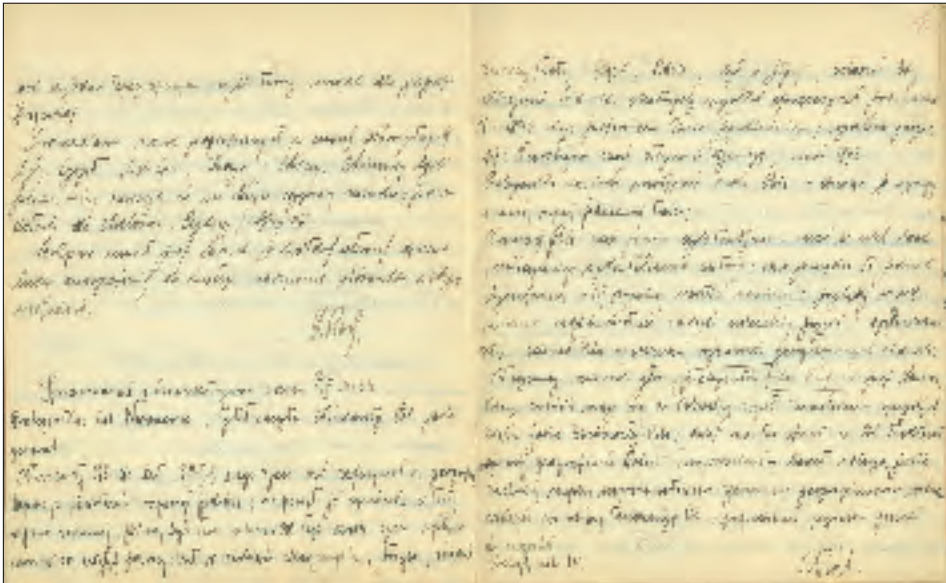
uniwersytecki

1870
505
1870

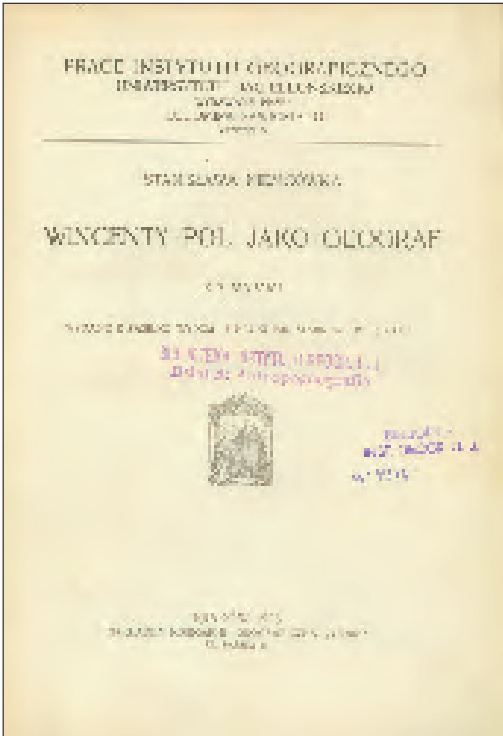
Ryc. 2.17. Pismo Prezydium Namiestnictwa we Lwowie do Senatu UJ z zawiadomieniem o od-
rzuconiu przez Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu podania W. Pola o przywrócenie
Katedry i równocześnie informujące o przyznaniu Polowi stałej pensji, 17 czerwca 1870, Arch.
UJ, sygn. S II 880.

Ryc. 2.19. Sprawozdanie z konwersatorium geograficznego u L. Sawickiego, 7 maja 1913. Prelegentka, S. Niemcówna, referowała temat Wincenty Pol jako geograf. – *Archiwum IGiGP UJ*.

Ryc. 2.20. Stanisława Niemcówna. Karta tytułowa pracy Wincenty Pol jako geograf, Kraków 1923

Rozdział 3

Okres „*interregnum*” (1853–1876)

Działalność akademicka Wincentego Pola sprawiła, że geografia powoli zaczęła być dostrzegana i uznawana jako samodzielna dyscyplina nauki i kształcenia uniwersyteckiego. Nie znajdowało to jednak odzwierciedlenia zarówno w strukturze organizacyjnej Uniwersytetu, jak też w programie studiów czy w badaniach naukowych. Nie będzie przesadą jeżeli stwierdzimy, że w pierwszym okresie po usunięciu Pola z Uniwersytetu o istnieniu geografii świadczyły jedynie przeprowadzane na Wydziale Filozoficznym przewody doktorskie. Do czasu reaktywacji Katedry Geografii w 1877 r. zarejestrowano jeszcze dwa doktoraty. Autorami rozpraw byli: Eugeniusz Janota (*Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*, 1860) oraz Feliks Berdau (*Karpaty w ogóle, a w szczególności pod względem geograficznym, geognostycznym i botanicznym*, 1866).

Szczególny przebieg miał przewód doktorski Eugeniusza Arnolda Janoty (1823–1878). Był on nauczycielem języka niemieckiego, uczył też polskiego, historii i geografii. Za zgodą Namiestnictwa został wyjątkowo dopuszczony do przewodu doktorskiego w 1849 roku. W latach 1850–1852 pełnił funkcję tzw. *suplenta*¹ przedmiotów świeckich w wyższym gimnazjum katolickim w Cieszynie. W 1852 r. został etatowym nauczycielem w gimnazjum św. Anny w Krakowie. Egzamin nauczycielski z niemieckiego oraz z propeutyki filozofii złożył w 1851 roku. Pod koniec grudnia 1852 r. zwrócił się do Wydziału Filozoficznego z prośbą o dopuszczenie do doktoratu² (ryc. 3.1, 3.2, 3.3). Przedstawionej rozprawie Janota nadał niezbyt naukowy tytuł *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*. Ukazała się ona drukiem w 1860 roku. Dzisiejszemu czytelnikowi tytuł może sugerować charakter popularno-naukowy rozprawy. Ale w drugiej połowie XIX w. w powszechnym odbiorze pracę tę traktowano jako odkrywczą, ukazującą Polakom mało znany, a przecież piękny region. Opracowanie cechuje duża szczegółowość, co potwierdza doskonałą znajomość przez autora badanego obszaru. Nie może to dziwić, skoro od 1847 r. corocznie wyprawiał się na Podhale, a zwłaszcza w Tatry (ryc. 3.4). W wyprawach często towarzyszyli mu uczniowie. Podróży tych zaniechał dopiero w 1877 r., a więc na rok przed śmiercią. Jako stały bywalec Zakopanego został przez potomnych zaliczony do wąskiego grona odkrywców zarówno tej miejscowości, jak i całych Tatr.

---

¹ Suplent – nauczyciel zastępujący w szkołach średnich Galicji nauczyciela etatowego.

² Pismo E. Janoty do Wydziału Filozoficznego z 29 grudnia 1851 r., Arch. UJ, sygn. WF II 504; zob. też: Czesław Lechicki, 1962/1964, *Janota Eugeniusz Arnold* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. X, Kraków-Wrocław, s. 552–553.

Sprawy doktoratu posuwały się jednak bardzo wolno. W październiku 1860 r. Janota zwraca się do Wydziału ze skargą na powolny tryb załatwiania jego przewodów³. Z pisma wynika, że głównym powodem przedłużania się procedury był fakt, że praca doktorska zamiast po niemiecku została napisana w języku polskim. Janota skutecznie odpychał ten zarzut. Podkreślał, że jako germanista zna świetnie język niemiecki, co wykazał m.in. jako nauczyciel tego przedmiotu. W pewnym momencie pisze: „[język] w jakim by napisano tego rodzaju rozprawę, zdaje się być rzeczą podrzędną, nadto nie byłbym znalazł nakładcy, gdybym nadmienioną rozprawę był napisał po niemiecku, lub zgoła po łacinie, a że mogła być wydrukowana, przeto stała się tylko użyteczniejsza, aniżeli gdyby była pozostała w rękopiśmie”⁴. Ażeby jednak „Przeświatne Zgromadzenie Profesorów” nie miało już żadnych wątpliwości co do umiejętności prowadzenia przez Janotę badań naukowych, do swego podania dołączył cztery prace, opublikowane w latach 1855–1859. Argumenty Janoty musiały trafić do przekonania profesurze Wydziału. Świadczy o tym notatka, sporządzona w języku niemieckim przez dziekana Napoleona Ignacego Rafała Czerwiakowskiego, informująca o nadaniu Janocie stopnia doktora w dniu 3 listopada 1860 roku. Pointę do dyskursu prowadzonego przez Janotę z Wydziałem na temat jego kwalifikacji językowych jako germanisty stanowić może fakt, że w 1871 r. osiągnął on na Uniwersytecie Lwowskim drogą konkursu katedrę języka i literatury niemieckiej⁵. Był jedynym Polakiem w Galicji, który dokonał takiego wyczynu!

Stopniowe łagodzenie polityki austriackiej, czego uwieńczeniem było uzyskanie przez Galicję autonomii, zaczęło przynosić wymierne korzyści również Uniwersytetowi. Uczelnia zaczęła przeżywać dość bujny rozwój. Kraków ponownie stał się głównym centrum naukowym dla mieszkańców Rzeczypospolitej. Uważa się, że utworzenie w 1868 r. katedry historii polskiej ostatecznie zakończyło proces repolonizacji Uniwersytetu⁶. Na studia przyjeżdżała młodzież ze wszystkich zaborów (ryc. 3.5). Znany polski pisarz i historyk sztuki Kazimierz Chłędowski (1843–1920) pisał w swych *Pamiętnikach*, że „Kraków był wówczas tak zapełniony młodzieżą ze wszystkich stron Polski, z powodu że na Uniwersytecie język polski jako wykładowy został zaprowadzony, że nawet dość trudno było znaleźć jakie takie mieszkanie”⁷.

W omawianym okresie problematyka geograficzna była obecna zwłaszcza podczas posiedzeń Komisji Fizjograficznej, powołanej w 1865 r. przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie, a także w prowadzonych przez nią badaniach. Komisji należy przypisać zainicjowanie systematycznych badań naukowych w Karpatach, w których od samego początku uczestniczyli geografowie i przedstawiciele nauk pokrewnych. Już rok po powstaniu Komisji utworzono sekcję meteorologiczną, która miała duże zasługi dla utrwalenia stałych obserwacji pogodowych w Polsce. Osoby interesujące się geografią mogły działać w sekcji geologiczno-orograficznej, której przewodniczył Alojzy Alth. Aktywnymi członkami Komisji byli m. in. Eugeniusz Janota, Antoni Rehman, Teofil Żebrawski, Feliks Berdau,

---

³ Pismo E. Janoty do Przeświatnego Zgromadzenia Profesorów Wydziału Filozoficznego z dnia 3 października 1860 r. Arch. UJ, sygn. WF II 504.

⁴ Pismo E. Janoty z 3 X 1860..., dz. cyt. k. 1.

⁵ C. Lechicki, *Janota...*, dz. cyt., s. 552.

⁶ B. Wilk, 2008, W „Małym Wiedniu nad Wisłą”, Kraków, s. 108.

⁷ Kazimierz Chłędowski, 1957, *Pamiętniki*, T. 1, *Galicja (1843-1880)*, Kraków, s. 123.

Maurycy Pius Rudzki. Z ramienia Komisji i jej Sekcji Meteorologicznej Eugeniusz Janota prowadził pomiary barometryczne i hipsometryczne w Tatrach, a w 1867 r. założył tam pierwszą stację meteorologiczną. Ponadto badał on florę tatrzańską i gromadził materiały do słownika geograficznego łacińsko-polskiego, dotyczącego Podhala⁸. W 1876 r. „członkiem przybranym” Komisji został Franciszek Czerny-Schwarzenberg, późniejszy kierownik reaktywowanej w Uniwersytecie Katedry Geografii⁹.

Innym forum, na którym spotykali się geografowie było Towarzystwo Tatrzańskie, które powstało 3 sierpnia 1873 r. Początkowo nosiło nazwę Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie, ale już w maju 1874 r. zrezygnowano z tego „regionalnego” przymiotnika. Główne cele, jakie sobie postawiła ta organizacja, wiązały się z: 1) uprzystępnieniem gór, 2) ochroną przyrody górskiej, 3) popieraniem badań naukowych w górach, 4) pomocą gospodarczą dla ludności góralskiej. Ważnym nurtem działalności były elementy związane z wychowaniem patriotycznym. Wśród członków założycieli był Eugeniusz Janota, który wspólnie z Feliksem Pławickim opracował końcową wersję statutu tej organizacji. Współtwórcami Towarzystwa byli też m. in.: Maksymilian Nowicki, profesor zoologii w Uniwersytecie Jagiellońskim oraz Walery Eliaz Radzikowski, znany krakowski artysta malarz, znawca Tatr, autor przewodników. W organizacji tej działał również Franciszek Czerny-Schwarzenberg, publikując w „Pamiętnikach Towarzystwa Tatrzańskiego” prace, dotyczące znaczenia lasów w górach (1878) oraz o powstawaniu gór (1879).

Maksymilian Nowicki, badacz flory i fauny tatrzańskiej, był pionierem ochrony przyrody w Polsce. Był też wytrawnym taternikiem. Wspólnie z Eugeniuszem Janotą walczył w Sejmie Galicyjskim o ochronę gatunkową kozicy, świstaka oraz nietoperza. Wynikiem tych starań było objęcie ustawową ochroną kozic i świstaków. Był to prawdopodobnie pierwszy na świecie tego typu dokument prawny. Został uchwalony przez Sejm Galicyjski w 1868 r., a wszedł w życie w połowie 1869 roku. Dla upamiętnienia tego faktu Nowicki ufundował żelazny krzyż, który został umieszczony na Polanie Waksmundzkiej.

Duża aktywność uczonych związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim w Komisji Fizjograficznej czy w Towarzystwie Tatrzańskim nie mogła przyćmić palącej potrzeby reaktywacji Katedry Geografii. Od czasów Wincentego Pola, a więc przez ponad 20 lat, nie było w uniwersytecie żadnych wykładów geograficznych¹⁰. Podejmowane przez Uczelnię starania, zarówno o charakterze oficjalnym, jak też nieformalnym, nie przynosiły efektów. Zapewne istotną rolę odgrywał fakt, że w Polsce rzeczywiście nie było wówczas kandydata, który mógłby poprowadzić ten kierunek w Uniwersytecie. Należy przypuszczać, że w niektórych środowiskach profesorskich zastanawiano się nad sprowadzeniem geografa zagranicznego, szczególnie z Austrii, ale takie rozwiązanie, choćby ze względów czysto patriotycznych, nie wchodziło w rachubę.

Chociaż geografia jako oficjalny kierunek studiów uniwersyteckich musiała jeszcze kilka lat poczekać na pełną reaktywację, w uczelni prowadzono badania z tzw. „pograni-

⁸ C. Lechicki, *Janota...*, dz. cyt., s. 553.

⁹ Wykazy członków Komisji Fizjograficznej były zamieszczane w kolejnych „Rocznikach Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie”. Pierwszy „Rocznik” dotyczył 1874 r. i został wydany w Krakowie w 1875 r.

¹⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego wraz z rzeczą o rektorach od czasów najdawniejszych*. Wydanie Senatu Akademickiego na pamiątkę otwarcia Collegium Novum, 1887, Kraków, s. 93.

cza”. Mamy tu na myśli przede wszystkim Antoniego Rehmana (1840–1917), botanika, podróżnika i geografę. W pierwszym okresie swojej działalności badawczej zajmował się głównie wszystkim geografią roślin. Realizując swoje zainteresowania odbywał liczne wyprawy, m. in. w Karpaty, na Kaukaz, Krym, wybrzeże Morza Czarnego. Habilitację z zakresu „geografii botanicznej” przeprowadził na Wydziale Filozoficznym UJ (zatwierdzenie 28 marca 1868), później rozszerzył jej zakres o „geografię”. Niektórzy upatrywali w Rehmanie następcę Pola¹¹. W latach 1875–1877 odbył swą pierwszą podróż do Afryki południowej, którą powtórzył w okresie 1879–1880. Potem wędrował po Niemczech, gdzie dotarła do niego propozycja objęcia katedry geografii na Uniwersytecie Lwowskim. Nie namyślając długo wyraził zgodę. W dniu 20 maja 1882 r. otrzymał nominację na profesora geografii we Lwowie i decyzję o powierzeniu mu kierownictwa drugiej na ziemiach Polski Katedry Geografii. Od tego też momentu w jego dorobku naukowym zaczęły dominować prace geograficzne.

W 1874 r. dość nieoczekiwaną pomoc w staraniach o przywrócenie studiów geograficznych otrzymał Uniwersytet ze strony Rady Szkolnej Krajowej, naczelnego autonomicznego organu szkolnictwa polskiego (podstawowego i średniego) w zaborze austriackim¹². Pretekstem *Odezwy* wystosowanej przez Radę do Wydziału Filozoficznego był stan nauczania geografii w szkołach, ale samo pismo miało też bardziej ogólny charakter: „Potrzeba rozszerzenia zakresu dotychczasowego nauki geografii w szkołach średnich wymagać będzie nauczycieli gruntownie i wszechstronnie z tym przedmiotem naukowym obeznanych. Dokąd jednakże na c.k. uniwersytecie nie ma osobnej katedry geografii nie podobna nawet przypuszczać by kandydaci stanu nauczycielskiego uczęszczający na wydział filozoficzny przyswoili sobie naukę tejże w takiej rozciągłości, jakiej przy rozszerzonym jej zakresie w szkołach średnich będą konieczni potrzebowali. Poruszając tę ważną kwestję naukową, nie wątpi Rada Szkolna krajowa, że szanowne zgromadzenie odpowiednio u J. E. Pana Ministra wyznań i oświecenia poczyni kroki, aby wyjednać utworzenie osobnej katedry geografii”¹³ (ryc. 3.6).

Uniwersytet bardzo poważnie potraktował *Odezwę*. Przygotowanie odpowiedzi powierzono komisji wydziałowej, w skład której weszli profesorowie: Franciszek Mertens (dziekan, matematyk), Franciszek Karliński (prodziekan, astronom) oraz historycy Józef Szujski i Wincenty Zakrzewski. Zgromadzenie Profesorów rozpatrywało sprawę na posiedzeniu w dniu 17 czerwca 1874 r. Komisja przedstawiła następujące wnioski:

„1. Zgromadzenie Profesorów odpowie Radzie szkolnej krajowej na jej odezwę, że biorąc rzecz pod ścisłą uwagę i udając się równocześnie w tej sprawie do Wysokiego c. k. Mini-

---

¹¹ Antoni Rehman pracował na Uniwersytecie Jagiellońskim (z przerwami na wyprawy) w latach 1864–1882, w ostatnim okresie jako docent geografii botanicznej i systematyki. Po przejściu do Lwowa pełnił funkcję kierownika Katedry Geografii, był też wybrany dziekanem Wydziału Filozoficznego (1887/1888) oraz rektorem Uniwersytetu Lwowskiego (1888/1889). W okresie „krakowskim” jego zajęcia nie cieszyły się uznaniem studentów. Z zachowanych dokumentów wynika, że „działalność nauczycielska Rehmana, już to z przyczyny, że rzadko wykladał, już to, że mało miał słuchaczy, nie pozostawiła żadnych wyraźnych po sobie śladów”. Taka była opinia Komisji Profesorów Wydz. Filozoficznego UJ z dnia 26 września 1877 r. (cytat za: A. Zemanek, 1991, *Dzieje nauczania botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim (1783–1917)*, Kraków, s. 33.

¹² Utworzona została na wniosek Józefa Dietla w 1867 r., istniała do 1921 r.

¹³ *Odezwa Rady Szkolnej Krajowej do Szanownego Zgromadzenia profesorów Wydziału filozoficznego c. k. uniwersytetu z 20 maja 1874 r.* Arch. UJ, sygn. WF II 180.

sterium Oświaty uważa za bardzo pożądane, aby i Rada szkolna krajowa ze swej strony potrzebę utworzenia tej katedry u Wysokiego c. k. Ministerium poruszyć zechciała.

2. Zgromadzenie uczyni sprawozdanie do Wysokiego Ministerium Oświaty, w którym wystawiając konieczność utworzenia rzeczony katedry upraszać będzie o utworzenie takowej. Gdy zaś w obecnej chwili nie następuje się Wydziałowi żaden odpowiedni do tej katedry kandydat, przeto Zgromadzenie Profesorów czyni wniosek, ażeby pozwoleń było stypendium jedno lub dwuletnie dla kandydata poświęcającego się nauce geografii, któryby się we Wiedniu i poza granicą do objęcia tej katedry należycie przysposobił.
3. Gdy jednak tak długie zwlekanie nie byłoby dla kandydatów stanu nauczycielskiego korzystnym, przeto już z początkiem przyszłego roku szkolnego 1874/5 profesor astronomii wykładać poczyni geografię matematyczną i teorię kreślenia kart poświęcając na ten przedmiot 4 godziny tygodniowo za remuneracją¹⁴ w swoim czasie u Wysokiego c.k. Ministerium wyjednać się mającą.
4. Co do osoby kandydata do wyżej wspomnianego stypendium komisja proponuje Dra Franciszka Czernego-Schwarzenberga, który będąc kandydatem do stanu nauczycielskiego a probowanym do wykładu historii i geografii w całym gimnazjum z językiem wykładowym polskim i niemieckim a oraz znanym Wydziałowi ze swych zdolności, zamiłowania przedmiotu i charakteru, daje Wydziałowi rękojmię, że z poruczonego mu zadania należycie się wywiąże¹⁵.

Należy przypuszczać, że dyskusja nad raportem komisji wydziałowej była dość burzliwa. Podstawę do takiego wnioskowania daje protokół z posiedzenia, którego autor przebieg spotkania przedstawiał sucho i beznamiętnie. Z punktami 1 i 3 zapewne nie było problemów, skoro zostały przyjęte jednomyślnie. Kłopoty pojawiły się przy głosowaniu nad przyjęciem wniosku dotyczącego ewentualnego stypendium dla przyszłego kierownika katedry. Wprawdzie przeszedł on większością głosów, ale do osób głosujących przeciw wnioskowi należeli tak wybitni profesorowie, jak Józef Kremer, Roch Alfred Brandowski, Józef Łepkowski, Wincenty Zakrzewski i Stanisław Tarnowski. Uważali oni, że najpierw powinna zostać powołana katedra, a potem rozpisany konkurs na jej kierownika. Nie wszyscy też akceptowali kandydaturę Czernego.

Na podstawie protokołu dziekan skierował do c.k. Rady Szkolnej Krajowej *Odezwę*, będącą w zasadzie streszczeniem zatwierdzonych przez Wydział wniosków. Interesujący dla nas jest ten fragment dokumentu, w którym dziekan tłumaczy dotychczasowe trudności związane z reaktywacją geografii: „[...] uznając oczywistą potrzebę utworzenia osobnej katedry geografii [donoszę, że] już od lat czterech, jedynie dla braku odpowiedniego kandydata wstrzymywało się od upraszania Jego Excellencyi Pana Ministra Oświaty o utworzenie rzeczony katedry. Obecnie wzięwszy rzecz pod ścisłą uwagę uchwaliło Zgromadzenie jednomyślnie wnieść tę prośbę i zarazem upraszać o fundusz dla obranego przez się kandydata, któryby się w Wiedniu i w Niemczech do tej katedry mógł usposobić¹⁶”.

Senat uczelni popierając starania Wydziału, w dniu 11 lipca 1874 r. wystąpił do Namiestnictwa o utworzenie Katedry Geografii. Równocześnie zwrócono się do władz

¹⁴ Remuneracja – jednorazowa zapłata wyrównawcza, odszkodowanie.

¹⁵ Protokół posiedzenia VII Wydziału Filozoficznego w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim z dnia 17 czerwca 1874 r. Arch. UJ, sygn. WF II 42.

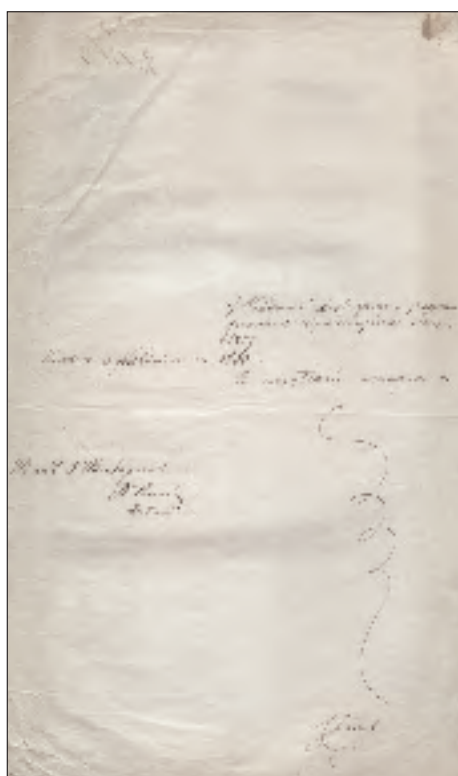
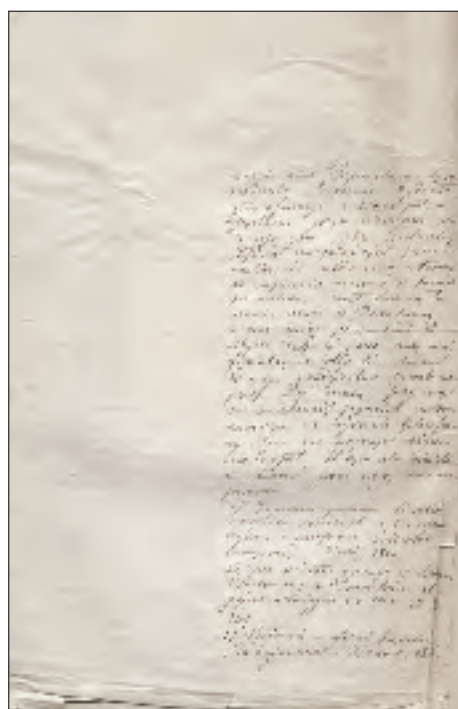
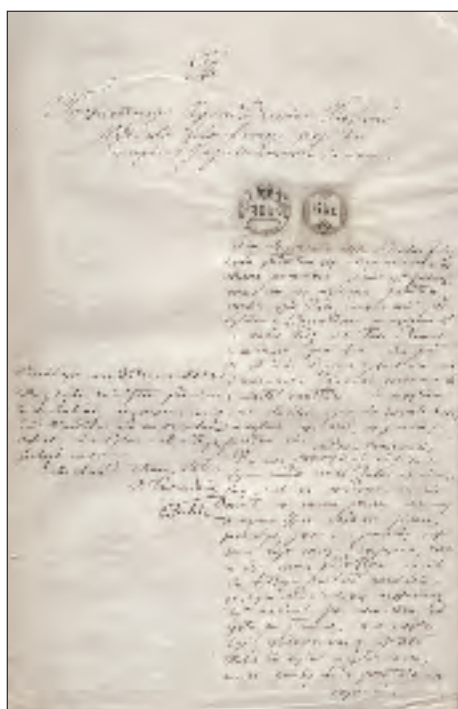
¹⁶ *Odezwa* dziekana Wydziału Filozoficznego do c. k. Rady szkolnej krajowej z 28 czerwca 1874 r. – Arch. UJ., sygn. WF II 180.

o wyrażenie zgody na czasowe prowadzenie zajęć geograficznych przez astronoma. Wobec braku zastrzeżeń ze strony ministerstwa, wykłady z „matematycznej geografii i kartografii” powierzono Franciszkowi Karlińskiemu. Prowadził je w latach 1874/1875 oraz 1875/1876¹⁷. A na stypendium mające ułatwić uzupełnienie wiadomości z zakresu geografii wysłano do Austrii i Niemiec Franciszka Czerny-Schwarzenberga.

---

¹⁷ Arch. UJ, Akta Senatu UJ, sygn. S II 880.

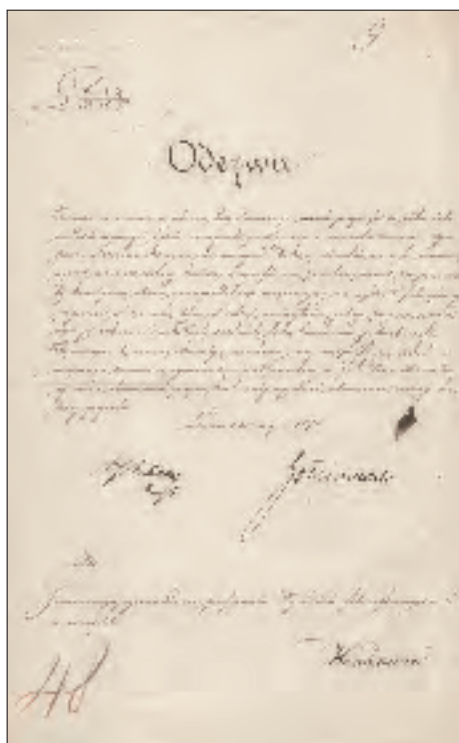
Ryc. 3.1.-3.3. Podanie E. A. Janoty do Zgromadzenia Profesorów Wydziału Filozoficznego dotyczące doktoratu, 3. 10. 1860. Arch. UJ, sygn. WF II 504.

Ryc. 3.4. E. A. Janota. Mapa Podhala. Fragment pracy doktorskiej Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin, Kraków 1860.

Ryc. 3.5. Sylwetka studenta krakowskiego z 1861 r. *Wojew. Arch. Państw. w Krakowie, sygn. E 142.*

Ryc. 3.6. Odezwa Rady Szkolnej Krajowej do Wydziału Filozoficznego UJ z 20. V. 1874 dot. konieczności utworzenia katedry geografii. *Arch. UJ, sygn. WF II 180.*

Rozdział 4

Okres wychodzenia z „niebytu” (1877–1918)

Tak więc inicjatywa Rady Szkolnej Krajowej sprawiła, że na potencjalnego kandydata, mającego w przyszłości kierować uniwersytecką geografią został namaszczony Franciszek Czerny-Schwarzenberg (ryc. 4.1). Zgodnie z decyzją Wydziału przyszły profesor przez dwa lata dokształcał się w zakresie geografii w uniwersytetach austriackich i niemieckich. Opinie o przebiegu tych staży musiały być dobre, skoro na posiedzeniu Zgromadzenia Profesorów w dniu 11 lipca 1876 r. referujący sprawę Alojzy Alth rekomendował kandydaturę Czernego, a zgromadzenie jednomyślnie ją poparło¹.

Przed tym posiedzeniem Czerny przedłożył Wydziałowi wymagane załączniki, do których dołączył pismo skierowane do dziekana. Dokument ten może wywoływać u dzisiejszego czytelnika różne odczucia, głównie ze względu na przejawiający się w niektórych fragmentach patos, od którego zdołaliśmy już odwyknąć (ryc. 4.2, 4.3, 4.4).

Po wstępnych podziękowaniach za życzliwość i udzieloną pomoc, Czerny pisze: „Sądziłem owszem zawsze i sądzę, że głównym bohaterem, o którego chodzi, jest geografia sama resp., sprawa katedry dla niej w uniwersytecie krakowskim, i że jedynie zbieg okoliczności spoił ją na razie z moją osobistą sprawą. Tem samem zaś zwiększa się mój dług wdzięczności wobec Wielmożnego Pana Dziekana o tyle bardziej, o ile mi nie sama tylko rola kandydata do tej katedry ale wraz przysługują obowiązki zaciężnego w zawodzie geografii”².

Zatrudnienie nie nastąpiło jednak tak prędko. Na przeszkodzie stanął brak habilitacji z zakresu geografii. Warunek ten Czerny spełnił w 1876 r., a zatwierdzenie przewodu habilitacyjnego z zakresu geografii powszechnej uzyskał w dniu 28 października tego samego roku. Wtedy też (dokładnie 14 listopada) podjął wykłady jako docent prywatny (ryc. 4.5). Prowadził wówczas dwa kursy: geografię fizyczną („fizykalną”, 3 godz. tygodniowo) oraz historię geografii (2 godz.)³ (ryc. 4.6). Niemal po roku, w dniu 20 września 1877 r., decyzją cesarza Czerny został mianowany nadzwyczajnym profesorem geografii. Dopiero ta nominacja sprawiła, że oficjalnie „wskrzyszona” została Katedra Geografii.

---

¹ Protokół z XI posiedzenia Zgromadzenia Profesorów Wydziału Filozoficznego z dnia 11 lipca 1876. Arch. UJ, sygn. WF II 43.

² Pismo F. Czernego do Dziekana Wydziału Filozoficznego z dnia 21 czerwca 1876 r. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

³ Pismo F. Czernego do dziekana Wyzdz. Filozoficznego z dnia 8 listopada 1876 r. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Nie będziemy szczegółowo omawiać działalności Czernego, choć jego aktywność uniwersytecka w zakresie geografii ciągle jeszcze wzbudza dyskusje. Na ten temat powstało już kilka opracowań⁴, do których odsyłamy zainteresowanych. Autorzy tych prac dokonali również oceny dorobku naukowego Czernego. Dlatego też w naszym opracowaniu zwrócimy jedynie uwagę na mało znane fragmenty jego biografii „geograficznej”, a także podejmiemy próbę oceny jego działalności w Uniwersytecie.

Studiując akta zachowane w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego widzimy Czernego jako rzadki przykład profesora tej uczelni, który wyraźnie preferował „urzędniczy” tryb pracy. W wypełnionym przez siebie formularzu „Wykaz służby”⁵, sporządzonym prawdopodobnie około 1905 r., jako swoje osiągnięcia wymienia przede wszystkim pracę w komisji egzaminacyjnej dla kandydatów na nauczycieli. Analiza innych dokumentów pozwala przyjąć, że jego aktywność związana z geografiami ograniczała się do wysyłania wielu pism do rozmaitych adresatów. Korespondencja dotyczyła różnych spraw związanych z prowadzeniem Katedry i studiów geograficznych. Trzeba jednak przyznać, że preferowana przez Czernego biurokracja czasami przynosiła efekty.

Niewątpliwie najbardziej znaczącym przedsięwzięciem były starania Czernego o utworzenie seminarium geograficznego. Po raz pierwszy sprawa ta trafiła na posiedzenie Zgromadzenia Profesorów w dniu 21 marca 1888 r. Wniosek spotkał się z jednomyślną aprobatą Wydziału, a następnie Senatu, który wystąpił w tej sprawie do ministerstwa. Ponieważ przez ponad rok nie było żadnej reakcji władz, Czerny dopilnował, aby wniosek został ponowiony, co nastąpiło w dniu 18 lipca 1889 roku.⁶ Tym razem odpowiedź nadeszła, ale niestety niekorzystna (decyzja ministra z 18 grudnia 1889 r.)⁷ (ryc. 4.7). Piszemy o tym, chcąc skorygować niesłusznie czasami wysuwane pod adresem Czernego zarzuty, jakoby ograniczył się tylko do jednorazowego wniosku w tej sprawie, nie podejmując w tym zakresie żadnych dalszych działań.

Równocześnie ten sam dokument Namiestnictwa przynosi wiadomość o pomyślnym załatwieniu innego wniosku Czernego. W cytowanym piśmie czytamy m. in.: „Natomiast przyzwolił P. Minister celem skuteczniejszego poparcia rozwoju studyów geograficznych na tamt. Uniwersytecie dwa stypendia po 30 złr⁸. na każdy kurs od roku 1889/90 począwszy dla uczestników w ćwiczeniach geograficznych przez Prof. Czernego zaprowadzonych, i polecił zarazem wypracować statut dla wspomnianych ćwiczeń [...] W statucie tym mają być określone warunki, pod jakimi udzielane być mają wzmiankowane stypendia”.

---

⁴ Np. Alicja Krzymowska, 1954, *Franciszek Szwarzenberg-Czerny profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847–1917)*, Warszawa, s. 15–69; Ryszard Ergetowski, 1976, *Droga Franciszka Czernego-Szwarzenberga do katedry geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. 21, s. 663–677.; Adam Krawczyk, 1999, *Franciszek Czerny-Szwarzenberg 1847–1917* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 21–35.

⁵ „Wykaz służby Dr Franciszka Szwarzenberg-Czernego, Profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego” – Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁶ Protokoły z posiedzeń Zgromadzenia Profesorów Wydziału Filozoficznego z 21 III 1888 i 18 VII 1889 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 44.

⁷ Pismo Senatu UJ do Wydziału Filozoficznego zawierające odpis wiadomości z 13 stycznia 1890, przesłanej Uniwersytetowi przez c. k. Namiestnictwo. – Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁸ Złoty reński (gulden austriacki) – do 1892 r. jednostka monetarna Austro-Węgier.

Czerny bardzo prędko opracował potrzebny dokument – *Statut für die Abhaltung der geographischen Übungen an der k. k. Universität Krakau* – który został zatwierdzony przez ministerstwo 13 lutego 1890 r. (ryc.4.8, 4.9). Oto jego treść w języku polskim⁹:

STATUT

odbywania ćwiczeń z geografii na c.k. Uniwersytecie w Krakowie

§ 1

Celem ćwiczeń z geografii jest:

- a) udzielenie wskazówek studiującym geografję,
- b) stworzenie okazji do nabycia określonych umiejętności potrzebnych do pracy naukowej na tym kierunku,
- c) przygotowanie przyszłych nauczycieli gimnazjalnych do lekcji geografii.

§ 2

Cel ten zostanie osiągnięty:

- a) poprzez omówienia i referaty na temat ważniejszych zagadnień zarówno z dziedziny geografii matematycznej, fizycznej i politycznej, jak również w zakresie historii i metodyki nauk o Ziemi,
- b) poprzez pisemne opracowania oparte na badaniach własnych,
- c) poprzez ustne próbne wykłady szkolne.

§ 3

Ćwiczenia będą prowadzone przez danego profesora geografii i mogą być według jego uznania i odpowiednio do każdorazowych potrzeb poświęcone albo równocześnie wszystkim trzem wymienionym powyżej kierunkom, albo tylko jednemu lub dwóm z nich, przy czym uczestniczenie w ćwiczeniach wymienionych pod lit. b) i c) są przeznaczone tylko dla zaawansowanych, a wymienione pod lit. a) nadają się również dla początkujących.

§ 4

Ćwiczenia będą z reguły obejmować dwie godziny tygodniowo i są dla studiujących bezpłatne. Uczestniczyć w nich może każdy słuchacz Wydziału Filozoficznego.

§ 5

Spośród tych uczestników, którzy brali udział w ćwiczeniach przynajmniej przez dwa semestry, Profesor prowadzący ćwiczenia zaleca c.k. Ministerstwu dwóch takich, którzy wyróżnili się pilnością i aktywnym uczestnictwem w celu przyznania im dwóch stałych stypendiów w wysokości 30 guldów austriackich na semestr. Uprawnienia obu kandydatów zostaną wykazane poprzez przedłożenie sporządzonych przez nich prac pisemnych, map itp.

§ 6

Na koniec każdego semestru kierownik ćwiczeń złoży c.k. Ministerstwu sprawozdanie.

---

⁹ Tłumaczenie: Biuro Tłumaczeń Letterman w Krakowie

Za zgodą wysokiego c.k. Ministerstwa Kultury i Nauki z dnia 13 lutego 1890 r., ilość [egz.] 2240.

Dzięki tej decyzji studenci, którzy przygotowali najlepsze prace o charakterze seminaryjnym od półrocza letniego 1890 r. mogli dostawać skromną gratyfikację pieniężną. Stanowiło to dla młodzieży ważny impuls do podnoszenia swej wiedzy. Nazwiska laureatów były publikowane od 1893 r. w *Kronice Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Byli wśród nich m. in. Stanisław Srokowski, Eugeniusz Romer, Franciszek Bujak. Problematyka prac była różnicowana, ale zdecydowana większość dotyczyła zagadnień i krajów raczej egzotycznych (ryc. 4.10).

Mimo zrealizowanej idei utworzenia ćwiczeń z zakresu geografii, wydaje się jednak, że najsłabszą stroną profesury Czernego była przede wszystkim jego działalność dydaktyczna. Ta zła ocena opiera się na trzech podstawowych przesłankach: 1) w swoich wykładach niemal całkowicie pomijał problematykę polską, a sama Polska nigdy nie stanowiła przedmiotu jego kursów, 2) przez cały okres swojej działalności dydaktycznej niemal nie zmieniał treści swych wykładów, 3) nie rozumiał, że jednym z podstawowych fundamentów geografii jest ukazywanie współzależności między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego. Nie pojmując, czy może nie uznając tego kanonu, zaniechał jakichkolwiek zajęć terenowych i wycieczek, które z takim powodzeniem zainicjował jego poprzednik Wincenty Pol. Stąd niektórzy biografowie nazwali Czernego „uczonym wybitnie gabinetowym”¹⁰. Stanisław Lencewicz w krótkim wspomnieniu, napisanym w niespełna rok po śmierci Czernego dość surowo ocenił jego dorobek naukowy: „Zasada, że praca geograficzna nie polega na zebraniu nowych materiałów naukowych przez własną autopsję, badania i pomiary, lecz wyłącznie na zastosowaniu geogr[aficznego] punktu widzenia do zebranych przez innych, a krytycznie skompilowanych materiałów było przyczyną, że nie urządził w sposób nowoczesny zakładu geogr[aficznego] i, że nie mógł brać żywego udziału w nowszym rozwoju geografii w ogóle”¹¹. Jedyną akceptowaną przez Czernego formą kontaktu z „żywą” geografią były spotkania Komisji Fizjograficznej. Został jej członkiem w 1876 r., a w latach 1878–1880 pełnił nawet funkcję sekretarza.

Dorobek naukowy Czernego nie jest imponujący. Z perspektywy dnia dzisiejszego do najbardziej cennych jego prac należy zaliczyć rozważania związane z odkryciami geograficznymi, a zwłaszcza z ich percepcją przez Polaków. Ponownie „odkrywanym” przez współczesnych nam geografów dziełem tego autora stała się *Ogólna geografia handlowa* (1889) (ryc. 4.11). Uważa się ją za pierwszy polski podręcznik z zakresu geografii gospodarczej, w której autor wprowadził do naszej literatury nie stosowany dotąd termin „antropogeografia”. Przez długi okres sądzono, że jest to jego ostatnia praca. W połowie lat 70. XX w. odnaleziono nieznaną wcześniej *Geografię Europy*, wydaną w 1910 r., w której Czerny zawarł teksty swych wykładów¹².

Największe zastrzeżenia jakie wysuwa się wobec Czernego, dotyczą prowadzonych zajęć, głównie wykładów, a właściwie ich treści i zakresu. Opracowany przez niego *Pro-*

---

¹⁰ A. Krzymowska, *Franciszek Szwarzenberg-Czerny...*, dz. cyt., s. 29.

¹¹ [Stanisław Lencewicz], S. L., 1918, *Franciszek Szwarzenberg Czerny*. – „Przegl. Geogr.”, T. 1, z. 1/2, s. 130.

¹² Jest to obszerna praca, wydana – jak byśmy to dzisiaj określili – w formie skrypu. Liczy łącznie 520 stron. Jedyne znany autorom egzemplarz znajduje się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej.

gram wykładów geografii¹³ potwierdza stawiane mu zarzuty całkowitego pomijania zagadnień dotyczących problematyki polskiej. Obejmował on następujące kursy:

1. geografia fizyczna (którą nazywał *fizykalną*) – 1 i 2 semestr;
2. etnografia z antropologią – 3 semestr;
3. geografia Europy (bez monarchii austro-węgierskiej) – 4 semestr;
4. geografia monarchii austro-węgierskiej – 5 semestr;
5. geografia Ameryki, Azji, Afryki i Australii – 6 semestr;
6. historia geografii – 7 semestr.

Specyficzna mentalność Czernego i całkowite podporządkowanie się zaleceniom władz austriackich sprawiły, że jego wizja profesury opierała się przede wszystkim na pełnej lojalności wobec dworu cesarskiego. Czynił wszystko, aby nie narazić się na zarzut prowadzenia działalności niezgodnej z polityką zaborcy. Jakby zupełnie pomijał fakt, że na tym samym wydziale już zupełnie swobodnie wykładano historię Polski i język polski. Można odnieść wrażenie, że w podświadomości miał silnie zakorzeniony *casus* swego poprzednika Wincentego Pola, usuniętego przez władze właśnie za umiłowanie wszystkiego, co wiązało się z Polską. A może po prostu chciał mieć święty spokój? Władze dostrzegły „zasługi” Czernego. Został odznaczony komandorią orderu Franciszka Józefa (1916), a wcześniej, w 1911 r. cesarz nadał mu „tytuł i charakter Radcy Dworu”¹⁴ (ryc. 4.12).

W okresie profesury Czernego jedną z zachęt dla młodzieży do podejmowania studiów geograficznych stanowiły wyprawy naukowe, organizowane przez profesorów czy wychowanków Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przykładowo wymieńmy dwie z nich. W latach 1888–1890 podróż dookoła świata odbył absolwent naszej uczelni Hugo Zapalowicz (1852–1917). Mimo, że ukończył Wydział Prawa, to jego zainteresowania zdecydowanie wiązały się z przyrodą, a zwłaszcza z geobotaniką. Namietnie podróżował. Podczas swej podróży wokół Ziemi przeprowadził badania geologiczne, geograficzne i florystyczne w Argentynie i Patagonii. Później poświęcił się badaniu flory i krajobrazu lodowcowego Karpat Wschodnich, propagował też idee głoszone przez Towarzystwo Tatrzańskie. Uważany jest za jednego z ważniejszych antenatów polskiej turystyki. Kilka lat później – w okresie 1896–1900 – badania w dzisiejszej Maleszji prowadził Marian Raciborski, absolwent Uniwersytetu i jego profesor od 1903 roku.

Zapewne istotną „konkurencję” dla wykładów Czernego mogły stanowić kursy prowadzone w Katedrze Geofizyki Matematycznej i Meteorologii. Była to pierwsza taka placówka uniwersytecka na świecie. Została założona w 1895 r. przez Maurycego Piusa Rudzkiego (1862–1916), który przed przyjazdem do Krakowa był docentem geografii na uniwersytecie w Odessie (od 1886 r.). Rudzki był nietuzinkową postacią, wybitnym naukowcem i dydaktykiem. Prowadził m.in. wykłady z meteorologii oraz z fizyki Ziemi. Wiele prac Rudzkiego dotyczyło pogranicza geofizyki, geologii i geografii fizycznej, odrębne studia objęły meteorologię. Interesowały go takie zagadnienia, jak oscylacja poziomu morza, epoka lodowa, wiek Ziemi, tektonika kuli ziemskiej, zjawiska związane z rzekami, teorią fizycznego stanu kuli ziemskiej, fizyką Ziemi i meteorologią¹⁵. Obok znajomości

¹³ F. Czerny, *Program wykładów geografii*, sporządzony 16 października 1876 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 121.

¹⁴ „Wykaz służby ...”, dz. cyt.; Pismo Rektora UJ do Dziekanatu Wydz. Filozoficznego z 29 sierpnia 1911 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 180.

¹⁵ Dorobkiem geograficznym Rudzkiego szczegółowo zajął się J. Staszewski (1962) w szkicu *Badania*

problemów przyrodniczych posiadał doskonale wykształcony warsztat matematyka, fizyka i astronoma. Spośród wielu prac tego uczonego, najcenniejszymi pozycjami dla geografów są *Fizyka Ziemi* (Kraków 1909) oraz wydane już po jego śmierci *Zasady meteorologii* (Warszawa 1917). *Fizyka Ziemi* była wyjątkową pozycją w ówczesnej literaturze światowej. Nowość stanowiły rozdziały poświęcone oceanografii. Zdaniem historyków była to w ogóle pierwsza światowa dynamiczna oceanografia, oparta na fizyce morza¹⁶. Niestety, współcześni Rudzkiemu polscy geografowie jakby nie dostrzegali znaczenia tej pracy. Do literatury światowej weszła dzięki wydaniu jej w języku niemieckim (Lipsk 1911). Tłumaczem był zresztą sam autor, który wzbogacił tekst dodatkowymi przemyśleniami i spostrzeżeniami. Również studium dotyczące meteorologii nie wzbudziło większego zainteresowania, mimo że praca „stała na poziomie znacznie wyższym niż podobne dzieła zagraniczne”¹⁷. Dodajmy, że Rudzki bardzo przyczynił się do powstania w Zakopanem stacji meteorologicznej, założonej przez Sekcję Przyrodniczą Towarzystwa Tatrzańskiego. Jako przewodniczący Sekcji Meteorologicznej Komisji Fizjograficznej poparł utworzenie stacji, urządzonej zresztą według jego wskazówek (wspólnie z Leonem Grabowskim z Uniwersytetu Lwowskiego). Stację otwarto w lipcu 1911 r.¹⁸.

Czerny do tego stopnia odczuwał obawę przed sławą Rudzkiego, że w zalecanych studentom wykazach literatury zawsze pomijał jego prace. A może tylko nie pojmował istoty rozumowania swego kolegi uniwersyteckiego?

Podobnie było z innymi zajęciami prowadzonymi w Uniwersytecie. W 1890 r. z Wydziału Filozoficznego wydzieliło się Studium Rolnicze UJ. Wykłady z zakresu geografii gleb prowadził do 1898 r. Franciszek Czarnomski. Już po jego śmierci (1898) opublikowano zbiór tych wykładów p.t. *O Roli [tj. glebie], jej pochodzeniu i gatunkach typowych* z załączoną barwną mapą rozmieszczenia typów gleb w Królestwie Polskim (ryc. 4.13). Później wykłady z tego zakresu prowadzili m. in. Władysław Szajnocha oraz Sławomir Miklaszewski, autor mapy gleb Królestwa Polskiego (1912). Również tych zajęć Czerny „nie zauważał”.

Jest niemal pewne, że do Czernego – w końcowym okresie jego aktywności akademickiej – musiały docierać te „newsy” geograficzne. Nie miały one jednak żadnego wpływu na zmianę poglądów profesora na geografę, a zwłaszcza na sposób i treść prowadzonych zajęć dydaktycznych.

Mimo tych mało „atrakcyjnych” przejawów działalności Czernego, na przełomie XIX i XX wieku Kraków pozostał najsilniejszym ośrodkiem uniwersyteckim, kształcącym geografów. Studiowali tutaj m.in. Wacław Nałkowski (1871–1876), Eugeniusz Romer (1889–1891), Jerzy Smoleński (1899–1903) i przez pewien okres zapewne również Stanisław Lencewicz¹⁹, a przed nimi także Antoni Rehman (o czym już wspominaliśmy).

---

i teorie geograficzne w spuściźnie naukowej M. P. Rudzkiego. W setną rocznicę śmierci. – „Przegl. Geograf.” T. 34, zesz. 4, s. 651–678; zob. też: *Maurycy Pius Rudzki*, 1917, Lwów, Odb. z „Kosmosu”, T. 41 1916.

¹⁶ J. Staszewski, *Badania i teorie...*, dz. cyt., s. 668.

¹⁷ Wypowiedź Mariana Smoluchowskiego w: *Maurycy Pius Rudzki*, dz. cyt., s. 118.

¹⁸ Janusz M. Ślusarczyk, 2008, *Problematyka naukowa i ochrona przyrody w działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w latach 1873–1950*, Nowy Targ, s. 95–96.

¹⁹ S. Lencewicz zapisał się na Uniwersytet Jagielloński prawdopodobnie po 1910 r., a w 1913 r. udał się na studia geograficzne do Szwajcarii. W Archiwum UJ nie natrafiono jednak na jakikolwiek ślad jego „karty wpisowej” na Wydział Filozoficzny (tylko na tym Wydziale prowadzono kursy z zakresu geografii).

Należy też pamiętać, że w owym czasie Polacy uzyskiwali doktoraty również na uczelniach zagranicznych. Najbardziej zasłużonym w kształceniu kadr dla polskiej geografii był Uniwersytet Wiedeński. Do 1918 r. obroniło tu doktoraty czterech naszych geografów, m.in. Ludomir Sawicki (1907). Dodajmy też, że w 1913 r. doktorat w Wiedniu uzyskał Walery Goetel, który później bardzo blisko współpracował z krakowskimi (i nie tylko) geografami. Przez pewien czas przebywał tutaj również Eugeniusz Romer (1895/1896). Mistrzem zarówno Sawickiego, jak i Romera był Albrecht Penck, Niemiec wykładający w Wiedniu i Berlinie. Ten na pewno wybitny geograf, geomorfolog i glaciolog, autor pierwszego systematycznego podręcznika geomorfologii (1894), utracił opinię przyjaciela Polaków, gdy w 1916 r. poparł starania władz niemieckich o aresztowanie Romera, autora potępionego przez władze zaborcze „*Geograficzno-statystycznego atlasu Polski*”, oskarżając go o zdradę stanu. Nie zmienia to oczywiście faktu, że właśnie z Uniwersytetu Wiedeńskiego wyszło odrodzenie geografii w uniwersytetach Galicji²⁰. Wszyscy doktoranci tej uczelni odegrali później ważną rolę w polskiej nauce i kulturze.

Na początkowy okres XX stulecia przypada pojawienie się w Uniwersytecie pierwszych prac z zakresu geografii fizycznej i antropogeografii. Doktoraty z geografii fizycznej zapoczątkowała rozprawa Herkulana Weigta pt. *Wpływ zachmurzenia na dzienny bieg temperatury w Krakowie* (1909), natomiast pierwsza rozprawa z geografii ekonomicznej została zaprezentowana kilkanaście lat później przez Jerzego Lotha (*Geografia ekonomiczna ziem Polski porozbiorowej*, 1920).

Wróćmy jednak do wątku Czernego. W literaturze pamiętnikarskiej i historycznej można odnaleźć wspomnienia byłych studentów (niektórzy z nich osiągnęli później wysokie tytuły uniwersyteckie), którzy w okresie pobytu w Uniwersytecie mieli z nim kontakt. Ponieważ prace takie są na ogół mało znane, dlatego zatrzymamy się przy nich nieco dłużej.

Jednym z uczniów Czernego był Franciszek Bujak (1875–1953), późniejszy wybitny badacz dziejów gospodarczych i społecznych Polski, profesor uniwersytetów w Krakowie, Warszawie i Lwowie. Studia na Uniwersytecie Jagiellońskim odbył w latach 1894–1900. W pierwszym okresie pobytu w uczelni nie miał sprecyzowanych planów odnośnie przyszłej specjalności. Napotkał wtedy ofertę Czernego: „[...] bardzo zajęły mnie wykłady prof. Czernego-Schwarzenberga o geografii. Stałem się od razu jednym z najpilniejszych uczestników jego ćwiczeń praktycznych, które, niestety, zawsze były przeznaczone dla początkujących i stały na niskim poziomie, składając się z próbnych wykładów szkolnych i ze streszczeń drobnych rozpraw z czasopism geograficznych. Jako prace seminaryjne i egzaminacyjne były przez niego zalecane kompilacje z 2-ch lub 3-ch rozpraw o egzotycznych tematach, a nie z geografii ziem polskich. Nie można się tu było wcale nauczyć pracować naukowo w geografii. Zaraz przy sposobności pierwszego mojego referatu, który już w styczniu 1895 r. odczytałem, mogłem się przekonać, że na to liczyć nie mogę. [...] Dobrze opracowane wykłady Czernego pobudzały jednak moją myśl i zachęcały do studiów na własną rękę”²¹.

Bujak postanowił zakończyć studia rozprawą doktorską. Jako temat wybrał historię geografii, a Czerny „wiadomość o niej przyjął bardzo przychylnie”²². Jednak niewiele

²⁰ H. Barycz, 1969, *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław, s. 170–171.

²¹ F. Bujak, 1976, *Drogi mojego rozwoju umysłowego* [w tego autora:] *Wybór pism*, T. I, Warszawa, s. 296 [Przedruk z: „Nauka Polska”, T. 6, 1927, s. 77–140].

²² F. Bujak, *Drogi ...*, dz. cyt., s. 311.

mu pomagał, jako że po prostu nie znał się na problematyce geografii średniowiecznej²³. Pracę pt. *Geografia w Polsce do początków XVI wieku* Bujak obronił w 1899 r., uzyskując promocję doktorską w dniu 24 listopada tego roku. Promotorem był historyk prawa Bolesław Ulanowski, recenzentem historyk filozofii Stefan Pawlicki. Z Czernym nadal jednak utrzymywał kontakty. W 1900 r. namawiał on nawet Bujaka do napisania podręcznika szkolnego z geografii dla „niższego gimnazjum”²⁴. Bujak miał bardzo skonkretyzowane plany odnośnie przeprowadzenia habilitacji z geografii. Jego zainteresowania były bardzo szerokie: od geografii w średniowieczu po współczesną antropogeografię. Przez pewien czas myślał o habilitacji z pogranicza historii geografii i kartografii. Jako swojego opiekuna widział Czernego. Niestety te plany spęzły na niczym. Wynikało to z zaskakującej dla Bujaka zmiany postępowania profesora. „[...] Otrzymałem w Rzymie list od prof. Czernego-Schwarzenberga, który stwierdzał radykalną zmianę jego usposobienia względem mnie i odbierał widoki na przyszłą habilitację u niego. Kamieniem obraży były oczywiście moje poglądy polityczne, o których miał błędne pojęcie. W szczególności musiało go dotknąć odrzucenie przeze mnie jego propozycji, abym napisał do «Czasu» artykuł potępiający ruch polityczny włościan polskich, którego organem był «Przyjaciel Ludu» (w pierwszej połowie 1901 r.). Jeszcze w 1905 r. sprzeciwiał się mojej habilitacji, ponieważ uważał mnie za socjalistę”²⁵.

Nieprzychylny stosunek Czernego ostatecznie zadecydował o rezygnacji Bujaka z kontynuowania studiów geograficznych, mimo, że około 1902 r. miał już gotową koncepcję pracy habilitacyjnej o Macieju z Miechowa²⁶. Ostatecznie poświęcił się historii. Jego rozprawa habilitacyjna (1905) *Studia nad osadnictwem Małopolski* była pierwszą w Polsce rozprawą z zakresu historii gospodarczej. A przez konserwatyzm Czernego geografia utraciła wybitnego uczonego.

W 1889 r. na Uniwersytet zapisał się Eugeniusz Romer. Początkowo wybrał historię, ale niezadowolony z pracowni prof. Franciszka Smolki, po pierwszym roku zaczął się rozglądać za geografią. Pasja geograficzna okazała się silniejsza niż kostyczne nauczanie Czernego, które nie inspirowało młodych do podejmowania badań naukowych. Podkreślają to niemal wszyscy biografowie Romera²⁷. W efekcie w listopadzie 1891 r. przeniósł się na niemiecki uniwersytet w Halle.

Uczniem Czernego był również Stanisław Srokowski (1872–1950), geograf, dyplomata w II Rzeczypospolitej, docent UJ, profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Po latach (1949 r.) tak wyrażał się o swym byłym profesorze:

„[...] za sukcesora Wincentego Pola trudno uważać krakowskiego profesora Franciszka Szwarzenberg-Czernego, bo on młodzieży jednoczyć przy sobie nie pragnął i jakichkolwiek dążeń naukowych nie reprezentował. Jestem jego uczniem, więc wiem dobrze, jak te sprawy wyglądały. Oschły wykład, zresztą opracowany uczciwie według źró-

---

²³ F. Bujak, *Drogi...*, dz. cyt., s. 313.

²⁴ F. Bujak, *Drogi...*, dz. cyt., s. 326.

²⁵ F. Bujak, *Drogi...*, dz. cyt., s. 328. Bujak sprzyjał ruchowi ludowemu, współpracował ze Stronnictwem Ludowym.

²⁶ F. Bujak, *Drogi*, dz. cyt., s. 328.

²⁷ Zob. m. in.: A. Zierhoffer, 1967, *Eugeniusz Romer*, [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej*, dz. cyt., s. 299, 303.

deł niemieckich, a czasem francuskich, od czasu do czasu ćwiczenia geograficzne o jak najogólniejszej tematyce. Oto wszystko czym Czerny-Szwarcenberg służył następcom w dziedzinie geografii²⁸.

W latach 1907–1910 studiował historię Ludwik Ręgorowicz (1888–1970), późniejszy historyk oświaty, związany głównie ze Śląskiem, który przez przypadek został uwięziony w dniu 6 listopada 1939 r. wraz z krakowskimi profesorami w ramach *Sonderaktion Krakau*. Oto fragment jego wspomnień: „Geografia była wówczas powiązana z historią, a nie przyrodą, potraktowano ją jednak co do sił i wyposażenia w środki i materiały naukowe po macoszemu. Profesor Schwarzenberg-Czerny zresztą był typem profesora starej daty. Znał się na geografii handlowej i napisał niewielką książkę dotyczącą historii geografii. Największy nacisk kładł on na geografii opisową i polityczną. Przy egzaminach i rygorozach zadawał pytania mające tylko stwierdzić, czy kandydat orientuje się, gdzie leży jakiś kraj, miasto, wyspa, gdzie znajduje się pewna zatoka, cieśnina lub międzymorze. W 1911 r. dopiero przyszedł doc. Ludomir Sawicki, który wprowadził morfologię, wycieczki, studiowanie map wojskowych, szkicowanie terenu itd. Ja brałem w tym udział niewielki, tj. brałem udział w naukowych wycieczkach geograficznych nie podejmując się jednak żadnych prac samodzielnych.

Na ćwiczeniach prof. Czernego prace były stosunkowo łatwe, napisałem nawet dwie prace geograficzne, z których jedną mi nagrodzono. Nie przywiązywałem jednak do tego większej wagi. Praca na ćwiczeniach prof. Czernego nie dawała mi żadnej większej satysfakcji. Tego, co umiem z zakresu geografii, nauczyłem się raczej na ćwiczeniach i wycieczkach Sawickiego²⁹.

W roku akad. 1902/1903 na wykład Czernego z meteorologii i klimatologii zapisał się Jerzy Smoleński. Wstąpił on na Uniwersytet w 1899 r. z zamiarem studiowania nauk przyrodniczych, a zwłaszcza geologii. Umieszczony w indeksie wykład został jednak niebawem wykreślony. „Czy przedmiotu nie zdołał zaliczyć, czy też zniechęcony poziomem wykładu zrezygnował z dalszego uczestnictwa w zajęciach, tego dziś się nie dowiemy³⁰.

W 1913 r. na drugi rok studiów geograficznych zapisał się Włodzimierz Antoniewicz³¹, który przeniósł się tutaj ze Lwowa. Początkowo uczestniczył w zajęciach prowadzonych przez Czernego. Jak sam pisze kursy te „swoim szkolarstwem zionęły opisowością i nudą, tak bardzo kontrastując ze sposobem traktowania przedmiotu w Uniwersytecie Lwowskim³².

Najsurowszą opinię Czernemu wystawił późniejszy wybitny geograf i dydaktyk, Wacław Nałkowski (1851–1911). W latach 1871–1876 (z roczną przerwą) studiował on na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wybrał sobie kursy z geografii, astronomii, matematyki

²⁸ Rękopis nie ukończonej pracy Stanisława Srokowskiego z 1949 r., odnaleziony w papierach rodzinnych przez A. Krzymowską. Zob. A. Krzymowska, *Franciszek Szwarzenberg-Czerny...*, dz. cyt., s. 24.

²⁹ Ludwik Ręgorowicz, 1964, *1907–1910* [w:] K. Wyka (red.), *Patrzac ku młodości. Wspomnienia wychowanków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 80–81.

³⁰ Jan Flis, 1967, *Jerzy Smoleński* [w:] B. Olszewicz (red.), *Dziewięć wieków geografii...*, dz. cyt., s. 391.

³¹ Włodzimierz Antoniewicz (1893–1973), profesor archeologii, rektor Uniwersytetu Warszawskiego (1936–1939), członek PAN.

³² W. Antoniewicz, 1968, *Parę wspomnień o profesorze Ludomirze Sawickim*, [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 80–81.

oraz kartografii. Nie najlepiej się chyba czuł w krakowskim środowisku akademickim, jako że w swoich wspomnieniach nie pozostawił na nim suchej nitki³³. Szczególnie de-nerwował go system awansu, a raczej robienia tzw. kariery uniwersyteckiej, który uważał za bardzo niesprawiedliwy. Za przykład posłużył mu m. in. sposób uzyskania profesury przez Czernego. W szkicu *Trzeba mieć metodę*, opublikowanym w „Prawdzie” w 1893 r. pisał: „Jeszcze jedna metoda, używana szczególnie w Galicji, polega mianowicie na tym, że będąc jeszcze na uniwersytecie «metodolog³⁴» zaskarbia sobie względy jakiegoś wpływowego profesora³⁵, który zaopiekuje się za to swym pupilem. Oto taki np. dr Biały³⁶, który dla nadania sobie cenionego w Galicji rodowego splendoru dodaje czasem do swego nazwiska pewne przydomki niemieckie, tak iż całe jego nazwisko brzmi pięknie dr Weiss von Weissenberg³⁷ Biały; zajmował się przez pewien czas jakimś przedmiotem, naturalnie najbardziej w Galicji cenionym, ale w tym kierunku wypromować go było trudno³⁸: ogólny sąd o nim brzmiał jak sąd owego pułkownika o Bartku Zwycięzcy³⁹, gdy Steinmetz chciał go wypromować na podoficera; promotorzy więc naszego «metodologa» kazali mu się wyuczyć innego przedmiotu, który – jak sądzili – mniej wymaga rozumu⁴⁰. No, i tym sposobem dr Weiss von Weissenberg został c. k. przysięgłym urzędnikiem od nauki, którego obowiązkiem jest robić wypisy z książek zagranicznych oraz wykazywać różne nowe i głębokie prawdy, jak np., że kolejami się prędko jeździ, że korki wynaleziono po wynalezieniu butelek, że upał w lecie jest większy niż w zimie, że woda pod wpływem ciepła paruje itd., itd. Toteż, dumny ze swego tak wysokiego stanowiska urzędowego, gromi on z wysokości mandaryńskiego fotelu, i to bez dowodów (albowiem «zbyt na to ceni czas»), gdy tylko ktoś spoza granic Galicji ośmieli się wkroczyć na pole jego specjalności nie posiadając c. k. marki. Istny „finanzwach⁴¹ galicyjski, konfiskujący tytoń i wódkę, nie posiadające austriackiej banderoli!”⁴²

Celowo przytoczyliśmy kilka opinii o działalności dydaktycznej Czernego, ażeby uświadomić Czytelnikom, jak miazdzący może być niekiedy osąd historii dotyczący naszej działalności. Autorzy cytowanych wspomnień stykali się z Czernym w różnym okresie czasu, pochodzili z różnych regionów i środowisk społecznych, rozmaicie też kształtowała

---

³³ W. Nałkowski, 1951, *Wspomnienia krakowskiego studenta sprzed ćwierć wieku*, [w:] W. Nałkowski, *Pisma społeczne. Wybór*, Warszawa, s. 217–239.

³⁴ Według Nałkowskiego robienie kariery wymaga przyjęcia jakiejś metody postępowania, stąd w stosunku do konkretnej osoby używa określenia „metodolog”.

³⁵ Prawdopodobnie Nałkowski miał na myśli szwagra Czernego, Michała Hieronima Bobrzyńskiego (1849–1935), który podówczas był już profesorem Uniwersytetu. Potem został m.in. wiceprezydentem Rady Szkolnej Krajowej, a w latach 1908–1913 pełnił funkcję namiestnika Galicji.

³⁶ tj. Czerny.

³⁷ czyli Czerny-Schwarzenberg.

³⁸ Zapewne chodzi tu o starania Czernego o uzyskanie habilitacji z zakresu historii, co zakończyło się niepowodzeniem.

³⁹ Sąd ten brzmiał: «zu dumm» – «za głupi».

⁴⁰ Nałkowski ma tu na myśli geografę.

⁴¹ Finanzwach – z niem. Finanzwache – straż skarbowa. Pod określeniem tym potocznie rozumiano też konserwatywizm galicyjski.

⁴² W. Nałkowski, 1951, *Trzeba mieć metodę* [w:] W. Nałkowski, *Pisma społeczne...*, dz. cyt., s. 122–123.

się ich późniejsza droga życiowa. Poza Nałkowskim, który jak się wydaje, był negatywnie nastawiony do wszystkiego co wiązało się z ówczesną Galicją, pozostałe opinie mają charakter wyważony i rzeczowy. Potwierdzają też tezę, że Czerny jako nauczyciel akademicki nie był i nie może być wzorem do naśladowania.

Odmienny wizerunek Czernego rysuje się, gdy będziemy oceniać jego działalność organizacyjną (ryc. 4.14). Choć osiągnięcia w tym zakresie są raczej skromne, jednak zgłaszane przez niego propozycje były bardzo korzystne dla krakowskiej geografii. Aktywność jego w tej dziedzinie była znacząca, odwrotnie proporcjonalna do osiągnięć w dydaktyce. Zapewne wynikało to z faktu, że sprawy organizacyjne nie naruszały przyjętego trybu życia Czernego jako urzędnika galicyjskiego. Najwięcej zdziałał w okresie pełnienia przez dwie kadencje funkcji dziekana Wydziału Filozoficznego (1891/1892 i 1892/1893⁴³). Na pewno dbał o podstawowe potrzeby Katedry. Mimo wszelkich zastrzeżeń do Czernego jako nauczyciela, a częściowo również badacza, mimo kontrowersyjnej dla niektórych drogi dochodzenia do profesury uniwersyteckiej, to jednak właśnie jemu należy przypisać reaktywację Katedry Geografii. Na początku XX stulecia podjął starania o uzyskanie dla geografii odpowiednich pomieszczeń w zagospodarowywanym właśnie Collegium Novum⁴⁴ (ryc. 4.15, 4.16). W 1901 r. pisał do rektora: „[...] potrzeba osobnej Sali dla instytutu geograficznego i dla jego zbiorów – z uwagi, że już wszystkie uniwersytety austriackie tego rodzaju osobne instytuty posiadają z wyjątkiem tylko Uniwersytetu krakowskiego, pomimo, że liczba uczniów geografii na tymże Uniwersytecie doszła już do 70”⁴⁵.

Nie wiemy, jaka była odpowiedź władz uczelni, prawdopodobnie jednak nie spotkała się ona z szerszym zrozumieniem. Dopiero w 1906 r. geografia otrzymała dwa pomieszczenia w Collegium Novum⁴⁶.

Prawdopodobnie interwencja Czernego sprawiła, że ocalała stacja meteorologiczna, zlokalizowana w Obserwatorium Astronomicznym. Efektem jego zabiegów w tej sprawie było postanowienie z końca 1902 r. Wydziałowej Komisji Budowlanej, która zadecydowała „zostawić parę instrumentów meteorologicznych na ich dawnym miejscu [ponieważ obserwacje] prowadzone są od 120 lat. [Należy] zobowiązać pracownika Obserwatorium do prowadzenia dalszych obserwacji meteorologicznych”⁴⁷.

Czerny poparł też projekt Ludomira Sawickiego, zmierzający do uzyskania pomieszczeń dla geografii w Collegium Iuridicum. Wniosek taki złożono w 1912 r., kiedy wszystkie pomieszczenia w Collegium Novum były już rozdysponowane bez uwzględnienia potrzeb geografii⁴⁸.

I jeszcze jeden pozytywny przejaw działalności Czernego. Wiąże się on z przejęciem przez niego opieki nad Kołem Geografów. Początki Koła przypadają na 1879 r., kiedy

⁴³ Kadencja władz trwała wówczas jeden rok.

⁴⁴ Collegium Novum wybudowano w latach 1883-1887 w miejscu dawnych burs akademickich. Projektantem był architekt Feliks Księgarski. Powstanie nowego obiektu miało uświetnić Jubileusz 500-lecia fundacji Władysława Jagiełły. Zagospodarowywanie gmachu trwało do początków XX wieku.

⁴⁵ Pismo F. Czernego do Rektora z dnia 4 kwietnia 1901 r. – Arch. UJ, sygnat. WF II 80.

⁴⁶ Protokół Komisji Wydziałowej Budowlanej z dnia 9 stycznia 1906 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 80.

⁴⁷ Protokół Wydziałowej Komisji Budowlanej z dnia 13 grudnia 1902 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 80.

⁴⁸ Protokół Wydziałowej Komisji Budowlanej z dnia 26 kwietnia 1912 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 80.

w ramach Czytelni Akademickiej powstało Kółko Geograficzne⁴⁹. Natomiast Koło Geografów Młodzieży UJ z własnym statutem powstało dwa lata później, w 1881 roku.⁵⁰

Ważną rolę odegrał też Czerny w procesie kształcenia kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych. W 1879 r. wystąpił do władz o ustanowienie osobnego egzaminatora z zakresu geografii. W latach 1891–1914 pełnił funkcję przewodniczącego komisji, której zakres działania obejmował całą Galicję Zachodnią. Bardzo zaangażował się w działalność tej komisji i to zapewne było powodem, że w tym okresie niemal zupełnie zaniechał pracy badawczej.

Problem kształcenia nauczycieli pojawił się ponownie pod koniec pracy Czernego w Uniwersytecie. Tym razem w tej sprawie wystąpił w 1908 r. do Wydziału Filozoficznego X Zjazd Przyrodników i Lekarzy Polskich (ryc. 4.17, 4.18), który podjął w tej sprawie specjalną uchwałę:

„Zjazd domaga się, aby kursa geografii na Uniwersytecie, nie łamiąc wolności nauczania, uwzględniły więcej potrzebę zawodu nauczycielskiego, obejmując nie tylko całość wiedzy geograficznej, ale zarówno metodę badania, jak metodę nauczania;

1) Zjazd jest zdania, że ze względu na potrzeby kształcenia nauczycieli geografii jest niezbędne stworzenie odrębnej grupy egzaminacyjnej: geografia jako przedmiot główny, a nauki przyrodnicze, względnie matematyka i fizyka, jako przedmiot poboczny. Geografia jako przedmiot poboczny, winna zostać przedmiotem egzaminu dla historyka”⁵¹.

W zakończeniu listu Delegacja Stała Zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich zwraca się do Wydziału z prośbą o podjęcie odpowiednich kroków w Ministerstwie.

Jak zwykle, gdy chodziło o sprawy edukacji nauczycieli, Wydział bardzo poważnie potraktował nadesłany apel. Powołano siedmioosobową komisję, która pracowała przez kilka miesięcy nad wypracowaniem odpowiedzi. Jednym z członków i głównym referentem sprawy był Franciszek Czerny. Ostateczna odpowiedź była gotowa dopiero 6 lutego 1909 r. Autorem tekstu odpowiedzi był zapewne Czerny, jako że rękopis zachowanego brulionu sporządzony został jego ręką. Niestety jest to dokument dość wykrętny, który z pewnością nie spełnił oczekiwań wnioskodawców. Część pierwsza potwierdza „w okrągłych słowach” celowość przeprowadzenia reformy nauczania geografii w szkołach, natomiast część druga stanowi „klasyczny” unik od przyjęcia odpowiedzialności za poziom geografii szkolnej. Być może na taką treść odpowiedzi Wydziału duży wpływ miał sam Czerny. Mógł on bowiem interpretować uchwały Zjazdu jako pewnego rodzaju wotum nieufności wobec rządowej komisji egzaminacyjnej dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego, której przewodniczył.

Przyjrzyjmy się zatem fragmentom omawianego dokumentu:

---

⁴⁹ Czytelnię Akademicką studenci założyli już w 1867 roku. W przypadku studentów geografii nie bardzo zrozumiałym jest fakt wiązania początków Koła z rokiem 1881 zamiast 1879.

⁵⁰ Obok cytowanych powyżej prac o charakterze biograficznym, odsyłamy Czytelnika również do następujących pozycji dotyczących samego Koła: Maciej Hajdukiewicz, Agnieszka Jakubiec, 1999, *Koło Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881-1999* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849-1999*, Kraków, s. 127–162; Ludwik Kaszowski (red.), 1981, *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, Kraków.

⁵¹ Pismo Delegacji Stałej Zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich z dnia 12 lipca 1908 r. do Świątelnego Wydziału Filozoficznego UJ. – Arch. UJ, sygn. WF II 180.

„Wydział filozoficzny podziela zapatrywanie Zjazdu, że nauczanie geografii, mianowicie w szkołach średnich nie wydaje rezultatów, któryby odpowiadały wymaganiom ogólnego wykształcenia w czasach dzisiejszych i że z tej przyczyny w całym nauczaniu geografii pewna reforma byłaby pożądana. Skoro zaś – jak to z samej natury rzeczy wynika – w nauczaniu geografii na uniwersytecie obok swych wyższych, umiejętnych zadań musi się liczyć także z nauczaniem jej w szkołach średnich, przeto wszelka reforma w nauczaniu geografii musi się oprzeć na reformie tego nauczania w szkołach średnich, z czym także wiąże się najściślej układ grup przedmiotów egzaminacyjnych”⁵².

Z dalszej części pisma wynika jednak, że problem ten przekracza kompetencje Uniwersytetu. Wydział zwraca się zatem do wnioskodawców, aby sami wystąpili w tej sprawie do Ministerstwa. Ze swej strony Uczelnia zapowiada rozszerzenie istniejących wykładów o zagadnienia z geodezji, niwelacji i hipsometrii⁵³. Ale ogólne wrażenie z lektury tego dokumentu jakby potwierdzało pogląd, że w owym czasie zainteresowania problematyką nauczania geografii w szkole było raczej niewielkie. Na szczęście impas w zakresie świadomości edukacyjnej odnośnie tego przedmiotu nie trwał długo. Jeszcze przed I. wojną światową wątek ten został podjęty przez Ludomira Sawickiego, a później również przez Jerzego Smoleńskiego i ich uczniów.

Charakteryzując działalność Czernego nie możemy też zapominać, że to właśnie za czasów jego kierownictwa zaczął się rozwój uniwersyteckiej kadry związanej z geografią, która później stanowiła o rozwoju krakowskiej szkoły geograficznej. Mamy na myśli osoby Ludomira Sawickiego i Jerzego Smoleńskiego.

Być może Czerny spotkał swego niedoszłego studenta Jerzego Smoleńskiego dopiero po latach, podczas jednego ze spotkań Komisji Fizjograficznej, której członkiem Smoleński był od 1906 r. Zapewne Komisja stanowiła również miejsce spotkania Czernego z Ludomirem Sawickim, członkiem Komisji od 1908 r. Obaj byli już po doktoracie, który uzyskali odpowiednio w 1906 i 1907 r. Kontakt młodych naukowców z Czernym prędko przeniósł się na grunt uniwersytecki, jako że zamierzali oni przeprowadzić przewód habilitacyjny. Wtedy też rozpoczęła się między Sawickim a Smoleńskim nieoficjalna rywalizacja, która na szczęście nie przybierała form agresywnych. Używając terminologii sportowej, to wzajemne „ściganie się” przyniosło polskiej nauce wiele cennych prac, które do dzisiaj należą do kanonu naszej dyscypliny naukowej.

Starania w zakresie habilitacji podjęli w 1910 r. Jako pierwszy podanie do Wydziału Filozoficznego UJ wniósł Jerzy Smoleński (22 kwietnia) (ryc. 4.19), pod koniec maja (27) z taką samą prośbą wystąpił Ludomir Sawicki. W obu przypadkach Zgromadzenie Profesorów powołało tych samych recenzentów: Franciszka Czerny-Schwarzenberga oraz geofizyka Maurycego Piusa Rudzkiego.

Kolokwium habilitacyjne Smoleńskiego odbyło się w dniu 25 czerwca. Przedstawił rozprawę p. t. *O powstaniu północnej krawędzi podolskiej i o roli morfologicznej młodszych ruchów Podola*, zaś wykład habilitacyjny zatytułował *Morfologia osadów morskich*. Niestety nie zachował się szczegółowy protokół z posiedzenia Zgromadzenia Profesorów Wydziału Filozoficznego, zaginęły też opinie recenzentów. Pewne wyobrażenie o panującej

⁵² Referat w sprawie odezwy stałej delegacji Zjazdów przyrodników i lekarzy polskich... z dnia 6 lutego 1909 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁵³ Referat..., dz. cyt.

podczas kolokwium atmosfery oddaje korespondencja Smoleńskiego ze swoim stryjem Władysławem, znanym historykiem i nauczycielem akademickim. Według tego źródła Czerny w swojej recenzji zarzucił habilitantowi zbyt szerokie potraktowanie w rozprawie zagadnień geologicznych, o co Smoleński miał do niego wyraźny żal. Tym bardziej, że – jak wynika z korespondencji – bardzo chwalił rozprawę drugi recenzent, a przedtem przyjęto ją z dużym aplauzem podczas referowania na forum Akademii Umiejętności⁵⁴. Czerny nie rozumiał jednak geografii fizycznej, o czym powiemy omawiając przebieg habilitacji Sawickiego. Jeszcze większe rozżalenie wyczuwa się u Smoleńskiego, gdy referuje stryjowi przebieg kolokwium habilitacyjnego:

„Wczoraj odbyłem kolokwium habilitacyjne z wynikiem pomyślnym. Profesorowi Rudzkiemu uczyniłem zadość w zupełności – o niego jako jedyne kompetentnego chodziło mi zresztą najwięcej i jego zdanie było decydujące. W sposobie pytania drugiego egzaminatora, prof. Czernego, odczułem złą wolę. Robiąc zarzuty rozprawie nie pozwolił mi się bronić (zarzuty były zresztą bezsensowne), zadawał pytania historyczne itd.”⁵⁵

Dyskusja musiała być dość burzliwa, skoro ostateczna konkluzja brzmiała: „kolokwium habilitacyjne uznano za dostateczne”⁵⁶ (ryc. 4.20). Wraz z pismem z dnia 29 sierpnia o zatwierdzeniu habilitacji, c.k. Ministerstwo Wyznań i Oświaty zawiadomiło Wydział o uzyskaniu przez Smoleńskiego uprawnień prywatnego docenta z zakresu geografii fizycznej (ryc. 4.21, 4.22).

W kilka dni po kolokwium Smoleńskiego, 4 lipca, odbyło się Zgromadzenie Profesorów związane z habilitacją Sawickiego (ryc. 4.23). Tytuł rozprawy brzmiał *Rozmieszczenie ludności w Karpatach zachodnich* (ryc. 4.24), natomiast wykład zatytułował *Wędrowki ludów i wahanie klimatyczne*. Szczęśliwie zachowała się dość obszerna recenzja (łącznie 7 stron drobnego pisma ręcznego), sporządzona przez Czernego (ryc. 4.25). Dla dzisiejszego historyka geografii jest to frapująca lektura. Co więcej, wystawia ona ocenę przede wszystkim recenzentowi, a nie osobie recenzowanej. Po prostu Czerny, który uważał siebie za geografa, bardzo „wybiórczo” tę geografii rozumiał. Czerny wystawił Sawickiemu pozytywną opinię, miał jednak szereg zastrzeżeń, nazwijmy to delikatnie dość zaskakujących. W pewnym miejscu podkreśla bardzo duży liczebnie dorobek habilitanta, mówi nawet „o niezwykłej płodności pisarskiej p. Saw.[ickiego], zwłaszcza gdy się zważy, że większość tych rozpraw obejmuje po 3, 4, 5 a czasem i więcej arkuszy druku. Jednakowoż ta znaczna ich ilość i w tak krótkim publikowana okresie czasu – poważnie nie harmonizuje z ich jakością”⁵⁷. Pierwszy zarzut Czernego wiąże się ze słabą polszczyzną Sawickiego. Ale natychmiast usprawiedliwia to faktem, że w domu habilitanta mówi się wyłącznie po niemiecku. To właśnie „wiedeński rodowód” Sawickiego miał spowodować niezajomość przez niego języka polskiego. Jest to jednak zarzut dość błahy w porównaniu z następnym. Otóż recenzent zarzuca Sawickiemu brak w jego dorobku prac ... geograficznych.

---

⁵⁴ J. Flis, *Jerzy Smoleński*, dz. cyt., s. 395. Autor wykorzystał w swej biografii archiwum rodzinne Smoleńskiego, z zachowaną korespondencją przyszłego dyrektora Instytutu Geograficznego UJ.

⁵⁵ Cyt. za J. Flis, *Jerzy Smoleński*, dz. cyt., s. 396.

⁵⁶ Protokół spisany na nadzwyczajnym posiedzeniu Zgromadzenia Profesorów ... w dniu 25 czerwca 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 119.

⁵⁷ *Referat Prof. dr Franciszka Szwarzenberg Czernego w sprawie podania P. Ludomira Sawickiego do Wydz. Filoz. Uniw. Jag. o przypuszczenie do habilitacji z geografii w całym jej zakresie*. Arch. UJ, Sygn. WF II 121, k.2.

W swej ocenie czyni wyrzut kandydatowi, że zbyt wiele jego rozpraw ma charakter „zbyt jednostronny – geologiczno-geomorfologiczny”, a przez to „geograficznymi nie są”⁵⁸. Upatruje to w nadmiernym uleganiu przez Sawickiego poglądom głoszonym przez Williama Morrisa Davisa, Albrechta Pencka, Eduarda Brücknera. Zarzuca nawet Sawickiemu „niewolniwą zależność od hipotezy W.M. Davisa o «geograficznych cyklach»”⁵⁹. Właściwie tylko prace z zakresu hydrografii, a szczególnie limnologii, zalicza recenzent do „czysto” geograficznego dorobku Sawickiego. Jednak w konkluzji recenzji Czerny pozytywnie ocenił rozprawę habilitacyjną: „Praca [...] p. Saw.[ickiego] jest pierwszą tego rodzaju pracą polską i zupełnie oryginalnym jego pomysłem. Jako taką można ją więc przyjąć jako rozprawę [...] z geografii”⁶⁰.

Należy sądzić, że posiedzenie przebiegało bez większych emocji, skoro ostateczna konkluzja brzmiała: „kolokwium wypadło z wynikiem bardzo dobrym”⁶¹ (ryc. 4.26). Chyba tylko okres wakacyjny sprawił, że habilitacja została zatwierdzona dopiero 6 października (ryc. 4.27).

W tym samym roku obaj habilitanci zostali „dopuszczeni” do docentury prywatnej, uzyskując tym samym *veniam legendi*⁶² w zakresie geografii, przy czym Sawicki należał do grupy najmłodszych docentów na Uniwersytecie⁶³. Stopień docenta dawał prawo do ubiegania się o katedrę, jeżeli taka była wolna. Sawicki zgłosił następujące kursy: 1) Zasady ogólnej geografii (geomorfologia, hydrografia, klimatologia, biogeografia, antropogeografia), 2) Hydrografia wód lądowych (limnologia, potamologia), 3) Geografia siedzib ludzkich i dróg komunikacyjnych, 4) Afryka⁶⁴. Smoleński zaproponował zajęcia wyłącznie z zakresu geografii fizycznej.

Powoli Sawicki zaczął coraz więcej czasu spędzać na Uniwersytecie. Prowadził różnorodnie zajęcia, których wymiar znacznie przekraczał zwyczajowe obowiązki docenta prywatnego. Co dziwniejsze, jego obecność i działalność zaczął stopniowo akceptować Czerny, mimo wyraźnie zauważalnej niezgodności charakterów obu naukowców. Różne inicjatywy Sawickiego z pewnością zakłócały spokojny dotąd żywot profesora. Sawicki przyjął chyba jedyną słuszną w tej sytuacji zasadę „małych kroków”. Dzięki przyjętej taktyce coraz częściej mógł „wyprowadzać” studentów w teren, przekonał też Czernego, aby ten wystąpił do dworu cesarskiego o sporą dotację (prawie 1500 koron) na zakup sprzętu

⁵⁸ Referat Prof. dr Franciszka Szwarzenberg Czernego ..., dz. cyt., k. 2.

⁵⁹ Referat Prof. dr Franciszka Szwarzenber Czernego ..., dz. cyt., k. 4.

⁶⁰ Referat Prof. dr Franciszka Szwarzenberg Czernego ..., dz. cyt., k. 7.

⁶¹ Protokół spisany na nadzwyczajnym posiedzeniu Zgromadzenia Profesorów ... w dniu 4 lipca 1910 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 119.

⁶² *Venia legendi* (inaczej *venia docendi*) – prawo i obowiązek wykładania na wyższej uczelni oraz prawo do ubiegania się o zatrudnienie w charakterze profesora. Prawo to było przyznawane wraz ze stopniem docenta. W krajach o niemiecko-austriackiej tradycji docentów (osób po habilitacji) było zazwyczaj więcej niż wakujących katedr uniwersyteckich. Stąd pojawiła się tam „instytucja” zwana *Privatdozent* (docent prywatny). Mogli oni prowadzić wykłady, a uczelnia nie mogła im tego zabronić. Zazwyczaj wykłady te prowadzono bezpłatnie.

⁶³ Urszula Perkowska, 1975, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, Wrocław, s. 56–57.

⁶⁴ Pismo L. Sawickiego do Wydziału Filozoficznego z dnia 11 maja 1910 r. – Arch. UJ, sygn. WF II 121.

i pomocy dydaktycznych (w tym najnowszej literatury), niezbędnych dla podniesienia poziomu ćwiczeń geograficznych itp. W maju 1914 r. Rada Wydziału Filozoficznego nakazała mu prowadzenie zajęć z meteorologii dla słuchaczy Studium Rolniczego UJ. Mimo wyraźnej niechęci do Sawickiego, Czerny tolerował tego uczonego i jego nowatorskie sposoby edukacyjne. Być może chciał tą drogą zmazać swój błąd związany z negatywną postawą wobec Franciszka Bujaka, który przez niego zamiast geografem został wybitnym historykiem.

Warto podkreślić, że w tym czasie Sawicki zaangażował się w polski ruch krajoznawczy, dostrzegając w nim ważny element wychowania patriotycznego młodzieży. W 1908 r. przyjęto go jako członka korespondenta do Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Podjął próbę nakreślenia programu badań krajoznawczych i wskazania roli geografii w rozwoju polskiego krajoznawstwa. W 1911 r. został redaktorem odpowiedzialnym organu Towarzystwa „Ziemia” na Austrię⁶⁵. W 1909 r. aktywnie włączył się w prace Towarzystwa Tatrzańskiego. Wygłaszał odczyty⁶⁶, prowadził badania, zwłaszcza dotyczące jezior tatrzańskich.

Bardzo dużą uwagę zwracał Sawicki na zajęcia typu seminaryjnego oraz na konserwatoria. Każde spotkanie było protokolowane przez wyznaczonych studentów. Zajęcia te polegały na referowaniu przez młodzież konkretnego tematu, po czym dyskusję prowadził sam Sawicki. Na szczęście zachowały się niektóre zeszyty z tych spotkań, pierwszy z lat 1911/1912 – 1913/1914 (ryc. 4.28). Wśród protokolantów możemy odnaleźć nazwiska przyszłych pracowników Instytutu, Adama Gadomskiego, Stanisławę Niemcównę czy Wiktora Ormickiego. Niekiedy referat wygłaszał sam „Mistrz”, czyli Sawicki. Na pierwszych dwóch spotkaniach w roku akad. 1912/1913 (27 i 30 października 1912) mówił on o zadaniach geografii i stosowanych metodach badań. Słuchacz sporządzający protokół zanotował, że referent z naciskiem podkreślał, że nauka geografii powinna opierać się nie tylko na teoretycznych wiadomościach, ale na poznaniu terenu z autopsji. Dość często pojawiała się na tych zajęciach problematyka nauczania geografii w szkole. Wreszcie dużą uwagę zwracał Sawicki na historię polskiej geografii, rozdając studentom do opracowania referaty dotyczące Kołłątaja jako geografa, Staszica, Strzeleckiego, Domejki, Arctowskiego, Pola, Lelewela⁶⁷. W trakcie zajęć w 1913 r. Stanisława Niemcówna wygłosiła po raz pierwszy referat *Wincenty Pol jako geograf*, który to temat stanowił po latach podstawę jej rozprawy doktorskiej⁶⁸. Zachowane sprawozdania pozwalają też stwierdzić, jak wiele wycieczek dla studentów organizował w tym czasie sam Sawicki. Z większości z nich składano „raporty” podczas konserwatoriów.

Ostatnia przed I. wojną światową wielka wyprawa terenowa pod wodzą Sawickiego odbyła się w dniach 10–18 lipca 1914 r. Trasa prowadziła od Piwnicznej poprzez Pieniny, Podhale, znaczną część Tatr, Słowacki Kras aż po Żylinę. Część wycieczki (od 14 lipca) odbywała się wspólnie ze studentami geografii z Wiednia, z którymi spotkano się nad

---

⁶⁵ Adam Czarnowski, 2006, *Słynni krajoznawcy*, Warszawa, s. 287.

⁶⁶ Pod koniec 1910 r. Towarzystwo postanowiło organizować comiesięczne spotkania członków z odczytami naukowymi. Posiedzenia takie zainaugurował w dniu 16 listopada 1910 r. L. Sawicki wygłaszając referat dotyczący badań jezior tatrzańskich (J. M. Ślusarczyk, *Problematyka naukowa...*, dz. cyt., s. 20).

⁶⁷ Protokół z seminarium prof. L. Sawickiego z dnia 26 lutego 1913 r., Arch. IGiGP UJ.

⁶⁸ Protokół z seminarium prof. L. Sawickiego z dnia 7 maja 1913 r., Arch. IGiGP UJ.

Szczyrbskim Jeziorem (Štrbské Pleso). Wiedeńczykom przewodzili Eugen Oberhummer⁶⁹ oraz Norbert Krebs⁷⁰. Przy pożegnaniu w Żylinie uczestnicy obiecali sobie częściej podejmować tego typu wspólne wyprawy. Wycieczka była zorganizowana bardzo dobrze. Za stronę naukową odpowiadali studenci starszych lat: Kazimierz Piech⁷¹ za geomorfologię, Adam Gadomski⁷² za hydroografię, Juliusz Jurczyński⁷³ za formy glacialne oraz Włodzimierz Antoniewicz za wiadomości o Słowakach. Sprawozdanie z wycieczki opracował Adam Gadomski. Na końcu tej pisemnej relacji Gadomski zamieścił wzruszające słowa: „Spisano przed pójściem w Legiony”⁷⁴ (ryc. 4.29).

Latem 1914 r. coraz bardziej odczuwało się niepokoje polityczne i groźbę wojny. W dniu 26 lipca w Krakowie ogłoszono częściową mobilizację, a 28 lipca Austro-Węgry wypowiedziały wojnę Serbii. Ostatniego dnia lipca zarządzono powszechną mobilizację. 1 sierpnia Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji, 3 sierpnia Francji, 6 sierpnia Austro-Węgry przystąpiły do wojny z Rosją. Kraków jako twierdza nadgraniczna znalazł się w zasięgu działań wojennych, istniało potencjalne niebezpieczeństwo zajęcia miasta przez wojska rosyjskie. Plany obronne Krakowa sprawiły, że władze wojskowe dwukrotnie zarządziły ewakuację miasta (wrzesień i listopad 1914). Miasto musiało opuścić kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców, a wśród nich część kadry profesorskiej.

Celem ochrony budynków uniwersyteckich (i innych obiektów zabytkowych) przed bombardowaniem w listopadzie 1914 r. wywieszono na nich – zgodnie z konwencją haską – białe flagi z niebieskimi krzyżami. Jeszcze w sierpniu 1914 r. władze wojskowe zarekwirowały szereg budynków, głównie na szpitale wojenne. Rekwizycja dotknęła m. in. Collegium Iuridicum, Collegium Novum, a więc obiekty, w których swoje pomieszczenia miała geografia⁷⁵.

Wobec faktu, że obiekty uniwersyteckie zostały zarekwirowane przez wojsko, młodzież akademicka w większości była zmobilizowana lub znajdowała się poza miastem a niektórzy profesorowie byli ewakuowani – władze uczelni zadecydowały o zamknięciu Uniwersytetu do maja 1915 r. W tym czasie uczelnia odzyskała część obiektów, m.in. prawie całe Collegium Novum. Wszystkie budynki, choć bardzo zniszczone, były wyko-

⁶⁹ Eugen Oberhummer (1859–1944), geograf austriacki, profesor uniwersytetów w Wiedniu i Monachium, podróżnik, m.in. w latach 1926–1927 odbył podróż dookoła świata. Zajmował się antropogeografią i geografią regionalną.

⁷⁰ Norbert Krebs (1876–1947). W 1914 r. był jeszcze docentem prywatnym na Uniwersytecie Wiedeńskim. Później profesor geografii w Wiedniu, Würzburgu, Frankfurcie n/ Menem, Freiburgu i Berlinie. W początkowym okresie zajmował się antropogeografią, później specjalizował się w zakresie geografii fizycznej. Podróżnik.

⁷¹ Kazimierz Piech (1893–1944), botanik, profesor UJ. Zmarł w wyniku wycieńczenia zdrowotnego po pobycie w obozie koncentracyjnym wspólnie z innymi profesorami UJ (*Sonderaktion Krakau*).

⁷² Adam Gadomski (1894–1942), później jeden z najbliższych współpracowników Sawickiego, pracownik Instytutu Geograficznego UJ. W 1929 r. przeniósł się do Warszawy, obejmując Pracownię Geograficzną przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Na początku II wojny światowej powrócił do Krakowa i aktywnie uczestniczył w ruchu oporu. Aresztowany przez Gestapo zginął w Oświęcimiu 27 maja 1942 r.

⁷³ Juliusz Jurczyński (1889-1972), zasłużony organizator życia geograficznego w Polsce, był współzałożycielem „Czasopisma Geograficznego”, którego redakcja mieściła się początkowo w Łodzi.

⁷⁴ *Protokół Konserwatorium geograficznego U. J.*, 1913/1914, Arch. IGIp UJ, k. 70.

⁷⁵ U. Perkowska, 1990, *Uniwersytet Jagielloński w latach I wojny światowej*, Kraków, s. 21-23.

rzystywane przede wszystkim dla celów dydaktycznych. Do końca lata 1916 r. powrócili do Krakowa prawie wszyscy ewakuowani profesorowie (ryc.4.30). W połowie 1917 r. Uniwersytet odzyskał wszystkie swoje budynki. Podsumowując należy stwierdzić, że w okresie wojny przerwa w zajęciach trwała zaledwie kilka miesięcy. Potem odbywały się przewidziane programem studiów wykłady, ćwiczenia i seminaria, prowadzono również badania naukowe⁷⁶.

Ewakuowani profesorowie i docenci Uniwersytetu najchętniej udawali się do Wiednia lub do Pragi, gdzie funkcjonujące uniwersytety umożliwiały im kontynuowanie badań naukowych. Wśród ewakuowanych znalazł się również Ludomir Sawicki, który blisko rok spędził w Wiedniu. Czas ten wykorzystywał na intensywną pracę naukową⁷⁷. W stolicy monarchii znalazło też schronienie wielu studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. W dniu 28 listopada 1914 r. powołano w Wiedniu Delegację Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego, której zadaniem była opieka nad młodzieżą akademicką Krakowa i Lwowa. Głównym opiekunem Delegacji był rektor Uniwersytetu Lwowskiego prof. Kazimierz Twardowski. W stałym kontakcie z nim pozostawał rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Kazimierz Kostanecki, który w 1915 r. odwiedził przebywających w Wiedniu studentów. Kiedy w lipcu 1915 r. rektor Twardowski opuścił stolicę monarchii, opiekę nad pozostającymi jeszcze w tym mieście studentami przejęli profesorowie Ludomir Sawicki (geografia) oraz Antoni Górski (prawo)⁷⁸.

Mimo wielokrotnych wezwań do odbycia służby wojskowej, która w okresie wojny była równoznaczna z wysłaniem na front, Sawicki nie był skory do przyjmowania tych „zaproszeń”. Musiało to stać się na tyle głośnie, że Komenda Armii stwierdziła w pewnym momencie, że „tak młody człowiek nie powinien w tych ciężkich czasach uchylać się od pójścia na front”⁷⁹. Dzięki przyjętej „technologii” postępowania Sawicki dopiął swego i uniknął wysłania na front. Jego „kariera” wojskowa zakończyła się na symbolicznej rocznej służbie w formacjach Landwery⁸⁰, którą odbywał głównie w okolicy Krakowa. Mniej szczęścia miał Jerzy Smoleński, który został skierowany na front. Po kilku miesiącach ciężko się rozchorował. Zwolniony z wojska, długie miesiące musiał spędzać w szpitalach Wiednia i Zakopanego, a skutki tej choroby odczuwał do końca życia.

W latach wojny zaczął ciężko chorować Franciszek Czerny, tak że praktycznie jeszcze przed jego przejściem na emeryturę w 1916 r. kierowanie uniwersytecką geografią przejął Ludomir Sawicki. W 1916 r. Wydział polecił mu prowadzenie wszystkich wykładów, które przydzielono Czernemu. Franciszek Czerny-Schwarzenberg zmarł 14 lutego 1917 r. W oficjalnym komunikacie Uczelni czytamy, że odszedł „nader zasłużony i pracowity uczony w dziedzinie geografii fizycznej i handlowej”⁸¹ (ryc. 4.31).

Jesienią 1916 r. Zgromadzenie Profesorów Wydziału Filozoficznego zaczęło poszukiwać kandydata do objęcia katedry, zwolnionej przez Czernego. Sprawa ta stanowiła przedmiot dyskusji przez kilka kolejnych posiedzeń tego gremium. Kandydatów było zapewne kilku, choć dokładnej listy nie znamy. W końcowej fazie postępowania jednomyślnie postanowiono do ostatecznego rozstrzygnięcia pozostawić tylko dwie kandydatury: profe-

---

⁷⁶ U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 26–28, 53.

⁷⁷ U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz.cyt., s. 94.

⁷⁸ U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 117–118.

⁷⁹ Cyt. za U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 102.

⁸⁰ Landwera – odpowiednik obrony terytorialnej.

⁸¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za r. szk. 1916/1917, 1918, Kraków*, s. 15.

sora Eugeniusza Romera z Uniwersytetu Lwowskiego oraz docenta Ludomira Sawickiego. W dniu 8 maja 1916 r. dziekan Wydziału prof. Jan Rozwadowski wystosował odpowiednie pisma skierowane do Romera oraz do Rektora Uniwersytetu we Lwowie prof. Kazimierza Twardowskiego. Główny temat owej korespondencji dotyczył szans na przejście Romera do Krakowa. Równocześnie Dziekan Rozwadowski zapytywał – niejako „poza protokołem” – czy w przypadku pozytywnej decyzji Romera mógłby na jego miejsce być zatrudniony we Lwowie Ludomir Sawicki⁸².

Obaj lwowscy adresaci odpowiedzieli bardzo prędko. W piśmie z dnia 14 maja Romer zawiadamia o odmowie przyjęcia zaproponowanego etatu. „[...] W warunkach i położeniu współczesnym moja tęsknota ku zachodowi jest silnie paraliżowaną poczuciem obowiązku, jaki mamy względem wschodu, nie mniej, że trudno byłoby mi zamienić wschód na zachód bez wewnętrznego przekonania, że placówka wschodnia dozna na tej zamianie jakiegokolwiek pod względem obywatelskim uszczerbku”. Kilka wierszy później pośrednio nawiązuje do faktu, że przybywając do Krakowa siłą rzeczy wyrugowałby z Uniwersytetu Sawickiego: „Zapewniając, że stawiając tak kwestię, nie traktuję rzeczy osobiście, a przede wszystkim nie chciałbym cienia rzucić na czyjąkolwiek indywidualność, a jedynie powoduję się odczuciem niezwykle trudnego położenia, w którym na wschodzie się znajdujemy, może o wiele jeszcze trudniejszym i niebezpieczniejszym dla tych, którzy tych warunków nie znają”⁸³ (ryc. 4.32, 4.33). Nieco więcej światła na decyzję Romera rzuca pismo rektora K. Twardowskiego z 25 maja. Czytamy w nim, że w czasie prowadzonych przez rektora rozmów wiele osób w ogóle nie przyjmowało do wiadomości możliwości odejścia ze Lwowa Eugeniusza Romera. Dodaje też, że „trudno [...] odpowiedzieć choćby z największymi zastrzeżeniami na pytanie, jakieby były szanse Dr Sawickiego uzyskania katedry we Lwowie, na wypadek gdyby Dr Romer poszedł do Krakowa”. Swoją list kończy słowami: „[...] zadanie, przed które postawiłoby odejście Prof. Romera tutejszy fakultet, nie byłoby łatwiejsze od zadania, które obecnie ma spełnić fakultet krakowski”⁸⁴ (ryc. 4.34, 4.35) Te „zadania” o których wspomina, to oczywiście obsadzenie w Krakowie Katedry Geografii.

W tej sytuacji Wydział rozpatrzył kandydaturę Sawickiego. Na posiedzeniu w dniu 16 czerwca została ona jednomyślnie zaaprobowana przez Zgromadzenie Profesorów Wydziału Filozoficznego.

Często pada pytanie, co spowodowało, że Wydział wybrał kandydaturę Sawickiego, pozostawiając w zasadzie nie rozpatrzone podanie Smoleńskiego. Przyczyn zapewne było kilka. Z pewnością najmniej decydował fakt, że Sawicki był o trzy lata młodszy od Smoleńskiego, ani okoliczność, że w momencie rozstrzygnięcia się sprawy obsadzenia Katedry Geografii Smoleński był ciężko chory (rozchorował się na froncie jako żołnierz austriacki). Niektórzy badacze uważają, że na otrzymanie przez Sawickiego po Czernym Katedry Geografii i nominacji na profesora nadzwyczajnego decydujący wpływ miała jego praca w Komisji Naukowej, powołanej w 1916 r. przez Austriaków w Lublinie⁸⁵ (opowiemy

⁸² Odpis listów Dziekana z dnia 8/V 1916. Arch. UJ, Sygn. WF II 180.

⁸³ List E. Romera do Dziekana Wydziału Filozoficznego UJ z 14 maja 1916 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁸⁴ List Rektora C. K. Uniwersytetu Lwowskiego do Dziekana Wydziału Filozoficznego UJ z 25 maja 1916 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁸⁵ H. Maruszczak, 2000, *Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1877–1999 na tle ogólnopolskim* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy ...*, dz. cyt., s. 59.

o niej za chwilę). Zapewne podobnych argumentów można byłoby przytoczyć więcej. Zachowane archiwalia upoważniają jednak do stwierdzenia, że o zatrudnieniu Sawickiego zdecydowały przede wszystkim względy merytoryczne. Sawicki był znany w europejskim świecie geograficznym jeszcze przed habilitacją. Duże wrażenie zrobiły wspólne eskapady Sawickiego z W.M. Davisem. Jak sam pisał, z wielkim zadowoleniem przyjął „uprzejme zaproszenie profesora geografii uniwersytetu Harvard-College, Cambridge, Mass. U.S.A., znakomitego morfologa W.M. Davisa, by mu wraz z garstką innych młodszych i starszych morfologów z całego świata towarzyszyć w włosko-francuskiej wyprawie, którą zamierzał przeprowadzić w czerwcu i lipcu r. 1908. Trudno o lepszą sposobność poznania w terenie poglądów i metod amerykańskich morfologów, jak przewędrują pod przewodnictwem słynnego ich właśnie ojca i mistrza spory kawał świata i to najróżniejsze krainy morfologiczne [...]. To też bogaty i obfity był wynik podróży [...]. Cieszy mnie, żem mógł [...] reprezentować polską geografję podczas prawie całej podróży”⁸⁶ (ryc. 4.36). Przypomnijmy, że właśnie Sawicki, jako jeden z pierwszych w Europie, zastosował teorię cyklu geograficznego Davisa⁸⁷. Jego zainteresowania naukowe dotyczyły zarówno zagadnień z zakresu geografii fizycznej, jak też antropogeografii. Jako docent prywatny wykazał się doskonałym zmysłem organizacyjnym. Miał bardzo dobre stosunki z młodzieżą. Wreszcie poprzez udział w ruchu krajoznawczym włączył się aktywnie w działalność patriotyczną. Z okresu 1908–1915 oprócz rozprawy habilitacyjnej należy wspomnieć o jego pracach dotyczących poglądu na cykl geograficzny w krasie (1908), geografii a krajoznawstwa (1909), wpływu geografii na wychowanie społeczeństwa (1911), hydrografii Polski (1912), Abisynii (1913) (ryc. 4.37). Był też autorem cytowanego do dzisiaj przewodnika geograficznego wzdłuż Dunajca, przygotowanego dla uczestników XI Zjazdu Lekarzy Polskich i Przyrodników (1911). W 1913 r. aktywnie uczestniczył w Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Rzymie. W 1916 r. ukazała się publikacja, bardzo ważna z punktu widzenia politycznego i patriotycznego, p.t. *Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny*. Niestety została opublikowana w wydawnictwie o dość ograniczonym nakładzie oraz zasięgu i tym należy tłumaczyć, że nie została ona dostrzeżona przez szerszy krąg czytelników. Mamy na myśli zarówno odbiorców żyjących w tamtym okresie, jak też następne pokolenia, zwłaszcza geografów. Wielka szkoda, bowiem szereg zawartych w tej pracy tez wyprzedzało późniejszą myśl geograficzną. Pragniemy tu zwłaszcza podkreślić rozważania uczonego, dotyczące możliwości przekształcania anekumeny w obszary użytkowane przez turystykę, formułując równocześnie coś w rodzaju programu badawczego niezbędnego dla rozwoju tej formy aktywności społeczno-gospodarczej⁸⁸. Tuż po objęciu kierownictwa Katedry opublikował znaczące studium o osuwiskach (1917), stanowiące pierwszą w Polsce pracę poświęconą tej problematyce.

O ile Sawickiego charakteryzowała bardzo urozmaicona działalność naukowa, dydaktyczna i społeczna, to w tym samym okresie o Smoleńskim było raczej cicho. Przez pewien czas wyraźnie pozostawał na uboczu wielkiej nauki, choć działalności badawczej nie zaniechał. W tamtym czasie opublikował zaledwie jedno większe opracowanie, a mianowicie *Krajobraz Polski* (1912) (ryc. 4.38). I choć znaczenie tego studium jest

---

⁸⁶ L. Sawicki, 1909, *Podróż morfologiczna przez północne Włochy*, Lwów. Odb. z „Kosmosu”, T. 34, z. 10–12, s. 993–994.

⁸⁷ S. Pawłowski, E. Romer, 1964, *Geografia i podróżnictwo* [w:] E. Romer, *Wybór prac*, T. IV, Warszawa, s. 599.

⁸⁸ L. Sawicki, 1916, *Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny*. – „Sprawozdanie Gimnazjum św. Jacka”, Kraków, s. 27–28.

nieprzemijające, jednak w owym czasie nie mogło „przebić” aktywności Sawickiego. Po habilitacji został mianowany „demonstratorem” przy uniwersyteckiej Katedrze Geologii (1910–1912), podjął też wykłady z geologii (1911–1914) i krajoznawstwa (1916–1917) na kursach im. Adriana Baranieckiego⁸⁹. Ponadto w ramach fundacji książąt Lubomirskich⁹⁰ prowadził kursy z geografii Litwy. Zajęcia te zapewniały mu skromną egzystencję. Dzięki uzyskanemu stypendium zwiedził południowe wybrzeża Bałtyku (1912), odbył też podróż do Włoch i południowej Francji (1913), przebywając m.in. w Instytucie Oceanograficznym w Monaco. Ponadto otrzymał subwencję z Komisji Fizjograficznej PAU na badania morfologii i utworów dyluwialnych okręgu krakowskiego i Karpat⁹¹. Niestety Smoleński nie miał bogatego „zaplecza” rodzinnego, co sprawiało, że przez długi czas był zmuszony szukać różnych środków utrzymania. Tym można zapewne tłumaczyć jego dość skromną aktywność pozazawodową. „Zaległości” te nadrobił z nawiązką w późniejszym okresie, gdy profesura uniwersytecka umożliwiała mu podjęcie również pracy społecznej.

Decyzją cesarza z 20 października 1916 r. Sawicki został mianowany profesorem nadzwyczajnym geografii (ryc. 4.39, 4.40). Bardzo energicznie przystąpił do działań zmierzających do poprawy sytuacji geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Równocześnie uzyskał zgodę władz uczelni na utworzenie Instytutu Geograficznego. Jeszcze przed uzyskaniem nominacji, 12 października, wystąpił do Senatu o przydzielenie na potrzeby geografii sal 41 i 42 w Collegium Novum, bądź kilku pomieszczeń w budynku Instytutu Chemicznego UJ (w budynku Kolegium Fizycznego)⁹² (ryc. 4.41, 4.42). Już na posiedzeniu Wydziału w dniu 27 listopada 1916 r. jednomyślnie przyjęto trzy wnioski Sawickiego: 1. w sprawie reorganizacji Instytutu, 2. w sprawie wprowadzenia seminarium geograficznego, 3. w sprawie uzyskania dotacji na wycieczki studenckie. W wyniku tych starań Sawicki doprowadził do przekształcenia w 1917 r. dawnego Gabinetu Geograficznego w Instytut Geograficzny, który funkcjonuje do chwili obecnej. Natomiast dwa ostatnie wnioski Ministerstwo odrzuciło w 1917 r. W *Kronice Uniwersytetu Jagiellońskiego* za rok 1916/1917 Sawicki relacjonuje, że „starania o odrębny lokal dla Instytutu doprowadziły do prowizorycznego pomieszczenia w Collegium Iuridicum przy ul. Grodzkiej 53/I p., gdzie oddano salę biblioteczną i wykładową oraz pracownię do użytku słuchaczy dnia 1 XI 1916”⁹³. W pomieszczeniach tych zaczął gromadzić księgozbiór biblioteczny, materiały kartograficzne oraz instrumentarium, uzyskiwane głównie w formie darów od różnych instytucji naukowych oraz osób prywatnych. Należy w tym miejscu przypomnieć, że inwentarz ob-

⁸⁹ Pełna nazwa brzmiała: Kursy Wyższe dla Kobiet im. A. Baranieckiego. Założył je sam Baraniecki w 1862 r., a po jego śmierci w 1891 r. Kursy przejęło Miasto Kraków. Działyły do 1924 r. Zajęcia z geografii prowadzono na wydziałach przyrodniczym i gospodarczym. Siedziba mieściła się w Domu Nauczycielek przy ul. Karmelickiej 36.

⁹⁰ Fundacja książąt Lubomirskich związana jest z datą 14 lipca 1910 r., a więc 500 rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Z tej okazji Władysław i Stanisław Lubomirscy w imieniu swego ojca Eugeniusza złożyli w kasie Akademii Umiejętności kwotę 40 000 koron. Procenty związane z tą kwotą przeznaczono dla Wydziału Filozoficznego UJ, który miał zorganizować specjalne wykłady z języka, literatury, historii oraz geografii Litwy (por. U. Perkowska, *Kształtowanie ...*, dz. cyt., s. 65.)

⁹¹ Stanisław Tadeusz Sroka, 1999, *Smoleński Jerzy Józef Gedeon (1881–1940)* [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, T. 39, Kraków, s. 264.

⁹² Pismo L. Sawickiego do Senatu UJ z 12 października 1916 r. – Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁹³ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok szkolny 1916/17*, Kraków 1918, s. 55-56.

jętej przez niego Katedry Geografii liczył zaledwie 138 pozycji⁹⁴. Mapy ścigał z archiwów w Wiedniu, Paryżu, Londynie, Dreźnie i Krakowie. Wreszcie w grudniu 1916 r. występuje do Ministerstwa z obszernym i szczegółowym memoriałem *W sprawie reorganizacji Instytutu geograficznego U. J.* Został on poparty przez władze Wydziału i przez Senat. Niestety Uniwersytet nie doczekał się odpowiedzi strony ministerialnej. Sam Sawicki ocenił później, że takie stanowisko władz wypływało „[...] z przyczyn politycznych, niepewności losów Galicji i powodowanej tem niechęci Rządu Austriackiego do tworzenia nowych pozycji budżetowych dla Galicji, jako dla kraju «straconego»”⁹⁵. Niemal w tej samej formie memoriał ten – również poparty przez Uniwersytet – przesłał Sawicki w grudniu 1918 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie. Jakże były losy tego wystąpienia opowiemy w następnym rozdziale.

Około 1915 r. etatowym pracownikiem pomocniczym była Stanisława Niemcówna, zaś bibliotekę, liczącą wtedy ponad 600 woluminów i blisko 1200 map prowadziła jako wolonariusz Maria Mrzakówna (po mężu Dobrowolska). Stanisława Niemcówna, późniejsza twórczyni nowoczesnej dydaktyki geografii, w latach 1910–1917 studiowała geografię i historię. Początkowo poświęciła się wyłącznie historii, pełniąc nawet funkcję prezesa Koła Historyków UJ (lata 1914/1915–1915/1916). Silna osobowość Sawickiego sprawiła, że od 1915 r. jej zainteresowania naukowe skierowały się ku geografii. Był on inspiratorem jej pracy doktorskiej (1918). Później była jednym z jego najbliższych współpracowników. W grudniu 1915 r. przystąpiła do organizacji reaktywowanego w 1916 r. Koła Geografów. Pełniła m.in. funkcję prezesa i sekretarza. W swoim *Dzienniku* zanotowała wtedy słowa: „Jest w nas zapał i siła, jaką daje umiłowanie przedmiotu i celów działania”⁹⁶. W 1916 r., po powrocie do zdrowia, wrócił na Uniwersytet Jerzy Smoleński. Jako docent prywatny wykładał geografję fizyczną (do 1919 r.) oraz w zastępstwie Sawickiego geografję ogólną i kartografię (1917–1918)⁹⁷. Bardzo pomagał Sawickiemu przy organizacji uniwersyteckiej geografii.

W latach I. wojny światowej pole aktywności Sawickiego uległo wyraźnemu poszerzeniu, zarówno jeżeli chodzi o badania naukowe, jak też w zakresie działalności organizacyjnej. Mało znanym fragmentem jego biografii z tego okresu jest uczestnictwo w pracach austriackiego c. k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie, a właściwie w utworzonej przy Gubernatorstwie w 1916 r. Komisji Naukowej (*Wissenschaftliche Studien Kommission beim Militär-General-Gouvernement Lublin*). Przewodniczącym Komisji był znany geolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Morozewicz, a jednym z nielicznych polskich członków właśnie Sawicki. W Komisji działał w okresie od połowy 1916 r. do października 1918 r. Intensyfikacja prac terenowych przypadała na rok 1917. Bardzo

---

⁹⁴ Mieczysław Klimaszewski, 1968, *Przedmowa* [w:] Maria Dobrowolska, Rodion Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1984)*, Warszawa, s. 10.

⁹⁵ Pismo L. Sawickiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 4 maja 1920 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180; o memoriale Sawickiego do Wiednia wiemy tylko z tego pisma.

⁹⁶ Cyt. za: M. Dobrowolska, 1976, *Działalność Stanisławy Niemcówny w zrzeszeniach geograficznych i w organizacjach naukowo dydaktycznych* [w:] Adam Jelonek, Tadeusz Gawęł (red.), *Stanisława Niemcówna pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa*, Kraków, s. 13. *Dzienniki* te S. Niemcówna przekazała prof. M. Dobrowolskiej, nie upoważniając jej jednak do ich upowszechniania. Obejmują one ostatnie lata gimnazjalne (w 1910 r. złożyła maturę) po rok 1920.

⁹⁷ S. T. Sroka, *Smoleński Jerzy...*, dz. cyt., s. 264.

wysoko są oceniane wyniki badań Sawickiego w tej austriackiej (południowej) części Królestwa Polskiego. Uwagi te dotyczą zwłaszcza prac: *Lubartowem Seen* (1918), *Wiadomość o środkowopolskiej morenie czołowej* (1922) oraz *Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie* (1925) (ryc. 4.43). Henryk Maruszczak podkreśla, że prowadzone wtedy badania miały wiele cech wypraw naukowych, którym Sawicki poświęcał tak wiele uwagi w latach międzywojennych⁹⁸. Dodajmy, że wiele interesujących informacji o działalności Komisji zawierają wspomnienia profesora UJ Kazimierza Władysława Komanieckiego, w roku 1922 ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Pisał tam m. in.: „[...] głośnym było w lecie 1918 r. odmówienie ze strony Generalnego Gubernatorstwa w Warszawie pozwolenia na przyjazd do okupacji niemieckiej trzem członkom tzw. „Oesterreichisch-ungarische Studienkommission”: profesorowi Morozewiczowi, prof. Sawickiemu i dr Radziszewskiemu. Krajowy Komisariat cywilny Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie interweniował w tej sprawie, ale na próżno. [...] Co się zaś tyczy profesora Sawickiego, to mu zarzucano głównie, że w cyklu wykładów urządzonych w Warszawie wspólnie z profesorem Morozewiczem miał podnosić koncepcję państwa polskiego, stworzoną przez Bolesława Chrobrego i wyrazić życzenie, by Polacy skierowali ekspansywnie siły na Wschód i Zachód. Ten „Zachód” stał się właśnie kamieniem obrazy”⁹⁹.

Pod koniec wojny Sawicki zaczął się przez moment wiązać z Warszawą. Przede wszystkim był jednym z inicjatorów (obok B. Olszewicza) utworzenia Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Pierwsze zebranie, powołujące Zarząd Tymczasowy, odbyło się 5 listopada 1917 r. w Zakładzie Geologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, kierowanym przez Jana Lewińskiego. Właściwe zebranie organizacyjne miało miejsce w dniu 27 stycznia 1918 r. Prezesem został wybrany J. Lewiński, sekretarzem B. Olszewicz, zaś Sawicki został mianowany pierwszym redaktorem organu Towarzystwa – „Przeglądu Geograficznego”. W tym samym czasie władze Uniwersytetu Warszawskiego powołały w dniu 1 kwietnia 1918 r. Zakład Geograficzny. Początkowo na kierownika przewidywano Eugeniusza Romera, jednak zgody na jego kandydaturę nie wyraziły władze niemieckie. Wtedy zaproponowano Katedrę Ludomirowi Sawickiemu. Jego nominacja była tak oczywista i pewna dla wszystkich, że został poproszony o zajęcie się organizacją i wyposażeniem tej placówki. Jednak również w tym przypadku osoba kandydata wzbudziła zdecydowany sprzeciw niemieckich władz okupacyjnych. Odmówiły jego nominacji argumentując to faktem, że był on poddanym austriackim¹⁰⁰.

⁹⁸ Jedynym szerszym opracowaniem tego fragmentu życia Sawickiego jest artykuł Henryka Maruszczaka, 2000, *Epizod „lubelski” w działalności naukowej Ludomira Sawickiego, profesora geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, s. 109–115.

⁹⁹ K. W. Komaniecki, 1927, *Czasy lubelskie. Wspomnienia i dokumenty (18 IV 1916–2 XI 1918)*, Kraków, s. 60.

¹⁰⁰ Z. Mikulski, 1999, *Geografia warszawska na tle stanu nauki polskiej po I wojnie światowej* [w:] Andrzej Lisowski (red.), *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*, Warszawa, s. 41–42; Z. Mikulski, 2000, *Związki geografii krakowskiej i warszawskiej w ujęciu historycznym* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy ...*, dz. cyt., s. 105; Andrzej Richling, 2008, *90 lat geografii w Uniwersytecie Warszawskim* [w:] Andrzej Lisowski (red.), *90 lat geografii w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa, s. 16; B. Olszewicz, 1968, *Powstanie Polskiego Towarzystwa Geograficznego* [w:] Roman Biesiada (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, Warszawa, s. 10.

Sawicki był w wyraźnej opozycji w stosunku do wyznawców polityki proaustriackiej, którzy przyszłość Polski upatrywali w kontynuacji powiązań z Austrią. Był zdecydowanym zwolennikiem kierunku niepodległościowego, podobnie zresztą jak większość profesorów Uniwersytetu. Pisywał do powstałego w Krakowie w 1917 r. pisma „Kultura Polska”, które faktycznie było organem Polskiej Organizacji Wojskowej, grupującej sympatyków Józefa Piłsudskiego¹⁰¹. Wspólnie ze Smoleńskim byli jednymi z sygnatariuszy głośnego „Listu do Koła Polskiego w Wiedniu”¹⁰², który wysłano w imieniu Nauki Polskiej. Podpisy pod nim złożyli uczeni z Krakowa i ze Lwowa (m.in. Eugeniusz Romer). Sygnatariusze apelowali do polskich posłów, aby podjęli wszelkie działania zmierzające do „przywrócenia Niezależnej Polski” i zjednoczenia wszystkich ziem Polski w jedno niezależne Państwo¹⁰³.

Nadeszła długo oczekiwana przez Polaków niepodległość. Kraków był pierwszym polskim miastem, który obalił obce władze. Już w dniu 31 października 1918 r., gdy wojna jeszcze trwała i wszystkie ziemie polskie nadal były opanowane przez okupantów, w Krakowie zawisły flagi narodowe, a żołnierze przejęli miasto we władanie¹⁰⁴. W tym wyjątkowym dniu Senat Uniwersytetu podjął specjalną rezolucję:

„Uniwersytet Jagielloński przez przeszło 500 lat był ostoją kultury i narodowego życia Polski, a w dniach ucisku ostatniego stulecia, starał się w swoich murach utrzymać i całą Polskę rozkrzewiać duchową spuściznę naszego narodu. Dalszy pomyślny rozwój kultury narodowej jest możliwy tylko i wyłącznie przy istnieniu prawowitego, silnego i ojczyściego rządu. Dlatego dziś w dniach zmartwychwstania Ojczyzny, gdy urzeczywistniają się marzenia tylu pokoleń naszego narodu, z radością wita stara Jagiellońska Szkoła Polski Rząd stworzony w Warszawie, uważając, że dziś już on jedynie jest powołany do zawiadywania wszystkimi gałęziami życia na całym obszarze ziem Polski. Senat Akademicki oświadcza przeto, że od dnia dzisiejszego za swą władzę zwierzchnią uznaje jedynie Rząd Zjednoczonej Polski w Warszawie”¹⁰⁵.

Stanowisko Senatu odbiło się głośnym echem zarówno w Krakowie, jak też w kraju. Bowiem w tym historycznym momencie najważniejszą rzeczą dla Polski było uznanie przez wszystkie regiony i środowiska jednego centralnego rządu w Warszawie. Apel Uniwersytetu poparły władze miasta, a dyskutowano o nim powszechnie w różnych gremiach. Uniwersytet wniósł zatem swoją „cegiełkę” w unormowanie ówczesnej sytuacji politycznej. W miejsce funkcjonującej w Warszawie Rady Regencyjnej oraz utworzonego w Lublinie przez Ignacego Daszyńskiego Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, powstał w stolicy rząd centralny. W dniu 11 listopada 1918 r. powołał go Józef Piłsudski¹⁰⁶.

---

¹⁰¹ U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 64–65, 67.

¹⁰² Koło Polskie w Wiedniu stanowiło ugrupowanie posłów polskich z Galicji w parlamencie austriackim.

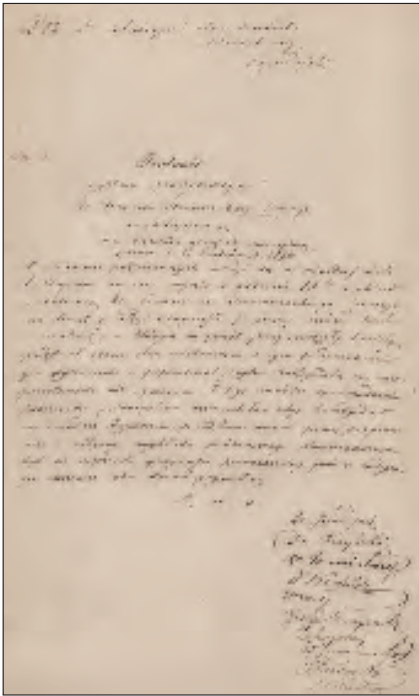
¹⁰³ List do Koła Polskiego w Wiedniu z dnia 9 maja 1917 r. – Arch. UJ, sygn. S II 546.

¹⁰⁴ J. M. Małecki, 1997, *Pierwsze tygodnie w wolnej Polsce (listopad-grudzień 1918 r.)*, [w:] J. Bieniarzówna, J. M. Małecki (red.), *Kraków w latach 1918-1939*, Kraków, s. 7.

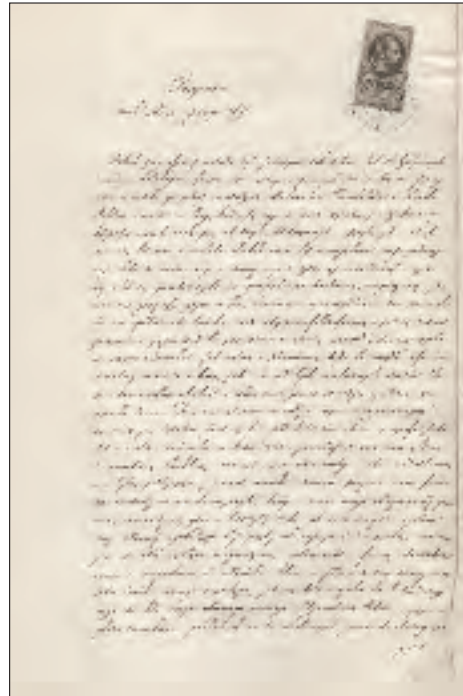
¹⁰⁵ Pismo Sekretarza Senatu Akademickiego UJ do prasy z dnia 31 października 1918 r. – Arch. UJ, Sygn. S II 880.

¹⁰⁶ J. M. Małecki, *Pierwsze tygodnie...*, dz. cyt., [w:] J. Bieniarzówna, J. M. Małecki (red.), *Kraków w latach 1918-1939*, dz. cyt., s. 10-11.

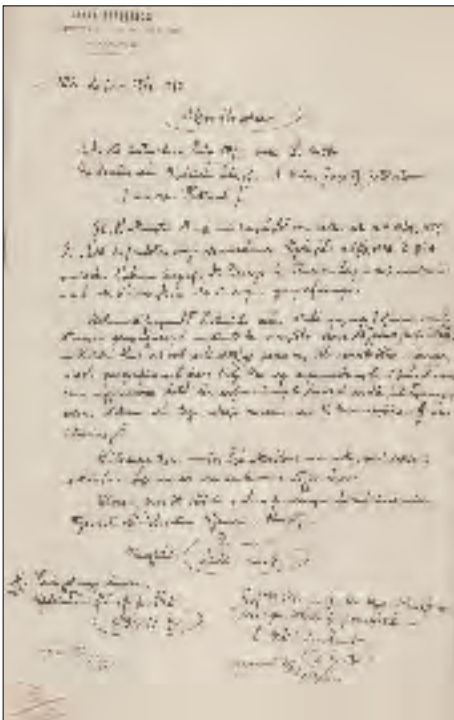

Ryc. 4.5. F. Czerny. Protokół z wykładu habilitacyjnego, 15. 10. 1876 – Arch. UJ, sygn. WF II 121.

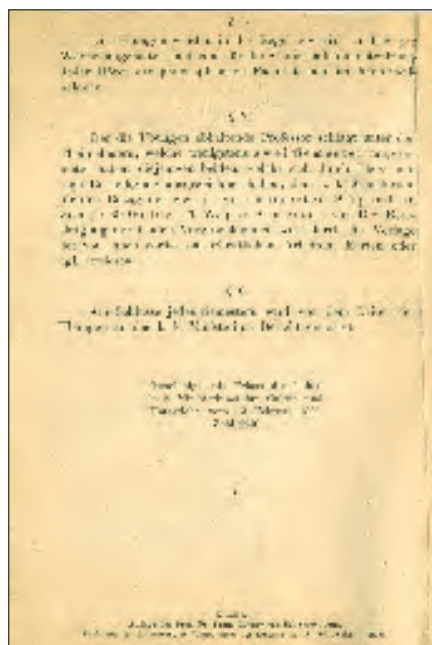
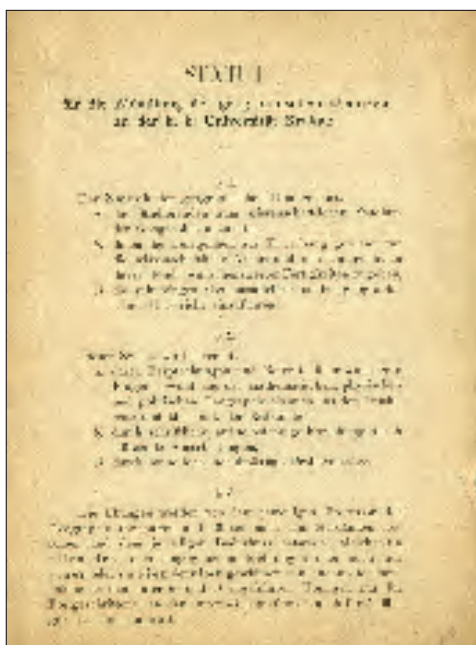

Ryc. 4.6. F. Czerny. Fragment Programu wykładów geografii, przedstawionego Wydziałowi Filozoficznemu UJ 18. 11. 1876. – Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Ryc. 4.7. Zawiadomienie o odmowie zatwierdzenia przez Ministra Wyznań i Oświecenia wniosku F. Czernego o utworzenie seminarium geograficznego, 13. 01. 1890. – Arch. UJ, sygn. S II 880.

Ryc. 4.8.–4.9. Statut odbywania ćwiczeń z geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim, 1890. – Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 4.10. Przykład pracy seminaryjnej wykonywanej u F. Czernego: Tadeusz Miciński, Kultura japońska na tle geograficzno-historycznym, ok. 1895. Autor studiował na Uniwersytecie w latach 1893-1895 filozofię. Późniejszy wybitny poeta, dramaturg, prozaik i publicysta. – Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 4.11. F. Czerny. Strona tytułowa pracy Ogólna geografia handlowa, Kraków 1889.

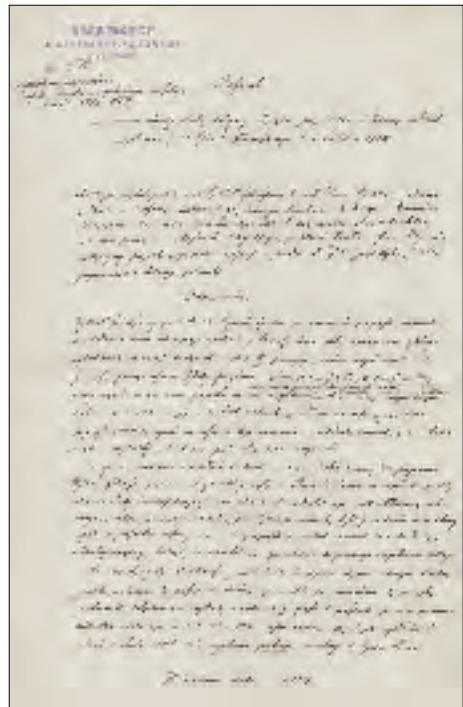
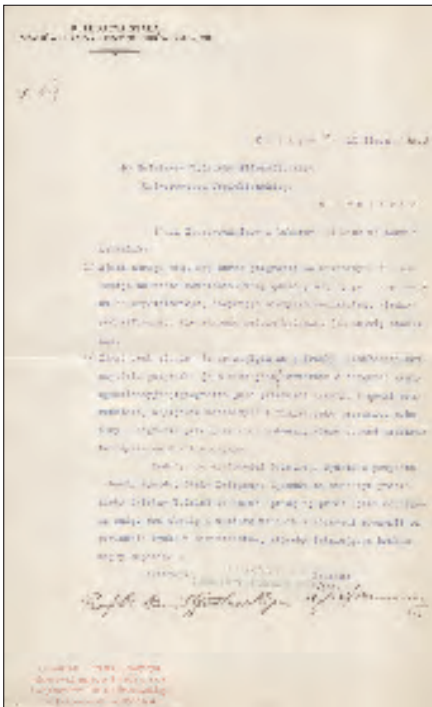
Ryc. 4.14. Profesorowie Wydziału Filozoficznego UJ, ok. 1890. Trzeci rząd, czwarty od lewej F. Czerny.
Arch. UJ, sygn. F 5516 IV.

Ryc. 4.15. Uroczystość otwarcia Collegium Novum, 1887. Rys. J. Kossak. Źródło: „Kłosy” 1887.

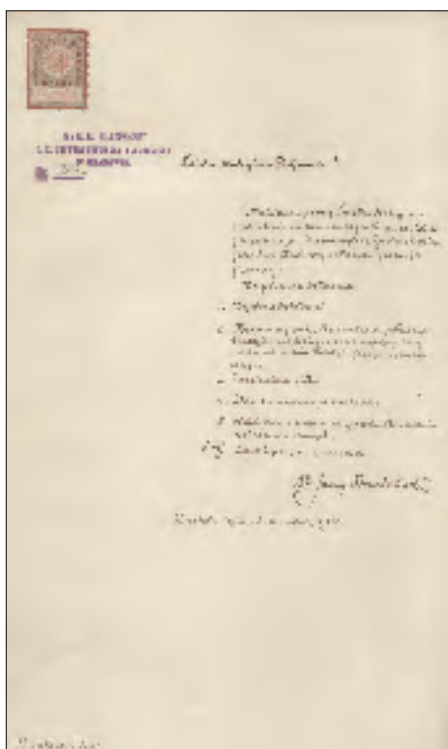

Ryc. 4.16. Collegium Novum oraz Collegium Maius, ok. 1900. Kraków, Salon Malarzy Polskich. Zbiory A. Jackowskiego.

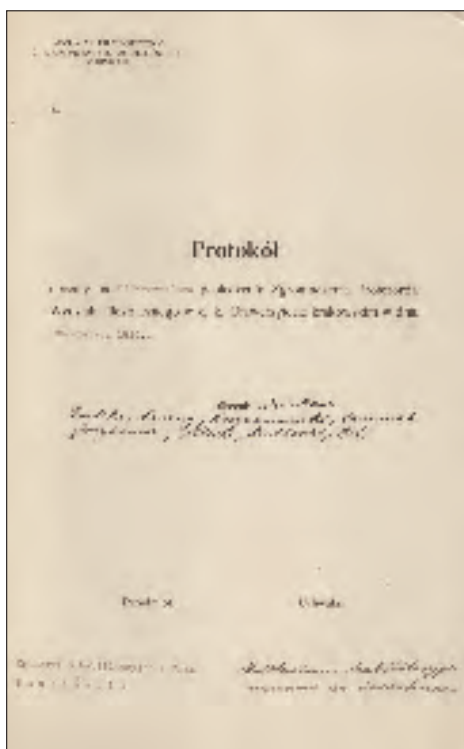

Ryc. 4.17.–4.18. Uchwała X. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich dot. kształcenia na Uniwersytecie nauczycieli geografii, 12. 07. 1908. oraz odpowiedź Wydziału Filozoficznego, sporządzona przez F. Czernego. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Ryc. 4.19. J. Smoleński. Podanie o udzielenie *veniam legendi* na Wydziale Filozoficznym UJ, 18. 04. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

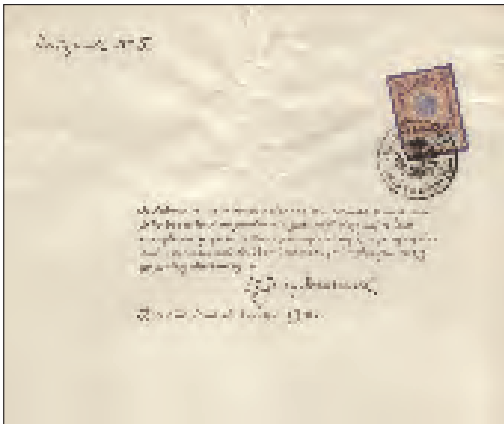

Ryc. 4.20. Pierwsza strona protokołu z kolokwium habilitacyjnego J. Smoleńskiego, 25. 05. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

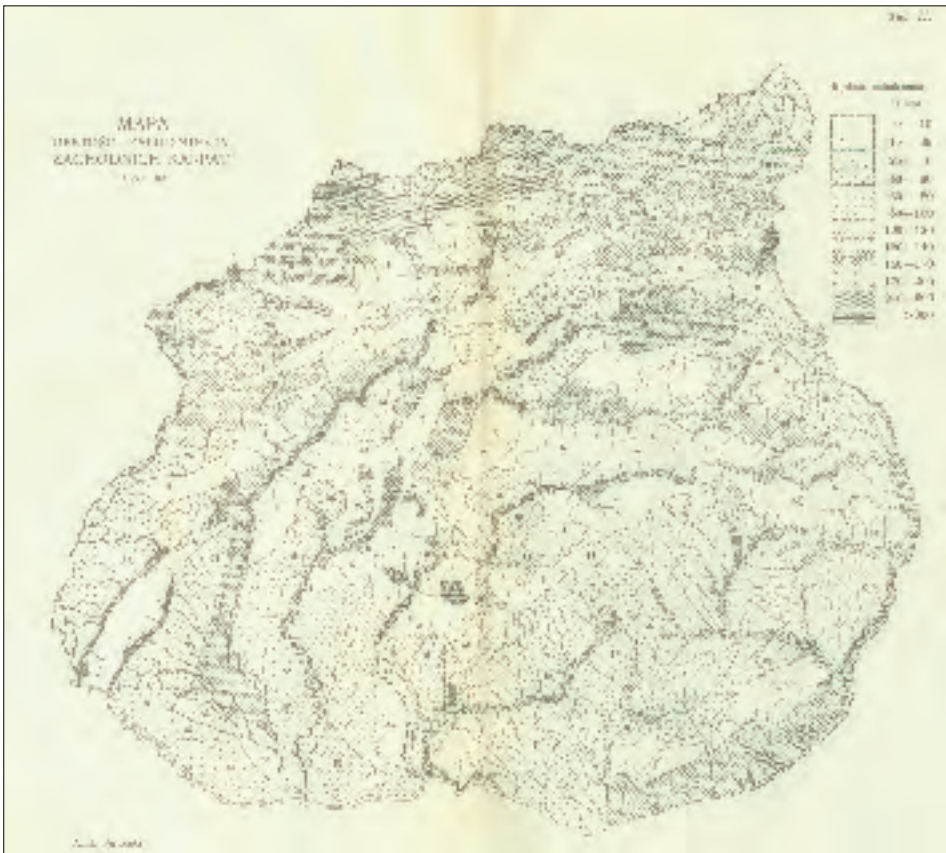

Ryc. 4.21. J. Smoleński. Nominacja na docenta prywatnego na Wydziale Filozoficznym UJ, 29. 08. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Ryc. 4.22. J. Smoleński. Oświadczenie dotyczące wykorzystywanych podczas zajęć pomocy dydaktycznych, 18. 04. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

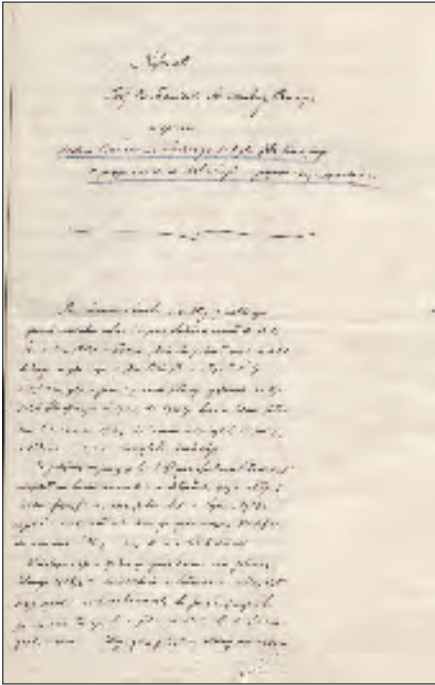

Ryc. 4.23. Ludomir Sawicki. Fragment poświadczenia o odbyciu studiów w Uniwersytecie Wiedeńskim, 31. 07. 1907. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

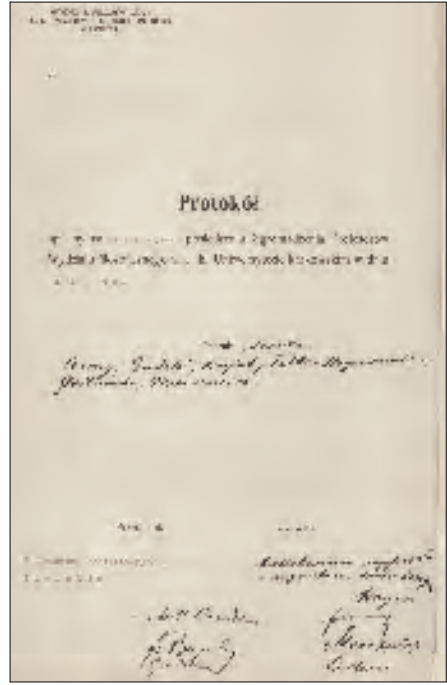

Ryc. 4.24. L. Sawicki, Fragment pracy Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich, Kraków 1910. Mapa gęstości zaludnienia Zachodnich Karpat.

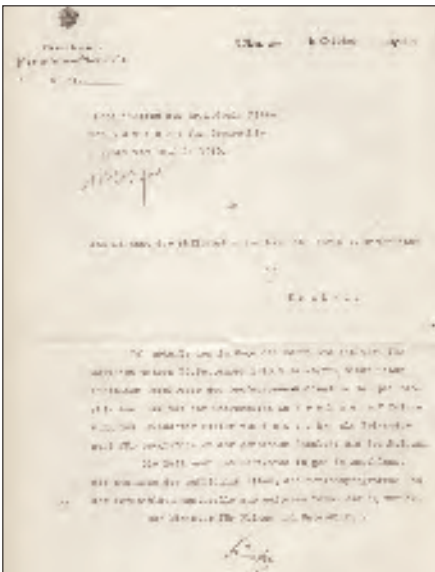

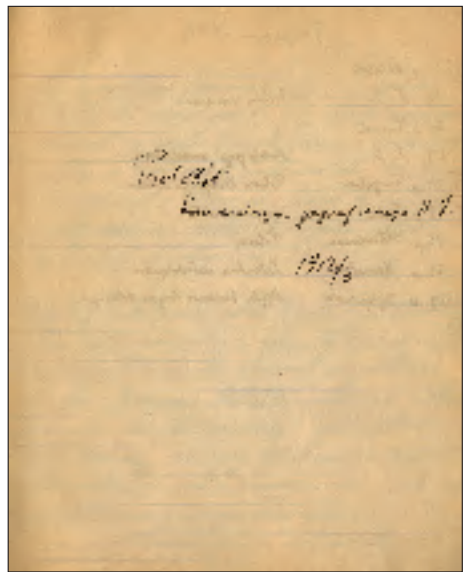
Ryc. 4.25. L. Sawicki. Fragment recenzji habilitacyjnej, przygotowanej przez F. Czernego, 14. 06. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Ryc. 4.26. Pierwsza strona z protokołu z kolokwium habilitacyjnego L. Sawickiego, 4. 07. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Ryc. 4.27. L. Sawicki. Nominacja na docenta prywatnego na Wydziale Filozoficznym UJ, 6. 10. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Ryc. 4.28. Strona tytułowa zeszytu zawierającego sprawozdania z konwersatorium geograficznego prowadzonego przez L. Sawickiego, 1912/1913. Sprawozdania takie były prowadzone aż do śmierci Sawickiego. Zwyczaj ten przyjął również J. Smoleński. Arch. IGiP UJ.

WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
 W WILNIE
 14.05.1916.

Szanowny Panie Dyrektorze!

Dziękuję bardzo za wiadomość z dnia 10.05.1916 r. i za wyrażenie przez Państwa Wydziału Filozoficznego gotowości do ewentualnego przyjęcia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Jest mi to bardzo miłą wiadomością i bardzo mi zależy na tym, aby Państwa Wydział Filozoficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Geograficznego.

W tym celu proszę o wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny zgody na to, aby Państwa Wydział Geograficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Filozoficznego.

Z wyrazami szacunku
 Eugeniusz Romer

Szanowny Panie Dyrektorze!

Dziękuję bardzo za wiadomość z dnia 10.05.1916 r. i za wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny gotowości do ewentualnego przyjęcia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Jest mi to bardzo miłą wiadomością i bardzo mi zależy na tym, aby Państwa Wydział Filozoficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Geograficznego.

W tym celu proszę o wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny zgody na to, aby Państwa Wydział Geograficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Filozoficznego.

Z wyrazami szacunku
 Eugeniusz Romer

Ryc. 4.32.–4.33. Eugeniusz Romer. Odpowiedź skierowana do Wydziału Filozoficznego UJ w sprawie ewentualnego przejęcia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim, 14. 05. 1916. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
 W WILNIE
 25.05.1910.

Szanowny Panie Dyrektorze!

Dziękuję bardzo za wiadomość z dnia 10.05.1910 r. i za wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny gotowości do ewentualnego przyjęcia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Jest mi to bardzo miłą wiadomością i bardzo mi zależy na tym, aby Państwa Wydział Filozoficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Geograficznego.

W tym celu proszę o wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny zgody na to, aby Państwa Wydział Geograficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Filozoficznego.

Z wyrazami szacunku
 Eugeniusz Romer

Szanowny Panie Dyrektorze!

Dziękuję bardzo za wiadomość z dnia 10.05.1910 r. i za wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny gotowości do ewentualnego przyjęcia Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Jest mi to bardzo miłą wiadomością i bardzo mi zależy na tym, aby Państwa Wydział Filozoficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Geograficznego.

W tym celu proszę o wyrażenie przez Państwa Wydział Filozoficzny zgody na to, aby Państwa Wydział Geograficzny mógł w pełni skorzystać z pomocy i doświadczeń Państwa Wydziału Filozoficznego.

Z wyrazami szacunku
 Eugeniusz Romer

Ryc. 4.34.–4.35. Odpowiedź rektora Uniwersytetu Lwowskiego w sprawie ewentualnego przejęcia przez E. Romera Katedry Geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim, 25. 05. 1910. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Ryc. 4.36. L. Sawicki. Strona tytułowa pracy Podróż morfologiczna przez północne Włochy, Lwów 1909, w której relacjonuje swoją wędrowkę z W. M. Davisem

Ryc. 4.37. L. Sawicki. Strona tytułowa pracy Studya nad Abisynią, Warszawa 1913.

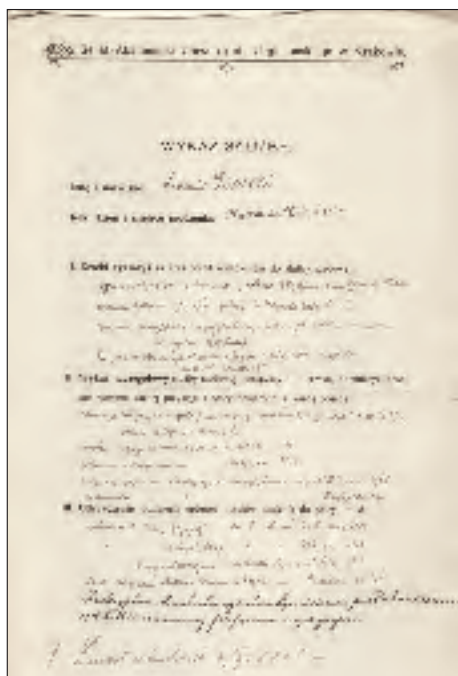

Ryc. 4.38. J. Smoleński. Strona tytułowa pracy Krajobraz Polski, Warszawa 1912.

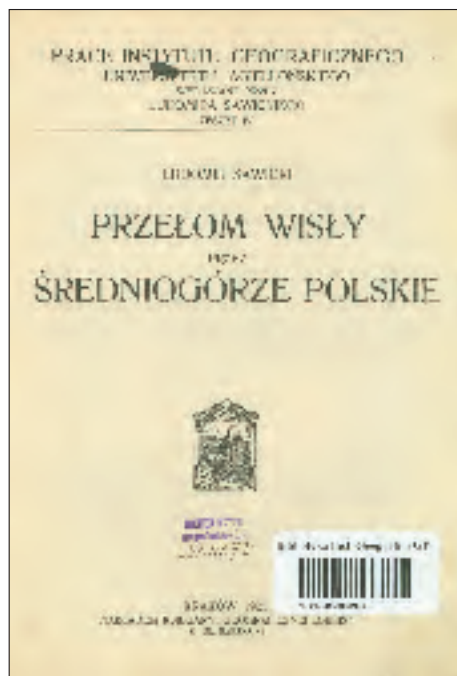

Ryc. 4.39. L. Sawicki. Nominacja na profesora nadzwyczajnego w Uniwersytecie Jagiellońskim, 11. 12. 1916. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

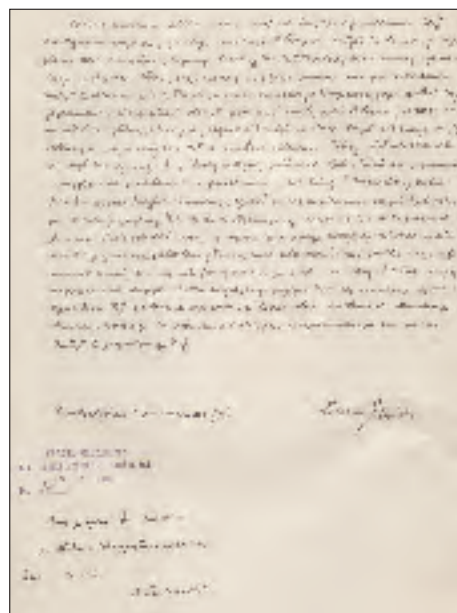
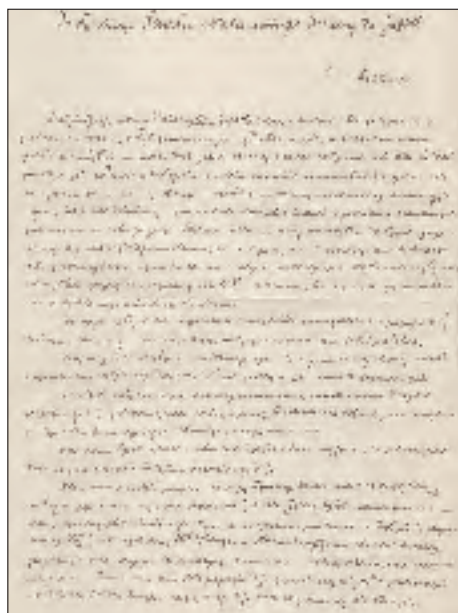

Ryc. 4.40. L. Sawicki „Wykaz służby”, sporządzony prawdopodobnie w momencie nominacji profesorskiej w 1916 r. Potem „Wykaz” był uzupełniany przez urzędnika administracji uniwersyteckiej. *Arch. UJ, sygn. S II 619.*

Ryc. 4.43. L. Sawicki. Strona tytułowa pracy *Przełom Wisły przez średniogórze polskie*, Kraków 1925.

Ryc. 4.41.–4.42. L. Sawicki. Pismo do Senatu UJ w sprawie warunków lokalowych Instytutu Geograficznego, 12. 10. 1916. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

Rozdział 5

Kształtowanie się krakowskiej szkoły geograficznej (1919–1939)

5.1. Trudne początki

Lata wojenne nie zahamowały rozwoju krakowskiej geografii. Uniwersytet funkcjonował w miarę normalnie, odbywały się wykłady, seminaria i inne zajęcia dydaktyczne. W dniu 5 kwietnia 1919 r. Sawicki uzyskał stanowisko profesora zwyczajnego (ryc. 5.1, 5.2). Od razu też podjął intensywne starania o zatrudnienie w Instytucie Jerzego Smoleńskiego. Na razie skończyło się to tym, że w dniu 29 sierpnia 1920 r. Ministerstwo dopuściło go do docentury prywatnej z zakresu geografii fizycznej¹. Oba liderom pomagali na co dzień wolontariusze, a także studenci. Wymieńmy m.in. Stanisławę Niemcównę, Marię Mrazkówkę [Dobrowską] (1918–1919), Adama Gadomskiego (1920), Juliana Męcińskiego (1920), do których dołączył wkrótce lektor kartografii Stanisław Korbel (zajęcia od 1921 r., etat od 1924). W dziedzinie dydaktyki naczelnym zadaniem Instytutu było kształcenie geografów dla szkolnictwa, głównie średniego, a także dla katedr geografii ekonomicznej w wyższych szkołach handlowych.

Główną ideą, jaka przez wiele lat przyświecała Sawickiemu, było uzyskanie dla geografii godziwych warunków lokalowych. Od spełnienia tego warunku uzależniał dalszy rozwój tej dyscypliny, a także kształcenie specjalistów – geografów. Niemal nazajutrz po odzyskaniu przez nasz kraj niepodległości Sawicki wystosował do władz państwowych memoriał w tej sprawie. Był on niemal wierną kopią apelu skierowanego w 1916 r. do władz austriackich. Do dokumentu tego jeszcze powrócimy. Wiosną 1919 r. Wydziałowa Komisja Budowlana uznała, że do „naglących potrzeb należy wynajęcie jakiegoś gmachu m. in. dla Instytutu Geograficznego”².

---

¹ Pismo Dziekana Wydziału Filozoficznego do J. Smoleńskiego z dnia 12 września 1920 r. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

² Protokoły Wydziałowej Komisji budowlanej z posiedzeń 28 III, 4 IV i 11 IV 1919 r. Arch. UJ, sygn. WF II 80.

Początkowe trudności niepodległego państwa raczej nie sprzyjały rozwojowi nauki i szkolnictwa wyższego, jak zresztą również innych dziedzin życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Obszary poszczególnych zaborów znajdowały się na różnym poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego, ujednoczenia wymagała sieć komunikacyjna, zwłaszcza kolejowa. Różne też były tradycje w zakresie szkolnictwa wyższego. Uniwersytety polskie cierpiały na chroniczny brak środków materialnych. Od podstaw tworzone placówki uniwersyteckie w Poznaniu i Lublinie (Katolicki Uniwersytet Lubelski), przystąpiono do odtwarzania uniwersytetu w Wilnie, rozwijano sieć obiektów utworzonego w 1915 r. Uniwersytetu Warszawskiego. W najlepszej sytuacji znajdowały się „stare” placówki uniwersyteckie w Krakowie i we Lwowie.

Oczywiste jest jednak, że skutki wojny nie mogły ominąć również Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wraz z jej wybuchem przerwano niemal wszystkie prowadzone prace remontowe i budowlane. Część obiektów zostało zajętych na cele wojskowe, m. in. na lazarety. Stacjonujące w nich oddziały wojskowe na ogół doprowadzały do kompletnej dewastacji budynków. Pierwsze lata powojenne zapisały się w dziejach uczelni przede wszystkim bardzo niekorzystną sytuacją finansową. Znaczna część obiektów wymagała remontów. Wobec braku pomieszczeń dydaktycznych Uniwersytet zmuszony był wynajmować lokale od mieszkańców lub różnych instytucji, a że często brakowało pieniędzy na opłacanie czynszów, wielu placówkom uniwersyteckim groziła eksmisja³. Mimo tych trudności, zajęcia dydaktyczne były prowadzone na bieżąco. Cierpiała natomiast działalność naukowa, która do pełnej równowagi powróciła dopiero kilka lat później.

Normalne funkcjonowanie uczelni było utrudnione również poprzez zmieniającą się sytuację polityczną kraju. Mamy tu na myśli przede wszystkim zagrożenie dopiero co uzyskanej niepodległości przez najazd wojsk bolszewickich, a także brak ostatecznej stabilizacji granic Rzeczypospolitej.

Wojna z Rosją Sowiecką w 1920 r. bardzo rozgrzała nastroje patriotyczne w Uniwersytecie. Do ochotniczej służby wojskowej zgłosiło się 28 pracowników naukowych, których nazwiska rektor Kazimierz Estreicher przekazał w dniu 9 sierpnia 1920 r. do Dowództwa Okręgu Generalnego w Krakowie. Na liście tej znajdowało się dwóch geografów. Ludomir Sawicki prosił o przydział do służby kartograficznej, natomiast Jerzy Smoleński przedstawił dwie propozycje: służba kartograficzna lub skierowanie na front. Na szczęście zwycięstwo odniesione przez Józefa Piłsudskiego uwolniło obu uczonych od konieczności uczestnictwa w wojnie. Dodajmy jednak, że Jerzy Smoleński bardzo zaangażował się w 1919 r. w sprawę obrony Lwowa. Pracował w Sekcji Opieki nad Uchodźcami, prowadząc trzy schroniska dla uciekinierów⁴. W obronie Lwowa oraz w wojnie bolszewickiej uczestniczył – jako żołnierz Wojska Polskiego – Wiktor Ormicki, który dopiero po odejściu z armii związał się z Uniwersytetem Jagiellońskim. Za obronę Lwowa i Przemysła został wyróżniony specjalnymi odznaczeniami⁵.

Wielu naukowców Uniwersytetu zaangażowało się w sprawy odbywających się w latach 1920 i 1921 plebiscytów. Szczególnie aktywnie uczestniczyli w pracach związanych

---

³ J. Dybiec, 2000, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków, s. 11.

⁴ S. Leszczycki, 1946, *Jerzy Smoleński 1881–1940, profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 4.

⁵ I. Ormicka, „Do Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, msszp. z dnia 29 maja 1945 r. – Arch. UJ, sygn. KHUW 19.

z plebiscytem na Górnym Śląsku (1921). Już w końcu 1918 r. pracownicy uczelni brali udział także w komisji powołanej przez Towarzystwo Tatrzańskie, której celem były działania na rzecz przyszłości Spisza, Orawy i okręgu czadeckiego. Zespół ten przygotował materiały, mające uświadomić władzom polskim oraz uczestnikom konferencji pokojowej w Paryżu prawa naszego państwa do tych ziem. Oprócz przygotowywania specjalnych memoriałów, członkowie Komisji prowadzili szeroką akcję uświadamiającą, wygłaszając dziesiątki wykładów i odczytów. Aktywnymi uczestnikami tego gremium byli m. in. Ludomir Sawicki, Jerzy Smoleński, Franciszek Bujak, Walery Goetel. Te same osoby włączyły się następnie do prac powstałego w 1919 r. w Krakowie Komitetu Narodowego Obrony Spisza, Orawy, czadeckiego i Podhala. W pracach uczestniczyli również studenci. W czerwcu 1920 r. o udział w pracach plebiscytowych zaapelował Senat UJ.

Podobną aktywność wykazywali pracownicy w przypadku plebiscytu na Górnym Śląsku. Działania, mające na celu uświadomienie społeczeństwu i światu polskości ziem śląskich, podjęto już w 1918 roku. W listopadzie tegoż roku grupa profesorów opublikowała apel wzywający do podjęcia zdecydowanych kroków, aby Górny Śląsk nie został oderwany od Polski. Współpracowano z działającym w Krakowie Towarzystwem Ochrony Zachodnich Kresów Polski. Po upadku pierwszego powstania śląskiego i na wieść o planowanym plebiscyście profesorowie organizowali kursy szkoleniowe dla pochodzących z tej dzielnicy działaczy plebiscytowych; w lecie 1920 r. zorganizowano kursy dla nauczycieli górnośląskich, w których aktywnie uczestniczył Jerzy Smoleński. W styczniu 1921 r. Polski Komisariat Plebiscytowy w Bytomiu zwrócił się do władz Uniwersytetu z prośbą o umożliwienie przyjazdu na Górny Śląsk profesorom dla „prowadzenia pracy oświatowej wśród ludu górnośląskiego”. Rektor poparł wszelkie wyjazdy na Śląsk⁶. W dniu 4 marca 1921 r. Rada Wydziału Filozoficznego rozpatrzyła pozytywnie prośbę Ludomira Sawickiego, który prosił o dwa wolne dni w tygodniu na okres trwania plebiscytu na Górnym Śląsku⁷. Pracownicy wygłaszali odczyty w wielu miejscowościach Górnego Śląska, dotyczące literatury polskiej, historii i geografii tego regionu. Mimo niepomyślnego wyniku plebiscytu i włączenia do Polski tylko części Śląska, zaangażowanie profesorów UJ, w tym również geografów, w sprawy tego regionu było nadal bardzo żywe. Opowiemy o tym w innym miejscu.

Dodajmy też, że w latach 1918–1920 Ludomir Sawicki był członkiem Komisji Likwidacyjnej dla opracowania i rewindykacji polskich zbiorów kartograficznych. W ramach Komisji przez kilka miesięcy przebywał w Wiedniu, opracowując m. in. *Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu odnoszących się do Ziemi Polskich* (1921).

W tym wyjątkowym okresie sprawy uniwersyteckiej geografii dźwigał na swoich barkach przede wszystkim Ludomir Sawicki, który jako jedyny posiadał etat. Jerzy Smoleński ciągle był docentem prywatnym, a prowadzone przez niego zajęcia wynikały z przywileju *veniam legendi*. W latach 1919–1921 pracował w krakowskiej ekspozyturze Państwowego Instytutu Geologicznego. W 1920 r. otrzymał propozycję objęcia katedry geografii na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu S. Batorego w Wilnie, ale propozycję tę odrzucił. Prowadzono z nim również rozmowy na temat utworzenia placówki geograficznej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim⁸. Wreszcie starania Sawickiego dały efekt

---

⁶ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 668–670.

⁷ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 4 marca 1921 r. Arch. UJ, sygn. WF II 48.

⁸ J. Flis, 1988, *Jerzy Smoleński – uczone i wychowawca*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 12.

i w dniu 1 lipca 1921 r. Smoleński uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego. W tym momencie sprawa jego ewentualnego zatrudnienia w Lublinie stała się nieaktualna.

Uniwersytet Jagielloński, podobnie jak inne szkoły wyższe, boleśnie odczuwał systematyczne ograniczanie przez władze środków budżetowych, przeznaczonych na nowe inwestycje czy na prace remontowo-adaptacyjne. Ministerstwo WRiOP nieustannie groziło cięciami budżetowymi, co mogło doprowadzić do rezygnacji z przyjętych planów rozwoju uczelni czy poszczególnych dyscyplin naukowych. Podjęto próby przeciwdziałania polityce prowadzonej przez władze. Szczególnie wyróżnił się w tym zakresie Wydział Filozoficzny, którego profesorowie opublikowali w dniu 6 grudnia 1925 r. memoriał pt. *W obronie budżetu nauki twórczej*. Dokument ten podpisało 28 profesorów, m.in. Jerzy Smoleński i Władysław Szafer⁹. Ludomir Sawicki przebywał w tym czasie za granicą, ale znając jego temperament i zaangażowanie w sprawę budowy nowego Instytutu zapewne byłby również sygnatariuszem tego memoriału.

Publikacja profesorów krakowskich stanowiła jeden z elementów toczzonej dyskusji, która ogarnęła całe środowisko naukowców polskich. Swoje poglądy uczeni zaprezentowali w cyklu artykułów, które ukazały się w 1925 r. w periodyku „Nauka Polska” pod wspólnym tytułem *Co Polska traci skutkiem niedostatecznego uprawiania nauki*. W kręgach uniwersyteckich panowało przekonanie, że podjęta akcja protestacyjna zakończy się sukcesem i uniemożliwi bądź znacznie ograniczy zapowiadaną przez władze redukcję budżetów szkół wyższych. Nie czekając na reakcję Ministerstwa opracowano *Mały program budowy na potrzeby budowlane Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w którym przewidziano wybudowanie w latach 1925–1930 kilkunastu nowych obiektów i remonty starych pomieszczeń. Wśród planowanych inwestycji znajdował się również budynek Instytutu Geograficznego.

Niestety już w momencie ukazania się *Małego programu...* okazał się on nieaktualny, jako że resort zapowiedział redukcję o 30% budżetów uczelni polskich na rok 1926. Zapowiedź ta zmobilizowała szkoły wyższe do energicznych wystąpień protestacyjnych. Uniwersytet Warszawski, działając z upoważnienia wszystkich uczelni, przedłożył memoriał w tej sprawie Premierowi RP (13 stycznia 1926). Stała Delegacja Zrzeszeń i Związków Profesorów Polskich Szkół Akademickich przekazała władzom memoriał, w którym domagano się przywrócenia dotacji do wysokości uznanej przez władze akademickie za minimalną¹⁰.

Niezależnie od wspólnych protestów uczelni, Uniwersytet szukał poparcia dla swoich argumentów w różnych środowiskach społecznych, m.in. wśród posłów. Niestety w związku z gwałtownym spadkiem kursu złotego podejmowane starania na niewiele się zdały. W styczniu 1926 r. minister Stanisław Grabski nakazał Uniwersytetowi (drogą telefoniczną!) natychmiastową redukcję 25% etatów naukowo-dydaktycznych i administracyjnych. Decyzji tej sprzeciwiły się wszystkie Wydziały, senat oraz rektor. W korespondencji między Uniwersytetem a Ministerstwem padało wiele gorzkich słów, które w rezultacie doprowadziły do pewnego złagodzenia stanowiska władz. Redukcja etatów okazała się mniejsza, ale przyznane środki finansowe ledwie umożliwiały podstawowe funkcjonowanie uczelni. Sytuacja w 1926 r. była bardzo dramatyczna, czego dowodem może być m. in. uchwała Senatu Uniwersytetu Warszawskiego, w której zagrożono, że w przypadku gdy

---

⁹ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 50–51.

¹⁰ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 51.

sytuacja finansowa nie ulegnie radykalnej poprawie odwołana zostanie inauguracja roku akademickiego 1926/1927¹¹.

W kolejnych latach sytuacja niewiele się poprawiła, w każdym razie jeżeli chodzi o środki budżetowe. Każdego roku Uniwersytet występował do Ministerstwa o zwiększenie dotacji budżetowych. Petycje takie były niezbędne wobec stale wzrastających kosztów utrzymania bieżącego uczelni oraz konieczności intensyfikacji prac inwestycyjnych i remontowych. Cennym uzupełnieniem budżetu okazały się opłaty wnoszone corocznie przez studentów. Znaczną część uzyskanych tą drogą pieniędzy przeznaczano na utrzymanie Biblioteki Jagiellońskiej i niezbędne zakupy książek i czasopism, później stanowiły one także część środków przeznaczonych na budowę nowego obiektu biblioteki głównej. Posiadanie funduszy pochodzących z opłat studentów sprawiło też, że Ministerstwo zaczęło przychylniej rozpatrywać wnioski etatowe Uniwersytetu.

Sytuacja materialna zaczęła się powoli poprawiać, a najkorzystniejszą sytuację zanotowano w roku 1929/1930. W latach następnych pomoc państwa znowu zaczęła maleć. Wiązało się to przede wszystkim z panującym światowym kryzysem ekonomicznym. Wprowadzono bardzo restrykcyjną politykę finansową. Przydzielane uczelni kwoty wpływały nieregularnie, co powodowało, że niekiedy Uniwersytet nie posiadał środków na wypłaty miesięcznego uposażenia. W związku z rozszerzającym się kryzysem Ministerstwo dokonało w 1932 r. zmiany polityki finansowej, tworząc m. in. Fundusz Opłat Studenckich. Z gromadzonych przez Fundusz pieniędzy miała być finansowana nie tylko pomoc dla studentów, ale również Biblioteka Jagiellońska, pracownie, seminaria, laboratoria. Ograniczenie dotacji z budżetu państwa spowodowało podniesienie opłat studenckich. To z kolei groziło dużą fluktuacją liczby studentów. Mimo, że doraźnie pieniądze z Funduszu pozwalały na codzienną działalność uczelni, to nie mogły stanowić głównego źródła finansowania prac inwestycyjnych. Zapewnić je mogły jedynie dotacje państwowe, o przywrócenie których Uniwersytet wielokrotnie występował. Sytuacja zaczęła się poprawiać od 1935 r., ale nauki przyrodnicze nadal odczuwały brak niezbędnych środków dla prowadzenia efektywnych badań naukowych i działalności dydaktycznej¹². Odnosiło się to również do geografii, a zwłaszcza do pokrywania przez uczelnię kosztów ćwiczeń terenowych. Niejednokrotnie część opłat za te ćwiczenia pokrywali studentom pracownicy z własnej kieszeni.

Celowo naświetliliśmy sytuację finansową szkolnictwa wyższego w tamtym okresie, a szczególnie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydawało się to nam niezbędne dla właściwego zrozumienia wysiłków, jakie wkładali nasi poprzednicy w stworzenie właściwych warunków rozwoju dla geografii. Pomimo wszelkich trudności udało im się utworzyć w Krakowie ośrodek geograficzny posiadający rangę międzynarodową.

5.2. Sprawy nowego lokalu

Wspominaliśmy już kilkakrotnie o podejmowanych przez Ludomira Sawickiego działań na rzecz uzyskania przez krakowską geografę odpowiedniego lokum. W swoim memoriale skierowanym do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

---

¹¹ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 52–53.

¹² J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 56–59.

z 4 maja 1920 r. w części wstępnej pisał: „Powołując się na memoriały i podania, przedłożone już Ministerstwu w sprawie stworzenia i umieszczenia Geograficznego Instytutu Uniwersytetu Jagiellońskiego, pragnę w tej sprawie, jednej z najpilniejszych Wydziału Filozoficznego U.J., przedłożyć Ministerstwu nowy wniosek. Wobec rozpaczliwego po prostu stanu tej sprawy w tej chwili i zagrożonych wskutek tego poważnych interesów nie tylko nauki, ale i szkolnictwa państwowego niech mi będzie wolno przedstawić w kilku słowach całą **martirologię** (podkr. aut.) usiłowań około stworzenia Geograficznego Instytutu U.J.” (ryc. 5.3).

Autor wniosku przypomina dalej dotychczasową sytuację lokalową geografii. Podkreśla, że „metody nowoczesnej geografii obejść się nie mogą bez wielostronnego i dobrze wyposażonego aparatu naukowego (kartograficznego, instrumentalnego i bibliograficznego) jak i dydaktycznego”. Warunków tych nie spełniały posiadane przez geografę pomieszczenia. „[...] w takich warunkach żaden sumienny badacz i nauczyciel nie może wziąć na siebie odpowiedzialności za zgodne z wymogami nauki wychowanie pokolenia badaczy, za zgodne z wymogami naszego szkolnictwa i z znaczeniem geografii w wychowaniu społeczeństwa kształcenie nauczycieli szkół średnich. [...] Katedra [...] nie ma najelementarniejszych warunków owocnej pracy. W jednym małym, trzykrotnym pokoju (około 50 m²) odbywają się wykłady a przede wszystkim liczne praktyczne ćwiczenia z kartografii i instrumentologii dla około 50 słuchaczy, przy 3 stołach i 15 krzesłach, ponieważ więcej pokój pomieścić nie może”¹³.

W tym samym pomieszczeniu znajdowały się ponadto półki i szafy ze zbiorami bibliotecznymi, kartograficznymi (około 5 tys. map), ilustracji (10 tys. sztuk), katalogami, „urzędowało” tu również Koło Geografów Słuchaczy UJ. Należy też przypomnieć, że formalnie lokal ten ciągle należał do Zakładu Paleontologicznego UJ. Kończąc ten wątek przytoczmy rozpaczliwe słowa Sawickiego: „W takich warunkach, trwających obecnie czwarty rok, a dających się dziś bardziej we znaki niż kiedykolwiek z powodu znacznego napływu słuchaczy, ręce wprost opadają. Nie można dłużej; ani o jedno półrocze dłużej brać na siebie odpowiedzialności wobec społeczeństwa i szkoły polskiej za niedostateczne wychowanie adeptów nauki i kandydatów stanu nauczycielskiego, tembardziej że geografia zaczyna słuszenie odgrywać poważną rolę w życiu publicznym i w szkolnictwie odrodzonej Ojczyzny”. Na marginesie należy podkreślić, że we wszystkich swoich wystąpieniach Sawicki zawsze wypuklał rangę polityczną, społeczną i kulturalną geografii w funkcjonowaniu państwa i życiu obywateli.

Wiosną 1919 r. obiekty uniwersyteckie wizytowała komisja sejmowa, która poparła stanowisko władz uczelni odnośnie pomieszczeń dla geografii. Dzięki zabiegom Sawickiego opinię komisji sejmowej w lipcu 1919 r. o złą sytuację lokalowej dostrzegły władze państwowe. Polecily one Wydziałowi Budowlanemu Starostwa Krakowskiego wyszukanie – we współpracy z Sawickim – odpowiedniego lokum. Niestety bardzo trudne w Krakowie warunki lokalowe, jak również istniejący wielki popyt ze strony różnych urzędów i instytucji na wszystkiego typu pomieszczenia sprawiły, że ta droga postępowania nie przyniosła efektów. Gdy poszukiwania lokalu przez Starostwo zawiodło, Sawicki osobiście wizytował wszystkie obiekty uniwersyteckie, mając nadzieję, że może odkryje coś wolnego

---

¹³ Pismo L. Sawickiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie z dnia 4 maja 1920 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180. Kolejne dwa cytaty pochodzą z tego samego dokumentu.

dla Instytutu. Niestety i ta droga zawiodła. Natomiast utwierdziło to Sawickiego w przekonaniu, że w istniejących budynkach uczelni dla geografii nie ma wolnego miejsca. Przygotował zatem kolejny wniosek, w którym zaproponował zaadaptowanie dla Instytutu części pomieszczeń Collegium Iuridicum. Miało się to dokonać poprzez usunięcie z budynku III Zakładu Chemicznego i przeznaczenie dla geografii całego II piętra, a także przez nadbudowę tego piętra od strony ul. Kanoniczej. Projekt ten zaakceptowała Rada Wydziału Filozoficznego¹⁴, zgodę wyraził Urząd Konserwatorski w Krakowie. Sawicki uzyskał nawet na ten cel z Ministerstwa fundusze w wysokości 150 tys. marek polskich.

Niestety życie Sawickiego nie było usłane różami. Po pewnym czasie okazało się, że projektowana wyprowadzka III Zakładu Chemii z Collegium Iuridicum nie może dojść w najbliższym (przewidywalnym) terminie do skutku, a na nadbudowę nie wyraziła zgody Senacka Komisja Budowlana. Jej decyzja opierała się na opinii historyków sztuki, według których nadbudowa zaburzyaby zabytkowy charakter obiektu. Równocześnie Komisja Budowlana UJ stwierdziła, „że jedynym z wszystkich punktów widzenia wyjściem dla zaspokojenia niezmiernie pilnych i dla uniwersytetu ważnych potrzeb Katedry geografii UJ. jest postawienie osobnego budynku na parceli, o którą ubiegać się należy u Zarządu Miasta Krakowa”. Na wniosek Sawickiego Rada Wydziału podjęła w dniu 22 maja 1920 r. uchwałę o zwrócenie się do Ministerstwa o dotację w wysokości 500.000 marek pol¹⁵. na budowę nowego budynku i jego częściowe wyposażenie oraz o 300.000 marek na zakup działki¹⁶. Wojna z bolszewikami sprawiła, że wniosek ten nie był rozpatrywany przez Ministerstwo. Został ponowiony w październiku tegoż roku, ale również pozostał bez odpowiedzi.

Wybraną przez Sawickiego działką była parcela położona na rogu ul. Czarnowiejskiej, która przylegała do projektowanego gmachu Akademii Górniczej. Sawicki przedstawił Ministerstwu swoją wizję zagospodarowania tego terenu, w której można odnaleźć szereg myśli, które zaprezentował w swoim wielkim manifeście *Zakłady państwowe a geografia ojczysta* (1918). Według przedstawionego projektu miały powstać dwa budynki. W pierwszej kolejności przewidywano budowę obiektu jednopiętrowego, w którym znajdzie tymczasowe pomieszczenie Instytutu. Po wzniesieniu drugiego budynku miał on być przeznaczony na mieszkania dla portiera, asystenta i dyrektora Instytutu. Natomiast sąsiedni obiekt, który miano wybudować w drugiej kolejności (po uzyskaniu odpowiednich środków), był przewidziany na docelowe lokum geografii. Miał to być budynek trzypiętrowy, w którym przewidziano nowoczesne sale dydaktyczne, pracownie, obszerną bibliotekę i zbiory kartograficzne oraz pomieszczenia dla pracowników. Projekt Sawickiego zakładał możliwość dalszej rozbudowy obiektu. W budynku miały też znaleźć pomieszczenia „Szkoła Topograficzna” oraz „Muzeum Dydaktyczno-Geograficzne”. Na działce miała się ponadto znajdować stacja meteorologiczna, „pola doświadczalne do celów morfologii”, odbywałyby się tu też ćwiczenia z kartografii i topografii¹⁷.

Taką wizję usytuowania geografii miał Sawicki i zapewne był wówczas przekonany, że jego projekt zostanie zrealizowany. Wydawać by się zatem mogło, że sprawa nowego

¹⁴ Uchwała Rady z dnia 14 kwietnia 1919 r. Arch. UJ, sygn. WF II 48

¹⁵ Poprawnie powinno być „mkp” – skrót od „marki polskiej”. Marka polska była odziedziczoną po państwie niemieckim jednostką monetarną w Polsce, która była w użyciu do czasu reformy pieniężnej z 29 kwietnia 1924 r., kiedy została zastąpiona przez polskiego złotego.

¹⁶ Protokoły z posiedzeń Rady Wydz. Filozof., Arch. UJ, sygn. WF II 48.

¹⁷ Pismo L. Sawickiego do Ministerstwa WRiOP z dnia 4 maja 1920 r., dz. cyt.

lokom dla Instytutu powoli zmierza do szczęśliwego rozwiązania. Miasto odsprzedało Uniwersytetowi wskazaną działkę o powierzchni 1776 m². Budowę poparły władze państwowe i rządowe. Ministerstwo miało zapewnić odpowiednie środki, był gotowy plan realizacji projektu, pierwsza rata na ten cel znalazła się nawet w preliminarzu budżetowym państwa na 1920 rok. Pojawiła się więc nadzieja, że w okresie kilku lat zakończy się tułaczy los geografii. Niestety życie okazało się brutalne, a zapaść ekonomiczna państwa nie do pokonania. Do rozpoczęcia budowy nie doszło.

Nadal więc nie rozwiązane były sprawy lokalowe. W dalszym ciągu geografowie musieli wegetować w prymitywnych warunkach w Collegium Iuridicum. Nieoczekiwanie pojawiła się możliwość doraźnej poprawy tej sytuacji. W grudniu 1920 r. władze wojskowe okręgu krakowskiego zaproponowały odstąpienie Instytutowi drugiego piętra budynku Starego Arsenалу przy ul. Grodzkiej 64. Oferta taka została przedstawiona ze względu na duże znaczenie prac tej placówki uniwersyteckiej dla celów wojskowych. Faktycznie, od pierwszych chwil odzyskania niepodległości Instytut opracowywał dla potrzeb wojska liczne referaty fachowe, kartograficzne, szkolił kandydatów na nauczycieli w szkołach wojskowych, a także uporządkował zbiory kartograficzne Dowództwa Okręgu Korpusowego w Krakowie¹⁸. Instytut skwapliwie skorzystał z tej oferty, a ostateczne przejęcie nastąpiło w dniu 6 grudnia 1921 roku. W związku z uzyskaniem tych pomieszczeń Instytut rozszerzył swoją ofertę dydaktyczną. W jednym ze sprawozdań Sawickiego czytamy, że pod koniec 1922 r. na wykłady z geografii zapisało się 150 osób, na proseminaria 60, zaś na seminarium 35 słuchaczy. Nadal problemem były ćwiczenia z kartografii, w których uczestniczyło 40 studentów. Wydawało się, że chwilowo sytuacja lokalowa geografii została rozwiązana.

Realia okazały się jednak gorsze niż wiara Sawickiego w rzetelność właściciela obiektu, czyli wojska. Zaledwie w kilka miesięcy po przejęciu przez Instytut pomieszczeń, bo już w kwietniu 1922 r., władze wojskowe zażądały ich zwrotu (ryc. 5.4). Miały one być przekazane na potrzeby Związku Oficerów WP i utworzonej przez niego spółdzielni „Demobilja”. Oferowała ona miejsca pracy dla zwalnianych z wojska oficerów. Pismo, jakie skierowała do Instytutu i rektora UJ wojskowa Komisja Kwaterunkowa, anulowało decyzję z grudnia 1921 r., przyznającą Instytutowi II piętro Starego Arsenálu i nakazywało „jak najrychlejsze opróżnienie” zajmowanych pomieszczeń. Równocześnie Komisja sugeruje władzom uczelni przeniesienie geografii do innych obiektów uniwersyteckich¹⁹ (ryc. 5.5). Replika rektora Juliana Ignacego Nowaka była natychmiastowa. Przypominała ona stronie wojskowej, że już wcześniej Instytut oddał jedno pomieszczenie na potrzeby spółdzielni „Demobilja”, natomiast pozostałych sal nie opuści. Podkreśla, że „Uniwersytet czyni ciągłe starania o wynalezienie odpowiedniego lokalu dla [...] Instytutu, jednak jak dotychczas bezskutecznie”²⁰.

Na ten stanowczy protest rektora odpowiedziała Komenda Obozu Warownego Kraków. Potwierdzając fakt, że Instytut oddał jedną salę na rzecz spółdzielni „Demobilja”

---

¹⁸ Pismo Rektora UJ Juliana Ignacego Nowaka do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 24 czerwca 1922 r., Arch. UJ, sygn. S II 880.

¹⁹ Pismo Komisji Kwaterunkowej przy K.O.W. Kraków do Dyrekcji Instytutu Geograficznego UJ z dnia 7 kwietnia 1922 r., Arch. UJ, sygn. S II 880.

²⁰ Pismo Rektora UJ J. I. Nowaka do Komisji Kwaterunkowej z dnia 18 kwietnia 1922 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

równocześnie nakazuje opróżnienie „bez dalszych przeciwstawieństw, w terminie 14–dniowym dotąd przez Instytut geogr. zajmowanych sal w Starym Arsenale”²¹ (ryc. 5.6, 5.7).

W tej sytuacji rektor Nowak zwrócił się do Ministerstwa WRiOP z prośbą o interwencję w tej sprawie. W odwołaniu podkreślał ciężką sytuację lokalową geografii, zwracał też uwagę na fakt, że Instytut posiada już zakupioną działkę przeznaczoną na budowę własnego budynku (w piśmie czytamy, że budowa rozpocznie się wiosną 1923 r. !?). W tej sytuacji „Rektorat zwraca się do Ministerstwa z usilną prośbą o wydanie zarządzenia by pozostawiono Instytutowi lokal dotychczas przez niego zajmowany do chwili przeprowadzenia się do własnego budynku i przedstawienie tej sprawy Ministerstwu Spraw Wojskowych z poparciem”. Po raz kolejny zaznacza też, że „mimo najusilniejszych starań ze strony Władz Uniwersyteckich pomieszczenie Instytutu geograficznego w innych budynkach uniwersyteckich, a zwłaszcza wobec całego szeregu zakładów które dotąd nie mogły znaleźć schronienia jest zupełnie nie możliwe”²² (ryc. 5.8, 5.9).

Interwencja Ministerstwa, a także osobiste zabiegi rektora UJ oraz samego Ludomira Sawickiego zakończyły się sukcesem. Na pewno sprzyjającą okolicznością był fakt, że wiceministrem Spraw Wojskowych był wówczas generał dywizji Władysław Sikorski, który z wielką estymą traktował krakowski uniwersytet. W listopadzie 1922 r. skierował on do Dowódcy Okręgu Korpusowego w Krakowie krótki rozkaz, nakazujący niezwłoczne przekazanie Uniwersytetowi gmachu Starego Arsenалу przy ul. Grodzkiej 64²³ (ryc. 5.10).

Decyzja Sikorskiego odegrała decydującą rolę w powolnej stabilizacji sytuacji lokalowej Instytutu. Przede wszystkim rozkaz ten sprawił, że wojsko przekazało Uniwersytetowi cały budynek Starego Arsenálu, a nie tylko dotychczas zajmowane pomieszczenia. Oczywiście nie oznaczało to natychmiastowego uregulowania tej sprawy, jako że przekazana posesja posiadała również innych użytkowników. Cały parter zajmował Polski Czerwony Krzyż, I piętro okupowała (bez zezwolenia) Y.M.C.A., zaś na II piętrze obok pomieszczeń Instytutu znajdowały się pokoje zajmowane przez rodzinę wojskową. W momencie podpisania przez Komisję protokołu odbioru obiektu (19 stycznia 1923 r., delegatem rektora w tej Komisji był Jerzy Smoleński) nic nie wskazywało na prędkie pozbycie się sblokatorów (ryc. 5.11). Ale chyba ważniejszą sprawą okazał się stan techniczny budynku. W dokumencie tym stwierdzono, że „uposażenie wewnętrzne jest bardzo zniszczone tak że budynek ten wymaga celem doprowadzenia go do stanu używalności gruntownego remontu bardzo znacznym kosztem”²⁴. Uniwersytet uzyskał zatem obiekt, którego użytkowanie – ze względu na fatalny stan techniczny – stało pod znakiem zapytania.

Ponieważ na długie lata Arsenał stał się swego rodzaju symbolem polskiej geografii, warto poświęcić mu choć kilka słów. Posiadał on bardzo atrakcyjną lokalizację u stóp Wzgórza Wawelskiego. Był to budynek dawnego arsenálu, założonego wraz z odlewnią dział w pierwszej połowie XVI w. przez Zygmunta I Starego. W 1643 r., w okresie panowa-

²¹ Pismo Komendy Obszaru Warownego Kraków do Senatu UJ z dnia 28 kwietnia 1922 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

²² Pismo Rektora UJ J. I. Nowaka do Ministerstwa WRiOP z dnia 24 czerwca 1922 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

²³ Pismo Gen. W. Sikorskiego do Dowódcy Okręgu Korpusowego nr V w Krakowie z dnia 13 listopada 1922 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

²⁴ Protokół z Komisji w sprawie oddania Starego Arsenálu w dniu 19.I.1923 r. Arch. UJ., sygn. S II 880.

nia Władysława IV, budynek został całkowicie przebudowany w stylu wczesnego baroku. Podczas tej przebudowy powstała zabytkowa sklepiona sala na parterze, pojawił się też monumentalny portal. Od tego czasu budynek powszechnie nazywano Arsenalem Władysława IV (ryc. 5.12). Był to obiekt parterowy o dwóch nadbudówkach w narożnikach i z trzema bramami, włączony w system krakowskich murów miejskich. Podczas kolejnej przebudowy w 1898 r. budynek uzyskał kolejne piętra. Aż do 2005 r. stanowił siedzibę geografii uniwersyteckiej, a po przeniesieniu się jej na Kampus 600-lecia Odnowienia UJ budynek przekazano Wydziałowi Polonistyki UJ.

Arsenał położony jest przy ulicy Grodzkiej, jednej z najpiękniejszych ulic Krakowa i najdłuższej ulicy Starego Miasta. Stanowi ona część tzw. Drogi Królewskiej, którą przejeżdżali królowie udający się na Wawel. Jest jedną z najstarszych ulic miasta, była fragmentem szlaku handlowego prowadzącego z południa na północ. Nazwa pojawia się w aktach miejskich już w XIII wieku. Ulica rozpoczyna się w Rynku Głównym, a kończy pod Wawelem, gdzie znajduje się plac św. Idziego. W czasach przelokacyjnych przy tej ulicy skupiały się zabudowania osady zwanej Okołem z centrum przy kościele św. Andrzeja. Ulica kończyła się Bramą Grodzką, za którą prowadził trakt ku Stradomiowi i do przeprawy przez Wisłę Mostem Królewskim. Brama ta została wybudowana w 1298 r., natomiast zburzono ją na początku XIX w., zapewne około 1820 roku. Opiekował się nią Cech Złotników. Przy ulicy Grodzkiej ulokowanych jest wiele znanych obiektów, spośród których wymienimy jedynie Collegium Iuridicum (nr 53), w którym znajdowała się geografia przed uzyskaniem Arsenau, oraz dawne Collegium Jezuitów, obecnie Collegium Broscianum (nr 52), w którym od 1972 r. znajdowała się część pomieszczeń Instytutu Geografii UJ.

Wróćmy jednak do naszej opowieści o tworzeniu siedziby krakowskiej geografii. Stosunkowo prędko, bo już w marcu 1923 r., zajmowane pomieszczenia na drugim piętrze zwolniła rodzina wojskowa. Wiosną tego roku geografowie przedstawili projekt adaptacji II i III piętra. Prace posuwały się powoli, jako że Uniwersytet cierpiał na chroniczny brak środków na prace remontowe. A koszty związane z wyremontowaniem Arsenau zapowiadały się wielkie. Władze uczelni często monitowały Ministerstwo o przyznanie na ten cel niezbędnych dotacji. W jednym z takich pism z listopada 1923 r. rektor prof. Jan Łoś pisał m.in.:

„[...] Stary Arsenau używany dotychczas na składy i magazyny wojskowe i w tym celu budowany, w teraźniejszym stanie nie nadaje się zupełnie na pomieszczenie zakładów naukowych. A jeżeli przed 3-ma laty, kiedy Stary Arsenau należał jeszcze do Władz wojskowych, kierownik Instytutu geograficznego Uniw. Jagiell. odważył się na zajęcie lokalu w tym gmachu, łaskawie mu przez te władze ofiarowanego, to uczynił to z prawdziwą ofiarą swego zdrowia, ażeby ratować zagrożony w swem istnieniu dla absolutnego braku innego pomieszczenia Instytut. Uzyskany bowiem lokal na 2-gim piętrze Starego Arsenau, mający powałę i podłogę z nieszczelnych desek, okna na pół zbutwiałe, a nie posiadający pieców dla braku kominów, jest w porze zimowej nie do użycia. Potrzeba prawdziwego poświęcenia i profesorów i studentów, ażeby w takim lokalu odbywały się wykłady i ćwiczenia. [...] Celem gruntownej restauracji i odpowiedniej adaptacji gmachu Starego Arsenau należy przeprowadzić nowe przewody kominowe, wymienić stropy, podłogi, drzwi i okna, postawić nowe ścianki i piece, naprawić stopnie kamienne schodów, urządzić instalację wodociagową i elektryczną, pomalować ściany i sufit, naprawić pokrycia dachowe, odnowić fasadę, a wreszcie wykonać kanalizację budynku i ogrodzenie²⁵ (ryc. 5.13, 5.14, 5.15).

---

²⁵ Pismo Rektora UJ Jana Łośa do Ministerstwa WRiOP z dnia 8 listopada 1923 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

Rzeczywiście, warunki do wykonywania normalnej pracy naukowej czy dydaktycznej były w Arsenale wątpliwej jakości. Podkreślał to stale Sawicki, który jednak nie rezygnował z przekształcenia tego zrujnowanego obiektu w miarę nowoczesną placówkę uniwersytecką²⁶. Najgorsze warunki do realizacji zadań dydaktycznych miała kartografia. Ponieważ nic nie wskazywało na szybką poprawę sytuacji, Wydział zwrócił się w dniu 24 października 1924 r. do Ministerstwa o przyznanie dużej i dobrze oświetlonej sali rysunkowej do odbywania ćwiczeń z kartografii w budynku Państwowej Szkoły Przemysłowej, położonej przy Al. Mickiewicza 5 (obecnie Zespół Szkół Mechanicznych im. Szczepana Humberta)²⁷. Jak to często bywało, również i ta prośba pozostała bez odpowiedzi.

Obok starań o fundusze uczelnia podejmowała szereg działań zmierzających do opróżnienia w Arsenale pomieszczeń zajmowanych przez dotychczasowych lokatorów. Wysiłki te napotykały na różne trudności. Polski Czerwony Krzyż część użytkowanego lokalu opuścił dopiero na początku 1927 roku. W latach 1924–1926 pierwsze piętro było zamieszkane przez studentów jugosłowiańskich. Uniwersytet musiał przyjąć młodych Jugosłowian na wyraźne zalecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a nie mogąc znaleźć dla nich mieszkania w Krakowie, ulokował ich w Starym Arsenale. Ponadto na pierwszym piętrze swoją siedzibę posiadał w latach 1924–1927 Lektorat Wychowania Fizycznego UJ, a okresowo także lektorat języka francuskiego (lektor mieszkał w budynku). W 1924 r. wnioski o przydział pomieszczeń w Arsenale złożyły też m. in. takie jednostki uniwersyteckie, jak Instytut Słowiański (w projektach przewidywał utworzenie na pierwszym piętrze bursy dla młodzieży z krajów słowiańskich), II Katedra Botaniki oraz Muzeum Historii Medycyny.

W tej sytuacji jeszcze w pierwszej połowie 1924 r. siedzibę geografii w Arsenale zaczęto traktować jako tymczasową. Potwierdza to odpowiedź Wydziału Filozoficznego na kwestionariusz ministerialny dotyczący wykazu potrzeb lokalowych na lata 1925–1935, w którym przyszłość tego kierunku wiązano przede wszystkim z planowaną budową obiektu przy ul. Czarnowiejskiej²⁸.

Sytuacja uległa radykalnej zmianie pod koniec 1924 roku. Po wielomiesięcznych naradach Senacka Komisja Budowlana opowiedziała się jednomyślnie za przyznaniem dla geografii całego budynku Arsenału²⁹ (ryc. 5.16). Równocześnie Komisja oddaliła roszczenia innych placówek UJ o przydział lokali w tym obiekcie. W tej sytuacji Wydziałowa Komisja Budowlana przedstawiła rektorowi projekt założeń programowych. Środki na remont kapitalny miał w części zapewnić Wydział, zamierzano też zwrócić się o pomoc w tej sprawie do władz uczelni oraz do Ministerstwa. W zamian za otrzymany obiekt Instytut zrezygnował z pierwszej lokaty na liście zamierzeń inwestycyjnych Wydziału, która nadal przewidywała budowę przy ul. Czarnowiejskiej. Równocześnie Sawicki zobowiązał się udostępnić pomieszczenia dydaktyczne przy ul. Grodzkiej (zwłaszcza sale wykładowe) innym jednostkom Uniwersytetu³⁰.

---

²⁶ Zob. m.in. Sprawozdanie Instytutu Geograficznego UJ. za rok 1922/23. Arch. UJ, sygnat. WF II 66.

²⁷ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego, Arch. UJ, sygn. WF II 48.

²⁸ Odpowiedź na kwestionariusz Ministerstwa WRiOP z kwietnia 1924 r. dotyczącego wykazu potrzeb lokalowych Wydziału filozoficznego U.Uj. w Krakowie w dziesięcioleciu 1925–1935. Arch. UJ, sygn. WF II 80.

²⁹ Posiedzenie Komisji Budowlanej Senackiej dnia 19 grudnia 1924 r. Arch. UJ, sygn. WF II 80.

³⁰ Protokół spisany na posiedzeniu Komisji Budowlanej, odbytej w dniu 17. grudnia 1924 r. Arch. UJ, sygn. WF II 80.

Z właściwą sobie energią Ludomir Sawicki doprowadził do niemal natychmiastowego rozpoczęcia prac związanych z remontem kapitalnym obiektu. Uniwersytet wystąpił do Ministerstwa WRiOP o dotację na rok 1925 w wysokości 368 tys. zł., argumentując wnioskowaną kwotę faktem, że „przebudowa St. Arsenалу, uznana za jedną z najpilniejszych potrzeb budowlanych Uniwersytetu, rozpoczęta została od remontu wewnętrznego dzięki przyznaniem w ubiegłym roku [1924] kredytem”³¹ (ryc. 5.17). Brak nowych subwencji groził przerwaniem prac. W budżecie na 1925 r. kredyty na przebudowę Arsenálu zostały skreślone. Władze argumentowały to ogólną sytuacją ekonomiczną, a także brakiem uzgodnień odnośnie terminu rozpoczęcia remontu. Prace te rozpoczęły się bowiem przed podjęciem przez Ministerstwo decyzji o przyznaniu odpowiednich środków finansowych³². Musiało to mieć niekorzystny wpływ na przebieg prac, a zwłaszcza na ich terminowość. Sawicki chyba niezbyt przejmował się obowiązującymi przepisami finansowymi, bo – jak wynika z korespondencji Ministerstwa z władzami uczelni – koszty prac adaptacyjnych stale przekraczały przyznane limity. Ponadto pieniądze wydatkowano na te przedsięwzięcia, które Sawicki uznawał za najważniejsze, nie kierując się prawie w ogóle tym, na co te pieniądze przeznaczał resort. Instytut potrafił przekroczyć przyznaną kwotę budżetową nawet o 50%³³. Ta niesubordynacja dyrektora Instytutu musiała chyba dość zdenerwować Ministerstwo, skoro w lipcu 1925 r. skarżyło się rektorowi UJ, że gdyby mogło przewidzieć powstałą sytuację w momencie podejmowania decyzji aprobującej podjęcie remontu Arsenálu, „[...] nie byłoby się zgodziło na rozpoczynanie tak poważnej [...] roboty”³⁴. Uniwersytetowi i osobiście Sawickiemu bardzo zależało, żeby przebudowa Arsenálu zakończyła się przed rokiem 1927, w którym Instytut organizował II Kongres Słowiańskich Geografów i Etnografów (ryc. 5.18). Naciski w tej sprawie na Ministerstwo miały charakter swoistego szantażu, któremu władze się częściowo poddały³⁵. Do momentu inauguracji Kongresu większość prac została wykonana, a wszystkie większe prace zakończono ostatecznie w 1928 roku. Niektóre drobne prace remontowe dokończono w 1929 r., już po śmierci Sawickiego.

Mimo niedogodności związanych z remontem kapitalnym Instytut starał się funkcjonować normalnie. W zasadzie bez żadnych zakłóceń odbywały się zajęcia dydaktyczne. Celowo użyliśmy określenia „w zasadzie”, jako że katastrofalny stan techniczny budynku sprzyjał powstawaniu pewnych sytuacji ekstremalnych. Do takich należy zaliczyć przerwy związane z nieszczelnością dachu, co powodowało zalewanie pomieszczeń w wyniku ulewnych opadów deszczu lub topnienia śniegu³⁶. Zajęcia zawieszano też podczas silnych mrozów, co wynikało z braku pieców w niektórych salach dydaktycznych, bądź z braku palacza i stróża. W grudniu 1927 r. zdenerwowany Sawicki w liście do dziekana pisał, że jest zmuszony „1) zamknąć Instytut Geograficzny z dniem 8 grudnia 1927 aż do odwołania; 2) złożyć odpowiedzialność za gmach, cały jego inwentarz i zachowanie porządku

---

³¹ Odpis pisma Rektora do Ministerstwa WRiOP, bez daty. Arch. UJ, sygn. S II 880.

³² Pismo Ministerstwa WRiOP z 28 lipca 1925 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

³³ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 29.

³⁴ Pismo Ministerstwa WRiOP do Rektoratu UJ z dnia 28 lipca 1925 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

³⁵ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 28–29.

³⁶ Pierwsze pismo w tej sprawie skierowane przez L. Sawickiego władz uczelni posiada datę 27 października 1924 r. W Archiwum UJ można odnaleźć dalsze monity z tym związane.

w nim w ręce Senatu³⁷. Podobnej treści pismo skierował również do senatu³⁸ (ryc. 5.19, 5.20). Ale gdy warunki atmosferyczne sprzyjały użytkowano cały budynek. Jak wspomina Władysław Szafer, Sawicki chętnie zapraszał przyjaciół na strych, gdzie siedząc na belkach i przy świecach projektowano różne działania, m. in. również w zakresie krajoznawstwa³⁹.

W październiku 1925 r. Ministerstwo WRiOP otrzymało szczegółowy plan przebudowy Arsenалу. Autorem strony „ideowej” projektu był Ludomir Sawicki, któremu owocnie pomagał Jerzy Smoleński. Od strony technicznej całość aranżacji przygotował architekt Stanisław Filipkiewicz, który też nadzorował całość prac. O ówczesnym stanie ducha Sawickiego, tak mocno zaangażowanego w sprawę przebudowy Arsenалу, najlepiej świadczy sporządzona przez Wiktora Ormickiego notatka z pierwszego w roku akad. 1925/1926 spotkania uczestników Seminarium Geografii Ogólnej. Jak pisze autor notatki, Sawicki dał wówczas wyraz radości „ze zdobycia dla – tyle lat bezdomnej – pracy g[eograficznej] w Krakowie wygodnego i ciepłego punktu oparcia”. Dalej Sawicki podkreślał, iż „żywi nadzieję, że młódź geogr[aficzna] skwapliwie skorzysta z możliwości pracy, tem więcej, że Inst[ytut] funkcjonuje przez cały niemal dzień z przerwą dwugodzinną w południe⁴⁰ (ryc. 5.21).

Program planowanych prac był bardzo szeroki. Punktem wyjścia dla zaprojektowania zagospodarowania Instytutu była liczba studentów w 1925 roku. Legitymacje studenckie odebrało wówczas 435 słuchaczy geografii. W seminariach z geografii ogólnej oraz z geografii fizycznej uczestniczyło łącznie 130 studentów (70+60), w proseminarium geograficznym 163 osoby. Ćwiczenia z zakresu kartografii prowadzono dla 217 słuchaczy. Obok studentów zapisanych na geografii, w zajęciach uczestniczyli również słuchacze geologii, geobotaniki, zoogeografii, antropologii, etnografii, rolnictwa, a także młodzież akademicka ze Szkoły Handlowej.

W pierwszym etapie w całym budynku położono stropy żelazo-betonowe, bowiem okazało się, że Arsenał do tej pory nie posiadał w ogóle stropów. Następnie dokonano podziału wielkich sal dydaktycznych na pierwszym i drugim piętrze, które to pomieszczenia ciągnęły się wzdłuż całych korytarzy. Zaprojektowano i wybudowano nową klatkę schodową z wejściem od ul. Grodzkiej. Wreszcie musiano wybudować toalety, których nie było w pierwotnym obiekcie, a także znaleźć miejsce na pomieszczenia piwniczne.

Na parterze przewidziano przeznaczoną dla 200 słuchaczy wielką salę wykładową wraz z niezbędnym zapleczem. Przewidywano, że w pobliżu znajdzie się również sekcja geofizyczna Instytutu z instrumentarium seismologicznym i magnetycznym. Wreszcie na parterze planowano też ulokować pracownię geoplastyczną, która w przyszłości miała się stać częścią Muzeum Geograficznego. Na podwórku zaprojektowano wielką piaskownicę przeznaczoną dla ćwiczeń z geomorfologii.

³⁷ Pismo L. Sawickiego do Dziekanatu Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 7 grudnia 1927 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

³⁸ Pismo L. Sawickiego do Senatu Akademickiego UJ z dnia 7 grudnia 1927 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

³⁹ W. Szafer, 1968, *Wspomnienia o profesorze Ludomirze Sawickim* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 102.

⁴⁰ Wiktor Ormicki, Sprawozdanie z Seminarium Geogr. ogólnej prof. Sawickiego z dnia 8. października 1925 r. Arch. IGI GP UJ.

Pierwsze piętro miało pomieścić wszystkie pracownie, pokoje profesorów oraz kancelarię Instytutu. Natomiast drugie piętro przeznaczono w całości na posiadane przez Instytut zbiory. Tak więc miała się tu mieścić biblioteka, posiadająca wówczas ponad 4 tys. tomów, zbiory kartograficzne (ponad 5 tys. map), instrumentarium geograficzne (geodezyjne, meteorologiczne, kartograficzne, fotograficzne), zbiory tzw. „realiów” (globusy, modele plastyczne, zbiory geologiczne, eksponaty związane z gospodarką), zbiór diapozytywów i ilustracji dla epidiaskopów, zbiory dydaktyczne (250 map ściennych, obrazy, przybory szkolne). Miało się tu również znajdować wspólne pomieszczenie dla Koła Geografów, Oddziału Krakowskiego PTG i krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Ponadto zaplanowano na tym piętrze dwa niewielkie mieszkania dla młodszych pracowników, co miało ułatwić pozyskanie nowych nauczycieli i naukowców. Z jednego z takich lokali o powierzchni 12,24 m² korzystał przez pewien czas Mieczysław Klimaszewski (początek lat trzydziestych) (ryc. 5.22).

Trzecie piętro zajmował głównie strych. W jednej z narożnych baszt przewidziano umieszczenie sali rysunkowej (ze względu na dobre światło, padające z trzech stron), natomiast w drugim narożniku planowano ulokować laboratorium fotograficzne.

Wreszcie na dachu miała się znajdować stacja meteorologiczna oraz prowizoryczne obserwatorium astronomiczne.

Część pomieszczeń przewidywano zlokalizować w projektowanym nowym skrzydle, na budowę którego Ministerstwo nie wyraziło jednak zgody. Zgodnie z zaleceniem urzędu konserwatorskiego przepisy o zabytkach miały być przestrzegane jedynie w odniesieniu do parteru (m. in. sala wykładowa, fasada, portal). Co do pozostałych kondygnacji autorki adaptacji mieli wolną rękę. Mimo pewnej euforii z racji otrzymanego obiektu Sawicki zdawał sobie sprawę, że trudny do przewidzenia wzrost liczby studentów, jak też zakładany rozwój badań naukowych mogą sprawić, że Stary Arsenał może się kiedyś okazać lokalem zbyt małym dla normalnego funkcjonowania Instytutu⁴¹ (ryc. 5.23).

Nie może zatem dziwić stanowisko Sawickiego podtrzymujące ideę budowy nowego obiektu przy ul. Czarnowiejskiej (ryc. 5.24, 5.25). Sprawa stała się znowu aktualna na początku 1928 r., kiedy władze miasta zażądały od Uniwersytetu zwrotu działki. Pretekstem do tego wystąpienia był fakt, że na tej parceli nie przeprowadzono żadnych prac związanych z planowaną inwestycją. Rektor Uniwersytetu profesor Leon Marchlewski brak aktywności tłumaczył niemożnością otrzymania kredytów na ten cel. Wiązało się to z ogólną niekorzystną sytuacją gospodarczą kraju. Zresztą taką sytuację obserwowano nie tylko w przypadku planowanych inwestycji uniwersyteckich, bowiem wyraźne zahamowanie procesów inwestycyjnych notowano we wszystkich instytucjach państwowych. W swoim wywodzie rektor podkreślał, że w tej sytuacji znacznie łatwiej było znaleźć środki na remont obiektu zabytkowego, a takim był Stary Arsenał, gdyż w kosztach przebudowy obiektu na potrzeby geografii uczestniczył m.in. również Urząd Miasta Krakowa. Równocześnie rektor przypominał, że władze uczelni zawsze traktowały obiekt przy ul. Grodzkiej jako pomieszczenie tymczasowe dla geografii, która w przyszłości, przy zaistnieniu sprzyjających okoliczności gospodarczych, powinna otrzymać specjalnie dla niej budowany obiekt przy ul. Czarnowiejskiej. „Arsenał nie nadawał się na pomieszczenie nowoczesne-

---

⁴¹ W sprawie przebudowy „Starego Arsenалу” na Instytut Geograficzny UJ., dokument (z poprawkami odręcznymi autorów) z 31 października 1925 r. sporządzony przez L. Sawickiego oraz Stanisława Filipkiewicza, Arch. UJ, sygn. S II 880.

go Instytutu geograficznego, który wymaga absolutnego spokoju i powinien być z dala od tramwaju i wielkiego ruchu wozów i automobili ciężarowych. Instytut [wobec trudności z rozpoczęciem budowy] musiał zdecydować się na pozostanie w St. Arsenale w nadziei, że niektóre jego działy, jak geografia geofizyczna z instrumentarium sejsmicznym i magnetycznym, dział kartograficzny, stacja geograficzno-meteorologiczna i astronomiczna, które nie znoszą wstrząszeń i bliskości tramwaju elektrycznego, zostaną w przyszłości przeniesione do specjalnego wybudować się mającego na ten cel budynku. Pod tę budowę nadaje się najlepiej wybrana przez Kierownictwo Instytutu geograficznego i zakupiona przez U.J. od gminy m. Krakowa parcela przy ul. Czarnowiejskiej⁴².

„Sprawa Czarnowiejskiej” miała swój dalszy ciąg, głównie w postaci wymiany dokumentacji i pism między Sawickim, Uniwersytetem, Magistratem i Ministerstwem. Sawicki z wielkim zaangażowaniem uzasadniał celowość kontynuowania starań o budowę dla Instytutu własnego budynku (ryc. 5.26). W prezentowanej przez niego opinii powierzchnia Starego Arsenału była dwukrotnie mniejsza od planowanej w nowym obiekcie. Jego zdaniem już na początku 1928 r. panowała w nim ciasnota, brak też było miejsca dla „dalszego naturalnego rozrostu Instytutu, nie mówiąc już o związanych z geografiami innych zakładach, które mieścić miał gmach nowy”. Podkreślał, że Arsenau, położony przy ruchliwej ulicy i linii tramwajowej oraz w bezpośrednim sąsiedztwie wysokich budynków, nie nadaje się do prowadzenia stacji meteorologicznej, sejsmicznej i magnetycznej, a także pracowni wykorzystujących instrumenty precyzyjne (fotogrametria, geofizyka)⁴³. Należy przypuszczać, że profesor sporządził te dokumenty dla potrzeb rektora, bowiem w wystąpieniu władz uczelni do Magistratu odnajdujemy wiele sformułowań zaczerpniętych z Sawickiego. W stosunku do „pierwowzoru” są one nawet bardziej rozwinięte. Ciekawe zwłaszcza są końcowe fragmenty wystąpienia rektora Marchlewskiego:

„[...] agendy Instytutu w ostatnich latach rozszerzyły się znacznie poza ramy zadań, przed którymi stał gdy wykańczano plany dla przebudowy Starego Arsenału. Przybyły nowe instytucje, jak Seminarium Geografii Fizycznej, powierzone prof. Smoleńskiemu, powstała pracownia stereofotogrametryczna, prowadzona przez prof. Piątkiewicza, pracownia geoplastyczna, prowadzona przez p. J. Stanucha, pracownia dydaktyczna, którą kieruje p. Dr St. Niemcówna, a na wszystkie te nowe instytucje nie można było w Starym Arsenale przewidzieć odpowiednich lokalów.

Wskutek tego już dziś jest ciasno w Instytucie: szereg pracowni kątem i w nieodpowiednich warunkach funkcjonuje, szereg innych zupełnie pomieszczenia nie ma. Te które znalazły prowizoryczne pomieszczenie, powinny je jaknajrychlej odstąpić choćby dla ciała nauczycielskiego, które w całym gmachu do tej pory nie ma ani jednego pokoju własnego, choć składa się z dwóch profesorów, z trzech sił z zleconymi wykładami i dwóch sił prowadzących ćwiczenia praktyczne.

Wreszcie każdy Zakład, a tembardziej zakład geograficzny, w którym po długoletnim zaniedbaniu rozpoczęła się praca organizatorska na większą skalę, zgodnie ze znaczeniem przedmiotu w życiu nowoczesnego społeczeństwa, należy liczyć się z możliwością dalszego

---

⁴² Pismo Rektora UJ Leona Marchlewskiego do Magistratu stoł. Król. Miasta Krakowa z dnia 27 stycznia 1928 r. Arch. UJ, sygn. WF II 80.

⁴³ Rękopisy L. Sawickiego z dnia 17 lutego 1928 r. i z około 1 marca 1928 r. Arch. UJ, sygnat. WF II 80.

rozwoju w bliskiej przyszłości. Już dziś zgłaszają się katedry, spokrewnione z geografią i pragną przez symbiozę i w bliskim współzyciu z zakładem geograficznym pogłębić i usystematyzować pracę w odnośnych pracowniach. Etnografia, geografia roślin i inne gałęzie geografii już swe życzenia zgłaszają, życzenia które ze względu na brak miejsca ze szkodą dla wnioskodawców i dla samej geografii na razie uwzględnionemi być nie mogą.

Ponieważ pewnem jest, że grunt przy ul. Czarnowiejskiej potrzebny jest dla Instytutu Geograficznego dla przeniesienia tak stworzenia całego szeregu pracowni [...] oraz dla stworzenia koniecznej rezerwy dla w pełnym rozkwicie będącej na naszym Uniwersytecie nauki, która niewątpliwie, w najbliższej przyszłości w najrozmaitszych kierunkach specjalizować się będzie.

Rektorat prosi, ażeby Magistrat m. Krakowa [...] raczył termin rozpoczęcia budowy przedłużyć do dnia 13 XII 1930 r. Ministerstwo bowiem wyraziło nadzieję, że w tym okresie [...] poprawią się warunki finansowe Państwa i [będzie można] przejść do realizacji zamierzonej rozbudowy UJ.⁴⁴

W tym miejscu kończy się batalia, toczona przez lata przez Ludomira Sawickiego o obiekt odpowiadający randze geografii. Na dobrą sprawę była to nieustanna walka niezmordowanego uczonego, który mimo piętrzących się kłopotów nie zaniechał swojej wizji utworzenia w Krakowie czegoś w rodzaju wielkiego centrum geografii. Spełnieniem tej wizji miał być projektowany obiekt przy ul. Czarnowiejskiej. W międzyczasie przyjmował wszelkie oferty, które przynajmniej doraźnie zaspakajały potrzeby geografii. Tak było też w przypadku budynku Starego Arsenалу, który niespodziewanie otrzymał Instytut. Sawicki zaakceptował ten „dar z nieba”, mimo katastrofalnego stanu technicznego budynku. Był też realistą. Jeżeli nie było możliwości uzyskania funduszy inwestycyjnych przeznaczonych na budowę nowego obiektu, należało przeczekać niekorzystny okres w możliwie jak najlepszych warunkach. A takie warunki spełniał Arsenal (Ryc. 5.26a).

Niestety nagła śmierć Sawickiego jesienią 1928 r. sprawiła, że stworzona przez niego wizja wspaniałego i funkcjonalnego obiektu dla geografii powoli się zacierała, aż wreszcie została porzucona. W ten sposób do końca czerwca 2005 r. zupełnie nieoczekiwanie przyszłość geografii została związana z budynkiem Starego Arsenалу, który stał się siedzibą Instytutu Geografii. Prędko jednak zaczęły się sprawdzać „proroctwa” Sawickiego. Już niebawem stwierdzono, że obiekt będzie zbyt mały dla rozwijającej się geografii i stale rosnącej liczby studentów. Możliwości adaptacji budynku były ograniczone, a po II. wojnie światowej wymagał on kapitalnego remontu. Sytuacji lokalowej nie poprawiło przejście w 1972 r. części Zakładów do Collegium Broscianum. Spełnieniem wizji Sawickiego stał się dopiero nowy obiekt Instytutu na Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ, który przyznano geografii w 2005 r. dzięki wielkiej życzliwości ówczesnego rektora prof. Franciszka Ziejki.

5.3. Sprawy organizacyjne

Niestety nie zachowały się dokumenty pozwalające prześledzić w sposób ciągły podejmowane działania organizacyjne. Zachowane materiały upoważniają jedynie do na-

---

⁴⁴ Pismo Rektora UJ L. Marchlewskiego z dnia 28 marca 1928 r. do Magistratu Stoł. Król. Miasta Krakowa, Arch. UJ, sygn. WF II 80.

kreślenia fragmentarycznych obrazów z tego zakresu. Mamy jednak nadzieję, że mimo to pozwolą ukazać specyficzną atmosferę tamtych lat.

Niejednokrotnie opisywaliśmy działania, jakie podejmowano w zakresie reorganizacji geografii na Uniwersytecie, a zmierzające do stworzenia odpowiednich warunków dla normalnego funkcjonowania tego kierunku. Grono profesorów Wydziału przedstawiło wnioski w tej sprawie już na początku 1919 roku. W dokumencie skierowanym do Ministerstwa czytamy.:

„I. Uprasza się Ministerstwo W.R i O.P. o umożliwienie reorganizacji Instytutu geograficznego przez:

1. przyznanie środków (ok. 2000 mk) na tymczasowe pomieszczenia Instytutu w czterech pokojach;
2. przyznanie pierwszej raty w wysokości 1000 mk na umeblowanie tychże;
3. przyznanie pierwszej raty w wysokości 1500 mk na sporządzenie podstawowych zbiorów kartograficznych, bibliotecznych, instrumentalnych i dydaktycznych;
4. [zapewnienie] asystentury geograficznej;
5. przydzielenie służącego do wyłącznej dyspozycji Zakładu Geograficznego.

II. Uprasza się Ministerstwo o przyznanie stałej rocznej dotacji dla Instytutu Geograficznego w wysokości 1200 mk,

III. Uprasza się Ministerstwo o przyznanie Katedrze geografii rocznej dotacji na wycieczki naukowe słuchaczy w wysokości 1000 mk,

IV. Uprasza się Ministerstwo o jaknajrychlejsze powołanie do życia geograficznego proseminarium i seminarium,

V. Uprasza się Ministerstwo o [zorganizowanie] płatnego lektoratu z kartografii i instrumentologii geograficznej⁴⁵ (ryc. 5.27).

Ludomir Sawicki zdawał sobie doskonale sprawę z tego, że wobec stale wzrastającego zainteresowania społecznego geografią, sam nie będzie w stanie podołać wszystkim wynikającym stąd obowiązkom. W tym czasie jego główna uwaga koncentrowała się na sprawach lokalowych. Podkreślmy jednak, że nie stosował wobec siebie z tej racji żadnej taryfy ulgowej. Wypełniał wszystkie obowiązki dydaktyczne, prowadził badania naukowe, organizował wyprawy badawcze, udzielał się społecznie. Aby jednak Instytut mógł normalnie funkcjonować, koniecznością stało się zatrudnienie drugiego profesora.

Wspominaliśmy już, że naturalnym kandydatem na stanowisko profesora nadzwyczajnego był Jerzy Smoleński. Jego kandydaturę zaproponował Sawicki na Radzie Wydziału w styczniu 1920 roku. Dla rozpatrzenia tego wniosku Rada powołała komisję profesorską w składzie: Tadeusz Banachiewicz (astronom), Ludomir Sawicki (geograf), Władysław Szafer (botanik), Władysław Szajnocha (geolog). Sprawa nie budziła żadnych wątpliwości, jako że Smoleński jako „docent prywatny” od szeregu lat prowadził wykłady z zakresu geografii (ryc. 5.28). Do wniosku uczelni przychyliło się Ministerstwo, mianując Smoleńskiego profesorem nadzwyczajnym w dniu 1 lipca 1921 roku. Dodajmy, że należał on do grupy docentów uniwersyteckich najdłużej oczekujących na nominację profesorską⁴⁶. Po roku nadeszła zgoda Ministerstwa na utworzenie przy Katedrze Geografii Seminarium

---

⁴⁵ Uchwała grona Profesorów Wydz. Filozoficznego ... w sprawie Instytutu Geograficznego z dnia 16 stycznia 1919 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁴⁶ U. Perkowska, 1975, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, s. 73.

Geografii Fizycznej, którego kierownikiem mianowano tego uczonego⁴⁷ (ryc. 5.29). Później Seminarium przemianowano na nadzwyczajną katedrę geografii fizycznej, a reskrypcją Ministerstwa z dnia 25 kwietnia 1928 r. na katedrę zwyczajną. Nominację na jej szefa otrzymał Smoleński.

Katedry były wówczas podstawą struktury naukowej oraz instrumentem planowania budżetów na uniwersytetach. W wydawnictwach statystycznych z tamtego okresu stanowiły one podstawę do określania wielkości szkoły wyższej, według katedr charakteryzowano rozwój nauki i porównywano poszczególne szkoły⁴⁸. Katedry były związane z osobą profesora. Według obowiązujących przepisów, z danego kierunku mogła funkcjonować w uczelni tylko jedna katedra, niezależnie od liczby potencjalnych profesorów. Regułą było, że nominację na profesora uzyskiwało się dopiero po przyznaniu katedry. W przypadku geografii kierownikiem takiej placówki był już Ludomir Sawicki, nie było zatem szans na uzyskanie zgody na utworzenie drugiej jednostki z tej dziedziny. Na różnych wydziałach Uniwersytetu pracowało wówczas wielu „docentów prywatnych”, posiadających prawo *veniam legendi*, dlatego poszukiwano dróg umożliwiających zatrzymanie tych pracowników w uczelni. Znalezione wyjście pośrednie. Ministerstwo WRiOP wyraziło zgodę na tworzenie specjalistycznych seminariów, które *de facto* stawały się na danym kierunku nieformalnymi, kolejnymi katedrami. Proponowany przez Uniwersytet kierownik takiego seminarium wraz z uzyskaniem profesury otrzymywał państwową nominację na to stanowisko. Większość takich seminariów funkcjonowało w UJ do 1933 r., czyli do reformy szkolnictwa wyższego przez ministra Janusza Jędrzejewicza.

Pojawiające się stale trudności, głównie finansowe, nie zniechęcały Sawickiego, którego aktywność była wielokierunkowa. Niemal natychmiast po uzyskaniu Starego Arsenалу Sawicki zajął się przenosinami dobytku Instytutu z Collegium Iuridicum. Dotyczyło to przede wszystkim księgozbioru oraz map. Równocześnie uzyskał wiele pozycji książkowych i map, podarowanych Instytutowi przez krakowskie biblioteki i muzea. Był to swojego rodzaju rewanż tych placówek za wielotygodniową, nieodpłatną pracę członków Koła Geografów przy porządkowaniu ich własnych zbiorów⁴⁹. W dniu 22 września 1922 r. na posiedzeniu Wydziału przeprowadzono wniosek o wstawienie do budżetu uczelni kwoty niezbędnej do wydawania serii „Prace Instytutu Geograficznego”. Grono Profesorów Wydziału jednomyślnie poparło tę propozycję wydawniczą⁵⁰. Senat pozytywnie rozpatrzył prośbę geografów, przyznając Instytutowi 300.000 Mkp **kredytu** (podkr. aut.) na cele wydawnicze⁵¹ (ryc. 5.30). Część tego kredytu Instytut musiał spłacić, część zaś została umorzona, głównie dzięki wysokiej ocenie dorobku wydawniczego geografów przez władze uczelni. W 1923 r. ukazał się pierwszy tom „Prac” autorstwa Włodzimierza Kubijowicza. Do wybuchu II. wojny światowej ukazało się łącznie 21 tomów. „Prace Geograficzne” ukazują się do chwili obecnej i są na terenach dzisiejszej Polski najstarszym geograficznym wydawnictwem uczelnianym. Chronologicznie wcześniejsze były jedynie

---

⁴⁷ Pismo Ministerstwa WRiOP do Rektora UJ z dnia 23 sierpnia 1922 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁴⁸ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 87.

⁴⁹ „Przegląd Geograficzny” 1920/1921, T. 2, s. 175.

⁵⁰ Pismo Dziekana Wydziału Filozoficznego Józefa Kallenbacha do Rektoratu UJ z dnia 16 października 1922 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁵¹ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału z dnia 24 października 1922 r. Arch. UJ, sygn. WF II 48.

„Prace Geograficzne” wydawane od 1918 r. we Lwowie przez Eugeniusza Romera. Instytut wydawał też w latach 1923–1939 „Wiadomości Geograficzne” (do 1935 r. wspólnie z Krakowskim Oddziałem PTG) (ryc. 5.31). Redaktorami „Wiadomości” byli kolejno L. Sawicki i W. Ormicki, później do grona tego dołączył jako współredaktor M. Klimaszewski. Warto w tym miejscu dodać, że pismem z dnia 31 grudnia 1931 r. „uznało Ministerstwo [WRiOP] czasopismo p.t. „Wiadomości Geograficzne” [...] za polecane do bibliotek szkolnych”⁵². Nieregularnie ukazywały się też „Komunikaty Instytutu Geograficznego UJ” pod red. J. Smoleńskiego (1927–1929, 9 tomików), „Krakowskie Odczyty Geograficzne (PTG)” pod red. L. Sawickiego, a po jego śmierci J. Smoleńskiego (1924–1931, 14 tomików), oraz opracowywana przez W. Ormickiego „Bibliografia Geograficzna” (jako dodatek do „Wiadomości Geograficznych”). Efemerydą okazała się seria wydawnicza „Obrazy krajoznawcze i historyczne”, redagowana przez J. Smoleńskiego. Ukazały się jedynie dwa zeszyty, opublikowane w 1922 r.

Z wydawnictwami wiązał się delikatny problem afiliacji autorów, oraz wykorzystywania, zwłaszcza w publikacjach wydawanych poza macierzystą jednostką, materiałów opracowywanych w Instytucie. Istniejące prawo zwyczajowe uznawało, że pracownik może podawać obok swego nazwiska nazwę Uniwersytetu i Instytutu jedynie w pracach ukazujących się za wiedzą uczelni. Ponieważ część autorów, niestety również geografów, nie przestrzegała wspomnianej zasady, Smoleński przedłożył Wydziałowi wniosek o uregulowanie tej sprawy. Bezpośrednim pretekstem do tego wystąpienia była jedna z publikacji W. Kubijowicza. W odpowiedzi na nią dyrektor Instytutu opublikował oświadczenie następującej treści:

„Stwierdzam, że rozprawki geograficzne zamieszczone w świeżo wydanej ruskiej broszurze p.t. „Nauk. Zbirnyk Geograf. Sekcij pri Ukrain. Hromadi w Krakowi pid red. Dr. W. Kubijowycza” a wykonane – co zaznaczono w przedmowie – w Instytucie Geograficznym Uniw. Jagiell. jako prace seminaryjne i i., opublikowano bez wiedzy Dyrekcji Inst. Geogr. U.J. i w postaci, której jako kierownik Seminarium Geogr. U.J. nie aprobuje.

W Krakowie, dnia 3. XII. 1930. Prof. dr. Jerzy Smoleński, Dyrektor Inst. Geogr. Uniw. Jagiell.”⁵³.

Dla rozpatrzenia wniosku Wydział powołał komisję złożoną z profesorów Władysława Heinricha (psychologia), Jana Nowaka (geologia), Jerzego Smoleńskiego (geografia) oraz Leona Sternbacha seniora (filologia). Zespół ten przedstawił Wydziałowi projekt uchwały dotyczącej publikacji prac naukowych wykonanych w zakładach naukowych. Przyczytny ten dokument w całości, jako że wiele jego fragmentów chyba niewiele straciło na aktualności:

„Na podstawie uchwały Rady Wydziału filozoficznego U. J. z dnia 20 listopada 1931 r. obowiązują odtąd następujące normy w sprawie [publikowania] prac naukowych wykonywanych w Zakładach.

- 1/ Prace naukowe wykonane w Zakładach Wydziału fil. U. J. o ile ukazują się w druku za zgodą Dyrektora zakładu, mają zawierać dopisek: „Wykonano w Zakładzie... Wydziału fil. U. J.”. Prace publikowane bez tej zgody nie mogą mieć takiego dopisku.
- 2/ Prace naukowe wykonane w Zakładach przyrodniczych Wydziału fil. U.J. są własnością Zakładu w tem znaczeniu, że materiały naukowe (zbiory, preparaty etc), mają zostać

---

⁵² „Wiadomości Geograficzne” 1932, nr 2, s. 24.

⁵³ „Wiadomości Geograficzne” 1930, nr 10, s. 133.

w Zakładzie, a na pracach drukowanych za zgodą Dyrektora ma być umieszczony dopisek przytoczony wyżej.

3/ Za prace ogłoszone bez zgody Dyrektora Zakładu, Zakład żadnej odpowiedzialności nie przyjmuje.

W Krakowie, dnia 26 listopada 1931 r.

Dziekan Wydziału filozoficznego UJ.⁵⁴

We wszystkich sprawach konfliktowych decydujący głos należał do Rady Wydziału⁵⁵. Prawdopodobnie zarządzenie to nigdy nie zostało odwołane i obowiązuje do chwili obecnej.

Instytut przywiązywał dużą wagę do polityki wydawniczej. Odnosiło się to zarówno do pracowników, jak też wolontariuszy, doktorantów, a nawet studentów starszych lat. W skali Uniwersytetu geografia niewątpliwie przodowała w tym zakresie. Było to możliwe przede wszystkim dzięki kolejnej inicjatywie Sawickiego. W 1919 r. założył on wydawnictwo i drukarnię pod nazwą „Nakładowa Księgarnia Geograficzna «Orbis»”. Motywem utworzenia oficyny wydawniczej było „dźwignięcie nauk geografii w Polsce i rozwijanie ich wszelkimi sposobami”⁵⁶. Mieściła się na krakowskich Dębnikach przy ul. Barskiej 41, w domu, w którym mieszkali państwo Sawiccy. Oficjalnie firmę prowadziła Maria Sawicka, żona Ludomira. W latach 1920–1921 Sawicki wydał tutaj opracowane przez siebie podręczniki do nauki geografii w szkole powszechnej, wielokrotnie później wznowiane. Wraz z kartografem Stanisławem Korblem opublikował tu *Mapę podręczną Polski 1:300000* (1923), *Atlas geograficzny* (1924), *Mały atlas geograficzny* oraz 29 map ściennych (1925) (ryc. 5.31a). Warto może dodać, że działalność edytorska Sawickiego doprowadziła do pewnych zadrażnień z Romerem, założycielem firmy „Atlas” we Lwowie. Romer dość energicznie zwalczał konkurencję krakowską, starając się przeciagać do „Atlasu” autorów oferując im korzystniejsze warunki. Sawicki nigdy nie traktował dochodów z akcji wydawniczej jako podstawowego źródła utrzymania rodziny, natomiast dochody z wydawnictwa umożliwiały mu finansowanie wypraw naukowych⁵⁷.

Oficina pracowała bardzo efektywnie. W ciągu pierwszych trzech lat wydano wiele publikacji przeznaczonych dla szkolnictwa (głównie podręczniki), a także znaczące prace naukowe z różnych dziedzin. Wydawnictwo publikowało nieodpłatnie wszystkie materiały Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Instytutu Geograficznego UJ. „Orbis” wydawał więc „Prace Geograficzne Instytutu Geograficznego UJ” (tylko do połowy 1923 r. ukazało się lub było złożonych do druku 8 obszernych prac) i inne publikacje Instytutu, Biblioteczkę Geograficzną «Orbis», „Wiadomości Geograficzne”, „Orli Lot” (od 1924), „Wierchy” (od 1926). Większość ukazujących się w tym wydawnictwie publikacji z zakresu geografii nie posiadało żadnej dotacji państwowej czy uniwersyteckiej⁵⁸. W 1925 r. Sawicki rozbudował drukarnię geo-

---

⁵⁴ Arch. UJ, sygn. WF II 59.

⁵⁵ Protokół spisany z posiedzenia Komisji w dniu 19 listopada 1931 r. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

⁵⁶ Pismo L. Sawickiego do Ministerstwa Skarbu z dnia 28 lutego 1926 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁵⁷ M. Klimaszewski, 1994, *Sawicki (Ślepowron Sawicki) Ludomir Juliusz (1884–1928)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T.35, Kraków, s. 330.

⁵⁸ Pismo L. Sawickiego do Rektoratu Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 18 marca 1926 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

graficzną „dla jeszcze wydatniejszego poparcia tych gałęzi nauki, dotąd niedostatecznie w Polsce rozwiniętych”⁵⁹. Na potrzeby drukarni sprowadzono z Wiednia najnowszy typ aparatury poligraficznej.

W 1926 r. wydawnictwo przeżywało dość poważne kłopoty finansowe, głównie w związku z nałożeniem wysokiego cła na przywóz z zagranicy maszyn drukarskich (ryc. 5.32, 5.33). Starania Sawickiego o zwolnienie go z opłat poparł rektor UJ prof. Michał Rostworowski. W piśmie do ministra skarbu pisał m. in.: „Zaznaczam również, iż wspomniana drukarnia drukuje wszystkie publikacje naukowe Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiell[ońskiego] bezinteresownie i umożliwia przez to wydawanie tych publikacji, które z powodu braku funduszy nie mogły być drukowane”⁶⁰. Poparcie władz uczelni przełamało opory urzędników ministerialnych. Wydawnictwo „Orbis” rozwijało się nadal i funkcjonowało do II. wojny światowej. Po śmierci Sawickiego prowadziła je żona Maria, która w lipcu 1939 r. wyjechała do Anglii, pozostając już na stałe na emigracji⁶¹. Omiawianą placówkę edytorską należy uznać za jedną z najbardziej zasłużonych dla polskiej geografii oficyn wydawniczych.

Sawicki, a po jego śmierci Smoleński, staczali nieustanne boje z Ministerstwem o przyznanie etatów dla młodszych pracowników. Nie zawsze starania te kończyły się sukcesem. Porównując rozwój kadry geograficznej z sytuacją w innych placówkach uniwersyteckich należy jednak stwierdzić, że w tym przypadku władze okazywały geografii przychyłność. Zapewne nie bez znaczenia był fakt, że obaj liderzy krakowskiej geografii cieszyli się wielkim szacunkiem władz, które doceniały ich wielki wkład w rozwój państwa polskiego w niełatwych przecież latach międzywojnia.

Po tragicznej śmierci Ludomira Sawickiego 3 października 1928 r. (ryc. 5.34, 5.35) większość prowadzonych przez niego zajęć dydaktycznych przejęli Smoleński, Kubijowicz oraz Ormicki⁶² (ryc. 5.36, 5.37). Równocześnie władze uczelni rozpoczęły procedurę związaną ze znalezieniem następcy Sawickiego „na Katedrze Geografii”. Wydział powołał w tym celu specjalną komisję, którą tworzyli wybitni profesorowie: Jan Stanisław Bystrofi (socjologia i etnologia), Jan Nowak (geologia), Michał Siedlecki (zoologia), Jerzy Smoleński (geografia) oraz Władysław Szafer (botanika). Można sobie wyobrazić, jak nieswojo musiał się czuć Smoleński, bowiem członkostwo w komisji automatycznie eliminowało go z grona potencjalnych kandydatów na kierownika Katedry Geografii.

Na swym inauguracyjnym posiedzeniu w listopadzie 1928 r. „Komisja uchwaliła jednomyślnie powołać Prof. dr Eugeniusza Romera na katedrę geografii ogólnej, opróżnioną przez śmierć śp. Prof. Sawickiego”⁶³ (ryc. 5.38, 5.39). Kolejnym krokiem było przedstawienie takiej propozycji zainteresowanemu, czyli Romerowi. Lwowski uczyony pojawił się w Instytucie, aby osobiście zapoznać się ze stanem i dorobkiem placówki, warunkami lokalowymi, odbył też szereg rozmów z władzami Wydziału i Uniwersytetu, a także z nie-

⁵⁹ Pismo L. Sawickiego do Ministerstwa Skarbu z dnia 28 lutego 1926 r. Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁶⁰ Pismo Rektora UJ do Ministra Skarbu z dnia 19 marca 1926 r. (rękopis) Arch. UJ, sygn. S II 880.

⁶¹ M. Klimaszewski, *Sawicki (Ślepowron Sawicki) Ludomir...*, dz. cyt., s. 331.

⁶² Pismo Dziekana Wydz. Filozoficznego Władysława Semkowicza do Ministerstwa WRiOP z dnia 5 listopada 1928 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁶³ Protokół spisany na posiedzeniu Komisji w sprawie obsadzenia katedry geografii po śp. Prof. Sawickim w dniu 9 listopada 1928 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

którymi pracownikami. Z polecenia Smoleńskiego gościem opiekował się Stanisław Leszczycki⁶⁴. Po powrocie do Lwowa Romer odpowiedział stosunkowo prędko. Zapewne musiała ona stanowić zaskoczenie dla władz uczelni, jako że Romer uzależniał swoje przejście na Uniwersytet od spełnienia szeregu warunków, nie zawsze możliwych do zrealizowania. Mimo to „Komisja [...] akceptowała te warunki i uchwaliła poczynić usilne starania o ich zrealizowanie, a mianowicie:

- 1) w dziedzinie budowlanej wykończenie i zupełną instalację sali wykładowej na parterze oraz skrzydełka na prawo od klatki schodowej. Ponadto opróżnienie dwóch pokoi zajętych przez lektorat szermierki wychowania fizycznego,
- 2) w zakresie pomocniczych sił naukowych
  - a. uzyskanie 1 adiunktury
  - b. uzyskanie 1 asystentury starszej
  - c. pozostawienie dotychczasowej asystentury młodszej i 1½ demonstratury (3 stud. po ½ demonstr.)
- 3) uzyskanie mieszkania 4 pokojowego ew. funduszów na nabycie takowego⁶⁵.

Mimo tych niespodziewanych żądań, Rada Wydziału Filozoficznego na posiedzeniu w dniu 23 listopada 1928 r. jednomyślnie poparła wnioszek o zatrudnienie Romera. Dziekan Władysław Semkowicz skierował zatem odpowiednie pismo do Ministerstwa. Podkreślał w nim, że „sprawa zaspokojenia tych potrzeb, już dawniej wysuwanych, jest obecnie szczególnie pilna wobec tego, że proponowany przez Radę Wydziałową na opróżnione przez śmierć ś.p. Prof. Ludomira Sawickiego stanowiska profesora geografii ogólnej oraz Dyrektora Instytutu Geograficznego UJ. Prof. E. Romer spełnienie powyższych postulatów postawił za warunek przyjęcia katedry⁶⁶. Ministerstwo zapewne niezbyt się kwapiło do zrealizowania prośby Uniwersytetu, skoro Romer, po raz kolejny, nie przyjął propozycji kierowania krakowską geografiją. W tej sytuacji desygnowano na to stanowisko Jerzego Smoleńskiego.

Niemal równolegle Wydział przeprowadzał sprawę „uzwycznajnienia” jego profesury⁶⁷. Nominację na profesora zwyczajnego geografii fizycznej i kartografii Smoleński otrzymał w dniu 9 lipca 1929 roku (ryc. 5.40). Wobec odmowy Romera naturalną rzeczą było, że przejął on również po Sawickim Katedrę Geografii Ogólnej (1 sierpnia 1929). Równocześnie powierzono mu funkcję dyrektora Instytutu Geograficznego (1930). Musiał jednak zrezygnować z dalszego prowadzenia Seminarium z Geografii Fizycznej. Na swojego następcę Smoleński wybrał Bogdana Zaborskiego, który w dniu 1 lipca 1930 r. na Wydziale Filozoficznym UJ odbył kolokwium habilitacyjne. W listopadzie tego roku habilitacja została uznana, a Zaborskiemu udzielono *veniam legendi* z zakresu geografii⁶⁸.

---

⁶⁴ S. Leszczycki, 1991, *Moje kontakty z profesorem Eugeniuszem Romerem*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria II, zesz. 4, s. 108–109.

⁶⁵ Protokół spisany na posiedzeniu Komisji odbytej w dniu 14 stycznia 1929 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁶⁶ Pismo Dziekana W. Semkowicza do Ministerstwa WRiOP z dnia 21 lutego 1929 r. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

⁶⁷ Posiedzenie Rady Wydziału Filozoficznego UJ w dniu 14 grudnia 1928 r.

⁶⁸ Sprawozdanie z przebiegu habilitacji dra Bogdana Zaborskiego z zakresu geografii. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Zainteresowania badawcze Smoleńskiego były bardzo szerokie i trudno je było odnieść do nazw dotychczasowych katedr. Instytut wystąpił zatem do Ministerstwa z propozycją, aby Katedry Geografii Ogólnej i Katedry Geografii Fizycznej przemianować na Katedry Geografii I (geografia ogólna i geografia fizyczna) i Geografii II (geografia regionalna i antropogeografia)⁶⁹. Tym razem odmowa Ministerstwa była jednoznaczna. Podkreślało ono, że „nazwy katedr powinny być jednobrzmiące z tytułami profesorów, uwidocznionymi w ich dekreтах nominacyjnych [...]”⁷⁰. Wniosku tego nie ponawiano, tym bardziej że nad szkolnictwem wyższym zaczęły się gromadzić czarne chmury, zagrażające podstawowemu elementowi autonomii uczelni. Mamy na myśli przede wszystkim reformę ministra Jędrzejewicza.

Zanim jednak pojawiła się owa reforma, Wydział Filozoficzny stanął przed problemem podziału. Nie była to sprawa nowa, jako że pierwszy wniosek w tej sprawie pojawił się jeszcze w 1909 r., a jego autorem był znany chemik i fizyk Karol Olszewski. Proponował on podział ówczesnego Wydziału Filozoficznego na dwie jednostki: Wydział Historyczno-Filologiczny oraz Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, na którym miała się znaleźć również geografia. Wniosek był głosowany przez Zgromadzenie Profesorów w dniu 19 czerwca 1909 i zdecydowanie przepadł (za projektem głosował jedynie wnioskodawca). Sytuacja powtórzyła się na początku lat dwudziestych. Bezpośrednim impulsem do pojawienia się takiego projektu była sprawa Studium Rolniczego, usytuowanego na Wydziale Filozoficznym, który jednak nie bardzo sobie radził z jego utrzymaniem. W pewnym momencie (lata 1922–1923) Uniwersytet przychylił się do pojawiających się coraz częściej głosów o utworzenie Wydziału Rolniczego, który przejąłby Studium. Projekt nie wzbudzał jednak entuzjazmu władz ministerialnych. W tej sytuacji pojawiła się propozycja botanika prof. Kazimierza Roupperta o przekształcenie dotychczasowego Wydziału Filozoficznego w dwa Wydziały: Humanistyczny oraz Rolniczo-Przyrodniczy. Do głosowania w tej sprawie nie doszło, bowiem po długich wahaniach ostatecznie Ministerstwo zatwierdziło powstanie Wydziału Rolniczego (18 lipca 1923 r.).

Fakt ten nie zakończył jednak dyskusji o dalszym podziale Wydziału. Jej apogeum przypadało na lata 1929 i 1930. Tym razem wnioskodawcą był muzykolog Zdzisław Jachimecki, który przygotował w tej sprawie długi memoriał. Przedłożony projekt zakładał utworzenie dwóch Wydziałów: Humanistycznego oraz Matematyczno-Przyrodniczego. Wśród profesorów przeprowadzono ankietę, w której mieli określić swoje stanowisko w tej sprawie. Przeciwni podziałowi byli niemal wszyscy przyrodnicy (m.in. Jerzy Smoleński). Jedynie Władysław Szafer opowiedział się za rozdziałem. Zwolennicy zmian powoływali się na przykład innych uniwersytetów polskich, a także wielu uczelni europejskich, w których takie wydziały już istniały. Natomiast przeciwnicy głosili pogląd, że Wydział Filozoficzny, o wielu kierunkach i specjalnościach, „jest najlepszym wyrazem pojęcia – idei *«one science»*”⁷¹. Dyskusje niekiedy były bardzo burzliwe, ale ostatecznie nie doszło do podziału Wydziału Filozoficznego, który przetrwał bez zmian do wybuchu II. wojny światowej.

Poważne kłopoty przyniosły uczelniom tzw. reformy jędrzejewiczowskie. Ich inicjatorem był Janusz Jędrzejewicz (1885–1951), w latach 1931–1934 Minister Wyznań

⁶⁹ Rada Wydziału Filozoficznego z dnia 25 października 1929 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

⁷⁰ Pismo Ministerstwa WRiOP z dnia 29 listopada 1929 r. (odpis). Arch. UJ, sygn. WF II 59.

⁷¹ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 82–83.

Religijnych i Oświecenia Publicznego, a w latach 1933–1934 również premier rządu polskiego. Z jego inicjatywy w dniu 11 marca 1932 r. Sejm uchwalił ustawę o państwowych szkołach akademickich. Przyjęty akt prawny wzbudzał wiele kontrowersji już na etapie prac przygotowawczych. Ustawa w znacznym stopniu ograniczała autonomię szkół wyższych, ponadto dawała nieograniczoną władzę ministrowi. Najbardziej groźnym dla nauki skutkiem ustawy była likwidacja wielu katedr. Przy okazji usunięto z wyższych uczelni „niewygodnych” profesorów. O ile poprzednie ingerencje władz w życie uczelni wynikały z motywów czysto ekonomicznych i wiązały się z aktualną sytuacją gospodarczą kraju, to ustawa Jędrzejewicza miała wyraźny charakter polityczny.

Największa opozycja wobec nowej ustawy miała miejsce w Uniwersytecie Jagiellońskim. Protesty pojawiły się już w momencie, gdy dotarły pierwsze wieści o ministerialnej „filozofii” projektowanej ustawy. Senat uczelni kilkakrotnie podejmował w tej sprawie uchwały. Wskazywał m.in. na negatywne konsekwencje ustawy, a także zarzucał, że zmiana ona dotychczasowy model szkolnictwa wyższego, bazujący na idei „samorządnego ustroju szkolnego”. Swoje memoriały senat przysyłał zarówno na ręce samego ministra, jak też do marszałków Sejmu i Senatu. Spowodowało to bardzo ostrą reakcję ministra, który w ogóle negował prawo uczelni do przedstawiania swego krytycznego stanowiska na forum parlamentarnym. Stanowisko Senatu UJ poparła natomiast obradująca w Warszawie w dniach 11–12 lutego 1932 r. konferencja rektorów. Powołana przez senat uczelni specjalna komisja pracująca pod kierownictwem Stanisława Estreichera, w obszernym referacie w ogóle zakwestionowała potrzebę uchwalania nowej ustawy. W dokumencie tym, przesłanym do wiadomości wszystkim polskim szkołom wyższym, przedstawiono uzasadnienie tej tezy. Uczni uznali za zupełnie wystarczającą ustawę z 1920 r., która ich zdaniem wymagała jedynie kilku niewielkich nowelizacji. Komisja postulowała też, aby podstawę koniecznych nowelizacji stanowiły materiały konferencji rektorów. Podobne komisje zaczęły powoływać również inne uczelnie. Środowisko akademickie uznało, że założenia ustawy, przedstawione przez Jędrzejewicza na Konferencji Rektorów w dniu 23 września 1932 r., są „ogólnikowe, świadczące o chęci zniesienia istniejącego – choć ograniczonego – samorządu i niewłaściwe dla uregulowania organizacji szkół akademickich”⁷². O szkodliwości projektu ministerialnego wypowiedziało się m. in. Walne Zgromadzenie Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwo Naukowe Warszawskie i Towarzystwo Naukowe we Lwowie. Specjalnie powołany komitet, któremu przewodził Stanisław Estreicher, wydał liczącą ponad 300 stron książkę *W obronie wolności szkół akademickich* (Kraków 1933), którą przygotowało 30 autorów. Byli to uczeni ze wszystkich ośrodków akademickich, wśród których 27 było członkami PAU, a 14 byłymi rektorami. Najwięcej profesorów, bo aż 16 pochodziło z Krakowa. Spośród geografów głos zabrał w tej książce Eugeniusz Romer⁷³. Swoje stanowisko opublikował również Jerzy Smoleński, korzystając z gościnności łamów „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”⁷⁴ (ryc. 5.41). Wypowiedź ta, bardzo przemyślana, ale również pełna zaangażowania wobec zakusów ministerialnych, niestety rzadko była

---

⁷² J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 648; zob. też: *Jeszcze w sprawie wolności szkół akademickich*, 1933, Kraków, s. 2.

⁷³ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 647, 649–651.

⁷⁴ J. Smoleński, 1932, *Pod znakiem niepewności. Przeciw uprawnieniom do zwijania wydziałów, katedr i zakładów szkół akademickich* – „IKC”, R. 23, nr 358, s. 1–2.

przywoływana przez biografów Smoleńskiego. Swoim artykułem udowodnił, że sprawa normalnego funkcjonowania szkolnictwa wyższego była również bliska geografom. Dlatego też przytoczymy obszernie fragmenty tej wypowiedzi, tym bardziej, że większość prezentowanych konstatacji nic nie straciła na aktualności. Tak więc pisał on:

„[Jak długo uniwersytety] służyć mają nie tylko nauczaniu, lecz i nauce – i to przede wszystkim nauce – [...], tak długo żaden istniejący zakład, żadna katedra poświęcona pewnemu działowi wiedzy nie może być traktowana jako zbędna, gdyż jest tej nauki placówką i warsztatem. [...]

Katedry i zakłady w skład [uczelnii] wchodzące nie są bowiem zbiorowiskiem Instytucyj złączonych administracyjną jedynie więzią. Z zespołu ich wytwarza życie organiczną całość, z której nie można bez szkody dla niej wycinać poszczególnych komórek. Przytem dla Uniwersytetów należąca doń katedra jest częścią stopniowo osiągniętego stanu posiadania, zyskana po długich nieraz staraniach, uważana zasadniczo za trwałą dorobek.

To poczucie trwałości raz zdobytej placówki naukowej ma dla pracy w niej i pracy dla niej szczególne znaczenie. Bo praca ta nie żyje chwilą: zwrócona ku przyszłości liczy się z nią i liczy na nią. Stwarza tradycję naukową i pragnie ją przekazywać na miejscu. Na tem tle powstaje ustosunkowanie się do instytucji inne niż do chwilowego warsztatu, oparte na chęci zapisania się w jej dziejach, trosce o jej dalszy rozwój, przywiązanie do niej.

[...] działająca w pewnym środowisku prawdziwie twórcza siła naukowa promieniuje najczęściej na swe otoczenie, około wybitnego uczonego wytwarza się cała szkoła; on sam pragnie skupić obok siebie przedstawicieli tej samej gałęzi wiedzy jako współpracowników.

[Zmiany organizacyjne mogą być] ale nie drogą narzucanej z zewnątrz decyzji, lecz w pełnym porozumieniu z władzami danej szkoły Akad[emickiej], te bowiem jedynie kompetentne są do osądzania ich potrzeby i pożytku ze stanowiska dobra Nauki.

Rozbudowa możliwa [jest] przez planowe wzmocnienie dawnych i tworzenie nowych warsztatów pracy, ale nie przez „przetasowanie” istniejących, tj. zwiżanie ich w jednym środowisku, by je zakładać w drugim – szkody bowiem kulturze naukowej w Państwie w ten sposób wyrządzone mogłyby być większe niż spodziewany pożytek. [...]

Iluż profesorów oddaje zakładom uniwersyteckim swe prywatne biblioteki i zbiory naukowe w przekonaniu, że stale służyć one tu będą następcom. – Czy ten uczuciowy stosunek i ta dbałość o przyszłe losy placówki naukowej będą do pomyslenia, gdy liczyć nie będzie można na trwałość tej placówki.

Dlatego niedobrze byłoby, gdyby poczucie pewności stanu posiadania szkół akademickich w zakresie katedr i zakładów miało zostać zachwiane [...]”⁷⁵.

W odpowiedzi na protest środowisk uniwersyteckich minister rozpoczął politykę zastraszania. Nawiązując do przyszłej ustawy Prezydent RP w dniu 27 października 1932 r. ogłosił rozporządzenie, zmieniające dotychczas obowiązujący dekret z 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów szkół akademickich⁷⁶. Według tego rozporządzenia profesora, który w wyniku zmian organizacyjnych w szkole akademickiej stracił możliwość pracy w zakresie wskazanym w dekreście nominacyjnym, minister WRiOP przenosi w stan spoczynku. Mimo nasilających się protestów 7 listopada 1932 r. minister przesłał do szkół wyższych projekt ustawy, dając zaledwie dwa tygodnie na zgłaszanie uwag i opinii.

⁷⁵ J. Smoleński, *Pod znakiem niepewności ...*, dz. cyt., s. 1–2.

⁷⁶ „Dziennik Ustaw R. P.”, nr 94.

Restrykcje związane z tą ustawą nie ominęły również Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pismem z dnia 1 września 1933 r. Minister zapowiedział „zwinienie” niektórych katedr, co potwierdził w swoim rozporządzeniu z dnia 25 września. W dokumencie tym oficjalnie ogłosił likwidację siedmiu katedr, głównie znajdujących się na Wydziale Filozoficznym. Niestety wśród likwidowanych jednostek znalazła się również Katedra Geografii Fizycznej i Kartografii. Ograniczano także przyznawane Uniwersytetowi środki finansowe (ryc. 5.42).

Reakcja Uniwersytetu na postanowienia ministra była natychmiastowa i bardzo gwałtowna. W uchwale Senatu z 2 października 1933 r. wytknięto ministrowi, że reorganizacja polegająca na likwidowaniu katedr jest zwyczajnym nieporozumieniem. Przypominając swoje długie dzieje Uniwersytet zauważał, że nie może być traktowany na równi z nowo utworzonymi szkołami bez takiej tradycji. Wreszcie wskazywał, że tylko raz, w XIX w., władze zaborcze zlikwidowały na Uniwersytecie katedry, usuwając i przenosząc profesorów Wincentego Pola, Antoniego Małeckiego, Józefata Zielonackiego i Juliana Dunajewskiego⁷⁷. Uczelnia zdawała sobie bowiem sprawę z tego, że ustawa ma wobec Uniwersytetu Jagiellońskiego przede wszystkim charakter represyjny, jako że Kraków był głównym centrum oporu wobec reformy szkół wyższych⁷⁸. O tym, że te przypuszczenia były słuszne, przekonał się Uniwersytet po 1933 r., kiedy Ministerstwo stale monitorowało uczelnię i szykanowało ją, m. in. poprzez znaczące ograniczanie dotacji na dydaktykę czy badania naukowe. Poprawę sytuacji przyniosło dopiero odejście Jędrzejewicza z rządu. W dniu 2 lipca 1937 r. Sejm dokonał nowelizacji nieszczęsnej ustawy. W pracach nad nowelizacją znaczny udział miał Uniwersytet Jagielloński.

W sprawie likwidacji katedr Wydział Filozoficzny zajął stanowisko jeszcze przed ukazaniem się oficjalnego rozporządzenia ministra Jędrzejewicza, bo już w dniu 8 września 1933 roku (ryc. 5.43, 5.44, 5.45). Rada jednomyślnie sprzeciwiła się zamiarom likwidacji placówek dydaktyczno-naukowych. W przygotowanym memoriale wiele miejsca poświęcono zlikwidowanej Katedrze Geografii Fizycznej i Kartografii. Ponieważ dokument ten dobrze oddaje ówczesną sytuację krakowskiej geografii, warto przytoczyć obszernie jego fragmenty:

„1/ Wobec braku w Uniwersytecie Jagiellońskim katedr geofizyki, meteorologii i klimatologii druga katedra geografii niezbędna jest dla zadośćuczynienia warunkom obowiązującego programu studiów i egzaminów w zakresie geografii.

W uniwersytetach polskich mających jedną katedrę geografii część wymaganych dla zdawania egzaminów magisterskich wykładów i ćwiczeń zapewniają istniejące tam katedry geofizyki, meteorologii i klimatologii. Uniwersytet Jagielloński katedr tych nie posiada a zakres ich działalności odnośnie do potrzeb studium geografii spełnia (nieobsadzona chwilowo, ale funkcjonująca przez zastępstwo Prof.) katedra geografii fizycznej i kartografii oraz połączone z nią seminarium geografii fizycznej. Obejmuje ono ćwiczenia z geomorfologii, kartografii, topografii, meteorologii, klimatologii i hydrografii, będące warunkiem dopuszczenia do egzaminów magisterskich [...].

W razie zwinienia tej katedry stałe odbywanie wszystkich obowiązujących wykładów i ćwiczeń (do których, prócz wymienionych należą, nie licząc przedmiotów pobocznych, ćwiczenia z geografią ogólnej, regionalnej, geografii Polski, antropogeografii i geografii ekonomicznej [...]) przy pozostawieniu jednej tylko katedry geografii ogólnej a braku katedr wymienionych na wstępie, czyniłoby nieodzownym wprowadzenie licznych

---

⁷⁷ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 655.

⁷⁸ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 93.

wykładów i ćwiczeń zleconych, przez co oszczędność powstała przez zwinięcie geografii fizycznej stałaby się problematyczna.

2/ Wobec wyjątkowo korzystnych warunków rozwoju geografii w Krakowie i wobec jej obecnego stanu, racjonalny plan organizacji i specjalizacji studiów w poszczególnych szkołach akademickich wymagałby popierania i raczej rozbudowy a w każdym razie nieograniczania tej nauki w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Do warunków tych należy: 1/ położenie Krakowa na zetknięciu względnie w sąsiedztwie różnych krain naturalnych i antropogeograficznych, predestynujące to miasto na centrum badań geograficznych; 2/ ciągłość tradycji naukowej, od W. Pola pierwszego profesora geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim do L. Sawickiego, twórcy Instytutu geograficznego i inicjatora akcji naukowo-ekspedycyjnej; 3/ istnienie poświęconego potrzebom geografii gmachu („Stary Arsenał”) zapewniającego miejsca dla pracowni, seminariów, ćwiczeń różnego typu, biblioteki etc.

Dzięki powyższym warunkom, których nigdzie zresztą w Polsce niema i [przy] istnieniu dwóch katedr geografii można było rozwinąć w Uniwersytecie Jagiellońskim w zakresie geografii akcję dydaktyczną i naukową na skalę szerszą niż gdzieindziej. Ilość studentów geografii wynosiła około 250, w pracowniach i ćwiczeniach których prowadzi się 7 typów, bierze stale udział po kilkadziesiąt osób, w Seminarium geografii fizycznej 60–80. Z frekwencją tą idzie w parze pokaźna liczba kończących studia corocznie: w ostatnim roku akademickim w zakresie geografii osiągnęło stopień magistra filozofii 27 osób, stopień doktorski 10 osób. Dwie katedry umożliwiają pracę dydaktyczną we wszystkich działach geografii, skutkiem czego studenci mając możliwość specjalizowania się w różnych kierunkach zyskują przygotowanie a potem pracę nie tylko w zawodzie nauczycielskim lecz i w służbie konsularnej [...], statystycznej [...]. Meteorologicznej [...], pomiarowej (Wojsk. Inst. Geogr.) i in. W porozumieniu z Ministerstwem S[praw] Z[agranicznych] uwzględnia się w programie studiów zagadnienia emigracyjno-kolonialne i aktualne problemy geopolityczne, przy nauczaniu kartografii i topografii uwzględnia się potrzeby wojskowości dając w tym kierunku przygotowanie przyszłym oficerom rezerwowym.

Działalności dydaktycznej odpowiada naukowa. Lista rozpraw i artykułów naukowych ogłoszonych drukiem w ciągu jednego tylko roku akademickiego 1932/33 przekroczyła 55. Rozprawy naukowe indywidualne dotyczą wszystkich niemal działów geografii. Pracami terenowymi objęto nie tylko południowo-zachodnią Polskę (Karpaty zachodnie, Śląsk, Wyżynę Małopolską) ale i Pomorze i Wschodnie Kresy – sięgnięto niemi i poza granicę państwa (Słowaccyzna). Przygotowano wznowienie akcji ekspedycyjnej [...] przerwanej po śmierci Profesora Sawickiego. Dzięki współpracy dwóch katedr geografii prowadzi się systematyczne badania zespołowe w kilku kierunkach antropo- i fizyko-geograficznych [...], zdołano powołać do życia nowe organizacje społeczno-naukowe: Krak. Oddz. Pol. Tow. Geogr., Komitet Badań Wysokogórskich, Sekcja Naukowa Ligi Morskiej i Kol., założono i prowadzono stację nauk. obserwacyjną klimatologiczną w Tatrach, kontynuowano akcję wydawniczą publikując „Prace Inst. Geogr. U. J.” (14 zeszytów) i jako organ Pol. Tow. Geogr. „Wiadomości Geograficzne” (11 roczników). Służono współpracą władzom i instytucjom państwowym [...]. Działalność ta przez zwinięcie katedry geografii fizycznej zostałaby poważnie zachwiana⁷⁹.

---

⁷⁹ Opinia Rady Wydziału Filozoficznego UJ w sprawie zamiaru Pana Ministra WRiOP zwinięcia pięciu katedr na Wydziale Filozoficznym z dnia 9 września 1933 r. Pismo adresowane do Ministra WRiOP. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

Było rzeczą wiadomą, że podejmowane akcje protestacyjne na niewiele się zdadzą, jako że ministerstwo nie zmieniło swego stanowiska. W związku z zaistniałą sytuacją Rada Wydziału postanowiła przekazać Instytutowi Geograficznemu cały majątek Katedry Geografii Fizycznej i Kartografii, a przydzieloną do tej placówki „starszą asystenturę” oddelegować do Instytutu⁸⁰.

Konsekwencją likwidacji Katedry była rezygnacja z pracy w Uniwersytecie Bogdana Zaborskiego, który powrócił do Warszawy (ryc. 5.46). Nadal jednak utrzymywał ożywione kontakty z Krakowem, a jego współpracownikami w stolicy byli przez pewien czas Antoni Wrzosek i Jan Flis.

W zimie 1928/1929 r. Jerzy Smoleński doprowadził do utworzenia w Dolinie Pięciu Stawów w Tatrach wysokogórskiej stacji naukowej Instytutu (ryc. 5.47). Głównym zadaniem tej placówki było dokonywanie obserwacji nad zimowym klimatem wnętrza Tatr, wówczas jeszcze słabo poznanego. Ponadto badano szatę śnieżną, problematykę limnologiczną (jeziora tatrzańskie), dokonywano obserwacji fenologicznych (ryc. 5.48). Działalność stacji była częściowo finansowana przez Wydział Nauki Ministerstwa WRiOP, który przekazywał dotacje na ten cel za pośrednictwem Komitetu dla Badań Wysokogórskich. Wstępnie zakładano, że prace na stacji potrwać mają trzy lata, ale ze względów finansowych musiała ona skończyć swą działalność już pod koniec 1931 roku⁸¹.

Wreszcie w 1936 r. powstało w Instytucie Studium Turyzmu UJ, ale tej placówce poświęcimy odrębny podrozdział.

5.4. Kadra⁸²

5.4.1. Profesorowie i docenci

Przez cały okres międzywojenny Instytut borykał się z trudnościami kadrowymi. Wynikało to z bardzo ograniczonej liczby pracowników naukowo-dydaktycznych, szczególnie młodszych. Przyczyną tego stanu rzeczy były permanentne kłopoty finansowe uczelni, wiążące się przede wszystkim z sytuacją gospodarczą kraju. Kilkakrotne redukcje zatrudnienia w Uniwersytecie dotyczyły przede wszystkim młodszych pracowników.

---

⁸⁰ Pismo Dziekana Wydziału Filozoficznego prof. Jana Nowaka do Ministerstwa WRiOP z dnia 20 października 1933 r. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

⁸¹ J. Smoleński, 1932, *Z badań wysokogórskiej stacji naukowej w Dolinie Pięciu Stawów Polskich w Tatrach*, Kraków, s. 3.

⁸² Uniwersytet Jagielloński jest w tej szczęśliwej sytuacji, że już w XIX w. zaczął publikować spisy prowadzonych wykładów, w których zawarto również informacje dotyczące składów osobowych poszczególnych placówek. Bardzo użytecznym źródłem wiedzy w tym zakresie jest też opublikowany ostatnio przez Urszulę Perkowską spis pracowników Wydziału Filozoficznego (wraz z krótkimi biogramami i ważniejszymi datami), zatrudnionych w Uniwersytecie w latach 1850–1945 (U. Perkowska, 2007, *Corpus Academicorum Facultatis Philosophiae Universitatis Jagellonicae 1850–1945*, Kraków).

Prezentowany wątek kadrowy nie stanowi streszczenia informacji i ocen zawartych w wydawnictwie jubileuszowym z 1999 r. Ograniczyliśmy się w zasadzie do przedstawienia tych fragmentów biografii czy działalności naukowo-dydaktycznej, które do tej pory znajdowały się na marginesie zainteresowań badaczy.

Kierownictwo Instytutu stale zwracało uwagę władz, że wobec rosnącego zainteresowania młodzieży studiami geograficznymi liczba osób zapisujących się na ten kierunek systematycznie wzrasta. Trzeba było tworzyć coraz więcej grup ćwiczeniowych, wzrastała liczebność grup wycieczkowych. Zjawisko to mogło oczywiście cieszyć gdyby nie fakt, że nie pozostawało w żadnej relacji do wzrostu grupy asystentów i adiunktów. Braki kadrowe mogły grozić obniżeniem jakości prowadzonych zajęć. Władze Instytutu widziały to zagrożenie, ale czynniki ministerialne zdawały się nie dostrzegać takiej ewentualności, uważając, że liczebność kadry jest wystarczająca. Stąd nowe etaty były rzadkością. Dodatkowym utrudnieniem natury biurokratycznej była konieczność corocznego występowania do władz z wnioskami o przedłużenie zatrudnienia etatowych asystentów. Braki kadrowe łagodzone poprzez zatrudnianie wolontariuszy, którzy pobierali więcej niż symboliczne wynagrodzenie lub wykorzystywanie do pomocy studentów ze starszych roczników. W ten sposób okresowo zatrudniani byli m.in.: Maria Dobrowolska, Wiktor Ormicki, Rodion Mochnacki, Zdzisław Simche, Jan Flis, Antoni Wrzosek, Mieczysław Klimaszewski, Stanisław Leszczycki, Władysław Milata. Niektórzy z nich znaleźli później zatrudnienie na stałe. Każdą kandydaturę musiał zaopiniować Senat. Warto może dodać, że ówczesny centralizm w zakresie zarządzania szkolnictwem wyższym sprawiał, że w pewnych okresach zgody Ministerstwa wymagało również przyjęcie osób nie pobierających żadnego wynagrodzenia.

O twórcach Instytutu, a więc o Ludomirze Sawickim oraz Jerzym Smoleńskim, napisano już wiele. Na pewno były to dwie bardzo różne osobowości, ale świetnie się nawzajem uzupełniające. Nie ma chyba potrzeby szczegółowego charakteryzowania tych postaci, byłoby to bowiem powtarzaniem informacji już publikowanych. Wyjątek zrobiliśmy tylko dla tych przejawów ich działalności, które są mało znane współczesnemu Czytelnikowi.

Dotychczasowe rozważania upoważniają do scharakteryzowania Sawickiego jako osoby o niespożytej energii, autora wielu pomysłów w zakresie nauki i organizacji, społecznika, patriotę, inicjatora akcji ekspedycyjnej. Był wspaniałym nauczycielem akademickim i wychowawcą. W okresie roku akademickiego codziennie spędzał kilka godzin wśród studentów. Znał historię niemal każdego swego ucznia⁸³. Do legendy przeszły słynne herbatki w domu Marii i Ludomira Sawickich, na które zapraszano również wyróżniających się studentów. W gwarze studenckiej spotkania te zwano „postkolokwiami”⁸⁴. Gdy studentowi brakowało funduszy na opłacenie kosztów uczestnictwa w kursowych wycieczkach udzielał im „subwencji” finansowej, które – używając dzisiejszej nomenklatury – były po prostu zwyczajnym sponsoringiem⁸⁵ (ryc. 5.49).

Do najistotniejszych cech tego badacza zalicza się samodzielność myśli i studiów, co wynikało m.in. z faktu, że jako „rasowy” geograf terenowy niejednokrotnie musiał podejmować osobiście i prędko ważkie niekiedy decyzje⁸⁶. W dniu 28 listopada 1919 r. Walne Zgromadzenie Członków czynnych PAU wybrało go swoim członkiem korespondentem.

⁸³ W. Antoniewicz, 1968, *Parę wspomnień o profesorze Ludomirze Sawickim* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki...*, dz. cyt., s. 89.

⁸⁴ S. Leszczycki, 1991, *Życie na przełomie 1907–1990*, Warszawa, s. 10.

⁸⁵ Zob. m.in. pismo L. Sawickiego skierowane do Dziekana Wydz. Filozoficznego UJ z dnia 5 maja 1926 r. Arch. UJ, sygn. WF II 488.

⁸⁶ S. Leszczycki, 1968, *Słowo wstępne* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki...*, dz. cyt., s. 14.

W rekomendacji przygotowanej przez profesorów Józefa Morozewicza (mineralog i petrograf) oraz Józefa Rostafińskiego (botanik) czytamy: „Wobec znanych zasług naukowych i szerokiej działalności pedagogicznej i wydawniczej, jaką w ostatnich kilku latach rozwinął prof. Dr. Ludomir Sawicki, proponuję go na członka korespondenta Akademii Umiejętności”⁸⁷ (ryc. 5.50, 5.51).

Przed wszystkim jednak Sawicki zachował się w ludzkiej pamięci jako Wielki Budowniczy. Nie wahamy się użyć tego określenia, bo właśnie dzięki niemu powstał nowoczesny Instytut Geograficzny, potrafił wyegzekwować od władz wojskowych budynki Starego Arsenału, wreszcie stworzył wizję Instytutu jako wielkiego międzynarodowego centrum badawczego. Znając jego upór i całkowite oddanie się sprawom krakowskiej i polskiej geografii jego projekt byłby zapewne urzeczywistniony. Niestety, przedwczesna śmierć oddaliła na długie lata budowę nowego obiektu dla geografii uniwersyteckiej. Jego idee zrealizowali dopiero następcy w czwartym pokoleniu.

Warto przytoczyć w tym miejscu fragmenty mało znanej wypowiedzi Stanisława Lencewicza:

„[...] Przeniósłszy się w roku 1909 do Krakowa, Sawicki rozszerza zakres swych studiów, zarówno terytorialnie, jak rzeczowo. Rozpoczyna studia limnologiczne na jeziorach tatrzańskich. Obładowany nie tylko zwykłym bagażem turysty, ale jeszcze instrumentami oraz łódką składaną, przenosi to wszystko przez przełęcz tatrzańską, sypia częstokroć pod złomami skalnymi. Równocześnie bada rozmieszczenie ludności i życie pasterskie górali karpaccich, zapuszczając się w dziedzinę antropogeografii. [...]

Ze względu na stosunki polityczne ówczesni geografowie galicyjscy pomijali Królestwo w swych badaniach terenowych. Bezwładność w tym kierunku przełamał od razu Sawicki, nawiązując stosunki [m.in.] z Tow. Krajoznawczym. Pierwsza jego wycieczka zakończyła się aresztowaniem na górze Chęcińskiej, w kilka godzin po przybyciu do Królestwa, ale to go nie zraziło. [...] Za pośrednictwem Tow. Krajoznawczego [usiłuje] zorganizować badania jeziorne na niżu, a na pierwszy ogień idą Kujawy.[...]

Z pośród licznych poczynań organizacyjnych, najważniejszym chyba dziełem, jakie pozostawił po sobie [...] jest Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pozostanie on na długo jako pomnik działalności swego twórcy, stanowiący podstawę do prac geograficznych, zarówno naukowych jak organizacyjnych. [...]

Równocześnie skupia przy sobie liczny personel naukowy, gromadę uczniów, rzesze studentów, przez co wytwarza poważne środowisko geograficzne, oddziaływujące daleko poza uniwersytet. [...]

Tempo życia Sawickiego było szalone, wykorzystanie czasu doprowadzone do maksimum ludzkiej możliwości. Normalny dzień pracy w Krakowie zaczynał o godzinie 6 rano. Notowanie obserwacji piórem zabierało zbyt wiele czasu, więc stenografował. Aby nie zatrzymywać toku spraw w kraju, podróżował z maszyną do pisania, redagował. Robił korekty.[...]”⁸⁸.

Podkreśla się też, że „w każdej dziedzinie, które Sawicki tknął, charakteryzuje Go rola pioniera. On poszukiwał terenów nieznanymi, pokonywał pierwsze przeszkody

---

⁸⁷ PAU. Akta członków. Teczka „Ludomir Sawicki”.

⁸⁸ S. Lencewicz, 1928, *Ludomir Ślepowron Sawicki. Wspomnienia pośmiertne*. – „Wszechświat”, T. 1 (34), s. 351–354.

dy, torował drogę następcom, którym rychło ustępował miejsca. To może było przyczyną ustawicznego przerzucania się z jednego zagadnienia na drugie, z jednych obszarów w coraz to inne, coraz odleglejsze⁸⁹.

O jego śmierci w dniu 3 października 1928 r. pisano: „Szczególnie wstrząsające wrażenie wywarł tragiczny skon prof. dra Sawickiego, który w sile wieku, pełen niezwykłej energii twórczej i organizacyjnej, padł na posterunku, ulegając trudom ekspedycji naukowej na Bałkan⁹⁰”.

Wielką manifestacją żałobną stał się pogrzeb Sawickiego w dniu 5 października 1928 r. (ryc. 5.52, 5.53). Oprócz najbliższej rodziny i przyjaciół wzięły w nim udział liczne delegacje instytucji naukowych i społecznych z kraju i z zagranicy, uczniowie zmarłego, a także „nieprzejrzone tłumy społeczeństwa krakowskiego i młodzieży, manifestując w ten sposób zrozumienie katastrofalnej straty, jaką poniosła Nauka Polska⁹¹”. Kondukt pogrzebowy szedł przez miasto. Z Dębnik przez Most Dębnicki, ulicami Powiśle i Podzamcze pod Instytut Geograficzny (ryc. 5.54, 5.55). W tym miejscu żałobny pochód się zatrzymał. Trumna opuściła karawan, dzięki czemu Zmarły mógł niemal dotknąć swojego ukochanego dzieła – Instytutu. Wzruszająco pożegnał go tutaj Jerzy Smoleński, przemawiał też Eugeniusz Romer. Potem kondukt ruszył w kierunku Cmentarza Rakowickiego. Nad grobem przemawiali: E. Romer (w imieniu m. in. PAU oraz Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie), Władysław ks. Massalski (Polskie Towarzystwo Geograficzne), J. Smoleński (Instytut Geograficzny UJ) oraz Tadeusz Czort (Koło Geografów). Tego samego dnia miało miejsce niecodzienne wydarzenie medialne: specjalna audycja radiowa „na żywo”, transmitowana na całą Polskę, poświęcona osobie zmarłego. Prelekcję o nim wygłosił profesor Jan Nowak, geolog i przyjaciel Sawickiego.

Sawickiego jakoś „omijały” odznaczenia państwowe, nie otrzymał ich też po śmierci. Smoleński nigdy nie zaakceptował takiego postępowania władz wobec swego poprzednika. W dziesiątą rocznicę śmierci twórcy Instytutu wystąpił do rektora UJ z prośbą, aby Uniwersytet podjął działania zmierzające do pośmiertnego odznaczenia Sawickiego Krzyżem Komandorskim Odrodzenia Polski za wybitne zasługi naukowe. W końcowej części wniosku pisał: „Pośmiertne odznaczenie prof. Sawickiego byłoby wyrazem uznania dla Jego wielkich, może za życia niedość ocenianych zasług i odpowiadałoby gorącemu życzeniu szerokiego koła Jego uczniów i współpracowników na polu geografii⁹²” (ryc. 5.56). Na apel ten nie było odzewu.

Interesujące jest porównanie postaci Sawickiego i Smoleńskiego, dokonane przez S. Leszczyckiego: „Prof. Sawicki był człowiekiem ogromnej inicjatywy, energii, był zwolennikiem badań terenowych, sam prowadził takie badania w krajach europejskich, Bliskiego i Dalekiego Wschodu i Afryki. Prof. Smoleński był zupełnie inny, spokojny, niesłychanie taktowny w stosunkach międzyludzkich, bardzo tolerancyjny i dający się przekonać do naszych różnych inicjatyw⁹³”. W innym miejscu ten sam autor pisał: „Miałem wówczas do wyboru dwa wzory, albo styl pracy prof. Jerzego Smoleńskiego, który pracował

⁸⁹ A. Zierhoffer, 1929, *Ludomir Sawicki*. – „Czasop. Geograf.”, T. 7, s. 29.

⁹⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za r. Akad. 1928/29*, Kraków 1929, s. 194.

⁹¹ „Wiadomości Geograf.” R. 6, 1928, zes. 8–9, s. 114.

⁹² Pismo J. Smoleńskiego do Rektora UJ z dnia 5 stycznia 1939 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁹³ S. Leszczycki, *Życie na przelomie ...*, dz.cyt., s. 10.

w dużym skupieniu, nader skrupulatnie, spokojnie, uważnie, ale stosunkowo dość powoli, albo styl pracy prof. Ludomira Sawickiego, który pracował bardzo szybko, na wielu polach naraz i uzyskiwał szybko wielkie efekty. Wprawdzie w „kuluarach” pomrukiwano, że czasem była to praca powierzchowna, mimo to jednak postanowiłem naśladować Sawickiego⁹⁴. Biograf Smoleńskiego J. Flis zauważa, że „ujmujący sposób obejścia, wielkie walory towarzyskie, niezwykła uprzejmość i życzliwość dla ludzi zjednywać musiały [mu] wielu trwałych przyjaciół, m.in. geografów tej miary, co Vidal de la Blache⁹⁵. „[...] Nie miał sił na prowadzenie długich i wyczerpujących badań terenowych [...]. Smoleńskiemu wystarczyło niewiele faktów do wyciągnięcia bardzo trafnych wniosków, do wysuwania nowych, oryginalnych poglądów. Decydowała niezwykła umysłowość uczonego, umiejętność precyzyjnego wnioskowania, przekonującego dowodzenia, rzeczowego wyjaśniania i trafnego uogólniania. Decydowała wielka inteligencja⁹⁶. Inni badacze charakteryzując sylwetkę Smoleńskiego podkreślają jego tolerancyjność oraz „życzliwość inspiratorską⁹⁷.”

Dość charakterystyczna jest również ocena Smoleńskiego zawarta w rekomendacji, jaką przedłożono Polskiej Akademii Umiejętności, wnioskując o powołanie go na członka-korespondenta.

„[...] Ponieważ Smoleński przez długie lata nie miał własnego instytutu, przeto miał wyjątkowo trudne stanowisko w okazaniu swych talentów i interesów organizacyjnych. W ostatnich latach wszakże gdy uzyskał [pełną swobodę ruchu], zorganizował Komitet Badań Wysokogórskich i założył stację naukową w dolinie 5 Stawów (1929), która dotychczas zebrała liczne materiały [...]”⁹⁸. Opinię taką, napisaną 27 października 1933 r., podpisali członkowie czynni PAU: Stefan Kreutz (mineralogia), Jan Nowak (geologia), E. Romer (geografia), Michał Siedlecki (zoologia), Władysław Szafer (botanika). Nominację na członka korespondenta PAU Smoleński uzyskał w dniu 21 czerwca 1935 roku⁹⁹ (ryc. 5.57, 5.58).

Wyróżnieniem dla geografii i samego Smoleńskiego był jego wybór na dziekana Wydziału Filozoficznego w roku akad. 1937/1938. Wybrano go jednomyślnie (33 „tak”), jeśli nie liczyć jednego głosu wstrzymującego przyszłego dziekana¹⁰⁰ (ryc. 5.59). Spośród licznych funkcji jakie pełnił wymienić należy zwłaszcza: przewodniczącego Państwowej Rady Ochrony Przyrody (1937–1938), przewodniczącego Komisji Regionalnego Planu Zabudowy Okręgu Krakowskiego (1937–1939), sekretarza Polskiego Narodowego Komitetu Międzynarodowej Unii Geograficznej, przewodniczącego Komitetu Demograficznego Ligi Narodów (1939) (ryc. 5.60), przewodniczącego Związku Katolickiej Inteligencji. Posiadał ożywione kontakty z różnymi środowiskami zagranicznymi (ryc. 5.60a).

---

⁹⁴ S. Leszczycki, *Słowo wstępne ...*, dz. cyt., s. 16–17.

⁹⁵ J. Flis, *Jerzy Smoleński – uczonego i wychowawca ...*, dz. cyt., s. 8.

⁹⁶ M. Klimaszewski, 1988, *Zasługi Jerzego Smoleńskiego na polu geomorfologii*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria II, zesz. 1, s. 27–28.

⁹⁷ H. Maruszczak, 2000, *Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1877–1999 na tle ogólnopolskim* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, s. 63.

⁹⁸ PAU, Akta Członków, MMJ Wyd. III, Jerzy Smoleński.

⁹⁹ Dodajmy, że kandydatura J. Smoleńskiego na członka korespondenta PAU była wysuwana już w latach 1931, 1933 i 1934.

¹⁰⁰ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 11 VI 1937. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

Wykazywał dużą przychylność wobec młodzieży. „Wszystkich studentów od najmłodszych roczników traktował profesor jako swoich współpracowników, członków naukowego zespołu, przed którym postawiono zadania naukowego poznania Polski. [...] Z niezmiernym taktem prostował błędy myślenia i szczerze udzielał naukowych rad, oddając wielokrotnie swym asystentom własne inwencje naukowe, rozpoczęte tematy, aby ułatwić im wejście na drogę naukowej pracy”¹⁰¹. Mało znana jest jego praca z młodzieżą katolicką. Przez pewien czas pełnił funkcję kuratora działającej w Uniwersytecie korporacji studenckiej „Fidelia”, która powstała w 1929 r. i należała do Zjednoczenia Polskich Akademickich Korporacji Chrześcijańskich¹⁰². Natomiast od 1935 r. jako kurator sprawował nadzór nad Akademickim Związkiem Promienistych, jednym z kilku działających w uczelni katolickich stowarzyszeń studenckich¹⁰³. Chętnie spotykał się z młodzieżą z różnych wydziałów, dyskutując z nią problemy geograficzne. Dużym rozgłosem cieszył się jego wykład *Geograficzne warunki związku Polski z morzem*, zaprezentowany w 1933 r. na forum Koła Historyków UJ w cyklu spotkań zatytułowanych „Polska a problem morza w przeszłości”¹⁰⁴.

Wobec asystentów Smoleński był opiekuńczy, wyrozumiały, ale zarazem bardzo wymagający. Młodzi pracownicy zdawali sobie sprawę, że asystentura oznacza pełne podporządkowanie się profesorowi. Smoleński, który mieszkał w pobliżu Instytutu (Plac na Groblach 9), przychodził do Instytutu kilka razy w ciągu tygodnia, bardzo często dopiero w godzinach południowych. Zazwyczaj pracował długo, nieraz do godzin znacznie przekraczających północ. Asystenci (m. in. S. Leszczycki i M. Klimaszewski) wiedzieli, że muszą być w pobliżu. Przebywali więc w Instytucie do czasu, gdy portier dawał im znać, że profesor już wyszedł. Dopiero wtedy udawali się do domu, do swoich rodzin¹⁰⁵. Taki był obyczaj tamtych czasów. Ale gdy w 1938 r. Smoleński podjął decyzję o podróży naukowej Instytutu do Skandynawii, zrobił wszystko, aby uzyskać z Ministerstwa dofinansowanie w wysokości 1 tys. zł na pokrycie kosztów tej wyprawy czterem swoim asystentom¹⁰⁶.

W latach 1918–1939 przez Instytut przewinęło się szereg osób, które były zatrudnione przez dłuższy lub krótszy okres. Przywołajmy zatem nazwiska tych pracowników. Byli to (w układzie chronologicznym zatrudnienia na etatach UJ)¹⁰⁷:

Ludomir SAWICKI – profesor nadzwyczajny geografii 3. 11. 1916 – 4. 06. 1919;
profesor zwyczajny geografii 5. 06. 1919 – 3. 10. 1928.

Jerzy SMOLEŃSKI – docent geografii fizycznej 1910 – 1921;
profesor nadzwyczajny geografii ogólnej 1. 07. 1921 – 31. 07. 1929;
profesor zwyczajny geografii ogólnej 1. 08. 1929 – 5. 01. 1940.

¹⁰¹ J. Flis, *Jerzy Smoleński ...*, dz. cyt., s. 20.

¹⁰² A. Pilch, 2004, *Studenci Krakowa w Drugiej Rzeczypospolitej. Ich ideowe, polityczne i społeczne zaangażowanie*, Kraków, s. 119.

¹⁰³ A. Pilch, *Studenci Krakowa...*, dz. cyt., s. 256.

¹⁰⁴ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 330.

¹⁰⁵ Relacja prof. S. Leszczyckiego przekazana około 1990 r. A. Jackowskiemu.

¹⁰⁶ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 546.

¹⁰⁷ Opracowano na podstawie teczek osobowych w Arch. UJ oraz pracy U. Perkowskiej, *Corpus Academicorum...*, dz. cyt.

- Stanisława NIEMCÓWNA¹⁰⁸ – wolontariusz 1919 – 1923;
wykładowca metodyki nauczania geografii w Studium Pedagogicznym UJ 1923–1939.
- Maria DOBROWOLSKA¹⁰⁹ – wolontariusz 1918 – 1923.
- Julian MĘCIŃSKI – asystent 1. 03 – 30.09. 1920.
- Adam GADOMSKI – młodszy asystent 1. 12. 1920 – 31. 01. 1923;
starszy asystent 1. 02 – 30.09. 1923;
bezpłatny starszy asystent 1. 11. 1930 – 30. 09. 1931.
- Wiktor ORMICKI (NUSSBAUM) – młodszy asystent 1.12. 1923 – 30.09. 1926;
starszy asystent 1. 10. 1926 – 31. 01. 1935;
docent geografii gospodarczej 1930 – 1940;
adiunkt 1.02. 1935 – 17. 09. 1941.
- Stanisław KORBEL – wykładowca kartografii (zlecenie) 1922/1923 – 1923/1924;
lektor kartografii 1. 10. 1924 – 31. 08. 1939.
- Zdzisław SIMCHE – pomocnicza siła naukowa 1. 10. 1924 – 30.09. 1928.
- Zbigniew MOSSOCZY – pomocnicza siła naukowa 1. 10. 1926 – 31. 07. 1928.
- Julian STANOCH – bezpłatny asystent 1926/1927 – 1927/1928.
- Antonina GAWLIK – młodszy asystent 1. 11. 1927 – 30. 09. 1932.
- Mieczysław KLIMASZEWSKI – zastępca asystenta 1. 10. 1928 – 30.09. 1933;
starszy asystent 1. 10. 1933 – 31. 08. 1934;
młodszy asystent 1. 09. 1934 – 31. 10. 1945.
- Stanisław LESZCZYCKI – zastępca asystenta 1. 10. 1928 – 30. 09. 1929;
młodszy asystent 1. 10. 1929 – 15. 03. 1930;
starszy asystent 16. 03. 1930 – 31. 10. 1945.
- Roman KONSTANKIEWICZ – asystent 1. 09. 1928 – 31. 08. 1930.
- Kazimierz MAŁECKI – bezpłatny asystent 1928/1929 – 1931/1932.
- Włodzimierz KUBIJOWICZ (Wołodymyr KUBIJOWYCZ) – docent antropogeografii
Europy Wschodniej 1928/1929 – 1938/1939.
- Helena MAŁECKA (MOROZ) – zastępca asystenta 1929/1930 – 1930/1931.
- Witold PAWLIK – asystent 1930/1931.
- Bogdan ZABORSKI – zastępca profesora geografii fizycznej i kartografii,
docent geografii 1. 10. 1930 – 30. 09. 1933.
- Józef SZAFIARSKI – asystent 1. 04. 1931 – 31. 08. 1939;
starszy asystent 1. 09. 1939 – 31. 08. 1940.
- Władysław MILATA – zastępca młodszego asystenta 1. 10. 1931 – 30.09. 1933;
bezpłatny asystent 1. 09. 1935 – 31. 08. 1936;
młodszy asystent 1. 09. 1936 – 31. 08. 1939.
- Antoni WRZOSEK – asystent wolontariusz 1. 12. 1932 – 30. 09. 1933.
- Roman GAJDA – asystent wolontariusz 1. 12. 1932 – 30.09. 1933.
- Olga GŁĘBOCKA (GUZIK) – asystent 1932/1933 – 1933/1934.

---

¹⁰⁸ S. Niemcówna i M. Dobrowolska formalnie nigdy nie były zatrudnione w Instytucie Geograficznym. Przez cały ten okres były związane ze szkolnictwem średnim Krakowa. Choć nie posiadały etatów, jako bezpłatne wolontariuszki odegrały ważną rolę w zapewnieniu normalnego funkcjonowania Instytutu. W pewnym okresie jedynie one dwie wspomagały pod względem kadrowym Sawickiego. Doceniając to zdecydowaliśmy się uwzględnić obie Panie w naszym wykazie.

¹⁰⁹ Zob. przypis 108.

Jan FLIS – młodszy asystent 1. 10. 1933 – 30. 06. 1936.

Stanisław SROKOWSKI – docent geografii regionalnej 1935 – 1945.

Elfryda NAWRATIL (TRYBOWSKA) – młodszy asystent 1. 02 – 31. 08. 1937.

Zofia FIGLEWICZ – asystent wolontariusz 1937/1938 – 1938/1939.

Bohdan BOGUSZEWSKI – asystent wolontariusz 1938/1939.

Władysław BREITMEIER – asystent wolontariusz 1938/1939.

Walenty WINID – docent antropogeografii 1938–1945.

Powyższy wykaz pozwala nam uświadomić sobie, jak duża była w tym okresie rotacja kadry dydaktyczno-naukowej. Większość osób zatrudniano na czas określony, niekiedy bardzo krótki. Wśród pracowników znajdowali się również studenci starszych lat, na ogół po uzyskaniu absolutorium¹¹⁰. Niektórzy pracowali na etatach osób czasowo urlopowanych lub odchodzących z Instytutu. Tak było na przykład z M. Klimaszewskim, który w okresie 1. 12. 1931–30. 09. 1932 był zatrudniony w miejsce Kazimierza Łomniewskiego, a kiedy indziej (1. 02. do 31. 08. 1934) na etacie będącego na urlopie naukowym J. Szaflarskiego. Podobne historie przechodziły również inne osoby, zwłaszcza te, którym zależało na pracy w Uniwersytecie (m.in. J. Szaflarski czy S. Leszczycki). Wielu geografów pomagało wypełniać Instytutowi zadania statutowe, angażując się na jakiś czas w charakterze asystenta wolontariusza. Dostawali oni wprawdzie pewną rekompensatę finansową, ale była ona więcej niż symboliczna. Niektórzy pomagali Instytutowi spontanicznie. Tak było w przypadku A. Gadowskiego, który na prośbę Smoleńskiego natychmiast pojawił się w Krakowie służąc swoją pomocą. Było to w 1930 r., gdy zaszła konieczność wprowadzenia do planu studiów geograficznych stałych i obowiązkowych wycieczek oraz ćwiczeń terenowych. Stan kadry etatowej uniemożliwiał realizację tego projektu bez pomocy wolontariuszy.

Stanowisko docenta miało charakter honorowy. Otrzymywały je osoby po uzyskaniu habilitacji. Uprawniało ono do prowadzenia w Uniwersytecie wykładów (tzw. *veniam legendi*). Większość docentów zatrudnionych w Uniwersytecie otrzymywało etaty adiunktów, choć zdarzały się przypadki, że nieraz przez wiele lat pracowali na stanowiskach starszych asystentów. Przykładowo Wiktor Ormicki po swojej habilitacji (1930) jeszcze przez pięć lat posiadał etat starszego asystenta. Dopiero w 1933 r. Rada Wydziału wystąpiła do Ministerstwa o etat adiunkta dla tego uczonego. Procedura biurokratyczna trwała tak długo, że stanowisko to uzyskał dopiero w 1935 r.

Pod koniec lat trzydziestych miała miejsce ocena poszczególnych placówek uniwersyteckich oraz pracowników. Jej efektem były awanse lub przedłużanie dotychczasowych umów o pracę. Niektórym osobom przedłużono zatrudnienie na kilka lat, nawet do 1945 r. Daty ostatniego „angażu” podane w prezentowanym powyżej wykazie są zgodne z zawartymi jeszcze przed wojną umowami.

Nie będzie żadnej przesady w stwierdzeniu, że niemal wszyscy pracownicy, którzy swą przyszłość wiązali z Uniwersytetem i nauką, byli osobami niezwykłymi. Życiorys każdego z nich nadaje się zarówno na obszerną biografię naukową, jak też na powieść obyczajową czy przygodową, a nawet na opowieść filmową. W pracy tego typu jak niniejsza książka trudno oddać w pełni ich niecodzienne życie. Uwagę Czytelnika zwrócimy jedynie na niektóre postaci i wątki.

Ważną rolę w życiu Instytutu odgrywał Stanisław Korbel, którego zajęcia z kartografii cieszyły się dużą popularnością wśród studentów. Wielu z nich zachęcił również

---

¹¹⁰ Przykładowo Z. Mossoczy stopień magistra uzyskał dopiero w 1952 r.

do drugiej swojej pasji, mianowicie do stenografii, z którego to przedmiotu także prowadził zajęcia. Był autorem lub współautorem (wspólnie z Sawickim) cenionych atlasów (ryc. 5.61), a także jednego z nielicznych podręczników kartografii. W 1939 r. ukazał się w Wiedniu *Atlas świata*, który miał być jego największą pracą kartograficzną. Nie mógł przewidzieć, że dzieło to nie tylko nie przyniesie mu sławy, ale ściągnie na niego same kłopoty. Był to okres bardzo niespokojny, gdy w Polsce panicznie obawiano się szpiegów niemieckich. Władze naszego kraju oskarżyły Korbla i jego żonę Annę o zdradę za sam fakt wydania *Atlasu* w Wiedniu, jak również zamieszczenie w nim materiałów kartograficznych, dotyczących spraw gospodarczych i społecznych Polski. W ocenie elit rządzących miały one charakter tajny, wobec czego działalność Korbla zakwalifikowano jako szpiegostwo. Bez procesu państwo Korbłowie zostali osadzeni w osławionej twierdzy w Berezie Kartuskiej, gdzie więziono przede wszystkim więźniów politycznych¹¹¹. Cały nakład *Atlasu* spalili hitlerowcy. Uratowało się tylko kilka egzemplarzy autorskich. Paradoksem historii było to, że w kilka miesięcy później Korbel został aresztowany przez Niemców i wywieziony wraz z innymi profesorami UJ do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. W jego ocenie warunki bytowe w obu miejscach katorgi, jak też sam sposób traktowania więźniów niewiele się różniły¹¹². Za życia Korbel nigdy nie przyznawał się do „epizodu” z Berezą Kartuską.

Niezwykłą osobowością był Wiktor Ormicki. Ciągłe mało o nim mówimy, słabo znamy jego biografię, a przecież był to jeden z najwybitniejszych polskich geografów. Miał szerokie zainteresowania, od prac szczegółowych z pogranicza geografii i ekonomii do ujęć teoretycznych. Niestety przyszło mu żyć w czasach, w których obok wspaniałego zrywu patriotycznego Polaków, budujących zręby niepodległej Ojczyzny występowały przejawy ludzkiej nienawiści. Dotknęła go ona osobiście kilkakrotnie i w ostateczności doprowadziła do jego przedwczesnej, męczeńskiej śmierci.

Już w młodości mógł się przekonać, do czego może prowadzić żądza panowania nad światem. Niemal bezpośrednio po maturze (6 maja 1916) został powołany do służby w armii austriackiej (luty 1917). Służył na froncie włoskim do 1918 roku. W dniu 26 listopada tego samego roku zapisał się na Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studentem był do końca półroczia zimowego 1919/1920, po czym wstąpił do armii polskiej (ryc. 5.62). Brał udział w walkach o Lwów oraz w wojnie polsko-sowieckiej. Z wojska, w którym doszedł do stopnia porucznika, zwolnił się na własną prośbę w dniu 31 marca 1922 r., zapisując się na trzeci trymestr ... geografii. Wpis nosi datę 12 kwietnia 1922 roku¹¹³. Na studia geograficzne ściągnął go Sawicki, który zapewne upatrywał w nim swego następcę w zakresie antropogeografii. Oprócz geografii Ormicki studiował w Uniwersytecie geologię, statystykę oraz ekonomię. W 1923 r. został zatrudniony – jeszcze jako student – w Instytucie Geograficznym, stając się prawą ręką swego Mistrza. Ważnym wydarze-

---

¹¹¹ S. Leszczycki, Opinia o działalności naukowej i pedagogicznej prof. Stanisława Korbla z dnia 30 listopada 1961 r., maszynopis. Arch. IGiGP UJ.

¹¹² S. Leszczycki, 1988, *Z pobytu w Sachsenhausen i Dachau, 1939–1941*. – „Przegląd Lekarski” T. 45, nr 1, s. 106.

¹¹³ W. Ormicki, *Curriculum vitae*, z 21 kwietnia 1926 r. – Arch. UJ, sygnat. WF II 504; Zaświadczenie sekretariatu UJ z dnia 3 kwietnia 1937 r. o przebiegu studiów W. Ormickiego. Arch. UJ, sygn. S II 619; W. Ormicki, Przebieg służby w byłej armii austriackiej, 25 maja 1937 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

niem w jego życiu była decyzja o zmianie nazwiska z Nussbaum na Ormicki (1924). Prawdopodobnie duży wpływ na to miała jego koleżanka ze studiów Maria Irena Czałczyńska, z którą ożenił się w 1924 roku. Pani Ormicka prowadziła zajęcia na geografii jeszcze po II wojnie światowej¹¹⁴.

Po śmierci Sawickiego Ormicki przejął po nim seminarium z geografii ogólnej. Podczas pierwszych zajęć w dniu 18 października 1928 r. podkreślał, że „zwyczaje wprowadzone przez ś.p. prof. Sawickiego pozostają nadal obowiązujące, a więc ponieważ do tradycji należało pisanie protokołu z każdego seminarium – to nadal pozostaje. Również w związku z tematami kierunku nadany przez ś. p. prof. Sawickiego zostaje niezmienny”¹¹⁵.

Stopień doktora uzyskał w 1926 r. (podobnie jak jego żona Maria), habilitował się w roku 1930.

Oceniając dysertację doktorską (*Eksport drzewa w górnym polskim dorzeczu Dunajca i Popradu*) Jerzy Smoleński pisał m.in.:

„Rozprawa p. Ormickiego dotyczy zagadnień gospodarczych, które autor stara się rozważać przy pomocy metod statystycznych. Mimo to strona geograficzna znalazła uwzględnienie zarówno w przedstawieniu przestrzennego zróżnicowania omawianych zjawisk, jak i w analizie ich zawisłości od cech podłoża i różnych czynników geograficznych. [...] Autor wykazuje gruntowną znajomość fizjogeograficznych i antropogeograficznych cech omawianego terytorium oraz opanowanie metod geogr[aficznych], którymi posługuje się umiejętnie i celowo [...]”¹¹⁶ (ryc. 5.63, 5.64, 5.64a).

Rozprawę habilitacyjną Ormickiego stanowiła praca *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, opublikowana w 1929 roku (ryc. 5.65). Recenzentami w przewodzie habilitacyjnym byli Jerzy Smoleński oraz ekonomista Adam Heydel. Zgodnie z obowiązującą wówczas procedurą, po dopuszczeniu do przewodu odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Rady Wydziału poświęcone wyłącznie kolokwium (ryc. 5.66). Miało ono miejsce w dniu 1 lipca 1930 roku. Zakres tematyczny pytań, jakie zadano kandydatowi był dość szeroki i obejmował następującą problematykę: 1. Podział Wołynia, charakterystyka i uzasadnienie; 2. Kryteria morfologiczne podziałów Polesia; 3. Metody kartograficzne w zobrazowaniu życia gospodarczego; 4. Stan obecny badań nad pojemnością ludnościową Ziemi; 5. Pojęcie intensywności gospodarczej; 6. Pojęcie i zakres geografii gospodarczej. Po przyjęciu przez Radę kolokwium, w następnym dniu zebrała się ona celem wysłuchania wykładu habilitacyjnego, którego tytuł brzmiał *Ważniejsze zadania geografii agrarnej w Polsce*. W efekcie całego postępowania „Rada Wydziału uchwaliła uznać habilitację za dokonaną i udzielić kandydatowi *veniam legendi* z zakresu geografii gospodarczej”¹¹⁷. Minister WRiOP Sławomir Czerwiński zatwierdził habilitację w dniu 25 listopada 1930 roku¹¹⁸. Warto dodać, że za swoją pracę habilitacyjną, a konkretnie za ba-

¹¹⁴ Współautor książki, A. Jackowski, miał z Panią Ormicką zajęcia z dydaktyki geografii w latach 1955–1956.

¹¹⁵ Protokół z seminarium geografii ogólnej z dnia 18 października 1928 r. Archiwum IGiGP. Dodajmy, że protokół sporządziła Irena Książkówna, bardziej znana pod nazwiskiem Maria Irena Mileska.

¹¹⁶ J. Smoleński, Ocena dysertacji p. Wiktora Ormickiego pt. *Eksport drzewa w Górnym polskim dorzeczu Dunajca i Popradu*, 19 maja 1926 r. Arch. UJ, sygn. WF II 504.

¹¹⁷ Sprawozdanie Dziekana Wydziału Filozoficznego Romana Dyboskiego z przebiegu habilitacji p. dra Wiktora Ormickiego z zakresu geografii gospodarczej. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

¹¹⁸ Pismo Ministra WRiOP S. Czerwińskiego do Rektoratu UJ z dnia 25 listopada 1930 r. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

dania gospodarki Kresów Wschodnich, w roku 1929 Ormicki otrzymał nagrodę Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej. Nagrodą było umieszczenie jego pracy na liście 20 najlepszych dzieł literatury polskiej w tym roku¹¹⁹.

Znaczący dorobek naukowy Ormickiego i jego wielkie zaangażowanie w sprawy dydaktyki, a także udział w różnych przedsięwzięciach podejmowanych na rzecz polskiej państwowości oraz gospodarki narodowej sprawiły, że w Instytucie powoli dojrzewała sprawa jego profesury (ryc. 5.67). Z inicjatywą taką wystąpił do Rady Wydziału Jerzy Smoleński. Jeszcze przed wakacjami 1939 r. powołano w tej sprawie Komisję, której przewodniczył dziekan Wydziału prof. Władysław Konopczyński (historia). Członkami zostali profesorowie: Adam Krzyżanowski (ekonomia), Jan Nowak (geologia) oraz Jerzy Smoleński (geografia). Posiedzenie Komisji odbyło się w dniu 15 czerwca 1939 r. i jednomyślnie uchwalono wniosek o mianowanie Wiktora Ormickiego profesorem tytularnym. Sprawa była rozpatrywana przez Radę Wydziału dnia 23 czerwca 1939 roku. Wobec bardzo bogatego programu ostatniego przed wakacjami zgromadzenia, sprawę nominacji przesunięto na pierwsze posiedzenie Rady, planowane na koniec września¹²⁰ (ryc. 5.68). Wprawdzie zebranie takie się odbyło (choć dopiero na początku października), ale już zupełnie inne sprawy wymagały wówczas rozpatrzenia. W tej konkretnej sytuacji można zapewne uznać decyzję Komisji z dnia 15 czerwca 1939 r. za równoważną niemal pewnej pozytywnej decyzji władz państwowych w tym zakresie.

Trudno jest zliczyć wszystkie miejsca, w których działał ten niezwykły uczony. Uczestniczył w pierwszej wyprawie Sawickiego na Kresy Wschodnie (1926). Prowadził wykłady w Warszawie, Katowicach, Wilnie, we Lwowie i Krakowie (Akademia Handlowa). Brał aktywny udział w zajęciach organizowanych w ramach Powszechnych Wykładów UJ, w latach 1927–1933 uczestniczył w licznych audycjach radiowych, popularyzując różnorodne problemy geograficzne i gospodarcze¹²¹. Władze różnych miejscowości i instytucji chętnie zapraszały go do wygłaszania odczytów geograficznych.

Ormicki angażował się też w akcję dokształcania nauczycieli, w ruch krajoznawczy, a także w pracę oświatową Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego.

Jego dorobek naukowy obejmuje ponad 100 pozycji publikowanych. Wiele z nich miało charakter nowatorski i na trwałe weszło do kanonu polskiej i światowej literatury geograficznej.

Należał do polskiej elity intelektualnej pochodzenia żydowskiego, całkowicie zasymlowanej. „W Jego osobie miała Wszechnica Jagiellońska przedstawiciela najmłodszych gałęzi geografii: geografii gospodarczej i demografii. Obdarzony był ścisłym logicznym rozumem. Cechowała Go wybitna inteligencja słowa, dbał zawsze o wytworność w tym co wykladał i co pisał. Człowiek wysokiej kultury, pełen uroku w obejściu prelegent, był bardzo popularną postacią¹²².”

---

¹¹⁹ Z. Figlewicz, 1946, *Wiktor Ormicki 1898–1941. Docent geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 1.

¹²⁰ Protokół spisany na posiedzeniu Komisji odbytej w dniu 15 czerwca 1939 r. poświęconej mianowaniu p. doc. Wiktora Ormickiego profesorem tytularnym. Arch. UJ, sygn. WF II 180; Protokół posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 23 czerwca 1939 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹²¹ Z. Rzepa, 1979, *Ormicki (pierwotne nazwisko Nussbaum) Wiktor Rudolf (1898–1941), geograf, docent UJ* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 24, Kraków, s. 247.

¹²² Z. Figlewicz, *Wiktor Ormicki...*, dz. cyt., s. 2.

Epizod krakowski miał również w swoim życiu Bogdan Zaborski, ściągnięty po śmierci Sawickiego z Warszawy przez Jerzego Smoleńskiego. W 1930 r. został on kierownikiem Seminarium Geografii Fizycznej. Zapewne na wybór tego kandydata duży wpływ miało jego kolokwium habilitacyjne, które odbyło się na Wydziale Filozoficznym UJ na początku lipca 1930 roku (ryc. 5.69). Jako rozprawę habilitacyjną przedstawił pracę *Studia nad dyluwium i morfologią Podlasia i terenów sąsiednich* (Warszawa 1928). Na recenzentów Rada wyznaczyła profesorów: Jerzego Smoleńskiego (geografia), Jana Nowaka (geologia) oraz Jana Stanisława Bystronia (etnografia i socjologia). Praca Zaborskiego została „wysunięta na czoło zespołu rozpraw stanowiących podstawę habilitacji na Wydziale”¹²³. Kolokwium odbyło się w dniu 1 lipca. Zadane kandydatowi pytania dotyczyły następującej problematyki: 1. Prace szkoły Roberta Gradmanna i innych uczonych niemieckich w zakresie osadnictwa historycznego; 2. Metoda punktowa w kartografii demograficznej i jej odmiany; 3. Rola ruchów tektonicznych młodych w morfologii środkowego Powiśla i Podlasia; 4. Kierunki geografii miast w Niemczech; 5. Krytyka metod badawczych w odniesieniu do polskiego dyluwium góralnego. Następnego dnia odbył się wykład habilitacyjny na temat: *Rola Podlasia jako osi dyluwium Polski*. Rada Wydziału na posiedzeniu w dniu 21 października 1930 r. „uchwaliła uznać habilitację za dokonaną i udzielić kandydatowi *Veniam legendi* z zakresu geografii”¹²⁴. W dniu 12 grudnia 1930 r. habilitację zatwierdził Minister WRiOP S. Czerwiński¹²⁵ (ryc. 5.70).

Zaborski miał znakomity kontakt ze studentami. Prowadził zajęcia z morfologii powierzchni Ziemi, seminarium z geografii fizycznej (ćwiczenia) oraz pracownię magisterską. Młodym geografom pomagał w organizacji wyjazdów terenowych, sprawował merytoryczny nadzór nad publikacjami Koła. Niestety wobec zlikwidowania przez Ministerstwo WRiOP Seminarium Geografii Fizycznej i Kartografii, w dniu 28 października podał się do dymisji i powrócił do Warszawy¹²⁶ (ryc. 5.71). O jego późniejszych kontaktach z geografami krakowskimi częściowo już wspominaliśmy. Nadal współpracował też z ośrodkiem krakowskim, jak na przykład w 1938 r. przy delimitacji granicy polsko-słowackiej. Wykazywał również zainteresowanie krakowskimi pracami w zakresie planowania regionalnego, co wyrażało się dość częstymi odwiedzinami w Biurze Planu Regionalnego Zabudowania Okręgu Krakowskiego.

Wspomnijmy jeszcze o innych osobach, które w tym okresie przeprowadziły swoją habilitację z zakresu geografii na Wydziale Filozoficznym UJ.

Józef Szaflarski był absolwentem geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim (ryc. 5.72). W okresie studiów odbył studia specjalistyczne w Niemczech, Francji i we Włoszech. Należy wspomnieć, że w 1929 r. uzyskał pierwszy w Uniwersytecie dyplom magistra geografii (po reformie studiów). Po ukończeniu studiów przez rok pracował u prof. Stanisława Lencewicza jako starszy asystent w Katedrze Geografii Fizycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1931 r., po uzyskaniu stopnia doktora, był asystentem w Instytucie Geograficz-

¹²³ Anonimowa notatka odręczna w teczce osobowej B. Zaborskiego. Arch. UJ.

¹²⁴ Sprawozdanie Dziekana Wydziału Romana Dyboskiego z przebiegu habilitacji dra. Bogdana Zaborskiego z zakresu geografii. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

¹²⁵ Pismo Ministra WRiOP S. Czerwińskiego z dnia 12 grudnia 1930 r. do Rektoratu UJ. Arch. UJ, sygnat. WF II 121.

¹²⁶ Pismo B. Zaborskiego z dnia 28 października 1933 r. do Dziekana Wydziału Filozoficznego UJ. Arch. UJ, sygn. S II 619.

nym UJ. W maju 1937 r. Rada Wydziału dopuściła go do habilitacji z geografii fizycznej. W skład powołanej Komisji Wydziałowej wchodzili profesorowie: Jan Nowak (geologia), Władysław Semkowicz (historia) oraz Jerzy Smoleński (geografia). Jako rozprawę habilitacyjną przedstawił pracę *Ze studiów nad morfologią i dyluwium południowych stoków Tatr* (Kraków 1937) (ryc. 5.73). W związku z częstymi wyjazdami terenowymi Szaflarskiego, kolokwium habilitacyjne odbyło się dopiero w dniu 13 marca 1939 r., zaś trzy dni później (16 marca) wygłosił obowiązkowy wykład p.t. *Wyniki i problemy dotychczasowych badań limnologicznych w Tatrach*. Minister WRiOP zatwierdził jego habilitację w dniu 27 czerwca 1939 r.¹²⁷

Habilitację przeprowadzał na Uniwersytecie również Stanisław Srokowski (1872–1950). Była to postać dość niezwykła, której biografia mogłaby stanowić kanwę kilku powieści historycznych, podróżniczych lub nawet sensacyjnych. W swoim życiu „zaliczył” trzy wyznania: urodził się jako grekokatolik, potem przeszedł na katolicyzm, a skończył jako protestant. Był nauczycielem, geografem, dyplomatą, wojewodą wołyńskim, założycielem i pierwszym dyrektorem Instytutu Bałtyckiego w Toruniu. W 1891 r. na Wydziale Filozoficznym UJ rozpoczął studia geograficzne, historyczne i przyrodnicze. W roku akad. 1893/1894 uzyskał nagrodę za pracę seminaryjną *O rozmieszczeniu ilości opadów atmosferycznych w Afryce*¹²⁸. Po trzech latach przeniósł się na Uniwersytet Lwowski. W znacznej mierze skłonił go do tego poziom zajęć prowadzonych przez F. Czerny-Schwarzenberga: jego wykłady Srokowski oceniał bardzo nisko. Życie sprawiło, że musiał się jeszcze raz spotkać ze swym niedawnym profesorem. W roku 1899 przyjechał do Krakowa, aby złożyć na Uniwersytecie Jagiellońskim egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich z przedmiotów geografia i historia. Jak pamiętamy, przewodniczącym komisji egzaminacyjnej był właśnie Czerny.

Srokowski zawsze był bardzo zaangażowany w działalność społeczną, a później również polityczną. Wiele zrobił dla rozwoju szkolnictwa polskiego na Ukrainie. Przygotował m. in. podręcznik dla wyższych klas szkolnych p.t. *Geografia fizyczna ziem polsko-litewsko-ruskich* (Kijów 1918), gdzie naturalne granice Polski zakreslił na Odrze, Nysie Łużyckiej, Sudetach, Karpatach, Morzu Czarnym, Dnieprze i Dźwinie¹²⁹. Uczestniczył w walkach o Lwów. W 1919 r. został sekretarzem generalnym Wydziału Geograficzno-Historycznego Biura Prac Kongresowych przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych. W tym samym roku został wysłany do Odessy, zajętej wówczas przez Armię Ochotniczą A. Denikina. Zakładał tam Konsulat RP, a następnie kierował nim. Zajmował się przede wszystkim repatriacją Polaków. Na początku 1920 r., wobec zbliżania się nawały sowieckiej, przeprowadził ewakuację ostatniej grupy naszych rodaków do Rumunii¹³⁰. Potem terenem jego działalności dyplomatycznej były Prusy Wschodnie. Zorganizował tajny wywiad wojskowy wzdłuż południowej granicy Prus. W przededniu Bitwy Warszawskiej w sierpniu 1920 r. swoją misją dyplomatyczną u Niemców zablokował nielegalny tranzyt przez teren Prus dwóch dywizji sowieckich, kierujących się w stronę stolicy. Stale powiadamiał alianckie misje wojskowe o permanentnym łamaniu przez Niemców postanowień traktatu wersalskiego¹³¹.

---

¹²⁷ Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 7 maja, 21 maja i 11 czerwca 1937 r., oraz z 7 marca, 13 marca, 16 marca i 20 marca 1939 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹²⁸ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1893/1894*, Kraków 1894, s. 43.

¹²⁹ Andrzej A. Zięba, 2002, *Srokowski Stanisław Józef (1872–1950)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 41, Kraków, s. 240.

¹³⁰ A. A. Zięba, *Srokowski Stanisław Józef* ..., dz. cyt., s. 240.

¹³¹ A. A. Zięba, *Srokowski Stanisław Józef* ..., dz. cyt., s. 241.

W czasie trzeciego powstania śląskiego (1921) pełnił obowiązki delegata rządu na Górnym Śląsku. W 1922 r. miał zostać wojewodą lwowskim, ale ze względów politycznych nie doszło do tego. Natomiast w 1923 r. powołano go na urząd wojewody wołyńskiego. Prędko jednak został odwołany (1924) i przeniesiony na emeryturę¹³². Zaczął wtedy działalność odczytowo-publicystyczną związaną z Prusami Wschodnimi. W kwietniu 1926 r. z jego inicjatywy powstał Instytut Bałtycki. Został też jego pierwszym dyrektorem, ale wobec braku życzliwości ze strony władz wojewódzkich prędko złożył rezygnację z tej funkcji. Nadal jednak współpracował z Instytutem, zwłaszcza z Komisją Geopolityczną.

W marcu 1928 r. na wniosek Ludomira Sawickiego uzyskał prawo wykładania na UJ geografii regionalnej¹³³. Być może wtedy Srokowski podjął decyzję o otwarcu w Krakowie przewodu habilitacyjnego. Po złożeniu odpowiednich dokumentów, Rada Wydziału w dniu 25 czerwca 1933 r. powołała Komisję habilitacyjną w składzie: Jan Nowak (geologia), Władysław Semkowicz (historia), Michał Siedlecki (zoologia), Jerzy Smoleński (geografia). Komisja pozytywnie zaopiniowała podanie Srokowskiego, mimo, że podstawę habilitacji miał stanowić tylko dorobek kandydata. W dniu 13 grudnia 1933 r. Rada podjęła decyzję o zatwierdzeniu habilitacji z zakresu geografii politycznej¹³⁴. Niestety uchwały tej nie zatwierdził Minister WRiOP Wacław Jędrzejewicz (ryc. 5.74, 5.75). Swoje uwagi Minister sformułował w specjalnym piśmie. Sprowadzały się one do następujących zastrzeżeń:

1. Kandydat nie przedstawił rozprawy habilitacyjnej;
2. Kandydat nie posiadał stopnia doktora. Wprawdzie obowiązująca wówczas ustawa o szkołach akademickich z dnia 15 marca 1933 r. dopuszczała takie przypadki, ale tylko w odniesieniu do „wyjątkowo” wybitnych badaczy. Srokowskiego Minister nie zaliczył do tej grupy, co więcej, uznał, że jego dorobek naukowy „jest raczej produktem ubocznym [...] działalności społecznej czy politycznej, a nie produkcją naukową w ścisłym tego słowa znaczeniu”¹³⁵;
3. Minister nie uznawał geografii politycznej jako odrębnej dyscypliny naukowej;
4. Minister uważał, że wiek Srokowskiego (62 lata) niejako automatycznie nasuwał wątpliwości odnośnie celowości habilitacji (jako, że po trzech latach utraci prawo wykładania)¹³⁶.

Można jednak przypuszczać, że decyzja Ministra miała wyraźny podtekst polityczny. Rzecz działa się bezpośrednio po fali protestów polskich uczelni wobec projektu nowej ustawy o szkolnictwie wyższym, której promotorem był brat Wacława, Janusz Jędrzejewicz. Głównym ośrodkiem oporu wobec projektu był Uniwersytet Jagielloński. W dodatku kilka lat wcześniej Srokowski zerwał z endecją i nie najlepiej wypowiadał się o ówczesnych władzach.

Srokowski był jednak zahartowany w różnego rodzaju starciach dyplomatycznych, z wielu wychodził zwycięsko. Podjął zatem ponowną próbę, tym razem w oparciu o rozprawę habilitacyjną p.t. *Jeziora i moczary Prus Wschodnich* (Warszawa 1930). Wygłosił wykład

¹³² A. A. Zięba, *Srokowski Stanisław Józef...*, dz. cyt., s. 241–242.

¹³³ A. A. Zięba, *Srokowski Stanisław Józef...*, dz. cyt., s. 242.

¹³⁴ Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 25 czerwca 1933 r. i 13 grudnia 1933 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹³⁵ Pismo Ministra WRiOP Wacława Jędrzejewicza do Rektoratu UJ z dnia 11 kwietnia 1934 r. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

¹³⁶ Tamże.

habilitacyjny p.t. *Na czym polega szczególniejsza obronność terytorium Prus Wschodnich*. Tym razem próba się powiodła i Minister WRiOP pismem z dnia 18 listopada 1935 r. zatwierdził habilitację Srokowskiego z zakresu geografii regionalnej. Był autorem cenionych do dziś podręczników *Geografia gospodarcza Polski* (Warszawa 1931, 1939) oraz *Geografia gospodarcza ogólna* (Warszawa 1934).

Wyjątkową postacią tamtych lat był Stanisław Leszczycki (ryc. 5.76), o którym będzie jeszcze mowa w innym miejscu. Obok oryginalnych badań naukowych prowadził ożywione życie medialne. Przez szereg lat miał stałe audycje w Polskim Radio, które dotyczyły geografii i turystyki. Pisał artykuły w prasie codziennej, udzielał licznych wywiadów. W 1937 r. podjął starania o otwarcie przewodu habilitacyjnego na podstawie rozprawy *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego* (Kraków 1937). W skład powołanej Komisji wchodziła profesorowie: Kazimierz Dobrowolski (etnografia), Władysław Semkowicz (historia) oraz Wiktor Ormicki i Jerzy Smoleński (geografia). Na posiedzeniu Rady Wydziału w dniu 21 stycznia 1938 r. miano wysłuchać opinii Komisji i podjąć decyzję o dopuszczeniu Leszczyckiego do dalszych etapów postępowania. Jednak na wniosek etnografa prof. K. Dobrowolskiego skreślono ten punkt z porządku obrad. W opinii Dobrowolskiego praca Leszczyckiego miała wyłącznie charakter aplikacyjny i jako taka nie mogła stanowić podstawy do ubiegania się o habilitację¹³⁷. Decyzja Rady zaskoczyła wielu geografów, planistów, a przede wszystkim samego kandydata. Po latach tak to wspominał:

„Pracę habilitacyjną oparłem na ok. 10-letnich badaniach prowadzonych na Podhalu i ująłem w pracy *Region Podhala*; był to rodzaj planu regionalnego tego obszaru. Otrzymała ona bardzo pozytywną opinię prof. Smoleńskiego, doc. Ormickiego i in. Złożyłem ją 15 IX 1937 r. Niestety odrzucono ją jako za mało teoretyczną jak na pracę habilitacyjną i o zbyt dużym nachyleniu praktycznym (prof. Dobrowolski) oraz za niezbyt ściśle cytowanie literatury. Był to dla mnie zupełnie nieoczekiwany cios. Nie mogłem zrozumieć odrzucenia tej pracy, która zbierała tyle pozytywnych recenzji. Trudno mi się było zdobyć na napisanie nowej pracy”¹³⁸.

Przyszłość pokazała, jak błędną była decyzja Rady Wydziału. Historycy polskiej geografii i urbanistyki zaliczają bowiem Stanisława Leszczyckiego do prekursorów planowania przestrzennego w Polsce, zwłaszcza w zakresie planowania regionalnego. Do chwili obecnej jego praca *Region Podhala* stanowi podstawowy materiał metodyczny w szkoleniu specjalistów w zakresie planowania przestrzennego.

W 1938 r. wniosek o przeniesienie *veniam legendi* i habilitacji z zakresu antropogeografii z Uniwersytetu Poznańskiego na UJ złożył prof. Walenty Winid, kierownik Zakładu Geografii Gospodarczej w Akademii Handlowej. Na posiedzeniu Rady w dniu 6 maja 1938 r. prośbę tę rozpatrzono pomyślnie.

Wspomnijmy też jeszcze jednego uczonego, który wywodząc się z geografii habilitował się następnie z zakresu geologii oraz gleboznawstwa. Chodzi o Waleriana Łozińskiego, absolwenta Uniwersytetu Lwowskiego, któremu po świetnym doktoracie w 1902 r. przepowiadano wielką karierę w dziedzinie geografii. Specjalizował się zwłaszcza w dziedzinie geomorfologii. W 1909 r. miał we Lwowie otwarty przewód habilitacyjny i zdaniem ówczesnej

---

¹³⁷ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 21 stycznia 1938 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹³⁸ S. Leszczycki, *Życie na przełomie ...*, dz.cyt., s. 11.

opinii publicznej mógł być kontrkandydatem Romera w staraniach o sukcesję po Antonim Rehmanie (1911). Szanse Łozińskiego teoretycznie były większe, jako że przeciwko kandydaturze Romera kategorycznie protestowały środowiska ukraińskie. Sprawa rozwiązała się „sama” wobec niekorzystnego wyniku kolokwium habilitacyjnego Łozińskiego. Nie bez znaczenia na wynik kolokwium miały zapewne złośliwe recenzje prac Łozińskiego publikowane przez Romera na łamach „Kosmosu”. W tym samym roku, kiedy upadła habilitacja Łozińskiego, wprowadził on do literatury pojęcie „peryglacjału”, które zrobiło tak wielką karierę w latach następnych i na stałe weszło do literatury światowej. Romer też sprawił, że Łoziński nie otrzymał Katedry Geografii w Uniwersytecie Wileńskim. Nie widząc swoich szans w placówkach geograficznych Łoziński habilitował się w Uniwersytecie Jagiellońskim z zakresu geologii (1926) oraz gleboznawstwa (1933). W 1928 r. został kierownikiem Katedry Gleboznawstwa na Wydziale Rolniczym UJ¹³⁹. Nie zerwał jednak kontaktów z geografją. Okresowo prowadził różne zajęcia, głównie z geografii gleb, geologii oraz klimatologii.

Przed samą wojną o otwarcie przewodu habilitacyjnego z zakresu antropogeografii wystąpiła Wanda Rewieńska z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Powołano Komisję w składzie: Kazimierz Dobrowolski (etnografia), Władysław Konopczyński (historia) oraz Jerzy Smoleński (geografia). Opinia Komisji była pozytywna, wobec czego Rada postanowiła dopuścić kandydatkę do dalszych etapów postępowania. Kolokwium i wykład habilitacyjny planowano na wrzesień–październik 1939 roku¹⁴⁰.

5.4.1.1. Sprawa Włodzimierza Kubijowicza (Wołodymyra Kubijowycza)

W okresie międzywojennym z Instytutem Geograficznym UJ związany był Włodzimierz Kubijowicz (Wołodymyr Kubijowycz). Jako student aktywnie działał w Kole Geografów. Bardzo cenił go Ludomir Sawicki, który opiekował się nim podczas studiów, przygotowania pracy doktorskiej (1923) i opiekun jego habilitacji. Kubijowicz specjalizował się zwłaszcza w zakresie geografii osadnictwa, geografii ludności, częściowo również w dziedzinie geografii kultury. Najbardziej znane jego prace związane są z problematyką pasterską i szałaśnictwa w Karpatach, a także badań krajobrazu miejskiego Nowego Sącza. Do chwili obecnej są one cytowane w literaturze geograficznej.

W 1927 r. Kubijowicz złożył podanie o wszczęcie przewodu habilitacyjnego na podstawie rozprawy *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich. Życie pasterskie w Beskidach Magórkich* (Kraków 1926, 1927) (ryc. 5.77). Rada Wydziału Filozoficznego UJ powołała Komisję habilitacyjną w składzie: Jan Nowak (geologia), Władysław Semkowicz (historia), Ludomir Sawicki i Jerzy Smoleński (geografia). W marcu 1928 r. kandydata dopuszczono do dalszych etapów przewodu. Wykład habilitacyjny wygłosił 12 maja 1928 r., a dotyczył

---

¹³⁹ H. Maruszczak, *Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim ...*, dz.cyt., s. 65.

¹⁴⁰ Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 26 maja 1939 oraz 23 czerwca 1939 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹⁴¹ Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 25 listopada 1927, 16 marca 1928, 12 maja 1928. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

on *Rozmieszczenia ludności europejskiej części Związku Sowieckiej Socjalistycznej Republiki (Z.S.S.R.)*¹⁴¹. W dniu 16 sierpnia 1928 r. Minister WRiOP zatwierdził decyzję Rady Wydziału o habilitacji W. Kubijowicza z zakresu antropogeografii Europy Wschodniej (ryc. 5.78).

Patronat Sawickiego umożliwił Kubijowiczowi pełny rozwój naukowy. Osiągnął wszystko, co mógł uzyskać młody człowiek pragnący poświęcić się karierze naukowej. Sawicki rozumiał niełatwą sytuację swego ucznia, który jako pół krwi Ukraińiec mógł być narażony na różnego rodzaju nieprzyjemności. W jakimś sensie potrafił chronić go przed światem zewnętrznym, często nieprzychylnym wobec mniejszości narodowych. Zapewne pochodzenie powodowało, że nie miał przyjaciół zarówno podczas studiów, jak też później. Musiał z tej racji odczuwać kompleksy, które w pewnym okresie spowodowały, że pracę naukową zastąpił działalnością polityczną na rzecz wolnej Ukrainy. W jego osobowości poczucie polskości było stopniowo wypierane przez nacjonalizm ukraiński. Przełomem była na pewno śmierć Sawickiego.

Naszym zamierzeniem nie jest ocena postawy Kubijowicza w ostatnim dziesięcioleciu Polski międzywojennej, ani tym bardziej w okresie okupacji hitlerowskiej¹⁴². Uważamy jednak, że nie można prezentować dziejów Instytutu Geograficznego UJ bez przynajmniej krótkiej refleksji nad działalnością tego uczonego. Do tej pory na ogół unikano wspomnienia Kubijowicza i jego zasług dla Instytutu. Pierwszy wyłom uczynił dopiero Bronisław Kortus, publikując krótki biogram w drugim tomie wydawnictw jubileuszowych¹⁴³. Jego dorobek naukowy został odpowiednio doceniony i jest wielokrotnie wspomniany w *Historii geografii polskiej*¹⁴⁴. Nikt zatem nie kwestionuje faktu, że jego działalność odegrała ważną rolę w naszej geografii¹⁴⁵.

Można przypuszczać, że kierunek działalności przyjęty przez Kubijowicza w znacznym stopniu wynikał z uwarunkowań zewnętrznych, a także z postawy niektórych kolegów, którzy widzieli w nim raczej „obcego” niż swego krajana. Być może sytuacja ta sprawiła, że w jakimś sensie pogubił się, tracąc umiejętność trzeźwej oceny swego postępowania. Nie dostrzegał żadnej niestosowności w fakcie, że publicznie występował jako reprezentant zarówno polskiej instytucji państwowej, jaką był Uniwersytet Jagielloński, jak też ukraińskiego towarzystwa naukowego o nastawieniu nacjonalistycznym. Zawiodła go wrażliwość, przez co nie widział swojej nielojalności wobec państwa polskiego

---

¹⁴² Problematyka ta była przedmiotem rozważań m. in. Witolda Kusińskiego, 2000, *O potrzebie wszechstronnego oglądu historii geografii w związku z opracowaniem O. Šablja – Volodymyr Kubijovyč. Encyklopedia żyt’ja i tvorenija. – „Przegląd Geograf.”*, T. 72, zesz. 3, s. 292–302; Marka Radomskiego, 1998, *Sprawa pozbawienia prawa wykładowca UJ, dra Włodzimierza Kubijowicza w czerwcu 1939 roku. – „Zeszyty Historyczne”*, zesz. 123, s. 27–48. Paryż, Inst. Literacki. Dość jednostronnie biografię tego badacza przedstawia natomiast Oleg Šablji, 1996, *Volodymyr Kubijovyč. Encyklopedija żyt’ja i tvorenija*, Paryż–Lwów.

¹⁴³ B. Kortus, 1999, *Włodzimierz Kubijowicz 1900–1985* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 257. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, Tom 2.

¹⁴⁴ A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), 2008, *Historia geografii polskiej*, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.

¹⁴⁵ O dorobku naukowym W. Kubijowicza wspominamy w Rozdz. 5. 5.

¹⁴⁶ W. Kubijowicz, 1928, *Zasługi Profesora Ludomira Sawickiego na polu antropogeografii* [w:] *Ludomir Sawicki jako uczonego i działacza*, Kraków, s. 21–25.

i Uniwersytetu Jagiellońskiego, którym zawdzięczał w tamtym okresie niemal wszystko. Wszystko podporządkował walce o wolną Ukrainę, nie zważając na środki, jakie miały prowadzić do tego celu, a także na cenę, jaką za to zapłacił.

Mimo bardzo ugodowej natury Smoleński nie bardzo potrafił znaleźć sposobu na nawiązanie bliższych kontaktów z Kubijowiczem (ryc. 5.79). Sawicki przymykał oczy na jego działalność w środowisku ukraińskim, zresztą wtedy jeszcze niezbyt zaawansowaną. Niespodziewana śmierć Sawickiego stanowiła zapewne w życiu Kubijowicza swego rodzaju trzęsienie ziemi. Utracił patrona, który swoim autorytetem ułatwił mu drogę naukową i wejście do polskiej społeczności akademickiej. O wielkim przywiązaniu Kubijowicza do swojego Mistrza świadczy jego pełne spontaniczności wystąpienie na uroczystym posiedzeniu Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego w dniu 14 listopada 1928 r. poświęconym pamięci zmarłego profesora¹⁴⁶.

Niewiele wiemy o sytuacji panującej w Instytucie po śmierci Sawickiego, ale należy przypuszczać, że główna uwaga była zwrócona na sprawy związane z obsadzeniem opuszczonej katedry. Tym niemniej wzajemna niechęć przyszłego dyrektora i prywatnego docenta musiała narastać. Sprawa „wybuchła” w 1930 r., spowodowana przez nieprzebrane postępowanie Kubijowicza. Częściowo wspominaliśmy już o tym powyżej, omawiając kwestię wykorzystywania w zewnętrznych wydawnictwach prac wykonywanych w uczelni. Cytowaliśmy oświadczenie Smoleńskiego, wydane w związku z opublikowaniem pod redakcją Kubijowicza przez Ukraińską Hromadę w Krakowie zbioru prac geograficznych (*Żółkiew* 1930). Obszerniejszą wersję tego oświadczenia przesłał Smoleński do Rady Wydziału Filozoficznego¹⁴⁷ (ryc. 5.80). Przypomnijmy, że główny zarzut dotyczył braku zgody władz Instytutu na publikację prac, których autorami byli dawni studenci geografii narodowości ukraińskiej, absolwenci Instytutu (ryc. 5.81). O ostatecznym kształcie tych prac decydował Smoleński jako prowadzący seminarium magisterskie. Ponadto przygotowując tekst do druku Kubijowicz dokonał zmian redakcyjnych w tekstach, również nie konsultując tego z dyrekcją Instytutu. W swoim piśmie Smoleński podkreśla też fakt, że na stronie tytułowej ukraińskiego wydawnictwa pod nazwiskiem Kubijowicza znalazł się podpis informujący, że jest docentem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Mogłoby to sugerować, iż redaktor oficjalnie reprezentuje Wszechnicę Krakowską. Zresztą to afiszowanie się Kubijowicza docenturą UJ w publikacjach ukraińskich i podczas różnych wystąpień publicznych wzbudzało coraz większe dyskusje w środowiskach polskich.

W obszernym memoriale skierowanym do dziekana Wydziału Filozoficznego Kubijowicz ustosunkował się do pisma Smoleńskiego (ryc. 5.82, 5.83). Autor pisma polemizuje z zarzutami przedstawionymi przez dyrektora Instytutu. Wyjaśnia, że dwie z publikowanych prac były opracowywane jeszcze pod opieką prof. Sawickiego, a dokończone pod jego kierunkiem, natomiast trzy kolejne były w całości kierowane przez niego. Zarzucane przez Smoleńskiego zmiany w tekstach – w stosunku do oryginału – wynikały z konieczności dokonania skrótów.

O ile tę część wypowiedzi Kubijowicza można przyjąć za częściowo uzasadnioną, o tyle dalsze akapity świadczą o braku akceptacji przez autora ogólnie przyjętych w

---

¹⁴⁷ Pismo Dyrektora Instytutu Geograficznego U. J. Jerzego Smoleńskiego do Rady Wydziałowej Wydziału Filozoficznego z dnia 3 grudnia 1930. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

¹⁴⁸ Pismo W. Kubijowicza z dnia 20 stycznia 1931 r. do Dziekana Wydziału Filozoficznego UJ. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

środowisku norm postępowania. Stwierdzał, że o zamierzonej publikacji nie powiadał władz Instytutu, bowiem do końca nie miał pewności, czy wydawnictwo się ukaże. Nie bardzo też wiadomo dlaczego uznał, że wykonane w Instytucie prace seminaryjne lub magisterskie są własnością ich autorów, a nie Uniwersytetu, a zatem nie wymagają żadnej zgody na opublikowanie. Było to tłumaczenie dość naiwne, jako że przepisy prawne dawały jednoznaczny wykładnię w tej dziedzinie. Wyjaśnienia te trudno było uznać za satysfakcjonujące. Sytuacji nie ratowała nawet wzmianka dokonana we wstępie do tej publikacji, dotycząca roli Instytutu Geograficznego UJ oraz profesorów Sawickiego i Smoleńskiego dla rozwoju badań prowadzonych przez studentów ukraińskich. Autor dokumentu polemizuje też z pojawiającymi się zarzutami o politycznej wymowie wydawnictwa, a zwłaszcza z posądzeniami o jego intencje antypolskie czy antypaństwowe.

Swoją obszerny memoriał Kubijowicz zakończył słowami:

„W ogólności wydając „Zbirnyk” nie miałem ani ja, ani nikt z młodych autorów zamiaru popełnić jakiegś nielojalności względem Instytutu Geograficznego z jego Kierownikiem na czele, Uniwersytetu Jagiellońskiego czy polskości. Przeciwnie sądziliśmy, iż fakt pojawienia się naukowego wydawnictwa studentów U. J. w języku ukraińskim świadczy tylko o tym, jak korzystne warunki dla swojej pracy naukowej znaleźli oni w murach Wszechnicy Jagiellońskiej”¹⁴⁸.

Jak pamiętamy z wcześniejszych rozważań, sprawa zakończyła się wydaniem przez władze Wydziału rozporządzenia regulującego sprawę „zewnętrznego” wykorzystywania prac wykonywanych w Uniwersytecie (ryc. 5.84). Natomiast w przypadku Kubijowicza zakończyło się to rozmową z dziekanem oraz pewnego rodzaju bojkotem jego osoby, szczególnie na forum Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. W latach 1924–1929 stale pełnił on w Towarzystwie jakiegś funkcje, w 1929 r. został nawet wybrany sekretarzem Oddziału. Potem ślad jego obecności w PTG się urywa. Już w 1930 r. funkcję sekretarza przejął S. Leszczycki, w trakcie kolejnych wyborów kandydatura Kubijowicza nie była już wysuwana¹⁴⁹. Po wielu latach aktywności w Towarzystwie znalazł się na marginesie społeczności geograficznej. W swoich pamiętnikach Kubijowicz podkreśla, że incydent ten doprowadził do zupełnego zerwania przez niego kontaktów z polskim środowiskiem¹⁵⁰. Nie w pełni odpowiada to prawdzie, jako że jeszcze przez kilka lat aktywnie współpracował z Krakowskim Kołem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, prowadził też zajęcia dla studentów.

Spróbujmy zastanowić się, w którym momencie życia tego badacza zaczęło narastać poczucie odrębności narodowej. Niewątpliwie silne wpływy ukraińskie zawsze były obecne w jego domu rodzinnym, choćby z faktu, że rodzice reprezentowali obie narodowości. Tym niemniej przez długi czas w postępowaniu Kubijowicza nie zauważało się elementów nacjonalistycznych. Do czasu uzyskania habilitacji nie uczestniczył w działalności politycznej¹⁵¹. Dopiero w 1927 r. podjął współpracę z Towarzystwem Naukowym im. Tarasa Szewczenki we Lwowie, w którym w 1931 r. uzyskał prawa pełnego członka. W Towarzystwie utworzył komisję geograficzną, którą następnie kierował. W tym też okresie ujawniła

---

¹⁴⁹ Zob. m. in. „Wiad. Geograf.” 1931, R. 9, nr 4, s. 60–61.

¹⁵⁰ Zob. M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 31.

¹⁵¹ W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 296.

¹⁵² M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa...*, dz. cyt., s. 29–30.

¹⁵³ E. Romer, 1988, *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Kraków, s. 275.

się jego aktywność, której celem nadrzędnym stało się utworzenie niepodległego państwa ukraińskiego. Wydarzeniem przełomowym dla rozwoju jego działań nacjonalistycznych miała śmierć jego mistrza Ludomira Sawickiego (1928)¹⁵², a także narastający konflikt z dyrektorem Instytutu. Do tego doszły uwarunkowania zewnętrzne.

Okolo 1930 r. Kubijowicz przystąpił do pracy nad *Atlasem Ukrainy*, a od 1933 r. zaczął prezentować szczegółowy konspekt tego wydawnictwa. Według niektórych źródeł przedsięwzięcie to miało być częściowo finansowane przez władze państwowe w ramach wspierania działalności kulturalnej mniejszości narodowych¹⁵³. Jako obszary etnicznie ukraińskie *Atlas* wykazywał ogromne przestrzenie, które obok sowieckiej Republiki Ukrainy obejmowały też część terytoriów Białorusi i Rosji, znaczną część Polski (trzy województwa dawnej Galicji Wschodniej, Nadbuże, Łemkowszczyznę, część Podlasia, Chełmskie, Wołyń, położoną w Czechosłowacji Ruś Zakarpacką), część Besarabii i rumuńskiej Bukowiny. Jedną z głównych tez Kubijowicza głosiła, że zasięg etnograficzny przesądza o granicach państwa narodowego. W przypadku Polski oznaczało to, że przyszła Ukraina mogła zająć blisko 30% terytorium kraju¹⁵⁴. Wydawnictwo to prezentował Kubijowicz podczas Kongresu Geografów i Etnografów Słowiańskich, który odbywał się w 1936 r. w Sofii. Ten krakowski geograf oficjalnie reprezentował tam Ukrainę. Nie ukrywał przy tym przykrych słów wobec Polski i Polaków. *Atlas* był krytykowany przez Polaków, głównie ze względu na zaprezentowaną przez autora granicę wielkiej Ukrainy, sięgającą niemal pod Kraków¹⁵⁵.

Pozycja ta ukazała się pod red. Kubijowicza w 1937 r. jako *Atlas Ukrajiny i sumiennych krajów*, wydana nakładem Tow. im. T. Szewczenki we Lwowie. Niejako uzupełnieniem *Atlasu* była opublikowana rok później, również pod jego redakcją, *Geografija ukraińskychi sumiennych zemel'* (tom 1). W obu publikacjach podkreślał, iż jako redaktor tych prac jest równocześnie docentem Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁵⁶. Wydawnictwa te miały charakter nacjonalistyczny i na pewno nie reprezentowały interesów Polski, której obywatelem był autor. Nieprzychylna opinia o tych publikacjach nasiliła się, gdy zakreślone w *Atlasie* Kubijowicza ziemie ukraińskie zostały niemal dosłownie „przeniesione” przez nazistowskiego badacza Friedricha Lange na jego mapę *Grosse Sprachenkarte von Mitteleuropa* (Berlin 1938). Chcąc zjednać sobie Ukraińców, Niemcy zgadzali się (przynajmniej pozornie) z zasięgiem terytorialnym Ukrainy, zaproponowanym przez Kubijowicza. Nie zmienia tego fakt, że poparcie niemieckie miało jedynie aspekt propagandowy, bowiem ujawnione po latach plany Hitlera nie przewidywały utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego¹⁵⁷.

Główną energię Kubijowicz poświęcał na propagowanie własnych wylczeń, dotyczących liczebności mniejszości ukraińskiej w Polsce. W jakimś sensie była ona usprawiedliwiona wobec różnych afer związanych ze *Spisem Powszechnym* w 1931 r. Jak pisze E. Romer „Wyniki tego spisu były dla polskości fatalne, w miarę zaś postępującego druku tego olbrzymiego operatu rosły nie tylko rozmiary katastrofy, ale ujawniło się, że dokument tak dla polskości niepomysłny jest jeszcze na jej korzyść sfałszowany! [...] Nie odważono się też opublikować najważniejszego dokumentu: spisu miejscowości Rzeczypospolitej z danymi językowymi, wyznaniowymi jako też gospodarczymi”¹⁵⁸. Chodziło

¹⁵⁴ M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 36, 42.

¹⁵⁵ A. Jahn, 1991, *Z Kleparowa w świat szeroki*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

¹⁵⁶ M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 35–36.

¹⁵⁷ M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 40.

¹⁵⁸ E. Romer, *Pamiętniki...*, dz. cyt., s. 273.

przede wszystkim o oficjalne dane statystyczne, dotyczące liczebności poszczególnych narodowości. W licznych wystąpieniach Kubijowicz zarzucał władzom polskim zafałszowanie wyników *Spisu*. Uważał, że w przypadku Małopolski Wschodniej miało to polegać na znaczącym zawyżeniu liczby Polaków przy równoczesnym zaniżaniu liczebności diaspory ukraińskiej. Według jego opinii wykazana w *Spisie* liczba ludności polskiej była o blisko 50% wyższa od stanu faktycznego. Faktycznie w *Spisie* dokonano takiej manipulacji, ale według specjalistów zawyżenie to nie przekroczyło 20% wartości rzeczywistych¹⁵⁹. W tej sprawie Kubijowicz polemizował z poglądami Jerzego Smoleńskiego prezentowanymi w jego pracy *Przewyżki i niedobory polskie na terytorium Rz. P. według spisu lud[ności] z r. 1931* [w:] *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU*, 1932, t. 37, nr 10, s. 30–31 oraz ze stwierdzeniami Eugeniusza Romera (*Polski stan posiadania na południowym wschodzie Rzeczypospolitej*, Lwów 1937). Swoją argumentację Kubijowicz zawarł m. in. w artykule p.t. „Niebezpieczeństwo” *Ukraińskie* („Polityka” z dnia 4. 06. 1937). W ocenie Ormickiego był to artykuł rzeczowy, w którym autor wstrzymał się wobec Romera od jakichkolwiek zarzutów natury pozamerytorycznej¹⁶⁰. Równocześnie należy podkreślić, że większość prac Kubijowicza publikowanych po 1930 r. wzbudzała coraz większą polemikę ze strony polskich geografów. Możemy to prześledzić choćby studiując kolejne roczniki „Czasopisma Geograficznego”.

Niemal wszystkie prace Kubijowicza z tego okresu były nasycone treściami geopolitycznymi. Stał się on wyrazicielem ukraińskich idei geopolitycznych, które głosił nie tylko w Polsce, ale również poza jej granicami. Jego działalność w znacznym stopniu zmierzała do zanegowania granic Rzeczypospolitej. Szczególnie niekorzystnie były odbierane jego liczne kontakty z uczonymi niemieckimi, znanymi ze swojej wielkiej niechęci do naszego kraju. Wykorzystując dawne kontakty Sawickiego zbliżył się do Albrechta Pencka, geografa o wyraźnie antypolskim nastawieniu¹⁶¹. Rozpoczął współpracę z Ukraińskim Instytutem Naukowym w Berlinie, placówki wybitnie prohitlerowskiej¹⁶². Zaczął też wiązać się z Wolnym Uniwersytetem Ukraińskim w Pradze, którego profesorem został w 1940 roku¹⁶³. Powoli Kubijowicz zaczął być traktowany jako geograf wyłącznie ukraiński. Jaroslav Kravčuk nazywa go wprost „godnym przywódcą ukraińskiej geografii”. Mówi o nim jako o geografie ukraińskim, który studiował w Krakowie, był wychowankiem szkoły krakowskiej, a potem

---

¹⁵⁹ W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 297.

¹⁶⁰ „Wiad. Geograf.” 1938, T. 16, s. 38.

¹⁶¹ W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 296–297.

¹⁶² M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 35.

¹⁶³ Wolny Uniwersytet Ukraiński został założony przez emigrantów ukraińskich po I. wojnie światowej. Powstał w 1921 r. w Wiedniu, ale jeszcze w tym samym roku został przeniesiony do Pragi. Był finansowany przez rząd czechosłowacki. Uniwersytet i Ukraińska Akademia Gospodarcza w Poděbradach były jedynymi na świecie ukraińskimi szkołami wyższymi. Po II. wojnie światowej Uniwersytet został przeniesiony do Monachium. Warto wspomnieć, że do utworzenia uniwersytetu ukraińskiego zobowiązał się również rząd polski. W *Ustawie o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego* z dnia 26 września 1922 r. (Dz. Ustaw RP 1922, nr 90, poz. 829) w art. 24. czytamy: „Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił utworzenie uniwersytetu ruskiego i zapewni mu potrzebne środki finansowe ze Skarbu Państwa. Uniwersytet ten, zorganizowany autonomicznie, zgodnie z przepisami, dotyczącymi szkół akademickich, podlegać będzie bezpośrednio Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”.

docentem w Uniwersytecie Jagiellońskim¹⁶⁴. Ani słowa nie poświęcono korzeniom polskim Kubijowicza, jego polskiemu obywatelstwu ani pozbawieniu go praw wykładania.

Działalność polityczna Kubijowicza zaczęła wzbudzać coraz większe kontrowersje. Odczucie to potęgował fakt, że zaczął on występować na różnych zgromadzeniach krajowych i międzynarodowych jako przedstawiciel Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki, równocześnie silnie akcentując swoją docenturę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zaczęły pojawiać się artykuły, głównie w prasie codziennej, nawołujące do uregulowania tej sprawy. Wielu autorów takich wystąpień prasowych rozwiązanie problemu widziało w odejściu Kubijowicza z Uniwersytetu. W niektórych kręgach, zwłaszcza związanych z obozem rządzącym, dyskutowano nad działalnością tego uczonego w kontekście zagrożenia państwa polskiego. Do dyskusji włączyło się Ministerstwo Spraw Wojskowych, otwarcie domagające się pozbawienia Kubijowicza prawa wykładania we Wszechnicy Jagiellońskiej. Coraz częściej wskazywano, że działalność Kubijowicza nie ma charakteru naukowego, a wyłącznie polityczno-propagandowy. Niemały wpływ na wzmagające się ataki miała ówczesna sytuacja międzynarodowa.

Niektóre dokumenty archiwalne mogą sugerować, że postępowanie dyscyplinarne usiłowano przeprowadzić już w roku akad. 1936/1937. Nie zachowały się jednak żadne konkretne materiały związane z taką inicjatywą¹⁶⁵. Intensywne działania podjęto dopiero z początkiem 1939 roku. Nad przeprowadzeniem postępowania w samym Uniwersytecie czuwały zapewne władze państwowe. Podjęły one nawet próbę zaangażowania w tę sprawę Eugeniusza Romera. On sam tak to wspominał:

„Ten sam rząd, który przed kilku laty finansował *Atlas Ukrainy* i sprawił, że dzieło to od szeregu lat znajdowało się w wolnym obrocie księgarskim, w r. 1939 wezwał mię do wydania opinii, czy nie można by za pomocą dyscyplinarnego postępowania pozbawić doc. dr Kubijowicza jego stanowiska uniwersyteckiego z tytułu braku naukowych kwalifikacji jego *Atlasu Ukrainy*. Odpowiedziałem oczywiście odmownie, ponieważ dzieło dra Kubijowicza jest poprawnym dziełem naukowym, z którym można polemizować, żadną jednak miarą nie można go naukowo dyskwalifikować [...]”¹⁶⁶.

Sprawa trafiła również na forum Rady Wydziału Filozoficznego UJ. Na posiedzeniu w styczniu 1939 r. powołano Komisję, która miała zapoznać się z dokumentacją i przedstawić Radzie wnioski dotyczące pozbawienia Kubijowicza przywileju *veniam legendi*. W skład Komisji weszli: sławista i ówczesny rektor UJ Tadeusz Lehr-Splawiński, historyk historii ruskiej Bohdan Łepki (Łepkyj), geolog Jan Nowak, geograf i prodziekan Jerzy Smoleński. Ze względu na złożoność problemu w marcu poszerzono skład Komisji o kolejnych czterech profesorów: chemika Karola Dziewońskiego, orientalistę Tadeusza Kowalskiego, historyka Władysława Semkowicza oraz byłego rektora UJ, botanika Władysława Szafera. Na obu posiedzeniach referentem był Smoleński. Stanowisko poszerzonej Komisji w rozpatrywanej sprawie nie było jednolite: 4 członków opowiedziało się za na-

¹⁶⁴ J. Kravčuk, 1999, *Tradycje naukowe polskich i ukraińskich badań geograficznych Karpat Wschodnich* [w:] A. Lisowski (red.), *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*, Warszawa, s. 49.

¹⁶⁵ M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 44.

¹⁶⁶ E. Romer, *Pamiętniki ...*, dz. cyt., s. 494.

tychmiastowym wdrożeniem postępowania wobec Kubijowicza, natomiast 4 sprzeciwiało się takiemu wnioskowi¹⁶⁷. Pod koniec kwietnia Komisja zaproponowała Kubijowiczowi trzy możliwości załatwienia tej niecodziennej i kłopotliwej dla obu stron sprawy: 1. rezygnacja z docentury uniwersyteckiej; 2. zawieszenie na dwa lata wykładów, co według obowiązującej ustawy było wystarczającym okresem dla wygaśnięcia *veniam legendi*; 3. w przypadku odmowy Kubijowicza spełnienia jednego z tych warunków do dnia 5 maja sprawa zostanie skierowana na posiedzenie Rady Wydziału z wnioskiem o pozbawienie go tytułu docenta¹⁶⁸.

Równocześnie Kubijowicz miał się zgłosić do 5 maja do prodziekana Wydziału prof. Smoleńskiego. Został on poinformowany o stanowisku Komisji. Kubijowicz nie zgodził się na dwa pierwsze warunki i prosił o spotkanie z członkami Komisji. Do spotkania takiego jednak nie doszło¹⁶⁹. Na posiedzeniu Rady Wydziału Filozoficznego UJ w dniu 5 maja 1939 r. Komisja przedstawiła wniosek o cofnięcie Kubijowiczowi *veniam legendi*. Na 36 obecnych na Radzie 24 osoby poparły wniosek, 10 członków głosowało przeciw, zaś 2 uczestników wstrzymało się od głosu. Wynik głosowania oznaczał pozbawienie Kubijowicza prawa wykładania na Wydziale Filozoficznym UJ. W swoich pamiętnikach Kubijowicz ujawnia, że szczegółowe informacje o przebiegu Rady Wydziału przekazali mu profesor Bohdan Łepki (Łepkyj) oraz jeszcze jeden z profesorów, który miał być krewnym geografa. Niektórzy wskazują, że tym krewnym mógł być etnograf Kazimierz Dobrowolski¹⁷⁰. Wracając do wspomnień Kubijowicza, pisze on, że główne wystąpienia skierowane przeciw niemu prezentowali profesorowie Semkowicz i Smoleński, natomiast w obronie wystąpił prof. Dziewoński¹⁷¹. Odrębny wniosek o przekazanie tej sprawy Uniwersyteckiej Komisji Dyscyplinarnej zgłosił prof. Kowalski, jeden z członków Komisji¹⁷² (brak jest informacji, czy ta propozycja była rozpatrywana).

Podobny wniosek zgłosił do Senatu UJ sam Kubijowicz (ryc. 5.85, 5.86). W swym piśmie informuje władze Uniwersytetu, że nie został wysłuchany zarówno przez Komisję, jak też przez Radę Wydziału. Wobec tego:

„[...] zwracam się do Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego z gorącą prośbą o wytoczenie mi postępowania dyscyplinarnego w sprawie tych mych uczynków, które miałyby na mnie ściągnąć pozbawienie mnie prawa docentury. [...] dotkliwie boli mnie niesprecyzowanie mi zarzutów i brak możliwości wyjaśnienia ich, boli mnie to tem bardziej, że te zarzuty zapewne są bardzo ciężkie, jeżeli w konsekwencji miałyby doprowadzić do odebrania mi *veniam legendi*, czyli do ściągnięcia na mnie najwyższego wymiaru kary, jaką Uniwersytet w stosunku do mnie dysponuje [...]”¹⁷³.

---

¹⁶⁷ Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 20 stycznia 1939 r. oraz 7 marca 1939 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹⁶⁸ Protokół z posiedzenia Komisji w sprawie *veniae legendi* dr Kubijowicza odbytego 27 kwietnia 1939 r. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

¹⁶⁹ Pismo W. Kubijowicza do Senatu Akademickiego UJ z dnia 8 maja 1939 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

¹⁷⁰ M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 47.

¹⁷¹ Zob. M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 47.

¹⁷² Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 5 maja 1939 r. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

¹⁷³ Pismo W. Kubijowicza do Senatu Akademickiego UJ z dnia 8 maja 1939 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Jedyną reakcją władz uczelni na to pismo było żądanie przekazania całej dokumentacji do rektora¹⁷⁴. Należy jednak sądzić, że nie miało ono już żadnego wpływu na dalszy los kariery uniwersyteckiej Kubijowicza. Sytuacja zmieniała się dynamicznie, zagrożenie Polski ze strony III Rzeszy wzrastało z każdym dniem, wobec czego każdy przejaw obcego nacjonalizmu mógł doprowadzić nawet do oskarżenia o szpiegostwo na rzecz obcego państwa. Z pisma krakowskiego geografa do Senatu UJ trudno wywnioskować, czy wzmianka o „najwyższym wymiarze kary”, jaka może mu grozić ze strony uczelni była szczerą. Kubijowicz jakby sobie nie zdawał sprawy z tego, że jego wieloletnia działalność na rzecz Ukrainy w dość niezręcznej sytuacji postawiła Uniwersytet Jagielloński. Czytając ten dokument ma się wrażenie, że ciągle nie uświadamiał on sobie rozmiaru nielojalności, jaką wykazywał wobec swoich korzeni naukowych i Polski. Mimo, że należał do mniejszościowej wspólnoty ukraińskiej ciągle pozostawał obywatelem naszego kraju i członkiem społeczności Uniwersytetu Jagiellońskiego. Fakt ten wykorzystywał bezwzględnie w swej działalności geopolitycznej. Nikogo nie zdziwiła zatem ostateczna decyzja Ministra WRiOP Wojciecha Świątosławskiego z dnia 16 czerwca 1939 roku. W specjalnym piśmie adresowanym do Kubijowicza pisze m. in.: „[...] zgodnie z uchwałą Rady Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie z dnia 5-go maja 1939 r., cofam Panu udzielone mu prawo wykładania na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w zakresie antropogeografii Europy Wschodniej”¹⁷⁵ (ryc. 5.87). Był to jeden z bardzo nielicznych takich przypadków w dziejach Wszechnicy Krakowskiej.

Ponieważ równocześnie Kubijowicz utracił prawa nauczyciela gimnazjalnego¹⁷⁶, do października 1939 r. pozostawał bez pracy. Wyjazd na wieś uchronił go przed internowaniem w dniu 1 września. Ten środek represji zastosowano w odniesieniu do wszystkich osób zagrażających bezpieczeństwu państwa¹⁷⁷.

Nowy etap jego działalności rozpoczął się wraz z wybuchem II. wojny światowej i wkroczeniem Niemców do Polski. Zdecydowaliśmy się bardzo skrótowo opowiedzieć o tym okresie aktywności Kubijowicza, albowiem w znacznym stopniu właśnie ona zadecydowała o wykreśleniu go na długie lata z historii polskiej geografii. Również w tym przypadku postaramy się ograniczyć nasz komentarz do niezbędnego minimum.

Ukraińcy mieli uprzywilejowaną pozycję w Generalnej Gubernii, w Krakowie powstało nawet coś w rodzaju dzielnicy ukraińskiej, obejmującej rejon ul. Sarego. Bardzo prędko Kraków stał się trzecim – po Berlinie i Pradze – centrum emigracji ukraińskiej. Dopiero po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 r. większość polityków ukraińskich przeniosła się z Krakowa do Lwowa.

W latach wojny Kubijowicz był przewodniczącym Centralnego Ukraińskiego Komitetu Narodowego w Krakowie. Głównym celem Komitetu była działalność socjalna. Równocześnie był on uznawany za ukraińskie przedstawicielstwo wobec władz Generalnego Gubernatorstwa.

¹⁷⁴ Pismo Rektoratu UJ do Dziekana Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 10 maja 1939 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

¹⁷⁵ Pismo Ministra WRiOP W. Świątosławskiego do W. Kubijowicza z dnia 16 czerwca 1939 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

¹⁷⁶ M. Radomski, *Sprawa pozbawienia prawa ...*, dz. cyt., s. 48.

¹⁷⁷ W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 297.

Działalność Kubijowicza wykraczała jednak znacznie poza podstawowe cele Komitetu. I właśnie ta aktywność do dziś wzbudza największe kontrowersje wśród badaczy polskich.

Wybuch wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 r. Ukraińcy przyjęli z radością. Kubijowicz wystosował odezwę do ludności ukraińskiej, w której m. in. stwierdzał: „dzień 22 czerwca 1941 roku przejdzie do historii jako data o wyjątkowym znaczeniu. W tej radosnej chwili uczucia nasze kierują się ku niezwykłemu żołnierzom niemieckim. [...] Będziemy modlić się za Führera”¹⁷⁸.

W latach 1940–1943 występował do Hansa Franka z propozycjami wydzielenia w strukturze terytorialno-administracyjnej Generalnej Guberni kantonów polskich i ukraińskich i dokonania przesiedleń ludności polskiej z ziem „etnicznie ukraińskich”, za które uważał Chełmszczyznę, Podlasie, Galicję¹⁷⁹.

Nie ulega wątpliwości, że Kubijowicz miał znaczący udział w utworzeniu w 1943 r. formacji wojskowej, działającej u boku armii hitlerowskiej. Chodzi o 14 Dywizję Grenadierów SS (1 ukraińską) czyli 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (galizische Nr. 1), potocznie nazywaną Dywizją SS-Galizien. Po uzyskaniu zgody na utworzenie tej formacji wojskowej Kubijowicz w dniu 28 kwietnia 1943 r. składał gorące podziękowania Frankowi, a za jego pośrednictwem również Adolfowi Hitlerowi. Werbowani ochotnicy ukraińscy składali przysięgę na wierność Hitlerowi, nie mogli posługiwać się językiem ukraińskim, a dowódcami byli Niemcy. W 1944 r. postanowiono wykorzystać formację do zwalczania elementów polskich. Niektóre oddziały są obciążane odpowiedzialnością za masakry Polaków na Podolu – w Hucie Pieniackiej, Podkamieniu i Chodaczkowie Wielkim. Dodajmy, że Kubijowicz nigdy nie ustosunkował się do tych zbrodni.

Zaangażowanie się Kubijowicza w sprawę tworzenia dywizji SS Galizien w naszym odczuciu było największym jego błędem politycznym¹⁸⁰. Żadnym wytłumaczeniem nie jest twierdzenie, że jedynym celem tej kolaboracji z hitlerowcami była chęć posiadania własnej siły zbrojnej, która po osłabieniu Związku Sowieckiego i hitlerowskich Niemiec będzie stanowić ważki argument przy tworzeniu niepodległego państwa ukraińskiego¹⁸¹.

Kubijowicz wyjechał z Krakowa do Niemiec w przeddzień wkroczenia oddziałów radzieckich. Do 1951 r. przebywał w Bawarii, potem przeniósł się do Francji (Sarsel koło Paryża). Po wojnie powrócił do pracy naukowej. Sprawował funkcję prezesa europejskiej filii Towarzystwa im. T. Szewczenki, ponownie podjął pracę w Wolnym Uniwersytecie Ukraińskim w Monachium (1949). Był organizatorem i redaktorem naczelnym *Encyklopedii Ukrainoznawstwa* i jej wersji anglojęzycznej (*Encyclopedia of Ukraine*, 1949–1984, łącznie 13 tomów). W dziele tym jest autorem kilkuset haseł.

Skomplikowana osobowość Kubijowicza, jego kontrowersyjna działalność, ale równocześnie znaczący dorobek naukowy wymagają dokonania rzetelnej oceny jego biografii, zarówno jako geografii polskiego, jak też ukraińskiego. Na pewno była to postać nie mieszcząca się w ramach zasad postępowania, przyjętych przed wojną w polskich środowiskach akademickich. Ale nie można traktować tej postaci jako „niebyłej”. Był osobą

---

¹⁷⁸ Cyt. za: A. Chwalba, 2002, *Kraków w latach 1939–1945*, Kraków, s. 92–93.

¹⁷⁹ W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 299.

¹⁸⁰ Zob. też: W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 300.

¹⁸¹ O. Šablji, *Volodymyr Kubijovyč...*, dz. cyt.; za: W. Kusiński, *O potrzebie ...*, dz. cyt., s. 299–300.

zasłużoną dla rozwoju nauki dwóch narodów. Mimo podejmowania nie najszcześniejszych działań, zwłaszcza wobec Polski, nie zasługuje chyba na zupełne wykreślenie z kart naszej historii.

5.4.2. Młodzi pracownicy naukowo-dydaktyczni i współpracownicy

Przez cały okres międzywojenny stale odczuwano braki w zatrudnieniu młodej kadry dydaktyczno-naukowej (ryc. 5.88, 5.89). Specyficzny system zatrudniania sprawił, że przez Instytut przewinęło się w tych latach spore grono „młodzieży” geograficznej. Część z nich wykazała wielką wytrwałość w dążeniu do celu i zdołała wytrwać na drodze życiowej związanej z nauką. Większość jednak stanowiły osoby, które były zatrudniane na bardzo krótki okres czasu, niekiedy tylko na parę miesięcy. Kadre etatową uzupełniali wolontariusze, którzy stanowili cenne wsparcie dla pracowników w procesie dydaktycznym i badawczym. Niestety tylko o kilku takich osobach wiemy coś więcej. Często wolontariuszami zostawali studenci starszych lat, nie rzadko opłacani ze środków prywatnych profesorów (Sawicki, Smoleński), bądź innych pracowników (głównie Ormicki i Zaborski). Były to zazwyczaj wynagrodzenia symbolicznej wielkości, ale z jednej strony pozwalały one młodym nieco podnieść sobie standard życia codziennego, z drugiej zaś utrwały więzi między dawnymi studentami, a profesorami i Instytutem.

Niektóre osoby prowadziły zajęcia na zasadzie godzin zleconych lub w ramach zatrudnienia w innych placówkach uniwersyteckich. Do tej grupy należała m. in. Stanisława Niemcówna, prowadząca zajęcia z metodyki nauczania geografii w Studium Pedagogicznym UJ. Zafascynowana osobowością Ludomira Sawickiego zrezygnowała z rozpoczętych już studiów historycznych na rzecz geografii. W latach 1915–1916, wspólnie z Julianem Jurczyńskim, doprowadziła do znacznego ożywienia działalności Koła Geografów. Stale uzupełniała swą wiedzę geograficzną. Już po doktoracie (*Poglądy geograficzne Wincentego Pola*, 1918) nadal uczestniczyła w seminariach prowadzonych przez Sawickiego, ponadto brała udział w zajęciach J. Smoleńskiego, a także wzbogacała swą wiedzę z zakresu geologii, słuchając wykładów Władysława Szajnochy. Przy każdej nadającej się okazji starała się wizytować ośrodki zagraniczne. Świetnie rozumiała, jak ważną rolę w szkolnictwie niepodległej Polski mają do odegrania nauczyciele geografii. Całą swą wiedzę wykorzystywała przy tworzeniu podstaw polskiej dydaktyki geografii, zwłaszcza w zakresie metodyki nauczania tego przedmiotu. Stała się współtwórcą polskiej dydaktyki geografii. Była autorką szeregu prac z tego zakresu, w tym wielu cenionych podręczników. Do dziś jej spuścizna naukowa jest wykorzystywana w kształceniu dydaktycznym młodych geografów. Była bardzo aktywną uczestniczką wszystkich ważniejszych kongresów i konferencji, inspiratorką kursów dla nauczycieli, organizowanych przez Instytut Geograficzny. Równocześnie była „dobrym duchem” Instytutu, w którym bywała kilka razy w ciągu tygodnia.

Większość absolwentów pracowała w szkolnictwie. Niektóre z tych osób współpracowały z Instytutem, prowadząc nieodpłatnie zajęcia z dydaktyki geografii. Obok wspomnianej już Stanisławy Niemcówny wymienić należy również Marię Mrazkównę Dobrowolską, Ródionę Mochnackiego, Mariana Gotkiewicza, Jana Sarnickiego, Romana Konstankiewicza.

W pojedynczych przypadkach dalsza droga życiowa młodych osób, które okresowo były związane z Instytutem kształtowała się inaczej. Odnosi się to przede wszystkim do geografów, którzy podjęli decyzję o poświęceniu się pracy naukowej. Jedyną możli-

wością realizacji takich planów było zatrudnienie w Uniwersytecie na stałe. Oczekiwanie na etat wiązało się z wieloma wyrzeczeniami, głównie w sferze życia osobistego. Często młody człowiek cierpiał niedostatek, a konieczność corocznego odnawiania zatrudnienia nie dawała żadnej gwarancji stabilizacji. Poziom życia młodego zapaleńca zależał często od umiejętności znalezienia sobie dodatkowych źródeł dochodów. Tylko inwencja osobista asystenta zapewniała przeżycie i doczekanie utęsknionej stabilizacji. Jedno było jednak pewne – nikt z tych młodych ludzi nigdy nie krytykował publicznie swojego statusu. Decyzja związania swojego życia z uczelnią była dobrowolna, a narzekanie w praktyce oznaczało wykluczenie z grona osób wyciekających. Do takiej grupy należeli M. Klimaszewski, S. Leszczycki, W. Milata, A. Wrzosek, J. Flis, a przed habilitacją w 1939 r. również J. Szaflarski. Nieco w innej sytuacji był Tadeusz Wilgat, który jako młody magister prowadził zajęcia opłacane z funduszy przyznanych na działalność Studium Turyzmu UJ.

Niektórych geografów krakowskich ściągnął do Warszawy B. Zaborski, który po rozwiązaniu umowy z Uniwersytetem Jagiellońskim otrzymał na stołecznym uniwersytecie Katedrę Antropogeografii. W okresie od maja 1934 do końca 1935 r. jego asystentem był A. Wrzosek. Efektem współpracy obu uczonych było wspaniałe dzieło *Antropogeografia* (1939). W 1939 r. asystenturę u Zaborskiego rozpoczął J. Flis, który pracował tam również nad swoją rozprawą doktorską. Dodajmy, że Flis po niepomyślnie zakończonych staraniach o przedłużenie asystentury w Krakowie przeniósł się na pewien czas do Warszawy, gdzie w latach 1936–1939 pracował w Biurze Planowania Związku Ziemi Górskich. Z kolei A. Wrzosek odnosił sukcesy naukowe w Instytucie Bałtyckim w Toruniu (1933–1934) oraz w Instytucie Śląskim w Katowicach (1936–1939).

Z grona młodzieży geograficznej najbardziej aktywny był niewątpliwie Stanisław Leszczycki. Oprócz posady w Uniwersytecie był zaangażowany w sprawy planowania przestrzennego i regionalnego. W 1936 r. uruchomił przy Instytucie Studium Turyzmu UJ. Działał w licznych organizacjach naukowych, społecznych, w ruchu krajoznawczym itp. Na drugim „biegunie” był Mieczysław Klimaszewski (ryc. 5.90), który niemal każdą chwilę poświęcał badaniom kameralnym i terenowym. Powoli zaczynała się kształtować jego sylwetka geomorfologa, co w tamtych czasach oznaczało ważną, ale dość wąską specjalizację (ryc. 5.91). Przypomnijmy, że niemal wszyscy pracownicy Instytutu uprawiali zarówno geografie fizyczną, jak też antropogeografię. Niekiedy kolegom (głównie Leszczyckiemu) udawało się wciągnąć Klimaszewskiego do prac mających szerszy kontekst geograficzno-społeczny niż sama geomorfologia.

Przejęciowo w Instytucie pracowali również Jan Flis (ryc. 5.92), Antoni Wrzosek (Ryc. 5.93) oraz Władysław Milata (Ryc. 5.94). Dodajmy, że w 1936 r. studia rozpoczął Zdzisław Czeppe. Będąc jeszcze w klasie maturalnej gimnazjum w Jaśle, opublikował swą pierwszą pracę z zakresu geomorfologii¹⁸².

---

¹⁸² Z. Czeppe, 1936, *Niezbadane groty na Bukowcu*. – „Młody Geograf”, nr 1 (20), s. 8–11.

5.5. Nauka

5.5.1. Badania naukowe

Rozwój działalności badawczej, w tym również geograficznej, był w Krakowie możliwy dzięki ogólnej atmosferze naukowej, którą tworzył zespół placówek związanych z różnymi dyscyplinami badawczymi. Zdaniem Smoleńskiego „geografia, jako nauka o charakterze syntetycznym w zespole takim najkorzystniej rozkwitać może, dzieląc z licznymi naukami metody lub przedmiot badania. Kraków pod tym względem stanowi wyjątkowo korzystne środowisko. Liczne pracownie i katedry uniwersyteckie, wykłady nauk sąsiednich i pomocniczych, przystosowane nieraz do potrzeb geografów, pozwalają im na wszechstronne przygotowanie do pracy samodzielnej. Szereg twórczych placówek badawczych dostarcza nowych materiałów, dających się wyzyskać w odrębnym, geograficznym ujęciu. Do tego wreszcie dołącza się samo położenie Krakowa na zetknięciu odmiennych fizjo- i antropogeograficznych krain, nastrożające bogate pole do obserwacji i badań.

[...] Praca geograficzna w Krakowie tak jak w przeszłości chlubić się może doniosłymi wynikami, tak i w przeszłości zapewniony ma pomyślny rozwój. [...] Gwarantować jej przyszłość może nie rosnąca z roku na rok ilość słuchaczy uniwersyteckich, którzy nieraz po skończonych studiach zrywają kontakt z nauką, lecz liczba tych, którzy wyszedłszy z pracowni poczuwają się do obowiązku dalszej działalności naukowej i wyzyskania dla celów badawczych i społecznych tej wiedzy, którą w uniwersytecie zyskali. Oby ich było jaknajwięcej!¹⁸³

Dorobek naukowy Instytutu, a także obszerne biogramy zatrudnionych w latach międzywojennych osób, zostały zaprezentowane w drugim i trzecim tomie Wydawnictw Jubileuszowych¹⁸⁴ Instytutu w 1999 roku. Ponadto informacje o działalności Instytutu w tamtym okresie odnaleźć można w opracowaniach Józefa Babicza (1995), Bronisława Kortusa (1999), Stanisława Leszczyckiego (1983, 1991), Rodiona Mochackiego (1972), Ludomira Sawickiego (1927), Jerzego Smoleńskiego (1927, 1928). Naszym zamierzeniem jest jedynie uzupełnienie informacji zawartych w tych publikacjach, a także spojrzenie na Instytut jako na całość, bez szczegółowego wnikania w uprawiane dyscypliny.

W pierwszym okresie (mniej więcej do końca lat dwudziestych) zakres badań naukowych wynikał z indywidualnych zainteresowań pracowników, choć musiały być podporządkowane ogólnym kierunkom, wytyczonym przez Ludomira Sawickiego oraz Jerzego Smoleńskiego. Swoimi studiami potrafili zainteresować młodych. Najczęściej problematyka badawcza bywała zarysowywana w ich pracach, aby potem inspirować młodszych geografów do kontynuowania konkretnych problemów, zjawisk czy procesów. Sawicki i Smoleński starali się więc ukierunkować prowadzone w Instytucie studia, zarówno pod względem problemowym, jak i przestrzennym. Później wpływ na to mieli również Or-

---

¹⁸³ J. Smoleński, 1928, *Rozwój i stan naukowej pracy geograficznej w ośrodku krakowskim* [w:] S. Korbel (red.), *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków, s. 16.

¹⁸⁴ B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 1999, *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. II; B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 1999, *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. III.

micki i Zaborski. Chodziło przede wszystkim o zainteresowanie pracowników (zwłaszcza młodych) badaniami, mającymi istotne znaczenie dla rozwijającego się państwa. Odnosiło się to zarówno do geografii fizycznej (zwłaszcza geomorfologii i klimatologii), jak też antropogeografii. Odnosnie zakresu preferowano badania na terenie Karpat, Wyżyny Małopolskiej (z Górami Świętokrzyskimi) oraz Wyżyny Śląskiej. Najmocniej eksplorowane były Tatry i inne partie Karpat Zachodnich. Ten zasięg przestrzenny prowadzonych studiów wiązał się przede wszystkim z lokalizacją ośrodka krakowskiego. Dominowały badania terenowe, które były „bardziej cenione niż [studia] kontemplacyjne”¹⁸⁵. Niewątpliwie to wysokie uznanie dla rangi badań terenowych w studiach geograficznych wiązało się z głoszonym od zawsze poglądem Sawickiego, że geograf powinien poznawać jak najwięcej obszarów z autopsji¹⁸⁶. Szczegółową problematykę tych prac można odnaleźć w bibliografiach dotyczących dorobku poszczególnych osób.

Przez cały okres międzywojenny główna problematyka badawcza Instytutu koncentrowała się wokół takich zagadnień, jak geomorfologia, limnologia, glaciologia, szeroko rozumiana antropogeografia oraz geografia gospodarcza, zwłaszcza Polski. Tematyka ta przewija się we wszystkich zachowanych sprawozdaniach bądź ankietach, sporządzanych dla władz uczelni lub dla Ministerstwa¹⁸⁷. Oczywiście prowadzono też studia z zakresu innych dziedzin.

W miarę szczegółową charakterystykę dorobku naukowego ośrodka krakowskiego w latach dwudziestych zaprezentował na I Zejeździe Koleżeńskim Geografów Krakowskich w 1928 r. Jerzy Smoleński¹⁸⁸. Nie bardzo wiadomo dlaczego tekst ten był raczej pomijany w dotychczasowych analizach rozwoju geografii w Krakowie. Referent nawiązywał do naszych antenatów średniowiecznych, ale swoje zasadnicze rozważania rozpoczął od postaci Franciszka Czerny-Schwarzenberga. Trochę chyba na wyrost uznał, że „były to czasy dla geografii przełomowe”¹⁸⁹. Na poparcie swojej tezy przytacza nazwiska kilku uczniów Czernego, m.in. Franciszka Bujaka i Eugeniusza Romera. Pominął jednak fakt, że właśnie przez tego profesora obaj bądź zrezygnowali z uprawiania geografii (Bujak), bądź też przenieśli się do innych uczelni (Romer). Wydaje się, że Smoleński, człowiek o niezmiernej wrażliwości, nie chciał w swym wystąpieniu urazić tych uczestników, którzy pamiętali jeszcze czasy Czernego.

Natomiast żadnych wątpliwości nie budzi stwierdzenie referenta, iż dopiero działalność Sawickiego „geografię w Krakowie na nowe od razu wprowadziła tory”.

Ćwiczenia i wycieczki stały się integralną częścią studiów. Celem było, nie tylko nauczanie, ale wdrażanie w metody pracy badawczej¹⁹⁰. Z wielką satysfakcją podkreślał,

---

¹⁸⁵ S. Leszczycki, 1983, *Geografia w Krakowie w okresie międzywojennym*. – „Czasop. Geograf.”, T. 54, zes. 3, s. 298.

¹⁸⁶ S. Leszczycki, *Geografia w Krakowie...*, dz. cyt., s. 302.

¹⁸⁷ M. in.: Ankieta 1930 dotycząca Zakładów UJ, Arch. UJ, sygn. S II 545; Kwestionariusz w sprawie działalności naukowej profesorów i zakładów Wydziału Filozoficznego oraz kształcenia młodych sił naukowych. Arch. UJ, sygn. WF II 67; Sprawozdanie za rok 1938/39, Arch. UJ, sygn. WF II 67.

¹⁸⁸ J. Smoleński, 1928, *Rozwój i stan naukowej pracy geograficznej w ośrodku krakowskim* [w:] S. Korbel (red.), *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńkiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków, s. 9–16.

¹⁸⁹ Tamże, s. 10.

¹⁹⁰ Tamże, s. 10.

że obok prac profesorów zaczęło się ukazywać coraz więcej publikacji, których autorami byli ich uczniowie. Z zakresu geografii fizycznej omawia prace takich młodych badaczy, jak Adam Gadomski, Maria Medwecka, Bronisław Halicki, Tadeusz Czort czy Jan Sarnicki. Równocześnie podkreśla, że szczególnie rozwinęły się prace z zakresu antropogeografii. Wyróżnia zwłaszcza prace Włodzimierza Kubijowicza oraz Zofii Hołub-Pacewiczowej, którzy kontynuowali badania Sawickiego nad szalaśnictwem w Karpatach. Jak pisze, „polska nauka w tym kierunku badań stanęła na czele stworzonej przez I. Zjazd Geografów [i Etnografów] Słow. Międzynarodowej organizacji”¹⁹¹. Wyróżnia też studia z zakresu geografii miast, geografii osadnictwa i komunikacji, geografii politycznej oraz historii geografii. W ramach geografii regionalnej przystąpiono do opracowywania monografii powiatów Polski. Pierwszy etap studiów związanych z tą problematyką miały stanowić prace magisterskie, w następnym przewidywano opracowania o charakterze syntetycznym. Realizacji tego ambitnego projektu przeszkodziła niespodziewana śmierć inicjatora pomysłu, Ludomira Sawickiego. Perełkami opracowań regionalnych były prace Smoleńskiego, które ukazały się w ramach cyklu „Cuda Polski”: *Morze i Pomorze* (1928) oraz *Wielkopolska* (1930). Oprócz strony merytorycznej, ich wielkim walorem był język, jakim zostały napisane¹⁹².

W Instytucie reprezentowane były również studia z zakresu geografii gospodarczej, „działu [...] niezmiernie ważnego ze względu na praktyczną doniosłość naukowego oświecenia naturalnych podstaw udziału poszczególnych obszarów Polski w całokształcie ekonomicznego życia państwa i wskazującego drogi do jego geograficznej racjonalizacji”¹⁹³. Prace z tego zakresu prowadził Wiktor Ormicki.

Dla Smoleńskiego „najważniejszym kierunkiem pracy geograficznej, zrodzonym w środowisku Krakowa a związanym niejako personalnie z Instytutem Geograficznym U. J., jest polska akcja ekspedycyjna „Orbisu”, zorganizowana i prowadzona przez prof. Sawickiego [...]”¹⁹⁴. Ocenę tę potwierdzają również historycy geografii.

Zainteresowania naukowe Sawickiego były wielostronne, stąd też badania prowadzone w Instytucie miały charakter wielokierunkowy. Był jednym z najwybitniejszych geografów-geomorfologów Europy i świata¹⁹⁵. Zajmował się zwłaszcza geomorfologią różnych obszarów górskich Europy, ale również terenów środkowej Polski. Podobne zainteresowania reprezentował Jerzy Smoleński, pracujący przede wszystkim w południowej Polsce. Również on był uważany za czołowego geomorfologa swoich czasów, a jego publikacje z tej dziedziny traktowano jako wzór prac naukowych¹⁹⁶. Studia z zakresu geomorfologii dominowały w jego dorobku zwłaszcza do końca lat dwudziestych. O tym, jak bardzo doceniał tę dyscyplinę może świadczyć fakt, że często nazywał geomorfologię

¹⁹¹ Tamże, s. 11.

¹⁹² Wzor językowy obu prac, a także wcześniejszej książki *Krajobraz Polski* (1912) sprawiły, że biografowie nadali Smoleńskiemu przydomek „Krajoznawca–literat” (J. Flis, *Jerzy Smoleński ...*, dz. cyt., s. 21).

¹⁹³ Tamże, s. 11.

¹⁹⁴ Tamże, s. 12.

¹⁹⁵ M. Klimaszewski, 1968, *Badania Ludomira Sawickiego na polu geografii fizycznej* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki...*, dz. cyt., s. 36.

¹⁹⁶ Stanisław Tadeusz Sroka, 1999, *Smoleński Jerzy Józef Gedeon (1881–1940)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 39, Kraków, s. 266.

„jądrem geografii fizycznej¹⁹⁷”, uważając ją za „najistotniejszą [jej] część¹⁹⁸”. Pojawili się też młodzi badacze, reprezentujący tę dziedzinę, m.in. Adam Gadomski (ryc. 5.95), Mieczysław Klimaszewski (ryc. 5.96), Bogdan Zaborski (ryc. 5.97), Antoni Wrzosek (ryc. 5.96), Walerian Łoziński, Józef Szaflarski. Spowodowało to, że Kraków zaczął się stawać ważnym ośrodkiem badań geomorfologicznych. Sawicki zainicjował też badania limnologiczne, które kontynuowali jego uczniowie J. Szaflarski i W. Ormicki. Z kolei Smoleński przyczynił się do rozwoju zainteresowań problematyką hydrograficzną (m.in. M. Klimaszewski) i klimatologiczną, zwłaszcza związaną z badaniami niwalnymi w Tatrach – Władysław Milata (ryc. 5.99), Władysław Midowicz, S. Leszczycki, Michał i Jadwiga Orliczowie, Czesław Trybowski. Zaczęły się też pojawiać studia z zakresu geografii gleb, które w Zakładzie Gleboznawstwa Wydziału Rolniczego rozwijał W. Łoziński. Ważnym jego osiągnięciem była m. in. mapa gleb województwa tarnopolskiego (ryc. 5.100).

Smoleńskiego interesowały również problemy teoretyczne, dotyczące całej geografii fizycznej. Już w 1919 r. podjął próbę nakreślenia niezbędnych warunków dla rozwoju w naszym kraju geografii fizycznej¹⁹⁹ (ryc. 5.101), prezentując własne przemyślenia odnośnie koniecznych działań w zakresie organizacji placówek badawczych. Miało to istotne znaczenie, jako że praca ukazała się w momencie, gdy w niepodległym państwie przystąpiono do kształtowania polityki naukowej. Wiele z zawartych tam myśli można było odnaleźć również w jego działalności dyrektorskiej w Instytucie Geograficznym UJ.

Kilka lat później zwrócił (ryc. 5.102) uwagę na niedostateczną akcję promocji zagranicznej polskiej geografii, a szczególnie geografii fizycznej:

„[...] na ogół za mało zajmują geografów naszych zagadnienia ogólne, będące (*sit venia verbo*) na porządku dziennym zmagania się opinii świata geograficznego. Badamy problemy, które narzuca nam nasze terytorium, stosując przytem nowoczesne, a nieraz własne oryginalne metody, otrzymujemy interesujące niejednokrotnie i z ogólnego stanowiska wyniki, zasadniczo więc rzecz biorąc przyczyniamy się przez to i pośrednio do postępu ogólnej geografii. Ale rola nasza w tym postępie zaznacza się dotychczas skromnie, a oddźwięk prac naszych w nauce światowej mniejszy jest niż obiektywny efekt naszego dorobku. Przyczyny są rozmaite. Z powodu szczupłej liczby polskich geografów brak u nas ciągłości pracy, brak nieraz przygotowanych specjalistów, którzyby nową myśl, rzucaną przez jednostkę, mogli lub chcieli podjąć i dalej rozbudowywać. Stąd niejedna oryginalna idea lub obiecujący pomysł metodyczny zawisa niejako w powietrzu, przebrzmi bez echa, jeśli sam autor dalej jej nie kontynuuje, nie znajduje nawet rzeczowej, fachowej oceny. Zdarza się, że dopiero obca krytyka ratuje ją przed zapomnieniem. To jednak trafia się na ogół rzadko. W stosunku do miarodajnego forum międzynarodowej opinii naukowej nasza geograficzna produkcja znajduje się dotychczas w stanie pewnej – niepożądaney – izolacji. Znamienne jest, że z prac polskich geografów tyjących zagadnień ogólnych te właśnie wywołały szerszą dyskusję lub znalazły wzmianki w obcych podręcznikach, które publikowane były w wydawnictwach zagranicznych (np. [Adama] Piwowara pomiary zsympisk, Romera studia glaciologiczne, Sawickiego cykl krasowy, Łozińskiego wietrzenie

---

¹⁹⁷ J. Smoleński, 1919, *O potrzebach nauki polskiej w zakresie geografii fizycznej*. – „Nauka Polska”, T. 2, s. 58.

¹⁹⁸ J. Smoleński, 1927, *Rzut oka na stan ogólnej geografii fizycznej w Polsce w ostatniem pięćdziesięcioleciu (1875–1925)*, Kraków, s. 7. Odb. z jubileuszowego tomu „Kosmosu”.

¹⁹⁹ J. Smoleński, *O potrzebach...*, dz. cyt., s. 51–63.

peryglacjalne, Smoleńskiego asymetria dolin [...]). O wynikach prac polskich nie umiemy informować zagranicy, mimo, że wydajemy obcojęzyczne biuletyny i streszczenia²⁰⁰.

Nasuwa się pytanie, czy po upływie ponad 80 lat sytuacja w tym zakresie uległa radykalnej poprawie? Pozostawiamy to bez komentarza.

Podkreślając zasługi Smoleńskiego dla rozwoju geografii fizycznej należy zwrócić uwagę na prace dotyczące przekształceń krajobrazu, które mają ciągle wartość nieprzemijającą. Jego najważniejsza praca z tego zakresu pojawiła się jeszcze przed I. wojną światową (*Krajobraz Polski*, 1912), ale problematykę tę kontynuował niemal przez cały okres międzywojenny. Znaczące są również prace Smoleńskiego z zakresu hydrografii i oceanografii.

Smoleński miał duży dar przekonywania młodych do realizacji wysuwanych przez siebie pomysłów, nic więc dziwnego, że w ośrodku krakowskim publikowano coraz więcej interesujących i nowatorskich prac geograficznych. Jego wielka umiejętność w kontaktach międzyludzkich ułatwiła mu nawiązanie bliskich stosunków z dawnymi uczniami Sawickiego, którzy po śmierci mistrza mogli kontynuować swoje zainteresowania badawcze pod okiem Smoleńskiego. Sprzyjał rozwojowi badań nad problematyką turystyczną, wraz ze współpracownikami włączył się również w cykl studiów z zakresu planowania przestrzennego i ochrony przyrody. Wielką zasługą Smoleńskiego było umiejętne stymulowanie prac z zakresu geografii fizycznej, antropogeografii oraz ochrony przyrody²⁰¹.

Sawicki był pionierem i twórcą nowoczesnych badań antropogeograficznych w Polsce²⁰². Szczególnie interesujące były prace związane z pasterstwem, które następnie kontynuowali jego uczniowie W. Kubijowicz i Z. Hołub-Pacewiczowa. Na początku lat trzydziestych problematyka z zakresu antropogeografii zaczęła dominować w badaniach Smoleńskiego. Ważnym wydarzeniem w tej dziedzinie stała się jego publikacja *Ziemia jako podłoże dziejów ludzkości* (1931). Została napisana na zaproszenie historyków i stanowiła część wstępną pierwszego tomu *Wielkiej Historii Powszechnej*. W pracy tej Smoleński „odrzucał determinizm przyrodniczy, w tym również amerykański determinizm klimatyczny, dając priorytet czynnikom historycznym i społeczno-ekonomicznym, a w centrum uwagi stawiał człowieka jako istotę działającą w przyrodzie i zmieniającą ją”²⁰³. Niestety nie wszyscy geografowie dostrzegli tę publikację, nie jest ona też obecna w świadomości współczesnych badaczy.

Ukoronowaniem działalności badawczej w zakresie antropogeografii uczonych krakowskich stał się współudział Antoniego Wrzoska w opracowaniu *Antropogeografii* (1939, wspólnie z B. Zaborskim) (ryc. 5.103). Była to pierwsza tego typu praca w literaturze polskiej. Do tej pory brak podobnego opracowania.

Sawicki, a później Smoleński wiele uwagi poświęcali problematyce ludnościowej (ryc. 5.104, 5.105), którą podjęli następnie ich uczniowie. Ludnością całej Polski zajmował się szczególnie W. Ormicki (ryc. 5.106), zaś w Karpatach to samo zjawisko badali L. Sawicki, W. Kubijowicz, W. Ormicki (ryc. 5.107) oraz S. Leszczycki. Za nowatorskie uznaje się opracowywanie zagadnień demograficznych przy zastosowaniu metody

²⁰⁰ J. Smoleński, *Rzut oka ...*, dz. cyt., s. 12.

²⁰¹ J. Babicz, 1995, *Geografia* [w:] Z. Mikulski (red), *Historia Nauki Polskiej, wiek XX. Nauki o Ziemi*, Warszawa, s. 146.

²⁰² M. Klimaszewski, *Sawicki (Ślepowron Sawicki) Ludomir...*, dz. cyt., s. 329.

²⁰³ J. Babicz, *Geografia...* dz. cyt., s. 170.

J. Smoleńskiego, zaprezentowanej w pracy *Względne przewyżki i niedobory ludności polskiej na obszarze Rzeczypospolitej* (1926). Metoda ta, przyjęta z uznaniem przez uczestników Kongresu Geograficznego w Kairze (1925), mogła być stosowana do wszystkich obszarów zamieszkałych przez mieszane grupy etniczne. Była też chętnie stosowana przez uczniów profesora. Wykorzystał ją też sam Smoleński w studiach dotyczących *Gęstości przyrostu naturalnego ludności i jej znaczeniem międzynarodowym* (1938). Praca ta przyniosła mu w 1939 r. nominację na przewodniczącego Komitetu Demograficznego Ligi Narodów w Genewie²⁰⁴.

Ważne miejsce w badaniach geografów krakowskich zajmowały również problemy narodowościowe czy wyznaniowe, m. in. W. Ormicki (ryc. 5.108), J. Smoleński, W. Kubijowicz, A. Wrzosek. Demogeografia stała się więc kolejną specjalnością ośrodka krakowskiego²⁰⁵.

W ośrodku krakowskim wykształcił się także nurt badań związany z osadnictwem wiejskim – B. Zaborski, W. Ormicki, S. Leszczycki (ryc. 5.109), geografią miast – Zdzisław Simche (ryc. 5.110), W. Kubijowicz (ryc. 5.111), W. Ormicki, geografią rolnictwa – M. Dobrowolska, B. Zaborski, W. Ormicki (ryc. 5.112, 5.113), geografią przemysłu – W. Ormicki (ryc. 5.114, 5.115), geografią komunikacji – J. Smoleński, W. Ormicki, S. Leszczycki (ryc. 5.116), geografią turystyki – S. Leszczycki ze współpracownikami, dydaktyką geografii – Konstanty Bzowski, S. Niemcówna, R. Mochnacki, a także geografią gospodarczą. Badaczem wiodącym w tej dziedzinie był W. Ormicki, który obok prac problemowych i regionalnych podjął też próbę zarysowania metodologii geograficzno-gospodarczej (1932). Później w ten nurt badań włączył się również S. Leszczycki. Dodajmy też, że praca Simchego o Tarnowie przez długi czas była uznawana za wzór monografii geograficznej miasta²⁰⁶.

Swoje przemyślenia odnośnie istoty geografii ekonomicznej zaprezentował J. Smoleński w wykładzie inauguracyjnym, wygłoszonym w dniu 6 października 1932 r. w Wyższym Studium Handlowym (późniejszej Akademii Handlowej) w Krakowie (ryc. 5.117). I choć z perspektywy dnia dzisiejszego wiele zawartych tam myśli można uznać za dyskusyjne, to niektóre zachowały nadal swoją aktualność.

Zwracając uwagę na specyficzny charakter geografii profesor zauważa:

„Mało jest bowiem nauk, których przedmiot i zadania byłyby tak różnie pojmowane. Główną przyczyną tego faktu jest niewątpliwie dwoisty charakter tej umiejętności: przyrodniczy i humanistyczny, któremu odpowiadają dwa prądy stale się w geografii ścierające, a wynikający z faktu, że przedmiotem badań geograficznych są wszystkie przestrzenne zjawiska związane z powierzchnią ziemi”²⁰⁷.

Geografię gospodarczą definiuje jako naukę „o rozmieszczeniu i geograficznym uwarunkowaniu zjawisk ekonomicznych. Jako część geografii, nauki o zjawiskach przestrzennych związanych z powierzchnią ziemi, stara się geografia gospodarcza przede wszystkim stwierdzić i wyjaśnić rozmieszczenie zjawisk będących obiektem jej dociekań, następnie zbadać związki zachodzące między antropogeograficznymi właściwościami poszczególnych obszarów a ich życiem gospodarczym”²⁰⁸.

---

²⁰⁴ J. Babicz, *Geografia...*, dz. cyt., s. 178.

²⁰⁵ S. Leszczycki, *Geografia w Krakowie...*, dz. cyt., s. 300.

²⁰⁶ S. Liszewski, 2000, *Krakowska geografia społeczno-ekonomiczna na tle dorobku geografii polskiej* [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne ...*, dz. cyt., s. 90.

²⁰⁷ J. Smoleński, 1932, *Zadania i metody geografii gospodarczej* [w:] *Inauguracja roku naukowego 1932/33 dnia 6 października 1932 r.*, Kraków, s. 8.

²⁰⁸ J. Smoleński, *Zadania i metody...*, dz. cyt., s. 9.

Swoje rozważania kończy bardzo wymownym stwierdzeniem: „Geografia gospodarcza jest nauką, której oblicze zwrócone jest w przyszłość. Dzisiaj, gdy wzajemna nieufność zbudowała między gospodarczymi obszarami mury utrudniające współdziałanie [...] szczególne znaczenie posiada nauka stawiająca nam przed oczy coś więcej niż przekrój niewesołej rzeczywistości. Przez ocenianie zjawisk ekonomicznych pod kątem ich zgodności z naturalnymi warunkami, z czynnikiem trwałym, jakim jest przyroda, geografia zajmuje wobec nich takie stanowisko, które decydującem i miarodajnem powszechnie stanie się wówczas, gdy celem działań gospodarczych będzie tylko jak najracjonalniejsze wyzyskanie darów przyrody dla ogólnego dobra, a nie walka ekonomiczna między społeczeństwami – zaczepna czy obronna”²⁰⁹.

Warto wspomnieć, że Sawicki w 1923 r. nosił się z myślą opracowania i wydania *Atlasu gospodarczego ziem polskich*. Do współpracy wciągnął studentów, którzy mieli odpowiadać za poszczególne działy i zbierać niezbędne materiały²¹⁰ (ryc. 5.118). Niestety projekt ten – głównie ze względów finansowych – nigdy nie został zrealizowany.

Ośrodek krakowski miał również swój udział w rozwoju geografii politycznej. Główną rolę odegrał w tej dziedzinie J. Smoleński. Niektóre z jego prac nawiązywały do wcześniejszych studiów z zakresu demogeografii (np. *Zagadnienia demograficzne i ich znaczenie dla państwa*, 1937). Wprowadził pojęcie i klasyfikację „bariery terytorialno-politycznej” jako „obszaru politycznego zamykającego pewnemu państwu dostęp do innego obszaru, z którym bezpośrednio zetknięcie odpowiadałoby życiowemu interesowi tego państwa”²¹¹. Najważniejszym typem bariery geopolitycznej jest bariera nadmorska, ograniczająca dostęp do morza innemu państwu. Prace Smoleńskiego z tej dziedziny stanowiły odpowiedź na poglądy głoszone przez niemieckich geopolityków o potrzebie przestrzeni życiowej dla Niemców na rzekomo słabo zaludnionych terenach Polski. Przede wszystkim polemizował z A. Penckiem. Ten znany geomorfolog, ale równocześnie uczony bardzo nieprzyjazny naszemu krajowi, na początku lat dwudziestych XX w. głosił pogląd że na Pomorzu obszary zamieszkałe w większości przez Polaków tworzą odosobnione wyspy, podczas gdy w poprzek korytarza pomorskiego ciągnie się ku Prusom Wschodnim pomost niemiecki, równoległy do Noteci, a następnie wzdłuż dolnej Wisły. Swoje wywody oparł na spisie niemieckim z 1910 roku. Smoleński w sposób naukowy, ale również bardzo emocjonalny, podważa tezę Pencka, pisząc, że jest to „fikcja, której rzeczywistość zaprzecza. [...] Większość polska zajmuje dzisiaj na Pomorzu terytorium zwarte, pas nieprzerwany, wiążący obszar Wielkopolski z wybrzeżem morskim. Skupienia niemieckie reprezentują na tym terenie enklawy [...] nie łączące się w jednolity pomost [...] „Korytarz” pomorski jest więc obszarem bezsprzecznie polskim [...]”²¹². Polemikę z geografami niemieckimi prowadził również w innych swoich pracach, np. *Przyrodzony obszar Polski i jego granice w świetle nowoczesnych poglądów*, 1926; *Geograficzne podstawy rzeczywistości polskiej*, 1938. Podjął

²⁰⁹ J. Smoleński, *Zadania i metody...*, dz. cyt., s. 13.

²¹⁰ Protokół z Seminarium geograficznego prof. Sawickiego z dnia 11 października 1923 r. Arch. IGiGP UJ.

²¹¹ J. Smoleński, 1934, *Geopolityczne bariery nadmorskie*. – „Przegląd Geograf.” T. 14, s. 132.

²¹² J. Smoleński, 1928, *Zagadnienie „korytarza” pomorskiego ze stanowiska geografii politycznej*. – „Przegląd Powszechny” T. 178, s. 280–281. Zob. też: J. Babicz, *Geografia...*, dz. cyt., s. 178; S. T. Sroka, *Smoleński Jerzy...*, dz. cyt., s. 265.

też próbę spojrzenia na ówczesną geografę polityczną od strony teoretycznej (1931). Problematyce tej poświęcał swoje niektóre studia Antoni Wrzosek²¹³, uczeń Smoleńskiego.

Należy podziwiać erudycję tego uczonego, który jako jeden z nielicznych w polskim świecie geograficznym potrafił nakreślić problematykę teoretyczną oraz zakres badań zarówno dla geografii fizycznej, jak też gospodarczej i politycznej. Nic dziwnego, że ośrodek krakowski był uważany za centrum polskiej myśli geograficznej.

Oprócz wymienionych kierunków badawczych podejmowano również studia o charakterze metodycznym – L. Sawicki, J. Smoleński, W. Ormicki (ryc. 5.119. 5.120), S. Leszczycki, z historii geografii i kartografii²¹⁴ (Karol Buczek, M. Dobrowolska), geografii regionalnej (zwłaszcza J. Smoleński i W. Ormicki). W badaniach regionalnych dominowało podejście socjologiczne, któremu szczególnie patronował Smoleński²¹⁵. W 1925 r. Sawicki wysunął ideę opracowania *Vademecum geograficznego* (ryc. 5.121). Autorami mieli być studenci. *Vademecum* było pomyślane jako opracowanie o charakterze regionalnym, obejmującym obszary położone w pobliżu miejsca zamieszkania osób, które zgłosiły swój udział w opracowaniu. Sawicki przedstawił szczegółowy schemat takiego opracowania, zwracając przy tym uwagę autorów, aby główny nacisk położyli na wykazanie powiązań między środowiskiem przyrodniczym a gospodarką człowieka. Każde opracowanie miało zostać opublikowane w formie odrębnego tomiku²¹⁶.

Zaczęto też podejmować studia o charakterze wyraźnie aplikacyjnym, m. in. związane z planowaniem przestrzennym i regionalnym (S. Leszczycki, W. Ormicki, J. Smoleński) czy z katastrofalną powodzią w 1934 r. (M. Klimaszewski, W. Milata). W kręgu zainteresowań Smoleńskiego znajdowała się również sprawa katolickiej akcji misyjnej w Azji i Afryce. Misjom poświęcił kilka artykułów, ponadto prowadził specjalistyczne studium geograficzne dla księży i zakonników, wyjeżdżających na takie akcje²¹⁷.

Ważną rolę w rozwoju geografii krakowskiej (ale nie tylko!) odegrała Komisja Geograficzna, utworzona w 1924 r. przez Polską Akademię Umiejętności. Przewodniczącym Komisji został Eugeniusz Romer zaś sekretarzem Ludomir Sawicki, a po jego śmierci Jerzy Smoleński. Na przewodniczącego sekcji geomorfologii wybrano Smoleńskiego. Komisja przejęła też zadania i uprawnienia Polskiego Narodowego Komitetu Geograficznego. Jego przewodniczącym został E. Romer, Sekretarzem Generalnym L. Sawicki, a po nim, do 1935 r., J. Smoleński. Pozostawał on członkiem Komitetu do II. wojny światowej. Z ośrodka krakowskiego członkami Komisji byli: K. Buczek, M. Dobrowolska, A. Gadomski, Z. Hołub-Pacewiczowa, S. Korbel, W. Kubijowicz, W. Łoziński, S. Niemcówna, W. Ormicki, B. Piątkiewicz, L. Sawicki, J. Smoleński, W. Winid, B. Zaborski. Komisja liczyła ogółem blisko 120 osób, wśród których byli również zaprzyjaźnieni z geografą geolodzy

---

²¹³ B. Kortus, 2003, *Polska myśl zachodnia w działalności naukowej Antoniego Wrzosa. (W dwudziestą rocznicę śmierci Profesora)*. – „Czasop. Geograf.”, T. 74, zesz. 3, s. 177–186.

²¹⁴ J. Babicz, *Geografia...*, dz. cyt., s. 181; zob. też: Edward Schnayder, 1974, *Karol Buczek – historyk kartografii oraz kartograf i geograf historyczny*. – „Studia Historyczne”, R. 17, zesz. 3 (66), s. 355–383.

²¹⁵ J. Smoleński, 1933, *Socjologia grup społeczno-geograficznych jako podstawa badań regionalistycznych*. – „Przegląd Współczesny” nr 129, s. 40–43.

²¹⁶ Sprawozdanie z Seminarium prof. Sawickiego z dnia 15 października 1925 r. Arch. IGiGP UJ.

²¹⁷ S. T. Sroka, *Smoleński Jerzy ...*, dz. cyt., s. 265.

(np. W. Goetel), etnografowie (J. S. Bystrzeński), historycy (F. Bujak, W. Semkowicz), biolodzy (B. Pawłowski, M. Siedlecki, W. Szafer)²¹⁸.

Geografowie uczestniczyli również w badaniach o charakterze interdyscyplinarnym. Przykładowo były to prace z zakresu historii geografii matematycznej i fizycznej, bazujące przede wszystkim na zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Studia z tej dziedziny rozpoczął Franciszek Bujak, a kontynuował je K. Buczek, późniejszy wybitny znawca historii polskiej kartografii. Prowadzono też prace z zakresu geografii historycznej, którym przewodził prof. Władysław Semkowicz, kierownik Seminarium Nauk Pomocniczych Historii UJ. Przewodził on Komisji *Atlasu Historycznego Polski*, przygotowywanego przez Polską Akademię Umiejętności. Członkiem Komisji był m. in. Jerzy Smoleński. W pracach nad *Atlasem* uczestniczyli również geografowie: Rodion Mochnacki (prace o zasięgu pralasu i pierwotnym osadnictwie na Wyżynie Małopolskiej), K. Buczek (kartografia i geografia historyczna) oraz M. Dobrowolska (osadnictwo w dorzeczu Wisłoki) (ryc. 5.122). Ponadto Dobrowolska (ryc. 5.123) dokonała inwentaryzacji źródeł historyczno-geograficznych i kartograficznych do „Atlasu Historycznego Polski”. W marcu 1928 r. w Akademii Umiejętności powołano Komisję Toponomastyczną, w skład której wchodził także geografowie L. Sawicki, J. Smoleński oraz dwóch przedstawicieli Wojskowego Instytutu Geograficznego. Kraków był w owym czasie głównym ośrodkiem badawczym z zakresu fitogeografii. Jak pamiętamy, wielkim antenatem tego nurtu badawczego był Wincenty Pol, a później Antoni Rehman. Później studia z tej dziedziny prowadzili m.in. Marian Raciborski, Władysław Szafer, Stanisław Kulczyński, Bogumił Pawłowski. Zawsze bardzo ściśle współpracowali oni z geografami²¹⁹.

Dla dzisiejszego Czytelnika chyba najbardziej interesującym fragmentem działalności Instytutu są prace wykonywanych dla – jak to wtedy nazywano – „postronnych instytucji”. Analiza takich dokumentów pozwala na konfrontację tej aktywności z obecnymi „zamówieniami społecznymi” na opracowania geograficzne.

Problematyka badań prowadzonych przez Instytut na konkretne zapotrzebowanie władz czy organizacji i instytucji gospodarczych wskazuje z jednej strony na duży stopień rozwoju świadomości państwowej wśród geografów krakowskich, z drugiej zaś ukazuje, jak wiele zdziałali nasi poprzednicy na rzecz rozwoju różnych dziedzin życia gospodarczego, społecznego, a nawet politycznego. Pośrednio lektura takich dokumentów pozwala też zorientować się, jaką problematykę w studiach geograficznych uznawano wówczas za priorytetową.

Zapotrzebowanie na opinie geografów pojawiły się już w pierwszych latach niepodległości. W 1920 r. (11–12 października) Sawicki uczestniczył jako reprezentant Uniwersytetu w tzw. „Ankiecie”, zwołanej przez Ministerstwo Robót Publicznych. Dotyczyła ona ustalenia zasad organizacji miernictwa państwowego w Polsce. Profesor reprezentował pogląd, że Państwowy Instytut Mierniczy powinien być placówką niezależną, a tendencje do decentralizacji miernictwa uznał za niebezpieczne²²⁰. Później geografowie coraz częściej angażowali się w prace mające istotne znaczenie dla rozwoju społeczno-gospo-

²¹⁸ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” za lata 1925/1926–1938/1939, Kraków 1926–1945.

²¹⁹ Zob. też: W. Szafer, *Wspomnienia o profesorze Ludomirze Sawickim ...*, dz. cyt., s. 97–103.

²²⁰ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 685.

darczego Polski. Przykładowo wymienimy kilka zagadnień opracowywanych w latach 1930–1933 oraz w roku akademickim 1938/1939.

W okresie 1930–1933 Instytut był już wyraźnie zaangażowany w sprawy rozwoju planowania przestrzennego i regionalnego. Wyrazem tego były prace podjęte nad planem regionalnym Podhala i Beskidu Zachodniego, które prowadzono na zamówienie Komisji dla Spraw Regionalnych Podhala i Beskidu Zachodniego przy Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie, a później Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego. Studia z tym związane kontynuowano aż do wybuchu II wojny światowej (J. Smoleński, S. Leszczycki, W. Ormicki). Szerzej opowiemy o tym w innym miejscu.

Inny temat badawczy realizowany w okresie 1930–1939 wiązał się z Łemkowszczyzną. Był on wykonywany głównie na zapotrzebowanie Komisji Naukowych Badań Ziemi Wschodnich przy Prezydium Rady Ministrów. Badania dotyczyły przede wszystkim zagadnień demograficznych oraz antropogeografii (J. Smoleński, S. Leszczycki, M. Klimaszewski).

Już na początku lat 30. podjęto studia z zakresu szeroko rozumianej turystyki (S. Leszczycki). Prowadzono je wspólnie z Izłą Przemysłowo-Handlową w Krakowie. Szczegółowe omówienie tych badań zawarto w innym rozdziale.

Na prośbę Oddziału Krakowskiego Ligi Morskiej i Kolonialnej, podjęto studia związane z demograficznymi i geograficzno-gospodarczymi uwarunkowaniami polskiej emigracji – W. Ormicki, A. Zarychta (ryc. 5.124). W ramach współpracy z Międzynarodową Komisją dla Badań Osadnictwa Wiejskiego realizowano prace związane z rozproszeniem osadnictwa w południowo-zachodniej Polsce (S. Leszczycki). Prowadzono badania związane z limnologią (L. Sawicki, A. Gadomski, J. Szaflarski) i klimatologią Tatr (W. Milata, S. Leszczycki i in., umowa z Komitetem Badań Wysokogórskich) czy też z użytkowaniem gruntów i aprowizacją województwa krakowskiego (m.in. W. Ormicki, zamówienie Wydziału Apropowizacyjnego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie). W prowadzonych studiach w szerokim zakresie stosowano badania ankietowe (ryc. 5.125, 5.126).

Ponadto Instytut wykonywał różne prace i ekspertyzy na zamówienie czy we współpracy z takimi instytucjami, jak: Centralny Komitet Polskich Instytucji i Nauk Politycznych (J. Smoleński); Komitet Ekspertów dla Badań Ludnościowych Ligi Narodów (J. Smoleński); Stała Międzynarodowa Rada Badań Morza (J. Smoleński); Instytut Badań Spraw Narodowościowych (Wydział Populacyjno-Migracyjny) przy Prezydium Rady Ministrów (W. Ormicki); Państwowa Rada Ochrony Przyrody (J. Smoleński); Instytut Śląski (S. Leszczycki, J. Szaflarski, A. Wrzosek); Instytut Bałtycki (J. Smoleński, A. Wrzosek); Polskie Towarzystwo Balneologiczne; Komisja Delimitacyjna dla ustalenia południowych granic Polski; Izba Rzemieślnicza w Krakowie; Izba Rolnicza w Krakowie²²¹. Krakowscy geografowie działali ponadto bardzo aktywnie w różnych komisjach Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (zwłaszcza w Komisji Geograficznej) oraz w Polskim Komitecie Narodowym Geografii (sekretarzami generalnymi byli kolejno L. Sawicki i J. Smoleński), w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim, Polskim Towarzystwie Krajoznawczym oraz – co jest rzeczą oczywistą – w Polskim Towarzystwie Geograficznym. Niekiedy geografowie sami występowali z ofertą opracowań użytecznych dla gospodarki. Tak było w przypadku propozycji złożonej przez S. Leszczyckiego Ministerstwu Robót Publicznych odnośnie

---

²²¹ *Spis wykładów UJ 1930–1933*, s. 293; Sprawozdanie za rok 1938/39, Arch. UJ, sygn. WF II 67. (Ryc. 5.127–5.128.)

statystyki komunikacji autobusowej i projektu opracowania ruchu na drogach publicznych w Polsce.

O zakresie wymienionych prac świadczą wykazy publikacji pracowników Instytutu. Oni też zdecydowali o randze naukowej ośrodka krakowskiego.

Geografowie krakowscy uczestniczyli również w pewnych działaniach państwowych, mających charakter nieoficjalny, a nawet tajny. Wobec spodziewanego zagrożenia niemieckiego, Wydział Prasowy MSZ w kwietniu 1939 r. zwrócił się w tajnym piśmie do Uniwersytetu z prośbą o wytypowanie osób, które mogą działać na rzecz propagandy stanowiska i interesów Polski. Wśród takich ekspertów potrzebowano osób, które by mogły opracować wydawnictwa m. in. z geografii i demografii, ze szczególnym uwzględnieniem relacji polsko-niemieckich. Uniwersytet sporządził taką listę osób, wśród których znaleźli się J. Smoleński i J. Szaflarski²²².

W sumie dorobek naukowy Instytutu za cały okres międzywojenny obejmuje kilkadziesiąt publikacji o bardzo zróżnicowanej tematyce. Ze względu na swą nieprzemijającą wartość merytoryczną bądź metodologiczną niektóre z nich przez wiele dziesiątków lat oczekiwały na „ponowne odkrycie”. Za wysoce nieusprawiedliwione należy uznać opinie, według których większość przedwojennych prac miała charakter powierzchowny²²³.

W pierwszych latach Polski Niepodległej o stopień doktora ubiegały się przede wszystkim te osoby, które zamierzały poświęcić się pracy naukowej. Przełomowe znaczenie miało rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 11 listopada 1924 r. Ustalało ono, że dowodem ukończenia studiów wyższych jest stopień magistra filozofii i że jest on warunkiem uzyskania wyższego stopnia doktora. Dopiero od tego momentu napisanie i obrona pracy doktorskiej były poprzedzone regularnymi studiami geograficznymi, a promotorem pracy był profesor geografii.

Do 1939 roku po przeprowadzonym przewodzie z zakresu geografii kandydat uzyskiwał stopień naukowy doktora filozofii. Analizując doktoraty z zakresu nauk geograficznych przeprowadzane w Uniwersytecie Jagiellońskim widzimy przede wszystkim obecność w gronie doktorów wielu wybitnych osobowości, które odegrały później znaczącą rolę w rozwoju polskiej i światowej geografii, a także w innych dziedzinach nauki czy kultury.

W okresie do 1939 r. stopnie doktora uzyskały łącznie 52 osoby. Serię tę zapoczątkował w 1920 r. Jerzy Loth, broniąc pierwszej w Uniwersytecie rozprawy z geografii ekonomicznej. Wymieńmy też takich geografów, jak: Maria Mrazek-Dobrowolska (1921), Adam Gadamski (1923), Rodion Mochnacki (1924), Irena Ormicka (1926), Wiktor Ormicki (1926), Zofia Hołub-Pacewiczowa (1927), Kazimierz Łomniewski (1930), Marian Gotkiewicz (1931), Józef Szaflarski (1931), Stefan Jarosz (1932), Zdzisław Simche (1932), Stanisław Leszczycki (1933), Mieczysław Klimaszewski (1933), Antoni Wrzosek (1933), Władysław Milata (1937). Promotorami zdecydowanej większości prac byli Ludomir Sawicki oraz Jerzy Smoleński.

5.5.2. Akcja ekspedycyjna, podróże i wycieczki naukowe

Wielokrotnie zwracaliśmy uwagę, że w pojawiających się ocenach dorobku Instytutu Geograficznego UJ w okresie międzywojennym niemal jednomyślnie za główne osiągnięcia uznawano podejmowaną akcję ekspedycyjną.

---

²²² J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 675.

²²³ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 420.

Podobnie jak wiele innych przedsięwzięć, również w tym przypadku inicjatorem i motorem wszystkich działań był Ludomir Sawicki. Dla tego uczonego „kosztowne wyprawy na obce terytoria wynikały z potrzeby porównania koncepcji dotyczących własnego kraju z materiałem na innych obszarach Ziemi – zwłaszcza w zakresie zjawisk krasowych”²²⁴.

O poznawaniu nieznanymi krajów marzył od młodości. W latach 1908–1909 odbył podróż po krajach europejskich, odwiedzając Francję, Włochy, Anglię, Niemcy, kraje Monarchii Austro-węgierskiej. W tym czasie jego największym pragnieniem była wyprawa do Abisynii. Był przygotowany aby wyruszyć do tego kraju, ale plany te zniweczył wybuch I. wojny światowej. Zebrane wtedy materiały wydał w cytowanej do dziś książce *Studia nad Abisynią* (1913). Swoich młodzieńczych marzeń jednak nie porzucił. W 1923 r. uczestniczył w polskiej wyprawie aktynometrycznej do Syjamu (Tajlandii). Ekspedycji tej przewodził Władysław Gorczyński, pierwszy dyrektor Państwowego Instytutu Meteorologicznego. Początkowo zleczone pomiary Sawicki wykonuje na statku. Tak się dzieje do przybycia do Bangkoku. Tam odłącza się i już samotnie wędruje po tym kraju i półwyspie Malajskim, odwiedzając podczas powrotu Singapur, Sumatrę, Penang i Cejlon (ryc. 5.129). W drodze na Kongres Międzynarodowej Unii Geograficznej w Kairze w 1925 r. prowadzi badania w Afryce Północnej. Wędruje przez Trypolitanię, Cyrenajkę oraz Egipt. Po Kongresie podejmuje próbę dotarcia do wymarzonej Abisynii. Podróżując przez Palestynę dociera jednak tylko do Erytrei.

W 1926 r. w zakładach Renault w Paryżu na jego zlecenie i według jego projektu wykonano siedmioosobowy samochód terenowy, który został wyposażony w laboratorium, łożdź, a także urządzenia niezbędne do codziennego życia. Pojazdowi nadał nazwę „Orbis” i osobiście prowadził pojazd na trasie z Paryża do Krakowa. Niebawem wyrusza też w próbną podróż po Kresach Wschodnich. Trasa liczy około 3700 km i wiedzie od Druji po Szumsk. Towarzyszący mu są: etnograf Kazimierz Moszyński, geolog Stanisław Wołosowicz oraz geograf Wiktor Ormicki (ryc. 5.130, 5.131, 5.132, 5.133).

Głównym celem kolejnych podróży było badanie Bliskiego Wschodu i Bałkanów. Sawicki dostrzegał możliwości ekspansji gospodarczej Polski na Bliski Wschód, a takie działania powinny jego zdaniem poprzedzać rzetelne badania geograficzne. Dobrudżę uważał za swego rodzaju bramę wypadową na Wschód²²⁵.

W 1927 r. organizuje już dłuższą wyprawę, wiodącą do Dobrudży oraz Anatolii (ryc. 5.133a). Podróż odbywała się w dwóch etapach. Początkowo badaniami objęto wybrzeże Morza Czarnego, czyli Dobrudżę w Rumunii, wschodnią Bułgarię oraz Strandżę w Turcji. Towarzyszący wyprawie byli Janusz Domaniewski (zoolog), Marian Sokołowski (botanik), Marian Książkiewicz (geolog), Józef Obrębski (etnograf) oraz dwaj cudzoziemcy: Ion Conea (geograf z Bukaresztu) i Christo Kodov (etnograf z Sofii). Druga część podróży związana była wyłącznie z Anatolią, a konkretnie z jej częścią północną i centralną. Podczas tego etapu towarzyszyli mu Bogdan Świdorski (geolog), Tadeusz Kowalski (orientalista), geografowie: rumuński I. Conea oraz turecki Sadi Bey, a także polski dyplomata Zygmunt Vetulani. Wyniki tej wyprawy prezentował Sawicki podczas wykładów, wygłaszanych wiosną 1928 r. we Wrocławiu, Wiedniu i Pradze.

Popierając tę wyprawę, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Leon Marchlewski w liście do Ministerstwa Spraw Zagranicznych pisał m.in.:

---

²²⁴ J. Babicz, *Geografia ...*, dz. cyt., s. 161.

²²⁵ S. Leszczycki, 1984, *Ludomir Sawicki 1885–1928*, „Przegląd Geograficzny”, T. 56, zes.1-2., s. 5.

„Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że przedsięwzięcie prof. Sawickiego może mieć nie tylko dla nauki polskiej i instytutów naukowych polskich pierwszorzędne znaczenie przez gromadzenie zbiorów, przez dostarczenie fachowcom naukowym polskim nowych materiałów do opracowania, przez otworzenie przed młodszymi zwłaszcza pracownikami naukowymi szerszych horyzontów. Ale jest też więcej niż pewnem, że dzieło to stanowić będzie poważny środek propagandy kultury polskiej zagranicą, i to w najszlachetniejszej formie współzawodnictwa naukowego. Dlatego Rektorat jaknajusilniej popiera starania prof. Sawickiego o uzyskanie dla wszystkich uczestników wyprawy służbowych paszportów, podnoszących powagę wyprawy a zwalniającą ją z pewnych ciężarów finansowych, uważając tego rodzaju poparcie zamiarów prof. Sawickiego za rodzaj rekompensaty za trud i poświęcenie, włożone w zamierzoną wyprawę przez grono polskich fachowców, oraz za uznanie znaczenia, które ona mieć może dla pozyskania przychylniej opinii zagranicą”²²⁶ (ryc. 5.134). Na wyprawę tę Sawicki wypożyczył od wojska 5 karabinów (ryc. 5.135). Gwarancją finansową pożyczki było zastawienie majątku uczonego.

W kolejnym roku Sawicki zorganizował drugą wyprawę na Bałkany i do Turcji. Współuczestnikami wędrowki byli: M. Książkiewicz, J. Obrębski, Tadeusz Wiśniewski (botanik) oraz geografowie: rumuński Tytus Matrescu i bułgarski Anastas Beszkow. Z Bułgarii pochodził również etnograf Christo Wakarelski (ryc. 5.136). Jak wiemy wyprawa zakończyła się tragicznie. Sawicki oraz kierowca „Orbisu” Jan Szejn zatruli się i nabawili ciężkiej malarii. W Czerniowcach zmarł Szejn. Ciężko chory Sawicki zdołał jeszcze doprowadzić samochód do granicy polskiej w Jaworowie. Stąd pociągiem dotarł do Krakowa, gdzie zmarł kilka dni później, 3 października²²⁷ (ryc. 5.137).

Podczas obchodów związanych z jubileuszem Oddziału Krakowskiego PTG, w dniu 2 lutego 1928 r. Sawicki wygłosił w Auli Collegium Novum UJ transmitowane przez Polskie Radio płomienne przemówienie *Polska akcja ekspedycyjna* (ryc. 5.138). Późniejsze tragiczne wydarzenia sprawiły, że zawarte w wykładzie przesłanie tego uczonego stało się w jakimś sensie jego testamentem naukowym. Sawicki zaprezentował w nim wszystkie swoje przemyślenia dotyczące ekspedycji badawczych, wynikające w znacznej mierze z własnych doświadczeń. Tekst napisany jest dość trudnym językiem, a jego konstrukcja stanowi nierozzerwalną całość. Postaramy się zacytować przynajmniej kilka myśli, naszym zdaniem aktualnych również obecnie.

Główną myślą przewodnią wystąpienia Sawickiego była chęć uświadomienia społeczeństwu i decydom państwowym, a także Polskiemu Towarzystwu Geograficznemu, że właściwie przygotowane wyprawy wymagają wsparcia ze strony opinii publicznej. Akcja taka „przekracza bowiem siły jednostek, a nawet całych towarzystw. Mam na myśli akcję ekspedycyjną, systematyczne badania ziem pozapolskich, przeprowadzone wysiłkiem uczonych polskich dla dobrej sławy imienia polskiego, dla zmanifestowania siły naszej kultury, dla udokumentowania naszej niezłomnej woli do współpracy w tworzeniu ogólnoludzkiego dorobku naukowego”²²⁸. O swoich pierwszych wyprawach do Azji i Afryki północnej pisał:

²²⁶ Pismo Rektora UJ prof. Leona Marchlewskiego z dnia 10 maja 1927 r. do Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Arch. UJ, sygn. S II 880.

²²⁷ Kalendarium podróży opracowano wg S. Leszczycki, *Ludomir Sawicki...*, dz. cyt., s. 5–6.

²²⁸ L. Sawicki, 1928, *Polska akcja ekspedycyjna. Wykład wygłoszony na Jubileuszowym zebraniu Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Geograficznego w dniu 2 lutego 1928 roku*, Cieszyn, s. 3.

„Podróże te, wykonywane w nad wyraz ciężkich warunkach, prawie bez środków, nie odstraszyły mnie: raczej były podniętą w kierunku ostatecznego zrealizowania wielkiego programu ekspedycyjnego, który mi przyświecał. I dziś zdaje mi się, że stoję u progu nowego rozdziału życia: widzę możliwość systematycznej i konsekwentnej rozbudowy polskiej akcji ekspedycyjnej. Dlatego niech mi będzie wolno podnieść głos w interesie tej akcji: pragnąłbym, by dotarł do kierowników naszego życia publicznego, lecz i do najskrytszych zakątków naszej ziemi, i zdołał wszystkich przekonać o doniosłym znaczeniu takiej akcji jak niemniej o konieczności przyjsia jej z pomocą całego społeczeństwa”²²⁹. W jego koncepcji akcji ekspedycyjnej szczególnie miejsce zajmowała geografia,

„[...] która z racji swych założeń nie da się inaczej pomyśleć jak globalarnie. Dlatego też zawsze, gdy rozkwitała u nas nauka geografii, znalazła się garstka ludzi, którzy z zapalem rzucali się na badania ziem obcych i ze swojej strony dołożyli cegiełkę do budowy wielkiego gmachu wiedzy o Ziemi. Skoro dla sprawy tej poświęcali wszystkie swe siły, czas, środki, nieraz i życie, widocznie gnali ich na obce ziemie nie wyłącznie romantyzm i żyłka awanturicza, lecz doceniali wagę tego rodzaju usiłowań. Dziś z dumą wspominamy ich nazwiska. Roznieśli sławę imienia polskiego po szerokim świecie i uczyli inne narody poszanowania dla naszej kultury. [...] Nie ma ziemi na całym globie, któraby nie była zroszona potem, a nieraz i krwią polskich podróżników, nie ma karty w historii poznania kuli ziemskiej, na której by imiona polskie nie były chlubnie zapisane. **A liczba ich legion** (podkr. aut.). [...] Polska akcja ekspedycyjna ma więc poważną tradycję za sobą, jest ona nie od wczoraj. Jeśli nie wpłynęła tak, jak u innych narodów na rozbudowę energii własnych, na propagandę kulturalną a w konsekwencji tego też na propagandę polityczną własnego społeczeństwa, to li–tylko dlatego, że za polską akcją ekspedycyjną dotąd nigdy jeszcze nie stanęło całe społeczeństwo. Zawsze były to tylko jednostki, które zdobywały się na śmiały czyn, ale patrzono na przedsięwzięcie ich jako na rzecz niepojętą, niezrozumiałą, niby na wybryk ludzi głodnych wrażeń, awanturniczego usposobienia, niezrównoważonych, ludzi niezdolnych do spokojnego przysiadania fałdów przy matce Ojczyźnie. [...] Nie było słowa otuchy, nie solidaryzowano się z ich wysiłkami, nie wspierano ich ani autorytetem społecznym i opinii publicznej, ani rzeczowo, dyplomatycznie i materialnie”²³⁰.

Ileż gorczy zawierają te słowa twórcy polskiej akcji ekspedycyjnej. Jakby przewidywał, że po jego śmierci władze nawet nie zainteresują się dalszymi losami „Orbisu” (ryc. 5.139). Warto zastanowić się, czy od czasów Sawickiego sytuacja radykalnie się zmieniła, czy też ekspedycje nadal są przede wszystkim samotną inicjatywą pojedynczych osób? Pytanie pozostawiamy bez odpowiedzi.

W wielu miejscach swego wystąpienia Sawicki podkreślał znaczenie ekspedycji dla ekspansji gospodarczej i kulturalnej kraju. Wykład zakończył pełnym dramatyzmu apelem:

„Dlatego budźmy się: nie zamykajmy oka na poruszone zagadnienia, bo strusia polityka w tym kierunku tylko zaszkodzić nam może. Nie zasłaniajmy się tem, że nas w obecnej chwili nie stać na to, bo jest faktem, że wydajemy niemało pieniędzy na rzeczy obiektywnie mniej ważne i mniej intratne dla interesu publicznego. Nie odkładajmy tej akcji na później, tłumacząc się brakiem sił. Siły są i chcą przejść tę najtrudniejszą szkołę, by dźwignąć się na poziom równy z innymi narodami, szczęśliwszemi od nas gospodarczo

---

²²⁹ Tamże, s. 4.

²³⁰ Tamże, s. 5–7.

i starszemi kulturalnie. A pamiętajmy, że przyszłe pokolenia nas za każde zaniedbanie na tem polu pociągną do odpowiedzialności. Już dziś, choćby skromnymi środkami, choćby słabymi siłami musimy przygotować grunt pod przyszłe ewolucje, albowiem przygotowania te są trudniejsze i żmudniejsze aniżeli by się zdawało. Tu trzeba dopiero ludzi szkolić, i to naukowo i psychicznie równocześnie, a taka praca idzie po grudzie i dużo wymaga czasu. Niech propagatorami tej idei staną się przede wszystkim towarzystwa geograficzne, w których zakres akcja ekspedycyjna bezpośrednio wchodzi. A skoro obudzą społeczeństwo, skoro stanie za słabą jednostką potężny głos publiczny, to szybko zdobędziemy sobie – jak na wielu innych polach – należne nam miejsce w koncercie mocarstw światowych, mocarstw politycznych, gospodarczych i **mocarstw ducha** (podkr. aut.)²³¹.

Nikt po nim nie podjął się takiego przedsięwzięcia. Przede wszystkim brak było pomysłu na kontynuowanie dzieła Sawickiego. Mimo podejmowanych prób nie udało się opracować wieloletniego planu badawczego w tym zakresie. Wyprawy ekspedycyjne powróciły do Instytutu dopiero pod koniec lat 50. ubiegłego wieku. U schyłku okresu międzywojennego pojawiły się tylko pojedyncze indywidualne wyprawy tego typu, jak choćby w 1936 r. podróż badawcza S. Leszczyckiego do Anatolii. Miała ona na celu zebranie materiałów charakteryzujących stosunki antropogeograficzne. Wyprawa była zaplanowana na kilka miesięcy, jednak ze względu na niespodziewaną chorobę Leszczyckiego została dość znacznie skrócona²³². Niektórzy pracownicy uczestniczyli też w wyprawach organizowanych przez inne instytucje. Przykładowo w 1938 r. w ekspedycji Polskiego Koła Polarne go na Spitsbergen brał udział M. Klimaszewski (ryc. 5.139a).

Ważnym wydarzeniem w dziejach Instytutu było również zorganizowanie w zimie 1928/1929 r. pierwszej w Polsce zimowej ekspedycji klimatologicznej w Tatry. Jej inicjatorem był Jerzy Smoleński, a uczestniczyli w niej Stanisław Leszczycki, Władysław Midowicz oraz Witold Pawlik²³³. Ogólny dorobek przeprowadzonych podczas wyprawy badań to m. in. około 12 tys. cyfrowych obserwacji oraz około 100 fotografii z Doliny Pięciu Stawów, ilustrujących formy topnienia szaty śnieżnej²³⁴. Sama ekspedycja, a także uzyskane wyniki spowodowały spore zainteresowanie w świecie naukowym (ryc. 5.140).

Smoleński nigdy nie uczestniczył w zakrojonych na taką skalę ekspedycjach. Głównym powodem był nienajlepszy stan zdrowia, związany z chorobą, jakiej nabawił się na froncie podczas I. wojny światowej. Jedynym poważniejszym przedsięwzięciem był udział w wyprawie geofizycznej barona Rolanda von Eötvösa, która odbyła się jeszcze w 1918 r. na terenie południowych Węgier i w Słowenii. Natomiast chętnie uczestniczył w krótkich wycieczkach organizowanych przy okazji międzynarodowych kongresów czy konferencji.

Pracownicy odbywali również podróże naukowe za granicę. Jednak ze względu na permanentne kłopoty finansowe były one nieliczne. Przykładowo w 1938 r. J. Szaflarski prowadził badania na Korsyce, zaś w 1939 r. W. Ormicki odbył wędrowkę po Włoszech i Libii.

²³¹ Tamże, s. 14–15.

²³² „Wiad. Geograf.” 1936, nr 8/10, s. 81.

²³³ Bardziej szczegółowe informacje dotyczące podejmowanych w Instytucie wypraw badawczych znajdzie Czytelnik w cytowanym już wydawnictwie jubileuszowym, a także w załączonym do niniejszej pracy *Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*.

²³⁴ „Wiad. Geograf.” 1929, nr 8, s. 101.

Instytut starał się natomiast organizować wycieczki naukowe do różnych krajów europejskich. Zorganizowano ich kilka, tutaj wspomnimy o dwóch. W okresie od 4 do 21 października 1924 r. Instytut odbył swoją pierwszą zagraniczną podróż naukową na Węgry. Inicjatorem był oczywiście Ludomir Sawicki, który decyzję o wycieczce podjął spontanicznie i zorganizował ją w czasie dwóch miesięcy. Jego pomocnikiem był Włodzimierz Kubijowicz. Ze strony węgierskiej pomoc okazali geografowie z Uniwersytetu w Szeged, którzy w lecie 1924 r. bawili w Krakowie w drodze powrotnej z Finlandii. Wycieczka była dobrze zorganizowana, program naukowy bardzo bogaty. Codziennie odbywały się wykłady prowadzone przez Węgrów, które stanowiły wprowadzenie do planowanych na dany dzień wycieczek. Poznano niemal całe Węgry, zebrano wiele materiału badawczego i nawiązano kontakty naukowe, które przetrwały lata²³⁵.

Natomiast w lipcu 1938 r. odbyła się ostatnia przed wojną dłuższa wycieczka naukowa Instytutu. Wiodła ona przez kraje północne: Łotwę, Estonię, Finlandię, Norwegię i Szwecję. Wspominaliśmy już, że Smoleński wystarał się dla swoich asystentów o dotację Ministerstwa, przeznaczoną na pokrycie kosztów podróży. Pierwotnie planował sam poprowadzić wyprawę, jednak stan zdrowia, a także obowiązki służbowe kazały mu zostać w Krakowie. W tej sytuacji wyznaczył dwóch kierowników: Mieczysława Klimaszewskiego i Stanisława Leszczyckiego. Klimaszewski podróżował razem z grupą tylko do Abisko (północna Szwecja), skąd udał się na wspomnianą już wyprawę na Spitsbergen. W wycieczce wzięli udział asystenci wolontariusze, blisko 20 doktorantów, magistrantów oraz studentów wyższych lat. Geografom towarzyszyli asystenci z placówek przyrodniczych UJ, m. in. botanicy, geolodzy, mineralodzy (Antoni Gawęł) oraz asystent etnografii z Uniwersytetu Wileńskiego (Jadwiga Klimaszewska) (ryc. 5.141). Uczestnicy byli podzieleni na dwie grupy: geomorfologiczną, którą prowadził Klimaszewski oraz antropogeograficzną, kierowaną przez Leszczyckiego.

Głównym celem badań z zakresu antropogeografii było zebranie materiałów dotyczących cech fizjonomicznych osadnictwa wiejskiego. Miały one być wykorzystane w celach porównawczych z badaniami prowadzonymi w ośrodku krakowskim. Szczególną uwagę zwrócono na uzależnienie typów osadnictwa od uwarunkowań geograficznych²³⁶.

5.5.3. Początki planowania przestrzennego i regionalnego

Początki planowania przestrzennego i regionalnego na ziemiach polskich są bardzo ściśle powiązane z Krakowem. Sprzyjało temu różnorodne środowisko intelektualne związane z Uniwersytetem Jagiellońskim. Możliwość częstego i bezpośredniego kontaktu z atrakcyjnymi obszarami o niepowtarzalnej wartości przyrodniczej i kulturowej stwarzała możliwość poznawania tych terenów. Powoli zaczęła dojrzewać idea zabezpieczenia najcenniejszych fragmentów przyrody i dorobku kulturowego przed nadmierną, nie kontrolowaną ingerencją człowieka.

---

²³⁵ W. Kubijowicz, 1924, *Wycieczka naukowa Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego na Węgry*. – „Wiad. Geograf.,” nr 8/9, s. 118–120.

²³⁶ Sprawozdanie z wycieczki opracowane przez S. Leszczyckiego, maszynopis z dnia 25 września 1938 r. – Arch. IGiGP UJ.

Pierwsze kroki w tym zakresie zaczęto podejmować już pod koniec XIX stulecia, głównie dzięki działaniom Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności oraz Towarzystwa Tatrzańskiego. Inicjatorami byli profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wysuwając idee zmierzające do ochrony przyrody tatrzańskiej równocześnie wskazywali na konieczność racjonalnego zagospodarowania Tatr, które zaczęły się cieszyć coraz większym zainteresowaniem mieszkańców różnych zakątków ziem Rzeczypospolitej i Europy. Wśród tej grupy inicjatywnej ważną rolę odegrał Eugeniusz Arnold Janota, który w 1860 r. uzyskał na Uniwersytecie doktorat z zakresu geografii.

Trudno dokładnie ustalić udział geografów w pierwszych pracach o charakterze planistycznym. Początki tych działań przypadają w Polsce, a zwłaszcza na terenie byłej Galicji, na przełom XIX i XX stulecia. Geografia krakowska była wówczas bardzo skromna pod względem kadrowym, a główna uwaga pracowników Uniwersytetu była skierowana przede wszystkim na sprawy dydaktyczne i organizacyjne. Można więc przypuszczać, że geografowie stanowili minimalny odsetek uczestników spotkań dotyczących tej problematyki. Natomiast na pewno wszyscy czuli się godnie reprezentowani na takich zgromadzeniach przez Mieczysława Orłowicza (1881–1959), wybitnego działacza turystycznego i krajoznawczego, autora ponad stu przewodników, wykorzystywanych do dnia dzisiejszego. Z wykształcenia był prawnikiem i historykiem sztuki. Podczas studiów, które odbywał w latach 1899–1905, uczęszczał na wykłady z geografii, prowadzone przez Eugeniusza Romera w Uniwersytecie Lwowskim. Był częstym gościem tego uczonego, konsultując z nim m. in. politykę wydawniczą i przestrzenną związaną z turystyką. Kilkakrotnie przebywał dłużej w Krakowie, zaliczając tu głównie przedmioty prawnicze oraz filozofię. Jego biografowie sugerują, że podczas tych odwiedzin najprawdopodobniej wizytował również wykłady geografii, prowadzone przez Franciszka Czerny-Schwarzenberga. Z plecakiem przewędrował przez niemal całą Polskę. Już w latach trzydziestych XX w. został uznany za „polskiego geografa”. W latach międzywojennych utrzymywał on bliskie kontakty z Instytutem Geograficznym UJ.

Nie należy jednak sądzić, że geografowie uniwersyteccy byli w tym okresie zupełnie bierni i że nie dostrzegali rangi omawianego problemu. Pewne myśli możemy odnaleźć choćby w pracy Jerzego Smoleńskiego *Krajobraz Polski* (Warszawa 1912) oraz w studium Ludomira Sawickiego *Badania i ochrona zabytków przyrody (1914) czy Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny* (Kraków 1916). Jednak apogeum działalności i osiągnięć geografów w tej dziedzinie przypada dopiero na lata trzydzieste ubiegłego wieku.

Organizacja planowania w regionie krakowskim

O kierunkach polityki planistycznej w latach dwudziestych i trzydziestych dyskutowano głównie podczas zwoływanych przez władze specjalnych zgromadzeń. Dotychczasowe spotkania zastąpiły coroczne Zjazdy Karpackie. Odegrały one istotną rolę w rozwoju zagospodarowania obszarów górskich. Odbywały się kolejno w Warszawie (1933), Jaremczu (1934), Wiśle (1935), Krynicy i Sanoku (1936), Wiśle (1937) i Nowym Sączu (1938). Organizatorami byli kolejno: Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji (M. Orłowicz) oraz Związek Ziemi Górskich. W Zjazdach tych aktywnie uczestniczył Stanisław Leszczycki, który prezentował swoje przemyślenia związane z szeroko pojętą turystyką karpacką²³⁷. Stopniowo w prace tych Zjazdów angażował się Jerzy Smoleński.

---

²³⁷ Zob. m.in.: A. Jackowski, D. Ptaszycka-Jackowska, 1970, *Przegląd ważniejszych pozycji polskiej*

Koniec lat dwudziestych przyniósł wyraźne ożywienie działalności zmierzającej do wypracowania pewnych struktur organizacyjnych, ułatwiających prowadzenie odpowiedniej polityki, związanej z planowaniem przestrzennym i regionalnym. Zaczęły powstawać pierwsze w Polsce placówki, których celem było opracowanie planów regionalnych Warszawy (1930), Łodzi (1931), Poznania (1933), Zagłębia Górniczo-Hutniczego (1934), Podhala i Beskidu Zachodniego (1934), Huculszczyzny (1934), Wybrzeża Morskiego (1931)²³⁸.

Poczęły pojawiać się próby stworzenia teoretycznych i praktycznych podstaw tej działalności. Pierwsze placówki planistyczne miały dość ograniczoną możliwość realizacji opracowywanych planów, głównie ze względu na brak przepisów prawnych, nakazujących władzom lokalnym czy mieszkańcom respektowanie zawartych w planie zasad gospodarowania przestrzenią. Przez długi czas obowiązywało Rozporządzenie Prezydenta RP z 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli. Przewidywało ono sporządzenie planów zabudowania osiedli, ale ze względu na bardzo nieprecyzyjne zapisy działalność planistyczna siłą rzeczy musiała być ograniczona. Natomiast niewątpliwą zaletą tego aktu prawnego było ujednoczenie w skali kraju dotychczasowych przepisów prawnych z tego zakresu, bowiem tereny byłych zaborów posiadały odrębne ustawodawstwo w tej dziedzinie. Radykalną poprawę sytuacji przyniosła dopiero ustawa o prawie budowlanym z dnia 14 lipca 1936 roku. Wprowadziła ona po raz pierwszy do ustawodawstwa polskiego pojęcie „regionalnego planu zabudowania”. Na podstawie tej ustawy powołano do życia 11 placówek planowania regionalnego, obejmujących swym zasięgiem 51% powierzchni kraju. Nowelizacji ustawy towarzyszyło powstanie Studium Planowania Ogólnokrajowego, usytuowanego przy gabinecie wicepremiera i ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego.

Dodajmy też, że w 1936 r. w Warszawie powstał Związek Ziem Górskich, przy którym utworzono Biuro Planowania Regionalnego Ziem Górskich.

Niestety żaden projekt planu regionalnego nie został zrealizowany. Za najwybitniejsze osiągnięcia z tego okresu uważa się opracowania planistyczne dotyczące Warszawy Funkcjonalnej, Centralnego Okręgu Przemysłowego oraz Podhala²³⁹.

W Krakowie sprawa zorganizowanego działania w zakresie planowania regionalnego sfinalizowała się już w 1928 r., kiedy to z inicjatywy konserwatora wojewódzkiego Bogdana Tretera utworzono „Komisję dla Spraw Regionalnych Podhala”. Składała się ona zaledwie z kilku osób, m.in. Walerego Goetla i Władysława Szafera. Do zadań Komisji należało przede wszystkim przygotowywanie dla wojewody wniosków do zarządzeń dotyczących ochrony zabytków kultury, sztuki i przyrody. Miała dbać o właściwy rozwój Podhala, o jego rozwój społeczny i ekonomiczny, nie naruszający jednak walorów kulturowych i przyrodniczych regionu²⁴⁰.

---

literatury turystycznej do roku 1939 na tle rozwoju organizacji turystyki i badań naukowych z zakresu turystyki [w:] A. Jackowski, D. Ptaszycka–Jackowska, *Polska literatura turystyczna 1945–1968. Bibliografia adnotowana wybranych pozycji dla celów dydaktyczno-szkoleniowych*, Warszawa, s. 30–31.

²³⁸ Leszek Teodor Dąbrowski, 1977, *Projektowanie regionalne. Regionalne plany zagospodarowania przestrzennego*, Warszawa, s. 14; A. Odlanicka–Poczobutt, M. Odlanicki–Poczobutt, 1988, *Wkład Jerzego Smoleńskiego do rozwoju planowania przestrzennego w regionie krakowskim*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 56.

²³⁹ L. T. Dąbrowski, *Projektowanie regionalne...*, dz. cyt., s. 16–19.

²⁴⁰ S. Leszczycki, 1988, *Dorobek naukowy Jerzego Smoleńskiego w zakresie geografii człowieka*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 51.

W dniu 2 października 1932 r. Komisja została przekształcona w stały organ doradczy i opiniodawczy wojewody krakowskiego. W jej skład wchodziło już 16 osób. Zakres prac przekształconej Komisji obejmował: ochronę przyrody i zabytków, plan rozbudowy Podhala i Beskidu Zachodniego, budownictwo regionalne, turystykę i uzdrowiska, komunikację. Pod koniec 1933 r. B. Treter oraz S. Leszczycki przedstawili Komisji wniosek dotyczący przystąpienia do prac nad realizacją planu regionalnego szeroko pojętego Podhala. Plan ten miał bowiem obejmować powiaty: biański, żywiecki, wadowicki, myślenicki, limanowski, nowotarski i nowosądecki. Schemat planu naszkicował Leszczycki. Po dyskusji postanowiono przystąpić do opracowania planu regionalnego, przy czym jako miejsce prac nad planem wybrano Instytut Geograficzny. W związku z tym do składu Komisji dookoptowano J. Smoleńskiego, równocześnie prosząc go o kierowanie pracami nad planem²⁴¹ (ryc. 5.142). Odpowiednie pismo skierował do Smoleńskiego wojewoda krakowski Mikołaj Kwaśniewski w dniu 13 listopada 1933 roku. Jedną z pierwszych spraw, które podniósł nowy członek Komisji była nazwa placówki. Smoleński zakwestionował słuszność występowania w tytule jedynie Podhala, jako że zakres przestrzenny prac Komisji jest znacznie szerszy. Zaproponował więc, aby w nazwie placówki obok Podhala znalazły się również Beskidy Zachodnie. Wniosek geografa został zaakceptowany²⁴². Od tej pory nazwa brzmiała „Komisja dla Spraw Regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich”.

W „Programie prac” nad planem przyjęto, że Instytut opracuje podział na jednostki terytorialne według grup górskich oraz według grup letniskowych. „Program” kończy się konkluzją: „Dla opracowania planu według powyższych wytycznych niezbędne jest zorganizowanie biura opracowania planu w oparciu o Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, w którym pracami temi zajmie się głównie Dr. S. Leszczycki, pod kierownictwem Prof. Dr. J. Smoleńskiego. O środki na prace biura należy zwrócić się z prośbą do Funduszu Pracy, który zapewnił w swym budżecie pewne kwoty na plany regulacyjne i regionalne, oraz do innych źródeł”²⁴³.

Katalog dokonań Instytutu w zakresie opracowanych materiałów wyjściowych do planu był imponujący. Dla całego regionu przygotowano mapy w skali 1: 300 000 dotyczące zagadnień komunikacyjnych, klimatycznych, turystyczno-uzdrowiskowych. Zbierano materiały do projektowanego atlasu turystycznego regionu. Przygotowano rejestr miejscowości, wymagających ochrony krajobrazu i planów regulacyjnych. Rozpisano kwestionariusze w sprawie rozwoju ruchu turystycznego, które miały ułatwiać zbieranie danych. Przygotowano prace dotyczące architektury letniskowej (z rozpisaniem konkursów na typy racjonalnego budownictwa turystyczno-uzdrowiskowego). Wszystkie te prace powstały w oparciu o badania terenowe prowadzone pod bezpośrednim kierunkiem S. Leszczyckiego i przy nadzorze merytorycznym J. Smoleńskiego. Uczestniczyli w nich niektórzy pracownicy, ale przede wszystkim studenci. Jak zanotowano w jednym z Protokołów Komisji, „badania przeprowadzą studenci kończący studia w Instytucie Geograficznym UJ pod kierunkiem Prof. J. Smoleńskiego”²⁴⁴.

---

²⁴¹ „Protokół z posiedzenia Komisji dla spraw regionalnych Podhala, odbytego dnia 7-go listopada 1933 r. w Krakowie ...”, s. 5. – Arch. IGiGP UJ.

²⁴² „Protokół z posiedzenia Komisji dla spraw regionalnych Podhala, odbytego w Krakowie dnia 9-go lutego 1934 r. w Krakowie...”, s. 3. – Arch. IGiGP UJ.

²⁴³ „Program prac nad Planem Regionalnym Podhala i Beskidów Zachodnich”, 1934, s. 2. – Arch. IGiGP UJ.

²⁴⁴ „Protokół z posiedzenia Komisji dla spraw regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich, odbytego dnia 28 czerwca 1934 r. w Krakowie...”, s. 2. – Arch. IGiGP UJ.

Niezależnie od prac Komisji Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny w Warszawie utworzyło w 1934 r. – wraz z Biurem Planu Regionalnego Huculszczyzny – Biuro Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego zlokalizowane początkowo w stolicy, którego ekspozyturę do spraw studiów naukowych usytuowano w Instytucie Geograficznym UJ. Dzięki zabiegom krakowskich władz wojewódzkich Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w dniu 8 października 1936 r. wyraziło zgodę na przeniesienie Biura z Warszawy do Krakowa. Istotne znaczenie dla rozwoju studiów regionalnych Biura miały prace wykonane przez geografów pod kierunkiem J. Smoleńskiego²⁴⁵. Placówka ta miała dość ścisły kontakt z Komisją przy Urzędzie Wojewódzkim.

W oparciu o znowelizowaną ustawę o prawie budowlanym oraz o odpowiednie zarządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, we wrześniu 1936 r. Urząd Wojewódzki w Krakowie rozpoczął prace nad organizacją Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego. Została ona oficjalnie powołana przez Ministra w dniu 14 kwietnia 1937 roku. W tym samym dniu nominację na przewodniczącego Komisji otrzymał Jerzy Smoleński (ryc. 5. 143). W jej skład wchodziło 50 osób, a obszar działania obejmował około 11 tys. km². W dniach 22 i 23 czerwca 1937 r. przewodniczącemu Komisji zostało przekazane dawne Biuro Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego, które przyjęło nazwę Biura Regionalnego Zabudowania Okręgu Krakowskiego. Od tego momentu Komisja wspólnie z Biurem, jako instytucja samorządowa, prowadziła działalność planistyczną w regionie krakowskim²⁴⁶. Głównymi kierunkami tej działalności było planowanie regionalne oraz sporządzanie planów zabudowania osiedli. Pierwsze zebranie Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego odbyło się dopiero 23 maja 1938 r. w Instytucie Geograficznym UJ (ryc. 5.144). Referaty wygłosili m. in. J. Smoleński (*Generalne zagadnienia okręgu krakowskiego*) oraz S. Leszczycki (*Studia naukowe do regionalnego planu zabudowania*)²⁴⁷. Przemówienie Smoleńskiego zawierało przede wszystkim program prac Komisji²⁴⁸.

W zakresie planowania regionalnego główną uwagę zwrócono na następujące obszary: Podhale, Dolina Dunajca i Popradu, dorzecze Soły, dorzecze Górnej Wisły na odcinku Oświęcim–Nowy Korczyn (nazwanej w projekcie „Wisłą spławną”), Spisz i Pieniny. Najbardziej zaawansowane były prace związane z Podhalem oraz dorzeczem Dunajca i Popradu. W tym ostatnim przypadku wiązało się to z budową zbiornika wodnego w Rożnowie i Czchowie. Odnośnie Spisza i Pienin większość prowadzonych studiów nawiązywała do projektu Drogi Karpackiej.

Prace nad planami zabudowania osiedli wiązały się przede wszystkim z niektórymi miejscowościami turystycznymi na Podhalu, położonymi wzdłuż projektowanej Drogi Karpackiej (m. in. Kościelisko, Poronin, Bukowina Tatrzańska, Czorsztyn, Krościenko n/Dunajcem). Ponadto opracowano plany zabudowania Nowego Targu, Rabki, Szczawy,

---

²⁴⁵ A. Odlanicka–Poczobutt, M. Odlanicki–Poczobutt, *Wkład Jerzego Smoleńskiego...*, dz. cyt., s. 57.

²⁴⁶ M. Odlanicki–Poczobutt, 1938, *Rozwój akcji planowania regionalnego w okręgu krakowskim*. – „Biuletyn Urbanistyczny” R. 6, nr 3/4, s. 51–52.

²⁴⁷ Szczęśliwie zachował się maszynopis autorski wystąpienia Leszczyckiego, który znajduje się w Archiwum IGI GP UJ.

²⁴⁸ *Przemówienie prof. J. Smoleńskiego wygłoszone na pierwszym posiedzeniu Komisji Regionalnego Planu Zabudowy Okręgu Krakowskiego w dniu 23 maja 1938 r.* – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria II, zes. 1, 1988, s. 98–99.

Szczawnicy. W tym zakresie ściśle współpracowano z Komisją Urbanistyczną Związku Miast Polskich. W kręgu zainteresowań Biura znajdowały się też Muszyna, Żegiestów, Stary Sącz, Bochnia, Krzeszowice, Myślenice, Lanckorona. Wspólnie z Zarządem Miejskim w Krakowie przystąpiono do opracowania planu zabudowania terenu tzw. ścisłego regionu m. Krakowa, obejmującego Kraków i gminy podmiejskie. Dużą rolę w tych pracach odegrała Miejska Pracownia Urbanistyczna, kierowana przez Kazimierza Dziewońskiego. Wreszcie Komisja i Biuro Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego aktywnie uczestniczyły w pracach nad korektą granicy państwowej polsko-słowackiej. Z inicjatywy placówek krakowskich Komisja Delimitacyjna postanowiła wystąpić z apelem do swoich rządów o opracowanie wspólnego regionalnego planu techniczno-gospodarczego dla całej doliny Popradu. Zaproponowano, aby do ukończenia takiego planu zawrzeć umowę, na mocy której tereny położone w dorzeczu Popradu miały być chronione przed wszelkimi zmianami, mogącymi utrudnić lub uniemożliwić zachowanie uzdrowskiego charakteru tego obszaru²⁴⁹.

Niestety większość materiałów obu placówek planistycznych uległa zniszczeniu w okresie okupacji hitlerowskiej. Uratowały się jedynie fragmenty zasobów, które stanowiły punkt wyjścia do opracowań planistycznych podejmowanych już po 1945 roku²⁵⁰.

Udział geografów

Pionierami planowania w Krakowie byli m. in. Zygmunt Novák, Tadeusz Piel, Józef Zacharzewski (architekci), Michał Odlanicki-Poczobutt (geodeta). Do grona tego szybko dołączyli geografowie Jerzy Smoleński oraz Stanisław Leszczycki. Problematyką tą zajmował się również architekt Kazimierz Dziewoński, kierownik Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Krakowie, który był autorem cytowanego do dzisiaj planu rozwoju miasta (1938)²⁵¹. Z planistami krakowskimi współpracował stale Jan Chmielewski z Warszawy. Przez Biuro przewijali się także planiści, pracujący w innych regionach, jak np. Bolesław Malisz, Kamil Lisowski, Tadeusz Tołwiński czy Oskar Sosnowski. Wszyscy oni byli z wykształcenia architektami. Dopiero później niektórzy „przekwalifikowali” się na geografów (np. B. Malisz czy K. Dziewoński).

Od początku w akcję rozwoju planowania przestrzennego i regionalnego włączył się Instytut Geograficzny. Częściowo mówiliśmy już o tym powyżej. Zawsze podkreślano, że przodujące miejsce Krakowa w tym zakresie było w znacznej mierze możliwe dzięki wsparciu tych działań przez autorytet Uniwersytetu Jagiellońskiego. Bardzo dużą wagę przywiązywano do przygotowywania wytycznych w oparciu o szczegółową i rzetelną analizę uwarunkowań przyrodniczych. Wszystkie opracowania z tego zakresu były zlecane pracownikom Instytutu, a opiekunem merytorycznym był S. Leszczycki, zatrudniony w Biurze na pełnym etacie (ryc. 5.145). Propozycje zakresu takich badań dla potrzeb pla-

²⁴⁹ M. Odlanicki-Poczobutt, *Rozwój akcji planowania ...*, dz. cyt., s. 58–62.

²⁵⁰ S. Leszczycki, 1987, *Moja działalność naukowo-badawcza w zakresie planowania przestrzennego (1930–1985)* [w:] K. Dziewoński (red.), *Gospodarka przestrzenna i planowanie przestrzenne w Polsce – działalność Stanisława Leszczyckiego*, Warszawa, s. 31. „Biuletyn KPZK”, zesz. 135.

²⁵¹ Warto może dodać, że plan Dziewońskiego stanowił podstawę opracowania zasad rozbudowy i modernizacji Krakowa przez okupanta niemieckiego. Prace te były prowadzone w Urzędzie Planowania Miasta pod kierunkiem Huberta Rittera z Lipska (A. Chwalba, 2002, *Kraków w latach 1939–1945*, Kraków, s. 58–59).

nu regionalnego przedstawili już w 1929 r. m. in. M. Dobrowolska²⁵² oraz W. Ormicki²⁵³. Należy podkreślić, że w pracach planistycznych (głównie w badaniach terenowych i zbieraniu materiałów) znaczący udział mieli studenci geografii.

Wysoko oceniano zwłaszcza rolę Jerzego Smoleńskiego. Profesor Zygmunt Novák, jeden z twórców polityki planistycznej w Krakowie, po latach wspominał:

„Szczególną rolę w zakresie kształtowania właściwej wersji planowania odegrał prof. Jerzy Smoleński [...]. Wspaniała inicjatywa prof. Smoleńskiego, przy wyjątkowej kulturze i skromności osobistej, pozwalała bardzo trudne problemy ujmować krótko i w ich najistotniejszym sensie, a społecznie rozwiązywać naukową rzetelnością i z właściwym taktem wobec wszystkich. Była to jedyna w swoim rodzaju szkoła, jaką w krótkich rozmowach jeden z największych humanistów i przyrodników polskich, dawał nam, surowym inżynierom, wierzącym w plan i jego precyzję. Ten właśnie ton prof. Jerzego Smoleńskiego przekonał pierwsze (i ostatnie) zebranie przewodniczących Komisji i kierowników Biur Planu Regionalnego z całej Polski, a także przedstawiciele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (zebranie odbyło się w 1939 r.).

Przeciw pogładowi, że plan winien być urbanistycznie dopracowany i realizacyjnie dopilnowany (Kamil Lisowski), Smoleński stał na gruncie organicznego planowania, które nie może narzucić z góry jakichś absolutnych i nieodwołalnych zobowiązań. Zawsze bowiem mogą wyłonić się nowe problemy, których najistotniejszych cech, kartografia, statystyka, socjologia itd. uchwycić nie zdołają. Planowanie powinno być oparte na zdrowym rozsądku i najwyższej rzetelności obowiązującej solidarnie wszystkich rozstrzygających o planowaniu”²⁵⁴.

Sam Smoleński wiele uwagi w pracach planistycznych poświęcał zwłaszcza bliskiej mu idei ochrony krajobrazu²⁵⁵. Był bardzo czynny jako przewodniczący Komisji. „Brał udział w zjazdach ogólnopolskich, na których wygłaszał referaty (1937). Reprezentował swoje własne koncepcje oraz idee dotyczące planowania regionalnego.²⁵⁶ Cennym wkładem osobistym Smoleńskiego były jego wytyczne dotyczące założeń planu zagospodarowania terenów położonych w sąsiedztwie budowanego zbiornika rożnowskiego, przy czym szczególną uwagę zwrócił on na uwarunkowania przyrodnicze tego obszaru”²⁵⁷.

Jego przyjaciele z tamtego okresu wspominają: „Swoim autorytetem naukowym i wkładem osobistym do rozwoju planowania regionalnego prof. J. Smoleński zapewnił wysoką rangę Komisji i Biura Regionalnego Planu Zabudowania, dzięki czemu wydawane przez Niego opinie były przez władze administracyjno-gospodarcze i inwestorów uwzględniane w szerokim zakresie przy realizacji wszelkich projektów związanych z zagospodarowaniem przestrzennym regionu”²⁵⁸.

---

²⁵² M. Dobrowolska, 1929, *Program badań antropogeograficznych na Podhalu*. – „Wiad. Geograf.”, T. 7, s. 154–159.

²⁵³ W. Ormicki, 1929, *Program badań geograficzno-gospodarczych na Podhalu*. – „Wiad. Geograf.”, T. 7, s. 159–162.

²⁵⁴ Z. Novák, 1966, *Wspomnienia o organizacji Biura i Komisji Regionalnego Planu Okręgu Krakowskiego w latach 1936–39*. – „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń–czerwiec, s. 308.

²⁵⁵ J. Smoleński, 1932, *Ochrona krajobrazu*, Warszawa. Odbitka z pracy „Skarby Przyrody”.

²⁵⁶ S. Leszczycki, *Dorobek naukowy Jerzego Smoleńskiego ...*, dz. cyt., s. 51.

²⁵⁷ A. Odlanicka–Poczobutt, M. Odlanicki–Poczobutt, *Wkład Jerzego Smoleńskiego...*, dz. cyt., s. 60.

²⁵⁸ A. Odlanicka–Poczobutt, M. Odlanicki–Poczobutt, *Wkład Jerzego Smoleńskiego...*, dz. cyt., s. 61.

Nie ulega jednak wątpliwości, że największy dorobek w omawianej dziedzinie miał Stanisław Leszczycki. Współpracował on ściśle z Biurem Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego od momentu jego powstania, czyli od 1928 roku. W 1933 r. został członkiem stałym Komisji. Planowanie regionalne traktował „jako pewien typ geografii stosowanej, zajmującej się wykorzystaniem uwarunkowań od środowiska geograficznego różnych form zagospodarowania obszarów ujmowanych przestrzennie”²⁵⁹. Po przeniesieniu Biura do Krakowa (1934) rozpoczął tam pracę w charakterze etatowego pracownika naukowego, którą kontynuował do września 1939 roku. Kierował zwłaszcza pracami z zakresu fizjografii. Pod jego kierunkiem opracowano blisko sto szczegółowych map dotyczących różnych gmin. Przewidywano wykorzystać je w projektowanym *Atlasie regionalnym województwa krakowskiego*, który miałby stanowić podstawowe źródło informacji dla przyszłych prac planistycznych²⁶⁰. Niestety ówczesna sytuacja społeczno-polityczna nie sprzyjała takim przedsięwzięciom.

Jedną z głównych form działalności Komisji były wizje lokalne w terenie. Bardzo aktywnie uczestniczył w nich Leszczycki, opracowując między innymi trasy takich objazdów, a często również referaty problemowe. Ważnym wydarzeniem było ukazanie się opracowania autorstwa Bogdana Tretera (architekt i wojewódzki konserwator zabytków) oraz Leszczyckiego z wykazem miejscowości wymagających planu regionalnego²⁶¹ (ryc. 5.146). Wydawcą była Komisja dla Spraw Regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich, która inaugurowała tą pozycją serię „Komunikat w sprawie planu regionalnego”. Niestety więcej tomów się nie ukazało. Wprawdzie był przygotowany do druku drugi zeszyt z tego cyklu wydawniczego, autorstwa Leszczyckiego, p.t. *Kwestionariusz w sprawie rozwoju ruchu letniskowego*, ale nigdy się nie ukazał drukiem, a do naszych czasów przetrwał tylko maszynopis autorski tej pozycji²⁶².

Zasługą Leszczyckiego było uświadomienie planistom konieczności prowadzenia badań fizjograficznych „jako podstawy każdego planu regionalnego, a zwłaszcza dla obszarów o silnie zróżnicowanym terenie. W dotychczasowych planach, w dużej mierze opracowywanych przez inżynierów architektów, elementu tego nie uwzględniano w sposób właściwy”²⁶³. [...] To opracowanie podstaw przyrodniczo geograficznych planów regionalnych, nazwałem kierunkiem geograficzno-gospodarczym w planowaniu regionalnym²⁶⁴. Sprawę tę wyjaśniłem w artykule *Rola naturalnego środowiska geograficznego w planowaniu regionalnym*²⁶⁵. Leszczycki opracował także podstawy antropogeograficzne planowania regionalnego. Podczas Międzynarodowego Kongresu Geografów w Warszawie w 1934 r. przedstawił studium metodyczne, ukazujące wpływ środowiska geograficzne-

²⁵⁹ S. Leszczycki, *Życie na przełomie ...*, dz. cyt., s. 14.

²⁶⁰ Szczegółowe sprawozdanie z działalności Komisji oraz Biura przedstawili w „Wierchach” Witold Mileski oraz S. Leszczycki (T. 11, 1933, s. 233–234; T. 12, 1934, s. 202–203; T. 13, 1935, s. 214–216).

²⁶¹ B. Treter, S. Leszczycki, 1934, *Plany regulacyjne i ochrona krajobrazu w uzdrowiskach oraz gminach posiadających walory krajobrazowe*, Kraków. „Komunikat w sprawie planu regionalnego”, nr 1.

²⁶² Archiwum IGiGP UJ.

²⁶³ S. Leszczycki, *Życie na przełomie ...*, dz. cyt., s. 14.

²⁶⁴ W innej pracy nazwał ten kierunek „geograficzno–społeczno–gospodarczym” (S. Leszczycki, *Moja działalność ...*, dz. cyt., s. 38).

²⁶⁵ „Ochrona Przyrody”, 1937, T. XVII, s. 34–53 (S. Leszczycki, *Życie na przełomie ...*, dz. cyt., s. 14).

go na fizjonomię osadnictwa Podhala począwszy od XIII wieku²⁶⁶. Ponadto opublikował kilka prac, na które do dzisiaj powołują się planiści²⁶⁷. Swoje doświadczenia planistyczne wykorzystał w głośniej pracy *Region Podhala – podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego* (1938) (ryc. 5.147). Ostatnia część tego studium dotyczy podstaw geograficznych planu regionalnego Podhala. Zaprezentowana została również mapa „Plan regionalny Podhala” (ryc. 5.148). Było to pierwsze w polskiej literaturze przedmiotu opracowanie o charakterze metodycznym, ukazującym kolejność postępowania i zakres merytoryczny studiów geograficznych, niezbędnych dla sporządzenia regionalnych opracowań planistycznych. Do dzisiaj jest wykorzystywana jako ważne źródło zarówno w pracach naukowych, jak i w planowaniu przestrzennym, tak ze względu na bardzo precyzyjnie określony warsztat badawczy geografa, dużą różnorodność stosowanych metod, jak też bogactwo zawartego materiału i wykorzystanej literatury (650 pozycji w układzie przedmiotowym). Praca Leszczyckiego obejmowała cały powiat, a nie tylko – jak to czynili urbaniści – obszar pojedynczego miasta z najbliższymi okolicami. Według projektów autora całość jego rozważań miała obejmować kilka tomów. W części pierwszej zamierzał nakreślić stosunki fizjograficzne, tom drugi miał być poświęcony geografii osadnictwa, trzeci kulturze ludowej górali, czwarty miał stanowić studium dotyczące zagadnień uzdrowiskowo-turystycznych²⁶⁸. *Region Podhala...* stanowiąc tom pierwszy tego cyklu, opublikowany został również tom czwarty poświęcony turystyce i uzdrowiskom (1937)²⁶⁹. Pozostałe części nigdy nie doczekały się wydania.

Praca Leszczyckiego została przyjęta z entuzjazmem przez środowisko zarówno geografów, jak też urbanistów i architektów, szczególnie powiązanych z planowaniem przestrzennym i regionalnym. Świadczy o tym zarówno zachowana korespondencja, jaką otrzymywał autor, jak też liczne recenzje zamieszczane w prasie codziennej oraz w czasopismach naukowych. Odbiór społeczny publikacji nie miał jednak żadnego wpływu na Radę Wydziału Filozoficznego UJ. Przedkładając pracę o Podhalu jako swą rozprawę habilitacyjną (1938) Leszczycki nie przypuszczał zapewne, że zostanie ona odrzucona przez to gremium. Głównym zarzutem, jaki stawiano autorowi była nadmierna „praktyczność” rozprawy i niski walor naukowy. Taki panował wówczas pogląd na charakter rozpraw habilitacyjnych. Decyzja Rady była dużym zaskoczeniem dla polskiego środowiska geografów. Leszczycki się nie załamał. W okresie okupacji przygotował rozprawę habilitacyjną na inny temat, a cały przewód przeprowadził pomyślnie w 1945 roku. Wspomniane stanowi-

---

²⁶⁶ S. Leszczycki, 1937, *Influence du milieu géographique sur l'habitat du Podhale* [w:] *Comptes Rendus du Congrès International de Géographie–Varsovie 1934*, T. III, Varsovie, s. 537–541.

²⁶⁷ a. S. Leszczycki, 1937, *Rola badań fizjograficznych przy sporządzaniu planów regionalnych*. – „Biuletyn Urbanistyczny”, zesz. 3, s. 20–23, 40.

b. S. Leszczycki, 1938, *Studia do planu regionalnego w okręgach uzdrowiskowo-turystycznych*. – „Biuletyn Urbanistyczny”, z. 3/4, s. 4–13.

c. S. Leszczycki, 1939a, *Plan rozwoju gospodarczego i kulturalnego Karpat*. Referat na posiedzeniu Rady Naczelnej Związku Ziemi Górskich z dnia 15 VIII 1938 w Nowym Sączu. – „Rocznik Ziemi Górskich”, T. I, s. 43–47.

d. S. Leszczycki, 1939b, *Podstawy planu rozwoju kulturalnego i gospodarczego Karpat*. – „Rocznik Ziemi Górskich”, T. I, s. 48–59.

²⁶⁸ S. Leszczycki, 1938, *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, Kraków, s. 10.

²⁶⁹ S. Leszczycki, 1937, *Podhale jako region uzdrowiskowy. (Rozważania z geografii turystyki)*, Kraków. „Prace Studium Turystyki UJ”, T. 1.

sko Rady ukazuje jednak, jak bardzo mogą się zmieniać w czasie kryteria „naukowości” konkretnego studium.

Pewną rekompensatą dla Leszczyckiego był na pewno fakt, że w dniu 1 sierpnia 1939 r. władze powiatu nowotarskiego przyjęły zawarte w jego rozprawie propozycje jako wytyczne rozwojowe na najbliższe lata²⁷⁰.

Wspominaliśmy już o zainteresowaniach tego badacza polskimi Karpatami. Szczególną pomoc okazał mu powstały w 1936 r. Związek Ziem Górskich. Jako stowarzyszenie, któremu prezesował minister obrony narodowej gen. Tadeusz Kasprzycki, dysponował odpowiednimi funduszami, z których część przeznaczano na studia naukowe. Wykorzystując to źródło finansowania Leszczycki podjął zakrojone na szeroką skalę badania, związane z rozwojem gospodarczym ziem górskich, zwłaszcza w zakresie turystyki i turystycznej sieci osadniczej (letniska, uzdrowiska). W strukturze organizacyjnej Związku funkcjonowało Biuro Planowania Regionalnego, w którym w latach 1936–1939 pracował krakowski geograf Jan Flis. W dniach 22–23 kwietnia 1937 r. Związek Ziem Górskich, w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, zorganizował w Warszawie zjazd w sprawie planowania regionalnego obszarów górskich. Bardzo znaczące były wystąpienia geografów: Jerzego Smoleńskiego *O ziemiach górskich w zespole ziem Rzeczypospolitej*, Stanisława Leszczyckiego *Badania geograficzne w planowaniu regionalnym obszarów górskich* oraz Bogdana Zaborskiego *Studia naukowe w planowaniu regionalnym*.

W 1938 r. powstała jeszcze inna możliwość rozszerzenia zakresu badań Instytutu Geograficznego. Otóż na zjeździe Komitetu Badań Naukowych Ziem Wschodnich Polskiej Akademii Umiejętności utworzono w Krakowie Oddział Łemkowski Komitetu z siedzibą w Instytucie Geograficznym. Na czele Oddziału stanął Jerzy Smoleński. Kierował on pracami z zakresu demografii Łemkowszczyzny. Z innych pracowników W. Ormicki zajął się problematyką geograficzno-gospodarczą, M. Klimaszewski fizjografią, S. Leszczycki osadnictwem. Ponadto w studiach tych uczestniczyli również Roman Reinfuss – etnograf oraz Zdzisław Stieber – slawista²⁷¹. Wiele zagadnień opracowali studenci geografii, głównie jako prace magisterskie lub seminaryjne. Niestety wybuch wojny przerwał prowadzone badania.

Stanisław Leszczycki był również aktywnym uczestnikiem Zjazdów Karpackich. Na sesji plenarnej zjazdu w Nowym Sączu (1938) zaprezentował studium dotyczące planowania regionalnego Karpat, zaś w Sekcji uzdrowiskowo-turystycznej problemy rozwoju gospodarki turystycznej²⁷². Podczas innych Zjazdów występował z referatami, zawierającymi wytyczne dotyczące rozwoju gospodarczego i kulturalnego poszczególnych regionów karpackich. Uczestniczył w wycieczce studialnej do krajów alpejskich, jaką w 1938 r. zorganizował dla młodych planistów Związek Ziem Górskich. Zdobyte podczas wyjazdu obserwacje i doświadczenia miały usprawnić prace nad planami regionalnymi ziem górskich w Polsce²⁷³. Ponadto Leszczycki współpracował z Biurem

²⁷⁰ S. Leszczycki, *Moja działalność...*, dz. cyt., s. 44.

²⁷¹ Fragment tego opracowania p.t. *O Łemkowszczyźnie* opublikowano pod red. J. Smoleńskiego w „Wierchach”, T. 13, 1935, s. 49–116.

²⁷² S. Leszczycki, 1938, *Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo–letniskowej w Karpatach*, Kraków. „Komunikaty Studium Turyzmu UJ”, zesz. 12.

²⁷³ Tamże, s. 16.

Planowania Okręgu Warszawskiego, a także Wydziałem Architektury i Urbanistyki Politechniki Warszawskiej.

W owym czasie istniał jeszcze jeden ośrodek planowania regionalnego. Było to Ministerstwo Spraw Wojskowych, w którym planowaniem interesował się zwłaszcza szef resortu gen. T. Kasprzycki. W ministerstwie stworzono specjalną komórkę, dość głęboko utajnioną. Interesowały ją m. in. obszary zamieszkałe przez mniejszości narodowe, a więc m.in. Kresy Wschodnie i Karpaty. Ministerstwo zlecało prowadzenie potrzebnych badań, a finansowało je za pośrednictwem m. in. Związku Ziemi Górskich. Z tych funduszy pokrywano m. in. koszty badań nad Łemkowszczyzną. Ze wspomnianą komórką wojskową współpracowali J. Smoleński, W. Ormicki, S. Leszczycki oraz niemal wszyscy asystenci zatrudnieni w Instytucie²⁷⁴.

Sprawami planistycznymi interesowały się również takie organizacje, jak Związek Miast Polskich oraz Towarzystwo Urbanistów Polskich. Przy Związku Miast Polskich działała Podkomisja Urbanistyczna. Inspirowała ona opracowania dotyczące planów zabudowania różnych jednostek osadniczych. Spora część takich studiów odnosiła się do uzdrowisk. Jednym z ekspertów i niejako „etatowym” recenzentem takich projektów był Stanisław Leszczycki.

Dużym wyróżnieniem zarówno dla geografii, jak też osobiście dla samego Leszczyckiego było zaproszenie go jako wykładowcy na Kursie Planowania Miast, który zorganizowało Towarzystwo Urbanistów Polskich. Odbywał się on w dniach 6–18 lutego 1939 r. na Politechnice Warszawskiej (ryc. 5.149). Wykład „*Studia geograficzne w planowaniu urbanistycznym*” miał miejsce na samym początku kursu, 6 i 7 lutego²⁷⁵. Warto dodać, że wykładowcami była cała ówczesna elita związana z planowaniem przestrzennym. Trzon kadry wykładowczej stanowili architekci, m. in. K. Dziewoński, Zbigniew Wzorek, Wacław Leyberg [Ostrowski], Władysław Czarnecki, J. Chmielewski, Jan Zachwatowicz. Jedynym geografem w tym gronie był Leszczycki.

Leszczycki bywał zapraszany również do udziału w innych spotkaniach z urbanistami. Na zebraniu Towarzystwa Urbanistów Polskich w dniu 21 listopada 1938 r. wygłosił referat „informacyjno-bibliograficzny” na temat geografii miast. Po spotkaniu odbyła się ożywiona dyskusja, w której urbaniści postulowali stałą współpracę między geografami a urbanistami. Podkreślano, że architekci nie są przygotowani do należytego wykorzystywania materiałów geograficznych i nie wykorzystują ich w pełni. „Trzeba umożliwić zazębiecie w pracy naukowej geografów i realnej urbanistów”. Leszczycki zaproponował przeprowadzenie dyskusji „nad metodami i zakresem pracy geografa i urbanisty”²⁷⁶.

Dodajmy też, że w dniu 30 stycznia 1939 r. Minister Spraw Wewnętrznych powołał J. Smoleńskiego oraz S. Leszczyckiego do Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Sandomierskiego. Smoleński brał również czynny udział w wyznaczaniu granic regionu Centralnego Okręgu Przemysłowego.

Doświadczenia, zebrane podczas prac nad planowaniem regionalnym w regionie krakowskim, starał się Leszczycki przenieść na obszar Śląska. Odnajdujemy to zwłaszcza

---

²⁷⁴ S. Leszczycki, *Moja działalność ...*, dz. cyt., s. 44–45.

²⁷⁵ S. Leszczycki, 1939, *Studia geograficzne w planowaniu urbanistycznym (streszczenie wykładu)*, Warszawa, s. 4–5.

²⁷⁶ *Z Tow. Urbanistów Polskich*, 1938 – „Biul. Urbanist.”, R. 6, nr 3/4, s. 77.

w jego pracy dotyczącej gospodarki turystycznej na tym obszarze²⁷⁷. Praca ta wzbudziła duże zainteresowanie również wśród planistów, o czym świadczą liczne wypowiedzi w ówczesnej prasie.

Geografowie prowadzili prace z tej dziedziny również w okresie okupacji niemieckiej, oczywiście w bardzo ograniczonym zakresie. W jakimś sensie zainaugurował to Leszczycki. Po aresztowaniu profesorów UJ w dniu 6 listopada 1939 r. w ramach *Sonderaktion Krakau* przewieziono uczonych do więzienia we Wrocławiu, gdzie przebywali przez kilka dni w oczekiwaniu na transport do obozu koncentracyjnego. Dla podtrzymania „moralności” aresztowanych, uczeni podjęli inicjatywę prowadzenia wykładów „doksztalających”. Wśród prelegentów znalazł się również S. Leszczycki, który wygłosił dla współwięźniów pogadankę p.t. *Planowanie regionalne*. Autorzy wspomnień z pobytu w niewoli bardzo życzliwie „recenzują” to wystąpienie.

Przeprowadzone rozważania pozwalają stwierdzić, że w okresie międzywojennym krakowski ośrodek geograficzny był jedynym w Polsce centrum uniwersyteckim, który tak aktywnie włączył się w działalność, związaną z planowaniem przestrzennym i regionalnym. Dotyczyło to zarówno wypracowywania metodologii związanych z tym prac, jak też udziału w tworzeniu konkretnych projektów. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że do tych prac włączono szerokie grono studentów geografii, a także niemal wszystkich pracowników Instytutu. Wielką w tym zasługą zwłaszcza Jerzego Smoleńskiego, który od początku patronował działalności geografów w tej dziedzinie, a później sam się włączył w ten nurt badawczy. Sukcesy geografów krakowskich sprawiły, że środowisko urbanistów i architektów w pełni zaakceptowało nieodzowność udziału badań geograficznych w procesie sporządzania planów regionalnych.

5.5.4. Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁷⁸

Niewątpliwym ewenementem w skali międzynarodowej było utworzenie w 1936 r. przy Instytucie Geograficznym Studium Turyzmu UJ. Odegrało ono istotną rolę w rozwoju polskiej i światowej geografii turystyki, planowania przestrzennego i regionalnego, szczególnie związanego z turystyką oraz w zakresie przygotowania kadr dla rozwijającego się w Polsce ruchu turystycznego. Działalność Studium pozwoliła uświadomić społeczeństwu, jak ważne miejsce w rozwoju społeczno-ekonomicznym regionów i miejscowości może zajmować turystyka.

Nie ma do tej pory pogłębionego opracowania krytycznego naświetlającego wszechstronnie działalność Studium. Częściowo charakter taki mają opracowania A. Jackowskiego (1974, 1992, 2007), a także prace zawarte w zbiorowej publikacji poświęconej

²⁷⁷ S. Leszczycki, 1937, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, Katowice, Wyd. Inst. Śląskiego. Zagadnienia Gospodarcze Śląska, 10.

²⁷⁸ Tekst ten częściowo jest oparty na pracach A. Jackowskiego: 1992, *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)* [w:] A. Jackowski (red.), *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, s. 39–59; 2007, *Dopełnienie dziejów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] W. Kurek, M. Mika (red.), *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, Kraków, s. 11–48.

Studium²⁷⁹. Szczególnie interesujące są prezentowane tam rozważania twórcy Studium Stanisława Leszczyckiego oraz jego współpracownika z tamtego okresu Zbigniewa Tokarskiego. Warto jednak dodać, że pierwsze publikowane informacje o Studium zaczęły się pojawiać już niebawem po powstaniu tej placówki²⁸⁰. Powojenna „przerwa publikacyjna” związana ze Studium trwała bardzo długo, bo aż do 1992 r., kiedy to ukazało się wspomniane już wydawnictwo Instytutu Geografii UJ. Oczywiście nie świadczy to o zupełnej utracie pamięci przez polskich geografów. Znaczące akapity poświęcone Studium zawarte były w różnych innych pracach, choćby Marii Ireny Mileskiej²⁸¹, Jadwigi Warszyńskiej i A. Jackowskiego²⁸², Bonifacego Gajdzika²⁸³.

W promocji Studium niebagatelną rolę odegrał fakt, że jego kierownik, a więc Stanisław Leszczycki, był człowiekiem bardzo medialnym. Niezwykle cenił sobie kontakt z prasą oraz radiem, zarówno przed utworzeniem Studium Turyzmu, jak też potem. Świadczą o tym liczne zachowane wycinki prasowe. Szczególnie leżała mu na sercu sprawa popularyzacji wiedzy o turystyce. Świadczyć o tym mogą takie tytuły w prasie, jak *Nieodzwonny jest ośrodek studiów dla naukowych i gospodarczych badań zdrojownictwa*²⁸⁴ czy *Polską naukę ignoruje przemysł uzdrowiskowy*²⁸⁵. Pod koniec sierpnia 1937 w „IKC” ukazało się obszernie sprawozdanie ze Zjazdu turystyczno-gospodarczego w Wiśle. Wiele miejsca w tej relacji poświęcono pracom Studium Turyzmu i randze tej placówki dla rozwoju „prac teoretyczno-badawczych” w zakresie turystyki. W tym samym czasie ukazał się obszerny artykuł w „Gazecie Polskiej” poświęcony w całości Studium Turyzmu. Nie bardzo wiedząc, jak określić badaczy zjawisk turystycznych, w artykule nazwano ich po prostu „naukowcami-turystami”. Warto przytoczyć początek tego tekstu prasowego: „Turystyka awansuje ostatnio – jakkolwiek brzmi to jeszcze trochę niewiarygodnie – do roli wiedzy ścisłej, do roli nauki wykładanej z katedry uniwersyteckiej. Do rzędu wysoko postawionej wiedzy ścisłej podniesiona została, żeby to tak określić, teoria turystyki, nauka o wpływach społecznych, ekonomicznych, komunikacyjnych, kulturalnych, słowem wszystkich, które wywiera ruch turystyczny na strukturę kraju. I co jeszcze dziwniejsze, to chyba fakt, że uniwersytecki wykład teorii turystyki bynajmniej nie został ogłoszony na którejś z egzotycznych akademii amerykańskich, lecz zgoła po prostu na starej, dostojnej Wszechnicy Jagiellońskiej”.

Należy podać też inny przykład reakcji prasy na osiągnięcia Studium. Tym razem chodzi o pracę S. Leszczyckiego *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego*

---

²⁷⁹ A. Jackowski (red.), 1992, *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, Nakł. UJ. „Prace Geograficzne”, zes. 89.

²⁸⁰ [M. Klimaszewski] (M. K.), 1936, *Studium Turyzmu U. J.* – „Wierchy” R. 14, s. 210; Elfyda Nawratilówna, 1938, *Studium Turyzmu na Uniwersytecie Jagiellońskim – z bliska i z daleka*, R. 6, nr 5/6, s. 140–143; [Mieczysław Woźnowski] M. W., 1937, *Utworzenie Studium Turyzmu przy Uniwersytecie Jagiellońskim.* – „Czasop. Geogr.”, T. 15, zes. 4, s. 365.

²⁸¹ M. I. Mileska, 1977, *Aktualność poglądów S. Leszczyckiego na geografję turystyki.* – „Przeł. Geograf.”, T. 49, zes. 2, s. 289–296.

²⁸² J. Warszyńska, A. Jackowski (1978), *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa, PWN.

²⁸³ B. Gajdzik, 1976, *40 lat temu. Studium Turyzmu na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie.* – „Biul. Inf. Inst. Turyst.”, nr 9.

²⁸⁴ „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 1935, kwiecień.

²⁸⁵ „Kurier Poranny”, 1936, marzec.

na Śląsku (1937) (ryc. 5.150). Mimo, że sama praca została opublikowana przez Instytut Śląski, to powstała w ramach prowadzonego przez Studium Turyzmu tematu zatytułowanego „Program ogólnopolski gospodarki uzdrowiskowo-turystycznej”. Po ukazaniu się tego wydawnictwa S. Leszczycki odbywał szereg spotkań na Śląsku, co było dość szeroko relacjonowane przez prasę. Oto przykładowe tytuły: *Ruch turystyczny na Śląsku może przynieść około 40 milionów zł. obrotu*²⁸⁶, *40 milionów złotych czeka na wydobyć!*²⁸⁷, *O wzmożenie ruchu turystycznego na Śląsku*²⁸⁸, *O znaczeniu gospodarczym ruchu turystycznego na Śląsku*²⁸⁹.

Przedstawiony poniżej szkic działalności Studium Turyzmu UJ siłą rzeczy ma charakter ogólny. Poważnym utrudnieniem w prezentacji całokształtu działalności tej placówki jest brak wielu materiałów źródłowych, archiwalnych, które najprawdopodobniej zaginęły w czasie wojny. Nie ma też jakiegokolwiek śladu działania Studium w archiwum uniwersyteckim. Stąd opracowanie oparto przede wszystkim na publikowanych sprawozdaniach²⁹⁰ oraz na informacjach zawartych w różnych przedwojennych wydawnictwach oraz czasopismach. Wykorzystano również własne materiały archiwalne (przekazane na początku lat 70. przez Stanisławę Milatową). Należy też podkreślić, że w latach II. wojny światowej zaginęły niemal wszystkie nie publikowane opracowania Studium. Autorom udało się odnaleźć tylko pojedyncze egzemplarze w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

Zupełnie nieoczekiwanie A. Jackowski stał się posiadaczem fragmentu archiwaliów profesora Leszczyckiego, które po jego śmierci (1996) zostały przekazane w 2003 r. do Krakowa. Archiwalia te są związane z jego „okresem krakowskim”. Archiwum dotyczące Studium obejmuje różnej rangi dokumenty, dotyczące niektórych form działalności tej placówki. „Wypełniają” one zakres naszej wiedzy o Studium, a zwłaszcza o trudnościach i szykanach, na jakie narażone było Studium tuż przed wybuchem II. wojny światowej. Odnaleziona dokumentacja pozwala stwierdzić, że pomimo swych osiągnięć i stale wzrastającej w latach międzywojennych rangi gospodarczej turystyki, egzystencja Studium niemal przez cały okres działalności była zagrożona.

Przesłanki warunkujące powołanie Studium Turyzmu

Lata 30. XX wieku to okres intensywnego rozwoju studiów geograficznych nad turystyką. Coraz wyraźniej zaczął się krystalizować zakres tematyki badawczej w tej dziedzinie. Rozwój planowania przestrzennego, tak charakterystyczny dla okresu międzywojennego (zarówno w Europie, jak i Ameryce Północnej), sprawił, że w studiach planistycznych coraz szerzej zaczęto uwzględniać problematykę turystyczną. Główną rolę w tej dziedzinie zaczęli odgrywać geografowie.

²⁸⁶ „Polonia” 1937, luty.

²⁸⁷ „Polska Zachodnia”, 1937, luty.

²⁸⁸ „Siedem Groszy”, 1937, luty.

²⁸⁹ „Polonia”, 1937, luty.

²⁹⁰ [S. Leszczycki], 1937, *Sprawozdanie z działalności Studium Turyzmu U. J. za okres I.V.1936–30. IX.1937*, Kraków, „Komunikaty Studium Turyzmu UJ.”, zes. 1; [S. Leszczycki], 1939, *II. Sprawozdanie z działalności Studium Turyzmu U. J. za okres I.X.1937–31.XII. 1938*, Kraków, „Komunikaty Studium Turyzmu UJ.”, zes. 13.

Stworzenie podstaw teoretycznych turystyki i rozwój badań w tym zakresie umożliwiły podjęcie próby określenia istoty samej geografii turystyki, która powinna obejmować „naukowe określenie walorów turystycznych krajobrazu, zbadanie możliwości ruchu turystycznego z zachowaniem istotnych cech pierwotnych krajobrazu, a zarazem ustalenie racjonalnego wykorzystania tego ruchu”²⁹¹. Zawarta w tej definicji problematyka badawcza geografii turystyki została bardzo wyraźnie związana z „człowiekiem, środowiskiem geograficznym, eksploatacją gospodarczą podłoża oraz dziełami i kulturą człowieka”²⁹². Był to wyraźny postęp w stosunku do wcześniejszych prób, które często zawężyły geografię turystyki do badania tylko wybranych problemów związanych z turystyką.

Rozwój turystyki wraz z równoczesnym rozwijaniem badań z zakresu geografii turystyki spowodował, że w wielu państwach zaczęły powstawać placówki naukowe specjalizujące się w studiach związanych z problematyką turystyczną. Miało to miejsce zwłaszcza w tych krajach, w których turystyka odgrywała znaczną rolę w polityce społeczno-gospodarczej (Niemcy, Szwajcaria, Włochy). W latach 1929–1934 główną rolę w badaniach naukowych dotyczących turystyki odgrywał w Europie Instytut Badawczy Turystyki (*Forschungsinstitut für den Fremdenverkehr*), powstały przy Wyższej Szkole Handlowej w Berlinie. Kierownikiem tej placówki był Robert Glücksmann, jeden z czołowych teoretyków geografii turystyki. Ośrodek berliński inspirował podejmowanie w szeregu krajów badań geograficznych nad turystyką. Również w przypadku Polski koncepcję programu badań naukowych z turystyki oraz utworzenia specjalistycznej placówki badawczej w znacznym stopniu oparto na doświadczeniach berlińskich.

W stosunku do państw europejskich oraz Stanów Zjednoczonych geografia turystyki w Polsce zaczęła się rozwijać stosunkowo późno, w zasadzie dopiero po roku 1930. Przyczyny tego były dwojakiej natury. Po pierwsze – w latach 20. geografowie działali przede wszystkim w kierunku stworzenia podstaw teoretyczno-metodycznych dla masowego ruchu krajoznawczego. Po drugie – dopiero pod koniec lat 20. władze państwowe i gospodarcze zaczęły okazywać większe zainteresowanie problematyką rozwoju turystyki, zarówno krajowej, jak i zagranicznej. Przełomowe znaczenie miało powołanie 17 października 1928 r. przez ówczesnego premiera Kazimierza Bartla Międzyministerialnej Komisji do zbadania zagadnień turystyki, na czele której stanął wiceminister finansów Stefan Starzyński, późniejszy bohaterski prezydent Warszawy. „Raport” Starzyńskiego²⁹³, ukończony w 1931 r., zawierał ocenę gospodarczego znaczenia turystyki, ze zwróceniem szczególnej uwagi na czynniki stymulujące ruch turystyczny.

Praca Komisji przetrwała drogę różnym inicjatywom zmierzającym do podniesienia społeczno-gospodarczej rangi turystyki. Jednym z przejawów takich działań była aktywizacja w tym kierunku regionalnych instytucji i organizacji, które nierzadko inspirowały podejmowanie studiów naukowych w tej dziedzinie. Zapotrzebowanie na takie badania zaczęły też zgłaszać powstające placówki planowania przestrzennego.

---

²⁹¹ S. Leszczycki, 1932, *Geografia turystyczna jako naukowe ujęcie zagadnień turystycznych*. – „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego”, T. 2, s. 70.

²⁹² S. Leszczycki, 1937, *Współczesne zagadnienia turystyki*, Kraków, s. 2. „Komunikaty Studium Turystyki UJ”, z. 3.

²⁹³ *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, 1931, Warszawa, Min. Skarbu.

Najbardziej aktywną w skali kraju w zakresie tworzenia podstaw dla przekształcenia turystyki w dziedzinę gospodarki narodowej była Krakowska Izba Przemysłowo-Handlowa. Już pod koniec lat 20. zaczęła ona doceniać znaczenie badań naukowych nad społeczno-gospodarczą funkcją turystyki. W 1930 r., z okazji jubileuszu swego 80-lecia, zorganizowała ona w Krakowie Zjazd Związku Izb Przemysłowo-Handlowych Rzeczypospolitej Polskiej, poświęcony w całości problemom turystyczno-uzdrowiskowym. Zjazd zainicjował oficjalnie badania ruchu turystycznego, prowadzone odtąd na szeroką skalę w Izbie Krakowskiej. Nadzór merytoryczny sprawował dyrektor Izby Henryk Mianowski, który wciągnął do współpracy S. Leszczyckiego. Izba zaczęła prowadzić zwłaszcza badania statystyczne, mające na celu uchwycenie liczby turystów przebywających w jej okręgu. Badania te wykorzystano w opracowaniach H. Mianowskiego i S. Leszczyckiego.

Na początku lat 30. problematyka turystyczna zaczęła stanowić przedmiot studiów w Instytucie Geograficznym UJ, prowadzonych przede wszystkim przez S. Leszczyckiego. Wtedy też pojawiła się pierwsza próba nakreślenia podstaw teoretycznych geografii turystyki (1932).

Dla propagowania idei badań naukowych z turystyki duże znaczenie miały Zjazdy Karpackie, zwłaszcza w Jaremczu (1934) i Wiśle (1935). Na forum tych zgromadzeń zdecydowanie już wskazywano, że dla prawidłowego funkcjonowania gospodarki turystycznej niezbędne jest utworzenie wyspecjalizowanej placówki naukowo-dydaktycznej. Panował przy tym niemal jednomyślny pogląd, że placówka taka powinna być zlokalizowana w Krakowie. Przemawiało za tym położenie Krakowa w centrum najważniejszego regionu turystycznego kraju, gdzie ruch turystyczno-uzdrowiskowy miał już ponad stoletnią tradycję. W latach 30. na obszarze Karpat rejestrowano ponad 50% ogółu miejscowości wypoczynkowych w Polsce, około 60% uczestników turystyki pobytowej i ponad 60% krajowej bazy noclegowej. Sam Kraków stanowił jeden z głównych ośrodków turystyki krajoznawczej (około 25% uczestników ruchu wycieczkowego w Polsce). Za lokalizacją turystycznego ośrodka naukowego w Krakowie przemawiał też fakt, że koncentrowała się tu czołówka geografów polskich interesujących się problematyką turystyki. Korzystny klimat dla studiów z tego zakresu stwarzały też władze Uniwersytetu Jagiellońskiego i jego Instytutu Geograficznego.

Utworzenie Studium Turystyki

Uwzględniając rosnącą rangę gospodarczą turystyki w regionie krakowskim, jak również wzrastające zapotrzebowanie na naukowe studia z tej dziedziny, Urząd Wojewódzki w Krakowie podjął starania o utworzenie takiej placówki naukowej w Uniwersytecie Jagiellońskim – na wzór podobnych ośrodków w niektórych uczelniach zagranicznych. Do zadań placówki miało należeć naukowe opracowywanie szeroko pojętej problematyki turystyczno-uzdrowiskowej, a także kształcenie kadry dla instytucji zajmujących się tymi zagadnieniami. Wniosek Urzędu Wojewódzkiego został pozytywnie zaopiniowany przez Radę Wydziału Filozoficznego, a także przez Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego. Gorącym orędownikiem tego zamierzenia był na Uniwersytecie Jerzy Smoleński, ówczesny dziekan Wydziału Filozoficznego i dyrektor Instytutu Geograficznego (ryc. 5.151). W wyniku pozytywnej opinii władz uczelni Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego reskryptem nr IV.NS./3876/36 z dnia 23 kwietnia 1936 r. zatwierdziło wykłady i ćwiczenia z geografii turystyki. Smoleński przekazał nowej placówce lokal w Instytucie Geograficznym przy ul. Grodzkiej 64. Pierwsze zajęcia odbywały się już w III trymestrze roku akad. 1935/1936. Kierownictwo powierzono Stanisławowi Leszczyckiemu, starszemu

asystentowi UJ, zaś funkcje sekretarzy pełnili kolejno: Julian Łukaczyński (1 V 1936 – 1 IV 1937), Tadeusz Chorabik (1 IV 1937 15 VIII 1937) i Tadeusz Wilgat (od 15 VIII 1937).

Z zachowanej dokumentacji wynika, że początkowo – zresztą bardzo krótko – nową placówkę określano jako Pracownię lub Lektorat Turyzmu. Dopiero po 2–3 miesiącach, gdy zaczęto otrzymywać do opracowania coraz więcej tematów badawczych, zleczanych przez Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji (podówczas naczelny organ administracji państwowej w zakresie turystyki) i Urząd Wojewódzki w Krakowie, dla podniesienia rangi placówki podjęto decyzję o nazwaniu jej Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego. Niemal równocześnie działalność Studium powiązano ściśle z utworzoną w czerwcu 1936 r. Komisją Studiów Ligi Popierania Turystyki. Swą siedzibę Komisja znalazła w Instytucie Geograficznym (wspólnie ze Studium Turyzmu), jej pracami kierował S. Leszczycki, a sekretarzem od początku był T. Wilgat. Stwarzało to możliwość ścisłej współpracy i koordynacji prac badawczych. Nie bez znaczenia był również fakt, że właśnie Liga Popierania Turystyki finansowała w dużej mierze działalność Studium²⁹⁴.

Ważną rolę w promocji Studium odegrała odbywająca się w Krakowie w dniach 15 sierpnia do 6 września 1936 r. „I Wystawa turystyczno-uzdrowiskowa i letniskowa”. Miała ona charakter ogólnopolski, a protektorat nad nią objęli: premier Felicjan Sławoj-Składkowski oraz wicepremier i minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski. Głównym organizatorem była krakowska Izba Przemysłowo-Handlowa, którą wspierało szereg innych instytucji rządowych i samorządowych. S. Leszczycki znalazł się wśród członków Komitetu Wykonawczego w gronie kilku osób odpowiedzialnych za turystykę. Wystawa odbywała się w kilka miesięcy po powołaniu do życia Studium Turyzmu, które u progu swej działalności otrzymało wielką szansę publicznego zaistnienia na tak prestiżowej imprezie.

Bardzo cennym dokumentem jest zachowana „Księga kasowa Studium Turyzmu UJ” za okres od 1 lipca 1936 r. do 19 sierpnia 1939 roku (ryc. 5.152, 5.153). Była ona prowadzona przez samego Leszczyckiego, jak też przez kolejnych sekretarzy Studium, czyli Tadeusza Chorabika i Tadeusza Wilgata. „Księga” stanowi dla badacza pasjonującą lekturę, pozwala bowiem prześledzić, niemal dzień po dniu, aktywność Studium. Precyzyjne zapisy mówią z jednej strony o sponsorach, z drugiej zaś o wydatkach ponoszonych na konkretne cele, w tym również naukowe (np. opracowanie map, elaboratów, przygotowanie fotografii itp.). Oprócz wpisów do „Księgi” osoby pobierające z kasy Studium pieniądze kwitowały odbiór na specjalnych drukach. Analiza tych potwierdzeń pozwala ustalić przynajmniej część tematów badawczych Studium w 1939 roku, które nie znalazły się w opublikowanym sprawozdaniu, kończącym się na roku poprzednim. Przykładowo wymienimy więc takie prace, jak: *Klasyfikacja miejscowości turystycznych w woj. krakowskim* (T. Chorabik), *Rejestracja ośrodków dla wczasów* (Zofia Nadwodzka), *Tereny campingowe w okolicach Krakowa* (Z. Tokarski), *Plan zagospodarowania Kalwarii jako miejsca pielgrzymkowego* (T. Wilgat) (ryc. 5.154), *Masowy ruch turystyczny w Polsce* (T. Wilgat), *Organizacja turystyki w Polsce* (Zygmunt Miłkowski). Ostatniej wypłaty dokonano 3 września 1939 roku²⁹⁵.

Członkowie-założyciele i finanse

Utrzymanie Studium Turyzmu wiązało się przede wszystkim z funduszami szeregu instytucji samorządowych i organizacji turystycznych, które na wniosek Urzędu Woje-

---

²⁹⁴ Dwa lata Ligi Popierania Turystyki. Sprawozdanie z działalności Ligi Popierania Turystyki za okres od 15 czerwca 1935 do 30 października 1937, 1937, Warszawa.

²⁹⁵ Archiwum IGiGP UJ

wódzkiego w Krakowie wpiśały się na listę tzw. członków-założycieli. Deklarowały one roczny wkład w wysokości 100–500 zł. Członkowie-założyciele mieli prawo do korzystania ze zbiorów oraz prac Studium Turyzmu, otrzymywali wszystkie wydawnictwa tej placówki, ponadto na ich życzenie Studium miało obowiązek przeprowadzania określonych studiów i badań terenowych. W 1936 r. lista członków-założycieli obejmowała 26 instytucji i organizacji; na początku 1939 r. liczba ta wzrosła do ponad 30. Członkami-założycielami były m.in.:

- Polskie Towarzystwo Tatrzańskie – Kraków
- Liga Popierania Turystyki – Warszawa
- Zarząd Główny PBP „Orbis” – Warszawa
- Polski Związek Turystyczny – Kraków
- Polski Związek Narciarski – Kraków
- Związek Propagandy Turystycznej m.st. Warszawy
- Gremium Hotelarzy – Kraków
- Związek Ziem Górskich – Warszawa
- Związek Uzdrawisk Polskich – Warszawa
- Komisje Zdrojowe uzdrawisk: Krynica, Rabka, Szczawnica, Żegiestów
- Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej – Warszawa
- Wydziały Powiatowe: Biała, Chrzanów, Kraków, Limanowa, Nowy Sącz, Nowy Targ, Żywiec
- Zarządy Miejskie: Kraków, Łódź, Warszawa, Zakopane
- Izby Przemysłowo-Handlowe: Katowice, Kraków
- Izba Rzemieślnicza – Kraków
- Komunalne Kasy Oszczędności: m. Krakowa, powiatu krakowskiego
- Bank Polski – Oddział w Krakowie.

W okresie 1 V 1936 – 31 XII 1938 r. od członków-założycieli Studium uzyskało blisko 8,5 tys. zł. Poważne kwoty przekazały też: Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji (13 tys. zł) i Liga Popierania Turystyki (8 tys. zł). Fundusze te wykorzystywano na prace badawcze (kameralne i terenowe), akcję wydawniczą, zajęcia dydaktyczne (wraz z wycieczkami), wyposażenie pracowni. Do wymienionych kwot należałoby dodać fundusze Komisji Studiów LPT (12 tys. zł), z których w znacznym stopniu korzystało Studium. Istotną pomoc finansową okazywał ponadto Urząd Wojewódzki w Krakowie.

Uniwersytet Jagielloński jako patron Studium wspierał jego działalność poprzez udostępnienie pomieszczeń w Instytucie Geograficznym. Władze Uczelni wyraziły też zgodę na zaangażowanie się S. Leszczyckiego w prace placówki pod warunkiem, że będzie się to odbywało poza normalnymi zajęciami i nie będzie finansowane ze środków uczelni. Jak wynika z przekazanej autorom ustnej relacji prof. Leszczyckiego, w złagodzeniu warunków nie pomogła nawet interwencja dyrektora Instytutu prof. J. Smoleńskiego, który w roku akad. 1937/1938 pełnił funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego, a w następnym roku funkcję prodziekana. Zapewne takie rygorystyczne stanowisko władz akademickich wynikało ze szczupłości kadry w samym Instytucie.

Studium Turyzmu nie było wykazywane w oficjalnych dokumentach, dotyczących struktury organizacyjnej Uniwersytetu. Finansowanie Studium przez głównych sponsorów miało charakter celowy. Zachowane dokumenty pozwalają wskazać przykłady tego wsparcia finansowego. Na początku działalności Studium Uniwersytet otrzymał zgodę Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (23 kwietnia 1936) na: „[...] powierzenie drowi Stanisławowi Leszczyckiemu 2 godz. wykładów i 2 godz. ćwiczeń z III trymestrze b.r. akad. z geografii turystyki z tem zastrzeżeniem, że godziny te odbywać się

będą bezpłatnie, bądź też że dr Leszczycki wynagradzany będzie za te czynności ze źródeł kredytowych nie uniwersyteckich. Jednocześnie Ministerstwo oznajmia, że przy zachowaniu tych warunków można będzie powierzyć drowi Leszczyckiemu wymienione wyżej godziny zlecone i w następnym roku akademickim²⁹⁶ (ryc. 5.155). Taki był zasadniczy „udział” resortowego ministerstwa w tworzeniu naukowych podstaw turystyki w Polsce. Dlatego też tak dużą wagę przywiązywał Leszczycki do sponsoringu, dobrze rozumiejąc, że bez wsparcia zewnętrznego jego wymarzona placówka nie będzie mogła działać.

Potrzebę utrzymywania działalności Studium na pewno rozumiały władze wojewódzkie w Krakowie. Każda dotacja obejmowała finansowanie wykładów w danym roku akademickim, a także zakup środków naukowych, wydawnictw czy pokrycie kosztów ćwiczeń praktycznych. Wielkim orędownikiem wspierania finansowego Studium przez Urząd Wojewódzki był J. Smoleński, a niejako gwarantem prawidłowego wykorzystania środków był dorobek naukowy zarówno samego Leszczyckiego, jak też omawianej placówki. Ostatnia dotacja władz wojewódzkich została przyznana w dniu 20 maja 1939 r. na okres od 1 września 1939 do 31 sierpnia 1940 roku (ryc. 5.156).

Warto w tym miejscu podkreślić, że mimo stałych kłopotów finansowych Studium aktywnie wspierało – w miarę swych możliwości – ważniejsze przedsięwzięcia Instytutu Geograficznego UJ.

Drugim źródłem zasadniczego finansowania były państwowe władze turystyczne, a zwłaszcza Ministerstwo Komunikacji i Liga Popierania Turystyki. Wspierały one zarówno działalność dydaktyczną, jak też przede wszystkim akcję wydawniczą Studium, a zwłaszcza druk czasopisma „Turyzm Polski”. Niestety na tej drodze dopływu pieniędzy od końca 1937 r. zaczęły pojawiać się niebezpieczne pęknięcia, które mogły zaprowadzić Studium na brzeg przepaści. Paradoksalnie sytuacji tej zapobiegł wybuch drugiej wojny światowej. Apogeum tych trudności przypadało na 1939 rok. Świadczyć o tym może kilka słów skreślonych przez S. Leszczyckiego na swojej wizytówce, przekazanej z prośbą o interwencję Witoldowi Mileskiemu, kierownikowi Centralnego Biura Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Oto treść tej krótkiej „korespondencji”: „Studium gwałtownie potrzebuje: 2000 zł – na wydawnictwa, prace terenowe i wycieczkę naukową oraz 2000 zł – na Turyzm Polski – miałem je dostać wg obietnicy (...) w połowie czerwca [1939]”²⁹⁷. W. Mileski spełnił wolę swego przyjaciela i w dniu 1 lipca 1939 r. przekazał pisemną informację o prośbie Leszczyckiego Wydziałowi Turystyki Ministerstwa Komunikacji.

Działalność dydaktyczna

Jednym z głównych zadań Studium było szkolenie osób, które miały w przyszłości pracować w różnych placówkach turystycznych. Na jednoroczne studia przyjmowano studentów kończących studia w Uniwersytecie Jagiellońskim na Wydziałach Filozoficznym i Prawa, a także w Studium Wychowania Fizycznego. W roku akad. 1936/1937 Studium liczyło 20 słuchaczy, w 1937/1938 – 22 i podobną liczbę w roku 1938/1939. Wśród uczestników było szereg osób, które później miały odegrać dużą rolę w polskiej geografii, turystyce, ochronie przyrody czy planowaniu przestrzennym, m.in.: Karol Bromek, Bonifacy Gajdzik, Zbigniew Tokarski, Tadeusz Wilgat.

---

²⁹⁶ Archiwum IGiGP UJ.

²⁹⁷ Archiwum IGiGP UJ.

Głównymi formami zajęć dydaktycznych były: wykłady, ćwiczenia, seminaria, konwersatoria, ćwiczenia praktyczne, wycieczki i praktyki wakacyjne.

Wykłady i ćwiczenia były prowadzone przez S. Leszczyckiego w wymiarze 2 godz. tygodniowo. Obejmowały one:

Rok akad. 1935/1936

III trymestr:

- Podstawy geograficzne i gospodarcze zagadnień turystyki
- Ćwiczenia z geografii turystyki

Rok akad. 1936/1937

I trymestr:

- Podstawy geografii turystyki
- Ćwiczenia praktyczne ze statystyki i kartografii stosowanej

II trymestr:

- Geografia turystyczna Polski
- Ćwiczenia praktyczne ze statystyki i kartografii stosowanej

III trymestr:

- Uzdrowiska Europy
- Ćwiczenia z balneografii

Rok akad. 1937/1938

I trymestr:

- Geografia turystyki
- Ćwiczenia ze statystyki i kartografii stosowanej

II trymestr:

- Podstawy geograficzne planowania regionalnego
- Ćwiczenia z balneografii

III trymestr:

- Balneografia Polski i Europy
- Ćwiczenia terenowe i wycieczki

Rok akad. 1938/1939

I trymestr:

- Geografia turystyki
- Ćwiczenia z geografii turystyki

II trymestr:

- Geografia turystyczna Polski
- Ćwiczenia z balneografii

III trymestr:

- Zagadnienia turystyki w Europie
- Ćwiczenia terenowe i wycieczki

Ponadto w II i III trymestrze słuchacze uczestniczyli w wykładach prof. Szczęsnego Wachholza (Wydział Prawa UJ) „Ochrona przyrody i krajobrazu w prawie polskim”.

Słuchacze Studium byli zobowiązani do przygotowywania prac seminaryjnych. Dotyczyły one bardzo szerokiej problematyki. Przykładowo opracowywane tematy odnosiły

się do zagadnień ochrony przyrody w kontekście rozwoju zjawisk turystycznych, stacji sportów zimowych i uzdrowisk Europy, walorów turystycznych, różnych form ruchu turystycznego, zagospodarowania turystycznego, dostępności komunikacyjnej, statystyki turystycznej, problemów prawno-organizacyjnych, historii turystyki, literatury turystycznej.

Praktyki wakacyjne odbywano głównie w biurze PBP „Orbis” w Krakowie i Rabce, biurach Ligi Popierania Turystyki w Gdyni, Jaremczu, Krynicy, Sławsku, Szczawnicy, Worochcie, Zakopanem, Zaleszczykach oraz w delegaturach LPT przy Okręgowych Dyrekcjach PKP w Krakowie, Lwowie, Warszawie i Wilnie. Staże takie przeprowadzano również w biurach: Polskiego Związku Turystycznego w Krakowie, Związku Letniskowego Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego, Związku Propagandy Turystycznej m.st. Warszawy. Niektórzy słuchacze wyjeżdżali na staże zagraniczne.

W ciągu roku akademickiego odbywano 5–7 wycieczek, głównie w Karpaty. W latach 1936–1938 zorganizowano tylko 2 wycieczki nie związane z terenem Karpat – do Polski Północnej (1937) i za granicę (1938 – Łotwa, Estonia, Finlandia, Norwegia, Szwecja – wspólnie z Instytutem Geograficznym UJ).

Obok kursów dla słuchaczy, Studium prowadziło zajęcia dla uczestników różnego rodzaju szkoleń, organizowanych przez instytucje samorządowe i organizacje turystyczne. Odnosiło się to przede wszystkim do kursów Związku Powiatów RP dla referentów letniskowo-turystycznych, a także do akcji dokształcania kadr turystycznych, prowadzonej przez Związek Letniskowy Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego oraz Związek Ziemi Górskich.

Należy tu również wspomnieć, że w 1938 r. Studium podjęło akcję na rzecz wprowadzenia zajęć z turystyki (jako przedmiotu wykładowego) do szkolnictwa zawodowego stopnia średniego. Opracowano program z tego zakresu dla liceów administracyjnych i komunikacyjnych, przedstawiony ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Komunikacji. Opiniowano też programy przewidziane dla liceów hotelarskich.

Działalność badawcza

Działalność naukowa była drugim – po dydaktyce – podstawowym zadaniem Studium Turyzmu. Prace naukowe prowadzono w dość szerokim zakresie, a główną ideą przyświecającą tej aktywności było powiązanie badań z potrzebami polityki i gospodarki turystycznej. Stąd tematy prowadzonych studiów były na ogół realizowane na zamówienie różnego rodzaju instytucji państwowych i samorządowych czy placówek i organizacji turystycznych. Podstawowy materiał do opracowań bywał zazwyczaj zbierany w trakcie badań terenowych. W tych też celach Studium zaczęło gromadzić materiały pomocnicze, głównie w formie kartoteki osobliwości turystycznych czy katastru miejscowości wypoczynkowych.

Efektem działalności badawczej było ponad 100 prac studialnych, z których wiele zostało uznanych za prace dyplomowe, a niekiedy nawet za prace magisterskie w Instytucie Geograficznym UJ. Około 80 opracowań wykonanych w Studium Turyzmu zostało opublikowanych, w większości (blisko 70) w wydawnictwach własnych. Problematyka badawcza była bardzo rozległa. Wśród prac publikowanych wyraźnie dominowały studia dotyczące Karpat (około 20 pozycji), prezentowane w różnych przekrojach przestrzennych. Kolejne grupy opracowań dotyczyły zagadnień turystyczno-uzdrowiskowych odnoszących się do całej Polski (16) i różnych krajów (16), zwłaszcza Niemiec. Pozostałe poświęcone były turystyce w województwach (5), zagadnieniom teoretycznym geografii turizmu i planowania regionalnego (3), kartografii turystycznej (3), ochronie przyrody (2) i narciarstwu (2). Podobne grupy zarysowują się również wśród opracowań niepublikowanych. Należy podkreślić fakt bardzo szerokiego korzystania w publikacjach ze zbioru

studiów rękopiśmiennych. Spośród tych ostatnich wiele było przewidzianych do opublikowania w 1939 r. i w latach następnych.

Za najbardziej znaczące w dorobku Studium problemy badawcze można uznać:

1. Teorię turystyzmu i geografii turystyzmu
2. Statystykę uzdrowiskowo-turystyczną
3. Klasyfikację miejscowości turystyczno-uzdrowiskowych
4. Planowanie regionalne turystyki
5. Program rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-turystycznej w Polsce
6. Organizację turystyki w Polsce
7. Ruch uzdrowiskowo-turystyczny w Polsce
8. Przemysł hotelowo-pensjonatowy
9. Podział turystyczny Karpat (np. wersje Walerego Goetla i S. Leszczyckiego oraz Mieczysława Orłowicza)
10. Program rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-turystycznej w Karpatach
11. Ruch turystyczny w Krakowie
12. Możliwości rozwoju ruchu turystycznego na Łemkowszczyźnie
13. Turystykę zagraniczną w Polsce
14. Turystykę młodzieży szkolnej
15. Turystykę pielgrzymkową (zwłaszcza do Częstochowy)
16. Znaczenie gospodarcze (w tym turystyczne) rezerwatów przyrody
17. Prawodawstwo turystyczno-uzdrowiskowe (m.in. turystyczne umowy handlowe oraz ustawy: letniskowa, uzdrowiskowa o miejscowościach turystycznych i wypoczynkowych).

Ponadto na przełomie 1938/1939 przystąpiono do opracowania geografii turystyki międzynarodowej w Europie.

Prace Studium były prezentowane m.in. na wystawie Ochrony Przyrody w czerwcu 1938 r. w Krakowie, uzyskując wysoką ocenę za poziom merytoryczny i rangę problematyki badawczej.

W dorobku Studium, a zwłaszcza S. Leszczyckiego, ważne miejsce zajmuje problematyka miejscowości turystycznych. We wszystkich pracach teoretycznych i monograficznych Leszczycki zwracał uwagę na konieczność dokonania klasyfikacji tego typu jednostek osadniczych. Jedną z takich prób odnajdujemy również w materiałach archiwalnych. Na niedatowanym niewielkim skrawku papieru, prawdopodobnie z okresu 1935–1937, wypełnionym zapewne w podróży lub podczas jednej z licznych konferencji w których brał udział, przedstawił *Gospodarczy schemat klasyfikacji miejscowości wypoczynkowo-leczniczych*. Jego propozycja obejmuje podział jednostek osadniczych na:

- 1) wielkie przedsiębiorstwa (posiadające prawo poboru taksy klimatycznej lub posiadające charakter użyteczności publicznej). Są to: zdrojowiska, stacje klimatyczne (wysokogórska, górską, podgórska, leśna, stepowa), kąpieliska (morskie, rzeczne, jeziorne);
- 2) przedsiębiorstwa kwalifikowane. Są to: zdrojowiska, kąpieliska bez prawa poboru taksy, letniska duże urządzone (miejscowości rozrywkowe), pojedyncze obiekty wyposażone (hotele, schroniska, pensjonaty, dwory), sanatoria;
- 3) przedsiębiorstwa niekwalifikowane. Są to: małe letniska nieurządzone, wsie, miasteczka, pojedyncze obiekty niewyposażone (dwory, pensjonaty, schroniska, leśniczówki, plebanie), obozy i kolonie²⁹⁸.

---

²⁹⁸ Archiwum IGiGP UJ.

Ślady tych przemysłów możemy odnaleźć w niektórych późniejszych pracach tego autora. Archiwalia zawierają też inny interesujący manuskrypt, a mianowicie *Memoriał w sprawie gospodarki turystycznej w okolicach Krakowa*. Niektóre fragmenty tekstu pozwalają przypuszczać, że powstał on w pierwszej połowie lat trzydziestych. Jest to właściwie wielki manifest uświadamiający konieczność ochrony krajobrazu okolic Krakowa, szczególnie zaś rejonu Ojcowa²⁹⁹.

Dokumenty potwierdzają wielką aktywność S. Leszczyckiego jako propagatora idei badań naukowych dotyczących turystyki oraz inspiratora szeregu działań w zakresie planowania przestrzennego, zwłaszcza regionalnego. Wyrazem uznania dla jego aktywności w tym zakresie było proponowanie mu członkostwa w szeregu organizacjach społecznych, a także w gremiach o charakterze państwowym lub samorządowym. Na ogół działalność organizacyjna Leszczyckiego jest znana z różnych publikacji, głównie zaś z obu wydanych drukiem Sprawozdań Studium Turyzmu UJ. W archiwum zachowało się około 20 oryginalnych dokumentów z lat 1935–1939, które pozwalają potwierdzić wielki szacunek, jakim cieszył się on w różnych środowiskach. Dla młodego badacza problemów turystycznych z pewnością dużym wyróżnieniem było zaproszenie go przez Ministra Komunikacji Aleksandra Bobkowskiego do udziału w założycielskim zebraniu Ligi Popierania Turystyki (12 czerwca 1935) (ryc. 5.157). Procentowało to później w powierzeniu Leszczyckiemu kierowania Komisją Studiów LPT i wydawanym przez nią „Biuletynem”. Był zapraszany do wygłaszania wprowadzających referatów na organizowanych przez Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji zjazdach referentów turystycznych przy urzędach wojewódzkich. Z niektórymi referatami był zapraszany do urzędów wojewódzkich czy powiatowych w różnych stronach Polski.

W dotychczasowych opracowaniach podkreślano wielkie zasługi Studium na polu polskiej kartografii turystycznej. Pod koniec 1938 r. specjalne archiwum liczyło ponad 100 rękopiśmiennych map, dotyczących różnorodnych zagadnień związanych z turystyką. Niewątpliwie największym przedsięwzięciem w tym zakresie było podjęcie prac – na zlecenie Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji – nad przygotowaniem *Atlasu Turystycznego Polski*. Do końca 1938 r. opracowano 21 map problemowych do części ogólnej (w skali 1: 1 000 000) oraz 17 map turystycznych województw i m.st. Warszawy do części szczegółowej (w skali 1: 100 000). *Atlas* miał być opublikowany na początku lat 40. z funduszy Ligi Popierania Turystyki, której Komisja Studiów współuczestniczyła w przygotowaniu tego wydawnictwa. Podstawową bazę dla opracowania *Atlasu* miała stanowić „kartoteka osobliwości turystycznych”. Pracom tym towarzyszyły studia nad opracowaniem odpowiedniego klucza znaków. W końcowej wersji klucz znaków dla map turystycznych zawierał 223 sygnatury, zaś dla planów miast – 193. Wypracowane przez Studium oznaczenia miały stworzyć jednolite ramy dla prac nad graficznym rejestrem zjawisk turystycznych w Polsce. Do 1939 r. były w zasadzie ukończone wszystkie opracowania autorskie. Większość jednak zaginęła w czasie wojny. Dwie mapy, dotyczące kościołów murowanych i drewnianych w Polsce udało się autorom odnaleźć w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej. Archiwum S. Leszczyckiego powiększyło liczbę zachowanych dokumentów kartograficznych o opracowaną przez niego rękopiśmienną mapę dotyczącą atrakcyjności turystycznej Polski (ryc. 5.158, 5.159). Legendę mapy tworzy 20

---

²⁹⁹ Archiwum IGiGP UJ.

sygnatur, ilustrujących (pisownia oryginalna): „najważniejsze linie kolejowe; najważniejsze szosy; najważniejsze linie regularnej żeglugi; puszcze leśne; tereny turystyki wysokogórskiej; tereny turystyki górskiej; tereny turystyki zimowej; ciekawsze szlaki kajakowe; uzdrowiska (kąpieliska); zimowiska; miasta zabytkowe; ośrodki kulturalne; ośrodki przemysłowe (ciekawość dla turystyki); osobliwości etnograficzne; miejsca pielgrzymkowe (np. Częstochowa, Wilno, Poczajów, Kalwaria, Piekary); specjalności gastronomiczne; zabytki przyrody, parki i rezerваты; zabytki sztuki; miejsca historyczne; ośrodki sportowe, rozrywkowe itp.”³⁰⁰.

W pracach nad *Atlasem* zamierzano również wykorzystać mapy turystyczne powiatów. Miały one być opracowane w ramach ogłoszonego przez Studium Turyzmu UJ i Komisję Studiów LPT konkursu dla Kół Krajoznawczych Młodzieży. Warunkiem uczestnictwa w konkursie było przygotowanie map według klucza znaków, opublikowanego przez Studium.

Z innych działań Studium na polu kartografii wymienić można studia nad mapą turystyczną w skali 1: 50 000 (prowadzone w porozumieniu z Wojskowym Instytutem Geograficznym) oraz nad mapą narciarską Polski, zwłaszcza Karpat (w tej samej skali). Przygotowywano też mapę uzdrowisk Europy, przy opracowaniu której wykorzystano dokumentację przekazaną Studium przez oficjalne urzędy turystyczne, ministerstwa i towarzystwa balneologiczne z poszczególnych krajów. Na przełomie 1938/1939 rozpoczęto prace nad szczegółową mapą zimowisk w Europie oraz mapą dróg samochodowo-turystycznych na terenach górskich Europy. Niektóre mapy opracowane przez Studium były prezentowane na wystawie Kartografii Karpackiej, zorganizowanej w 1938 r. przez Komisję Badań Naukowych Ziemi Wschodnich.

Wydawnictwa

Studium prowadziło ożywioną działalność wydawniczą, publikując: „Prace Studium Turyzmu U.J.” (6 tomów), „Komunikaty Studium Turyzmu U.J.” (22 zeszyty) oraz czasopismo „Turizm Polski” (roczniki 1938–1939). Redaktorem wszystkich wydawnictw był S. Leszczycki³⁰¹ (ryc. 5.160, 5.161, 5.162).

W serii „Prac” publikowano przede wszystkim oryginalne rozprawy, ujmujące w sposób kompleksowy dany temat badawczy. Natomiast w ramach „Komunikatów” ukazywały się zwłaszcza streszczenia wykonywanych prac, doniesienia, sprawozdania, wstępne wyniki badań, materiały statystyczne, tłumaczenia. W miesięczniku „Turizm Polski” główne miejsce zajmowały problemy teoretyczne, a także zagadnienia organizacyjno-gospodarcze turystyki w Polsce. W czasopiśmie prezentowano też publikacje o charakterze statystycznym, dotyczące wydarzeń w turystyce międzynarodowej, kronikę wydarzeń w turystyce w kraju i na świecie oraz przegląd piśmiennictwa turystycznego. W periodyku ukazało się ogółem około 80 artykułów i notatek. W wydawnictwach Studium obok słuchaczy i współpracowników publikowali swe prace zapraszani autorzy polscy i zagraniczni, odgrywający czołową rolę w działalności naukowej lub organizacyjno-gospodarczej, związanej z ruchem turystyczno-uzdrowiskowym.

Prowadzenie akcji wydawniczej, zwłaszcza do końca 1938 r., było możliwe dzięki wsparciu finansowemu Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji, PBP „Orbis”,

³⁰⁰ Archiwum IGiGP UJ.

³⁰¹ Szczegółowej charakterystyki wydawnictw Studium dokonał Z. Tokarski, 1992, *Wydawnictwa Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie* [w: A. Jackowski (red.), *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, s. 61–87.

Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie oraz Ligi Popierania Turystyki. Periodyk naukowy tej instytucji – „Biuletyn Komisji Studiów LPT” (t. 1–2, 1937–1938) – stał się w zasadzie drugim, nieoficjalnym, czasopismem Studium.

Prace dokumentacyjne i zbiory

Obok działalności dydaktycznej i badawczej Studium podejmowało czynności typu dokumentacyjnego. Do takich zaliczyć należy przede wszystkim prowadzone od 1936 r. prace nad kartoteką „osobliwości turystycznych”. Miała ona stanowić rejestr poszczególnych elementów szeroko rozumianych walorów turystycznych oraz niektórych elementów infrastruktury turystycznej. Każdy uwzględniany element posiadał odrębny wzór karty rejestracyjnej. Ponadto w kartotece gromadzono też materiały do bibliografii piśmiennictwa turystycznego. Pod koniec 1938 r. rejestr zawierał informacje o ponad 17 tys. „osobliwości turystycznych” Polski oraz blisko 2,2 tys. pozycji literatury. Najwięcej materiałów zebrano dla województw: krakowskiego (około 3,5 tys. pozycji), lwowskiego (1,9 tys.), pomorskiego (1,6 tys.) i poznańskiego (1,6 tys.). Kartotekę weryfikowano w terenie, korzystając m.in. z pomocy władz powiatowych, regionalnych związków lotniskowych i organizacji turystycznych. Projektowano opracowanie nowych rejestrów dla kąpielisk, rewirów myśliwskich, rewirów rybackich (wędkarskich) oraz przemysłu ludowego.

Dużą wagę przywiązywano w Studium do kartoteki adresowej władz, instytucji i towarzystw turystycznych w Polsce oraz osób interesujących się problematyką turystyczno-uzdrowiskową. Prowadzono prace typu bibliograficznego, publikowane następnie w formie odrębnych wydawnictw lub na bieżąco w kolejnych numerach „Turystyki Polskiej”. W tych celach opracowano też kartotekę polskich oraz zagranicznych czasopism i wydawnictw periodycznych z zakresu turystyki.

Zadaniem archiwum było gromadzenie materiałów (na ogół rękopiśmiennych), zebranych przez uczestników Studium w terenie, a także materiałów nadsyłanych przez instytucje i organizacje. Posiadało ono bogatą dokumentację dotyczącą zagadnień turystycznych w Polsce i zagranicą. W 1938 r. zaczęto gromadzić archiwum wycinków z prasy polskiej i zagranicznej, odnoszących się do działalności i wydawnictw Studium. W archiwum tym znajdowały się też prace uczestników i współpracowników, publikowane w obcych wydawnictwach.

Wiele uwagi poświęcano pracom związanym z katastrzem miejscowości wypoczynkowych (ryc. 5.163, 5.164, 5.165, 5.166). Miały one doprowadzić do rejestracji zjawisk turystycznych, a zwłaszcza frekwencji i zagospodarowania turystycznego. Prace te prowadzono w porozumieniu ze Związkiem Powiatów RP i regionalnymi związkami lotniskowymi. Wykorzystane zostały m.in. w wydawnictwie Związku Powiatów pt. *Instrukcja dla samorządowych komisji lotniskowo-turystycznych* (Warszawa. 1936). *Instrukcja* obowiązywała gminnych i powiatowych referentów turystyki.

Należy wreszcie wspomnieć o zbiorach kartograficznych (901 pozycji w 1938 r.) i dobrze zaopatrzonym księgozbiornie biblioteki zarówno w zakresie druków zwartych (około 1600), jak i czasopism (217 tytułów). Warto zaznaczyć, że zbiory te prowadzono wspólnie ze zbiorami Komisji Studiów LPT. Wzajemnie się one uzupełniały, co podnosiło ich znaczenie w sieci bibliotek specjalistycznych. Przykładowo w 1937 r., obok zbiorów bibliotecznych i map będących własnością Studium, do dyspozycji czytelników były 233 pozycje książkowe, 62 tytuły czasopism i 361 map ze zbiorów Komisji Studiów. Później jednak ta „wspólnota” miała się okazać niebezpieczna dla księgozbiornie Studium.

Część zbiorów wiązała się bezpośrednio z działalnością dydaktyczną. Były to przewodniki i fotografie (wykorzystywane zwłaszcza w czasie zajęć z geografii turystycznej Polski

i świata, a także propagandy i informacji turystycznej) oraz afisze (ćwiczenia z propagandy turystycznej). W 1938 r. zainicjowano zbieranie „produktów” zdrojowych, przeznaczonych do zajęć z geografii uzdrowisk i propagandy turystycznej. Zbiór ten opierał się głównie na okazach, nadesłanych przez uzdrowiska w Truskawcu, Morszynie i Niemirowie.

Współpraca z urzędami, instytucjami i organizacjami turystycznymi w Polsce

Studium utrzymywało ożywione kontakty z szeregiem urzędów oraz instytucji państwowych i samorządowych, działających na polu turystyki, a także z większością organizacji turystycznych. Współpracę nawiązywano przede wszystkim w celu podejmowania wspólnych opracowań, dla wymiany materiałów naukowych, statystycznych i informacyjnych lub w celu zapewnienia słuchaczom odpowiednich miejsc do odbywania praktyk. Kontakty te miały również duże znaczenie dla właściwej organizacji badań terenowych. Do głównych partnerów Studium należało blisko 50 urzędów, instytucji czy organizacji, spośród których wymienić należy zwłaszcza:

- Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji, Warszawa
- Wojewódzkie Komisje Turystyczne
- Ligę Popierania Turystyki
- Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa
- Związek Ziem Górskich, Warszawa
- Związek Uzdrawisk Polskich, Warszawa
- Związki Letniskowe w Krakowie, Lwowie i Stanisławowie
- PBP „Orbis”
- Izby Przemysłowo-Handlowe w Krakowie, Katowicach i Lwowie
- Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
- Biura Planu Zabudowania Regionalnego (zwłaszcza w Krakowie i Lwowie)
- Państwową Radę Ochrony Przyrody
- Polskie Towarzystwo Balneologiczne
- Polskie Towarzystwo Tatrzańskie
- Polski Związek Turystyczny w Krakowie
- Polski Związek Narciarski
- Polskie Towarzystwo Krajoznawcze
- Polski Touring Klub
- Polskie Towarzystwo Geograficzne

Współpraca z placówkami zagranicznymi

Od samego początku Studium nawiązało kontakty z analogicznymi placówkami zagranicznymi, a także z szeregiem innych instytucji, których działalność była związana z turystyką. Pierwsze bezpośrednie kontakty podjęto z instytucjami Austrii, Grecji, Jugosławii, Niemiec, Rumunii i Włoch. Ogółem nawiązano porozumienia z blisko 50 europejskimi kontrahentami. Utrzymywano ponadto kontakty z oficjalnymi urzędami turystycznymi wszystkich krajów Europy i większości państw pozaeuropejskich, a także z międzynarodowymi organizacjami związanymi z turystyką. Ważną rolę w rozwijaniu tej współpracy odegrało czasopismo „Turyzm Polski” (w 1938 r. wymiana z 72 wydawnictwami periodycznymi z 28 państw). Studium utrzymywało też kontakty z osobami specjalizującymi się w zagadnieniach turystycznych, udostępniając im łamy swych wydawnictw. Uczestnicy Studium proszeni byli przez różne instytucje zagraniczne o opracowania dotyczące problemów turystyki w Polsce. Przykładowo można tu wymienić studia na temat:

- organizacji turystyki w Polsce – dla Francuskiego Urzędu Turystycznego (*Office National du Tourisme*),
- wczasów – dla Międzynarodowego Biura Pracy w Genewie,
- współpracy placówek naukowych w zakresie badań dotyczących zagadnień gospodarczych turystyki międzynarodowej – dla *Conseil Central du Tourisme International*,
- turystyki w Polsce – dla *Association International du Tourisme*.

Rozwijająca się pomyślnie współpraca z zagranicą sprawiła, że do Studium nadsyłano bogatą dokumentację informacyjno-statystyczną i kartograficzną. Umożliwiło to na przełomie 1938/1939 r. podjęcie szeregu nowych badań, m.in. dotyczących turystyki międzynarodowej, stacji sportów zimowych i dostępności komunikacyjnej górskich obszarów turystycznych Europy.

Pojawiające się zagrożenia

Jako zwiastun ciężkich chwil dla Studium została odebrana odmowa Ministerstwa przyjęcia w Warszawie Leszczyckiego w dniu 8 listopada 1938 roku. Chciał on omówić sprawę funkcjonowania kierowanej przez siebie placówki, wydawania czasopisma „Turyzm Polski”, statystyki turystycznej i rozszerzenia prac badawczych poprzez nawiązanie ścisłej współpracy z analogicznymi placówkami zagranicznymi. Na egzemplarzu jego prośby o przyjęcie urzędnik Ministerstwa napisał odręcznie: „proszę zawiadomić p. Leszczyckiego żeby nie przyjeżdżał aż go wezwę”³⁰². Z zachowanych materiałów można wnioskować, że główny spór toczył się o „Turyzm Polski”, a zwłaszcza o profil merytoryczny tego pisma. W obszernym memoriale do Ministerstwa Komunikacji (Wydział Turystyki) z dnia 18 stycznia 1939 r. Leszczycki bardzo wyczerpująco scharakteryzował to czasopismo. Podkreślił w nim m.in., że o randze „Turizmu Polskiego” może świadczyć fakt, że w prasie polskiej ukazało się na temat czasopisma 68 „przychylnych recenzji, notatek i artykułów” oraz 19 w prasie zagranicznej. Około 40 przedruków z „Turizmu Polskiego” ukazało się w 16 polskich czasopismach. Memoriał został wystosowany w związku z niewywiązaniem się ze złożonej przez Ministerstwo obietnicy finansowania „Turizmu Polskiego”. Od pierwszego zeszytu redakcja informowała zawsze, że czasopismo jest wydawane z zasiłku Wydziału Turystyki. W momencie wystosowania omawianego pisma do Ministerstwa w kasie periodyku notowano poważny deficyt, który uniemożliwiał kontynuowanie jego wydawania.

W odpowiedzi Studium otrzymało dość enigmatyczną informację o możliwościach finansowania „Turizmu Polskiego” w pierwszym kwartale 1939 roku. Równocześnie Ministerstwo przedstawiło redakcji konkretne wymagania programowe. Było to zapowiedzią dalszych upokorzeń Studium Turyzmu przez władze i organizacje rządowe.

Zapewne z 1938 r. pochodzi tylko częściowo datowany (27 września) rękopis, sygnowany prawdopodobnie przez Józefa Szelińskiego, naczelnika w Ministerstwie Komunikacji. Manuskrypt zawiera wiele ciekawych sformułowań związanych z ośrodkiem krakowskim, które z pewnymi skrótami należy przytoczyć. Dokument zaczyna się od słów: „Czasopismo „Turizm Polski” jest pismem czysto teoretycznym, jak zresztą cały kierunek tzw. „Studium Turyzmu”. Czy kierunek jego jest zgodny z życzeniem Wydziału Turystyki [Ministerstwa Komunikacji] trudno odpowiedzieć, bo praktycznie Wydział żadnych

---

³⁰² Archiwum IGiGP UJ.

„życzeń” nie wyrażał.” I dalej: „Uważam, że cała ta akcja stoi na jednym człowieku, t.j. dr. Leszczyckim, który jest człowiekiem dużej wiedzy i ma duże zasługi jako ten, który pierwszy wprowadził turystykę jako problem na forum naukowe. Inna rzecz, że będąc związany ze sferami uniwersyteckimi od których zależy jego kariera naukowa i życiowa, prowadzi Studium w kierunku najbardziej mile widzianym przez sfery profesorskie, a więc t.zw. „ochroniarskim”, geograficznym, statystycznym, a nie praktycznym. Porównując do innych dziedzin to Studium Turyzmu ma się do tego co być powinno i czego nam potrzeba jak nauka chemii na uniwersytecie do nauki chemii na politechnice. Z pierwszego wychodzą teoretycy i belfrzy, z drugiej praktyczni inżynierowie. Istota rzeczy leży więc w tym, czego się od Studium oczekuje. Zdaniem moim jeżeli Wydział i Liga [Popierania Turystyki] dają pieniądze, to po to by mieć realną korzyść, t.j. kadre młodych, fachowych i ideologicznie związanych pracowników. Tymczasem ze Studium wychodzą ludzie bez praktycznej wiedzy i o nastawieniu wybitnie „ochroniarskim” co nie dotyczy tylko sprawy Tatr ale w ogóle całego kompleksu turystyki. W obecnym stanie rzeczy nigdy się to nie zmieni, bo przełożony dr. Leszczyckiego – prof. Smoleński jest czołowym ochroniarzem i wrogiem naszego systemu. Poza tym prace Studium idą w kierunku teoretycznym [...]. Uważam za celowe nie palić mostów, ale dawać pieniądze tylko symbolicznie [...] a z czasem stworzyć w Warszawie przy WSH. własne studium, szkolące praktyków”³⁰³.

Wątek „ochroniarski” będzie stanowić główny argument przeciwników Studium. Zresztą sam Leszczycki nie krył się z tym, że był „[...]” popierany personalnie przez profesorów Walerego Goetla, Władysława Szafera, a przede wszystkim Jerzego Smoleńskiego, a więc przyrodników i krajoznawców, którzy w tym czasie prowadzili rozmaite akcje dotyczące ochrony przyrody”³⁰⁴.

Od końca 1938 r. bardzo zdecydowane stanowisko wobec Studium zajął Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji, kierowany przez Henryka Szatkowskiego. W piśmie skierowanym przez ten Wydział do swego ministra z 14 października 1938 r. w pierwszej części (zresztą bardzo krótkiej) scharakteryzowano (bez żadnej oceny) dotychczasową działalność Studium. Dla badacza dziejów tej placówki istotna jest część druga pisma. Czytamy więc m.in.: „Zdawałoby się, że skoro Wydział Turystyki i Liga zależna od Wydziału łoży tak znaczne kwoty [1936–1938 około 46 tys. zł] na powyższy cel, cała placówka będzie prowadzona po linii interesów Wydziału, zgodnie z jego polityką i ideologią i będzie kształcić pracowników, których będzie mogła użytkować Liga lub Wydział do swych rozrastających się agend. Niestety obserwacja działalności studium prowadzi do wniosków wręcz odmiennych:

[1.] bezpośrednim zwierzchnikiem studium jest prof. U. J. dr. Jerzy Smoleński p.o. Prezesa Państwowej Rady Ochrony Przyrody – instytucji, której negatywny stosunek do całej polityki Wydziału Turystyki jest aż nadto dobrze znany. Z faktu tego płynie całe nastawienie i duch panujący w studium, któremu podlegają tak słuchacze, jak i bezpośredni kierownik studium dr. Leszczycki. Jasnym jest, że będąc bezpośrednio związany z osobą prof. Smoleńskiego oraz całym zespołem profesorskim, popierającym stanowisko prof. Smoleńskiego oraz byłego prezesa PROP – prof. Szafera, dr. Leszczycki nie jest w możności przeprowadzić radykalnej zmiany i należytego wpływu Wydziału na studium.

³⁰³ Archiwum IGiGP UJ.

³⁰⁴ S. Leszczycki, 1992, *Geneza i powstanie Studium Turyzmu na Uniwersytecie Jagiellońskim*, [w:] A. Jackowski (red.), *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, s. 14.

2. Zagadnienie turystyki jest zagadnieniem przede wszystkim gospodarczym, a zapotrzebowanie pracowników dotyczy sił przygotowanych praktycznie [...]. Tymczasem prace studium idą w kierunku ściśle teoretycznym – geografii, statystyki, klimatologii, ewidencjonowania etc., co niewątpliwie ma swoje znaczenie, których jednak ani Wydział Turystyki ani Liga Popierania Turystyki nie potrzebują, mając natomiast rzeczywiste zapotrzebowanie dla szkolenia praktycznego. Siły wykształcone ze studium nie przedstawiają dla realnych prac prawie żadnej wartości [...].

3. Wskutek skupienia większości zainteresowań studium na zagadnieniach teoretycznych, łączących się przeważnie z problemami geograficznymi, co wpływa z umieszczenia studium w ramach Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, wyznacza się zbieżność interesów studium z podobnymi teoretycznymi placówkami lub organizacjami, jak biura planowania regionalnego, Związek Ziem Górskich etc. W dalszym następstwie instytucje te, których praca również nie jest w 100 procentach uzgodniona z wytycznymi Wydziału, wywierają przemożny wpływ na studium, co odzwierciedla się w wystąpieniach, publikacjach i wzajemnej współpracy.

Wszystko to stwarza sytuację, która z punktu widzenia Wydziału Turystyki wymaga reformy. Wydział świadczy poważne kwoty, które nie tylko nie dają realnych korzyści praktycznych, ale nawet moralnie zbierają owoce czynniki stojące poza Wydziałem, a ustosunkowane do jego prac negatywnie lub konkurencyjnie [...].

Natomiast wobec bezsprzecznej celowości i konieczności stworzenia ośrodka, który szkoliłby narybek dla prac na polu turystyki [...] uważam za celowe nawiązanie kontaktu z wyższą uczelnią na terenie Warszawy, szkolącą praktyków z dziedziny gospodarczej, a więc Wyższą Szkołą Handlową i przygotowanie uruchomienia instytutu naukowego związanego ściśle z Wydziałem Turystyki.

Zgodnie z tym proszę Pana Ministra o wyrażenie zgody na:

- 1) powiadomienie Studium Turyzmu U.J. w Krakowie, w odpowiedzi na podanie o subwencję, że Ministerstwo Komunikacji subwencji tej nie udzieli;
- 2) zalecenie Lidze Popierania Turystyki, by swe świadczenia w stosunku do Studium ograniczyła do wkładki zadeklarowanej przy założeniu;
- 3) rozpoczęcie rozmów wstępnych z rektorem Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie;
- 4) zarezerwowanie sum przewidzianych w preliminarzu budżetowym na rok 1939 dla Studium Turyzmu na konkretne prace zlecane ew. studium w Krakowie oraz na dotowanie ew. nowego instytutu przy W.S.H.;
- 5) zamówienie w studium krakowskim kopii kartotek informacyjnych zebranych przez nie dla użytku Wydziału względnie Ligi Popierania Turystyki³⁰⁵.

Pismo to przytoczyliśmy niemal w całości, świadczy ono bowiem o coraz bardziej gęstniejącej wokół Studium atmosferze. Prawie całkowite uzależnienie Studium od finansów Ministerstwa i Ligi Popierania Turystyki w pewnym momencie okazało się największym zagrożeniem. Stanisław Leszczycki miał zapewne świadomość, jakie niebezpieczeństwo może stwarzać taka zależność. Po latach pisał on: „Byłem [...] związany silnie finansowo z Ligą Popierania Turystyki oraz Wydziałem Turystyki Ministerstwa Komunikacji. [...] Mimo to jednak nie ulegałem całkowicie kierunkom reprezentowanym przez LPT, starałem się zachowywać postawę niezależną, własną – i na tym tle narastał

---

³⁰⁵ Archiwum IGiGP UJ.

konflikt [...]”³⁰⁶. Odpowiadając częściowo na to pismo Leszczycki starał się zbijać argumenty władz turystycznych, podkreślając z mocą, że „Studium Turyzmu powstało dopiero w 1936 r. jako wyraz nowej ery turystyki w Polsce”. Przyznaje też, że dla Studium pozostawiono opracowywanie zagadnień ściśle teoretycznych, zaś Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki (którą sam kierował) przygotowywanie opracowań praktycznych i załatwianie spraw bieżących (pismo Komisji Studiów LPT do Głównego Zarządu LPT z dnia 10 listopada 1938 r.)³⁰⁷.

Dość chyba nieoczekiwanie dla Leszczyckiego stanowisko Wydziału Turystyki poparł Stanisław Faecher, redaktor „Kurieru Turystycznego”, dodatku specjalnego „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. Leszczycki zaliczał go do bliskich sobie osób i uważał za swego protektora „działalności na terenie PZN [Polskiego Związku Narciarskiego] i Ligi Popierania Turystyki, a w szczególności w zakresie Komisji Studiów LPT i komunikatu śniegowego”³⁰⁸. S. Faecher zajął się zwłaszcza oceną relacji między Studium Turyzmu a Komisją Studiów LPT. W piśmie z 12 listopada 1938 r. adresowanym do Wydziału Turystyki pisał m.in.: „Dwa lata [...] współpracy były widownią faktu, że autorytet Studium Turyzmu był przez kierownika stale podnoszony i podkreślany, przy równoczesnym zmniejszaniu a nawet tuszowaniu roli Komisji Studiów L. P. T. Powstawała sytuacja paradoksalna, że Komisja Studiów L. P. T. była tylko formą utrzymywania bytu materialnego dla Studium Turyzmu. [...] Praca [...] współdziałających placówek poszła wyłącznie niemal po linii turystyczno-naukowych zainteresowań geograficznych. Było to niewątpliwie ważne, gdyż poznanie t.z. substancji turystycznej w Polsce i zorientowanie się w istniejących w terenie możliwościach faktycznych – było potrzebne a nawet nieodzowne. Na tem polu osiągnięte zostały wyniki bardzo duże, które zapisać należy na dobro. Natomiast odłogiem pozostała dziedzina zarówno organizacyjno-administracyjna (prawna) jak też – w znacznej części – dziedzina gospodarcza. Obie te ważne dziedziny [...] niemal niczym w pracy obu placówek nie zostały zaznaczone, mimo, że na brak ten kierownikowi często zwracałem uwagę, stawiając tę pracę jako jeden z celów równorzędnych. Bardzo ograniczone były wyniki [...] na polu praktycznego szkolenia pracowników turystycznych. Przeważały bowiem zainteresowania ściśle teoretyczne, a większość słuchaczy względnie pracowników dążyła niemal wyłącznie do tego, aby wypracować ćwiczenie lub też oddać czy nawet wydać drukiem pracę naukową. Powody takiego rozwoju wypadków [wynikają z] wpływów sfer ochroniarskich na pracę Studium Turyzmu i trudnego stanowiska osobistego kierownika obu placówek, zależnego z jednej strony od władz uniwersyteckich, z drugiej zaś strony od władz L. P. T. W danym układzie stosunków zejść musiała współpraca obu placówek na tory szkodliwych wahań i politykowania”³⁰⁹.

Wobec planów ministerstwa przeniesienia Studium Turyzmu do Warszawy S. Faecher zajmował stanowisko odmienne. Uważał, że „Studium Turyzmu U. J. należałoby pozostawić w Krakowie, godząc się na zakres jego badań o charakterze geograficznym”. Równocześnie jednak zgadza się z wnioskiem ministerialnym o ograniczenie finansowania placówki uniwersyteckiej. Wnioskuje też o całkowite wstrzymanie subwencji dla

³⁰⁶ S. Leszczycki, *Geneza...*, dz. cyt., s. 21–22.

³⁰⁷ Archiwum IGiGP UJ.

³⁰⁸ S. Leszczycki, *Geneza...*, dz. cyt., s. 19–20.

³⁰⁹ Archiwum IGiGP UJ.

„Turystyki Polskiego”, m.in. z powodu „pomieszczenia kilku artykułów ochroniarskich o charakterze agitacyjnym, a bez znaczenia naukowego [...]”³¹⁰.

Pismo prominentnego działacza Ligi Popierania Turystyki potwierdza pojawiające się wcześniej podejrzenia o istnieniu planów utworzenia podobnej placówki w Warszawie. Głównym argumentem za utworzeniem Studium w Warszawie była konieczność kształcenia odpowiednich kadr, a także podjęcie badań nad gospodarczymi aspektami turystyki. W kolejnym piśmie naczelnika Wydziału Turystyki do Ministra Komunikacji z kwietnia 1939 r. neguje się możliwości krakowskiego Studium Turystyki do podjęcia takich działań. W piśmie datowanym 16 czerwca 1939 r., skierowanym do Ministra Komunikacji, naczelnik Wydziału Turystyki sugerował ostateczne rozwiązanie poprzez utworzenie Zakładu Gospodarki Turystycznej w Głównej Szkole Handlowej w Warszawie. Nie omieszkał jednak wykorzystać tej okazji dla ponownego ataku na placówkę krakowską. Pisał m.in.: „Niestety działalność Studium, jakkolwiek bezsprzecznie pożyteczna i naukowo wartościowa, nie przynosi dla Ministerstwa Komunikacji korzyści z dwu powodów: pierwsze z powodu personalnych stosunków na Uniwersytecie Jagiellońskim, po drugie z powodu umiejscowienia Studium na uczelni teoretycznej, a nie praktycznej. Odnośnie pierwszego powodu to należy stwierdzić, że Studium wchodzi w skład Instytutu Geograficznego, na którego czele stoi prof. Smoleński, p.o. delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dla spraw ochrony przyrody, a więc człowiek z zasady nieprzychylnie nastawiony do polityki turystycznej Wydziału. Fakt ten odbija się na ogólnym nastawieniu jakie wnoszą uczniowie studium, na współpracy z Wydziałem Turystyki i oddziaływają na osobę kierownika Studium, bezsprzecznie kwalifikowanego dr. Leszczyckiego. Co do drugiego powodu, to uczniowie Studium są geografami, wnoszą więc ze Studium wiadomości raczej teoretyczne, niż rzeczywiste przygotowanie czy to w skomercjalizowanych instytucjach turystycznych jak Liga Popierania Turystyki czy Orbis, czy też administracyjnych i propagandowych komórkach urzędowych i społecznych”³¹¹.

Proponowana przez władze placówka w Warszawie miałyby prowadzić też studia magisterskie z możliwością uzyskiwania później stopni doktorskich. Skierowano w tej sprawie specjalne pismo adresowane do rektora SGH prof. Juliana Makowskiego (kwiecień 1939), zawierające propozycję utworzenia Zakładu Gospodarki Turystycznej. Do tego pisma jest załączony rękopis nieznanego autorstwa, z którego wynika, że kierownikiem wnioskowanego Zakładu miał zostać prorektor SGH i dziekan Wydziału Ekonomii Kazimierz Kasperski. Rękopis zawiera też informację, że roczna dotacja Państwa miałyby wynosić około 50 tys. złotych. Przedstawiono też projekt preliminarza, przewidujący m.in. finansowanie z tej puli również publikacji, wydawanych przez Studium Turystyki w Krakowie. Uznano widocznie, że wydawnictwa te – finansowane głównie przez resort turystyki – stanowią z tej racji jego własność.

Można w tym miejscu zadać pytanie, czy S. Leszczycki zdawał sobie sprawę z zamierzeń władz i czy w jakimkolwiek stopniu uczestniczył w dyskusjach na temat ewentualnego utworzenia w Warszawie placówki naukowo-dydaktycznej z zakresu turystyki. Zachowane dokumenty pozwalają sądzić, że przynajmniej częściowo był wprowadzony w te sprawy. Świadczyć o tym mogą z jednej strony zrobione jego piśmem uzupełnienia omawianego rękopisu, z drugiej zaś rękopiśmienny załącznik do listu rektora SGH, skie-

---

³¹⁰ Archiwum IGiGP UJ.

³¹¹ Archiwum IGiGP UJ.

rowanego do Ministra Komunikacji (3 lipca 1939 r.), w którym zamieszczono m.in. wykaz proponowanych wykładowców. Wśród nich znajduje się również Stanisław Leszczycki, przy nazwisku którego zaznaczono „Kierownik Studium”.

W badanych materiałach archiwalnych niespodziewanie natrafiono na brulion pisma okólnego Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji datowany na 22 czerwca 1939 r. Miało ono być skierowane do wszystkich głównych instytucji i stowarzyszeń zajmujących się w Polsce turystyką. W jaki sposób ten rękopis znalazł się w archiwum Leszczyckiego – trudno dziś powiedzieć. Można przypuszczać, że przekazała go jedna z zaprzyjaźnionych osób, które Leszczycki miał w Ministerstwie. W piśmie tym czytamy m.in.: „Dzięki inicjatywie i staraniom Ministerstwa Komunikacji powstaje przy Szkole Głównej Handlowej zakład naukowy, specjalnie poświęcony studiom nad gospodarczą stroną turystyki”³¹². W tym miejscu od razu należy poczynić komentarz, jako że stwierdzenie to nie odpowiada prawdzie. We wspomnianym już liście rektora SGH jest bowiem mowa, że tego typu placówka mogłaby rozpocząć działalność dopiero w roku akad. 1940/1941. W piśmie tym odnajdujemy kolejny przykład dyskredytowania działalności Studium Turyzmu UJ. Oto te słowa: „Brak tego rodzaju placówki [jak wnioskowana w Warszawie] dawał się odczuwać znacznie w Polsce, zważywszy, że istniejące w Krakowie Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (przy tamt. Instytucie Geograficznym) nastawione jest na kierunek pracy krajoznawczej, inwentaryzacyjnej oraz opracowań teoretycznych, nie ma jednak podstaw do rozwoju najważniejszej gałęzi studiów w dziale turystyki tj. praktycznych studiów gospodarczych, handlowych, komunikacyjnych i przemysłowych, co jedynie może mieć miejsce w oparciu o wyższy zakład naukowy, jakim jest stołeczna Szkoła Główna Handlowa”³¹³. Pomijając nieprawdziwe stwierdzenia należałoby zadać pytanie, czym Uniwersytet Jagielloński naraził się piszącemu pismo urzędnikowi, że ten nie uznał tej uczelni za „zakład naukowy”?

Studiując archiwalia można wysnuć wniosek, że Leszczycki widział realne zagrożenia dla Studium. Zapewne szukał wyjścia z tej trudnej sytuacji, co w ówczesnych warunkach nie było łatwe. Należy też przypuszczać, że nie miały wpływ na zaistniałą sytuację miały głównie elementy pozamerytoryczne, w tym również lewicowe poglądy samego Leszczyckiego, sympatyzującego z Polską Partią Socjalistyczną. Ministerstwo i Liga Popierania Turystyki, związane bardzo silnie z BBWR-em (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem) i OZN (Obóz Zjednoczenia Narodowego), miały olbrzymi wpływ opiniotwórczy. Niemal publicznie wygłaszane nieprzychylnie opinie wobec Studium mogły powstrzymać potencjalnych protektorów przed udzielaniem tej placówce pomocy. O tym, że Leszczycki szukał dla Studium nowego opiekuna może świadczyć zachowany konspekt jego pisma do Związku Ziemi Górskich, napisany zapewne pod koniec 1938 r. Jest to swojego rodzaju *curriculum vitae*, w którym zawarł wszystkie swoje osiągnięcia badawcze i organizacyjne. W pierwszym punkcie konspektu, stanowiącą swoistą ofertę skierowaną pod adresem Związku, zawarł słowa: „Zagadnienia uzdrow[iskowo]-letn[iskowo]-tur[ystyczne] – jako przykład, najlepiej jestem w nich zorientowany – posiadam pracownię Studium Turyzmu U. J. Tę pracownię oddaję do dyspozycji ZZG”³¹⁴. Czy ten zabieg został ostatecznie sfinalizowany – nie wiemy.

---

³¹² Archiwum IGiGP UJ.

³¹³ Archiwum IGiGP UJ.

³¹⁴ Archiwum IGiGP UJ.

Nienormalna sytuacja, jaką obserwowano od końca 1938 r. musiała się jakoś zakończyć. Niestety jej finał nie był korzystny dla Leszczyckiego. Zarząd Główny Ligi Popierania Turystyki pismem z 27 czerwca 1939 r. poinformował go, że z dniem 30 czerwca tego roku przestaje kierować pracami Komisji Studiów LPT. Dalej napisano: „Zaznaczamy, że do sprawy ewentualnego dalszego honorowania pracy Pana Doktora, jako Kierownika Komisji Studiów, powrócimy we właściwym czasie, w zależności od uzyskania subwencji Ministerstwa Komunikacji na dalsze prowadzenie prac Komisji Studiów” (ryc. 5.167). Pismo podpisali: Józef Szelichowski oraz Adam Zieliński. Ten pierwszy należał do osób, o których Leszczycki pisał, że były z nim zaprzyjaźnione³¹⁵.

Jednak historia nie pozwoliła zapomnieć o Studium jeszcze przez dwa lata. Jak wiemy, już po rozpoczęciu się na ziemiach polskich okupacji hitlerowskiej Stanisław Leszczycki został aresztowany w dniu 6 listopada 1939 r. wraz z profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach *Sonderaktion Krakau* i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen i następnie Dachau. Rodzina i przyjaciele podjęli natychmiast kroki zmierzające do jego uwolnienia. Wanda Leszczycka, jego pierwsza żona, zwróciła się o interwencję w tej sprawie również do zaprzyjaźnionego ze Studium Turyzmu UJ włoskiego naukowca Angelo Mariottiego, którego tekst o turystyce we Włoszech opublikowano w zeszycie 17 „Komunikatów Studium Turyzmu UJ”. A. Mariotti nie zawiódł oczekiwań, zwrócił się w tej sprawie do włoskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które sprawę przekazało do Berlina. Być może to właśnie pomoc Mariottiego umożliwiła powrót Leszczyckiego do Krakowa w 1941 r. Dopiero w tym momencie kończy się dla nas historia Studium Turyzmu UJ.

Ocena działalności Studium

Omawiając działalność Studium Turyzmu UJ należałoby się zastanowić, jak dziś z perspektywy siedemdziesięciu lat – oceniamy ówczesne osiągnięcia tej placówki, zwłaszcza w zakresie dydaktyki i prac badawczych.

Program i formy zajęć dydaktycznych – zarówno kameralnych, jak i terenowych – były jak na ówczesne czasy nowoczesne i za takie można je uznać również obecnie. Dzięki temu placówki turystyczne uzyskiwały dobrze przygotowaną kadrę specjalistów, z których spore grono również po II wojnie światowej stanowiło trzon kadry zatrudnionej w turystyce, planowaniu przestrzennym czy w ośrodkach geograficznych. Dość przypomnieć takie nazwiska, jak: K. Bromek, B. Gajdzik, W. Leszczycka, W. Milata, E. Trybowska, T. Wilgat. Był również drugi nurt działalności dydaktycznej, który przebija się z materiałów źródłowych czy z wypowiedzi uczestników. Fakt, że słuchacze czuli się współgospodarzami Studium, a także byli wciągani do realizacji programów badawczych, doprowadził do znacznej integracji zespołu oraz wykształcił silne poczucie więzi byłych słuchaczy z tą placówką. Przejawiało się to m.in. dalszym uczestnictwem absolwentów – na ogół bez żadnego wynagrodzenia – w pracach studialnych oraz udzielaniem pomocy w organizacji praktyk czy badań terenowych.

Należy wyraźnie podkreślić bardzo mocne powiązanie studiów badawczych z procesem dydaktycznym. Można zaryzykować stwierdzenie, że prowadzenie badań naukowych uznano w Studium za integralną część szkolenia kadr dla turystyki. Nigdy później nie zanotowano już chyba takiego sprzężenia działalności dydaktycznej z badawczą, mimo że co najmniej od 30 lat temat ten stanowi przedmiot wielu dyskusji.

---

³¹⁵ S. Leszczycki, *Geneza...*, dz. cyt., s. 21.

Studium Turystyki odegrało wielką rolę w rozwoju badań naukowych zagadnień turystycznych w Polsce. Po raz pierwszy zaczęto prowadzić systematyczne studia z tej dziedziny. Dorobek tej placówki pozwala dzisiaj uznać ówczesną polską geografę turystyki za jedną z przodujących w tym czasie na świecie. Należy też zwrócić uwagę na aspekt praktyczny większości studiów, prowadzonych na zamówienie różnych urzędów, instytucji czy organizacji.

Problematyka prac badawczych dotyczyła bardzo różnorodnych tematów. Do najważniejszych należały tu jednak niewątpliwie studia Leszczyckiego, będące próbą stworzenia teoretycznych podstaw geografii turystyki. Pomimo upływu ponad 70 lat zaproponowana przez niego definicja „turystyki” nie straciła nic na aktualności i nadal jest stosowana – z niewielkimi tylko odchyleniami od pierwowzoru – w słownictwie turystycznym, nie tylko zresztą polskim. Opracowania teoretyczne do dziś stanowią inspirację dla szeregu studiów geograficzno-turystycznych.

Studium dążyło też do wypracowania metodologii badań zjawisk turystycznych. W pracach tej placówki po raz pierwszy została zastosowana metoda bonitacji punktowej, którą wykorzystano przy klasyfikacji walorów turystycznych („warunków przyrodzonych”) i zagospodarowania turystycznego (w zakresie bazy noclegowej) miejscowości Podhala³¹⁶. Była to w ówczesnych czasach próba nowatorska również w skali światowej. Metodę tę zaczęto stosować niemal powszechnie w studiach powojennych (zwłaszcza do połowy lat 70.). Z tym większym zdziwieniem należy przyjąć fakt, że tylko nieliczni powojenni autorzy wskazywali na rodowód tej metody w geografii turystyki.

Dużą wagę przywiązywano również do studiów, związanych z problematyką klasyfikacji miejscowości turystyczno-uzdrowiskowych. Najbardziej znane są próby klasyfikacji w odniesieniu do miejscowości Podhala, w których podstawowym kryterium była wielkość ruchu turystycznego oraz przekształcenie w fizjonomii miejscowości, dokonujące się pod wpływem przyjazdów turystów. Studia takie były również prowadzone w skali całych Karpat i Polski. W okresie powojennym dopiero ostatnie 30-lecie przyniosło pewne ożywienie badań w tym zakresie. Należałoby jednak zwrócić uwagę, że również w tej dziedzinie dorobek Studium nie jest jeszcze w pełni wykorzystany.

Wypracowane metody bonitacji terenu pod kątem użytkowania turystycznego pozwoliły na podjęcie prób regionalizacji turystyczno-uzdrowiskowej, początkowo w skali regionalnej (Karpaty, Podhale, woj. krakowskie), a następnie dla całej Polski. Dla przypomnienia – w masywie Karpat wyróżniano wtedy 36 regionów, zaś w skali kraju 6 głównych regionów turystycznych oraz 10 uzdrowiskowo-letniskowych³¹⁷. W okresie powojennym dorobek w tym zakresie jest więcej niż skromny, zwłaszcza w odniesieniu do obszaru całej Polski. Z wyjątkiem studium M. I. Mileskiej (1963) brakuje wyraźnie określonych kryteriów delimitacji. Często podział taki nawiązuje do regionalizacji fizyczno-geograficznej, do podziału administracyjnego lub ma charakter intuicyjny.

Znaczący udział miało Studium oraz jego absolwenci w rozwijaniu planowania przestrzennego i regionalnego w Polsce.

---

³¹⁶ S. Leszczycki, *Podhale jako region uzdrowiskowy ...*, dz. cyt.

³¹⁷ Zob. m.in. prace S. Leszczyckiego z 1937 r.: *Regiony turystyczne w Polsce*. – „Kalendarz I.K.C.”, R. 10, s. 207; *Regiony uzdrowiskowo-letniskowe w Polsce*. – „Kalendarz I.K.C.”, T. 10, s. 156–158; *Les régions de l'industrie balnéaire et touristique en Pologne. Bilan du tourisme des villes de cure en Pologne*. – „Acta Balneologia Polonica”, R. 1, zesz. 2, s. 20–25.

Cechą wyróżniającą opracowania Studium było szerokie uwzględnianie problematyki ekonomicznej, związanej z turystyką. Właśnie dlatego prace owe do dnia dzisiejszego stanowią cenne źródło w badaniach geograficznych z tego zakresu. W latach powojennych zagadnienia ekonomiczne stanowiły często tylko margines badań z geografii turystyki, a do nielicznych należały odrębne studia dotyczące tej tematyki.

Wszystkie opracowania Studium cechowała bardzo szczegółowa dokumentacja statystyczna. Umożliwiało to dokonywanie szeregu analiz przestrzennych dotyczących turystyki. Należy tu wymienić zwłaszcza badania kierunków migracji turystycznych (przyjazdów i wyjazdów) oraz „sfery wpływu” miejscowości turystyczno-uzdrowiskowych – i to zarówno w skali całego kraju, jak i poszczególnych regionów. W okresie powojennym geografowie nie dysponowali już tak szczegółowym materiałem liczbowym, co znacznie zubożyło studia geograficzno-turystyczne.

Dużą wartość metodyczną mają do dnia dzisiejszego monograficzne opracowania regionalne. Do nich należy zaliczyć zwłaszcza studia dotyczące problematyki turystyczno-uzdrowiskowej na Podhalu – jako przykładowe dla terenów górskich oraz na Śląsku – w odniesieniu do obszarów przemysłowych i zurbanizowanych. Za wzorcowe w tej dziedzinie można też uznać monografie ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w województwach. Wszystkie te studia powinny stanowić również obecnie podstawową pozycję metodyczną, znaną i wykorzystywaną zwłaszcza przez młodych pracowników naukowych, rozpoczynających badania regionalne w zakresie geografii turystyki.

Na wysoką ocenę zasługują też osiągnięcia Studium w kartografii turystycznej, zwłaszcza zaś prace związane z *Atlasem Turystycznym Polski*. Do 1939 r. były w zasadzie ukończone wszystkie opracowania autorskie. Większość zaginęła jednak w czasie wojny. Po wojnie kilkakrotnie podejmowano próby przygotowania takiego wydawnictwa. Na przełomie lat 40. i 50. tego typu ofertę wysunęło Biuro Turystyki Ministerstwa Komunikacji, a na przełomie lat 60. i 70. – Zakład Zagospodarowania Turystycznego GKKFiT (Olaf Rogalewski), w którym rozpoczęto nawet prace w tym zakresie. Wydawało się, że szansę realizacji miał dopiero trzeci projekt, przedstawiony na początku lat 80. przez prof. J. Warszyńską z Zakładem Geografii Turystyki Instytutu Geografii UJ i Komisją Geografii Turystyki PTG, zaakceptowany przez resort turystyki. Z różnych przyczyn, w tym również natury politycznej (stan wojenny), zamysł ten nie został nigdy zrealizowany.

Z osiągnięć typu dokumentacyjnego należy przypomnieć zwłaszcza kartotekę „osobliwości turystycznych”. W okresie powojennym jedynym znanym autorem przykładem podobnego rejestru była kartoteka M.I. Mileskiej, gromadzona w związku z przygotowaniem pierwszego wydania *Słownika geografii turystycznej Polski* (1956–1959).

Wyjątkowa rola, jaką odegrało Studium Turystyki w rozwoju polskiej geografii turystyki, a także ciągła aktualność wielu podejmowanych wtedy problemów badawczych i głoszonych poglądów, powinny być impulsem do przygotowania obszerniejszego studium krytycznego. Należy sądzić, że wydawnictwo takie pozwoliłoby młodemu pokoleniu geografów turystyki uświadomić sobie, jak wielkie znaczenie w uzyskaniu obecnej wysokiej pozycji reprezentowanej przez nich dyscypliny naukowej miała działalność Studium Turystyki UJ.

Dokumenty wyraźnie wskazują, jak wielką rolę odegrał dla rozwoju nauki o turystyce w ogóle, a geografii turystyki w szczególności Stanisław Leszczycki. Nie będzie żadnej przesady w stwierdzeniu, że stanowił on typ „człowieka-instytucji”, „człowieka-organizatora”. Swoje zamierzenia realizował głównie sam, zwłaszcza te „z pierwszego planu”. Pomocnicy, których zresztą bardzo ceniał, zawsze pozostawali „w tle”. Wszystko organizował, ustalał, ale też on i tylko on przyjmował na siebie wszystkie uderzenia, jakich mu nie szczędziło życie. W sporze z Ministerstwem Komunikacji i Ligą Popierania Turystyki był

jak samotny rycerz, którego czekała długa i wyczerpująca walka, którą musiał przegrać mając przeciwko sobie tak potężnych przeciwników. Ale nigdy się nie poddawał, do końca swego życia uważał Studium Turyzmu UJ za jedno z najważniejszych swych osiągnięć. Nawet wrogowie musieli uznać zasługi zarówno samego Leszczyckiego, jak i kierowanego przez niego Studium Turyzmu w tworzeniu podstaw dla badań naukowych nad turystyką w Polsce. Można przypuszczać, że stoczone przed wojną boje o utrzymanie Studium uodporniły go na wiele rzeczy w jego działalności powojennej.

Często zadawaliśmy sobie pytanie, dlaczego Leszczycki porzucił problematykę turystyczną w swych późniejszych badaniach, a zwłaszcza po 1946 roku. Obiegowe stwierdzenie, że zniszczenia wojenne Polski zobowiązywały geografów do zajęcia się pilniejszymi sprawami i w przypadku Leszczyckiego nigdy nie mogło satysfakcjonować. Wydaje się, że częściową odpowiedź można uzyskać badając zachowane materiały archiwalne. Być może było to po prostu zmęczenie tematyką, której znaczenia nie doceniali przedwojenni promineneci o sławnych często nazwiskach. Wprawdzie doprowadził do utworzenia w Instytucie Geografii Uniwersytetu Warszawskiego Pracowni Geografii Turystycznej, którą kierowała zaprzyjaźniona z nim jeszcze z lat krakowskich M. I. Mileska, ale na tym sprawę można byłoby zamknąć. Dopiero będąc już na emeryturze powrócił do geografii turystyki, przynajmniej w sposób sentymentalny. Wyrazem tego były bardzo częste jego wizyty w Instytucie Geografii UJ i prowadzone rozmowy z prof. Jadwigą Warszyńską i z A. Jackowskim. Za te powroty jesteśmy mu bardzo wdzięczni.

5.5.5. Kongresy, konferencje, zjazdy itp

W okresie międzywojennym ośrodek krakowski bardzo aktywnie uczestniczył w rozmaitych imprezach typu kongresowego. Był też organizatorem kilku znaczących zgromadzeń.

Współtwórcy Instytutu, profesorowie Sawicki i Smoleński świetnie rozumieli, że warunkiem rozwoju geografii polskiej, a więc również krakowskiej, są kontakty międzynarodowe. Starali się aktywnie uczestniczyć w spotkaniach, zapewniających takie relacje. Przede wszystkim należy wymienić Kongresy Międzynarodowej Unii Geograficznej. Sawicki uczestniczył w takim zgromadzeniu już w 1913 r., kiedy Kongres odbywał się w Rzymie.

W Kongresie w Kairze w 1925 r. po raz pierwszy uczestniczyła oficjalna delegacja geografów polskich, reprezentująca niepodległe państwo. Z Krakowa obecni byli Sawicki i Smoleński (ryc. 5.168). Obaj wygłosili referaty, które spotkały się z dużym uznaniem. Wystąpienie Sawickiego dotyczyło tematu *Carta dimonstratifa morfogenetica della Polonia*, Smoleńskiego natomiast *Une nouvelle méthode dans la statistique du peuplement mixte*³¹⁸. Sawicki odniósł też sukces osobisty. Oto zrealizowana została jego idea wprowadzenia geografii polskiej na forum międzynarodowe³¹⁹.

Na spotkaniu w 1929 r., które zorganizowano w Berlinie z okazji 100-lecia tamtejszego Towarzystwa Geograficznego Polskę reprezentował Sawicki, w zgromadzeniu w Paryżu w 1931 r. uczestniczył Bogdan Zaborski.

---

³¹⁸ Referaty te ukazały się drukiem w: *Comptes Rendus du Congrès International de Géographie*, Caire 1925–1926.

³¹⁹ S. Leszczycki, *Ludomir Sawicki ...*, dz. cyt., s. 5.

Bardzo duża grupa geografów krakowskich uczestniczyła w XIV Kongresie, który odbył się w dniach 23–31 sierpnia 1934 r. w Warszawie³²⁰ (ryc. 5.169). W Kongresie wzięło udział blisko 700 osób, z których połowę stanowili Polacy. Ośrodek krakowski reprezentowali: Karol Buczek, Franciszek Bujak, Jan Stanisław Bystroń, Konstanty Bzowski, Łucja Bzowska, Tadeusz Czort, Adam Gadomski, Zofia Hołub-Pacewiczowa, Jan Janczyk, Janina Jopkówna, Mieczysław Klimaszewski, Stefan Kreutz, Włodzimierz Kubijowicz, Stanisław Leszczycki, Wanda Leszczycka, Stanisława Niemcówna, Wiktor Ormicki, Maria Ormicka, Władysław Semkowicz, Władysława Semkowiczówna, Michał Siedlecki, Eugenia Smagacz, Jerzy Smoleński, Władysław Szafer, Józef Szaflarski, Antoni Wrzosek³²¹. Wśród członków Komitetu Wykonawczego był Jerzy Smoleński. Wśród „delegacji” krakowskiej zdecydowanie dominowali geografowie, zarówno związani bezpośrednio z Instytutem, jak też dawni absolwenci, zatrudnieni w szkolnictwie oraz studenci geografii. Dość wyrażną grupę stanowili współpracujący z geografiami historycy oraz przyrodnicy. Oprócz aktywnego udziału w samym kongresie (referaty), geografowie krakowscy czynnie pomagali w organizacji wycieczek kongresowych. Jedna z takich wycieczek (A-3) była związana z samym Krakowem oraz Tatrami, druga (B 3,2) z Górnym Śląskiem (ryc. 5.170). Do dnia dzisiejszego cenione są przewodniki kongresowe opracowane przez J. Smoleńskiego oraz W. Ormickiego³²² (ryc. 5.171, 5.172). Warto przy okazji wspomnieć, że przewodnik po Śląsku wywołał ostrą reakcję ze strony niemieckiej. Kwestionowano m. in. publikowaną w tym wydawnictwie mapę etnograficzną tego regionu i wyróżnienie grupy „Bytomczyków” i „Opolan”, uznając to za złośliwość polską wobec faktu, że obie grupy zamieszkiwały wówczas obszar Niemiec. Kwestionowano zasadność stwierdzeń, mówiących o istnieniu ludności polskiej na Śląsku. Zdaniem „życzliwych” nam Niemców w regionie tym występowały jedynie „obszary dwujęzyczne”. Sprzeciw wzbudzała też mapa lingwistyczna, opracowana przez prof. Kazimierza Nitscha³²³. Na szczęście autorzy nie podjęli żadnej dyskusji z tymi antypolskimi stwierdzeniami „uczonych” niemieckich.

Innym ważnym forum międzynarodowym, na którym spotykali się geografowie, były Zjazdy Geografów i Etnografów Słowiańskich. Pierwsze takie zgromadzenie miało miejsce w Pradze w 1924 roku. Z Krakowa uczestniczyli w nim m. in. Stanisław Korbel, Włodzimierz Kubijowicz, Jan Nowak, Ludomir Sawicki, Władysław Szafer. Z inicjatywy Sawickiego Zjazd powołał Międzynarodową Komisję do badań pasterstwa w Karpatach i na Bałkanach.

Następny Zjazd odbył się w dniach 1–11 czerwca 1927 r. w Polsce (ryc. 5.173). Zainaugurowany został w Warszawie, a zakończenie nastąpiło w Krakowie. Komitet Organizacyjny mieścił się w Instytucie Geograficznym UJ. Na jego czele stanął E. Romer, sekretarzem generalnym został L. Sawicki (zastępcą był Jerzy Smoleński), skarbnikiem zaś Walery Goetel.

Cały ciężar organizacji Zjazdu spadł na barki Ludomira Sawickiego. Potwierdził on swój niebywały i nieprzeciętny talent menedżera. Rozmach Zjazdu, zakres przemieszczeń przestrzennych uczestników, stosowane środki transportu sprawiają, że do dzisiaj

---

³²⁰ Przed Kongresem lub po jego zamknięciu odbywały się dłuższe i krótsze wycieczki.

³²¹ *Liste des membres*, 1934, Warszawa, Comité Organisateur du Congrès, s. 26–32.

³²² J. Smoleński, 1934, *Cracovie, Vallée du Dunajec, Haute Tatra*, Kraków, Congrès International de Géographie, Varsovie 1934. Excursion A 3 ; J. Smoleński, W. Ormicki, 1934, *La Silésie Polonaise*, Varsovie, Congrès International de Géographie, Varsovie 1934. Excursion B 3,2.

³²³ Konstanty Bzowski, 1935, *Pokłosie Kongresu Geograficznego (II)*. – „Czasop. Geograf.” T. 13, zes. 2/4, s. 352.

nie można porównać z nim żadnej innej organizowanej w Polsce imprezy geograficznej. Współpracownicy i uczniowie Profesora często później pisali, że na zorganizowanie czegoś podobnego mógł się porwać jedynie „człowiek o tak niezwykłym i wszechstronnym dynamizmie jak Sawicki”³²⁴. Była to impreza, która miała formę okrężnej podróży naukowej po Polsce (ryc. 5.173a). Obrady odbywały się w pociągu, obwozującym uczestników na długiej trasie Dziedzice – Katowice – Poznań – Gdynia – Warszawa – Wilno – Kresy Wschodnie (Polesie, Wołyń) – Krzemieniec – Lwów – Borysław – Zakopane – Kraków – Piotrowice. Posiedzenia plenarne odbywały się w Warszawie, Lwowie i Krakowie, natomiast posiedzenia sekcji w Warszawie, Wilnie, Lwowie i Krakowie. Oprócz konferencji odbywały się również wycieczki (m. in. Górny Śląsk, Gdynia, okolice Wilna, rejon Krzemieńca, okolice Lwowa, Tatry) (ryc. 5.174).

Obrady specjalistyczne odbywały się w ośmiu sekcjach:

1. Kartografia, geofizyka, geodezja, meteorologia, klimatologia, hydrografia – przewodniczący Józef Kreutzinger (szef Wojskowego Instytutu Geograficznego);
2. Geomorfologia i geologia – Jerzy Smoleński, Uniwersytet Jagielloński;
3. Fitogeografia – Bolesław Hryniewiecki, Uniwersytet Warszawski;
4. Zoogeografia – Antoni Jakubski, Uniwersytet Poznański;
5. Geografia człowieka i gospodarstwa – Stanisław Pawłowski, Uniwersytet Poznański;
6. Antropologia, demografia, etnografia, socjologia – Jan Czekanowski, Uniwersytet Lwowski;
7. Geografia regionalna i krajoznawstwo – Henryk Arctowski, Uniwersytet Lwowski;
8. Geografia historyczna i historia geografii – Władysław Semkowicz Uniwersytet Jagielloński (sekretarz Stanisława Niemcówna).

Powołano też komitety lokalne. W Krakowie przewodniczącym takiego komitetu został Jerzy Smoleński, zaś sekretarzem Jan Stanisław Bystron. Biuro Zjazdu urzędowało w Collegium Novum. W auli Collegium Novum miało miejsce uroczyste powitanie i pożegnanie uczestników, odbywały się w niej również obrady plenarne. Obrady sekcyjne zorganizowano w budynkach: Collegium Novum, Kolegium Witkowskiego, Kolegium Fizycznym (obecnie Hugona Kołłątaja), Ogrodzie Botanicznym, Collegium Iuridicum, Collegium Minus oraz w Instytucie Geograficznym przy ul. Grodzkiej (sekcja prowadzona przez prof. Pawłowskiego). Wycieczki w okolice Krakowa prowadzili: Jerzy Smoleński, Jan Nowak (wycieczka geologiczno-geomorfologiczna) oraz Kazimierz Moszyński i Seweryn Udziela (etnograficzna). Wieczorem miało miejsce przedstawienie w teatrze im. J. Słowackiego, a potem odbył się uroczysty raut w salach Teatru Starego. Przed północą nastąpił wyjazd uczestników pociągiem do Dziedzic.

Delegacja polska liczyła około 30 osób, z tego blisko 20 związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim. Z grupy uczestników krakowskich referaty i komunikaty wygłosili m. in.: Ludomir Sawicki, Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki, Włodzimierz Kubijowicz, Stanisława Niemcówna, Maria Mrazek-Dobrowolska, Tadeusz Betleja, Józef Staško, Marian Gotkiewicz, Czesław Leja, Tadeusz Czort, Jan Sarnicki (geografowie), Franciszek Bieda, Stefan Kreutz, Antoni Gawel (geolodzy), Władysław Szafer, Bogumił Pawłowski (botanicy), Karol Buczek, Władysław Semkowicz (historycy). Jako przykład podajemy kilka tytułów: *Pod-*

³²⁴ W. Goetel, 1968, *Człowiek jasnego umysłu i gorącego serca* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki...*, dz. cyt., s. 95.

stawowe mapy antropogeograficzne miast oraz Główne typy życia pasterskiego w Polskich Karpatach fliszowych (W. Kubijowicz), *Sur la construction de cartes d'intensité du relief et leur application à l'analyse morphologique* oraz *Sur l'analyse cartographique de rapports entre les différents composants de la population* (J. Smoleński), *O konieczności oparcia dydaktyki geografii na wynikach badań psychologicznych* oraz *Rola obrazu w nauczaniu geografii* (S. Niemcówna), *Polodowcowe zmiany hydrografii tatrzańskiej oraz Anomalie wyglądu dolin tatrzańskich w związku z przyczynami strukturalnymi* (Adam Gadomski), *W sprawie kartograficznego zobrazowania zjawisk gospodarczych w ich genetycznej zależności* (W. Ormicki), *Atlas jezior tatrzańskich Monte Soira, kulminacja Erytrei włoskiej oraz Osadnictwo na wschodnich Kresach Polski* (L. Sawicki), *Życie pasterskie w Tatrach* (Z. Pacewiczowa), *O historyczne podstawy antropogeografii* (M. Mrazek-Dobrowolska). Opracowano specjalny *Przewodnik Kongresowy*³²⁵, którego wartość merytoryczną można uznać za nieprzemijającą. Z geografów krakowskich w opracowaniu tego wydawnictwa udział wzięli: W. Kubijowicz, Z. Pacewiczowa, L. Sawicki i J. Smoleński. Redaktorem całości był Sawicki.

Kolejny Zjazd Geografów i Etnografów Słowiańskich odbył się w 1930 r. w Belgradzie. Oficjalnymi delegatami Uniwersytetu byli Jerzy Smoleński oraz Jan Stanisław Bystroń, ponadto uczestniczyli w nim m. in. Stanisława Niemcówna, Włodzimierz Kubijowicz, Wiktor Ormicki, Witold Pawlik i Władysław Semkowicz. Smoleński w swoim wystąpieniu omówił badania geograficzne prowadzone w Tatrach. Ostatni przed wojną Zjazd odbył się w 1936 r. w Sofii. Referaty wygłosili na nim m.in. Mieczysław Klimaszewski, Stanisław Leszczycki oraz Józef Szaflarski³²⁶.

Poszczególne osoby uczestniczyły również w specjalistycznych konferencjach międzynarodowych. Najczęściej wyjeżdżał Smoleński. Uczestniczył on m. in. w pierwszych dwóch Międzynarodowych Kongresach Ochrony Przyrody, które odbyły się w Paryżu w latach 1923 i 1931. Podczas tego ostatniego przedstawił referat dotyczący istotnego problemu ochrony krajobrazu (*La protection du paysage en Pologne*). Było to jedno z pierwszych wystąpień przedstawicieli Polski na forum międzynarodowym, dotyczące problemów ochrony środowiska w naszym kraju. Ponadto brał także udział w spotkaniach hydrologicznych państw bałtyckich, posiedzeniu Komisji Bałtyckich Geodetów (1933), Kongresie Demograficznym w Paryżu (1936, reprezentował Rząd RP)³²⁷ oraz w zebraniach Komisji Badań Ludnościowych Ligi Narodów. Wiktor Ormicki był w 1937 r. uczestnikiem Międzynarodowego Kongresu Ludnościowego w Paryżu, zaś w 1939 r. brał udział w Międzynarodowym Kongresie Rolnictwa Tropikalnego w Libii.

Instytut był również aktywnym uczestnikiem lub organizatorem kilku odbywających się w Krakowie konferencji krajowych o tematyce geograficznej. Materiały z tych spotkań na trwałe weszły do dorobku polskiej geografii.

W dniach 9–11 kwietnia 1922 r. odbył się w Krakowie Zjazd Geografów, organizowany przez Krakowski Oddział Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych. Obrady odbywały się w Sali posiedzeń Senatu UJ, a uczestniczyło w nich kilkudziesięciu

---

³²⁵ L. Sawicki (red.), 1927, *Przewodnik kongresowy II. Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce 1927 roku*, Kraków. Wydawnictwo ukazało się w polskiej i francuskiej wersji językowej.

³²⁶ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 520–521.

³²⁷ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt. s. 521; Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego UJ w r. akad. 1936/1937. Arch. UJ, sygn. WF II 49.

geografów z całej Polski. Reprezentowali oni środowisko nauczycieli szkół średnich oraz pracowników ośrodków uniwersyteckich. Obecni byli przedstawiciele władz rządowych (Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Spraw Wojskowych), Akademii Umiejętności, Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz Polskiego Towarzystwa Geologicznego.

Głównym celem spotkania była sprawa podziału ziem polskich na naturalne krainy geograficzne i wybór nazw dla tych krain (ryc. 5.175), a także ujednoczenie słownictwa geograficznego stosowanego w szkolnictwie (ryc. 5.176, 5.177). Podstawowe referaty wygłosili Stanisław Pawłowski *Krainy geograficzne Polski, ich podział i nazwy* oraz Jerzy Smoleński *Słownictwo w zakresie geografii fizycznej. Ze względu na rangę i specyfikę referowanej problematyki, wymienione opracowania miały swoich koreferentów, odpowiednio Ludomira Sawickiego oraz Stanisławę Niemcównę. Obok referentów i koreferentów w Zjeździe uczestniczyli m. in. Antoni Bolesław Dobrowolski, Jan Czekanowski, Stanisław Lencewicz, Bolesław Olszewicz, Edward Maliszewski, językoznawca Kazimierz Nitsch, geolodzy Jan Nowak, Wiktor Kuźniar, Wojciech Rogala. Temperatura obrad była bardzo wysoka, a posiedzenia trwały kilkanaście godzin dziennie. Efektem Zjazdu było ustalenie nazw dla około 800 najważniejszych pojęć geograficznych i nauk pomocniczych*³²⁸.

Innym ważnym wydarzeniem w Krakowie był Pierwszy Zjazd Fizjografów Polskich, który odbył się w dniach 3–5 stycznia 1924 roku (ryc. 5.178). Został on zwołany staraniem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności oraz Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika we Lwowie. W godzinach przedpołudniowych odbywały się posiedzenia sekcji, natomiast po południu obrady miały charakter plenarny. Jedną z powołanych sekcji była związana z geografją. Jej przewodniczącym został Ludomir Sawicki, sekretarzem Stanisław Korbel, natomiast Jerzemu Smoleńskiemu powierzono misję referowania na posiedzeniu plenarnym wyników prac sekcji geograficznej oraz podjęte uchwały.

Uchwały i wnioski sekcji były dość liczne i dotyczyły bardzo zróżnicowanych problemów: od prowadzenia badań szczegółowych nad konkretnymi problemami do polityki rządowej w zakresie finansowania prac geograficznych. W naszej ocenie najbardziej istotne wnioski zaprezentowano w ostatniej części „Protokołu obrad sekcji”:

- „1. W Komitetach naukowych fizjograficznych tworzonych dla wszechstronnego zbadania poszczególnych części Polski należy zastrzec współudział geografom.
2. Domagać się od Rządu, by w możliwie bliskiej przyszłości przeprowadził reformę nauczania geografii w szkołach średnich w kierunku uzupełnienia jej w programie klas wyższych, w przepisach egzam[inów] matur[alnych] i to, ze względu na przyrodniczy i humanistyczny charakter tej nauki, we wszystkich typach szkół średnich.
3. Dążyć do utworzenia w łonie Pol[skiej] Akademii Um[iejętności] odrębnej, międzywydziałowej Komisji Geograficznej z organizacją, dostosowaną do przyszłego ustroju Komisji Fizjogr[aficznej], poruczając poczynienie przygotowawczych kroków prof. Siedleckiemu i Sawickiemu.
4. Zaaapelować do wszystkich fizjografów, by stosowali terminologię regionalną Polski, uchwaloną na Zjeździe Geogr. w Krakowie 1922 r.”³²⁹.

³²⁸ Zob. J. Smoleński, 1923, *Sprawozdanie ze Zjazdu geografów w Krakowie w dn. 9–11 kwietnia 1922 r.* – „Czasop. Geograf.”, T. 1, nr 2/3, s. 12–17.

³²⁹ Jan Stach (red.), 1924, *Pierwszy Zjazd Fizjografów Polskich w Krakowie*, Kraków, s. 17–18.

W drugim dniu obrad plenarnych, 4 stycznia, dyskusja toczyła się wokół referatu *Terytoria pracy fizjograficznej na obszarze Polski*, wygłoszonego przez Jerzego Smoleńskiego³³⁰. Jeden ze zgłoszonych wniosków został zrealizowany dość prędko. W lipcu tego samego roku przy Polskiej Akademii Umiejętności powstała Międzywydziałowa Komisja Geograficzna, którą współtworzył – obok Eugeniusza Romera i Michała Siedleckiego – Ludomir Sawicki.

Duże znaczenie dla integracji środowiska miały Zjazdy Koleżeńskie Geografów Krakowskich. Brali w nich udział pracownicy, absolwenci, studenci i współpracownicy Instytutu Geograficznego UJ. Organizatorami był Instytut oraz Oddział Krakowski PTG. Mimo, że w nazwie posiadały przymiotnik „krakowskie”, ich zasięg był ogólnopolski. Uczestniczyli w nich bowiem również przedstawiciele innych ośrodków geograficznych.

Pierwszy Zjazd odbył się w dniach 2–3 lutego 1928 roku (ryc. 5.179). Okazją była 10. rocznica powstania Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego. W skład Komitetu Organizacyjnego wchodziły następujące osoby: Tadeusz Betleja (naucz. gimn., Katowice), Konstanty Bzowski (wizytator Kuratorium, Kraków), Maria Dobrowolska (naucz. gimn., Kraków), Włodzimierz Kubijowicz (naucz. gimn., Kraków), Stanisław Leszczycki (przedstawiciel Koła Geografów), Stanisława Niemcówna (naucz. gimn., Kraków), Wiktor Ormicki (asyst., Inst. Geogr. UJ), Wirgil Pruszyński (Zarząd Oddz. Krak. PTG), Ludwik Ręgorowicz (Wydz. Oświecenia Woj. Śląskiego), Ludomir Sawicki (prof. Inst. Geogr. UJ), Jerzy Smoleński (prof. Inst. Geogr. UJ).

W Zjeździe uczestniczyły ogółem 242 osoby, z których 36% pochodziło z samego Krakowa. Wśród nich dominowali stanowili nauczyciele – blisko 65% ogółu. Swoje delegacje wysłały na Zjazd następujące organizacje³³¹:

- Polskie Towarzystwo Geograficzne w Warszawie, reprezentowane przez Władysława Massalskiego (przewodniczący), Jerzego Lotha i Pawła Ordyńskiego (sekretarze) oraz Stanisława Lencewicza (redaktor wydawnictw);
- Towarzystwo Geograficzne we Lwowie w osobach Eugeniusza Romera (prezes) oraz Józefa Wąsowicza, Augusta Zierhoffera i Teofila Szumańskiego;
- Towarzystwo Geograficzne w Poznaniu – Stanisław Pawłowski (prezes);
- Towarzystwo Polskich Przyrodników im. Kopernika w Krakowie – Stefan Kreutz (prezes);
- Polskie Towarzystwo Geologiczne w Krakowie – Jan Nowak;
- Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Krakowie – Seweryn Udziela;
- Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych w Krakowie;
- Związek Turystyczny w Krakowie;
- Koło Słuchaczy Geografii na Uniwersytecie Warszawskim – Antoni Kudławiec, Wiesława Richling;
- Koło Słuchaczy Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego – Stanisław Leszczycki;
- Koło Słuchaczy Geografii Uniwersytetu we Lwowie – Michał Janiszewski.

W pierwszej części obrad, które odbywały się w nowym budynku Instytutu Geograficznego przy ul. Grodzkiej 64, referaty wprowadzające wygłosili: Jerzy Smoleński *Rozwój i stan naukowej pracy geograficznej w ośrodku krakowskim* oraz Stanisława Niemcówna *Kraków jako ośrodek pracy metodyczno-dydaktycznej w zakresie geografii* (ryc. 5.180, 5.181).

---

³³⁰ Streszczenie referatu zob. J. Stach (red.), *Pierwszy Zjazd Fizjografów ...*, dz. cyt., s. 28–29.

³³¹ Wykaz ten wskazuje na ówczesne rozbieżności w ruchu geograficznym w Polsce.

Zjazdowi towarzyszyła wystawa, której głównymi twórcami byli: Wiktor Ormicki, Antonina Gawlikówna, Czesław Leja, Zbigniew Mossoczy oraz Zdzisław Simche (ryc. 5.182). Ekspozycja była podzielona na cztery sekcje: kartograficzną, przyrządów i modeli, książek oraz czasopism geograficznych. Wystawa cieszyła się wielkim zainteresowaniem. Była czynna przez dwa tygodnie, a zwiedziło ją ponad 3 tys. osób. Wśród zwiedzających większość stanowili uczestnicy wycieczek szkolnych, a przewodnikami po ekspozycji byli studenci geografii.

Wieczorem pierwszego dnia w auli Collegium Novum miało miejsce uroczyste posiedzenie, związane z Jubileuszem Krakowskiego Oddziału PTG. Wzięło w nim udział kilkaset osób, w tym wielu gości oficjalnych. Na zakończenie referat *Polska akcja ekspedycyjna* wygłosił Ludomir Sawicki. Cała uroczystość, łącznie z referatem Sawickiego, była transmitowana przez Polskie Radio.

Chcielibyśmy zwrócić uwagę Czytelnika na jeszcze jeden w tym dniu punkt programu Zjazdu (ryc. 5.183), obecnie raczej rzadko spotykany, w każdym razie w Polsce. Otóż między godziną 17 a 19 gości zamiejscowych oraz organizatorów (łącznie 90 osób) podejmował u siebie w domu dyrektor Instytutu Ludomir Sawicki. W programie Zjazdu punkt ten nazwano „Herbatką u profesorostwa Sawickich, Dębniki, ul. Barska 41”.

Drugi dzień Zjazdu był poświęcony czterem lekcjom pokazowym w szkołach podstawowych (powszechnych) i średnich. Uczestnicy wzięli też udział we wzorowej wycieczce szkolnej na Wawel, którą prowadziła Stanisława Niemcówna. Do godzin wieczornych trwała w Instytucie dyskusja, związana z przeprowadzonymi lekcjami pokazowymi. Ważnym osiągnięciem Zjazdu było utworzenie w Krakowie Poradni Geograficznej, którą przez wiele lat kierowała Maria Dobrowolska. Oprócz działalności informacyjnej Poradnia przygotowywała również materiały metodyczno-bibliograficzne, dotyczące aktualnych zagadnień badawczych. Proponowała też tematy geograficzne przeznaczone do pracy w szkolnych kołach krajoznawczych, geograficznych i przyrodniczych³³².

W ostatnim dniu część zjazdowiczów (około 70 osób) uczestniczyła w wycieczce na Górny Śląsk, którą prowadzili Ludomir Sawicki oraz Tadeusz Betleja³³³.

Zjazd był jedną z ostatnich tak wielkich imprez geograficznych w Polsce, w której uczestniczył przed śmiercią Ludomir Sawicki. W jakimś sensie było to nieuświadomione jeszcze przez uczestników jego pożegnanie z geografami polskimi, a zwłaszcza krakowskimi. Dlatego słowa Sawickiego, które zamieścił we wstępie do okolicznościowego wydawnictwa pozjazdowego można częściowo potraktować jako część testamentu Profesora:

„Pierwszy Zjazd Koleżeński Geografów Krakowskich zadokumentował przez liczny udział, owocne swe obrady i ciepły nastrój, który stworzył, potrzebę częstego gromadzenia się w Polsce wszystkich, którym dobro i rozwój nauk geograficznych leży na sercu. Niemniej jasno wystąpiła konieczność intensywniejszej niżeli dotąd rozbudowy organizacji geografii w Polsce, której owocem byłoby pogłębienie i rozpowszechnienie pracy naukowej, jak niemniej dźwignięcie i zharmonizowanie pracy pedagogicznej [...]”³³⁴.

³³² „Wiad. Geograf.” 1932, nr 2, s. 31.

³³³ Informację o Zjeździe oparto na: S. Korbel (red.), 1928, *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków.

³³⁴ L. Sawicki, 1928, [Słowo wstępne] [w:] S. Korbel (red.), *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego ...*, dz. cyt., s. 3.

Drugi Zjazd Koleżeński Geografów Krakowskich odbył się w dniach 3 i 4 lutego 1939 r. w Instytucie Geograficznym UJ (ryc. 5.184). Był on pomyślany jako swego rodzaju hołd, złożony pamięci Ludomira Sawickiego. Punktem kulminacyjnym było odsłonięcie w dniu 3 lutego w hallu Instytutu tablicy pamiątkowej, poświęconej temu wybitnemu uczonemu (ryc. 5.185, 5.185a, 5.185b) oraz złożenie wieńca na Jego grobie na Cmentarzu Rakowickim. Podczas Zjazdu obradowała Komisja Uczczenia Pamięci Ludomira Sawickiego.

Wykład inauguracyjny *Społeczna rola geografii* wygłosił Jerzy Smoleński. W części naukowej zaprezentowano wykłady obrazujące dorobek poszczególnych dziedzin geografii w latach 1929–1938: kartografii (Józef Szaflarski), geografii fizycznej (Mieczysław Klimaszewski), antropogeografii (Stanisław Leszczycki), geografii historycznej (Karol Buczek), problemów dydaktycznych w nauczaniu geografii (Tadeusz Czort). Ponadto w Sali Seminaryjnej zorganizowano wystawę, ilustrującą dorobek naukowy Instytutu w latach 1929–1938. Zjazd nie miał już takiego rozmachu jak poprzednie zgromadzenie. Zapewne wpłynęły na to wyraźnie odczuwalne już wówczas niepokoje, związane z sytuacją międzynarodową i bezpośrednim zagrożeniem Polski.

Obradom naukowym towarzyszyły lekcje praktyczne w krakowskich szkołach średnich. Były one prowadzone w klasach gimnazjalnych (I–IV) oraz w różnych klasach szkół zawodowych (kupieckich, handlowych itp.). W większości były to lekcje z geografii regionalnej, poświęcone konkretnym krajom. Zajęć problemowych było niewiele. Prowadzili je: Irena Ormicka (*Gęstość zaludnienia*, I klasa, gimnazjum kupieckie), Rodion Mochnacki (*Stosunek produkcji rolnej Polski do potrzeb kraju i jej znaczenie dla obronności kraju*, I klasa, liceum handlowe), Jadwiga Klimaszewska (*Przemysł tkacki w Polsce*, III klasa, żeńskie gimnazjum zawodowe).

Niemal w przededniu wybuchu II. wojny światowej, w dniach 28–30 maja 1939 r., odbył się w Krakowie VIII Zjazd Nauczycieli Geografii. Głównym organizatorem było Zrzeszenie Polskich Nauczycieli Geografii przy współdziałaniu Krakowskiego Oddziału PTG oraz Instytutu Geograficznego UJ. Obowiązki gospodarza Zjazdu pełnił Jerzy Smoleński. Bardzo wyraźnie wyczuwało się już stan zagrożenia, nie może więc dziwić, że tematem przewodnim obrad była *Geografia a obronność Państwa*. Referat taki wygłosił prezes Zrzeszenia Stanisław Pawłowski. Wystąpienie to wzbudziło szerokie zainteresowanie mediów, obszernie streścił je „Ilustrowany Kurier Codzienny”. Uważa się, że był to jeden z najpiękniejszych odczytów Pawłowskiego³³⁵. Drugi wykład dotyczący Śląska Cieszyńskiego przedstawił Antoni Wrzosek. Były to jedyne referaty, resztę czasu zajęły uczestnikom obrady w sekcjach, zajęcia praktyczne oraz wycieczki. Dużo zajęć wiązało się z terenoznawstwem i kartografią³³⁶.

Przemówienia na Zjeździe były zapewne ostatnimi publicznymi wystąpieniami i ostatnimi spotkaniami z geografami polskimi Jerzego Smoleńskiego i Stanisława Pawłowskiego. Wkrótce wybuchła wojna, która im obu przyniosła męczeńską śmierć (ryc. 5.185c, 5.185d).

Wspomnieliśmy jedynie o wybranych imprezach naukowych, w których uczestniczyli geografowie krakowscy, lub które organizował Instytut. Nie sposób wymienić wszyst-

---

³³⁵ J. Czyżewski, 1968 *Z dziejów Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii* [w:] R. Biesiada (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, Warszawa, s. 95.

³³⁶ „Czasop. Geograf.” 1939, T. 17, zesz. 1, s. 79–80; J. Czyżewski, *Z dziejów Zrzeszenia ...*, dz. cyt., s. 94–96.

kich, zresztą nie było to celem naszej pracy. Pragnęliśmy zwrócić uwagę tylko na te zgromadzenia, które były najbardziej znaczące dla rozwoju i prestiżu geografii krakowskiej.

Z innych podobnych wydarzeń pragniemy jeszcze tylko zwrócić uwagę na duże zaangażowanie Instytutu w organizację tzw. Konferencji Tatrzańskich, zainicjowanych przez Krakowski Oddział PTG. Odbyły się one w dniach 4–5 maja 1929 r. w Instytucie, a poświęcone były dyskusji nad potrzebami badań naukowych w Tatrach i na Podtatrzu. Przewodniczył im Jerzy Smoleński. Sporo geografów uczestniczyło w zorganizowanym w 1930 r. w Krakowie zjeździe upamiętniającym zaślubiny Polski z morzem (ryc. 5.185e) nt. ochrony przyrody. Podczas obrad Smoleński przedstawił referat, w którym zaproponował ochronę doliny Dniestru i utworzenie transgranicznego parku narodowego, obejmującego tereny Polski, Rumunii oraz Czechosłowacji. Wreszcie pracownicy Instytutu brali udział w Naukowym Zjeździe Karpackim, jaki odbył się w Krakowie w dniach 30–31 października 1938 r. Poświęcony był przede wszystkim Karpatom Środkowym i Wschodnim. Jeden z referatów wprowadzających do dyskusji wygłosił Smoleński (*Zróżnicowanie ludności Karpat polskich i tendencje zmian*), o problemach demograficznych mówił również Ormicki (ryc. 5.185f).

5.6. Dydaktyka

Dydaktyka – obok działalności naukowej – zawsze stanowiła podstawowy filar działalności Uniwersytetu. W początkowym okresie przedmioty geograficzne stanowiły wyłącznie uzupełnienie innych studiów, przede wszystkim historycznych. Pomimo, że geografii traktowano jako przedmiot poboczny, to trudno jednak nie docenić jej roli zarówno w wykształceniu ogólnym adeptów Uniwersytetu, jak i kształtowaniu ich postaw obywatelskich i patriotycznych. Przekazywanie treści geograficznych, zwłaszcza z zakresu geografii ziem polskich w okresie niewoli narodowej i braku polskiej państwowości, miało nie tylko walor poznawczy, ale i głęboki walor wychowawczy. Wielkie zasługi na tym polu położył Wincenty Pol. Zapoczątkowane przez niego wycieczki, przede wszystkim w Tatry, były dla młodzieży wspaniałą lekcją historii, geografii i umiłowania ziemi ojczystej. Tradycje te kontynuowało wielu kolejnych geografów, zarówno w latach zaborów, jak i w odrodzonej Polsce. Zanim przejdziemy do omówienia dydaktyki i systemu studiów w okresie międzywojennym, warto kilka zdań poświęcić nauczaniu geografii w okresach wcześniejszych: bezpośrednio po utworzeniu katedry geografii w 1849 r. i po jej reaktywowaniu w 1877 roku.

Wykłady Wincentego Pola cieszyły się dużą popularnością i zainteresowaniem ze strony studentów. Były nienagannie przygotowane pod względem merytorycznym i metodycznym, z wykorzystaniem własnoręcznie przygotowanych pomocy dydaktycznych, takich jak mapy czy wykresy. Sam Pol był doskonałym mówcą, jak odnotowali potomni prowadził zajęcia „w stylu nadzwyczaj żywym i opisowym”. Był też wielkim patriotą, dlatego w miarę możliwości nauczał geografii ziem polskich, włączając te treści w zakres prowadzonych przez siebie przedmiotów. Wszystko to, łącznie ze sławą Pola jako poety, decydowało o tym, że na jego wykłady bardzo licznie przychodzili młodzi ludzie, także spoza Uniwersytetu. Zakres tematyczny zajęć był wyjątkowo bogaty, obejmował zagadnienia z geografii ogólnej, historycznej, fizycznej (oceanografia), a szczególnie z geografii społeczno-ekonomicznej. Pol wykraczał poza ścisłe ramy geografii, niektóre wykłady miały charakter interdyscyplinarny z pogranicza geografii, historii i etnografii.

Na podkreślenie zasługuje jeszcze ten fakt, że w latach 1849–1853 Pol prowadził 13 różnych wykładów, przy czym w każdym roku wprowadzał nowe. W roku akademickim 1851/52 uruchomił specjalny kurs z geografii fizycznej dla nauczycieli. Z kolei dla słuchaczy Wydziału Teologicznego wykładał geografję Ziemi Świętej, połączoną z historią i etnografią Bliskiego Wschodu. W jego tygodniowym grafiku mieściło się od 5 do 9 godzin wykładów. Do tego dochodziły wspomniane już wycieczki terenowe, głównie w okolice Krakowa i w Tatrzy. Uczestniczyło w nich zazwyczaj blisko sto osób. Jak duża była to liczba może świadczyć fakt, że wszystkich studentów na Uniwersytecie było wówczas około dwustu pięćdziesięciu. Trudno zatem nie uznać Pola za wspaniałego dydaktyka i nauczyciela, w pełni zaangażowanego w wychowanie młodego pokolenia. Geografowie z pewnością mogą i powinni być dumni z tego, że właśnie taki człowiek zapoczątkował erę nowożytnej polskiej geografii.

Po wznowieniu katedry geografii w 1877 r. zajęcia z tej dyscypliny były już prowadzone systematycznie, właściwie aż do czasów obecnych. Jednak do 1922 r. nie miały one charakteru jednolitych studiów geograficznych. Studenci mogli indywidualnie wybierać poszczególne przedmioty w ramach proponowanych przez wydział, realizując własny program studiów. W odpowiednich formularzach, t.zw. rodowodach, wpisywano wybrane zajęcia. Katedra geografii funkcjonowała w ramach Wydziału Filozoficznego, na którym studia miały na celu przede wszystkim ogólne wykształcenie uniwersyteckie, a nie przygotowanie do pracy zawodowej. Studia trwały cztery lata. Studenci zazwyczaj wybierali jeden kierunek jako przedmiot główny i dodatkowe przedmioty pomocnicze. Geografję traktowano na ogół jako przedmiot pomocniczy, propedeutyczny, głównie historii. Takie stanowisko podzielał kierujący katedrą geografii Franciszek Czerny–Schwarzenberg. Jego podejście można tłumaczyć tym, że z wykształcenia był historykiem, a dopiero habilitował się w dziedzinie geografii. W *Spisach wykładów* wydawanych przez Uniwersytet do 1921 r. geografję łączono z historią. Później znalazła się ona, jako samodzielna dyscyplina, w grupie nauk matematyczno-przyrodniczych.

Do 1910 r. wszystkie kursy z przedmiotów geograficznych prowadził Czerny-Schwarzenberg. Tematyka zajęć – jak u Pola – była bogata i różnorodna, jednak wykładowcy zabrakło talentu pedagogicznego i charyzmy poprzednika. Poważnym zarzutem stawianym Czernemu było też pomijanie w tematyce wykładów treści związanych z geografją ziem polskich, o czym była już mowa w rozdziale 4. W wykładach brało udział od kilkunastu do kilkudziesięciu słuchaczy, przeciętnie około 50 osób. Czerny zaproponował najpierw trzyletni, a od 1902 r. czteroletni kurs geografii. W pierwszym roku realizowano geografję fizyczną, historię geografii i geografję Afryki. Drugi obejmował etnografię z elementami antropologii, geografję handlową i geografję Austro-Węgier. Trzeci poświęcono na nauczanie geografii regionalnej państw Europy i pozostałych kontynentów. W 1889 r. Czerny wprowadził konwersatoria geograficzne oraz ćwiczenia geograficzne. W ramach ćwiczeń studenci przygotowywali referaty i pisali prace seminaryjne w oparciu o własne badania. Po zmianach w 1902 r. rozszerzono liczbę wykładów z geografii fizycznej i etnografii. Niestety w ówczesnym programie studiowania zabrakło wycieczek geograficznych. W tym czasie studia kończyły się absolutorium, przyznawanym na podstawie określonej liczby wysłuchanych wykładów, bez stopnia naukowego. Absolwent nabywał jedynie prawo nauczania w gimnazjum w randze suplementa. Zainteresowani mogli też zdawać egzamin nauczycielski pozwalający pracować w liceum, lub podjąć starania o nadanie stopnia naukowego doktora. Egzamin nauczycielski był egzaminem trudnym, składającym się z kilku etapów. Po uzyskaniu absolutorium kandydata czekało odbycie praktyki szkolnej. Po jej ukończeniu rozpoczynał się właściwy egzamin, obejmujący dwie części: ustną

i pisemną, z przedmiotu głównego i pobocznego³³⁷. Zdający geografię, jako drugi przedmiot zazwyczaj wybierali historię, traktowaną na ogół jako przedmiot główny. Na mocy nowych przepisów z 1899 r. rozprawa doktorska mogła być opracowana jedynie z przedmiotów reprezentowanych na Wydziale Filozoficznym przez co najmniej jedną katedrę. Adept musiał też zdać dwugodzinny egzamin z dwóch przedmiotów, dotyczących pracy doktorskiej oraz jednogodzinny egzamin z filozofii.

W 1910 r. pracę dydaktyczną w Instytucie Geografii rozpoczęli świeżo habilitowani doktorzy: Ludomir Sawicki i Jerzy Smoleński. Ich wielka pasja geograficzna (zwłaszcza Sawickiego), zaangażowanie w pracę dydaktyczną oraz rozległe zainteresowania wkrótce przyniosły widoczne efekty w postaci ożywienia geografii i większego zainteresowania braci studenckiej tą dyscypliną. Na potwierdzenie tych słów przytoczmy fragment *Sprawozdania z działalności Koła Geografów za lata 1916–1920*: „Rok 1910/11 był rokiem przełomowym dla geografii na Uniw. Jagiellońskim. Wykłady tego przedmiotu objął prof. Sawicki. Młody profesor, pełen zapału i miłości dla swego przedmiotu, wyrwał go z dotychczasowego zastoju. Odtąd zaczęło się inne życie, zapał i pracowitość profesora zaczęły się udzielać słuchaczom, którzy go otaczali [...]. Profesor Sawicki otwierał nam oczy na różne działy geografii, u nas w Polsce jeszcze nie opracowane, które czekały na młodych, chętnych do pracy ludzi...”³³⁸.

W półroczu zimowym 1911/12 prof. Sawicki prowadził cztery kursy: antropogeografię w ramach ogólnej geografii, rozwój i stan badań pedologicznych w Polsce, Arktykę i Antarktydę oraz konwersatorium geograficzne. Po przejściu Czernego na emeryturę w 1916 r. Sawicki i Smoleński przejęli całość zajęć dydaktycznych. W 1921 r. uruchomiono drugie seminarium, tym razem z geografii fizycznej, prowadzone przez Smoleńskiego (ryc. 5.186).

Odzyskanie niepodległości w 1918 r. wywarło wpływ także na zmiany w szkolnictwie wyższym. Środowisko naukowe Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego domagać się reformy i ujednoczenia programów studiów, tak aby były one porównywalne w skali kraju. Postulowano także wprowadzenie magisterium w miejsce absolutorium. Jednak ze względu na trwającą wciąż wojnę i trudną sytuację polityczną, a przede wszystkim ze względu na realną możliwość odrodzenia państwa polskiego po ponad stuletniej niewoli, władze Uniwersytetu zdecydowały się zawiesić zajęcia w drugim półroczu 1918 roku. Dzięki temu młodzież mogła wziąć aktywny udział w walce zbrojnej, bez uszczerbku dla własnej edukacji. Zajęcia wznowiono w marcu 1919 roku. Zgodnie z zaleceniem Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego nastąpiła wówczas zmiana w organizacji studiów, zamiast dwóch semestrów letniego i zimowego wprowadzono trzy trymestry nauki.

Okres międzywojenny był bardzo istotny dla krakowskiej geografii. Wtedy bowiem usamodzielniała się ona jako kierunek studiów i przedmiot nauczania. W 1921 r. w *Spisie wykładów* po raz pierwszy zamieszczono *Wskazówki dla studiujących geografię*, chociaż inne dyscypliny na Wydziale Filozoficznym wydawały takie informacje już znacznie wcześniej, jeszcze w czasach austriackich. *Wskazówki* miały na celu pewne ukierunkowanie studentów i zarysowanie przynajmniej ogólnego programu studiów w ramach danej dys-

³³⁷ U. Perkowska, 1997, *Studentki geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1896–1939*, „Czasopismo Geograficzne”, T. LXVIII zes., 2, s.132.

³³⁸ A. Bocheńska, 1920, *Sprawozdanie z działalności Koła Geografów*, [w:] *I. Sprawozdanie Naukowe Koła Geografów Śl. U.J. 1920*, J. Męciński (red.), Kraków, s. 5.

cypliny naukowej. Geografom zalecano na początku studiów uczęszczanie na proseminarium, które było warunkiem wstępnym uczestnictwa w seminarium oraz na ćwiczenia kartograficzne. Wskazane było również wysłuchanie wykładów z poszczególnych działów geografii ogólnej i nauk pomocniczych, wśród których wymieniono: geologię, geodezję, etnografię i antropologię. Dla uczestników seminarium z geografii fizycznej obowiązkowe były wykłady i ćwiczenia z geologii³³⁹.

Na początku lat 20. w wykładach odbywających się już w budynku Starego Arsenалу na Grodzkiej 64, uczestniczyło około 150 osób, w proseminarium brało udział około 80 studentów i po 25 w każdym z seminariów. W 1926 r. Instytut Geografii liczył 500 słuchaczy, z czego 70 na ostatnim roku studiów. Było też kilkunastu doktorantów. Wykłady były prowadzone na wysokim poziomie, zgodnie z najnowszymi standardami naukowymi. Jak zauważa Jan Flis³⁴⁰ nowożytnie pojęte wykłady geografii zapoczątkował Smoleński. Zawsze odnosił się on do studentów bardzo życzliwie, traktując ich jak swych młodszych kolegów i współpracowników.

Opracowany program studiów pozwalał przyszłym adeptom geografii na wybór określonych wykładów z geografii ogólnej i regionalnej w ramach zajęć oferowanych w danym roku akademickim i ogłaszanych co roku w *Spisie wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Przegląd tematyki wykładów prowadzonych w okresie międzywojennym pozwala zauważyć, że zazwyczaj co roku wprowadzano nowy zestaw kursów (tab. 1). Tylko nieliczne powtarzały się w kolejnych latach. Co ciekawe, żaden wykład geograficzny nie był powtarzany systematycznie w całym omawianym okresie. Czasami kolejne wykłady stanowiły swoiste uzupełnienie i dopełnienie poprzednich, przykładowo po wykładzie z geografii fizycznej Włoch realizowano zajęcia z antropogeografii tego kraju. W ramach kształcenia ogólnogeograficznego znalazły się następujące kursy: geografia astronomiczna, geografia osadnictwa, komunikacji, geografia gospodarcza, polityczna oraz morfologia powierzchni Ziemi (ryc. 5.187, 5.188)

Tak duża zmienność kursów z pewnością wymagała ogromnej pracy ze strony nauczycieli akademickich, a należy pamiętać, że do lat 30. zajęcia z zakresu geografii ogólnej i regionalnej prowadzili tylko Sawicki i Smoleński. Później grono wykładowców powiększyli: Witold Ormicki, Bogdan Zaborski, Stanisław Srokowski, Włodzimierz Kubijowicz, Władysław Semkowicz, Józef Szaflarski, Mieczysław Klimaszewski i Stanisław Leszczycki. Podejmowana tematyka była bardzo różnorodna, ta sama osoba często prowadziła kursy zarówno z geografii fizycznej jak i ekonomicznej. Przykładowo wśród przedmiotów wykładanych przez Sawickiego znalazły się: Klimaty Ziemi, Europa nadatlantycka, Świat sino-malajski, Geografia fizyczna ziem polskich oraz szereg wykładów z antropogeografii różnych krajów i regionów (Polski, Włoch, Ameryki Południowej). Sawicki wykładał też geografiię gospodarczą i geografiię komunikacji. Większość wykładów Smoleńskiego dotyczyła problematyki geomorfologicznej i hydrologicznej (Morfologia powierzchni Ziemi, Potamologia, Oceanografia, Geografia fizyczna pustyń), ale uczył on także geografii politycznej i rzutów kartograficznych. Ormicki koncentrował się bardziej na zagadnieniach z geografii ekonomicznej, prowadził wykłady m.in. z geografii gospodarczej i demografii.

---

³³⁹ Wskazówki dla studiujących geografii zamieszczone w *Spisach wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego* w latach 1922–1925.

³⁴⁰ J. Flis, 1988, *Jerzy Smoleński- uczoney i wychowawca*, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, Seria II, Historia nauk ścisłych i przyrodniczych, z. 1, s. 12, 20.

Zainteresowania naukowe Kubijowicza znalazły wyraźne odzwierciedlenie w jego zajęciach dydaktycznych, dotyczących głównie Ukrainy i Karpat Wschodnich. Wymieńmy tutaj takie wykłady jak: Antropogeografia Karpat Wschodnich, Antropogeografia Podkarpackiej Rusi w Czechosłowacji, Rozmieszczenie ludności w ZSRR czy Ukraińska emigracja w Azji i Ameryce. Z problematyką geografii historycznej zapoznawał studentów Semkowicz. W 1936 r. Leszczycki wprowadził nowatorską w owych czasach geografię turystyki. Należy podkreślić, że ośrodek krakowski był pierwszym w Polsce i jedynym przed wojną, na którym wykładano tę nową dyscyplinę. W kolejnych latach oferta przedmiotów związanych z geografiami turystyki wzbogaciła się m.in. o geografie turystyczną Polski, krajów europejskich, wykład na temat uzdrowisk i balneologii. W ramach uruchomionego w 1936 r. Studium Turystyki prowadzono roczne studia podyplomowe, kształtujące specjalistów z zakresu turystyki. Ośrodek krakowski wyróżniał się również wprowadzeniem już w latach 30. zajęć z planowania przestrzennego i regionalnego. Od 1933 r. w Instytucie rozpoczęto prace zmierzające do opracowania planu zagospodarowania Podhala i Beskidów Zachodnich. Projekt ten realizowano wspólnie z Komisją dla Spraw Regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich, kierowaną przez Smoleńskiego i Leszczyckiego. W pracach planistycznych aktywnie uczestniczyli też studenci, zwłaszcza kończący już studia. W oparciu o przygotowane kwestionariusze przeprowadzali oni kwerendy i zbierali potrzebne dane w wielu miejscowościach. Wielokrotnie Komisja zwracała uwagę na znaczący udział i zaangażowanie młodzieży geograficznej w badania terenowe. W tematyce zajęć z geografii regionalnej dominowała problematyka europejska, jednym z większych kursów był kurs Europa nadbałtycka prowadzony zamiennie z kursem Europa nadatlantycka (5 godzin tygodniowo). Nie zabrakło też wykładów monograficznych z geografii innych kontynentów i państw, przykładowo wymieńmy tutaj geografie Australii, antropogeografię Stanów Zjednoczonych, geografie ziem ukraińskich w ZSRR. Z geografii Polski najczęściej uwzględniano: morfologię ziem polskich, antropogeografię ziem polskich czy morfologię poszczególnych krain (tab.1). Niektóre wykłady były prowadzone na zamówienie władz, na przykład z polecenia Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Ligii Morskiej i Kolonialnej uruchomiono wykład „Ziemie emigracji polskiej”, zaś o włączenie w program studiów geografii rolnictwa i geografii przemysłu zabiegały władze Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.

Dużą wagę przywiązywano do kartografii. Początkowo historię kartografii oraz zasady rzutów kartograficznych wykładał Smoleński. W 1921 r. wprowadzono lektorat kartograficzny prowadzony przez Stanisława Korbla, wcześniej nauczyciela kartografii w szkołach średnich. Od 1 października 1924 r. Korbel został zatrudniony na stałe w Instytucie na stanowisku lektora i prowadził zajęcia z kartografii aż do wybuchu II wojny światowej. Obejmowały one: ogólny kurs kartografii w wymiarze 3 godzin tygodniowo, kartometrię (3 godziny) oraz ćwiczenia kartograficzne i kartometryczne (po 2 godziny tygodniowo). Od początku w programie zajęć znalazła się też meteorologia, traktowana wówczas jako dziedzina pomocnicza geografii. Nauczał jej Sawicki, Smoleński a od 1929 r. stale już Walerian Łoziński. O nowoczesnym systemie nauczania i jego aplikacyjnym charakterze świadczy też ujęcie w programie studiów geografii matematycznej, a także miernictwa, niwelacji i hydrometrii. Bardzo ważną rolę w kształceniu studentów geografii miały zajęcia prowadzone przez Bronisława Piątkiewicza (1878–1966), który w latach 1923–1939 prowadził wykłady z geografii matematycznej, astronomii i geodezji. Był jednym z pierwszych, którzy zainteresowali się w Polsce fotogrametrią. W swoich pracach i na zajęciach stosował najnowszy sprzęt fotogrametryczny. W 1924 r. zorganizował w Ministerstwie Robót Publicznych „Oddział Fotogeodezyjny”, który do 1930 r. miał swoją siedzibę w In-

Tab. 1. Program wykładów realizowanych w Instytucie Geograficznym w latach 1917–1938. Źródło: Spisy wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego za lata 1919-1938

Rok akademicki	Wykłady z geografii fizycznej	Wykłady z geografii społ.-ekon.	Wykłady z geografii regionalnej	Wykłady z geografii Polski	Inne wykłady
1917/18	Hydrografia (2, L.S.); Oceanografia ogólna (3, J.S.)		Geografia Australii (2, J.S.)	Ziemia krakowska (1, L.S.)	
1918/19			Europa nadbałtycka (3, L.S.)	Geografia fizyczna Wyzyny Małopolskiej (2, J.S.)	Historia kartografii (2, L.S.)
1919/20	Hydrografia (2, J.S.)		Europa nadbałtycka (5, L.S.)	Ziemie emigracji polskiej (2, L.S.)	Geografia astronomiczna i geofizyka (3, L.S.);
1920/21	Rzeźba Ziemi (5, L.S.); Zagadnienia Pacyfiku (3, L.S.), Meteorologia (dla rolników) (2, L.S.)		Rzeźba powierzchni europejskich krajów śródziemnomorskich (2, J.S.)	Geografia historyczna Polski Piastowskiej (1, Wł.S.)	Geografia w starożytności (2, L.S.)
1921/22	Zasady biogeografii (3, J.S.); Zagadnienia pustyni i stepów (2, J.S.)		Geografia ziem polskich (5, J.S.)		Geografia astronomiczna (5, L.S.); Zarys geofizyki i geodezji (5, L.S.)
1922/23	Potamologia (4, J.S.); Oceanografia (4, J.S.)	Geografia gospodarstwa (5, L.S.); Geografia polityczna (5, L.S.)	Europa nadatlantycka (5, L.S.); Geografia fizyczna Afryki (4, J.S.)		
1923/24	Klimaty Ziemi (2, L.S.); Morfologia powierzchni Ziemi (3, J.S.)		Europa nadatlantycka (5, L.S.); Świat sino-malajski (5, L.S.) Geografia fizyczna Francji (3, J.S.)	Antropogeografia ziem polskich (3, L.S.);	
1924/25		Geogr. osadnictwa (5, L.S.), Geogr. Komunikacji (5, L.S.)	Antropogeografia USA (5, J.S.)	Zarys morfologii ziem polskich (2, J.S.)	Zasady rzutów kartograficznych (2, J.S.); Geografia matematyczna (4, J.S.)

1925/26	Hydrografia (4, J.S.)	Geogr. gospodarcza (5, L.S.), Geogr. polityczna (5, L.S.))	Bliski Wschód (5, L.S.); Geogr. fizyczna krajów nadbałtyckich (4, J.S.)	Geogr. Matematyczna (3, B.P.);
1926/27	Geomorfologia (2, J.S.); Śnieg jako współczynnik fizjo- i antropogeograficzny (1, L.S.)	Demogeografia (2, L.S.); Geogr. uwarunkowania migracji (1, L.S.);	Arktys (1, L.S.); Geogr. fizyczna Włoch (2, J.S.)	Zarys historii geografii (2, L.S.); Geogr. matematyczna (3, B.P.)
1927/28	Oceanografia (2, J.S.); Meteorologia (3, B.P.); Kras w naturze i życiu ludzkim (1, L.S.)	Geogr. uwarunkowania migracji (1, L.S.); Zarys geogr. gospodarczej (3, L.S.),		Geogr. matematyczna (2, B.P.); Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Zasady kartografii (4, S.K.)
1928/29	Internacjonalizacja badań oceanicznych (1, L.S.); Zasady potamologii (2, J.S.); Geografia fizyczna pustyni (1, J.S.);	Geografia komunikacji (2, L.S.)	Morze Czarne, zagadn. fizjogr. -kulturalne (1, L.S.); Antropogeografia Włoch (2, L.S.); Z antropogeografii Ameryki Płd (2, L.S.), Grenlandia (1, J.S.)	Problem kartografii stosowanej (1, L.S.); Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Geografia matematyczna (3, B.P.); Zasady kartografii (4, S.K.)
1929/30	Zasady geomorfologii (2, J.S.); Zagadnienia limnologiczne (1, J.S.)		Antropogeografia Słowaccyżny (1, W.K.); Stosunki ekonomiczne Prus Wschodnich (2, St.S.)	Z zagadnień stosowanej kartografii (1, J.S.); Zasady kartografii (4, S.K.) Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartometria (4, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.)
1930/31	Meteorologia i klimatologia (3, W.L.)	Z zagadnień geografii politycznej (2, J.S.);	Geografia Półwyspu Bałkańskiego (1, J.S.); Łotwa i Estonia (2, St.S.); Antropogeografia Karpat Wschodnich (1, W.K.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Kartometria (4, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.);

Rok akademicki	Wykłady z geografii fizycznej	Wykłady z geografii społ.–ekon.	Wykłady z geografii regionalnej	Wykłady z geografii Polski	Inne wykłady
1931/32	Klimatologia (2, B.Z.), Morfometria (1, B.Z.); Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł.)	Geografia osadnictwa (1, J.S.); Geogr. Gospodarcza (2, W.O.);	Czechosłowacja (2, J.S.); Z geografii regionalnej Europy Zach. (3, B.Z.); Antropogeografia Karpat Wsch. (2, W.K.); Litwa (2, St.S.)	Badania teras rzecznych w Polsce (1, J.S.); Ziemie kolonizacji polskiej w pdł. Ameryce (2, J.S.); Geogr. polityczna dawnej Polski (1, Wt.S.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.)
1932/33	Oceanografia (2, J.S.); Morfologia powierzchni ziemskiej (3, B.Z.); Hydrografia (3, B.Z.); Z teorii erozji (1, J.S.); Zasady limnologii (1, J.S.); Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł.)	Geogr. polityczna (2, J.S.); Wybrane zagadn. z geogr. gospodarczej (1, W.O.); Demografia ziem ukraińskich z ZSRR (1, W.K.)	Geogr. Czechosłowacji (2, J.S.); Zarys geogr. fiz. i polit. Prus (2, St.S.)	Z dziejów kartografii polskiej (1, J.S.); Krajobraz pierwotnej Polski (1, Wt.S.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Kartometria (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.)
1933/34	Z morfologii Karpat Wschodnich (2, J.S.); Hydrografia (3, B.Z.); Morfologia dyluwium Niziu Europejskiego (3, B.Z.); Morfometria (3, B.Z.); Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł.)	Z problemów geografii politycznej (2, J.S.); Zagadnienia demogeograficzne (1, J.S.)	Geografia Bliskiego Wschodu (2, J.S.); Życie pasterskie w pin. Karpatach (1, W.K.); Geografia Prus Wschodnich (2, St.S.)	Kras w Polsce (1, J.S.); Geografia gospodarcza Polski (2, W.O.); Geografia historyczna Polski (1, Wt.S.); Ludność ukraińska w Polsce (1, W.K.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Kartometria (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.)
1934/35	Geomorfologia ogólna (2, J.S.); Oceanografia fizyczna (2, J.S.); Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł.)	Problem przeludnienia w geografii (2, W.O.)	Geografia gospodarcza ziem ukraińskich (1, W.K.); Kraje w basenie Morza Bałtyckiego (2, St.S.)	Krajobraz Polski historycznej (1, Wt.S.); Z problemów populacyjnych Polski (1, W.K.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Kartometria (3, S.K.); Geogr. Matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.)
1935/36	Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł.)	Zasady antropogeografii (3, J.S.); Migracje ludności (2, W.O.); Rozmieszczenie ludności w europejskiej części ZSRR (1, W.K.)	Antropogeografia Podkarpackiej Rusi w Czechosłowacji (1, W.K.); Kraje w basenie Morza Bałtyckiego (2, St.S.); Zmiany ludnościowe w ZSRR w ciągu ostatnich lat 40 (1, W.K.)	Niziny podkarpackie (1, J.S.); Geografia historyczna Polski (1, Wt.S.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Kartometria (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.)

1936/37	Potamologia (2, J.S.); Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł)	Geografia gospodarcza ogólna (1, W.O.); Ukraińska emigracja w Azji i Ameryce (1, W.K.); Podstawy geografii turystyki (2, S.L.); Uzdrowska Europa (2, S.L.)	Geografia Półwyspu Bałkańskiego (1, J.S.); Antropogeografia Bulgarii (1, St.S.); Białoruś Sowiecka (2, W.K.)	Zarys demogeografii Polski (1, W.O.); Geografia historyczna Polski (1, W.S.); Geografia turystyczna Polski (2, S. L)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.); Kartometria (3, S.K.)
1937/38	Geomorfologia ogólna (3, J.S.); Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł)	Geografia komunikacji (1, W.O.); Geografia gospodarcza ogólna (1, W.O.); Geografia turystyki (2, S.L.); Balneografia Polski i Europy (2, S.L.); Podstawy geograf. planowania regionalnego (2, S.L.)	Geografia ziem ukraińskich w ZSRR (1, W.K.); Basen Dniepru pod wzgl. gospodarczym i ludnościowym (2, St.S.); Ukraińska emigracja w Azji i Ameryce (1, W.K.)		Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.); Kartometria (3, S.K.)
1938/39	Meteorologia i klimatologia (3, W.Ł)	Geografia osadnictwa (3, J.S.); Geografia turystyki (2, S.L.); Zagadnienia turystyki w Europie (2, S.L.)	Geografia gospodarcza ziem ukraińskich w ZSRR (1, W.K.); Besarabia i delta Dunaju (2, St.S.)	Emigracja z Polski w latach 1919–1937 (1, W.O.); Geografia turystyczna Polski (2, S.L.)	Miernictwo i niwelacja (2, A.R.); Kartografia (3, S.K.); Geogr. matematyczna (3, B.P.); Hydrometria (1, A.R.); Kartometria (3, S.K.)

Cyfra nawiasie oznacza liczbę godzin wykładu tygodniowo, litery – inicjał wykładowcy

A.R. – Adam Różanski
B.P. – Bronisław Piątkiewicz
B.Z. – Bogdan Zaborski
J.S. – Jerzy Smoleński
L.S. – Ludomir Sawicki
S.K. – Stanisław Korbel
S.L. – Stanisław Leszczycki
St.S. – Stanisław Srokowski
W.K. – Włodzimierz Kubijowicz
W.Ł. – Walerian Łoziński
W.Ł.S. – Władysław Semkowicz
W.O. – Wiktor Ormicki

stytucie Geograficznym UJ. Wraz z przeniesieniem się Piątkiewicza do Warszawy (1930) przeniesiono tam siedzibę Oddziału. Dodajmy, że od 1926 r. Piątkiewicz był profesorem Politechniki Warszawskiej, na której zorganizował pracownię fotogrametryczną. W programie wykładu z geografii matematycznej znalazły się następujące zagadnienia: położenie Ziemi we wszechświecie, ruchy i kształt Ziemi, orientacje na Ziemi i na niebie, pojęcie długości i szerokości geograficznej.

W okresie międzywojennym należne miejsce przywrócono wycieczkom geograficznym, stanowiącym istotną i integralną część kształcenia geograficznego. Wielkie zasługi na tym polu położył Ludomir Sawicki, inicjator i organizator licznych wyjazdów studenckich. Organizował on wycieczki różnego rodzaju, od krótkich w okolicie Krakowa i Tatry, po kilkudniowe wyprawy w dalsze regiony Polski (ryc. 5.189, 5.190). Sam brał w nich czynny udział, a jego aktywność i zapał udzielały się młodzieży. Przykładowo w 1920 r., w kwietniu, Sawicki poprowadził wycieczkę w południowo-zachodnią część Wyżyny Małopolskiej, a na początku maja na Pomorze. Od strony merytorycznej i dydaktycznej były one doskonale przygotowane i przeprowadzone. W ich trakcie zapoznawano studentów z wieloma zagadnieniami z geografii fizycznej i społecznej, które mogli bezpośrednio skonfrontować w terenie. Pozostawione przez uczestników sprawozdania pokazują jak bogaty i napięty był program wycieczek. Często docierano do trudno dostępnych miejsc, a należy pamiętać, że wówczas poruszano się jedynie środkami komunikacji publicznej, głównie pociągami. Tym bardziej należy docenić wielki wysiłek włożony w organizację tych wyjazdów. Determinacja, z jaką pokonywano wszelkie przeszkody, nie bacząc często na zmęczenie i złe warunki, przedkładanie możliwości poznania i zobaczenia ciekawych form i miejsc ponad niedogodności podróży, zadziwiają dzisiejszych czytelników *Sprawozdań*. Niewątpliwie *Sprawozdania* te mogły być pożyteczną lekturą dla obecnych studentów, którzy pomimo nieporównywalnie lepszych warunków na zajęciach terenowych często wydają się nimi mało zainteresowani. Początkowo wycieczki nie były ujęte w programie studiów, stąd pojawiały się kłopoty ze zdobyciem na nie stosownych środków. Niektórych studentów nie było stać na takie wyjazdy, a na pokrycie związanych z nimi kosztów zaciągali pożyczki, na przykład w Kole Geografów. Często też bezwrotnej pomocy materialnej udzielał im Sawicki. Obowiązkowe wycieczki geograficzne zostały uwzględnione we *Wskazówkach dla studiujących geografję* dopiero w 1921 r., a w szczegółowym programie studiów znalazły się one w roku akademickim 1931/32. Obok wycieczek geograficznych w program wpisano też wycieczki geomorfologiczne, a w niektórych latach także wycieczki geograficzno-gospodarcze (ryc. 5.191, 5.192, 5.193).

Dla pokazania przebiegu i charakteru ówczesnych wycieczek poświęćmy więcej miejsca, wspomnianej już, pierwszej wycieczce studentów geografii na Pomorze w 1920 roku³⁴¹. Uczestniczyło w niej 28 studentów geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego i 4 studentów z Uniwersytetu Warszawskiego. Po nocnej podróży pociągiem z Krakowa wyprawę rozpoczęto od zwiedzania stolicy, w kolejnym dniu grupa dotarła do Torunia. W przypadku ośrodków miejskich zwracano uwagę na ich rozwój przestrzenny i funkcje, a także na uwarunkowania przyrodnicze lokalizacji miast. W *Sprawozdaniu*, sporządzonym przez Marię

---

³⁴¹ Na podstawie: M. Mrzakówna, 1920, *Wycieczka Pomorska Instytutu Geograficznego U. J., 1920*, [w:] *I. Sprawozdanie Naukowe Koła Geografów Śl. U. J. 1920*, 1920, J. Męciniński (red.), Kraków, s. 24–55.

Mrazkówkę, zachowały się szczegółowe opisy całej trasy, uwzględniające szeroko rzeźbę mijanego terenu, jego hydrografię i widoczne, także w trakcie podróży pociągiem, formy geomorfologiczne. Czwarty i piąty dzień wycieczki poświęcono na zwiedzanie Wolnego Miasta Gdańska. W przypadku Gdańska duże zainteresowanie uczestników wycieczki budziły sprawy gospodarcze, związane z jego znaczeniem jako miasta portowego. Dokładnie zwiedzono Wolny Port, jedyny wówczas port należący do Polski, a dzięki życzliwości Delegatury Rządu Polskiego w Gdańsku zapoznano się z warunkami rozwoju i obrotami całego portu gdańskiego. Wycieczkę po mieście uzupełniono pieszą wędrówką do Brzeźna, najbliższej osady rybackiej, przekształcającej się wówczas w miejscowość kąpieliskową. Po drodze analizowano formy piaszczystego wybrzeża. W szóstym dniu grupa udała się na Kaszuby, najpierw pociągiem do Kartuz i stamtąd pieszo w kierunku Wieżycy. W ostatnich dwóch dniach wycieczki studenci zwiedzili Puck, Półwysep Helski oraz okolice Oksywia i Gdyni. W drodze powrotnej zatrzymano się jeszcze w Łodzi. Podsumowaniem wycieczki niechaj będą słowa samej Mrazkównej: „Rozegrała się nam na tej wycieczce dusza całą szeroką skalą wrażeń: odczuliśmy prawdę słów, że przez morze otwiera się nam okno w „szeroki świat”³⁴². (ryc. 5.194, 5.195, 5.196).

Pisząc o wycieczkach geograficznych nie sposób pominąć działalności Koła Geografów, które jako jeden z głównych celów postawiło sobie właśnie organizowanie wycieczek geograficznych. Początkowo były to wycieczki krótkie, będące przygotowaniem do wyjazdów organizowanych przez Sawickiego. Z czasem było ich coraz więcej, powiększał się też ich zasięg przestrzenny. Wycieczki te prowadzili pracownicy Instytutu, będący członkami Koła lub sami studenci. W latach 1920–1925 Koło zorganizowało 18 wycieczek, zaś w latach 1926–31 już 35, w tym 3 zagraniczne (tab. 2) Niektóre z nich były urządzone wspólnie przez Koło i Instytut Geograficzny, np. dwunastodniowa wyprawa na Morawy i do Czech w 1932 r. Były też wyprawy zorganizowane przez Koło i Polskie Towarzystwo Geograficzne, do którego należała większość Kołowiczów.

W 1925 r. na mocy rozporządzenia Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego na wydziałach filozoficznych wprowadzono obowiązkowe magisterium. Można je było uzyskać w 16 dyscyplinach, w tym także z geografii. Absolwent studiów geograficznych otrzymywał tytuł magistra filozofii w zakresie geografii. W marcu 1926 r. Ministerstwo wydało 14 szczegółowych rozporządzeń, dotyczących programu studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w różnych zakresach, również uwzględniając geografię. Tym samym został uporządkowany sposób studiowania i zdobywania kolejnych stopni naukowych. Opracowano nowe *Wskazówki dla studiujących geografję*, obowiązujące od 1926 r. do końca okresu międzywojennego. Wprawdzie we wstępie zaznaczono, że wykłady i ćwiczenia w zakresie geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim dostępne są dla wszystkich słuchaczy Wydziału Filozoficznego w dowolnej kolejności i wymiarze, jednak dla kandydatów do egzaminu magisterskiego geografii podano zalecaną kolejność studiów, z rozbiem realizowanych kursów i zdawanych egzaminów na poszczególne lata (tab. 3). Obowiązkowo należało uczęszczać przynajmniej na 15 godzin wykładów i ćwiczeń tygodniowo, na czwartym roku liczbę tę obniżono do 10 godzin³⁴³. Obowiązkowe były też wycieczki

³⁴² M. Mrazkówna, *Wycieczka ...*, dz. cyt. s. 24–55.

³⁴³ *Wskazówki dla studiujących geografję* zamieszczone w *Spisach wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego* w latach 1926–1939.

Tab. 2. Wycieczki organizowane przez Koło Geografów Uczniów UJ w latach 1925–1932

Rok	Teren wycieczki	Kierownik	Ilość dni	Ilość osób
1925/26	Podole, Polesie, Czarnohora. Krawędź W. Wyżyny Małopolskiej. Kurs narciarski w Zakopanem. Skała Kmity. Pieniny i Gorce.	Wiktor Ormicki	16	17
		Tadeusz Czort	*)	*)
			6	9
		Tadeusz Czort	2	*)
		Wiktor Ormicki	3	15
1926/27	Kopalnia w Jaworznie. Piłsko i W -ka Racza.	Ludomir Sawicki	1	60
		Jan Sarnicki	2	18
1927/28	Wysokie Tatry. Niecka Nidy i Wyż. Sandomierska. Pałac Prasy w Krakowie. Czerna, Tenczynek. Beskid Mały	Tadeusz Czort	7	18
		Jerzy Smoleński		
			9	11
		Tadeusz Czort	1	23
		Jan Sarnicki	3	20
1928/29	Gorgany i Czarnohora. Ojców. Kotlina Żywiecka. Zjazd kół geograficznych w Poznaniu na P. W. K.	Wiktor Ormicki	10	25
		Wiktor Ormicki	2	61
		Wiktor Ormicki	5	21
			4	17
		Czesław Leja		
1929/30	Gorce i Babia Góra. Węgierska Górka i Barania Góra. (wycieczka narciarska) Wielka Racza. Kopalnia w Wieliczce.	Wiktor Ormicki	5	*)
		Mieczysław Klimaszewski		
			3	13
		Władysław Midowicz	2	*)
		Antoni Wrzosek	1/2	*)
1930/31	Wysokie Tatry. Gorce. Piłsko (wycieczka narciarska). Orawa Słowacka. Dolina Bętkowska. Próg Wyżyny Małopolskiej.	Władysław Midowicz	5	14
		Władysław Midowicz	3	7
		Witold Pawlik	3	*)
		Antoni Wrzosek	3	*)
		Tadeusz Czort	1	*)
		Marian Jamka	1	25
1931/32	Karpaty Wschodnie. Pustynia Błędowska. Słowacja. Kurs narciarski w Luboniu. Beskid Śląski (wyc. narciarska). Groty Raclawskie. Tyniec. Jura i Śląsk. Kras Morawski, Czeskie Góry Kruszcowe i Karkonosze. Karpaty Wschodnie	Wiktor Ormicki	10	15
		Roman Konstankiewicz	4	7
		Bogdan Zaborski	12	18
		Zdzisław Ciętak	8	19
		Władysław Milata	4	8
		Zdzisław Ciętak	1	9
		Jan Flis	1	5
		Bogdan Zaborski	7	21
		Bogdan Zaborski		
			12	17
	7	15		
		Wiktor Ormicki		

Źródło: Z. Ciętak, 1933, *Sprawozdanie z działalności Koła Geografów U. UJ za okres od 1925 do 1932 roku*, [w:] III. Sprawozdanie Naukowe Koła Geografów Uczniów UJ za lata 1925–1932, B. Zaborski (red.), Kraków, s. 17.

*) brak danych;

P.K.W. – Powszechna Wystawa Krajowa

terenowe, proseminarium geograficzne (1 rok), a na późniejszych latach – seminarium (ryc. 5.197-5.199). Kandydat powinien być znać przynajmniej 2 nowożytnie języki obce. W ciągu pierwszych trzech lat studiów należało zdać co najmniej trzy z pięciu egzaminów tzw. niższej grupy (geologię, elementy meteorologii z uwzględnieniem potrzeb klimatologii, podstawy geografii zwierząt lub roślin, etnologię lub antropologię, geografę matema-

Tab. 3. Ramowy program studiów geograficznych w okresie międzywojennym

Rok studiów	Wykłady	Ćwiczenia i konwersatoria	Egzaminy
Pierwszy rok	Wykłady z geografii ogólnej i regionalnej, geologia ogólna; meteorologia, zasady nauk filozoficznych	Proseminarium geograficzne, ćw. kartograficzne, ćw. z geologii	Meteorologia
Drugi rok	Geografia matematyczna, wykłady z geografii ogólnej i regionalnej	Seminarium z geogr. fizycznej, ćw. z antropologii lub etnologii, ćw. z geologii, ćw. z meteorologii, konwersatorium geograficzne	Geografia matematyczna, geologia, zasady nauk filozoficznych (od II roku) i dwa inne egzaminy przewidziane rozporządzeniem o magisteriach
Trzeci rok	Wykłady z geografii ogólnej i regionalnej, antropologia	Seminarium z geografii ogólnej, ćw. z geografii roślin lub zwierząt, ćw. z antropologii lub etnologii, konwersatorium geograficzne	Geografia ogólna i regionalna, egzaminy przewidziane rozporządzeniem o magisteriach
Czwarty rok	Wykłady z geografii ogólnej i regionalnej; wykłady z nauk pomocniczych w zależności od specjalizacji	Pracownia geograficzna dla starszych, ćw. z nauk pomocniczych; wycieczki geograficzne	Obrona pracy magisterskiej

Źródło: Wskazówki dla studiujących geografię zamieszczone w Spisach wykładów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1926–1939.

tyczną) oraz egzaminy z geografii ogólnej i regionalnej. Następnie kandydat mógł wybrać dziedzinę, z której przygotowywał pracę magisterską. Wśród czterech zaproponowanych specjalności znalazły się: kartografia, grupa klimatologiczno-hydrograficzna, morfologia i grupa antropogeograficzna. Program czwartego roku uwzględniał obok wykładów i ćwiczeń z wybranej specjalności także wykłady i ćwiczenia z nauk pomocniczych, wycieczki oraz pracownię geograficzną dla starszych, która odbywała się codziennie. Studia były tak pomyślane, aby w pierwszych dwóch latach studenci poznali całość zasad geograficznych, głównie poprzez studiowanie podręczników akademickich, a kolejne lata poświęcili na zaznajomienie się z najnowszą literaturą geograficzną światową i polską: pracami monograficznymi, metodycznymi oraz czasopismami z tego zakresu. W trakcie studiów należało złożyć 10 egzaminów i przygotować pracę magisterską. Do obowiązkowych egzaminów należały wspomniane już wcześniej egzaminy z niższej grupy (z tym, że do końca studiów należało zdać wszystkie egzaminy z tej grupy), geografia ogólna, geografia regionalna oraz główne zasady nauk filozoficznych. Pozostałe egzaminy były z przedmiotów specjalizacyjnych. Liczba egzaminów nie była może duża, ale zakres tematyczny niektórych z nich był bardzo szeroki i wymagał nawet kilkuletnich przygotowań. Dotyczyło to zwłaszcza egzaminu z geografii ogólnej i geografii regionalnej. Duży nacisk kładziono na pracę własną studenta, gdyż wiele zagadnień egzaminacyjnych nie było poruszanych na wykładach i wymagało indywidualnych studiów. Studenci musieli więc rzetelnie przygotowywać się w czytelnikach i bibliotekach.

Stopień magistra był konieczny do rozpoczęcia kariery naukowej i otwarcia przedwoju doktorskiego. Pierwsza praca magisterska z geografii została złożona w roku akademickim 1926/27, kolejna w roku następnym. W 1930 r. wykonano już 6 prac. Dotyczyły one zagadnień zarówno z geografii fizycznej, jak i ekonomicznej, przestrzennie ograniczonych głównie do Małopolski (ryc.5.200). W kolejnych latach liczba prac magisterskich systematycznie rosła. Pomimo, że nadal większość problemów geograficznych rozpatrywano na przykładzie Polski Południowej, pojawiły się już prace związane z innymi regionami kraju i z zagranicą (ryc. 5.201, 5.202). Ogółem w okresie międzywojennym adepci geografii przygotowali ponad 260 prac magisterskich, większość pod kierunkiem Smoleńskiego. Przykładowe tematy prac magisterskich przedstawiono w tab.4 (ryc. 5.203, 5.204).

Kończąc te krótkie rozważania na temat dydaktyki w okresie międzywojennym pragniemy jeszcze zwrócić uwagę na dostępność studiów geograficznych dla kobiet. Pierwsze studentki na Uniwersytecie Jagiellońskim pojawiły się w 1894 r. na farmacji. Na Wydziale Filozoficznym kobiety mogły podjąć studia od 1897 roku. Początkowo wiele z nich nie miało pełnego wykształcenia średniego i dlatego pobierały nauki jedynie jako hospitantki, bez pełnych praw akademickich. Dokładna liczba studentek interesujących się geografiami jest trudna do ustalenia, ze względu na omówiony już swobodny tok studiowania. W pierwszym roku, kiedy zezwolono paniom na studia na Wydziale Filozoficznym, kilkadziesiąt słuchaczek uczęszczało na wykład kosmologii prof. Czernego. Jak podaje U. Perkowska do 1918 r. 70 studentek (ok. 3% ogółu kobiet studiujących w tych latach na Wydziale) uczestniczyło w wykładach geograficznych przez co najmniej dwa lata³⁴⁴. Były to głównie nauczycielki, studiujące obok historii także geografiami oraz nauczycielki szkół wydziałowych i zamożniejsze kobiety, uzupełniające swe ogólne wykształcenie humanistyczne. W okresie międzywojennym wzrosła liczba kobiet na studiach biologicznych, które dodatkowo wybierały geografiami. Jako jedyna kobieta tytuł doktora filozofii w zakresie geografii przed 1918 r. otrzymała Stanisława Niemcówna za pracę *Poglądy geograficzne Wincentego Pola*.

Po odzyskaniu niepodległości liczba kobiet na Wydziale Filozoficznym systematycznie rosła i w 1929 r. prześcignęły one już „płeć brzydką”³⁴⁵. W dwudziestoleciu międzywojennym nauki geograficzne pobierało 376 studentek – ok. 5% wszystkich kobiet studiujących na Wydziale. Ponad połowa z nich pochodziła z województwa krakowskiego (57%). Analizując pochodzenie społeczne adeptek geografii zauważamy zdecydowaną przewagę osób pochodzących ze środowisk inteligentnych (67%). Do 1939 r. 176 kobiet zakończyło studia uzyskaniem stosownego dyplomu, w tym 13 otrzymało dyplomy doktorskie, 134 magisterskie i 74 pedagogiczne. Tytuł magistra geografii pierwsze kobiety uzyskały w czerwcu 1931 roku. Były to: Janina Gołębiowska z Krakowa, Maria Grüner z Wadowic oraz Jadwiga Wiśniewska z Dębowca. Wszystkie doktoraty, poza jednym, były doktoratami starego typu, czyli bez uprzedniego zdobycia tytułu magistra. Jedynie Zofia Figlewicz w 1933 r. uzyskała magisterium i w trzy lata później doktorat. W grupie kobiet, które w tym czasie otrzymały tytuł doktora, znalazły się m.in: Maria Mrazek-Dobrowolska, późniejszy profesor WSP w Krakowie, Irena Czałczyńska-Ormicka i Zofia Hołub-Pacewiczowa, po wojnie profesor geofizyki w Polskim Uniwersytecie w Londynie.

---

³⁴⁴ U. Perkowska, 1997, *Studentki geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1896-1939*, „Czasopismo Geograficzne”, T. LXVIII, zes. 2, s. 133.

³⁴⁵ U. Perkowska, *Studentki ...*, dz. cyt., s. 137-144.

Tab. 4. Wybrane tematy prac magisterskich z lat 1927–1939

Imię i nazwisko	Temat pracy	Rok
Stanisław Imdas	Rolnictwo w województwie krakowskim	1927
Józef Szafłarski	Rzuty map kartograficznych Europy	1929
Rudolf Jamka	Góry meandrowe nad Sołą, Skawą, Rabą i Dunajcem	1930
Stefan Kublin	Monografia przemysłu Wadowic	1930
Stanisław Leszczycki	Demogeografia wsi (Krzczonów i Zawadka w pow. myślenickim)	1930
Aleksandra Bogucka	Próg podkarpacki między Rabą a Wisłoką	1931
Maria Gołębiowska	Osadnictwo dolin Prądnika i Dłubni	1931
Maria Grüner	Metody kartograficzne ujęcia stopnia rozwoju form dolinnych oraz wartości wyrównania den dolinnych	1931
Aniela Jończykówna	Regionalizm Mazowsza w świetle wysokości względnych	1931
Mieczysław Klimaszewski	Terasy doliny Dunajca między Nowym Sączem a Czchowem	1931
Antoni Wrzosek	Przyczynk do geomorfologii krolowańskiego i streczniańskiego przełom Wagu	1931
Zofia Kaczkowska	Asymetrie wylotów dolin: Soły, Skawy i Raby	1932
Janina Mikucińska	Związek między tektoniką a morfologią Bieszczadów	1932
Karol Pietsch	Migracje polityczne Bułgarów, Greków i Turków na Półwyspie Bałkańskim po Wielkiej Wojnie	1932
Wiesława Richling	Przyczynk do znajomości morfologii zachodniego obrzeżenia Łysogór	1932
Irena Barsamówna	Plan krajobrazowy i funkcjonalny Przemysła	1932
Kazimierz Guzik	Zachodnia krawędź Jury Krakowskiej	1932
Bolesław Kamiński	Rozwój osadnictwa wiejskiego na Podhalu od roku 1780–1932	1933
Jadwiga Klimaszewska	Dach chaty polskiej	1934
Maria Stankiewicz	Użycie ziemi w Polsce	1934
Jadwiga Gregorczykówna	Wysokości względne polskiego Pomorza	1935
Juliusz Mahler	Handel ziemniakami w Polsce za pięciolecie 1925–1930	1935
Maria Lachman	Misje franciszkańskie w Chinach	1936
Feliks Osowski	Warunki i rozwój polskiej emigracji do krajów Ameryki Południowej	1936
Maria Rehanówna	Polska działalność parcelacyjna na Śląsku (1925–1935)	1936
Danuta Konikówna	Plan krajobrazowy i funkcjonalny Sanoka	1937
Halina Wiśniewska	Fizjonomia miasta Włodzimierza	1937
Aniela Kurkówna	Monografia wsi śląskiej (Bobrowniki Śl.)	1938
Maria J. Masłowska	Przemysł spożywczy w Okręgu Izby Przemysłowo-handlowej we Lwowie za r. 1934	1938
Zofia Nadwodzka	Zagadnienia letniskowe regionu warszawskiego	1938
Zofia Legan	Stosunki językowe w Polsce na podstawie spisu ludności z 1931 roku	1939
Tadeusz Wilgāt	Ruch cudzoziemców w Polsce	1939

Źródło: Studia i materiały z Dziejów Nauki Polskiej Seria II, Historia nauk ścisłych i przyrodniczych, 1988, z. 1, s. 80–85.

Reasumując należy zwrócić uwagę, iż w okresie międzywojennym studia geograficzne znalazły należne miejsce w systemie kształcenia uniwersyteckiego. Dzięki zmianom wprowadzonym najpierw w 1921 r., a następnie w 1926 r. geografia przestała być mało znaczącym przedmiotem propedeutycznym, głównie historii, a stała się w pełni samodzielnym kierunkiem studiów, zakończonym magisterium. Nowatorski i aplikacyjny charakter studiów czynił z ośrodka krakowskiego nie tylko wiodącą placówkę dydaktyczną w Polsce, ale i porównywalną z przodującą wówczas w nauczaniu geografii szkołą amerykańską.

5.7. Współpraca dydaktyczna ze szkolnictwem średnim i szkołami wyższymi

Geografowie zawsze aktywnie uczestniczyli w procesie kształcenia nauczycieli dla szkół różnego szczebla. Przejawiało się to przede wszystkim w przygotowaniu podczas studiów podstawowej kadry nauczycielskiej, która potem była systematycznie dokształcana, najczęściej podczas licznych kursów.

Niemal bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości w państwowych kursach nauczycielskich zaczął uczestniczyć Ludomir Sawicki. Wobec braku odpowiedniej liczby nauczycieli prezentujących należyty poziom merytoryczny władze państwowe bardzo prędko przystąpiły do organizowania kursów przygotowujących takie osoby do pełnienia zawodu. Dopiero później zaczęły powstawać w uczelniach studia pedagogiczne. W pierwszym, najtrudniejszym dla Polski okresie, zadania uczelni musiały przejąć państwowe kursy nauczycielskie.

Sawicki bardzo dużo uwagi poświęcał sprawie nauczania geografii w szkołach. „Nie przerywając pracy naukowej stał się [on] wychowawcą i nauczycielem nauczycieli i metodykiem nauczania geografii. W tym to celu zaprojektował specjalne swe wykłady uniwersyteckie, organizował wakacyjne dokształcające kursy dla nauczycieli geografii. Angażował się równocześnie w akcjach i wypowiedziach dotyczących programów szkolnych, opracowywał szkolne podręczniki geografii, mapy ścienna, atlasy podręczne, pomoce naukowe, obrazy, metodyki nauczania geografii³⁴⁶. Dla nauczycieli szkół średnich i powszechnych organizował kursy dokształcające w zakresie geografii i nauk pomocniczych, m. in. w Lublinie, Krakowie, Cieszynie³⁴⁷. Jego wykłady głoszone na kursie w Cieszynie w 1919 r. zostały wydane p.t. *Zarys geografii ziem polskich* (Kraków 1932), a publikacja ta jest cytowana do dnia dzisiejszego (ryc. 5.205). Warto też zwrócić uwagę obecnych autorów wydawnictw szkolnych na podręcznik tego uczonego p.t. *Nauka o Polsce współczesnej dla VII stopnia szkoły powszechnej*, napisany wspólnie z Heleną Witkowską (Kraków 1921). Jest to pasjonująca lektura, napisana językiem zrozumiałym dla każdego człowieka, nie tylko młodego. I jeszcze jedno osiągnięcie Sawickiego w omawianej dziedzinie. Zawsze był przekonany o wielkich wartościach wychowawczych geografii. W pierwszym okresie niepodległości nie było odpowiednich podręczników szkolnych, a nauczanie geografii miało charakter wybitnie werbalny. Opanowała go zatem myśl, aby tę sytuację uzdrowić dostarczając na rynek nowocześnie napisane podręczniki geografii, zwłaszcza dla szkół powszechnych. Nie było czasu na szukanie potencjalnych autorów, sam więc przystąpił do realizacji swego zamysłu. W ciągu kilkunastu miesięcy przygotował i wydał szereg takich wydawnictw dla wszystkich siedmiu klas szkoły podstawowej. Zostały one zatwierdzone przez władze, a niektóre doczekały się blisko 20 wydań. Według Mochnackiego „stały się [one] zwrotnym punktem w nauczaniu geografii, zmieniły przestarzały pogląd na system jej nauczania na metody i cele, ustawiły geografii w szkole podstawowej w rzędzie przedmiotów o ważnym zadaniu wychowawczym³⁴⁸”

---

³⁴⁶ R. Mochnacki, 1968, *Działalność Ludomira Sawickiego w dziedzinie metodyki nauczania geografii i kształcenia nauczycieli* [w:] M. Dobrowolska, R. Mochnacki (red.), *Ludomir Sawicki ...*, dz. cyt., s. 59.

³⁴⁷ Tamże, s. 61.

³⁴⁸ Tamże, s. 63.

W latach 1928–1932 Ministerstwo WRiOP utworzyło w ramach Studium Pedagogicznego UJ dwuletnie ogólnopolskie kursy, przygotowujące kandydatów do pracy w zakładach kształcenia nauczycieli. Wykładowcami byli pracownicy UJ oraz nauczyciele szkół średnich, którzy prowadzili zajęcia z dydaktyki poszczególnych przedmiotów³⁴⁹. Geografię wykladał Smoleński, natomiast dydaktykę geografii Niemcówna.

Stanisława Niemcówna stała się uznanym „kласykiem” polskiej dydaktyki geografii. Jako autor *Dydaktyki geografii* (Lwów-Warszawa 1929) na trwałe weszła do grona twórców nowoczesnego nauczania tego przedmiotu (ryc. 5.206). Od 1923 r. kierowała Ogniskiem Metodycznym Geografii w Krakowie. W działalność Ogniska zaangażowani byli pracownicy Instytutu (m. in. J. Smoleński, B. Zaborski, J. Flis, W. Ormicki, Z. Simche, J. Szaflarski, Julian Stanoch, W. Kubijowicz) a także np. Maria Dobrowolska, Marian Gotkiewicz, Tadeusz Czort oraz Rodion Mochnacki. W 1926 r. doprowadziła do utworzenia w Krakowskim Oddziale PTG sekcji dydaktycznej. W 1931 r. opublikowała we Lwowie, wspólnie z Eugeniuszem Romerem, cenną pomoc dydaktyczną: *Atlas krajoznawczy województwa krakowskiego, kieleckiego i śląskiego* (ryc. 5.207). Będąc nauczycielką Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Krakowie równocześnie wykładała dydaktykę geografii – początkowo w Instytucie, a potem w Studium Pedagogicznym UJ.

Sprawami nauczycieli zajmował się chętnie Wiktor Ormicki. Dużym echem odbiła się jego praca *Zadania nauczyciela w szkole średniej...* (Kraków 1928) (Ryc. 5.208), a także nakreślone przez niego programy kursów, dotyczących przedmiotu „Polska współczesna”.

Profesorowie Uniwersytetu uczestniczyli w pracach Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. Komisja działała od 1921 roku. Od początku jej członkiem był Ludomir Sawicki³⁵⁰, a po jego śmierci Jerzy Smoleński. Ponadto Smoleński był od 1919 r. członkiem programowej Komisji Geograficznej Sekcji Szkół Średnich Ministerstwa WRiOP. Dodajmy, że Smoleński również był autorem cenionego podręcznika szkolnego (*Geografia Polski dla I klasy gimnazjalnej*, Lwów 1933), a także artykułów z zakresu metodyki geografii. Podręczniki pisali także Stanisław Korbel oraz Rodion Mochnacki.

Pracownicy Instytutu byli bardzo aktywni w przygotowywaniu i prowadzeniu zajęć na corocznych kursach geograficznych dla nauczycieli. Jako jeden z pierwszych w roku akad. 1922/1923 (wrzesień-czerwiec) odbywał się Wyższy Kurs dla Nauczycieli Przyrody i Geografii. Jego organizatorem była S. Niemcówna. Inicjatorem kursu, który odbył się w dniach 12–17 listopada 1928 r. był Ludomir Sawicki. Sam nie doczekał tego wydarzenia, a rolę gospodarza przejął J. Smoleński. Wykłady miały miejsce w Instytucie Geograficznym UJ, a wygłaszali je m. in.: Stanisław Korbel (*Stan prac nad polską kartografią wojskową*), Jerzy Smoleński (*Najnowsze badania nad morfologią Polski Południowej oraz Nowsze kierunki w geografii politycznej*), Włodzimierz Kubijowicz (*Nowsze badania nad antropogeografią ziem polskich*), Maria Dobrowolska (*Naukowa praca geograficzna na prowincji*), Stanisława Niemcówna (1. *Lektura geograficzna jako pomoc w nauczaniu geografii*; 2. *Obrazy ścienne i obrazy świetlne jako pomoc w nauczaniu geografii*; 3. *Województwo krakowskie jako teren wycieczek szkolnych*). Dodatkowo Marian Książkiewicz opowiedział uczestnikom o ostatniej ekspedycji Sawickiego. W trakcie kursu w szkołach krakowskich

³⁴⁹ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 584.

³⁵⁰ Tamże, s. 633.

odbywały się lekcje pokazowe oraz ćwiczenia praktyczne w terenie, głównie z kartografii. Na zakończenie odbyła się wycieczka naukowa, którą prowadzili S. Niemcówna i W. Kubijowicz³⁵¹.

Podobny kurs (oficjalna nazwa: Wakacyjny Kurs Geograficzny dla Nauczycieli Szkół Średnich) miał miejsce w dniach 6–31 lipca 1931 r. w Nowym Sączu. Kierownikiem był Smoleński, który prowadził też zajęcia z metod badawczych geomorfologii oraz ochrony przyrody. Ponadto zajęcia prowadzili Wiktor Ormicki (zadania i metody badań antropogeograficznych), Marian Książkiewicz (metodyka pracy geologicznej), Mieczysław Klimaszewski (wybrane problemy geomorfologii), Stanisław Leszczycki (metody badań geograficzno-osadniczych)³⁵². Takie samo szkolenie odbyło się w lipcu 1932 r. w Nowym Targu pod kierunkiem Smoleńskiego i w całości było poświęcone geografii gospodarczej i geografii politycznej³⁵³.

Warto dodać, że geografowie krakowscy brali również aktywny udział w kursie geograficznym dla nauczycieli szkół średnich, który miał miejsce w dniach 2–3 grudnia 1924 r. w Katowicach. Organizatorem był Wydział Oświecenia Publicznego przy wojewodzie śląskim. Wykłady prowadzili m. in. J. Smoleński (*Historia nauki geografii*) oraz S. Niemcówna (*Organizacja wycieczek szkolnych*).

Istotnym elementem każdego takiego kursu były lekcje pokazowe, prowadzone przez wybitnych nauczycieli geografii. Niezastąpionym do dziś przykładem takiego pokazu jest w naszej ocenie propozycja Marii Dobrowolskiej z 1923 r. związana z lekcją, dotyczącą antropogeografii Krakowa. Lektura tego projektu jest fascynująca!³⁵⁴

Należy dodać, że Smoleński – podobnie jak Sawicki – również był wielkim orędownikiem misji akademickiej w zakresie opieki nad poziomem nauczania geografii. Czynnie uczestniczył w zjazdach metodycznych, a także w konferencjach nauczycielskich. Prowadził wykłady na kursach dla nauczycieli w Krakowie (1922, 1926), Katowicach (1924), Zakopanem (1925). O innych kursach wspomnieliśmy powyżej. W 1931 r. doprowadził do powstania w Krakowie koła Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, które niebawem liczyło już blisko stu członków³⁵⁵. Władze w Kole sprawowali nauczyciele szkół średnich bądź pracownicy Kuratorium. Natomiast pracownicy Instytutu licznie uczestniczyli w akcji odczytowej (np. W. Ormicki, W. Kubijowicz, J. Smoleński, B. Zaborski, S. Leszczycki, M. Klimaszewski, J. Szaflarski). Wszystkie wykłady i prelekcje odbywały się w Instytucie Geograficznym UJ. Nasi geografowie brali też udział w kolejnych Zjazdach tej organizacji. Szczególnie głośnym echem odbiły się wystąpienia J. Smoleńskiego na III Ogólnopolskim Zjeździe Nauczycieli Geografii we Lwowie w 1928 r. (*Organizacja świata geograficznego w Polsce*) oraz podczas spotkania w 1929 r. w Poznaniu (*Zadania dydaktyczne a badawcze uniwersyteckich zakładów geograficznych*).

---

³⁵¹ „Wiad. Geograf.” 1928, nr 8/9, s. 127–128; nr 10, s. 159–160.

³⁵² „Wiad. Geograf.” 1931, nr 6/7, s. 97; J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 634.

³⁵³ „Wiad. Geograf.” 1932, nr 8/10, s. 110.

³⁵⁴ Mrzakówna [Dobrowolska] M., 1923, *Antropogeografia Krakowa. Metodyczne przeprowadzenie lekcji na 3–cim kursie seminarium nauczycielskiego, względnie w klasie 5–tej gimnazjalnej*. – „Czasop. Geograf.” T. 2, zesz. 1, s. 34–49.

³⁵⁵ J. Czyżewski, *Z dziejów Zrzeszenia ...*, dz. cyt., s. 89.

W drugiej połowie 1934 r. i w roku 1935 przez środowisko nauczycielskie przetoczyła się dyskusja, związana z projektami nowych programów szkolnych, zwłaszcza dotyczących liceów. Debata nie ominęła również nauczycieli geografii. W dniu 3 grudnia 1935 r. odbyło się posiedzenie Krakowskiego Koła Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, podczas którego podjęto kilka znaczących uchwał, z których przytoczymy kilka:

- „1. **Geografia**, jako przedmiot ogólnokształcący o charakterze syntetycznym, ogniskujący w sobie wszystkie wartości kształcące i wychowawcze nauk humanistycznych i nauk ścisłych **nie może być pominięta w programie żadnego typu liceum ogólnokształcącego**, Polska bowiem nie może stać się niemal jedynym na świecie krajem, w którym młodzież w wieku 17–19 lat byłaby pozbawioną możliwości kształcenia się w przedmiocie tak ważnym z punktu widzenia państwowego;
2. W programie licealnym typu humanistycznego, klasycznego i matematyczno-fizycznego [...] geografia winna być umieszczona w grupie t.zw. **przedmiotów wspólnych** [...];
3. Zebrani gorąco popierają myśl powołania do życia liceum typu geograficzno-przyrodniczego [...].”³⁵⁶.

Na powstanie tego dokumentu poważny wpływ mieli J. Smoleński, W. Ormicki oraz S. Leszczycki³⁵⁷.

Chyba w drugiej połowie lat 30-tych XX w. powstał Ośrodek Metodyczny Geografii Gospodarczej. Zlokalizowany był przy Liceum Administracyjnym i Handlowym w Krakowie (ul. Kapucyńska 2). Działał bardzo prężnie, a jego pracami kierował Rodion Mochnacki. Główną swą uwagę Ośrodek koncentrował na permanentnym dokształcaniu nauczycieli, prowadzących w szkołach zajęcia z geografii gospodarczej. W tym celu organizował rocznie kilka konferencji metodycznych, podczas których główne referaty prezentowali pracownicy Instytutu. Przykładowo na II. Konferencji rejonowej nauczycieli tego przedmiotu w dniu 5 lutego 1938 r. wykłady wygłosili m. in.: M. Klimaszewski *Czynniki fizyczno-geograficzne w badaniach geograficzno-gospodarczych*, S. Leszczycki *Elementy antropogeograficzne w badaniach życia gospodarczego*, W. Ormicki *Z metodyki badań geograficzno-gospodarczych*³⁵⁸ (ryc. 5.209). Na innych konferencjach referaty głosili też m. in. Walenty Winid, Irena Ormicka, Jadwiga Klimaszewska i oczywiście szef ośrodka R. Mochnacki.

Geografowie chętnie podejmowali też zajęcia w różnych stowarzyszeniach czy placówkach naukowych. Na początku 1925 r. Ormicki miał cykl siedmiu wykładów w Uniwersytecie Ludowym im. A. Mickiewicza w Krakowie. Mówił o najbardziej typowych zjawiskach z zakresu geomorfologii oraz antropogeografii. Poprowadził również dwie wycieczki w okolice Krakowa. „Prelekcje były ilustrowane przezręczami Inst. Geogr. U. J.”³⁵⁹.

Na Wydziale Rolniczym UJ zajęcia prowadzili: W. Ormicki (geografia rolnictwa), W. Łoziński i W. Milata (meteorologia).

Pracownicy Instytutu aktywnie uczestniczyli również w działalności Szkoły Nauk Politycznych UJ, prowadząc od momentu jej reaktywowania w 1921 r. szereg zajęć dy-

³⁵⁶ „Wiad. Geograf.” 1936, nr 3/4, s. 28–29. Zaznaczone wyróżnienia tekstu są zgodne z oryginałem.

³⁵⁷ Informacja ustna, przekazana A. Jackowskiemu przez S. Leszczyckiego około 1990 r.

³⁵⁸ *II Rejonowa Konferencja Ośrodka Metodycznego Geografii Gospodarczej. Streszczenia referatów.* – druk powiel., Arch. IGiGP UJ.

³⁵⁹ „Wiad. Geogr.” 1925, zesz. 3, s. 1.

daktycznych³⁶⁰. Nauka w Szkole trwała dwa lata i miała stanowić uzupełnienie studiów uniwersyteckich na Wydziałach Prawa i Filozoficznym. Ścisły związek z Uniwersytetem zapewniał Szkole wysoki prestiż naukowy i moralny oraz wysoki poziom merytoryczny zajęć. Stanowiła ona nowy w Polsce model szkoły akademickiej publicznej pod zarządem uniwersyteckim³⁶¹.

W prace związane z programem Szkoły od początku był zaangażowany J. Smoleński, który prowadził najwięcej zajęć z zakresu naszej dziedziny. Dotyczyły one geografii ogólnej, ogólnej geografii politycznej, politycznej geografii Polski, kolonizacji polskiej w Ameryce Południowej, geografii osadnictwa, badania teras rzecznych w Polsce, teorii erozji, oceanografii, limnologii, geografii Czechosłowacji, historii kartografii polskiej, seminarium oraz konwersatorium z geografii ogólnej. Ponadto prowadził wycieczki geograficzne. Do współpracy ze Szkołą wciągnął również innych pracowników i współpracowników Instytutu. Tak więc S. Korbel prowadził zajęcia z kartografii (wraz z ćwiczeniami); W. Kujbiewicz z demografii ziem ukraińskich w ZSRR oraz antropogeografii Karpat Wschodnich; W. Łoziński z meteorologii i klimatologii, zasobów kopalnianych Polski oraz z gleboznawstwa (z ćwiczeniami); S. Niemcówna z dydaktyki geografii; W. Ormicki z geografii gospodarczej oraz proseminarium geograficzne; B. Piątkiewicz z geografii matematycznej; S. Srokowski z geografii fizycznej i politycznej Prus oraz z geografii Litwy; Herkulan Weigt z geografii gospodarczej; B. Zaborski z geografii regionalnej Europy Zachodniej, geomorfologii świata, hydrografii, klimatologii, morfometrii, wycieczki geograficzne, seminarium z geografii fizycznej³⁶².

W dniu 6 listopada 1921 r. nastąpiło w Uniwersytecie otwarcie Studium Pedagogicznego, które było oddziałem Wydziału Filozoficznego. Jak wielką wagę władze przywiązywały do utworzenia tej placówki może świadczyć fakt, że w uroczystości otwarcia uczestniczył sam premier RP Antoni Ponikowski. Podobne placówki utworzono później na Uniwersytetach Warszawskim i Poznańskim.

Na Studium przyjmowano głównie studentów tego wydziału po czwartym roku studiów. Nauka trwała jeden rok, a po jej ukończeniu absolwent uzyskiwał uprawnienia do nauczania w szkole średniej, bez konieczności zdawania państwowego egzaminu nauczycielskiego³⁶³. W powstaniu Studium i pierwszym okresie jego działalności znaczący udział miał Jerzy Smoleński, który w r. akad. 1921/1922 prowadził wykłady z dydaktyki geografii. Później zajęcia te przejęła Stanisława Niemcówna, która wykładała w Studium w latach 1923–1924 oraz 1926–1939³⁶⁴. Począwszy od 1937 r. Niemcówna często zapadała na zdrowiu, wówczas zastępowała ją przyjaciółka Maria Dobrowolska.

Uniwersytet odegrał istotną rolę w utworzeniu Instytutu Pedagogicznego w Katowicach. Powstał on w 1928 r., wtedy też uruchomiono cykle wykładów na poziomie uniwersyteckim z takich przedmiotów, jak język polski, historia literatury polskiej, matematyka,

---

³⁶⁰ Pierwsza taka placówka powstała w Uniwersytecie w 1911 r.

³⁶¹ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 580–581.

³⁶² „Wiad. Geograf.” 1931, nr 8 s. 118, 1932, nr 8/10, s. 109.

³⁶³ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 583.

³⁶⁴ Edyta Grzyb, Beata Kaczmarczyk, Mariusz Sadowski, 1996, *Wykładający w Studium Pedagogicznym UJ w latach 1921–1952* [w:] Kazimiera Paclawska (red.), *Tradycja i wyzwania. Księga pamiątkowa na 75-lecie założenia Studium Pedagogicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1921–1996*, Kraków, s. 357–358.

geografia i fizyka. Większość wykładowców stanowili pracownicy Uniwersytetu Jagiellońskiego, którzy „spełniali [...] swoją misję chętnie w tym przekonaniu, że praca w dziedzinie śląskiej wymaga jeszcze długich lat trudu i że Uniwersytet Jagielloński jest w pierwszym rzędzie powołany do tego, by prastarą tę dzielnicę polską złączyć jaknajsilniejszymi węzłami kultury z macierzą”³⁶⁵. Wykłady geograficzne prowadzili Smoleński oraz Ormicki, który ponadto kierował tam Pracownią Geograficzną.

Ważną rolę w propagowaniu z jednej strony danej dyscypliny naukowej, z drugiej zaś nauki polskiej były Powszechnie Wykłady Uniwersyteckie. Pojawiły się one w uczelni już w 1901 r., ale pełny rozwój przypada dopiero na lata międzywojenne. Już w okresie 1918/1919–1920/1921 członkami zarządu zostali Ludomir Sawicki oraz Jerzy Smoleński. Każdy z nich wniósł istotny wkład w rozwój tej ważnej dla polskiej kultury instytucji. Stopniowo zasięg przestrzenny prowadzonych wykładów rozszerzał się, obejmując liczne miejscowości położone poza Krakowem. W roku akad. 1923/1924 powołano nawet specjalną Komisję Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich dla Śląska. Wynikiem tego było przeprowadzenie cyklu kilkunastu wykładów w Katowicach i Chorzowie (d. Królewska Huta)³⁶⁶. W 1926 r. nawiązano kontakt z konsulem polskim w Bytomiu i wykładami objęto Śląsk Opolski, który wówczas znajdował się na terenie Niemiec. Wykłady prowadzono tam w latach 1927 i 1928. Zostały one przerwane po brutalnym pobiciu Ormickiego w czasie jego odczytu w dniu 25 marca 1929 r. przez bojówkę niemiecką. Zupełnie biernie przyglądali się temu funkcjonariusze policji państwowej. W tej sprawie dość energicznie interweniowały władze polskie (ryc. 5.210, 5.211, 5.212). Świadczyć o tym może m. in. korespondencja Ministerstwa WRiOP oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych (z adnotacją „Tajne”!) do rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego (ryc. 5.213). Ormicki zażądał od strony niemieckiej odszkodowania w wysokości 30 000 złotych, jako że w wyniku tego groźnego incydentu przez dłuższy czas musiał przebywać na zwolnieniu lekarskim. W sprawę wyjaśnienia ekscesu zaangażowany był Konsul Generalny RP w Bytomiu, przedstawiciel Polski przy Komisji Mieszanej i Trybunale Rozjemczym dla Górnego Śląska, poseł polski w Berlinie, MSZ oraz Ministerstwo WRiOP. Dochodzenie prowadzone przez stronę niemiecką oczywiście nie przyniosło rozstrzygnięcia. MSZ zawiadawiało Uniwersytet, że rząd niemiecki w nocy do Polski wyjaśnił, iż brak wystarczających dowodów aby oskarżyć funkcjonariuszy tego kraju, głównie policjantów, o udział w zajściu³⁶⁷. Inaczej mówiąc, „sprawca pozostał nieznanym”.

Od r. akad. 1932/1933 starano się organizować wykłady dla Polaków zamieszkujących obszar Czechosłowacji. W sumie w latach 1918–1939 wygłoszono ponad tysiąc wykładów w ponad stu dwudziestu miejscowościach na rozległym obszarze sięgającym po Opole, Wieluń, Piotrków Trybunalski, Radom, Tarnobrzeg, Leżajsk, Rzeszów, Krosno, Zakopane, Czechosłowacja³⁶⁸.

³⁶⁵ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za lata akademickie 1930/31–1932/33*, 1933, Kraków, s. 73. Cyt. za: J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 605.

³⁶⁶ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 607.

³⁶⁷ Pismo MSZ z dnia 11 września 1929 r. do Ministerstwa WRiOP w sprawie interwencji o odszkodowanie dla dr. Ormickiego. Arch. UJ, sygn. S II 619; Pismo Ministerstwa WRiOP z dnia 18 września 1929 r. do Rektoratu UJ w sprawie odszkodowania materialnego dla Dr. Wiktora Ormickiego. Arch. UJ, sygn. S II 619.

³⁶⁸ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 608.

W akcję wykładów powszechnych zaangażowani byli praktycznie niemal wszyscy pracownicy Instytutu. W pierwszym okresie najczęściej takich zajęć prowadzili Sawicki i Smoleński, ale w miarę rozszerzania się zasięgu tej działalności wykłady zaczęli podejmować młodszy pracownicy. Największym powodzeniem cieszyły się wykłady z zakresu geografii Polski, geografii regionalnej świata oraz historii podróżnictwa.

Wielkim entuzjastą tej formy zajęć był Ormicki, który nie zaniechał wyjazdów nawet po incydencie z bojówką niemiecką. W 1932 r. dołączył do niego Leszczycki, który każdego roku wielokrotnie wyjeżdżał z taką misją (ryc. 5.214, 5.215). Reprezentował on już „nowoczesne” pokolenie geografów, stąd każdy jego wykład był bogato ilustrowany przezroczami (80–100 sztuk)³⁶⁹. Duży odzew w społeczeństwie miał cykl wykładów powszechnych pod wspólnym tytułem „*Nauka a obrona państwa*”. Wykłady odbywały się w roku akad. 1936/1937, a więc w momencie, kiedy pokój światowy był coraz bardziej zagrożony. Stąd też specyficzna wymowa tego cyklu spotkań. Wykłady głosili wybitni uczeni uniwersyteccy, m. in. geografowie Jerzy Smoleński (*Zagadnienia demograficzne i ich znaczenie dla Państwa*) oraz Wiktor Ormicki (*Rola geografii rolniczej w planowaniu obrony Państwa*)³⁷⁰.

Wreszcie należy wspomnieć, że pracownicy Instytutu prowadzili zajęcia również w innych szkołach wyższych. W 1925 r. powstało w Krakowie prywatne Wyższe Studium Handlowe (od 1938 r. Akademia Handlowa) z Zakładem, a później Katedrą Geografii Gospodarczej³⁷¹. Pierwszym kierownikiem placówki był Ludomir Sawicki, a po jego śmierci funkcję tę przejął Jerzy Smoleński. Zajęcia dydaktyczne prowadzili również Stanisław Korbel, Wiktor Ormicki, Stanisław Leszczycki, Maria Mrazek Dobrowolska, Józef Szaflarski. W 1937 r. kierownikiem Katedry został Walenty Winid, który od 1938 r. był równocześnie docentem antropogeografii w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Wiktor Ormicki prowadził ponadto wykłady z zakresu geografii gospodarczej w Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz na Studium Migracyjno-Kolonialnym w Warszawie (od 1927), na Uniwersytecie w Wilnie (w latach 1936–1938 prowadził 10-dniowe cykle wykładów) oraz na Wydziale Prawnym Uniwersytetu Lwowskiego (1938–1939), miał też podpisaną umowę na wykłady w roku 1939/1940). Na tym samym Uniwersytecie w ramach zajęć na Studium Dyplomatycznym wykładał politykę emigracyjną i osadniczą.

5.8. Współpraca z Polskim Towarzystwem Geograficznym

Polskie Towarzystwo Geograficzne powstało w Warszawie jesienią 1917 roku. Założycielami byli Jan Lewiński, Stanisław Lencewicz, Bolesław Olszewicz, Stanisław Ponia-towski oraz Ludomir Sawicki. Wstępne zebranie organizacyjne odbyło się 5 listopada tegoż roku. Zebraniu przewodniczył Sawicki. Oficjalnie działalność Towarzystwa rozpoczęła się 27 stycznia 1918 roku. Pierwszym prezesem został Jan Lewiński, natomiast Sawicki został mianowany redaktorem periodyku Towarzystwa, czyli „Przeglądu Geograficznego”.

---

³⁶⁹ Notatki S. Leszczyckiego w Archiwum IGiGP UJ.

³⁷⁰ Wykłady zostały opublikowane w wydawnictwie p.t. *Nauka a obrona Państwa*, Kraków 1937.

³⁷¹ Obecnie jest to Uniwersytet Ekonomiczny, w którym funkcjonuje Zakład Geografii Ekonomicznej.

Pierwszy zeszyt za rok 1918 ukazał się w 1919 r. i zawierał m. in. artykuł programowy Sawickiego *Zakłady Państwowe a geografia ojczysta*. Wśród autorów pierwszego tomu można też odnaleźć nazwisko Smoleńskiego, który zresztą bardzo prędko został powołany na członka korespondenta Towarzystwa. W 1922 r. Zarząd zwrócił się do ośrodków uniwersyteckich z propozycją utworzenia oddziałów terenowych. Na apel ten odpowiedział jedynie Kraków, gdzie Oddział PTG powstał 25 listopada tego samego roku. Natomiast odmówił Poznań oraz Lwów, gdzie powstały niezależne towarzystwa geograficzne. Do zjednoczenia towarzystw doszło dopiero po II. wojnie światowej.

Warto w tym miejscu przytoczyć pierwszy komunikat, donoszący o utworzeniu w Krakowie Oddziału Towarzystwa:

„Od dawna dawał się w Krakowie odczuwać brak ośrodka, w którym by się skupiało życie i praca geograficzna grodu podwawelskiego. Dawnymi też czasy były poczynione próby około utworzenia towarzystw (jeszcze za czasów Rogozińskiego, później pod koniec XIX w. pracowano nad powołaniem do życia Tow. Handlowo-Geograficznego, dalej sekcji geograficznej w łonie Akademii Umiejętności, względnie jej Komisji Fizjograficznej, wreszcie sekcji naukowej w łonie Polsk. Tow. Krajoznawczego Oddział Kraków), niestety bez konkretnego rezultatu. Dlatego zawiązał się za inicjatywą prof. Uniw. Jag. Ludomira Sawickiego w październiku 1922 mały Komitet Organizacyjny, złożony oprócz niego z prof. Uniw. Jag. Jerzego Smoleńskiego i lektora kartografii na Uniw. Jag. Stanisława Korbla, który postanowił powołać do życia Towarzystwo, związane – dla uniknięcia rozpraszania sił – organizacyjnie z Tow. Geograficznym w Warszawie”³⁷².

Zebranie organizacyjne miało bardzo uroczysty charakter. Odbyło się w wielkiej sali Instytutu Fizyki UJ (Collegium Witkowskiego, obecnie aula im. J. Tischnera). Przemówienie organizacyjne wygłosił Sawicki, po nim przemawiali goście: Kazimierz Morawski, prezes PAU, Władysław Szafer w imieniu Senatu UJ, Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika oraz Towarzystwa Botanicznego, Władysław Semkowicz jako przedstawiciel Towarzystwa Historycznego, Józef Czerwiński, prezes Polskiego Towarzystwa Tatrzańskie, Władysław Szajnocha imieniem Towarzystwa Geologicznego, Leopold Węgrzynowicz w imieniu Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Mowy powitalne wygłosił również przedstawiciel władz wojskowych oraz delegat Zarządu PTG w Warszawie. W trakcie zebrania do Towarzystwa wstąpiło 184 członków. Na wniosek Komitetu Organizacyjnego przewodniczącym Oddziału został wybrany przez aklamację były rektor UJ i wybitny przyrodnik Michał Siedlecki. Do Zarządu wybrano m. in. Ludomira Sawickiego (sekretarz) i Jerzego Smoleńskiego (skarbnik). Kolejnymi prezesami byli: L. Sawicki (1924–1928) i J. Smoleński (1929–1939). Funkcję sekretarza Oddziału pełnili: J. Smoleński (1924–1928), W. Kubijowicz (1929), S. Leszczycki (1930–1939). W okresie 1929–1939 obowiązki skarbnika pełniła Maria Sawicka, wdowa po Ludomirze. Ponadto różne funkcje sprawowali również m. in. Maria Dobrowolska, Adam Gadomski, Mieczysław Klimaszewski, Stanisław Korbel, Wanda Leszczycka, Rodion Mochnacki, Stanisława Niemcówna, Wiktor Ormicki, Józef Szaflarski, Herkulan Weigt, Bogdan Zaborski. W 1924 r. na około 660 członków Towarzystwa aż 350 należało do Oddziału Krakowskiego. Siedzibą Towarzystwa został Instytut Geograficzny UJ.

³⁷² Cyt. za: S. Milatowa, 1968, *Oddział Krakowski* [w:] R. Biesiada (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, Warszawa, s. 101.

W 1923 r. Oddział Krakowski zaczął publikować własny periodyk „Wiadomości Geograficzne”, którego redaktorem, a zarazem wydawcą był Ludomir Sawicki. Po jego śmierci funkcję redaktora przejął Wiktor Ormicki, z czasem zaczął mu pomagać Mieczysław Klimaszewski. W 1927 r. Zarząd Główny PTG uznał „Wiadomości Geograficzne” za swój oficjalny organ, który ukazywał się obok „Przeglądu Geograficznego”. W 1936 r. z powodu trudności finansowych zawieszono wydawanie „Wiadomości Geograficznych” (ryc. 5.216). Publikację periodyku przejął Instytut Geograficzny UJ, zmieniając czasopismo na kwartalnik i rezygnując z prowadzonej dotychczas kroniki oraz zamieszczania bibliografii geograficznej³⁷³. Dzięki uporowi Ormickiego bibliografia ukazywała się nadal jako odrębne wydawnictwo.

W omawianym okresie działalność Towarzystwa oraz Instytutu bardzo często się pokrywała. Odnosi się to przede wszystkim do organizowanych Kongresów, zjazdów i konferencji, a także do wycieczek dla pracowników i studentów. Ta korelacja podejmowanych przedsięwzięć nie może dziwić, skoro działaczami PTG byli przede wszystkim pracownicy Instytutu³⁷⁴.

5.9. Współpraca z polskim krajoznawstwem

Współpraca geografów uniwersyteckich z polskim ruchem krajoznawczym rozpoczęła się wcześniej. Już w 1909 r. Ludomir Sawicki opublikował programowy artykuł *Geografia a krajoznawstwo*³⁷⁵. W krajoznawstwie upatrywał on istotny czynnik ułatwiający – wspólnie z geografiami – proces integracji narodu, podzielonego granicami zaborczymi. Zaczął współpracować z powstałym w 1906 r. w Warszawie Polskim Towarzystwem Krajoznawczym. Drukuje artykuły w „Ziemi”, wygłasza liczne odczyty, krzewi myśl geograficzną, głosi idee nawołujące do poznania ziem ojczystych. Opracowuje program badań krajoznawczych³⁷⁶. Na terenie Krakowa aktywnie współpracuje z Towarzystwem Tatrzańskim.

W 1919 r. tworzy Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i zostaje jego prezesem. Funkcję tę pełnił aż do swojej śmierci w 1928 roku. Bierze udział w tworzeniu kół krajoznawczych młodzieży szkolnej (1920), wciągając w tę akcję Leopolda Węgrzynowicza i Stanisławę Niemcównę. Utworzona przez Sawickiego Komisja Kół Krajoznawczych stopniowo objęła całą Polskę³⁷⁷. Na kilka miesięcy przed śmiercią, w dniu 5 marca 1928 r. wygłasza przed Polskim Radio w Katowicach głośny wykład *Idea i organizacja krajoznawstwa w Polsce*, na który chętnie powołują się do dziś historycy krajoznawstwa³⁷⁸.

---

³⁷³ Oprac. na podstawie S. Milatowej, *Oddział Krakowski...*, dz. cyt., s. 101–118.

³⁷⁴ Szczegółowe omówienie działalności Krakowskiego Oddziału PTG zawiera cytowana już praca S. Milatowej, praca R. Mochackiego, 1972, *Krakowski Oddział Polskiego Towarzystwa Geograficznego. (W pięćdziesiątą rocznicę powstania 1922–1972)* [w:] *Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego z okazji 50-lecia istnienia Oddziału Krakowskiego*, Kraków, 26–28 czerwca 1972. *Referaty*, Kraków, Pol. Tow. Geogr. Oddział w Krakowie, s. 5–17, a także późniejsze publikacje.

³⁷⁵ „Wszechświat”, T. 28, nr 47, s. 737–741.

³⁷⁶ L. Sawicki, 1910, *Szkic programu badań krajoznawczych*. – „Ziemia”, T. 1, nr 1, s. 5–7.

³⁷⁷ M. Dobrowolska, 1983, *Rola Ludomira Sawickiego w kształceniu i wychowaniu młodzieży* – „Czasop. Geograf.” T. 54, zes. 3, s. 315.

³⁷⁸ Tekst ukazał się drukiem w Krakowie w 1928 r. w ramach serii wydawniczej „Biblioteczka «Orlego Lotu»” (nr 12).

Krajoznawstwem interesował się również Jerzy Smoleński. Chętnie organizował w PTK akcję odczytową, często pisał artykuły krajoznawcze.

Obok Sawickiego i Smoleńskiego wybitne zasługi w rozwoju krajoznawstwa ma Stanisława Niemcówna. Bardzo zasłużyła się w przenoszeniu idei krajoznawstwa na teren szkoły i harcerstwa. W harcerstwie zaczęła działać już w 1915 roku³⁷⁹. Do historii przeszły prowadzone przez nią wycieczki krajoznawcze dla młodzieży (ale nie tylko) po Krakowie, w okolicy Krakowa, na Śląsk itp. Była autorką wielu poradników metodycznych (ryc. 5.217).

Zarówno Sawicki, jak też Smoleński potrafili zaszczepić idee krajoznawstwa wśród swoich uczniów. Z Instytutu Geograficznego UJ wyszło wielu wybitnych polskich krajoznawców, m. in. Maria Dobrowolska, Marian Gotkiewicz, Stanisław Leszczycki, Maria Irena Mileska, Wiktor Ormicki (ryc. 5.218), Józef Staško, Antoni Wrzosek.

Dodajmy jednak, że każdy absolwent geografii uniwersyteckiej był zamięłowanym krajoznawcą. Działali w swoich regionach, a przejawiało się to w pisaniu monografii i przewodników czy też w prowadzeniu wycieczek szkolnych i turystycznych. W każdym zakątku Polski można było napotkać lokalnego patriotę – krajoznawcę, którego korzenie geograficzne wyrastały z krakowskiej uczelni. Dlatego nie mogliśmy pominąć tego wątku w naszej opowieści.

5.10. Krakowska szkoła geograficzna

Przeprowadzone rozważania stanowią wystarczającą podstawę do wniosku, stwierdzającego wykształcenie się w okresie międzywojennym w Krakowie specyficznej szkoły geograficznej z zakresu geomorfologii i antropogeografii. Kraków stał się w tym czasie centrum polskiej geografii, wyprzedzając prężnie działający ośrodek lwowski.

O rozwoju ośrodka krakowskiego zdecydowali przede wszystkim jego twórcy, wokół których gromadzili się liczni uczniowie. Wielu spośród nich odegrało znaczącą rolę w rozwoju polskiej geografii jeszcze w okresie międzywojennym, ale przede wszystkim po II. wojnie światowej. I tak spośród najwybitniejszych uczniów Sawickiego wymienimy Tadeusza Czortę, Marię Mrazkównę Dobrowolską, Adama Gadomskiego, Mariana Gotkiewicza, Zofię Hołub-Pacewiczową, Włodzimierza Kubijowicza, Stanisława Leszczyckiego, Rodiona Mochnackiego, Stanisławę Niemcównę, Wiktora Ormickiego, Zdzisława Simchego, Antoniego Wrzoska. Natomiast wychowankami Smoleńskiego byli m. in.: Stanisław Berezowski, Zofia Figlewicz, Jan Flis, Bronisław Halicki, Mieczysław Klimaszewski, Stanisław Leszczycki, Kazimierz Łomniewski, Stanisław Małkowski, Władysław Milata, Maria Irena Mileska, Maria Irena Ormicka, Wiktor Ormicki, Stanisław Sokołowski, Józef Szaflarski, Tadeusz Wilgat, Antoni Wrzosek. Niektóre z nazwisk powtarzają się. Wynika to z faktu, że po śmierci Sawickiego część jego studentów kończyła prace magisterskie u następcy.

Podwaliny pod szkołę geomorfologiczną położył Ludomir Sawicki jeszcze w okresie przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości. Prowadził rozległe badania w różnych

---

³⁷⁹ M. I. Mileska, 2004, *Materiały do historii krakowskiego harcerstwa żeńskiego w latach 1911–1939*, T. 1, Kraków, s. 109.

częściach Europy, szczególnie zaś w Karpatach. Promował w Polsce teorię cyklu geograficznego W. M. Davisa, z którym sam odbył wędrowkę naukową po Włoszech i Walii. Jako pierwszy zajął się sprawą osuwisk. Jego studia cechowało nowoczesne spojrzenie na środowisko przyrodnicze. Szczególną uwagę zwracał na współzależności między poszczególnymi jego elementami, z szerokim uwzględnieniem czynnika antropologicznego. Był przykładem geografa – badacza terenowego. Ukoronowaniem jego drogi naukowej była akcja ekspedycyjna. Pozostawił po sobie szereg prac geomorfologicznych o charakterze podstawowym, które do chwili obecnej są wykorzystywane przez naukowców. Wychował kilka pokoleń geografów, którzy czuli duży szacunek dla tej dyscypliny naukowej.

W dziele tworzenia krakowskiej szkoły geomorfologicznej Sawickiego wspierał Jerzy Smoleński. Z wykształcenia geolog, pierwszy okres swojej działalności naukowej niemal w całości poświęcił geomorfologii. Grono geomorfologów przejściowo wzmocnił Bogdan Zaborski.

Sawicki i Smoleński zostali uznani za jednych z najwybitniejszych geomorfologów swoich czasów na świecie. Wychowali szereg geografów, uprawiających z powodzeniem geomorfologię. Wymieńmy przynajmniej kilku: Jana Flisa, Adama Gadomskiego, Bronisława Halickiego, Mieczysława Klimaszewskiego, Stanisława Sokołowskiego, Józefa Szafarskiego. Niektórzy z nich byli później znani głównie jako geolodzy (Halicki, Sokołowski). Należy podkreślić, że wielu innych geografów, którzy później zajęło się antropogeografią, swoje pierwsze kroki badawcze stawiało właśnie w geomorfologii.

Dodajmy, że na powstanie szkoły nie miały wpływ mieli również geomorfolodzy zatrudnieni poza Instytutem, jak np. Walerian Łoziński, kierujący później Zakładem Gleboznawstwa na Wydziale Rolniczym UJ. Prace z tego zakresu chętnie podejmowali też geolodzy, szczególnie przyjaciel Sawickiego Jan Nowak, a także Walery Goetel i Marian Książkiewicz. Niekiedy studia geomorfologiczne wspierali swymi przemyśleniami i badaniami botanicy, zwłaszcza Władysław Szafer oraz Bogumił Pawłowski.

Sawicki zainicjował w Polsce badania z zakresu antropogeografii. Potem dołączył do niego Smoleński, a z czasem ich uczniowie. Wymieńmy przynajmniej takie nazwiska, jak Wiktor Ormicki, Włodzimierz Kubijowicz, Zofia Hołub-Pacewiczowa, Stanisław Leszczycki, Maria Mrazek-Dobrowolska, Antoni Wrzosek, Zdzisław Simche. W ośrodku krakowskim były uprawiane niemal wszystkie dyscypliny z tego zakresu. Ormicki jest uważany za najbardziej „płodnego” badacza z zakresu geografii gospodarczej, Smoleński zyskał międzynarodowe uznanie jako badacz problemów demograficznych, Leszczycki, Dobrowolska, Simche, Kubijowicz osiągnęli sukcesy na polu geografii osadnictwa i geografii miast. Nowatorskie były studia nad kulturą pasterską, zapoczątkowane przez Sawickiego i kontynuowane przez Hołub-Pacewiczową i Kubijowicza. Dodajmy do tego ważne studia Smoleńskiego z zakresu geografii politycznej.

I jeszcze jeden istotny wyróżnik tej szkoły – ścisła współpraca z etnografami, jedyna tego rodzaju w Polsce. Smoleński podkreślał też, że „w zakresie tak bliskimi związkami złączonej z geografją etnografii, istnieje w Krakowie ciągłość pracy naukowej od czasów Pola”³⁸⁰. W Uniwersytecie Jagiellońskim funkcjonowały w tym czasie dwie katedry etnograficzne: etnografii i etnologii, kierowana przez prof. Jana Stanisława Bystronia oraz katedra etnografii Słowian, którą prowadził prof. Kazimierz Moszyński. Ponadto działała

---

³⁸⁰ J. Smoleński, *Rozwój i stan naukowej pracy geograficznej...*, dz. cyt., s. 14.

też Komisja Etnograficzna PAU, która w ramach swych wydawnictw publikowała również prace geograficzne (Bogdana Zaborskiego czy Włodzimierza Kubijowicza). Ta ścisła współpraca między geografami a etnografami wyróżniała Kraków spośród innych ośrodków. Ślady zainteresowania tą problematyką odnajdujemy w pracach Ludomira Sawickiego, Włodzimierza Kubijowicza, Zofii Hołub-Pacewiczowej o szaleństwie karpackim, w studiach osadniczych Stanisława Leszczyckiego czy Marii Dobrowolskiej itp. Ten akcent etnograficzny w krakowskich badaniach geograficznych przetrwał mniej więcej do lat 50-tych ubiegłego stulecia i według historyków nauki świadczył o wytworzeniu się w Krakowie swego rodzaju szkoły geograficzno-etnograficznej. Współpracujących z geografami etnografów reprezentowali przede wszystkim Jan Stanisław Bystron, Kazimierz Moszyński, Kazimierz Dobrowolski, Józef Obrębski.

Krakowską szkołę geograficzną charakteryzował ponadto duży stopień aplikacyjności prowadzonych studiów. Zaznaczyło się to przede wszystkim w pracach związanych z planowaniem regionalnym i przestrzennym. Ale podobne cechy można przypisać niektórym pracom z zakresu geografii fizycznej (zwłaszcza dotyczących ocen środowiska geograficznego dla potrzeb gospodarki) oraz geografii ekonomicznej (prace Ormickiego). Wreszcie ośrodek krakowski zainicjował naukowe badania związane z turystyką, tworząc nową dyscyplinę – geografii turystyki, przedtem w Polsce nie uprawianą (S. Leszczycki). Mogła się ona rozwijać dzięki utworzonemu w 1936 r. przy Instytucie Studium Turystyki UJ.

Pod koniec lat międzywojennych Kraków był największym ośrodkiem geograficznym w Polsce³⁸¹ jedynym, w którym przejściowo funkcjonowały dwie katedry geograficzne. Ranga ośrodka wynikała zarówno z szerokiej oferty dydaktycznej, jak też z imponującego dorobku naukowego. Na krakowskich doświadczeniach starały się wzorować inne ośrodki³⁸². Wyróżnikiem Krakowa stały się dwie wyraźnie ukształtowane szkoły geograficzne, związane z geomorfologią oraz antropogeografią. W tym kierunku będzie się też rozwijać geografia powojenna, zwłaszcza w pierwszym okresie (mniej więcej do końca lat 50-tych). Potem pojawiły się nowe kierunki badawcze, o których opowiemy w innym miejscu.

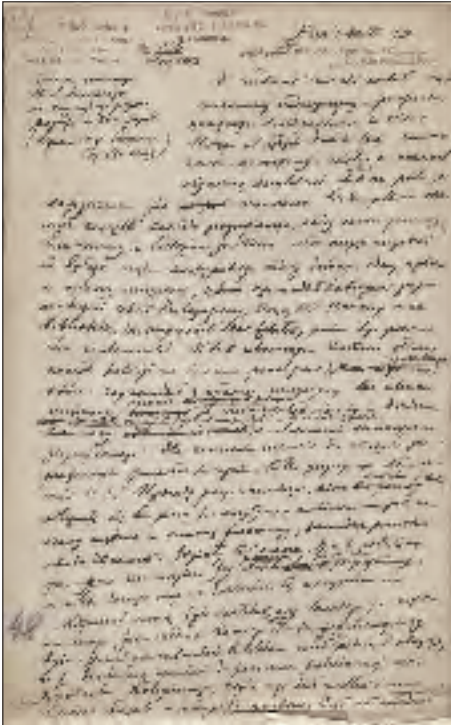
---

³⁸¹ S. Leszczycki, *Geografia w Krakowie...*, dz. cyt., s. 306.

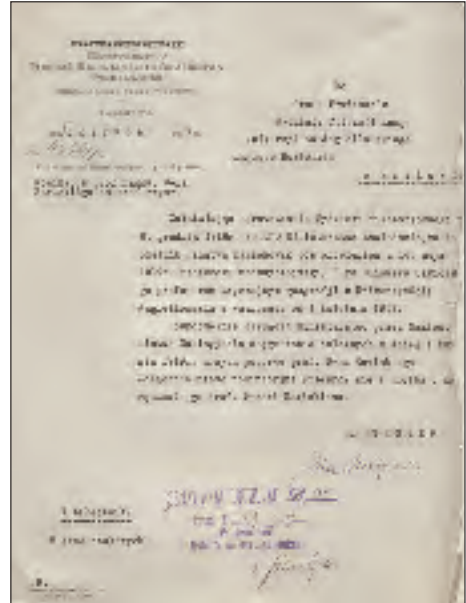
³⁸² J. Babicz, *Geografia...*, dz. cyt., s. 153.

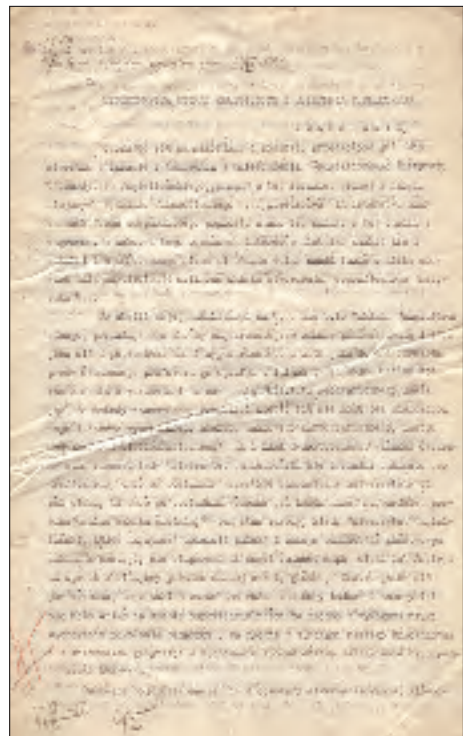

Ryc. 5.1. Fragment konspektu pisma Wydziału Filozoficznego UJ do Ministerstwa WRiOP w sprawie nominacji L. Sawickiego na profesora zwyczajnego, 6. 12. 1918. Konspekt przygotował Józef Morozewicz, profesor zwyczajny mineralogii. *Arch. UJ, sygn. WF II 180.*

Ryc. 5.2. L. Sawicki. Nominacja na profesora zwyczajnego, 5. 06. 1919. *Arch. UJ, sygn. S II 619.*

Ryc. 5.3. Fragment pisma L. Sawickiego do Ministerstwa WRiOP w sprawie pomieszczenia dla Instytutu Geograficznego, 4. 05. 1920. *Arch. UJ, sygn. WF II 180.*

Komenda Obozu Warownego Kraków.

Kraków, dnia 28. kwietnia 1922.

"Dziesiąta" - Wydzielnictwo Leków.
L.281/122/pfn/2/K.Krak.

BAHDEC PILEWS!

Do

Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kraków.

Na temat L.2005/22 z dnia 18. kwietnia b.r.

Instytut Geogr. B.J. odniósł w dniu 18. b.m. ładac swoje z budynku Starego
Arsenału na rzecz spółdzielni "Dziesiąta".

Wykluczona jest rzecz by tam spółdzielca mógł być i rozstrzygnąć się
tylko w jedno; suli, wskazała że ma dość środki do życia w celu odzyskania
oficerów i ich rodzinom którym nikt z nas nie może!

Władze wojskowe chcą i muszą się im tej pomocy udzielić a nie mają
obawiać się żadnych nielegalnych działań nieuczestniczących w odbiorze instytucji
nie wojskowych to objekty która swego czasu mogły im służyć do dyspozycji.

Rezerwa tego, i opierając się na protokole z dnia 3. III. 1921 uproszasz
o opróżnienie - bez dalszych przeciwności - w terminie 10-tygodniowym
detal przez Instytut Geogr. wojennych sal w Starym Arsenale."

Nie wątpię, że P. Starosta ^{pisłom} naszej dziesiąty odzyska oficerów
i delegaty starają, by z wyżej oznaczonym terminie ubikacje w Starym Arsenale
zostały opróżnione."

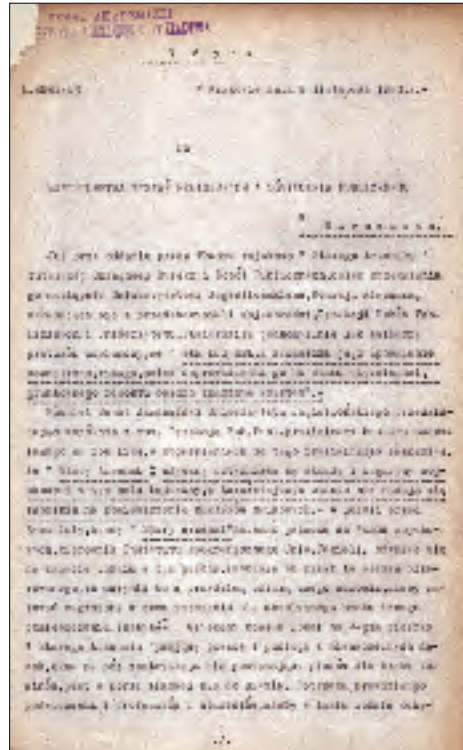
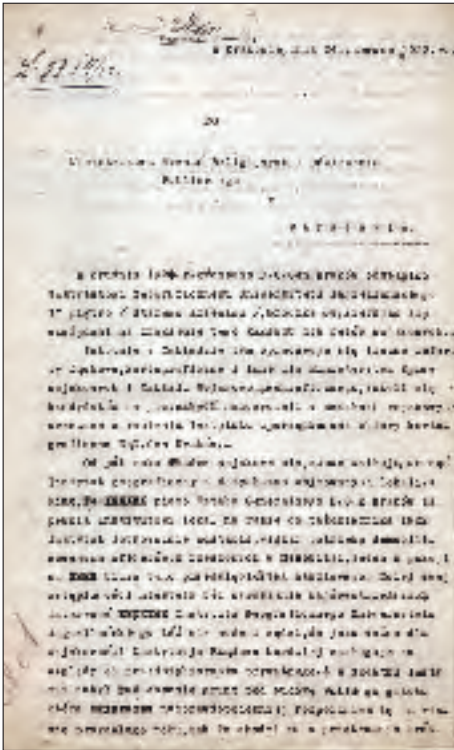
Komendant Obozu Warownego.

SENAT AKAD. UNIW. JAG. 28.4.22

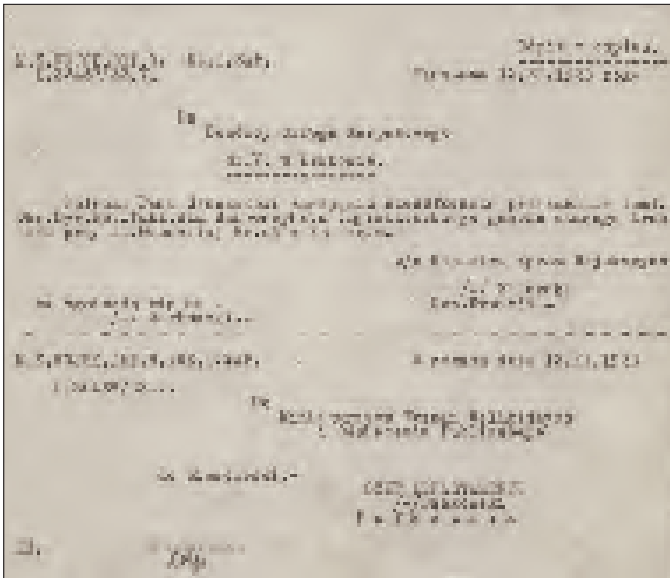
Wzrost 1.29. Wzrost 1.29. 1922.

Ryc. 5.6.-5.7. Pismo Komendy Obozu Warownego Kraków do Senatu UJ nakazujące opuścić Instytutu pomieszczenia w „Starym Arsenale”, 28.04. 1922. Arch. UJ, sygn. S II 880.

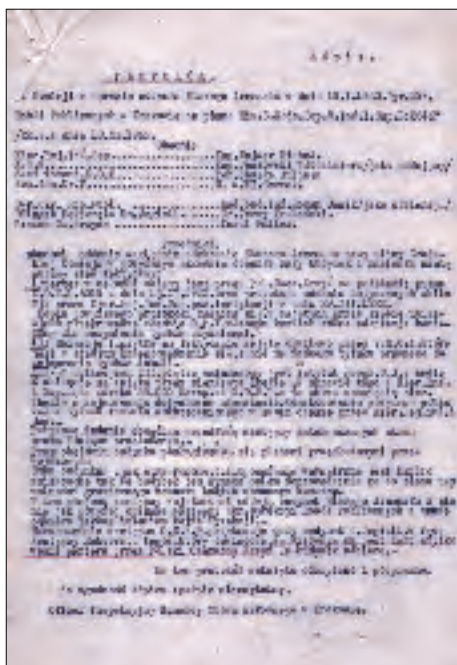

Ryc. 5.8–5.9. Konspekt pisma Rektora UJ J.I. Nowaka do Ministerstwa WRiOP opisującego kłopoty z przejściem od władz wojskowych „Starego Arsenалу”, 24.06. 1922. Arch. UJ, sygn. S II 880.

Ryc. 5.10. Pismo generała Władysława Sikorskiego do Dowódcy Okręgu Korpusowego nr V w Krakowie nakazujące bezzwłoczne przekazanie Uniwersytetowi gmachu „Starego Arsenалу”, 13.11.1922, Arch. UJ, sygn. S II 880.

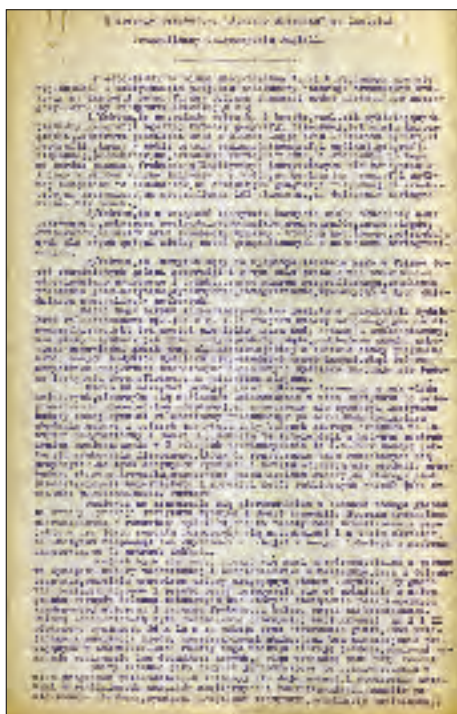
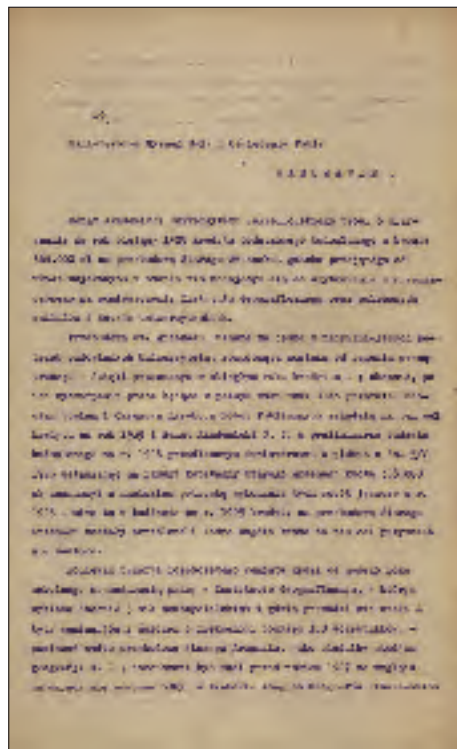
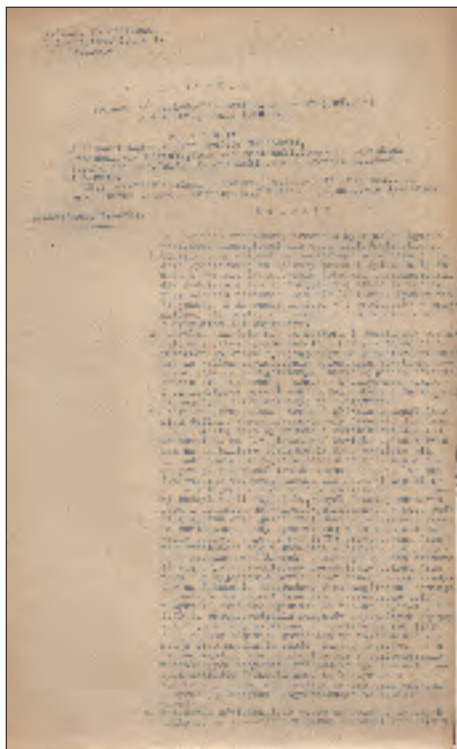

Ryc. 5.11. Protokół odbioru przez Uniwersytet budynku „Starego Arsenалу”, 19.01.1923. Uczelnię reprezentował J. Smoleński. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

Ryc. 5.12. Widok dawnego Arsenalu, zał. w pierwszej połowie XVI w. przez Zygmunta I Starego, w 1643 r. całkowicie przebudowany przez Władysława IV. W głębi widoczna Brama Grodzka, zbudowana w 1298 r., zburzona około 1820 r. Widok z pocz. XIX w., mal. T. B. Stachowicz, ok. 1840. *Zbiory Muz. Hist. Miasta Krakowa.*

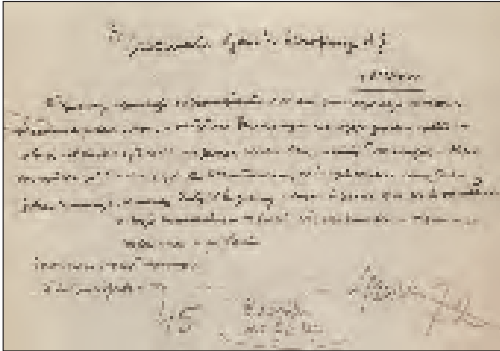

Ryc. 5.16. Fragment protokołu Wydziałowej Komisji Budowlanej z 27. 12. 1924 r. z podjętą uchwałą dotyczącą „Starego Arsenалу”, *Arch. UJ, sygn. WF II 80.*

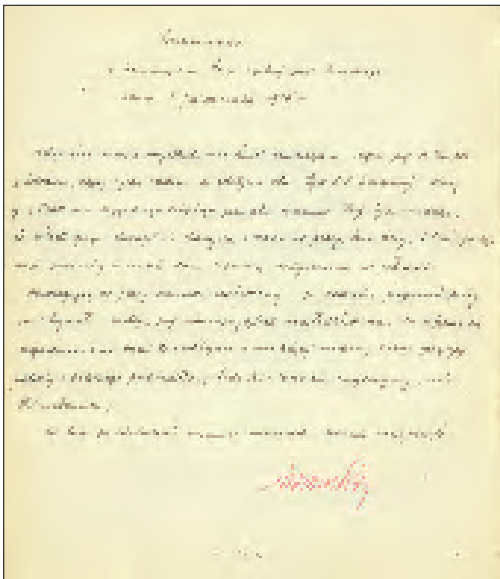
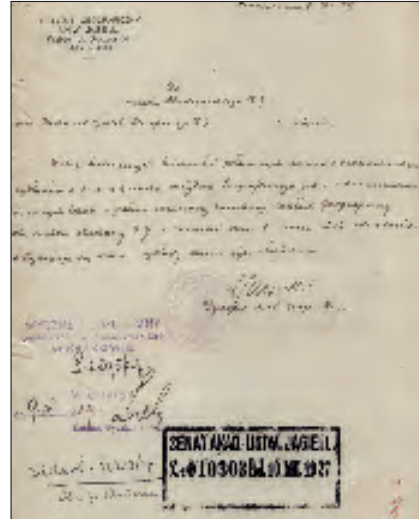
Ryc. 5.17. Fragment pisma Rektoratu UJ do Ministerstwa WRiOP w sprawie przyznania w 1925 r. dodatkowej dotacji przeznaczonej na przebudowę „Starego Arsenалу”. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

Ryc. 5.18. Fragment memoriału L. Sawickiego i S. Filipkiewicza skierowanego do Ministerstwa WRiOP dotyczącego przebudowy „Starego Arsenалу”, 31.10.1925. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

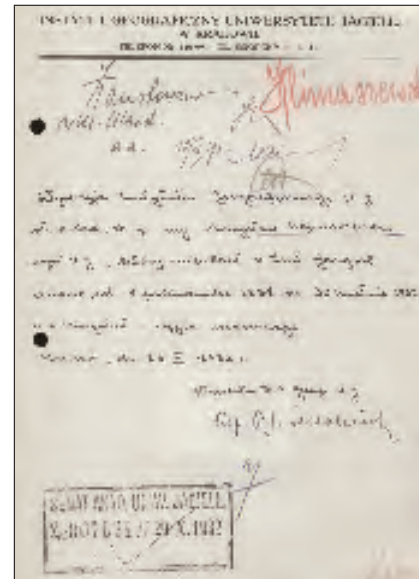

Ryc. 5.19.–5.20. Pisma L. Sawickiego do Dziekanatu i Senatu w czasowym odwołaniu zajęć dydaktycznych z powodu utrudnień związanych z remontem „Starego Arsenalu”, 7.12.1927. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

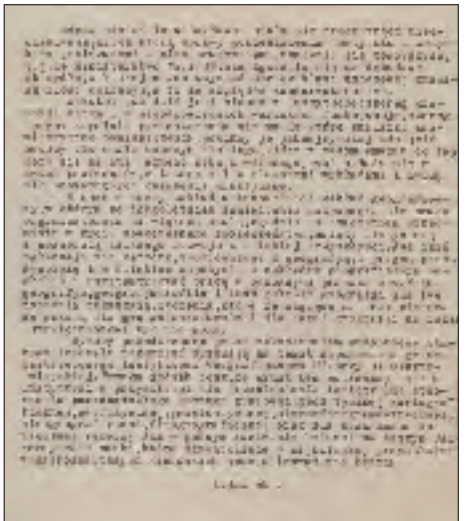
Ryc. 5.21. Sprawozdanie W. Ornickiego sporządzone z seminarium z geografii ogólnej prowadzonego przez L. Sawickiego, którego fragment zawiera wypowiedź Profesora dotyczącą nowego pomieszczenia Instytutu w „Starym Arsenale”, 8.10.1925. Arch. IGI&P.

Ryc. 5.22. Poświadczenie Dyrekcji Instytutu, że M. Klimaszewski sam opłacał sobie węgiel do ogrzewania zajmowanego pomieszczenia w „Starym Arsenale”, 29.10.1932. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.23. Siedziba Instytutu Geograficznego UJ przy ul. Grodzkiej 64. Fot. z ok. 1938 r. Na frontonie budynku widoczny napis „Instytut Geograficzny” oraz herb Uniwersytetu. Oznaczenia te usunęli Niemcy na przełomie 1939/1940 r. Arch. IGiGP.

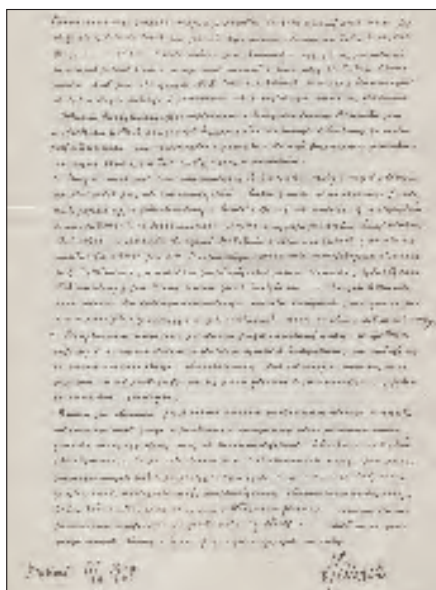

Ryc. 5.24.–5.25. Oświadczenie L. Sawickiego, w którym podtrzymuje projekt wykorzystania działki przy ul. Czarnowiejskiej pod budowę Instytutu, początek 1928 r. Arch. UJ, sygn. WF II 80.

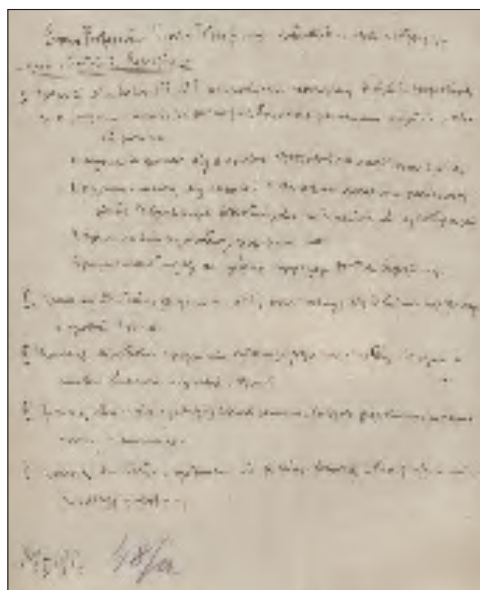

Ryc. 5.26a. Instytut Geograficzny UJ, zima około 1925. Po lewej stronie widoczny fragment dawnej ulicy św. Idziego. NAC 1-U-3095-9.

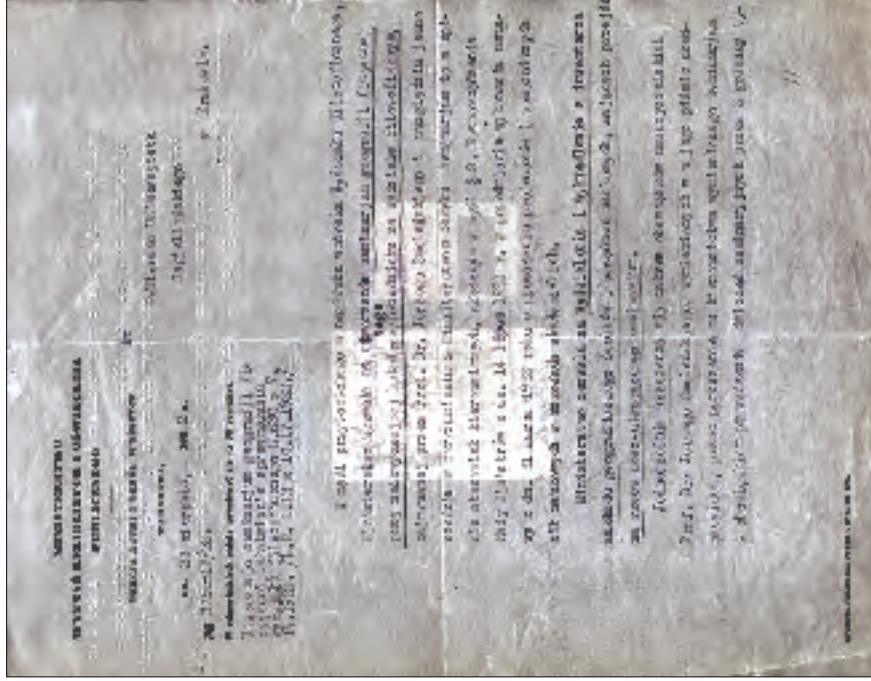
Ryc. 5.26. Uzasadnienie wniosku L. Sawickiego o konieczności budowy przy ul. Czarzowiejskiej obiektu Instytutu Geograficznego, 17.02.1928. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Ryc. 5.27. Brulion pisma do Ministerstwa WRiOP, sporządzony przez L. Sawickiego. Pismo dotyczy stworzenia warunków dla normalnego funkcjonowania Instytutu, 16.01.1919. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Ryc. 5.28. Pismo dziękana Wydziału Filozoficznego K. Dzewońskiego do Ministerstwa WRiOP z informacją o dotychczasowej działalności J. Smoleńskiego, 7.02.1922, Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.29. Pismo Ministerstwa WRiOP zezwalające na utworzenie Seminarium geografii fizycznej przy Katedrze Geografii i mianujące J. Smoleńskiego kierownikiem tej placówki, 22.08.1922, Arch. UJ, sygn. S II 619.

WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
W KRAKOWIE
okt. L. 1922
14 X 1922

W Krakowie, dnia 16. października 1922.-

DO
REKTORATU
Uniwersytetu Jagiellońskiego

W Bielsku.

Kada Profesorów Wydziału filozoficznego uchwaliza na po-
siedzeniu dnia 22. września b.r. przeszedz s poparciem Rektoratowi
Uniw. Jag. podanie prof. Sawickiego w sprawie przyznania kredytu na
wydawnictwo praco Instytutu Geograficznego.

Dziekan Wydziału filozoficznego:

J. Kallenbach

WIADOMOŚCI GEOGRAFICZNE
REVUE MENSUELLE DE GÉOGRAPHIE

REDACTEUR - RÉDACTEUR EN CHEF
LUDOMIR SAWICKI

KONK. 60866
I. - 1922.

KRAKOW 1423 C R A C O W I E

Ryc. 5.30. Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego J. Kallenbacha do rektoratu zawiadamiające o przyznaniu Instytutowi kredytu na publikowanie „Prac Geograficznych”, 16. 10. 1922. Arch. UJ, syat. S II 619.

Ryc. 5.31. Strona tytułowa pierwszego zeszytu „Wiadomości Geograficznych”, czasopisma utworzonego i redagowanego przez L. Sawickiego.

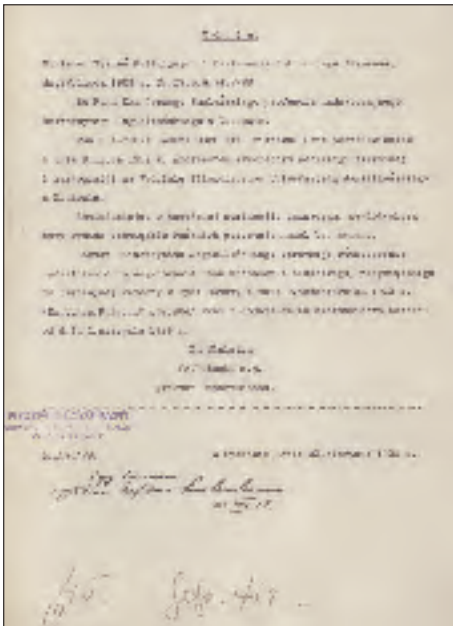

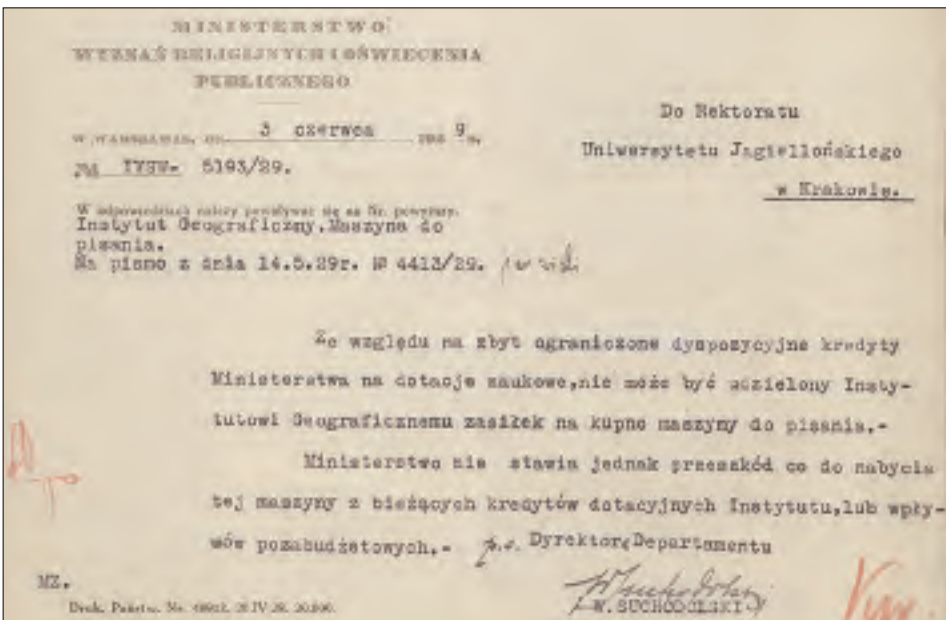

Ryc. 5.40. Nominacja J. Smoleńskiego na profesora zwyczajnego geografii fizycznej i kartografii na Wydziale Filozoficznym UJ, 22.07.1929. Arch. UJ, sygn. S II 619.

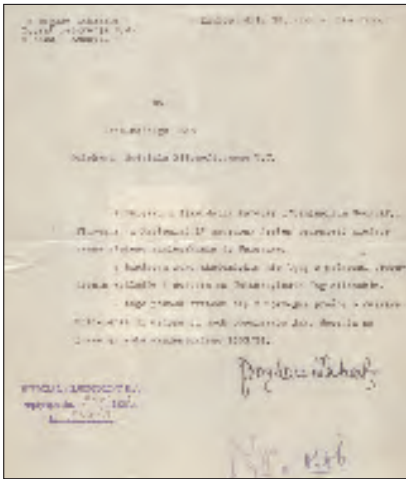

Ryc. 5.41. J. Smoleński. Fragment artykułu *Pod znakiem niepewności. Przeciw uprawnieniom do zwijania wydziałów, katedr i zakładów szkół akademickich*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1932, nr 358.

Ryc. 5.42. Pismo Ministerstwa WRiOP do rektora UJ odmawiające Instytutowi środków na zakup maszyny do pisania, 3.06.1929. Arch. UJ, sygn. S II 880.

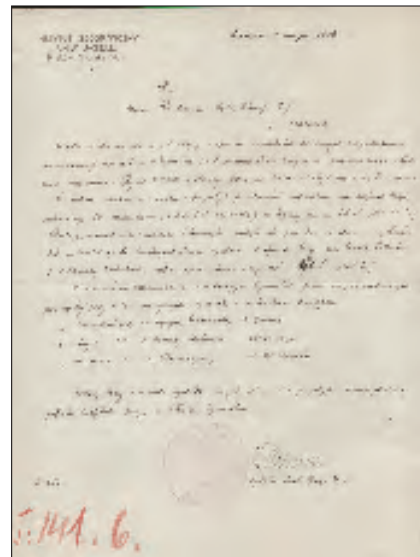
Ryc. 5.46. Bogdan Zaborski. Pismo zawiadające dziekana Wydziału Filozoficznego o odejściu z Uniwersytetu, 28.10.1933. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.47. Stacja terenowa Instytutu w Dolinie Pięciu Stawów w Tatrach, 1929. Fot. S. Leszczycki. Arch. IGiGP UJ.

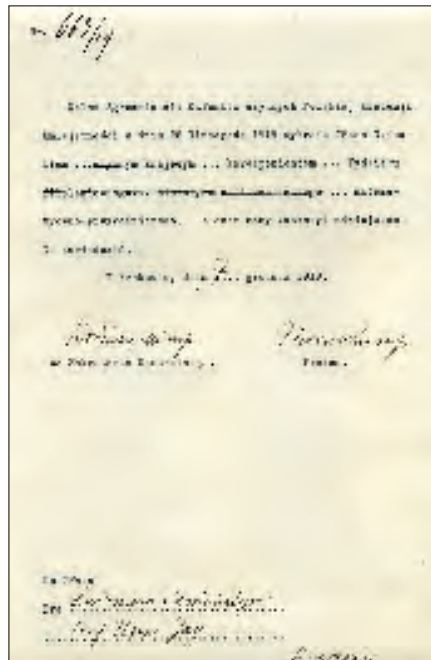
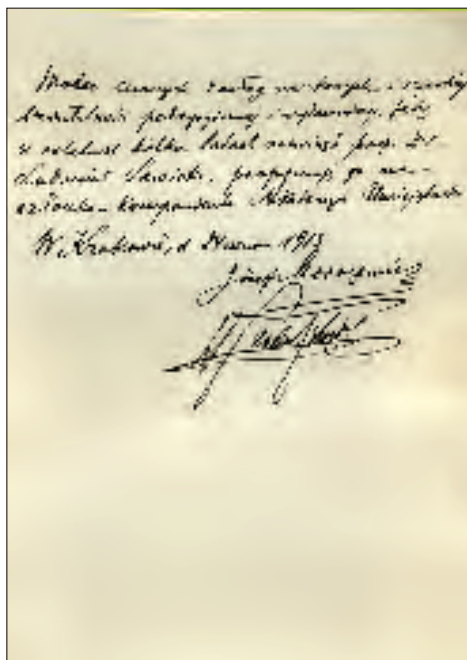

Ryc. 5.48. S. Leszczycki podczas badania pokrywy śnieżnej w Tatrach, 1929. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.49. Pismo L. Sawickiego do dziekana Wydziału informujące o opłaceniu z własnych środków kosztów wycieczki kilkunastu studentom, 5.05.1926. Arch. UJ, sygn. WF II 488.

Ryc.5.50.–5.51. Dokumentacja związana z wyborem L. Sawickiego członkiem-korespondentem PAU. PAU. Akta członków. Teczka „Ludomir Sawicki”.

Ryc. 5.52.–5.53. Informacje dotyczące śmierci i pogrzebu L. Sawickiego opublikowane w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” 1928, nr 276 i 279. Podczas pogrzebu przed Instytutem przemawiał J. Smoleński.

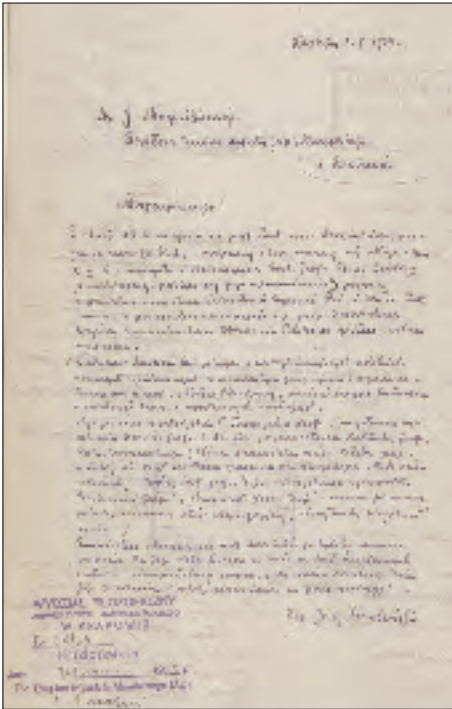

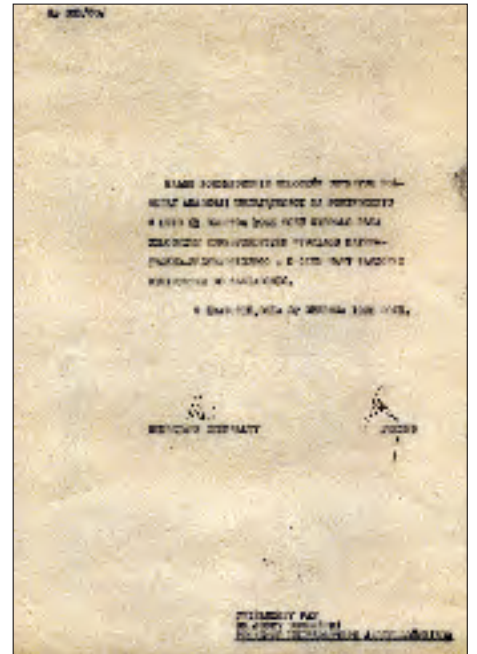
Ryc. 5.54. Pogrzeb L. Sawickiego. Kondukt żałobny na ul. Straszewskiego. *Archiwum Koła Geografów UJ.*

Ryc. 5.55. Pogrzeb L. Sawickiego. Pożegnanie przed Instytutem Geograficznym. *Arch. Koła Geografów UJ.*

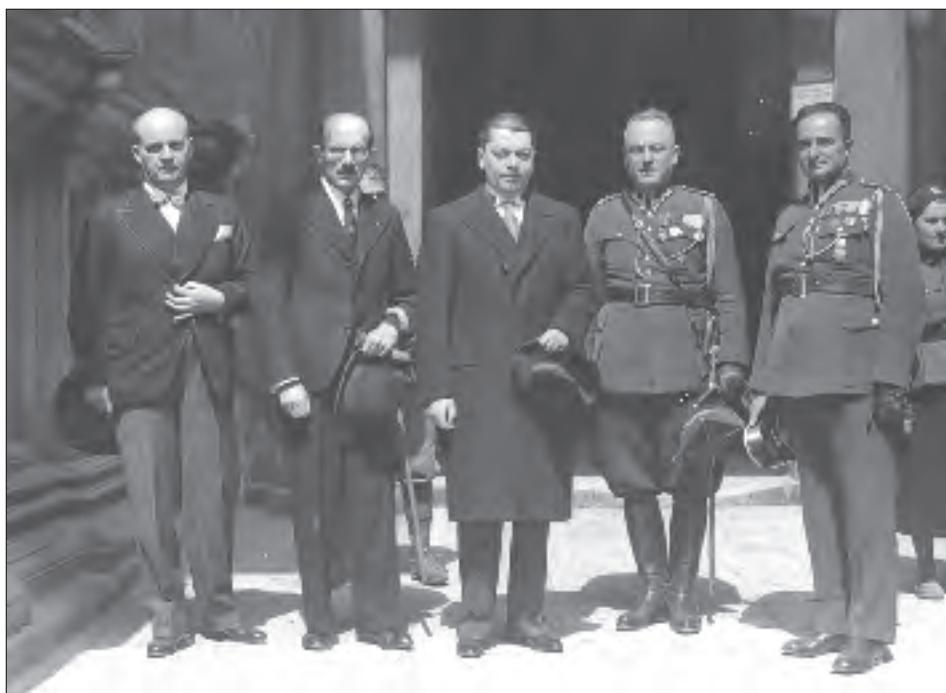
Ryc. 5.56. Pismo J. Smoleńskiego do rektora UJ o odznaczeniu pośmiertnym L. Sawickiego w 10. rocznicę śmierci, 5.01.1939. Arch. UJ, sygn. S II 619.

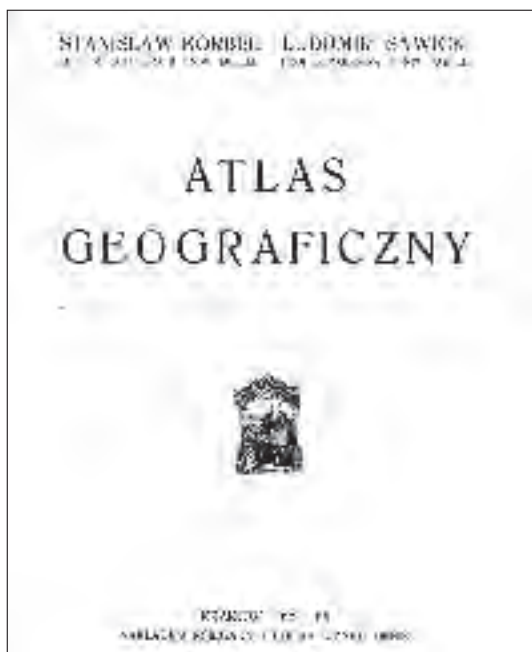
Ryc. 5.57.-5.58. Dokumentacja związana z wyborem J. Smoleńskiego członkiem-korespondentem PAU. PAU. Akta członków. Teczka „Jerzy Smoleński”.

Ryc. 5.60a. Jerzy Smoleński (drugi z lewej) wraz z posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym Rumunii w Polsce Constantinem Visoianu (w środku) przed wejściem do Katedry Wawelskiej, 1936 r. NAC 1-D-1323.

Ryc. 5.61. S. Korbel. Strona tytułowa Atlasu geograficznego (1922-1925, wspólnie z L. Sawickim).

Ryc. 5.64. Wiktor Ormicki (1898-1941), fot. z ok. 1935 r. Arch. IGiP UJ.

Ryc. 5.64a. Maria i Wiktor Ormicki po uroczystości promocji doktorskich, czerwiec 1926, Collegium Novum UJ, Sala Senacka. NAC I-N-3098-1.

Ryc. 5.65. Wiktor Ormicki. Strona tytułowa pracy *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1929.

Ryc. 5.66. Wiktor Ormicki. Sprawozdanie z przebiegu kolokwium habilitacyjnego, 27.06.1930. Arch. UJ, sygn. WF II 121.

Ryc. 5.71. Bogdan Zaborski z żoną Marią i córkami, Kolno 21.08.1938. Pierwsza z prawej J. Łabuzowa (siostra M. Zaborskiej) z córką. Arch. Nauki PAU 9187.

Ryc. 5.72. Józef Szaflarski (1908-1989).
Fot. 1937. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.73. J. Szaflarski. Strona tytułowa pracy
Ze studiów nad morfologią i dyluwium południowych stoków Tatr, Kraków 1937.

Uzasadnienie 2 i 3 na prośbę
 Dyrektora Spółki z poradą
 Dywizyjnego Obrad Rady z d. 20.11.31
 Szef

PROTOKÓŁ

z piątej na posiedzeniu komisji w dniu 19. listopada 1931 r.

Obecni:

Przewodniczący: Dziekan Prof. Dr N. Szefar

PROFESOROWIE: Skonieczny, S. Czerwinski, Nowak, Szwedowski

Wniosek:

Skreślenie uproszczenia do publikacji
 prac dotychczasowych w zbiorach naukowych.

Uzasadnienie:

1. Komisja uchwała prosić Radę Wydziału o następujący wyrok:
 Wobec prac wykonanych w jawnie naukowych zakładach (2) do zbiorów naukowych i o formach ich publikacji decyduje Dywizyjny Dyrektor zakładów. W razie potrzeby kolwiek konfliktu decyduje Rada Wydziału.

*Wniosek
 Skonieczny
 Szwedowski
 Czerwinski*

Komisja ds. publikacji
 3. Odrębnie o sprawie do kompetencji sądowniczej podania o sprawie antytrajektorii z Antymonem.

proszę wypracować plany.

Za opłatą 4, 1 opłata wstępu 200.

2. Komisja uchwala się przysposobienie doc. Kubijowicza (zawieszanie) ostanowi prac z Zakładem Geogr. 21.) bycia niepożądanej wobec Dyrektora Zakładów i Skonieczny.

*Uzasadnienie
 J. Skonieczny
 Szwedowski*

Ryc. 5.84. Fragment protokołu komisji ds. publikacji materiałów naukowych opracowanych w zakładach naukowych wydziału, 19.11.1931. Arch. UJ, sygn. WF II 59. W pkt. 2. stanowisko komisji odnośnie postępowania W. Kubijowicza.

СНПАСНАК, 16 ЧЕРЕВОС 1939 г.

EP- 11514/39

Pan

DR WIGORYSIE KUBIJOWICZ

w Krakowie

Na podstawie art. 30 ustęp II ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich /Dr. U.N.P. nr 1 z r. 1933 pos. 8/, zgodnie z uchwałą Rady Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie z dnia 5-go maja 1939 r., cofam Panu udzielone mu prawo wykładania na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w zakresie antropogeografii Europy Środkowej.

MINISTER
W. ŚWIĘTOSŁAWSKI

*Proszę cofnąć legitymację i odebrać ją do
Dr. Kubijowicza legitymacji kolejną i nadać mu
ją do Relatoratu.*

*Wypisać
z kancelarii*

Ważność do	20 CZER. 1939
Opłacone	
Przebiegło	
EXP	20 CZER. 1939

Thodoris...

Ryc. 5.87. Pismo Ministra WRiOP W. Świętosławskiego do W. Kubijowicza z decyzją o cofnięciu prawa wykładania na Wydziale Filozoficznym UJ, 16.06.1939. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.90. Mieczysław Klimaszewski (1908-1995),
 fot. 1938. Arch. UJ, sygn. S II 619.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

KARTA INDYWIDUALNA

dla profesorów i pomocniczych sił naukowych w szkołach wyższych
 Twoja karta wypełnia się raz jeden w roku. Karta stanowi własność państwa. Rozp. Sec. z dnia 17.12.34 r.
 Miejsce zam.: UNIWERSYTET WILNIŃSKI Miasto: Wilno

1. Nazwisko i imię	<u>Klimaszewski Mieczysław</u>	7. Data i miejsce urodzenia	<u>1898</u>
2. Miejsc. zatrudnienia i powołania	<u>Stawomski</u>	8. Data i miejsce przyjęcia do pracy	<u>1934</u>
3. Data awansacji	<u>26.10.1938</u>	9. Stopień naukowy	<u>nie</u>
4. Język ojczysty	<u>polski</u>	10. Stopień i klasa nauk	<u>nie</u>
5. Dyplom	<u>sygn. - kart</u>	11. Kwalifikacje, które zostały uzyskane w celu wykonywania zawodu	<u>nie</u>
6. Inne dane	<u>żona</u>	12. Inne dane	<u>nie</u>

7. WYKAZANIE

Nazwa wydziału	Wydział	Miejsce	Wiek	Data
<u>Stawomski</u>	<u>Filoz.</u>	<u>Katedra</u>	<u>1934</u>	

8. Rok rozpoczęcia pracy zawodowej w szkole wyższej: 1934

9. INNE WYKAZY DLA SZKOLE W WYDZIAŁACH

Wydział	Wydział	Miejsce	Data
<u>Stawomski</u>	<u>Filoz.</u>	<u>Katedra</u>	<u>1934</u>

Ryc. 5.91. M. Klimaszewski. „Karta indywidualna”, 1934 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.92. Jan Flis (1912-1993), fot. 1938.
Arch. UJ, sygn. S II 619.

WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
w KRAKOWIE.
L. 68/32

*7. Zamieszkała
Kraśnik 12. VII. 1932. A. Wrzosa*

7 Krakowie, dnia 12. grudnia 1932 r.

Do

SENATU AKADEMICKIEGO UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO.

Rada Wydziału Filozoficznego U.J. uchwaliła na posiedzeniu
dnia 8. grudnia 1932 r. przedstawić Senatowi Akademickiemu wniosek
o wyznaczenie wicedyrektora katedry p. mgr. Antoniego Wrzoska
wolontariuszem

przy Katedrze Seminarjum „Geografii Fizycznej” U.J.

na okres od 1. XII. 1932 r. do 31. IX. 1933 r.

Dziśca Wydziału Filozoficznego:
Antoniego Wrzoska

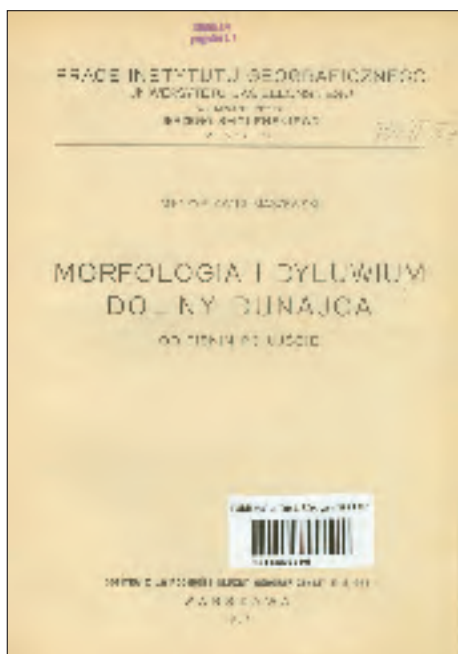
3

SENAT AKADEMICKI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
2.00895 12.12.1932

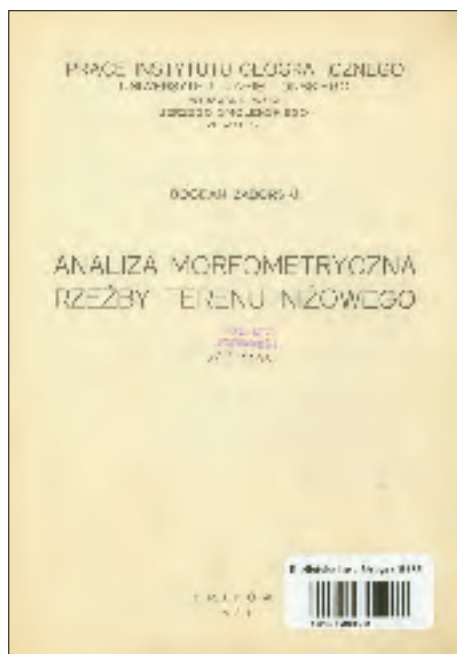
Ryc. 5.93. Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego do Senatu UJ o mianowanie A. Wrzoska wolontariuszem, 12.12.1932. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.96. M. Klimaszewski. Strona tytułowa pracy *Morfologia i dyluwium doliny Dunajca od Pienu po ujście*, Warszawa 1937.

Ryc. 5.97. B. Zaborski. Strona tytułowa pracy *Analiza morfometryczna rzeźby terenu niżowego*, Kraków 1931.

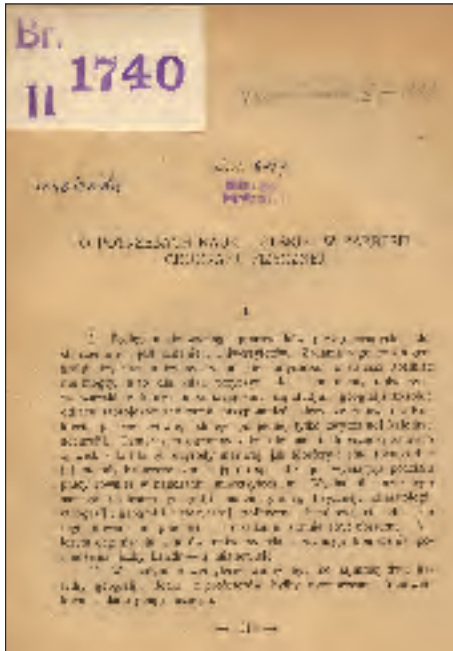
Ryc. 5.98. A. Wrzosek. Strona tytułowa pracy *Z badań nad zjawiskami krasowymi Tatr Polskich*, Warszawa 1933.

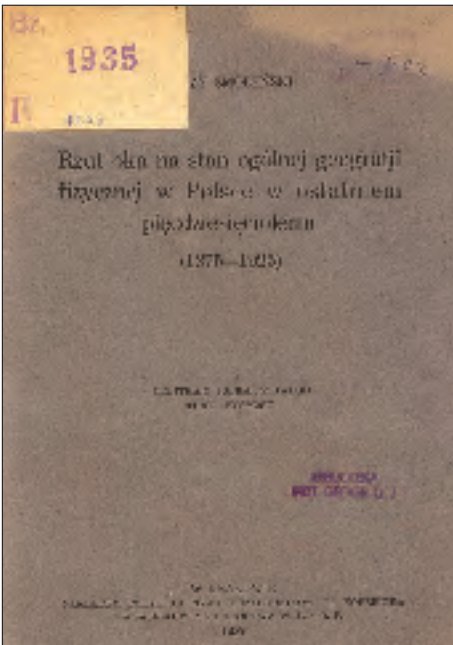
Ryc. 5.99. W. Milata. Strona tytułowa pracy *Pokrywa śnieżna w Karpatach*, Kraków 1937.

Ryc. 5.100. W. Łoziński. Strona tytułowa pracy *Mapa gleb województwa tarnopolskiego*, Kraków 1933.

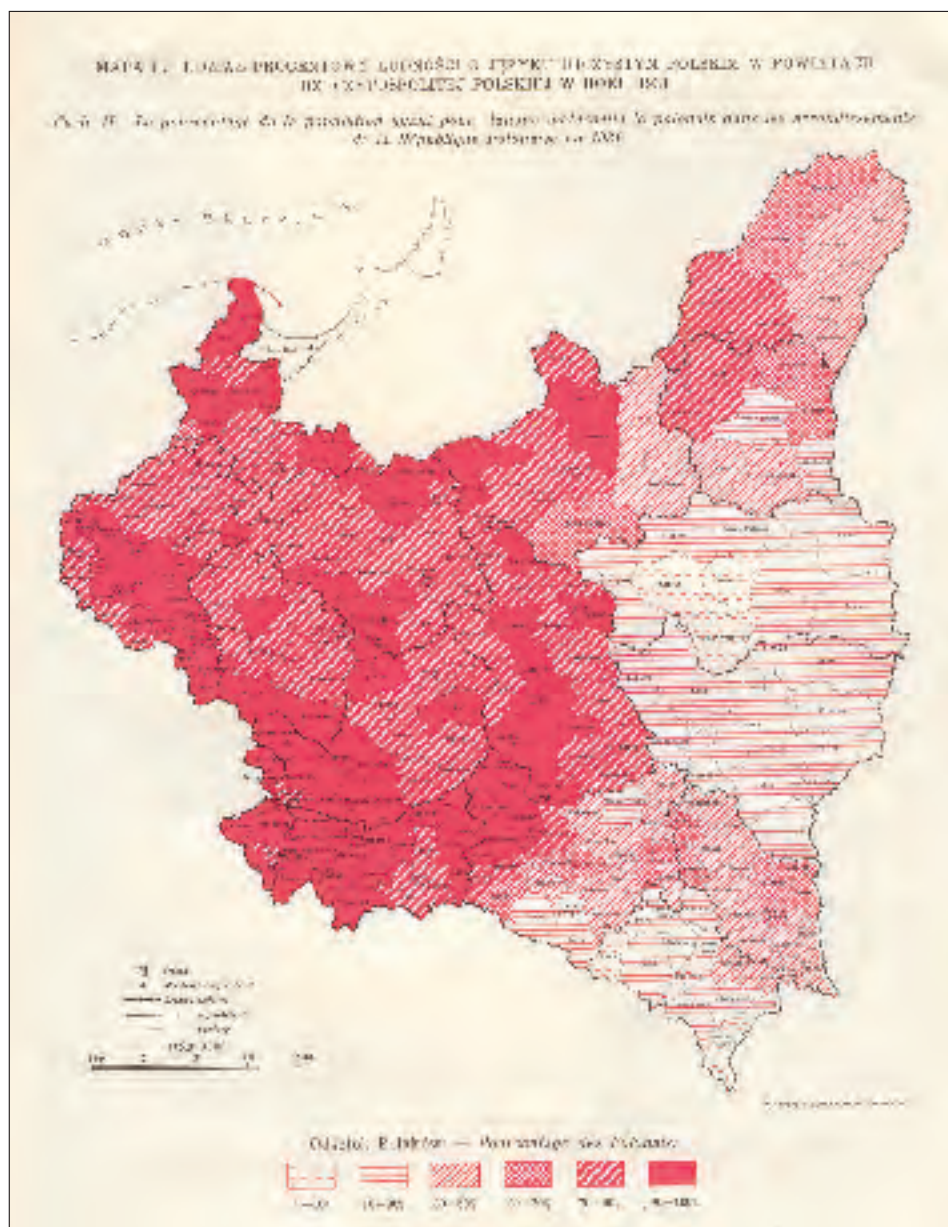
Ryc. 5.101. J. Smoleński. Pierwsza strona artykułu *O potrzebach nauki polskiej w zakresie geografii fizycznej*, „Nauka Polska”, 1919.

Ryc. 5.102. J. Smoleński. Strona tytułowa pracy *Rzut oka na stan ogólnej geografii fizycznej w Polsce w ostatnim pięćdziesięcioleciu (1875-1925)*, Kraków 1927.

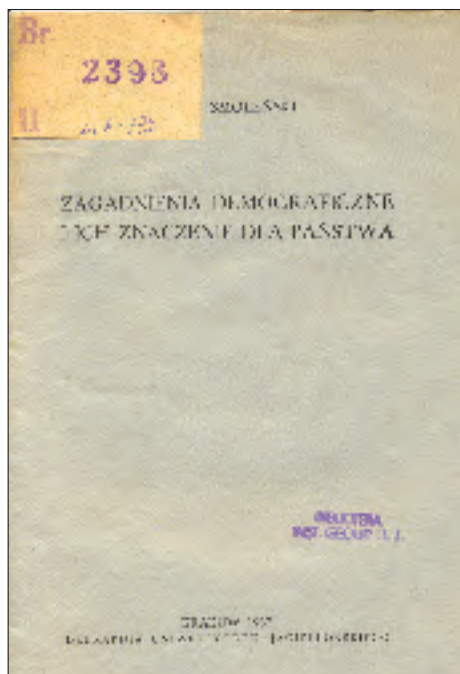

Ryc. 5.103. B. Zaborski, A. Wrzosek. Strona tytułowa pracy *Antropogeografia*, Warszawa 1939.

Ryc. 5.104. J. Smoleński. Mapa *Udział procentowy ludności o języku ojczystym polskim w powiatach Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1931* [w pracy tego autora:] *Ludność o języku ojczystym polskim na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1934.

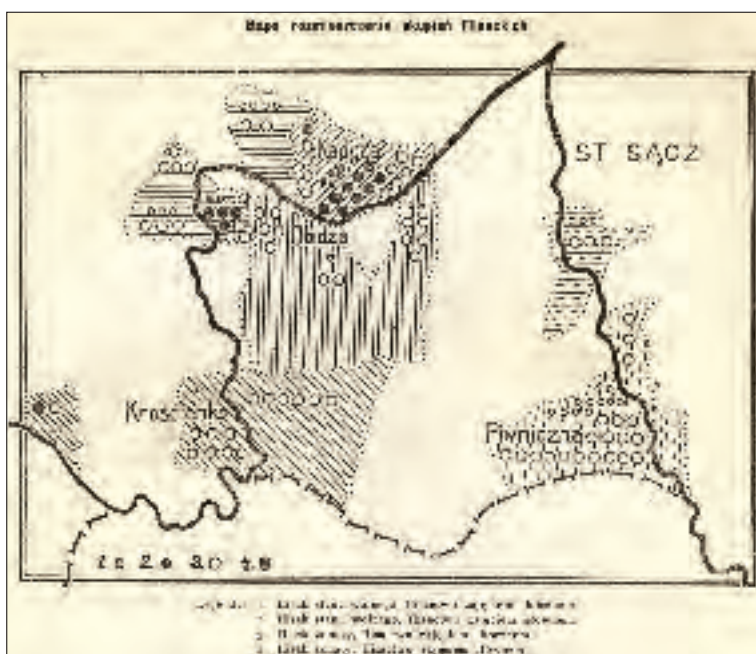

Ryc. 5.105. J. Smoleński. Strona tytułowa pracy *Zagadnienia demograficzne i ich znaczenie dla państwa*, Kraków 1937.

Ryc. 5.106. W. Ormicki. Strona tytułowa pracy *O polski program ludnościowy*, Warszawa 1939.

Ryc. 5.107. W. Ormicki. Mapa rozmieszczenia skupień fliśackich. [w tego autora:] *Współczesne fliśactwo na Dunajcu i Popradzie*, Warszawa 1928, s. 5.

Ryc. 5.108. W. Ormicki. Mapa wyznaniowa dla Łemkowszczyzny, rkps., ok. 1930. Wojew. Arch. Państw. w Krakowie, Zbiory Kartograficzne VII-133.

Ryc. 5.109. S. Leszczycki. Strona tytułowa pracy *Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym*, Kraków 1932.

Ryc. 5.110. Z. Simche. Strona tytułowa pracy *Tarnów i jego okolica*, Tarnów 1930.

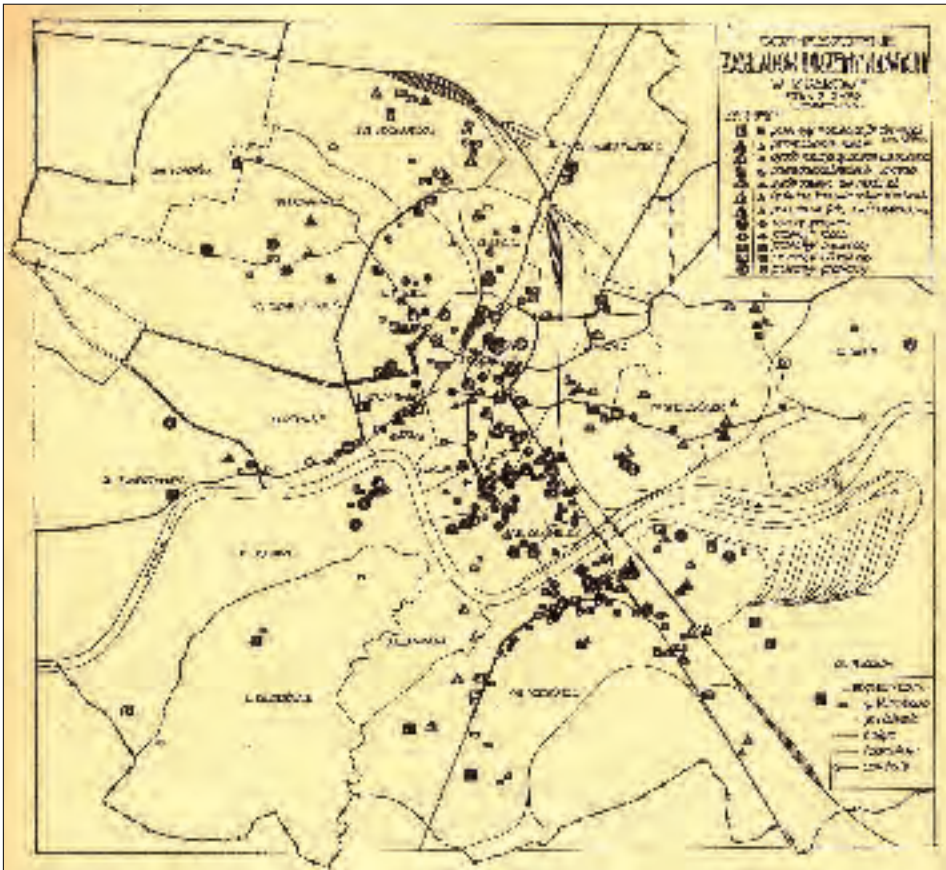

Ryc. 5.113. W. Ormicki. Mapa „Ziemniak w południowo-zachodniej Polsce”. [w tego autora:] *Die Kartoffelwirtschaft in Südwest-Polen*. – „Wiad. Geograf.”, 11, 6/7, zał.

Ryc. 5.114. W. Ormicki. Strona tytułowa pracy *Rzemiosło w okręgu Izby Rzemieśniczej w Krakowie (rozmişczenie i uwarunkowanie)*, Kraków 1936.

Ryc. 5.115. W. Ormicki. Mapa „Rozmieszczenie zakładów przemysłowych w Krakowie”. [w tego autora:] *Z geografii przemysłu Krakowa*. – *Czasop. Geograf.* 1935, 2/4, s. 339.

Protokół

z seminarium geograficznego prof. Sawickiego z d. 11/10 - 1923.

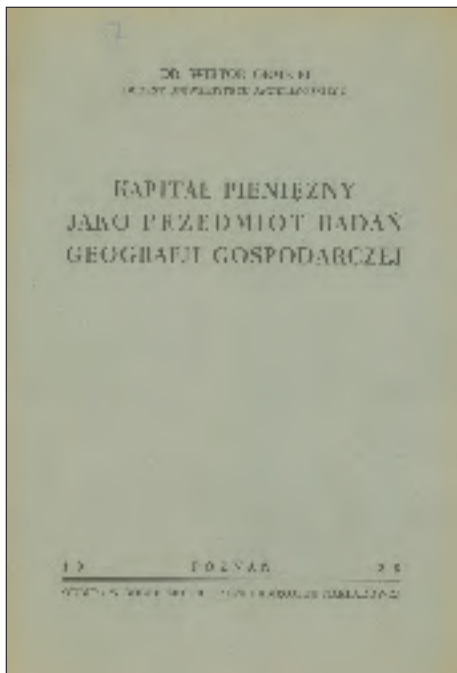
Na wstępie prof. Sawicki przypomniat słuchaczom o metodach pracy seminarzystów i ich celu, związanym do wydania atlasu gospodarczego ziem polskich.

Nie zapomniat o losach pracy w opracowywaniu kandydatów, prof. Sawicki zwrócił im do referentów z prośbą: w celu z uwzględnieniem, by w najbliższym przedstawili szczegóły warunków i napotkane trudności na najbliższych dniach seminarium.

Opracowania poszczególnych powiatów podjęty są nast. osoby:

- 1) Policko: kol. Wyszki (kier.), Kawałek, Gwizdzi, Lubkówna, Marce, ks. Skarsinje
- 2) Hódawa: kol. Wąsosz (kier.), Hądzi, Kowkówna, Kowkówna
- 3) Łęka: kol. Wyszki (kier.), Kowkówna
- 4) Górnice: kol. Długo (kier.), Podwiesze, Kachlówka, Łąka, Ryżewski, Biedkówna
- 5) Pałeczko: kol. Matysi (kier.), Zenejka, Koszów, Kuchli-gierowa.

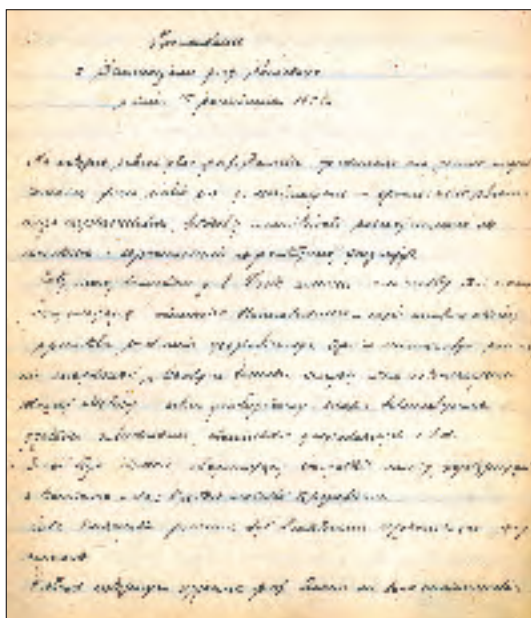
Ryc. 5.118. Fragment protokółu z seminarium geograficznego L. Sawickiego, podczas którego Profesor przedstawił studentom koncepcję opracowania Atlasu gospodarczego ziem polskich, 11.10.1923. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.119. W. Ormicki. Strona tytułowa pracy *Kapitał pieniężny jako przedmiot badań geografii gospodarczej*, Poznań 1935.

Ryc. 5.120. W. Ormicki. Strona tytułowa pracy *Samodzielne badania geograficzne na prowincji. (Zarys metodologiczny i bibliograficzny)*, Równe 1931.

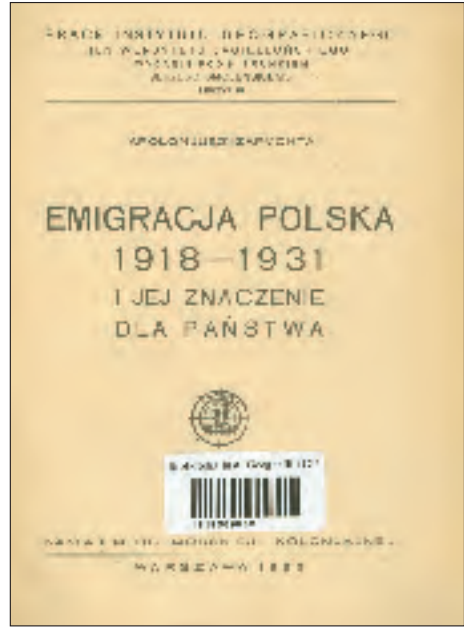
Ryc. 5.121. Fragment sprawozdania z seminarium L. Sawickiego, podczas którego Profesor przedstawił studentom swoją wizję opracowania *Vademecum geograficznego*, 15.10.1925. Arch. IGiGP UJ.

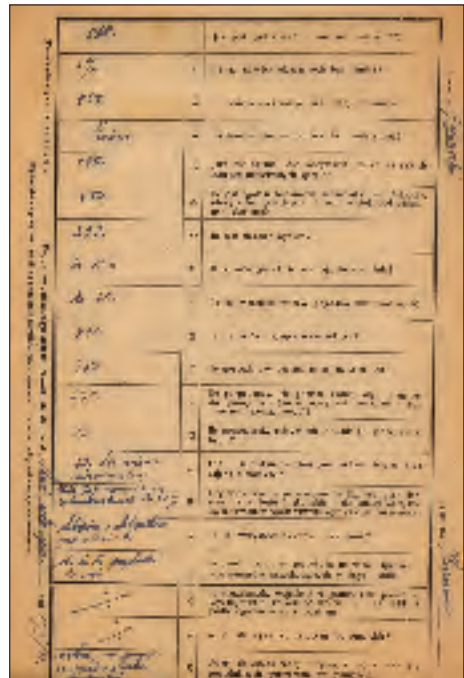
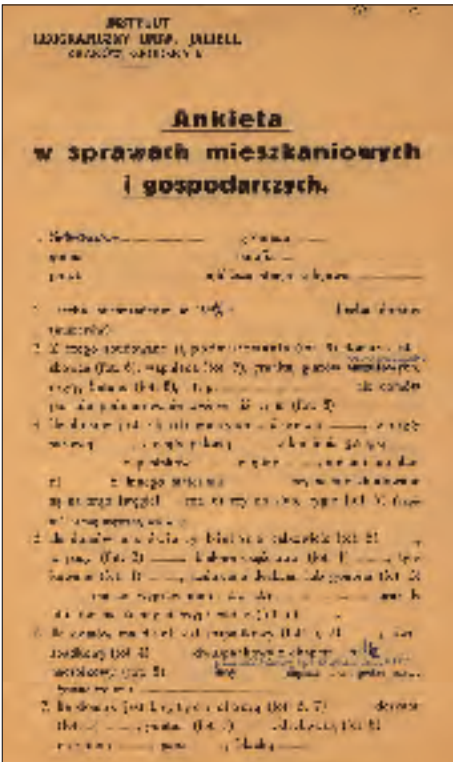

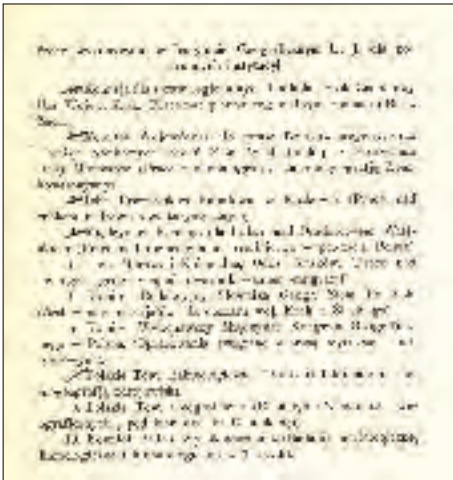
Ryc. 5.123. Maria Dobrowolska (1895-1984), wieloletnia współpracownica L. Sawickiego oraz J. Smoleńskiego. Fot. ok. 1939. Arch. IGiP UJ.

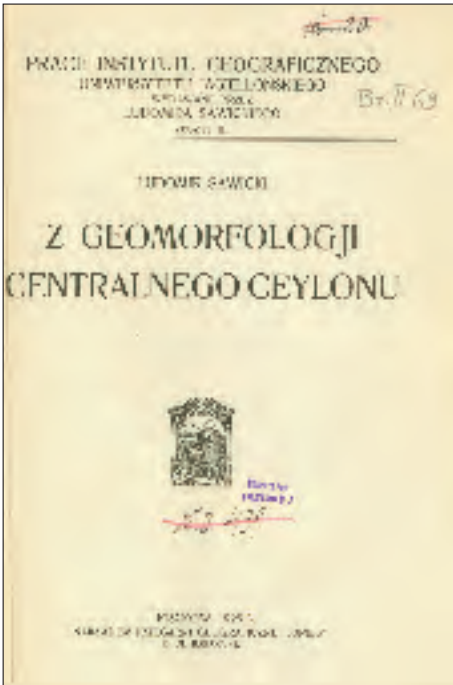
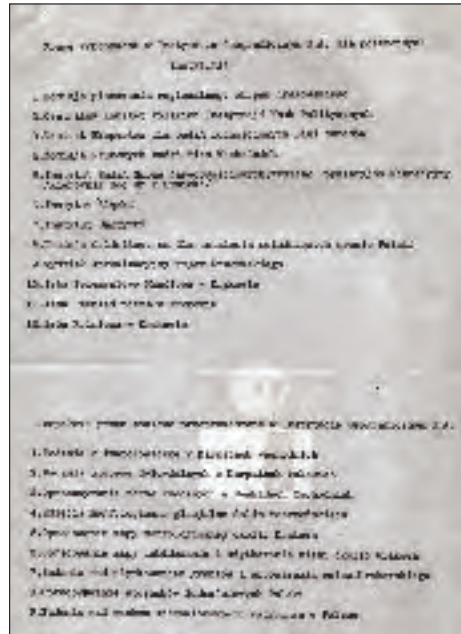
Ryc. 5.124. A. Zarychta. Strona tytułowa pracy *Emigracja polska 1918-1931 i jej znaczenie dla państwa*, Warszawa 1933.

Ryc. 5.125.–5.126. Wzory ankiet wykorzystywanych przez pracowników Instytutu Geograficznego w badaniach osadniczych, ok. 1933-1935. Arch. IGiP UJ.

Ryc. 5.127.–5.128. Zestawienia tematów prac wykonywanych przez Instytut na zamówienie różnych odbiorców. Oprac. J. Smoleński, 1936 i 1939. Arch. UJ. sygn. WF II 67.

Ryc. 5.129. L. Sawicki. Strona tytułowa pracy *Z geomorfologii centralnego Ceylonu*, Kraków 1925.

Ryc. 5.130. L. Sawicki. Strona tytułowa pracy *Eskapada samochodowa po Kresach Wschodnich*, Kraków 1927.

Ryc. 5.131. Uczestnicy wyprawy „Orbisu” na tle Wawelu. Źródło: „IKC” 1928, nr 276.

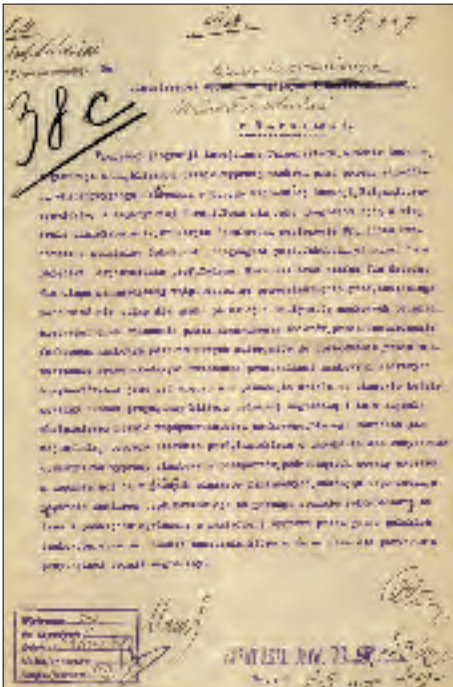
Ryc. 5.132. Uczestnicy wyprawy „Orbisu” na Kresy Wschodnie w puszczy poleskiej. Źródło: L. Sawicki, *Eskapada samochodowa...*, dz. cyt.

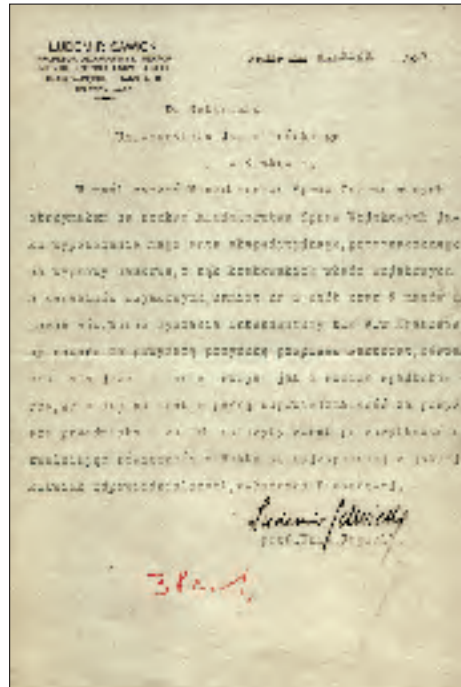
Ryc. 5.133. Miasteczko Dolhinów na Kresach. Fot. L. Sawicki. Źródło: L. Sawicki (red.), 1927, *Przewodnik kongresowy II. Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce 1927 roku*, Kraków, s. 188.

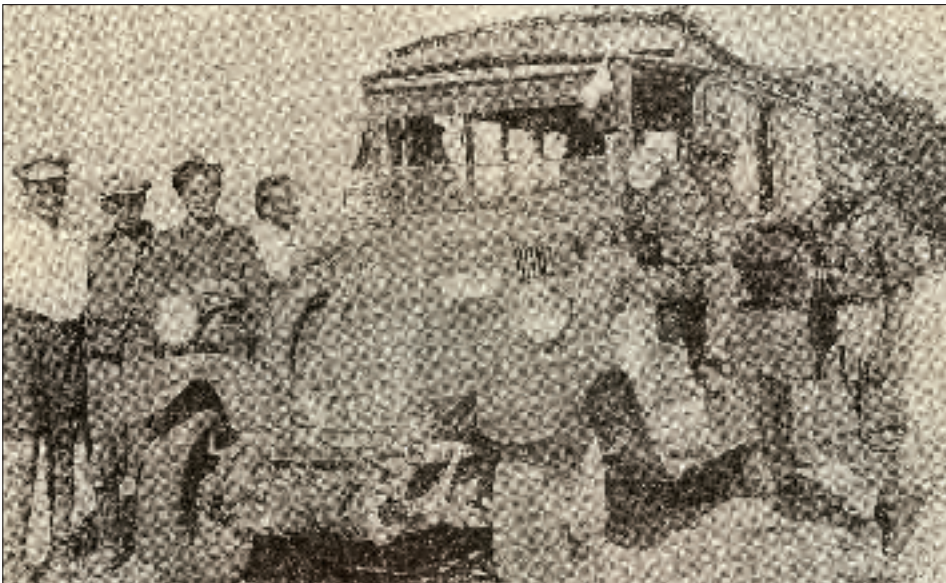
5.133a. Wyprawa naukowa do Anatolii pod kierunkiem L. Sawickiego (czwarty od lewej) na pokładzie statku podczas przeprawy przez Bosfor, 1927 r. Widoczny samochód wyprawy „Orbis”. NAC 1-N-987.

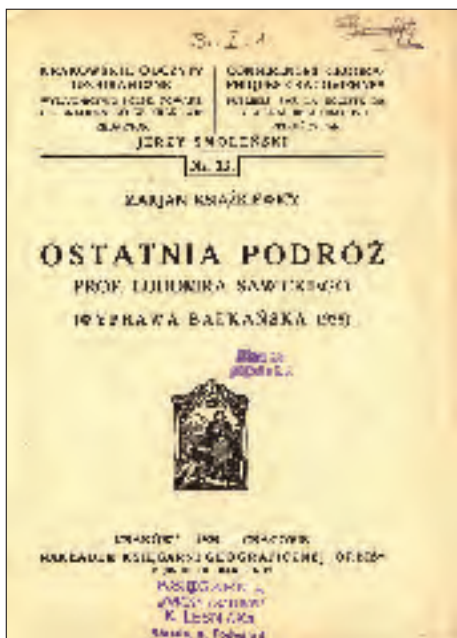
Ryc. 5.134. Brulion pisma rektora UJ L. Marchlewskiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych popierającego wyprawę L. Sawickiego, 10.05.1927. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

Ryc. 5.135. Pismo L. Sawickiego do rektora UJ Leona Marchlewskiego dotyczące wyposażenia wyprawy, 8.03.1927. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

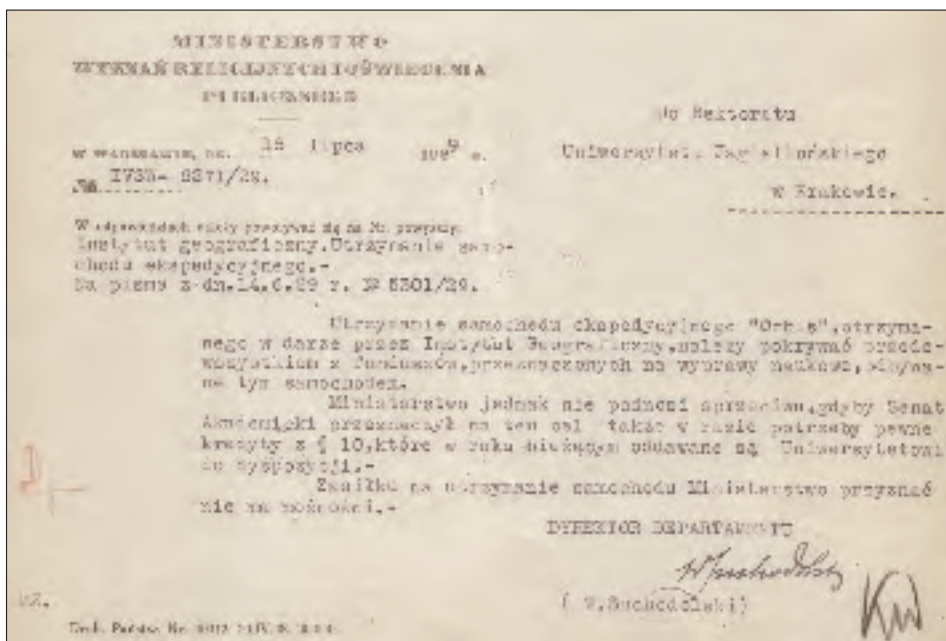
Ryc. 5.136. Uczestnicy ostatniej wyprawy bałkańskiej „Orbisu”, 1928. Od lewej: Anastas Beszkow (Bułgar), Józef Obrębski, Marian Książkiewicz, Ludomir Sawicki, Jan Szejn, Christo Wakarelski (Bułgar). *Źródło: T. Wiśniewski, 1930, Akcja ekspedycyjna L. Sawickiego, Warszawa, s. 4.*

Ryc. 5.137. M. Książkiewicz. Strona tytułowa pracy *Ostatnia podróż prof. Ludomira Sawickiego (wyprawa bałkańska 1928)*, Kraków 1929.

Ryc. 5.138. L. Sawicki. Strona tytułowa pracy *Polska akcja ekspedycyjna*, Cieszyn 1928.

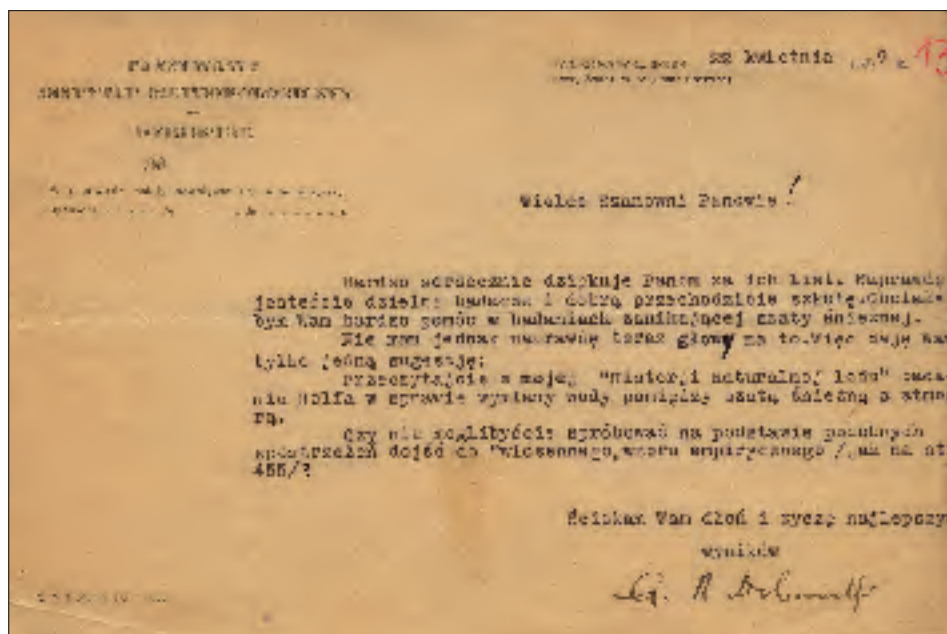

Ryc. 5.139. Smutny koniec samochodu ekspedycyjnego „Orbis”. *Arch. UJ, sygn. S II 880.*

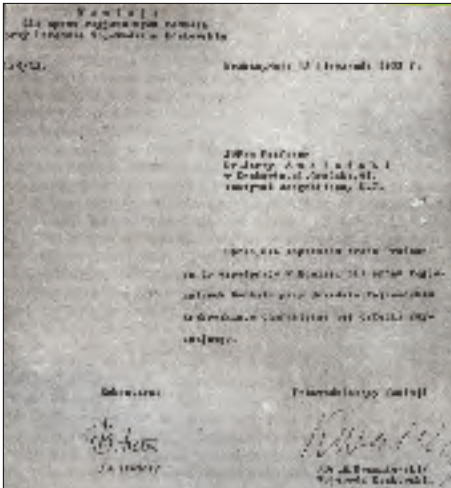
5.139a. Uczestnicy polskiej wyprawy glaciologicznej na Spitsbergen przed odjazdem w Warszawie, czerwiec 1938. Od lewej: M. Klimaszewski, Ludwik Sawicki, B. Halicki, Stanisław Bernadzikiewicz. NAC 1-N-981.

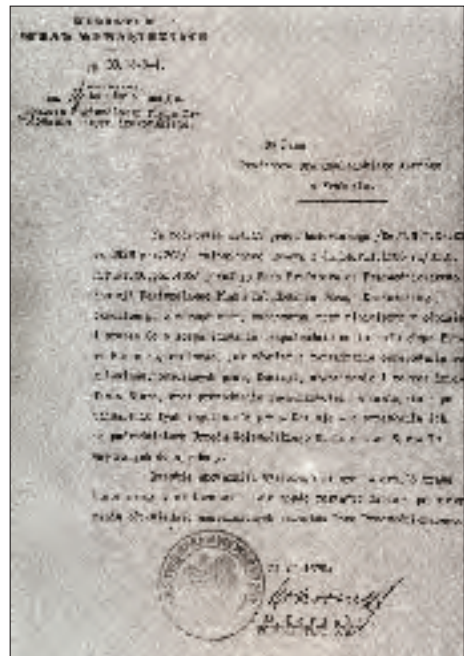
Ryc. 5.140. List Antoniego Bolesława Dobrowolskiego do uczestników pierwszej zimowej ekspedycji klimatologicznej w Tatrach, 22.04.1929. Arch. IGI GP UJ.

Ryc. 5.141. Uczestnicy wycieczki naukowej Instytutu Geograficznego UJ do Skandynawii, 1938. Arch. IGiP UJ.

Ryc. 5.142. Powołanie J. Smoleńskiego do Komisji dla Spraw Regionalnych Podhala, 13.11.1933. Źródło: J. Babicz (red.), *Jerzy Smoleński...*, dz. cyt., s. 93.

Ryc. 5.143. Powołanie J. Smoleńskiego na Przewodniczącego Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego, 14.04.1937. Źródło: J. Babicz (red.), *Jerzy Smoleński...*, dz. cyt., s. 94.

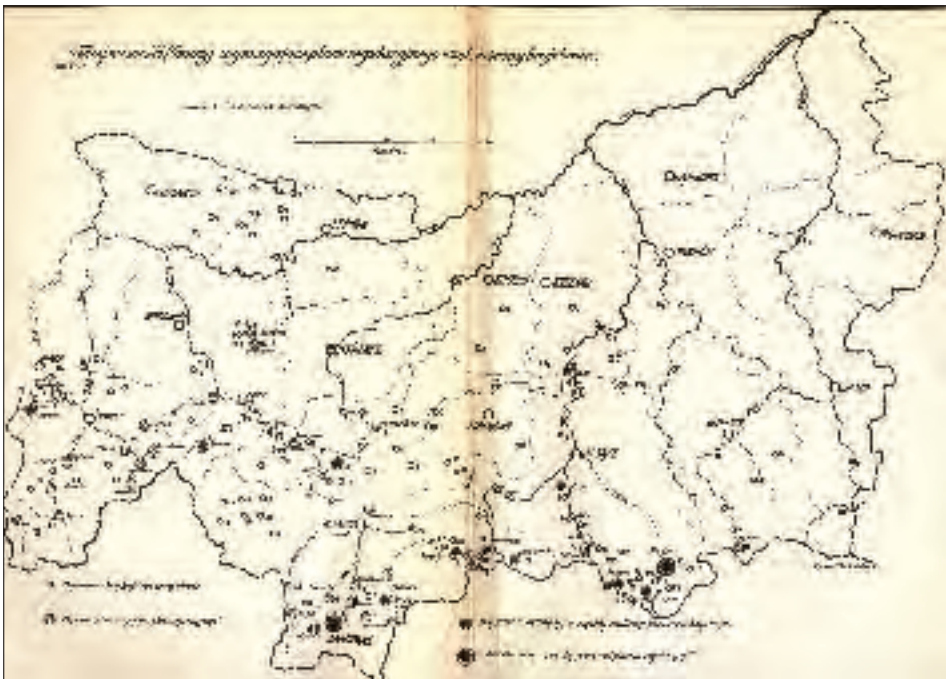

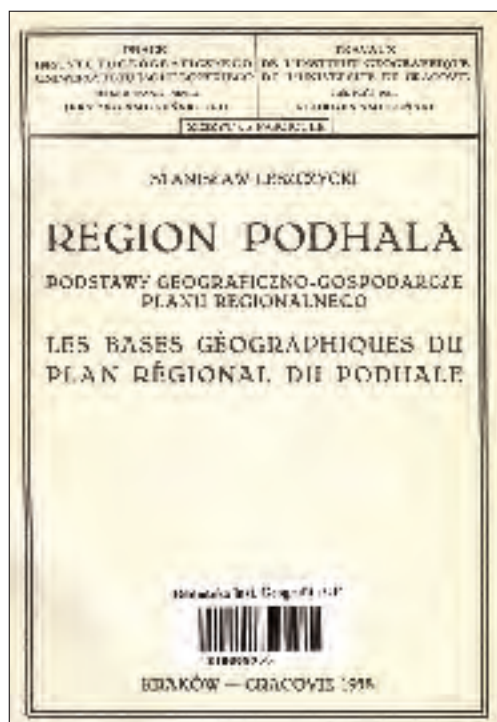
Ryc. 5.144. Program obrad pierwszego posiedzenia Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego, 7.05.1938. Arch. IGiGP UJ.

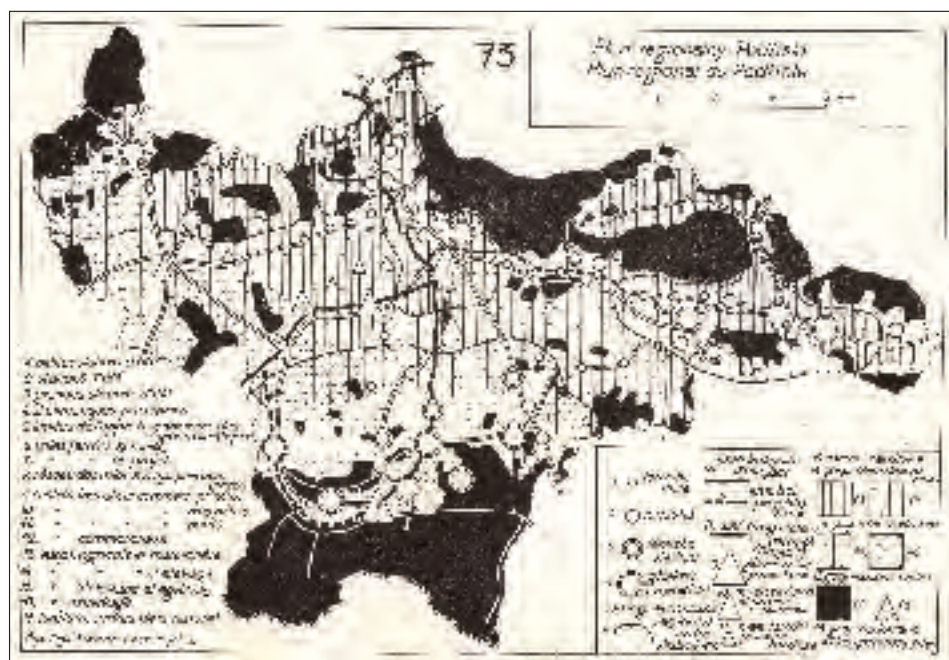
Ryc. 5.145. S. Leszczycki. Propozycja zatrudnienia w Biurze Planu Regionalnego, 28.08.1936. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.146. B. Treter, S. Leszczycki, Mapa Miejscowości (gminy) wymagające planu regulacyjnego wzgl. ochrony krajobrazu [w tych autorów:] *Plany regulacyjne i ochrona krajobrazu w uzdrowiskach oraz gminach posiadających walory krajobrazowe*, Kraków 1934.

Ryc. 5.147. S. Leszczycki. Strona tytułowa pracy *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, Kraków 1938.

Ryc. 5.148. S. Leszczycki. Mapa Plan regionalny Podhala [w tego autora:] *Region Podhala ...*, dz. cyt.

Spis referatów
na "Kursie Planowania Miast"

Lp.	Wykład, temat		Wykładowca - imię	Temat referatu
	nr	str.		
1.	2		Prof. dr inż. Jerzy Winiarski Kraków	"Studia do programu ogólnego planu państwa dotyczące zagospodarowania miast w Krakowie"
2.	2		Prof. dr inż. Stanisław Kozłowski	"Kształtowanie terenów w planowaniu przestrzennym miast"
3.	2	1	Prof. dr inż. Stanisław Kozłowski	"Wzrost i rozwój planu ogólnego państwa"
4.	3	-	Prof. dr inż. Stanisław Kozłowski	"Zagospodarowanie terenów w planowaniu przestrzennym miast"
5.	2		Prof. dr inż. Stanisław Kozłowski	"Wzrost i rozwój planu ogólnego państwa w planowaniu przestrzennym miast"

Ryc. 5.149. Spis wykładów na Kursie Planowania Miast, Warszawa 6-18.02.1939. Arch. IGiP UJ.

Ryc. 5.150. S. Leszczycki. Strona tytułowa pracy *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, Katowice 1937.

Ryc. 5.151. J. Smoleński i S. Leszczycki w pracowni Studium Turyzmu UJ, ok. 1937. Arch. IGiP UJ.

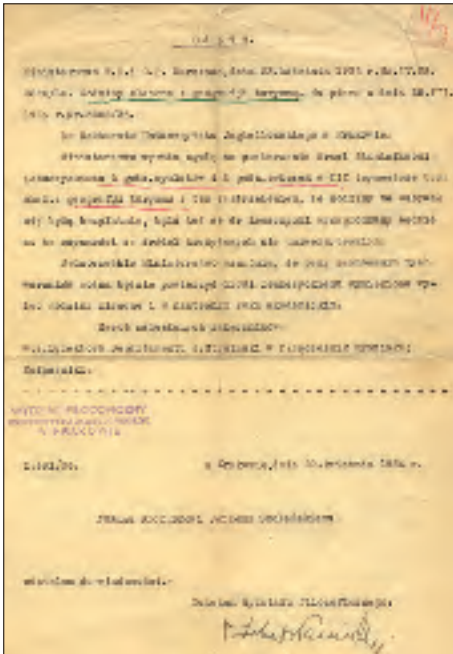

№	Opis	Wartość
1	Przebieg...	2.10
2	...	...
3	...	...
4	...	...
5	...	...
6	...	...
7	...	...
8	...	...
9	...	...
10	...	...
11	...	...
12	...	...
13	...	...
14	...	...
15	...	...
16	...	...
17	...	...
18	...	...
19	...	...
20	...	...
21	...	...
22	...	...
23	...	...
24	...	...
25	...	...
26	...	...
27	...	...
28	...	...
29	...	...
30	...	...
31	...	...
32	...	...
33	...	...
34	...	...
35	...	...
36	...	...
37	...	...
38	...	...
39	...	...
40	...	...
41	...	...
42	...	...
43	...	...
44	...	...
45	...	...
46	...	...
47	...	...
48	...	...
49	...	...
50	...	...
51	...	...
52	...	...
53	...	...
54	...	...
55	...	...
56	...	...
57	...	...
58	...	...
59	...	...
60	...	...
61	...	...
62	...	...
63	...	...
64	...	...
65	...	...
66	...	...
67	...	...
68	...	...
69	...	...
70	...	...
71	...	...
72	...	...
73	...	...
74	...	...
75	...	...
76	...	...
77	...	...
78	...	...
79	...	...
80	...	...
81	...	...
82	...	...
83	...	...
84	...	...
85	...	...
86	...	...
87	...	...
88	...	...
89	...	...
90	...	...
91	...	...
92	...	...
93	...	...
94	...	...
95	...	...
96	...	...
97	...	...
98	...	...
99	...	...
100	...	...

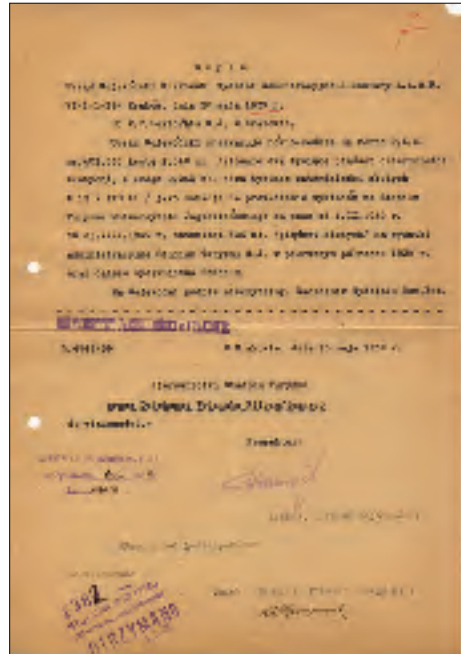
Ryc. 5.152.–5.153. Księga kasowa Studium Turyzmu UJ, okładka i fragment ewidencji. Arch. IGiGP UJ.

21/40
 KASOWA
 Uniwersytetu Jagiellońskiego
 Turystyka
 na zł. 150
 Kalwaria Zebrzydowska, st. 1939
 Kasa: ...
 Plan zagospodarowania Kalwarii jako miejsca pielgrzymkowego
 7. sierpnia 1939 r. Tadeusz Wilgata

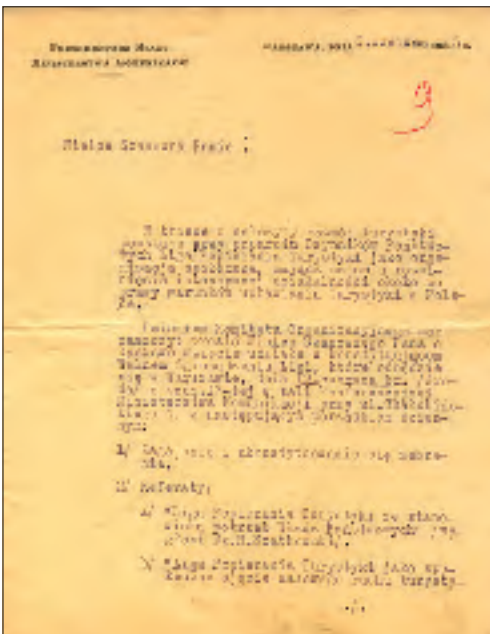
Ryc. 5.154. Kwit kasowy z potwierdzeniem odbioru przez T. Wilgata zaliczki na opracowanie tematu Plan zagospodarowania Kalwarii jako miejsca pielgrzymkowego, 7.08.1939. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.155. S. Leszczycki. Zgoda Ministerstwa WRiOP na prowadzenie zajęć z geografii turystyki, 23.04.1936. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.156. Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do rektoratu UJ z informacją o dofinansowaniu działalności Studium Turyzmu, 20.05.1939. Arch. IGiGP UJ.

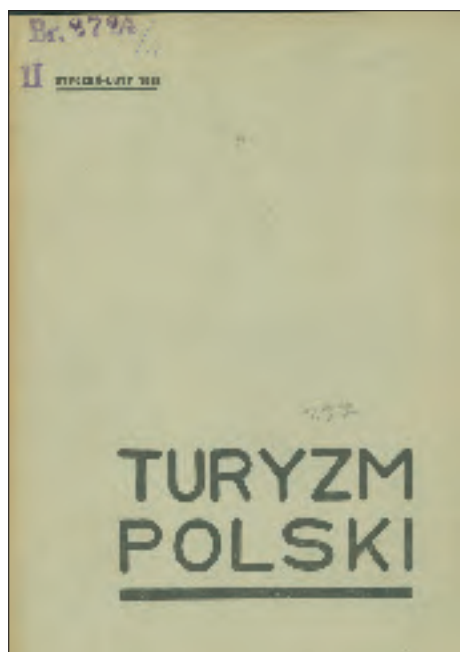

Ryc. 5.157. Fragment zaproszenia S. Leszczyckiego do współpracy z powstającą Ligą Popierania Turystyki, 6.06.1935. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.158.–5.159. S. Leszczycki. Rękopiśmienne mapa atrakcyjności turystycznej Polski wraz z legendą, około 1938. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.160.–5.162. Wydawnictwa Studium Turyzmu UJ: „Prace Studium Turyzmu UJ”, „Komunikaty Studium Turyzmu UJ”, „Turystyka Polska”.

KATASTR MIEJSCOWOŚCI LETNISKOWYCH

1. Nazwa miejscowości:
 2. Adres:
 3. Data:
 4. Nazwa jednostki organizacyjnej:
 5. Adres:
 6. Data:

2. Cel i zakres opracowania:
 3. Zakres terytorialny:
 4. Zakres rzeczowy:
 5. Zakres czasowy:
 6. Zakres tematyczny:

3. Podstawa opracowania:
 4. Dokumentacja projektowa:
 5. Dokumentacja techniczna:
 6. Dokumentacja fotograficzna:
 7. Dokumentacja inżynierska:
 8. Dokumentacja historyczna:
 9. Dokumentacja archiwalna:
 10. Dokumentacja literaturna:
 11. Dokumentacja terenowa:
 12. Dokumentacja satelitarna:
 13. Dokumentacja geodezyjna:
 14. Dokumentacja kartograficzna:
 15. Dokumentacja fotograficzna:

4. Wyniki i wnioski:
 5. Wyniki pomiarów:
 6. Wyniki analizy:
 7. Wyniki oceny:
 8. Wnioski i zalecenia:
 9. Uwagi i zastrzeżenia:
 10. Podsumowanie:

Strona 1 z 1

5. Uwagi i zastrzeżenia:
 6. Uwagi i zastrzeżenia:
 7. Uwagi i zastrzeżenia:
 8. Uwagi i zastrzeżenia:
 9. Uwagi i zastrzeżenia:
 10. Uwagi i zastrzeżenia:
 11. Uwagi i zastrzeżenia:
 12. Uwagi i zastrzeżenia:
 13. Uwagi i zastrzeżenia:
 14. Uwagi i zastrzeżenia:
 15. Uwagi i zastrzeżenia:

6. Podsumowanie:
 7. Podsumowanie:
 8. Podsumowanie:
 9. Podsumowanie:
 10. Podsumowanie:
 11. Podsumowanie:
 12. Podsumowanie:
 13. Podsumowanie:
 14. Podsumowanie:
 15. Podsumowanie:

7. Bibliografia:
 8. Bibliografia:
 9. Bibliografia:
 10. Bibliografia:
 11. Bibliografia:
 12. Bibliografia:
 13. Bibliografia:
 14. Bibliografia:
 15. Bibliografia:

8. Załączniki:
 9. Załączniki:
 10. Załączniki:
 11. Załączniki:
 12. Załączniki:
 13. Załączniki:
 14. Załączniki:
 15. Załączniki:

Strona 2 z 2

9. Uwagi i zastrzeżenia:
 10. Uwagi i zastrzeżenia:
 11. Uwagi i zastrzeżenia:
 12. Uwagi i zastrzeżenia:
 13. Uwagi i zastrzeżenia:
 14. Uwagi i zastrzeżenia:
 15. Uwagi i zastrzeżenia:

10. Podsumowanie:
 11. Podsumowanie:
 12. Podsumowanie:
 13. Podsumowanie:
 14. Podsumowanie:
 15. Podsumowanie:

11. Bibliografia:
 12. Bibliografia:
 13. Bibliografia:
 14. Bibliografia:
 15. Bibliografia:

12. Załączniki:
 13. Załączniki:
 14. Załączniki:
 15. Załączniki:

Strona 3 z 3

Handwritten signature

13. Uwagi i zastrzeżenia:
 14. Uwagi i zastrzeżenia:
 15. Uwagi i zastrzeżenia:

14. Podsumowanie:
 15. Podsumowanie:

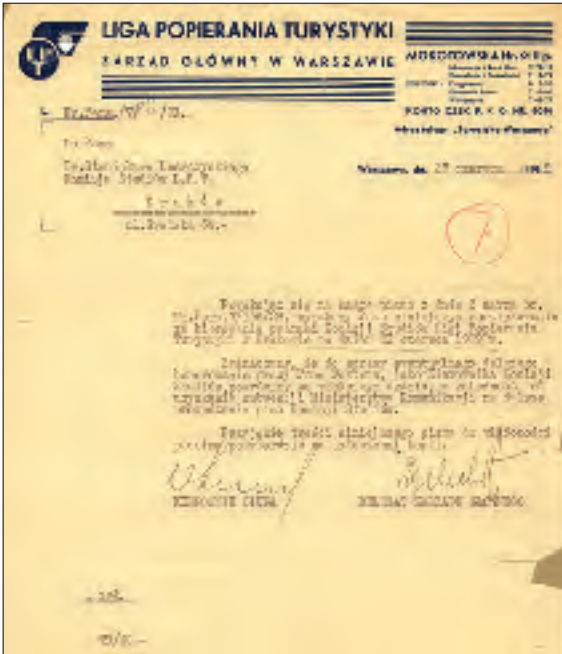
15. Bibliografia:
 16. Bibliografia:
 17. Bibliografia:
 18. Bibliografia:
 19. Bibliografia:

16. Załączniki:
 17. Załączniki:
 18. Załączniki:
 19. Załączniki:

Strona 4 z 4

Ryc. 5.163.-5.166. Kataster miejscowości letniskowych. Studium Turyzmu UJ. Arch. IGiP UJ.

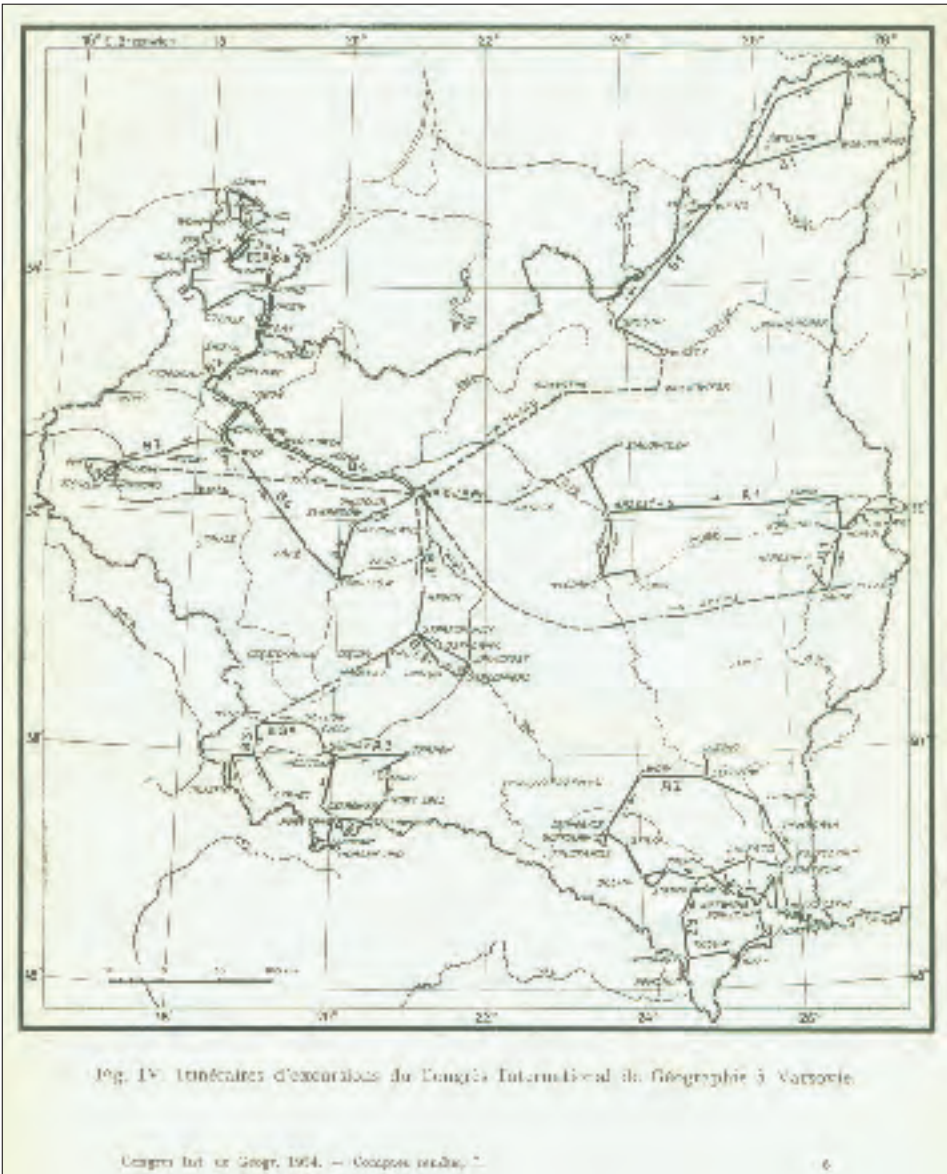
Ryc. 5.167. Pismo Zarządu Głównego Ligi Popierania Turystyki do S. Leszczyckiego odwołujące go z funkcji kierownika Komisji Studiów LPT, 27.06.1939. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.168. J. Smoleński (pierwszy z lewej) podczas spotkania towarzyskiego w ogrodach ambasady brytyjskiej. Kongres MUG, Kair 1925. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.169. Odznaka XIV Kongresu Międzynarodowej Unii Geograficznej w Warszawie w 1934 r. uczestniczącego w obradach A. Wrzoska. Obecnie własność A. Jackowskiego.

Ryc. 5.170. Trasy wycieczek dla uczestników XIV Kongresu MUG, źródło: *Comptes Rendus du Congrès International de Géographie Varsovie 1934*, Warszawa 1935, s. 81.

Ryc. 5.171. J. Smoleński. Strona tytułowa przewodnika po Krakowie, dolinie Dunajca i Tatrach, przeznaczanego dla uczestników XIV Kongresu MUG.

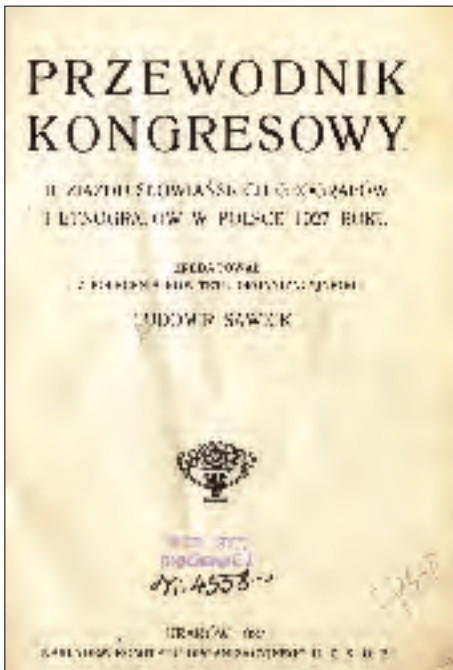
Ryc. 5.172. J. Smoleński, W. Ormicki. Strona tytułowa przewodnika po Śląsku, przeznaczonego dla uczestników XIV Kongresu MUG.

Ryc. 5.173. Zaproszenie Uniwersytetu Jagiellońskiego do udziału w II. Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnografów, 1927. Arch. UJ, sygn. WF II 527.

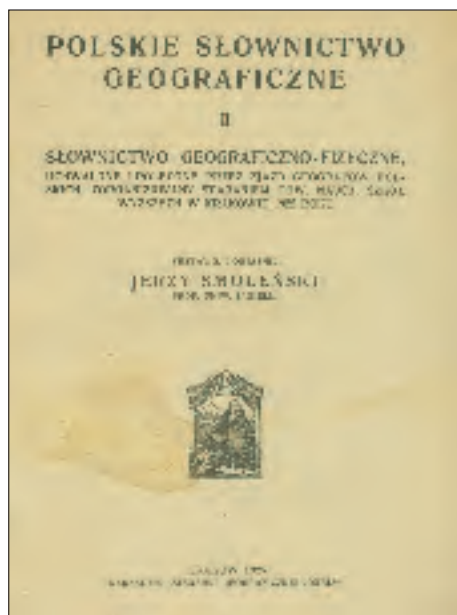
Ryc. 5.173a. Bankiet wydany przez władze Katowic i województwa śląskiego z okazji II. Kongresu Słowiańskich Geografów i Etnografów, 1927. NAC 1-N-935.

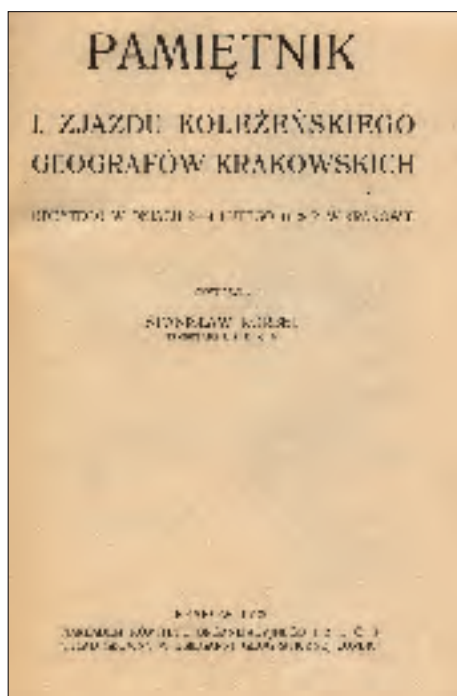
Ryc. 5.174. L. Sawicki (red.). Strona tytułowa *Przewodnika Kongresowego II. Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce 1927 roku*, Kraków 1927.

Ryc. 5.175. Mapa nazw topograficznych uchwalonych na Zjeździe Geografów w Krakowie w 1922 r. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.176.–5.177. Strony tytułowe prac *Polskie słownictwo geograficzne*, uchwalone na Zjeździe Geografów w 1922 r. cz. 1-2. Oprac. L. Sawicki i J. Smoleński, Kraków 1922-1925.

Ryc. 5.178. Strona tytułowa wydawnictwa zawierającego materiały z Pierwszego Zjazdu Fizjografów Polskich w Krakowie, 1924.

Ryc. 5.179. S. Korbel (red.). Strona tytułowa *Pamiętnika I. Zjazdu Koleżeńkiego Geografów Krakowskich* odbytego w dniach 2-4 lutego 1928 r. w Krakowie, Kraków 1928.

Ryc. 5.180. Uczestnicy I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich podczas obrad. W pierwszym rzędzie od lewej m.in. E. Romer, L. Sawicki, J. Smoleński. Arch. IGiGP UJ.

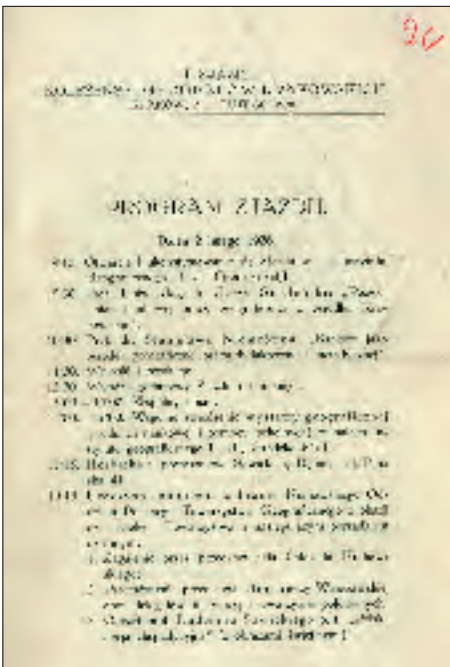

Ryc. 5.181. Uczestnicy I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich podczas spotkania towarzyskiego. W pierwszym rzędzie od lewej m.in. M. Dobrowolska, E. Romer, L. Sawicki, S. Niemcówna, z tyłu widoczny J. Smoleński. Arch. IGiGP UJ.

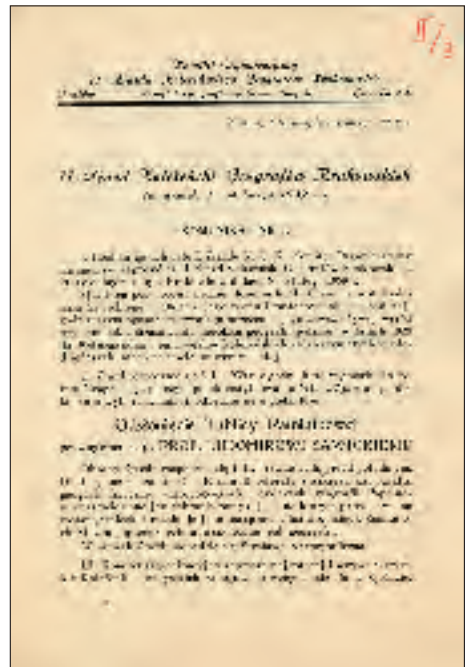

Ryc. 5.182. Fragment wystawy dydaktycznej, towarzyszącej I. Zjazdowi Koleżeńskiemu Geografów Krakowskich. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.183. Fragment programu I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.184. Komunikat w sprawie II. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.185. Tablica poświęcona pamięci Ludomira Sawickiego, odsłonięta 3 lutego 1939 r. podczas II. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich w hallu Instytutu Geograficznego przy ul. Grodzkiej 64. Replika tablicy znajduje się w budynku Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ na Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ. Fot. J. Sokołowski.

5.185a. Drugi Zjazd Koleżeński Geografów Krakowskich. Odsłonięta tablica ku czci L. Sawickiego, wmurowana w hallu Instytutu Geograficznego UJ, 3 lutego 1939, NAC 1-N-3015a

5.185b. Drugi Zjazd Koleżeński Geografów Krakowskich. Uczestnicy składają wieniec na grobie L. Sawickiego, 3 lutego 1939. W pierwszym rzędzie widoczni: rektor UJ T. Lehr-Spławiński, rektor UW W. Antoniewicz (uczeń Sawickiego), Maria Sawicka. NAC 1-N-3015.

5.185c. Spotkanie naukowe w sali wykładowej Instytutu Geograficznego UJ, prawdopodobnie posiedzenie Międzywydziałowej Komisji Geograficznej PAU, październik 1934. Od lewej: J. Smoleński, Witold Staniewicz, S. Pawłowski, Józef Borowik. NAC 1-N-937.

5.185d. VIII Zjazd Nauczycieli Geografii w Krakowie, Instytut Geograficzny UJ, sala wykładowa, 28 maja 1939 r. Przemawia S. Pawłowski, drugi od lewej J. Smoleński. Jest to prawdopodobnie jedno z ostatnich publicznych wystąpień obu geografów, zamordowanych kilka miesięcy później przez hitlerowców. NAC 1-N-939.

5.185e. Uniwersytet Jagielloński, uroczystości związane z 10-leciem odzyskania przez Polskę dostępu do morza, 1930. Rektor UJ Henryk Hoyer (najwyżej), pośrodku drugi z prawej M. Siedlecki, pierwszy z prawej J. Smoleński. NAC 1-N-3107-1

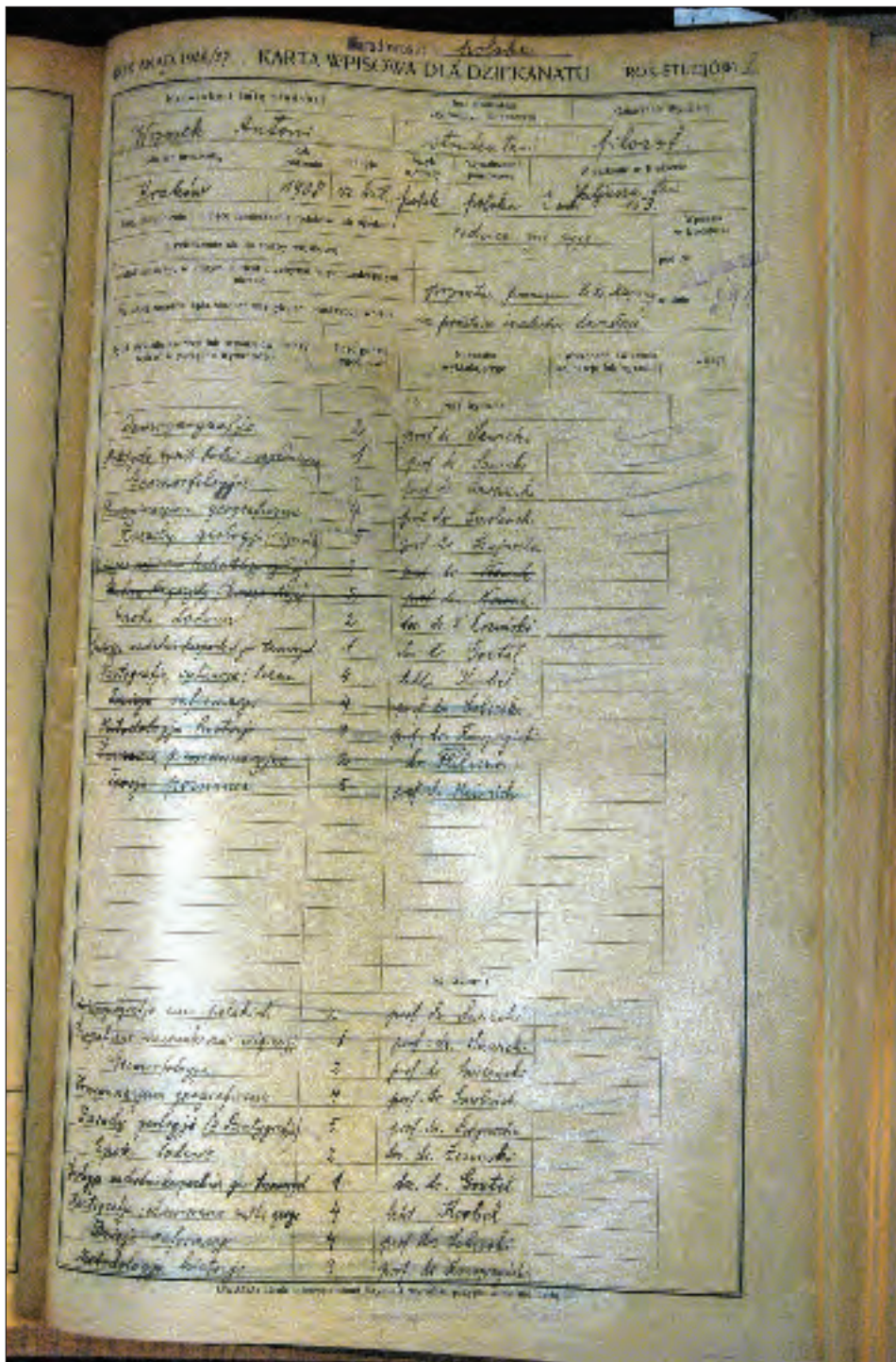
5.185f. Zjazd Karpacki, Kraków, aula Uniwersytetu Jagiellońskiego, 30 października 1938 r. J. Smoleński wygłasza referat wprowadzający „Zróżnicowanie ludności Karpat polskich i tendencje zmian”. Pośrodku Minister WRiOP Wojciech Świętosławski. NAC 1-N-938-1

Ryc. 5.186. Protokół z seminarium z geografii fizycznej 1926/27.

Ryc. 5.188. Karta wpisowa dla Dziekanatu A. Wrzaska, rok akademicki 1926/27. Arch. UJ, sygn. WF II 196.

Ryc. 5.189. Wycieczka geograficzna do Wieliczki pod kierunkiem L. Sawickiego. Lata 20. XX w.
Arch. Koła Geografów UJ.

Ryc. 5.190. Wycieczka na Gubałówkę prowadzona przez L. Sawickiego i J. Smoleńskiego, 20.08.1920 r.
Arch. Koła Geografów UJ.

Ryc. 5.191. Jerzy Smoleński ze studentami na Babiej Górze w 1935 r. Pierwszy od prawej A. Wrzosek, w środku J. Smoleński. *Arch. IG i GP UJ*.

Ryc. 5.192. Studenci na wycieczce na Krzemionkach w 1932 r. Prowadzi: A. Wrzosek. *Arch. PAU Kraków, sygn. 91/85*.

Ryc. 5.193. Sprawozdanie naukowe z wycieczki odbytej w ramach seminarium z geografii fizycznej na Słowację w 1932 r. pod kierunkiem dr B. Zaborskiego.

Ryc. 5.194. Wycieczka na Pomorze w 1920 r. Pobyt na Helu. Arch. IG i GP UJ.

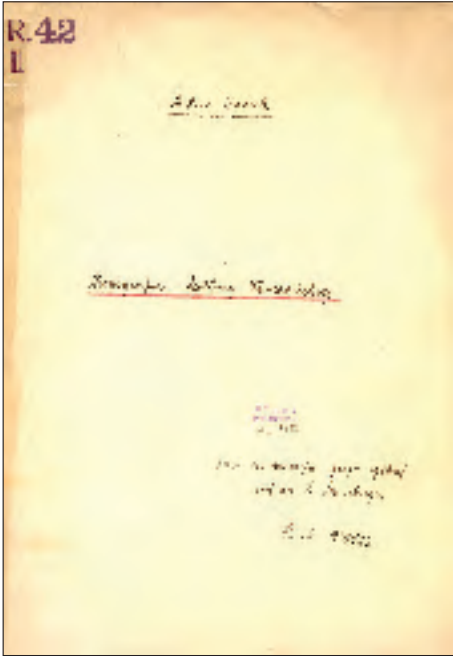

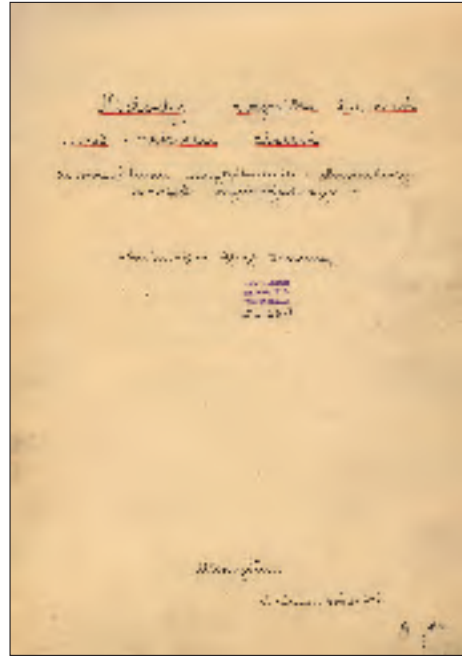
Ryc. 5.195. Wycieczka na Pomorze w 1920 r. Hel. Arch. IG i GP UJ.

Ryc. 5.196. Wycieczka na Pomorze w 1920 r. Hel. Stoją od prawej: M. Dobrowolska (czwarta), L. Sawicki (szósty), S. Niemcówna (dziewiąta). Arch. IG i GP UJ.

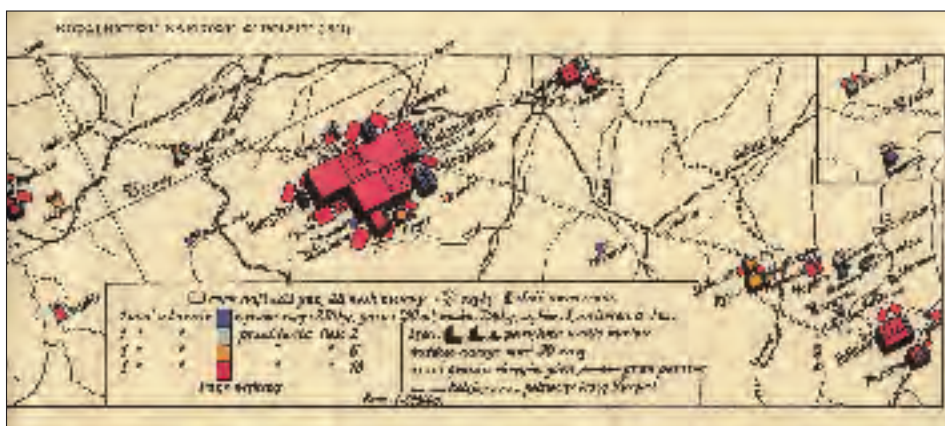
Ryc. 5.197. Strona tytułowa pracy seminaryjnej A. Wrzosa, przygotowanej w ramach seminarium z geografii ogólnej. Arch. IG i GP UJ.

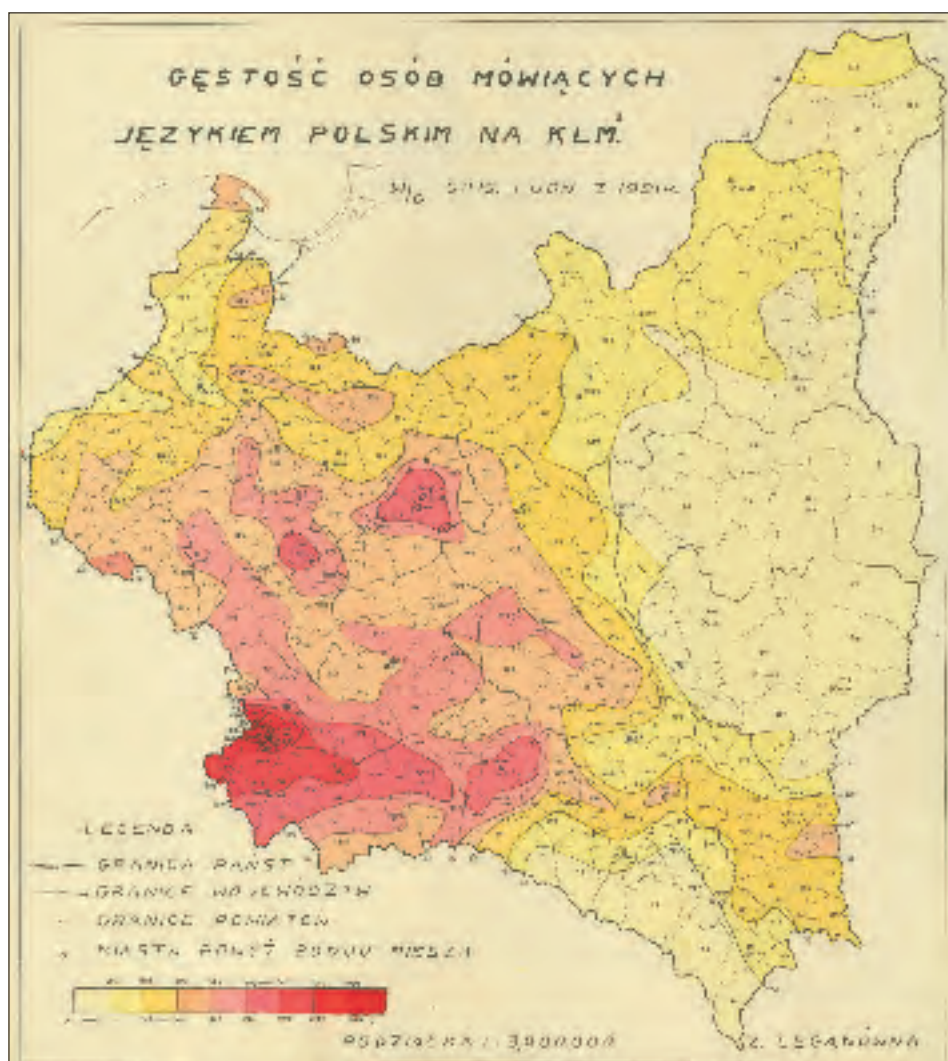
Ryc. 5.198. Strona tytułowa pracy seminaryjnej M. Klimaszewskiego, przygotowanej w ramach seminarium z geografii fizycznej. Arch. IG i GP UJ.

Ryc. 5.199. Wycieczka studentów geografii UJ na Pustynię Błędowską. Pierwszy z prawej L. Sawicki, około 1925. Arch. Koła Geografów UJ.

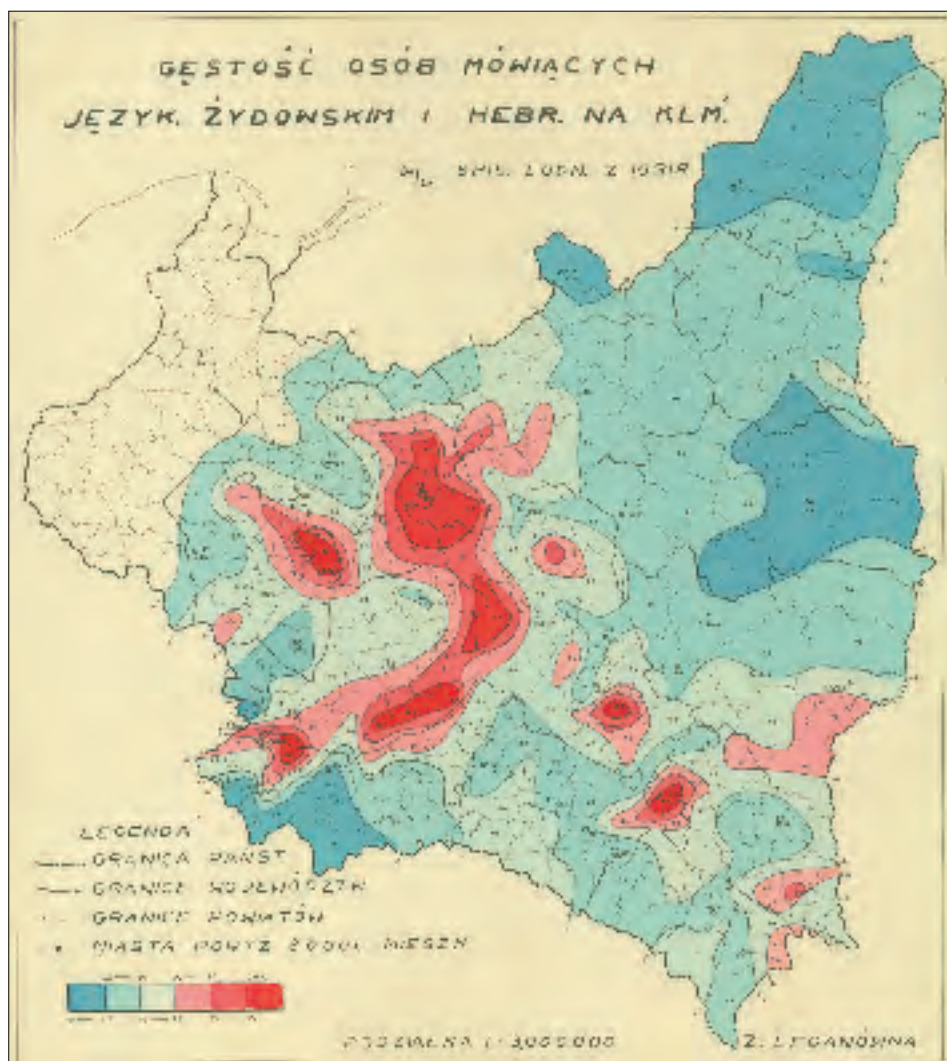

Ryc.5.200. Piotr K. Guzik „Polskie kopalnictwo naftowe (stan z 1927 r.)”. Fragment pracy magisterskiej „Przemysł i handel naftowy w Polsce” wykonanej w 1932 r. pod kierunkiem J. Smoleńskiego. Źródło: Wiadomości Geograficzne, 1933, nr 6/7, s.66-67.

Ryc. 5.201. Gęstość osób mówiących j. polskim na km². Fragment pracy magisterskiej Zofii Legan z 1939 r. p.t. „Stosunki językowe w Polsce na podstawie spisu ludności z 1931 r.” Arch. IG i GP UJ.

Ryc.5.202. Gęstość osób mówiących j. żydowskim i hebrajskim na km². Fragment pracy magisterskiej Zofii Legan z 1939 r. p.t. „Stosunki językowe w Polsce na podstawie spisu ludności z 1931 r.” Arch. IG i GP UJ.

Spis prac magisterskich:

1. Kształcenie a plan krajoznawczy i turystyczny na obszarze
2. Dolinka w : Monografia geograficzna Kraju
3. Zdobycze 7 : Rynek drewna na Dnieprze
4. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
5. Turystyka K : Plan krajoznawczy i turystyczny Polow
6. Czajka H : Podstawy nauki krajoznawstwa w dziale turystyki
7. Zdobycze 8 : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
8. Opatowka J : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
9. Białobrzegi K : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
10. Kozłowski J : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
11. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
12. Sobczak W : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
13. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
14. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
15. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
16. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
17. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
18. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
19. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie
20. Winiowka H : Wzrost i rozwój w gospodarstwie

Ryc.5.203. Spis prac magisterskich wykonanych w Instytucie Geograficznym UJ w latach 20. i 30. XX w. Arch. IG i GP UJ.

Prace magisterskie wykonane w Instytucie Geograficznym U. J. (1930-1931)

1. M. Górniewicz: Zarys krajoznawstwa i turystyki w województwie łódzkim.
2. R. Jankowski: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
3. K. Kozłowski: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
4. S. Kubiś: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
5. J. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
6. C. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.

1931

1. V. Buzacki: Spis prac krajoznawczych województwa łódzkiego.
2. J. Czerny: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
3. J. Górniewicz: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
4. A. Jankowski: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
5. V. Buzacki: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
6. J. Czerny: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
7. J. Górniewicz: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
8. A. Jankowski: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
9. C. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
10. E. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
11. W. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
12. J. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
13. E. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.
14. C. Winiowka: Wzrost i rozwój w gospodarstwie w województwie łódzkim.

Ryc.5.204. Prace magisterskie wykonane w Instytucie Geograficznym UJ w latach 1930-1931. Arch. IG i GP UJ.

MINISTERSTWO
WYKONAWCZYM
PUBLICZNEGO

T a j n e

W WARSZAWIE, DN. 18 WRZEŚNIA 1929.
Nr. 1787-17pf.

Do

Rektoratu Uniwersytetu
Jagiellońskiego
w Krakowie.

9 odroczeń w sprawie
Dr. Wiktora Ormickiego. Odškodowania
materiałno.-

W związku z pismem Zarządu Powołanych Wykła-
dów z dnia 13 maja r. b. L 192/29 /L Senatu 4352 z dn.
13 maja 1929 / Ministerstwo przesyła odpis pisma Mini-
sterstwa Spraw Zagranicznych M.P.II.3162/29 do pouf-
nego użytku i pismi o szczególne uchylenie w po-
szczególnych pozycjach sumy odškodowania, żądanej
przez d-ra Wiktora Ormickiego oraz o nadesłanie za-
świadczenia lekarskiego, któreby potwierdziło, że dr.
Ormicki poza obrażeniami cielesnymi na czas dłuższy
utracił fizycznie zdolność do pracy zarobkowej.-

1 załącznik.

DYREKTOR DEPARTAMENTU

W. Suchodolski
/ W. Suchodolski /

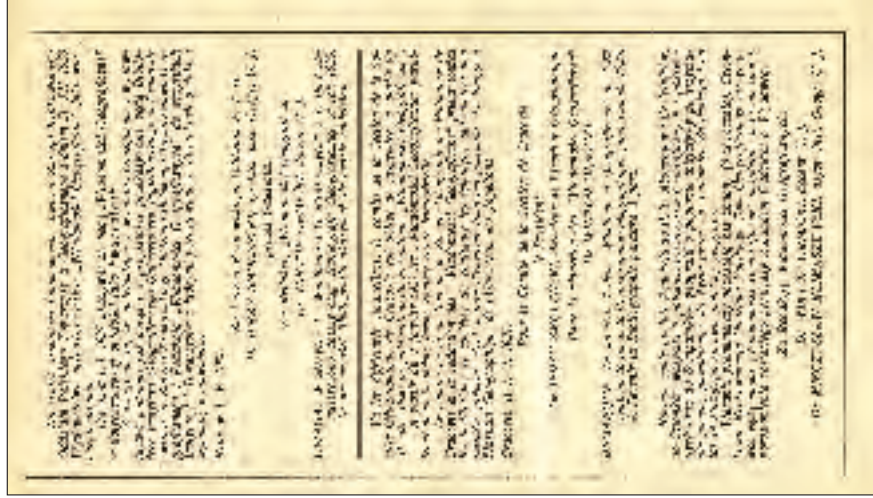
M2.

SENAT AKAD. UNIW. JAGIELL.
L: 008465M 24. IX. 1929

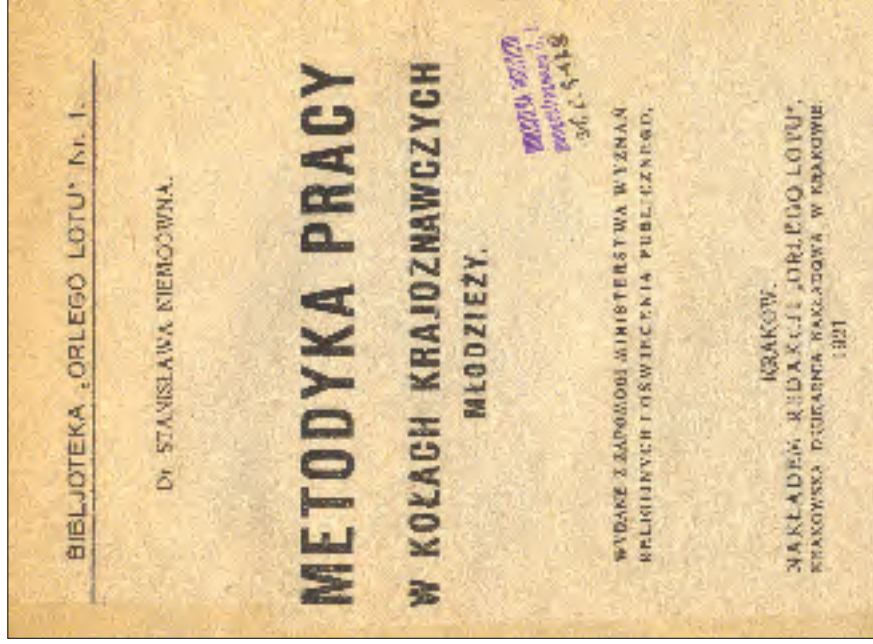
Ryc. 5.213. Pismo (tajne!) Ministerstwa WRiOP do rektora UJ w sprawie pobicia W. Ormickiego przez bojówkę niemiecką, 18.09.1929. Arch. UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 5.216. Zawiadomienie o zmianie formuły wydawania „Wiadomości Geograficznych”. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 5.217. S. Niemcówna. Strona tytułowa publikacji Metodyka pracy w kołach krajoznawczych młodzieży, Kraków 1921.

WIADOMOŚCI NAUCZYCIELSKIEGO OGNISKA KRAJOZNAWCZEGO

WIKTOR ORMICKI

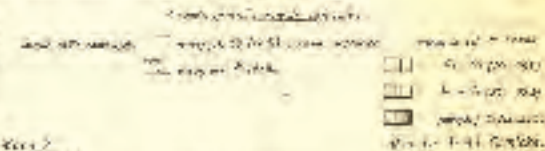
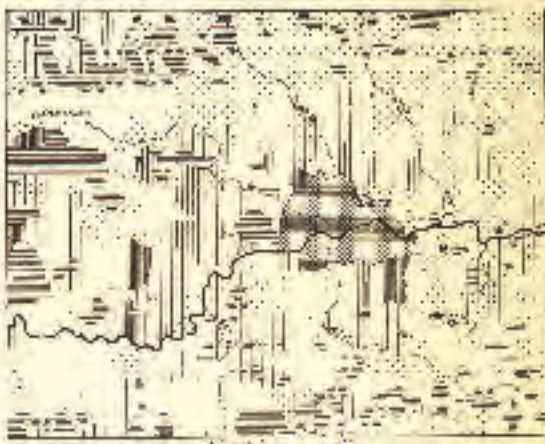
Z geografji gospodarczej okolic Krakowa.

[Drukarnia]

Wyzyskanie granitów węgeln.

[Mapa 3]

Wyzyskanie granitów w okolicach Krakowa jest jednym z ważniejszych źródeł surowców mineralnych dla przemysłu i rolnictwa. Granit jest kamieniem budulcowym, który wchodzi w skład murów, fundamentów, mostów, dróg, itp. W okolicy Krakowa znajduje się wiele złóż granitów, które są wydobytymi i przetwarzanymi. Wyzyskanie granitów węgelnego jest jednym z ważniejszych źródeł surowców mineralnych dla przemysłu i rolnictwa. Granit jest kamieniem budulcowym, który wchodzi w skład murów, fundamentów, mostów, dróg, itp. W okolicy Krakowa znajduje się wiele złóż granitów, które są wydobytymi i przetwarzanymi.

Wyzyskanie granitów węgelnego jest jednym z ważniejszych źródeł surowców mineralnych dla przemysłu i rolnictwa. Granit jest kamieniem budulcowym, który wchodzi w skład murów, fundamentów, mostów, dróg, itp. W okolicy Krakowa znajduje się wiele złóż granitów, które są wydobytymi i przetwarzanymi.

Wyzyskanie granitów węgelnego jest jednym z ważniejszych źródeł surowców mineralnych dla przemysłu i rolnictwa. Granit jest kamieniem budulcowym, który wchodzi w skład murów, fundamentów, mostów, dróg, itp. W okolicy Krakowa znajduje się wiele złóż granitów, które są wydobytymi i przetwarzanymi.

Hutnictwo okolic Krakowa.

[Mapa 4]

Wyzyskanie granitów węgelnego jest jednym z ważniejszych źródeł surowców mineralnych dla przemysłu i rolnictwa. Granit jest kamieniem budulcowym, który wchodzi w skład murów, fundamentów, mostów, dróg, itp. W okolicy Krakowa znajduje się wiele złóż granitów, które są wydobytymi i przetwarzanymi.

Ryc. 5.218. Przykład współpracy geografów krakowskich z krajoznawstwem.

Rozdział 6

*Ne Cedat Academia*¹ (1939–1945)

6.1. Początki okupacji niemieckiej

Lata II. wojny światowej były dla Uniwersytetu trudnym egzaminem z patriotyzmu, bohaterstwa, niezłomności i umiejętności funkcjonowania w warunkach konspiracyjnych. Z pewnością stanowią one okres, dla którego trudno znaleźć odpowiednie określenie. Wszystkie dotychczas używane zawodzą, są zbyt ubogie i nie oddają heroizmu Uniwersytetu i jego pracowników w tych latach wielkiej próby zniewolenia wszystkiego co polskie. Zbyt skromne wydaje się więc określenie Uniwersytetu w tamtych latach jedynie nazwą „szlachetnego kruszcu”. Tak samo określenia „wspaniały” czy „bohaterski” wydają się zbyt banalne. W naszej opinii żadna ze stosowanych dotąd nazw nie jest doskonała. A może spróbujmy mówić o naszej Alma Mater jako o „Niezwykłym Uniwersytecie w Niezwykłych Czasach, z którym swoje życie związali Niezwyklni Ludzie”? Nazwa długa, ale może najlepiej oddająca istotę ówczesnej niezwykłej sytuacji.

Wojska niemieckie wkroczyły do Krakowa w dniu 6 września 1939 r. około 6 rano. W pierwszym okresie władzę sprawował Wehrmacht, a funkcjonowanie cywilnych struktur administracyjnych odbywało się w sposób zbliżony do okresu sprzed wojny. Władze wojskowe nakazały pracownikom administracji powrót do pracy, zezwoliły też na podjęcie od dnia 1 października zajęć w szkołach. Ponieważ nie działało Kuratorium, prezydent miasta Stanisław Klimecki powołał do życia Tymczasową Komisję Szkolną. Przewodził jej rektor UJ Tadeusz Lehr-Spławiński, a do głównych zadań tego ciała należała rejestracja wszystkich przebywających w mieście nauczycieli². Dotyczyło to również pracowników Uniwersytetu.

Na mocy dekretu Hitlera z dnia 12 października 1939 r. na części zajętych obszarów kraju utworzono Generalne Gubernatorstwo dla Okupowanych Obszarów Polskich, na czele którego stanął Hans Frank. Sam dekret wszedł w życie w dniu 26 października. Na mocy dekretu Franka z 31 lipca 1940 r. zmieniono nazwę protektoratu na „Generalne Gubernatorstwo” ze stolicą w Krakowie. Siedziba rządu mieściła się w wybudowanym przed wojną gmachu Akademii Górniczej³ (ryc. 6.1).

---

¹ Napis na portalu w Sali Zielonej Collegium Maius umieszczony tam przez Karola Estreichera. Oznacza on: „Uniwersytet się nie poddaje”, „Akademia nigdy nie może się poddać”.

² A. Chwalba, 2002, *Kraków w latach 1939–1945*, Kraków, s. 22.

³ Tamże, s. 24–26.

Od samego początku okupacji Niemcy przystąpili do zakrojonej na szeroką skalę akcji germanizacji miasta. Po pierwsze sam Kraków zmienił nazwę na „Krakau”. Dokonywano przemianowywania nazw ulic i miejsc, noszących imiona wybitnych Polaków. Pozostawiono jedynie nazwy upamiętniające takie postaci, jak Józef Dietl, Józef Kremer czy Wincenty Pol⁴, których uznano za Niemców⁵. W maju 1940 r. zaczęto nadawać ulicom i placom Krakowa niemieckie nazwy. W sumie wprowadzono blisko 130 nowych nazw. Działania te nie ominęły ulicy Grodzkiej, która w okresie okupacji jako „Burgstrasse”⁶ stanowiła jeden z głównych ciągów ulicznych dzielnicy niemieckiej. W styczniu 1942 r. zapadła ostateczna decyzja o „przywróceniu Krakowa niemczyźnie”⁷. Według niemieckiego planu po wymordowaniu Żydów Polacy mieli być przeniesieni do Podgórze, zaś cały historyczny Kraków miał się stać niemiecki⁸.

Pierwsze miesiące okupacji nie przyniosły bardziej zasadniczych zmian w życiu uczelni czy poszczególnych zakładów uniwersyteckich. W dniu 1 września stanowiska w Uniwersytecie objęły nowe władze, wybrane w czerwcu 1939 r. na rok akad. 1939/1940. Wobec niepewnej sytuacji rektor zlecił wypłacenie wszystkim pracownikom wynagrodzenia za trzy miesiące z góry. Sprawnie działał referat socjalny. W dniu 16 września ukazało się pismo z zawiadomieniem o możliwości zaopatrzenia w ziemniaki na zimę. Spośród geografów zamówienia złożyli S. Leszczycki (2 metry), M. Klimaszewski (1,5 metra), W. Ormicki (4 metry), J. Smoleński (6 metrów)⁹. W dniu 2 września senat UJ wydał odezwę do młodzieży wstępującej do wojska, „żegnając ją i życząc jak najrychlejszego powrotu do pracy w murach Uniwersytetu po osiągnięciu zwycięstwa nad wrogiem”¹⁰. Po nieplanowanych, dłuższych „wakacjach” do Krakowa powoli powracali profesorowie i asystenci. Zakłady uniwersyteckie funkcjonowały w miarę normalnie, tzn. odbywano posiedzenia naukowe, przygotowywano zweryfikowane plany zajęć dydaktycznych na rok akad. 1939/1940, odbywano konsultacje z przebywającymi w Krakowie studentami¹¹. Poszczególne placówki zaczęły uzupełniać swoje zapasy opału na zimę. Instytut Geograficzny odebrał swój przydział węgla w pierwszych dniach września. Zachowany dowód sprzedaży mówi o „25 cetnarach metrycznych węgla z dowozem i ze zniesieniem”¹². Na swoich posiedzeniach zbierały się Rady Wydziałów. W dniu 12 września obiekty Wydziału Filozoficznego odwiedził dziekan Zygmunt Zawirski. Wizytował wtedy również In-

---

⁴ Pełne nazwisko tego poety i geografa brzmiało: Wincenty Pol von Pollenburg.

⁵ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945*,..., dz. cyt., s. 77; J. Dąbrowski (red.), 1946, *Kraków pod rządami wroga 1939–1945*, Kraków, s. 19–20.

⁶ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945* ..., dz. cyt., s. 74.

⁷ Tamże, s. 44.

⁸ Tamże, s. 45.

⁹ Zaopatrzenie w ziemniaki na zimę, pismo UJ z dnia 16 września z wykazem osób zamawiających. Arch. UJ, sygn. S II 0–4.

¹⁰ T. Lehr-Splawiński, 1946, *Przemówienie Rektora U. J.* [w:] H. Barycz (red.), *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939–1945 oraz za rok akademicki 1945*, Kraków, s. 7.

¹¹ *Losy nauki i oświaty w Krakowie na tle historii wojennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1939–1945*, mszp., Arch. UJ, sygn. KHUW 2/1.

¹² Przydział węgla dla Instytutu Geograficznego UJ datowany na dzień 23 sierpnia 1939 r. Arch. UJ, sygn. S II 0–3.

stytut Geograficzny¹³. Do pomocy dziekanowi zgłosił się Jerzy Smoleński¹⁴. Oferta została przyjęta z wdzięcznością, jako że oficjalnie wybrany prodziekan był zmobilizowany i walczył na wschodzie Polski. W dniu 11 października Smoleński prowadził obrady wydziałowej komisji przyrodniczo-matematycznej. Poświęcone one były weryfikacji programu zajęć dydaktycznych w nowej sytuacji politycznej, a także wobec zmobilizowania większości asystentów. Po spotkaniu Smoleński napisał: „Obecnych coś 16–tu, nastrój dobry”¹⁵.

W tym okresie władze wojskowe w zasadzie nie wtrącały się do spraw uniwersyteckich, a ich przedstawiciele niejednokrotnie publicznie wyrażali zdziwienie faktem, że Uniwersytet nie przystępuje do wznowienia zajęć. Do podjęcia wykładów zachęcało także ówczesne stanowisko władz niemieckich. W dniu 11 września na murach Krakowa rozlepiono bowiem odezwę generała Walthera von Brauchitscha, w której zapewniano o poszanowaniu przez Niemców wszystkich praw międzynarodowych oraz nawołującą mieszkańców, instytucje i przedsiębiorstwa do podjęcia normalnych zajęć. Nawet osławiony *obersturmbannführer* Brunon Müller podczas pierwszego spotkania z rektorem był niezwykle grzeczny i życzliwy.

W tej sytuacji powoli zaczęto przygotowywać się do inauguracji nowego roku akademickiego, a Senat ogłosił termin wpisów. Pierwotnie zamierzano przeprowadzić tę akcję w dniach od 5 do 14 października¹⁶ (ryc. 6.2). Równocześnie w poszczególnych placówkach uniwersyteckich kontynuowano weryfikację planowanych w „normalnych” warunkach zajęć dydaktycznych w roku akademickim 1939/1940. Działania w tym zakresie podjęto również w Instytucie Geograficznym (ryc. 6.3, 6.4).

Z różnych powodów wyznaczony termin wpisów na nowy rok akademicki nie był trafnie dobrany. W tej sytuacji na posiedzeniu w dniu 19 października senat UJ przesunął je na okres od 23 października do 4 listopada¹⁷ (Ryc. 6.5.). Na tym samym spotkaniu zatwierdzono harmonogram innych czynności związanych z inauguracją nowego roku akademickiego. I tak dnia 4 listopada w Kolegiacie św. Anny miała się odbyć uroczysta msza święta, zaś rozpoczęcie wykładów zaplanowano na 6 listopada. Rektor UJ prof. Tadeusz Lehr-Spławiński w sposób oficjalny powiadomił o tym władze niemieckie, w tym również komisarza m. Krakowa Ernsta Zörnera. Należy podkreślić, że w rozmowach prywatnych taką informację przekazał Zörnerowi kilka dni wcześniej. Nie wzbudziła ona u niego żadnych zastrzeżeń. Na początku listopada po Krakowie rozniosła się wieść, że do Niemców dotarła wiadomość o rzekomo planowanych manifestacjach, jakie z okazji Święta Niepodległości 11 listopada zamierzają zorganizować studenci. Władze uczelni nie wierzyły w tę plotkę, jednak na wszelki wypadek, aby uniknąć prowokacji, po raz kolejny przesunięto termin wpisów. W dniu 3 listopada rektor sprolongował je do 11 listopada, zaś rozpoczęcie zajęć przerożył na dzień 13 tego miesiąca (ryc. 6.6). W ustalonym czasie odbyła się jedynie msza święta¹⁸. Jako oficjalny powód tego zarządzenia podano występujące trudności komunikacyjne, które uniemożliwiały młodzieży akademickiej swobodny dojazd do Krakowa.

¹³ W. Konopczyński, *Historia Wydziału Filozoficznego (6 IX–6 XI 1939)*, mszps., Arch. UJ, sygnat. KHUW 3/4, k. 1.

¹⁴ Tamże, k. 3.

¹⁵ Tamże, k. 3.

¹⁶ Pismo Rektoratu UJ z dnia 3 października 1939 r., Arch. UJ, sygn. S II 0–5.

¹⁷ Pismo Rektoratu UJ z dnia 20 października 1939 r., Arch. UJ, sygn. S II 0–5.

¹⁸ Ogłoszenie Rektora UJ T. Lehra Sławińskiego z dnia 3 listopada 1939 r., Arch. UJ, sygn. S II 0–5.

W tym samym dniu 3 listopada rektor zwrócił się do młodzieży akademickiej ze specjalną odezwą (ryc. 6.7). Oto tekst tego niecodziennego dokumentu, który potwierdza zaniepokojenie władz Uniwersytetu możliwością sprowokowania studentów do wystąpień:

„Przystępując do otwarcia wykładów w bieżącym, od założenia naszej Wszechnicy 576-ym roku akademickim, wzywam Młodzież Akademicką, aby pomna swych obowiązków wobec Boga i Narodu poświęciła wszystkie swe siły wyężonej pracy nad kształceniem swych umysłów i charakterów, aby wyzyskała wszystkie możliwości pomnażania swej wiedzy i rozwijania polskiego dorobku naukowego. W obecnych, nader trudnych warunkach życia wojennego jedynie zachowanie bezwzględnego spokoju i równowagi ducha oraz wzajemne zaufanie między Młodzieżą i Władzami Akademickimi pozwoli nam pracować owocnie w kierunku wytkniętym przez wielką tradycję naszego Uniwersytetu.

Wzywam Młodzież do bezwzględnego przestrzegania przepisów życia akademickiego, absolutnego powstrzymywania się od wszelkiej działalności politycznej i manifestacji jakiego bądź rodzaju, do nie gromadzenia się w budynkach uniwersyteckich poza godzinami wykładów i zajęć naukowych, przestrzegania ładu i porządku na terenie uniwersyteckim i poza nim. Nie wątpię, że ściśle stosowanie tych zasad pozwoli nam wszystkim wyzyskać te możliwości pracy, jakie nam są dane, na pożytek nauki i ogółu społeczeństwa”¹⁹.

Obecny stan wiedzy historycznej, oparty na dokumentach pochodzących z tamtych lat, pozwala nam dzisiaj stwierdzić, że wszystkie oznaki niemieckiej przychylności wobec Uniwersytetu były jednym wielkim kłamstwem i oszustwem. Dzisiaj wiemy już, że w dniu 31 października 1939 r. Bernhard Rust, niemiecki minister nauki, wychowania i oświaty wystosował do Hansa Franka pismo, nakazujące niedopuszczenie w Uniwersytecie Jagiellońskim do inauguracji nowego roku akademickiego. Pisał on:

„Według dochodzących do mnie informacji profesorowie polskiego Uniwersytetu Krakowskiego zamierzają dokonać 6 listopada 1939 ponownego otwarcia Uniwersytetu Krakowskiego. Zawiadamiam o tym z prośbą, aby w każdych okolicznościach zapobiec ponownemu otwarciu Uniwersytetu Krakowskiego”²⁰.

Szef dystryktu krakowskiego Otto G. Wächter w piśmie z dnia 13 listopada do niemieckiego Ministerstwa Nauki, Wychowania i Oświaty donosił m.in.: „[...] informuję, że już zarządzeniem z 25. 10. [1939] nakazałem zamknięcie szkół wyższych i średnich w dystrykcie krakowskim. Otwarcie Uniwersytetu Krakowskiego nie wchodzi w rachubę”²¹. Wszystko zatem było przygotowane. Czekano jednak na odpowiednią chwilę, na pretekst stworzony przez Polaków.

6.2. *Sonderaktion Krakau*

Do planowanej inauguracji niestety nie doszło. Na żądanie SS – *Sturmbannführera* Brunona Müllera rektor zaprosił pracowników naukowych UJ na dzień 6 listopada na

---

¹⁹ Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego do Młodzieży Akademickiej!, dokument z dnia 3 listopada 1939 r., Arch. UJ, sygn. S II 0–5.

²⁰ J. Buszko, I. Paczyńska, 1995, *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939 r.). Dokumenty*, Kraków, s. 89–90.

²¹ J. Buszko, I. Paczyńska, *Podstępne uwięzienie...*, dz. cyt., s. 97.

godz. 12⁰⁰ do sali wykładowej nr 66 im. M. Kopernika w Collegium Novum (obecnie sala nr 56 im. J. Szujskiego) na wykład Niemca o stosunku III Rzeszy i narodowego socjalizmu do zagadnień nauki i szkolnictwa wyższego²². Rektor zapewne wierzył, że wykład Müllera oznacza ostateczną akceptację władz okupacyjnych na otwarcie uczelni, zaapelował więc o liczny udział pracowników w tym spotkaniu. Apel poskutkował i w sali zgromadzili się prawie wszyscy profesorowie Uniwersytetu, wielu innych pracowników, również z Akademii Górniczej i Akademii Handlowej.

Wykład okazał się pułapką, perfidnie przygotowaną przez Niemców. W krótkim wystąpieniu Müller powiedział m.in.: „Moi panowie, zwołałem was, aby wam powiedzieć, że uniwersytet krakowski był zawsze ogniskiem antyniemieckich nastrojów, w tym duchu nieżyczliwym wychowywał młodzież [...]. Dlatego zostaniecie aresztowani i posłani do obozu”²³.

Jeszcze przed „wykładem” Collegium Novum zostało otoczone przez oddziały SS. Zebranych profesorów w sposób bardzo brutalny załadowano do bud policyjnych, nierzadko używając przemocy fizycznej (ryc. 6.8). Łącznie aresztowano 183 naukowców, z tego 155 z Uniwersytetu, 22 z Akademii Górniczej oraz 3 z Akademii Handlowej. Do obozu wywieziono prawie całe grono profesorów, docentów i asystentów Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Górniczej²⁴. Aresztowanych przewieziono do więzienia na ul. Montelupich, a później do dawnych koszar 20. Pułku Piechoty przy ul. Mazowieckiej (Ryc. 6.9, 6.10). Kolejnym etapem było więzienie we Wrocławiu. Tam profesorowie przebywali około 3 tygodni. W dniu 28 listopada uwięzieni znaleźli się w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen-Oranienburg koło Berlina.

W wyniku akcji podjętej przez Polski Czerwony Krzyż jeszcze w Krakowie uwolniono 13 osób. Wśród nich było trzech Ukraińców, profesorów UJ, których wyreklamował dawny docent UJ Włodzimierz Kubijowicz²⁵. Niestety nie podjął on takich działań w stosunku do swoich kolegów geografów.

Jeszcze podczas pobytu w Krakowie do miejsca uwięzienia przybył Niemiec dr Fritz Arlt, kierownik Głównego Wydziału Ludności i Opieki Społecznej rządu GG. Zaproponował on zwolnienie i współpracę profesorom Kazimierzowi Stołyhwie (antropolog), Jerzemu Smoleńskiemu (geograf) oraz Kazimierzowi Dobrowolskiemu (socjolog i etnolog). Warunkiem zwolnienia miało być podpisanie deklaracji o nieprowadzeniu działalności politycznej i prawdopodobnie wyrażenie zgody na podjęcie pracy w Ostinstitut. Żaden z wymienionych uczonych nie przyjął propozycji Niemca²⁶.

Jak pisze historyk Andrzej Chwalba „6 XI 1939 stał się datą graniczną i symboliczną. Aresztowanie było precedensem i, jak się okazało, początkiem ciernistej drogi polskiej inteligencji i środowisk twórczych w okresie okupacji, a nie – jak wielu sądziło – odosob-

²² A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945*, dz. cyt., s. 165.

²³ Cyt. za A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945*, dz. cyt., s. 165.

²⁴ T. Lehr–Splawiński, *Przemówienie...*, dz. cyt., s. 10.

²⁵ V. Frančić, 1975, *Profesorowie w Sachsenhausen* [w:] Maria Zarębowa, Alfred Zaręba, *Ne Cedat Academia. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim 1939–1945*, Kraków, s. 43.

²⁶ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 35–36; J. Buszko, I. Paczyńska, *Podstępne uwięzienie...*, dz. cyt., s. 394; S. Leszczycki, *Z pobytu w Sachsenhausen ...*, dz. cyt., s. 105; A. Bolewski, H. Pierzchała, 1985, *Martyrologia profesorów Akademii Górniczej w hitlerowskich więzieniach i obozach koncentracyjnych*, Kraków, s. 38–39.

nionym przypadkiem. Wydano wówczas wyrok nie tylko na uniwersytet, ale i na całe polskie szkolnictwo stopnia wyższego i średniego²⁷. Inaczej mówiąc, dzień 6 listopada miał zapoczątkować unicestwienie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Hans Frank zamierzał w to miejsce utworzyć uniwersytet niemiecki.

Uwięzienie krakowskich profesorów stało się głośne w świecie. Pisały o tym największe światowe dzienniki i tygodniki. W akcji protestacyjnej brało udział wielu intelektualistów i uczonych z krajów neutralnych, takich jak Stany Zjednoczone, Szwecja, Szwajcaria, Hiszpania, Jugosławia. Szczególnie aktywnie na rzecz uwolnienia aresztowanych działali niemieccy alianci, czyli Węgrzy i Włosi. Zdołano nawet nakłonić do interwencji samego Benito Mussoliniego. Interweniował także Watykan. Wykaz uwięzionych profesorów otrzymał papież Pius XII²⁸. Zdarzały się też pojedyncze przypadki protestów ze strony uczonych niemieckich, głównie slawistów.

Niemcy, którzy wtedy jeszcze liczyli się trochę z opinią międzynarodową, postanowili zwolnić część więźniów z obozu w Sachsenhausen. Był to jedyny taki przypadek w dziejach niemieckich obozów koncentracyjnych. W dniu 8 lutego 1940 r. opuściło obóz 102 więźniów, którzy ukończyli 40 rok życia. Przed zwolnieniem musieli podpisać oświadczenie, że nie będą wykonywać swojego zawodu²⁹. Pozostali profesorowie zostali przewiezieni do innych obozów, m.in. do Dachau (4 marca 1940) i częściowo zwalniani w późniejszym okresie.

6.2.1. Geografowie ofiarami *Sonderaktion Krakau*

Najtragiczniejszą datą w dziejach geografii krakowskiej i polskiej był dzień 6 listopada 1939 r., związany z *Sonderaktion Krakau*. Wraz z innymi profesorami zostali uwięzieni Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki, Stanisław Leszczycki, Stanisław Korbel oraz Walenty Winid.

Poniedziałek 6 listopada rozpoczął się w Instytucie codziennym zebraniem pracowników. Zwyczaj taki wprowadził Jerzy Smoleński od momentu powrotu pod koniec września większości pracowników. Wymieniano informacje, referowano prowadzone badania, przygotowywano zweryfikowany na lata wojny program studiów.

Po porannym spotkaniu Smoleński, Ormicki oraz Leszczycki postanowili wspólnie udać się na spotkanie z Müllerem. Cała trójka w dość dobrych nastrojach³⁰ wyruszyła z Instytutu i Plantami skierowała się w stronę Collegium Novum. Nie poszli, jak to zwykle czynili, krótszą alejką biegnącą wzdłuż ulicy Straszewskiego, ale wybrali wariant wzdłuż murów dzisiejszego Muzeum Archeologicznego. Zmiana ta wynikała z tego, że Smoleński chciał wstąpić do Seminarium Duchownego, aby zobaczyć się ze swoim synem, klerykiem Stanisławem, któremu miał przekazać pewne informacje rodzinne. Prędko okazało się, że było to ostatnie spotkanie ojca z synem. Po tej rozmowie cała trójka powoli ruszyła

---

²⁷ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945...*, dz. cyt., s. 167.

²⁸ O akcji podjętej w celu uwolnienia krakowskich profesorów interesująco pisze m. in. F. Ziejka, 2005, *Książka – pielgrzym* [w:] B. Domański, S. Skiba (red.), *Geografia i sacrum. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, T. 1, Kraków, s. 51–62.

²⁹ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945...*, dz. cyt., s. 169.

³⁰ Relacja ustna S. Leszczyckiego przekazana A. Jackowskiemu około 1995 r.

w kierunku Collegium Novum, zapewne dyskutując o czekającym ich spotkaniu z Niemcem. W tym czasie do Instytutu dotarła już wiadomość, że na ulicach Jagiellońskiej i Gołęziej pojawiły się liczne „budy” z gestapowcami. Usłyszawszy tę wiadomość woźny Instytutu Adam Figuła pobiegł za całą trójką, aby zawrócić idących. Niestety szukali ich na alejce, którą normalnie chadzali. Niestety nie odnalazł geografów, powrócił więc do Instytutu. Tymczasem nie niepokojeni przez nikogo Smoleński, Ormicki i Leszczycki dotarli Plantami do Collegium Novum, w którym zgromadzone już było liczne grono profesorów³¹. Indywidualnie na Uniwersytet dotarł Walenty Winid, a także Stanisław Korbel, który jako jeden z nielicznych posiadał ciepłe okrycie wierzchnie (futro)³².

Od chwili, gdy Müller skończył swój „wykład”, a gestapowcy wpadli do sali z zebranymi profesorami, bardzo brutalnie zaczęto traktować uwięzionych. Jeszcze na schodach Collegium Novum młody gestapowiec boleśnie pobił profesorów Jerzego Smoleńskiego oraz Ignacego Chrzanowskiego³³.

Wśród więźniów prędko rozeszła się wieść, że niebawem zostaną zwolnieni. Uważali, że są tylko zakładnikami wobec zbliżającego się Święta Niepodległości 11 listopada. Mieli nadzieję, że po tej dacie zostaną wypuszczeni. Jak wspominało później wielu uczestników tych zdarzeń, nadzieja ta pozwoliła im przeżyć pierwsze, najtrudniejsze dni.

Rzeczywistość była jednak znacznie gorsza. Po kilku dniach wszystkich uczonych przewieziono do więzienia we Wrocławiu (ryc. 6.10a, 6.10b) Do dwudziestoosobowej celi więziennej nr 306 trafili m.in. Ormicki, Winid i Leszczycki. Wspólnie z nimi przebywali w tym pomieszczeniu tacy luminarze polskiej nauki, jak np. Tadeusz Estreicher, Ignacy Chrzanowski, Kazimierz Nitsch, Stanisław Pigoń, Jerzy Lande, Tadeusz Kowalski, a także prezydent Krakowa Stanisław Klimecki. Z zachowanych dokumentów wiemy, że Winid zajmował pryczę piętrową wspólnie z prof. Zygmuntem Sarną, zaś Ormicki i Leszczycki spali na materacach na podłodze³⁴ (ryc. 6.11, 6.12). W więzieniu profesorowie szukali różnych sposobów na zabicie czasu i zajęcie swoich myśli czymś nie związanym z ich aktualną sytuacją. Spośród geografów zapalonym brydżystą był Winid, zaś szachistami Ormicki i Leszczycki³⁵. Jeszcze we Wrocławiu zainicjowano cykl pogadanek naukowych. Odbywały się one wieczorami, już po wygaszeniu świateł (godz. 19⁰⁰). Wykłady dotyczyły bardzo różnorodnej problematyki, co było zrozumiałe biorąc pod uwagę wielokierunkowość zainteresowań uwięzionych. W dniu 21 listopada wykład wygłosił Wiktor Ormicki na temat „Kolonizacja włoska w Libii”, dzień później Stanisław Leszczycki „Planowanie regionalne”, 25 listopada ponownie Ormicki „Problem kolonizacji wewnętrznej w Polsce”³⁶.

³¹ S. Leszczycki, 1988, *Z pobytu w Sachsenhausen i Dachau, 1939–1941*. – „Przegląd Lekarski”, T. 45, nr 1, s. 104.

³² Wieczorem tego dnia połowy futra użył Korbel prof. Władysławowi Semkowiczowi, który nie miał się czym przykryć podczas pierwszej nocy spędzonej w więzieniu na ul. Montelupich. Zob.: J. Semkowiczowa, 1969, *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen*. – „Studia Historyczne”, R. 12, zes. 4, s. 564.

³³ J. Gwiazdomorski, 1945, *Wspomnienia z pobytu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w niemieckim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen*, Kraków, s. 27.

³⁴ J. Zaborowski, S. Poznański, 1964, *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939*, Kraków, s. 75.

³⁵ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 45, 49.

³⁶ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 55.

W dniu 27 listopada przewieziono profesorów z Wrocławia do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen (ryc. 6.12a–d). Transport odbywał się normalnymi wagonami. Aby zapobiec ewentualnym ucieczkom, Niemcy wyznaczali z każdego przedziału po dwóch zakładników. Mieli oni zostać rozstrzelani w przypadku stwierdzenia ucieczki. Jednym z takich zakładników był Stanisław Leszczycki³⁷. Po przybyciu do obozu krakowianie zostali umieszczeni w barakach nr 45 i 46 (ryc. 6.13).

Również w obozie, mimo nieludzkich warunków życia codziennego, nie zapomniano o podtrzymywaniu swojego morale. Temu celowi miało służyć kontynuowanie akcji pogadanek naukowych, a także nauka języków obcych. Akcję pogadanek więźniowie nazwali „obozowym uniwersytetem”. Do lutego 1940 r. wygłoszono w sumie blisko 300 prelekcji. Prowadzili je niemal wszyscy uwięzieni profesorowie i asystenci, m.in. Wiktor Ormicki, Stanisław Leszczycki, Walenty Winid oraz Jerzy Smoleński. Ostatni wykład Profesor wygłosił podczas Świąt Bożego Narodzenia (ryc. 6.13a, 6.13b). Duże zainteresowanie wzbudziła prelekcja Ormickiego, dotycząca programu gospodarczego rozwoju Polski³⁸. Wielką popularnością cieszyła się nauka stenografii, prowadzona przez Stanisława Korbla.

Ciężkie warunki obozowe połączone z bardzo ostrą zimą 1939/1940 spowodowały, że niektórzy spośród więźniów zaczęli niedomagać. Główne dolegliwości wiązały się z biegunką oraz furunkulozą, wywołaną brakiem witamin.

Pod koniec grudnia 1939 r. bardzo poważnie zaczął chorować Jerzy Smoleński. Tak o tym wspomina pamiętnikarz:

„Daje mu się [Smoleńskiemu] we znaki biegunka. Ponieważ nie może jeść tego, co nam dają, a czego innego nie można dostać, zaczyna gwałtownie chudnąć i szybko opada z sił. Występują u niego objawy silnego osłabienia serca. Nie cierpi, tylko w oczach po prostu gaśnie. Zdaje sobie sprawę ze swego stanu, mówi do kolegów: „Mnie się zdaje, że ja już tu wyciągnę kopyta”. Pomimo to nie skarży się, nie narzeka; siedzi przy stole i tylko smutno się uśmiecha.”³⁹

Wraz z pogarszającym się stanem fizycznym coraz bardziej osłabiała się kondycja psychiczna Smoleńskiego. Nie wróżyło to nic dobrego. Jeden ze współwięzionych, prof. Witold Krzyżanowski pisze: „Kilku – jak np. Jerzy Smoleński, dyrektor Instytutu Geograficznego, chory na serce – było od początku przekonanych, że z obozu do swych warsztatów pracy już nie powrócą, co z reguły zapowiadało ich załamanie się i rychłą śmierć”⁴⁰.

„Z dnia na dzień postępowo osłabienie Smoleńskiego. W ciągu kilku dni schudł, policzki zapadły mu się, wiązania kości policzkowych, budowa szczęk wystąpiły wyraźnie. Był tak słaby, że na apele musieli go nosić Ormicki i Leszczycki. Wreszcie pewnego dnia przyjęto Smoleńskiego do rewiru. Odprowadził go tam – a raczej zaniósł – Ormicki, któremu udało się chwilę zostać i zobaczyć, w jaki sposób Smoleńskiego w rewirze potraktują. Początek był bardzo obiecujący. Przyjął Smoleńskiego – o dziwo! – lekarz, potraktował go podobno z pewnym współczuciem, pytał się go o zawód, o to, co mu dolega, pocieszał go, że w rewirze sobie wypocznie i wróci do sił; jednym słowem Smoleński został zupełnie

---

³⁷ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 68.

³⁸ J. Zaborowski, S. Poznański, *Sonderaktion Krakau ...*, dz. cyt., s. 89.

³⁹ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 161.

⁴⁰ W. Krzyżanowski, 1969, *Uniwersytet Jagielloński w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen*. – „Studia Historyczne”, R. 12, zesz. 4, s. 549.

wyjatkowo potraktowany. Nic dziwnego, że Ormicki wrócił do bloku pełen najlepszej nadziei. Ja uważałem Smoleńskiego za uratowanego. Niestety za jakieś dwa dni zostaliśmy zawiadomieni o jego śmierci. Wiadomości tej absolutnie nie chciałem wierzyć, tak dalece wydawała mi się nieprawdopodobna. Niestety okazało się, że to nie pomyłka. Biedny Smoleński zmarł z wycieńczenia na osłabienie serca. Na drugi dzień po jego śmierci urządziliśmy akademię dla uczczenia Jego pamięci. Mówili: Ormicki o zasługach naukowych Zmarłego, a Leszczycki o Jego zasługach jako kierownika Instytutu Geograficznego U. J. Potem zabrał głos Siedlecki, który jakkolwiek sam z powodu zapalenia płuc ledwo mógł mówić, we wzruszających słowach nakreślił sylwetkę Smoleńskiego, jako człowieka i kolegi. Po Siedleckim przemówił Chrzanowski. Podkreślił zrównoważenie, spokój i pogodę Smoleńskiego. Przyczyny tej postawy duchowej Zmarłego dopatrywał się Chrzanowski w Jego głębokiej, a równocześnie cichej religijności. Wreszcie na zakończenie akademii zabrał głos Banachiewicz, który zwrócił uwagę na prace naukowe Smoleńskiego, stojące w pewnym związku z astronomią⁴¹.

Śmierć Smoleńskiego nastąpiła w dniu 5 stycznia 1940 r. (ryc. 6.13c, 6.13d, 6.13e). Odbiła się ona głośnym echem w świecie. W dniu 26 stycznia 1940 r. rozgłośnia radiowa BBC w Londynie nadała komunikat: „Znany polski geolog i geograf Jerzy Smoleński (Georg Smoleński) zmarł w niemieckim obozie koncentracyjnym. Padł ofiarą bestialskiego okrucieństwa Niemców. Profesor Smoleński [...], autor wielu dzieł naukowych, miał 60 lat⁴². W prasie brytyjskiej, kanadyjskiej i amerykańskiej ukazały się mniej lub bardziej obszernie wspomnienia o zmarłym, w których podkreślano jego zasługi dla rozwoju polskiej i światowej geografii. W paryskim Kościele Polskim w dniu 22 lutego 1940 r. odprawiono mszę św. żałobną w intencji Jerzego Smoleńskiego, a także pozostałych profesorów zmarłych w obozie: Ignacego Chrzanowskiego, Stanisława Estreichera, Feliksa Rogozińskiego, Adama Różańskiego, Michała Siedleckiego, Antoniego Meyera oraz Stefana Bednarskiego.

W swoich wspomnieniach Stanisław Leszczycki dopisuje epilog w tej sprawie. Otóż na wieść o śmierci prof. Smoleńskiego jego żona Helena wystarała się o przepustkę, na którą wraz z synem ks. Stanisławem⁴³ dojechała do Berlina (ryc. 6.13f). Tam skorzystała z pomocy zaprzyjaźnionego ze Smoleńskim niemieckiego geologa, profesora Paula Woldstedta. Dzięki niemu profesorowa wraz z synem uzyskali możliwość zobaczenia zwłok męża i ojca w obozie w Sachsenhausen. Było to wydarzenie wyjątkowe⁴⁴. Z pewnością był to również jeden z nielicznych przypadków, gdy Niemiec odważył się interweniować w gestapo w sprawie Polaka. Potem ciało zostało skremowane, a berliński uczony dopilnował, aby w urnie przesłanej do wdowy rzeczywiście znalazły się prochy Profesora. Urna z prochami dotarła do Krakowa i została umieszczona w grobowcu na Cmentarzu Rakowickim⁴⁵. Tej smutnej przesyłce towarzyszyło oficjalne pismo z komendy obozu, zawiadamiające o śmierci Smoleńskiego na atak serca (ryc. 6.14, 6.14a). Perfidia morderców nie znała granic!

⁴¹ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 165–166. Należy dodać, że Michał Siedlecki zmarł sześć dni po Smoleńskim, zaś Ignacy Chrzanowski kilka tygodni później.

⁴² J. Buszko, I. Paczyńska, *Podstępne uwięzienie...*, dz. cyt., s. 234.

⁴³ Późniejszy biskup pomocniczy w archidiecezji krakowskiej, wielki Przyjaciel geografów.

⁴⁴ Takie szczęście w nieszczęściu miała jeszcze jedynie wdowa po Stefanie Bednarskim.

⁴⁵ S. Leszczycki, *Z pobytu w Sachsenhausen...*, dz. cyt., s. 108.

W pierwszej grupie zwolnionych profesorów znaleźli się Stanisław Korbel oraz Walenty Winid. Młodszych pracowników UJ (łącznie 44 osoby) przewieziono w dniu 4 marca 1940 r. do obozu koncentracyjnego w Dachau. Trafili tu m.in. Wiktor Ormicki oraz Stanisław Leszczycki. Niemcy postanowili wykorzystać potencjał intelektualny tej grupy więźniów, tworząc z nich specjalny oddział naukowy (*Wissenschaftliche Abteilung*). Stanisław Leszczycki wpadł na pomysł zorganizowania pomiarów meteorologicznych. Dla tych celów wykorzystał znaną starą klatkę meteorologiczną i kilka ziemnych termometrów. Pomiary zamierzał prowadzić w gospodarstwie ogrodniczym, na plantacjach warzyw i kwiatów. Pomagał mu w tym Stanisław Turski, adiunkt w katedrze matematyki UJ. Projekt takich badań poparł Wiktor Ormicki, który jako najstarszy i świetnie znający język niemiecki reprezentował wobec Niemców interesy grupy więźniów uniwersyteckich. Przedstawiony wniosek zyskał akceptację władz obozowych i tym sposobem Leszczycki znalazł się w zespole *Wissenschaftliche Abteilung*, co pozwoliło mu przeżyć dalsze 10 miesięcy pobytu w obozie. Jak opisuje w swoich wspomnieniach autor tego przedsięwzięcia, w przypadku ładnej pogody pomiary robiono co godzinę, natomiast gdy padało tylko dwa razy dziennie, po przyjeździe do pracy na plantacji i przy wychodzeniu do obozu. Niemcy wymagali od obu meteorologów prognozy pogody na kolejny dzień, pragnąc na jej podstawie ustalać liczebność więźniów do pracy na plantacjach w następnym dniu. Na takie pytanie władz uczeni zazwyczaj odpowiadali, że aura „nie będzie najlepsza”, co wywoływało wściekłość Niemców. W dniu 14 stycznia 1941 r. Stanisław Leszczycki został zwolniony z obozu. Był on przetrzymany o długie trzy tygodnie, jako że formalny nakaz uwolnienia nadszedł z Berlina z datą 19 grudnia 1940 r. Niemcy postawili warunek, że przed wyjściem musi znaleźć następcę do prowadzenia obserwacji meteorologicznych. Został nim Antoni Stefański, absolwent geografii warszawskiej, stale zamieszkały w Ciechanowie⁴⁶.

Wielokrotne starania o uwolnienie Leszczyckiego podejmowała jego pierwsza żona Wanda (Ryc. 6.15). Wspólnie z Leszczyckim studiowała ona geografię w Uniwersytecie Jagiellońskim, była też słuchaczką Studium Turyzmu UJ. Pod koniec lat 30. ukazało się kilka jej prac z zakresu geografii turystyki. Po II. wojnie światowej przez wiele lat pracowała w Krakowie w planowaniu regionalnym.

Niestety nie zachowała się cała korespondencja, jaką Leszczycka prowadziła z władzami niemieckimi. Najstarszy z odnalezionych dokumentów nosi datę 19 stycznia 1940 roku. Pismo to, napisane w języku niemieckim, skierowane było do Tajnej Policji Państwowej (czyli Gestapo) w Krakowie. Poniżej podajemy tłumaczenie polskie:

„W związku z podaniem z dnia 5. I. 1940 roku złożonym przez małżonki profesorów Uniwersytetu zwracam się z prośbą o łaskawe zwolnienie mojego męża Stanisława Leszczyckiego z obozu koncentracyjnego Sachsenhausen. W dniu 6. XI. 1939 został aresztowany wraz z profesorami uniwersytetu.

Moją prośbę uzasadniam tym, że mój mąż nigdy nie prowadził działalności politycznej, nie był członkiem polskiej armii i nie ma także przeszkolenia wojskowego.

Nie był też ani profesorem, ani docentem Uniwersytetu, a jedynie asystentem na Wydziale Filozoficznym, gdzie prowadził referat turystyki.

Ponieważ pozostałam bez środków do życia z moją 3-letnią córeczką, po śmierci mojego ojca, Edmunda Stolfa, emerytowanego austriackiego urzędnika kolei, który zmarł 13. I. 1940 r.

---

⁴⁶ Oprac. wg.: S. Leszczycki, *Z pobytu w Sachsenhausen ...*, dz. cyt., s. 110–111, 115.

Po powrocie mój mąż, który pochodzi z czysto aryjskiej rodziny i zna język niemiecki, mógłby znaleźć jakieś zajęcie i wybawić mnie wraz z dzieckiem z beznadziejnej sytuacji.

Wanda Leszczycka, Kraków, ul. Retoryka 1 m. 8⁷⁴⁷.

Leszczycka wysyłała do Gestapo pisma z prośbą o uwolnienie męża z regularnością miesiąca. Ostatnie nosi datę 22 listopada 1940 r. Oto jego obszernie fragmenty:

„W dniu 6 listopada 1939 r. mój mąż, dr Stanisław L e s z c z y c k i, wraz z dużą grupą profesorów, docentów i asystentów został aresztowany na Uniwersytecie w Krakowie. Do dnia dzisiejszego, a więc już trzynaste miesiocy, przebywa w obozie koncentracyjnym w D a c h a u 3 K.

Mój mąż do wybuchu wojny pełnił obowiązki asystenta w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu w Krakowie i zajmował się głównie sprawami turystyki. [...]

W dniu 1. VII. br. skierowałam po raz pierwszy podanie z prośbą o zwolnienie mojego męża do Komendanta Tajnej Policji Państwowej w Berlinie, na które nie otrzymałam odpowiedzi [podkr. w oryg.]. Dnia 30. X. br. wysyłam drugi raz prośbę na ten sam adres, która również pozostała bez odpowiedzi.

Wskutek aresztowania mojego męża, a trwa to już ponad rok, popadłam wraz z moją czteroletnią córeczką w skrajną nędzę. Ze względu na dziecko, którego nie mogę pozostawić bez opieki, nie jest możliwe objęcie przeze mnie posady, co powoduje, że znalazłam się w tragicznej sytuacji. Dotychczas uzyskiwałam środki niezbędne do życia poprzez wyprzedaż ubrań i mebli. Jednakże również to źródło już prawie jest na wyczerpaniu. Żyję tylko nadzieją, że mój mąż powróci i zakończy naszą biedę. Ponieważ mój mąż zna język niemiecki i jest czystym aryjczykiem, zagwarantowano mu już posadę w fabryce Władysław Klimek Odlewnia Żeliwa i Fabryka Maszyn w Krakowie. [...]

W imieniu własnym oraz mojego dziecka proszę jak najusilniej o zwolnienie mojego męża⁷⁴⁸.

Wanda Leszczycka nie poprzestała na poszukiwaniu sposobów uwolnienia męża jedynie w urzędach niemieckich. Zwróciła się również z prośbą o pomoc do prominentnego w faszystowskich Włoszech profesora Angelo Mariotti'ego, związanego z Uniwersytetem Rzymskim „La Sapienza”. Leszczycki poznał go podczas jednej z podróży zagranicznych. Ponieważ prof. Mariotti swoje badania poświęcał prawie wyłącznie problematyce turystycznej, zaprosił go do opublikowania jednej ze swoich prac w wydawnictwach Studium Turyzmu UJ. Włoch skorzystał z tej oferty i w ramach serii „Komunikaty Studium Turyzmu UJ” (zesz. 17, 1939) ukazał się w dwóch wersjach językowych (włoskiej i polskiej) artykuł Mariotti'ego *L'organizzazione Turistica nell'Italia fascista*. Ten fakt ośmielił Leszczycką do napisania listu do włoskiego profesora. Nosi on datę 19 lipca 1940 roku.:

„Szanowny Panie Profesorze!

Proszę wybaczyć moją odwagę, że piszę do Pana, choć osobiście Pana nie znam. Małżonek mój, Stanisław Leszczycki, doktor geografii, dyrektor Studium Turyzmu przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, jeszcze rok temu wymieniał z Panem doświadczenia na temat prac i publikacji z zakresu turystyki. Także Pańskie prace były tłumaczone i drukowane pod kierownictwem mego męża. Właśnie to jest powodem mej gorącej prośby.

⁷⁴⁷ Wanda Leszczycka an die Geheimer Staatspolizei in Krakau, 19/I. 1940. – Archiwum IGiGP UJ [tłumaczenie: Biuro Tłumaczeń Letterman]

⁷⁴⁸ Wanda Leszczycka, geb. Stofla an den Herrn Kommandeur der Sicherheitspolizei in Krakau, 22.XI.1940. – Arch. IGiGP UJ [tłumaczenie: Biuro Tłumaczeń Letterman].

Małżonek mój dzieli nieszczęście z innymi profesorami z Krakowa i od dziewięciu miesięcy przebywa poza domem, nie mogąc kontynuować swej pracy naukowej. Być może Pan Profesor byłby na tyle uprzejmy i dobry, aby zainteresować się przyszłością mego męża, tak aby mógł on wrócić do domu i oddać się swej ulubionej pracy. Wszelkie dane może wysłać Panu Profesor Giovanni Maver (lub Pan Michałowski), via Della Fede, Palazzo Doria, który to może wskazać bardziej dokładny adres mojego małżonka⁴⁹.

Jeszcze raz przepraszam za moją prośbę, ale w takim nieszczęściu nie rezygnuję się z żadnej możliwości.

Panie Profesorze, proszę przyjąć me najgłębsze wyrazy szacunku⁵⁰.

Leszczycka zapewne bała się pisać do Mariottiego „otwartym tekstem”, stąd w jej liście znajdują się takie „okrągłe” zdania. Chodziło jej przede wszystkim, aby list dotarł do adresata.

Mariotti faktycznie podjął natychmiastową interwencję. Świadczy o tym list z datą 30 lipca 1940 r., jaki przesłał do niego Inspektorat Zbiorów Włoskich za Granicą (ryc. 6.16). Oto treść tego niecodziennego dokumentu:

„Drogi Panie Profesorze!

Przesłałem do Berlina, by uczynić Panu rzecz miłą, Pańską informację na temat Prof. Stanisława Leszczyckiego.

Jednak muszę Pana powiadomić, że w analogicznych przypadkach otrzymywaliśmy zawsze negatywną odpowiedź.

Wyrazy szacunku. Generał G. Gangemi⁵¹.

W naszej ocenie interwencja prof. Mariottiego miała decydujące znaczenie dla uwolnienia Leszczyckiego. Mariotti był bowiem znaną osobistością, a w zakresie ekonomiki turystyki wybitnym specjalistą. Wielokrotnie wykładał na uniwersytetach niemieckich. Być może przyszły badacz odnajdzie w archiwach włoskich i niemieckich więcej dokumentów dotyczących tej sprawy.

Najtragiczniejszy los spotkał w obozie Wiktora Ormickiego. Razem z Leszczyckim oraz innymi więźniami krakowskimi został przewieziony z Sachsenhausen do Dachau. Cieszył się bardzo dużym autorytetem wśród więźniów, na swój sposób szanowali go Niemcy. Po jakimś czasie sytuacja uległa zmianie. Jak to często bywa, zdecydował przypadek.

Pewnego dnia w obozie przeprowadzono szeroko zakrojoną rewizję więźniów. Kazano im zdjąć odzież, kontrolowano wszystkie zakamarki ubrań. W woreczku na pieniądze zawieszonym na piersi Ormickiego znaleziono napisany po niemiecku na skrawku papieru konspekt planowanej pracy *Die Bevölkerung von Polen*, którą zamierzał napisać po powrocie do Krakowa. Materiały mu odebrano, a sam Ormicki za to wykroczenie został brutalnie pobity⁵².

---

⁴⁹ Giovanni Maver (1891–1970), włoski sławista i polonista; Józef hrabia Michałowski (1870–1956), polski historyk i prawnik zamieszkały w Rzymie. Pod koniec lat 20. XX w. utworzył on w Rzymie Bibliotekę Polską PAU. Początkowo mieściła się w Hospicjum św. Stanisława, a w 1938 r. została przeniesiona do Pałacu Doria (violo Doria 2), gdzie znajduje się do chwili obecnej. Podana w liście nazwa ulicy jest błędna. W tym przypadku nie miało to znaczenia, bowiem wszyscy Włosi zaprzyjaźnieni z Polakami wiedzieli, co się mieści w Pałacu Doria.

⁵⁰ List W. Leszczyckiej do A. Mariottiego [po włosku] z dnia 19 lipca 1940 r. – Arch. IGiGP UJ [tłumaczenie: Biuro Tłumaczeń Letterman].

⁵¹ Pismo Fasci Italiani all’Estero. L’ispettore do Prof. Angelo Mariottiego z dnia 30 lipca 1940 r. – Arch. IGiGP UJ [tłumaczenie: Biuro Tłumaczeń Letterman].

⁵² S. Leszczycki, *Z pobytu w Sachsenhausen ...*, dz. cyt., s. 113.

„W naszym gronie znajdował się przeschlachtetny, zdolny i obiecujący młody uczyony pochodzenia żydowskiego, docent geografii gospodarczej, Wiktor Ormicki. Sprawa na razie się nie wydała. Przebywał razem z nami, a kiedy zwolniono pierwszą partię, pozostał z tymi, co nie mieli jeszcze ukończonych czterdziestu lat i z nimi powędrował do Dachau. Tam przeprowadzono na więźniach badania antropologiczne, chcąc ustalić wśród nich istniejące typy psychofizyczne. Z nim coś nie wyszło i indagujący zaczęli go wypytywać – zdaje się bez specjalnych intencji – czy nie ma jakiejś domieszki niesłowiańskiej. Wtedy ten rasowy naukowiec, dumny i naiwny, przyznał się – bez wyraźnej potrzeby – do wszystkiego, co oznaczało naturalnie dlań wyrok śmierci”⁵³.

Świadkiem tego wydarzenia był również Stanisław Leszczycki, który wspólnie z Ormickim oczekiwał w kolejce na te badania. Tak to opisywał:

„Po sfotografowaniu go [tj. Ormickiego] esesman powiedział, że ma typ czaszki semickiej i zapytał, czy nie jest Żydem. Ormicki [...] odpowiedział, że pochodzi z rodziny semickiej. Wywołało to straszliwą awanturę i skończyło się na tym, że został zabrany z naszego bloku. Skierowano go do karnej kompanii, w której byli wszyscy Żydzi. Od tego momentu widywaliśmy Ormickiego rzadko przez druty. Jego blok był oddzielony drutami od pozostałych bloków. Wieczorami przynosiliśmy mu drobiazgi, które u nas zostawił, i takie, których nie mógł dostać w karnej kompanii. Gdy 1940 r. go wywozili do Mauthausen [16 sierpnia 1940], udało mi się dać mu na drogę trochę pieniędzy i jedzenia oraz drobiazgi, których sam mogłem się wyrzec. Straciliśmy kontakt z Ormickim już na zawsze”⁵⁴.

Ormicki zawsze był prawdomówny, nie umiał kłamać, nawet wiedząc, że przyznanie się do żydowskiego pochodzenia jest równoznaczne z wyrokiem śmierci. Niektórzy autorzy bez żadnych złych intencji pomniejszają heroizm Ormickiego, pisząc, że jego przyznanie do swego niearyjskiego pochodzenia było „niebaczne”⁵⁵. Decyzja geografa była w pełni świadoma, wynikała z jego przeświadczenia, że najgorszym przestępstwem człowieka jest wyrzekanie się własnych korzeni. Nawet za cenę życia!

Leszczycki skrzętnie zbierał wszystkie materiały związane z pobytem profesorów UJ w obozach koncentracyjnych. Pisywał do współwięźniów spoza tego grona o nadsyłanie mu wspomnień czy relacji. W ten sposób dotarła do niego notatka, sporządzona w 1982 r. przez Stanisława Szymańskiego, która zawierała m. in. *Wspomnienie Kazimierza Maciejczyka o Wiktorze Ormickim*. Warto przytoczyć obszernie fragmenty tej relacji:

„Obóz koncentracyjny Gusen. Ostatnie dni grudnia 1940 r. Z okazji świąt każdy *häftling* ma prawo otrzymać jedną jedyną paczkę żywnościową. Jeżeli nadejdą dwie lub więcej, wolno mu wybrać jedną, bez uprzedniego zaglądnia do paczki. Reszta ulega konfiskacie. Wydawanie paczek odbywa się wieczorem po apelu w ostatnim nie wykończonym jeszcze baraku; dach, ściany z desek, drzwi, okna i nic ponadto. Pod nogami ściernisko zamrażnięte na grudę. Tu, nad Dunajem, mróz nie żartuje. W baraku długi stół, a na nim upragnione paczki, pootwierane, przeszły kontrolę. Obok stołu dwóch esesmanów [...]. W pewnej odległości od stołu dwuszereg *häftlingów*, przytupujących dla rozgrzania nogami. Same czerwone winkle z literą „P” oraz jeden z gwiazdą Dawida⁵⁶ [...].

⁵³ W. Krzyżanowski, *Uniwersytet Jagielloński ...*, dz. cyt., s. 556.

⁵⁴ S. Leszczycki, *Z pobytu w Sachsenhausen ...*, dz. cyt., s. 113–114.

⁵⁵ J. Gwiazdomorski, 1975, *Wspomnienia z Sachsenhausen. Dzieje uwięzienia profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 6 XI 1939 – 9 II 1940*, Wyd. 4, Kraków, s. 253.

⁵⁶ Winkiel – w gwarze obozowej trójką, który nosił każdy więzień. Kolor czerwony oznaczał więźnia politycznego, litera „P” – narodowość polską, gwiazda Dawida – narodowość żydowską.

[...] przy tym z gwiazdą Dawida esesman uznał za stosowne przedłużyć rozmowę. Zagaił jak poprzednio:

- Czym jesteś z zawodu?
- Profesor.
- Profesor? A może ty jesteś tylko *Volksschullehrer*?⁵⁷
- Nie, jestem profesorem uniwersyteckim.
- Gdzie?
- W Krakowie.
- A co tam wykładałeś?
- Geografię.
- Ach, to ty jesteś *Kriegshetzer*⁵⁸, co to granicę proponują przesunąć tu na lewo, tam na prawo?
- Nie. Ja się tym nie zajmowałem. Moją specjalnością jest geografia gospodarcza.
- Ty kłamiesz!
- Słowo honoru daję, że mówię prawdę.
- Ty nie możesz dawać słowa honoru. Straciłeś go, gdy stałeś się *häftlingiem*.
- Mogę panu coś na to odpowiedzieć?
- Możesz.
- Ze słów moich nie wyciągnie pan w stosunku do mnie żadnych konsekwencji?
- Nie. Mów śmiało.
- Zabrano mi wszystko. Honoru nie da się odebrać. Z honorem pójdę na tamten świat.

Esesman spojrział na gwiazdę Dawida i zmienił temat rozmowy:

- A wiesz ty, co się tam dzieje za drutami?
- Trochę wiem. Wszystkiego wiedzieć nie mogę.
- Ty wiesz, że was już wszystkich Hitler wykończył? – mówiąc to miał na myśli Żydów i profesora Ormickiego, który mógł tłumaczyć esesmanowi: „Ja nie jestem Żydem, chociaż mi dano gwiazdę Dawida”. Uznał tłumaczenie za bezcelowe. Wołał w odpowiedzi użyć zwrotu z polskiej kolędy: – Nas już cztery tysiące lat wykańczają. [...]”⁵⁹.

Tym razem rzeczywiście nie wyciągnięto wobec Ormickiego żadnych konsekwencji. Natomiast jego postawa, którą Leszczycki określa jako „granitową”, zaimponowała współwięźniom. Szacunek dla niego systematycznie wzrastał, również wśród więźniów kryminalistów i niemieckich funkcyjnych, zawodowych bandytów. Tak było w bloku 16, a potem w 24, skąd poszedł na pewną śmierć. Do ostatnich chwil życia nie zaniechał pracy naukowej i działań zmierzających do szerzenia wiedzy geograficznej wśród tej mikrogrupy społecznej, jaką stanowili współwięźniowie. O tym, jaką estymą się cieszył świadczą również inne zachowane relacje współtowarzyszy niedoli, umożliwiające przesłedenie ostatniego etapu życia tego uczonego.

Pierwsza z przytoczonych relacji pochodzi od Stanisława Dobosiewicza (1910–2007), polskiego pisarza i nauczyciela liceów warszawskich, który był więziony w Mau-

---

⁵⁷ Volksschullehrer – nauczyciel szkoły podstawowej.

⁵⁸ Kriegshetzer – podżegacz wojenny.

⁵⁹ S. Leszczycki, *Z pobytu w Sachsenhausen...*, dz. cyt., s. 114.

thausen-Gusen od 1940 do 1945 r. Pozostawił po sobie monumentalną monografię dotyczącą tego obozu, która była tłumaczona na wiele języków⁶⁰. Fragment tej pracy poświęcił Ormickiemu:

„[...] W. R. Ormicki [...] został przewieziony do Gusen z poleceniem przydzielenia do karnej kompanii, ponieważ został uznany za Żyda, bo wśród przodków miał jakoby osobę pochodzenia żydowskiego. W bloku 16 dał się poznać jako doskonały prelegent referujący przebieg wydarzeń wojennych 1940 i 1941 r. Szczególne zaś zainteresowanie słuchaczy budziły jego wykłady z geografii, demografii i etnografii różnych krajów, na terenie których w tym czasie toczyły się walki (Bałkany, Afryka Północna). [...] Zwolnienie z pracy i pobyt w bloku Ormicki wykorzystał na napisanie dwóch rozpraw na tematy, nad którymi pracował przed wojną. Pierwsza z nich omawiała *Problemy zaludnienia kuli ziemskiej* i była obszerną analizą czynników powodujących nierówną gęstość zaludnienia poszczególnych obszarów ziemi. Jako znawca geografii gospodarczej Ormicki wykazywał związki pomiędzy zasobami bogactw naturalnych i osiągniętym poziomem życia gospodarczego różnych regionów a ich zaludnieniem aktualnym i perspektywami demograficznymi. Druga jego rozprawa dotyczyła pustynnych terenów Algierii, które badał przed wojną – *Problemy zaludnienia terenów pustynnych oraz zaopatrzenia ludności w wodę*. Jego rozważania prowadziły do uogólnień na temat zagospodarowania rolniczego i uprzemysłowienia regionów pustynnych przez stworzenie korzystnych warunków dla osadnictwa”⁶¹.

Zaraz po wojnie pisemną relację z pobytu Ormickiego w obozie złożył żonie Irenie inny więzień Gusen, Włodzimierz Wnuk (1915–1992), pisarz i publicysta, działacz Związku Podhalan (ryc. 6.17). Przebywał on w tym obozie od czerwca 1940 r. Oto fragmenty tej relacji:

„W chwilach wolnych od morderczej pracy, a więc w niedziele względnie soboty po południu Ormicki niejednokrotnie opowiadał gromadce swoich przyjaciół obozowych wspomnienia ze swoich podróży względnie wygłaszał pogadanki o treści naukowej. Stały się one później dość popularne i Ormicki wygłaszał je przed coraz większym audytorium.

Żywo stoi mi w pamięci pogadanka, jaką miał on na temat Bałkanów w ramach „wieczorku” naukowo-artystycznego, urządzonego w jednym z bloków. Było nas wówczas w izbie blisko 200-stu, biało-granatowych, wychudłych, pożółkłych słuchaczy.

Pewnego dnia ujrzeliśmy Ormickiego z żółtą gwiazdą na piersiach. Wiedzieliśmy, co to znaczy. Równało się to wyrokowi śmierci, równało się to skazaniu na śmierć, na śmierć męczeńską w najbardziej dosłownym tego słowa znaczeniu. [...] Ormickiego przydzielono do karnej kompanii żydowskiej. Jeśli obóz gusenowski, jeden z najcięższych i najbardziej potworny w dziejach tej wojny, był sam w sobie wielką karną kompanią – to można sobie wyobrazić, czym była karna kompania żydowska, wydzielona z całości. [...] Położenie Ormickiego było o tyle lepsze, że pomagało mu wielu więźniów Polaków a za ich staraniem kapowie niemieccy byli dla niego nieco względniejsi.

Nadeszły jednak dla Żydów czarne dni. A raczej krwawe. Władze obozowe postanowiły zrobić koniec z Żydami. [...] Było to, o ile się nie myłę, latem 1941 r.

⁶⁰ S. Dobosiewicz, 2000, *Mauthausen-Gusen: w obronie życia i ludzkiej godności*, Warszawa, Bellona.

⁶¹ S. Dobosiewicz, *Mauthausen-Gusen ...*, dz. cyt.; cyt. za: *Reżimy totalitarne wobec ludzi nauki 1939–1945. Uniwersytet Jagielloński. Sonderaktion Krakau. Zbrodnia katyńska*, 2007, Warszawa, s. 12.

Blokowi zabrali się do dzieła w tempie błyskawicznym. Nieliczni Żydzi jacy jeszcze w obozie żyli, szli po kolei do umywalni. Szli na kaźń. [...] Jednym z ostatnich, bodajże czy nie ostatnim, był Ormicki.

Najajutrz, gdy cały obóz tchnął jeszcze upiorną atmosferą minionego wieczoru, przetwarzano sobie z ust do ust ostatnie słowa uczonego:

«Wiem po co mnie wołają do umywalni. Idę jednak ze spokojem. Idę w tym głębokim przeświadczeniu, że nie ginę na marne, że to wszystko dla Polski».

Może zmieniłem lub przestawiłem któreś ze słów, ale na pewno taki był duch, taki był sens ostatniej z ... pogadank, jakie śp. prof. Wiktor Ormicki wygłosił w Gusen⁶².

Najbardziej wstrząsająca jest relacja spisana przez Stanisława Nogaja (1897–1971), śląskiego pisarza i dziennikarza, którego zły los również rzucił do obozu Mauthausen-Gusen. Sporządzony przez niego dokument opisuje ostatnie minuty życia Wiktora Ormickiego, zawiera też opis okrutnej egzekucji, którą na nim wykonano. W swojej narracji relacja ta jest na tyle okrutna, że przez jakiś czas zastanawialiśmy się, czy ją w ogóle cytować, czy tylko o niej wspomnieć. Zdecydowaliśmy się jednak na zacytowanie obszernych fragmentów wspomnień Nogaja wychodząc z założenia, że nikt nie zwolnił nas z obowiązku ukazywania prawdziwego oblicza nazizmu i jego stosunku do polskiej inteligencji. Nogajski, który w obozie bardzo zaprzyjaźnił się z Ormickim, ukazuje anatomię zbrodni morderstwa, jakiej Niemcy dokonali na polskim geografie. Zbrodni, jakiej nie wymyśliłby nawet szatan. Naszym pragnieniem jest, aby wydarzenie to, ukazujące do czego mogą doprowadzić systemy totalitarne, wstrząsnęło również dzisiaj sumieniami nie tylko Polaków, ale środowiska naukowego na całym świecie. Te słowa kierujemy zwłaszcza do młodzieży akademickiej, aby choć przez chwilę zadumała się nad naszą wspaniałą historią i nad tym, co to oznacza oddać życie za ideę, za ład moralny, za Polskę.

Stanisław Nogaj był pisarzem bloku 16, w którym mieszkali wszyscy więźniowie kompanii karnej, w większości Żydzi. Wśród nich był również Wiktor Ormicki. Trafił tutaj z ranną ręką, którą nosił na prowizorycznym temblaku. Zraniony został podczas bójki inspirowanej przez esesmanów. Były to swoiste „zawody” na śmierć i życie w dosłownym tego słowa znaczeniu. Niemcy wybierali spośród więźniów osiłka, któremu nakazywano walczyć z innymi uwięzionymi. Pewnego wieczoru taki gladiator upatrzył sobie za przeciwnika Ormickiego. Walka odbywała się przy użyciu grubych kijów, stanowiących coś w rodzaju maczug. Ormicki, który miał dużo sił fizycznych, bronił się skutecznie, ale w pewnym momencie przeciwnik dosięgnął jego ręki. Geograf wypuścił z rąk maczugę, a od uderzenia powstała ropiejąca rana, która się nie zagoiła aż do jego śmierci. Inna rzecz, że nie była leczona, bo Żydzi nie mogli korzystać z opieki medycznej, nie przysługiwały im też materiały opatrunkowe. Potem pomogli mu więźniowie Polacy, dostarczając bandażę i jakieś leki.

Do zadań karnej kompanii należało oczyszczanie i wynoszenie nieczystości z obozowych toalet. Wywożono je następnie poza teren obozu i wylewano do dołów kloacznich. Zwyrodniałą zabawą zdegenerowanych esesmanów było wrzucanie więźniów do tych dołów pełnych nieczystości. Los taki nie ominął niestety Ormickiego. Półprzytomnego

---

⁶² W. Wnuk, *Jak zginął prof. Wiktor Ormicki*, mszps. nie datowany, zapewne sprzed 29 maja 1945 r., skoro żona Ormickiego wykorzystała tę relację jako załącznik do swego pisma z tą datą, skierowanego do UJ. Arch. UJ, sygn. KHUW 19.

przynieśli potem współtowarzysze do baraku, gdzie też zaopiekowali się nim. Po tym incydencie Nogajowi udało się wystarać dla uczonego krakowskiego o „kartkę lekarską”, dzięki której przez trzy dni mógł pozostać w baraku. Faktycznie Ormicki korzystał z niej przez kilka miesięcy, bo więźniowie fałszowali daty i podpisy lekarzy niemieckich.

„Dzięki temu, prof. Ormicki został naszym głównym referentem informacyjno-prasowym. Postaraliśmy się nielegalnie o prasę i Ormicki czytając każdy skrawek, jak się to mówi od deski do deski – wygłaszał w bloku naszym wieczorami referaty o położeniu na świecie. Osobno referował dla prominentów obozowych. Taki referat przynosił mu pokaźne dochody, tak, że wkrótce zapomniał o cierpieniach głodu i mógł swoimi dochodami z innymi się dzielić. [...] Prof. Ormicki należał do tych nielicznych Polaków, którzy nie tracili nadziei i odważnie krzepili ducha wśród więzionych towarzyszy niedoli. W swoich codziennych referatach prasowych potrafił on zawsze znaleźć i podkreślić słabe strony hitlerowców i w najgorszych chwilach krzepić wśród więźniów wiarę, że wojna zakończy się dla narodu polskiego pomyślnie. Ormicki należał również do grona naszych prelegentów [...]. W obecności kilkuset słuchaczy wykladał przedmioty z geografii, przy czym dobierał tematy z tych krajów, gdzie toczyły się walki. Potrafił przy tym umiejętnie wpleść wypadki wojenne tak, że słuchacze sami mogli wyciągnąć wnioski o sytuacji i możliwościach wojennych armii niemieckiej. Mając dużo czasu, prof. Ormicki pracował nad problemem zaludnienia kuli ziemskiej. Napisał w obozie dwie bardzo interesujące prace, które, niestety, zniszczone zostały [przez jednego z więźniów]”⁶³.

Rodzina profesora podejmowała kroki zmierzające do zwolnienia go z obozu. Z oświadczenia żony Ireny wynika, że starania o uwolnienie bieły różnymi torami: oficjalnie przez Gestapo, nieoficjalnie za pośrednictwem jednego z profesorów Uniwersytetu Rzymskiego (brak nazwiska) i wreszcie za pieniądze. Mimo podejmowanych wysiłków nie uzyskała zgody na widzenie się z mężem w obozie⁶⁴. Niemcy nie lubili takich sytuacji, szczególnie gdy dotyczyły one Żydów. Ormickiego wezwano do kancelarii, gdzie wprost oświadczone mu, że żywy nie opuści obozu. Natomiast komendant wydał mu jak najgorszą opinię, że nadal jest polskim szowinistą, zagrażającym społeczeństwu niemieckiemu.

W dniu 17 września 1941 r. funkcjonjini otrzymali rozkaz zamordowania w ciągu doby 8 Żydów. Siódmą z kolei ofiarą morderstwa był Wiktor Ormicki. Nogaj tak opisuje te tragiczne chwile:

„Po wyprowadzeniu z izby 6-ej ofiary Katolickiego [nazwisko więźnia], leżący obok jego łóżka Ormicki wstał i z ukrycia w łóżku wyjął różne papiery. „Zbliża się moja kolej” – powiedział głośno do swego sąsiada. [Ten] chcąc dodać profesorowi otuchy, odpowiedział: – Może na Katolickim skończą. Niech profesor się położy. Ormicki roześmiał się gorzko. Zapomnieliście, co powiedział Kautny? Musi być osiem. Jest dopiero sześć. Brak jeszcze dwóch. Ja i jeszcze jeden. [...] Nikt już nie odpowiedział. Cały czas, zanim po niego przyszedł Homen, prof. Ormicki stał obok łóżka, trzymając w ręce zebrane papiery. Gdy na salę wszedł Homen, prof. Ormicki poszedł mu naprzeciw. O śmierci rozmawiałem z nim

⁶³ S. Nogaj, 1945, *Jak zginął znany geograf – prof. Włodzimierz [Wiktor] Ormicki* [w tego autora:] *Gu-sen*, cz. III, Katowice-Chorzów, s. 162–163. Nogaj pomylił imiona, imię Włodzimierz nosił brat Wik-tora. Nie można tu mieć pretensji do autora, który swoje wspomnienia opublikował w kilka miesięcy po zakończeniu II. wojny światowej i zapewne nie miał czasu na dokonanie starannej korekty.

⁶⁴ Pismo Ireny Ormickiej do Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 29 maja 1945 r. Arch. UJ, sygn. KHUW 19.

często. Zapewniał mnie, że śmierci się nie boi i zawsze był na nią przygotowany. Bał się jednak bicia i mąk. Nie chciał cierpieć. Mówił, że gdy nadejdzie chwila, że trzeba będzie umrzeć, pójdzie na druty. Nie poszedł jednak. Gdy z Homenem wyszedł na ulicę, długo z nim rozmawiał, wręczył mu zebrane papiery, następnie ściskając rękę bandyty, jakby dziękując za jakąś przysługę – powoli szli w stronę łaźni. Ormicki pierwszy przekroczył próg. [...]

[Jeden z katów] zwracając się do Ormickiego, mówił: Żal mi ciebie, profesorze, byłeś zawsze dobrym towarzyszem, ale cóż mamy robić, musimy cię utopić. Profesor przygryzł wargi, starając się panować nad sobą. Mimowolnie ujrzał pomordowanych towarzyszy niedoli, leżących pod ścianą. Widoczny dreszcz przebiegł jego ciałem i otrząsając się, powiedział: Zabijcie mnie inaczej, tylko nie topcie mnie w beczce. [...] Profesor patrzył w oczy oprawcy, toteż ten po pewnej chwili powiedział: Nie patrz tak na mnie, mimo wszystko musisz umrzeć. Jedno, co dla ciebie zrobić mogę to to, że zamiast utopić, powiesimy cię. [...] Znowu nastąpiła chwila milczenia, którą przerwał Ormicki. – Ja pójdę na druty – powiedział, mając na myśli rzucić się na druty elektryczne, ogradzające obóz. [Oprawca] nie zgodził się, tłumacząc, że akcja wymordowania Żydów odbyć się musi bez rozgłosu. [Po chwili] Ormicki zdecydował się na powrót⁶⁵. Według urzędowej relacji, którą otrzymała żona, zmarł na serce.

W ten sposób nocą 17 września 1941 r. zginął śmiercią męczeńską Wiktor Ormicki, jeden z najwybitniejszych polskich geografów. O dokonanym mordzie było głośno w obozie przez długi czas. Datę zgonu Ormickiego historycy uznają za koniec okresu *Sonderaktion Krakau*.

Po śmierci Niemcy zamierzali zbeszcześcić zwłoki Ormickiego. Esesmańscy lekarze nakazali odciąć jego głowę, wypreparować ją, tak aby mogła stanowić prezent do postawienia na biurku przez jakiegoś Niemca. Pracujący w obozowym prosektorium Polacy uchronili jednak ciało profesora, które w całości zostało spopielone w jednym z krematoriów. Przy spaleniu zwłok obecni byli najbliżsi znajomi więźniowie. Urna z jego prochami została pochowana na cmentarzu w Styrii.

Zgodnie z ostatnią wolą zmarłego rękopisy jego prac zostały przekazane przez morderców (!) Stanisławowi Nogajowi. Krążyły one wśród więźniów, którzy chcąc je otrzymać musieli się zapisywać w kolejce. Niestety w obawie przed zapowiadaną rewizją ostatni czytelnik zniszczył oba manuskrypty⁶⁶.

Wiktor Ormicki musiał mieć niezwykłą osobowość, skoro tylu współwięźniów zachowało go w pamięci. Jego heroiczna postawa w obozie nadal oczekuje na uwiecznienie w naszej literaturze naukowej.

Niemal bezpośrednio po wojnie niezwykłą opinię o tym niezwykłym uczonym wystał Jan Dąbrowski, Dziekan Wydziału Humanistycznego UJ:

„Doc. dr Wiktor Ormicki należał do najwybitniejszych pracowników naukowych młodszego pokolenia geografów polskich.

Zdobywszy przygotowanie naukowe w bardzo trudnych warunkach osobistych, dał się rychło poznać w szeregu prac jako wybitna indywidualność naukowa. [...]

---

⁶⁵ S. Nogaj, *Jak zginął znany geograf ...*, dz. cyt., s. 167–168.

⁶⁶ Tamże, s. 169–170.

W czasie pobytu w obozie wedle zgodnego świadectwa kolegów okazywał niezłomny charakter i męstwo, mimo świadomości gotowanej mu śmierci, pracował czynnie nad nadpodtrzymaniem i zorganizowaniem kolegów, zasługując tym jak swą pracą naukową na zaliczenie go w poczet zasłużonych dla Polski. Śmierć zamknęła mu drogę do katedry, która na pewno go czekała a rodzinę jego (żona i dwóch synów) skazała na nader ciężką walkę o byt w czasach okupacji oraz trudnych czasach powojennych⁶⁷ (ryc. 6.18, 6.18a, 6.19).

6.3. Sytuacja po 6 listopada 1939 r.

Wydarzenia z 6 listopada spowodowały, że niejako naturalnie zaczęły tworzyć się podziemne struktury Uniwersytetu. Rektorem został prof. Władysław Szafer, który już pełnił tę funkcję w latach 1936/1937 i 1937/1938. Nie uczestniczył on w spotkaniu z Müllerem. Tak pisał o niespodziewanym dla siebie ponownym przyjęciu funkcji rektora:

„Dla mnie, któremu los poskąpił wówczas honorowego i szaczonego udziału w cierpieniach kolegów za to tylko, że byli profesorami na polskim uniwersytecie i wychowawcami polskiej inteligencji, instynktowne niemal skupienie się przy mnie, jako przy poprzednim rektorze, rodzin wywiezionych, było równe nakazowi oddania im całej energii, na jaką się zdobyć mogłem”⁶⁸. „Aresztowanie moich kolegów dniu 6 listopada i wywiezienie ich z Krakowa wstrząsnęło mną straszliwie. [...] Dopiero po paru tygodniach na tyle okrzeplęm wewnętrznie, że mogłem oddać się na usługi pomocy rodzinom wywiezionych. Odtąd czując, że jestem im potrzebny oraz że potrzebny jestem Uniwersytetowi, którego żywotne nici uchwyciłem w ręce, dźwignąłem się wewnętrznie”⁶⁹.

Po 6 listopada 1939 r. większość zakładów uniwersyteckich zostało opieczętowanych. Bardzo często dewastowano wnętrza, grabiono majątek. Wszystkie budynki UJ przejęli Niemcy. Do końca kwietnia 1941 r. istniał specjalny urząd powiernika (likwidatora) uczelni i kuratora uniwersyteckiego. Funkcje kierownicze sprawowało 4 Niemców, ale zatrudniano w tych placówkach również polskich urzędników. Osoby te z narażeniem życia usuwały z akt wszystko, co mogło się okazać niebezpieczne dla żyjących pracowników i funkcjonowania podziemnego Uniwersytetu. Ponieważ Frank zamierzał utworzyć w Krakowie uniwersytet niemiecki, nie dążył do wywiezienia zbiorów uczelnianych. Masowy wywóz urządzeń i zbiorów nastąpił dopiero od końca lipca 1944 r.⁷⁰

Collegium Novum początkowo było siedzibą sądu polowego, potem umieszczono tu przeniesiony z Warszawy Urząd Statystyczny GG (ryc. 6.20, 6.21). Jesienią 1939 r. Niemcy zakończyli prace adaptacyjne w nowym gmachu Biblioteki Jagiellońskiej przy al. Mickiewicza. Otwarcie Biblioteki, już jako Staatsbibliothek, nastąpiło w dniu 4 kwietnia 1941 r.

⁶⁷ Pismo Dziekana Wydziału Humanistycznego UJ prof. Jana Dąbrowskiego z dnia 23 stycznia 1946 r. do Prezydium Krajowej Rady Narodowej, Arch. UJ, sygnat. S II 619.

⁶⁸ W. Szafer, 1946, *Uniwersytet Jagielloński w latach wojny 1939–1945* [w:] H. Barycz (red.), *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny...*, dz. cyt., s. 14.

⁶⁹ W. Szafer, 1973, *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie - moi koledzy - moi uczniowie*, Wrocław, s. 247.

⁷⁰ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945...*, dz. cyt., s. 170–171. Zob. także *Losy nauki i oświaty w Krakowie...*, dz. cyt.

(ryc. 6.22). Mogli z niej korzystać swobodnie Niemcy i Ukraińcy, a z Polaków tylko te osoby, które pracowały w niemieckich placówkach naukowych⁷¹.

W dniu 19 kwietnia 1940 r. powołano do życia Institut für Deutsche Ostarbeit (Instytut Niemieckiej Pracy na Wschodzie), w skrócie zwany Instytutem Wschodnim (Ostinstitut) (ryc. 6.23). Do głównych jego celów należało udowodnienie wkładu niemieckiego w rozwój „kraju Wisły”. Jego siedzibą zostało Collegium Maius. Pracami kierował bezpośrednio Hans Frank. Nawiązując do przedwojennych tradycji na dziedzińcu Collegium Maius okupanci organizowali koncerty symfoniczne „*nur für Deutsche*” (ryc. 6.24). Natomiast wewnątrz budynku urządzano propagandowe wystawy, świadczące o germańskim rodowodzie tych ziem i polskiej kultury. Warto dodać, że na międzynarodowej liście sporządzonej przez aliantów w 1943 r. Ostinstitut został uznany za instytucję przestępczą⁷².

6.4. Wojenne losy budynku oraz zbiorów Instytutu

W momencie wkroczenia wojsk niemieckich spośród geografów przebywał w Krakowie jedynie Stanisław Leszczycki. Jemu też rektor T. Lehr-Spławiński polecił w dniu 11 września opiekę nad budynkiem i całym Instytutem Geograficznym. Aby ochronić Instytut przed zajęciem przez Niemców, część pomieszczeń przekazano Polskiemu Komitetowi Opiekuńczemu, który opiekował się ludnością wysiedloną. We wrześniu i październiku do Krakowa powrócili Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki oraz pozostali asystenci. Nieobecny był Józef Szaflarski, który po tułaczce wojennej powrócił do Krakowa dopiero w dniu 8 listopada⁷³, a także Władysław Milata, wędrujący wtedy do Francji. Z przedwojennej kadry brak było również Jana Flisa, internowanego wówczas na Węgrzech. Instytut Geograficzny funkcjonował do listopada 1939 r. W tym czasie geografów kilkakrotnie odwiedzali Niemcy, zapewne w celach rozpoznania zawartości zbiorów oraz możliwości wykorzystania samego budynku.

Po aresztowaniu krakowskich profesorów budynek Instytutu przejął Wydział Ludnościowy i Opieki Społecznej przy rządzie gubernatorstwa. W budynku pozostali M. Klimaszewski oraz Z. Figlewiczówna. Przygotowywali oni ewidencję prac prowadzonych przez Wydział Ludnościowy, ale ich głównym zadaniem była opieka nad zasobami Instytutu. Przez cały okres wojenny nad Instytutem czuwał również woźny Adam Figuła, zatrudniony przez Niemców do spraw porządkowych (ryc. 6.25).

W styczniu 1940 r. Wydział został przeniesiony do budynku rządowego GG (dawna Akademia Górnicza). Nastąpiła też częściowa parcelacja majątku Instytutu. Niektóre rzeczy zabrał ze sobą Wydział Ludnościowy, część przekazano do Ostinstitut, zaś księgozbiór trafił do Biblioteki Państwowej (Staatsbibliothek), mieszczącej się w nowym budynku Biblioteki Jagiellońskiej. W 1941 r. po powrocie z obozu w Dachau opiekę nad „rozparcelowanym” majątkiem Instytutu ponownie sprawował na polecenie rektora S. Leszczycki.

---

⁷¹ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945 ...*, dz. cyt., s. 172–173.

⁷² Tamże, s. 48–49.

⁷³ J. Szaflarski, Do Komisji opracow. historię Uniw. Jagiellońskiego podczas wojny, rkp. nie datowany, do Komisji pismo wpłynęło 9 maja 1945 r. Arch. UJ, sygn. KHUW–12.

Dzięki Klimaszewskiemu i Leszczyckiemu niemal całość zbiorów „przywłaszczonych” przez Wydział Ludnościowy zostało uratowanych. W 1941 r. budynek Instytutu przejął Wydział Zdrowia rządu GG, który rezydował tu do lipca 1944 r. Potem lokal zajęło wojsko, które stacjonowało tutaj przez ostatnie półrocze wojenne. Wtedy też dokonano ostatecznego zrujnowania wnętrza obiektu.

Większość dawnej biblioteki Instytutu oraz zbiorów kartograficznych znalazła się w posiadaniu sekcji geograficznej (Landeskunde) Ostinstitut. Na polecenie rektora, a także władz Polski Podziemnej, do pracy w tej placówce zostali skierowani: dawny pracownik Instytutu Stanisław Milatowa, a także studenci starszych lat geografii Zofia Cieślanka, Andrzej Lorentski i Mieczysław Kłapa. Sekcja Landeskunde przygotowywała studia geopolityczne, mające udokumentować niemożliwość istnienia w historii państwa polskiego i polskiej państwowości. Podstawą dla snucia takich stwierdzeń miała stanowić analiza poszczególnych elementów środowiska geograficznego, zwłaszcza klimatu. Zatrudniani w sekcji Polacy byli wykorzystywani głównie jako kreślarze i rysownicy map oraz różnych wykresów. Wielu pracowników Ostinstitut, w tym również zatrudnieni tam geografowie (zwłaszcza Kłapa i Lorentski) uczestniczyli w akcji ośmieszania nauki niemieckiej, m.in. poprzez dostarczanie okupantom nieprawdziwych danych. Jednak do podstawowych zadań polskich pracowników należała ochrona zrabowanego mienia uniwersyteckiego i pomoc polskim naukowcom z korzystania z zagrabionych zbiorów bibliotecznych. Szaflarski wspomina zwłaszcza o wielkiej ofiarności w tym zakresie studenta geografii Andrzeja Lorentskiego⁷⁴.

W lipcu 1944 r. Niemcy wywieźli do Bawarii większość zbiorów Ostinstitut. Dzięki pracującym tam Polakom udało się jednak odnotować pilnie strzeżone przez Niemców adresy, pod które wysyłano transporty. Przekazano je aliancom, co umożliwiło odnalezienie znacznej części wywiezionych zbiorów, które szczęśliwie powróciły do Krakowa. Pracownicy polscy uratowali też przed wywiezieniem niemal cały zbiór map. Ocalała również ta część księgozbioru Instytutu, która została przekazana do Biblioteki Państwowej (Staatsbibliothek)⁷⁵.

6.5. Tajne nauczanie

Sukcesywne powroty profesorów z obozów w Sachsenhausen i Dachau, które zakończyły się na początku 1941 r., stanowiły przełomowy moment w procesie tworzenia się w Uniwersytecie tajnego nauczania. Wokół swych nauczycieli zaczęli ponownie gromadzić się studenci, którzy pragnęli kontynuować rozpoczęte przed wojną studia. Niestety takiego bezpośredniego kontaktu z nauczycielami akademickimi była pozbawiona młodzież, która zdawała maturę w lecie 1939 r., lub już w okresie wojennym („tajne matury”).

Z myślą o tej młodzieży zaczęto tworzyć pierwsze tajne komplety studentów podejmujących naukę na Uniwersytecie. Inicjatywa zrodziła się w grupie profesorów skupio-

---

⁷⁴ J. Szaflarski, Do Komisji opracow. historię Uniw. Jagiellońskiego podczas wojny, rkp. nie datowany, do Komisji pismo wpłynęło 9 maja 1945 r. Arch. UJ, sygn. KHUW–12.

⁷⁵ Opracowano na podstawie: S. Leszczycki, 1939/1945, *Geografia w Krakowie w okresie okupacji 1939–1945*. – „Przegl. Geograf.”, T. 19, s. 113–114; T. Bałuk-Ulewiczowa, 2004, *Wyzwolić się z błędnego koła. Institut für Deutsche Ostarbeit w świetle dokumentów Armii Krajowej i materiałów zachowanych w Polsce*, Kraków, s. 41, 42, 45, 46, 49, 71, 80, 82, 85.

nych wokół rektora Władysława Szafera. Już w początkowej fazie wykluczono, aby szefem tajnego nauczania został Szafer lub wybrany w 1939 r. rektorem Tadeusz Lehr-Splawiński. Obaj, bardzo dobrze wprowadzeni w sprawy podziemnego Uniwersytetu, byli poddawani nieustannej inwigilacji ze strony Niemców. W związku z powyższym misję tę powierzono wybitnemu słaWiście prof. Mieczysławowi Małeckiemu. Razem z innymi profesorami był więziony w obozach w Sachsenhausen i Dachau. Do Krakowa powrócił 21 grudnia 1941 r. Jako Pełnomocnik Rektora UJ do Spraw Tajnego Nauczania urzędował przy ul. Podwałe 2 (Westring 47). Do niego zgłaszali się kandydaci, których następnie kierował do odpowiednich grup. Niektórzy przyszli studenci nawiedzali go też w prywatnym mieszkaniu przy ul. Spadzistej 23 (poblizie ul. Królowej Jadwigi).

Oficjalnie Mieczysław Małecki był zatrudniony w Pracowni Słownika niemieckich zapożyczeń w polszczyźnie, która była filią Institut für Deutsche Ostarbeit w Krakowie i mieściła się naprzeciw Collegium Novum, przy ul. Podwałe 2. Pracę tę wybrał świadomie, w porozumieniu z Armią Krajową oraz rektorem tajnego Uniwersytetu prof. Władysławem Szaferem⁷⁶. Wybrane przez niego miejsce pracy stanowiło świetną osłonę przed donosicielami oraz gestapo.

Z jego inicjatywy w maju 1942 r. zaczęły powstawać pierwsze tajne komplety. Cały Uniwersytet zwany był w tym przypadku „Spółdzielnią”, a każdy wydział (lub kierunek studiów) posiadał własny kryptonim (ryc. 6.26). Wspomnijmy więc, że geografia kryła się pod konspiracyjną nazwą „Amundsen” (ryc. 6.27). „Majstrem” był określany profesor, „podmajstrzym” docent lub asystent, zaś „robotnikiem” student. Ponadto funkcjonowały takie kryptonimy, jak „Kierownik Spółdzielni” (=Kierownik Tajnych kursów UJ) czy „Kierownik Grup Rzemieślniczych” (=Kierownik główny zrzeszeń młodzieżowych)⁷⁷.

Kierownictwu tajnego nauczania przyświecały dwie główne zasady: 1. bezpłatność; 2. utrzymanie w nauczaniu i wymaganiach egzaminacyjnych poziomu przedwojennego⁷⁸. Pod koniec 1942 r. reaktywowano Bratnią Pomoc Studentów UJ, która swą działalnością objęła całą studiującą młodzież akademicką. Ogółem w latach 1942–1945 zajęcia prowadziło blisko 140 wykładowców zatrudnionych przed wojną w Uniwersytecie oraz około 50 osób spoza uczelni, zaś w tajnych kursach uczestniczyło ponad 800 studentów. Zajęcia odbywały się przez cały czas, nie było tradycyjnych wakacji czy ferii świątecznych. Jedyny okres przerwy w zajęciach miał miejsce w sierpniu 1944 r. i wiązał się z wybuchem Powstania Warszawskiego oraz wielką łapanką w Krakowie⁷⁹. Od samego początku w tajnym nauczaniu uczestniczyli Józef Szaflarski oraz Stanisław Leszczycki.

Jeżeli chodzi o geografię, to w pierwszym okresie studia miały raczej charakter konsultacji. Nie prowadzono jeszcze wtedy żadnych wykładów ani ćwiczeń. Dopiero w roku akad. 1943/1944 nauczanie geografii nabrało większego rozmachu. Utworzono dwie gru-

---

⁷⁶ Z tego tytułu miał kłopoty w latach 1945–1946. Oskarżano go m.in. o zdradę narodu polskiego.

⁷⁷ „Sprawozdanie z działalności Spółdzielni za okres dwuletni: IX. 1942 – IX. 1944”. Na stronie tytułowej znajduje się odręczna adnotacja W. Szafera: „Jest to sprawozdanie złożone mi przy końcu 1944 r. przez Prof. M. Małeckiego”. Arch. UJ, sygnat. KHUW-5; zob. też: M. Małecki, 1975, *Sprawozdanie z działalności Spółdzielni za okres dwuletni: IX 1942–IX 1944*, [w:] M. Zarębowa, A. Zaręba (red.), *Ne Cedat Academia...* dz. cyt., s. 511–518.

⁷⁸ W. Szafer, 1975, *Uniwersytet Jagielloński w okresie okupacji hitlerowskiej* [w:] M. Zarębowa, A. Zaręba (red.), *Ne Cedat Academia...* dz. cyt., s. 31.

⁷⁹ Tamże, s. 32–33; zob. też: A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945...*, dz. cyt., s. 321.

py. Pierwsza, obejmująca młodzież „starszą” (przedwojenną) liczyła 6–7, a niekiedy nawet 10 osób, drugą natomiast, mniej liczną (4–5 osób), stanowili studenci I roku (ryc. 6.28, 6.29, 6.30).

Grupę „starszych” tworzyli studenci, którzy przed wojną ukończyli co najmniej drugi rok nauki, a także trzech magistrantów. Ze względu na różny poziom przygotowania uczestników tej grupy, realizację programu studiów rozpoczęto od generalnej powtórki z zakresu zajęć wysłuchanych przed wojną. Wykłady miały charakter bardzo syntetyczny, a cennym ich uzupełnieniem były merytoryczne dyskusje. Stopniowo zajęcia zaczęły obejmować przedmioty nowe, których studenci nie zdążyli wysłuchać przed rozpoczęciem wojny. Wszystkim uczestnikom umożliwiono składanie egzaminów końcowych oraz przygotowywanie prac magisterskich. Łącznie odbyło się ponad 40 spotkań, które obejmowały zajęcia z następujących przedmiotów: repetytorium z kartografii i geografii matematycznej (4 zebrania), wybrane zagadnienia z geografii fizycznej ze szczególnym uwzględnieniem geomorfologii (15 zebrań), metodologia geografii (2 spotkania), geografia komunikacji (5 zebrań), elementy geografii politycznej (około 5 spotkań), wybrane zagadnienia z antropogeografii (kilkanaście zebrań). Każde spotkanie trwało 2–3 godziny, a odbywały się one raz w tygodniu. Ostatnie dwie grupy zagadnień prowadził S. Leszczycki, pozostałe J. Szaflarski. Ponadto 4–5 osób pracowało nad swoimi pracami magisterskimi i zdawało odpowiednie egzaminy (z geologii, geografii regionalnej, filozofii, ekonomii oraz zoogeografii).

Dla grupy „młodszej”, obejmującej studentów I roku, prowadzono zajęcia zgodnie z przedwojennym programem studiów. Tak więc odbywała się kartografia (wykłady + 15 godz. ćwiczeń), geografia matematyczna, metodologia geografii, wstęp do geografii, klimatologia, proseminarium (głównie z geografii fizycznej). Łącznie odbyło się 39 zebrań czterogodzinnych. Pierwszy rok studiów ukończyły cztery osoby. Wszystkie zajęcia na I roku były prowadzone przez J. Szaflarskiego.

W kolejnym roku 1944/1945 były duże trudności w uruchomieniu zajęć. Głównym powodem była bardzo niepewna sytuacja polityczna, zwłaszcza po wybuchu Powstania Warszawskiego, a także nasilające się akcje represyjne ze strony Niemców. Dopiero w listopadzie 1944 r. zdołano rozpocząć „normalne” funkcjonowanie konspiracyjnego studium geograficznego. Utworzono wówczas I i II rok studiów. Niektóre zajęcia odbywano wspólnie dla obu roczników. J. Szaflarski wykladał geografę gospodarczą ogólną, klimatologię, hydrografię, natomiast S. Leszczycki zarys antropogeografii. W ramach niektórych zajęć prowadzono ćwiczenia, m.in. z kartografii oraz geomorfologii. Dużą uwagę zwracano przy tym na naukę czytania map. Pierwszy rok ukończyło 5 osób, drugi 4 studentów. Ponadto studenci z wyższych lat złożyli wówczas siedem egzaminów magisterskich: 4 z geografii matematycznej i 3 z zakresu klimatologii oraz meteorologii. W cytowanym już sprawozdaniu Małeckiego tajne nauczanie geografii rozpoczęło się dopiero w listopadzie 1943 r. Rejestrowano dwie grupy studentów, liczące łącznie 15 osób (7 mężczyzn i 8 kobiet). Musiały istnieć jednak jakieś wątpliwości odnośnie tych danych, skoro Małecki napisał w sprawozdaniu m.in.: „Bliższe dane będą później wykazane. Przy zestawieniu ogólnym firmy tej [tj. Amundsena] nie będziemy brać pod uwagę (dane Amundsena niepewne)”.

Warto dodać, że Szaflarski, Leszczycki i Klimaszewski opiekowali się również pracami doktorskimi, przygotowywanymi przez magistrantów. Ponadto J. Szaflarski był członkiem Komisji Egzaminacyjnej Tajnego Uniwersytetu Jagiellońskiego ds. przewodów doktorskich. Natomiast S. Leszczycki prowadził zajęcia w Szkole Nauk Politycznych, działającej w roku 1943/1944 przy Wydziale Prawa UJ.

Wypadki ze stycznia 1945 r. przerwały tajne nauczanie, które niejako automatycznie przybrało charakter jawności. W lutym i marcu dokończono niektóre wykłady, zwłaszcza

z geografii gospodarczej ogólnej oraz ćwiczenia z czytania map. W kwietniu 1945 r. rozpoczęły się już normalne zajęcia w budynku Instytutu Geograficznego UJ przy ul. Grodzkiej 64⁸⁰.

Atmosferę studiów geograficznych tamtych lat najlepiej oddają wspomnienia bezpośrednich uczestników. W przypadku geografii nie jest ich wiele, tym bardziej warto przytoczyć niektóre fragmenty. Autorką takiej relacji jest m. in. Izabela Hartman, krakowianka, która maturę zdała w maju 1944 r. Dzięki całemu łańcuchowi osób trafiła do J. Szaflarskiego. Oto co pisze:

„[...] Moje marzenia studiowania geografii miały się spełnić. [...] dostałam adres do prof. Szaflarskiego na ul. Prądnicką. Wybrałam się wieczorem, zdaje się w sobotę, aby w ciemności nie zostać zauważoną. Prof. Szaflarski baczenie mnie obserwował. Chcąc rozwiać jego, może chwilową, a naturalną w tych czasach, nieufność, poinformowałam go, że mój ojciec jest kolegą gimnazjalnym ojca profesora. Prof. J. Szaflarski polecił mi przyjść w niedzielę przed południem do mieszkania Janiny Skowron przy ul. Prądnickiej 68. U koleżanki tej odbywały się wykłady prof. Szaflarskiego z kartografii, z geografii fizycznej (geomorfologii), geografii gospodarczej, na które przychodzili również studenci Akademii Handlowej. Nie pytałam nigdy, jak się nazywają, bo wtedy najlepiej było jak najmniej wiedzieć, w razie tzw. „wsypy”. Wykłady geologii dla geografów prowadził prof. Julian Tokarski w swoim mieszkaniu przy ul. Syrokomli. Wykłady z geografii politycznej i z antropogeografii prowadził prof. Stanisław Leszczycki. Te wykłady, których ja słuchałam, odbywały się przy ul. Siennej w biurach Rady Głównej Opiekuńczej. Było to bardzo pomysłowe miejsce spotkań. Przychodzili na te wykłady koledzy z drugiego i pierwszego roku: Aleksandra Galiszkiwicz, Janina Skowron, Andrzej Łaszczyński, Zofia Iwanicka, obecnie Pietrygowa, Stanisław Majka. [...]

Instytut Geograficzny przy ulicy Grodzkiej 64 został w czasie wojny zrujnowany, opróżniony ze sprzętów, map i pomocy naukowych. Z tego powodu po uwolnieniu Krakowa przez armię radziecką i polską nie mogliśmy się uczyć od razu w Instytucie Geograficznym. Wykłady jednak nie zostały przerwane i odbywały się dalej w prywatnych mieszkaniach, np. u kol. Zofii Iwanickiej przy ul. Kremerowskiej 16 i u mnie przy ul. Staszica 8. Również geologię mieliśmy (razem z Wydziałem Rolniczym) w Zakładzie Hodowli Roślin przy ul. Łobzowskiej.

Równocześnie koleżanki i koledzy przystąpili z radością i z entuzjazmem do oczyszczenia budynku przy ul. Grodzkiej. Koleżanki myły podłogi, okna. Porządkowaliśmy resztki majątku Uniwersytetu Jagiellońskiego, bibliotekę naukową Instytutu. Wszystko po to, aby jak najszybciej można było udostępnić nowym studentom i nam normalną naukę⁸¹.

Garść wspomnień o tym okresie pozostawił również Andrzej Łaszczyński. Z pochodzenia poznaniak, w wyniku działań wojennych znalazł się w okolicach Myślenic i Li-

---

⁸⁰ Opracowano na podstawie: JSZ [J. Szaflarski], „Sprawozdanie za rok szk. 1943/44” z dnia 10. XI. [1944], rkp. Arch. UJ, sygn. KHUW-5; J. Szaflarski, „Tajne nauczanie w zakresie geografii na UJ.”, mszps. z dnia 1 lipca 1945, – Arch. UJ, sygnat. KHUW-5; J. Szaflarski, 1939/1945, *Tajne nauczanie w zakresie geografii na UJ.* – „Przegl. Geograf.”, T. 19, s. 115–116; J. Szaflarski, 1975, *Tajne nauczanie w zakresie geografii na UJ* [w:] M. Zarębowa, A. Zaręba (red.), *Ne Cedat Academia...*, dz. cyt. s. 286–288; S. Gawęda, 1986, *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*, wyd. 2, Kraków, s. 133–134.

⁸¹ I. Hartman, A. Łaszczyński, 1975, *Wspomnienia studentów geografii tajnego Uniwersytetu*, [w:] M. Zarębowa, A. Zaręba (red.), *Ne Cedat Academia...*, dz. cyt., s. 291, 293–294.

manowej. Pracował tam jako robotnik leśny, a następnie awansował kolejno na gajowego i leśniczego.

„[...] Z końcem 1941 lub początkiem 1942 r. poznałem w Jodłowniku (pow. Limanowa) panią Łucję Mazurkiewicz (obecnie Hertzową), magistrantkę geografii, przez którą skontaktowałem się z kompletami UJ prowadzonymi przez doc. dra J. Szaflarskiego.[...]

Zajęcia na kompletach UJ były prowadzone seryjnie w ciągu kilku dni pod rząd, a potem następowała znów parodniowa przerwa. System ten pozwolił mi na dochodzenie do Krakowa ze wsi Żerosławice, gdzie mieszkałem. Ze względu na niezupełnie legalne opuszczenie pracy, a więc bez przepustki na dojazd koleją lub autobusem, zmuszony byłem przebywać trasę 40–50 km pieszo (ze stacji Tymbark). Różnice w odległości wynikały ze specyfiki pracy poszczególnych posterunków policji, które należało z daleka omijać. Ponieważ praktycznie rzecz biorąc jedynym dostępnym dla Polaka obuwem były drewniaki, najwygodniej w lecie było iść bosy, tym bardziej że robiło to na żandarmach dobre wrażenie, że idzie się z bliska, a nie zza Raby, za którą był *Banditengebiet*”⁸².

Obok pracy w Tajnym Uniwersytecie geografowie angażowali się aktywnie w konspiracyjne nauczanie w szkołach średnich lub w Akademii Handlowej. Jeżeli chodzi o szkolnictwo najbardziej zasłużonymi geografami byli Maria Dobrowolska oraz Józef Szaflarski. Pierwsze komplety Szaflarski zorganizował już 15 stycznia 1940 r. Równocześnie prowadził tajne wykłady z geografii gospodarczej dla studentów Akademii Handlowej. Poszukiwany przez Gestapo od końca października 1942 r. ukrywał się w Krakowie i jego okolicach, ale nie zaniechał swej misji nauczycielskiej. Maria Dobrowolska kierowała tajnym ośrodkiem nauczania nr 6 w Krakowie-Dębnikach, który mieścił się w jej mieszkaniu. Pracę w podziemnym szkolnictwie podjęli też m.in. Stanisław Korbel, Wojciech Walczak Walenty Winid, Adam Gadomski. Dwaj ostatni przypłacili to własnym życiem, zamordowani w Oświęcimiu.

6.6. Badania naukowe, prace organizacyjne

Obok działalności w tajnym nauczaniu krakowscy geografowie nie porzucili swoich badań naukowych, choć oczywiście prowadzili je w ograniczonym zakresie. Przez cały okres okupacji wiele czasu poświęcali oni pisaniu podręczników i monografii. Przykładowo J. Szaflarski ukończył i przygotował do druku sześć pozycji: 1. *Zarys geografii fizycznej*, podręcznik uniwersytecki (około 35–40 arkuszy); 2. *Geografia matematyczna*, podręcznik uniwersytecki (9–10 arkuszy); 3. *Antropogeografia Korsyki* (70 str.); 4. *Ruchy ludnościowe we Wschodnich Niemczech w ciągu ostatniego wieku* (50 stron); 5. *Rozmieszczenia i liczba Łużyczan* (13 stron); 6. *Zagadnienia gospodarcze Śląska* (45 stron). Ponadto pracował nad trzema książkami: *Wstęp do nauki o mapie*, podręcznik (ok. 100 ark.), *Geografia gospodarcza*, podręcznik (20 ark.), *Zagadnienia krajobrazu geograficznego* (ok. 50 str.)⁸³.

⁸² Tamże, s. 293. A. Łaszczyński ukończył po wojnie studia geograficzne, specjalizując się w geografii fizycznej. W 1971 r. uzyskał stopień doktora w Wyższej Szkole Rolniczej. Potem okresowo prowadził zajęcia zlecone w Instytucie Geografii UJ.

⁸³ J. Szaflarski, Do Komisji opracow. historię Uniw. Jagiellońskiego podczas wojny, rkp. nie datowany, do Komisji pismo wpłynęło 9 maja 1945 r. – Arch. UJ, sygn. KHUW-12.

Walenty Winid przygotowywał następujące prace: *Nauka o mapie i ruchach ziemi*, *Wprowadzenie do nauki o klimacie*, *Geografia w Akademii Handlowej*, *Podręcznik języka angielskiego*⁸⁴.

Stanisław Leszczycki pracował w okresie okupacji nad swoją rozprawą habilitacyjną. Bazowała ona na materiałach zebranych w 1936 r. podczas ekspedycji do Anatolii. Rozprawa ta, pt. *Badania geograficzne nad osadnictwem Południowej Anatolii*, została opublikowana dopiero w 1987 r. Ponadto Leszczycki działał w zespole złożonym z asystentów UJ, którego celem było wypracowanie zasad reformy szkolnictwa wyższego w powojennej Polsce. Aktywnie uczestniczył też w pracach grupy, której zamierzeniem było m. in. stworzenie modelu gospodarki planowej w Polsce. W czerwcu 1944 r. ukończył elaborat pt. *W sprawie wprowadzenia gospodarki planowej w Polsce*⁸⁵. Przygotowywał też materiały na przyszłą konferencję pokojową, zwłaszcza w zakresie przewidywanych zmian granic politycznych Polski⁸⁶.

W lutym 1943 r. Tajne Wojskowe Zakłady Wydawnicze AK w Warszawie opublikowały pracę Antoniego Wrzosa *Śląsk* (ryc. 6.31), ukazującą ten region w ujęciu historycznym. Ukazała się ona w serii wydawniczej pt. *Ziemie powracające. Obraz geograficzno-gospodarczy*, w ramach której swoje prace publikowali również inni geografowie (Jan Dylík, Maria Czekańska). Praca Wrzosa stanowiła doskonałą argumentację dla uzasadnienia przynależności Śląska do Polski⁸⁷. W okresie okupacji Wrzosek skończył też opracowywanie *Skorowidza gmin Śląska Dolnego i Opolskiego z niemieckimi i polskimi nazwami miejscowości według stanu z 1 I 1941*, który ukazał się niemal natychmiast po zakończeniu wojny (Katowice 1945)⁸⁸.

Po Powstaniu Warszawskim do Krakowa dotarł Eugeniusz Romer. Trzeba w tym miejscu przypomnieć, że przez długi czas ukrywał się on we Lwowie w klasztorze zmartwychwstańców. W pewnym momencie (koniec kwietnia 1944) rząd polski w Londynie zalecił przerzut uczonemu drogą lotniczą do Anglii. W tym celu odbył Romer zakonspirowaną podróż do Warszawy, gdzie miał oczekiwać na odlot do Londynu. Otrzymał wówczas fałszywe dokumenty wystawione na nazwisko Edmunda Piotrowskiego, którego to nazwiska używał do początków 1945 r. Czekając na przerzut opracował dla rządu polskiego obszerny memoriał *Struktura duchowa narodu polskiego*, który zaczął pisać jeszcze we Lwowie. W wyniku przeprowadzonych badań lekarskich okazało się, że stan zdrowia Romera jest na tyle zły, że odbycie podróży do Londynu w niekomfortowych przecież warunkach jest niemożliwe. Pozostał więc w Warszawie, gdzie zastało go Powstanie. Po jego upadku przeszedł wraz z warszawiakami „szlak męki”, prowadzący do słynnego obozu w Pruszkowie. Zwolniony dzięki interwencji Czerwonego Krzyża, dojechał do Krakowa.

---

⁸⁴ Zofia Winidowa, Do Komisji dla opracowania historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, mszps. z dnia 8 maja 1945. Arch. UJ, sygn. KHUW-19.

⁸⁵ S. Leszczycki, 1984, *Moja działalność naukowo-badawcza w zakresie planowania przestrzennego (1930–1985)* [w:] K. Dziewoński (red.), *Gospodarka przestrzenna i planowanie przestrzenne w Polsce – działalność Stanisława Leszczyckiego*, Warszawa, s. 50.

⁸⁶ S. Leszczycki, 1991, *Życie na przełomie: 1907–1990*, Warszawa, s. 19–20.

⁸⁷ B. Kortus, 1973, *Uczony – geograf w służbie narodu i państwa*. – „Akcenty”, tygodnik UJ, październik, s. 1–2.

⁸⁸ B. Kortus, 1978, *Profesor Antoni Wrzosek w 70 rocznicę urodzin*. – „Folia Geographica. Series Geographica-Oeconomica”, vol.11, s. 5.

Początkowo zamieszkał u zaprzyjaźnionej rodziny, przy ul. Michałowskiego 15⁸⁹. Moment przybycia Romera do Krakowa w sposób wzruszający opisuje Władysław Szafer:

„Po powstaniu warszawskim napłynęła do Krakowa znaczna grupa profesorska. [...] Najcenniejszą doraźną pomocą w tym czasie było zaopatrzenie naszych kolegów z Warszawy w odzież i obuwie. [...] Pamiętam, że w moim ciasnym mieszkaniu na Podgórzu mieścił się wówczas magazyn towarów ofiarowanych na pomoc dla profesorów, docentów i asystentów wypędzonych z Warszawy. [...] Pewnego dnia z radością ujrzałem w drzwiach wymizerowaną bardzo popularną w Polsce postać mojego przyjaciela, prof. Eugeniusza Romera, który również przeżył w Warszawie powstanie. Było zimno, on zaś nie miał żadnego wierzchniego okrycia i był bez kapelusza”⁹⁰.

Przybycie Romera zintensyfikowało prace krakowskich geografów związane z przyszłymi granicami Polski. Studiami z tego zakresu kierował Romer, a w skład zespołu wchodzili Stanisław Pietkiewicz, Edward Rühle, Józef Szaflarski, Stanisław Leszczycki.

Po 1943 r. rozpoczęto prace nad rekonstrukcją studiów geograficznych, przygotowano propozycję uproszczonych i przyspieszonych studiów, przewidując duże zapotrzebowanie po wojnie na kadrę nauczycielską. Omawiano konieczność zreformowania działalności Polskiego Towarzystwa Geograficznego, przystąpiono do prac nad księgą pamiątkową, poświęconą pamięci Jerzego Smoleńskiego (niestety do realizacji tego zamierzenia nigdy nie doszło!). We wszystkich tych pracach uczestniczyli m. in.: W. Szafer, Jan Dąbrowski, Kazimierz Dobrowolski, Władysław Semkowicz, Józef Fudakowski, Karol Buczek, Maria Dobrowolska, Józef Szaflarski, Mieczysław Klimaszewski, Antoni Wrzosek, Marian Gotkiewicz, Stanisław Leszczycki⁹¹.

6.7. Geografowie – żołnierze

Na zakończenie należy poświęcić choć kilka słów udziałowi krakowskich geografów w walce zbrojnej o wyzwolenie Polski. Część z nich służyła w armii polskiej, walczącej na frontach zachodnich. Inni działali w zbrojnym podziemiu, głównie w Armii Krajowej.

Z pierwszej grupy wymienimy zwłaszcza Władysława Milatę, Jana Flisa oraz Zdzisława Czeppego. Milata służył w stopniu podporucznika w brygadzie spadochronowej w Wielkiej Brytanii. W 1941 r. został przeniesiony do służby meteorologicznej w lotnictwie, w której pełnił funkcję synoptyka przy polskich dywizjonach myśliwskich i bombowych. W marcu 1944 r. przeniesiono go do Kanady jako synoptyka w sekcji transatlantycznej Meteorological Office Transport Command⁹².

Jan Flis w chwili wybuchu wojny zgłosił się do armii polskiej jako ochotnik. Został kanonierem w pułku artylerii lekkiej, brał udział m.in. w obronie Lwowa. Po kapitulacji udało mu się dostać na Węgry. Był tam współorganizatorem polskiego szkolnictwa, nauczał geografii w gimnazjum i liceum, opiekował się ruchem harcerskim. Następnie z grupą młodzie-

⁸⁹ E. Romer, 1985, *Geograf trzech epok. Wspomnienia o ojcu*, Warszawa, s. 311–312.

⁹⁰ W. Szafer, *Wspomnienia przyrodnika ...*, dz. cyt., s. 259.

⁹¹ S. Leszczycki, *Geografia w Krakowie w okresie okupacji ...*, dz. cyt., s. 114.

⁹² S. Gawęda, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 243.

ży przedostał się do Jugosławii, a potem do Konstantynopola, skąd statkiem „Warszawa” dotarł do Palestyny. W Haifie wstąpił do Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich. Odbił kampanię libijską, m.in. walczył pod Tobrukiem. Po ukończeniu szkoły podchorążych został przeniesiony do II Korpusu, z którym odbył kampanię włoską. Był jednym ze zdobywców Monte Cassino. Służbę wojskową zakończył w stopniu porucznika⁹³.

Zdzisław Czepe, w momencie wybuchu wojny student III roku geografii, w jesieni 1939 r. ewakuował się przez Lwów i Czerniowce do Bukaresztu. Stąd z innymi młodymi Polakami przez Jugosławię i Włochy przedostał się do Francji do słynnego polskiego obozu wojskowego w Coetquidan w Bretanii. Jako plutonowy podchorąży wraz z III Dywizją Piechoty został ewakuowany do Szkocji (lato 1940). W 1941 r. został przeniesiony do Polskich Sił Lotniczych. Do maja 1944 r. latał w Dywizjonie Bombowym nr 300. Trzykrotnie otrzymał Krzyż Walecznych, trzykrotnie Medal Lotniczy, był też wyróżniany brytyjskimi odznaczeniami bojowymi. W lecie 1944 r. został przeniesiony do Londynu do pracy w Polskim Instytucie Geograficznym, którym kierował Bogdan Zaborski. Opracował tam m.in. problematykę przepraw czołgów i sprzętu wojskowego przez rzeki w różnych warunkach pogodowych. Otrzymał też zgodę władz wojskowych na kontynuowanie przerwanych studiów geograficznych w Birbeck College w Uniwersytecie Londyńskim (lata 1944/1945 i 1945/1946)⁹⁴.

W kampanii wrześniowej uczestniczyli również inni geografowie. Wymieńmy tylko niektórych spośród tych, którzy zginęli: Tadeusz Betleja (pierwsze dni września 1939), Tadeusz Czort, Edward Kazimierz Kremky, Piotr Jan Smarzyński (wszyscy w 1940 r. w Katyniu). Jako żołnierz AK w dniu 4 sierpnia 1944 r. zginął w lasach radomskich Krzysztof Beres.

Jeżeli chodzi o działalność geografów w podziemnych siłach zbrojnych Polski, nasz zasób wiedzy jest dość skromny. Bardzo uboga jest literatura pamiętnikarska. Ustalenie wykazu konspiracyjnych żołnierzy i określenie charakteru ich działania wymagałoby przeprowadzenia bardzo obszernej i dokładnej kwerendy archiwalnej, co wykraczało poza ramy założeń, przyjętych przy konstruowaniu zakresu tej książki.

Najwięcej informacji o podziemnej działalności przekazał nam w swoich wspomnieniach Stanisław Leszczycki. Przede wszystkim współpracował on z Biurem Informacji i Propagandy Armii Krajowej. Nasilenie tej aktywności nastąpiło zwłaszcza w 1944 r., kiedy stał się oficjalnym emisariuszem BIP na terenie Podhala, a w szczególności na Spiszu i Orawie. Podziemnemu państwu chodziło przede wszystkim o podtrzymanie ducha polskości mieszkańców tych regionów, które zostały oderwane od dawnego województwa krakowskiego i włączone do nacjonalistycznej Republiki Słowackiej. Leszczycki przewoził tam prasę podziemną oraz pieniądze na prowadzenie działalności konspiracyjnej. Swoją bazę miał w Rabce w domu Elfrydy i Czesława Trybowskich, przedwojennych absolwentów geografii UJ. Przy przydzielaniu Leszczyckiemu tej funkcji wzięto pod uwagę jego doskonałą znajomość regionu Podhala i ludzi tam mieszkających, jaką nabył podczas prowadzenia tam przez 10 lat badań naukowych⁹⁵. Z BIP-em współpracował również Mieczysław Klimaszewski⁹⁶.

---

⁹³ J. Wojtycza, 2008, *Jan Flis – 15. rocznica śmierci*. – „Gazeta Wyborcza” – Gazeta w Krakowie, 12 grudnia, s. 18.

⁹⁴ K. German, W. Ziaja, 1999, *Zdzisław Czepe 1917–1991*, [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 155–156.

⁹⁵ S. Leszczycki, *Życie na przełomie ...*, dz. cyt., s. 19–20; S. Leszczycki, *Wspomnienia emisariusza z lat 1943–1944*, druk. bez opisu i nie datowany – Arch. IGiGP UJ.

⁹⁶ B. Izmailów, K. Krzemień, 1999, *Mieczysław Klimaszewski 1908–1995*, [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Wybitni geografowie...dz. cyt.*, s. 224.

Tak mniej więcej wyglądała działalność geografów krakowskich oraz innych pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego podczas II wojny światowej. O tym, jak bardzo patriotyczne było to środowisko może świadczyć fakt, że przez cały okres okupacji nie zanotowano ani jednej tzw. „wsypy”. Nic dziwnego, że już w dniu 16 marca 1945 r. senat UJ powziął jednomyślną uchwałę, która stwierdzała, że okres od roku 1939/1940 do końca 1944 nie stanowi luki w pracy Uniwersytetu Jagiellońskiego, „ale zasługuje w zupełności na uznanie za prawidłowo odbyte pięć lat akademickich”⁹⁷. Zaś tajne nauczanie uznano za jedną z najpiękniejszych kart w dziejach Uniwersytetu.

... *Ne Cedat Academia* ...

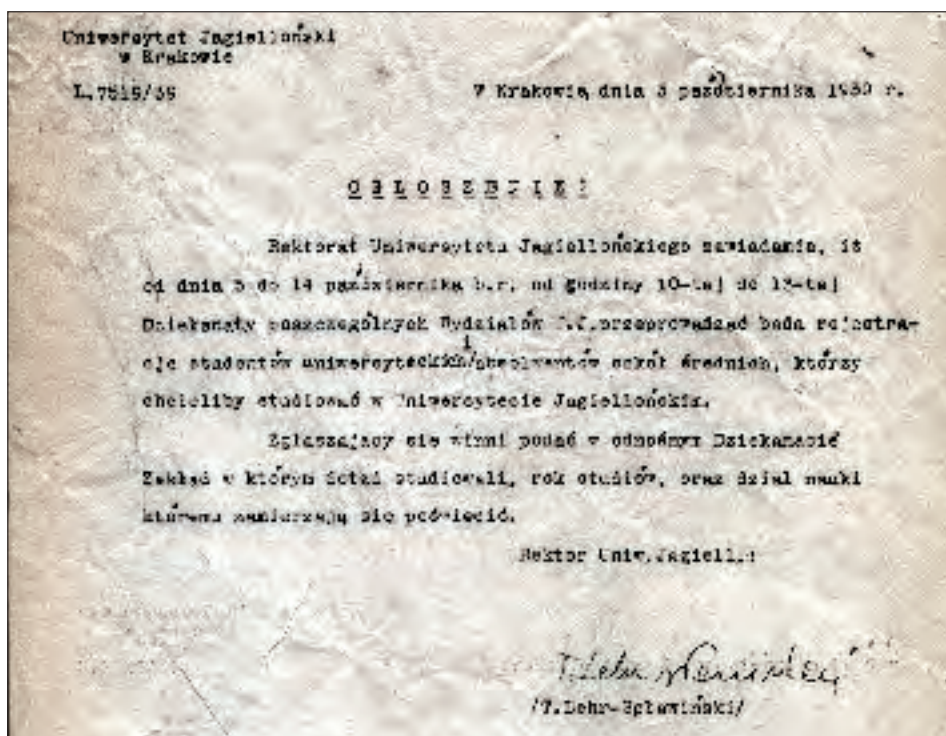
⁹⁷ T. Lehr-Spławiński, *Przemówienie Rektora ...*, dz. cyt., s. 27.

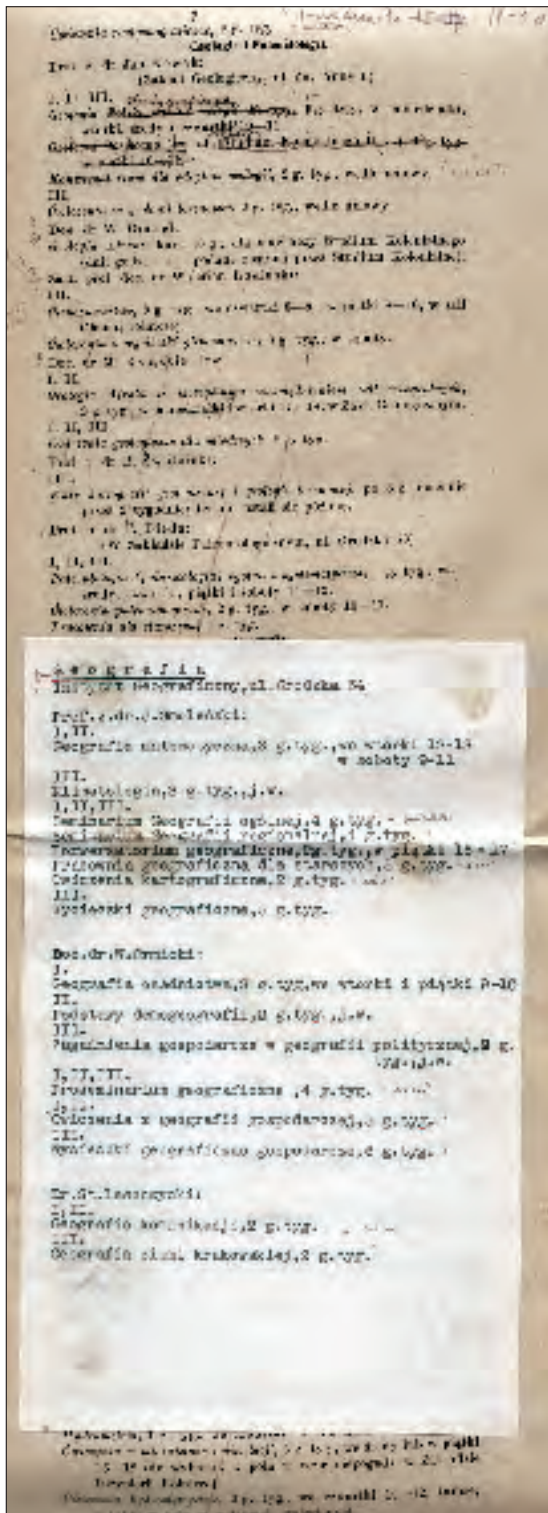

Ryc. 6.1. Siedziba rządu Generalnej Guberni, mieszcząca się w budynku Akademii Górniczej w Krakowie, fot. 1940 r., *zbiory A. Jackowskiego*.

Ryc. 6.2. Ogłoszenie rektora UJ o rozpoczęciu wpisów na rok akad. 1939/1940, 3.10.1939. Arch. UJ. sygn. S II 0-5.

Ryc. 6.4. Ten sam fragment z naklejoną informacją o zajęciach z geografii po dokonanej weryfikacji *Katalogu kursów* i dostosowaniu go do aktualnej sytuacji kadrowej. Arch. UJ, sygn. S II 0-5.

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

L. 788a/38

W Krakowie, dnia 20 października 1939 r.

Oznaczenie o wpisach na rok akademicki 1939/40

Wpisy na rok akademicki 1939/40 rozpoczynają się w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 23 b.m. i trwać będą do dnia 4 listopada b.r. wlicznie z wyjątkiem niedziel i świąt Wn. Świątecznych. -

Dnia 4 listopada b.r. odbędzie się w Kościele ścannickim uroczyste nabranie na otwarcie roku szkolnego. -

Wykłady rozpoczyna się dnia 1 listopada b.r.

Opłaty ustalone następujące:

- a/ wpisowe - 10 zł dla nowo-wpisujących się i dla rozpoczynających studia po przerwie
- b/ opłata roczna dla wszystkich 130 zł płatna w ratach miesięcznych po 20 zł. -

Zwolnień ani odroczeń udzielad się nie będzie. -

Kandydaci nowo-wpisujący się składają podania w przynależnych Dziekanatach, dotaczając ostryki chrystu /urodzin/, świąteczne dojrzałości. Przybywający z innych Uczelni składają w miarę możliwości świadectwa dojeżdża. -

Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego

T. Lehr-Spławiński
/ T. Lehr-Spławiński /

Ryc. 6.5. Ogłoszenie rektora UJ o przedłużeniu terminu wpisów na rok akad. 1939/1940, 20.10.1939. Arch. UJ, sygn. S II 0-5.

O G Ł O S Z E N I E .

do L:7650/39.

W Krakowie, dnia 3 listopada 1939 r.

O G Ł O S Z E N I E

Rok akad. 1939/40 rozpocznie się w sobotę dn. 4 listopada b.r. uroczystym naborem w kościele św. Anny o godz. 9-tej rano.
Ze względu na trudności komunikacyjne opóźniające napływ

materyały akademickiej przedkłada się wpisy na wszystkich Wydziałach o jeden tydzień t.j. do dnia 11 listopada włącznie.

Z powodu przedkucenia wpisów i pewnych trudności lokalowych wykłady rozpoczną się 13 listopada b.r.

Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego:

T. Lehr Szewiński s.p.

UNIWERSYTEC JAGIELLOŃSKI W KRAKOWIE

L:7650/39.

W Krakowie, dnia 3 listopada 1939 r.

Dyrektoratowi Wydziału Filozoficznego U.J.

udzielen do wiadomości i sędziomienia PP.Profesorów i wykładojców.

Rektor U.J.:

Lehr Szewiński

UNIWERSYTEC JAGIELLOŃSKI U.J.
1939 r.
1939/39

76

250

Ryc. 6.6. Ogłoszenie rektora UJ o dalszym przedłużeniu terminu wpisów, 3.11.1939. Arch. UJ, sygn. S II 0-5.

Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie.

do L. 9850/39

WYKŁADY UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO DO MŁODZIEŻY AKADEMICZNEJ !

Przystępując do otwarcia wykładów w bieżącym, od założenia naszej Wszechnicy 578-ym roku akademickim, wyzwał Młodzież Akademicką, aby poznała swych obywateli wobec Boga i Narodu poświęciła wszystkie swe sily wyjątkowej pracy nad kształceniem swych umysłów i charakterów, aby wysyskała wszystkie możliwości poznania swej wiedzy i rozwijania polskiego dorobku naukowego. W obecnych, nader trudnych warunkach życia wojennego jedynie zachowaniem bezwzględnej spokoju i równowagi ducha oraz wzajemne zaufanie między Młodzieżą i Władzami Akademickimi pozwoli nam pracować owocnie w kierunku wytkniętym przez wielką tradycję naszego Uniwersytetu.

Wyzwał Młodzież do bezwzględnego przestrzegania przepisów życia akademickiego, absolutnego powstrzymywania się od wszelkiej działalności politycznej i manifestacyj jakiegokolwiek rodzaju, do nie gromadzenia się w budynkach uniwersyteckich poza godzinami wykładów i zajęć naukowych, przestrzegania kładu i porządku na terenie uniwersyteckim i poza nim. Nie wątpię, że ścisłe stosowanie tych zasad pozwoli nam wszystkim wysyskać te możliwości pracy, jakie nam są dane, na pokżytek nauki i ogółu społeczeństwa.

W Krakowie, dnia 3 listopada 1939 r.

Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego:

T. Lehrs-Śpławski
/T. Lehrs-Śpławski/

Ryc. 6.7. Odezwa rektora UJ prof. T. Lehra-Śpławskiego do młodzieży akademickiej, 3.11.1939. Arch. UJ, sygn. S II 0-5.

Ryc. 6.8. Aresztowanie profesorów UJ w dniu 6 listopada 1939 r. w ramach *Sonderaktion Krakau*. Mal. Mieczysław Wątorski. *Zbiory Muzeum UJ*.

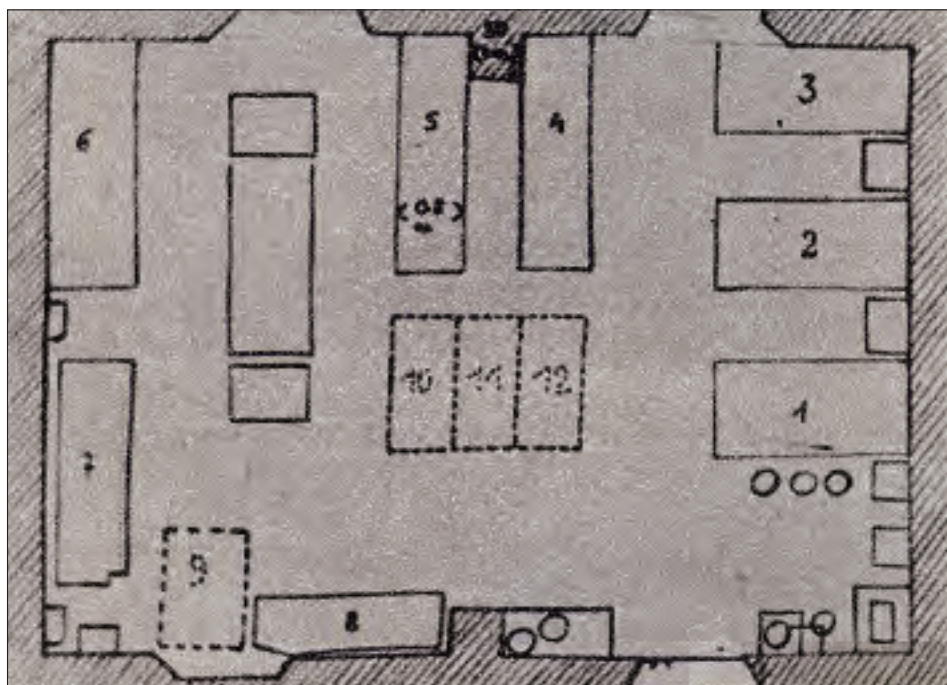

GRUDZIEŃ	
1	{ Kowalski (goł) Gierowski (dot)
2	{ Sarna Winid
3	{ Kostyła Turkhi
4	{ Kamedzi Estreicher
5	{ Chmurański + Nisoda
6	{ Klimczek Palkiewicz +
7	{ Marjański Pizon
8	{ Laska Gwiesomorka
natroce na podłodze:	
9	Osmicki
10	Leszczycki
11	Legutka
12	Piwarka

Ryc. 6.11. Spis profesorów wg zajmowanych przych w celi nr 306 w więzieniu wrocławskim. Spośród uwięzionych geografów w celi tej znajdowali się W. Winid, W. Ormicki, S. Leszczycki. Wykaz został sporządzony przez Tadeusza Estreichera. Źródło: J. Zaborowski, S. Poznański, 1964, *Sonderaktion Krakau*. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939, Warszawa, s. 75. Liczby przy nazwiskach oznaczają miejsca zaznaczone na planie celi (ryc. 6.12.).

Ryc. 6.12. Plan celi nr 306 w więzieniu wrocławskim sporządzony przez T. Estreichera.
Źródło: J. Zaborowski, S. Poznański, *Sonderaktion Krakau ...*, dz. cyt., s. 75.

Ryc. 6.12a. Sachsenhausen. Brama wejściowa wieży A z napisem *Arbeit macht frei* – za nią widoczny plac apelowy, w tle pomnik; widok współczesny. Fot. Z. Sulima.

Ryc. 6.12b. Sachsenhausen. Zachowany fragment ogrodzenia obozu. Fot. Z. Sulima.

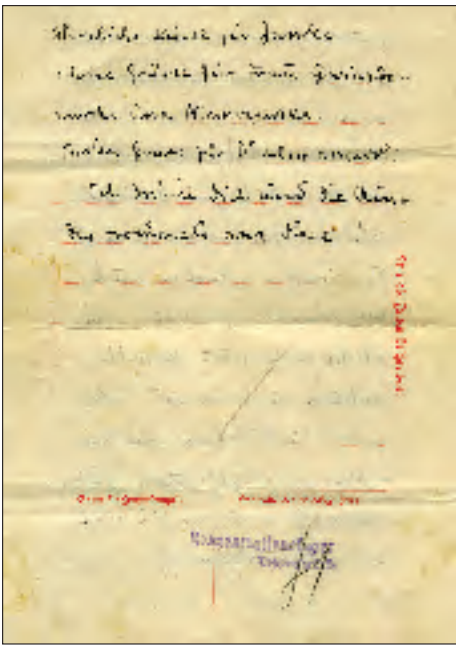
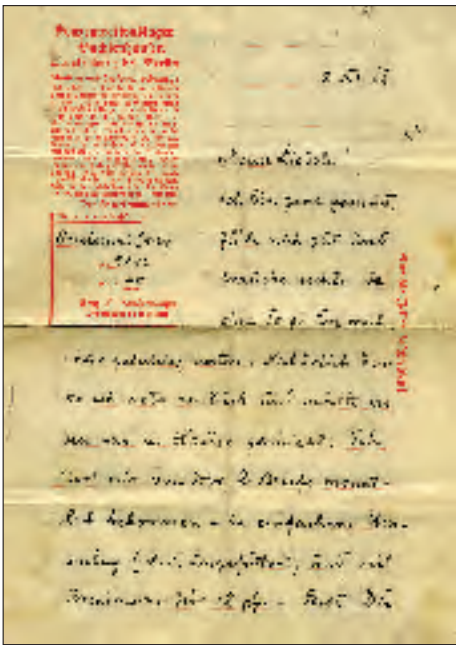
Ryc. 6.12c. Sachsenhausen. Baraki więźniów – widok współczesny. Fot. Z.Sulima.

Ryc. 6.12d. Sachsenhausen. *Neutrale zone* – „strefa śmierci”; widok współczesny. Fot. Z.Sulima.

Ryc. 6.13. Plan obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Profesorów krakowskich umieszczono w barakach nr 45 i 46. Arch. UJ, sygnat. KHUW-30.

Ryc. 6.13a,b. Jerzy Smoleński, nr 5280, blok 45. Fragmenty pierwszego listu pisanego z obozu koncentracyjnego Sachsenhausen do żony Heleny, 2 grudnia 1939 r. W „Post Scriptum” Profesor przekazuje pozdrowienia dla przyjaciół, m. in. dla swego ucznia M. Klimaszewskiego. Arch. Nauki PAN i PAU, K III-170.

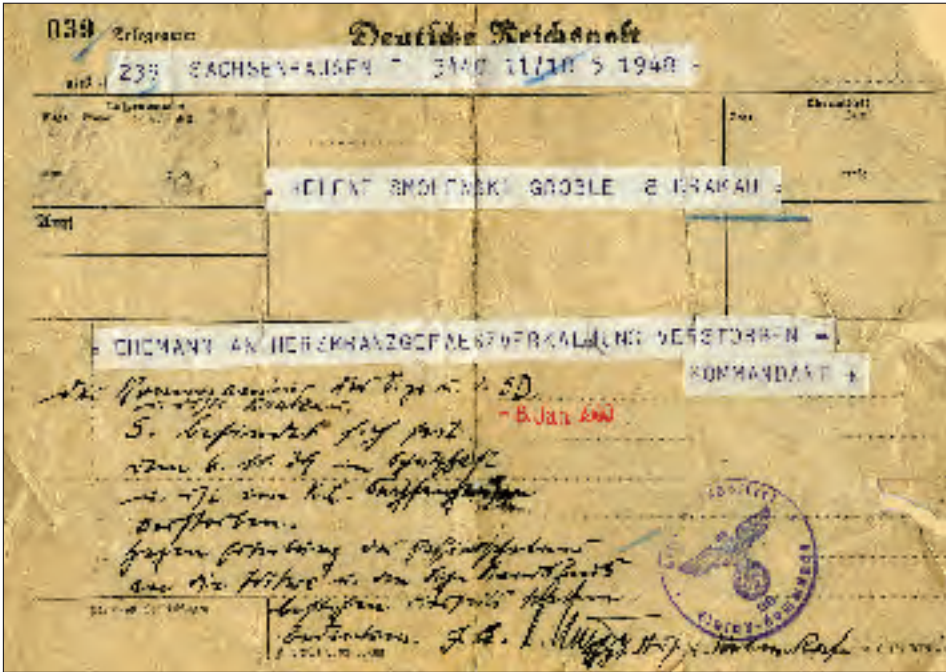

17. XII. 39. Meine Liebste! Ich sende dir, den Kindern, den ganzen Hauss, die herzlichsten Weihnachtswünsche. - Fröste dich, dass ich ganz gesund bin. Mir richtig warten und Müth nicht verlieren! Dies ist mein bitteres Schreiben an dich - von dir habe ich noch keinen Brief erhalten und bin sehr neugierig, wie Ihr lebt und was neues im Hauss geschieht. Bist du gesund? Und die Kinder? - Ich brauche hier nichts. Ich küsse dich in die Kinder herzlich!

J.

Ryc. 6.13c,d. Jerzy Smoleński. Ostatni list pisany przed śmiercią w obozie Sachsenhausen do żony Heleny, 17 grudnia 1939 r. Pierwsze słowa zawierają Życzenia Świąteczne. Arch. Nauki PAN i PAU, K III-170.

Ryc. 6.13e. Telegram z obozu Sachsenhausen zawiadamiający żonę Helenę o śmierci Jerzego Smoleńskiego na niewydolność krążenia, 6 stycznia 1940 r. Arch. Nauki PAN i PAU, K III-170.

Ryc. 6.13f. Przepustka dla Heleny Smoleńskiej do Berlina na okres 6-11 stycznia 1940 r. Arch. Nauki PAN i PAU, K III-170.

FASCI ITALIANI ALL'ESTERO

L'ESPETTORE

Roma, 30 Luglio 1940/XVIII

Gr. Uff. Prof. ANGELO MARIOTTI
Via Po 24

R O M A

Carissimo Professore,

ho trasmesso a Berlino, per farVi
cosa grata, la Vostra segnalazione in favore del Prof/
STANISLAW LESZCZYCKI.

Debbo però avvertirVi che in casi analoghi abbiamo
sempre ricevuto risposta negativa.

Molte cordialità.

G. Gangemi
(Generale G. Gangemi)

*Con molti saluti
ed in attesa di ulteriori notizie*

*Sto
All'aperto*

Ryc. 6.16. List przesłany do W. Leszczyckiej przez prof. Angelo Mariottiego z wiadomością o podjętej interwencji w sprawie uwolnienia męża Stanisława. Arch. IGiGP UJ.

Jak zginął prof. Wiktor Ormicki

1-go czerwca 1940 r. przybyłem do obozu koncentracyjnego w Gusen, staności, czego żilig obozu w Kauferdingen i oddalonego od swej "miejscowości" o 3-4 km. Przybyłem do Gusen z Brno i Niemiec, spod władni odosobniony w tym czasie transporty więźniów do tzw. koncentracyjnych obozów pracy.

El. Gusen, leżący niedaleko Linzu, nad Dunajem, był podobnie jak i Kauferdingen - wielka ośrodek-kaźniowiec. Poprosiłem przylegać do kamiczniczków, był niezakończony przybudówek.

Jednym z następujących transportów przybył do Gusen prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, wybitny geograf, dr. Wiktor Ormicki. "Miśchalidny" w różnorodnych bliznach, niezmiernie żywotny, profesora ukochałem sobie w pańszczyźnie.

W chwilach wolnych od morderczej pracy, a więc w niedzielę włącznie w soboty pogadaliśmy Ormicki niejednokrotnie opowiadał groźne sceny przyjeżdżając obywateli wspomnienia ze swymi podróży włącznie wygłaszał pogadanki o treści naukowej. Stały się one później dość popularne i Ormicki wygłaszał je przed coraz większym audytorium.

Byłem wtedy ni w pańszczyźnie pogadanki, jaką miał on na temat Balkanów w ramach "wiesportu" naukowo-artystycznego, urządzanego w jednym z bloków. Było to wówczas w liczbie blisko 200-osob, biało-granatowych, wychodzących i potokowych strażnicy.

Pewnego dnia ujrzałem Ormickiego w ścisłej grupie na pierzchu. Wiedziałem, że to znaczy, ponieważ się to wyrokowi śmierci, zabrał się do sąsiedzi na śmierć, na śmierć morderczą w najbarzości konieczności tego słowa znaczenia. Do obozu weszły ci, którzy uwalniali w obozach koncentracyjnych, ginęli z głodu, wyczerpania, bicia, w agoniach czy wreszcie w komorach gazowych - to jednak żył i ginął z reguły śmiercią wyrokiem, specjalnie.

Ormickiego przetransportowano do karniej kompanii żydowskiej. Jeśli obóz przesłony, jeden z najczystszych i najbarzości potoczny w dziejach tej wojny, był tam w noble wielką karną kompanią - to można sobie wyobrazić, czym była karną kompania żydowska, wydziałowa a cała.

Nie będąc na tym miejscu opisywał tych wszystkich okropności, tego piekła w piekło, przez jakie ginęli w Gusen przechodzili, a z nim zakończył Instytut Geograficzny. Położenie Ormickiego było o tyle lepsze, że pomógł mu wielu więźniów Polaków a ze ich staraniem zapewniono mu miejsce byli dla niego dość włącznie.

Przedstawiając jednak dla żydów czarne dni. A raczej krwawe. Władze SS postanowiły z tydzień "Ghetto-Festung", Lagerführer, Oberstarführer Karl von 2. Jhałewski, pisał się z wściekłości, że "verfluchtete Juden" jeszcze powrócą nogami, jeszcze ich paru śmierci po obozie. Wszakże karny blokowych i posiadział, że w ciągu paru dni nie chce widzieć na swej karny żydów. Było to, o ile się nie mylił, latem 1941 r.

Blokowi aszwalili się do Gieła w tamtejszym trykowie. Niechciani żydów jacy jeszcze w obozie byli, wzięli po kolei do uwalniali. Bili na kąd.

Kilka blokowych i kapo kłotalo na przemian albo równocześnie ofiarę, jednocześnie z otworów szczytu w oficjalnie trykał na okno od strony wody. Krew, złączona z wodą, opływała gładko po podłożu betonowej posiadki.

Jednym z ostatnich, będącym już nie ostatnim, był Ormicki.

Nastaję, gdy warty obce kłotaly jeszcze upiorną, stanofera, minionego wieczora, powtarzano sobie z ust do ust ostatnie słowa ussonnego:

"Wiem, poco się wozają do uwalniali. Idę jednak ze opieką. Idę w tym stronę boki przedwiedzenia, że nie ginę na karnie, że to wszystko dla Polaków".

Ważną wiadomością lub przedstawieniem któregoś z nich, ale napewno taki był duch, taki był sens ostatniej k ..... pogadanki, jakie dr. prof. Wiktor Ormicki wygłosił w Gusen.

Ryc. 6.17. Włodzimierz Wnuk. Relacja dotycząca śmierci Viktora Ormickiego, sporządzona przed 29 maja 1945. Arch. UJ, sygn. KHUW-19.

20. 10. 1946
 Poświadczenie w sprawie
 d. P. Doc. Wm. Ormickiego.

Warszawa dnia 22.I.1946,r.

Do

Prezydium KRAJOWEJ RADY NARODOWEJ

w Warszawie.

Doc. Dr Wiktor Ormicki należał do najwybitniejszych pracowników naukowych młodszego pokolenia geografów polskich.

Zachęcały przygotowanie naukowe w bardzo trudnych warunkach osobistych, dał mi szybko poznać w szeregu prac jako wybitną indywidualność naukową. Jako docent i adiunkt Instytutu Geograficznego służył niezmiernie wiele pracy w rozwoju i działalności tego Instytutu, zwłaszcza w chwilach w których cały stan kierownictwa jego kierownika składał znaczną część prac kierowniczych na jego barki. Był bardzo ofiarnym pracownikiem oświatowym i społecznym występując nawet z narzeceniami, swej osoby jak w 1927 r. na Śląsku Opolskim. W roku 1939 został wraz z innymi profesorów, docentów i asystentów U.J. uwięziony przez Niemców i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, w Dachau a następnie w Buchenwald, gdzie został zamordowany we wrześniu 1941 r.

W czasie pobytu w obozie wedle zgodnego świadectwa kolegów okazał niezłomny charakter i odwagę, mimo świadomości gotowanej mu śmierci, pracował czynnie nad podtrzymaniem i zorganizowaniem kolegów, w szczególności typ jakrawe prace naukowe na zaliczenie go w poczet zasłużonych dla Polski. Śmierć zamknęła mu drogę do katedry, która napewno go oczekiwała a rodzina jego / żona i dwóch synów / szłaś na nader ciężką walkę o byt w czasach okupacji oraz trudnych czasach powojennych.

Dzielen Wydziału Humanistycznego U.J.

/s/ Prof. Dr Jan Dąbrowski.

Ryc. 6.18. Pismo dziekana Wydziału Humanistycznego UJ prof. Jana Dąbrowskiego do Prezydium Krajowej Rady Narodowej w Warszawie poświadczające heroiczną postawę W. Ormickiego, 22.01.1946. Arch UJ, sygn. S II 619.

Ryc. 6.18a. Sachsenhausen. Tablica ku czci profesorów krakowskich, wmurowana w listopadzie 1980 r.
fot. Z.Sulima.

Ryc. 6.19. Tablica pamiątkowa poświęcona pamięci Jerzego Smoleńskiego i Wiktora Ormickiego, wmurowana w hallu budynku przy ul. Grodzkiej 64. Replika tablicy znajduje się w budynku Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej na Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ. Fot. J. Sokołowski.

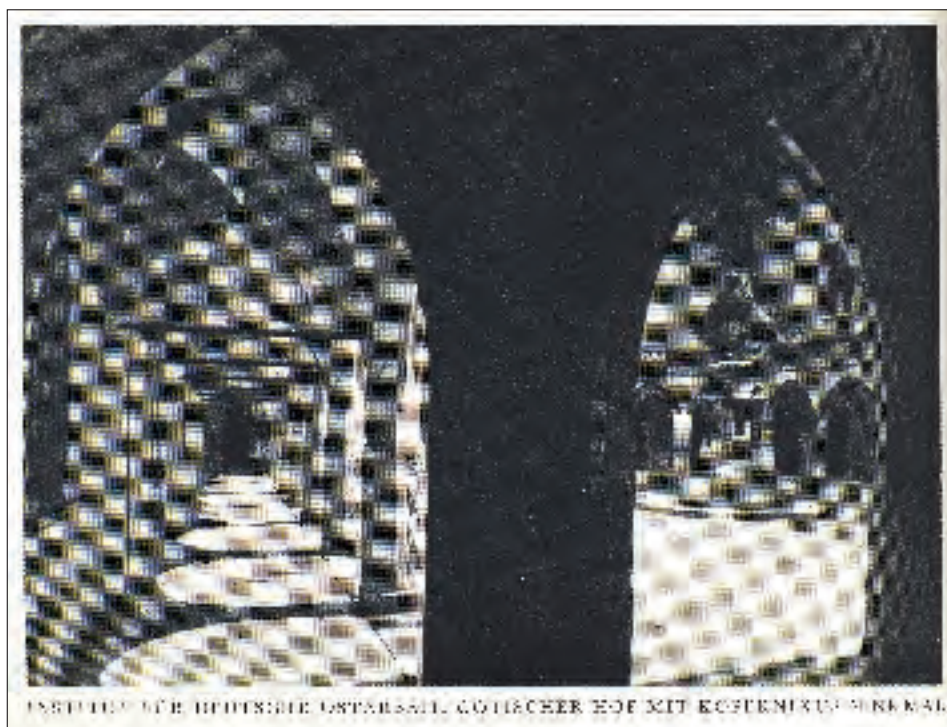
Ryc. 6.20. Collegium Novum jako siedziba urzędu niemieckiego (z charakterystyczną „gapą”), około 1941 r., Muz. Hist. M. Krakowa, sygn. 4757/N/2.

Ryc. 6.21. Gubernator Hans Frank przemawia do słuchaczy Akademii Administracji GG, aula Collegium Novum, październik 1943. NAC, sygn. 2-2837.

Ryc. 6.22. Nowy gmach Biblioteki Jagiellońskiej, przemianowanej przez Niemców na Staatsbibliothek (Bibliotekę Państwową), 1941. NAC, sygn. 2-9627.

Ryc. 6.23. Collegium Maius jako siedziba Deutsche Ostarbeit. Źródło: „General Gouvernement”, 1942.

Ryc. 6.24. Koncert orkiestry Filharmonii GG na dziedzińcu Collegium Maius, wrzesień 1944. NAC, sygn. 2-11064

Ryc. 6.25. Fragment ul. Grodzkiej (Burgstrasse), ok. 1942 r. NAC, sygn. 2-8328b.

Tajne nauczanie.

A. 002

SPRAWOZDANIE
Z DZIAŁALNOŚCI SPÓRZĄDZIELNI
ZA OKRES DNIEWNY: IX, 1943 - IX, 1944.

Protokół z obrad - tajne nauczanie na H.)

*Tętu to sprawozdanie starożne mi przy końcu 1944 r.
przez prof. W. Szafera.*

W. Szafer

Ryc. 6.26. Strona tytułowa sprawozdania z tajnego nauczania na Uniwersytecie, sporządzonego pod koniec 1944 r. Widoczna własnoręczna adnotacja konspiracyjnego rektora prof. W. Szafera. Arch. UJ, sygn. KHUW-5.

"Kocharsen", nazwa firmy "Est-witak"

Jedyną tą firmą, która małego w chwili powstania w listopadzie 1948 r. 18 osłonił i najstarsze w sierpniu 46 r. liczyła tylko 5 osób. 3 tego 3 kobiety. W międzyczasie, od XII.45 do VIII.46 odpadło przeszło 15 ludzi. Wiek pozostałych osób (są to między 20-25 lat. Poprawili się, broniąc siebie i technologicznie i najstarsze przypada 2 piana).

"Amundsen", nazwa firmy "Gec"

W sierpniu było około 15 osłoniętych. Śluzowe dane będą głównie wyhasane przy zastawieniu ogólnym. Firmy tej nie byłoby brać pod uwagę.

Bestawienie ogólne.

Nazwa firmy i nazwa	data powst.	liczba osob.	wiek śred.	20 lat	15-20 lat	10-15 lat	(naj. podk.) liczba osob. Tech.
1. "Farika" "Pr"	16.X.1948.	175	145	32	20		20 (10,10)
2. Polaru "Pol"	Maj 1948	37	10	27	0		22 (18,8)
3. Aladin "Al"	Listopad 48	35	18	22	8		4 (3,1)
4. Foto-Reker "Ret"	Listopad 1948	14	11	8	2		4 (2,8)
5. Staron "Star"	Listopad 1948	61	25	25	10		25 (7,15)
6. Probo "Proy-2e-ost"	Grzesień 1948	30	18	12	6		12
7. Jednost "Jed"	20.IX.1948	40	15	25	4		14 (3,5)
8. Dajwid "Daj"	Październik 1948	45	8	42	0		11 (1,15)
9. Kobiara "Est-witak"	Listopad 1948	5	8	3	1		3 (1,2)
10. Amundsen --"Gec"	-	15	9	8	2		-
		405	247	215	52		104,70

Ryc. 6.27. Fragment sprawozdania z tajnego nauczania z wykazem kierunków i liczbą studentów. Firma „Amundsen” oznaczała geografę. Arch. UJ, sygn. KHUW-5.

ZIEMIE POWRACAJĄCE

OBRAZ GEOGRAFICZNO-GOSPODARCZY

3.

ŚLĄSK

Warszawa

1943 r.

Ryc. 6.31. A. Wrzosek. Strona tytułowa pracy *Śląsk*, która ukazała się anonimowo w 1943 r., opublikowana przez Tajne Zakłady Wydawnicze AK w Warszawie. Arch. IGiGP UJ.

Rozdział 7

Trudne lata powojenne (1945–1952). Próba podziału geografii

W dniu 18 stycznia 1945 r. wojska sowieckie po zręcznym manewrze marszałka Iwana Koniewa zajęły Kraków. W pierwszym momencie mieszkańcy cieszyli się przede wszystkim z faktu, że w mieście nie ma już Niemców, którzy przez blisko pięć długich lat kojarzyli się z nieustającym terrorem i stale grożącą śmiercią. W tych dniach euforia krakowian nie pozwalała dostrzec niebezpieczeństw, jakie dla polskiego narodu przyniosło wkroczenie wojsk radzieckich. Te zagrożenia zaczęto spostrzegać stopniowo, gdy coraz więcej osób w tajemniczy sposób zniknęło, a inteligencję zaczęto poddawać licznym szykanom.

Ale ta społeczna świadomość początku kolejnego okresu zniewolenia nadeszła dopiero po pewnym czasie. Przez pierwszy okres uczelnie działały normalnie, oczywiście w ramach istniejącej bazy lokalowej i możliwości aparaturowych.

Władze i administracja uczelni urzędowały początkowo w nowym gmachu Biblioteki Jagiellońskiej. W tym czasie w Collegium Novum prowadzono niezbędne prace remontowe. Aby jednak nie odkładać rozpoczęcia zajęć, w dniu 1 lutego rektor wydał zarządzenie, aby nauczanie kontynuować w zespołach stanowiących przedłużenie tajnych kompletów. Stopniowo jednak wszystko zaczęło wracać do normalności¹. Pierwsza inauguracja powojenna odbyła się 19 marca 1945 roku. Miała miejsce w auli Collegium Novum, a rektor zasiadał na swoim tradycyjnym „tronie”, który z narażeniem życia przechował podczas wojny jeden z krakowskich stolarzy². Spośród wpisujących się na studia największą grupę stanowiła młodzież, która uzyskała maturę w konspiracyjnym szkolnictwie średnim. Zaświadczenia wydane przez podziemne komisje były honorowane, a następnie legalizowane przez specjalnie powołane w tym celu gremium pedagogów³.

Zgodnie z wielowiekową tradycją, Uniwersytet publicznie głosił swoją autonomię i niezależność, broniąc przede wszystkim wolności nauki. Taka postawa zaczęła budzić zdecydowany sprzeciw władzy. Do uczelni wszystkimi szczelinami wlewała się brudna polityka. Zaczęto szykanować znanych profesorów, najczęściej oskarżając ich o kolaborację

---

¹ S. Gawęda, 1986, *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*. Wyd. 2., popr. i poszerz., Kraków, s. 274–275.

² A. Chwalba, 2004, *Kraków w latach 1945–1989*, Kraków, s. 279.

³ S. Gawęda, *Uniwersytet Jagielloński...*, dz. cyt., s. 275.

z Niemcami lub o współpracę z „reakcyjnym” podziemiem. Gdy okazywało się, że oskarżenia takie są bezpodstawne, podjęto akcję inwigilowania naukowców i studentów. Jedną z osób poddawanych takiej akcji był Eugeniusz Romer, który wydawał się władzom podejrzany z dwóch powodów: ze swojego lwowskiego „pochodzenia” i głoszonych tam poglądów oraz z aktywnego uczestnictwa w pracach „Tygodnika Powszechnego”⁴. W nocy 3 marca władze bezpieczeństwa nieoczekiwanie aresztowały Stanisława Leszczyckiego, rzekomo za nielegalne posiadanie broni oraz kontakty z Armią Krajową (ryc. 7.1). W więzieniu spędził ponad dwa tygodnie, dzieląc celę m. in. z Henrykiem Mianowskim. Przed wojną był on dyrektorem Krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej i wraz z Leszczyckim inicjowali badania naukowe z zakresu turystyki⁵. Dzięki interwencji władz uczelni⁶, a zapewne również Polskiej Partii Socjalistycznej, której Leszczycki był członkiem, aresztowanie nie miało dalszych reperkusji i po zwolnieniu z aresztu wrócił on do normalnej pracy. Częstość szykanom był poddawany znany historyk literatury Stanisław Pigoń, którego komuniści nazwali „matadorem rodzimego faszyzmu”. Do historii przeszła odpowiedź Pigionia na ten epitet: „Nie ma wolności nauki bez wolności uczonego, a wolność uczonego polega również na wolności od szczucia”⁷.

Gęstniejąca atmosfera prześladowań politycznych musiała doprowadzić do protestów. Przejawem takiej akcji były przede wszystkim uroczystości krakowskie w dniu 3 maja 1946 r. (ryc. 7.2–7.3). Wbrew zakazowi tysiące mieszkańców zgromadziły się na Rynku Głównym wokół kościoła Mariackiego. Po mszy św. uformował się pochód na Wawel, w którym uczestniczyli głównie studenci oraz młodzież gimnazjalna i harcerze. Manifestację tę rozproszono przy użyciu broni. Po rozbiciu głównego pochodu, w różnych punktach miasta pojawiły się mniejsze grupy osób protestujących. W sumie w wydarzeniach tych wzięło udział do 10 tys. uczestników. Aresztowano około 2 tys. osób, z których blisko 75% stanowili studenci. Na szczęście nikt nie zginął.

Zdaniem historyka Andrzeja Chwalby 3 maja 1946 r. „okazał się wielkim dniem protestu przeciwko sowietyzacji miasta i Polski, przeciwko nowej władzy, największym z dotychczasowych, i największym między rokiem 1945 a 1956”⁸.

Wydarzenia majowe znacznie przyspieszyły decyzję władz o ograniczeniu niezawisłości uczelni, organizacji studenckich i nauki. W gremiach kierowniczych Polskiej Partii Robotniczej rozpatrywano nawet koncepcję szybkiej organizacji – na wzór hitlerowski czy sowiecki – obozów pracy dla „krdnącej młodzieży”⁹. Manifestacje w Krakowie stanowiły też podstawę do nasilenia ataku na polską inteligencję.

Dekret z dnia 28 października 1947 r. bardzo poważnie ograniczył autonomię wyższych uczelni. Rektora i prorektorów powoływał prezydent, minister nadawał uczelni

---

⁴ Zob. m. in. J. Draus, 2007, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków, s. 191.

⁵ S. Leszczycki, 1991, *Życie na przełomie 1907–1990*, Warszawa, s. 21.

⁶ Zob. m. in. pismo nie podpisane z dnia 3 marca 1945 skierowane do wojewody krakowskiego. Ponieważ znajduje się ono w aktach senatu, należy przypuszczać, że jego autorem był rektor UJ. Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁷ A. K. Banach, 1987, *Zawsze z narodem. Kartki do powojennych dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Historyczne”, zesz. 81, s. 165.

⁸ A. Chwalba, *Kraków w latach 1945–1989, ...dz. cyt.*, s. 169.

⁹ *Tamże*, s. 170.

statut, mógł też zawiesić lub unieważnić wszystkie decyzje uczelnianych senatów. Partyni bonzowie określali Uniwersytet Jagielloński jako „siedlisko zacofania naukowego”¹⁰. W 1948 r. rozpoczął się najgorszy okres w powojennych dziejach Uniwersytetu. Z uczelni komuniści usunęli „niewygodnych” profesorów, m. in. światowej sławy filozofa Romana Ingardena (prowadził zajęcia również dla studentów geografii), ekonomistę Adama Krzyżanowskiego oraz historyka Władysława Konopczyńskiego. Partia zaczęła kontrolować wszystkie dziedziny życia Uniwersytetu. Zlikwidowano resztki autonomii. Wspomniany wyżej dekret zastąpiła nowa ustawa o szkolnictwie wyższym, wydana 15 grudnia 1951 r. Odtąd rektora powoływał na czas nieograniczony minister. Na wniosek rektora minister powoływał też dziekanów. Senaty zostały w zasadzie ubezwłasnowolnione. Ustawa stworzyła też możliwość mianowania na stanowisko docenta lub profesora osób bez stopnia doktora. Miało to ostatecznie utorować dopływ na uczelnie osób skierowanych przez partię. Umożliwiło to przejście przez PZPR kierowania uczelniami, które miały przekształcić się w stalinowskie zakłady produkcyjne, kształcące kadry dla komunistycznej gospodarki i administracji. Zmierzano do tego, aby uczelnie były jedynie szkołami zawodowo-produkcyjnymi, zajmującymi się „planową produkcją studentów”¹¹. Ustawa umożliwiała też cofnięcie lub zawieszenie prawa nauczania tym profesorom i wykładowcom, którzy nie spełniali kryteriów ideologicznych¹². Spośród geografów los taki dotknął okresowo Jana Flisa, który nigdy nie ukrywał swego patriotyzmu oraz udziału w armii generała Władysława Andersa.

Represje objęły również młodzież, zarówno studentów, jak też kandydatów na studia. W przypadku tych ostatnich zdecydowany priorytet mieli młodzi z partyjnych środowisk robotniczych i chłopskich. Część przyjmowanych na studia stanowili młodzi po tzw. Uniwersyteckich Studiach Przygotowawczych. Była to młodzież z „odpowiednich” środowisk społeczno-politycznych, bez wykształcenia średniego, jedynie po dwuletnich kursach przygotowawczych. O skierowaniu na takie kursy decydowały komórki partyjne i komunistyczne organizacje młodzieżowe. Byli oni przyjmowani bez żadnej kwalifikacji, przyznawano im miejsca w domach akademickich, z których usuwano dzieci inteligentkie. Jednak efekt końcowy takiego trybu studiów uniwersyteckich był żałosny. Współautor książki, Antoni Jackowski, pamięta jak wielkie trudności osoby takie miały z ukończeniem pierwszych dwóch lat studiów, nie mówiąc już o zrobieniu magisterium. W przypadku geografii wykładowcy nie stosowali wobec tych studentów żadnej taryfy ulgowej.

Młodzież akademicką poddawano nieustającej indoktrynacji. W tym celu w 1950 r. wprowadzono obowiązkowe szkolenie wojskowe, zarządzono też obowiązkową naukę języka rosyjskiego. Utworzono obszerny blok zajęć z tzw. przedmiotów ideologicznych (marksizm-leninizm), który w przypadku geografii mieli studenci pierwszych dwóch lat.

Uniwersytet nigdy nie pozostawał bierny wobec prób upolitycznienia życia uczelni i prowadzonych badań naukowych. Po nagonce, jaka miała miejsce po wypadkach 3 maja 1946 r. i związanej z tym szerokiej kampanii prasowej szkalującej Uniwersytet, senat uczelni na posiedzeniu w dniu 22 stycznia 1947 r. podjął decyzję, aby przedstawić opinii publicznej rzeczywistą działalność społeczności akademickiej. W lutym 1947 r. ukazała się publikacja *Uniwersytet Jagielloński w służbie społecznej*, ukazująca prawdziwy obraz naszej uczelni w tamtych trudnych latach. We wstępie autorzy pisali m. in.:

---

¹⁰ *Tamże*, s. 282.

¹¹ *Tamże*, s. 283.

¹² *Tamże*, s. 284.

„Oddajemy w ręce publiczności niniejszą broszurę, zredagowaną na prędcie [...], na podstawie materiałów dostarczonych przez poszczególne Dziekanaty. Składamy w niej świadectwo prawdzie i tylko prawdzie. Przekazujemy ją poważnej opinii publicznej, ludziom, na których spoczywa odpowiedzialność za drogi rozwojowe polskiej kultury duchowej. Na tej podstawie zdołają sobie wyrobić sąd bezstronny i słuszny.

Z miłości prawdy, z poczucia słuszności i z dobrej woli powstała, publikacja ta pragnie też znaleźć należyty oddźwięk w czytelniku dobrej woli”¹³.

Należy wątpić, czy wśród ówczesnych propagandystów znaleźli się „czytelnicy dobrej woli”, którzy na podstawie tej publikacji spojrzeli obiektywnym wzrokiem na Uniwersytet. Należy raczej przypuszczać, że druk ten został przez władze całkowicie zbojkotowany.

Piszemy o tym wszystkim, aby uświadomić dzisiejszemu Czytelnikowi, w jakich warunkach przyszło działać Uniwersytetowi w pierwszych latach powojennych. Mimo bardzo niekorzystnej sytuacji politycznej, różnego rodzaju nagonek i szykan, pracownicy i studenci z pełnym entuzjazmem przystąpili do tworzenia nowych pól badawczych oraz kształcenia. Mimo wielu nacisków zdecydowana większość społeczności uniwersyteckiej nie poddała się procesowi indoktrynacji, pozostając wierna Prawdzie przez duże P. W bardzo trudnych warunkach lokalowych, przy ograniczonym dostępie do najnowszej literatury naukowej i przestarzałej aparaturze, bardzo prędko nasi badacze zyskiwali czołowe lokaty w nauce światowej. Osiągnięcia naukowców uniwersyteckich świadczyły o wysokim poczuciu etyki, o morale, które kształtowane było przez polską tradycję i polski patriotyzm, a nie przez doraźną fascynację nową ideologią, głoszoną przez osoby o słabym kręgosłupie moralnym. O wyjątkowości Uniwersytetu w tamtym okresie może świadczyć fakt, że tylko bardzo nikły odsetek badaczy i studentów podpisał deklarację wstąpienia do partii, a jeszcze niższy był na usługach aparatu bezpieczeństwa. Podobnie, jak to miało w innych ciężkich dla Polski okresach, na Uniwersytecie zwyciężała zasada *Plus ratio quam vis* („bardziej rozum niż siła”). Taka postawa społeczności akademickiej sprawiła, że w prowadzonych badaniach i zajęciach dydaktycznych uczeni dążyli do uzyskania i głoszenia prawdy, nie zważając na możliwe konsekwencje dyscyplinarne czy służbowe. Dzięki wspaniałej postawie pracowników uczelnia nie zatraciła w opinii światowej swojego wizerunku, a jej przedstawiciele (w owym czasie bardzo nieliczni!) byli podejmowani w zagranicznych ośrodkach naukowych z pełnym szacunkiem i podziwem. Postawa profesorów gwarantowała wysoki poziom naukowy Uniwersytetu, a także postawiony na odpowiednim poziomie proces dydaktyczny. Podobnie jak w innych stuleciach, każdego roku mury Uniwersytetu opuszczały setki dobrze przygotowanych i wykształconych młodych inteligentów. W następnych okresach wielu spośród nich odegrało ważną rolę w polskiej nauce i kulturze.

Podobnie jak cały Uniwersytet, również Instytut Geograficzny bardzo prędko po zakończeniu wojny przystąpił do nowej organizacji zajęć dydaktycznych, a także renowacji swej dotychczasowej siedziby przy ul. Grodzkiej 64.

Budynek Instytutu znajdował się w żałosnym stanie, gdyż wszystkie przedwojenne urządzenia i instalacje zostały przez Niemców zrabowane lub zniszczone. Już 18 stycznia budynek został zabezpieczony przez S. Leszczyckiego, S. Milatową oraz woźnych Adama Figułę i Alojzego Szarugę. Jedynym rodzajem mebli, jaki zastali w całym gmachu pierwsi „odkrywcy” były głównie mocno sfatygowane biurka i krzesła. Wstrząsy wy-

---

¹³ Uniwersytet Jagielloński w służbie społecznej. Okres powojenny 1945–1946, 1947, Kraków, s. 3.

wołane wysadzeniem przez uciekających Niemców Mostu Dębnickiego spowodowały, że w większości okien brakowało szyb. Popękały też stropy i ściany. Tradycyjnie już duże kłopoty sprawiał dach, nie remontowany w latach wojny. Niemcy zniszczyli całą instalację elektryczną, wodociągową, a także centralnego ogrzewania. Doprowadzenie ich do normalnego użytkowania wymagało gruntownego remontu. Dodajmy też, że okupanci nie pozostawili nawet kilograma opału niezbędnego dla ogrzania budynku.

Remontu wymagały też pomieszczenia dydaktyczne. Niemcy „poszatkowali” salę wykładową oraz seminaryjną licznymi ściankami, tworząc w tych pomieszczeniach szereg niewielkich pokoi. Usuwanie tych przeróbek, a także malowanie sal trwało ponad dwa miesiące. Prace te wykonywano we własnym zakresie, przy pomocy woźnych, studentów oraz wolontariuszy, rekrutujących się głównie spośród młodszych pracowników. Odnowiono też pozostawione przez okupantów meble. W sprzęt biurowy, głównie maszyny do pisania, krzesła i biurka, Instytut „zaopatrzył się” w położonym w pobliżu hotelu przy ul. św. Gertrudy (obecnie Hotel „Royal”), gdzie Niemcy mieli swoje biura wojskowe.

Ponadto pracownicy prowadzili na terenie Krakowa poszukiwania przedwojennego wyposażenia Instytutu. W obiektach użytkowanych przez Ostinstitut S. Leszczycki odnalazł katedrę z sali wykładowej, fotel z gabinetu dyrekcji oraz część zbiorów instytutowych. Meble te przewoził dziecinnymi sankami z ul. Gołębiej na Grodzką już 19 stycznia 1945 r. najpierw z pomocą S. Milatowej, a później przy udziale studentów. W różnych miejscach Krakowa odnaleziono około 40% dawnych mebli. Natrafiono też na całe dawne wyposażenie Biura Planowania Regionalnego. Z piwnic klasztoru oo. Misjonarzy przy ul. Stradom oraz ze szkoły podstawowej przy ul. Syrokomli, a także z innych punktów miasta zwożono do Instytutu tym samym środkiem transportu stosy map. Zebrano łącznie około pół miliona egzemplarzy, zarówno z obszaru Europy, jak też z rejonów pozaeuropejskich¹⁴. Niemcy zrabowali też najcenniejsze zespoły kartograficzne. W marcu 1945 r. brakowało blisko 50% jednostek ze stanu przedwojennego. Później sytuacja ta uległa pewnej poprawie, głównie poprzez wzbogacenie zbiorów kartograficznych mapami niemieckimi. Było to zasługą S. Leszczyckiego. Jak wspominaliśmy powyżej, natrafił on na ślad składu map Wehrmachtu, który zabezpieczył i wraz ze studentami szczegółowo przeglądał. Dzięki temu do Instytutu trafiło kilka tysięcy jednostek, głównie przedruków z map polskich.

W roku 1946/1947 Leszczyckiemu udało się przeprowadzić gruntowny remont budynku. Jak pisze we wspomnieniach „Pieniądze na remont udało mi się dostać od premiera E[dwarda] Osóbki-Morawskiego. Odmalowałem Instytut z fantazją, pomieszczenia każdej katedry były w innym kolorze, a ściany sali wykładowej miały różne odcienie, z tym że najjaśniejszą była ściana za katedrą. Rok szkolny 1947 rozpoczęliśmy już w wyremontowanym Instytucie i dobrze wyposażonym w sprzęt, który zakupiłem za pieniądze od premiera Osóbki-Morawskiego”¹⁵.

Ze względu na prowadzone prace remontowe, inauguracyjne spotkanie wszystkich pracowników mogło się odbyć w Instytucie dopiero pod koniec marca 1945 r. Wtedy też zaczęto prowadzić zajęcia. Do pracy zgłosili się Z. Figlewicz, M. Klimaszewski, S. Leszczycki, J. Szaflarski, S. Milatowa, K. Bromek, W. Walczak, Andrzej Michalik oraz woźni: A. Figuła, Jan Dziuba, A. Szaruga. Szczególnie w pierwszym okresie w prowadzonych ba-

¹⁴ S. Leszczycki, *Życie na przelomie...*, dz. cyt., s. 20–21.

¹⁵ *Tamże*, s. 30.

daniach naukowych można odnaleźć silne wpływy przedwojennej „krakowskiej szkoły geograficznej”

Pierwszym kierownikiem Instytutu został mianowany J. Szaflarski, ale już pod koniec lutego jego funkcję przejął E. Romer. W grudniu 1945 r. kierownictwo Instytutu przekazano w ręce S. Leszczyckiego. Funkcję tę pełnił do listopada 1946 r., kiedy przeniósł się na stałe do Warszawy. Kolejnymi kierownikami byli J. Szaflarski, a przez krótki czas również W. Milata. W okresie marzec–lipiec 1945 r. w Instytucie pracowali: E. Romer, J. Szaflarski, S. Leszczycki, M. Klimaszewski, Z. Figlewiczówna, Stefania Mańkowska, S. Milatowa, A. Lorenski. Ponadto jako wolontariusze zajęcia prowadzili m. in.: Wojciech Walczak, Karol Bromek, I. Ormicka, Jan Janczyk, B. Modelska (ryc. 7.3a, b, c). Na pewien czas z Instytutem związali się przebywający czasowo w Krakowie S. Pietkiewicz, B. Olszewicz oraz B. Piątkiewicz¹⁶. Po wojnie do Krakowa przywędrował z niewoli niemieckiej z oflagu Woldenberg-Dobiegniewo Jerzy Kondracki, który odnalazł tutaj swoją rodzinę. Nawiązał wtedy kontakty z Uniwersytetem Jagiellońskim, w marcu w 1945 r. rozmawiał nawet z władzami uczelni, przepuszczalnie na temat swego ewentualnego zatrudnienia w Instytucie Geograficznym. Nie znamy przebiegu tego spotkania, ale dla Krakowa zakończyło się ono niepomyślnie, gdyż zaraz potem podjął decyzję o powrocie do swej rodzinnej Warszawy¹⁷.

Ponieważ obowiązywało zarządzenie senatu UJ o skróconym roku akademickim (marzec–lipiec), wszystkie wykłady miały charakter syntetyczny. Dawały one przegląd najważniejszych problemów związanych z poszczególnymi działami geografii. I tak E. Romer wykładał o istocie geografii, J. Szaflarski geomorfologię, Stanisław Pietkiewicz hydrografię i klimatologię. S. Leszczycki antropogeografię ogólną i regionalną. Ten ostatni prowadził ponadto wykład specjalny *Z geografii Ziemi Zachodnich*¹⁸. Podczas wykładów Romera p.t. *Geografia i geografowie* brakowało wolnych miejsc. Prowadzono też zajęcia z geografii matematycznej (Bronisław Piątkiewicz), historię geografii i kartografię (B. Olszewicz), seminaria (S. Leszczycki, M. Klimaszewski) i konwersatorium ogólnogeograficzne (E. Romer). W tym skróconym roku akademickim na wszystkich latach w zajęciach uczestniczyło około 50 osób.

Równoległe z rozpoczęciem działalności dydaktycznej podjęto zakrojoną na szeroką skalę akcję rewindykacyjną zasobów bibliotecznych i kartograficznych. Nie było to łatwe, jako że najcenniejsze pozycje zostały wywiezione przez Niemców i ukryte w Bawarii. Ponadto znaczna część księgozbioru została „rozparcelowana” przez okupanta między różne instytucje niemieckie, wreszcie fragment zbiorów został włączony do zbiorów Staatsbibliothek. Te książki najwcześniej powróciły do Instytutu, przekazane przez Bibliotekę Jagiellońską. Odszyskano też część woluminów, znajdujących się w różnych poniemieckich lokalach w Krakowie. W sumie do Instytutu powróciło jednak zaledwie około 30% przedwojennego księgozbioru. Ubytki uzupełniano apelując o pomoc do zaprzyjaźnionych ośrodków geograficznych za granicą, część zbiorów otrzymano też z darów osób prywatnych i różnych instytucji.

---

¹⁶ Okres marzec–lipiec 1945 r. opracowano na podstawie: J. Szaflarski, 1939–1945, *Instytut Geograficzny U. J. i Studium Geografii w Krakowie w pierwszym okresie powojennym (marzec–wrzesień 1945)*. – „Przegl. Geograf.”, T. 19, s. 129–131.

¹⁷ A. Richling, 2008, *Jerzy Kondracki 1908–1998* [w:] A. Lisowski (red.), *90 lat geografii w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa, s. 104.

¹⁸ S. Leszczycki, 1991, *Moje kontakty z profesorem Eugeniuszem Romerem*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria II, zes. 4, s. 114.

Najgorzej sytuacja wyglądała w zakresie aparatury naukowej. Wszystkie urządzenia przedwojenne zostały zrabowane. Ocalał jedynie planimetr oraz zepsuty epidiaskop.

W tym samym czasie (15 lutego) Rada Wydziału Filozoficznego podjęła prace związane z rozdzieleniem na dwie jednostki: Wydział Humanistyczny oraz Wydział Matematyczno-Przyrodniczy (ryc. 7.4). Z poprzednich rozdziałów pamiętamy, że dotychczas podejmowane próby w tym zakresie kończyły się dla wnioskodawców niepowodzeniem. Obecnie grupa separatystów osiągnęła upragniony sukces. Propozycję W. Szafera w tej sprawie Rada Wydziału poparła niemal jednomyślnie (wstrzymały się tylko trzy osoby)¹⁹. Formalnym uzasadnieniem wniosku było istnienie podobnej struktury, zresztą już od okresu międzywojennego, na innych polskich uniwersytetach²⁰. Uchwała Rady Wydziału o rozdziale została zatwierdzona rozporządzeniem Ministerstwa Oświaty z dnia 18 lutego 1946 r.

Szczegóły podziału Rada Wydziału uchwaliła w dniu 13 kwietnia (ryc. 7.5–7.6). Sprawa ciągle wzbudzała dyskusje, o czym może świadczyć wynik głosowania. Za wnioskiem o podziale głosowało 19 osób, przeciw było 8, a 4 osoby wstrzymały się od głosu²¹. Zadecydowano wówczas o rozdzieleniu również geografii. I tak na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym (istniejącym do roku akad. 1950/51) miał się znaleźć Zakład Geograficzny I (nazwany Gabinetem!), obejmujący geografję fizyczną, zaś na Wydziale Humanistycznym (czynnym do roku akad. 1950/51) Zakład Geografii II, związany z antropogeografią. Zbiory Instytutu Geograficznego miały być „pod zarządem kolegialnym właściwych profesorów i pod łączną opieką obu Wydziałów”²². „Rozdzieleni” zostali również studenci geografii, którzy musieli podjąć decyzję o zapisaniu się na jeden z dwóch wymienionych Wydziałów.

Jeszcze w styczniu 1945 r. Rada Wydziału Filozoficznego podjęła dyskusję nad koniecznością wszczęcia działań, zmierzających do reaktywacji katedr, zlikwidowanych w 1933 r. ustawą ministra Janusza Jędrzejewicza. Jak pamiętamy, wśród nich była także Katedra Geografii Fizycznej. Sprawa była dyskutowana na kilku posiedzeniach Rady, wreszcie w czerwcu dziekan Wydziału, na wniosek E. Romera²³, zwrócił się do Ministerstwa Oświaty z prośbą o zgodę na reaktywowanie drugiej katedry geograficznej (ryc. 7.7). Wnioskowana katedra miała być przydzielona do nowego Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego²⁴ (ryc. 7.8). Po otrzymaniu zgody Rada Wydziału postanowiła się zwrócić w dniu 20 lipca 1945 r. do prof. Augusta Zierhoffera, profesora lwowskiego, który po 1945 r. osiadł w Poznaniu, o wskazanie kandydatów na kierowników katedr geografii ogólnej i fizycznej.

Niespełna miesiąc później adresat przesłał na Uniwersytet swoją opinię (ryc. 7.9). Jest to bardzo interesujący, liczący siedem stron dokument. Zierhoffer dokonał swoistej oceny wszystkich funkcjonujących podówczas polskich profesorów i docentów geografii.

---

¹⁹ Protokół III zwyczajnego posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego U. Jagiell. odbytego dnia 15 lutego 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

²⁰ Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego Z. Zawirskiego do Ministerstwa Oświaty z dnia 16 kwietnia 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

²¹ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 13 kwietnia 1945 r. Arch. UJ, sygnat. WF II 50.

²² Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego Z. Zawirskiego do Ministerstwa Oświaty z dnia 16 kwietnia 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 59.

²³ Pismo (nie datowane) E. Romera do dziekana Wydziału Filozoficznego UJ w sprawie konieczności reaktywowania katedry geografii fizycznej. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

²⁴ Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego UJ Z. Zawirskiego do Ministerstwa Oświaty z dnia 21 czerwca 1945 r. w sprawie reaktywowania katedry geografii fizycznej. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Swoją opinię zaczyna od słów: „Instytut Geograficzny oraz Wydział Filozoficzny U.J. znalazły się w szczególnie szczęśliwej sytuacji, że kierownictwa Zakładu Geograficznego podjął się tymczasowo Prof. E. Romer. Pozostaje dla mnie poza wszelką dyskusją, że pozyskanie na trwałe przez Radę Wydziału Prof. Romera jako profesora geografii ogólnej będzie wyjściem wyjątkowo pomyślnym. Wówczas otwarta pozostanie jedynie kwestia obsadzenia Katedry Geografii Fizycznej.

W wypadku, gdyby prof. Romer nie zdecydował się na objęcie Zakładu Geografii Ogólnej, bądź też gdyby się zgodził objąć Katedrę *ad personam*, na ulgowych warunkach, z uwagi na wiek, wówczas przy obsadzeniu obu Katedr możnaby czerpać z następującego zasobu nauczycieli akademickich, którymi dysponuje geografia polska: M[ieczysław] Limanowski, Bogdan Zaborski, St[anisław] Srokowski, Jerzy Loth, Julian Czyżewski, Józef Wąsowicz, Rajmund Galon, Bolesław Olszewicz, Stanisław Pietkiewicz, S[tanisław] Leszczycki, J[ózef] Szaflarski, J[ózef] Czekalski²⁵. Jak sam napisał, nazwiska zostały ułożone „wedle kolejności otrzymania katedr wzgl. habilitacji” (ryc. 7.10).

Jeżeli chodzi o obsadzenie Katedry Geografii Ogólnej przedstawił dwóch kandydatów: J. Czyżewskiego oraz J. Wąsowicza. W takiej kolejności proponował rozpatrywać te kandydatury. Rezerwowymi byli w kolejności J. Czekalski i S. Leszczycki (ryc. 7.11). Natomiast jako kandydatów na kierownika Katedry Geografii Fizycznej wymienia w kolejności: J. Czyżewskiego, J. Wąsowicza i J. Czekalskiego. Grupę rezerwową mogli stanowić kolejno R. Galon, S. Pietkiewicz oraz J. Szaflarski²⁶ (ryc. 7.12).

Zierhoffer dość ostro oceniał zatem możliwości i walory kandydatów krakowskich do objęcia funkcji kierowników obu Katedr. Wynikało to z różnych przyczyn, częściowo zapewne obiektywnych. Nie możemy się jednak pozbyć podejrzenia, że na tę bardzo krytyczną ocenę krakowskich uczonych duży wpływ mogła mieć dawna niechęć ośrodka lwowskiego wobec Krakowa. Zawsze istniała rywalizacja między tymi przodującymi w Polsce Instytutami, a wyraźne tony krytyczne głoszone przez Romera nasiliły się w momencie, gdy jego Książnicy „Atlas” zaczęła zagrażać uruchomiona przez Sawickiego oficyna wydawnicza „Orbis”.

Oczekiwanie na odpowiedź Zierhoffera nie wstrzymało jednak prac związanych z rozdzieleniem Wydziału Filozoficznego. Można odnieść wrażenie, że w pewnym momencie sprawy z tym związane biegły tak szybko, że zamówiona opinia nie miała już żadnego wpływu na obsadę stanowisk kierowników katedr. W dniu 31 lipca Rada Wydziału Filozoficznego uchwaliła powołanie na kierownika Katedry Geografii Ogólnej S. Leszczyckiego, zaś Katedry Geografii Fizycznej J. Szaflarskiego. Równocześnie uchwalono podziękowania dla E. Romera za dotychczasowe kierowanie geografiami²⁷ (ryc. 7.13).

Na tym samym posiedzeniu podjęto też następującą uchwałę:

„Rada Wydziału postanowiła katedrę geografii ogólnej, opróżnioną przez śmierć śp. prof. Smoleńskiego, przy zamierzonym podziale Wydziału Filozoficznego, pozostawić przy Wydziale Humanistycznym, uchwalając obecnie wniosek o jednoczesnym przemia-

---

²⁵ A. Zierhoffer. *Opinia w sprawie możliwych kandydatów na Katedry geografii ogólnej i fizycznej na Wydz. Filoz. U. J.* Pismo do dziekana Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 13 sierpnia 1945. Arch. UJ, sygnat. WF II 180.

²⁶ *Tamże*.

²⁷ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 31 lipca 1945. Arch. UJ, sygnat. WF II 50.

nowaniu jej na katedrę antropogeografii. Jak wynika [...] z charakterystyki dr Leszczyckiego Stanisława, głównym celem jego zainteresowań i prac jest antropogeografia i zagadnienia osadnictwa i z tej przyczyny Rada Wydziału uchwała przedstawić go na wyżej wspomnianą katedrę²⁸ (ryc. 7.14).

Bardziej szczegółowe rozwinięcie tej uchwały odnajdujemy w zachowanym brulionie pisma z 1 sierpnia 1945 r., jakie dziekan Wydziału skierował do Ministerstwa Oświaty. Dotyczy ono obsadzenia Katedry Geografii Ogólnej (ryc. 7.15). Na ostateczny kształt tego dokumentu zapewne duży wpływ miał sam Leszczycki, który bardzo dążył do powołania katedry antropogeografii. Dziekan przedstawia Ministerstwu sylwetkę Leszczyckiego jako kandydata *unico loco*²⁹ na stanowisko kierownika, którego wybór zaakceptowała Rada Wydziału. W pewnym miejscu dziekan pisze: „Za taką decyzją przemawiała też ta okoliczność, że od jedyne go profesora geografii poza referentem Wydziału Fil. UJ [t.j. Romerem], od profesora Zierhoffera, do którego się zwrócił dziekanat W. F. o opinię, wiadomość nie nadeszła³⁰. Dodajmy – odpowiedź „nie nadeszła”, bo na nią nie czekano. Trudno było wymagać od Zierhoffera, aby tak skomplikowaną i delikatną sprawę, jaką było zaopiniowanie kandydatów na kierowników katedr, załatwił w ciągu kilku dni. We wrześniu sprawę tę wyciągnął na światło dzienne Romer, który zakwestionował wybranych nominatów na katedry geograficzne, jako że Rada Wydziału nie miała możliwości zapoznania się z opinią Zierhoffera³¹. Utworzenie Zakładu Antropogeografii zatwierdził Minister Oświaty zarządzeniem z dnia 20 listopada 1945 r.

Ale wróćmy do samego pisma dziekana. W momencie, kiedy odbywała się omawiana Rada Wydziału, Leszczycki był już po kolokwium habilitacyjnym (będzie o tym mowa poniżej). W związku z tym dziekan zwrócił się do Ministerstwa z prośbą o „mianowanie Dra Stanisława Leszczyckiego profesorem nadzwyczajnym antropogeografii na Wydziale Filozoficznym, a w razie rozdziału na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego³². Z lektury całego dokumentu można odnieść wrażenie, że Leszczycki wiązał swoją przyszłość bardziej z Wydziałem Humanistycznym niż Matematyczno-Przyrodniczym. Zastanawiać może fakt, że w swoich wspomnieniach opisując te lata Leszczycki, ani razu nie wspomina o tym, że jego zakład znajdował się na innym wydziale niż „siostrzana” katedra geograficzna J. Szaflarskiego. Obie jednostki przez pewien czas łączył jedynie ... wspólny budynek.

Gdy wydawało się, że sprawa lokalizacji na odrębnych wydziałach katedr geograficznych i nominacji ich kierowników została zakończona, nieoczekiwanie powrócił do niej Eugeniusz Romer. W wystąpieniach do Rady Wydziału i ministerstwa kwestionował on przede wszystkim obsadę obu katedr. Rzecz może nie budziłaby zdziwienia, gdyby nie fakt, że decyzję o tych nominacjach Rada Wydziału podjęła na wniosek ... właśnie Romera. Jego protest został potraktowany z pełną powagą, jak przystało na Uniwersytet

²⁸ Fragment z protokołu z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego w dniu 31 lipca 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

²⁹ Dosł. „jedyne go na miejscu”.

³⁰ Brulion pisma dziekana Wydziału Filozoficznego do Ministerstwa Oświaty z dnia 1 sierpnia 1945 w sprawie obsadzenia katedry geografii ogólnej. Arch. UJ, sygnat. WF II 180.

³¹ Pismo E. Romera do Ministra Oświaty z dnia 1 października 1945. Arch. UJ, sygnat. WMP 65.

³² Brulion pisma dziekana Wydziału Filozoficznego do Ministerstwa Oświaty z dnia 1 sierpnia 1945 w sprawie obsadzenia katedry geografii ogólnej. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

i jego stosunek wobec sędziwego i zasłużonego profesora, ale jednocześnie sprzeciw ten potraktowano trochę z przymrużeniem oka. Sądząc z listu do dziekana Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego z połowy września 1945 r. najbardziej Romera zabolął fakt, że utworzenie dwóch katedr geografii zlokalizowanych na dwóch wydziałach automatycznie pozbawiało go kierownictwa Instytutu (ryc. 7.16–7.17). Taką informację pisemną miał otrzymać 14 września. Nie przyjął jej jednak do wiadomości, a dziekana prosił o wycofanie tego zarządzenia³³. W odpowiedzi dziekan w sposób niezwykle taktowny objaśnił stan faktyczny (czyli ulokowanie geografii na dwóch wydziałach), równocześnie prosząc Romera o dalszą opiekę naukową nad całością prac Instytutu³⁴ (ryc. 7.18). Widocznie odpowiedź nie była satysfakcjonująca, skoro Romer wystąpił z odrębnym pismem do Ministra Oświaty (ryc. 7.19). Tłumaczy się tam z motywów, jakie nim kierowały przy zgłaszaniu wniosków personalnych na kierowników katedr geograficznych. Według autora listu „uchwała WF.UJ. [Wydziału Filozoficznego UJ] nie mogła rokować geografii szczególnego rozwoju w Polsce”³⁵. Powołując się na okoliczność, że decyzja Rady została podjęta w zasadzie niezgodnie z obowiązującą procedurą (nie uwzględniono bowiem przysłanej dwa tygodnie po posiedzeniu Rady opinii Zierhoffera), Romer prosi ministra o ponowne rozpatrzenie sprawy. Jego zdaniem dokument przygotowany przez A. Zierhoffera stawia w ogóle pod znakiem zapytania możliwość kandydowania na stanowiska kierowników wybranych osób. List swój kończy pompatycznym zdaniem: „Pragnąłbym gorąco, by Pan Minister w rozważeniu pierwszorzędnej doniosłości przedstawionej sprawy dla rozwoju geografii w Polsce raczył zarządzić, co uważać będzie w tej sprawie za konieczne ... nie oszczędzając winnego, ratować naukę”³⁶.

Dodajmy, że podejrzenia Romera odnośnie przyszłości swego zatrudnienia sprawdziły się. Rzeczywiście w roku 1946/1947 nie przedłużono z nim etatu, a wykłady odbywał jako profesor honorowy. Rozgoryczony takim stanowiskiem Uniwersytetu pisał do przebywającego w Stanach Zjednoczonych Henryka Arctowskiego: „Na Uniwersytecie nie było już dla mnie miejsca. [...] Wykładam (3 godz. tygodniowo) tylko z racji tej, że mnie co roku powołują do Rady Wydziału. [...] Zawzięci między ludźmi są obrzydliwe. To wszystko znoszę tylko [...] dzięki łasce Bożej, której opiece się oddaję i której potęgę nie tylko uznaję, ale uwielbiam”³⁷.

W zbiorach archiwalnych UJ brak jest odpowiedzi na to wystąpienie Romera, należy jednak przypuszczać, że jej po prostu nie było. Czasy były skomplikowane, pozycja polityczna Leszczyckiego bardzo silna, toteż żaden minister nie podjąłby decyzji o unieważnieniu uchwały Rady Wydziału. Może tylko dziwić, dlaczego przynajmniej *pro forma* nie poczekano na opinię Zierhoffera. Wymagało to przesunięcia terminu posiedzenia jedynie o około dwa tygodnie. Aby wynagrodzić Romerowi „złe dni” i złagodzić wyrzuty sumienia, w dniu 25 marca 1948 r. został on mianowany przez Prezydenta RP

---

³³ Pismo E. Romera do dziekana Wydziału Humanistycznego z dnia 18 września 1945. Arch. UJ, sygn. WMP 65.

³⁴ Pismo dziekana Wydziału Humanistycznego Jana Dąbrowskiego do E. Romera z dnia 25 września 1945. Arch. UJ, sygn. WMP 65.

³⁵ Pismo E. Romera do Ministra Oświaty z dnia 1 października 1945. Arch. UJ, sygn. WMP 65.

³⁶ *Tamże*.

³⁷ Cyt. za: Marian Mroczo, 2008, *Eugeniusz Romer (1871–1954). Biografia polityczna*, Słupsk, s. 233; zob. też: U. Perkowska, *Corpus Academicorum ...*, dz. cyt., s. 310.

„profesorem honorowym Geografii na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego”³⁸ (ryc. 7.20).

Ulokowanie naszej dyscypliny na dwóch wydziałach stanowiło niebezpieczne uderzenie w zasadę jedności geografii. Mogło to mieć nieprzewidywalne konsekwencje i spowodować nieodwracalne skutki dla przyszłości tej ważnej dziedziny nauki. Ranga geografii polskiej zawsze wiązała się z bardzo mocnym poczuciem jej jedności. W każdym razie takie było zawsze stanowisko geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Tym razem odstąpiono od tej zasady, a udział w tym mieli niestety sami geografowie. Rzecz działa się na wniosek Romera, a w głosowaniu poparli go inni geografowie. Wprawdzie później wnioskodawca czuł wyrzuty sumienia, ale rzecz stała się faktem! Studiując archiwalia z tamtego okresu wydaje się, że promotorem tych działań był Stanisław Leszczycki, który nie miał nic przeciwko temu, aby antropogeografię traktować jako jedną z dziedzin szeroko pojętej humanistyki.

Na szczęście rozbitcie krakowskiej geografii nie trwało długo, nie pociągnęło zatem za sobą żadnych negatywnych konsekwencji. W związku ze swoim przejściem do Warszawy i objęciem funkcji podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Stanisław Leszczycki nie był w stanie prowadzić dalej Katedry. Wiosną 1947 r. zrezygnował jedynie z prowadzenia zajęć dydaktycznych (ryc. 7.21)³⁹. Rok później objął stanowisko profesora nadzwyczajnego antropogeografii na Uniwersytecie Warszawskim, w związku z czym w piśmie do dziekana donosi, że „dotychczas zajmowaną katedrę antropogeografii należy traktować jako opróżnioną”⁴⁰ (ryc. 7.22). Równocześnie na katedrę tę zaproponował kandydaturę J. Szaflarskiego. Nigdy do tego nie doszło, a sama katedra uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego została zlikwidowana z dniem 30 września 1948 r. i przeniesiona na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy jako Zakład Geografii I⁴¹.

Zatrzymajmy się choć przez chwilę przy postaci Eugeniusza Romera, którego zasługi dla odrodzenia polskiej geografii po wojnie są trudne do przecenienia. Po nominacji dyrektorskiej w lutym 1945 r. bardzo żywo interesował się w pierwszym rządzie tym, co dzieje się w Instytucie Geograficznym UJ. W tym czasie funkcjonowało w Polsce zaledwie dwóch profesorów tytularnych z zakresu geografii. Oprócz Romera był nim A. Zierhoffer, który po wojnie objął geografię na Uniwersytecie w Poznaniu. W Krakowie Romer był bardzo honorowany, niemal czczony. Do pomocy sędziwemu profesorowi został oddelegowany Bogodar Winid, który przez szereg lat kilka razy w tygodniu przychodził do jego mieszkania, wykonywał dla Romera niektóre prace techniczne (np. rysunki), a nawet załatwiał w różnych urzędach jego sprawy prywatne⁴². Romerowi też przypadł zaszczyt wygłoszenia pierwszego po wojnie wykładu z geografii. Jego syn, Edmund, w swych pamiętnikach pisał:

³⁸ Odpis nominacji E. Romera na profesora honorowego UJ. Arch. UJ, sygnat. WMP 65.

³⁹ Pismo S. Leszczyckiego do dziekana Wydziału Humanistycznego UJ z dnia 14 kwietnia 1947 r. Arch. UJ, sygn. WHm 88.

⁴⁰ Pismo S. Leszczyckiego do dziekana Wydziału Humanistycznego UJ z dnia 31 maja 1948 r. Arch. UJ, sygnat. WHm 88

⁴¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za lata akademickie 1945/1946–1955/1956*, 1971, Kraków, s. 31.

⁴² B. Winid, 1999, *Profesor Eugeniusz Romer – jakiego znałem*, [w:] D. Jędrzejczyk, W. Wilk (red.), *Eugeniusz Romer jako geograf społeczno-gospodarczy*, Warszawa, s. 16–18.

„Wolno i w milczeniu wszedł [Romer] na podium katedry, bystro spoglądając po zebranych. Po chwili ochryplym z przejęcia głosem rzekł: «Może byście wstali, to jest chwila godna uczczenia, pierwszy w Polsce po wojnie wykład z nauki o Ziemi»⁴³.

Jeżeli chodzi o badania naukowe, to powrócił do klimatologii, pracując nad geograficzną klasyfikacją klimatu i regionalizacją klimatyczną Polski. Wyniki swych studiów opublikował w pracy *Regiony klimatyczne Polski* (1949). Pod sam koniec życia pasjonowała go paleogeografia kontynentu afrykańskiego. Ponadto długo pracował nad odtworzeniem studium, dotyczącego psychiki i struktury duchowej narodu polskiego. O takim opracowaniu myślał mniej więcej od 1918 r., napisał je jednak dopiero podczas okupacji. Niestety spłonęło ono podczas Powstania Warszawskiego. Udało mu się jednak odtworzyć tę pracę w Krakowie. Nigdy nie została ona opublikowana, a liczący ponad 200 stron maszynopis znajduje się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej.

Na przełomie lat 1948 i 1949 Romer został zaproszony przez CUPP oraz PPWK do udziału w pracach redakcji *Narodowego Atlasu Polski* oraz opracowania kilkunastu map klimatologicznych, dających syntezę klimatu naszego kraju (1951).

Pobyt Romera na Uniwersytecie Jagiellońskim sprawił, że „Kraków był Mekką dla wszystkich geografów polskich”⁴⁴. Sam też wizytował placówki geograficzne w całej Polsce (np. w 1947 r.).

Największą chyba zasługą Romera w tym okresie było doprowadzenie w krótkim czasie do habilitacji aż siedmiu geografów, pochodzących z różnych ośrodków. W przewodach tych był recenzentem i głównym referentem na forum Rady Wydziału. Wszyscy nowi docenci uzyskiwali też przywilej *veniam legendi*.

Jako pierwszy przewód habilitacyjny otworzył Stanisław Leszczycki. Była to habilitacja z zakresu antropogeografii, a do komisji Rada Wydziału powołała następujących profesorów: Jana Dąbrowskiego (historia), Kazimierza Dobrowolskiego (etnologia i socjologia), Tadeusza Kowalskiego (orientalistyka), Eugeniusza Romera (geografia), Władysława Semkowicza (historia), Kazimierza Stołyhwę (antropologia) oraz Władysława Szafra (botanika)⁴⁵. Recenzentami byli E. Romer, T. Kowalski i J. Dąbrowski. Tytuł rozprawy habilitacyjnej: *Badania geograficzne nad osadnictwem w południowej Anatolii*. Pisał ją w okresie okupacji, głównie w latach 1942 i 1943. W dniu 15 maja 1945 odbył się wykład habilitacyjny Leszczyckiego *Dorobek antropogeograficzny Polski w latach od 1918 do 1939*⁴⁶ (ryc. 7.23). W tym samym dniu odbyło się kolokwium habilitacyjne, na podstawie którego Rada Wydziału nadała Leszczyckiemu stopień docenta oraz przywilej *veniam legendi*⁴⁷. W dniu 13 września 1945 Minister Oświaty zatwierdził decyzję Rady Wydziału, nadając kandydatowi stopień docenta geografii.

W maju 1945 r. do Rady Wydziału wpłynęły podania o wszczęcie przewodu habilitacyjnego: z zakresu geografii nadesłane przez Aleksandra Kosibę (Lwów-Wrocław), z za-

---

⁴³ Edmund Romer, 1985, *Geograf trzech epok. Wspomnienia o ojcu*, Warszawa, s. 314.

⁴⁴ *Tamże*, s. 322.

⁴⁵ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 15 lutego 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

⁴⁶ Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego do rektoratu z dnia 14 maja 1945 r. Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁴⁷ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 15 maja 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

kresu geografii ogólnej przez Adama Malickiego (Lwów-Lublin) oraz z geografii fizycznej przez Bogumiła⁴⁸ Krygowskiego⁴⁹ (Poznań). Na wniosek Romera sprawę Krygowskiego wycofano miesiąc później ze względu na „trudności komunikacyjne”, czyli brak możliwości porozumienia się z zainteresowanym⁵⁰.

A. Kosiba jako rozprawę habilitacyjną przedstawił monografię *Grenlandia*, którą Romer określił w swej recenzji jako „wzorową monografię regionalną”. Tytuł wykładu habilitacyjnego: *Ruchy dryftowe kontynentów w świetle nowszych badań*. Kolokwium odbyło się w dniu 4 sierpnia 1945, zatwierdzenie habilitacji przez ministra nastąpiło 18 lutego 1946 r.

A. Malicki przygotował rozprawę *Kras gipsowy Podola Pokuckiego*, recenzentami byli E. Romer, A. Zierhoffer oraz J. Tokarski. Wykład habilitacyjny dotyczył *Zagadnień genezy lessu*. Kolokwium odbyło się 4 sierpnia 1945, zatwierdzenie przez ministra nosi datę 6 marca 1946.

W lecie 1945 r. wpłynęło podanie Stanisława Pietkiewicza w sprawie rozszerzenia zakresu habilitacji. Pietkiewicz był docentem na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie habilitował się w 1936 r. w zakresie geografii fizycznej. W podaniu prosił o rozszerzenie tego zakresu na geografii ogólną⁵¹. Sprawę referował Romer. Rada przychyliła się do jego wniosku i rozszerzyła ten zakres. Oznaczało to przeniesienie przez niego habilitacji z Uniwersytetu Warszawskiego na Uniwersytet Jagielloński⁵². Swoją zgodę minister wydał w dniu 22 stycznia 1946 r.

Pod koniec 1945 r. odbyło się kolokwium habilitacyjne Mieczysława Klimaszewskiego. Rozprawę habilitacyjną stanowiło studium *Rzeźba polskich Karpat Zachodnich. II. Okres dyluwialny*, wykład habilitacyjny dotyczył *Wieku rzeźby Karpat Zachodnich*⁵³ (ryc. 7.24). Recenzentami byli: Julian Tokarski (geologia), Władysław Szafer (botanika) oraz Eugeniusz Romer (geografia). Rada Wydziału na posiedzeniu w dniu 15 grudnia nadała Klimaszewskiemu stopień docenta w zakresie geografii fizycznej. Do tego momentu wszystko przebiegało normalnie. Potem pojawiły się nieoczekiwane przeszkody. Nie bardzo wiadomo, dlaczego sprawa ta trafiła na posiedzenie senatu dopiero 8 marca 1946, podczas gdy normalnie nie trwało to dłużej niż dwa miesiące. Potem habilitację zablokowało na blisko dwa lata ... ministerstwo. Wysuwało ono różne obiekcje, a w odpowiedzi na stałe monity ze strony dziekana zakwestionowało dobór recenzentów. Zdaniem urzędników ministerialnych J. Tokarski oraz W. Szafer nie wykładali przedmiotów pokrewnych z przedmiotem rozprawy, a więc ich kompetencje do jej oceny nie były wystarczające. W tej sprawie do ministerstwa odwoływał się również sam zainteresowany, który

---

⁴⁸ W protokole zmieniono imię na Józef.

⁴⁹ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 15 maja 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

⁵⁰ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 22 czerwca 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

⁵¹ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 3 lipca 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

⁵² Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 20 lipca 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

⁵³ Pismo dziekana Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego do rektora UJ z dnia 15 grudnia 1945. Arch. UJ, sygn. S II 619.

w tym czasie był już nominowany przez tego samego ministra profesorem nadzwyczajnym geografii fizycznej na Uniwersytecie Wrocławskim. Po wielu mniej lub bardziej „dyplomatycznych” interwencjach, w dniu 29 października 1947 r. Minister Oświaty zatwierdził decyzję Rady Wydziału o nadaniu Klimaszewskiemu stopnia docenta w zakresie geografii fizycznej.

W tym samym czasie o przeprowadzenie habilitacji wystąpił Jan Dylík (Poznań). Rozprawę habilitacyjną stanowiło wydane w Poznaniu w 1936 r. studium *Analiza geograficznego położenia grodzisk i uwagi o osadnictwie wczesnohistorycznym Wielkopolski*. Wykład habilitacyjny dotyczył *Podstaw geografii estetycznej. Problematyka estetyki krajobrazu na tle geograficznej syntezy*⁵⁴. Kolokwium habilitacyjne odbyło się 17 grudnia 1945 roku⁵⁵. W tym przypadku decyzja ministra była bardzo prędką. W dniu 8 marca 1946 r. zatwierdził on decyzję Rady Wydziału, nadającą Dylíkowi stopień docenta z zakresu geografii ogólnej ze szczególnym uwzględnieniem antropogeografii.

Ostatnią z grupy „romerowskich” habilitantów była Maria Kiełczewska [-Zaleska] (Poznań-Toruń). Rozprawę habilitacyjną stanowiła wydana w Poznaniu w 1934 r. praca *Osadnictwo wiejskie i miejskie Pomorza i Prus Wschodnich*, natomiast wykład habilitacyjny dotyczył *Wpływu elementów geograficznych na przebieg zachodniej granicy Polski*⁵⁶. Kolokwium habilitacyjne odbyło się 16 lutego 1946 roku⁵⁷. Rada Wydziału nadała Marii Kiełczewskiej stopień docenta ze szczególnym uwzględnieniem antropogeografii. Minister Oświaty zatwierdził tę decyzję w dniu 11 maja 1946 roku.

Romer szukał też innych kandydatów, którzy by chcieli przeprowadzić habilitację na Uniwersytecie Jagiellońskim. Proponował to m. in. Alfredowi Jahnowi, który jednak miał już wszczęte postępowanie na Uniwersytecie Poznańskim⁵⁸.

Wszyscy habilitowani „przez” Romera badacze odegrali w następnych latach znaczącą rolę w rozwoju polskiej i światowej geografii. Zawsze wspominali oni z dużą wdzięcznością zasługi Romera dla ich rozwoju naukowego.

Doceniając wielką rolę Eugeniusza Romera w rozwoju polskiej nauki i kultury, szczególnie zaś geografii i kartografii, senat Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniu 25 marca 1947 r. nadał mu godność doktora *honoris causa*. Uroczysta promocja miała miejsce 26 kwietnia. Wzięło w niej udział wielu geografów, a także liczni lwowianie. Promotorem był prof. Władysław Szafer. Dziękując za otrzymane wyróżnienie Romer mówił m.in.: „Przed 10 laty zdawało mi się, że jestem już jak drewno spróchniałe i wtedy wycofałem się w zacisze życia domowego. Wiele wypadło nie tylko przemyśleć, ale i przeżyć. Jeżeli te ciężkie czasy przetrwałem i stałem się znowu zdolnym do twórczej pracy, to tylko łasce Boskiej

---

⁵⁴ Jan Dylík zgłosił propozycję również innych tematów wykładu habilitacyjnego: 1. O pojmowaniu geografii gospodarczej; 2. O nowej metodzie w badaniach teras dolinnych. Możliwość zastosowania badań pyłkowych dla określenia chronologii teras w dolinach rzek niżowych.

⁵⁵ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego z dnia 17 grudnia 1945. Arch. UJ.

⁵⁶ Pozostałe tematy wykładu zaproponowane przez kandydatkę dotyczyły: 1. Powiązań naturalnych Polski macierzystej a rozwoju terytorialnego państwa polskiego; 2. Podstaw geograficznych badań osadnictwa wiejskiego.

⁵⁷ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego z dnia 16 lutego 1946. Arch. UJ.

⁵⁸ A. Jahn, 1991, *Z Kleparowa w świat szeroki*, Wrocław, s. 61.

to zawdzięczam. Dzisiaj w pokorze ducha Bogu za to dziękując ślubuję, gdy dawno skończył się już Romer frywolny, dalej dla dobra nauki i w ten sposób dla chwały Bożej pracować⁵⁹. Natomiast podczas spotkania towarzyskiego w mieszkaniu Jubilata dziekan Wydziału Matematyczno-Przyrodnicznego K. Stołyhwo powiedział m.in.: „Zdawałoby się, że Prof. Romer po opuszczeniu Lwowa, gdzie żył i pracował w ukryciu w dobie okupacji niemieckiej, po przeżyciu powstania w Warszawie – przybywszy do Krakowa, mógłby jak Cezar powiedzieć: *veni, vidi, vici*. Tymczasem nic podobnego. Nie przybył tu jako człowiek nowy, bo tu rozpoczął jako młodzieniec swoje studia uniwersyteckie. Obecnie nie zadowolili się oglądaniem pięknego miasta pamiątek narodowych, lecz żyjąc w atmosferze jego wysokiej kultury umysłowej przedstawił nam już kilka prac nowych i wznowił swoją działalność na polu kartografii; nie zwyciężył nikogo, lecz sam został ototany niemi silniejszymi od lin stalowych, bo niemi głębokiej sympatii kolegów i młodzieży⁵⁹”.

Urzędując w Instytucie Romer wygospodarował jedno pomieszczenie na swoją podręczną bibliotekę, a właściwie jej resztki, które zostały uratowane ze Lwowa dzięki dużej ofiarności A. Kosiby. W sumie w Instytucie Romer przechowywał ponad 1000 tomów. Skrycie liczono, że przekaze je naszemu Instytutowi. Niestety większość tego księgozbioru sprzedał Instytutowi Geograficznemu we Wrocławiu. W Krakowie pozostały głównie liczne rękopisy oraz bogata korespondencja (około 25 tys. listów), przekazane do zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej⁶⁰.

W roku akademickim 1945/1946 Instytut zatrudniał 14 pracowników naukowo-dydaktycznych. Spośród nich osiem osób pracowało na etatach, pozostali byli wolontariuszami. W październiku 1945 pracowali:

Prof. dr Eugeniusz Romer, prof. zwyczajny,
Doc. dr Józef Szaflarski, adiunkt,
Doc. dr Stanisław Leszczycki, adiunkt,
Doc. dr Stanisław Pietkiewicz, wykładowca,
Doc. dr Bolesław Olszewicz, wykładowca,
Dr Mieczysław Klimaszewski, starszy asystent,
Dr Wojciech Walczak, starszy asystent,
Dr Zofia Figlewicz, asystent,
Andrzej Lorenski, młodszy asystent,
Stanisława Milatowa, młodszy asystent,
Mgr Jan Janczyk, wolontariusz,
Mgr Karol Bromek, wolontariusz,
Dr Irena Ormicka, wolontariusz,
Stefania Mańkowska, wolontariusz⁶¹ (ryc. 7.25).

W trakcie roku akademickiego nastąpiły dwie nominacje profesorskie. W dniu 1 listopada 1945 r. profesorem nadzwyczajnym antropogeografii został Stanisław Leszczycki (ryc. 7.26), natomiast 16 marca 1946 r. Józef Szaflarski otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego geografii fizycznej⁶². Równocześnie zaczęto czynić starania o zwiększenie

⁵⁹ *Promocja prof. dr. E. Romera na Doktora honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1939/1946.* – „Zasop. Geograf.,” T. 17, zes. 3–4, s. 267–268.

⁶⁰ E. Romer, 1988, *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Kraków, s. 492.

⁶¹ Wykaz pracowników, Instytut Geograficzny. Sporządził dr W. Walczak (podpis), bez daty. Arch. UJ, sygn. WHm 88.

⁶² U. Perkowska, 2007, *Corpus Academicorum Facultatis Philosophiae Universitatis Iagellonicae 1850–1945*, Kraków, s. 208, 372.

kadry geografów (ryc. 7.27–7.28). Bardzo aktywnie działano w kierunku przyspieszenia powrotu do Polski Władysława Milaty, który bezskutecznie oczekiwał w Londynie na wizę powrotną⁶³ (ryc. 7.29). Było to konieczne zwłaszcza wobec przejścia na Uniwersytet Wrocławski M. Klimaszewskiego oraz W. Walczaka. Klimaszewski został przeniesiony do Wrocławia w marcu 1946 r. i mianowany profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Geografii Fizycznej na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Wrocławskiego. Był również zatrudniony w Politechnice Wrocławskiej. We Wrocławiu stworzył podwaliny polskich badań w Sudetach⁶⁴. W 1946 r. przygotował *Podział morfologiczny Południowej Polski*. Do końca roku akad. 1945/1946 jego zajęcia w Krakowie prowadził w zastępstwie dojeżdżający z Lublina mgr Tadeusz Wilgat. Spośród nowych osób proponowano zatrudnienie Bogodara Winida oraz Janiny Skowrońskiej⁶⁵ (co niebawem nastąpiło). Równocześnie nastąpił rozdział majątku Instytutu pomiędzy dwa zakłady (a więc i wydziały). I tak majątek Instytutu przejęła Katedra Antropogeografii, zaś majątek dawnego seminarium geografii fizycznej (zlikwidowanego w 1933 r.) trafił do Katedry Geografii Fizycznej⁶⁶.

Wydarzenie to wymaga pewnego komentarza. Otóż w tym czasie Instytut jako taki formalnie nie istniał. Bezpośrednio po wojnie funkcjonowała jedna nieobsadzona Katedra Geografii Ogólnej (zwolniona po śmierci Jerzego Smoleńskiego), zaś od roku akad. 1945/1946 działały już dwie jednostki: Katedra Antropogeografii w miejsce dawnej Katedry Geografii Ogólnej na Wydziale Humanistycznym oraz reaktywowana Katedra Geografii Fizycznej na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym. Zwyczajowo dawną Katedrę Geografii Ogólnej utożsamiano z całym Instytutem. Później odnosiło się to do Katedry Antropogeografii. W sprawozdaniu za rok akad. 1946/47 pod pozycją „Skład personalny I. G. U. J.” wyszczególniono jedynie pracowników Katedry Antropogeografii (bez używania tej nazwy). Odrębny punkt wykazu stanowił „Skład personalny Zakładu Geografii Fizycznej”⁶⁷. W tym samym duchu pisał M. Klimaszewski: „W grudniu 1945 r. objął kierownictwo Zakładu Geografii Ogólnej oraz Instytutu Geograficznego prof. S. Leszczycki, a kierownictwo Zakładu Geografii Fizycznej prof. J. Szaflarski”⁶⁸. Przy tym ani jednej wzmianki, że Zakłady te były w tym czasie na dwóch różnych wydziałach! Dopiero od października 1948 r. obie jednostki funkcjonowały już na jednym Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym. Potem nazwa Instytutu miała charakter jedynie umowy, a jej utrzymanie nawiązywało do istniejącej tradycji. Formalna reaktywacja Instytutu Geograficznego nastąpiła dopiero w 1967 roku.

Mimo, że obie katedry geograficzne były ulokowane w budynku Instytutu, to administracyjnie przynależały do różnych wydziałów. Z cytowanego powyżej pisma wynika jasno, którą część geografii uważano wówczas za „lepszą”. Geografii fizycznej przypisano swego rodzaju rolę Kopciuszka, do której na szczęście się nie dostosowała. Wskazuje na to dalszy rozwój naukowy Instytutu.

---

⁶³ Pismo dyrektora Instytutu Geograficznego UJ do rektoratu UJ z dnia 19 marca 1946. Arch. UJ, sygn. S II 619.

⁶⁴ A. Jahn, *Z Kleparowa...*, dz. cyt., s.161.

⁶⁵ Pismo Instytutu Geograficznego do dziekana Wydziału Humanistycznego z dnia 3 marca 1946. Arch. UJ, sygn. WHm 88.

⁶⁶ *Tamże*.

⁶⁷ *Sprawozdanie z działalności Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie za rok Akad. 1946/1947, 1948*, – „Czasom. Geograf.,” T. 19, zes. 1–4, s. 359.

⁶⁸ M. Klimaszewski, 1954, *Zespół katedr geografii UJ w Krakowie w latach 1944–1954*. – „Przeegl. Geograf.,” T. 26, zes. 3, s. 144–145.

We wrześniu 1949 r. do Krakowa i na Uniwersytet powrócił z Wrocławia M. Klimaszewski. Objął on kierownictwo I Zakładu Geografii (dawnego Zakładu Antropogeografii), przemianowanego z dniem 3 marca 1951 r. na Zakład Geografii Fizycznej II. Zakładem Geografii, który powstał w wyniku zarządzenia Ministra Oświaty z 29 listopada 1948 r. z przemianowania Zakładu Geografii Fizycznej, kierował Józef Szaflarski⁶⁹. Jak już wspomniano, obie jednostki znajdowały się na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym.

Późną wiosną 1946 r. do kraju wrócił Milata, który niezwłocznie podjął zajęcia dydaktyczne. Patrząc z perspektywy dnia dzisiejszego można stwierdzić, że był on dość nieśczęśliwą postacią. Jak wynika ze wspomnień znanej aktorki Anny Polony, siostry żony Milaty, Stanisławy, niezwłocznie po powrocie zauroczyły go idee głoszone przez komunistów. Wyrazem tego było zapisanie się do partii, która do pewnego momentu „pomagała” mu w karierze. Gdy jednak „nie spełnił” oczekiwań władzy, począwszy od 1952 r. komuniści zaczęli go nękać, pozbawiając m.in. kierownictwa Okręgowego Biura Pogody Państwowego Instytutu Hydrologiczno-Meteorologicznego w Krakowie (założonego przez Milatę w 1948 r.), funkcji sekretarza utworzonego przez niego w lutym 1948 r. czasopisma „Poznaj Świat”. Uniemożliwiono mu też kontakty zagraniczne (jeszcze w 1951 r. uczestniczył w I Kongresie Światowej Organizacji Meteorologicznej w Paryżu). Wreszcie usunięto go z partii. Milata bardzo ciężko przeżywał te wydarzenia. Nadwyrężone przez przeżycia wojenne serce nie wytrzymało tej zagęszczającej się wokół uczonego atmosfery wrogości. Zmarł w 1954 r., mając zaledwie 43 lata⁷⁰.

Wiosną 1947 r. zajęcia prowadzili m. in. E. Romer, S. Pietkiewicz, I. Ormicka, J. Szaflarski, F. Uhorczak, M. Książkiewicz (geologia), K. Moszyński (etnografia), Eugenia i Kazimierz Stołyhnowie (antropologia), Witold Taszycki (toponomastyka), Edward Walery Janczewski (geofizyka), Waclaw Skrzywan (statystyka). Dodajmy, że Uhorczak osiedlił się w Krakowie po repatriacji ze Lwowa w 1946 roku. Przez dwa lata prowadził na Uniwersytecie zajęcia z kartografii, antropogeografii i geografii matematycznej. W 1949 r. przeniósł się na stałe do Lublina na UMCS, korzystając z miejsca zwolnionego przez A. Jahna⁷¹.

Z inicjatywy S. Leszczyckiego nadal porządkowano zbiór map zarekwirowanych ze składów niemieckich. Część „zdobyczy” (łącznie około 76 tys. jednostek) przekazano innym uczelniom, a także placówkom naukowym. Bibliotekę wzbogaciły też książki ze składów ponemieckich (2,5 tys.) oraz z darów zagranicznych, przekazanych z UNRRA⁷².

We wrześniu 1948 r. do Instytutu powrócił Jan Flis, który w 1950 r. uzyskał stopień doktora (promotorem był M. Klimaszewski). Wcześniej swoje prace doktorskie obronili m.in. W. Walczak (1945) oraz S. Berezowski (1946).

Stopniowo w Instytucie zaczęli się pojawiać nowi pracownicy, m. in. Zdzisław Czeppe (1950), Jerzy Dynowski (1952), Jerzy Pokorny (1952), Roman Wolnik (1952), Maria Tyczyńska (1953), I. Dynowska (1954). Dopiero w 1955 r. do Krakowa powrócił na stałe

---

⁶⁹ *Kronika Uniwersytetu ... za lata ... 1945/1946–1955/1956*, dz. cyt., s. 44.

⁷⁰ A. Polony, 2007, *Petarda. Zawsze krzyczałam, ale nie wiedziałam, że to ratunek*. Z Anną Polony rozmawia Dariusz Zaborek. – „Wysokie Obsasy”, nr 51, s. 14.

⁷¹ A. Jahn, *Z Kleparowa ...*, dz. cyt., s. 161.

⁷² *Sprawozdanie z działalności ...*, dz. cyt., s. 361. UNRRA (ang. *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* = Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Odbudowy), organizacja międzynarodowa, która powstała w USA w 1943 r. dla niesienia natychmiastowej pomocy krajom alianckim zniszczonym podczas II. wojny światowej. Została rozwiązana w 1947 r.

Antoni Wrzosek, który ściągnął tutaj B. Kortusa (1955), A. Jelonka (1956) oraz J. Warsznińską (1957). Bibliotekę Instytutu prowadziła do 1952 r. E. Wierczek, potem M. Mizera-Kłapowa (do 1955), a następnie (do 1975) S. Milatowa.

Oprócz osób zatrudnionych w Instytucie na etatach, zajęcia prowadzili też docenci posiadający przywilej *veniam legendi*. Jeszcze z czasów przedwojennych uprawnienia takie posiadał Stanisław Srokowski, który stale proponował nowe tematy wykładów. Na wiosnę 1945 r. złożył nawet prośbę o zatrudnienie go na stanowisku zastępcy profesora, ale sprawa ta nigdy nie została doprowadzona do końca⁷³. Pozostali docenci wykładali tylko przez pewien okres. Wynikało to głównie z faktu, że po otrzymaniu nominacji na profesurę w innych ośrodkach geograficznych nie mieli już czasu na dojazdy do Krakowa. Tak było w przypadku J. Dylika, który nominację do Uniwersytetu Łódzkiego otrzymał 15 kwietnia 1947 r. czy M. Kiełczewskiej, nominowanej na Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Inni prosili dziekana wydziału o urlop „od obowiązków docenta UJ wobec objęcia stanowiska profesora nadzwyczajnego geografii ogólnej na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie” (A. Malicki, 31 października 1946)⁷⁴, czy też o „skreślenie z listy docentów wydziału” z powodu podobnej nominacji na Uniwersytecie Warszawskim (S. Pietkiewicz, 12 maja 1947)⁷⁵.

Tak mniej więcej wyglądały „sprawy wewnętrzne” Instytutu Geograficznego. Ale przecież nie był on zamknięty na otaczającą go rzeczywistość. Mimo coraz bardziej odczuwalnych oznak ogólnego zniewolenia społeczeństwa przez nowe władze, geografowie pragnęli włączyć się do procesu odbudowy i rozbudowy kraju, tak okrutnie zniszczonego w wyniku wojny. Pamiętano, jak znaczącą rolę odgrywali pracownicy Instytutu w tworzeniu podstaw dla rozwoju gospodarki krajowej w okresie międzywojennym, jaki ładunek aplikacyjny posiadały prowadzone wówczas badania naukowe.

Podobnie, jak to się działo w latach międzywojnia, również bezpośrednio po wojnie najbardziej aktywnym spośród pracowników Instytutu w działalności „zewnętrznej” był Stanisław Leszczycki. Pasjonowała go przede wszystkim problematyka nowych granic Polski. Przez wiele lat jego marzeniem było zostać ekspertem do sprawy granic na powojennej konferencji pokojowej, do której zresztą nigdy nie doszło. Materiały zaczął gromadzić jeszcze w latach okupacji⁷⁶. Wiosną 1945 r. przygotował memoriał *Postulaty Polski w sprawie granicy zachodniej Polski*, który po poprawkach wniesionych przez MSZ został w dniu 10 lipca tego roku przedstawiony przez rząd polski Stanom Zjednoczonym AP, Wielkiej Brytanii i Związkowi Sowieckiemu.

W tym samym czasie Leszczycki stał się rzeczoznawcą MSZ do spraw granic. Obok niego funkcję taką pełnili profesorowie krakowskiej Akademii Górniczej Walery Goetel oraz Andrzej Bolewski. Jako ekspert w lipcu 1945 r. uczestniczył w konferencji w Poczdamie. Potem brał udział w pracach nad ustaleniem granicy z Czechosłowacją (1945–1946). Wreszcie w sierpniu 1945 r. powołano go (wraz z A. Bolewskim) na rzeczoznawcę w sprawie delimitacji granicy wschodniej. Głównie jego zasługą było wówczas powiększenie polskiego obszaru Bieszczad o 320 km². Leszczycki zaczął się też włączać w życie polityczne. W maju 1945 r.

---

⁷³ Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego z dnia 13 kwietnia 1945. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

⁷⁴ A. Malicki, Teczka osobowa. Arch. UJ.

⁷⁵ S. Pietkiewicz. Teczka osobowa. Arch. UJ.

⁷⁶ S. Leszczycki, *Moje kontakty ...*, dz. cyt., s. 112.

z ramienia PPS został wybrany na posła do Krajowej Rady Narodowej, a w styczniu 1947 r. do Sejmu Ustawodawczego. W listopadzie 1946 r. został podsekretarzem stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Funkcję tę pełnił do sierpnia 1950 r. O tym, że już nie jest wiceministrem, dowiedział się z „Trybuny Ludu”⁷⁷. Takie były wówczas obyczaje władzy!

W okresie krakowskim Leszczycki aktywnie działał też na forum Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Rady Szkół Wyższych (jako delegat UJ), a także w wielu innych organizacjach naukowych i społecznych. Był bardzo aktywnym uczestnikiem procesu jednoczenia polskich towarzystw geograficznych. Przewodniczył Wydziałowi do Spraw Nauki PTG, a w latach 1950–1953 został prezesem Towarzystwa. Jak już wspominaliśmy, w 1948 r. Leszczycki przeniósł się na stałe do Warszawy. Dlatego też nie będziemy dalej kontynuować wątku związanego z tym badaczem.

Wielu geografów fascynowało się w tamtym czasie sprawą nie tyle zmian terytorialnych Polski, co samymi ziemiami zachodnimi i północnymi. Zostały one przyznane Polsce postanowieniami konferencji „Wielkiej Trójki” w Jałcie (4–11.02.1945) i Poczdamie (10.07–2.08.1945). Równocześnie utraciliśmy dawne ziemie polskie na wschodzie. Praktycznie nastąpiło to już wcześniej, jeszcze na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow, podpisanego w Moskwie 23 sierpnia 1939 r. i w wyniku najazdu wojsk sowieckich na Polskę 17 września tego samego roku. Obie konferencje „Wielkiej Trójki” swoimi postanowieniami niejako usankcjonowały ten antypolski akt polityczny.

O możliwości przyznania Polsce pewnych terytoriów położonych na zachód od przedwojennej granicy państwa dyskutowano w różnych gremiach naukowych i politycznych już w okresie okupacji. Wśród naukowców szczególnie aktywni byli w tym zakresie geografowie, również krakowscy. Przypomnijmy wydaną w podziemiu unikatową pracę A. Wrzoska o Śląsku czy jego inne studia, które prowadził w tym zakresie w latach wojennych⁷⁸. Problematyką tą interesowali się wtedy również S. Leszczycki, M. Klimaszewski oraz J. Szaflarski. Umożliwiło to opublikowanie niemal natychmiast po zakończeniu wojny szeregu prac dotyczących Ziemi Zachodnich i Śląska.

Bezpośrednio po wojnie na Śląsk wyruszył z Krakowa Antoni Wrzosek. Pracował jako wicedyrektor w Instytucie Śląskim w Katowicach, ale jego główne zainteresowania wiązały się z ziemiami zachodnimi. Po latach opowiadał swoim uczniom, że nie miał żadnych wątpliwości, iż jego obowiązkiem patriotycznym było w tym czasie przede wszystkim dawanie świadectwa o polskości nowych terytoriów i przygotowywanie studiów naukowych, umożliwiających ożywienie gospodarcze i społeczne tych ziem. Karierę naukową, o której również stale myślał, postanowił odłożyć „do lepszych czasów”.

W sprawy te zaangażował się również Eugeniusz Romer, mimo że nie był on osobie zainteresowany naszą nową granicą zachodnią. Jawnie okazywał to po konferencji w Jałcie, jako że nie mógł pogodzić się z utratą Lwowa i Małopolski Wschodniej⁷⁹. O poglądach Romera w tej sprawie najlepiej świadczy fragment wspomnień syna Edmunda:

---

⁷⁷ S. Leszczycki, *Życie na przelomie ...*, dz. cyt., s. 22–24.

⁷⁸ Szczegółowo omawia to Andrzej Kozanecki, 1999, *Niektóre inicjatywy dotyczące ziem postulowanych zrealizowane w Krakowie (1942–1945)* [w:] I. Paczyńska (red.), *Studia z historii Polski XIX i XX wieku ofiarowane Profesorowi Józefowi Buszce w pięćdziesięciolecie doktoratu*, Kraków, s. 283–300.

⁷⁹ S. Leszczycki, *Moje kontakty ...*, dz. cyt., s. 111.

„Wiosną 1945 r. powrócił do kraju Stanisław Grabski⁸⁰ i spotkał się z Ojcem. Było to dramatyczne spotkanie, o którym Ojciec nigdy słowem nie wspominał. Do mnie dotarły relacje mojej żony, z natury rzeczy niepełne, bo ona również nie była bezpośrednim świadkiem tego spotkania. Ojciec od Grabskiego dowiedział się pełnej prawdy o Jałcie, o tym, że Lwów i Wilno definitywnie nie wejdą w granice wyzwolonej Polski ... Żołądek Ojca nie wytrzymał. Dostał ciężkich torsji, chorego przyprawiono do domu”⁸¹.

Mimo swego stanowiska brał jednak aktywny udział w pracach rządowej Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, opiniował różne projekty, w licznych sprawach był powoływany jako ekspert. Przy tej okazji wypowiedział słowa, które w pełni oddają osobowość tej niezwykłej postaci:

„Bez względu na moje poglądy na takie czy inne sprawy zawsze jestem gotów w konkretnych potrzebach służyć Polsce swoją wiedzą i umiejętnościami. Nie zmieniłem się pod tym względem ani na jotę”⁸².

Duży udział w szerzeniu wiedzy geograficznej o nowych terytoriach Polski miał również Józef Szaflarski, a także działający wówczas we Wrocławiu M. Klimaszewski oraz Z. Czepe. Głos w tej sprawie zabrał jeszcze w Anglii J. Flis w artykule, napisanym wspólnie z B. Zaborskim, a dotyczącym związków dorzecza Odry z Polską (1947).

Największym w tym czasie przedsięwzięciem Uniwersytetu w zakresie szerzenia wiedzy o naszych ziemiach zachodnich i północnych był zorganizowany na początku 1945 r. Kurs Naukowo-Informacyjny, poświęcony tym obszarom. Przygotowano go wspólnie z Akademią Górniczą, a był on przeznaczony zwłaszcza dla przyszłych kadr, zamierzających działać na tamtych terenach w zakresie gospodarki, administracji, a przede wszystkim oświaty. Już 22 lutego została powołana specjalna komisja senacka, mająca przygotować sprawy programowe i organizacyjne. W pracach komisji uczestniczyło 6 profesorów, reprezentujących obie uczelnie. Spośród geografów znaleźli się w niej E. Romer oraz S. Leszczycki. Efektem działań komisji było utworzenie przy Akademii Górniczej odrębnej jednostki organizacyjnej pod nazwą „Kurs Naukowo-Informacyjny o Ziemiach Zachodnich”⁸³ (ryc. 7.30). Po zatwierdzeniu tej inicjatywy przez Ministerstwo Oświaty stworzono Komisję Organizacyjną, do której zostali powołani m. in. S. Leszczycki oraz A. Wrzosek. Kierownikiem Kursu został prof. Stefan Schmidt (prodziekan Wydziału Rolnego), jego zastępcą J. Szaflarski (geograf). Na kurs przyjęto 413 osób, z których większość stanowili nauczyciele. Zajęcia rozpoczęły się 5 kwietnia i trwały do 27 czerwca. Przyświecało im hasło „Wracamy na Ziemię Piastów”. Prezentowano wykłady z zakresu geografii, historii, demografii i gospodarki. Odbywały się one codziennie w godzinach popołudniowych. W sumie słuchacze zaliczyli 160 godzin zajęć. Wykłady prowadziło 35 prelegentów. Ze względu na

---

⁸⁰ Stanisław Grabski (1871–1949), polityk, ekonomista, starszy brat dwukrotnego premiera i reformatora polskiej waluty Władysława. W okresie 1925–1926 minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, znany ze swej niechęci do mniejszości narodowych. W latach 1942–1944 przewodniczący II Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie. Do Polski powrócił w 1945 r., był jednym z zastępców prezesa Krajowej Rady Narodowej.

⁸¹ E. Romer, *Geograf trzech epok ...*, dz. cyt., s. 315.

⁸² E. Romer, *Geograf trzech epok ...*, dz. cyt., s. 322–323.

⁸³ Justyna Wrzosek–Matłowa, 1989, *Kursy informacyjne o Ziemiach Zachodnich Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w latach 1945–48*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 4, s. 924–925.

wielki napływ chętnych, 23 kwietnia uruchomiono drugi turnus kursu, trwający do dnia 17 lipca. Wykładało 25 osób. Oba turnusy ukończyło 250 uczestników.

Na potrzeby słuchaczy publikowano specjalne wydawnictwa (łącznie 26 lub 28 zeszytów). Geografowie opublikowali następujące pozycje (podano w kolejności ukazywania się): A. Wrzosek, *Zarys geografii fizycznej Śląska*; J. Szaflarski, *Zarys geografii fizycznej Pomorza Zachodniego*; E. Romer, *Duch Polski Zachodniej* (ryc. 7.31).

Swoistą nagrodę dla absolwentów oraz wykładowców stanowił objazd terenowy, którego trasa wiodła z Krakowa przez Wrocław do Karpacza a następnie do Cieplic, Wałbrzycha, Świdnicy i Polanicy Zdroju. Szlak powrotny prowadził z Kłodzka przez Nysę i Górny Śląsk do Krakowa. Na Dolnym Śląsku przewodnikiem był A. Wrzosek. Objazd miał miejsce w dniach 3–10 sierpnia. Za środek transportu służyły trzy samochody ciężarowe. W wyprawie uczestniczyło około 70 osób, którym towarzyszyła uzbrojona eskorta wojskowa przydzielona przez władze. Podróżowanie w tamtym czasie było przedsięwzięciem niebezpiecznym, zwłaszcza na Dolnym Śląsku, gdzie w lasach tkwiły jeszcze resztki uzbrojonych oddziałów niemieckich⁸⁴.

Ze względu na wielkie zainteresowanie pierwszymi dwoma turnusami i ciągle zgłaszających się kandydatów, zorganizowano kolejny taki kurs. Pierwszy turnus miał miejsce w dniach od 1 kwietnia do 15 lipca 1946 r. (36 wykładów), drugi – w okresie od 15 lutego do 1 kwietnia 1947 r. (27 wykładów) (ryc. 7.32). Redaktorem wydawnictw został E. Romer.

Pierwszy turnus ukończyło 126 osób, z których 40% stanowili studenci, a 16% nauczyciele⁸⁵. Wykłady prowadzili następujący geografowie: S. Leszczycki, *Geograficzne podstawy Polski współczesnej*; A. Wrzosek, *Krajobraz Ziemi Śląskiej*; S. Golachowski, *Zagadnienia współżycia i scalenia ludności na Ziemiach Odzyskanych*. Po kursie odbyła się 16. dniowa wycieczka na Pomorze i Dolny Śląsk. Noclegi w terenie załatwiał Polski Urząd Repatriacyjny⁸⁶.

Podczas zajęć dla uczestników drugiego turnusu zaprezentowano tylko jeden wykład z zakresu geografii. Wygłosił go A. Wrzosek: *Zniszczenia wojenne na Ziemiach Zachodnich*.

Wreszcie trzeci cykl zajęć o Ziemiach Zachodnich odbył się w dniach 26 kwietnia do 28 czerwca 1947 r. pod hasłem „Morze i Wybrzeże”; brak jest materiałów wskazujących na udział wśród wykładowców geografów.

Zajęcia dotyczące tych obszarów odbywały się jeszcze w 1948 r., ale już w formie „Wykładów o Ziemiach Zachodnich” lub w ramach reaktywowanych Wykładów Powszechnych UJ. Wśród wykładowców był m.in. F. Uhorczak⁸⁷ i S. Leszczycki.

Biorąc przykład z Krakowa, podobnego typu zajęcia organizowano w różnych miejscowościach na Ziemiach Zachodnich. Organizatorami był przede wszystkim Instytut Śląski w Katowicach oraz Instytut Zachodni w Poznaniu. Przykładowo wymienimy kilka takich inicjatyw, w których uczestniczyli geografowie krakowscy.

Kurs zachodni w Osiecznej koło Leszna był zorganizowany w dniach 25.11–3.12. 1945. Uczestniczył w nim A. Wrzosek z wykładem *Szczegółowa geografia Śląska*⁸⁸. Inny

⁸⁴ *Tamże*, s. 926–927.

⁸⁵ *Tamże*, s. 928.

⁸⁶ *Tamże*, s. 928–929, 932–933.

⁸⁷ *Tamże*, s. 930, 933.

⁸⁸ J. Wrzosek–Matłowa, 1992, *Kursy zachodnie dla pracowników oświaty w latach 1945–1947*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, zes. 1, s. 90.

kurs odbywał się w okresie 15–20 grudnia 1945 r. w Bytomiu. Jednym z głównych prelegentów był A. Wrzosek (podówczas wicedyrektor Instytutu Śląskiego), który przedstawił geografję Śląska oraz nakreślił znaczenie gospodarcze tych ziem dla Polski, omówił też sprawę nazw miejscowych, dawnych polskich i niemieckich oraz nowych, proponowanych i wprowadzanych⁸⁹. W kursie we Wrocławiu (13–18 maja 1946) brali udział M. Klimaszewski (*Obraz geograficzny Wyżu Śląskiego*) oraz A. Wrzosek (*Przemysł i handel Śląska*). Podczas kursu w Karpnikach koło Jeleniej Góry (19.07–10.08. 1946) wykłady głosili B. Olszewicz, A. Wrzosek, E. Romer⁹⁰. W maju 1947 r. odbył się kurs metodyczny w Szklarskiej Porębie. O technice pracy naukowej w zakresie geografii mówili M. Klimaszewski oraz A. Wrzosek, wykład *Ziemie Odzyskane* zaprezentował E. Romer⁹¹.

Z początkiem czerwca 1945 r. zostało utworzone w Krakowie Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych (BSOP). Miała to być placówka naukowa, badająca problemy związane z akcją przesiedleń ludnościowych. W lipcu tego roku powołano Radę Naukową dla Zagadnień Ziem Zachodnich przy BSOP. Liczyła ona 61 osób, w tym sporo geografów: S. Leszczycki, B. Olszewicz, S. Pietkiewicz, E. Romer, S. Srokowski, J. Szaflarski, A. Wrzosek byli związani z Uniwersytetem Jagiellońskim. Spoza ośrodka krakowskiego w skład Rady wchodziło jeszcze czworo geografów: Regina Fleszarowa (MSZ), M. Kiełczewska (Instytut Zachodni), Michał Orlicz (BSOP) oraz A. Zierhoffer (Uniwersytet Poznański)⁹². W następnym roku do tego grona dołączył F. Uhorcak.

Z początkiem 1946 r. Ministerstwo Administracji Publicznej wraz z Ministerstwem Ziem Odzyskanych powołało Główną Komisję Ustalania Nazw Miejscowych. Jej przewodniczącym został docent UJ i profesor UW Stanisław Srokowski, a w pracach Komisji uczestniczyli m. in. M. Klimaszewski, S. Leszczycki, J. Szaflarski, A. Wrzosek. Komisja istniała do 1949 r. Na podstawie jej prac Stanisław Rospond opublikował w 1951 r. *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*⁹³.

W dniu 16 lipca 1945 r. odbyło się pierwsze posiedzenie Zarządu Oddziału PTG w Krakowie, a w dniu 27 sierpnia walne zebranie. Jednym z uchwalonych wniosków było zorganizowanie sesji poświęconej pamięci J. Smoleńskiego. Z różnych przyczyn został on zrealizowany dopiero ... po ponad 40 latach. Przewodniczącym Oddziału został S. Leszczycki, ale interesujący jest również zestaw pozostałych nazwisk osób wchodzących w skład władz: Konstanty Bzowski, Wanda Leszczycka, Rodion Mochnacki, W. Walczak, J. Szaflarski, S. Pietkiewicz, B. Olszewicz, Marian Gotkiewicz, Maria Dobrowolska, A. Kosiba, M. Klimaszewski.

W działalność Polskiego Towarzystwa Geograficznego aktywnie włączył się Eugeniusz Romer. Na I Zjeździe PTG we Wrocławiu w 1946 r. wszedł on do Zarządu jako redaktor „Przeglądu Geograficznego”. Był również gorącym orędownikiem pomysłu utworzenia w Krakowie czasopisma geograficznego „Poznaj Świat”. Powstało ono w 1948 r., a pierwszym redaktorem został W. Milata (ryc. 7.33).

Przez cały okres krakowski Romerowi bardzo leżała na sercu sprawa powrotu Polski do Międzynarodowej Unii Geograficznej. Funkcja wiceprzewodniczącego Unii na-

---

⁸⁹ *Tamże*, s. 92.

⁹⁰ *Tamże*, s. 94.

⁹¹ *Tamże*, s. 95, 104–105.

⁹² A. Kozanecki, *Niektóre inicjatywy...*, dz. cyt., s. 292–293, 299–300.

⁹³ S. Leszczycki, *Moje kontakty ...*, dz. cyt., s. 121.

leżała mu się po zamordowanym przez Niemców Stanisławie Pawłowskim. Pozostawał nim aż do śmierci w 1954 roku. Tak też był traktowany przez prezydenta Unii Emanuela de Martonne'a. Do 1953 r. Romer nadal był przewodniczącym Narodowego Komitetu Geograficznego PAU. Bardzo zabiegał o to, aby delegacja polskich geografów mogła uczestniczyć w pierwszym po wojnie kongresie Unii w Lizbonie. Początkowo imprezę tę planowano na 1946 r., później zmieniono termin na rok 1949. Mimo wielkiego wysiłku Romera, któremu pomagał w tej sprawie Leszczycki, nasze władze nie zezwoliły na wyjazd żadnemu geografowi. Podobnie zresztą było w przypadku kolejnego Kongresu MUG w Waszyngtonie w 1952 roku. Na Kongresie w Lizbonie Polskę reprezentowali mniej lub bardziej związani z ośrodkiem krakowskim emigranci B. Zaborski oraz Z. Hołub-Pacwiczowa. Niepowodzeniem zakończyły się też starania Romera o umożliwienie udziału naszego kraju w *Międzynarodowej Bibliografii Geograficznej (Bibliographie Géographique Internationale)*, wydawanej co roku przez MUG. Sprawa ruszyła do przodu dopiero w 1954 r. dzięki staraniom Instytutu Geografii PAN⁹⁴.

W dniu 19 listopada 1949 r. w Instytucie odbyły się uroczyste obchody 100. rocznicy utworzenia pierwszej Katedry Geografii. Przy okazji zorganizowano posiedzenie Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz Narodowego Komitetu Geograficznego. Gospodarzem uroczystości był nowo mianowany kierownik Instytutu M. Klimaszewski. Przybyło wielu geografów z całej Polski. Obchody zakończyły się nieprzyjemnym zgrzytem. Wiązał się on z całkowitym bojkotem obecnego na sali obrad Romera. W liście do S. Leszczyckiego z dnia 29 listopada napisał m.in.:

„Panie Ministrze, Kochany Panie Stanisławie!

Rozliczne, a nieprzewidziane obowiązki Pańskie nie dopuściły Pana do kierownictwa uroczystością „stulecia katedry”, czemu, jako też szeregowi nieporozumień zaintrygowanych krytym szyćchem osób trzecich przypisuję, że uroczystość ta, w której nie tylko mnie nie dopuszczono do głosu, ale nawet formalnie zaproszonego nie wspomniano o mej obecności jednym słówkiem – choćby z racji 60 rocznicy jako studenta „Krakowskiej geografii”, 50 rocznicy jako docenta geografii i trzykrotnego (1913, 1928, 1945) powołania na katedrę krakowską. Mniemam, że dzień „stulecia katedry” był szczytem milczenia o mej osobie, co zniósłem z wyjątkowo zaimprovizowaną pogodą, z jaką darzyłem oklaskami i uśmiechem wszystkich o mnie milczących. Miałem czas w tym kunszcie się wykształcić, ciągle z myślą o tym, by jeszcze bardziej nie utrudnić sobie tej coraz mniejszej skali zadań, których spełnienie leżało jeszcze w granicach mej możliwości i poczucia mego obowiązku [...]”⁹⁵. W proteście przeciw doznanemu upokorzeniu, w dniu 25 grudnia Romer zrezygnował ze współpracy z Polskim Towarzystwem Geograficznym⁹⁶.

Geografowie krakowscy odgrywali w tym czasie również ważną rolę w rozwoju planowania przestrzennego i regionalnego. W tamtych latach wpływ planowania łatwo przenikał do geografii co wynikało z faktu, że placówki planistyczne były zdominowane przez geografów. Niektórzy z nich pełnili nawet funkcje kierownicze⁹⁷. Dyrektorami biur planowania regionalnego byli m.in. R. Galon, S. Leszczycki, A. Wrzosek, F. Uhor-

⁹⁴ S. Leszczycki, *Moje kontakty ...*, dz. cyt., s. 117–119.

⁹⁵ Cyt. za S. Leszczycki, *Moje kontakty ...*, dz. cyt., s. 131.

⁹⁶ *Tamże*, s. 124.

⁹⁷ J. Babicz, 1995, *Geografia[w:]* Z. Mikulski (red.), *Historia nauki polskiej. Wiek XX. Nauki o Ziemi*, Warszawa, s. 189.

czak. Największe zasługi miał niewątpliwie Antoni Wrzosek, jeden z twórców polskiej szkoły w tej dziedzinie. W latach 1947–1949 był dyrektorem regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego we Wrocławiu, a potem (do 1952 r.) wicedyrektorem Biura Regionalnego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego w tym samym mieście. W 1948 r. habilitował się z zakresu antropogeografii na Uniwersytecie Wrocławskim. Łączył pasję naukowca z zakrojoną na szeroką skalę działalnością planistyczną, związaną głównie z Dolnym Śląskiem. Swoją działalnością naukową i planistyczną bardzo zasłużył się w dziele odbudowy i rozbudowy polskiej gospodarki na Śląsku. A. Wrzosek wychował wielu geografów-planistów, którzy później odgrywali ważną rolę w tym zakresie. Bardzo aplikacyjny charakter miały jego wykłady, prowadzone w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Wrocławskiego oraz w tamtejszej Wyższej Szkole Ekonomicznej. W latach 1952–1955 pełnił funkcję rektora tej uczelni⁹⁸. Ponadto w Instytucie Geograficznym prowadził – wspólnie z Kazimierzem Dziewońskim – podyplomowe studium planowania przestrzennego (ryc. 7.34–7.35). Liczne prace Wrzoska dotyczące różnych zagadnień związanych ze Śląskiem, stanowiły podstawowe źródło informacji dla przygotowywanych opracowań planistycznych (ryc. 7.36–7.37). Jego dorobek naukowy w tym zakresie za okres 1945–1955 wyraża się ponad 40 publikacjami⁹⁹. Trzeba podkreślić, że problematyce planowania przestrzennego pozostał wierny do końca życia.

W okresie krakowskim epizod związany z omawianą problematyką miał również S. Leszczycki. Już w lutym 1945 r. został pracownikiem grupy techniczno-budowlanej przy Delegacie Biura Planowania i Odbudowy. W dniu 30 lipca tego roku otrzymał nominację na dyrektora krakowskiego Regionalnego Urzędu Planowania Przestrzennego. Zatrudnił tam przede wszystkim swoich przedwojennych współpracowników z Biura Planowania Regionalnego, a ponadto również geografów Karola Bromka i Aleksandrę Bogucką. Z jego inicjatywy w połowie 1945 r. zaczął się ukazywać w formie powielanej „Biuletyn Urzędu Planowania Przestrzennego w Krakowie”. Publikowano w nim opracowania naukowe przygotowane w tej placówce. Do 1947 r. wydano siedem zeszytów¹⁰⁰.

Aktywność w zakresie planowania przestrzennego wykazywał również przebywający czasowo w Krakowie Franciszek Uhorczak. Działał w Biurze Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych. Był rzeczoznawcą Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Krakowie i Głównego Urzędu Planowania Przestrzennego w Warszawie. Od września 1948 r. pełnił funkcję dyrektora Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Katowicach¹⁰¹.

Podczas pobytu we Wrocławiu z Regionalną Dyrekcją Planowania Przestrzennego ściśle współpracował M. Klimaszewski¹⁰².

W 1950 r. opracowano w Instytucie plan naukowo-badawczy z zakresu geografii fizycznej. Dla geografii społeczno-ekonomicznej działania takie podjęto kilka lat później.

---

⁹⁸ W 1977 r. Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu nadała prof. A. Wrzoskowi godność doktora *honoris causa*.

⁹⁹ B. Kortus, 2008, *Profesor Antoni Wrzosek – uczonego i pedagoga* [w:] Rita Majkowska, Elżbieta Fiałek (red.), *Antoni Wrzosek 1908–1983*, Kraków, s. 14.

¹⁰⁰ S. Leszczycki, 1987, *Moja działalność naukowo-badawcza w zakresie planowania przestrzennego (1930–1985)* [w:] K. Dziewoński (red.), *Gospodarka przestrzenna i planowanie przestrzenne w Polsce – działalność Stanisława Leszczyckiego*, Warszawa, 52–55.

¹⁰¹ Stefania Gurba (red.), 1984, *Z kręgu Romerydów. Profesor Franciszek Uhorczak*, Lublin, s. 9, 35–36.

¹⁰² Michał Kaczorowski, 1980, *Początki odbudowy kraju i stolicy 1944–1949*, Warszawa, s. 248.

Przygotowane plany badawcze nawiązywały w znacznym stopniu do wyników zjazdu gdańskiego PTG (1949), poświęconego sprawom metodologicznym, jak też do ustaleń dokonanych podczas obrad zespołu geograficznego w ramach I Kongresu Nauki Polskiej (1951). Analizując dorobek Instytutu z tych lat można stwierdzić, że znakomita większość prac prowadzona była pod kątem ich przydatności w różnych dziedzinach życia gospodarczego i społecznego. Odnosiło się to również do prac magisterskich. Coraz częściej prace te miały charakter aplikacyjny. Były one wykonywane przede wszystkim na zamówienie Wojewódzkich Komisji Planowania Gospodarczego, zarówno w Krakowie, jak też w innych miastach wojewódzkich, zwłaszcza południowej Polski. Przykładowo wymienimy badania geomorfologiczne, hydrograficzne i klimatologiczne, wykonane dla potrzeb planu zagospodarowania dorzecza Dunajca, czy takie same studia, dotyczące Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego. Rozpoczęto szczegółowe prace związane z geomorfologią Krakowa (M. Tyczyńska), zamówione przez Miejską Pracownię Urbanistyczną. Studium tym patronował Mieczysław Klimaszewski. On sam w 1950 r. podjął badania geomorfologiczne Tatr, opracował też m. in. koncepcję i metodę zdjęcia geomorfologicznego i hydrograficznego Polski. Jego koncepcja opracowania mapy geomorfologicznej na podstawie zdjęcia geomorfologicznego wraz z badaniem ewolucji rzeźby została zaakceptowana w 1950 r. przez Wydział do Spraw Nauki PTG. Koncepcję dopracowano podczas obrad I. Kongresu Nauki Polskiej. Dla wielu instytucji społeczno-gospodarczych opracowano szereg różnorodnych ekspertyz. Z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej charakter aplikacyjny miały przede wszystkim studia z zakresu użytkowania ziemi (pionierski w skali kraju charakter miały prace K. Bromka), a także monografie szeregu miast. Badaniami tymi kierował J. Szaflarski¹⁰³.

W 1946 r. w Krakowie powstała Wyższa Szkoła Pedagogiczna (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny) z trzyletnimi nauczycielskimi studiami geograficznymi. W 1951 r. w uczelni tej powołano do życia Zakład Geografii, którego kierownikiem została Maria Dobrowolska. W omawianym okresie zajęcia podjęli tam m. in.: K. Bromek, Z. Czepe, J. Flis, M. Klimaszewski, W. Milata, J. Szaflarski. Ponadto K. Bromek, W. Milata, J. Szaflarski prowadzili zajęcia w Akademii Handlowej¹⁰⁴, a W. Milata piastował tam nawet funkcję kierownika Katedry Geografii Gospodarczej. Pracownicy Instytutu wykładali również na Wydziale Rolniczym i Leśnym UJ (W. Milata, J. Szaflarski) oraz na Wydziałach Politechnicznych Akademii Górniczej¹⁰⁵ (Z. Czepe, W. Milata, J. Szaflarski).

W latach 1945–1952 stopień magistra filozofii w zakresie geografii uzyskało na Uniwersytecie Jagiellońskim łącznie 174 osób. Spośród nich 22 osoby specjalizowały się w geomorfologii, 14 w hydrografii, 23 w klimatologii i aż 115 osób w geografii ekonomicznej. W tym samym czasie liczba studentów wzrosła z około 100 osób w 1945 r. do blisko 400 pod koniec 1952 roku.

---

¹⁰³ M. Klimaszewski, 1954, *Zespół katedr geografii ...*, dz. cyt., s. 147–148; M. Klimaszewski, 1974, *Nauki geograficzne w Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Zesz. Nauk. UJ, Prace Historyczne”, zes. 47, s. 383, 394.

¹⁰⁴ W 1950 r. Akademia Handlowa została upaństwowiona i przekształcona w Wyższą Szkołę Ekonomiczną (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny).

¹⁰⁵ Wydziały Politechniczne w Akademii Górniczej w Krakowie utworzono 6 października 1946 r. W 1954 r. przekształciły się one w samodzielną uczelnię – Politechnikę Krakowską.

Wiosną 1952 r. zapadła decyzja o podziale Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Podstawą było zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z 11 lutego tegoż roku. Jedną z powstałych w ten sposób jednostek był Wydział Biologii i Nauk o Ziemi. W jego ramach powołano oficjalnie Zespół Katedr Geografii, który obejmował:

1. Katedrę Geografii Fizycznej, którą kierował M. Klimaszewski. Posiadała ona zakłady:
  - Geografii Fizycznej (M. Klimaszewski),
  - Klimatologii i Meteorologii (W. Milata).
2. Katedrę Geografii Ekonomicznej, kierowaną przez J. Szaflarskiego¹⁰⁶.

Ponadto funkcjonowały niezwiązane z tokiem studiów pracownie: Geomorfologiczna (od 1950 r.) oraz Hydrograficzna (od 1951 r.), obie kierowane przez M. Klimaszewskiego. W 1953 r. zostały one połączone w jedną Pracownię Fizjograficzną, skupiającą wszystkich pracowników naukowych związanych z geografią fizyczną, magistrantów i studentów starszych roczników. Na ogół wszyscy studenci związani z Pracownią byli aktywnymi członkami Koła Naukowego Geografów. W 1953 r. Pracownia Fizjograficzna została przejęta przez Instytut Geografii PAN. Na podobnych zasadach W. Milata utworzył w 1952 r. Pracownię Klimatologiczną¹⁰⁷.

Powstanie Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi zakończyło pierwszy powojenny okres dziejów geografii uniwersyteckiej. Były to lata związane z odbudową zniszczeń, zmagania się z nową rzeczywistością, powolnego kształtowania się struktury organizacyjnej, tworzenia planów rozwoju badań naukowych. Szczęśliwie uniknięto rozdziału katedr geograficznych pomiędzy dwa wydziały. Tym samym geografia uniwersytecka zachowała swoją jedność!

W realizacji zadań badawczych coraz większy udział mieli nowi, młodzi pracownicy, którzy właśnie w tym okresie rozpoczynali swój start uniwersytecki. W latach następnych zaowocuje to pojawieniem się nowych dyscyplin naukowych, a także uatrakcyjnieniem procesu dydaktycznego.

---

¹⁰⁶ *Kronika Uniwersytetu ... za lata... 1945/1946–1955/1956*, dz. cyt., s. 47–48.

¹⁰⁷ M. Klimaszewski, *Zespół katedr geografii UJ ...*, dz. cyt., s. 145–146.

3 marca 45.

PANIE WOJEWODC I

Doniesiono mi w tej chwili, że dzisiejszej nocy został aresztowany przez milicję w domu przy ul. Retoryka 1. dr Stanisław Leszczycki asystent Instytutu Geograficznego Uniw. Jagiell. pod zarzutem przechowywania broni.

Przeprowadzona rewizja w jego mieszkaniu i w mieszkaniu sąsiednim nie wykazała rezultatu, mimo to dr Leszczycki został zabrany.

Proszę bardzo Pana Wojewodę o łaskawą, jak najszybszą interwencję w tej sprawie, w celu zwolnienia dra Leszczyckiego.

Łączę wyrazy poważania

Ryc. 7.1. Pismo Rektoratu UJ do wojewody z dnia 3 marca 1945 w sprawie uwolnienia S. Leszczyckiego. Arch. UJ, sygn. S II 619.

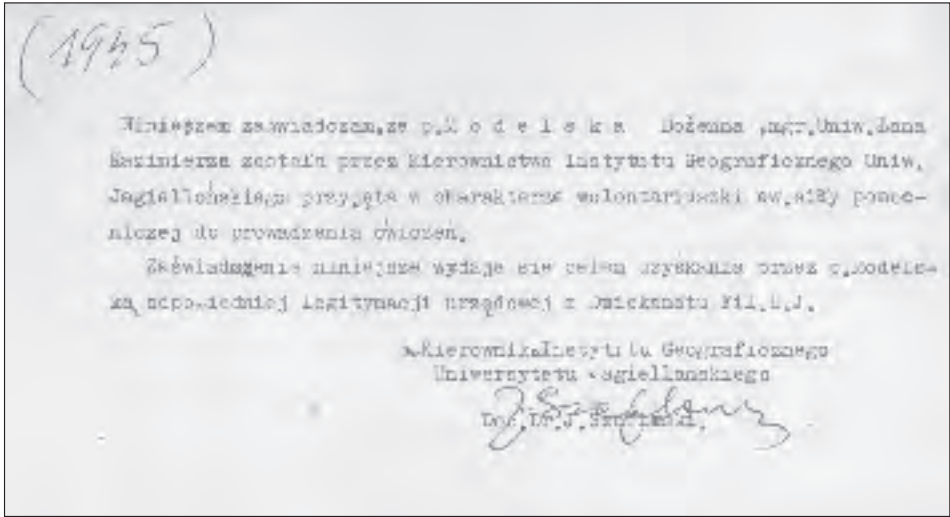
Ryc. 7.2. Pochód młodzieży w dniu 3 maja 1946. Kraków, Aleja Mickiewicza, koło Biblioteki Jagiellońskiej. Źródło: <http://polskaxxi.pl/Czytelnia/Protest-mlodziezy-przeciw-wladzy-komunistycznej-3-maja-1946>

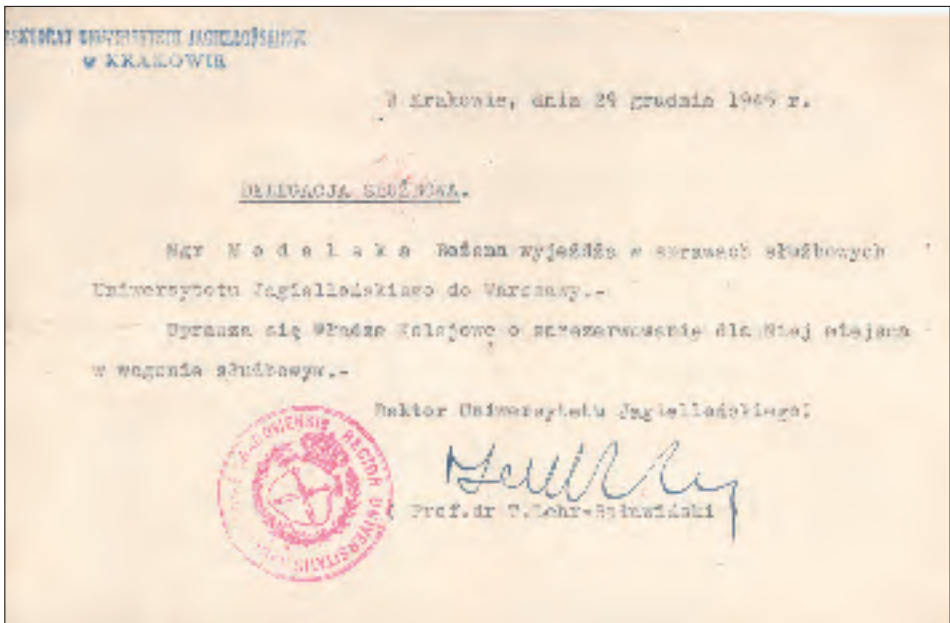
Ryc. 7.3. Pochód studentów Akademii Górniczej, 3 maja 1946. Kraków, Rynek Główny, Linia A-B. http://www.wmn.agh.edu.pl/Silva_rerum/Trzeci_maja.htm

Ryc. 7.3a. B. Modelska-Strzelecka. Przepustka wydana przez Starostwo Powiatowe w Łańcut na przejazd do Krakowa i z powrotem w celu podjęcia starań się o pracę na UJ, 12.03.1945. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 7.3b. B. Modelska-Strzelecka. Zaświadczenie wystawione przez J. Szaflarskiego o przyjęciu do pracy w Instytucie Geograficznym UJ w charakterze wolontariuszki, prawdopodobnie marzec 1945. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 7.3c. B. Modelska-Strzelecka. Delegacja służbowa wystawiona przez rektora UJ na wyjazd do Warszawy, 29.12.1945. Arch. IGiGP UJ.

Pr o t o k o ł

III zwyczajnego posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego U. Jagiell.
odbytego dnia 15 lutego 1945.

Przewodniczący: Dziekan Prof. dr. S. Zwirski

Przepracownicy:

Wnioski:

Uchwały:

- 1/ Odczytanie protokołu z ostatniego posiedzenia

*Odczytano protokół z ostatniego posiedzenia Komisji
HUMANIT. w dniach 9 i 16 II oraz z posiedzenia
Komisji MATEMAT.-FIZYKOD. w dniu 16 II.*

Protokół przyjęto.

- 2/ Sprawa definitywnego
rozdziału Wydziału Fil.

*Karolich Rektora Prof. dr. Rada Wydziału
przyjmuje do wiadomości wniosek Komisji
materiałowy o rozdzeleniu Wydziału*

*z tym, że materiały traktuje się już
jako wyczerpane a dla przygotowania
dokumentacji sędziwej, która sędziwa jest*

- 3/ Sprawa nauczania w okresie
przejściowym.

- 4/ Sprawa definitywnego miano-
wania profesorami zwyczajnymi
Prof. Marka Gatty-Kostyla
i prof. Bronisława Kuzieńskiego

*Wobec braku zgłoszenia
i uprzedzenia, po do-
kuciu w sprawie, wybrano dla
tej sprawy Komisję: prof.
Bizon, Dębicki, Fokwara, prof.
Kostyl, Skarwan. - Komisja
ustalona w dniu 16 II.*

*W sprawie uchwalono
przy 3 głosach
zastępcy.
Komisję wybrano w składzie:
Dębicki, Skarwan, Kuzieński, Bizon,
Klinga, - prof. Lijc, Wycisławski,
Zacharewicz, Kostyl.*

*Uchwalono: poprosić prof. Kostyla
o zebranie materiałów i przedstawienie
tej sprawy (ora i Komisji sędziwej)*

*Prośba do Skarwana (by
Skarwan (poprosić sędziwę sędziwej
dowiedzieć, uchwalony jest program
i nieumocowić nr. 1439.*

Ryc. 7.4. Fragment protokołu z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ w dniu 15 lutego 1945, podczas którego rozpatrywano sprawę rozdziału Wydziału. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

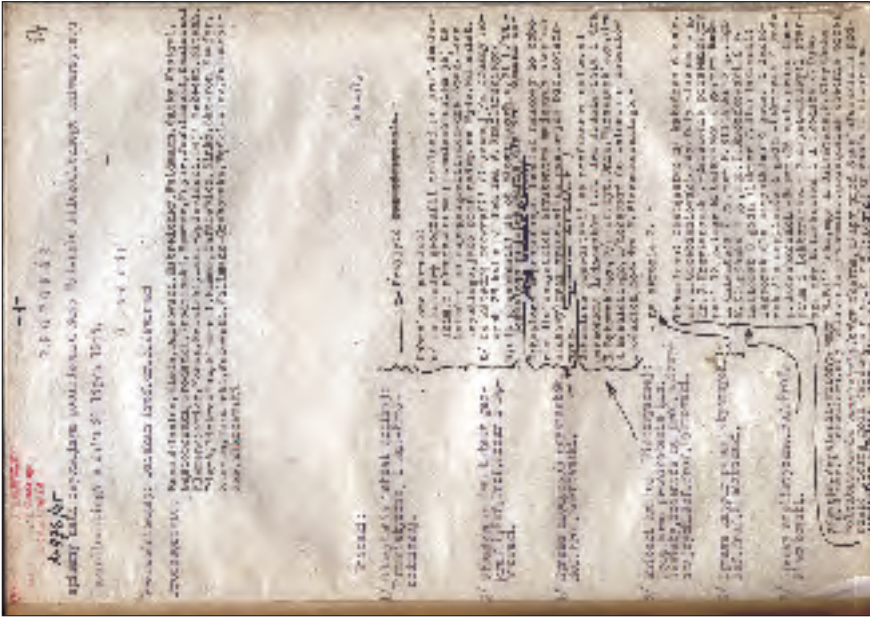

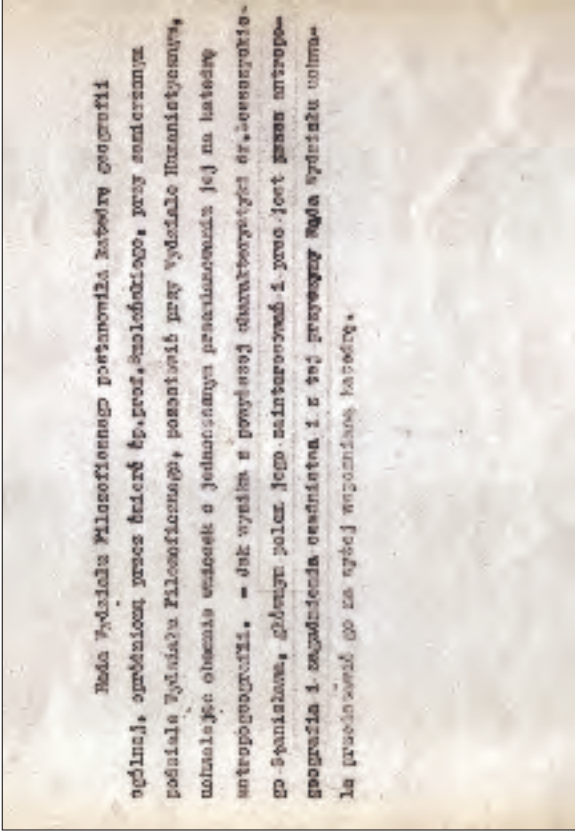

Ryc. 7.13. Fragment protokołu z posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego UJ z dnia 31 lipca 1945 dotyczący m. in. obsady katedr geograficznych. Arch. UJ, sygn. WF II 50.

Ryc. 7.14. Fragment postanowienia Rady Wydziału Filozoficznego UJ, dotyczącego przemianowania Katedry Geografii Ogólnej na Katedrę Antropogeografii i powołania na jej kierownika S. Leszczyckiego. Arch. UJ, sygn. WF II 180.

Prof. Dr. Stanisław LESZCZYŃSKI
Warszawa, Al. 1 Armii 23

Warszawa, dnia 31 maja 1948 r.

Do Pana Dziekana
Wydziału Humanistycznego
Uniwersytetu Jagiellońskiego

w Krakowie

W związku z formalnym objęciem stanowiska profesora
nadzwyczajnego antropogeografii na Uniwersytecie Warszawskim
w dniu 12 maja 1948 r. uprzejmie świadczam, iż dotychczas zaj-
niętą katedrę antropogeografii należy traktować jako opróżnioną.
Ponieważ w Krakowie poszły egzaminy magisterskie i doktorackie
z geografii, które nasz seminar przeprowadził w miesiącu czerwcu b.r.
proszę o faktyczne rozwiązanie ze mną stosunków służbowych
z dnian 1 lipca 1948 r. W związku z tym załączam pismo do Kwestury
oraz proszę Pana Dziekana o przekształcenie moich dokumentów do
Biura Personalnego Uniwersytetu Warszawskiego.

Na opróżnioną katedrę antropogeografii na Wydziale
Humanistycznym proponuję Prof. nadz. Dr. Józefa Sasflarskiego po-
siadającego obecnie katedrę geografii fizycznej na Wydziale Mat.
Przyr. U.J. Aż do zamianowania następcy proponuję pozostawienie
nadal kierownictwa administracyjnego Instytutu Geograficznego
w rękach adiunkta U.J. Dr. Władysława Miaty.

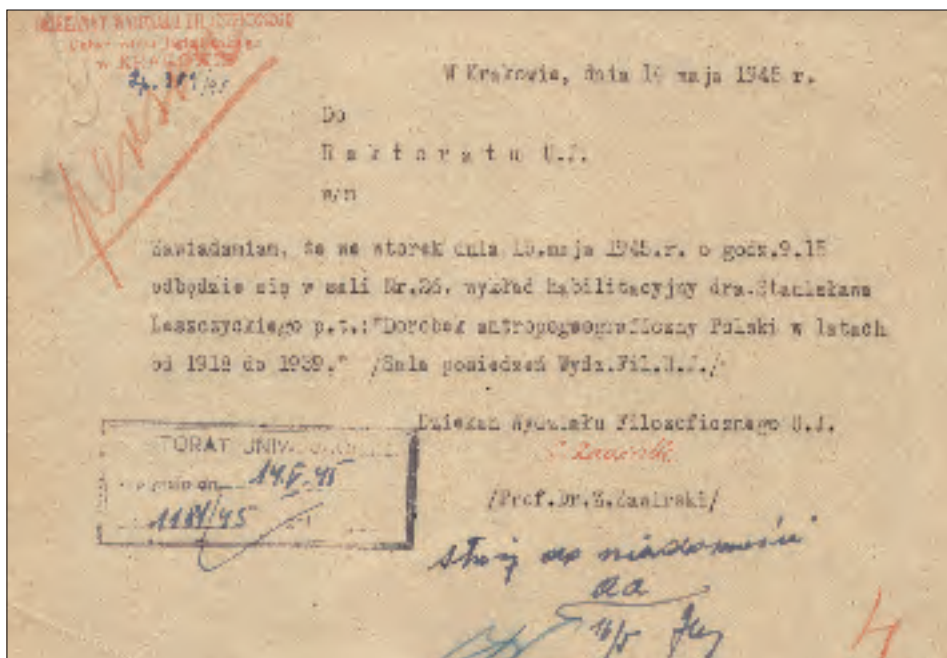
S. Leszczyński
(Prof. Dr. St. Leszczyński)

*Wzrost 67
kierownik
instytutu
kierownik
instytutu
instytutu*

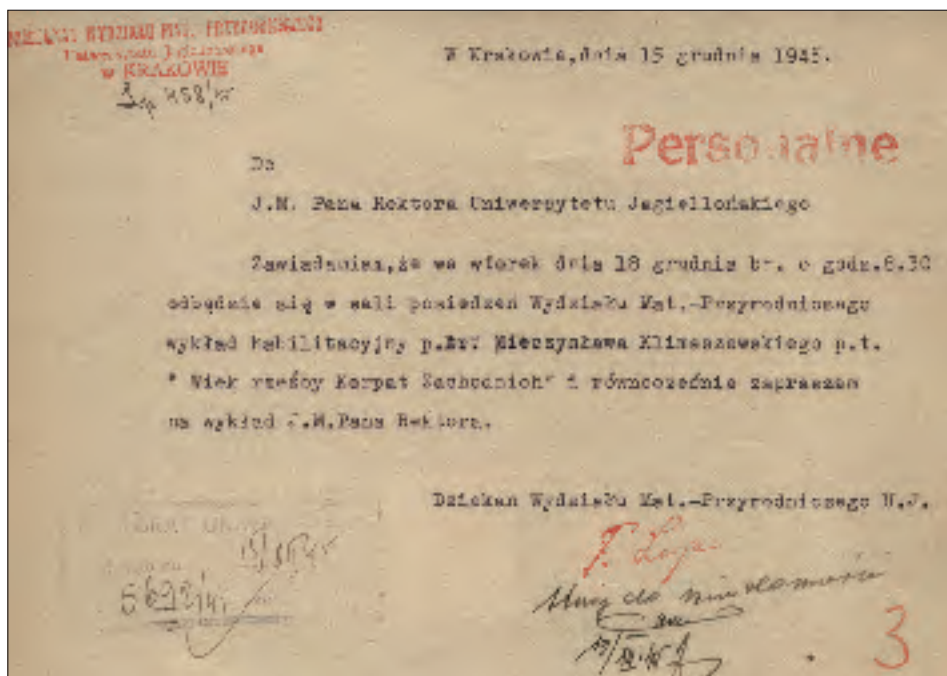
*Przebieg
dysplazji
ostreżenie
S. Leszczyński*

*Przebieg
dysplazji
ostreżenie
S. Leszczyński*

Ryc. 7.22. Pismo S. Leszczyckiego do dziekana Wydziału Humanistycznego z dnia 31 maja 1948 r. o „opróżnieniu” Katedry Antropogeografii. Arch. UJ, sygn. WHm 88.

Ryc. 7.23. Zawiadomienie z dnia 14 maja 1945 r. o wykładzie habilitacyjnym S. Leszczyckiego. Arch. UJ, sygnat. S II 619.

Ryc. 7.24. Zawiadomienie z dnia 15 grudnia 1945 o wykładzie habilitacyjnym M. Klimaszewskiego. Arch. UJ, sygn. S II 619.

INSTYTUT GEOGRAFICZNY UNIWERSYTETU JAGIELL.
INSTITUT DE GEOGRAPHIE DE L'UNIVERSITE JAGIELLONNE DE CRACOVIE

III GAZETA 2
TELEFON 0829

CRACOVIE
KAS. GAZETOWA

L. 90, Prof. L. 7, 26

kraków, dn. 13. III. 1946

Do
Rektoratu Uniwersytetu Jagiellońskiego
przez
Dzielnictwo Wydziału Humanistycznego

Wydział Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie prosi o wyłączenie go z listy do Instytutu Polskiej w Londynie z uwzględnieniem ~~ich~~ ^{ich} na potrzeby powrotu Dr. W. Milaty z Anglii, ~~która~~ ^{który} [P. 1946] wyjechał, jako były asystent Instytutu Geograficznego U.J., jest niewątpliwie potrzebny do umieszczenia danych z wyjazdów z zakresu sektora ogół i klimatologii, ponieważ specjalista z tego zakresu nie ma w Krakowie.

Dr. Milata, jako oficer rezerwy powołany do czynnej służby wojskowej w sierpniu 1945 r., przebywał w Anglii z ostatnią ~~zakończoną~~ ^{zakończoną} służbą, od którego czasu nie miał o możliwości powrotu do kraju, a czym zajęte są pewne trudności.

[Dotychczas pracował w P.A.F. Montreal - Kanada, gdzie -
zajmował był kontrakt, który wygasł w pierwszym kwartale b.r.]

Z względu o powyższe przyczyny Instytut Geograficzny U.J., umiarkowanie i interesownie, wyraża jak najdogodniejsze warunki, -
nia niezbędnych normalnych studiów geografii,

REKORAT UNIWERSYTETU JAGIELLONSKIEGO
Kraków, dn. 19. III. 1946
w 218/1946

Wzrost 181 cm
Ciężar ciała 65 kg
Ciężar serca 210 g

Jan Leszczycki

Prof. Dr. S. Leszczycki
Dyrektor I.G.U.J. w Krakowie

Jan Leszczycki
Instytut Geograficzny
Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie.

Ryc. 7.29. Pismo S. Leszczyckiego do Rektoratu UJ z dnia 19 marca 1946 w sprawie ułatwienia uzyskania przez W. Milatę wiza powrotnej z Anglii. Arch. UJ, sygn. S II 619.

UNIwersytet Jagielloński i Akademia Górnicza
w Krakowie

II Kurs wykładów
o Ziemiach Zachodnich

PONIEDZIAŁEK 27 maja br. godz. 18	Dr Józef Roman Kojewski: Złota ruda na Dolnym Śląsku
ŚRODA 29 maja br. godz. 18	Dr inż. Władysław J. Michajła: Zastosowanie Naukowej Organizacji przy odłudowie Ziem Zachodnich
PIĄTEK 31 maja br. godz. 18	Prof. inż. Stefan Czarnowski: Złota energetycznych minerałów użytkowanych Ziem Zachodnich

Sala Kopernika, Collegium Novum, ulica Gołębia L. 24, II p.
Sekretariat: czynny codziennie od godzin 13-15 i 17-18, ul. Podwale 1, I i p. (przy Kasyrakach)
Wstęp wolny dla wszystkich Złote datki na pomoc zbiorczą

Ryc. 7.30. Jeden z plakatów z programem kursów o Ziemiach Zachodnich. Źródło: J. Wrzosek-Matłowa, 1989, *Kursy informacyjne o Ziemiach Zachodnich Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w latach 1945-48.* – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 4, s. 939.

Ryc. 7.31. A. Wrzosek. Strona tytułowa pracy *Zarys geografii fizycznej Śląska* (1945), wydanej w ramach Kursu Naukowo-Informacyjnego o Ziemiach Zachodnich.

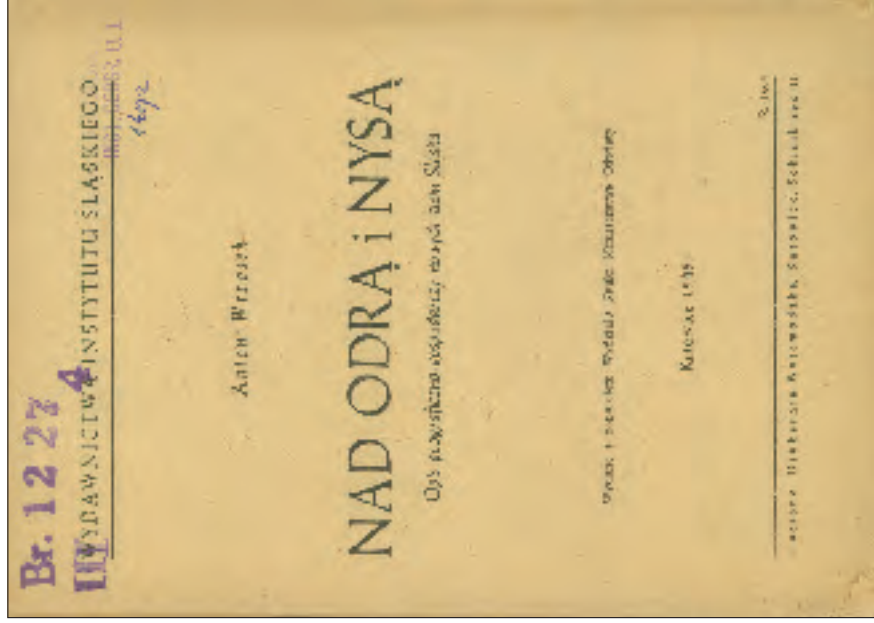
Ryc. 7.34. A. Wrzosek i K. Dziewoński podczas objazdu Ziem Zachodnich, Trzebnica, październik 1948. *Arch. Nauki PAN i PAU, sygn. 9184.*

Ryc. 7.35. Od lewej: Józef Zaręba, A. Wrzosek, K. Dziewoński przed siedzibą Wrocławskiej Dyrekcji Odbudowy, 1948. *Arch. Nauki PAN i PAU, sygn. 9186.*

Ryc. 7.36. A. Wrzosek. Strona tytułowa pracy *Rola Śląska w niemieckim naporze na wschód i znaczenie posiadania Śląska dla Polski* (1945). Jedną z pierwszych powojennych publikacji tego autora o Śląsku.

Ryc. 7.37. A. Wrzosek. Strona tytułowa pracy *Nad Odrą i Nysą. Opis geograficzno-gospodarczy nowych ziem Śląska* (1945).

Rozdział 8

Postępująca stabilizacja (1953–2008)

8.1. Organizacja, baza lokalowa

Po drugiej wojnie światowej ukształtowała się wyraźnie dualistyczna struktura Instytutu (podobnie zresztą jak w większości ośrodków geograficznych w Polsce), a więc jego podział merytoryczny i organizacyjny na Katedrę Geografii Fizycznej kierowaną przez prof. M. Klimaszewskiego i na Katedrę Geografii Ekonomicznej, której od 1955 r. przewodził prof. A. Wrzosek (do 1954 r. J. Szaflarski). Tworzyły one Zespół Katedr Geografii, które wyparły na pewien czas tradycyjną nazwę „Instytutu Geograficznego” (1952–1967). W ramach Katedr zaczęły powstawać Zakłady.

Ta silna, choć dualistyczna struktura z podziałem na geografie fizyczną i ekonomiczną nie przeszkodziła w daleko idącym rozwoju poszczególnych specjalizacji. W obrębie Katedry Geografii Fizycznej istniały początkowo dwa zakłady: Zakład Geografii Fizycznej i Zakład Klimatologii i Meteorologii. W połowie lat 60. liczba zakładów powiększyła się o dwa: w 1965 r. powstał Zakład Geografii Historycznej pod kierownictwem Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej, który istniał tylko do 1970 r., zaś w 1966 r. utworzono Zakład Geografii Regionalnej. Był on kierowany kolejno przez Zdzisława Czeppego, Antoniego Wrzoska i Bronisława Kortusa i funkcjonował do 1979 r. W roku 1971 powołano aż 6 zakładów, które odpowiadały prężnie rozwijającym się gałęziom geografii: Zakład Geomorfologii kierowany przez Mieczysława Klimaszewskiego, Zakład Hydrografii pod kierunkiem Ireny Dynowskiej (od roku 2000 – Zakład Hydrologii), Zakład Klimatologii kierowany przez Mieczysława Hessa, Zakład Geografii Fizycznej Kompleksowej prowadzony przez Zdzisława Czeppego, Zakład Geografii Regionalnej kierowany przez Antoniego Wrzoska i Zakład Geografii Ludności, Osadnictwa i Rolnictwa (GLOR) pod kierunkiem Karola Bromka. W 1975 r. powołano Zakład Metodyki Geografii, którego kierownikiem został Adam Jelonek (w 1984 r. zakład ten został przekształcony w Pracownię Dydaktyki Geografii). W 1979 r. z Zakładu Geomorfologii wyodrębnił się Zakład Kartografii i Teledetekcji pod kierunkiem Kazimierza Trafasa. W latach późniejszych struktura Instytutu ulegała dalszym zmianom: powstały nowe zakłady i pracownie, inne zaś przestały istnieć. Niektóre zakłady podzieliły się; np. z Zakładu Geografii Regionalnej wyodrębnił się Zakład Geografii Przemysłu pod kierunkiem Bronisława Kortusa (od roku 2000 – Zakład Rozwoju Regionalnego) i Zakład Geografii Turyzmu prowadzony przez Jadwigę Warszyńską (od roku 2000 – Zakład Gospodarki Turystycznej i Uzdrowiskowej). Inne zakłady zmieniły nazwy, z niektórych wyodrębniło się pracownie, przekształcane z czasem w nowe zakłady. W latach 90. powstały kolejne jednostki organizacyjne: w 1994 r. z Zakładu Geografii Turyzmu wyodrębnił się Zakład Geografii Religii, kierowany przez Antoniego Jackowskiego, zaś w 1991 r. powstała Pracownia Gleboznawstwa, którą w 1995 r. przekształcono

no w Zakład Gleboznawstwa i Geografii Gleb, działający pod kierunkiem Stefana Skiby. W 1998 r. dotychczasowa Pracownia Systemów Informacji Geograficznej przekształciła się w Zakład o tej samej nazwie, którym do samej śmierci (2006) kierował Wojciech Wiśniewski. W 2007 r. dokonano fuzji dwóch jednostek: dawne Zakłady Kartografii i Teledetekcji oraz Systemów Informacji Geograficznej utworzyły wspólny Zakład Systemów Informacji Geograficznej, Kartografii i Teledetekcji, kierowany przez Jacka Kozaka.

Oprócz 11 zakładów, w Instytucie funkcjonują dwie pracownie naukowo-badawcze: Dydaktyki Geografii oraz Metod Ilościowych. Ponadto w latach 1979–1996 w Instytucie działała Pracownia Dokumentacji Badań Polarnych, założona przez Z. Czeppego, w okresie 1986–2001 Pracownia Ameryki Łacińskiej (kierownik Andrzej Krzanowski), zaś od r. 1987 do 2004 r. funkcjonowała Pracownia Geograficznych Studiów Japonii (kierownik Rajmund Mydel).

Instytut posiada również trzy stacje badawcze:

Stacja w Łazach k. Bochni powstała w 1984 r. Położona jest na progu Pogórza Karpackiego, w strefie przejściowej między Karpatami a Kotliną Sandomierską. Głównym celem badawczym Stacji jest poznanie środowiska geograficznego, zachodzących w nim procesów oraz wpływu człowieka na środowisko i wynikających z niego konsekwencji zarówno dla środowiska, jak i samego człowieka. Stacja jest ważną placówką dydaktyczną z salami wykładowymi, podręczną biblioteką, pracowniami komputerowymi, laboratorium hydrochemicznym i glebowym oraz pokojami gościnnymi wraz z zapleczem. Na Stacji odbywają się zajęcia dla studentów geografii oraz innych kierunków, a także spotkania, zjazdy, konferencje naukowe i letnie szkoły środowiskowe *Summer Environmental Workshops*. Na podstawie wyników z badań prowadzonych na Stacji powstało wiele prac naukowych, w tym seryjne wydawnictwo *Przemiany środowiska na Pogórzu Karpackim*.

Stacja Naukowa w Gaiku-Brzezowej koło Dobczyc położona na Pogórzu Wielickim, powstała w 1963 r. Została ona zgłoszona do Światowego Rejestru Stacji Terenowych. Problematyka badawcza realizowana przy wykorzystaniu danych Stacji, skupia się wokół zagadnień zróżnicowania klimatu Karpat i ich przedpola oraz antropogenicznych oddziaływań na klimat Krakowa. Pełni również funkcję dydaktyczną i seminaryjną.

Stacja Naukowa Zakładu Klimatologii przy ul. Kopernika 27. Obejmuje dwa punkty pomiarowe: 1. Stację Historyczną (założoną przez Jana Śniadeckiego 1 maja 1792 r.) – klatkę meteorologiczną na II p. Collegium Śniadeckiego; 2. Stację w Ogrodzie Botanicznym – klimatologiczną III rzędu w sieci stacji IMGW. Prowadzone są w niej standardowe pomiary ciśnienia, temperatury, wilgotności powietrza, wiatru, usłonecznienia, opadów, pokrywy śnieżnej i obserwacje wizualne. Ogromny bank danych, zgromadzonych w archiwum Stacji Historycznej, jest podstawą wielu rozpraw naukowych. Ich problematyka badawcza koncentruje się m.in. na wykazaniu zmian i fluktuacji klimatu w okresie badań instrumentalnych i określeniu wpływu rozwoju miasta na klimat.

Jednostkami o funkcjach usługowo-organizacyjnych są: Biblioteka Nauk Przyrodniczych, Zbiory Kartograficzne, Pracownia Wydawnicza oraz sekretariaty.

W omawianym okresie dyrektorami Instytutu byli: M. Klimaszewski (1953–1978), Mieczysław Hess (1978–1981), Bronisław Kortus (1981–1991), Antoni Jackowski (1991–1994), Ludwik Kaszowski (1994–1996), Kazimierz Krzemień (1996–1999), A. Jackowski (1999–2005) oraz Bolesław Domański (od 2005 r.).

Wspomnijmy wreszcie, że w okresie powojennym dwóch geografów pełniło funkcję rektora UJ – M. Klimaszewski 1964–1972 oraz M. Hess 1977–1981, zaś czterech było dziekanami Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi: A. Wrzosek (1964–1969), M. Hess (1972–1975), A. Jackowski (1993–1999) oraz K. Krzemień (od 2005 r.).

W 1970 r. przyjęto oficjalnie nazwę „Instytut Geografii”, zaś w dniu 28 czerwca 2000 r. „Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej”. Wiązało się to przede wszystkim z rozszerzeniem profilu badawczego i dydaktycznego. Rozwijała się też baza lokalowa. W 1971 r. przyznano Instytutowi część budynku byłego Sądu Wojewódzkiego przy ul. Grodzkiej 52 (Collegium Broscianum). W dniu 13 października 2003 r. na Kampusie 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie – Pychowicach wmurowano kamień węgielny pod nową siedzibę Instytutu. Poświęcenia kamienia dokonał JE ks. biskup Tadeusz Pieronek w obecności JM Rektora UJ prof. dr hab. Franciszka Ziejki, Senatu UJ, przedstawicieli władz rządowych i samorządowych, członków Komitetu Nauk Geograficznych PAN z przewodniczącym prof. dr hab. Stanisławem Liszewskim, dziekanów i dyrektorów jednostek geograficznych z całej Polski oraz projektantów Grażyny i Aleksandra Czora. Było to wielkie święto polskiej i krakowskiej geografii. Obiekt został oficjalnie oddany do użytku w dniu 1 lipca 2005 r.

Decyzję o przyznaniu Instytutowi nowego obiektu podjął rektor UJ F. Ziejka po rozmowie z dyrektorem A. Jackowskim późnym popołudniem 20 stycznia 2000 r. Dopiero po kilku dniach dyrektor referował sprawę Radzie Instytutu. Seniorem Budowy został B. Domański, który wykazał się ukrytymi dotąd uzdolnieniami budowlano-konstrukcyjnymi. Do jego obowiązków należały m. in.: koordynacja prac projektowych ze zgłaszanymi przez Instytut wnioskami dotyczącymi zagospodarowania obiektu, czuwanie nad realizacją budowy i jakością wykończenia poszczególnych pomieszczeń, przygotowywanie przetargów na wyposażenie. W pierwszym etapie pomagali mu K. Krzemień i A. Jackowski, potem do prac spontanicznie włączali się inni pracownicy. Pragniemy w tym miejscu wymienić takie osoby, jak M. Paszkowski, J. Siwek, M. Drewnik, A. Michno, J. Sokołowski, W. Maciejowski, R. Guzik i E. Piestrzyńska. Zapewne budowa nie postępowałaby tak sprawnie, gdyby nie wielka życzliwość władz uczelni, a zwłaszcza rektora F. Ziejki i ówczesnego prorektora, a później rektora K. Musioła. W każdej chwili Instytut mógł liczyć na pomoc dziekana Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Szczepana Bilińskiego. Przedsięwzięcie wspierała uniwersytecka administracja, a także kierownictwo Budostalu 2, głównego wykonawcy inwestycji. Częstymi gośćmi w budynku na Grodzkiej 64, a potem na budowie byli autorzy projektu G. i A. Czora. W ostatnim roku budowy niemal w każdym tygodniu odbywały się robocze narady z udziałem wykonawcy, projektantów i przedstawicieli Instytutu (B. Domański, A. Jackowski, K. Krzemień). Cały okres budowy Instytutu, podczas którego ujawniła się wielka życzliwość wielu osób dla realizowanego projektu udowodnił też, że geografia nadal cieszy się wysokim uznaniem jako dziedzina nauki i kierunek studiów uniwersyteckich.

Nowocześnie urządzony budynek zajmuje 5800 m², posiada m.in. świetnie wyposażone sale dydaktyczne, laboratoria specjalistyczne i komputerowe. Rozpoczął się nowy rozdział w życiu Instytutu. Pod koniec pierwszej dekady XXI stulecia w Instytucie pracuje blisko 100 osób, z tego ponad 60 to nauczyciele akademicy. Na wszystkich typach studiów stacjonarnych i niestacjonarnych rejestruje się blisko 1100 słuchaczy, na studiach podyplomowych ponad 60 oraz na studiach doktoranckich 100 osób (dane za 2008 r.).

8.2. Nauka

Na rozwój geografii uniwersyteckiej w okresie powojennym wpływ miały przede wszystkim dwie osobowości: Mieczysław Klimaszewski i Antoni Wrzosek.

Mieczysław Klimaszewski (1908–1995), geograf – geomorfolog, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego, w latach 1964–1972 rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, wieloletni dyrektor. Autor wielu prac fundamentalnych dla rozwoju światowej geomorfologii, m.in. pierwszego polskiego podręcznika z tego zakresu. Badacz rzeźby krasowej w Chinach, rozwoju gleb strukturalnych i przebiegu deglacji na Spitsbergenie. Autor nowego poglądu na rozwój rzeźby polskiej części Karpat Zachodnich w okresie trzecio – i czwartorzędu, zasad kartowania geomorfologicznego i hydrograficznego oraz koncepcji konstrukcji szczegółowych map geomorfologicznych na zasadach genetyczno – chronologicznych, syntezy ewolucji rzeźby Tatr Polskich. Członek PAU i PAN, a także wielu międzynarodowych organizacji naukowych, doktor honoris causa szeregu uczelni krajowych i zagranicznych.

Antoni Wrzosek (1908–1983), profesor Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu (rektor w latach 1952–1955) i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wielce zasłużony badacz Śląska. Współtwórca polskiej antropogeografii (geografii człowieka), powojennej geografii turystyki i geografii regionalnej oraz polskiej szkoły planowania przestrzennego i regionalnego. Twórca krakowskiej szkoły geografii przemysłu. Dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ (1964–1969). Doktor honoris causa wrocławskiej Akademii Ekonomicznej. Członek wielu krajowych i zagranicznych organizacji i komitetów naukowych.

Zniszczenia kraju w wyniku II. wojny światowej stworzyły wielkie zapotrzebowanie na różnorodne studia geograficzne. Były one związane przede wszystkim z rozwijającym się planowaniem przestrzennym, którego jednym z twórców był A. Wrzosek. Władze państwowe i samorządowe zamawiały u geografów studia z zakresu geografii fizycznej, dotyczące przykładowo takich zagadnień, jak uwarunkowania środowiska pod lokalizację nowych osiedli czy obiektów przemysłowych (geomorfologia, hydrologia, klimatologia). Badania takie zainicjował M. Klimaszewski, który później przekazywał zamówienia z tej dziedziny innym geografom fizycznym (m.in. M. Hess, I. Dynowska-Balcer, Z. Czeppe, M. Tyczyńska). Duży był też popyt na prace z zakresu geografii człowieka. Podjął je A. Wrzosek, włączając stopniowo do nich swych najbliższych współpracowników (J. Warszńska, K. Bromek, B. Kortus, A. Jelonek). Prace z tego zakresu dotyczyły głównie użytkowania ziemi i jego przemian w związku z planowanymi inwestycjami, procesów demograficznych i urbanizacyjnych, działalności przemysłowej, transportu itp. Później zakres ten rozszerzył się o problematykę turystyczną. Utrwalony w tamtym okresie nurt aplikacyjny jest zauważalny do chwili obecnej. Przejawia się on zwłaszcza w studiach z zakresu szeroko rozumianego funkcjonowania środowiska i prawidłowości jego użytkowania. W ostatnich latach podejmowane są też opracowania, wykonywane na zlecenie władz państwowych i samorządowych różnego szczebla, Rządowego Centrum Studiów Strategicznych, placówek gospodarczych czy przedstawicieli biznesu. Dotyczą one różnorodnej problematyki z zakresu geografii społeczno-gospodarczej, geografii turystyki oraz geografii religii. Charakter aplikacyjny mają również opracowania kartograficzne, zwłaszcza zaś atlasy. Były one zazwyczaj przygotowywane na zlecenie konkretnego sponsora (urzędy wojewódzkie, miasta, parki narodowe itp.).

We współczesnej problematyce badawczej daje się zauważyć ciągłość tradycji poprzez kontynuowanie dawnych tematów, lecz w nowym ujęciu metodycznym. Ponadto współczesność narzuca konieczność podejmowania nowych badań. Głównym obszarem badawczym są Karpaty Polskie wraz z przyległymi terenami Kotlin Podkarpackich i Wyżyny Śląsko-Krakowskiej. Badania realizowane są przez geomorfologów, klimatologów, hydrologów, gleboznawców, geoeologów, kartografów, geografów specjalności: GIS, lud-

ności, osadnictwa, rolnictwa, rozwoju regionalnego, turystyki, religii. Dużą wagę przywiązuje się do idei zmierzającej do integracji nauk geograficznych, co przejawia się m.in. powstawaniem zespołów badawczych, działających ponad czy poza strukturami organizacyjnymi (np. badania Karpat, dorzecza górnej Wisły, środowiska przyrodniczego Krakowa). W latach 1995 – 2008 pracownicy Instytutu opublikowali łącznie ponad 3000 prac, z których wiele ukazało się za granicą. Powołanie Pracowni Wydawniczej umożliwiło opublikowanie w tym czasie ponad 90 monografii, co jest znaczącym osiągnięciem.

W ostatnim dziesięcioleciu w Instytucie zrealizowano ponad sto projektów badawczych. Projekty wykonywane w kooperacji międzynarodowej, krajowej oraz indywidualne obejmują szereg zagadnień, w tym: przemiany ekonomiczne w Polsce, powiązania polskiego przemysłu samochodowego w europejskiej przestrzeni ekonomicznej, charakterystykę ośrodków wzrostu i obszarów stagnacji w województwie podkarpackim, przyrodnicze i ekonomiczne skutki zmian użytkowania ziemi w górach, poznanie dynamiki dostawy i odprowadzania biogenów ze zlewni pogórskich, poznanie wpływu sytuacji meteorologicznej na dyspersję zanieczyszczeń powietrza oraz uwarunkowań zmian właściwości gleb górskich, wpływu funkcji religijnej na kształtowanie się krajobrazu sakralnego. Aktualna tematyka grantów finansowanych przez Komisję Europejską dotyczy upowszechniania informacji geograficznej oraz tworzenia baz danych dla obszarów chronionych.

Jedną z ważnych dziedzin funkcjonowania Instytutu Geografii i GP UJ jest działalność naukowo-organizacyjna, która przejawia się w organizowaniu konferencji, zjazdów, sympozjów, konwersatoriów i warsztatów naukowych. W okresie od 1989 do 2008 r. w Instytucie Geografii zostało zorganizowanych blisko 90 konferencji, z tego połowę stanowiły spotkania międzynarodowe. Instytut organizuje również seminaria, szkoły i warsztaty naukowe, otwarte zebrania naukowe, podczas których geografowie z różnych ośrodków naukowych przedstawiają wyniki badań naukowych, dyskutowane są tezy rozpraw doktorskich i habilitacyjnych na różnych etapach ich realizacji. Wysokim uznaniem cieszyły się spotkania interdyscyplinarne w ramach „Konwersatorium Pielgrzymkowego” (1994–2001) w których uczestniczyli przedstawiciele świeckiego i duchownego środowiska naukowego.

Instytut ma długie tradycje badań typu ekspedycyjnego, sięgające czasów L. Sawickiego. Pracownicy brali udział w ekspedycjach w góry Changaj i Chentej, na stepy środkowo-mongolskie i na pustynię Gobi. Od 1980 r. organizowano systematyczne wyjazdy na Spitsbergen jako własne ekspedycje UJ, prowadząc studia ogólnogeograficzne, hydrograficzne, klimatologiczne, glebowe i historyczno-geograficzne. Wiele osób wzięło udział w interdyscyplinarnych wyprawach zorganizowanych do Afganistanu, w Hindukusz, Andy Peruwiańskie, Alpy, na wyspy Zielonego Przylądka i Saharę (Maroko, Tunezja, Libia, Egipt), w Masyw Centralny, do Szkocji, na płw. Kolski i Zabajkale.

Ważnym elementem pracy badawczej są kontakty z innymi ośrodkami geograficznymi. Ciągła współpraca łączy Instytut z kilkudziesięcioma geograficznymi jednostkami uniwersyteckimi i akademii nauk w Europie oraz Ameryce. Współpraca z placówkami zagranicznymi prowadzona jest także w ramach międzynarodowych projektów badawczych, np. programu TEMPUS, West-East Linked Laboratories GIS, The Baltic Sea University Programme oraz prac zespołów badawczych: Euromediterranean Network of Experimental and Representative Basins (ERB), International Union of Soil Societas (IUSS). W oparciu o tę współpracę prowadzone są wspólne badania, warsztaty, studia podyplomowe czy programy zajęć dla studentów. W ramach wymiany bezpośredniej, zaproszeń indywidualnych, stypendiów lub udziału w konferencjach i kongresach, wyjeżdża rocznie od kilkudziesięciu do ponad 30 osób, w tym około 50% stanowią wyjazdy asystentów i adiunktów.

Pracownicy współpracują też z krajowymi ośrodkami uniwersyteckimi i innymi wyższymi uczelniami, z ośrodkami PAN, z urzędami administracji państwowej i samorządowej, z parkami narodowymi i krajobrazowymi. Są zapraszani na konsultantów m.in. Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, Papieskiej Akademii Teologicznej oraz urzędów wojewódzkich, miast i gmin. Ponadto pracownicy Instytutu są członkami wielu krajowych i międzynarodowych organizacji i stowarzyszeń naukowych, rad naukowych wielu instytucji oraz członkami komitetów redakcyjnych wielu wydawnictw.

W latach 1991–1993 A. Jackowski był delegatem Polski w Radzie Europy – Komisji do Spraw Szlaków Kulturowych, pracując tam nad europejskimi szlakami monastycznymi i pielgrzymkowymi. W okresie 2004–2006 we Włoszech, w Joint Research Centre-Institute for Environment and Sustainability (jedna z Dyrekcji Generalnych Komisji Europejskiej) pracował jako „delegowany ekspert krajowy” J. Kozak. Swego rodzaju dowodem międzynarodowego uznania dorobku ośrodka krakowskiego w zakresie geografii religii było powołanie A. Jackowskiego przez Jana Pawła II na członka tzw. Misji Papieskiej, reprezentującej Ojca Świętego podczas Międzynarodowego Kongresu Maryjnego w Częstochowie w 1996 r. Wypada też podkreślić znaczący udział ośrodka krakowskiego w pracach Polsko-Niemieckiej Komisji ds. Podręczników Szkolnych (I. Dynowska-Balcer, B. Kortus z zespołem).

Instytut posiada własne wydawnictwo. W 1995 r. przekształcono Pracownię Fotoreprodukcji, Grafiki Komputerowej i Środków Audiowizualnych w samodzielną Pracownię Wydawniczą. W 1960 r. Instytut rozpoczął wydawać „Prace Geograficzne” w ramach Zeszytów Naukowych UJ. Ukazywały się dwie serie: z geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej. W 1995 r. „Prace Geograficzne” stały się samodzielnym czasopismem. Publikowane są serie wydawnicze: „Prace Geograficzne” (kontynuacja, 20 zeszytów), „Peregrinus Cracoviensis” (od 1995 r., z. 1–20), monografie i podręczniki (95 tomów). Pracownicy publikują też książki poza Instytutem, w różnych wydawnictwach profesjonalnych, biorą ponadto udział w opracowaniach typu encyklopedycznego. W dorobku pracowników znajdują się też mapy opracowywane na potrzeby różnych odbiorców (np. atlasów czy parków narodowych).

8.3. Współczesna problematyka badawcza

1. Ewolucja i dynamika rzeźby wybranych obszarów górskich i wyżynnych (Karpaty, Wyżyny Polskie, Alpy, Masyw Centralny, Góry Szkocji, Andy, Wyspy Zielonego Przylądka, Atlas, G. Attyki). Badania obejmują: rzeźbę gór wysokich i średnich; systemy korytowe i współczesne procesy fluwialne w obszarach górskich i wyżynnych; denudację chemiczną i mechaniczną obszarów górskich; plejstoceniową i holoceniową ewolucję wybranych dolin wyżynnych i górskich; wpływ działalności człowieka na przebieg procesów morfogenetycznych i przemiany rzeźby w obszarach górskich; procesy eoliczne oraz typologia wydym (Polska Południowa).
2. Przyrodnicze i antropogeniczne uwarunkowania reżimu hydrologicznego i chemizmu wód wybranych obszarów. Badania dotyczą: przemian stosunków wodnych pod wpływem działalności antropogenicznej; naturalnych i antropogenicznych uwarunkowań chemizmu wód opadowych, rzecznych i podziemnych; zmian hydrologicznych i hydrochemicznych cech źródeł; wpływu opadów atmosferycznych na dynamikę dostawy i odprowadzania biogenów ze zlewni pogórskich o różnym użytkowaniu; wpływu glo-

- balnych czynników cyrkulacyjnych na zmiany reżimu rzek; zastosowania sztucznych sieci neuronowych w hydrologii; rozmieszczenia, funkcjonowania i ochrony źródeł; kartografii hydrologicznej.
3. Zmiany klimatu w różnych skalach przestrzennych i czasowych oraz studia porównawcze z zakresu bioklimatologii. Badania obejmują: zmiany klimatu w różnych skalach przestrzennych i czasowych ze szczególnym uwzględnieniem fluktuacji klimatycznych w Krakowie; studia porównawcze nad zróżnicowaniem klimatycznym w różnych szerokościach geograficznych, również w aspekcie bioklimatycznym, w nawiązaniu do badań na Pogórzu Wielickim, przy wykorzystaniu serii pomiarów ze Stacji Naukowej IGiGP w Gaiku-Brzezowej; weryfikację modeli bioklimatycznych; badania mikroklimatyczne; klimaty gór, głównie Karpat; antropogeniczne oddziaływania na klimat lokalny; wpływ miasta, w tym Krakowa, na klimat lokalny; wpływ Zbiornika Wodnego „Dobczyce” na klimat. Kontynuowane są trwające od 1792 r. obserwacje meteorologiczne w Stacji Naukowej w Ogrodzie Botanicznym UJ, założonej jeszcze przez Jana Śniadeckiego. Unikatowy bank danych ze Stacji umożliwia badanie wieloletnich zmian klimatu.
  4. Struktura, funkcjonowanie i przemiany środowiska przyrodniczego wybranych obszarów Europy. Badania obejmują: środowisko przyrodnicze jako system dynamiczny, podlegający współcześnie intensywnym przemianom naturalnym i antropogenicznym; sezonowy monitoring funkcjonowania nowych geokompleksów w krajobrazie; aktualizację stanu wiedzy o wewnętrznej strukturze i funkcjonowaniu środowiska obszarów podlegających szybkim zmianom krajobrazu, np. w Karpatach, gdzie obszary użytkowane rolniczo zarastają lasem, lub w Arktyce, gdzie spod lodowców wyłaniają się znaczne obszary łąd lub fiordy; wypracowanie metod oceny zasobów środowiska jako podstawy strategii zrównoważonego rozwoju i ocen oddziaływania na środowisko.
  5. Geograficzne uwarunkowania struktury pokrywy glebowej w obszarach górskich i wyżynnych. Badania dotyczą: genezy, klasyfikacji i geografii gleb; przekształceń pokrywy glebowej i jej ochrony; porównania genezy gleb różnych stref klimatyczno-roślinnych (tundra, tajga, obszary suche); relacji pomiędzy wykształceniem pokrywy glebowej a pozostałymi komponentami środowiska przyrodniczego w terenach górskich; wpływu działalności osadniczej kultur prehistorycznych na pokrywę glebową w obszarach wyżynnych; zanieczyszczenia gleb radionuklidami i metalami ciężkimi; kartografii gleb – opracowanie wielkoskalowych i przeglądowych map pokrywy glebowej.
  6. Pozyskiwanie, analiza i prezentacja danych przestrzennych w kartografii tematycznej. Badania obejmują: zastosowanie metod geoinformatycznych w analizie terenu; koncepcję i metodykę atlasów regionalnych i tematycznych; kartografię komputerową z wykorzystaniem systemów informacji przestrzennej; przydatność technik teledetekcyjnych w odtwarzaniu dynamiki elementów środowiska; metody klasyfikacji treści obrazów satelitarnych; kartograficzne układy odniesienia, badania delimitacyjne; kartografię planistyczną i urbanistyczną.
  7. GIS. Badania dotyczą: prób zastosowania nowych narzędzi i danych cyfrowych do rozwiązywania tradycyjnych problemów przyrodniczych; opracowania metod modelowania zjawisk; relacji przestrzennych w obszarach górskich.
  8. Przemiany społeczno-gospodarcze regionów miejskich i obszarów wiejskich. Badania obejmują: kierunki zmian użytkowania ziemi oraz rozwoju rolnictwa w Karpatach; zróżnicowanie jakości życia w miastach Polski; przemiany demograficzno-społeczne stref podmiejskich Krakowa i innych miast w okresie transformacji gospodarki Polski; przekształcenie dzielnic staromiejskich Krakowa i innych miast; problemy rozwoju i funkcjo-

- nowania transportu szynowego w miastach; zagrożenia demograficzne terenów górskich w Polsce i w Europie Zachodniej na przykładzie Ardenów i Masywu Centralnego.
9. Przemiany zagospodarowania turystycznego oraz skutki społeczno-ekonomiczne i ekologiczne rozwoju turystyki. Badania dotyczą: przestrzennych zróżnicowań stanu rozwoju turystyki; przemian w zagospodarowaniu turystycznym, wynikających z transformacji społeczno-ekonomicznej kraju, zwłaszcza Polski Południowej; społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych skutków rozwoju turystyki; funkcji turystycznych na obszarach chronionych, m.in. identyfikacji terenów zagrożonych przez nadmierny ruch turystyczny i określenia stopnia przekształcenia środowiska, pokazania konfliktów pomiędzy funkcją turystyczną a innymi funkcjami gospodarczymi, wskazania form turystyki dostosowanych do zasobów przyrodniczych i kulturowych; przemian funkcji leczniczej i wypoczynkowej uzdrowisk; turystyki kulturowej w miastach historycznych, zwłaszcza w Krakowie; możliwości aktywizacji ekonomicznej terenów wiejskich poprzez rozwój turystyki, w tym agroturystyki; roli samorządu lokalnego w aktywizacji turystycznej regionów i miejscowości w południowej Polsce.
  10. Rozwój regionalny i lokalny oraz jego uwarunkowania. Badania obejmują: identyfikację regionów sukcesu i regresu gospodarczego; czynniki rozwoju gospodarczego regionów i układów lokalnych, rolę polityki regionalnej i aktywności samorządów, społeczne postawy wobec procesów przemian; regionalne uwarunkowania rozwoju gospodarki opartej na wiedzy; wpływ edukacji na rozwój społeczno-gospodarczy; dynamikę przestrzeni przemysłowej, w tym przekształcenia regionów przemysłowych, przemiany energetyki w Polsce i Europie, zagospodarowanie terenów poprzemysłowych; lokalizację usług dla firm; przekształcenia społeczno-gospodarcze krajów, zwłaszcza Europy Środkowo-Wschodniej; zagraniczne inwestycje bezpośrednie, w tym czynniki przyciągające i wpływ samorządów, skutki napływu kapitału zagranicznego w skali regionalnej i lokalnej; przestrzenne zmiany poziomu życia.
  11. Rozwój ośrodków pielgrzymkowych oraz przemiany przestrzeni sakralnych. Badania obejmują: genezę i przekształcenia sieci ośrodków pielgrzymkowych na świecie i w Polsce w aspekcie przestrzenno-czasowym i społeczno-ekonomicznym; pielgrzymki a turystyka (turystyka religijna); wpływ religii na osadnictwo, m.in. typologię jednostek osadniczych o funkcji religijnej, „osiedla pielgrzymkowe”, rozwój przestrzenny i strukturę ośrodków kultu, rozwój infrastruktury w ośrodkach kultu itp.; wpływ religii na migracje ludności, m.in. typy migracji, zasięg przestrzenny, szlaki wędrówek religijnych; przemiany krajobrazu sakralnego.
  12. Zastosowania metod statystycznych i matematycznych w geografii.
  13. Modele edukacji geograficznej.
  14. Historia geografii.
- Aktualną problematykę naukową Instytutu, a poniekąd i jego specjalizację charakteryzują również realizowane krajowe i międzynarodowe projekty badawcze, m. in.:
1. Longterm effects of air pollution on selected forest ecosystems in the Tatra Mts – cooperative studies between Poland, Slovakia, and the USA,
  2. Wpływ wielkoskalowej i lokalnej sytuacji meteorologicznej na warunki dyspersji zanieczyszczeń powietrza w Krakowie,
  3. Ekstremalne zdarzenia meteorologiczne i hydrologiczne w Polsce. Ocena prognozowania ich skutków dla środowiska życia człowieka,
  4. Badania poziomu przestrzennego rozkładu zanieczyszczeń radionuklidami i pierwiastkami ciężkimi w ekosystemie Tatrzańskiego Parku Narodowego,

5. Badania terenowe geosystemów na Sørkapplandzie i w górach Ziemi Nordenskiölda (zadanie badawcze w projekcie zamawianym: Struktura, ewolucja i dynamika litosfery, kriosfery i biosfery w europejskim sektorze Arktyki oraz w Antarktyce),
6. Studia nad genezą, ewolucją i systematyką gleb Polski,
7. Rola pokryw stokowych w kształtowaniu gleb górskich,
8. Przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne uwarunkowania przestrzennego zróżnicowania i przemian użytkowania ziemi w górach,
9. Związek osadnictwa z rzeźbą terenu w Polskich Karpatach,
10. Krajobraz i sacrum. Czynniki i procesy kształtowania krajobrazu sakralnego na przykładzie wybranych kultur i religii,
11. Polski przemysł samochodowy – zmiany pozycji i powiązań europejskiej przestrzeni ekonomicznej,
12. The moving frontier: the changing geography of production in labour-intensive industries.

8.4. Dydaktyka

Jak już wspomniano, elementy wiedzy geograficznej były przekazywane studentom Akademii Krakowskiej już w średniowieczu. Program studiów z tego zakresu zarysował jednak dopiero Wincenty Pol, który doprowadził do uznania zajęć z geografii za pełnoprawne z innymi przedmiotami (np. historia czy filozofia) kursy uniwersyteckie. Jego zasługą jest też wprowadzenie w nauczaniu geografii nowej formy zajęć – wycieczek terenowych. Następne pokolenia stale wzbogacały programy studiów z tej dziedziny. Ośrodek krakowski inicjował wiele działań zmierzających do podniesienia rangi geograficznych studiów uniwersyteckich oraz do ich uatrakcyjnienia.

W chwili obecnej w Instytucie prowadzone są następujące typy studiów: studia z geografii (stacjonarne i niestacjonarne), studia podyplomowe, studia doktoranckie oraz studia stacjonarne biologiczno-geograficzne.

Celem kształcenia studentów geografii jest wszechstronne rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia i twórczego działania, dotyczącego funkcjonowania środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego w różnej skali przestrzennej. Od 2005 r. studia na kierunku geografia mają charakter trójstopniowy, obejmując studia licencjackie, magisterskie (pięć specjalności: geografia fizyczna, geografia społeczno-ekonomiczna, gospodarka przestrzenna i rozwój regionalny, turystyka, systemy informacji geograficznej) oraz doktoranckie.

Studia licencjackie trwają trzy lata i kończą się uzyskaniem tytułu licencjata geografii w jednej z czterech specjalności: geografia fizyczna, geografia społeczno-ekonomiczna, gospodarka przestrzenna i rozwój regionalny, turystyka.

Studia odbywają się według programów o wysokim stopniu zindywidualizowania. Każdy student posiada opiekuna naukowego i realizuje kursy obligatoryjne oraz kursy do wyboru.

Nabór na dwuletnie studia magisterskie uzupełniające na kierunku geografia na ww. specjalnościach rozpoczął się w 2008 r. O przyjęcie na studia mogą się ubiegać osoby posiadające tytuł licencjata geografii.

Absolwent studiów na kierunku geografia ze specjalnością **geografia fizyczna** jest kompetentny w zakresie poznawania, rozumienia i interpretowania zasad funkcjonowania środowiska geograficznego zarówno w przestrzeni, jak i w czasie. Posiada przygoto-

wanie do badania współzależności między elementami środowiska geograficznego, oceny ich stanu, analizy uwarunkowań, tendencji oraz skutków zmian, jak również prowadzenia działalności edukacyjnej. Jest przygotowany do podjęcia pracy w jednostkach zajmujących się ochroną i kształtowaniem środowiska, osłoną hydrometeorologiczną, działalnością w administracji lokalnej i państwowej, zajmujących się fizjografią oraz w instytucjach oświatowych i naukowych.

Absolwent studiów na kierunku geografia ze specjalnością **geografia społeczno-ekonomiczna** dysponuje wiedzą i umiejętnościami, pozwalającymi na wyjaśnianie procesów i zjawisk społeczno-ekonomicznych, występujących w środowisku geograficznym, łącząc w sposób kompleksowy wiedzę o gospodarce, społeczeństwie i środowisku. Posiada umiejętności posługiwania się technikami i metodami gromadzenia, analizy oraz interpretacji danych przestrzennych z wykorzystaniem programów statystycznych i systemów informacji geograficznej. Wiedza i umiejętności nabyte w toku studiów pozwalają absolwentowi na podejmowanie pracy w instytucjach, urzędach i przedsiębiorstwach, których profil działalności jest związany z zarządzaniem i kształtowaniem środowiska, wykorzystaniem informacji przestrzennych, promocją, badaniami rynkowymi.

Absolwent studiów na kierunku geografia ze specjalnością **gospodarka przestrzenna i rozwój regionalny** dysponuje wiedzą i umiejętnościami pozwalającymi na wyjaśnianie procesów i zjawisk społeczno-ekonomicznych występujących w środowisku geograficznym, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki planowania przestrzennego i rozwoju regionalnego. Posiada umiejętności posługiwania się technikami i metodami gromadzenia, analizy oraz interpretacji danych przestrzennych z wykorzystaniem programów statystycznych i systemów informacji geograficznej. Wiedza i umiejętności nabyte w toku studiów pozwalają absolwentowi na podejmowanie pracy w służbach planistyczno-zarządzających organów administracji samorządowej i rządowej wszystkich szczebli, agencjach rozwoju regionalnego oraz przedsiębiorstwach zajmujących się planowaniem przestrzennym, administracją, rozwojem regionalnym, a także pozyskiwaniem funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Absolwent studiów na kierunku geografia ze specjalnością **turystyka** dysponuje wiedzą geograficzną oraz umiejętnościami organizacji turystyki i wypoczynku, a także zarządzania przedsiębiorstwami turystycznymi. Posiada wiedzę humanistyczną, pozwalającą na rozpoznanie potrzeb człowieka w zakresie turystyki i rekreacji oraz wiedzę ekonomiczną, umożliwiającą mu podejmowanie działalności gospodarczej w warunkach gospodarki wolnorynkowej. Absolwent jest przygotowany do pracy w jednostkach obsługi ruchu turystycznego, administracji rządowej i samorządowej na stanowiskach odpowiedzialnych za rozwój turystyki.

Po ukończeniu fakultatywnego bloku zajęć **pedagogicznych**, absolwenci studiów magisterskich poszczególnych specjalności mogą uzyskać uprawnienia do wykonywania zawodu nauczyciela geografii.

Cele kształcenia studentów geografii w toku magisterskich studiów niestacjonarnych są analogiczne, jak w przypadku studiów stacjonarnych; podobne jest też przygotowanie ich absolwentów do pracy zawodowej. Studia te są realizowane w dwóch etapach: trzyletnie studia licencjackie i dwuletnie studia magisterskie uzupełniające. Studia te prowadzone są w zakresie specjalności: geografia fizyczna, geografia społeczno – ekonomiczna oraz turystyka. Studia niestacjonarne są odpłatne.

Studia podyplomowe Systemów Informacji Geograficznej UNIGIS. UNIGIS to międzynarodowa sieć 15 uniwersytetów na trzech kontynentach oferująca kursy Systemów Informacji Geograficznej (GIS), na kilku poziomach metodą nauki na odległość: <http://www.unigis.net>. Sieć działa od 1993 r., a Polskie Centrum GIS oferuje studia od 2004 r.

Dwuletnie studia podyplomowe UNIGIS w Polsce są prowadzone na Uniwersytecie Jagiellońskim we współpracy z Uniwersytetem Parisa-Lodrona w Salzburgu. Powstały z myślą o osobach, które zdobyły wykształcenie magisterskie, bądź licencjackie w dziedzinie nauk przyrodniczych oraz technicznych i chcą poszerzyć swoje umiejętności w zakresie GIS.

Materiały dydaktyczne, przygotowane przez międzynarodowy zespół specjalistów w języku angielskim, są udostępniane za pomocą platformy internetowej Blackboard, administrowanej przez uniwersytet w Salzburgu. Komunikacja z nauczycielami odbywa się w języku polskim lub angielskim. Oprócz nauki na odległość, dwa razy w roku organizowane są dwudniowe warsztaty w Krakowie. Studenci mają również możliwość wzięcia udziału w szkole letniej, odbywającej się co roku w innym kraju.

W programie studiów znalazły się takie zagadnienia, jak: modele i struktura danych przestrzennych, źródła i pozyskiwanie danych, geoDBMS, statystyka przestrzenna, Open-GIS, analiza geograficzna, wizualizacja i kartografia, organizacja GIS i zarządzanie projektami. Studenci otrzymują roczne licencje oprogramowania ArcGIS i GeoMedia.

Zakończenie studiów, napisanie pracy magisterskiej i jej obrona uprawniają do otrzymania Świadectwa Ukończenia Studiów Podyplomowych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Master of Science Uniwersytetu Parisa-Lodrona w Salzburgu.

Z różnym natężeniem notowano zainteresowanie doktoratami. Najgorszą sytuację obserwowano w latach 50-tych. Przypomnijmy, że Ustawa o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki z grudnia 15 grudnia 1951 r.¹ zniósła stopień doktora, zastępując go kandydatem nauk. Było to pociągnięcie wybitnie polityczne, jako że władze komunistyczne pragnęły w ten sposób dostosować stopnie i tytuły naukowe w Polsce do obowiązujących w Związku Sowieckim. Ustawa ta była wzorowana na ustawodawstwie sowieckim, ograniczyła samorządność uczelni i wprowadziła niebezpieczny zwyczaj mianowania rektorów i prorektorów przez ministra. Taka sytuacja trwała do 5 listopada 1958 r., kiedy została uchwalona kolejna ustawa², która przywróciła stopień doktora. Później nazwa stopnia doktora z zakresu geografii kilkakrotnie jeszcze ulegała zmianie, ale te czasy są już na tyle znane, że nie ma potrzeby szczegółowego omawiania tego problemu.

Począwszy od 1959 r. liczba doktoratów geograficznych stale wzrastała. W sumie w okresie powojennym stopień doktora uzyskało około 200 osób, z tego blisko połowa przypada na okres od 2000 r. Niewątpliwym wpływ miało tu uruchomienie w 1996 r. w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ Studium Doktoranckiego o statusie studiów stacjonarnych. Pierwszych doktorantów przyjmowano na rok akademicki 1996/1997. O przyjęcie na studia doktoranckie mogą się ubiegać absolwenci magisterskich studiów geograficznych, a w uzasadnionych przypadkach także absolwenci innych kierunków studiów. Studia doktoranckie odbywają się w trybie indywidualnym. Zgodnie z regulaminem studiów, każdy kandydat na doktoranta wybiera samodzielnie opiekuna naukowego. Kandydaci mogą wybrać specjalności z dziedziny geografii fizycznej: geomorfologia, gleboznawstwo i geografia gleb, geografia fizyczna z geoekologią, hydrologia, klimatologia oraz z geografii społeczno-ekonomicznej, gospodarki przestrzennej i turystyki, w tym m.in. z zakresu: geografii ludności, osadnictwa i rolnictwa, geografii miast, geografii religii, geo-

¹ „Dziennik Ustaw” 1952, nr 6 poz. 38. Ustawa zastąpiła prawo z 1933 r. oraz dekret o organizacji nauki i szkół wyższych z 1947 r.

² „Dziennik Ustaw” 1958, nr 32, poz. 191.

grafii turystyki i gospodarki uzdrowiskowej, rozwoju regionalnego, metod ilościowych, mogą też kształcić się w zakresie systemów informacji geograficznej (GIS).

Studia doktoranckie są bezpłatne i trwają 4 lata. W tym czasie doktoranci obowiązani są do uczestnictwa w wykładach, seminariach doktoranckich i zebraniach naukowych w IGI GP UJ.

Celem kształcenia na kierunku biologiczno-geograficznym jest gruntowne przygotowanie absolwentów w dziedzinie nauk o środowisku: biologii i geografii. Znajomość metod oceny i waloryzacji środowiska, stopnia jego degradacji, metod monitoringu i zasad planowania przestrzennego umożliwia zatrudnienie absolwentów w instytucjach naukowych, organach administracji państwowej i samorządowej, parkach narodowych, laboratoriach zakładów przemysłowych i inspektoratach ochrony środowiska oraz fundacjach ochrony przyrody.

Studia realizowane są w systemie dwustopniowym. Pierwszy stopień, to studia zawodowe licencjackie, po ukończeniu których – na podstawie pracy dyplomowej (licencjackiej) – studenci otrzymują dyplom licencjata wybranego kierunku: biologii lub geografii. Istnieje możliwość kontynuowania nauki w ramach studiów magisterskich: licencjaci z zakresu geografii – na studiach magisterskich z biologii, a licencjaci z zakresu biologii – z geografii fizycznej. W ramach geograficznych studiów magisterskich studenci przygotowują pracę magisterską z zakresu geografii fizycznej. Profil pracy magisterskiej może obejmować zagadnienia z zakresu: geomorfologii, hydrologii, klimatologii, geoeologii, gleboznawstwa i geografii gleb oraz systemów informacji geograficznej. Praca może także dotyczyć zagadnień z pogranicza tych dyscyplin, jak też badać społeczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania środowiska przyrodniczego program studiów magisterskich uzupełniających i jego realizację odpowiedzialne są odpowiednio: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej lub Instytut Nauk o Środowisku, w zależności od wybranej specjalności magisterskiej.

Zaliczenie dodatkowego bloku przedmiotów dydaktycznych daje uprawnienia do nauczania w szkołach podstawowych, gimnazjach i liceach: biologii, geografii lub przyrody (w zależności od uzyskanych kwalifikacji).

Studenci i doktoranci Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej mają możliwość odbywania części studiów lub staży w innych ośrodkach akademickich w kraju i za granicą, dzięki porozumieniom i umowom zawierającym na szczelbu Uniwersytetu lub Instytutu.

Możliwość taka istnieje m.in. poprzez uczestnictwo w **programie MOST**, który tworzy warunki do realizacji części studiów na danym kierunku w innej uczelni krajowej, w **programie Socrates/Erasmus**. Wymianę studentów i doktorantów w ramach **programu CEEPUS** umożliwia sieć uniwersytecka *Applied Geoinformatics* (CEE GIS), w skład której wchodzi Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ oraz 6 innych ośrodków uniwersyteckich z 5 krajów (Austria, Republika Czeska, Serbia i Czarnogóra, Węgry, Rumunia), prowadzących badania i realizujących program dydaktyczny w zakresie Systemów Informacji Geograficznej. Ponadto bezpośrednia współpraca naukowa Instytutu z zagranicznymi ośrodkami naukowymi stwarza możliwości pobytu w celach naukowych za granicą słuchaczom studiów doktoranckich, jak również studentom drugiego cyklu kształcenia.

W procesie dydaktycznym studentów geografii ważną rolę odgrywają pracownie komputerowe i laboratoria specjalistyczne. Do dyspozycji studentów są dwa laboratoria komputerowe, w których odbywają się zajęcia kursowe (m.in. z zakresu GIS) oraz dwie pracownie ze swobodnym dostępem do sprzętu. W komputery są również wyposażone pracownie magisterskie.

Zajęcia odbywają się także w nowoczesnie wyposażonych laboratoriach: hydrochemicznym, badania gleb oraz geomorfologicznych. Część zajęć studenci odbywają w stacjach naukowych Instytutu.

Ryc. 8.1. Budynek Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ przy ul. Grodzkiej 64, w którym rodziła się krakowska szkoła geograficzna. *Fot. M. Baścik.*

Ryc. 8.2. Sala wykładowa im. Wincentego Pola. Występowali w niej najwybitniejsi polscy geografowie. Na zdjęciu uczestnicy I Forum Geografów Polskich, 30-31 marca 2004 r. Od lewej: Kazimierz Trafas (odwrócony), Teresa Czyż, Bronisław Kortus, Jadwiga Warszńska, Grzegorz Węclawowicz; z tyłu widoczni m. in.: Jan Łoboda, Eugeniusz Rydz, Wojciech Widacki. *Fot. J. Sawicz.*

Ryc. 8.3. Sala seminaryjna przy ul. Grodzkiej 64. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.4. Niektóre zakłady Instytutu mieściły się od 1971 r. w budynku Collegium Broscianum przy ul. Grodzkiej 52/54. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.5. Geografia uniwersytecka zawsze wyróżniała się wysokim poziomem nauczania. Arch. IGiGP UJ.

8.6. Na obchody związane z Jubileuszem 150-lecia utworzenia w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej w Polsce Katedry Geografii zjechało w dniach 22-24 kwietnia 1999 r. z całej Polski wielu znamienitych geografów. Na zdjęciu przyjęcie uczestników przez Prezydenta M. Krakowa Andrzeja Gołasia (przemawia). Uroczystości uświetnił występ Zespołu Pieśni i Tańca „Słowianki”.

Ryc. 8.7. W trakcie przyjęcia w Ratuszu rozmawiają: rektor UJ prof. Franciszek Ziejka, rektor UŁ prof. Stanisław Liszewski oraz wieloletni dyrektor Instytutu prof. Bronisław Kortus. Fot. J. Sawicz.

Ryc. 8.8. Ojciec Święty Jan Paweł II otrzymuje z rąk prof. A. Jackowskiego zes. 5 „Peregrinus Cracoviensis”, który w całości poświęcony był pielgrzymkom papieskim, Kraków , 8 czerwca 1997, Collegium Maius. Fot. K. K. Pollesch.

Ryc. 8.9. Uroczystość poświęcenia i wmurowania kamienia węgielnego pod nowy obiekt Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej na Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ, 13 października 2003. Od lewej m. in.: JE ks. Biskup Tadeusz Pieronek, Rektor UJ Franciszek Ziejka, Prezes Budostalu II Tadeusz Dulba, dyrektor Instytutu Antoni Jackowski. *Fot. Konrad K. Pollesch*

Ryc. 8.10. Akt erekcyjny wmurowany w dniu 13 października 2003 r. w fundamencie budynku Instytutu Geografii i GP na Kampusie. *Arch. IGiGP UJ.*

Ryc. 8.11. Cegłę pod nowy obiekt Instytutu wmurowuje Rektor UJ Franciszek Ziejka. Fot. J. Sawicz.

Ryc. 8.12. Cegłę wmurowuje JE ks. Biskup Tadeusz Pieronek. Za nim widoczny Dziekan Wydziału BiNoZ, prof. Szczepan Bilinski. Fot. J. Sawicz.

Ryc. 8.13. Podczas uroczystości wmurowania kamienia węgielnego spotkali się autorzy projektu oraz odbiorcy obiektu. Od prawej: Bolesław Domański, Aleksander Czora, Grażyna Czora, Antoni Jackowski. Fot. M. Baścik.

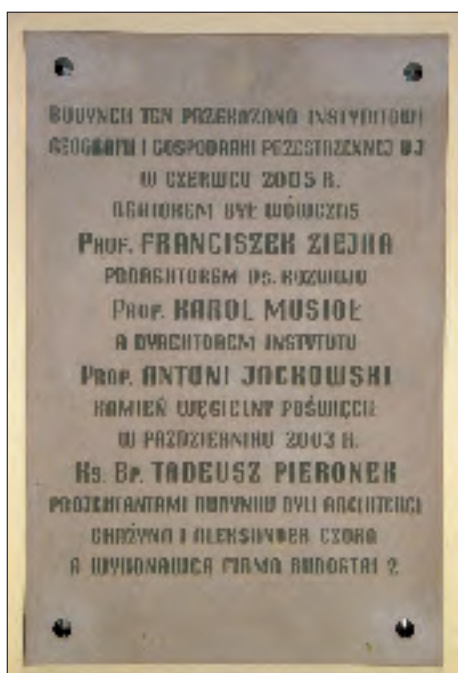
Ryc. 8.14. Budowa Instytutu przebiegała prędko i sprawnie. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.15. Pod koniec czerwca 2005 r. nastąpił moment opuszczenia dotychczasowych pomieszczeń przy ul. Grodzkiej 64. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.16. Nowy obiekt Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ na Kampusie 600-lecia UJ. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.17. Tablica upamiętniająca dzieje budowy Instytutu na Kampusie. *Fot. J. Sokołowski.*

Ryc. 8. 18. Ważnym wydarzeniem w dziejach Kampusu 600-lecia Odnowienia UJ była wizyta Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego, któremu przedstawiono też Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, czerwiec 2005. Na zdjęciu od lewej m. in.: Prezydent Aleksander Kwaśniewski, Marszałek województwa małopolskiego Janusz Sepioł, Prezydent M. Krakowa Jacek Majchrowski, Rektor UJ Franciszek Ziejka, dyrektor Instytutu Antoni Jackowski.

Ryc. 8.19. Pracownia komputerowa w nowym Instytucie. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.20. Laboratorium badania gleb. Fot. J. Sokołowski.

Ryc. 8.21. Sala pamięci, w której eksponowane są dzieje Instytutu. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8. 22. Biblioteka Nauk Przyrodniczych. Oprócz podstawowej funkcji gromadzenia i udostępniania zbiorów, Biblioteka organizuje również okolicznościowe wystawy. Na zdjęciu ogólnopolska wystawa ekslibrisów związanych z Wincentym Polem. Fot. B. Kalicka.

Ryc. 8.23. Zbiory kartograficzne. Fot. J.Sokołowski.

Ryc. 8.24. Pracownia Wydawnicza, od lewej Małgorzata Ciemborowicz, Alicja Marciniak-Nowak
Fot. M.Baścik.

Ryc. 8.25. Wraz z uruchomieniem własnej Pracowni Wydawniczej Instytut rozpoczął ożywioną działalność edytorską. Zaczął też uczestniczyć w różnych targach książek. Od początku Instytut brał udział w Targach Książki Katolickiej w Warszawie. Od lewej: Renata Fortin, Antoni Jackowski, Alicja Marciniak-Nowak, maj 2000. *Arch. IGiGP UJ.*

Ryc. 8.26. Znaczącym osiągnięciem Instytutu są bardzo dobrze działające stacje naukowe. Na zdjęciu dyrektorzy Instytutów należących do Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi zwiedzają Stację Naukową w Łazach koło Bochni, czerwiec 1999. Od lewej: Kazimierz Krzemień, Szczepan Biliński, Antoni Jackowski, Stefan Skiba, Nestor Oszczytko, Andrzej Ślącza, Tadeusz Sarna, Adam Zajac, Wojciech Chelmicki. *Fot. Marek Angiel.*

Ryc. 8.27. Stacja Naukowa w Gaiku-Brzezowej. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.28. Kolokwium polsko-francuskie, organizowane przez Instytut w Zatwarnicy (Bieszczady), 28-30 sierpnia 2002. Widoczni na zdjęciu m. in. od lewej pierwszy rząd: Nora Semmoud, Maria Soja, Zygmunt Górka, Tatiana Mintalova, Kazimierz Krzemień; drugi rząd: Antoni Jackowski, Barbara Bilińska, Szczepan Biliński, H el ene Mainet-Valleix, Marek Drewnik, Ryszard Pr edki, Stefan Skiba; trzeci rząd: Wojciech Chelmicki, Franck Chignier-Riboulon, Katarzyna Rotter-Jarz ebińska, Anita Bokwa, Mirosław Mika.

Ryc. 8.29. I Forum Geografów Polskich nt. Geografia u progu XXI wieku, Kraków 30-31 marca 2004 r. Od lewej: Stanisław Liszewski, Antoni Jackowski. Fot. J. Sawicz.

Ryc. 8.30. I Forum Geografów Polskich, Kraków, 30-31 marca 2004 r. Sesja posterowa poświęcona rozwojowi Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ. Od lewej m. in.: Anita Bokwa, Zygmunt Olecki, Jan Drwal, Stefan Skiba, Andrzej Kacprzak. Fot. J. Sawicz.

Ryc. 8.31. W badaniach Instytutu ważną rolę odgrywają ekspedycje naukowe, organizowane w różne regiony Europy i świata. Na zdjęciu uczestnicy wyprawy, zorganizowanej przez Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW oraz Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ do południowego Maroka (rejon Coude du Dra), marzec 2001. Od prawej: Kazimierz Krzemień, Szczepan Biliński, Bogdana Izmailow, Anna Dłużewska, Maciej Dłużewski, Elżbieta Mycielska-Dowgiałło, Krzysztof Sobiecki, Stefan Skiba, Barbara Woronko. Fot. Lidia Dubis.

Ryc. 8.32. Wyprawa Uniwersytetu Jagiellońskiego na Spitsbergen. Przed chatą traperską koło Palfyodden w 1981 r. od prawej: Adam Krawczyk, Zdzisław Czepe. Arch. IGI GP UJ.

Ryc. 8. 33. Ważnym wydarzeniem w życiu Instytutu są chwile, związane z pożegnaniem pracowników przechodzących na emeryturę. Dla profesorów tytułarnych przygotowywane są specjalne książki pamiątkowe. Szczególną wymowę miało pożegnanie prof. Bronisława Kortusa, wieloletniego dyrektora, który przeprowadził Instytut przez trudne lata okresu stanu wojennego. Dowodem wdzięczności pracowników była księga zatytułowana *Geografia, Człowiek, Gospodarka*. Na zdjęciu Antoni Jackowski przekazuje Profesorowi B. Kortusowi pamiątkowe wydawnictwo, czerwiec 1997. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.34. Wyrazy wdzięczności okazywane są również innym pracownikom odchodzącym na emeryturę. W pożegnaniu wieloletniej kierowniczki Biblioteki Instytutu mgr Elżbiety Zbadyńskiej uczestniczyli niemal wszyscy pracownicy. W pierwszym rzędzie w środku siedzą: B. Kortus, E. Zbadyńska, A. Jackowski. Czerwiec 2002. Arch. IGiGP UJ.

Ryc. 8.35. Każdego roku w okresie Świąt Bożego Narodzenia Dyrekcja Instytutu organizuje spotkania z emerytowanymi pracownikami. Fot. M. Baścik.

Ryc. 8.36. Od dziesiątków lat tradycją stały się w Instytucie spotkania poszczególnych roczników. Na zdjęciu spotkanie po 50 latach rocznika 1954-1959, 30 maja 2009 r. Od lewej: Janina Skwirzyńska-Habrat, Krystyna Wojciechowska-Jamroga, Ewa Jasińska-Suchy, Dyrektor Instytutu Bolesław Domański, Wanda Karolewska-Nowińska, Antoni Jackowski, Weronika Grabska-Martyniak, Zbigniew Horawa, Dziekan Wydziału BiNoZ Kazimierz Krzemień, Michał Kaszyca, Ewa Wilczkiewicz-Kandefer, Marcel Ofiarski, Jan Tynio. Fot. J. Sawicz.

Rozdział 9

Szkoły geograficzne na przełomie XX i XXI wieku

Mówiąc o współczesnych szkołach geograficznych na Uniwersytecie Jagiellońskim musimy sięgnąć do tradycji, bowiem w kształtowaniu się specyfiki danego centrum badawczego niemal równorzędną rolę odgrywają dzieje danej dyscypliny naukowej, jak też jej dorobek dawniejszy i współczesny. Szkoła badawcza powstaje w sposób ewolucyjny, niekiedy na przestrzeni wielu lat. Staraliśmy się to wykazać w poprzednich rozdziałach.

Po II. wojnie światowej, a zwłaszcza począwszy od połowy lat 50-tych ośrodek krakowski zaczyna uzyskiwać czołową pozycję w świecie w zakresie geomorfologii. Równocześnie zachowuje on pewne cechy „swoiste”, jak gruntowne badania terenowe i empiryczne oraz konsekwentne podejście dynamiczne, zarówno w badaniach procesów fizyczno-geograficznych, jak i społeczno-ekonomicznych. Geomorfologia stała się najbardziej znanym kierunkiem badawczym Instytutu, a powstające tu studia były – i są nadal – cytowane w literaturze geograficznej na całym świecie. Należy przypomnieć w tym miejscu, że właśnie z uniwersyteckiej geomorfologii wywodzi się Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Decydujący wpływ na rozwój uniwersyteckiej szkoły geomorfologii miało sformułowanie przez M. Klimaszewskiego zasad kartowania geomorfologicznego i koncepcji konstrukcji map geomorfologicznych w skali 1:50 000 i 1:25 000, opartych na zasadach genetyczno-chronologicznych. Ośrodek krakowski był pierwszym w Polsce, który rozpoczął szczegółowe kartowanie geomorfologiczne (*Mapa geomorfologiczna Krakowa i okolic*), później zostało ono zaakceptowane i podjęte przez inne ośrodki naukowe w kraju i poza jego granicami. Stało się ono impulsem do szczegółowych studiów nad genezą i wiekiem rzeźby Polski oraz jej tektonicznymi i klimatycznymi uwarunkowaniami. Przyczyniło się do zdominowania przedwojennego kierunku opisowo-systematycznego przez studia genetyczno-chronologiczne.

Druga szkoła geomorfologiczna wiązała się z rozwojem badań z zakresu geomorfologii dynamicznej. Zapoczątkowana jeszcze przez L. Sawickiego, szczególnie rozwinęła się po II. wojnie światowej. Cechą podstawową tych badań było określenie typu i natężenia procesów na podstawie bezpośrednich studiów terenowych. Zainicjował je M. Klimaszewski (1955), a kontynuował m.in. Z. Czeppe podczas wypraw na Spitsbergen.

Ważnym nurtem badań z zakresu geomorfologii dynamicznej były i są nadal badania fluwialne, zapoczątkowane przez Ludwika Kaszowskiego. Główne problemy badawcze koncentrują się wokół prawidłowości transformacji koryt rzecznych oraz morfogenetycznej roli wezbrań, ich wielkości i częstości. Nowy etap badań dynamiki rzeźby zapoczątkowało powstanie w 1984 r. Stacji Naukowej Instytutu w Łazach k. Bochni, na Pogórzu Wi-

śnickim. Od 1986 r. rozpoczęto tam pomiary procesów splywu i splukiwania, procesów fluwialnych i eolicznych w obrębie zlewni eksperymentalnych, na poletkach doświadczalnych oraz w stałych punktach pomiarowych na stokach i w korytach rzecznych.

Ważnym kierunkiem współczesnych badań geomorfologicznych jest paleogeografia, łącząca informacje archeologiczne, pochodzące ze źródeł historycznych, z wynikami z wierceń geologicznych. Nowoczesne metody datowania bezwzględne osadów oraz opracowywanie wyników z zastosowaniem GIS pozwalają na reinterpretację wcześniejszych rezultatów i uzyskiwanie wielu nowych.

W chwili obecnej geomorfologii przewodzi prof. dr hab. Kazimierz Krzemień we współpracy z dr hab. Bogdaną Izmailow.

Tradycyjna krakowska szkoła hydrograficzna wiązała się z osobą Ireny Dynowskiej-Balcer i z badaniami nad przemianami stosunków wodnych pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych. Specjalnością stały się badania dotyczące różnych aspektów zmian obiegu i chemizmu wody, ze szczególnym uwzględnieniem Karpat i Wyżyny Małopolskiej. I. Dynowska-Balcer, członek korespondent PAU, szczególne zasługi położyła w zakresie prac metodycznych i regionalnych z potamologii, hydrogeologii płytkich wód podziemnych i źródeł, antropogenicznych przemian obiegu wody w Polsce oraz kartografii hydrologicznej. Przez szereg lat badania z zakresu hydrografii prowadziła Alicja Tłałka.

Poważny dorobek uniwersytecka hydrologia notuje też w zakresie badań eksperymentalnych w małych zlewniach. Prowadzone są także studia nad transportem radionuklidów w rzekach oraz studia metodyczne nad zastosowaniem sieci neuronowych w hydrologii. Duży jest udział hydrologów w pracach nad *Mapą hydrograficzną Polski* (woj. małopolskie i świętokrzyskie) oraz projektami ochrony źródeł Wyżyny Śląsko-Krakowskiej. Podkreślić należy duże zrozumienie przez hydrologów prowadzenia badań interdyscyplinarnych, wspólnie ze specjalistami z innych dyscyplin geograficznych i innych dziedzin nauki. Badaniom przewodzi prof. dr hab. Wojciech Chełmicki oraz prof. dr hab. Joanna Pociask-Karteczka.

Szereg osiągnięć naukowych mają również klimatolodzy. Po wojnie badania rozpoczął Władysław Milata, wybitny specjalista w zakresie klimatu Tatr, założyciel Katedry Meteorologii UJ (1952). Szkoła z zakresu klimatologii górskiej została zainicjowana w latach 60. przez Mieczysława Hessa, twórcy liczbowej klasyfikacji pięter klimatycznych. Ponadto stworzył on kierunki badawcze z zakresu: aktynometrii i badań bilansu radiacyjnego, klimatologii miejskiej (klimat i mezoklimat Krakowa i aglomeracji krakowskiej, wpływ zanieczyszczeń w powietrzu miejskim na dopływ promieniowania słonecznego), zmian klimatu oraz mezo- i mikroklimatu obszarów pozamiejskich. Później te kierunki zostały znacznie poszerzone o taką problematykę, jak bioklimatologia i biometeorologia człowieka z włączeniem fitobioklimatologii (Barbara Obrębska-Starkel). Prace z tej dziedziny dotyczą m.in. oceny przydatności warunków bioklimatycznych do uprawiania turystyki i rekreacji w Krakowie i w miejscowościach uzdrowiskowych, a z zakresu fitobioklimatologii w dorzeczu górnej Wisły. Zasobny bank danych, związany ze stacją w Ogrodzie Botanicznym, umożliwił podjęcie prac z zakresu klimatologii historycznej oraz badań porównawczych w skali międzynarodowej. Interesującą tematykę wpływu powierzchni wodnej na zmianę warunków mezoklimatycznych podjęto na bazie danych, gromadzonych w stacji w Gaiku-Brzezowej nad zbiornikiem Dobczyckim. Badaniami kierują prof. dr hab. Zbigniew Ustrnul, prof. dr hab. Janina Trepieńska i dr hab. Robert Twardosz.

Do badań struktury środowiska przyrodniczego obszarów górskich i wyżynnych, traktowanego jako system złożony z geokompleksów, wypracowano pod kierunkiem

Z. Czeppego oryginalną metodę kartowania terenowego. Metoda ta została zmodyfikowana dla potrzeb kartowania obszarów wysokogórskich oraz dla potrzeb kartowania terenów polarnych. Znajduje ona zastosowanie przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego, ocen oddziaływania na środowisko i strategii zrównoważonego rozwoju różnego typu jednostek administracyjnych. Dużą uwagę przywiązuje się do badań związanych z funkcjonowaniem geosystemów. W ostatnich latach prowadzone są też badania nad specyfiką funkcjonowania środowiska przyrodniczego gór i wyżyn w warunkach ekstremalnych, pod wpływem intensywnych opadów, gwałtownych powodzi i trąb powietrznych, jak również transformacji gospodarczej kraju. Wypracowana została metodologia oceny wartości środowiska przyrodniczego gór z punktu widzenia potrzeb człowieka oraz oceny jego odporności na antropopresję, ze wskazaniem barier, których przekroczenie może prowadzić do degradacji zasobów środowiska, a zatem do zaburzenia jego potencjału. Od 1993 r. badania przemian środowiska prowadzone były także na Spitsbergenie, a obecnie dotyczą one transformacji krajobrazów arktycznych pod wpływem współczesnego ocieplenia klimatu i recesji zlodowacenia. Pracami kierują prof. dr hab. Krystyna German i prof. dr hab. Wiesław Ziaja, w ostatnim czasie do grona tego dołączył dr hab. Jarosław Balon.

Choć tradycja badań naukowych dotyczących gleb sięga w Uniwersytecie Jagiellońskim schyłku XIX w., to problematyka ta jako przedmiot odrębnych studiów pojawiła się w Instytucie dopiero w 1987 r., po zatrudnieniu Stefana Skiby. Wówczas stworzone zostały warunki dla rozwoju gleboznawstwa i geografii gleb. Dorobek jego zespołu badawczego wyraża się licznymi studiami z zakresu genezy, klasyfikacji i kartografii gleb (m.in. mapy gleb karpaccich parków narodowych), geografii gleb (m.in. badania gleb strefy polarnej i tundrowej, obszarów górskich i strefy suchej), paleogeografii (m.in. wspólne z archeologami badania gleb kopalnych), ochrony gleb. Wykształciła się krakowska szkoła geograficzno-gleboznawcza, wykazująca się niekwestionowanym dorobkiem, uznawanym w Polsce i za granicą. Zespół uczestniczy w tworzeniu planów ochrony przyrody nieożywionej i gleb dla parków narodowych, zwłaszcza karpaccich. Istotną częścią działalności jest opracowywanie map glebowych zarówno wielkoskalowych (parki narodowe), jak i przeglądowych (Karpaty). Pracami kieruje prof. dr hab. Stefan Skiba, któremu pomaga dr hab. Marek Drewnik.

W okresie ostatniego ćwierćwiecza w panoramie naukowej Uniwersytetu bardzo silnie zaznaczyła się obecność krakowska szkoła kartograficzna, utworzona przez Kazimierza Trafasa, a po jego śmierci w 2004 r. kontynuowana przez prof. dr hab. Jana Andrzeja Ciołkosza. W literaturze przedmiotu określa się ją jako „krakowska szkoła kartografii regionalnej”, której dorobkiem jest szereg opracowanych atlasów regionalnych. Cechami wyróżniającymi te studia są: kompleksowość w ujmowaniu zjawisk, równowaga map o treści przyrodniczej i społeczno-ekonomicznej, tworzenie nowych map pod względem zakresu treści i metodyki (np. relacje ochrony przyrody i turystyki, konserwacja zabytków i rewitalizacja a problem rozwoju miasta), powiązania treści atlasów z zagadnieniami i zadaniami planistycznymi. O funkcjonowaniu „szkoły krakowskiej” świadczy umiejętne, łączne wykorzystywanie zarówno metod pozyskiwania informacji drogą kartowania i teledetekcji, przetwarzania – drogą metod komputerowych, i prezentowania – przez stosowanie odpowiednich metod graficznych. W ramach zastosowania metod geoinformacyjnych w analizie terenu i kartografii tematycznej, wypracowywane są nowe koncepcje map tematycznych z wykorzystaniem zarówno technik teledetekcyjnych (obrazy satelitarne, termowizja), jak i systemów informacji przestrzennej. Opracowania dotyczą map w skalach dużych (topograficznych) i w skalach mniejszych (przeglądowych). Wydarze-

niem edytorskim stał się w ostatnim czasie *Atlas otoczenia Kampusu 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego* (2007, red. I. Jędrychowski), który wzbudził wielkie zainteresowanie biur projektowych i placówek urbanistycznych zajmujących się planowaniem obiektów i terenów dla szkolnictwa wyższego.

Elementem nawiązującym do „krakowskiej szkoły geografii i kartografii historycznej”, funkcjonującej jeszcze przed wojną (Karol Buczek, Tadeusz Czort), a kontynuowanej przez Bożenę Modelską-Strzelecką (1916–1974) były badania K. Trafasa nad zabytkami polskiej kartografii, znajdującymi się w bibliotekach oraz archiwach (polskich i zagranicznych), a także odtwarzanie warunków środowiska na podstawie map archiwalnych (m.in. dorzecze górnej Wisły).

W Instytucie podjęto aktywną działalność, związaną z wypracowywaniem podstaw metodycznych dla zastosowania GIS i teledetekcji w badaniach geograficznych. Wyniki dociekań metodycznych są weryfikowane w badaniach, dotyczących szeroko rozumianej relacji człowiek-środowisko w regionach górskich, głównie w Karpatach Polskich, Kotlinach Podkarpackich i na Wyżynie Śląsko-Krakowskiej, a także w innych górach świata. Badania dotyczą zmian historycznych użytkowania ziemi oraz współczesnych przemian w tym użytkowaniu, związanych z transformacją ustrojową i integracją europejską. Inicjatorem badań z tego zakresu był prof. dr hab. Wojciech Widacki, a po jego śmierci w 2006 r. kontynuuje je dr hab. Jacek Kozak.

Rozwijana była krakowska szkoła w dziedzinie badań użytkowania ziemi, której twórcą był K. Bromek (1915–2002). Prace tego uczonego dotyczyły przede wszystkim użytkowania ziemi w Krakowie i powiecie krakowskim, rozwoju historycznego i terytorialnego Krakowa, a także miar i map koncentracji w geografii.

Za oryginalny można uznać dorobek w zakresie procesów urbanizacyjnych (m. in. Rajmund Mydel, Andrzej Zborowski), użytkowania przestrzeni miejskiej (m. in. Zygmunt Górka), a także studia metodyczne, dotyczące typologii i regionalizacji demograficznej (Adam Jelonek), geografii społecznej miast (Z. Górka), użytkowania ziemi i geografii rolnictwa (Czesław Guzik). Nad całością badań roztacza opiekę prof. dr hab. Zygmunt Górka.

Przez wiele lat ośrodek krakowski przewodził polskiej geografii turystyki. Po II wojnie światowej tutaj powstawały pierwsze w kraju prace z tej dziedziny (A. Wrzosek), w latach 70. i 80. stworzono założenia teoretyczne i metodologiczne dla badań z zakresu geografii turystyki (Jadwiga Warszńska, A. Jackowski). W literaturze europejskiej pojawiło się wówczas pojęcie „krakowskiej szkoły” w tej dziedzinie. Jednym z współtwórców polskiej geografii uzdrowisk był Jerzy Groch. Współcześnie badaniami kierują prof. dr hab. Włodzimierz Kurek i prof. dr hab. Danuta Ptaszycka-Jackowska.

Po II wojnie światowej wykształciła się „krakowska szkoła geografii przemysłu”, utworzona przez prof. A. Wrzoska, którą następnie kontynuował i rozwinął prof. dr hab. Bronisław Kortus.

W ostatnich kilkunastu latach zaczęto uprawiać kierunki badawcze dotyczące m.in.: rozwoju regionalnego i lokalnego, geografii behavioralnej, roli innowacji oraz regionalnych uwarunkowań rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, dynamiki przestrzennej organizacji przemysłu, przekształceń społeczno-gospodarczych Polski i krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Badania są prowadzone przez zespoły prof. dr hab. B. Domańskiego oraz dr hab. Michała Paszkowskiego.

Tradycja badań z zakresu szeroko rozumianej geografii religii sięga w Instytucie XIX w. (W. Pol) i okresu międzywojennego (A. Wrzosek). Późniejsze badania przypadają dopiero na początek lat 80. ubiegłego stulecia. Stanowiły one *novum* w polskiej geografii.

Do chwili obecnej wypracowano podwaliny teoretyczne i metodyczne tej nowej w polskich warunkach subdyscypliny naukowej (A. Jackowski). Główny przedmiot badań stanowią migracje pielgrzymkowe w Polsce i na świecie. Zdaniem wielu specjalistów (również zagranicznych) wykształciła się charakterystyczna krakowska szkoła geograficzna w tej dziedzinie, jedyna w Polsce i jedna z nielicznych w świecie. Badaniami kieruje będący już na emeryturze prof. dr hab. Antoni Jackowski przy współpracy swoich uczniów.

Rozdział 10

Koło Geografów UJ im. Ludomira Sawickiego

Koło Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego jest najstarszą geograficzną organizacją studencką w Polsce. Powstało w 1881 r., chociaż już po trzech latach jego działalność została zawieszona. W bogatej historii Koła taka sytuacja powtarzała się jeszcze kilka razy. Zawsze jednak studenci dążyli do reaktywowania tej organizacji i wznowienia jej działalności, co niewątpliwie świadczy o wielkiej randze i znaczeniu Koła w życiu studenckiej, geograficznej wspólnoty. Koło prowadziło bowiem wieloaspektową i wielopłaszczyznową działalność, nie tylko na polu naukowym, ale i dydaktycznym, wydawniczym, a nawet towarzyskim. „Kołowe” herbatki, spotkania towarzyskie, bale geografów, różnorodne konkursy o tematyce geograficznej, liczne wyjazdy naukowe i popularno-naukowe doskonale integrowały środowisko młodych geografów.

Historia Koła jest bardzo bogata i przedstawiono ją już w kilku odrębnych publikacjach. Dlatego też w niniejszej pracy zdecydowaliśmy się na zaprezentowanie jedynie najważniejszych wydarzeń z wieloletniej działalności Koła, czyniąc to w formie kalendarium.

20.11.1881 – powstanie Koła Geografów działającego w ramach Czytelni Akademickiej, organizacji ideowo-politycznej, dążącej do poszerzenia wiedzy wśród studentów. Pierwsze zebranie konstytucyjne, zwołane z inicjatywy Jana Leńka i Antoniego Lenczowskiego, studentów Wydziału Filozoficznego i słuchaczy wykładów F. Czernego-Schwarzenberga. Koło miało zastąpić seminarium geograficzne, na które władze austriackie nie wyraziły zgody. W skład Zarządu Koła weszli: Antoni Lenczowski (przew.), Leon Węgliński (zastępca przew.) i Robert Klemensiewicz (sekretarz)

27.11.1881 – specjalnie powołana Komisja przedstawiła projekt statutu Koła. Jako główne cele określono: „a). pouczanie się wzajemne w dziedzinie geografii powszechnej, b). zajmowanie się szczegółowe geografją ziemi polskiej, c). zbieranie materiałów źródłowych do geografii dawnej Polski i opracowanie tychże, d). rozprawy o sposobie nauczania geografii w szkołach średnich, e). popularyzowanie ziemioznawstwa w szerszych kołach”¹

---

¹ E. Niedziałkowska, 1981, *Początki działalności Koła Geografów na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1881-1890*, [w:] *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881-1981*, pod red. L. Kaszowskiego, Kraków, s. 16.

- 1881/1882** – Koło liczyło wraz z Zarządem 10 członków. Zebrania odbywały się raz w tygodniu, w niedzielę. Prezentowano na nich odczyty, będące oryginalnymi wykładami, repetytoriami z wykładów lub sprawozdaniami z przeczytanych dzieł geograficznych
- 1882/1883** – główną formą działalności Koła pozostały nadal odczyty i referaty. Liczba członków wzrosła do 19 osób. Koło przyjęło oficjalną nazwę: Koło Geografów Młodzieży UJ.
- 02.1884** – Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego zawiesił działalność Czytelni Akademickiej, a wraz z nią Koła Geografów
- 7.12.1885** – studenci Wydziału Filozoficznego, dawni członkowie Koła: Józef Babraj, Julian Dobrzański i Piotr Niebieszczański zwołali zebranie, na którym reaktywowano działalność Koła Geografów. Wybrano nowe władze, przewodniczącym Koła został P. Niebieszczański, sekretarzem J. Dobrzański
- 1.10.1886** – Koło zaczyna działalność jako samodzielne stowarzyszenie, niezależne od Czytelni Akademickiej, po zatwierdzeniu statutu Koła przez c.k. Namiestnictwo.
- 1885–1890** – okres stabilizacji w pracy Koła. Liczy ono od 12–20 członków. Na zebraniach naukowych (średnio 18 w ciągu roku) prezentowane są prace i referaty z dominującą tematyką z zakresu geografii fizycznej i regionalnej.
- 3.03.1887** – prof. F. Czerny-Schwarzenberg decyzją Senatu Akademickiego UJ zostaje kuratorem Koła
- 1886** – pierwsza wycieczka członków Koła do Krzeszowic
- 1888** – wycieczka Kołowiczów do Kalwarii Zebrzydowskiej
- 24.04.1890** – rozwiązanie Koła na mocy uchwały Walnego Zebrania Koła Geografów UJ. W piśmie do Senatu Akademickiego UJ F. Czerny-Schwarzenberg jako główny i jedyny powód rozwiązania Koła podaje: „okoliczność, że wprowadzone świeżo przez Wysokie C.K. Ministerium Wyznań i Oświaty ćwiczenia praktyczne z geografii, ..., w zupełności spełniają cel, w którym odbywały się dotychczas tygodniowe zebrania i prace Kółka”²
- 5.12.1915** – z inicjatywy L. Sawickiego zostaje zwołane w Collegium Novum zebranie organizacyjne, mające na celu ponowne utworzenie Koła Geografów. Przewodniczy mu Stanisława Niemcówna, a bierze w nim udział 20 studentów. Zostaje powołany Komitet Organizacyjny, którego zadaniem jest opracowanie statutu Koła i przygotowanie zebrania walnego
- 23.01.1916** – zebranie konstytucyjne. Zatwierdzenie statutu Koła i wybór pięcioosobowego Zarząduwanego Wydziałem oraz trzyosobowej Komisji Rewizyjnej. Przewodniczącym Zarządu został J. Jurczyński, zastępcą S. Janicki, sekretarzem S. Niemcówna. Nowy statut określił cele organizacji oraz zasady jej działalności. Przyjęto, że w czasie roku akademickiego powinno się odbywać co najmniej jedno zebranie w tygodniu
- 01.1916** – pierwsze zebranie naukowe reaktywowanego Koła. Postanowiono na nim rozpocząć prace mające na celu zbieranie materiałów do słownika terminologiczno-geograficznego oraz prace zmierzające do opracowania bibliografii ziem polskich

---

² E. Niedziałkowska, 1981, dz. cyt., s. 23.

- 03.1916** – pierwsza, po reaktywacji Koła, dwudniowa wycieczka w okolice Babiej Góry, Suchej Beskidzkiej i Makowa Podhalańskiego
- 04.1916** – zorganizowanie kursu kartograficznego. W programie kursu znalazło się czytanie map i wykonywanie profili. Kursy takie powtarzano kilkakrotnie w okresie międzywojennym.
- 2.05.1916** – Senat Akademicki UJ zatwierdził statut Koła Geografów Słuchaczy UJ.
- 12.08.1916** – zgoda c.k. Namiestnictwa na powstanie stowarzyszenia Koła Geografów Sł. UJ
- 12.1916** – na wniosek Senatu UJ L. Sawicki został oficjalnym kuratorem Koła; władze Uniwersytetu przyznały Kołu salę nr 42 w Collegium Novum
- 1916** – Koło uruchamia bibliotekę. Księgozbiór pochodził głównie z darów profesorów (m.in. L. Sawickiego), Koła Historyków UJ oraz członków Koła
- 1917** – drugi kurs kartograficzny prowadzony przez S. Niemcównę
- 1919/1920** – Kołowicze prowadzili repetytoria z kartografii (W. Kubijowicz), hydrografii (J. Męciński) i geografii matematycznej (Z. Hołubianka)
- 1920** – ukazuje się „I Sprawozdanie Naukowe Koła Geografów Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Zawiera ono m.in. relację z trzech wycieczek geograficznych zorganizowanych przez Instytut Geograficzny UJ: na Wyżynę Małopolską, Pomorze i w Beskid Żywiecki
- 1920** – członkowie Koła biorą udział w I Zjeździe Ogólnoakademickim w Warszawie
- pocz. lat 20.** – rozwija się działalność towarzyska Koła, organizowane są m.in.: „herbatki”, bale zwane „płasami geograficznymi”, wieczory satyryczne
- 1921** – kurs kartograficzny prowadzony przez R. Mochnackiego
- 1921** – wycieczka do Doliny Będkowskiej i źródeł Warty
- 2.10.1922** – dla uczczenia 50. rocznicy śmierci W. Pola Koło zorganizowało uroczystą akademię
- 1922** – wycieczka do Ojcowa i Tenczynka
- 1920–1922** – na skutek braku ogrzewania i prądu w nowej siedzibie Koła, na Grodzkiej 64 zaprzestano organizowania zebrań. W tym czasie odbyło się tylko jedno spotkanie, na którym S. Niemcówna wygłosiła odczyt o nauczaniu geografii w szkołach średnich.
- 1922/23** – repetytorium z geografii matematycznej
- 1924** – pierwsza wycieczka zagraniczna członków Koła zorganizowana przez W. Ormickiego, była to piesza wędrówka po Tatrach polskich i słowackich
- 1925** – honorowymi członkami Koła zostają: dr S. Niemcówna, dr A. Gadomski oraz dr M. Dobrowolska
- 1925** – Koło bierze udział w III Zjeździe Kół Przyrodniczych Polskiej Młodzieży Akademickiej (ryc. 10.1)
- 1926** – ukazuje się „II Sprawozdanie Naukowe Koła Geografów Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego”
- 1926** – W. Ormicki otrzymuje tytuł członka honorowego Koła Geografów UJ
- 1926** – wydano drukiem skrypt „Morfologia” z wykładów J. Smoleńskiego
- 1926** – kurs narciarski w Zakopanem

- 13–14.06.1927** – Koło Geografów UUU organizuje w Krakowie I Zjazd Ogólny Kół Geografów Studentów RP. Obok koła krakowskiego uczestniczą w nim koła z Lwowa, Poznania i Warszawy. Zostaje zawiązany Ogólnopolski Związek Kół Geografów Uczniów Uniwersytetów Rzeczypospolitej Polskiej
- 1927** – wydano skrypt „Kurs kartografii” na podstawie wykładów S. Korbla
- 1925–1927** – wycieczki Koła w Beskidy, pld część Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej oraz do kopalni w Jaworznie
- 1928** – Sekcja Zbiorowych Prac Naukowych Koła urządziła „Kurs elementów matematyki” dla słuchaczy kartografii prowadzony przez J. Szaflarskiego
- 1928** – przy współpracy Koła wydano „Skrypt kartografii” S. Korbla
- 5.04.1929** – po śmierci L. Sawickiego kuratorem Koła oficjalnie został J. Smoleński
- 07.1930** – wycieczka Koła Geografów Uczniów UJ w Karpaty Wschodnie
- 04.1933** – Koło organizuje Wystawę Naukową Fotografii Geograficznych i Krajoznawczych
- 1933** – wydanie drukiem „III Sprawozdania Naukowego Koła Geografów Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego”
- 1933–1936** – członkowie Koła prowadzą pod kierunkiem J. Szaflarskiego badania jezior tatrzańskich. Owocem badań jest wydanie „Atlasu jezior tatrzańskich”
- 19.03. – 3.05. 1935** – II Wystawa Naukowa Fotografii Geograficznych i Krajoznawczych, zorganizowana przez sekcję fotograficzną Koła
- 1936** – Koło organizuje 44-dniową wyprawę rowerową w Alpy Wschodnie, Panonię i Słowację pod kierunkiem mgr J. Flisa. Wzięło w niej udział 5 osób
- 1937** – w tradycyjnym „Karnawałowym Wieczorze Geografów” uczestniczą władze Uniwersytetu: rektor prof. Władysław Szafer oraz dziekan Wydziału Filozoficznego prof. Jan Nowak
- 1939 – 1945** – zawieszenie działalności Koła podczas II wojny światowej
- 1945** – kuratorem Koła zostaje E. Romer. Pełni tę funkcję do 1950 r.
- 15.04.1945** – pierwsze zebranie po II wojnie. Wybór Tymczasowego Zarządu Koła Geografów UUU
- 17.05.1945** – w siedzibie Koła odbywa się pierwsza po wojnie „Tradycyjna Herbatka Zapoznawcza”, na którą zaproszenie przyjął m.in. prof. E. Romer
- 10.06.1945** – Senat Akademicki UJ i Rektor Uniwersytetu zatwierdzają Statut KG UUU
- 23.11.1945** – pierwsze po wojnie walne Zebranie KG UUU, wybór nowego Zarządu
- 08.1946** – Koło wspólnie z Instytutem Geografii organizuje wycieczkę na Ziemię Zachodnie i Północne
- 17.11.1948** – Koło aktywnie uczestniczy w Ogólnopolskim Zebraniu Kół Geografów w Poznaniu
- 16.10.1949** – Koło przystępuje do Stowarzyszenia Kół Naukowych Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego UJ
- 11.05.1950** – Koło Geografów UUU, podobnie jak inne koła naukowe Uniwersytetu, zostaje rozwiązane przez Senat Akademicki UJ
- 28.11.1950** – utworzenie Koła Naukowego Geografów działającego w ramach Zrzeszenia Studentów Polskich, kuratorem został M. Klimaszewski

- 1951/52** – powstają trzy odrębne koła geograficzne: geografii fizycznej, geografii ekonomicznej oraz koło klimatologii
- 1951–1956** – członkowie Koła pod kierunkiem Klimaszewskiego wykonują prace, mające na celu opracowanie map geomorfologicznych i hydrograficznych dorzecza Dunajca i Sanu
- 1954–1956** – stopniowy zanik działalności Koła
- 28.11.1959** – po kilkuletniej przerwie, z inicjatywy Alfreda Hankusa, Józefa Siwka, Janusza Guzika oraz Januarego Słupika, reaktywowano Koło Geografów UJ. Zatwierdzono nowy projekt Statutu Koła oraz wybrano Zarząd
- 1959** – pierwszy obóz naukowy. Do końca lat 80. XX w. będzie to jedna z głównych form działalności naukowej Koła. Obozy organizowane były przez poszczególne sekcje, m.in. geomorfologiczną, hydrologiczną, klimatologiczną i ekonomiczną. Łącznie do końca 1979 r. urządzono 52 obozy naukowe, w tym 43 były związane z geografią fizyczną i 9 z ekonomiczną
- 2.03.1960** – Senat UJ zatwierdził Statut Koła i wyznaczył na opiekuna Koła M. Klimaszewskiego
- 22–24.04.1960** – pierwsza po reaktywacji wycieczka naukowa w Tatry i na Podhale, pod kierunkiem M. Klimaszewskiego
- 09–10.1960** – wycieczka Koła do Francji
- 1961** – wycieczka do Jugosławii i Włoch
- 1961** – Koło Geografów UJ otrzymuje I nagrodę na II OZ SKNG w Skokach koło Poznania za referat A. Kotarby „Stosunki mikroklimatyczne Hali Gąsienicowej”
- 28–30.04.1962** – z inicjatywy Koła zostaje zorganizowane w Krakowie Ogólnopolskie Seminarium Metodyczne, poświęcone nauczaniu geografii na studiach wyższych oraz działalności kół geograficznych
- 1963** – na III OZ SKNG w Lublinie KG UJ otrzymuje I nagrodę za pracę Z. Sochy „Procesy transportu, erozji i sedymentacji w korycie potoku Wetlina”
- 1964** – w 80. rocznicę urodzin L. Sawickiego Koło przyjmuje Jego imię
- 1965** – Koło otrzymuje I nagrodę na IV OZ SKNG w Krakowie za pracę H. Pieczyk „Stosunki krenologiczne południowej części Wyżyny Krakowskiej”, powstałej na podstawie kilkuletnich zespołowych badań źródeł
- 12–14.11.1967** – I Zjazd Koła Geografów UJ w Ojcowie
- 10–12.11.1968** – Ogólnopolskie Seminarium Tatrzańskie zorganizowane przez Koło Geografów UJ
- 05.1969** – Koło Geografów zostaje nagrodzone za referaty przedstawione na V Ogólnopolskim Zjeździe SKNG odbywającym się w Gdańsku i Juracie. Przy KG UJ powołano Komitet Koordynacyjny SKNG
- 17.03.1971** – uroczysta sesja naukowa z okazji 100 rocznicy urodzin prof. E. Romera
- 3–8.05.1971** – VII Ogólnopolski Zjazd SKNG w Krakowie i Szczawnicy. Pierwszą nagrodę otrzymali członkowie krakowskiego Koła: T. Juras za pracę „Współczesny stan gospodarki Jaworek i perspektywy jej rozwoju” oraz M. Pukowska za opracowanie „Problemy gospodarki wodnej zlewni Pieprzówki”. Ponownie przy Kole Geografów UJ powołano Komitet Koordynacyjny SKNG

- 1972 – po raz pierwszy w historii geograficznych studenckich kół naukowych zostają wydane drukiem przez KK SKNG „Prace Studenckich Kół Naukowych Geografów”
- 1972 – wyprawa naukowa KGUJ do Gruzji
- 7–12.05.1973 – KG UJ organizuje VIII Ogólnopolski Zjazd SKNG w Krakowie i Złotym Potoku
- 1974 – wyprawa naukowa do Afryki
- 1976 – Koło uczestniczy w uroczystej sesji naukowej poświęconej S. Niemcównie
- 1980 – wyprawa naukowa do Australii pod kierunkiem W. Widackiego
- 1980–1985 – Koło zorganizowało 18 obozów naukowych i 1 wyprawę naukową
- 23–28.04.1981 – organizacja przez KGUJ XVIII Ogólnopolskiego Zjazdu SKNG w Zakopanem. Wśród 46 wygłoszonych referatów pierwsze miejsce zajął referat M. Kota „Niektóre zagadnienia rozwoju tropikalnego krasu kopiastego w Sierra de los Organom”
11. 1981 – Jubileusz 100. lecia Koła Geografów. W ramach obchodów miał miejsce trzydniowy Zjazd z udziałem ponad 400 Kołowiczów. Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego był dr Ludwik Kaszowski. W programie Jubileuszu znalazły się: msza św. w intencji członków Koła odprawiona w kościele akademickim św. Anny, złożenie kwiatów na grobach Profesorów związanych z Kołem, sesja naukowa w Collegium Novum, bankiet połączony z Balem Geografów oraz wycieczka po Krakowie. Wybito też specjalny medal pamiątkowy i urządzono wystawę prezentującą historię i dokonania KG UJ.
- 1982 – L. Kaszowski zostaje kuratorem KGUJ
- 1984 – wyprawy członków Koła na Spitsbergen oraz do Indii
- 1985 – udział w XX Zjeździe SKNG w Jankowicach. Pierwsze miejsce przyznano P. Gębicy za opracowanie „Badania nad deflacją i depozycją eoliczną w okolicy Dukli”
- 1986 – wyprawa naukowa do Grecji i do Indii
- 1987 – na XXI Zjeździe SKNG w Halinie pierwsze miejsce zajął M. Żelazny za pracę „Ocena wielkości infiltracji i jej zależność od użytkowania ziemi w zlewni Czercz”
- 1987 – dwa naukowe obozy letnie. Jeden zorganizowany przez sekcję geografii społeczno-ekonomicznej, prowadzono badania nad napięciem i strukturą ruchu turystycznego w Gorczańskim Parku Narodowym. Drugi zorganizowała w Tatrach sekcja górską i trekkingową, prowadzono kompleksowe kartowanie Doliny Pięciu Stawów.
- 1988 – organizacja Ogólnopolskiej Sesji Naukowej SKNG p.t. „Metodyka badań i ocena środowiska”
- 1988 – ukazuje się pierwszy numer *Globusika*, specjalnego czasopisma Koła wydawanego do chwili obecnej
- 1989 – udział członków Koła w Kongresie Europejskiego Stowarzyszenia Młodych Geografów i Studentów Geografii (EGEA) w Pradze
- 1989 – pierwszy obóz adaptacyjny dla studentów I roku geografii
- 10–15.02.1990 – obóz zimowy w Wetlinie zorganizowany przez sekcję górską i trekkingową
- 1991 – Kongres EGEA w Budapeszcie

- 11-14.04.1991** – XXIII Ogólnopolski Zjazd SKNG w Krakowie, zorganizowany przez KGUJ
- 1996** – funkcję kuratora Koła powierzono B. Domańskiemu
- 1997** – wyprawa do Indii
- 1999** – ponowne nawiązanie, po rocznej przerwie, kontaktów z EGEA. Udział Koła w Kongresie EGEA w Holandii. W ramach współpracy do Krakowa przyjechali studenci z Holandii, z uniwersytetu w Utrechcie.
- 1999** – Koło aktywnie włączyło się w organizację Kongresu Geografii Polskiej, który odbył się w 150. rocznicę utworzenia na ziemiach polskich pierwszej katedry geografii. W formie wystawy zdjęć oraz posteru przedstawiono wieloletnią działalność Koła.
- 07. i 08. 1999** – wyprawa naukowa do Rumunii
- 08. i 09. 1999** – wyprawa naukowa do Mongolii, mająca na celu badania nad siecią osadniczą tego kraju
- 12.1999** – Sylwester na Placu Czerwonym w Moskwie
- 2000** – utworzenie w ramach KGUJ sekcji międzynarodowej EGEA,
- 2001** – powstała nowa sekcja Koła Geografów UJ, sekcja geografii stosowanej. Jej przewodniczącym został Władysław Jankow. Sekcja rozpoczęła badania nad wpływem ruchu turystycznego na środowisko, na przykładzie Ojcowskiego Parku Narodowego
- 05.2001** – Złot Kół Naukowych Geografów w Brodnicy. Zwycięstwo członków KGUJ w biegach na orientację
- 23.11.2001** – Jubileusz 120. Koła Geografów UJ połączony z Balem Geografa. Obchody zaszczylicili swoją obecnością: JM Rektor UJ prof. F. Ziejka, dziekan Wydziału BiNOZ prof. K. Krzemień oraz dyrektor Instytutu Geografii prof. A. Jackowski.
- 2001** – zagraniczne wyprawy naukowe m.in. do: Mołdawii, na Krym śladami Mickiewicza, na Kaukaz oraz dwie odrębne wyprawy do Masywu Centralnego
- 2001** – zorganizowanie pierwszych Ogólnopolskich Mistrzostw Geografów w Zjeździe na Dętcę. Odtąd mistrzostwa te odbywają się co roku
- 22-24.02.2002** – zorganizowanie przez Koło Geografów UJ XXVII Zjazdu SKNG w Łazach k. Bochni. Prace członków krakowskiego Koła Geografów zostały wyróżnione pierwszą, drugą i trzecią nagrodą. Pierwszą otrzymali G. Micek i T. Pađło za opracowanie: „Postrzeżanie Zbiornika Czorsztyńskiego przez mieszkańców okolicznych wsi”, drugą P. Hałat za pracę „Piętrowość Gór Krymu” i trzecią J. Działek i M. Gałek, autorzy pracy „Losy absolwentów IG i GP UJ”
- 2002** – aktywny udział członków KGUJ w czterech kongresach regionalnych EGEA, w Fużine (Chorwacja), Petersburgu, Wilnie i Muiden (Holandia)
- 2002** – Koło zorganizowało następujące zagraniczne wyprawy naukowe: na Białoruś (8-16.02.), dwie wyprawy na Czarnohorę (maj), w góry Ałtaj i Sajany Zachodnie (15.07.-25.08), Ural Subpolarny i Ałtaj (lipiec i sierpień) oraz do Rumunii (sierpień) i na Islandię (sierpień)
- 23-27.04.2003** – Wschodni Regionalny Kongres EGEA w Szczawnicy, zorganizowany przez KGUJ. W ramach przygotowań do Kongresu członkowie Koła przeprowadzili warsztaty naukowe w j. angielskim, dotyczące zasadniczo tematyki karpackiej

- 07–08.2003** – wyjazd członków Koła do Iranu
- 13–28.09.2003** – współorganizacja praktyk terenowych GIS w Czarnohorze na Ukrainie. Opiekę naukową nad uczestnikami praktyk sprawował dr Mateusz Troll
- 2004** – XVIII Zjazd SKNG w Szczytnej. Pierwsze miejsce Komisja przyznała J. Góreckiemu i N. Figiel za referat „Więzi lokalne, regionalne i narodowe a postrzeganie własnego regionu przez mieszkańców Kaczyki, Nowego Słońca i Pleszy na południowej Bukowinie”
- 2005** – XIX Zjazd SKNG w Załęczu Wielkim. Praca B. Gładys „Leżajsk– największy chasydzki ośrodek pielgrzymkowy” otrzymała pierwsze miejsce.
- 2005** – wraz z przeniesieniem Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej na III Kampus UJ Koło otrzymało nową siedzibę, w budynku Instytutu na ul. Gronostajowej 7.
- 13–15.01.2006** – ogólnopolska konferencja „Przestrzeń społeczno-ekonomiczna Europy Środkowej i Wschodniej”, inaugurująca jubileusz 125. lecia powstania Koła Geografów UJ. Owocem konferencji była publikacja pokonferencyjna, pod redakcją J. Góreckiego
- 10–14.05.2006** – Seminarium Tatrzańskie w Zakopanem, odbywające się w ramach Regionalnego Kongresu EGEA z udziałem studentów z 11 krajów Europy. Kongres przygotowało KGUJ
- 18.11.2006** – uroczystości związane z 125-leciem powstania Koła Geografów UJ. W ramach obchodów jubileuszowych miały miejsce wystawy, prelekcje oraz Bal Geografa. Przygotowano również okolicznościową publikację pod redakcją I. Walczak pt. „Sprawozdanie i historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1981–2006”. Wśród 200 gości znaleźli się: Józef Siwek, Alfred Hankus i Janusz Guzik, inicjatorzy i autorzy reaktywacji Koła Geografów w 1959 r.
- 2006** – dwa obozy naukowe: na Lubaniu i w Mołdawii. Wyjazdy zagraniczne członków Koła: na Krym, Ural, do Rumunii, Chorwacji, na Spitsbergen
- 2007** – Kongres Roczny EGEA w Ustroniu, wzięło w nim udział 150 osób z wielu krajów Europy
- 2007** – opiekunem Koła zostaje dr Mirosław Żelazny
- 03. 2008** – Koło zorganizowało, towarzysząc Festiwalowi Huculskiemu, wystawę fotograficzną „Rozwój turystyki w Karpatach – w poszukiwaniu idei piękna czy rozrywki”. Była ona prezentowana w Centralnym Ośrodku Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie
- 18–20.04.2008 r.** – XXII Ogólnopolski Zjazd Studenckich Kół Naukowych Geografów w Pszczelińcu na Roztoczu. Członkowie Koła Geografów UJ za wygłoszone referaty otrzymali trzy pierwsze nagrody. Pierwsze miejsce przypadło M. Płazie za pracę: „Hierarchia ośrodków piłkarskich w Polsce w ujęciu dynamicznym w aspekcie czynników lokalizacji”. Kolejne miejsca zajęli: Ł. Stachnik „Przestrzenne zróżnicowanie cech fizykochemicznych pokrywy śnieżnej w zasięgu oddziaływania kombinatu metalurgicznego (Kraków Nowa Huta) oraz M. Ciechowski „Jakość życia w II RP w świetle pierwszego i drugiego powszechnego spisu ludności”
- 04. 2008 i 10.2008** – wyjazdy popularnonaukowe na Słowację. Wzięło w nich udział 17 osób, w tym 13 członków Koła

- 8–11.05.2008** – Koło zorganizowało ogólnopolskie seminarium „Przemiany w systemach środowiska przyrodniczego”. W ramach seminarium odbyły się warsztaty geomorfologiczne i hydrologiczne
- 2008** – wybór Kamili Jankowskiej na wiceprezydenta EGEA. K. Jankowska została również wybrana jako osoba kontaktowa do spraw całego regionu wschodniego.
- 2008** – członkowie Koła kontynuowali badania w ramach projektu badawczego Polar Urals Environmental Change After Last Ice Age oraz badania hydrologiczne w Tatrach (Grupa Tatrzańska)
- 2008** – Koło zorganizowało kilka slajdowisk prezentujących różne kraje świata (m.in. Turcję, Estonię, Kirgistan, Libię)
- 2008** – członkowie Koła uczestniczyli w 6 kongresach międzynarodowych w: Leigo (Estonia), Sinaia (Rumunia), Mozet (Belgia), Korte (Słowenia), Pushinskie Gory (Rosja) oraz Santorini (Grecja)

L. 87/25

Do

JW Pani Dr Marji Mrasek-Dobrowolskiej
w miejscu.

Wydział Koła Geografów Śl. U. J. ma zaszczyt
sawiadomić JW Panią, o podanej niżej uchwale Walnego
Zgromadzenia Koła G. Śl. U. J. przyjętej przez akklamację
dnia 18 czerwca 1925:

Walne Zgromadzenie K.G.Śl.U.J. nadaje godność
członków honorowych:

1/ Kol. Dr Marji Mrasek-Dobrowolskiej za owocną
i energiczną pracę nad rozwojem Koła,

2/ Kol. Dr Stanisławie Niemcówniej, nieustraszonej
prepagaterce idei geograficznej i krajoznawczej wśród
młodzieży oraz

3/ Kol. Dr Adamowi Rola-Gadomskiemu, zasłużonemu
swemu długoletniemu prezesowi, zachowującemu z nami
ciągle jak najżywszy kontakt.

Sekretarz:

Wł. S. Szymon

Przes:

Włodzisław Prus

Ryc. 10.1. Pismo z dnia 19.06.1925 r. skierowane do dr M. Dobrowolskiej o przyznaniu godności członków honorowych Koła Geografów Śl. UJ: dr Marii Mrasek-Dobrowolskiej, dr Stanisławie Niemcównie oraz dr Adamowi Gadomskiemu. Arch. IG i GP UJ.

Ryc. 10.2. Wycieczka studentów geografii UJ na Pustynię Błędowską. Pierwszy z prawej L. Sawicki, około 1925. *Arch. Koła Geografów UJ.*

Ryc. 10.3. Wycieczka Koła Geografów w Karpaty Wschodnie, lipiec 1930 r. *Arch. Koła Geografów UJ.*

Ryc. 10.4. Bal Geografa ok.1930 r. Arch Kola Geografów UJ.

Ryc. 10.5. Bal Geografa ok.1935 r. Arch Kola Geografów UJ.

Ryc. 10.6. Komitet Organizacyjny Obchodów 100. rocznicy Kół Geografów UJ. W pierwszym rzędzie od lewej: Wojciech Rączkowski (klęczący), Andrzej Zborowski (klęczący), drugi rząd od lewej: Stanisław Wójtowicz, Zofia Rączkowska, Ewa Niedziałkowska, Jerzy Baścik, Maria Baścik, Lidia Luchter, NN, Kazimierz Krzemień, Ludwik Kaszowski, Józef Partyka, Maria Soja, Eligiusz Brzeźniak, ówczesny prezes KG UJ Jacek Kowol. *Arch Kół Geografów UJ.*

Ryc. 10.7. Bankiet połączony z Balem Geografa z okazji Jubileuszu 100. rocznicy Kół Geografów; sala wykładowa, listopad 1981 r. *Arch Kół Geografów UJ.*

Ryc. 10.8. Medal pamiątkowy wykonany przez artystę metaloplastyka Stefana Luchtera z okazji 100. rocznicy Koła Geografów. Fot: M. Baścik.

Ryc. 10.9. Plakietka wydana z okazji 100. rocznicy Koła Geografów. Fot: M. Baścik.

Ryc. 10.10. Strona tytułowa Historii Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881-1981, wydanej w ramach obchodów 100. rocznicy Koła. Fot: M. Baścik.

Ryc. 10.11–10.14. Proporczyki i odznaki wydane z okazji imprez naukowych i turystycznych organizowanych przez Koło Geografów UJ. Fot: M. Baścik

Ryc. 10.15. Uroczystości związane z 120. rocznicą utworzenia Koła Geografów, 23 listopada 2001 r. Prezes Koła Joanna Kabat oraz dyrektor Instytutu Antoni Jackowski dokonują podziału okolicznościowego tortu. Archiwum Koła Geografów UJ.

Ryc. 10.16. Festiwal Piosenki Geograficznej, marzec 2009 r. Archiwum Koła Geografów UJ.

Ryc. 10.17. Wyjazd popularno-naukowy członków Koła na Słowację, październik 2008 r. *Archiwum Koła Geografów UJ*

Ryc. 10.18. Wyjazd popularno-naukowy członków Koła na Słowację, październik 2008 r. *Archiwum Koła Geografów UJ*.

Ryc. 10.19. Członkowie Koła podczas wymiany studenckiej zorganizowanej przez Stowarzyszenie EGEA, Amsterdam maj 2009 r. *Archiwum Koła Geografów UJ*.

Zakończenie

Głównym celem naszych rozważań było uświadomienie współczesnemu Czytelnikowi bogatej tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego w zakresie geografii. Sięga ona XV stulecia, kiedy to odgrywaliśmy w tej dziedzinie przodującą rolę w Europie.

Bez żadnej przesady można stwierdzić, że dzieje geografii na Uniwersytecie stanowią istotny element historii tej dziedziny nauki w Polsce. W okresie do 1883 r., a więc do powstania na naszych ziemiach drugiego ośrodka geograficznego we Lwowie, są one niemal tożsame z historią polskiej geografii. Również później, zwłaszcza do wybuchu II wojny światowej, Uniwersytet bardzo aktywnie współtworzył najnowszą historię geografii, osiągając w niektórych dziedzinach wyraźną specjalizację. Wyrażała się ona przede wszystkim w podjętej przez Ludomira Sawickiego akcji ekspedycyjnej, a także utworzeniem środowiska bardzo silnie działającego na rzecz rozwoju planowania przestrzennego i regionalnego oraz geografii turystyki. Dziedziny te Instytut Geograficzny UJ niejako „zmonopolizował”, nie oddając inicjatywy do 1939 roku. Jedynie akcja ekspedycyjna po przedwczesnej śmierci Sawickiego straciła swój impet, ale z powodzeniem odrodziła się po II wojnie światowej.

Za sprawą Ludomira Sawickiego i Jerzego Smoleńskiego w latach międzywojennych funkcjonował nowoczesny Instytut Geograficzny, a ośrodek krakowski odgrywał wiodącą rolę w polskiej geografii, był również ceniony w międzynarodowym środowisku geografów. Był to swego rodzaju „matecznik” naszej geografii, który swoimi inicjatywami badawczymi oraz organizacyjnymi inspirował niezbyt wówczas liczne środowisko geografów polskich. Uniwersytet Jagielloński był jedyną w Polsce uczelnią, w której przejściowo funkcjonowały dwie katedry geograficzne. Z Instytutem związało się wówczas wielu młodych geografów, którzy później odegrali znaczącą rolę w polskiej i światowej geografii.

W latach międzywojennych wykształciła się ostatecznie „krakowska szkoła geograficzna”, związana przede wszystkim z geomorfologią oraz antropogeografią, a także z geografiami stosowaną (planowanie przestrzenne i regionalne, geografia turystyki). Po trudnych pierwszych latach powojennych, kiedy obok niekorzystnej sytuacji politycznej groził geografii uniwersyteckiej „przymusowy” rozdział na dwa wydziały, nastąpił okres stopniowej stabilizacji i krzepnięcia szkół naukowych. Ukoronowaniem tego długiego procesu było oddanie w 2005 r. geografom nowoczesnego obiektu na Kampusie 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Często zadawane jest pytanie, jak daleko wstecz sięgają swoimi korzeniami dzisiejsze szkoły badawcze? Nie ulega żadnej wątpliwości, że wszystkie nawiązują do tradycji szkoły utworzonej przez Sawickiego i Smoleńskiego. To właśnie za ich czasów ukształtował się podstawowy rdzeń tego procesu. W miarę upływu lat i ogólnego rozwoju nauk geograficznych zaczęły wyłaniać się nowe kierunki badań, podejmowane przez ich uczniów. Wokół Mistrzów gromadzili się uczniowie, kontynuując i wzbogacając ich studia. W konsekwencji prowadziło to do pojawiania się nowych szkół.

Powstawanie tak urozmaiconych szkół wiąże się więc przede wszystkim z ciągłością wieloletniej tradycji naukowej Instytutu, rangą merytoryczną prowadzonych badań, stałym dopływem młodych adeptów geografii, a także odpowiednią sytuacją kadrową w zakresie profesorów tytularnych. Obyczajem stało się przekazywanie „pałeczki” przez profesorów przechodzących w stan spoczynku młodszymi kolegom, zazwyczaj swoim uczniom. Młodzi bądź kontynuowali szkołę zapoczątkowaną przez Mistrza, bądź też rozszerzali pole badawcze, co w konsekwencji prowadziło do wykształcenia się nowej szkoły. Innymi słowy powstawaniu nowych szkół niekiedy towarzyszyło zamieranie istniejących. Niezmienny pozostawał natomiast sam rdzeń, ukształtowany kilkadziesiąt lat temu przez naszych wielkich poprzedników.

Analiza zawartego w książce materiału stanowi doskonałą okazję do postawienia pytania, czy z wielowiekowej tradycji geografii uniwersyteckiej zarysowują się wnioski, mogące inspirować kierunki jej dalszego rozwoju? Czy mimo niewątpliwych osiągnięć pozostały pola badawcze, których nie udało się dotąd wypełnić? A jeżeli tak, to czy istnieją realne możliwości kontynuowania myśli, prezentowanych przez naszych Antenatów?

Częściową odpowiedź może uzyskać Czytelnik analizując zaprezentowaną próbę podsumowania działalności geograficznej Wincentego Pola. Wykazaliśmy tam kilkanaście głównych cech charakteryzujących „geografię polowską”. Żaden z wymienionych problemów nie doczekał się jak dotąd wyczerpującego opracowania mimo wciąż aktualnych przesłań. Są to pola badawcze, które powinny zainteresować współczesnego geografa.

W początkowych latach okresu międzywojennego Jerzy Smoleński bardzo krytycznie wyrażał się o systemie promocji polskiej geografii za granicą. Zastanówmy się, czy po upływie ponad 80 lat sytuacja w tym zakresie uległa jakiejś radykalnej zmianie? Pytanie, jak efektywnie „eksportować” polskie dokonania geograficzne nadal pozostaje otwarte.

Ludomir Sawicki wiele uwagi poświęcał procesowi dydaktycznemu, a zwłaszcza metodom przekazywania młodzieży wiedzy geograficznej. Podkreślał, że lekcja geografii nie może ograniczać się do wymieniać liczb odnoszących się do szczytów górskich, ludności miast, długości rzek czy wielkości wydobywania surowców. Geografia musi być nauką kształcącą umiejętność postrzegania przez uczniów powiązań pomiędzy poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego a działalnością Człowieka. I znowu pojawia się pytanie, czy od tamtego czasu sytuacja bardzo się zmieniła?

Należałoby też pamiętać o wielkich tradycjach udziału geografów uniwersyteckich w procesie kształcenia i doksztalcenia nauczycieli. Uczestniczyła w tym czołówka kadry Instytutu, organizując różne kursy (zwłaszcza wakacyjne) i szkolenia. Wielokrotnie też zabierano publicznie głos w sprawie znaczenia geografii w procesie wychowania młodego pokolenia. Czy dzisiaj jesteśmy również tak aktywni i przekonani o naszym posłannictwie w tym zakresie?

Sawicki, a później również Smoleński i Ormicki wielokrotnie podkreślali rangę opracowań typu regionalnego. Podejmowano próby przygotowania monografii regionalnych, głównie dotyczących jednostek powiatowych. Sawicki wciągał do takich prac studentów wyższych lat. Przy okazji uświadamiał młodym geografom, że opracowania monograficzne mają w pierwszym rzędzie wskazywać na współzależności pomiędzy środowiskiem a Człowiekiem. Same opisy stanowią rzecz wtórną, pomocniczą. Wzorcowymi do dziś są monografie regionalne Smoleńskiego. Zachodzi pytanie, czy rzeczywiście doceniliśmy owe projekty przedwojennych profesorów? Nadal odczuwa się brak rzetelnych monografii regionalnych, których autorami, choćby z racji wykształcenia, powinni być geografowie. A jak wyglądają realia? Pozostawiamy to pytanie bez odpowiedzi.

Współtwórcy Instytutu zdawali sobie świetnie sprawę, że bardzo istotną rolę w szerzeniu wiedzy geograficznej w społeczeństwie odgrywa zakrojona na szeroką skalę akcja popularyzacyjna. Właściwie rozumiał to już Wincenty Pol, ale *apogeum* takiego działania wiąże się z osobami Sawickiego i Smoleńskiego, a następnie ich uczniami. Chętnie podejmowali oni współpracę z każdym medium, które wyrażało zgodę na promocję geografii, traktowanej jako ważny element życia społeczno-ekonomicznego, kulturalnego, a także politycznego państwa. Stąd częste pogadanki radiowe profesorów, artykuły i wywiady prasowe, udział w akcji wykładów powszechnych (otwartych), wystąpienia na różnych zgromadzeniach. Akcja popularyzatorska w połączeniu z wielkim autorytetem naukowym i moralnym uczonych, a także kreowaniem przez nich badań o charakterze aplikacyjnym, utrzymywały w świadomości społecznej i elit rządzących tę wyjątkową rolę geografii. Czy ten typ działalności doceniamy również obecnie?

Geografowie angażowali się zawsze w różne akcje o charakterze państwowym, jak choćby udział w plebiscytach, pomoc w misji utrwalania polskości Śląska, badanie problematyki mniejszości narodowych i religijnych, czy też prace związane z planowaniem i obronnością kraju oraz prognozowaniem klęsk żywiołowych. Dla czynników państwowych geografowie w ogóle, w tym również krakowscy, należeli do grupy najbardziej cenionych ekspertów. Świadczy o tym choćby przykład działalności Sawickiego, Smoleńskiego, Ormickiego, a później również Leszczyckiego. Podobne podejście do geografów obserwowaliśmy jeszcze w pierwszych latach po II. wojnie światowej. W następnych okresach ranga geografa jako eksperta państwowego systematycznie malała na rzecz ekonomistów lub urbanistów. Czy wyciągnęliśmy z tego odpowiednie wnioski?

Najbardziej odczuwalną lukę w dorobku Instytutu notuje się w dziedzinie opracowań biograficznych. Może należy przypomnieć, jak wielką wagę do tego typu studiów przywiązywał Sawicki. Pomijając zainspirowanie S. Niemcówny biografią Pola, chętnie przydzielał takie tematy studentom w ramach prac dyplomowych czy seminaryjnych. Po Sawickim problematykę tę pozostawiono na uboczu. I w zasadzie tak się dzieje do chwili obecnej¹. Żaden z Antenatów nie doczekał się wyczerpującej, krytycznej biografii. Najwięcej opracowań odnosi się do Wincentego Pola, ale również w tym przypadku sytuacja nie może zadawać. Zdecydowanie wyprzedzili nas humaniści, a zwłaszcza historycy literatury. Spośród geografów jedyną taką próbę podjęła ponad 80 lat temu Stanisława Niemcówna. Później ukazywały się już drobniejsze opracowania, publikowane głównie z racji okolicznościowych zgromadzeń naukowych.

Natomiast dziwić może brak zainteresowania innymi wielkimi postaciami związanymi z naszą historią. Mamy na myśli zwłaszcza tak wybitnych uczonych, jak Ludomir Sawicki, Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki, Mieczysław Klimaszewski, Antoni Wrzosek, Zdzisław Czepe czy Irena Dynowska-Balcer. Wprawdzie ukazywały się wydawnictwa o charakterze biograficznym, ale były one bardzo skromne i niekompletne. Bezpośrednio po II. wojnie światowej spontanicznie opublikowano „mini biografie” J. Smoleńskiego i W. Ormickiego (autorzy S. Leszczycki, Z. Figlewicz). W 1966 r. opublikowano biografię E. Romera (Ł. Mazurkiewicz-Herzowa), ale okres krakowski tego uczonego zawiera tylko

¹ W latach 50-tych, już w Warszawie, ideę Sawickiego próbował kontynuować S. Leszczycki. Powstało tam wówczas kilka prac magisterskich, dotyczących m. in. postaci F. Czernego-Szwarzenberga i A. Rehmana. Później te próby zostały zaniechane.

niewielki fragment książki. Wreszcie biografom najwybitniejszych geografów poświęcono II tom Wydawnictwa Jubileuszowych Instytutu Geografii UJ (1999). Inne publikacje zawierały głównie materiały z konferencji rocznicowych, poświęconych Sawickiemu (1968), Smoleńskiemu (1988) i Wrzoskowi (2008).

Przygotowując książkę natrafialiśmy na różne ślady wskazujące, że geografowie kilkakrotnie „przymierzali” się do przygotowania krytycznej biografii Jerzego Smoleńskiego. Pierwsza propozycja pojawiła się już w okresie okupacji. Ponowiono ją w 1945 r. w trakcie obrad inauguracyjnych powojenną działalność Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Kolejny projekt wysunięto około 1980 r., z okazji czterdziestej rocznicy śmierci tego uczonego. Wtedy sytuacja wydawała się łatwiejsza, bo żyli jeszcze uczniowie Smoleńskiego. Niestety te ambitne plany nigdy nie zostały zrealizowane².

Zastanówmy się zatem, czy podejmujemy odpowiednie wysiłki, aby zainteresować młodych geografów życiem ich wielkich Antenatów? Postarajmy się wypełnić tę bolesną i trochę wstydliwą dla naszego środowiska lukę w pamięci! Nie zapominajmy, że biografie stanowią najlepszą formę utrwalania myśli naszych poprzedników.

W 1999 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim odbył się Kongres Geografii Polskiej związany ze 150. rocznicą utworzenia pierwszej w Polsce Katedry Geografii. Na zakończenie obrad uczestnicy uchwalili *Posłanie do Społeczeństwa Polskiego*³. Niestety dokument ten nie został dostrzeżony, nawet w środowisku geografów, choć zawarte w nim stwierdzenia mimo upływu czasu są ciągle aktualne. W tym miejscu pragniemy przytoczyć ostatni punkt tego dokumentu:

„Uczestnicy Kongresu Geografii Polskiej, zgromadzeni w Krakowie, zwracają się z tego historycznego – również dla geografów – miejsca do władz Rzeczypospolitej i do całego społeczeństwa polskiego o uznanie geografii za dziedzicę wiedzy niezbędnej dla ogólnego wykształcenia Człowieka, a przede wszystkim za wiedzę, która jest podstawą naszej identyfikacji narodowej i regionalnej oraz poczucia naszej wartości wśród narodów świata”⁴.

O tym, że geografia była już tak traktowana staraliśmy się wykazać w naszej opowieści o jej dziejach na Uniwersytecie Jagiellońskim.

---

² Dla ścisłości dodajmy, że koniec lat 40. do połowy lat 50. był okresem mało sprzyjającym dla tego typu opracowań. W 1948 r. podjęto decyzję, aby XXII tom „Przeglądu Geograficznego” (za lata 1948/1949, druk 1950) dedykować pamięci trzech profesorów zamordowanych przez hitlerowców: Jerzego Smoleńskiego, Stanisława Pawłowskiego oraz Stanisława Lencewicza. Materiały do tego tomu nadeszło 25 autorów, w tym 7 z zagranicy. Niestety coś musiało się nie spodobać ówczesnej cenzurze. Nie zezwolono na umieszczenie życiorysów pomordowanych uczonych, wycofano też przedmowę przygotowaną przez komitet redakcyjny. Wydany został sam numer, który dla osoby nie wtajemniczonej zawierał dość przypadkowy zestaw autorów i artykułów.

³ *Posłanie do Społeczeństwa Polskiego*. Oprac. red. S. Liszewski, A. Jackowski, 2000, [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o Ziemi i Człowieku*, Kraków, s. 239–241. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 5.

⁴ Tamże, s. 241.

Słownik biograficzny¹

(Zarys)

Antoniewicz Włodzimierz (1893–1973), archeolog, student geografii UJ, związany z L. Sawickim. Od 1923 r. profesor UW, potem jego rektor (1936–1939). Członek PAN. W dorobku pozostawił m. in. prace geograficzne i etnograficzne.

Anzelm Polak (zm. między 1519–1522), bernardyn krakowski. W latach 1507–1508 odbył podróż po Palestynie. Autor pierwszego opisu Ziemi Świętej opublikowanego przez Polaka (*Terrae sanctae et urbis Hierusalem*, Kraków 1512).

Balon Jarosław (ur. 1957), geograf fizyczny, ekolog krajobrazu, dr hab. UJ. Badania nad organizacją, funkcjonowaniem i stabilnością środowiska przyrodniczego geosystemów wysokogórskich, antropizacją środowiska Karpat, środowiskiem przyrodniczym strefy suchej.

Berdau Feliks (1826–1895), botanik, florysta, jeden z pierwszych doktorów z zakresu geografii na UJ. Należy do grona „odkrywców” Tatr, pierwszy wszedł na Kościelec (1854). Pozostawił ryciny i mapy Tatr. Profesor w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach. Autor prac dotyczących flory Krakowa, Tatr, Pienin i Beskidów Zachodnich.

Beres Krzysztof (1915–1944), mgr geografii UJ, asystent Zakładu Geologicznego UJ. Żołnierz AK, zginął w sierpniu 1944 r. w bitwie pod Kajetanowicami.

Berezowski Stanisław (1910–1986), geograf, studia i doktorat na UJ, profesor Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (Szkoła Główna Handlowa) w Warszawie, przewodniczący Zarządu Głównego PTG (1972–1978). Prace z geografii transportu, teorii struktur regionalnych i regionalizacji.

---

¹ W „Słowniku” zamieszczono biografie osób związanych z geografją uniwersytecką. Są to zarówno badacze, wykładowcy, jak również absolwenci zasłużeni dla rozwoju polskiej geografii. W przypadku pracowników IGiGP UJ zamieszczono jedynie biogramy samodzielnych pracowników nauki. Ponieważ o większości geografów, jak też o ich dziełach jest mowa w książce, w „Słowniku” ograniczono się tylko do samych biografii, rezygnując z podawania dorobku poszczególnych osób. Jest to pierwsza tego typu próba. Autorzy zdają sobie sprawę z faktu, jak bardzo ten wykaz jest niekompletny. Mamy jednak nadzieję, że w przyszłości znajdą się chętni do opracowania rozszerzonego słownika biograficznego geografów krakowskich.

W „Słowniku” zastosowano skróty cytowanych instytucji: UJ – Uniwersytet Jagielloński, IGiGP – Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Wydział BiNoZ UJ – Wydział Biologii i Nauk o Ziemi UJ, UJK-Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, UW-Uniwersytet Warszawski, UW-Uniwersytet Wrocławski, UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, UG-Uniwersytet Gdański, UAM – Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, UMCS – Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, UŁ – Uniwersytet Łódzki, UŚ – Uniwersytet Śląski, WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna, AE – Akademia Ekonomiczna, AH – Akademia Handlowa, IGiPZ PAN – Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, PTG – Polskie Towarzystwo Geograficzne.

Bielski Marcin (1495–1575), historyk. Autor *Kroniki wszystkiego świata* (1551), pierwszej napisanej w języku polskim geografii powszechnej. Po raz pierwszy podano w języku polskim informacje dotyczące Kolumba, odkrycia Ameryki oraz Indian. Bielski był pierwszym Polakiem, który opisał podróż dookoła Ziemi Ferdynanda Magellana. Mimo błędów i nieścisłości jego dzieło odegrało w tamtych czasach istotną rolę w popularyzacji geografii.

Breitmeier Władysław (1915–1943), mgr geografii UJ, asystent w Instytucie Geograficznym UJ, zginął w 1943 r. w obozie koncentracyjnym Auschwitz.

Bromek Karol (1915–2002), geograf. Studia geograficzne rozpoczął w 1935 r., potem przerwała je wojna. Podczas okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu. Studia ukończył w 1945 r., wtedy też został asystentem w Instytucie Geograficznym. Profesor UJ. W dziedzinie geografii osadnictwa był inicjatorem i twórcą krakowskiej szkoły badań nad użytkowaniem przestrzeni miejskiej. Studia z tego zakresu kontynuowali potem jego uczniowie. Był też współtwórcą krakowskiej szkoły planowania regionalnego. W swych studiach zawsze podkreślał wielką przydatność badań geograficznych dla gospodarki przestrzennej. Autor nowych metod stosowanych w geografii ludności i geografii osadnictwa, a także geografii transportu. Większość jego badań miało charakter aplikacyjny. Prace z geografii osadnictwa, planowania przestrzennego i regionalizacji.

Brożek Jan (1585–1652). Wybitny matematyk i astronom. Uważany jest za najbardziej światłego profesora Akademii Krakowskiej pierwszej połowy XVII w. Utrzymywał kontakty m. in. z Galileuszem. Czynn timer uczestniczył w fundacji Katedry Geometrii Praktycznej na Wydziale Sztuk Wyzwolonych. Uważa się ją za pierwszą w Europie katedrę geodezyjno-kartograficzną. Przeprowadzał też pomiary klimatologiczne. W 1627 r. prowadził wykład z geografii. W planach miał podjęcie próby ujęcia kartograficznego obrazu Polski. Brożek подарował Akademii słynny Globus Jagielloński z początków XVI w., który znajduje się obecnie w Muzeum UJ.

Brudzewski Wojciech (Wojciech z Brudzewa, ok. 1445–ok. 1497), matematyk, astronom, filozof i teolog, profesor Akademii Krakowskiej. W swoich zajęciach uwzględniał elementy geograficzne. Jego wykłady ściągaly studentów i uczonych również z innych krajów europejskich. Według tradycji jego uczniem był Mikołaj Kopernik.

Buczek Karol (1902–1983), historyk, docent UJ. Wybitny specjalista w dziedzinie historii geografii i kartografii. Współpracował z Instytutem Geograficznym UJ, jego wykładów słuchali studenci geografii. Autor obszernej monografii dotyczącej Macieja z Miechowa jako geografa.

Bujak Franciszek (1875–1953), geograf, historyk, wybitny badacz dziejów gospodarczych i społecznych, profesor UJ, UW oraz UJK, członek PAU. W latach 1894–1900 studiował na UJ, m. in. u F. Czernego-Schwarzenberga. W 1899 r. obronił rozprawę doktorską p.t. *Geografia w Polsce do początków XVI wieku*. Potem poświęcił się historii. Jego rozprawa habilitacyjna *Studia nad osadnictwem Małopolski* (1905) w wielu miejscach nawiązywała do przeszłości geograficznej autora.

Bylica Marcin (Marcin z Olkusza) (1433 lub 1434–1493 lub 1494), astronom i astrolog, wychowanek Akademii Krakowskiej. W latach 1461–1466 przebywał we Włoszech, wykładał na uniwersytetach w Padwie i Bolonii. Od 1466 r. zamieszkał na Węgrzech jako profesor Akademii w Budzie (założonej przez Macieja Korwina). Utrzymywał stały kontakt naukowy z Akademią Krakowska, której przekazał w testamencie bogaty księgozbiór i instrumenty astronomiczne, które przetrwały do dziś. W Muzeum UJ znajduje się m. in. słynny globus nieba Marcina Bylicy.

Chelmicki Wojciech (ur. 1952), prof. dr hab., geograf, hydrolog, profesor UJ. Prace z obiegu wody strefy suchej, reżimu wód podziemnych, antropogenicznych przemian stosunków wodnych i ochrony wód, a także z problematyki źródeł.

Ciołkosz Jan Andrzej (ur. 1939), prof. dr hab., geograf, kartograf, profesor UW, UMK, UJ oraz Instytutu Geodezji i Kartografii. Współtwórca i główny organizator badań teledetekcyjnych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem użytkowania ziemi. Prace z zakresu wykorzystania różnych technik satelitarnych w badaniach środowiska geograficznego i monitorowania jego globalnych zmian, zastosowania zdjęć lotniczych i satelitarnych do kartowania użytkowania ziemi.

Corvinus Laurentii Novoforensis (Wawrzyniec Korwin, W. Rabe lub Raabe, ok. 1465–1527), humanista, student a następnie profesor Akademii Krakowskiej. Nauczyciel i przyjaciel M. Kopernika. Autor pierwszego w Polsce podręcznika kosmografii *Cosmographia dans manuductionen in tabula Ptholomei* (1496), który uznaje się za najstarszy polski podręcznik geograficzny. Fragment pracy poświęcony jest Polsce.

Czarnomski Franciszek (1852–1898), gleboznawca i rolnik, profesor UJ. Wykładał nauki o rolnictwie, w tym naukę o glebie. Jego wykłady cieszyły się dużą popularnością wśród studentów i ziemian. Już po śmierci opublikowano zbiór tych wykładów p.t. *O Roli, jej pochodzeniu i gatunkach typowych* (1900) z mapą rozmieszczenia typów gleb w Królestwie Polskim.

Czepe Zdzisław (1917–1991), geograf fizyczny, profesor UJ, jeden z pionierów badań związanych z degradacją i ochroną środowiska, twórca kompleksowych metod badań środowiska przyrodniczego jako systemu. Polarnik, uczestnik wielu polskich wypraw naukowych na Spitsbergen (w tym pierwszej z zimowaniem, 1957–1958). Podczas II. wojny światowej żołnierz kampanii francuskiej 1940 r., lotnik RAF w Dywizjonie 300. Członek Senatu UJ (1982–1987), zastępca dyrektora Instytutu Geografii UJ (1978–1981). W 1979 r. utworzył w Instytucie Pracownię Dokumentacji Badań Polarnych, której w 1994 r. nadano jego imię.

Czerny-Schwarzenberg (Szwarcenberg) Franciszek (1847–1917), historyk i geograf, studiował m.in. na uniwersytetach w Wiedniu i Lipsku. Profesor UJ, dziekan Wydziału Filozoficznego w latach 1891/92–1892/93. W okresie 1877–1914 kierownik Katedry Geografii, reaktywowanej po ponad 20-letniej przerwie, będącej wynikiem usunięcia z UJ przez władze austriackie Wincentego Pola (1852). Prace z zakresu historii, geografii fizycznej, geografii regionalnej, geografii politycznej, antropogeografii oraz historii geografii. W latach 1891–1914 prezes Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie.

Dantyszek Jan (1485–1548), wychowanek Akademii Krakowskiej. Biskup warmiński, sekretarz Zygmunta I Starego, dyplomata, podróżnik. Odbił m.in. pielgrzymkę do Ziemi Świętej (prawdopodobnie około 1505 r.). Interesował się geografiami, gromadził atlasy, mapy, dzieła geograficzne. Przyjaźnił się z podróżnikami i odkrywcami. Korespondował m.in. z Erazmem z Rotterdamu. Zainteresowania te poszerzyły się, gdy został pierwszym polskim posłem na dworze cesarza Karola V w Hiszpanii. Przez wiele lat korespondował z Cortésem, przyjaźnił się z M. Kopernikiem i holenderskim geografem Gemmą Frisiusem.

Długosz Jan (1415–1480), student Akademii Krakowskiej, historyk, dyplomata, duchowny. Uznawany jest za „ojca polskiej geografii”. Autor opisu geograficznego kraju *Chorografia Królestwa Polskiego*, zwanej przez niektórych *Geografią szczegółową Polski*. Ten pierwszy szczegółowy opis geograficzny Polski stał się źródłem dla wielu późniejszych jej

opisów i przedstawień kartograficznych. Jako geograf wyrastał ponad swoją epokę. Podczas wielu wyjazdów poznał niemal wszystkie ziemie polskie, odbywał też liczne podróże zagraniczne, m.in. do Włoch i Ziemi Świętej.

Długosz Zbigniew (ur. 1948), prof. dr hab., geograf, absolwent i dr hab. w IGiGP UJ, profesor Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Prace z geografii ludności i geografii historycznej.

Dobija Antoni (1947–1991), mgr i dr geografii UJ, geograf, hydrolog. Jako pierwszy w Instytucie Geografii wprowadził wykorzystanie komputerów do prac naukowych. Wiele lat poświęcił na tworzenie dużej, cyfrowej bazy danych hydrologicznych. Zajmował się m. in. konstrukcją map komputerowych. Współtwórca projektu *Mapy hydrologicznej świata* na przykładzie Polski, autor prac z hydrologii i geografii regionalnej. Zginął tragicznie jesienią 1991 r. w Tatrach, wędrując z magistrantem do Kotła Miękuszwieckiego nad Morskim Okiem.

Dobrowolska Maria (1895–1984), geograf. Wychowanka UJ, gdzie w latach 1915–1919 studiowała geografę. Tutaj w 1921 roku obroniła swą rozprawę doktorską (promotor L. Sawicki). Pierwsze prace ukazywały się pod jej panińskim nazwiskiem Mrazek (Mrazkówna). W latach międzywojennych główne swoje zainteresowania koncentrowała wokół zagadnień historyczno-geograficznych i osadniczych, potem też prace z geografii ludności oraz teorii i struktury wewnętrznej regionu. Wieloletnia nauczycielka krakowskich szkół średnich. Działalności tej nie przerwała nawet w latach wojny, kierując tajnym ośrodkiem nauczania nr 6 w Krakowie-Dębniakach, który mieścił się w jej mieszkaniu. Od 1949 r. związana z WSP w Krakowie (dzisiejszym Uniwersytetem Pedagogicznym), gdzie była profesorem i tworzyła katedrę i Instytut Geografii. Wieloletni działacz PTG.

Domański Bolesław (ur. 1956), prof. dr hab., geograf społeczno-ekonomiczny, profesor UJ, od 2005 r. dyrektor Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ. Prace dotyczące rozwoju regionalnego i lokalnego, transformacji Europy Środkowej i Wschodniej, czynników lokalizacji i skutków inwestycji zagranicznych, przekształceń terenów przemysłowych, restrukturyzacji regionów i miast przemysłowych, nierówności społecznych i przestrzennych.

Drewnik Marek (ur. 1969), geograf gleboznawca, dr hab. UJ. Badania nad genezą i ochroną gleb, głównie na obszarze Polski Południowej, Karpat Wschodnich i na Spitsbergenie. Kartografia gleb – opracowanie wielkoskalowych map gleb górskich parków narodowych (Bieszczadzki, Magurski, Pieniński) oraz polskich Karpat.

Dylik Jan (1905–1973), absolwent geografii na Uniwersytecie w Poznaniu, geograf fizyczny, geomorfolog. Docent UJ (*veniam legendi*, 1946). Do 1947 r. okazjonalnie prowadził zajęcia dla studentów geografii UJ. Organizator i założyciel geografii na UŁ, którego był profesorem. Członek rzeczywisty PAN. W latach 1956–1972 przewodniczący Komisji Geomorfologii Peryglacjalnej MUG.

Dynowska-Balcer Irena de (1929–1995), geograf, hydrolog, profesor UJ, członek Senatu UJ, członek korespondent PAU. Prace metodyczne i regionalne z potamologii, hydrologii płytkich wód podziemnych i źródeł, antropogenicznych przemian obiegu wody w Polsce i kartografii hydrologicznej. Ponadto prace nad rewizją treści podręczników szkolnych do geografii w Polsce i Niemczech.

Figlewicz Zofia (1907–1994), mgr i dr geografii UJ, pracownik Instytutu w latach 1937–1939 i 1945–1953. Współpracownica W. Ormickiego. Prace z zakresu geografii ekonomicznej, autorka „mini biografii” Ormickiego.

Flis Jan (1912–1993), geograf fizyczny i kartograf, pracownik Instytutu w okresie 1933–1936 r. oraz 1948–1960, docent UJ, profesor WSP (Uniwersytetu Pedagogicznego) w Krakowie. Jeden z twórców powojennej polskiej dydaktyki geografii. W latach 1936–1939 pracownik Biura Planowania Regionalnego Ziemi Górskich w Warszawie, 1939 asystent w Katedrze Antropogeografii UW. 1941–1946 służba w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. W dorobku prace z geomorfologii, geografii fizycznej, geografii regionalnej, kartografii, dydaktyki geografii.

Gadomski Adam (1894–1942), absolwent i dr geografii UJ, asystent Gabinetu Geologicznego, a następnie Instytutu Geograficznego UJ (1920–1923, 1930–1931). Jeden z najbliższych współpracowników L. Sawickiego. Odbył liczne podróże po Europie, wyjeżdżał też do Afryki oraz Azji Mniejszej. Nauczyciel średnich szkół Krakowa i Warszawy. Kierownik pracowni geograficznej MWRiOP w Warszawie. Badania prowadził głównie w Tatrach. W swoich pracach podkreślał różnice w zlodowaceniu stoków północnych i południowych Tatr. Opisał szereg nie znanych wcześniej szczegółów rzeźby tatrzańskiej. Był zapalonym taternikiem. Podczas II. wojny światowej uczestnik tajnego nauczania, zginął w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz.

Gajda Roman (1906–1972), mgr i dr geografii UJ, asystent w Instytucie Geograficznym UJ w latach 1932–1933. Od końca 1933 do 1939 r. organizator i inspektor szkół polskich w Brazylii. Po wojnie pracownik rządowych służb topograficzno-kartograficznych w Kanadzie. Kierownik Oddziału Studiów Geograficznych Uniwersytetu w Ottawie.

Gerlach Tadeusz (ur. 1931), prof. dr hab., absolwent geografii UJ, od 1955 pracował w Zakładzie Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyzyn IGiPZ PAN w Krakowie, potem profesor tamże. Jako pierwszy zastosował metodę eksperymentu terenowego do badania współczesnych procesów geomorfologicznych w Karpatach (spłukiwanie, spęływanie, osuwanie, działalność lodu włóknistego). Skonstruował także nowe instrumenty do badania niektórych procesów (znane w świecie jako „ryny Gerlacha”). Dzięki niemu osiągnięto znaczny postęp w rekonstrukcji procesów peryglacialnych w ostatniej fazie zimnej. Osiągnął znaczące sukcesy w rozpoznaniu nie znanych wcześniej elementów związanych z maksymalnym zasięgiem lądolodu Sanian na Pogórzu Karpackim.

German Krystyna (ur. 1943), prof. dr hab., geograf fizyczny, profesor UJ. Badania z zakresu geografii fizycznej kompleksowej: struktury, funkcjonowania i przemian środowiska przyrodniczego, zrównoważonego rozwoju oraz z geografii regionalnej.

Gotkiewicz Marian (1901–1972), geograf, etnograf, działacz krajoznawczy i turystyczny, absolwent geografii UJ. Główne prace dotyczyły rejonu Tatr, Orawy i Spisza. Współpracownik periodyków „Ziemia” i „Orli Lot”. Do śmierci bardzo ściśle współpracował z Instytutem Geograficznym UJ.

Górka Zygmunt (ur. 1945), prof. dr hab., geograf, profesor UJ, specjalizuje się w zakresie geografii miast, geografii człowieka oraz geografii regionalnej. Badania nad przemianami osadnictwa, zwłaszcza śródmieść miast południowej Polski, rozwojem i funkcjami wielkich miast, osadnictwem w górach, geografą polityczną i regionalną świata. Wieloletni działacz PTG.

Groch Jerzy (1948–2000), geograf, dr hab. UJ, jeden z współtwórców polskiej geografii uzdrowisk. W tym zakresie był uznanym specjalistą w Polsce, jak też w skali międzynarodowej. Drugi nurt badawczy wiązał się z geografą regionalną. Prace z geografii turystyki, geografii uzdrowisk, geografii regionalnej.

Grodecki (Grodziecki) Waław (ok. 1535–1591), kartograf i duchowny, student Akademii Krakowskiej. Wykorzystując mapę B. Wapowskiego z 1526 r. opracował mapę Polski z indeksem 724 nazw geograficznych (wyd. około 1561 w Bazylei). Liczne przedruki. Jego mapy zamieścił w swych atlasach Abraham Ortelius.

Guzik Czesław (ur. 1939), prof. dr hab. inż., geograf, profesor UJ. Prace z zakresu geografii rolnictwa, użytkowania ziemi i jego uwarunkowań przyrodniczo-ekonomicznych, rozwoju sadownictwa karpackiego, rolnictwa strefy podmiejskiej aglomeracji śląsko-krakowskiej, procesów wyludniania się wsi w południowej Polsce, agroturystyki i innych form turystyki na obszarach wiejskich.

Halicki Bronisław (1902–1962), geomorfolog, geolog, studiował geologię i geografę na UJ, gdzie też zrobił doktorat (1926) i habilitację (1936). Współpracował z L. Sawickim i J. Smoleńskim. W latach 1936–1939 docent geologii UJ. W 1938 r. uczestnik polskiej wyprawy glaciologicznej na Spitsbergen. Pracownik Uniwersytetu w Wilnie, po wojnie zatrudniony w Muzeum Ziemi w Warszawie (do 1953), potem na UW, gdzie został profesorem (1954). Podawany za wzór badacza terenowego.

Helwig Martin (1516–1574), śląski kartograf i nauczyciel; studia ukończył w Akademii Krakowskiej. Autor pierwszej mapy Śląska, opracowanej na podstawie własnych danych i obserwacji (Nysa 1561), którą uzupełnił w 1564 r. publikując objaśniający tekst. Do XVIII w. była wzorem dla kolejnych map. Zwany jest „ojcem śląskiej kartografii”.

Hess Mieczysław Teodor (1931–1993), geograf, klimatolog, profesor UJ, dziekan Wydziału BiNoZ UJ (1972–1975), dyrektor Instytutu Geografii (1978–1981) i rektor UJ (1977–1981). Badacz Pamiru, Mongolii i Karpat. Prace z aktynometrii, klimatologii miejskiej i klimatologii górskiej. Twórca liczbowej klasyfikacji pięter klimatycznych.

Hołub-Pacewiczowa Zofia (1895–1979), absolwentka geografii UJ, związana z L. Sawickim. Prowadziła badania nad pasterstwem, głównie w Tatrach i na Podtatrzu. Jej prace z tego zakresu do dziś stanowią podstawę wszelkich badań geograficznych, etnograficznych i historycznych nad pasterstwem tatrzańskim. Zajmowała się też problemami pasterstwa w Tatrach Niżnych, a także w Alpach i Pirenejach. Wybuch wojny zastał ją w Paryżu. Od 1940 r. przebywała w Anglii, wykładając w szkołach średnich oraz na Polskim Uniwersytecie w Londynie. Tam też zmarła. Zawsze marzyła o powrocie do Polski.

Izmańłow Bogdana (ur. 1949), geograf fizyczny, geomorfolog, dr hab. UJ. Badania procesów eolicznych obszarów wysokogórskich, form i osadów wydym śródlądowych i pustyńnych, rozwoju rzeźby wybranych obszarów górskich i ich przedpola.

Jackowski Antoni (ur. 1935), mąż Danuty Ptaszyckiej, prof. dr hab., geograf, profesor UJ, dziekan Wydziału BiNoZ UJ (1993–1999), dyrektor Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ (1991–1993, 1999–2005), profesor honorowy UJ (od 2007), wieloletni członek Senatu UJ, przewodniczący Konferencji Kierowników Uczelnianych Jednostek Geograficznych (2002–2005). Członek korespondent Papieskiej Międzynarodowej Akademii Maryjnej w Rzymie. Współtwórca powojennej polskiej szkoły geografii turystyki. Zapoczątkował polskie badania z geografii religii. Prace z zakresu geografii turystyki, relacji środowisko-człowiek-religia ze szczególnym uwzględnieniem migracji pielgrzymkowych, geografii kultury, turystyki religijnej, historii geografii polskiej.

Jamka Rudolf (1906–1972), mgr geografii oraz prehistorii UJ. Profesor UJ, wybitny archeolog, w latach II. wojny światowej uczestnik tajnego nauczania.

Jan III Sobieski (1629–1696), od 1674 r. król Polski. Wychowanek Collegium Nowodworskiego i Akademii Krakowskiej. Wielki miłośnik geografii, kompletował bibliotekę z tej dziedziny. Popierał rozwój prac kartograficznych. Protektor pierwszego na świecie towarzystwa geograficznego, weneckiej Akademii Kosmograficznej Argonautów (*Accademia Cosmographica degli Argonauti*)

Jan z Głogowa (Głogowczyk, Głogowita, Glogoviensis, 1445–1507), matematyk, astronom, teolog, filozof, geograf. Student i profesor (od 1468) Akademii Krakowskiej. Opracował komentarze do *Kosmografii* Ptolemeusza. Zajmował się m. in. sprawą położenia geograficznego Krakowa. Podważał panujący pogląd o położeniu Jerozolimy w środku globu ziemskiego. Podawał informacje o odkryciach geograficznych. Jako pierwszy w polskiej literaturze wzmiankował o *novus mundus*, Nowym Świecie, tj. o odkrytym kontynencie amerykańskim. Cenione były jego wykłady z geografii, w których zaznajamiał studentów z mapami. Odszedł od geografii astronomicznej na rzecz geografii opisowej.

Jan ze Stobnicy (Stobniczka, Stobniczanin, ok. 1470–1519 lub 1530), filozof i geograf. Profesor Akademii Krakowskiej (1498–1514). Entuzjasta odkryć geograficznych. Autor pierwszej wydanej i drukowanej w Polsce mapy Ameryki jako odrębnego kontynentu oraz pierwszych tablic współrzędnych geograficznych dla zachodniej półkuli, które zamieścił w swoim podręczniku geografii (1512).

Janczyk Jan (1910–1963), mgr geologii UJ, asystent w Instytucie Geograficznym UJ w latach 1945–1948. W latach 1955–1963 kierownik Zakładu Geografii Ekonomicznej w WSH w Krakowie.

Janota Eugeniusz Arnold (1823–1878), germanista, przyrodnik, ksiądz, krajoznawca, pionier ochrony przyrody w Polsce, współzałożyciel Towarzystwa Tatrzańskiego. Od 1847 r. corocznie wyprawiał się na Podhale, a zwłaszcza w Tatry. Podróży tych zaniechał dopiero na rok przed śmiercią, w 1877 r. Zaliczany jest do wąskiego grona odkrywców Tatr i Zakopanego. W 1860 r. obronił na UJ doktorat z geografii na podstawie *Przewodnika w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*. Był to pierwszy polski przewodnik turystyczny.

Jarosz Stefan (1903–1958), student geografii UJ (1930–1932), podróżnik, m. in. po Ameryce Północnej i strefie koła podbiegunowego. W okresie wojny działacz podziemia patriotycznego. Od 1952 r. pracownik UW, w latach 1947–1953 prowadził też zajęcia na UAM. Prace z ochrony przyrody, biogeografii oraz krajoznawstwa

Jaśkiewicz Jan (1749–1809), przyrodnik, lekarz, chemik, mineralog, profesor UJ. Założyciel i dyrektor Ogrodu Botanicznego w Krakowie. Wspólnie z Janem Śniadeckim skonstruował pierwszy w Polsce balon napełniany gorącym powietrzem. Jego prace miały częściowo charakter geograficzny (np. o wodach mineralnych, składzie atmosfery czy bogactwach krajowych).

Jelonek Adam (ur. 1931), prof. dr hab., geograf, metodyk geografii, profesor UJ. Opracowania metodyczne z geografii ludności, charakterystyki demograficzne, kartograficzna prezentacja zjawisk ludnościowych, geografia regionalna, dydaktyka geografii. Wieloletni działacz PTG.

Jurczyński Juliusz (1889–1972), absolwent UJ. Przyczynił się do reaktywacji Koła Geografów Uczniów UJ (1915). Od 1915 r. nauczyciel szkół średnich Krakowa, w 1920 r. osiadł na stałe w Łodzi. Położył wielkie zasługi dla utrwalania miejsca geografii w szkole średniej. Zasłużony organizator życia geograficznego w niepodległej Polsce. Na początku lat 20. XX w. utworzył Sekcję Geograficzną w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Wyższych i Średnich. Organizator Zjazdu Geografów w Łodzi w 1922 r. Za jego sprawą powoła-

no Zrzeszenie Nauczycieli Geografii, które zaczęło wydawać „Czasopismo Geograficzne”. Pierwsze cztery roczniki ukazywały się w Łodzi. W latach 1939–1945 więziony w oflagu w Woldenbergu. Po wojnie brał żywy udział w organizacji pierwszej katedry geografii na UŁ, w której był adiunktem, a potem zastępcą profesora.

Kallimach Filip, Włoch, właściwe nazwisko Buonaccorsi (1437–1496), pisarz, polityk, humanista, dyplomata, wykładał na Akademii Krakowskiej. W Polsce przebywał od 1470 r. Dwukrotnie przebywał w Turcji, z tym że w 1487 r. jako poseł Kazimierza Jagiellończyka. W swoich sprawozdaniach z podróży podawał wiadomości geograficzne o części europejskiej i azjatyckiej Turcji. Był autorytetem w sprawach wschodnich.

Karliński Franciszek (1830–1906), astronom, profesor UJ, członek czynny AU. W latach 1862–1902 dyrektor Obserwatorium Astronomicznego UJ. Prowadził wykłady i badania z zakresu klimatologii.

Kaszowski Ludwik (ur. 1939), geograf, geomorfolog, doc. dr hab. UJ, dyrektor Instytutu Geografii w latach 1994–1996. Prace z geografii fizycznej, geomorfologii, geografii religii i historii myśli geograficznej. W dorobku główne miejsce zajmują prace poświęcone metodyce badań koryt rzecznych i zachodzącym w nich współczesnym procesom oraz rzeźbie i dynamice obszarów wysokogórskich. Twórca krakowskiej szkoły geomorfologii fluwialnej. Organizator i kierownik Stacji Naukowej IG UJ w Łazach k. Bochni. W 1996 r. wstąpił do Zgromadzenia Zakonnego Ojców Paulinów. W 2001 r. przyjął święcenia kapłańskie.

Kiełczewska-Zaleska Maria (1906–1980), absolwent Uniwersytetu Poznańskiego, gdzie pracowała od 1932 r. W okresie wojny w Warszawie, uczestniczyła w tajnym nauczaniu. Po wojnie w Poznaniu współorganizowała Instytut Zachodni. Docent UJ (*veniam legendi*, 1946), profesor UMK oraz IGiPZ PAN. Prace z geografii historycznej osadnictwa, geografii osadnictwa wiejskiego i geografii miast.

Klimaszewska Jadwiga (1910–2006), siostra Mieczysława, mgr geografii UJ, asystent w Katedrze Etnologii i Etnografii Słowian UJ (1930–1936), od 1968 prof. etnografii UJ i UMK. W okresie międzywojennym ściśle współpracowała z Instytutem Geograficznym UJ.

Klimaszewski Mieczysław (1908–1995), brat Jadwigi, geograf, geomorfolog, profesor UW i UJ, dyrektor Instytutu Geografii UJ (1949–1978), w latach 1964–1972 rektor UJ. Autor prac fundamentalnych dla rozwoju światowej geomorfologii, m.in. pierwszego polskiego podręcznika z tego zakresu. Badacz rzeźby krasowej w Chinach, rozwoju gleb strukturalnych i przebiegu deglacji na Spitsbergenie. Twórca nowego poglądu na rozwój rzeźby polskiej części Karpat Zachodnich w okresie trzecio i czwartorzędu, zasad kartowania geomorfologicznego i hydrograficznego oraz koncepcji konstrukcji szczegółowych map geomorfologicznych na zasadach genetyczno – chronologicznych, syntezy ewolucji rzeźby Tatr Polskich. Członek rzeczywisty PAN i PAU, wielu międzynarodowych organizacji naukowych, doktor *honoris causa* szeregu uczelni krajowych i zagranicznych. W latach 1965–1972 wiceprzewodniczący Rady Państwa PRL.

Klimek Kazimierz (ur. 1934), prof. dr hab., absolwent geografii UJ, geomorfolog. Dyrektor Zakładu Ochrony Przyrody PAN, profesor UŚ. Prace z geologii czwartorzędu, geomorfologii fluwialnej różnych stref klimatycznych, ewolucji rzeźby wybranych obszarów górskich i przedgórskich. Organizator i kierownik cyklu wypraw naukowych do Mongolii. Przez szereg lat prowadził zajęcia dla studentów geografii UJ.

Kłapa Mieczysław (1916–2002), mąż Marii, mgr geografii UJ, geograf, klimatolog, geomorfolog. Podczas okupacji działał w konspiracji, pracował też w Ostinstytut, do jego

zadań należało zabezpieczanie przedwojennych zbiorów Instytutu Geograficznego UJ. Od 1952 r. kierownik Stacji Naukowej PTG, później PAN, na Hali Gąsienicowej, gdzie praktyki letnie odbywali studenci geografii UJ. Stacji naukowej nadano imię Marii i Mieczysława Kłapów. Przewodnik i działacz turystyczny.

Kłapowa Maria (ur.1929), żona Mieczysława, geograf, meteorolog, asystent w Instytucie Geograficznym UJ (do 1959, pracowała pod panieńskim nazwiskiem Mizera), potem praca na Hali Gąsienicowej jako meteorolog PIHM (1960–1975). Od 1975 kierownik Zakładu Hydrologii i Meteorologii Tatr IMGW w Zakopanem (do 1990 r.).

Kołątaj Hugo, ks. (1750–1812), polityk, pisarz, filozof, czołowy reprezentant polskiego oświecenia. Współtwórca Komisji Edukacji Narodowej, rektor Akademii Krakowskiej w latach 1783–1786. Reformator Uniwersytetu, a także systemu nauczania w szkołach, w tym również geografii. Bardzo dobrze rozumiał rangę geografii w wychowaniu społeczeństwa, a także w rozwoju gospodarczym. Przedstawił projekty sporządzenia szczegółowego opisu topograficznego kraju, a także opracowania dokładnej geografii Polski. Pozostawił m. in. prace będące oryginalnymi przemyśleniami z zakresu nauk o Ziemi. Był inicjatorem wielu pomiarów Krakowa i okolicy. Na jego zlecenie powstał plan miasta z przedmieściami na północnym brzegu Wisły (1785, tzw. Plan Kołątajowski).

Komornicki Tomasz (1916–1994), gleboznawca, profesor Akademii Rolniczej (ob. Uniwersytet Rolniczy) w Krakowie. W latach 1956–1986 prowadził dla studentów geografii wykłady i ćwiczenia z geografii gleb oraz gleboznawstwa. Prace z zakresu minerałów ilastych oraz gleb w obszarach górskich (Karpaty, Sudety), autor lub współautor wielkoskalowych map gleb, m.in. Karkonoskiego i Tatrzańskiego Parku Narodowego.

Konstantkiewicz Roman (1906–1978), mgr geografii UJ, 1928–1930 asystent w Instytucie Geograficznym UJ. Potem nauczyciel szkół średnich Krakowa, Ostrzeszowa, Chyrowa, Lwowa, a po wojnie Lublina.

Kopernik Mikołaj (1473–1543), wychowanek Akademii Krakowskiej oraz uniwersytetów w Bolonii i Padwie, astronom, matematyk, ekonomista, lekarz, duchowny. Wprowadził do nauki nowożytnej teorię heliocentryczną. Główne dzieło *De revolutionibus...* powstało w latach 1515–1530. Drukiem ukazało się dopiero w 1543 r. Umożliwiło nowe spojrzenie na geografę, szczególnie na geografę fizyczną. Podczas studiów w Akademii Krakowskiej wykazywał duże zainteresowanie geografją, którym pozostał wierny do końca życia. Przyjaźnił się z B. Wapowskim, pomagał mu w opracowaniach kartograficznych, dostarczając materiały źródłowe.

Korbel Stanisław (1882–1956), absolwent UJ w zakresie geografii i historii, lektor kartografii 1924–1939, wykładowca AH. Uwięziony wraz z profesorami UJ w ramach *Sonderaktion Krakau* (Kraków, Wrocław, Sachsenhausen). 1941–1945 nauczyciel tajnej Szkoły Handlowej w Krakowie. Twórca polskiej szkoły stenografii. Prace z zakresu kartografii.

Kordylewski Kazimierz (1903–1981), wybitny astronom, wielki przyjaciel geografów (w tym J. Smoleńskiego), docent UJ. Odkrywca m. in. dwóch Pyłowych Księżyców Ziemi (1956). Przez wiele lat prowadził wykłady dla studentów geografii z przedmiotu „Astronomia z geografją matematyczną”.

Kortus Bronisław (ur. 1927), prof. dr hab., geograf, profesor UJ, dyrektor Instytutu Geografii (1981–1991). Członek Senatu UJ. Współtwórca krakowskiej szkoły geografii przemysłu. Prace z zakresu lokalizacji przemysłu, przekształceń okręgów i ośrodków przemysłowych, przemian struktury przestrzennej kraju, historii myśli geograficznej, sto-

sunków polsko-niemieckich (m. in. udział w polsko-niemieckiej komisji do spraw rewizji treści podręczników szkolnych do geografii). Wieloletni działacz PTG.

Kosiba Aleksander (1901–1981), geograf, klimatolog, polarnik, członek PAU. Pracownik Uniwersytetu Lwowskiego, po wojnie przez pewien czas przebywał w Krakowie. Docent UJ (*veniam legendi*, 1946). Profesor UW, wielokrotnie uczestniczył w wyprawach polarnych.

Kotarba Adam (ur. 1938), absolwent UJ, geograf fizyczny, geomorfolog. Profesor IGiPZ PAN, członek czynny PAU, członek korespondent PAN. Prace z zakresu geomorfologii obszarów wysokogórskich (Europa, Azja), rozwoju rzeźby wybranych obszarów górskich, roli osuwisk w modelowaniu rzeźby beskidzkiej i pogórskiej. Przez wiele lat prowadził zajęcia dla studentów i doktorantów geografii UJ. Kierownik Zakładu Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn IGiPZ PAN (2001–2008).

Kozak Jacek (ur. 1965), geograf, dr hab. UJ. Prowadzi badania w zakresie relacji człowiek-środowisko przyrodnicze, wykorzystania GIS i teledetekcji w badaniach przyrodniczych, geografii fizycznej, geografii obszarów górskich, a także systemów informacji geograficznej w nauczaniu geografii.

Kromer Marcin (1512–1589), humanista, dyplomata, historyk, pisarz, od 1579 biskup warmiński. Sekretarz Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta. Uczestniczył w misjach dyplomatycznych. Dużą wagę przywiązywał do przebudowy polskiego życia kulturalnego, zwłaszcza naprawy Akademii Krakowskiej, której był wychowankiem. Autor głośnego dzieła *Polonia, sive de situ ...* (1575 oraz następne wydania), uznanego za jeden z najlepszych opisów geograficznych Polski.

Kruczała Jerzy (1922–1995), ekonomista, bardzo zasłużony dla rozwoju planowania regionalnego i przestrzennego w Polsce. Profesor Akademii Ekonomicznej (obecnie Uniwersytetu Ekonomicznego) w Krakowie. Autor pierwszego planu zagospodarowania przestrzennego Tatrzańskiego Parku Narodowego (1967). W pracach planistycznych w szerokim zakresie wykorzystywał doświadczenia geografów. Bliski współpracownik Antoniego Wrzoska. Przez blisko 40 lat prowadził zajęcia z planowania gospodarczego i przestrzennego dla studentów geografii UJ.

Krzemień Kazimierz (ur. 1951), prof. dr hab., geograf fizyczny, geomorfolog, profesor UJ. Dziekan Wydziału BiNoZ UJ (od 2005), dyrektor Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ (1996–1999), przewodniczący Konferencji Kierowników Uczelnianych Jednostek Geograficznych (od 2008). Prace z zakresu geomorfologii fluwialnej obszarów górskich i wysokogórskich Europy i Afryki, dynamiki współczesnych procesów morfogenetycznych obszarów wysokogórskich Europy, rozwoju rzeźby wybranych obszarów górskich, antropogenicznego oddziaływania człowieka w obszarach górskich.

Książkiewicz Marian (1906–1981), geolog, profesor UJ i AGH, członek rzeczywisty PAN. Przez kilkadziesiąt lat prowadził zajęcia z geologii dla geografów. Przyjaciel L. Sawickiego, uczestnik jego ostatniej wyprawy naukowej. Aktywnie uczestniczył w życiu geografów krakowskich.

Kubijowicz (Kubyjowicz) Włodzimierz (Wołodymyr) (1900–1985), absolwent UJ, od 1928 docent antropogeografii Europy Wschodniej UJ. Bliski współpracownik L. Sawickiego. Prace z zakresu antropogeografii, m. in. dotyczące geografii miast oraz problemów ludnościowych i szalaństwa w Karpatach, a także z geografii regionalnej. Aktywnie działał w Kole Naukowym oraz w PTG. Po związaniu się z ukraińskim nurtem nacjonalistycznym pojawiły się konflikty ze środowiskiem naukowców UJ. W dniu 16 VI 1939 ministerstwo cofnęło mu prawo wykładania na UJ. Podczas wojny przewodniczący

Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Krakowie. Po 1945 r. w Niemczech i we Francji. W latach 1947–1963 sekretarz generalny Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki. Główny redaktor i wydawca *Encyklopedii Ukrainoznawstwa* oraz *Encyklopedii Ukrainy*. Uważany jest za największego geografa ukraińskiego.

Kuczyński Stefan (1811–1887), fizyk, meteorolog, profesor UJ i rektor (1881–1882). W latach 1855–1879 prowadził na Uniwersytecie wykłady z meteorologii. Przyjaciel W. Pola. Był autorem wniosku o nadanie Polowi godności doktora *honoris causa* (1850), potem jako prodziekan Wydziału Filozoficznego „pilotował” sprawę powrotu Pola na uczelnię.

Kurek Włodzimierz (ur. 1947), prof. dr hab., geograf społeczno-ekonomiczny, geograf turystyki, profesor UJ. Badacz roli turystyki w przemianach społeczno-ekonomicznych regionów, problemów rozwoju turystyki w górach, geografii społeczno-ekonomicznej Afryki.

Leszczycki Stanisław Marian (1907–1996), geograf, profesor UJ (od 1945), UW (od 1948) i IGiPZ PAN w Warszawie (od 1953), dyrektor Instytutu Geograficznego UJ (1945–1947). Asystent w Instytucie Geograficznym UJ w latach 1928–1945. W 1936 r. utworzył Studium Turystyki UJ, jedną z pierwszych tego typu placówek badawczych na świecie. W okresie międzywojennym prekursor prac i badań geograficznych dla potrzeb planowania przestrzennego i regionalnego, stworzył podstawy tzw. geografii stosowanej. Aresztowany 6 XI 1939 wraz z profesorami UJ (*Sonderaktion* Krakau) był więziony w obozach koncentracyjnych w Sachsenhausen i Dachau, zwolniony 1941. Wykładowca konspiracyjnego UJ. Wiceminister spraw zagranicznych (1946–1950), poseł na Sejm PRL (1947–1952). W latach 1945–1946 rzeczoznawca w sprawie delimitacji granic Polski. Prace z zakresu geografii człowieka, planowania przestrzennego i regionalnego, teorii i historii geografii. Założyciel (1953) Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, członek rzeczywisty PAN, prezydent Międzynarodowej Unii Geograficznej (1968–1972).

Lewińska Janina (ur. 1928), prof. dr hab., absolwentka UJ, geograf, klimatolog, profesor w Instytucie Rozwoju Miast w Krakowie. Prace z zakresu klimatycznych aspektów ochrony środowiska, monitoringu środowiska, klimatologii urbanistycznej, uwarunkowań klimatycznych kształtowania przestrzeni miejskiej.

Lorenski Andrzej (1914–1988), mgr geografii UJ. Jako student pracował w zbiorach kartograficznych Instytutu. Współpracował z W. Ormickim, który w 1939 r. zatrudnił go w Instytucie Spraw Narodowościowych. Podczas okupacji pracował z polecenia AK w Ostinstytut, gdzie położył wielkie zasługi w zabezpieczeniu przedwojennych zbiorów Instytutu Geograficznego UJ. Uczestnik tajnego nauczania. W latach 1945–1948 asystent w Instytucie. Potem kierownik pracowni redakcyjnej *Atlasu Powszechnego* w Krakowie, a także pracownik Wojskowych Zakładów Kartograficznych w Warszawie.

Loth Jerzy (1880–1967), geograf, etnograf, podróżnik, działacz sportowy, profesor Szkoły Głównej Handlowej (SGPiS) w Warszawie i UW, rektor SGH. Współorganizator PTG (1918). Prace z zakresu geografii ekonomicznej, geografii regionalnej, historii geografii oraz etnografii. Był pierwszym doktorem geografii UJ w niepodległej Polsce i pierwszym, który obronił pracę z geografii ekonomicznej (1920).

Łęski Józef Franciszek (1760–1825), matematyk, kartograf, malarz i rytownik. Od 1798 profesor matematyki w Szkole Głównej Krakowskiej. Po wyjeździe Śniadeckiego do Wilna (1803) objął funkcję dyrektora uniwersyteckiego Obserwatorium Astronomicznego. W 1804 r. opuścił Kraków, powrócił w r. 1811, obejmując ponownie dyrekturę Obserwatorium. W ramach swoich zajęć z astronomii prezentował wiadomości o Ziemi,

zwłaszcza o klimacie. Sporo czasu przeznaczał na informacje o znaczeniu i posługiwaniu się barometrem. Odrębny cykl zajęć był poświęcony nauce sporządzania map.

Łomniewski Kazimierz (1907–1978), geograf i oceanograf, wychowanek J. Smoleńskiego. Po wojnie profesor WSP w Gdańsku i UG. Prace z hydrologii i oceanografii, współautor i redaktor monografii mórz: Śródziemnego i Bałtyckiego.

Łoziński Walerian (1880–1944), geograf, geomorfolog, geolog, gleboznawca. Profesor UJ. Wprowadził do międzynarodowej literatury geograficznej pojęcie „peryglacjału”. Autor wielu prac i map glebowych z obszaru Pogórza Karpackiego, współautor *Mapy Gleb Europy* (1937). W latach 1923–1928 był konsultantem geologicznym w przemyśle naftowym. Dla studentów geografii prowadził zajęcia z gleboznawstwa, meteorologii oraz geologii.

Łubieński Władysław (1703–1767), wychowanek Akademii Krakowskiej, prymas Polski. Autor ważnej pracy *Świat we wszystkich swoich częściach...* (1740). Jako pierwszy wprowadził do literatury polskiej termin „geografia”. Praca uważana jest za pierwszą tak obszerną polską pracę z zakresu geografii regionalnej.

Maciej z Miechowa (Miechowita, prawdopodobnie Maciej Karpiga, ok. 1457–1523), historyk, geograf, lekarz, astrolog, nadworny lekarz Zygmunta I Starego. Profesor i wielokrotny rektor Akademii Krakowskiej. Najwybitniejszy polski geograf przełomu XV i XVI wieku. Autor *Traktatu o dwóch Sarmacjach* (wersja łacińska 1517, polska 1535). Była to pierwsza drukowana po polsku książka geograficzna i pierwsza nowożytna geografia Europy Środkowej i Wschodniej. Spowodowała ona przewrót w dotychczasowych poglądach dotyczących kształtu geograficznego tej części Europy. W momencie ukazania się dzieła wszystkie zawarte w nim szczegóły miały ogromną wartość poznawczą, gdyż stanowiły zupełną nowość. Miechowita jako jeden z pierwszych autorów podważył ustalenia Ptolemeusza, które obowiązywały w ówczesnym świecie. Praca zajmuje ważne miejsce w dorobku geografii regionalnej i geografii ogólnej. Tłumaczona w XVI i XVII w. na wiele języków, fragmenty ukazały się również w języku chińskim.

Malicki Adam (1907–1981), geograf, absolwent UJK. Od 1945 r. w Lublinie, gdzie organizował ośrodek geograficzny. Docent UJ (*veniam legendi*, 1946). Do końca 1946 r. prowadził dla studentów geografii UJ wykład monograficzny dotyczący Półwyspu Bałkańskiego.

Małecki Kazimierz (1894–1981), geograf, asystent w Instytucie Geograficznym UJ w latach 1928/29–1931/32. Potem nauczyciel w wielu szkołach średnich Śląska. Po wojnie w Krakowie, m.in. w okresie 1952–1960 adiunkt w AGH i Politechnice Krakowskiej.

Maryański Andrzej (1924–1995), mgr i dr UJ, geograf społeczno-ekonomiczny. Współpracował z J. Szaflarskim oraz A. Wrzoskiem. Prace z zakresu geografii ludności i geografii regionalnej. Specjalizował się w sprawach Rosji (ZSRR) i Azji oraz ludności świata. Od 1951 r. pracował w WSP w Krakowie (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny), gdzie w 1971 r. został profesorem. Ponadto w latach 1964–1974 pracował w AE w Krakowie (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny), w okresie 1976–1994 na UŚ, przejściowo też w katowickiej AE (1958–1960).

Męciński Wojciech (Męczyński, Alberto Polacco, Albertus de Polonia) (1598–1643), wychowanek Akademii Krakowskiej, od 1621 r. jezuita. W celach misyjnych podjął podróż do Japonii. Mimo przeszkód i konieczności powtórzenia wyjazdu z Lizbony (1633) osiągnął swój cel. Po drodze zawitał do Goa w Indiach, założył misję w Mozambiku. Uwięziony na Formozie zbiegł z niewoli na terenie dzisiejszego Wietnamu, gdzie przebywał przez rok. Potem skierowano go do Kambodży. Do Japonii dotarł dopiero w 1642 r. Został zamordowany w 1643 r. w Nagasaki. Pozostawił po sobie listy, które pisał z podróży.

Mikulski Mieczysław (1927–2003), mgr i dr geografii UJ, w okresie 1969–1992 kierownik Zakładu Geografii Ekonomicznej na AE (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny) w Krakowie. Jego zainteresowania naukowe koncentrowały się na problematyce transportu lotniczego na świecie i w Polsce. Ponadto prace z geografii regionalnej, geografii turystyki i ochrony środowiska.

Milata Władysław (1911–1954), mąż Stanisławy, geograf, meteorolog i klimatolog, profesor UJ. W Instytucie Geograficznym UJ asystent od 1931 r. Podczas II. wojny światowej w polskiej i brytyjskiej służbie meteorologicznej. Organizator Biura Pogody PIHM w Krakowie (1948), założyciel i pierwszy redaktor czasopisma „Poznaj Świat” (1948). W latach 1947–1950 profesor AH Handlowej i kierownik Zakładu Geografii Ekonomicznej. Wybitny znawca klimatu Tatr.

Milatowa Stanisława (1914–1985), żona Władysława, współpracownik Studium Turyzmu UJ (1936–1939), podczas wojny skierowana przez AK i rektora UJ do pracy w Ostinstytut, gdzie zabezpieczała dawne zbiory Instytutu. W latach 1945–1947 asystent, a w okresie 1955–1975 kierownik biblioteki Instytutu Geograficznego UJ. Położyła wielkie zasługi w zabezpieczeniu i uruchomieniu Instytutu w 1945 r. Aktywnie działała w PTG.

Mileska Maria Irena (1908–1988), absolwent UJ, geograf, działacz społeczny, krajoznawczy i turystyczny, współpracownik Studium Turyzmu UJ (1936–39), pracownik UW. Harcmistrzyni, komendantka Krakowskiej Chorągwi Harcererek (1934–35). W okresie okupacji hitlerowskiej uczestnik tajnego nauczania w Warszawie, żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego, awansowana do stopnia oficerskiego. Współtwórczyni polskiej geografii turystyki, założyła Pracownię Geografii Turystyki na UW.

Mirowski Andrzej (połowa XVI w.), meteorolog i prawnik. Student Akademii Krakowskiej (do 1594), potem przebywał w Würzburgu, gdzie opublikował pierwszą polską pracę z zakresu meteorologii, opartą na Hipokratesie i Arystotelesie (1596).

Mochnacki Rodion (1898–1981), absolwent geografii i historii UJ, uczeń L. Sawickiego (doktorat 1924). Ze względów rodzinnych nie mógł przyjąć asystentury na UJ, natomiast przez całe życie współpracował z Instytutem Geograficznym. Nauczyciel szkół średnich Tarnowa i Krakowa (Szkoła Ekonomiczno–Handlowa), wybitny specjalista w zakresie dydaktyki i metodyki geografii. Od 1936 r. kierownik pierwszego w Polsce Ośrodka Dydaktycznego Geografii Gospodarczej dla Nauczycieli Szkół Zawodowych Okręgu Szkolnego Krakowskiego. W okresie okupacji hitlerowskiej nauczyciel geografii i historii w Ośrodku Tajnego Nauczania nr 16 w Krakowie. W pierwszych latach po wojnie wykładał metodykę nauczania geografii w Studium Pedagogicznym UJ. Od 1948 r. związany z WSP w Krakowie (dziś Uniwersytet Pedagogiczny), w której uzyskał tytuł profesorski. Autor prac z zakresu geografii regionalnej, dydaktyki i metodyki geografii oraz podręczników szkolnych. Wieloletni działacz PTG.

Modelska-Strzelecka Bożena (1916–1974), geograf, prac. UJK, UW i UJ, docent UJ. Współtwórczyni polskiej szkoły geografii historycznej. Prace z zakresu historii geografii i kartografii, geografii historycznej, specjalizowała się w zakresie geografii historycznej średniowiecza i Odrodzenia, a także spuścizny Jana Długosza, Marcina Kromera i Kallimacha.

Mossoczy Zbigniew (1907–1963), mgr geografii UJ, pomocnicza siła naukowa w Instytucie Geograficznym UJ w latach 1926–1928. Potem nauczyciel w szkołach średnich i podstawowych Krakowa i Siedlec. W okresie okupacji kierownik tajnego nauczania w Siedlcach. Żołnierz AK. Po wojnie pracownik Państwowego Instytutu Geologicznego, początkowo w Krakowie, potem w Warszawie. W latach 1957–1963 uzyskał tam status samodzielnego pracownika naukowego.

Moszyński Kazimierz (1887–1959), etnograf, profesor UJ i Uniwersytetu Wileńskiego. Specjalista w zakresie etnografii Słowian. Przez wiele lat prowadził zajęcia z etnografii dla studentów geografii. Członek rzeczywisty PAU i PAN.

Mydel Rajmund (ur. 1944), prof. dr hab., geograf, profesor UJ, potem Akademii im. A. Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Prace z geografii miast i geografii regionalnej. Znanca problemów geograficznych Japonii.

Nałkowski Waclaw (1851–1911), student UJ, gdzie ukończył geografę. Jeden z pierwszych w Polsce i na świecie reformatorów współczesnej geografii szkolnej, twórca nowoczesnej polskiej geografii opartej na zasadach rozumowania i pogłębowości. Autor pierwszej w Polsce geografii regionalnej świata i pierwszej nowoczesnej syntezy geografii ziem polskich wg regionów przyrodniczych. Twórca tezy o przejściowości cech geograficznych ziem dawnej Polski, przy równoczesnym uznaniu indywidualności geograficznej kraju.

Niedźwiedz Tadeusz (ur. 1942), prof. dr hab., absolwent UJ, geograf, meteorolog i klimatolog, dr hab. UJ, profesor UŚ, członek korespondent PAU. Prace z zakresu meteorologii oraz klimatologii. Twórca kalendarza sytuacji synoptycznych dla dorzecza górnej Wisły.

Niemcówna Stanisława (1891–1961), studiowała na UJ geografę i historię, absolwentka geografii, uczennica L. Sawickiego i jeden z najbliższych jego współpracowników. Aktywnie działała w Kole Geografów. Nauczycielka szkół średnich Krakowa, od 1923 do 1939 wykładowca metodyki nauczania geografii na Studium Pedagogicznym UJ. Była współtwórcą nowoczesnej dydaktyki i metodyki geografii. Przez szereg lat kierowała Ogniskiem Metodycznym w Krakowie. Prowadzone przez nią lekcje pokazowe w szkołach krakowskich były znane w całej Polsce. Prace z zakresu dydaktyki i metodyki geografii, a także z geografii regionalnej. Działacz krajoznawczy. Po wojnie ciężko chorowała i nie wróciła już do pracy zawodowej.

Obrębska-Starkłowa Barbara (ur. 1937), żona Leszka Starkła, prof. dr hab., geograf, klimatolog, profesor UJ. Prace z klimatologii górskiej, bioklimatologii i biometeorologii człowieka, fitobioklimatologii, historii badań klimatycznych, antropogenicznych zmian klimatu, klimatu warstw granicznych, klimatologii stosowanej, konstrukcji map klimatycznych.

Olecki Zygmunt (ur. 1940), geograf, klimatolog, dr hab. UJ. Prace z zakresu aktywności, wpływu zanieczyszczenia atmosfery na składowe bilansu radiacyjnego, klimatu miast.

Olszewicz Bolesław (1893–1972), historyk geografii i kartografii, bibliofil i bibliograf. Jego pierwsza publikacja ukazała się w 1910 r., jeszcze przed maturą. Współorganizator PTG, działacz PTK. Studia ukończył w Paryżu, doktorat i habilitację przeprowadzał u S. Pawłowskiego w Poznaniu. Członek-korespondent Międzynarodowej Akademii Nauk w Paryżu. Od 1933 r. pracował w Bibliotece UW. W okresie okupacji współpracował z podziemnymi instytutami Śląskim i Bałtyckim. W latach 1945–1946 pracownik Instytutu Geograficznego UJ, potem profesor UW oraz PAN, gdzie w 1955 r. utworzył Pracownię Historii Geografii i Kartografii. Główną dziedziną badań była historia polskiej geografii oraz kartografii na tle nauki światowej.

Ormicka Maria Irena (1900–1984), żona Wiktora, ukończyła geografę i geologię, dr geografii UJ. Aktywnie działała w Kole Geografów. Przez większość życia zawodowego pracowała jako nauczycielka. W latach 1946–1947 adiunkt kontraktowy w Instytucie, zaś w latach 1952–1975 prowadziła zajęcia z dydaktyki geografii. Zawsze była silnie związana uczuciowo z Instytutem. Ponadto wykładała w WSP w Krakowie i w Studium Nauczycielskim. Była czynnym działaczem PTG.

Ormicki (Nussbaum) Wiktor Rudolf, mąż Marii Ireny, (1898–1941), geograf, docent w Instytucie Geograficznym UJ, jeden z twórców polskiego regionalizmu i polskiej antropogeografii. Asystent w Instytucie od 1923 r. Ponadto wykładowca Instytutu Pedagogicznego w Katowicach, AH w Krakowie, UJK, współpracownik Instytutu Badań Spraw Narodowościowych w Warszawie i Komisji dla Badań Łemkowszczyzny. W dniu 15 czerwca 1939 r. Rada Wydziału Filozoficznego UJ jednomyślnie uchwaliła wniosek o mianowanie go profesorem tytularnym. Wybuch wojny powstrzymał realizację tego wniosku. Uczestnik zebrania profesorów UJ w dniu 6 listopada 1939 r. (*Sonderaktion Krakau*). Aresztowany, znalazł się wraz z innymi pracownikami UJ w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen-Oranienburg. W 1940 r. przetransportowany do obozu w Dachau, a stamtąd do obozu w Gusen (filia obozu z Mauthausen), gdzie pracował w kamieniołomach. Nie tracił jednak hartu ducha, włączał się w organizowane pogadanki naukowe. Stały się one popularne i miały szeroki krąg słuchaczy. Zginął 17 września 1941 r.

Paszkowski Michał (ur. 1948), geograf społeczno-ekonomiczny, dr hab. UJ. Badacz przemian strukturalnych przemysłu i gospodarki, prawidłowości rozwoju społeczno-gospodarczego w skali globalnej, zastosowań metod ilościowych oraz elektronicznych technik obliczeniowych w geografii, transportu lotniczego, metodologii geografii społeczno-ekonomicznej.

Pawłowski Bogumił (1898–1971), specjalista w zakresie systematyki i geografii roślin. Profesor UJ, uczestnik tajnego nauczania. Po wojnie m. in. dyrektor Instytutu Botaniki PAN w Krakowie. Członek korespondent PAU, członek rzeczywisty PAN. Od początku swej pracy badawczej współpracował z Instytutem Geograficznym UJ, okazjonalnie prowadził też zajęcia dla studentów geografii.

Piątkiewicz Bronisław (1878–1966), absolwent studiów matematyczno-fizycznych UJ. W latach 1923–1939 wykładał w Instytucie Geograficznym UJ geografie matematyczną, astronomię i geodezję. Prowadził też zajęcia na Akademii Górniczej. Był jednym z pierwszych, którzy zainteresowali się w Polsce fotogrametrią. Kursy wakacyjne w tym zakresie odbył w Jenie i Wiedniu w latach 1912–1913. Wiedzę tę pogłębiał w okresie międzywojnia. W badaniach na terenie Polski stosował najnowszy sprzęt fotogrametryczny. W 1924 r. zorganizował Oddział Fotogeodezyjny z pracownią w Ministerstwie Robót Publicznych, który do 1930 r. mieścił się w Instytucie Geograficznym UJ. Znajdujący się tam sprzęt wykorzystywał podczas zajęć dydaktycznych ze studentami geografii. Na Uniwersytecie wykładał jeszcze w latach 1945–1947. Był prekursorem zastosowania fotogrametrii do celów gospodarczych. W 1930 r. przeniósł się z Krakowa do stolicy, podejmując zajęcia na Politechnice Warszawskiej. Był profesorem tej uczelni i dziekanem Wydziału Geodezyjnego (1945–1950). Prowadził też zajęcia dla studentów geografii UW.

Pietkiewicz Stanisław (1894–1986), geograf, kartograf, historyk. Docent UJ (*veniam legendi* 1946), profesor UW. Podczas okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu. Po II. wojnie światowej prowadził w Instytucie zajęcia z geografii regionalnej i historii geografii. Prace z geomorfologii, klimatologii, teorii i historii geografii.

Pociask-Karteczka Joanna (ur. 1958), prof. dr hab., geograf fizyczny, hydrolog, profesor UJ. Badacz naturalnych i antropogenicznych uwarunkowań obiegu wody, przemian stosunków wodnych wielkich miast, przemian środowiska geograficznego pod wpływem działalności człowieka, zastosowań sztucznych sieci neuronowych w hydrologii, wpływu oscylacji północnoatlantyckiej na warunki hydrologiczne w Karpatach.

Pokorny Jerzy (1922–2002), dr geografii i wykładowca UJ, badacz, popularyzator nauki. Żołnierz AK. W Instytucie pracował od 1951 r. aż do przejścia na emeryturę w 1987 r. W latach 1965–1969 przebywał jako *visiting professor* na Uniwersytecie w Ife (Nigeria). Autor pierwszej w literaturze światowej pracy poświęconej zagadnieniom zróżnicowania strefowego środowiska geograficznego Nigerii. Prace z geografii regionalnej i geomorfologii stosowanej. Prowadził też wykłady i ćwiczenia terenowe dla studentów zagranicznych Instytutu Badań Polonijnych UJ oraz Letniej Szkoły Kultury Polskiej. Wielki popularyzator geografii. Przez lata działał w Towarzystwie Wiedzy Powszechnej, a także w PTG.

Pol von Pollenburg Wincenty (1807–1872), geograf i poeta, założyciel pierwszej na ziemiach polskich, a drugiej na świecie Katedry Geografii (1849), pierwszy profesor geografii na UJ (1849–1852). Zainicjował geograficzne badania terenowe w Karpatach, a także wycieczki dla studentów geografii. Ze względu na zasługi nazwany „ojcem nowożytnej geografii polskiej”. Doktor *honoris causa* UJ (1850). Pochowany w Krakowie w Krypcie Zasłużonych na Skałce.

Prawelska-Skrzypek Grażyna (ur. 1950), prof. dr hab., geograf, w latach 1973–1992 pracownik Instytutu Geografii, gdzie uzyskała stopień naukowy dr hab. (1994). Profesor UJ, dyrektor Instytutu Spraw Publicznych (1997–2008). Ekspert UNESCO. W 2008 r. została podsekretarzem stanu w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Specjalista z zakresu geografii miast i geografii społecznej. M. in. badania nad systemem osadniczym, zarządzaniem wielkimi miastami, oświatą i kulturą.

Ptaszycka-Jackowska Danuta (ur. 1939), żona Antoniego Jackowskiego, prof. dr hab., architekt krajobrazu, profesor UJ oraz Instytutu Rozwoju Miast w Krakowie. Specjalistka gospodarki przestrzennej w zakresie turystyki, ochrony przyrody, kształtowania i ochrony środowiska. Przewodnicząca Rady Naukowej Babiogórskiego Parku Narodowego. Członek Krajowej Komisji Ocen Oddziaływania na Środowisko przy Ministrze Ochrony Środowiska. Większość prac z zakresu relacji między gospodarką przestrzenną a przyrodniczymi obszarami chronionymi i turystyką.

Putanowicz Józef Alojzy (1737–1788), matematyk, filozof, duchowny, profesor UJ. Podczas swoich zajęć uwzględniał problematykę geograficzną. Autor dziełka *Institutiones geographiae methodicae ...* (1766), częściowo mającego charakter teoretyczny. W 1754 r. zaczął wydawać *Kolędę krakowską albo kalendarz astronomiczno i geograficzno-chronologiczny*.

Ratajski Lech (1921–1977), absolwent geografii UJ, geograf, kartograf, profesor UW, dwukrotny wiceprzewodniczący Międzynarodowej Asocjacji Kartograficznej (1972 i 1976), przewodniczący Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych Świata. Twórca kartologii, autor wielu map i atlasów.

Rehman Antoni (1840–1917), geobotanik i geograf, docent UJ w zakresie geografii botanicznej i systematyki. W okresie 1879–1882 studiował astronomię, geografię i geologię w Bonn i w Wiedniu. Profesor Uniwersytetu we Lwowie, gdzie od 1883 r. kierował utworzoną przez siebie Katedrą Geografii (później Instytut), drugą na ziemiach polskich. Rektor Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1888–1889. Podróżnik, badacz Karpat i Kaukazu. W latach 1875–1877 i 1879–1880 podróżował po Afryce Południowej. Zgromadził bogate zbiory botaniczne. Główne prace geograficzne dotyczyły glaciologii w Tatrach.

Ręgorowicz Ludwik (1888–1970), student historii i geografii UJ w latach 1907–1910. Słuchał wykładów F. Czernego-Schwarzenberga, J. Smoleńskiego oraz L. Sawickiego, który stał się dla niego wielkim autorytetem naukowym. Zaprzyjaźnił się ze Smoleńskim. Później, pracując w redakcji serii wydawniczej „Cuda Polski”, zaproponował uczonemu opra-

cowanie w ramach tego cyklu dwóch tomów dotyczących Wielkopolski i Pomorza. Uczestnik Komitetu Plebiscytowego Spisko-Orawskiego i Polskiego Komitetu Plebiscytowego na Górnym Śląsku. Nauczyciel w szkołach średnich Poznania, później kurator województwa śląskiego. Twórca Instytutu Pedagogicznego w Katowicach, do którego ściągnął m. in. geografów (Smoleński, Ormicki, Niemcówna). Od 1933 r. pracownik Ministerstwa WRiOP w Warszawie. W dniu 6 listopada 1939 r. przypadkowo przebywał w Collegium Novum i został aresztowany wraz z profesorami oraz wywieziony do obozu w Sachsenhausen. Powrócił w lutym 1940 r. Po wojnie poświęcił się działalności oświatowej i edytorskiej.

Romer Eugeniusz (1871–1954), geograf, światowej sławy najwybitniejszy polski kartograf, twórca polskiej i europejskiej szkoły kartograficznej. Profesor UJK, od 1944 r. w Krakowie, profesor UJ. Dyrektor Instytutu Geograficznego UJ (1945). Członek czynny PAU, członek tytularny PAN. Doktor *honoris causa* UJ (1946) i profesor honorowy UJ (1948). W latach 1928–1938 i 1945–1954 wiceprezydent Międzynarodowej Unii Geograficznej. W okresie 1945–1947 doprowadził do habilitacji na UJ siedmiu docentów, którzy potem objęli katedry geografii w polskich uniwersytetach. Liczne prace dotyczące rzeźby glacialnej, regionów klimatycznych Polski. Autor wielu atlasów geograficznych, map ściennych, a także licznych prac z metodologii kartografii.

Różański Adam Marian (1874–1940), dr nauk technicznych w zakresie budowy dróg wodnych. Od 1924 r. profesor UJ, kierownik Katedry Inżynierii Rolniczej na Wydziale Rolniczym. W okresie międzywojennym był uważany za najwybitniejszego w Polsce specjalistę w zakresie gospodarki wodnej. Zajmował się również problematyką melioracji, szczególnie rolnych. W latach 1927–1939 prowadził w Instytucie Geograficznym UJ zajęcia z zakresu miernictwa i niwelacji oraz hydrometrii. Aresztowany wraz z innymi profesorami w ramach *Sonderaktion Krakau* w dniu 6 listopada 1939 r., zmarł z wycieńczenia w obozie w Sachsenhausen w dniu 16 stycznia 1940 r.

Rudzki Maurycy Pius (1862–1916), mgr geografii Uniwersytetu Charkowskiego, docent geografii Uniwersytetu Odeskiego. Od 1895 r. profesor UJ. Utworzył Katedrę Geofizyki Matematycznej i Meteorologii, pierwszą taką placówkę uniwersytecką na świecie. Prowadził m. in. wykłady z meteorologii oraz fizyki Ziemi. Wiele jego prac jest z pogranicza geofizyki, geologii i geografii fizycznej, odrębne studia dotyczyły meteorologii. Członek korespondent PAU. Opublikował szereg prac z pogranicza geofizyki i geografii fizycznej. Jeden z inicjatorów utworzenia stacji meteorologicznej Towarzystwa Tatrzańskiego w Zakopanem (1911).

Saltszewicz Wawrzyniec Józef (ok. 1700–1762), profesor matematyki Akademii Krakowskiej. W 1746 r. opublikował *Kompendium geograficzne, to jest szerokiego opisanie ziemi krótkie zebranie*, będące opracowaniem z geografii fizycznej i politycznej.

Sarnicki Jan (1904–1985), absolwent geografii i geologii UJ, uczeń J. Smoleńskiego, malarz i rysownik. Po studiach nauczyciel gimnazjów wileńskich (jego uczennicami były m. in. późniejsza wybitna filozof Barbara Skarga oraz aktorka Hanna Skarżanka). Potem osiadł na stałe w Wadowicach, ucząc w renomowanym Gimnazjum i Liceum im. Marcina Wadowity. W latach 1934–1936 jego uczniem był Karol Wojtyła. Żołnierz kampanii wrześniowej, internowany na Węgrzech, a potem we Francji. W 1945 r. powrócił do Wadowic. Wspaniale prowadził wycieczki geograficzne. Nauczał do przejścia na emeryturę (1969). Ostatnie lata spędził w Bielsku-Białej.

Sawicki Ludomir (1884–1928), absolwent geografii na Uniwersytecie Wiedeńskim, geograf, geomorfolog, hydrograf, limnolog, antropogeograf, prekursor klimatycznej

geomorfologii krasowej i geomorfologii dynamicznej, a także badań z zakresu geografii człowieka, profesor UJ. Organizator nowoczesnego Instytutu Geograficznego UJ (1916), którym kierował do śmierci. Członek PAU. Dzięki jego staraniom Uniwersytet uzyskał dla geografii budynek przy ul. Grodzkiej 64 (1921). Współzałożyciel PTG (1918), inicjator I Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów (Praga 1924), główny organizator II Zjazdu w Polsce (1927). W latach 1926–1927 – sekretarz generalny Komitetu Narodowego Geograficznego w Polsce. Autor m.in. atlasów geograficznych, w tym również dla szkół, założyciel wydawnictwa „Orbis” drukującego podręczniki, mapy i atlasy przeznaczone głównie dla studentów i nauczycieli geografii. Organizował szereg wypraw ekspedycyjnych UJ, głównie do krajów azjatyckich oraz zachodniej i południowej Europy. W czasie wyprawy na Bałkany w 1928 r. śmiertelnie zachorował na nieuleczalną wówczas malarię tropikalną i zmarł tuż po zakończeniu ekspedycji. Wiele znaczących prac dotyczących krasu, rzeźby górskiej, glacialnej, osuwisk, źródeł, jezior, rozmieszczenia ludności, związków komunikacji z rzeźbą, pasterstwa w Karpatach.

Schnayder Edward (1926–2001), mgr geografii UJ, geograf, kartograf, bibliotekarz, miłośnik map. Studiował w latach 1945–1950. Po zakończeniu studiów rozpoczął pracę w Bibliotece Jagiellońskiej, w której był zatrudniony do przejścia na emeryturę w 1993 r. W BJ pełnił funkcję kierownika Oddziału Zbiorów Kartograficznych. Posiada znaczący dorobek w zakresie historii polskiej kartografii. Przez kilkadziesiąt lat ściśle współpracował z Instytutem Geografii UJ.

Semkowicz Władysław (1878–1949), prawnik i historyk, profesor UJ. Członek czynny PAU. Prowadził szereg badań z zakresu geografii historycznej. Na tym polu współpracował z geografami, zwłaszcza z L. Sawickim, J. Smoleńskim, B. Zaborskim, M. Dobrowolską. Z tego zakresu prowadził przez wiele lat wykłady dla studentów geografii. W swoich pracach podkreślał rolę czynników fizjograficznych w przebiegu wydarzeń historycznych. Więziony przez Niemców w ramach *Sonderaktion Krakau*.

Simche Zdzisław (1905–1940), absolwent i dr geografii UJ, w latach 1924–1928 pracował jako pomocnicza siła naukowa w Instytucie Geograficznym UJ. Współpracownik W. Ormickiego. Prace głównie z geografii miast. Potem nauczyciel w Tarnowie, uwięziony przez Niemców w 1940 r. i stracony w obozie koncentracyjnym Auschwitz.

Skiba Stefan (ur. 1941), prof. dr hab., gleboznawca, geograf gleb, profesor UJ, wieloletni członek Senatu UJ. Prowadził badania w Karpatach Wschodnich, w obszarach tajgi i stepów górskich Mongolii, Zabajkala, w tundrze (półwysep Kola, Spitsbergen), w obszarach Sahary. Liczne prace z geografii gleb, w tym szczegółowe mapy gleb górskich parków narodowych. Członek Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Przewodniczący Rady Naukowej Tatrzańskiego Parku Narodowego, wiceprzewodniczący Rady Bieszczadzkiego PN, członek Rady Magurskiego PN. Aktywnie działa na forum Międzynarodowej Unii Gleboznawczej i Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego.

Słupik January (1937–1982), absolwent geografii UJ, geograf, hydrolog, pracownik IGiPZ PAN w Krakowie. Badacz obiegu wody na stoku, uczestnik ekspedycji naukowej w Góry Changaj w Mongolii. Prace z geografii fizycznej i hydrologii.

Smoleński Jerzy (1881–1940), geomorfolog, geolog, geograf fizyczny, hydrograf, oceanograf, klimatolog, antropogeograf. W latach 1910–1921 docent geografii fizycznej UJ, od 1921 r. profesor UJ. W 1921 r. został kierownikiem nowo utworzonej Katedry Geografii Fizycznej, w 1929 r. dyrektorem Instytutu Geograficznego UJ (po śmierci L. Sawickiego). Od 1933 r. członek Senatu UJ, w 1937 r. wybrany Dziekanem Wydziału

Filozoficznego UJ. Członek korespondent PAU (od 1935), PTG, Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Polskiego Narodowego Komitetu Międzynarodowej Unii Geograficznej. Członek i Przewodniczący Komitetu Demograficznego przy Lidze Narodów w Genewie (1939). Wiceprzewodniczący Związku Ziemi Górskich. Wykładowca w AH w Krakowie oraz w Szkole Nauk Politycznych UJ. Prowadził badania nad rzeźbą Podola, Karpat fliszowych, Kotliny Sandomierskiej, Wyżyny Krakowskiej, jeziorami tatrzańskimi. Przedstawił rozwój badań nad morfologią dna mórz, opracował program badań klimatologicznych w Pieninach, kierował badaniami klimatologicznymi i niwalnymi w Tatrach. Zainicjował studia nad rozmieszczeniem i gęstością ludności w Polsce, był jednym z prekursorów badań w zakresie geografii politycznej. Opracował projekty parków narodowych, autor prac o ochronie przyrody, zwłaszcza krajobrazu oraz kilku podręczników. Zasłużony dla rozwoju planowania przestrzennego i regionalnego w Polsce, a także geografii regionalnej. Wiele działań na rzecz popularyzacji geografii. W dniu 6 listopada 1939 r. wraz z grupą profesorów UJ został aresztowany (*Sonderaktion Krakau*) i wywieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen - Oranienburg, gdzie zmarł z wycieńczenia w dniu 5 stycznia 1940 roku.

Srokowski Stanisław (1872–1950), geolog, nauczyciel, dyplomata, w latach 1935–1945 docent geografii regionalnej UJ, po wojnie profesor geografii UW. Przez wiele lat (również bezpośrednio po wojnie) prowadził zajęcia dla studentów geografii UJ. Pierwszy dyrektor Instytutu Bałtyckiego. Przewodniczący PTG. Autor podręczników akademickich z zakresu geografii gospodarczej Polski i świata, cenionych do chwili obecnej.

Stanoch Julian (1902–1942), geograf, absolwent UJ, w latach 1926–1928 bezpłatny asystent w Instytucie Geograficznym UJ. Potem nauczyciel w średnich szkołach Krakowa. Żołnierz Związku Walki Zbrojnej i AK. Więziony przez Niemców w Krakowie i w obozie koncentracyjnym Auschwitz, gdzie został zamordowany pod koniec 1942 r.

Starkel Leszek (ur. 1931), mąż Barbary Obrębskiej, prof. dr hab., absolwent UJ, geograf fizyczny, geomorfolog, paleogeograf czwartorzędu, profesor IGiPZ PAN. Członek rzeczywisty PAN i PAU. Prace z zakresu ewolucji rzeźby Karpat, Europy i strefy umiarkowanej, ekstremalnych opadów w ewolucji rzeźby różnych stref klimatycznych, zmian paleohydrologicznych w ostatnim glacie i holocenie, oceny historycznej roli człowieka w przekształcaniu rzeźby i stosunków wodnych. Przez wiele lat prowadził zajęcia dla studentów i doktorantów geografii UJ. Kierownik Zakładu Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyżyn IGiPZ PAN (1968–2001). W 2004 r. otrzymał *Gold Founders Medal* – najwyższe wyróżnienie brytyjskiego Królewskiego Towarzystwa Geograficznego.

Starowski Szymon (1588–1656), pisarz, historyk, publicysta, absolwent i profesor Akademii Krakowskiej. Autor dzieła *Polska albo opisanie Królestwa Polskiego* (1632). Był to rodzaj przewodnika dla cudzoziemców odwiedzających nasze ziemie. Niemal do końca XVIII w. stanowiło w Europie główne źródło wiedzy o Polsce.

Staśko Józef (1900–1978), absolwent i dr geografii UJ, nauczyciel, krajoznawca, działacz ruchu harcerskiego. Studiował geografę, geologię i historię. Od 1917 r. związany z ruchem skautowskim. Po 1925 r. nauczał geografę w szkołach Wołynia, w 1931 r. przeniósł się na Śląsk. W okresie 1933–1937 uczył w Jaśle w Gimnazjum i Liceum im. Króla Stanisława Leszczyńskiego, gdzie założył pismo „Młody Geograf”, utworzył też uczniowskie Koło Krajoznawcze im. prof. Ludomira Sawickiego. Potem powrócił na Śląsk. Podczas wojny zamieszkał w Krakowie, aktywnie uczestniczył w tajnym nauczaniu. Po wojnie nauczał w krakowskich szkołach licealnych. Od 1931 członek Rady Krajoznawczej i Przyrodniczej Głównej Kwatery Męskiej ZHP. Działacz Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej

PTK. Przed wojną i po 1945 r. opublikował szereg prac geograficznych i krajoznawczych, w tym również przewodników (najbardziej znane dotyczyły polskiego wybrzeża).

Steczkowski Jan Kanty (1807–1872), profesor UJ. W 1828 r. obronił doktorat *De longitudine geographica*. Była to pierwsza na UJ rozprawa z zakresu geografii. W latach 50. XIX w. miesiące letnie spędzał wraz z rodziną w Zakopanem. Później jego córka Maria opublikowała pierwszy szczegółowy opis Zakopanego – *Obraz podróży do Tatrów* (1858).

Szafer Władysław (1886–1970), światowej sławy botanik, zasłużony na polu ochrony przyrody i geografii roślin. Profesor UJ od 1918 r., w latach 1936/37–1937/38 i 1940–1944 rektor Uniwersytetu. Członek czynny PAU i PAN w okresie 1953–1962 wiceprezes PAN. Zaprzyjaźniony z wieloma geografami, zwłaszcza z L. Sawickim, J. Smoleńskim i E. Romerem. Uczestniczył we wspólnych badaniach z geografami. Okazjonalnie miewał wykłady z geografii roślin dla studentów geografii UJ.

Szaflarski Józef (1908–1989), geograf, geomorfolog, limnolog, kartograf, dydaktyk. Asystent w Instytucie Geograficznym w okresie 1931–1939, profesor UJ (1946–1954), potem profesor WSE w Katowicach (1954–1973) i UŚ. W czasie okupacji niemieckiej brał czynny udział w tajnym nauczaniu na UJ. Po wojnie współorganizował Instytut Geograficzny UJ i był jego pierwszym kierownikiem (1945). Organizator i pierwszy dyrektor Instytutu Geografii UŚ.

Szajnocha Władysław (1857–1928), geolog, paleontolog, od 1885 profesor UJ, kierownik Katedry Geologii UJ. Rektor UJ w latach 1911–1912 i 1916–1917, członek PAU, wieloletni prezes Towarzystwa Tatrzańskiego (1912–1922), propagator idei ochrony przyrody tatrzańskiej. Autor wielu prac dotyczących geologii Karpat, m. in. monografii *Źródła mineralne Galicji* (1891). Inicjator i współautor monumentalnego *Atlasu geologicznego Galicji*, wydawanego w latach 1887–1912 przez Komisję Fizjograficzną AU. Na jego wykłady uczęszczało wielu studentów geografii. Był promotorem prac doktorskich geografów (m. in. S. Niemcówna, W. Kubijowicz, B. Halicki).

Śniadecki Jan (1756–1830), matematyk, astronom, filozof, profesor Krakowskiej Szkoły Głównej (UJ), rektor Uniwersytetu w Wilnie, działacz Komisji Edukacji Narodowej. Założyciel i dyrektor obserwatoriów astronomicznych w Krakowie i Wilnie, założyciel stacji meteorologicznej przy Obserwatorium Astronomicznym w Krakowie (1792). Przeprowadził dokładny pomiar długości geograficznej Krakowa. Autor pierwszego oryginalnego podręcznika geografii matematycznej i fizycznej – *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* (1804). Podręcznik ten używano do końca XIX w. Na początku tamtego stulecia było to najlepsze dzieło z tego zakresu w Europie, stąd liczne tłumaczenia na języki obce.

Tłałka Alicja (1937–2002), geograf, hydrolog, dr hab. UJ. Prace z hydrologii południowej Polski i kartografii hydrograficznej.

Trafas Kazimierz (1939–2004), geograf, kartograf, profesor UJ. Twórca krakowskiej szkoły atlasów regionalnych, współtwórca badań w zakresie teledetekcji w Polsce. Prace z kartografii, teledetekcji, geomorfologii i gospodarki przestrzennej. Działacz samorządowy, autor podziału Krakowa na dzielnice pomocnicze. Działacz PTG.

Trepińska Janina (ur. 1936), geograf, klimatolog, profesor UJ. Badacz zmian klimatu w okresie ostatnich 200 lat, klimatu obszarów górskich, klimatu miast oraz historii badań klimatu. Autorka modeli cyrkulacji mas powietrza.

Trybowska (Nawratilówna) Elfryda (1913–2007), mgr geografii UJ, współpracownik Studium Turyzmu UJ. W 1937 r. była zatrudniona w Instytucie Geograficznym UJ jako asystent. Podczas wojny żołnierz ZWZ-AK, udzielała schronienia kurierom z Kra-

kowa, m. in. S. Leszczyckiemu. Po wojnie pracownik naukowy PIHM w Rabce. Ceniony i zasłużony przewodnik beskidzki. Jej mężem był Czesław Trybowski, również absolwent geografii UJ, autor wielu przewodników po Rabce i Beskidach.

Twardosz Robert (ur. 1968), geograf, klimatolog, dr hab. UJ. Prace z zakresu historii badań klimatycznych, bioklimatologii człowieka, zmian klimatu (zwłaszcza opadów), klimatologii miejskiej.

Tyczyńska Maria (1928–1997), mgr i dr geografii UJ, geomorfolog. Była najbliższym współpracownikiem M. Klimaszewskiego. Specjalizowała się w zakresie geomorfologii historycznej. Do największych jej osiągnięć należy ustalenie stratygrafii osadów czwartorzędowych na terenie Krakowa, opracowanie mapy geomorfologicznej miasta Krakowa, odtworzenie rozwoju rzeźby miasta wraz z udokumentowaniem występowania form krasu kopalnego i udowodnieniem pradolinowego charakteru górnej Wisły w okresie zlodowacenia Odry. Była współautorką map geomorfologiczno-bonitacyjnych miasta i strefy podmiejskiej Krakowa, przedstawiających rozmieszczenie obszarów o różnej przydatności dla podstawowych dziedzin gospodarki. W latach 1978–1984 kierowała zespołem prowadzącym kartowanie geomorfologiczne miejskiego województwa krakowskiego.

Uhorczak Franciszek (1902–1981), geograf, kartograf, profesor UMCS. Absolwent UJK, przed II. wojną światową pracownik UJK oraz innych placówek naukowych i planistycznych Lwowa. Repatriowany ze Lwowa w 1946 r., na trzy lata osiadł w Krakowie. W Instytucie Geograficznym UJ prowadził zajęcia z kartografii, antropogeografii i geografii matematycznej. Od 1946 r. działał w Biurze Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych w Krakowie. Współpracował z placówkami planistycznymi w Krakowie i Katowicach (od 1948 dyrektor Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego). We wrześniu 1949 r. przeniósł się do Lublina na UMCS. Autor wielu atlasów, założyciel i redaktor naczelny „Polskiego Przeglądu Kartograficznego” (1969–1981).

Ustrnul Zbigniew (ur. 1960), geograf, klimatolog, mgr, dr i dr hab., prof. nadzw. UJ. Pracownik IMGW, UŚ, od 2007 UJ. Prace z zakresu meteorologii i klimatologii synoptycznej, Systemów Informacji Geograficznej, klimatu obszarów górskich, ekstremalnych zjawisk meteorologicznych i klimatycznych.

Walczak Wojciech (1916–1984), mgr i doktor geografii UJ, współpracownik Studium Turyzmu UJ, asystent w latach 1945–1946. Potem przeniósł się do Wrocławia. Profesor UW. Prace z geomorfologii, geografii regionalnej, kartografii, geografii turystyki i geografii historycznej. Autor pierwszej kompleksowej monografii Sudetów.

Wapowski Bernard (1450 lub 1470–1535), absolwent Akademii Krakowskiej, kartograf, humanista, sekretarz króla Zygmunta I Starego, współpracownik i przyjaciel M. Kopernika. Przez pewien czas prowadził w Akademii wykłady z matematyki. Uważany za ojca polskiej kartografii. Twórca pierwszej mapy Polski w skali 1:1000 000 (1526) oraz mapy Europy Wschodniej. Jego mapy wielokrotnie wykorzystywali kartografowie europejscy.

Warszyńska Jadwiga (ur. 1925), prof. dr hab., geograf, profesor UJ. Początkowo badania w dziedzinie geografii transportu i usług, później współtwórca polskiej powojennej geografii turystyki i krakowskiej szkoły w tej dziedzinie. Prace dotyczące geografii turystycznej regionalnej Polski i świata, zagospodarowania turystycznego, ponadto monografie turystyczne krajów i regionów. Liczne studia teoretyczno-metodologiczne. Autorka metody oceny środowiska przyrodniczego dla potrzeb turystyki.

Weigt Herkulan (1880–?), studia geograficzne na UJ ukończył w 1904 r. W 1909 r. obronił pierwszą na UJ pracę doktorską z zakresu klimatologii (*Wpływ zachmurzenia na*

dzienny bieg temperatury w Krakowie). Autor podręczników szkolnych z geografii, przez wiele lat współpracował z Instytutem Geograficznym oraz z L. Sawickim i J. Smoleńskim.

Widacki Wojciech Jacek (1943–2006), geograf, profesor UJ. Prace z zakresu ekologii krajobrazu, systemów informacji geograficznej, teledetekcji, geomorfologii, geografii fizycznej kompleksowej, metodologii geografii. Prekursor polskich badań związanych z wykorzystaniem GIS w geografii.

Wierczek Elżbieta (1922–1986), geograf, klimatolog, w latach 1945–1947 studentka geografii UJ, aktywny członek Koła Geografów. Od 1946 asystent w Instytucie Geograficznym UJ. Prowadziła też zajęcia z meteorologii i klimatologii w innych uczelniach Krakowa: AH, WSP, WSR i Politechnika. Członek-założyciel Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Meteorologicznego. Działacz PTG. Była współredaktorem czasopisma „Poznaj Świat”. W 1962 r. przeszła do pracy w PIHM (IMGW). Prace dotyczące problemów klimatycznych w Karpatach.

Wilgat Tadeusz (1917–2005), mgr geografii UJ, hydrolog, sekretarz Studium Turystyki UJ. Od 1939 r. w Lublinie, gdzie w okresie wojny uczestniczył w tajnym nauczaniu. Między 1945 a 1949 prowadził wybrane zajęcia w Instytucie Geograficznym UJ. Profesor UMCS, twórca lubelskiej szkoły badań hydrograficznych oraz ochrony środowiska.

Winid Bogodar (1922–1998), syn Walentego, absolwent geografii UJ, pracownik Instytutu Geograficznego UJ w pierwszych latach powojennych, geograf, kartograf, profesor UW oraz Uniwersytetu w Addis Abebie (Etiopia, 1964–1970). Współorganizator i kierownik Studium Afrykanistycznego na UW, ekspert ONZ, prezes PTG. Prace z geografii regionalnej i ekonomicznej oraz kartografii.

Winid Walenty (1894–1945), ojciec Bogodara, profesor AH (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny) w Krakowie (od 1937), docent antropogeografii UJ (1938–1939). Prekursor wdrażania metod ilościowych w geografii i kartografii, badacz stosunków amerykańskich. Prace z geografii regionalnej i geografii miast. Uwięziony 6 listopada 1939 r. w ramach *Sonderaktion Krakau*, powrócił z Sachsenhausen w 1940 r. Powtórnie aresztowany, zginął w obozie koncentracyjnym Auschwitz 19 stycznia 1945 roku.

Wrzosek Antoni (1908–1983), absolwent UJ, mgr i dr geografii UJ, asystent Instytutu Geograficznego UJ w latach 1932–1933, profesor AE we Wrocławiu (rektor w latach 1952–1955) i UJ. Wielce zasłużony badacz Śląska. Współtwórca polskiej antropogeografii, powojennej geografii turystyki i geografii regionalnej oraz polskiej szkoły planowania przestrzennego i regionalnego. Twórca krakowskiej szkoły geografii przemysłu. Organizator i kierownik Katedry Geografii Ekonomicznej w Instytucie Geografii UJ (1955–1978), Dziekan Wydziału BiNoZ UJ (1964–1969). Doktor *honoris causa* wrocławskiej AE. Członek wielu krajowych i zagranicznych organizacji i komitetów naukowych. Prace z geografii fizycznej, geografii człowieka, geografii regionalnej, geografii turystyki.

Zaborski Bogdan (1901–1985), geograf, profesor UJ (1930–1933) i UW. W 1938 r. został kierownikiem Zakładu Antropogeografii UW. W 1944 r. kierownik Polskiego Instytutu Geograficznego w Londynie i profesor tamtejszego uniwersytetu. Od 1948 r. profesor na uniwersytetach w Ottawie i Montrealu (Kanada). Prace z antropogeografii, a także z geografii ludności, geografii osadnictwa i kartografii.

Zarychta Apoloniusz (1899–1972), absolwent geografii UJ, współpracownik W. Ormickiego, geograf, kartograf-topograf, podróżnik, działacz emigracyjny. Badacz krajów Ameryki Południowej (Peru, Brazylia). Prace z geografii regionalnej i politycznej.

Zborowski Andrzej (ur. 1954), geograf społeczno-ekonomiczny, dr hab. UJ. Prace z zakresu geografii ludności, geografii miast ze szczególnym uwzględnieniem procesów urbanizacji, geografii społecznej – zagadnienia jakości życia, metod ilościowych w geografii.

Zejszner Ludwik (1805–1871), geolog, paleontolog, etnolog, profesor UJ. Jeden z pionierów ruchu ochrony przyrody w Polsce, uważany też za jednego z głównych antenatów polskiego krajoznawstwa. Jego prace dotyczące zwłaszcza Karpat są do dziś wykorzystywane przez geografów. W 1850 r. wprowadził do programu studiów geologicznych całodziennie wycieczki do odsłonięć i kopalń. Na UJ wykładał w okresie profesury W. Pola, z którym się często spotykał.

Ziaja Wiesław (ur. 1956), prof. dr hab., geograf fizyczny, polarnik, profesor UJ. Badacz struktury i dynamiki środowiska przyrodniczego i krajobrazu obszarów polarnych i górskich Europy; problematyki geokompleksów i geosystemów, geograficznych uwarunkowań ochrony przyrody.

Żebrawski Teofil (1800–1887), matematyk, architekt, geograf, kartograf, dr geografii UJ (1832). Z jego inicjatywy w roku 1832/1833 na Wydziale Matematyczno-Fizycznym powstała dodatkowa katedra nadzwyczajna geodezji i topografii. Opracował szczegółowy konspekt zajęć p.t. *Programma Kursu Geodezji niższej i Topografii* (1832). Z przyczyn politycznych (aktywny udział w powstaniach listopadowym i krakowskim) władze nie zgodziły się na jego zatrudnienie na Uniwersytecie. Prace m. in. z zakresu kartografii i topografii. Przedstawił oryginalny podział typów map oraz siatek kartograficznych. Autor i wydawca map Rzeczypospolitej Krakowskiej (1833), planu miasta Krakowa (1834, 1836, 1866) oraz pierwszej w Polsce mapy zdrojowisk Galicji i Bukowiny (1862). Specjalista od budowy dróg i mostów. Kierował odnawianiem kościoła oo. Dominikanów w Krakowie, ołtarzy w kościele Mariackim oraz grobów królewskich na Wawelu. Był projektantem Pantenonu Narodowego na Skałce. Członek czynny AU. Przyjaciel Wincentego Pola, pomagał mu w organizacji niektórych wycieczek dla studentów.

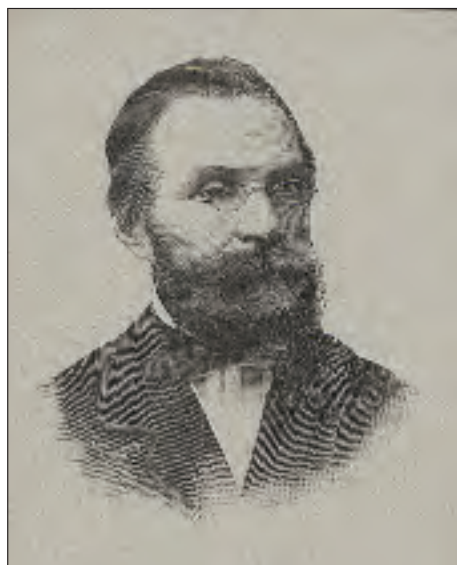
Żmuda Stefan (1926–2007), absolwent geografii UJ, geograf, kartograf, ekolog, profesor AWF w Krakowie i Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej w Katowicach. Prace z kartografii regionalnej, ekologii człowieka i sozologii.

Jarosław Balon

Feliks Berdau

Marcin Bielski

Karol Bromek

Jan Andrzej Ciołkosz

Corvinus Laurentii Novoforensis

Franciszek Czarnomski

Zdzisław Czepe

Franciszek Czerny-Szwarzenberg

Jan Długosz

Zbigniew Długosz

Antoni Dobija

Maria Dobrowolska

Bolesław Domański

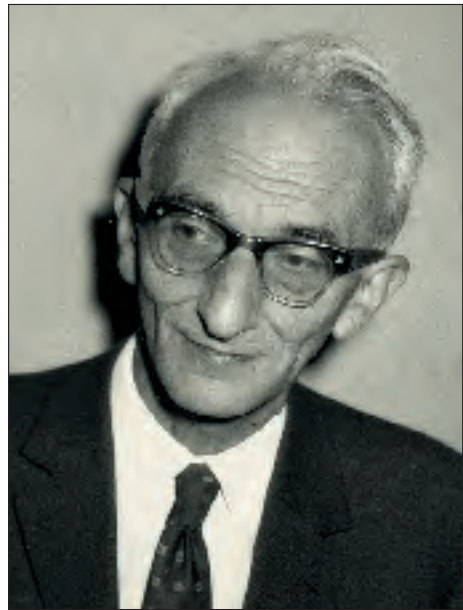
Marek Drewnik

Jan Dylak

Irena de Dynowska-Balcer

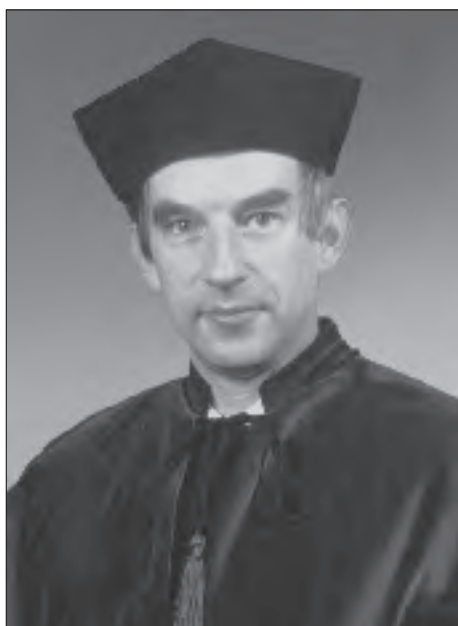
Jan Flis

Krystyna German

Zygmunt Górka

Jerzy Groch

Czesław Guzik

Mieczysław Hess

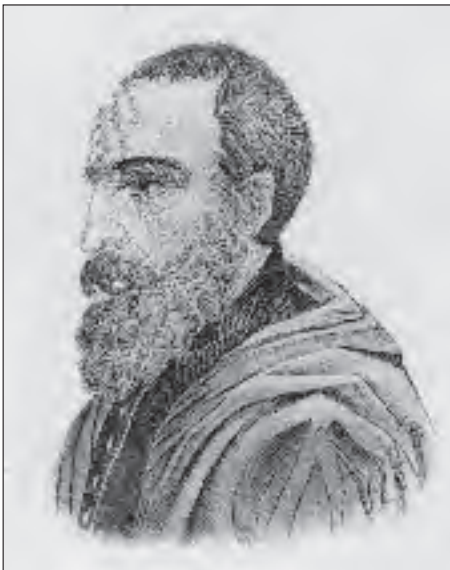
Bogdana Izmailow

Antoni Jackowski

Jan III Sobieski

Jan z Głogowa

Eugeniusz Arnold Janota

Adam Jelonek

Filip Kallimach

Ludwik Kaszowski OSPPE

Maria Kielczewska-Zaleska

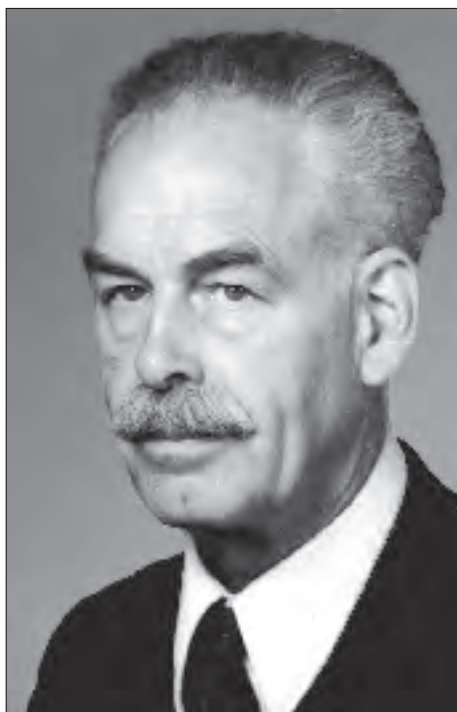
Jadwiga Klimaszewska

Mieczysław Klimaszewski

Hugo Kołłątaj

Tomasz Komornicki

Mikołaj Kopernik

Stanisław Korbel

Kazimierz Kordylewski

Bronisław Kortus

Aleksander Kosiba

Marcin Kromer

Adam Kotarba

Jacek Kozak

Kazimierz Krzemień

Marian Książkiewicz

Włodzimierz Kubijowicz

Włodzimierz Kurek

Stanisław Marian Leszczycki

Andrzej Lorentski

Jerzy Loth

Józef Franciszek Łęski

Walerian Łoziński

Władysław Łubieński

Maciej z Miechowa

Adam Malicki

Wojciech Męciniński

Władysław Milata

Maria Irena Mileska

Bożena Modelska-Strzelecka

Rajmund Mydel

Waław Nalkowski

Tadeusz Niedźwiedz

Stanisław Niemcówna

Barbara Obrębska-Starkłowa

Zygmunt Olecki

Bolesław Olszewicz

Wiktor Rudolf Ormicki

Michał Paszkowski

Bronisław Piątkiewicz

Stanisław Pietkiewicz

Joanna Pociask-Karteczka

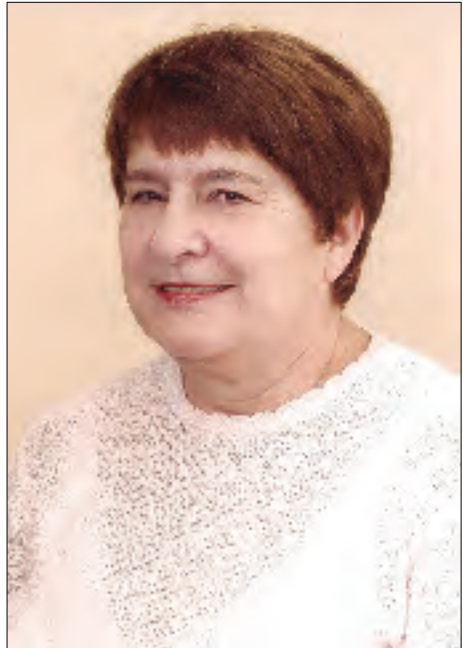
Jerzy Pokorny

Wincenty Pol von Pollenburg

Grażyna Praweńska-Skrzypek

Danuta Ptaszycka-Jackowska

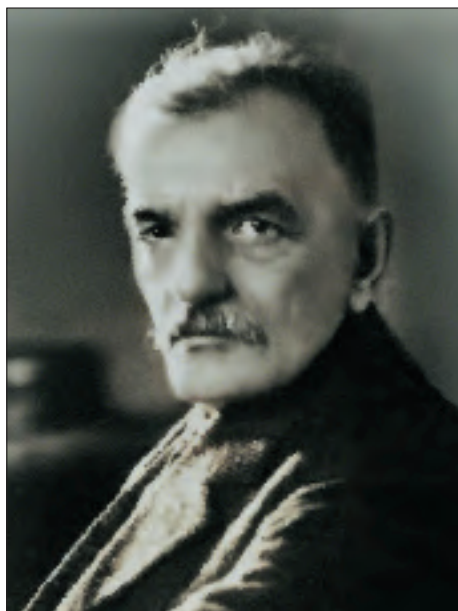

Lech Ratajski

Antoni Rehman

Eugeniusz Romer

Adam Marian Różański

Ludomir Sawicki

Władysław Semkowicz

Zdzisław Simche

Stefan Skiba

Jerzy Smoleński

Stanisław Srokowski

Leszek Starkel

Szymon Starowolski

Jan Kanty Steczkowski

Władysław Szafer

Józef Szaflarski

Władysław Szajnocha

Jan Śniadecki

Alicja Tlałka

Kazimierz Trafas

Janina Trepieńska

Robert Twardosz

Maria Tyczyńska

Franciszek Uhorczak

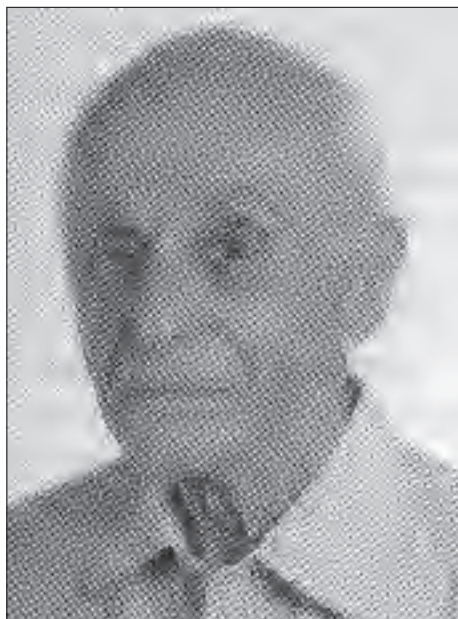
Zbigniew Ustrnul

Wojciech Walczak

Wojciech Jacek Widacki

Tadeusz Wilgat

Bogodar Winid

Walenty Winid

Antoni Wrzosek

Bogdan Zaborski

Andrzej Zborowski

Ludwik Zejszner

Wiesław Ziaja

Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim

Prezentowane „*Kalendarium*” powstało niejako na marginesie prac nad historią nieznaną do tej pory wątków, faktów i wydarzeń związanych z geografiami w Uniwersytecie Jagiellońskim. W przedstawianej chronologii geografii uniwersyteckiej starano się wskazać przede wszystkim na te wydarzenia, które są na ogół mało znane w środowisku naukowym, również wśród geografów. Przyjęte założenie sprawiło, że starano się uchwycić wszystkie przejawy działalności geografów, począwszy od czasów najdawniejszych aż do współczesności.

Chronologia do roku 1952 (czyli do utworzenia Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi) jest dość szczegółowa. Zależało nam bowiem na przybliżeniu współczesnemu Czytelnikowi wszystkich tych wydarzeń, które w naszej ocenie „wypracowały” rangę ośrodka krakowskiego oraz jego pozycję w geografii polskiej i światowej. Większość z tych zdarzeń jest na ogół mało znana, a dotarcie do materiałów źródłowych często bywa utrudnione. Natomiast okres po 1952 r. obejmuje już tylko wybrane fakty. Uznaliśmy, że ten fragment historii Instytutu jest już lepiej znany, choćby dzięki kilkutomowemu wydawnictwu jubileuszowemu *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999* (Kraków 1999–2000, wyd. Instytut Geografii UJ, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień).

1428–1431 – Jan Długosz studentem Akademii.

1455–1480 – prawdopodobnie wtedy powstały główne prace J. Długosza: *Chorographia Regni Poloniae* oraz *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, częściowo wydane dopiero w latach 1614–1615, a całość w latach 1863–1887. O dalszym losie rękopisów zadecydował sam Długosz, który w testamencie duchowym napisał: „Matce mojej Przesławnej Wszechnicy Krakowskiej do poprawy, oglądy i wykończenia”.

1490 i nast. – rozpoczęcie pierwszych regularnych wykładów z geografii.

1496 – ukazuje się pierwsza polska praca z kosmografii autorstwa Wawrzyńca Korwina (*Cosmographia...*, Bazylea 1496), uważana za pierwszy w Polsce podręcznik z zakresu geografii.

1506 – Jan Głogowczyk, ceniony wykładowca geografii, publikuje komentarz do *Geografii* Ptolemeusza, uzupełniony wiadomościami o najważniejszych wyprawach portugalskich, zwłaszcza Vasco da Gamy. Jako pierwszy w polskiej literaturze naukowej wprowadza nazwę „*novus mundus*” – Nowy Świat, pod którą rozumiano odkrytą Amerykę.

1512 – ukazuje się pierwsza drukowana w Polsce mapa Ameryki jako odrębnego kontynentu, autorstwa Jana ze Stobnicy (*Introductio in Ptholomaei „Cosmpgraphiam” ...*).

XVI w. – rozrasta się uniwersytecki zbiór globusów i map, co wg H. Barycza jest dowodem „dokonywającej się w Krakowie rewolucji w zakresie nauk o Ziemi”. Podczas zajęć

- z geografii wykorzystywano m.in. tzw. Globus Jagielloński z 1511 r. (najstarszy na świecie globus, na którym zaznaczono odkrytą Amerykę), a także słynny globus nieba Marcina Bylicy z XVI wieku.
- 1517** – ukazuje się pierwsze wydanie (w jęz. łacińskim) pracy Macieja z Miechowa (Miechowity) *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana*. W 1535 r. została przetłumaczona i była pierwszą drukowaną w języku polskim książką geograficzną, a równocześnie pierwszą nowożytną pracą o Europie Wschodniej. Doczekała się ponad 20 wydań w różnych krajach, m.in. w Niemczech, Włoszech, Holandii, Rosji, a fragmenty przetłumaczono nawet w Chinach. Miechowita jest uważany za najwybitniejszego geografa polskiego aż do upadku Rzeczypospolitej w XVIII wieku.
- 1526** – pojawia się pierwsza mapa Polski w skali 1: 1 000 000, autorstwa związanego z Akademią Krakowską Bernarda Wapowskiego, zwanego „ojcem polskiej kartografii”.
- 1543** – opublikowanie przez Mikołaja Kopernika dzieła *De revolutionibus orbium coelestium*. Umożliwiło ono nowe spojrzenie na geografę, szczególnie na geografę fizyczną. Udowadniając, że ląd z wodą tworzy jedną kulę obalił teorię o braku kulistości Ziemi. Początek zainteresowania Kopernika geografiami przypada na lata jego studiów w Akademii (1491–1495). Interesował się też wielkimi odkryciami geograficznymi (m.in. I Księga dzieła).
- 1551** – Marcin Bielski publikuje pracę *Kroniki wszystkiego świata*, uważaną za pierwszą napisaną po polsku geografę powszechną. Po raz pierwszy w literaturze polskiej jest w niej wymieniony Krzysztof Kolumb.
- 1575 (1578)** – ukazuje się dzieło Marcina Kromera *Polska czyli o położeniu ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego ksiąg dwoje*, najlepszy opis Rzeczypospolitej aż po wiek XVIII.
- Koniec XVI w.** – w Krakowie wykształca się nowa dyscyplina geograficzna – meteorologia. Pierwszą polską pracą w tej dziedzinie jest studium teoretyczne *Teoria ventorum* Andrzeja Mirowskiego (1596).
- 1631** – powstaje – jako Fundacja Andrzeja Strzałki z Rudzy – Katedra Geometrii Praktycznej, będąca pierwszą w Europie katedrą geodezyjno-kartograficzną. Profesorem jest Jan Brożek.
- 1632** – w Kolonii ukazuje się dzieło *Polska albo opisanie Królestwa Polskiego*, którego autorem jest wychowanek i profesor Akademii Krakowskiej Szymon Starowolski.
- 1669** – w Krakowie ukazuje się praca Wojciecha Tylkowskiego *Meteorologia curiosa*.
- 1782(1783)–1786** – Hugo Kołłątaj rektorem Akademii Krakowskiej. Sprzyjał rozwojowi geografii, którą uważał za ważny element wychowania ogólnego i patriotycznego.
- 1783** – powstaje plan Krakowa autorstwa Marcina Józefa Kromera, wychowanek Akademii Krakowskiej.
- 1785** – powstaje tzw. *Plan Kołłątajowski*, sporządzony w związku z reformą kołłątajowską Akademii i porządkowaniem jego spraw majątkowych. Opracowany został w rzadko wówczas spotykanej dokładnej skali 1:3000, a nadzór nad planem sprawowali profesorowie Feliks Radwański i Jan Śniadecki.
- 1786/1787** – Jan Śniadecki przygotowuje prospekt wykładów uwzględniających wiadomości z kartografii i topografii.
- 1792** – Jan Śniadecki założył stację meteorologiczną w obrębie uniwersyteckiego Obser-

watorium Astronomicznego (1 maja). Zlokalizowana jest w Ogrodzie Botanicznym UJ. Od 1976 r. działa w ramach Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ (jako tzw. „Stacja Historyczna”).

- 1804** – w Warszawie ukazała się praca Jana Śniadeckiego *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi*, pierwszy oryginalny podręcznik geografii matematycznej i fizycznej. Zdaniem B. Olszewicza dziełem tym Śniadecki wyprzedził swój wiek.
- 1809** – powołanie Katedry Historii Powszechniej i Geografii (działała do 1812 r.) którą kierował Julian Czerwiński. Prowadził on wykład *Historia i jeografia powszechna*.
- 1811** – Józef Łęski podejmuje wykłady z astronomii, których część jest poświęcona geografii matematycznej i kartografii.
- 1817–1822** – na Wydziale Filozoficznym UJ (Oddział Matematyczno-Fizyczny) Roman Markiewicz prowadzi wykłady fizyki z ogólnymi zagadnieniami geografii fizycznej i meteorologii.
- 1828** – Jan Kanty – Steczkowski jako pierwszy na Uniwersytecie uzyskuje stopień doktorski na podstawie rozprawy geograficznej (*De longitudine geographica*).
- 1832** – doktorat z geografii uzyskuje Teofil Żebrowski (*O sieciach do kart jeograficznych, astronomicznych i morskich*).
- 1832–1833** – pod kier. Teofila Żebrowskiego działa Nadzwyczajna Katedra Geodezji i Kartografii.
- 1849** – utworzenie w Uniwersytecie Jagiellońskim Katedry Geografii Powszechniej, Fizycznej i Porównawczej, której kierownictwo powierzono Wincentemu Polowi (8 listopada). Była to druga na świecie – po berlińskiej (1820) – taka placówka na świecie. Katedra mieściła się w Kolegium Fizycznym przy ul. św. Anny 6 (obecnie Kolegium Kołłątaja).
- 1850** – wykład inauguracyjny W. Pola (10 stycznia), w którym zawarł swój pogląd na nowoczesną geografę.
- W. Pol otrzymuje godność doktora *honoris causa* UJ (19 stycznia).
  - W. Pol wprowadza nową formę zajęć dydaktycznych z geografii – wycieczki terenowe. Pierwsza wycieczka (piesza) z Krakowa do Niepołomic odbyła się w dniach 18–20 maja. Wzięło w niej udział 80 studentów.
- 1852** – W. Pol organizuje wycieczkę w Tatry (druga połowa lipca–pierwsza połowa sierpnia), w której uczestniczyło ponad 100 osób. W Dolinie Kościeliskiej wycieczka przerodziła się w manifestację patriotyczną, zakończoną ustawieniem krzyża z napisem *I nic nad Boga*. Wydarzenia te stanowiły koronny argument dla władz austriackich przy podejmowaniu decyzji o zwolnieniu Pola z Uniwersytetu.
- władze austriackie usuwają W. Pola z Uniwersytetu Jagiellońskiego za „działalność rewolucyjną” (30 września).
- 1853** – likwidacja Katedry Geografii (1 stycznia).
- 1855 ok.–1879 ok.** – wykłady z meteorologii prowadzi Stefan Kuczyński, przyjaciel W. Pola.
- 1860** – doktorat z geografii uzyskuje Eugeniusz Arnold Janota (*Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*).
- 1860–1870** – Franciszek Karliński, dyrektor Obserwatorium Astronomicznego UJ, wyklada *Jeografię matematyczną dla kandydatów stanu nauczycielskiego*.

- 1860–1914** – na Uniwersytecie Jagiellońskim studiowali m.in. Antoni Rehman, Wacław Nałkowski, Eugeniusz Romer, Jerzy Smoleński, Stanisław Lencewicz.
- 1862** – w Krakowie ukazuje się pierwsza polska bibliografia geograficzna – *Literatura fizjografii ziemi polskiej*, autorstwa Józefa Majera, późniejszego Prezesa PAU.
- 1864** – za pracę *Geografia Ziemi Świętej* (Lwów 1863) Wincenty Pol został nagrodzony przez papieża Piusa IX Orderem św. Grzegorza.
- 1865** – Towarzystwo Naukowe Krakowskie (od 1872 r. AU) powołuje Komisję Fizjograficzną.
- 1867** – zaczynają się ukazywać „Sprawozdania Komisji Fizjograficznej AU”.
- 1869–1870** – Wincenty Pol oraz Wydział Filozoficzny UJ podejmują starania o reaktywację Katedry Geografii i przywrócenie profesury W. Polowi.
- 1872** – Wincenty Pol jako jeden z pierwszych ośmiu „profesorów uniwersytetu i literatów” zostaje członkiem czynnym Akademii Umiejętności (10 czerwca)
– w dniu 2 grudnia umiera W. Pol. Pochowany został na Cmentarzu Rakowickim (5 grudnia).
- 1873** – powstaje Towarzystwo Tatrzańskie, zrzeszające licznych geografów.
- 1874** – Odezwa Rady Szkolnej Krajowej do władz UJ o uruchomienie Katedry Geografii (20 maja).
– Senat UJ występuje do Namiestnika cesarskiego w Galicji o utworzenie Katedry Geografii (11 lipca).
- 1874–1876** – w Uniwersytecie prowadzone są wykłady z geografii matematycznej i kartografii (Obserwatorium Astronomiczne).
- 1876** – zatwierdzenie habilitacji F. Czernego-Schwarzenberga (28 października), zakres: geografia powszechna (na podstawie dwóch prac opublikowanych w niemieckich czasopismach geograficznych).
– F. Czerny-Schwarzenberg zostaje członkiem przybranym Komisji Fizjograficznej AU (do 1898).
– F. Czerny-Schwarzenberg, jako docent prywatny, rozpoczyna wykłady z geografii (14 listopada).
– zaczyna ukazywać się „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”.
- 1877** – F. Czerny-Schwarzenberg mianowany profesorem nadzwyczajnym UJ (20 września).
– reaktywowanie Katedry Geografii, której kierownictwo powierzono F. Czernemu-Schwarzenbergowi.
- 1878–1880** – F. Czerny-Schwarzenberg sekretarzem Komisji Fizjograficznej AU.
- 1879** – F. Czerny-Schwarzenberg zostaje członkiem komisji egzaminacyjnej dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich (od 26 grudnia 1891 do 1914 jej przewodniczący).
– w ramach Czytelni Akademickiej UJ powstaje Kółko Geograficzne.
- 1880** – zakłada się księgi inwentarzowe dla zakupów bibliotecznych z zakresu geografii.
- 1881** – powstaje Koło Geografów Młodzieży UJ. Na kuratora Senat UJ wyznaczył F. Czernego-Schwarzenberga. Zawieszone w 1885, reaktywowane w 1886 pod nazwą Koło Geografów Uczniów UJ, działało do 1890.
– prochy Wincentego Pola przeniesiono do Panteonu Narodowego w krypcie kościoła OO. Paulinów na Skałce (13 października).

- 1886** – F. Czerny-Schwarzenberg mianowany profesorem zwyczajnym UJ (17 maja).
- 1888** – F. Czerny-Schwarzenberg wnosi o utworzenie na Wydz. Filozoficznym Seminarium Geograficznego (1890 r. negatywna odpowiedź Ministerstwa).
- 1889** – F. Czerny-Schwarzenberg wprowadza jako stałą formę zajęć dydaktycznych konsersatoria geograficzne i ćwiczenia.
- 1891/1892-1892/1893** – F. Czerny-Schwarzenberg pełni funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego UJ.
- 1899** – doktorat z geografii uzyskuje F. Bujak (*Geografia w Polsce do początków XVI wieku*).
- 1900, ok.** – Katedra Geografii przeniesiona do wybudowanego (1887) Collegium Novum.
– władze uczelni powołują seminarium o nazwie „Instytut Geograficzny”, działający „pod kierunkiem i dozorem prof. Czernego”.
- 1902** – Eugeniusz Romer zostaje członkiem Komisji Fizjograficznej AU.
- 1906** – geografia uzyskuje w Collegium Novum sale V i VI.
– J. Smoleński zostaje członkiem Komisji Fizjograficznej AU.
- 1908** – L. Sawicki zostaje członkiem Komisji Fizjograficznej AU.
- 1909** – doktorat z geografii uzyskuje Herkulan Weigt (*Wpływ zachmurzenia na dzienny bieg temperatury w Krakowie*).
- 1910** – L. Sawicki podejmuje pracę w Uniwersytecie.
– zatwierdzenie habilitacji J. Smoleńskiego (29 sierpnia), zakres: geografia fizyczna (Rozprawa: *O powstaniu północnej krawędzi podolskiej i o roli morfologicznej młodszych ruchów Podola*).
– zatwierdzenie habilitacji L. Sawickiego (6 października), zakres: geografia (Rozprawa: *Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich*).
- 1911** – pojawia się urzędowa nazwa „Gabinet Geograficzny”, która miała zastąpić określenie „Instytut Geograficzny”. Nazwy tej nigdy nie używano.
- 1912** – wniosek Wydziału Filozoficznego skierowany do Senatu UJ o przeniesienie Instytutu Geograficznego do Collegium Iuridicum.
- 1916** – w Auli Collegium Novum odbył się w dniu 9 stycznia odczyt E. Romera *Statystyka Polaków ilustrowana*. Całkowity dochód został przeznaczony na rzecz Krakowskiego Książęco-Biskupiego Komitetu Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny.
– E. Romer zostaje członkiem korespondentem AU (9 czerwca), Wydz. Mat.-Przyr. (od 7 czerwca 1929 członek czynny).
– L. Sawicki mianowany profesorem nadzwyczajnym UJ (20 października).
– za przyczyną L. Sawickiego (mianowanego kuratorem) następuje reaktywacja Koła Geografów Słuchaczy UJ (w 1922 r. powrót do nazwy: Koło Geografów Uczniów UJ).
– na emeryturę przechodzi F. Czerny-Schwarzenberg.
– L. Sawicki uzyskuje zgodę władz Uniwersytetu na utworzenie Instytutu Geograficznego.
– geografia obejmuje (listopad) pomieszczenia w Collegium Iuridicum (ul. Grodzka 53), „wynajęte” Sawickiemu przez Katedrę Paleontologii (łącznie 50 m²).
– L. Sawicki przedkłada Ministerstwu Oświaty w Wiedniu memoriał *W sprawie reorganizacji Instytutu Geograficznego UJ*, przewidujący m.in. projekt budowy nowego budynku dla geografii. Projekt uzyskał akceptację Rady Wydziału i Senatu UJ. Po uzyskaniu niepodległości projekt zaakceptowały również polskie władze rządowe.
– Rada Wydziału Filozoficznego proponuje objęcie Katedry Geografii (po F. Czernym

- Schwarzenbergu) E. Romerowi, który po dłuższym zastanowieniu nie przyjmuje propozycji.
- Kadra Instytutu liczy tylko dwie osoby: L. Sawickiego i S. Niemcównę. Ponadto obowiązki bibliotekarza pełni dobrowolnie i nieodpłatnie M. Mrząkówna [Dobrowolska].
- 1917** – umiera F. Czerny-Schwarzenberg (14 lutego), pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (16 lutego).
  - L. Sawicki obejmuje Katedrę Geografii.
  - L. Sawicki zostaje zaproszony do udziału w pracach nad organizacją Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego.
- 1918** – L. Sawicki jest jednym ze współzałożycieli Polskiego Towarzystwa Geograficznego i zostaje pierwszym redaktorem „Przeglądu Geograficznego” (do 1922 r.).
  - L. Sawicki przedstawia wspaniały manifest, w którym zawarł on wizję koniecznych działań warunkujących rozwój geografii w niepodległej Polsce (*Zakłady państwowe a geografia ojczysta*).
  - doktorat z geografii uzyskuje S. Niemcówna (*Poglądy geograficzne Wincentego Pola*).
- 1919** – L. Sawicki mianowany profesorem zwyczajnym UJ (14 maja).
  - L. Sawicki zostaje członkiem-korespondentem PAU (28 listopada), Wydz. Mat.-Przyr.
  - L. Sawicki zostaje sekretarzem Komisji Fizjograficznej PAU (do 1921).
  - J. Smoleński jako członek Komitetu Obrony Lwowa pracuje w Sekcji Opieki nad Uchodźcami, prowadząc trzy schroniska dla uchodźców.
  - Wydział Filozoficzny postanawia przeznaczyć dla potrzeb geografii całe II. piętro gmachu Collegium Iuridicum (jesień). Uchwała nigdy nie została zrealizowana.
  - Na wniosek Komisji Budowlanej UJ Wydział Filozoficzny wnosi do Senatu o pilne „wynajęcie gmachu” dla Instytutu Geograficznego lub zakup od Zarządu Miasta parceli pod budowę nowego obiektu.
  - L. Sawicki zakłada nowoczesną księgarnię i drukarnię „Orbis” (ul. Barska 41).
  - powstaje krakowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.
- 1920** – L. Sawicki w piśmie (z 4 maja) do Ministerstwa WRiOP wnioskuje o zakup dla Instytutu Geograficznego parceli narożnej przy ul. Czarnowiejskiej. Uniwersytet zakupił tę parcelę, a inwestycję uznano za priorytetową.
  - Rada Wydziału Filozoficznego UJ jednomyślnie podejmuje uchwałę w sprawie budowy tymczasowego obiektu dla Instytutu Geograficznego (21 V).
  - ukazują się pierwsze *Sprawozdanie Naukowe* Koła Geografów Uczniów UJ (późniejsze *Sprawozdania*... ukazały się w 1926 i 1932 r.).
  - w Krakowie zaczyna się ukazywać „Orli Lot”, organ Kół Krajoznawczych Młodzieży PTK (czasopismo ukazywało się do 1950 r.).
  - do ochotniczej służby w armii polskiej (wojna polsko-bolszewicka) zgłaszają się L. Sawicki (do służby kartograficznej) i J. Smoleński (do służby kartograficznej lub „do okopów”). Na froncie walczył też W. Ormicki. Łącznie z UJ zgłosiło się ochotniczo 28 profesorów.
  - Geografia uzyskuje powojkowy budynek (dawny arsenał Władysława IV) przy ul. Grodzkiej 64 (grudzień), zwany powszechnie „Starym Arsenalem”. Do pełnego dysponowania obiektem pozostanie jeszcze kilka lat.
  - J. Smoleński otrzymuje od Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu

Stefana Batorego w Wilnie propozycję profesury zwyczajnej i objęcia katedry geografii. Propozycji nie przyjmuje.

1921 – J. Smoleński mianowany profesorem nadzwyczajnym UJ (1 lipca).

– doktorat z geografii uzyskuje Maria Mrazkówna [Dobrowolska] (*Gęstość zaludnienia Księstwa Krakowskiego w związku z przyrodzonymi warunkami życia*).

1922 – powstaje Seminarium Geografii Fizycznej (późniejsza nazwa Seminarium Geografii Fizycznej i Kartografii), które objął J. Smoleński (pismo Min. WRiOP z 23 sierpnia).

- ustanowienie lektoratu i pracowni kartograficznej, które do 1939 r. prowadzi S. Korbel.
- zaczynają ukazywać się „Prace Instytutu Geograficznego UJ” (do 1939 – 21 tomów).
- powstaje Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Pierwszym prezesem zostaje M. Siedlecki, sekretarzem L. Sawicki, skarbnikiem J. Smoleński.
- w Krakowie odbywa się Zjazd Geograficzny organizowany przez Krakowskie Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (9–11 kwietnia). Główna problematyka była związana z podziałem ziem polskich na naturalne krainy geograficzne i ich nazewnictwem (ref. S. Pawłowski) oraz ujednoczeniem słownictwa geograficznego w zakresie szkolnym (ref. J. Smoleński).

– Koło Geografów Uczniów UJ organizuje Zjazd w 50-letnią rocznicę śmierci Wincentego Pola.

1923 – ostateczne przekazanie Uniwersytetowi przez władze wojskowe „Starego Arsenału” (19 stycznia). Przystąpiono do generalnego remontu budynku.

- zaczęły ukazywać się „Wiadomości Geograficzne” (wydawane do 1939 r.). Redaktorzy: L. Sawicki, a następnie W. Ormicki i M. Klimaszewski.
- L. Sawicki uczestniczy w półrocznej wyprawie do Syjamu i na Cejlon, z której powrócił pod koniec lipca.
- przy Wydziale Prawa UJ powstaje Polska Szkoła Nauk Politycznych, w której od początku zajęcia prowadzili (w różnych okresach) geografowie, m.in. J. Smoleński, W. Ormicki, S. Korbel, W. Kubijowicz, S. Niemcówna, W. Łoziński, B. Zaborski.

1924 – w Krakowie odbywa się Pierwszy Zjazd Fizjografów Polskich (3–5 stycznia). Zjazd przedstawił PAU wniosek o utworzenie Międzywydziałowej Komisji Geograficznej, który w imieniu Zjazdu podpisali E. Romer, L. Sawicki i M. Siedlecki.

- powstaje Międzywydziałowa Komisja Geograficzna PAU (25 lipca). Pierwsze walne zebranie odbyło się 14 listopada. Przewodniczącym wybrano E. Romera, sekretarzem L. Sawickiego. J. Smoleński został kierownikiem sekcji geomorfologii. Na członków powołano wielu geografów krakowskich.
- pod kierunkiem L. Sawickiego odbyła się wycieczka naukowa geografów UJ na Węgry (4–21 października).
- Oddział Krakowski PTG zaczyna wydawać serię „Krakowskie Odczyty Geograficzne” pod red. L. Sawickiego, a następnie J. Smoleńskiego. Do 1931 r. ukazało się 14 zeszytów.

1925 – rozpoczęcie zajęć dydaktycznych w „Starym Arsenale” (październik).

- w Uniwersytecie powstaje Studium Pedagogiczne. Wykłady z dydaktyki geografii prowadzi S. Niemcówna.
- w Krakowie powstaje prywatne Wyższe Studium Handlowe z Zakładem Geografii Gospodarczej. Istnieje do chwili obecnej jako jednostka Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

- nego. Kierownikiem Zakładu był L. Sawicki (1925–1928), potem (do 1937) J. Smoleński. Zajęcia prowadzili też W. Ormicki, S. Leszczycki, J. Szaflarski, W. Milata.
- L. Sawicki organizuje pięciomiesięczną wyprawę do północno-wschodniej Afryki (4 lutego – koniec czerwca).
  - Uniwersytet Ludowy im. A. Mickiewicza w Krakowie zorganizował pod kierunkiem W. Ormickiego cykl wykładów z zakresu geografii.
  - wydzielenie z Biblioteki Instytutu Zbiorów Kartograficznych.
- 1926** – pod kierunkiem L. Sawickiego odbywa się wycieczka Instytutu na Słowację (2–12 lipca).
- pierwsza wyprawa „Orbisu” pod kierunkiem L. Sawickiego na Polesie (20 marca–początek maja). Stanowiła ona swoisty „trening” przed następnymi ekspedycjami. Samochód, który wykorzystywano podczas każdej wyprawy, nazwano „Orbisem”. Był on specjalnie skonstruowany według pomysłu Sawickiego przez firmę Renault.
- 1927** – Instytut Geograficzny UJ organizuje (w formie okrężnej) II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów (1–11 czerwca). Sekretarzem generalnym Zjazdu jest L. Sawicki.
- druga wyprawa „Orbisu” pod kier. L. Sawickiego (Bałkany, 13 czerwca–1 listopada).
  - Komisja Geograficzna PAU przejęła na siebie zadania Polskiego Narodowego Komitetu Geograficznego (listopad). Sekretarzem generalnym zostaje L. Sawicki, przewodniczącym E. Romer, a wśród 11 członków są m.in. J. Smoleński i W. Szafer.
  - Sekretarzem Komisji Geograficznej PAU zostaje J. Smoleński.
  - J. Smoleński zostaje powołany przez PAU do Komisji Atlasu Historycznego Polski (19 grudnia).
  - w Krakowie odbywa się I Zjazd Ogólny Kół Geografów Studentów R. P.
- 1928** – I Zjazd Koleżeńcki Geografów Krakowskich (2–4 lutego). Zjazd został połączony z jubileuszowym posiedzeniem PTG (2 lutego), które w całości było transmitowane przez Radio Kraków.
- Zjazd powołał do życia „Pracownię Geograficzną”, której zadaniem miały być porady naukowe i metodyczno-bibliograficzne dla nauczycieli oraz kół krajoznawczych, geograficznych i przyrodniczych młodzieży szkolnej. Pracownią kieruje M. Dobrowolska.
  - PAU tworzy Komitet do Badań nad Nazwami Miejscowymi w Polsce, do którego zostali zaproszeni L. Sawicki i J. Smoleński (5 marca).
  - pod kierunkiem L. Sawickiego odbywa się jubileuszowa wycieczka Krakowskiego Oddziału PTG do Wiednia i w Alpy Austriackie (24 maja–3 czerwca).
  - pod kierunkiem L. Sawickiego odbywa się pięciodniowa wycieczka Instytutu Geograficznego do Czechosłowacji (9–14 czerwca).
  - zatwierdzenie habilitacji W. Kubijowicza, 16 sierpnia, docent antropogeografii Europy Wschodniej (Rozprawa: *Życie pasterskie w Beskidach Wysokich. Życie pasterskie w Beskidach Magórskich*).
  - trzecia wyprawa „Orbisu” pod kier. L. Sawickiego (Bałkany, 1 lipca–30 września). Podczas wyprawy L. Sawicki nabawił się ciężkiej choroby, w wyniku której zmarł (3 X, pogrzeb odbył się 5 X).
  - z inicjatywy Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie powstaje Komisja dla Spraw Regionalnych Podhala i Beskidu Zachodniego (udział S. Leszczyckiego i J. Smoleńskiego).
  - Rada Wydziału Filozoficznego proponuje E. Romerowi objęcie po L. Sawickim Katedry Geografii (9 listopada).

- z inicjatywy Instytutu i Oddziału Krakowskiego PTG odbywa się w Krakowie, pod kierunkiem J. Smoleńskiego, kurs geograficzny dla nauczycieli szkół średnich (12–17 listopada).
  - uroczyste posiedzenie Oddziału Krakowskiego PTG poświęcone działalności L. Sawickiego (14 listopada, Aula UJ).
  - sekretarzem generalnym Polskiego Komitetu Narodowego Geografii zostaje J. Smoleński. Funkcję tę pełni do 1938 r.
  - W. Ormicki zaczyna wydawać *Bibliografię geografii polskiej* jako dodatek do „Wiadomości Geograficznych”.
- 1928/1929** – pierwsza zimowa ekspedycja klimatologiczna w Tatry (S. Leszczycki, W. Miłowicz, W. Pawlik).
- 1929** – z inicjatywy J. Smoleńskiego i Krakowskiego Oddziału PTG w Krakowie odbyły się „Konferencje Tatrzańskie” (4–5 maja), poświęcone dyskusji nad potrzebami badań naukowych w Tatrach i na Podtatrzu. Obrady odbywały się w Instytucie Geograficznym UJ.
- Prezydent RP mianuje J. Smoleńskiego profesorem zwyczajnym geografii fizycznej i kartografii na Wydziale Filozoficznym UJ (9 lipca).
  - J. Smoleński organizuje Komitet Badań Wysokogórskich i zimową stację badawczą Instytutu w Dolinie Pięciu Stawów (9 lipca).
  - J. Smoleński obejmuje po L. Sawickim Katedrę Geografii (1 sierpnia).
  - dobiega końca remont „Starego Arsenалу”.
  - Maria Sawicka, wdowa po śp. Ludomirze, przekazuje Instytutowi Geograficznemu księgozbiór oraz zbiory kartograficzne męża.
  - zaczynają ukazywać się „Komunikaty Instytutu Geograficznego UJ”, które były wydawane nieregularnie do 1946 r.
- 1930** – dyrektorem Instytutu zostaje J. Smoleński.
- B. Zaborski zostaje kierownikiem Seminarium Geografii Fizycznej.
  - Oddział Krakowski PTG organizuje serię odczytów poświęconych podrójom L. Sawickiego (17, 18 i 24 marca).
  - J. Smoleński zostaje powołany na członka Komisji dla spraw związanych z udziałem Polski w Stałej Międzynarodowej Radzie Badań Morza (nominowany przez Ministra WRiOP).
  - zaczęły się ukazywać „Prace Komisji Geograficznej PAU” (do 1934 r.).
  - zatwierdzenie habilitacji W. Ormickiego, 25 listopada, docent geografii gospodarczej (Rozprawa: *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*).
  - zatwierdzenie habilitacji B. Zaborskiego, 12 grudnia, docent geografii (Rozprawa: *Studia nad dyluwium i morfologią Podlasia i terenów sąsiednich*).
- 1931** – J. Smoleński prowadzi w Nowym Sączu Wakacyjny Kurs Geograficzny dla nauczycieli szkół średnich (6–31 lipca).
- z inspiracji J. Smoleńskiego w Krakowie powstaje Koło Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii.
  - „Wiadomości Geograficzne” zostają polecane przez Ministerstwo WRiOP do bibliotek szkolnych (pismo z 31 XII).
- 1932** – J. Smoleński prowadzi w Nowym Targu Wakacyjny Kurs Geograficzny dla nauczycieli szkół średnich (lipiec).

- J. Smoleński wygłasza wykład inauguracyjny w Wyższym Studium Handlowym w Krakowie (*Zadania i metody geografii gospodarczej*).
- 1933** – J. Smoleński zostaje wybrany członkiem Senatu UJ.
  - Decyzją Ministra WRiOP likwidacji ulega Seminarium Geografii Fizycznej i Kartografii (3 października).
  - B. Zaborski wraca do Warszawy (28 października).
  - przy Urzędzie Wojewódzkim Krakowskim powstaje Komisja dla Spraw Regionalnych Podhala (J. Smoleński, S. Leszczycki).
  - W. Ormicki zostaje stałym współpracownikiem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych przy Prezydium Rady Ministrów w Warszawie.
- 1934** – w dniach 21–31 sierpnia odbywa się w Warszawie XIV. Kongres Międzynarodowej Unii Geograficznej. Jedną z tras wycieczkowych (A3) prowadziła do Krakowa i w Tatry. Członkiem Komitetu Wykonawczego Kongresu został J. Smoleński. W Kongresie wzięło udział około 25 geografów, etnografów i historyków z Krakowa (ponad 10% ogółu uczestników z Polski).
  - w Warszawie powstaje Biuro Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego z ekspozyturą studiów naukowych w Instytucie Geograficznym UJ (J. Smoleński, S. Leszczycki).
  - z inicjatywy Towarzystwa Ziemi Wschodnich w Instytucie Geograficznym powołano – pod kierownictwem J. Smoleńskiego – Grupę Łemkowską Komisji Naukowej Badań Ziemi Wschodnich.
- 1935** – J. Smoleński zostaje członkiem-korespondentem PAU (21 czerwca), Wydz. Mat.-Przyr.
  - zatwierdzenie habilitacji S. Srokowskiego z zakresu geografii regionalnej (18 listopada) (Rozprawa: *Jeziora i moczary Prus Wschodnich*).
- 1936** – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego tworzy w Instytucie Studium Turystyki UJ (23 kwietnia), działające do 1939 roku. Kierownikiem został S. Leszczycki. Studium posiadało własne wydawnictwa: „Prace Studium Turystyki UJ” (6 tomów), „Komunikaty Studium Turystyki UJ” (22 zeszyty) oraz czasopismo „Turystyka Polska” (roczniki 1938–1939).
  - S. Leszczycki prowadzi w Anatolii badania naukowe nad stosunkami antropogeograficznymi (lipiec–sierpień).
  - przeniesienie siedziby Biura Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego z Warszawy do Krakowa (8 października).
  - Krakowskie Koło Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii podejmuje ważne uchwały dotyczące nauczania geografii w liceach ogólnokształcących, a zwłaszcza rangi przedmiotu i spraw programowych (3 grudnia).
- 1937** – powstaje Komisja Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego (14 kwietnia). Przewodniczącym zostaje J. Smoleński (nominacja Ministra Spraw Wewnętrznych), a aktywnie współpracują z Komisją S. Leszczycki i K. Dziewoński. Komisja wchłonęła Biuro Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego.
  - J. Smoleński zostaje wybrany na rok akad. 1937–1938 dziekanem Wydziału Filozoficznego UJ.
  - Kierownikiem Zakładu Geografii Gospodarczej w Akademii Handlowej zostaje W. Winid, który przynosi swoją habilitację z zakresu antropogeografii oraz „*veniam legendi*” z Uniwersytetu Poznańskiego na Uniwersytet Jagielloński.

- J. Smoleński zostaje członkiem Centralnego Komitetu Polskich Instytucji Nauk Politycznych.
- 1937–1938** – J. Smoleński pełni obowiązki Przewodniczącego Państwowej Rady Ochrony Przyrody.
- 1938** – M. Klimaszewski uczestniczy w polskiej ekspedycji glaciologicznej na Spitsbergen, zorganizowanej przez Polskie Koło Polarne.
  - Instytut Geograficzny UJ oraz Komisja Naukowa Badań Ziem Wschodnich organizują zjazd naukowy poświęcony Karpatom Wschodnim (30–31 października).
  - S. Leszczycki przedstawia *Podstawy planu gospodarczego Karpat Polskich*.
  - J. Smoleński zostaje powołany do Komitetu Demograficznego Ligi Narodów, a w 1939 r. wybrany jego przewodniczącym.
- 1939** – J. Smoleński i S. Leszczycki zostają mianowani przez Ministra Spraw Wewnętrznych członkami Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Sandomierskiego (30 stycznia).
  - II Zjazd Koleżeńcki Geografów Krakowskich (3–4 lutego).
  - Towarzystwo Urbanistów Polskich organizuje w Warszawie Kurs Planowania Miast (6–18 lutego), na którym zajęcia prowadzili krakowianie, m.in. S. Leszczycki i K. Dziewoński.
  - na Wydziale Filozoficznym UJ rozpoczyna się postępowanie związane z przewodem habilitacyjnym z zakresu antropogeografii W. Rewieńskiej z Uniwersytetu w Wilnie (26 maja).
  - w Krakowie odbywa się VIII Zjazd Polskich Nauczycieli Geografii organizowany przez Zrzeszenie PNG (28–29 maja).
  - Komisja Rady Wydziału Filozoficznego UJ postanowiła przedłożyć Radzie na posiedzeniu wrześnieowym wnioszek o mianowanie W. Ormickiego profesorem tytularnym (15 czerwca).
  - Minister WRiOP cofa W. Kubijowiczowi prawo wykładania na Wydziale Filozoficznym UJ (16 czerwca).
  - zatwierdzenie przez Ministerstwo habilitacji J. Szaflarskiego (Rozprawa: *Ze studiów nad morfologią i dyluwium południowych stoków Tatr*) (27 czerwca) – docent geografii fizycznej.
- 1939** – w kampanii wrześnieowej uczestniczą m.in.: J. Flis, W. Milata. Obaj znaleźli się potem w Armii Polskiej na Zachodzie, podobnie jak Z. Czeppe.
  - Rektor UJ T. Lehr-Spławiński powierza S. Leszczyckiemu opiekę nad mieniem i budynkiem Instytutu Geograficznego (11 września). Instytut funkcjonował do listopada.
  - ostatnie posiedzenie Rady Wydziału Filozoficznego (6 października). Z grona geografów nieobecni byli S. Srokowski i J. Szaflarski.
  - w ramach zorganizowanej przez gestapo *Sonderaktion Krakau* (6 listopada) zostali uwięzieni i wywiezieni do obozów koncentracyjnych następujący geografowie: J. Smoleński, W. Ormicki, S. Leszczycki, W. Winid, S. Korbel. Śmiercią męczeńską zginęli J. Smoleński (1940) oraz W. Ormicki (1941), pozostali zostali zwolnieni.
  - W. Ormicki wygłasza w więzieniu we Wrocławiu pogadanki naukowe: *Kolonizacja włoska w Libii* (21 listopada) oraz *Problem kolonizacji wewnętrznej w Polsce* (25 listopada).
  - S. Leszczycki wygłasza w więzieniu wrocławskim pogadankę naukową *Planowanie regionalne* (22 listopada).

- Budynek Instytutu przejmuje Wydział Ludnościowy i Opieki Społecznej przy rządzie gubernatorstwa (listopad). Pracują w nim Z. Figlewiczówna i M. Klimaszewski, którzy opiekują się majątkiem Instytutu.
- 1939–1945** – za zgodą Rektora UJ pracę w Institut für Deutsche Ostarbeit podjęła S. Milatowa, która miała informować władze podziemne o pracach i zamierzeniach Instytutu. Ponadto – wspólnie z pracującymi tam słuchaczami geografii: Z. Cieślanką, M. Kłapą oraz A. Lorentskim – miała czuwać nad zrabowanym przez Niemców mieniem Instytutu Geograficznego, przede wszystkim zaś nad umieszczonymi tam zbiorami bibliotecznymi.
- geografowie aktywnie włączyli się w proces tajnego nauczania młodzieży szkolnej; m.in. M. Dobrowolska kierowała tajnym ośrodkiem nauczania nr 6 w Dębnikach, który mieścił się w jej mieszkaniu. W. Winid po powrocie z Sachsenhausen prowadził liczne kursy z geografii. Został aresztowany (10 marca 1943) i zginął w obozie Auschwitz w przeddzień wyzwolenia (19 stycznia 1945). W tajnym nauczaniu uczestniczyli też S. Korbel, J. Szaflarski i S. Leszczycki.
- 1940** – w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen, z powodu zupełnego wycieńczenia, które wywołało osłabienie serca zmarł J. Smoleński (5 stycznia). Po śmierci współwięźniowie zorganizowali akademię dla uczczenia jego pamięci. O zmarłym mówili: W. Ormicki, S. Leszczycki, M. Siedlecki, I. Chrzanowski oraz T. Banachiewicz.
- z obozu Sachsenhausen zostało zwolnionych 101 więźniów z Krakowa, wśród nich W. Winid i S. Korbel (8 lutego).
- pozostali więźniowie krakowscy (m. in. S. Leszczycki i W. Ormicki) zostali przewiezieni do obozu koncentracyjnego w Dachau (1 lub 2 marca).
- W. Ormicki ujawnia swoje żydowskie pochodzenie i zostaje wcielony do karnej kompanii (koniec kwietnia), a następnie przewieziony do obozu koncentracyjnego Mauthausen-Gusen (16 sierpnia).
- Wydział Ludnościowy zostaje przeniesiony do gmachu rządu G. G. (Akademia Górnicza), a majątek Instytutu przejęły w części: Wydział Ludnościowy, Institut für Deutsche Ostarbeit oraz Staatsbibliothek (styczeń). Przez cały okres okupacji w placówkach niemieckich zlokalizowanych w budynku Instytutu pracował M. Klimaszewski, który opiekował się biblioteką, ratując przed zniszczeniem cenne prace naukowe. Współpracował z Krakowskim Biurem Informacji i Propagandy Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej, przekazując zdobyte informacje i materiały kartograficzne.
- budynek Instytutu zostaje zajęty przez Wydział Zdrowia rządu G. G. (prawdopodobnie marzec).
- 1941** – z obozu w Dachau zostaje zwolniona grupa więźniów krakowskich, m. in. S. Leszczycki (14 stycznia).
- Rektor podziemnego Uniwersytetu prof. W. Szafer zleca S. Leszczyckiemu opiekę nad rozproszonym majątkiem Instytutu (prawdopodobnie luty).
- w obozie Mauthausen-Gusen zginął W. Ormicki, zamordowany podczas akcji eksterminacji więźniów pochodzenia żydowskiego (17 września).
- 1942** – pod koniec roku rozpoczyna się na podziemnym Uniwersytecie tajne nauczania (w formie indywidualnej) geografii.
- 1943** – Wydawnictwo Konwentu Organizacji Niepodległościowych publikuje pracę o Śląsku autorstwa A. Wrzoska (luty). Praca, drukowana przez Tajne Wojskowe Zakłady

Wydawnicze (TWZW) w Warszawie, ukazała się w serii opracowań „Ziemie powracające”.

- pod kierunkiem S. Leszczyckiego przystąpiono do opracowania planów rekonstrukcji i rozbudowy Instytutu Geograficznego, projektu reorganizacji studiów geograficznych, programu uproszczonych studiów geograficznych po zakończeniu wojny. W pracach tych uczestniczyli również m.in.: M. Dobrowolska, M. Gotkiewicz, M. Klimaszewski, J. Szaflarski, A. Wrzosek.
- na tajnym Uniwersytecie pod kryptonimem „Amundsen” rozpoczęto systematyczne zajęcia z geografii. W akcji tajnego nauczania, którym kierował J. Szaflarski, uczestniczyli, jako wykładowcy i studenci, m.in. S. Leszczycki, M. Klimaszewski, K. Bromek.

1944 – S. Leszczycki przedstawia opracowany przez zespół pod jego kierunkiem elaborat *W sprawie wprowadzenia gospodarki planowej w Polsce* (czerwiec).

- budynek Instytutu opuszcza Wydział Zdrowia G. G., a zajmuje go Wehrmacht (lipiec).
- okupanci wywożą do południowych Niemiec większość zbiorów Instytutu (lipiec). Po wojnie częściowo zostały odzyskane.
- do Krakowa przybywa E. Romer (listopad), który pozostanie tu do swej śmierci (1954).
- pod kierunkiem E. Romera przystąpiono do prac nad studium przyszłych granic Polski (prawdopodobnie grudzień). W opracowaniu uczestniczyli: S. Leszczycki, S. Pietkiewicz, E. Rühle, J. Szaflarski.

1945 – dokonany bilans strat wojennych polskiej geografii wykazuje m. in. następujące osoby związane z Krakowem: Krzysztof Beres (+1944, w bitwie pod Kajetanowicami), Władysław Breitmeier (+ Auschwitz 1943), Tadeusz Czort (+1940, Katyń), Adam Gadomski (+1942, Auschwitz), Walerian Łoziński (+1944, Kraków), Wiktor Ormicki (+1941, Mauthausen-Gusen), Zdzisław Simche (+1941, Auschwitz), Jerzy Smoleński (+1940, Sachsenhausen), Julian Stanoch (+1942, Auschwitz), Walenty Winid (+1945, Auschwitz).

- kierownikiem Instytutu zostaje J. Szaflarski (styczeń).
- na kierownika Instytutu Senat UJ powołał E. Romera (luty).
- w Instytucie Geograficznym rozpoczęto normalne zajęcia dydaktyczne, wznawia działalność Koło Geografów Uczniów UJ (kwiecień). W dniu 16 kwietnia o godz. 10,00 w sali wykładowej E. Romer rozpoczyna pierwszy w Polsce po II. wojnie światowej wykład p.t. *Geografia i geografowie*. Sala wypełniona jest do ostatniego miejsca, młodzi słuchacze stoją pod ścianami. E. Romer wkroczył dostojnie do sali. Po dojściu do katedry spojrzął surowo na obecnych, mówiąc: „Lepiej wstańcie!”. Podczas trzyminutowej ciszy Romer i słuchacze uczcili pamięć wszystkich geografów polskich, którzy podczas wojny zginęli lub zostali zamordowani¹.
- Rada Wydziału Filozoficznego podjęła decyzję o podziale na dwa nowe wydziały: Humanistyczny i Matematyczno-Przyrodniczy (13 kwietnia).
- S. Leszczycki, S. Pietkiewicz, E. Romer, J. Szaflarski, A. Wrzosek prowadzą zajęcia na Kursie Naukowo-Informacyjnym o Ziemiach Zachodnich, organizowanym wspólnie przez UJ i Akademię Górniczą (kwiecień-czerwiec).
- S. Leszczycki powołany jako ekspert na konferencję międzynarodową w Poczda-

---

¹ Ł. Mazurkiewicz-Herzowa, 1966, *Eugeniusz Romer*, Warszawa, s. 146.

- mie (lipiec). Jako rzeczoznawca brał też udział w konferencjach w Moskwie, Pradze i Paryżu.
- reaktywacja Krakowskiego Oddziału PTG (lipiec–sierpień). Pierwszym prezesem zostaje S. Leszczycki.
  - S. Leszczycki otrzymuje nominację na dyrektora Regionalnego Urzędu Planowania Przestrzennego w Krakowie (30 lipca).
  - w miejsce dotychczasowej Katedry Geografii Ogólnej, opuszczonej po śmierci J. Smoleńskiego Rada Wydziału Filozoficznego utworzyła Katedrę Antropogeografii i powierzyła jej kierownictwo S. Leszczyckiemu. Równocześnie postanowiono pozostawić Katedrę przy Wydziale Humanistycznym (uchwała Rady Wydziału z 31 lipca). Spowodowało to, że w latach 1945/1946 – 1947/1948, t.j. do przejścia S. Leszczyckiego do Warszawy, Katedrę Antropogeografii utożsamiano z dawnym Instytutem Geograficznym, który formalnie wówczas nie istniał.
  - Rada Wydziału Filozoficznego reaktywowała zlikwidowaną w 1933 r. przez ówczesne Ministerstwo WRiOP Katedrę Geografii Fizycznej, mianując jej kierownikiem J. Szaflarskiego. Została ona usytuowana na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym (uchwała Rady Wydziału z 31 lipca).
  - A. Zierhoffer przesyła do Rady Wydziału Filozoficznego UJ (13 sierpnia) obszerny elaborat, będący odpowiedzią na prośbę o wskazanie możliwych kandydatów do objęcia Katedry Geografii Ogólnej (po J. Smoleńskim) i reaktywowanej Katedry Geografii Fizycznej. Dokument stanowi szczegółową charakterystykę ówczesnego stanu kadrowego w zakresie geografii w Polsce.
  - zatwierdzenie habilitacji S. Leszczyckiego (18 września) (Rozprawa: *Badania geograficzne nad osadnictwem w południowej Anatolii*) – docent geografii.
  - Prezydent KRN mianuje S. Leszczyckiego profesorem nadzwyczajnym antropogeografii na Wydziale Filozoficznym UJ (24 grudnia).
  - kierownikiem Instytutu został S. Leszczycki (grudzień).
- 1945/1946–1947/1948** – w Instytucie pracują (w różnym okresie): Karol Bromek, Zofia Figlewicz, Jan Flis, Jan Janczyk, Mieczysław Klimaszewski, Aleksander Kosiba, Stanisław Leszczycki, Andrzej Lorentski, Stefania Mańkowska, Bożena Modelska [Strzelecka], Władysław Milata, Stanisława Milatowa, Bolesław Olszewicz, Irena Ormicka, Stanisław Pietkiewicz, Eugeniusz Romer, Józef Szaflarski, Franciszek Uhorcza, Wojciech Walczak, Tadeusz Wilgat, Bogodar Winid.
- 1946** – zatwierdzenie „rozszerzenia” zakresu habilitacji S. Pietkiewicza z geografii fizycznej na geografę ogólną (22 stycznia).
- zatwierdzenie habilitacji A. Kosiby (18 lutego) (Rozprawa: *Grenlandia*) – docent geografii ogólnej.
  - zatwierdzenie habilitacji A. Malickiego (6 marca) (Rozprawa: *Kras gipsowy Podola Pokuckiego*) – docent geografii ogólnej.
  - zatwierdzenie habilitacji J. Dylika (8 marca) (Rozprawa: *Analiza geograficznego położenia grodzisk i uwagi o osadnictwie wczesnohistorycznym Wielkopolski*) – docent geografii ogólnej.
  - zatwierdzenie habilitacji M. Kiełczewskiej-Zaleskiej (11 maja) (Rozprawa: *Osadnictwo wiejskie i miejskie Pomorza i Prus Wschodnich*) – docent geografii ze szczególnym uwzględnieniem antropogeografii.
  - M. Klimaszewski przeniesiony do pracy we Wrocławiu (Uniwersytet i Politechnika).
  - S. Leszczycki zostaje wiceministrem spraw zagranicznych (grudzień).

- w Krakowie powstaje Wyższa Szkoła Pedagogiczna z trzyletnimi nauczycielskimi studiami geograficznymi.
- 1947** – uroczystość nadania E. Romerowi tytułu doktora *honoris causa* (26 kwietnia).
  - zatwierdzenie habilitacji M. Klimaszewskiego (29 października) (Rozprawa: *Rzeźba polskich Karpat Zachodnich. II. Okres dyluwialny*) – docent geografii fizycznej.
  - E. Romer wizytuje Katedry i Instytuty Geografii w całej Polsce.
- 1948** – E. Romer otrzymuje tytuł profesora honorowego UJ, nadany przez ówczesnego Prezydenta RP (25 marca).
  - wobec przejścia S. Leszczyckiego do pracy w MSZ i na Uniwersytecie Warszawskim likwidacji uległa Katedra Antropogeografii.
  - Instytut Geograficzny zostaje przeniesiony z Wydziału Humanistycznego na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy pod nazwą „Zakład Geografii I” (1 października).
  - Zakład Geografii Fizycznej zostaje przemianowany na II Zakład Geografii (29 listopada, kierownikiem jest J. Szaflarski).
- 1949** – po powrocie z Wrocławia kierownikiem Instytutu zostaje M. Klimaszewski (1 września). Funkcję kierownika, a następnie dyrektora pełnił do 1978 roku.
  - uroczystości poświęcone 100. rocznicy utworzenia Katedry Geografii UJ (19 listopada).
- 1950** – zmiana nazwy Koła Geografów Uczniów UJ na Koło Geografów. Przerwa w działalności Koła do 1959 r.
- 1951** – Zakład Geografii I zostaje przemianowany na Zakład Geografii Fizycznej (3 marca, kierownikiem jest M. Klimaszewski).
  - kierownikiem utworzonego Zakładu Geografii WSP zostaje M. Dobrowolska. W różnych okresach zatrudnieni byli również pracownicy Instytutu, m.in. K. Bromek, Z. Czeppe, I. Dynowska-Balcer, J. Flis, M. Klimaszewski, B. Kortus, W. Milata, J. Szaflarski, A. Wrzosek.
- 1952** – utworzenie Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi (11 lutego).
  - powstaje Zespół Katedr Geografii (maj), kierowany przez M. Klimaszewskiego. „Zespół Katedr...” formalnie zastąpił dawny Instytut Geograficzny. Odtąd nazwy „Instytut” używano jedynie zwyczajowo. Tak było do 1967 r. Zespół składał się z dwóch Katedr: Geografii Fizycznej (kierownik M. Klimaszewski) i Geografii Ekonomicznej (do 1954 kierownikiem J. Szaflarski, od 1955 A. Wrzosek). Struktura taka utrzymała się do 1967 roku.
  - w ramach Katedry Geografii Fizycznej utworzono dwa Zakłady: Geografii Fizycznej (kierownik M. Klimaszewski) oraz Klimatologii i Meteorologii (kierownik W. Milata).
  - Komitet Ochrony Przyrody PAU przekształca się w Zakład Ochrony Przyrody PAN (grudzień). Pierwszym dyrektorem został W. Szafer, wicedyrektorem M. Klimaszewski (1953–1954).
- 1953** – M. Klimaszewski tworzy Pracownię Geomorfologii i Hydrologii PAN, przekształconą później w Zakład Geomorfologii i Hydrologii Gór i Wyzyn PAN (15 listopada).
- 1954** – w dniu 28 stycznia umiera E. Romer. Został pochowany 2 lutego na Cmentarzu Salwatorskim w Krakowie.
  - J. Szaflarski przenosi się na Śląsk.
  - M. Klimaszewski wygłasza 1 października w Auli UJ wykład inauguracyjny *Rozwój morfologiczny Karpat*.

- w Wyższej Szkole Pedagogicznej zaczęto prowadzić studia magisterskie z zakresu geografii.
- 1957 (lipiec)–1958 (sierpień)** – Z. Czeppe bierze udział w polskiej wyprawie na Spitsbergen zorganizowanej w ramach III Międzynarodowego Roku Geofizycznego. Później przebywał tam w latach 1959, 1960, 1980, 1981.
- 1958** – w Ogrodzie Botanicznym UJ założono stację klimatologiczną III rzędu w sieci stacji PIHM (obecnego IMGW).
- 1959** – reaktywowanie działalności Koła Geografów.
- 1960** – J. Flis przenosi się do Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
  - ponownie zaczęły się ukazywać „Prace Geograficzne”, wydawane w ramach „Zeszytów Naukowych UJ”.
  - M. Klimaszewski zostaje członkiem-korespondentem PAN (od 1971 członkiem rzeczywistym).
- 1961** – Instytut współuczestniczy w organizacji Międzynarodowego Kongresu INQUA.
- 1962** – Instytut organizuje Międzynarodową Konferencję Kartowania Geomorfologicznego.
- 1963** – utworzenie terenowej stacji klimatologicznej w Gaiku-Brzezowej koło Dobczyc (listopad, kierownikami są kolejno M. Hess, Z. Olecki, A. Bokwa).
- 1964–1972** – M. Klimaszewski rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- 1964–1969** – A. Wrzosek dziekanem Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ.
- 1964** – Koło Geografów obiera za swego patrona L. Sawickiego.
- 1965** – utworzenie Zakładu Geografii Historycznej (istniał do 1970 r., kierownik B. Modelska-Strzelecka).
- 1965–1972** – M. Klimaszewski wiceprzewodniczącym Rady Państwa PRL.
- 1966** – powstaje Zakład Geografii Regionalnej (kierownikiem Z. Czeppe).
- 1967** – formalna reaktywacja Instytutu Geograficznego UJ z dwoma katedrami (Geografii Fizycznej i Ekonomicznej) i pięcioma zakładami: Geografii Fizycznej (M. Klimaszewski), Klimatologii i Meteorologii (M. Hess), Geografii Historycznej (B. Modelska-Strzelecka), Geografii Regionalnej (Z. Czeppe), Geografii Ekonomicznej (A. Wrzosek).
  - likwidacji ulegają dotychczasowe katedry. W ramach przekształceń strukturalnych w Instytucie powstają Zakłady: Geomorfologii (kolejni kierownicy M. Klimaszewski, L. Kaszowski, K. Krzemień), Geografii Ludności, Osadnictwa i Rolnictwa (K. Bromek, A. Jelonek, Z. Górka), nowy Zakład Geografii Regionalnej (A. Wrzosek).
  - przy Oddziale PAN w Krakowie zostaje utworzona Komisja Nauk Geograficznych, która zaczęła wydawać periodyk „Folia Geographica” (odrębne serie „Geographia Physica” i „Geographia Oeconomica”). W prace Komisji zawsze byli zaangażowani pracownicy Instytutu.
- 1968** – dawny Zakład Geografii Regionalnej zostaje przekształcony w Zakład Geografii Fizycznej Kompleksowej (Z. Czeppe, S. Skiba, K. German).
- 1969** – Instytut organizuje Międzynarodową Konferencję Krasową, IV Międzynarodową Konferencję Meteorologii Karpackiej (kolejną w 1981 r.) oraz IV Ogólnopolską Konferencję Fotointerpretacji (kolejną w 1986 r.)

- 1970** – w miejsce obowiązującej dotychczas nazwy „Instytut Geograficzny” przyjęto oficjalnie nazwę „Instytut Geografii”.
- 1971** – powstaje Zakład Hydrografii (kieruje I. Dynowska-Balcer), przemianowany w 2000 r. na Zakład Hydrologii (W. Chełmicki).
- zorganizowana zostaje Ogólnopolska Konferencja Hydrologiczna.
  - Instytut otrzymuje nowe pomieszczenia w budynku Collegium Broscianum przy ul. Grodzkiej 52/54.
  - w WSP utworzono Instytut Geografii, pierwszym dyrektorem został J. Flis. Zatrudnienie znajdują tutaj również absolwenci geografii uniwersyteckiej.
- 1972** – Instytutowi przyznano wstępny kredyt na budowę nowego budynku przy ul. Piastowskiej. Seniorem budowy został R. Wolnik. Pomimo przygotowania szczegółowych planów i dużego zaangażowania w sprawę budowy wszystkich pracowników, do realizacji projektu nigdy nie doszło.
- 1972–1975** – M. Hess dziekanem Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ.
- 1973** – uruchomienie geograficznych studiów zaocznych dla nauczycieli (trwały do 1993 r.).
- 1974–1977** – ekspedycje naukowe do Mongolii (góry Chantaj i Chentej, stepy środkowo-mongolskie, pustynia Gobi), uczestniczyli w nich m.in. W. Chełmicki, M. Hess, L. Kowanetz, Z. Olecki, S. Skiba.
- 1974** – Instytut organizuje konferencję Grupy Roboczej Geografii Turystyki Międzynarodowej Unii Geograficznej (MUG) (październik).
- 1975** – powstaje Zakład Metodyki Geografii (A. Jelonek), w 1984 r. przekształcony w Pracownię Dydaktyki Geografii (A. Jelonek, J. Adamus, M. Pietrzak).
- 1977–1981** – M. Hess rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- 1977** – Instytut organizuje Międzynarodową Konferencję Komisji Geografii Przemysłu MUG (drugą taką Konferencję organizuje w 1987 r.).
- 1978–1981** – M. Hess dyrektorem Instytutu.
- 1978** – na emeryturę przechodzą M. Klimaszewski oraz A. Wrzosek (wrzesień).
- 1979** – powstają nowe Zakłady: Kartografii i Teledetekcji (wyodrębniony z Zakładu Geomorfologii) (K. Trafas, J. A. Ciołkosz); Geografii Przemysłu (B. Kortus), przekształcony w 2000 r. w Zakład Rozwoju Regionalnego (B. Domański), Geografii Turystyki i Uzdrawiskowej (W. Kurek).
- Z. Czeppe tworzy w Instytucie Pracownię Dokumentacji Badań Polarnych, której w 1994 r. nadano Jego imię. Istniała do 30 grudnia 1996 r., potem została przeniesiona do Instytutu Botaniki UJ.
- 1980** – wznowienie wyjazdów na Spitsbergen jako własnych ekspedycji Uniwersytetu. Z różnym natężeniem odbywają się one do chwili obecnej (m.in.: A. Dobija, M. Drewnik, A. Krawczyk, J. Pociask-Karteczka, S. Skiba, W. Ziaja).
- w Instytucie powstaje NSZZ „Solidarność” (wrzesień). Pierwszym przewodniczącym został A. Jackowski.
- 1981–1991** – B. Kortus dyrektorem Instytutu.
- 1981** – W związku z ogłoszeniem przez Krajową Komisję Porozumiewawczą NSZZ „Solidarność” stanu gotowości strajkowej w całym kraju – Zarząd Koła „Solidarności” w Instytucie Geografii przekształca się w Instytutowy Komitet Strajkowy (23 marca).

- Pracownicy Instytutu przekazują na rzecz Funduszu Strajkowego kwotę 5.400 zł (23 marca).
- Zjazd Koła Geografów im. L. Sawickiego z okazji Jubileuszu 100-lecia istnienia (listopad).
- Władze PRL ogłaszają wprowadzenie w całym kraju z dniem 13 grudnia stanu wojennego. Działalnością związkową „Podziemnej Solidarności” w Instytucie kierują kolejno A. Jackowski, L. Kaszowski, L. Kowanetz.
- 1982** – W związku ze Świętem Niepodległości w całym kraju odbywa się dzień protestu społecznego. W Instytucie Geografii ma to formę 15. minutowego milczącego zgromadzenia pracowników (10 listopada).
- 1983** – utworzenie Pracowni Fotoreprodukcji i Fotografii Wielkoformatowej, przekształconej następnie w Pracownię Fotoreprodukcji, Grafiki Komputerowej i Środków Audiowizualnych (kierownikiem M. Drążek).
- 1984** – utworzenie terenowej stacji badawczej w Łazach koło Bochni (kierownikami kolejno L. Kaszowski, W. Chełmicki, K. Krzemień, M. Klimek).
  - Podpisanie umowy o współpracy z Instytutem Geografii Uniwersytetu Blaise Pascal w Clermont-Ferrand (Francja). Inicjatorami byli B. Kortus, A. Jackowski, A. Fel i Ch. Mignon.
- 1985** – Instytut jest współorganizatorem Polskiej Wyprawy Naukowej w Andy Peruwiańskie (uczestniczyli m.in. L. Kaszowski, P. Libelt).
- 1986** – utworzenie Pracowni Ameryki Łacińskiej (kier. A. Krzanowski). Istniała do 30 września 2001 r.
  - Ogólnopolska Konferencja z okazji 50-lecia utworzenia Studium Turyzmu UJ (25 kwietnia).
- 1987** – powstaje Pracownia Gleboznawstwa, przekształcona w 1995 r. w Zakład Gleboznawstwa i Geografii Gleb (S. Skiba).
  - powstaje Pracownia Geograficznych Studiów Japonii (istniała do 2004 r., R. Mydel).
  - pierwsze Seminarium polsko – francuskie, związane ze współpracą z Clermont-Ferrand (czerwiec). Kolejne seminaria odbywają się co trzy lata.
- 1988** – Przekazanie Janowi Pawłowi II przez A. Jackowskiego *Atlasu Miasta Krakowa*, opracowanego w Instytucie (Watykan, 12 listopada)
- 1989** – M. Klimaszewski zostaje członkiem czynnym PAU (16 listopada, Wydz. Mat.-Przyr.)
  - VII Sympozjum Geografów Wspólnej Komisji Podręcznikowej Polska – RFN (5–10 czerwca, wspólnie z Instytutem Zachodnim). Kolejne Sympozjum 2–8 czerwca 1991.
- 1991–1994** – A. Jackowski dyrektorem Instytutu.
- 1992** – I. Dynowska-Balcer zostaje członkiem-korespondentem PAU (13 czerwca, Wydz. Przyr.).
  - Konferencja *Gleby górskie – geneza, właściwości, zagrożenia* (29 maja, wspólnie z Akademią Rolniczą w Krakowie i Pol. Tow. Gleboznawczym).
- 1993** – powstaje Pracownia Systemów Informacji Geograficznej przekształcona w 1998 r. w Zakład Systemów Informacji Geograficznej (W. Widacki, J. Kozak).
  - Conference of Geographical Information Systems in Environmental Studies *GIS for Environment* (25–27 listopada).

1993–1999 – A. Jackowski dziekanem Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ.

1994 – powstaje Zakład Geografii Religii (A. Jackowski).

- w Instytucie zaczyna działać „Konwersatorium Pielgrzymkowe” (marzec), funkcjonujące do września 2001 r. (kierownikiem A. Jackowski).
- Ogólnopolska Konferencja Dyrektorów Instytutów Geografii dotycząca statusu geografów (9–10 grudnia).

1994–1996 – L. Kaszowski dyrektorem Instytutu.

1995 – W Instytucie Geografii UJ powstaje wyspecjalizowana placówka ds. wydawniczych, przekształcona w 1998 r. w samodzielną Pracownię Wydawniczą (kierownikami kolejno byli: M. Drązek (do 1997) E. Bilska-Wodecka (2000-2003) i M. Ciemborowicz (od 2003).

- „Prace Geograficzne” stają się samodzielnym czasopismem.
- ukazuje się pierwszy zeszyt czasopisma „Peregrinus Cracoviensis” (red. A. Jackowski).
- Międzynarodowa Konferencja *Climate Dynamics and the Global Change Perspectives* (17–20 października).

1996 – w Instytucie zostają uruchomione studia doktoranckie.

- A. Jackowski zostaje powołany przez Jana Pawła II na członka tzw. Misji Papieskiej, reprezentującej Ojca Świętego podczas Międzynarodowego Kongresu Maryjnego w Częstochowie (24–26 sierpnia).

1996–1999 – K. Krzemień dyrektorem Instytutu.

1997 – Międzynarodowa Konferencja *Sustainable Baltic Region* (21–26 marca) oraz ogólnopolska *Jan Paweł II – Papież Pielgrzym* (5–6 maja).

- podczas spotkania Jana Pawła II z pracownikami UJ w Collegium Maius A. Jackowski przekazuje Ojcu Świętemu zesz. 5 „Peregrinus Cracoviensis” poświęcony papieskim pielgrzymkom (8 czerwca).

1998 – rozpoczęcie prac nad komputeryzacją Biblioteki Instytutu.

- Warsztaty Geomorfologiczne *Współczesne procesy morfologiczne i ewolucja rzeźby progu Karpat i ich przedpola* (7–10 września) oraz Ogólnokrajowa Konferencja *Geografia polska na progu trzeciego tysiąclecia* (Zakopane, 16–19 września), organizowana wspólnie z Komitetem Nauk Geograficznych PAN.

1999 – w Krakowie odbywa się Kongres Geografii Polskiej w związku ze 150-leciem utworzenia na Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszej w Polsce Katedry Geografii (22–24 kwietnia). Kongres zakończył się uchwaleniem *Przesłania do Społeczeństwa Polskiego*. Na Kongres Instytut przygotował pięciotomowe opracowanie pod wspólnym tytułem *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999*.

- powstaje Pracownia Metod Ilościowych (M. Paszkowski).

1999–2005 – A. Jackowski dyrektorem Instytutu.

2000 – rektor UJ F. Ziejka proponuje dyrektorowi A. Jackowskiemu przeniesienie w pierwszej turze Instytutu Geografii na Kampus 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dyrektor natychmiast wyraził zgodę (20 stycznia). Nastąpiły czynności przygotowawcze, rozpisanie konkursu itp. Seniorem budowy został B. Domański. Konkurs wygrał śląscy architekci G. i A. Czora.

- przyjęto nową nazwę Instytutu – „Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej”

(czerwiec).

- 2001** – Ogólnopolska Konferencja Naukowa *Przemiany środowiska przyrodniczego Polski a jego funkcjonowanie* (17–18 maja).
- 2002** – Jan Paweł II odwiedza i błogosławi teren budowy Kampusu 600-lecia Odnowienia UJ, m.in. z budującym się nowym Instytutem (17 sierpnia).
- 2003** – Wybór A. Jackowskiego na przewodniczącego Konferencji Kierowników Uczelnianych Jednostek Geograficznych (do 2005 r.), styczeń.
- 26. Kongres Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego *Gleba w środowisku* (9–12 września, wspólnie z Akademią Rolniczą w Krakowie i Polskim Towarzystwem Gleboznawczym).
  - poświęcenie i wmurowanie kamienia węgielnego pod nową siedzibę Instytutu na Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ (13 października).
- 2004** – Instytut organizuje wspólnie z Komitetem Nauk Geograficznych PAN I. Forum Geografów Polskich *Geografia u progu XXI wieku* (30–31 marca).
- 2005** – Dyrektor Instytutu A. Jackowski, Senior Budowy B. Domański oraz prodziekan Wydziału BiNoZ K. Krzemień podejmują w gotowym budynku Instytutu na Kampusie pierwszych gości (15 lutego). Obecni byli: rektor UJ F. Ziejka i wszyscy prorektorzy (z przyszłym rektorem K. Musiołem), dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Sz. Biliński i prodziekani, kanclerz UJ T. Skarbek, jego zastępca J. Główniak, Kwestor UJ M. Hulicka, kierownik biura inwestycji UJ T. Kozera, projektanci G. i A. Czora, przedstawiciele głównego wykonawcy Budostalu 2, kierownicy Zakładów oraz wszystkie inne osoby, które pomagały w dziele powstawania nowego obiektu dla Instytutu. Po okolicznościowym toaście goście zwiedzili budynek.
- K. Krzemień zostaje dziekanem Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ, w 2008 r. wybranym na następne cztery lata (do r. 2012).
  - B. Domański zostaje dyrektorem Instytutu, w 2008 r. wybranym na następne cztery lata (do r. 2012).
  - konferencja *Europe in Transition: 15 Years of Post-socialist Development and its Lessons for European Integration* (24–26 czerwca), organizowana wspólnie z The Post-Socialist Geographies Research Group (PSGRG) of the Royal Geographical Society-Institute of British Geographers, London.
  - wizyta na Kampusie Prezydenta RP A. Kwaśniewskiego. Gościowi zaprezentowano m.in. plany rozwojowe Instytutu (czerwiec).
  - przejście przez Instytut nowego obiektu (5800 m²) na Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ, posiadającego m.in. świetnie wyposażone sale dydaktyczne, laboratoria specjalistyczne i komputerowe (1 lipca).
  - VII Zjazd Geomorfologów Polskich *Współczesna ewolucja rzeźby* (19–22 września).
  - pierwsza na Kampusie uroczysta inauguracja roku akademickiego dla kierunku geografia (4 października) z udziałem Rektora UJ K. Musioła i dziekana Wydziału BiNoZ K. Krzemienia.
  - Business Meeting UNIGIS (21–23 października).
  - studia na kierunku geografia zaczynają mieć charakter trójstopniowy: studia licencjackie, magisterskie (pięć specjalności: geografia fizyczna, geografia społeczno-ekonomiczna, gospodarka przestrzenna i rozwój regionalny, turystyka, systemy informacji geograficznej) oraz doktoranckie (październik).
- 2006** – konferencja *Polski przemysł samochodowy – zmiany pozycji i powiązań w przestrze-*

ni europejskiej (21 kwietnia).

- konferencja *Czarnohora. Przyroda i człowiek* (2 czerwca).
- konferencja *Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki* (29–30 września), zorganizowana z okazji 70. lecia utworzenia Studium Turyzmu UJ.
- ukazuje się specjalny numer miesięcznika „Alma Mater” (nr 85), poświęcony w całości Instytutowi. Redaktorami są R. Pagacz-Moczarska oraz A. Jackowski.
- konferencja *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca* (9–11 października), zorganizowana z okazji rocznicy 200-lecia urodzin W. Pola. Współorganizatorami byli: Komitet Nauk Geograficznych PAN oraz Instytut Nauk o Ziemi UMCS w Lublinie.
- ustanowienie przez Radę Instytutu Nagrody im. Wincentego Pola dla wyróżniających się młodych pracowników nauki. Laureatami I. edycji zostali: M. Drewnik, K. Gwosdz, M. Troll. Uroczyste wręczenie Nagrody miało miejsce w dniu 23 listopada w Sali im. W. Pola.

2007 – konferencja *The New International Division of Labour? The changing role of emerging markets in automotive industry* (15–17 lutego).

- konferencja *MOVE: The Moving Frontier, Delocalisation of Labour Intensive Industries* (12–14 kwietnia).
- konferencja *Historia 215 lat profesjonalnych systematycznych badań astronomicznych i klimatologicznych* (9 maja).
- konferencja *Wahania klimatu w różnych skalach przestrzennych i czasowych* (31 maja-1 czerwca).
- Senat UJ nadaje A. Jackowskiemu tytuł Profesora Honorowego Uniwersytetu Jagiellońskiego (11 czerwca). Spośród geografów godnością taką zostali dotychczas wyróżnieni W. Pol oraz E. Romer.
- połączenie dwóch jednostek: Zakładu Geograficznych Systemów Informacyjnych oraz Zakładu Kartografii i Teledetekcji w jeden Zakład Systemów Informacji Geograficznej, Kartografii i Teledetekcji (Zarządzenie Rektora UJ z dnia 27 czerwca). Kierownikiem nowej jednostki został dr hab. J. Kozak.
- II Ogólnopolska Konferencja Geografów – Doktorantów (27–29 września).
- konferencja *Przyroda, geografia i turystyka w nauczaniu Jana Pawła II* (13–14 października). Współorganizatorem była Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie.
- laureatkami 2. edycji Nagrody im. Wincentego Pola zostały E. Bilska-Wodecka oraz A. Bokwa.
- ukazuje się opracowany w Instytucie *Atlas Kampusu 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego* (red. I. Jędrzychowski).

2008 – konferencja *H AIS 5: Hades of Arctic and Antarctic IPY secretariats* (26–27 maja).

- konferencja *The Science for the Carpathians, S4C, Strategy Development and Networking Workshop* (28–29 maja).
- konferencja *Wody na obszarach chronionych* (12–14 czerwca).
- konferencja *Drogi św. Jakuba Apostoła w Polsce – stan badań i organizacja* (12 września). Współorganizatorzy: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła, Oddział Małopolski w Więclawicach.
- konferencja *Hydrological Extremes in Small Basins* (18–20 września).
- konferencja *Rewitalizacja miast polskich – sytuacja wyjściowa, problemy, dylematy* (18–20 września), wspólnie z Instytutem Rozwoju Miast w Krakowie.

- konferencja *4th Mid-European Clay Conference* (22–27 września).
- konferencja *Turystyka religijna na obszarach górskich (ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-słowackiego)* (7–10 października). Współorganizatorzy: Uniwersytet w Prešovie, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu.
- konferencja *Advances in weather and circulation type classification and applications* (22–25 października).
- laureatką 3. edycji Nagrody im. Wincentego Pola zostaje K. Piotrowicz (wręczenie Nagrody – 4 grudnia).
- K. Krzemień zostaje wybrany przewodniczącym Konferencji Kierowników Uczelnianych Jednostek Geograficznych (grudzień).

Bibliografia¹

- Adamus J., 1999, *Maria Irena Ormicka 1900-1984*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 265-266. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999”, T. 2.
- Antoniewicz W., 1968, *Parę wspomnień o profesorze Ludomirze Sawickim*, [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884-1964)*, Warszawa, s. 79-92.
- Babicz J., 1961, *Wincenty Pol. Metodologiczne założenia jego geografii i wpływ Rittera na ich ukształtowanie*, [w:] *Historia nauk matematycznych, fizyko-chemicznych i geologiczno-geograficznych*, Warszawa, PWN, s.105-139. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria C, zesz. 4.
- Babicz J., 1967, *Wincenty Pol*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 231-267.
- Babicz J. (red.), 1973, *Studia z dziejów geografii i kartografii w Polsce*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 87.
- Babicz J. (red.), 1988, *Jerzy Smoleński (1881-1940). Materiały sesji naukowej Instytutu Geografii UJ oraz źródła*, Warszawa, PWN. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria II. Historia Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Technicznych”, zesz. 1.
- Babicz J., 1995, *Geografia*, [w:] Mikulski Z. (red.), *Historia nauki polskiej wiek XX: nauki o Ziemi*, Warszawa. Inst. Hist. PAN, s. 143-193.
- Bałuk-Ulewiczowa T., 2004, *Wyzwolić się z błędnego koła. Institut für Deutsche Ostarbeit w świetle dokumentów Armii Krajowej i materiałów zachowanych w Polsce*, Kraków, Wyd. Arkana Historii.
- Banaśkiewicz-Cabaj K., 2007, *Bibliografia prac prof. Jana Flisa*, [w:] Banaśkiewicz-Cabaj K., Cabaj W. (red.), *Rozważania Jana Flisa o nauczaniu geografii. Prace wybrane*, Kielce, s. 19-34. Akad. Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, Instytut Geografii.
- Barcik M., 2004, *Kronika Sonderaktion Krakau. – „Alma Mater”*, nr 64 (specjalny), s. 10-17.

---

¹ Z bogatego piśmiennictwa związanego z geografiami w Uniwersytecie Jagiellońskim wybrano jedynie pozycje najważniejsze. Są to zatem: 1. prace o charakterze historycznym bądź biograficznym, ukazujące rozwój geografii w różnych okresach dziejowych, a także działalność wybitnych twórców tej dyscypliny naukowej w uczelni; 2. prace mające istotny wpływ na rozwój geografii w samym Uniwersytecie, a także w Polsce i na świecie; 3. wybrane inne prace pozwalające zorientować się w warsztacie naukowym twórców geografii krakowskiej; 4. wybrane prace ukazujące całą paletę działalności geografów krakowskich w różnych dziedzinach życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego; 5. podstawowe prace ukazujące kierunki badań geografii uniwersyteckiej, począwszy od czasów najdawniejszych po okres nam współczesny. W wykazie uwzględniono również wszystkie dedykowane profesorom księgi pamiątkowe. Zazwyczaj zawierają one obszerne biografie oraz kompletne bibliografie osiągnięć naukowych danej osoby.

Pragniemy dodać, że jak dotychczas w miarę szczegółową bibliografię dotyczącą działalności geograficznej w okresie 1849-1999 zawierają poszczególne tomy jubileuszowe, opublikowane w 1999 r. w związku ze 150. rocznicą utworzenia w Uniwersytecie pierwszej katedry geografii.

- Barycz H., 1935, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków, Nakładem UJ.
- Barycz H., 1938, *Corvinus Wawrzyniec (+1527)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 4, Kraków, s. 96–98.
- Barycz H. (red.), 1946, *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939–1945 oraz za rok akademicki 1945*, Kraków, Druk: Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Barycz H., 1949, *Wincenty Pol jako profesor geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Nakład. PAU. „Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych PAU”, T. III, nr 2.
- Barycz H., 1957, *Dzieje nauki w Polsce w epoce Odrodzenia*, Wyd. 2, popr. i rozszerz., Warszawa, PIW.
- Barycz H., 1958a, *Alma Mater Jagellonica. Studia i szkice z przeszłości Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków, Wyd. Literackie.
- Barycz M., 1958b, *Maciej z Miechowa. Studium z dziejów kultury naukowej Polski doby Odrodzenia*. – „Nauka Polska”, R. 6, zes. 3 (23) s. 47–100.
- Barycz H., 1960, *Życie i twórczość Macieja z Miechowa*, [w:] Barycz H. (red.), *Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki*, Wrocław, s. 15–74.
- Barycz H. (red.), 1960, *Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki*, Wrocław-Warszawa, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 15.
- Barycz H., 1969, *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich.
- Baścik M., Chelmiński W., 1999a, *Irena de Dynowska-Balcer 1929–1995*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 201–221. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Baścik M., Chelmiński W., 1999b, *Hydrografia*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 71–137. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Baścik M., Jackowski A., red., 2006, *Uniwersytet Jagielloński Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej. Tradycja i współczesność*, Kraków, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Bielski M., 1551, *Kronika msztykyego swyata ...*, Kraków, u wd. Unglerowey.
- Bieniarzówna J., Małecki J. M., 1979, *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków, Wyd. Literackie. „Dzieje Krakowa”, T. 3.
- Bieniarzówna J., Małecki J. M., 1984, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Kraków, Wyd. Literackie. „Dzieje Krakowa”, T. 2.
- Bieniarzówna J., Małecki J. M. (red.), 1997, *Kraków w latach 1918–1939*, Kraków, Wyd. Literackie. „Dzieje Krakowa”, T. 4.
- Bieńkowski T., 1985, *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 134.
- Bolewski A., 1988, *Kilka słów o profesorze Jerzym Smoleńskim i jego zgonie*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zes. 1, s. 63–64.
- Bromek K., 1964, *Rozwój demograficzny regionu Krakowa w okresie od 1869 do 1950*, Kraków, Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 9.
- Bromek K., 1966, *Użytkowanie ziemi w Krakowie i przyległych częściach powiatu krakowskiego około 1960 r.*, Kraków, Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 38.
- Brückner A., 1930, *Dzieje kultury polskiej*, T. 1–3, Kraków, Nakł. Krak. Spółki Wyd.
- Buczek K., 1958, *Maciej z Miechowa, pierwszy nowoczesny geograf Europy Wschodniej*, „Wszechświat”, s. 233–235.

- Buczek K., 1960, *Maciej Miechowita jako geograf Europy Wschodniej*, [w:] Barycz H. (red.), *Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki*, Wrocław-Warszawa, s. 75–166.
- Buczek K., 1963, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 21.
- Bujak F., 1900, *Kalimach i znajomość państwa tureckiego w Polsce około początku XVI wieku*. – „Rozprawy Wydz. Hist.-Filozof. Akad. Umiej.”, T. 40, s. 268–288.
- Bujak F., 1903, *O średniowiecznych mapach żeglarskich*, Kraków, Akad. Umiej.
- Bujak F., 1905, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Bujak F., 1925a, *Długosz jako geograf* [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 91–105.
- Bujak F., 1925b, *Geografia na Uniwersytecie Jagiellońskim do połowy XVI-go wieku* [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 1–62.
- Bujak F., 1925c, *Geografia kronikarzy polskich* [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 78–90.
- Bujak F., 1925d, *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, Gebethner i Wolff.
- Bujak F., 1925e, *Wykład geografii Jana z Głogowa w r. 1494* [w tego autora:] *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa, s. 63–77.
- Bujak F., 1976, *Drogi mojego rozwoju umysłowego* [w tego autora:] *Wybór pism*. T. 1. *Nauka, społeczeństwo, historia*. Warszawa, PWN, s. 288–343.
- Bularz-Różycka L., Lewińska B., 1998, *Maciej z Miechowa 1457–1523. Lekarz, geograf, historyk, alchemik i dobroczyńca*. Kraków, Muzeum UJ, Biblioteka Jagiellońska. Katalog Wystawy 11. V. – 14. VI. 1998. Collegium Maius.
- Buszko J., Paczyńska I., 1995, *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939 r.)*. Dokumenty, Kraków, Uniwersytet Jagielloński.
- Bystron J. S., 1930, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147–1914*, Kraków, Nakład. Księgarni Geograficznej „Orbis”.
- Bzinkowska J., 1973, *Doktoraty z geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w XIX i XX wieku*. – „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, zes. 33, s. 169–176.
- Bzinkowska J., 1979, *O nauczaniu geografii w Szkole Głównej Koronnej i podręczniku geografii Jana Śniadeckiego*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 24, nr 2, s. 409–417.
- Bzinkowska J., 1989, *Rękopisy stacji meteorologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wykaz inwentarzowy ksiąg obserwacji meteorologicznych za lata 1792–1940*. – „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, T. 39, s. 17–33.
- Chalov R., Kamykowska M., Krzemień K. (red.), 2006, *Channel processes in the rivers of mountains, foothills and plains*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geogr.”, z. 116.
- Chałubińska A., 1928, *Ludwik Zejszner jako geograf*. – „Kosmos”, Seria A „Rozprawy”, R. 53, z. 2/3 s. 245–286.
- Chamcówna M., 1957, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777–1786*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 2.
- Chamcówna M., 1959, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w latach 1786–1795*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 9.
- Chamcówna M., 1963, *Jan Śniadecki*, Kraków, Uniwersytet Jagielloński. „Wydawnictwa Jubileuszowe”, T. 5.
- Chamcówna M., Mrozowska K., 1965, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, T. 2, część 1, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, „Wydawnictwa Jubileuszowe”, T. 21.
- Chelmicki W., 1998, *Ludomir Sawicki jako hydrograf*. – „Czasop. Geogr.”, T. 56, z. 2, s. 199–209.

- Chelmski W., 1999, *Ludomir Sawicki 1884–1928*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemię K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 37–50. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Chelmski W., 1999b, *Antoni Dobija 1947–1991* [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemię K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 269–270. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Chelmski W., 2001, *Woda. Zasoby, degradacja, ochrona*, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Chelmski W. (red.), 2001a, *Przemiany środowiska na Pogórzu Karpackim*, T. 1, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Chelmski W. (red.), 2001b, *Źródła Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej i Miechowskiej. Zmiany w latach 1973–2000*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Chelmski W., 2006, *Geograficzne stacje terenowe. Monitoring środowiska*. – „Alma Mater”, nr 85, „Geografia”, s. 33–35.
- Chrzanowski I., 1936, *Bielski (pierwotne nazwisko Wolski) Marcin herbu Prawdzic (1495–1575)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 2, Kraków, s. 64–66.
- Chwalba A., 2002, *Kraków w latach 1939–1945*, Kraków, Wyd. Literackie. „Dzieje Krakowa”, T. 5.
- Chwalba A., 2004, *Kraków w latach 1945–1989*, Kraków, Wyd. Literackie. „Dzieje Krakowa”, T. 6.
- Corvinus Laurentius, 1496, *Cosmographia dans manuductionem in tabula Ptholomei*, Basileae.
- Czarniecki S., 1990, *Wincenty Pol i Ludwik Zejszner – pierwsi profesorowie nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Lublin, Muzeum Lubelskie.
- Czarnowski A., 2006, *Słynni krajoznawcy*, Warszawa, PTTK, Zarz. Gł., Komisja Historii i Tradycji [m. in. biogramy: W. Pola, M. I. Mileskiej, S. Niemcówny, L. Sawickiego].
- Czechówna L., 1969, *Historia geomorfologii w Polsce w latach 1840–1939 na tle rozwoju geomorfologii światowej*, Poznań, Pozn. Tow. Przyj. Nauk. „Prace Komisji Geograficzno-Geolog”, T. 9, z. 4.
- Czepe Z., Flis J., Mochnacki R., 1959 (i nast. wyd.), *Geografia fizyczna świata*, Warszawa, PWN.
- Czepe Z., 1961, *Roczny przebieg mrozowych ruchów gruntu w Hornsundzie (Spitsbergen) 1957–1958*, Kraków, UJ. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, T. 3.
- Czepe Z., 1966, *Przebieg głównych procesów morfogenetycznych w południowo-zachodnim Spitsbergenie*, Kraków, UJ. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, T. 13.
- Czerny F., 1880, *Zarys rozwoju wiedzy o ziemi na tle historii odkryć geograficznych*, Warszawa, Nakład. F. Sulimierskiego.
- Czerny F., 1882, *Dzisiejszy stan geografii, jej badań i wiadomości*, Warszawa, Druk. J. Bergera.
- Czerny F., 1886, *O wpływie wielkich odkryć geograficznych na Polskę i jej oświatę w XVI wieku*, Kraków, Druk. Wł. L. Anczyca i Sp.
- Czerny F., 1889, *Ogólna geografia handlowa*, Kraków, Druk. Wł. Anczyca i Ski.
- Czerny F., 1910, *Geografia Europy*, [b.m. wyd.]
- Czyżewski J., 1957, *O roli Wincentego Pola w dziejach geografii polskiej*. – „Wszechświat”, zesz. 8/9, s. 230–232.
- Czyżewski J., 1960, *Życie i dzieło Eugeniusza Romera*, [w:] Romer E., *Wybór prac*, T. 1, Warszawa, PWN; Pol. Tow. Geogr., s. 9–115.
- Długosz J., 1863–1864, *Liber Beneficiorum dioecesis cracoviensis*. T. 1–3, Kraków, wyd. A. Przeździecki, .
- Długosz J., 1867, *Chorographia Regni Poloniae*. [w tego autora:] *Dzieła wszystkie*, T. 2, Kraków, wyd. A. Przeździecki, s. 1–37.
- [Dobrowolska] Mrazkówna M., 1922, *Z antropogeografii ziemi Krakowskiej*. – „Przegląd Geograf.”, t. 2, s. 105–127.

- [Dobrowolska] Mrazkówna M., 1924, *Antropogeografia Krakowa*. – „Czasop. Geograf.”, T. 2, z. 1, s. 34–49.
- [Dobrowolska] Mrazkówna M., Kubijowicz W., 1925, *Ze studiów nad osadnictwem Babiej Góry*. – „Czasop. Geograf.”, t. 3, z.1/2, s. 45–71.
- Dobrowolska M., 1968, *Twórczość naukowa Ludomira Sawickiego w dziedzinie antropogeografii* [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 38–56.
- Dobrowolska M., 1983, *Rola Ludomira Sawickiego w kształceniu i wychowaniu młodzieży*. – „Czasop. Geograf.”, T. 54, zesz. 3, s. 309–321.
- Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), 1968, *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, PWN, Polskie Tow. Geograficzne.
- Domański B., Jackowski A. (red.), 1997, *Geografia-człowiek-gospodarka. Profesorowi Bronisławowi Kortusowi w 70. rocznicę urodzin*, Kraków, Inst. Geogr. UJ.
- Domański B., Widacki W. (red.), 1999, *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia*, Kraków, Inst. Geogr. UJ. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 4.
- Domański B. (red.), 2000, *Studies in local and regional development*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geograf.”, z. 106.
- Domański B., 2001, *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski. Prawidłowości rozmieszczenia, uwarunkowania i skutki*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Domański B., Gwosdz K. (red.), 2005, *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej. Mielec 1995–2005*, Kraków-Mielec, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ; Agencja Rozwoju Przemysłu S. A. Oddz. w Mielcu; Urząd Miasta w Mielcu.
- Domański B., Skiba S. (red.), 2005, *Geografia i sacrum. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, T. 1–2, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Domański B., Kurek W. (red.), 2009, *Gospodarka i Przestrzeń. Prace dedykowane Profesor Danucie Ptaszyckiej-Jackowskiej*, Kraków, Instytut Geografii i Gospod. Przestrzennej UJ.
- Durden J., 2002, *Krzyż Wincentego Pola w Dolinie Kościeliskiej – znak wiary, znak pamięci*. – „Pamiętnik Tow. Tatr.”, T. 10, s. 296–305.
- Dutkova R., 1965, *Uniwersytet Jagielloński w czasach Księstwa Warszawskiego. Szkoła Główna Krakowska w latach 1809–1814*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 29.
- Dybiec J., 2000, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków, PAU.
- Dynowska I., 1971, *Typy reżimów rzecznych w Polsce*, Kraków, UJ. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, T. 28.
- Dynowska I., Tłałka A., 1982, *Hydrografia*, Warszawa, PWN.
- Dynowska I., 1983, *Źródła Wyzyny Krakowsko-Wieluńskiej i Miechowskiej*. Kraków, PAN Oddz. w Krakowie; Zakł. Narod. im. Ossolińskich. „Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej”, T. 10.
- Dynowska I., Maciejewski M. (red.), 1991, *Dorzecze górnej Wisły*, cz. 1–2, Warszawa, PWN.
- Dynowska I., 1993, *Przemiany stosunków wodnych w Polsce – synteza*, [w:] Dynowska I. (red.), *Przemiany stosunków wodnych w Polsce w wyniku procesów naturalnych i antropogenicznych*, Kraków, s. 433–463.
- Dziki S., 2006, *Wśród geografów – redaktorów, wydawców i publicystów*. – „Alma Mater”, nr 85, „Geografia”, s. 76–78.
- Ergetowski R., 1976, *Droga Franciszka Czernego Schawrzenberga do katedry geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 21, s. 663–677.
- Estreicher T., 1900, *Globus Biblioteki Jagiellońskiej z początku wieku XVI*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.

- Figlewicz Z., 1945–46, *Wiktor Rudolf Ormicki (1889–1941). Docent geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – „Przegląd Geograf.”, T. 19, s. 45–51; Toż. Kraków 1946. „Komunikaty Inst. Geogr. UJ”, nr 10. „Antropogeografia” nr 1.
- Fleszar M., 1962, *Zarys historii geografii ekonomicznej w Polsce do 1939 r.*, Warszawa, Wyd. Geologiczne. PAN. Instytut Geografii. „Prace Geograficzne” nr 30.
- Flis J., 1939, *Sądeckizyczna i jej granice*, Nowy Sącz, Miejska Biblioteka im. J. Szujskiego.
- Flis J., 1951–1952, *Kartografia i topografia: skrypt dla studentów I roku geografii. Cz. 1: Kartografia matematyczna i opisowa. Cz. 2: Kartometria i topografia*, Kraków, PWN.
- Flis J., 1954, *Kras gipsowy Niecki Nidziańskiej*, Warszawa, Inst. Geogr. PAN. „Prace Geograficzne IG PAN”, T.1.
- Flis J., 1967, *Jerzy Smoleński*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 383–409.
- Flis J., 1988, *Jerzy Smoleński – uczony i wychowawca*. – „Studia z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 5–25.
- Gawęda S., 1986, *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*. Wyd. 2 popr. i poszerz., Kraków, Wyd. Literackie.
- Gerlach T., 1997, *Mieczysław Klimaszewski – jego życie i praca*. – „Czasop. Geograf.”, T. 68, z. 1, s. 5–18.
- German K., 1999, *Geografia fizyczna kompleksowa*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 229–263. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- German K., Ziąja W., 1999, *Zdzisław Czepe 1917–1991*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 155–170. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- German K., Balon J. (red.), 2001, *Przemiany środowiska przyrodniczego Polski a jego funkcjonowanie*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ. „Problemy Ekologii Krajobrazu”, T. 10.
- Gertlerówna J., 1927, *Geografia krakowska w epoce Kołłątaja*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 6, s. 86–90.
- Gloger Z., 1888, *Wyciągi z „Dziejów Polskich” Długosza dotyczące fizjografii dawnej Polski*. – „Pamiętnik Fizjograficzny”, T. 8, dz. V, s. 1–32.
- Glogoviensis Ioannes, 1506, *Introductionum compediosum in tractatus Sphaerae Ioannis de Sacrobosco*, Kraków, Jan Haller.
- Goetel W., 1968, *Człowiek jasnego umysłu i gorącego serca* [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 93–96.
- Goetel W., 1988, *Działalność Jerzego Smoleńskiego w ochronie przyrody*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 53–54.
- Gotkiewicz M., 1967, *Ludomir Sawicki*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 411–433.
- Górka Z., Jelonek A., 1993, *Badania geograficzne z zakresu osadnictwa i ludności w krakowskim ośrodku geograficznym w latach 1919–1991*, [w:] Liszewski S. (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce – za lata 1918–1993*, T. 1, Łódź, s. 9–44.
- Górka Z., 1999a, *Geografia osadnictwa*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 305–327. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Górka Z., 1999b, *Wincenty Pol 1807–1872*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 9–20. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.

- Górka Z., Pociask-Karteczka J., Wilk A., 1999a, *Geografia regionalna-aneks*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 537–540. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Górka Z., Pociask-Karteczka J., Wilk A., 1999b, *Historia Katedry/Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1999)*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K., (red.), *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 31–119. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim”, T. 1.
- Górka Z. (red.), 2003, *Changes of geographical environment and those of the socio-economic phenomena. In Memory of Professor Karol Bromek*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geogr.”, z. 112.
- Górka Z., 2004, *Krakowska dzielnica staromiejska w dobie społeczno-ekonomicznych przemian Polski na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Górka Z., Zborowski A. (red.), 2009, *Człowiek i rolnictwo. Profesorowi Czesławowi Guzikowi w 70. rocznicę urodzin*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Groch J., 1991, *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem wielowymiarowej analizy porównawczej*, Kraków, Wyd. UJ. „Rozprawy Habilit. UJ”, T. 220.
- Guzik Cz., 1999, *Geografia rolnictwa*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 359–382. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Gwiazdomorski J., 1945, *Wspomnienia z pobytu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w niemieckim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen*, Kraków, Nakład. Księg. S. Kamiński.
- Hajdukiewicz L., 1960, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 16.
- Hajdukiewicz L., 1974, *Maciej z Miechowa zwany Miechowitą (ok. 1457–1523)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 19, Kraków, s. 28–33.
- Hajdukiewicz M., Jakubiec A., 1999, *Koło Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1999*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K., (red.), *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 127–162. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim”, T. 1.
- Hanik J., 1972, *Dzieje meteorologii i obserwacji meteorologicznych w Galicji od XVIII do XX w.*, Wrocław, Zakł. Narod. im. Ossolińskich. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 75.
- Hanik J., Rosnowska J., 1982, *Pol Wincenty Terencjusz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 27, Kraków, s. 255–263.
- Harasimiuk K., 1992, *Geografia jako przedmiot nauczania w polskich szkołach średnich na ziemiach polskich w latach 1795–1863*, Lublin, Wyd. UMCS.
- Hess M., 1965, *Piętra klimatyczne w Polskich Karpatach Zachodnich*, Kraków, UJ. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, T. 11.
- Hess M., 1976, *Milata Władysław Jan (1911–1954)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 21, Kraków, s. 193–194.
- Hołub-Pacewiczowa Z., 1945, *Jerzy Smoleński*, [w:] *Straty kultury polskiej 1939–1944*, T. 1, Glasgow, s. 256–269.
- Izmaifow B., Krzemień K., 1999a, *Adam Gadomski 1894–1942*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 259–260. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Izmaifow B., Krzemień K., 1999b, *Geomorfologia*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 9–69. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.

- Izmańłow B., Krzemień K., 1999c, *Mieczysław Klimaszewski 1908–1999*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 223–243. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Izmańłow B., Krzemień K., 1999d, *Maria Tyczyńska 1928–1997* [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 2271–273. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Izmańłow B., 2004, [Zarys historii geografii w Polsce] [w:] Jackowski A. (red.), *Encyklopedia Szkolna. Geografia*, Kraków, Wyd. Zielona Sowa, s. 131–134, 403–408, 438–439.
- Izmańłow B. (red.), 2004, *Przyroda-Człowiek-Bóg. Ojcu Docentowi dr hab. Ludwikowi Kaszowskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Jackowski A., 1992, *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939). Zarys działalności dydaktycznej i naukowej*, [w:] Jackowski A. (red.), *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, Nakład. UJ, s. 39–59.
- Jackowski A. (red.), 1992, *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, Nakład. Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 89.
- Jackowski A., Kurek W., 1995, *Profesor Jadwiga Warszzyńska – badacz i nauczyciel akademicki. – „Turyzm”*. T. 5, z. 2, s. 7–20.
- Jackowski A., Kortus B., Krzemień K., 1999, *Jubileusz geografii krakowskiej*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K., (red.), *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 13–30. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim”, T. 1.
- Jackowski A., Sołjan I., Bilaska E., 1999, *Geografia religii*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 433–457. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Jackowski A., Sołjan I., Bilaska-Wodecka E., 1999, *Religie świata, szlaki pielgrzymkowe*, Poznań, Wyd. Kurpisz. „Wielka Encyklopedia Geografii Świata”, T. 15.
- Jackowski A., Sołjan I. (red.), 2000, *Szlaki pielgrzymkowe Europy. Leksykon*, Kraków, Wyd. Znak.
- Jackowski A., 2003, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków, Wyd. UJ.
- Jackowski A., 2004a, *Jerzy Michał Pokorny (28 VII 1922–8V 2002)* [w:] Banach A. (red.), *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok akademicki 2001/2002*, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, s. 323–324.
- Jackowski A., 2004b, *Pielgrzymowanie*, Wyd. 2, Wrocław, Wyd. Dolnośląskie.
- Jackowski A. (red.), 2004a, *Encyklopedia szkolna. Geografia*, Kraków, Wyd. Zielona Sowa.
- Jackowski A. (red.), 2004b, *Geografia u progu XXI wieku*, Kraków, Komitet Nauk Geograf. PAN; Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Jackowski A., Sołjan I., 2004, *Jan Długosz jako geograf* [w:] Izmańłow B. (red.), *Przyroda-Człowiek-Bóg*, Kraków, s. 253–262.
- Jackowski A., Sołjan I. (red.), 2005, *Leksykon pielgrzymek Jana Pawła II*, Kraków, Wyd. WAM.
- Jackowski A., 2006, *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie XX i XXI wieku. – „Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój”*, XV, Warszawa, s. 197–222.
- Jackowski A., Pagacz-Moczarska R., (red.), 2006, *Geografia. – „Alma Mater”* nr specjalny 85, s. 3–110.
- Jackowski A., Sołjan I., 2006, *Wincenty Pol „ojciec” nowożytnej geografii polskiej*. [w:] Jackowski A., Sołjan I. (red.), *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, Kraków, s. 51–96.
- Jackowski A., Sołjan I. (red.), 2006, *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, Kraków, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Jackowski A., 2007, *Dopełnienie dziejów Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] Kurek W., Mika M. (red.), *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ, s. 11–48.

- Jackowski A., Biłska-Wodecka E., Sołjan I., 2007, *Geografia w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] Ostrowski M. ks., Sołjan I. (red.), *Przyroda, geografia, turystyka w nauczaniu Jana Pawła II*, Kraków, s. 11–20.
- Jackowski A., 2008a, *Geografia turystyki w Uniwersytecie Jagiellońskim – Zakład Geografii Religii*. – „Turystyka”, T. 18, z. 1, s. 84–85.
- Jackowski A., 2008b, *Krakowski ośrodek badań geograficznych*, [w:] Jackowski A., Liszewski S., Richling A. (red.), *Historia geografii polskiej*, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN SA, s. 302–328.
- Jackowski A., 2008c, „*Peregrinus Cracoviensis*”. – „Turystyka”, T. 18, z. 1, s. 105–107.
- Jackowski A., Liszewski S., Richling A. (red.), 2008, *Historia geografii polskiej*, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN SA.
- Jackowski A., Sołjan I., 2008, *Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Alma Mater”, nr 104–105, s. 92–104.
- Jackowski A., 2009a, *Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego i początki planowania przestrzennego oraz regionalnego w Krakowie (do 1945 r.)* [w:] Domański B., Kurek W. (red.), *Gospodarka i Przestrzeń. Prace dedykowane Profesor Danucie Ptaszyckiej-Jackowskiej*, Kraków, IGiP UJ, s. 123–157.
- Jackowski A., 2009b, *Początki piśmiennictwa krajoznawczo-turystycznego w Uniwersytecie Jagiellońskim (XV wiek-połowa XVII wieku)*. „Turystyka”, T. 19, nr 1-2, s. 17–24.
- Jackowski A., Ofiarski M. (oprac.), 2009, *Geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego 1954/55–1958/59. Spotkanie po latach*, Kraków, Wyd. „Filmotechnika-Biuro Reklamy i Drukarnia” Zdzisław Sroka.
- Jackowski A., Sołjan I., 2009, *Kraków jako europejskie centrum geografii w okresie Odrodzenia* [w:] Jażewicz I. (red.), *Współczesne przemiany strukturalne przestrzeni geograficznej*, Słupsk, Akad. Pedagog., s. 41–58.
- Jahn A., 1954, *Zasługi Walerego Łozińskiego w dziedzinie badań peryglacjalnych*. – „Biuletyn Peryglacjalny”, nr 1, s. 5–18.
- Jan ze Stobnicy, 1512, *Introductio in Ptolomaei Cosmographiam*, Kraków, Florian Ungler.
- Janota E., 1860, *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*, Kraków, nakł. J. Wilda.
- Jelonek A., 1971, *Regiony demograficzne Polski*, Kraków, Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 30.
- Jelonek A., Gaweł T. (red.), 1976, *Stanisława Niemcówna pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa*, Kraków, Instytut Geografii UJ, Zakład Metodyki Geografii.
- Jelonek A., 1993, *Badania geograficzne z zakresu geografii ludności w ośrodku krakowskim w latach 1919–1991*, [w:] Liszewski S. (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce 1918–1993*, T. 1, Łódź, s. 10–23.
- Jelonek A., 1999a, *Dydaktyka geografii*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 505–521. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Jelonek A., 1999b, *Geografia ludności*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 265–303. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Jelonek A., 1999c, *Geografia regionalna*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 521–535. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Jelonek A., 1999d, *Wiktor Ormicki 1898–1941*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 69–84. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.

- Jelonek A., 1999e, *Stanisława Niemcówna 1891–1961*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 263–264. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Jędrzychowski I. (red.), 2005, *25 lat Zakładu Kartografii i Teledetekcji. Historia i aktualne kierunki badań*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Jędrzychowski I. (red.), 2007, *Atlas otoczenia Kampusu 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Inst. Geogr. i Gpos. Przestrz. UJ.
- Jędrzejczyk D., 1997, *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*, Warszawa, Wydż. Geografii i Studiów Regionalnych UW.
- Kaszowski L. (red.), 1981, *Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, Kraków, Wyd. UJ. „Prace Studenckich Kół Naukowych. Koło Geografów im. L. Sawickiego”.
- Kaszowski L., 1985, *Rzeźba i modelowanie gór wysokich strefy suchej (na przykładzie Hindukuszu Munjan)*, Kraków, Wyd. UJ. „Rozprawy Habilit. UJ”, T. 63.
- Kaszowski L., 1991, *Stacja Naukowa Instytutu Geografii UJ w Łazach – cele i zadania*. – „Zesz. Nauk. UJ, Prace Geograf.”, zesz. 83, s. 159–163.
- Kaszowski L. OSPPE, 2003, *Wincenty Pol jako geograf*, [w:] *Skalka-Sanktuarium i Panteon Narodu. 750-lecie kanonizacji św. Stanisława Biskupa i Męczennika*, Kraków, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, s. 189–204, „Peregrinus Cracoviensis”, zesz. 14.
- Klewżyc L., 1968, *Korbel Stanisław (1882–1956), stenolog, geograf i kartograf*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 14, Kraków, s. 36–38.
- Klimaszewski M., Leszczycki S., Ormicki W., 1934, *Geograficzny opis okolicy Krakowa widzianej z kopca Kościuszki*, Kraków, Nakł. Inspektorat Szkol. Miejsk.
- Klimaszewski M., 1938, *Kwestionariusz do badań nad krajobrazem*, Kraków, Minist. W.R. i O.P.
- Klimaszewski M., 1948, *Polskie Karpaty Zachodnie w okresie dyluwialnym*, Wrocław. „Prace Wrocł. Tow. Nauk.”, seria B.
- Klimaszewski M., 1954, *Zespół katedr geografii w Krakowie w latach 1944–1954*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 26, zesz. 3, s. 144–149.
- Klimaszewski M., 1960, *Studia geomorfologiczne w zachodniej części Spitsbergenu między Kongs-Fjorden a Eidom-Bukta*, Kraków, UK. „Zesz. Nauk. UJ”, z. 32, „Prace Geograf.”, Seria Nowa, T. 1.
- Klimaszewski M., Wrzosek A., 1964, *Zespół Katedr Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w okresie XX-lecia PRL*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 36, z. 3, s. 537–548.
- Klimaszewski M., 1968, *Badania Ludomira Sawickiego na polu geografii fizycznej*, [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Kraków, s. 26–37.
- Klimaszewski M., 1972, *Podział geomorfologiczny Polski Południowej*, [w:] Klimaszewski M. (red.), *Geomorfologia Polski. T. 1. Polska Południowa. Góry i wyżyny*, Warszawa, PWN, s. 5–17.
- Klimaszewski M., 1974a, *Geografia w działalności i pracach Polskiej Akademii Umiejętności*, [w:] *Polska Akademia Umiejętności: 1872–1952*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich; PAN, Oddz. w Krakowie, s. 321–328.
- Klimaszewski M., 1974b, *Nauki geograficzne w Uniwersytecie Jagiellońskim*, [w:] Sobolewski M. (red.), *Osiągnięcia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Polsce Ludowej 1945–1970*, Kraków, UJ, s. 379–399. „Zesz. Nauk. UJ, Prace Hist.”, zesz. 47.
- Klimaszewski M., 1974c, *The state and achievement of geographical science at the Jagiellonian University 1945–1970*. – „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 37, s. 95–119.
- Klimaszewski M., 1988a, *Rzeźba Tatr Polskich*, Warszawa, PWN.
- Klimaszewski M., 1988b, *Zasługi Jerzego Smoleńskiego na polu geomorfologii*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 27–34.

- Klimaszewski M., 1994 (i kolejne wyd.), *Geomorfologia*, Warszawa, PWN.
- Klimaszewski M., 1994, *Sawicki (Ślepowron Sawicki) Ludomir Juliusz (1884–1928)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 35, Kraków, s. 329–332.
- Kołątaj H., ks., 1810, *Porządek fizyczno-moralny czyli nauka o należytościach i powinnościach człowieka, wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych przyrodzenia*, Kraków, J. Maj.
- Kołątaj H., ks., 1842, *Rozbiór krytyczny zasad historyi o początkach rodu ludzkiego*. Z rękopisu wyd. F. Kojewicz, T. 1–3, Kraków, Druk. Uniwersytecka.
- Komornicki T., 1987, *Dzieje Katedry Gleboznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wyższej Szkoły Rolniczej w latach 1924–1960*. – „Zesz. Nauk. AR w Krakowie”, z. 217, s. 163–187. „Historia Rolnictwa”, z. 8.
- Kopernik M., 1543, *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*, Nürnberg, J. Petreius.
- Korbel S., 1927, *Kurs kartografii wedł. wykładów prof. S... K...*, zes. 1–2, Kraków, Nakł. Księg. Geogr. „Orbis”; Koło Geografów Uczniów UJ.
- Korbel S. (red.), 1928, *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńkiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków, Nakł. Komitetu Organiz. I. Z. K. G. K., Skład Gł. w Księg. Geograf. „Orbis”.
- Kornaus J., 1925, *Jan Długosz, geograf polski XV wieku*. – „Prace Geograficzne E. Romera”, zes. 5, s. 81–126.
- Kortus B., 1968, *Kraków jako ośrodek przemysłowy. Rozwój i struktura przemysłu wielkiego miasta*, Kraków, Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geogr.”, z. 19.
- Kortus B., 1986, *Wstęp do geografii przemysłu*, Warszawa, PWN.
- Kortus B., Dynowska I., Jackowski A., 1990, *Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1981–1987*. – „Zesz. Nauk. UJ, Prace Geograf.”, zes. 77, s. 109–120.
- Kortus B., Pakuła L., 1998, *Charakterystyka i ocena dorobku ośrodka krakowskiego w dziedzinie geografii przemysłu*, [w:] Misztal S., Ziolo Z. (red.), *Dorobek polskiej geografii przemysłu w badaniach ośrodków akademickich*, Kraków, PAN, Oddz. w Krakowie, s. 97–120.
- Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), 1999–2000: *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999*, Kraków, Instytut Geografii UJ :
- T. 1. *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*;
  - T. 2. *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*;
  - T. 3. *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*;
  - T. 5. *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*.
- Kortus B., 1999, *Włodzimierz Kubijowicz 1900–1985* [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 257. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Kortus B., 1999a, *Geografia przemysłu*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 329–357. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Kortus B., 1999b, *Stanisław Marian Leszczycki*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 245–254. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Kortus B., 1999c, *Józef Szaflarski 1908–1989*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 149–154. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Kortus B., 1999d, *150 lat geografii krakowskiej (1849–1999)*. – „Czasopismo Geograficzne” T. LXX, zes. 1, s. 3–17.

- Kortus B., Warszyńska J., 1999, *Antoni Wrzosek 1908–1983*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 121–148. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Kortus B., 2000, *Jubileusz geografii krakowskiej i geografii polskiej*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień B. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 27–40. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 5.
- Kortus B., 2001, *Z historii rozwoju instytucjonalnego geografii polskiej*. – „Czasopismo Geograficzne”, T. 72, zes. 3–4, s. 245–258.
- Kortus B., 2003, *Jerzy Pokorny 1922–2002*. – „Czasop. Geogr.” 74, z. 1–2, s. 156–159.
- Kortus B., 2003, *Polska myśl zachodnia w działalności naukowej Antoniego Wrzosa*. (W dwudziestą rocznicę śmierci Profesora). – „Czasopismo Geograficzne”, T. 74, z. 3, s. 177–186.
- Kotarba A., Krzemień K., Święchowicz J. (red.), 2005, *Współczesna ewolucja rzeźby Polski*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Kozak J., 2005, *Zmiany powierzchni lasów w Karpatach Polskich na tle innych gór świata*, Kraków, Wyd. UJ.
- Kozak J., Luc M. (red.), 2009, *Geograf u progu ery kosmicznej. Profesorowi Janowi Andrzejowi Ciołkoszowi w 70. rocznicę urodzin*, Kraków, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Kozanecka M., Maryański A., 1970, *Czterdziestopięćciolecie działalności dydaktycznej i naukowej profesora Rodiona Mochackiego*. – „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, zes. 40. „Prace Geograficzne V”, s. 7–12.
- Kozanecki A., 1999, *Niektóre inicjatywy dotyczące ziem postulowanych zrealizowane w Krakowie (1942–1945)* [w:] Paczyńska I. (red.), *Studia z historii Polski XIX i XX wieku ofiarowane Profesorowi Józefowi Buszce w pięćdziesięciolecie doktoratu*, Kraków, UJ, s. 283–299.
- Kozłowska-Szczęśna T., 1996, *Stanisław Marian Leszczycki 1907–1996*. – „Przegląd Geograf.”, T. 68, zes. 3/4, s. 511–517.
- Kravčuk J., 1999, *Tradycje naukowe polskich i ukraińskich badań geograficznych Karpat Wschodnich* [w:] Lisowski A. (red.), *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*. Materiały z sesji jubileuszowej 18–20 czerwca 1998 r., Warszawa, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, s. 46–51.
- Krawczyk A., 1999, *Franciszek Czerny-Schwarzenberg 1847–1917*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 21–35. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Kromer M., 1578, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici*, Köln, Maternus Cholinus.
- Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego wraz z rzeczą o rektorach od czasów najdawniejszych*. Wydanie Senatu Akademickiego na pamiątkę otwarcia Collegium Novum, 1887, Kraków, Drukarnia UJ.
- Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego* [za lata 1886/87–1957/58], 1888–1962, Kraków.
- Krzemień K., 1999, *Jerzy Smoleński 1881–1940*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 51–67. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Krzemień K., Trafas K., 1999, *Jan Flis 1912–1993*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 189–199. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Krzemień K. (red.), 1999, *River channels – pattern, structure and dynamics*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ. „Prace Geograficzne”, z. 104.

- Krzemień K. (red.), 2004, *Les transformations du milieu montagnard-Carpates, Massif Central et autres montagnes d'Europe*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ. „Prace Geograficzne”, T. 113.
- Krzemień K., Trepińska J., Bokwa A. (red.), 2005, *Rola stacji terenowych w badaniach geograficznych*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Krzemień K., Skiba S., 2006, *Ekspedycje naukowe w tradycji Instytutu Geografii*. – „Alma Mater”, nr 85, „Geografia”, s. 27–29.
- Krzymowska A., 1954, *Franciszek Szwarzenberg – Czerny profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847–1917)*, Warszawa, PWN. Instytut Geografii PAN, „Prace Geograficzne”, nr 3.
- Krzyżanowski W., 1969, *Uniwersytet Jagielloński w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Wspomnienie*. – „Studia Historyczne”, R. 12, z. 4 (47), s. 533–560.
- Książkiewicz M., 1929, *Ostatnia podróż Prof. Ludomira Sawickiego (wyprawa bałkańska 1928)*, Kraków, Nakł. Księg. Geogr. „Orbis”. „Krakowskie Odczyty Geograficzne”, nr 13.
- Książkiewicz M., 1968, *Wyprawy „Orbisu” profesora Ludomira Sawickiego*, [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 71–78.
- Kubijowicz W., 1924, *Rozmieszczenie kultur i ludności we wschodnich Karpatach*, Kraków, Nakł. Księg. Geogr. „Orbis”. „Krakowskie Odczyty Geograficzne”, nr 7.
- Kubijowicz W., 1926, *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*, Kraków, Nakł. i druk „Orbis”. „Prace Instytutu Geograficznego UJ”, zes. 5.
- Kubijowicz W., 1927, *Życie pasterskie w Beskidach Magórkich*, Kraków, Nakł. Pol. Akad. Umiej. „Prace Komisji Etnograficznej PAU”, nr 2.
- Kubijowicz W., 1928, *Zasługi prof. L. Sawickiego na polu antropogeografii* [w:] *Ludomir Sawicki jako uczony i działacz*, Kraków, s. 21–25.
- Kurek W., 2004, *Turystyka na obszarach górskich Europy*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Kurek W. (red.), 2005, *Issues of tourism and Health resort management. In Memory of Professor Jerzy Groch*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geogr.”, z. 111.
- Kurek W. (red.), 2007, *Turystyka*, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Kurek W., Mika M. (red.), 2007, *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Kurek W., 2008, *Geografia turystyki w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zakład Gospodarki Turystycznej i Uzdrawiskowej*. – „Turyzm”, T. 18, zes. 1, s. 83–84.
- Kusiński W., 2000, *O potrzebie wszechstronnego oglądu historii geografii w związku z opracowaniem O. Šablja – Volodymyr Kubijovyč. Encyklopedia żyt’ja i tvorenija*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 72, z. 3, s. 293–302.
- Kusiński W., 2008, *Stanisław Marian Leszczycki*, [w:] Lisowski A. (red.), *90 lat geografii w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa, Wyd. UW, s. 195–216. „Prace i Studia Geograficzne”, T. 40.
- Leleweł J., 1862, *Kopernika tudzież innych astronomów polskich w geografii zasługa*, Poznań, L. Merzbach.
- [Lencewicz S.] L. S., 1918, *Franciszek Szwarzenberg Czerny*. – „Przegl. Geogr.”, T. 1, z. 1/2, s. 130–131.
- Lencewicz S., 1928, *Ludomir Ślepowron Sawicki. Wspomnienia pośmiertne*. – „Wszechświat”, 34, nr 27, s. 351–354.
- Lepszy K. (red.), 1964, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, T. 1, Kraków, Uniwersytet Jagielloński. „Wydawnictwa Jubileuszowe”, T. 21.
- Leszczycki S., 1932a, *Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym*, Kraków 1932, Inst. Geogr. UJ. „Prace Instytutu Geograficznego UJ”, z. 13.

- Leszczycki S., 1932b, *Geografia turystyczna jako naukowe ujęcie zagadnień turystycznych*. – „Pamiętnik Pol. Tow. Balneolog.,” T. 11, s. 32–35.
- Leszczycki S., 1935, *Zarys antropogeograficzny Łemkowszczyzny*, Kraków, Druk. W. L. Anczyca. Odb. z „Wierchów”, t. 13.
- Leszczycki S., 1937a, *Podhale jako region uzdrowiskowy. Rozważania z geografii turystyki*, Kraków, Druk. Narod. „Prace Studium Turyzmu UJ”, t. 1.
- Leszczycki S., 1937b, *Współczesne zagadnienia turystyki*, Kraków. „Komunikaty Studium Turyzmu UJ”, nr 3.
- Leszczycki S., 1937c, *Zagadnienia geografii turystyki*, Kraków. „Komunikaty Studium Turyzmu UJ” nr 2.
- Leszczycki S., 1937d, *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku*, Katowice, Inst. Śląski.
- Leszczycki S., 1938a, *Przemysł uzdrowiskowo-letniskowy i turystyczny w Karpatach*, Warszawa, Komisja Nauk. Badań Ziem Wschod.
- Leszczycki S., 1938b, *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, Kraków, Druk. Narod. „Prace Instytutu Geograficznego UJ”, z. 20.
- Leszczycki S., 1938c, *Rola naturalnego środowiska geograficznego w planowaniu regionalnym*. – „Ochrona Przyrody”, R. 17, s. 34–53.
- Leszczycki S., 1938d, *Studia do planu regionalnego w okręgach uzdrowiskowo-turystycznych*. – „Biuletyn Urbanist.,” R. 6, nr 3/4, s. 4–13.
- Leszczycki S., 1939, *Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach*, Warszawa, Związek Ziem Górskich. „Prace Studium Turyzmu UJ”, t. 5.
- Leszczycki S., 1939/45: *Geografia w Krakowie w okresie okupacji 1939–1945*, „Przegląd Geograficzny”, 19, s. 113–114.
- Leszczycki S., 1946, *Jerzy Smoleński 1881–1940, profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, „Komunikaty Instytutu Geograficznego UJ”, nr 10, „Antropogeografia” nr 1. Odb. z „Przeglądu Geograf.”
- Leszczycki S., 1951, *Stan geografii w Polsce i perspektywy jej rozwoju*. – „Przegląd Geograf.,” T. 23, s. 3–59.
- Leszczycki S., 1962, *Rozwój myśli geograficznej*. [w:] *Geografia Powszechna*, T. 1, Red. A. Malicki, Warszawa, PWN, s. 20–56.
- Leszczycki S., Modulska-Strzelecka B., 1967, *Six Centuries of Geography at the Jagiellonian University in Cracow*. – „Geographia Polonica”, T. 11, s. 5–28.
- Leszczycki S., 1983, *Geografia w Krakowie w okresie międzywojennym*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 54, z. 3, s. 289–308.
- Leszczycki S., 1984, *Ludomir Sawicki 1884–1984 – w setną rocznicę urodzin pierwszego redaktora Przeglądu Geograficznego*. – „Przegl. Geograf.,” T. 56, zes. 1/2, s. 3–12.
- Leszczycki S., 1987, *Moja działalność naukowo-badawcza w zakresie planowania przestrzennego (1930–1985)* [w:] Dziewoński K. (red.), *Gospodarka przestrzenna i planowanie przestrzenne w Polsce – działalność Stanisława Leszczyckiego*, Warszawa, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN. „Biuletyn”, zes. 135, s. 27–108.
- Leszczycki S., 1988a, *Dorobek naukowy Jerzego Smoleńskiego w zakresie geografii człowieka*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zes. 1, s. 43–52.
- Leszczycki S., 1988b, *Z pobytu w Sachsenhausen i Dachau 1939–41*. – „Przegląd Lekarski”, T. 45, nr 1, s. 104–117.
- Leszczycki S., 1991, *Życie na przelomie: 1907–1990*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 36, z. 3, s. 1–54. Toż odb., Warszawa.

- Leszczycki S., 1992, *Geneza i powstanie Studium Turyzmu na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, [w:] Jackowski A. (red.), *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Kraków, Nakład. UJ, s. 9–37.
- Lewicki J., 1910, *Geografia za czasów Komisji Edukacji Narodowej, pierwszego w Europie ministerium Oświaty*, Lwów, Księg. Polska B. Połowieckiego.
- Lisowski A., 2008, *Bogdan Zaborski*, [w:] Lisowski A. (red.), *90 lat geografii w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa, Wyd. UW, s. 143–161. „Prace i Studia Geograficzne”, T. 40.
- Liszewski S., 2000, *Krakowska geografia społeczno-ekonomiczna na tle dorobku geografii polskiej*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień B. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 85–100. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 5.
- Liszewski S., 2006, *Historia nauk geograficznych*, [w:] *Encyklopedia Szkolna WSiP. Geografia*, Warszawa, s. 7–32.
- Liszewski S., 2007, *Profesor Antoni Jackowski Profesorem Honorowym Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – „Czasopismo Geograficzne”, T. 78, zesz. 3, s. 249–253.
- Loret M., ok. 1910, *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*, Roma, Scuola Tip. Pio X.
- Loth J., 1928, *Zarys dziejów rozwoju horyzontu geograficznego na tle historii odkryć*, Kraków, Nakład. Księgarni Geograficznej „Orbis”.
- Lubelska M., 1999, *Bożena Modelska-Strzelecka 1916–1974*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 111–119. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Ludomir Sawicki jako uczonego i działacza, 1928, Kraków, Księg. Geogr. „Orbis”. Odb. z „Wiadomości Geograficznych”.
- Łoboda J., 2008, *Antoni Jackowski Profesorem Honorowym Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 80, z. 2, s. 333–336.
- Łoboz M., 2007, *Piękna nasza Polska cała... Krajobrazy Wincentego Pola*, Wrocław, Agencja Wyd. „a linea”.
- Łomniewski K., 1988, *Badania Jerzego Smoleńskiego w zakresie hydrografii i oceanografii*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zesz. 1, s. 35–42.
- Łubieński W., ks., 1740, *Świat we wszystkich swoich częściach większych y mniejszych, to iest: w Europie, Azji, Afryce y Ameryce w monarchiach, królestwach, księstwach, prowincjach, wyspach y miastach, geograficznie, chronologicznie i historycznie określony. Opisanem religii, rządów, rewolucji, praw, zwyczajów, skarbów, ciekawości y granic każdego kraiu, z autorów Francuskich, Włoskich, Niemieckich y Polskich zebrany przyozdobiony*, Wrocław, Śląska Akademia S. J.
- Maciej z Miechowa, 1517, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*, Kraków, Jan Haller.
- Magidowicz I.P., Magidowicz W.I., 1974, *Historia poznania Europy*, Warszawa, PWN.
- Majkowska R., Fiałek E. (red.), 2008, *Antoni Wrzosek 1908–1983. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 14 listopada 2003 r.*, Kraków, PAU, Archiwum Nauki PAN i PAU. „W Służbie Nauki”, nr 14.
- Małowicz M. H., 1980, *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich – „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 123.
- Malicki A., 1953, *Mikołaj Kopernik jako geograf*. – „Geografia w Szkole”, R. 6, s. 289–295.
- Małuszyński M., Olszewicz B., 1967, *Maciej z Miechowa*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 25–51.
- MAM, 2006, *Działalność geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego na rzecz społeczeństwa i gospodarki*. – „Alma Mater”, nr 85, „Geografia”, s. 50–54.
- Marczykiewicz F., 1847, *Hidrografia Miasta Krakowa i jego okręgu*, Kraków, Druk. Uniwersytecka.

- Maruszczak H., 2000a, *Epizod „lubelski” w działalności naukowej Ludomira Sawickiego, profesora geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień B. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 109–115. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 5.
- Maruszczak H., 2000b, *Geografia fizyczna w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1877–1999 na tle ogólnopolskim*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień B. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 57–84. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 5.
- Maryński A., 1981, *Sylwetka prof. dr. Józefa Szaflarskiego* [w:] *Geographia – Studia et dissertationes*, 4, Katowice, UŚ, s. 7–22.
- Matuszko D. (red.), 2007, *Klimat Krakowa w XX wieku*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Maurycy Pius Rudzki. *Przemówienia Wł. Dziewulskiego, M. Smoluchowskiego i A. Rosenblatta wygłoszone na uroczystym posiedzeniu Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, odbytem ku uczczeniu pamięci M. Rudzkiego w Krakowie, dnia 21. listopada 1916, 1917*, Lwów. Odb. z „Kosmosu”, 46, s. 100–132.
- Mazurkiewicz-Herzowa Ł., 1966, *Eugeniusz Romer*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Męciński J. (red.), 1920, *I Sprawozdanie naukowe Koła Geografów Śl. U. J. 1920*, Kraków, Koło Geografów Słuchaczy UJ.
- Michalewicz J. (red.), 2005, *Relacje pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego o ich losach osobistych i dziejach Uczelni w czasie drugiej wojny światowej*, Kraków, Wyd. i Druk. „Secesja”.
- Michalewska K., 1963, *Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim 1848–1918*. – „Zeszyty Nauk. UJ. Prace Historyczne, zesz. 12, s. 79–134.
- Michalewska K., 1997, *Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1945)* [w:] Michalewicz J. (red.), *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850–1939 (1954)*, Kraków, Archiwum UJ, s. 227–284.
- Mikulski Z., 1993, *Początki wykładów nauk hydrologicznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Kwartalnik Hist. Nauki i Techniki”, T. 3, s. 105–111.
- Mikulski Z., 2000, *Związki geografii krakowskiej i warszawskiej w ujęciu historycznym*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień B. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 101–108. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 5.
- Milata W., 1937, *Pokrywa śnieżna w Karpatach*, Kraków. „Prace Studium Turyzmu UJ”, T. 3.
- Milatowa S., 1968, *Oddział Krakowski* [w:] Biesiada R. (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, Warszawa, PWN, Pol. Tow. Geograficzne, s. 101–118.
- Mirowski A., 1596, *Teoria ventorum*, Würzburg, Georg Fleischmannus.
- Mochnacki R., 1968, *Działalność Ludomira Sawickiego w dziedzinie metodyki nauczania geografii i kształcenia nauczycieli* [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 57–70.
- Mochnacki R., 1972, *Krakowski Oddział Polskiego Towarzystwa Geograficznego. (W pięćdziesiątą rocznicę powstania 1922–1972)* [w:] *Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego z okazji 50-lecia istnienia Oddziału Krakowskiego*, Kraków, 26–28 czerwca 1972. *Referaty*, Kraków, Pol. Tow. Geogr. Oddział w Krakowie, s. 5–17.
- [Modelska]-Strzelecka B., 1954, *Jan Długosz jako geograf*. – „Geografia w Szkole”, R. 7, nr 3, s. 113–126.
- [Modelska]-Strzelecka B., 1958, *Wincenty Pol spadkobiercą myśli geograficznej Jana Długosza*. – „Czasopismo Geograficzne”, T. 29, z. 1, s. 5–16.
- [Modelska]-Strzelecka B., 1967, *Jan Długosz*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 9–23.

- [Modelska]-Strzelecka B., 1967, *Marcin Kromer*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 83–105.
- Modelska-Strzelecka B., 1973, *Bernard Wapowski*, [w:] *Krakowski krąg Mikołaja Kopernika*. – „Copernicana Cracoviensia”, zes. 3, „Zesz. Nauk. UJ. Prace Hist.”, T. 4, s. 25–66.
- Modelska-Strzelecka B., 1974, *Globus Jagielloński*. – „Prace Geograficzne” zes. 35, „Z problematyki geografii historycznej”, Kraków, UJ, s. 9–35.
- Morawski K., 1900, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie. Z wstępem o Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*, T. 1–2, Kraków, Druk. UJ.
- Mydel R. (red.), 2001–2003, *Atlas Polski*, T. 1–3, Kraków, Ofic. Wyd. Fogra.
- Nałkowski W., 1907, *Historia ogólnej nauki o Ziemi (geografii-gieologii)*, Warszawa, „Poradnik dla Samouków”, cz. VI, t.2, s. 1–177.
- Nałkowski W., 1951, *Zasługi Hugona Kołłątaja na polu geografii*. – „Myśl Współczesna”, nr 6/7 (61/62), s. 222–225.
- Nałkowski W., 1951, *Trzeba mieć metodę* [w tego autora:] *Pisma społeczne. Wybór*, Warszawa, PIW.
- Niemcówna S., 1923, *Wincenty Pol jako geograf*, Kraków, Nakł. Księg. Geograf. Orbis. „Prace Instytutu Geograficznego UJ”, zes. 3.
- Niemcówna S., 1924, *Dydaktyka geografii na Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku szk. 1923/24*. – „Czasop. Geograf.” T. 2, zes. 2, s. 332–334.
- Niemcówna S., 1927, *Wincenty Pol a pierwsza polska katedra geografii*. – „Wiadomości Geograficzne” zes. 6, s. 90–93.
- Niemcówna S., 1928a, *Kraków jako ośrodek pracy metodyczno-dydaktycznej w zakresie geografii*, [w:] Korbel S. (red.), *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków, s. 17–21.
- Niemcówna S., 1928b, *Profesor Ludomir Sawicki jako inicjator, organizator i nauczyciel* [w:] *Ludomir Sawicki jako uczonego i działacza*, Kraków, s. 25–30.
- Niemcówna S., 1929, *Dydaktyka geografii*, Lwów-Warszawa, Książnica Atlas.
- Niemcówna S., 1932, *Kraków. Krajoznawstwo*, cz. 1–2, Lwów, Książnica Atlas. „Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna”, z. 11.
- Nogaj S., 1945, *Jak zginął znany geograf – prof. [Wiktor] Ormicki?* [w tego autora:] *Gusen. Pamiętnik dziennikarza*, cz. 3, Katowice-Chorzów, Nakł. Komitetu b. Więźniów Obozu Koncentracyjnego Gusen, s. 161–170.
- Novák Z., 1966, *Wspomnienia o organizacji Biura i Komisji Regionalnego Planu Okręgu Krakowskiego w latach 1936–1939*. – „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń-czerwiec, s. 307–308.
- Nowakowski S., 1934–1935, *Geografia jako nauka i dzieje odkryć geograficznych*, Warszawa, Trzaska, Evert, Michalski. Wielka Geografia Powszechna.
- Nowakowski S. 1965, *Historia rozwoju horyzontu geograficznego*, Warszawa, PWN.
- Obrębska-Starkłowa B., 1982, *Contribution of the research workers of the Climatological Station of the Jagiellonian University to the investigation in the field of meteorology and climatology performer in the XIXth and XXth centuries*. – „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 55, s. 31–68.
- Obrębska-Starkłowa B., Starkel L., 1992, *Efekt cieplarniany a globalne zmiany środowiska przyrodniczego*, Warszawa, IGIPZ PAN. „Zesz. Inst. Geogr. i Przestrz. Zagospod. PAN”, z. 4.
- Obrębska-Starkłowa B., Olecki Z., Trepińska J., 1999, *Mieczysław Teodor Heses 1931–1993*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 171–188. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Obrębska-Starkłowa B., Trepińska J., 1999, *Meteorologia i klimatologia*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*,

- Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 139–210. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Obrębska-Starkel B. (red.), 2000a, *Image of weather and climate*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ. „Prace Geograf.”, z. 108.
- Obrębska-Starkel B. (red.), 2000b, *Reconstructions of climate and its modelling*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ. „Prace Geograf.”, z. 107.
- Obrębska-Starkel B., German K. (red.), 2005, *Structure of the natural environment – sustainable development*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geogr.”, z. 115.
- Odlanicka-Poczobutt A., Odlanicki-Poczobutt M., 1988, *Wkład Jerzego Smoleńskiego do rozwoju planowania przestrzennego w regionie krakowskim*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria II, zes. 1, s. 55–61.
- Odlanicki-Poczobutt M., 1938, *Rozwój akcji planowania regionalnego w okręgu krakowskim*. – „Biuletyn Urbanistyczny”, R. 6, nr 3/4 s. 51–64.
- Olecki Z., 1999, *Władysław Jan Milata 1911–1954*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 99–109. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.
- Olszewicz B., 1910, *Pierwsze wiadomości o odkryciu Ameryki w literaturze polskiej*, Warszawa, Druk. P. Laskauera i S-ki. Odb. z „Ziemi”, R. 1, 1910.
- Olszewicz B., 1915, *Jan Długosz ojciec krajoznawstwa polskiego. W 500-tną rocznicę jego urodzin*, Warszawa, Polskie Tow. Krajoznawcze.
- Olszewicz B., 1921, *Polska kartografia wojskowa (zarys dziejów)*, Warszawa, Główna Księg. Wojskowa.
- Olszewicz B., 1947, *Lista strat kultury polskiej (1. IX. 1939 – 1. III. 1946)*, Warszawa, Wyd. S. Arcta.
- Olszewicz B., 1953, *Maciej z Miechowa – najwybitniejszy geograf dawnej Polski*. – „Geografia w Szkole”, R. 6, s. 15–20.
- Olszewicz B., 1957, *Geografia polska w okresie Odrodzenia*, Warszawa, PIW. PAN. Instytut Geografii. „Prace Geograficzne”, nr 12.
- Olszewicz B., 1962, *Historia odkryć geograficznych*, [w:] *Geografia Powszechna*, T.1., Red. A. Malicki, Warszawa, PWN, s. 56–74.
- Olszewicz B., 1967a, *Bernard Wapowski*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 53–63.
- Olszewicz B., 1967b, *Chronologia geografii polskiej*. [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 487–519.
- Olszewicz B., 1967c, *Marcin Bielski*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 65–81.
- Olszewicz B. (red.), 1967, *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Olszewicz B., 1971, *Dorobek polskiej historii geografii i kartografii w latach 1945–1969*, Warszawa, Instytut Geografii PAN.
- Ormicki W., 1928, *Zadania nauczyciela w szkole średniej w świetle obserwacji zebranych na proseminarium geograficznym U.J.*, Kraków, Nakład. Księg. Geograf. „Orbis”. „Komunikaty Instytutu Geograficznego UJ”, nr 4.
- Ormicki W., 1929a, *Kryteria regionalne krajoznawstwa*, Warszawa, I. Ogólnop. Kongres Krajozn. w Poznaniu 1929, Sekcja I.
- Ormicki W., 1929b, *Metodyka monografii krajoznawczych*, Warszawa, I. Ogólnop. Kongres Krajozn. w Poznaniu 1929, Sekcja I.

- Ormicki W., 1929c, *Program badań geograficzno-gospodarczych na Podhalu*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 9, 10.
- Ormicki W., 1929d, *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków, Księg. Geogr. Orbis. „Prace Instytutu Geograficznego UJ”, z. 11.
- Ormicki W., 1930, *Szkic geografii gospodarczej Tarnowa i okolicy*, Tarnów, Druk. Tłocznia Geograf. „Orbis” w Krakowie.
- Ormicki W., 1931, *Samodzielne badania geograficzne na prowincji. (Zarys metodologiczny i bibliograficzny)*, Równe 1931, Nakł. Wołyńskiego Okręgowego Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych.
- Ormicki W., 1932a, *Miasto jako przedmiot badań geografii*. – „Wiadomości Geogr.”, nr 2, s. 31–33.
- Ormicki W., 1932b, *Rozwój polskiej myśli geograficzno-gospodarczej (1866–1929)*. – „Przegląd Geograficzny”, T. 3, s. 112–123.
- Ormicki W., 1934a, *Regionalizm gospodarczy w Polsce*, [w:] Patkowski A. (red.), *Ruch regionalistyczny w Europie*, T. 2, Warszawa, Sekcja Regionalistyczno-krajoznawcza ZNP, s. 21–77.
- Ormicki W., 1934b, *Zakład przemysłowy przedmiotem badań geograficznych*. – „Wiad. Geograf.”, nr 1/4 s. 18–20.
- Ormicki W., 1935a, *Kapitał pieniężny jako przedmiot badań geografii gospodarczej*. – „Ruch Prawniczy, Ekon. i Socjolog.”, T. 4, s. 175–186.
- Ormicki W., 1935b, *Z geografii przemysłu Krakowa*. – „Czasop. Geograf.”, z. 2/4, s. 337–345.
- Ormicki W., 1936, *Rzemiosło w okręgu Izby Rzemieślniczej w Krakowie. (Rozmieszczenie i uwarunkowanie)*, Kraków, Izba Rzemieślnicza. „Prace Izby Rzemieślniczej w Krakowie”, zes. 1.
- Ormicki W., 1937, *Rola geografii rolniczej w planowaniu obrony państwa*, [w:] *Nauka a obrona państwa*, Kraków, Druk. UJ, s. 72–93.
- Ormicki W., 1939, *O polski program ludnościowy*, Warszawa, Wyd. tygodnik „Naród i Państwo”.
- Ostrowski M. ks., Soljan I. (red.), 2007, *Przyroda, geografia, turystyka w nauczaniu Jana Pawła II*, Kraków, Pap. Akad. Teol.; Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ; Koło PTTK nr 1/O. Kraków „Pielgrzym”. „XV Seminarium sacrum i przyroda”.
- Pachoński H., 1912, *Historia geografii*, Kraków, Gebethner i Sp.
- Pagacz-Moczarska R. (red.), 2004, [Rocznica Sonderaktion Krakau]. – „Alma Mater”, numer specjalny, 64.
- Pamiętnik II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów odbytego w Polsce w roku 1927*. Z polecenia Komitetu Organizacyjnego zredagował L. Sawicki. Po Jego śmierci kontynuował redakcję J. Smoleński. T. 1–2, Kraków, Nakł. Komit. Organ. II Z.G.P.i S, druk. Księg. Geograf. „Orbis”.
- Pawłowski S., 1915, *Długosz jako znawca polskiej ziemi. (W pięćsetną rocznicę urodzin Długosza)*. – „Kosmos”, 40, s. 452–474.
- Pawłowski S., 1928, *Rzut oka na stan i rozwój geografii w Polsce 1875–1925*. – „Kosmos”, Tom Jubileuszowy, Kraków, s. 117–137.
- Pawłowski S., Romer E., 1964, *Geografia i podróżnictwo* [w:] Romer E., *Wybór prac*, T. IV, Warszawa, PWN, Polskie Tow. Geograficzne, s. 555–615.
- Perkowska U., 1975, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich – „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, T. 98.
- Perkowska U., 1990, *Uniwersytet Jagielloński w latach I wojny światowej*, Kraków, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Perkowska U., 1997, *Studentki geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1896–1939*. – „Czasop. Geograf.”, T. 68, z. 2, s. 131–146.

- Perkowska U., 2007, *Corpus Academicorum Facultatis Philosophiae Universitatis Iagellonicae 1850–1945*, Kraków, Księg. Akad. „Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Seria F: Varia, T. 6.
- Piasecka J. E., 1970, *Dzieje hydrografii polskiej do 1850 roku*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich.
- Piotrowicz K., Twardosz R. (red.), 2007, *Wahania klimatu w różnych skalach przestrzennych i czasowych*. [Praca dedykowana prof. Janinie Trepińskiej], Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Pociask-Karteczka J. (red.), 2006, *Zlewnia. Właściwości i procesy*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Pociask-Karteczka J., 2007, *Przyroda w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] Ostrowski M. ks., Soljan I. (red.), *Przyroda, geografia, turystyka w nauczaniu Jana Pawła II*, Kraków, s. 65–86.
- Pol A., 1986, *Addenda do geograficznego życiorysu Wincentego Pola*. – „Czasop. Geograf.”, T. 57, zes. 1, s. 119–128.
- Pol W., 1843, *Pieśń o ziemi naszej*, Poznań, J. K. Żupański [później dziesiątki wydań].
- Pol W., 1851a, *Północny Wschód Europy pod względem natury*, Kraków, nakł. autora.
- Pol W., 1851b, *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków, Druk. „Czasu”.
- Pol W., 1851c, *Rzut oka na umiejętność geografii ze stanowiska uniwersyteckiego wykładu*. – „Rocznik Tow. Nauk. z Uniwersytetem Jagiellońskim złączonego”, T. V, Kraków, s. 52–74.
- Pol W., 1863, *Geografia Ziemi Świętej w dwóch księgach*, Lwów, nakł. autora.
- Pol W., 1869, *Historyczny obszar Polski*, Kraków, Druk. c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pol W., 1877a, *Dwie prelekcje o potrzebie wykładu geografii handlowej*. [w:] Pol W., *Dzieła wierszem i prozą*, T. 6, Lwów, Nakł. F. H. Richtera, s. 137–171.
- Pol W., 1877b, *Zasługi Długosza pod względem geografii*. [w:] Pol W., *Dzieła wierszem i prozą*, T. 6, Lwów, Nakł. F. H. Richtera, s. 175–184.
- Pol W., 2004, *Listy z ziemi naszej. Korespondencja Wincentego Pola z lat 1826–1872*. Oprac. Z. Sudolski, Warszawa, Wyd. Ancher.
- Polskie słownictwo geograficzne*, 1922, Kraków, Nakł. Księg. „Orbis”. I. Sawicki L.: *Terminologia regionalna ziem polskich*; II. Smoleński J.: *Słownictwo geograficzno-fizyczne*.
- Praweńska-Skrzypek G., 1990, *Miasta o niezharmonizowanym rozwoju w świadomości mieszkańców (na przykładzie miast polskich)*, Kraków, Wyd. UJ. „Rozprawy Habilit. UJ”, T. 204.
- Przybylska L., 2009, *Zagadnienia z geografii religii obszarów górskich w „Peregrinus Cracoviensis”* [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, Nowy Targ, s. 515–527. Podhalańska Państw. Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Ptaszycka-Jackowska D., Jackowski A., 1998, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, Kraków, Inst. Geografii UJ.
- Ptaszycka-Jackowska D. (red.), 2007, *Polska przestrzeń turystyczna*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geograf.”, z. 117.
- Putanowicz J. A., ks., 1766, *Institutiones geographiae methodicae*, Kraków, typogr. Semin. epic. dioec. acad.
- Radomski M., 1998, *Sprawa pozbawienia prawa wykładu docenta UJ, dra Włodzimierza Kubijowicza w czerwcu 1939 roku*. – „Zeszyty Historyczne”, zes. 123. Paryż, Instytut Literacki.
- Rajman J., Banaśkiewicz-Cabaj K., 1995, *Maria Dobrowolska (1895–1984) – geograf i nauczyciel. Bibliografia prac w stulecie urodzin*, Kraków, Wyd. Nauk. WSP.
- Rauczyńska-Olecka D., 1999, *Stanisława Julia Milatowa 1914–1985* [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 267–268. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2.

- Reederowa D., Stachowska K., 1958, *Materiały do powstania Akademii Umiejętności w Krakowie w roku 1873*, Wrocław-Kraków, Zakł. Narod. im. Ossolińskich, PAN. Oddz. w Krakowie. „Materiały Komisji Nauk Historycznych”, nr 1.
- Rehman A., 1881, *Szkice z podróży do południowej Afryki odbytej w latach 1875–1877*, Warszawa, Nakł. Gebethnera i Wolffa.
- Rehman A., 1884a, *Echa z południowej Afryki*, Lwów, Nakł. Gubrynowicza i Schmidta.
- Rehman A., 1884b, *Obecny system geografii wysnuty z jej dziejowego rozwoju*, Lwów, Druk. Wł. Łozińskiego.
- Reychman J., 1972, *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Roguszczyk M., Urbańczyk A. (red.), 2007, *Katalog wystawy pokonkursowej. Międzynarodowy Konkurs na Eklibris poświęcony Wincentemu Polowi z okazji 200. rocznicy urodzin*, Gdańsk Sobieszewo, Miejski Dom Kultury „Wyspa Skarbów”.
- Romer E., 1985, *Geograf trzech epok. Wspomnienia o ojcu*, Warszawa, Czytelnik.
- Romer E., 1916, *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, Warszawa-Kraków, Zakład Kartograf. Freitaga i Berndta, Gebethner i Wolff.
- Romer E., 1949, *Regiony klimatyczne Polski*, Wrocław. „Prace Wrocł. Tow. Nauk.”, Ser. B., T. 16.
- Romer E., 1969, *O geografii. Rozważania historyczne i metodologiczne*. Przedmową, komentarzem, przypisami i streszczeniem opatrzył A. Zierhoffer, Wrocław, PWN. „Prace Wrocławskiego Tow. Nauk.”, Seria B, nr 153.
- Romer E., 1988, *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Kraków, Społ. Inst. Wyd. Znak.
- Rudzki M. P., 1899, *Odształcanie się ziemi pod ciężarem wielkich lodowców*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Rudzki M. P., 1900a, *O przepowiadaniu pogody*, Lwów, Nakł. Pol. Tow. Przyrodn. Im. Kopernika. Odb. z „Kosmosu”.
- Rudzki M. P., 1900b, *Teoria fizycznego stanu kuli ziemskiej*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Rudzki M. P., 1904, *Wypadki spostrzeżeń meteorologicznych w Galicji 1903 roku zestawione w c. k. Obserwatorium Krakowskiem*, Kraków [brak wyd.].
- Rudzki M. P., 1909, *Fizyka ziemi*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Rudzki M. P., 1917, *Zasady meteorologii*, Warszawa, Z zapomogi Kasy im. Mianowskiego.
- Rzepa Z., 1976, *Życie i działalność naukowa Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej (1916–1974)*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 21, z. 1, s. 87–92.
- Rzepa Z., 1979, *Ormicki (pierwotne nazwisko Nussbaum) Wiktor Rudolf (1898–1941)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 24, Kraków, s. 246–248.
- Sałtuszewicz W. J., 1746, *Kompendium geograficzne to jest szerokiego opisanie ziemi krótkie zebranie polskim stylem...*, Kraków, Druk. Akademicka.
- Saramak A., Skublica L., Wypych A., 2005, *Bibliografia publikacji i opracowań wykonanych na podstawie danych ze Stacji Naukowej IGiGP UJ w Gaiku-Brzezowej w latach 1964–2003*, [w:] Krzemień K., Trepińska J., Bokwa A. (red.), *Rola stacji terenowych w badaniach geograficznych*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ., s. 57–69.
- Sarnicki S., 1585, *Descriptio veterie ac nova Poloniae*, Kraków, Aleksy Rodecki.
- Sawicki L., 1908, *Szkic Krasu Słowackiego z poglądem na cykl geograficzny w krasie w ogóle*. – „Kosmos”, T. 33, s. 395–444.
- Sawicki L., 1909a, *Geografia a krajoznawstwo. Odczyt wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie, dnia 10 listopada 1909 roku*, Warszawa, Druk. L. Bogusławskiego.
- Sawicki L., 1909b, *Podróż morfologiczna przez północne Włochy*. Lwów, Odb. z „Kosmosu”, T. 34, zesz. 10–12.

- Sawicki L., 1909c, *Z fizjografii zachodnich Karpat*, Lwów, Tow. dla Popierania Nauki Polskiej.
- Sawicki L., 1910, *Rozmieszczenie ludności w Karpatach zachodnich*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Sawicki L., 1911a, *Dunajcem z niziny nadwiślańskiej w Tatry. Przewodnik dla Wycieczki Krajoznawczej XI. Zjazdu Polskich Lekarzy i Przyrodników*, Kraków, Druk. Literacka.
- Sawicki L., 1911b, *Geografia doby dzisiejszej i jej wpływ na wychowanie społeczeństwa*. [w:] *Księga Pamiątkowa XI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie, 18–22 lipca 1911*, Kraków, Komitet Gospodarczy, s. 229–231.
- Sawicki L., 1911c, *Wędrowki pasterskie w Karpatach*. – „I. Spraw. z pos. Tow. Nauk. Warsz. Wydz. Nauk Antropol., Społ., Hist. i Filoz”, 4, 6, s. 79–106.
- Sawicki L., 1912, *Hydrografia ziem polskich*, [w:] *Encyklopedia Polska*, Kraków, Akad. Umiej., s. 249–298.
- Sawicki L., 1913a, *Studia nad Abisynią*, Warszawa, Tow. Nauk. Warsz.
- Sawicki L., 1913b, *Glaziale Landschaften in den Westbeskiden*, Kraków, Druk. UJ.
- Sawicki L., 1916, *Przestrzeń życiowa na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny* – „Sprawozdanie Gimnazjum św. Jacka”, Kraków, s. 1–28.
- Sawicki L., 1917, *Osuwisko ziemne w Szymbarku i inne zsuwy powstałe w r. 1913 w Galicji Zachodniej*, Kraków, Akad. Umiej. „Rozprawy Akad. Umiej., Wydz. Matem.-Przyrod.”, seria A, t. 56.
- Sawicki L., 1918, *Zakłady państwowe a geografia ojczysta*, Warszawa, Pol. Tow. Geograf. Odb. z „Przeglądu Geograficznego”, T. 1.
- Sawicki L., 1919, *Wędrowki pasterskie w Karpatach*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Sawicki L., 1923, *O działalności naukowej Wincentego Pola*, [w:] *Wincenty Pol jako krajoznawca*, Kraków, Nakł. Księg. Geograf. Orbis, s. 5–10.
- Sawicki L., 1927a, *Kraków jako ośrodek pracy geograficznej*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 6 s. 124–126.
- Sawicki L., (red.), 1927b, *Wyniki naukowe wypraw „Orbisu”*, T. 1, Kraków, Nakł. Księg. Geograf. „Orbis”.
- Sawicki L., 1928a, *Idea i organizacja krajoznawstwa w Polsce*. Wykład inauguracyjny serji geograficznej, wygłoszony przed Polskim Radjo w Katowicach d. 5 marca 1928, Kraków, Nakł. Księg. Geogr. „Orbis”. „Biblioteczka «Orlego Lotu»”, nr 12.
- Sawicki L., 1928 b, *Polska akcja ekspedycyjna*, [w:] Korbel S. (red.), *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków, s. 45–55; toż. Cieszyn, odb. z „Miesięcznika Pedagogicznego”.
- Sawicki L., 1929, *Potrzeby nauki geografii w Polsce*. – „Nauka Polska”, T. 10, s. 160–170.
- Sawicki L., 1932, *Zarys ogólnej geografii ziem polskich. Wykłady wygłoszone na kursie nauczycielskim w Cieszynie 1919*, Kraków, Księg. Geograf. „Orbis”.
- Semkowicz W., 1927, *Rozwój geografii i kartografii historycznej w Krakowie*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 6, s. 111–118.
- Skład Uniwersytetu, 1913–1946*, Kraków, Uniwersytet Jagielloński.
- Skiba S., 1999, *Gleboznawstwo i Geografia Gleb*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s.211–228. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Skiba S., Drewnik M., Kacprzak A., 2003a, *Gleba w środowisku*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Skiba S., Drewnik M., Kacprzak A., 2003b, *Gleby Karpat Polskich*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Skiba S., Krzemień K. (red.), 2008, *Contemporary evolution of the natural environment of the region between Antyatlas and Sahara (Morocco)*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ. „Prace Geograf.”, z. 118.

- Skład Szkoły Głównej Krakowskiej dnia 1 Stycznia 1812, 1812*, Kraków.
- Słabczyński W., 1973, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa, PWN.
- Słabczyński W., Słabczyński T., 1992, *Słownik podróżników polskich*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Słowikowski T., 1977, *Niemcówna Stanisława Maria*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 22, Kraków, s. 782–783.
- Smoleński J., 1910, *O powstaniu północnej krawędzi podolskiej i o roli morfologicznej młodszych ruchów Podola*, Kraków, Nakł. Akad. Umiej.
- Smoleński J., 1912, *Krajobraz Polski*, Warszawa, J. Mortkowicz.
- Smoleński J., 1919, *O potrzebach nauki polskiej w zakresie geografii fizycznej*, Warszawa, Kasa im. Mianowskiego. Odb. z „Nauka Polska”, T. 2.
- Smoleński J., 1922, *Ochrona przyrody w Polsce*. – „Polska Współczesna”, T. 1, z. 2, s. 137–147.
- Smoleński J., 1923, *Sprawozdanie ze Zjazdu geografów w Krakowie w dn. 9–11 kwietnia 1922 r.* – „Czasop. Geograf.”, T. 1, s. 12–17.
- Smoleński J., 1927a, *Rzut oka na stan ogólnej geografii fizycznej w Polsce w ostatnim pięćdziesięcioleciu (1875–1925)*. – „Kosmos”, 1, s. 138–150.
- Smoleński J., 1927b, *Studium geograficzne w Krakowie*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 6, s. 100–103.
- Smoleński J., 1927c, *Zagadnienia geopolityczne w odniesieniu do państwa polskiego*, Kraków, Wyd. Sekcji Skryptowej Polskiej Szkoły Nauk Politycznych.
- Smoleński J., 1928a, *Ludomir Sawicki. Życie i dzieło*, Warszawa, Druk. Geogr. „Orbis”. Odb. z „Przeglądu Geograficznego”, T. 9.
- Smoleński J., 1928b, *Obecne warunki światowej akcji misyjnej i stosunek do niej społeczeństwa polskiego*. Odczyt publiczny wygłoszony w Akademickim Kole Misyjnym w Krakowie dn. 3 marca 1928 r., Kraków, Nakł. Wyd. Księży Jezuitów.
- Smoleński J., 1928c, *Prace geomorfologiczne prof. Ludomira Sawickiego [w:] Ludomir Sawicki jako uczony i działacz*, Kraków, s. 17–21.
- Smoleński J., 1928d, *Rozwój i stan naukowej pracy geograficznej w ośrodku krakowskim*, [w:] Korbel S. (red.), *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków, s. 9–16.
- Smoleński J., 1930, *Wielkopolska*, Poznań, Wyd. Polskie (T. Wegner). „Cuda Polski”.
- Smoleński J., 1931a, *W sprawie ewolucji geografii politycznej*. – „Przegląd Geograf.”, T. 11, s. 93–100.
- Smoleński J., 1931b, *Ziemia jako podłoże dziejów ludzkości*, [w:] *Wielka Historia Powszechna*, Warszawa, Trzaska, Ebert, Michalski, T. 1, s. 1–31.
- Smoleński J., 1932a, *Morze i Pomorze*, Poznań, Wyd. Polskie (R. Wegner). „Cuda Polski”; Toż: Jerozolima 1946, Wyd. Kultury i Prasy Dłtwa Jednostek Wojska na Śr. Wschodzie.
- Smoleński J., 1932b, *Ochrona krajobrazu*, [w:] Szafer W. (red.), *Skarby przyrody i ich ochrona. Wiadomości z dziedziny ochrony przyrody*, Warszawa, Państw. Rada Ochrony Przyrody, s. 37–49.
- Smoleński J., 1932c, *Z badań wysokogórskiej stacji naukowej w Dolinie Pięciu Stawów Polskich w Tatrach*, Kraków, Nakł. Pol. Tow. Tatr. Odb. Z „Wierchów”, R. 10.
- Smoleński J., 1932d, *Zadania i metody geografii gospodarczej*. Wykład inauguracyjny, [w:] *Inauguracja Roku Naukowego 1932/33. Przemówienie inauguracyjne...*, Kraków, Druk. „Orbis”; Wyższe Studium Handlowe, s. 8–13.
- Smoleński J., 1933, *Niektóre metody morfometryczne stosowane w Inst. Geogr. U. J.*, Kraków, Tłocznia geogr. „Orbis”. Odb. z „Wiad. Geograf.”, nr 1–2.
- Smoleński J., 1934, *Geopolityczne barjery nadmorskie*, Warszawa 1934, Kasa im. Mianowskiego. Odb. z „Przeglądu Geograf.”, T. 14, z. 1–2.

- Smoleński J., 1935, *Krajobraz w krajoznawstwie*. – „Ziemia”, nr 1, s. 2–4.
- Smoleński J., 1937, *W sprawie wieku i genezy krajobrazu Beskidów Zachodnich*, Kraków, Druk „Orbis”. Odb. z „Wiad. Geograf.”, T. 15, nr 3–4.
- Spis wykładów*, 1910–1971, Kraków, Uniwersytet Jagielloński.
- II Sprawozdanie naukowe za lata 1921–1925*, 1926, Kraków, Koło Geografów Uczniów UJ.
- Sprawozdanie z działalności Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie za rok akad. 1946/47*, 1948, – „Czasop. Geograf.”, T. 19, z. 1/4, s. 359–362.
- Sroka S. T., 1999, *Smoleński Jerzy Józef Gedeon (1881–1940)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 39, Kraków, s. 264–267.
- Srokowski S., 1937, *Rozwój i dzieje horyzontu geograficznego*, Warszawa. Odb. z „Encyklopedii Nauk Politycznych” zes. 3, T. II.
- Starkel L., 1998, *Poglądy Mieczysława Klimaszewskiego na rozwój rzeźby Polskich Karpat Zewnętrznych (fliszowych)*. – „Czasop. Geogr.”, T. 69, z. 2, s. 131–137.
- Starkel L., Kostrzewski A., Kotarba A., Krzemień K. (red.), 2008, *Współczesne przemiany rzeźby Polski*, Kraków, Stow. Geomorfologów Pol., Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ, Inst. Geogr. i Przestrz. Zagosp. PAN.
- Starowolski S., 1632, *Polonia nune denuo recognita et aucta*, Köln, Heinrich Crithius.
- Staszewski J., 1962, *Badania i teorie geograficzne w spuściźnie naukowej M. P. Rudzkiego. W stulecie śmierci*. – „Przegl. Geograf.”, T. 34, zes. 4, s. 651–678.
- Staszewski J., 1966, *Historia nauki o Ziemi w zarysie*, Warszawa, PWN.
- Staszewski J., 1967, *Jan Śniadecki*, [w:] Olszewicz B. (red.), *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa, s. 159–177.
- Steczkowski J. K., 1828, *De longitudine geographica*, Kraków, Druk. Uniwersytecka.
- Steczkowski J. K., 1832, *De longitudine geographica Cracoviae*, Kraków, [b.wyd.].
- Stoksik J., 1990, *Dzieje katedry geometrii praktycznej w Akademii Krakowskiej*. – „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne”, T. 92, s. 21–37.
- Stoksik J., 1992, *Kraków ośrodkiem geodezji i kartografii wielkoskalowej w XVII i XVIII stuleciu*. – „Polski Przegląd Kartograficzny”, T. 24, nr 4, s. 147–167.
- Stopka K., Banach A. K., Dybiec J., 2000, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Wydawnictwo UJ.
- Suchodolski B. (red.), 1970, 1977, *Historia nauki polskiej*, T. 1–3, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich.
- Szafer W., 1968, *Wspomnienia o profesorze Ludomirze Sawickim* [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiąt rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 97–103.
- Szafer W., 1973, *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie*, Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich.
- Szaflarski J., 1939/45, *Instytut Geograficzny U. J. i Studium Geografii w Krakowie w pierwszym okresie powojennym (marzec-wrzesień 1945)*. – „Przegląd Geograf.”, T. 19, s. 129–131.
- Szaflarski J., 1939/45, *Tajne nauczanie w zakresie geografii na U. J.* – „Przegląd Geograficzny”, T. 19, s. 115–116.
- Szaflarski J., 1939/45, *Walenty Winid (1894–1945)*. – „Przegl. Geograf.”, T. 19, s. 108–109.
- Szaflarski J., 1968, *Teofil Żebrawski (1800–1887) – pierwszy doktor kartografii na Uniwersytecie Jagiellońskim (1832) i jego działalność w tym zakresie*. – „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Ser. C, z. 13, s. 11–39.
- Szczegóła H., 1967, *Jan Głogowczyk*, Katowice. „Zasłużeni Ludzie Śląska”.
- Szczegóła H., 1968, *Jan z Głogowa „ozdoba Uniwersytetu Jagiellońskiego”*. *Informator*, Zielona Góra. Muzeum Ziemi Lubuskiej – Z badań nad przeszłością Ziemi Lubuskiej.

- Szewczuk J., 2005, *Prof. dr hab. Kazimierz Trafas 5 II 1939–3 XI 2004.* – „Polski Przegląd Kartograficzny”, T. 37, z. 1, s. 64–67.
- Szostakowska M., 1999, *Stanisław Srokowski (1872-1950). Polityk, dyplomata, geograf*, Olsztyn, Ośrodek Badań Nauk. im. W. Kętrzyńskiego.
- Śniadecki J., 1804, *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi*, Warszawa, Tow. Przyjaciół Nauk.
- Tarnowska I., 1964, *Jan ze Stobnicy (Stobniczka), (ok. 1470–1530)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 10, Kraków, s. 480–481.
- Traczewska-Białkowska Z., 1973, *O nauczaniu geodezji w Uniwersytecie Jagiellońskim do 1833 roku ze szczególnym uwzględnieniem okresu Księstwa Warszawskiego i Rzeczypospolitej Krakowskiej* [w:] Babicz J. (red.), *Studia z dziejów geografii i kartografii*, Wrocław, s. 191–201.
- Trafas K. (red.), 1979, *Atlas Miejskiego Województwa Krakowskiego*, Kraków, Oddz. PAN w Krakowie-Komisja Nauk Geogr.; Urząd Wojew. w Krakowie.
- Trafas K., 1984, *Prof. L. Sawicki jako kartograf.* – „Polski Przegl. Kartogr.”, T. 16, z. 4, s. 177–178.
- Trafas K. (red.), 1985, *Atlas Tatrzańskiego Parku Narodowego*, Kraków-Zakopane, TPN, PTNoZ, Oddz. Kraków.
- Trafas K. (red.), 1988, *Atlas Miasta Krakowa*, Kraków, Urząd Miasta Krakowa; Uniwersytet Jagielloński.
- Trafas K., 1993, *Koncepcyjne i metodyczne aspekty regionalnej kartografii atlasowej*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Trafas K., 1999a, *Kartografia i teledetekcja*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 459–487. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Trafas K., 1999b, *Stanisław Korbel 1882-1956* [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 261-262. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999”, T. 2.
- Trepińska J., 1992, *Jan Śniadecki – uczony i założyciel pierwszej stacji meteorologicznej w Krakowie w 1792 r.* – „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 88, s. 183–191.
- Trepińska J., 2002, *Górskie klimaty*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Trepińska J., 2005, *Historia uniwersyteckiej stacji meteorologicznej w Krakowie jako przykład ciągłości badań naukowych*, [w:] Krzemień K., Trepińska J., Bokwa A., *Rola stacji terenowych w badaniach geograficznych*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ., s. 13–22.
- Trepińska J., Olecki Z. (red.), 2006, *Klimatyczne aspekty środowiska geograficznego. Profesor Barbarze Obrębskiej-Starkel*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Treter B., Leszczycki S., 1934, *Plany regulacyjne i ochrona krajobrazu w uzdrowiskach oraz gminach posiadających walory krajobrazowe*, Kraków, Komisja dla spraw regionalnych Podhala i Beskidów Zachodnich przy Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie. „Komunikat w sprawie planu regionalnego”, nr 1.
- Troll M. (red.), 2006, *Czarnohora. Przyroda i człowiek*, Kraków, Inst. Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ.
- Troll M., Kozak J., 2006, *Wojciech Widacki (1943–2006)*, www.gis.geo.uj.edu.pl
- Trzciniński A., 1787, *Opisanie przyczyn Fizycznych Trzęsienia Ziemi*, Kraków, Druk. I. Grebla.
- Twaróg J. B., 2006, *Ludomir Juliusz Sawicki (1884–1928). Geograf, wydawca, krajoznawca, założyciel i pierwszy prezes Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Krakowie*, [w:] Partyka J. (red.), *W cieniu zamczyska Bonerów. W setną rocznicę utworzenia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1906–2006)*, Ojców, Małopolski Komitet Obchodów 100-lecia Pol. Tow. Krajozn., s. 61–66.
- Tyczyńska M., 1968, *Rozwój geomorfologiczny terytorium miasta Krakowa*, Kraków, Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 17.

- Tylkowski W., 1669, *Meteorologia curiosa*, Kraków, druk. S. P. Kowczyk.
- Uniwersytet Jagielloński w służbie społecznej. Okres powojenny 1945–1946, 1947, Kraków, Wyd. UJ.
- Voisé W., 1962, *Pierwsza książka autora polskiego przełożona na włoski (z okazji 400-lecia przekładu „Traktatu o dwóch Sarmacjach” Macieja z Miechowa*, – „Nauka Polska”, T. 10, nr 3 s. 165–170.
- Walczak I. (red.), 2006, *Sprawozdanie i historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1981–2006*, Kraków, Koło Geografów UJ.
- Warszyńska J., 1974, *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie województwa krakowskiego)*, Kraków, Uniw. Jagiell. „Zesz. Nauk. UJ. Prace Geograf.”, z. 36.
- Warszyńska J., Jackowski A. (red.), 1976, *Zagadnienia terminologii w geografii turystyki*, Kraków, Wyd. UJ.
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa, PWN.
- Warszyńska J. (red.), 1995, *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Kraków, Wyd. UJ.
- Warszyńska J., 1999a, *Geografia komunikacji i usług*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 421–431. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Warszyńska J., 1999b, *Geografia turystyki*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 383–420. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Warszyńska J. (red.), 1999 (i nast.. wyd.), *Geografia turystyczna świata*, T. 1–2, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Warszyńska J., Kurek W., 2007, *Dorobek i aktualne problemy badawcze w zakresie turystyki w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] Kurek W., Mika M. (red.), *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, Kraków, Instytut Geogr. i Gospod. Przestrz. UJ, s. 77–90.
- Widacki W., 1997, *Wprowadzenie do systemów informacji geograficznej*, Kraków. Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.
- Widacki W., 1999, *Systemy Informacji Geograficznej*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 489–504. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3.
- Więcek A., Gotfryd M., 2007, *Krakowskie cmentarze – śladami geografów*, [w:] Górka Z., Więclaw-Michniewska J. (red.), *Badania i podróże naukowe krakowskich geografów*, T. 3, Kraków, Pol. Tow. Geograf., s. 120–128.
- Wilk B., 2008, *W «Małym Wiedniu nad Wisłą». Życie codzienne Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1918*, Kraków, PAT. Wyd. Hist. Kościoła.
- Wiszniewski M., 1840, *Jeografia Polski, Etnografia polska i podróże Polaków do krajów cudzoziemskich za Piastów, do końca XIV wieku* [w tego autora:] *Historia literatury polskiej*, T. 2, Kraków, nakład. autora, s. 187–223.
- Wiszniewski M., 1842, *Podróże do Ziemi Ś. Jeografia ogólna. Liber beneficiorum i pierwsza chorografia Polski przez Długosza*. [w tego autora:] *Historia literatury polskiej*, T. 4, Kraków, nakł. autora, s. 99–121.
- Wiszniewski M., 1845, *Opis Polski przez Polaków i cudzoziemców, karty jeograficzne Polski i jeografia powszechna i starożytna. Podróże Polaków po swoim i obcych krajach*. [w tego autora:] *Historia literatury polskiej*, T. 7, Kraków, nakł. autora, s. 527–581.
- Wiśniewski T., 1930, *Akcja ekspedycyjna L. Sawickiego*, Warszawa, Druk. „Jan Cotty”. Odb. z „Wszechświata”, nr 8.
- Wojciechowski S., 1926, *Maciej z Miechowa jako geograf krajów litewsko-ruskich*, [w:] *II. Sprawozdanie naukowe za l. 1925–1926. Koło Geografów Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, s. 120–131.

- Wojciechowski S., 1927, *Geografia krakowska a Odrodzenie*. – „Wiadomości Geograficzne”, nr 6, s. 83–86.
- Wójcik Z., 1993, *Antoni Wrzosek. Szkic do portretu badacza gór*. – „Wierchy”, T. 58, s. 42–59.
- Wrzosek A., 1933, *Z badań nad zjawiskami krasowymi Tatr Polskich*, Warszawa, Druk. Wojsk. Inst. Geogr. Odb. z „Wiad. Służby Geograf.”, nr 3.
- Wrzosek A., 1935a, *Własność ziemska na Pomorzu według narodowości*, Toruń, Wyd. Inst. Bałt.
- Wrzosek A., 1935b, *Z geografii komunikacyjnej Pomorza*, Toruń, Zakł. Graf. „Biblioteka Polska” w Bydgoszczy.
- Wrzosek A., 1936, *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku w zakresie geografii*, Katowice, Inst. Śląski.
- [Wrzosek A.], 1943, *Śląsk, Ziemie powracające*, Warszawa, TWZ. „Biblioteka Ziem Zach.”, 6.
- Wrzosek A., 1960, *Czechosłowacja. Zarys ogólnej geografii kraju*, Warszawa, PWN.
- Wrzosek A., 1968, *Uczony* [w:] Dobrowolska M., Mochnacki R. (red.), *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin (1884–1964)*, Warszawa, s. 18–25.
- Wrzosek A., 1972a, *Geografia w ośrodku krakowskim po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego z okazji 50-lecia istnienia Oddziału Krakowskiego, Kraków, 26–28 czerwca 1972. Referaty*, Kraków, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie, s. 19–29.
- Wrzosek A., 1972b, *Główne okręgi przemysłowe Polski*, Warszawa, PZWS.
- Wrzosek A., 1977, *Geografia energetyki świata*, Warszawa, Wyd. Szkolne i Pedag.
- Wrzosek-Matłowa J., 1989, *Kursy informacyjne o Ziemiach Zachodnich Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w latach 1945–48*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki PAN”, nr 4, s. 923–939.
- Wrzosek-Matłowa J., 1992, *Kursy zachodnie dla pracowników oświaty w latach 1945–1947*. – „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki PAN”, zesz. 1, s. 89–106.
- Wyrozumski J., 1992, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków, Wyd. Literackie. „Dzieje Krakowa”, T. 1.
- Wyrozumski J., 2006, *Góry w dziele Jana Długosza „Chorographia Regni Poloniae”*. – „Zwoje (The Scrolls)”, 44, s. 1–9.
- Wyrozumski J., 2008, *Jan Długosz wobec Uniwersytetu Krakowskiego*. – „Zeszyty Długoszowskie”, Kłobuck, nr 7, s. 37–44.
- Zaborowski J., Poznański S., 1964, *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939*, Warszawa, ZBoWiD.
- Zaborski B., 1927, *Studia nad morfologią dyluwium Podlasia i terenów sąsiednich*, Warszawa, Druk. Geograf. „Orbis”.
- Zaborski B. (red.), 1933, *III Sprawozdanie naukowe za lata 1925–1932*, Kraków, Koło Geografów Uczniów UJ.
- Zaborski B., Wrzosek A., 1939, *Antropogeografia*, Warszawa, Trzaska, Ebert, Michalski. „Wielka Geografia Powszechna”, t. 23.
- Zaborski B., Flis J., 1947, *Związek geograficzny dorzecza Odry z Polską*. – „Bellona” (Londyn), zesz. 2, s. 12–22.
- Zapałowicz H., 1899, *Jedna z podróży naokoło Ziemi*, T. 1–2, Lwów, nakł. autora.
- Zarębowa M., Zaręba A., 1975, *Ne cedat Academia. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim 1939–1945*, Kraków, Wyd. Literackie.
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*, Kraków, Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ.

- Zejszner L., 1836, *O wodach kwaśnych czyli szczawach w Karpatach*. – „Pamiętnik Farmaceutyczny Krakowski”, T. 3, s. 265–290.
- Zejszner L., 1843, *Krótki opis historyczny, geologiczny i górniczy Wieliczki*, Berlin, Behr. druk. Feistera.
- Zejszner L., 1848, *Podróże po Beskidach, czyli opisanie części gór Karpackich, zawartych pomiędzy źródłami Wisły i Sanu*, Warszawa, Odb. z „Biblioteki Warszawskiej”, t.3.
- Zejszner L., 1849–1852, *Podhale i północna pochyłość Tatrów czyli Tatry polskie*, Warszawa. Odb. z „Biblioteki Warszawskiej” 1849–1852.
- Ziaja W., Skiba S. (red.), 2002, *Sorkappland landscape structure and functioning (Spitsbergen, Svalbard)*, Kraków, Wyd. UJ.
- Ziejka F., 2000, *O geografii, poezji i ... togach*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*, Kraków, Instytut Geografii UJ, s. 49–56. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. V.
- Ziejka F., 2006, *Krakowskie lata Wincentego Pola* [w:] Jackowski A., Sołjan I. (red.), *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, Kraków, s. 31–49.
- Zieliński S., 1932, *Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich. Podróżnicy, odkrywcy, zdobywcy, badacze, eksploratorzy, emigranci-pamiętnikarze, działacze i pisarze migracyjni*, Warszawa, Centralna Biblioteka Wojskowa.
- Zierhoffer A., 1929, *Ludomir Sawicki*. – „Czasop. Geograf.”, T. 7, s. 27–32.
- Zięba A. A., 2002, *Srokowski Stanisław Józef (1872–1950)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 41, Warszawa-Kraków, s. 238–244,
- Zwiercan M., 1964, *Jan z Głogowa (ok. 1445–1507)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 10, Kraków, s. 450–452.
- Żebrowski T., 1862, *Wykaz zdrojowisk lekarskich Galicyi i Bukowiny, – dla objaśnienia mapy tychże zdrojowisk*, Kraków, Druk. Uniwersytecka.

The story of Geography at the Jagiellonian University (15th–21st centuries)

Summary

Geography at the Jagiellonian University has a tradition spanning several centuries, something that relatively few individuals are aware of. According to current knowledge, Krakow is the oldest center of geography education in Poland and one of the oldest in Europe. The Krakow Academy was established in 1364 and formally re-established in 1400. It was over 500 years ago that lectures in geography first took place here – much earlier than at many other European universities.

Jan Długosz (1415–1480), a graduate of the Krakow Academy, is considered the first Polish geographer. The Era of Rebirth in Poland is also considered the “golden age” of Krakow Geography. This period was followed by a period of reform (1750–1812) at the University led by Hugo Kołłątaj, whose legacy also includes elements of geography. Kołłątaj worked with Jan Śniadecki (1756–1830), the author of the first Polish textbook on geography. In the mid-19th century, Wincenty Pol (1807–1872) entered the life of the University. Pol is credited with the establishment of the first in Poland, and second in the world, Department of Geography.

The era of Wincenty Pol was also the beginning of the era of modern Polish geography. Pol's work at the University was continued by Ludomir Sawicki (founder of the modern Institute of Geography at the Jagiellonian University), Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki, Adam Gadomski, Włodzimierz Kubijowicz, Stanisława Niemcówna, Walerian Łoziński, Józef Szaflarski, Jan Flis, Mieczysław Klimaszewski, and Antoni Wrzosek. Other notable academics associated with the University for a period of time were Bogdan Zaborski and Eugeniusz Romer. The Jagiellonian University was also the home of Antoni Rehman, the director of the first Department of Geography at the University of Lwow.

Another famous student of geography at the University was Franciszek Bujak who later went on to become a prominent specialist in economic history. Other geographers with roots at the Jagiellonian University included Maria Dobrowolska, Rodion Mochnecki, Marian Gotkiewicz, Julian Jurczyński, Zofia Hołub-Pacewicz, Zdzisław Simche, Tadeusz Czort, as well as associate professors Stanisław Srokowski and Walenty Winid. A new generation of geographers joined this group following World War II. The University in Krakow has always played an important role in Polish geography as well as world geography.

The first attempt to compile a comprehensive history of geography at the Jagiellonian University was made in 1999. The effort at the time was associated with

the 150th anniversary of the founding of the first Department of Geography on Polish soil. The monumental work produced consisted of five volumes. Four of the five volumes directly addressed historical themes (Kortus, Jackowski, Krzemień, ed., 1999–2000), while one volume was dedicated to future issues and perspectives in the development of Polish geography (Domański, Widacki, ed., 1999).

The history section of the publication presented the history of the Institute and the University Geography Society (vol. 1), the biographies of deceased geographers (vol. 2), the achievements of the various geographic disciplines pursued by the Institute (vol. 3), as well as research papers presented at the Congress of Polish Geography (vol. 5). It is the only work published to date that can be considered source material. The publication described the development of the Institute in terms of scientific research, organizational issues, and issues related to teaching and the curriculum from 1849 to 1999.

The aforementioned publication, of course, could not possibly cover all the events that had taken place in the field of geography during the long history of the University. The first criterion used by the editors was that the history section of the publication would only address the time period when geography had become fully institutionalized (since 1849). This led to the elimination of a period of time that was very important to Polish geography as well as to Polish science in general. That period of time was the era between the 15th century and 1849. The first lectures in geography at the University had taken place in the 15th century.

Second, it was decided in 1999 that the development of the Institute would be presented in light of the achievements of individual scientific disciplines. Abandoned was the approach to the Institute as a living entity whose development has always been tied to local issues, organizational issues, patriotic pursuits, social issues, as well as economic issues. This statement is not a criticism of the publication in question. It does, however, point to certain gaps, which were difficult to fill at the time.

The notion of creating a publication that would supplement the Jubilee Book surfaced during the preparation of another work on geography called “The History of Polish Geography” (Jackowski, Liszewski, Richling, ed., 2008). The proposed publication was to be based on a search query as well as existing literature and would attempt to present geography at the Jagiellonian University starting from its earliest years until today.

The research conducted for this project made it possible to better define the historical periods used to describe geography at the University. Seven distinct historical periods have been identified. The first covers the origins of geography at the University. It contains the earliest of events that had taken place at the newly established Krakow Academy. This era includes the life of Jan Długosz as well as the lives of other prominent people associated with the University and geography in general: Jan of Stobnica, Jan of Głogów, Wawrzyniec Korwin, Maciej of Miechów, Nicholas Copernicus, and many others. It was thanks to the work of these individuals that geography in Krakow thrived during the Era of Rebirth and played a leading role in European academia.

The next historical period is one that includes the Baroque and the Enlightenment. This was a period of ups and downs for geography. Polish Geography survived this turbulent era despite many obstacles, however, it did so only in limited form. The two most prominent figures of this era were Fr. Hugo Kołłątaj and Jan Śniadecki.

Following the “lean” years, geography at the University experienced a fresh breath of life. Wincenty Pol arrived at the University and created the first Department of Geography on Polish soil. This was the second department of geography in the world after Berlin.

While the Pol era lasted only a few years (1849–1852), it resulted in achievements that laid the foundations for modern Polish geography.

The Department of Geography was closed by the Austrian government soon thereafter and Wincenty Pol was removed from the University. The future of geography came into question. This period of time (1853–1876) can be characterized as a phantom period for geography, with geography being incorporated into physics and astronomy curricula. Fortunately, Wincenty Pol's geography bug had bitten the University so strongly that it could not forget geography altogether.

The University could not let geography go. Geography slowly began to resurface at the University (1877–1918). The credit for this goes primarily to Franciszek Czerny-Schwarzenberg and his efforts to reopen the Department of Geography in 1877. There are many different opinions of Czerny-Schwarzenberg. However, it was he who hired Ludomir Sawicki and later Associate Professor Jerzy Smoleński. In 1917, Sawicki took over the Department from Czerny-Schwarzenberg. This leads us to the moment when Poland regained its independence in 1918.

The 1919–1939 period was a time of rapid growth for geography at the University. Sawicki secured the entire building at 64 Grodzka Street for the Institute. Research efforts began to flourish and more geography teaching staff joined the University. The Institute's growth was largely a product of the efforts of its founders: Ludomir Sawicki and Jerzy Smoleński. Students were drawn to both men in large numbers. Many of their students would come to play important roles both in prewar as well as in postwar Polish geography.

Towards the end of the interwar era, Krakow was the largest center of geography education in Poland. It was the only university that had two departments of geography for a period of time. The Department's reputation was the result of its rich course offering as well as substantial research achievements. Other academic centers attempted to model their curricula on that of the Department of Geography. What made Krakow unique was the rise of two distinct schools of geography: geomorphology and anthropogeography. These two schools of thought would shape the development of geography in Krakow following the Second World War, especially until the late 1950s.

The Krakow school of geography was characterized to a substantial extent by the applied nature of its educational program. This was especially true in the field of regional and spatial planning. However, certain publications in physical geography can also be perceived as applied in nature. These included papers on the assessment of the geographic environment for economic purposes and works by Ormicki on the subject of economic geography. Finally, the Institute began to conduct research in the field of tourism. A new discipline was formed – tourism – a discipline that had not been pursued in Poland before (S. Leszczycki). The tourism program was formally created in 1936 at the Institute of Geography in Krakow.

Another unique element of the Institute of Geography was its collaboration with ethnographers. This was a one of a kind collaboration in Poland at the time. This ethnographic flavor of geography research in Krakow lasted until the 1950s. According to historians, this type of collaboration made Krakow a unique geographic-ethnographic center of learning.

World War II was not able to stop the University from pursuing teaching and research. The same was true of geography at the University. On November 6, 1939, the Gestapo implemented *Sonderaktion Krakau*, an action designed to commence the destruction of the Jagiellonian University. A total of 183 professors were arrested. Most of the professors, associate professors, and lecturers were sent to a concentration camp in Sachsen-

hausen-Oranienburg near Berlin. Among the deported were five professors of geography: Jerzy Smoleński, Wiktor Ormicki, Stanisław Leszczycki, Stanisław Korbel, and Walenty Winid. Smoleński and Ormicki were murdered at the camp by the Nazis. Winid was murdered several years later at the Auschwitz Death Camp.

Despite immense losses, especially those associated with *Sonderaktion Krakau*, the University did not give up. Teaching was conducted in secret as was scientific research. Master's theses and doctoral theses were defended in secret. At the same time, efforts were made to protect teaching and research materials from the occupying German forces.

The first years following World War II (1945–1952) were years of intense efforts to try to return normal functionality to the Institute. Following the German retreat, the Institute was left with nothing but bare walls. Most teaching and research materials were gone as was the furniture. In April, 1945, the Institute of Geography began to offer its first postwar lectures. A decisive role in the life of the postwar Institute was played by its Director – Eugeniusz Romer – a professor emeritus from the University of Lwow. Romer was a world-class cartographer and the founder of the Polish and European school of cartography. In 1945, he was the only active professor of geography in Krakow. He supervised the habilitation processes of seven geographers from several different universities (Stanisław Leszczycki, Mieczysław Klimaszewski, Jan Dylik, Aleksander Kosiba, Adam Malicki, Maria Kielczewska-Zaleska, Stanisław Pietkiewicz).

The Department of Philosophy was divided into two departments: 1) Liberal Arts, 2) Mathematics and Natural Sciences. This action threatened to divide geography between the two new departments. Physical geography could be incorporated into the Mathematics and Natural Sciences Department while Anthropogeography could be incorporated into the Liberal Arts Department. Fortunately, this did not happen. In 1952, geography as a whole became an academic unit within the newly formed Department of Biology and Earth Sciences – where it remains today.

Two individuals had a profound impact on postwar geography at the University: Mieczysław Klimaszewski (1908–1995) and Antoni Wrzosek (1908–1983).

Beginning in 1953, geography at the Jagiellonian University began to systematically grow and prosper. Physical geography began to grow first and was followed by economic geography. A wide range of new disciplines and sub-disciplines began to emerge including ones that had never been pursued at the Institute before.

The crown jewel of this new era is the new building (July 2005) of the Institute of Geography. The building is located on the Campus of the 600 Year Anniversary of the Re-establishment of the Jagiellonian University. The modern new facility has 5800 m² of teaching and research space and features well-equipped lecture halls, specialized laboratories, and computer facilities. This is a new chapter in the life of the Institute.

As of 2008, there are 11 research groups and 2 research work teams at the Institute. The Institute also has three field research stations.

The geography program has a new threefold structure since 2005: bachelor's program, master's program, and doctoral program. The newly restructured master's program consists of five specializations: physical geography, social and economic geography, spatial management and regional development, tourism, and GIS.

As of 2008, close to 100 individuals work at the Institute, 60 of whom are faculty members. The total number of day, evening, and long-distance students is close to 1100. There are over 60 "post-diploma" students and 100 doctoral students.

Załączniki

Załącznik 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008.

Nazwisko i imię doktora	Tytuł pracy	Promotor	Rok nadania stopnia
Jan Kanty Steczkowski	De longitudine geographica	?	1828
Teofil Zebrowski	O sieciach do kart. geograficznych, astronomicznych i morskich	?	1832
Franciszek Marczykiewicz	Hydrografia miasta Krakowa i jego okręgu	?	1847
Eugeniusz Janota	Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin	?	1860
Feliks Berdau	Karpaty w ogóle a w szczególności Tatry pod względem geograficznym, geognostycznym i botanicznym	prof. Ignacy Rafał Czerniakowski	1866
Franciszek Bujak	Z dziejów geografii w Polsce (wieki średnie i początek XVI w.)	prof. Bolesław Ulanowski	1899
Herkulan Weigt	Wpływ zamurzenia na dzienny bieg temperatury w Krakowie	prof. Józef Morozewicz	1909
Józef Ryzner	Zastosowanie metody A. Schustera w celu wykrycia okresowości ciśnienia powietrza w Krakowie	?	1917
Stanisława Niemcówna	Poglądy geograficzne W. Pola	prof. Władysław Szajnocha	1918
Jerzy Loth	Geografia ekonomiczna ziem Polski poroźbiorowej	prof. Ludomir Sawicki	1920
Maria Mirazek-Dobrowolska	Gęstość zaludnienia Księstwa Krakowskiego w związku z przyrodzonymi warunkami życia	prof. Ludomir Sawicki	1921
Adam Gadomski	Złodowacenie doliny Białki w Tatrach	prof. Ludomir Sawicki	1923
Włodzimierz Kubijowicz	Osadnictwo w Gorganach	prof. Władysław Szajnocha	1923
Jan Zembaty	Zarys stosunków osadniczych w zachodniej części Pogórza Krakowskiego	prof. Władysław Szajnocha	1923
Tadeusz Betleja	Ludność Krakowa w XVIII wieku	prof. Ludomir Sawicki	1924
Rodion Mochnacki	Zasięg pralasu na średniogórze polskim	prof. Ludomir Sawicki	1924
Maria Biegańska-Medwecka	Wpływ czynników fizjograficznych na gęstość sieci wodnej w Polsce	prof. Ludomir Sawicki	1926
Bronisław Halicki	Złodowacenie dorzecza Białego Dunajca	prof. Władysław Szajnocha	1926
Maria Leszkowa	Kraków – jego topografia, plan i sposób zabudowania	prof. Ludomir Sawicki	1926
Irena Ormicka	Aparat komunikacyjny województwa krakowskiego	prof. Ludomir Sawicki	1926
Wiktor Ormicki	Ekspozycja drewna na górnym polskim dorzeczu Dunajca i Popradu	prof. Ludomir Sawicki	1926
Zofia Hohub -Pacewiczowa	Szałaństwo w Tatrach Polskich	prof. Ludomir Sawicki	1927
Helena Becker-Kumaniecka	Mapa przewyżek i niedoborów polskich na granicy etnograficznej polsko-ruskiej w Małopolsce	prof. Jerzy Smoleński	1930
Stanisław Kursa	Osadnictwo w okolicach Wieliczki i w części dorzecza średniej Raby	prof. Jerzy Smoleński	1930
Czesław Leja	Grady w południowej Polsce	prof. Jerzy Smoleński	1930
Kazimierz Łomniewski	Zjawiska i okres lodowy w prawym dorzeczu górnej Wisły	prof. Jerzy Smoleński	1930
Maria Rabijówna	Monografia antropogeograficzna pow. Samborskiego	prof. Jerzy Smoleński	1930

Załącz. 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008. cd.

Stefan Wojciechowski	Krajobraz dawnej ziemi lubelskiej w rozwoju historycznym	prof. Władysław Semkowicz	1930
Marian Gótkiewicz	Dyluwialne i predyluwialne poziomy rzeczne na Orawie	prof. Jerzy Smoleński	1931
Leon Michalski	Przemysł Krakowa i powiatów: krakowskiego i podgórskiego na tle warunków geograficznych	prof. Jerzy Smoleński	1931
Józef Szaflarski	Z morfologii dorzecza Skawy i Górnej Raby	prof. Jerzy Smoleński	1931
Roman Gajda	Geograficzne badania nad termiką wód w Tatrach (Dolina Pięciu Stawów Polskich)	prof. Jerzy Smoleński	1932
Antonina Gawlikówna	Zastosowanie niektórych metod kartometrycznych na obszarze Beskidów Magurskich	prof. Jerzy Smoleński	1932
Stefan Jarosz	Badania geograficzne – leśne w Gorcach	prof. Jerzy Smoleński	1932
Janina Jopkówna	Zagadnienia powierzchni zrównania na obszarze Jury Krakowsko-Częstochowskiej i zach. części Niecki Nidy	prof. Jerzy Smoleński	1932
Antoni Kania	Ustosunkowanie Krakowa na podstawie 49-letnich spostrzeżeń	prof. Jerzy Smoleński	1932
Eugeniusz Oskar Kossman	Geografia miasta Łodzi	prof. Jerzy Smoleński	1932
Maria Michalewska-Miodońska	Obraz życia gospodarczego Wyżyny Małopolskiej	prof. Jerzy Smoleński	1932
Zdzisław Simche	Tarnów i jego okolice	prof. Jerzy Smoleński	1932
Irena Urseł	Życie gospodarcze polskich Karpat	prof. Jerzy Smoleński	1932
Apoloniusz Zarychta	Emigracja polska w okresie 1918–1931 i jej znaczenie dla państwa	prof. Jerzy Smoleński	1932
Ludwik Grodzicki	Oblicze narodowościowo-wyzwoleńcze województwa poleskiego	prof. Jerzy Smoleński	1933
Mieczysław Klimaszewski	Utwory dyluwialne i rzeźba północnej części karpackiego dorzecza Dunajca	prof. Jerzy Smoleński	1933
Stanisław Leszczycki	Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym	prof. Jerzy Smoleński	1933
Teodor Muzyczyszyn	Osadnictwo Kotliny Stanisławowskiej	prof. Jerzy Smoleński	1933
Antoni Wrzosek	Z badań nad zjawiskami krasowymi Tatr Polskich	prof. Jerzy Smoleński	1933
Zeno białoząbki	Materiały do poznania historii doliny Prutu	prof. Jerzy Smoleński	1933
Kazimierz Matecki	Monografia miasta Mysłowic	prof. Jerzy Smoleński	1934
Władysław Marchacz	Światochwojce, ich środowisko, rozwój, fizjonomia i struktura	prof. Jerzy Smoleński	1934
Leon Stolarzewicz	Kotlina Żywiecka – Studium antropograficzne	prof. Jerzy Smoleński	1934
Józef Borowik	Kilka przyczynków stwierdzających oddziaływanie Wisły na stosunki w Zatoce Gdańskiej	prof. Jerzy Smoleński	1936
Władysław Miłata	Klimat miesięcy zimowych w Karpatach	prof. Jerzy Smoleński	1937
Zofia Figlewicz	Rzeczywisty ruch ludności w woj. krakowskim za lata 1880–1931, na tle rozwoju sieci komunikacji kolejowej	prof. Jerzy Smoleński	1938
Edward Rühle	Utwory lodowcowe zachodniej części Polesia Wołyńskiego	prof. Eugeniusz Romer	1945
Wojciech Walczak	Z morfologii i dyluwium południowej części Jury Krakowskiej	prof. Eugeniusz Romer	1945
Stanisław Berzewski	Porty Dunaju środkowego	prof. Stanisław Leszczycki	1946
Krzysztof Prawdź-Leyman	Jeziora Gosławicko-Slesiańskie	prof. Józef Szaflarski	1947

Tadeusz Prus-Wiśniowski	Z demografii niektórych miejscowości podkarpackich	prof. Józef Szaflarski	1947
Jan Janczyk	Znaczenie przebiegu pół roku dla podziałów klimatycznych na przykładzie Europy wschodniej	prof. Józef Szaflarski	1948
Józef Szaśko	Morfogeneza półwyspu Helu	prof. Józef Szaflarski	1949
Jan Flis	Krajobraz gipsowy Niecki Nidziańskiej	prof. Mieczysław Klimaszewski	1950
Andrzej Maryański	Rozwój ludności Azji w latach 1920-1955	prof. Antoni Wrzosek	1958
Zdzisław Czeppe	Roczny przebieg mrozowych ruchów gruntu w Hornsundzie (Spitsbergen) 1957-1958	prof. Mieczysław Klimaszewski	1959
Bronisław Kortus	Przemysł mineralny województwa opolskiego	prof. Antoni Wrzosek	1960
Irena Dynowska	Hydrografia dorzecza górnej Szreniawy	prof. Mieczysław Klimaszewski	1961
Janina Lewińska	Zasoby wodne śniegu w dorzeczu Dunajca i metoda ich określenia	prof. Mieczysław Klimaszewski	1961
Maria Morawska	Zachmurzenie i usłonecznienie Krakowa w latach 1859 do 1958 r.	prof. Mieczysław Klimaszewski	1961
Jadwiga Szymańska-Warszyńska	Rozwój sieci komunikacyjnej w województwie krakowskim	prof. Antoni Wrzosek	1961
Witold Barczuk	Metoda analizy zapleczka portów polskich na przykładzie 1956 r.	prof. Jan Moniak	1962
Adam Jelonek	Zmiany w sieci osiedli miejskich w Polsce od końca XVIII-tego wieku do drugiej wojny światowej	prof. Antoni Wrzosek	1964
Maria Tyczyńska	Rozwój geomorfologiczny terytorium miasta Krakowa	prof. Mieczysław Klimaszewski	1964
Tadeusz Ziętara	Rola gwałtownych ulew i powodzi w modelowaniu rzeźby Beskidów (na przykładzie dorzecza Soły w latach 1958-1962)	prof. Mieczysław Klimaszewski	1964
Jan Piwonoński	Analiza geograficzno-ekonomiczna światowego przemysłu okrętowego w dwudziestoleciu powojennym (po drugiej wojnie światowej)	prof. Antoni Wrzosek	1965
Jerzy Cegła	Utwory pyłowe kotlin karpackich i ich stosunek do lessów wyżyn Polski	prof. Adam Malicki	1966
Mieczysław Mikulski	Krajowy transport lotniczy w Polsce, analiza geograficzno-ekonomiczna za okres 1922-1964 r.	prof. Antoni Wrzosek	1966
Aleksandra Bogucka	Struktura przestrzenna Karpat polskich w świetle oddziaływania warunków środowiska geograficznego na gospodarkę na przykładzie ziem górskich woj. krakowskiego	prof. Antoni Wrzosek	1967
Czesław Guzik	Użytkowanie ziemi w powiecie chrzanowskim	prof. Antoni Wrzosek	1967
Maria A. Szumiec	Bilans ciepły stawów karpio wych na przykładzie Gospodarstwa Gołysz	doc. Mieczysław Hess	1967
Barbara Obrębska-Starkłowa	Stosunki mezo- i mikro- klimatyczne na pograniczu pięter leśnych i pół uprawnych w Gorcach	prof. Mieczysław Klimaszewski	1968
Alicja Tlalka	Obieg wody w dorzeczu Rudawy	prof. Mieczysław Klimaszewski	1968
Halina Duczmal-Pacowska	Znajomość surowców mineralnych w Polsce w okresie działalności Komisji Kruszcowej (Znajomość złóż soli i miedzi.)	doc. Bożena Modelska-Strzelecka	1969
Jan Hanik	Rozwój badań meteorologicznych na obszarze południowej Polski od końca XVIII – tego wieku do 1919 r.	doc. Bożena Modelska-Strzelecka	1969
Antoni Śliwa	Jaworzno. Zarys monografii zespołu miejskiego.	prof. Antoni Wrzosek	1969

Zał. 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008. cd.

Janina Trepinska	Wiekowy przebieg temperatury powietrza w Krakowie na podstawie 140-letniej serii obserwacji meteorologicznych (1826 – 1965) dokonywanych w Obserwatorium Astronomicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego	prof. Karol Kozieł	1969
Antoni Jackowski	Turystyka jako element gospodarki Podhala. Studium z geografii turystyki.	prof. Antoni Wrzosek	1971
Jan Klein	Mezo- i mikroklimat Ojcowskiego Parku Narodowego.	prof. Mieczysław Hess	1971
Krzysztof Koreleski	Procesy erozji gleb lessowych.	doc. Zdzisław Czeppe	1971
Leszek Kostarkiewicz	Opady atmosferyczne w Karpatach Polskich.	prof. Mieczysław Hess	1971
Mirosław Niemirowski	Dynamika współczesnych koryt potoków górskich na przykładzie potoków Jaszczce i Jamne w Gorcach.	prof. Mieczysław Klimaszewski	1971
Jerzy Adamus	Regiony produkcji i konsumpcji energii w Polsce po 1965 r.	prof. Antoni Wrzosek	1972
Ludwik Kaszowski	Geomorfologiczna działalność Potoku Białego w Tatrach.	prof. Mieczysław Klimaszewski	1972
Tadeusz Niedźwiedz	Temperatura i wilgotność powietrza w warunkach rzeźby podgórskiej Karpat (Na przykładzie doliny Raby koło Gaika-Brzezowej)	prof. Mieczysław Hess	1972
Jacek Pawlik-Dobrowolski	Wpływ czynników meteorologicznych na dynamikę odpływu gruntowego w małych zlewniach górskich o różnym stopniu zalesienia (na przykładzie dorzecza górnego Grajcaraka)	doc. Irena Dynowska	1973
Zygmunt Górka	Monografia geograficzno-ekonomiczna I dzielnicy katastralnej miasta Krakowa – Śródmieście	prof. Karol Bromek	1974
Zygmunt Olecki	Stosunki radiacyjne pogórskiego odcinka doliny Raby i doliny Wisły w Krakowie	prof. Mieczysław Hess	1974
Kazimierz Trafas	Zmiany biegu koryta Wisły na wschód od Krakowa w świetle map archiwalnych i fointerpretacji	prof. Mieczysław Klimaszewski	1974
Wojciech Widacki	Mrozowe ruchy gruntu w Polsce Południowej	prof. Zdzisław Czeppe	1974
Tadeusz Zawora	Warunki meteorologiczne wegetacji roślin uprawnych na przykładzie województwa rzeszowskiego	prof. Mieczysław Hess	1974
Brunon Zemła	Dynamika zmian w środowisku geograficznym wskutek oddziaływania przemysłu i próba oceny ich wpływu na rozmieszczenie i częstość występowania chorób nowotworowych dróg oddechowych oraz przewodu pokarmowego (na przykładzie konurbacji górnośląskiej)	prof. Antoni Wrzosek	1974
Jadwiga Bzinkowska	Rozwój nauczania geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim od reformy kołłątajowskiej do 1852 roku	prof. Kamila Mrozowska	1975
Krystyna German	Mikroregiony fizycznogeograficzne pogórskiej części powiatu tarnowskiego	prof. Zdzisław Czeppe	1975
Ireneusz Kwiecień	Osadnictwo podmiejskie na przykładzie powiatu krakowskiego (w latach 1950–1970)	prof. Karol Bromek	1975
Rajmund Mydel	Proces urbanizacji i użytkowania podprzestrzeni Krakowa: Śródmieście-Bronowice Małe	prof. Karol Bromek	1975

Andrzej Wrona	Wpływ uprzemysłowienia na zmiany środowiska geograficznego i użytkowania powierzchni ziemi w zachodniej części GOP	prof. Karol Bromek	1975
Jerzy Pokorny	Środowisko geograficzne Nigerii i zagadnienia różnicowania strefowego	prof. Mieczysław Klimaszewski	1976
Barbara Leśniak	Pokrywa śnieżna w dorzeczu górnej Wisły	prof. Mieczysław Hess	1978
Lucyna Szczerbińska	Próba ustalenia statystycznych zależności między stanem zdrowia ludności a wybranymi czynnikami środowiska społecznego na przykładzie województwa krakowskiego	doc. Adam Jelonek	1978
Włodzimierz Kurek	Próba typologii gospodarstw rolnych w Beskidzie Żywieckim na przykładzie gmin Jeleśnia, Koszarawa, Stryszawa i Zawoja	prof. Karol Bromek	1979
Urszula Kozak	Struktura przestrzenna i funkcjonalna sieci handlowej w Krakowie	doc. Jadwiga Warszylska	1980
Jerzy Wrona	Turytyka w Bieszczadach Polskich. Studium z geografii turystyki	doc. Jadwiga Warszylska	1980
Zbigniew Długosz	Typologia i rejonizacja migracji ludności w Makroregionie Południowo-Wschodnim	doc. Adam Jelonek	1981
Antoni Dobija	Sezonowa zmienność odpływu w zlewni górnej Wisły (po Zawichost)	doc. Irena Dynowska	1981
Jerzy Groch	Użytkowanie przestrzeni miast o genezie uzdrowiskowej – Szczawnicy i Krynicy	prof. Karol Bromek	1981
Bogdana Izmailow	Geomorfologiczna działalność wiatru powyżej górnej granicy lasu w Tatrach	prof. Mieczysław Klimaszewski	1981
Marek Kędziora	Metoda analizy fizjograficznej terenów przemysłowych dla planowania przestrzennego na przykładzie rejonu Olkusza	prof. Zdzisław Czeppe	1981
Stanisław Stowicki	Stan i źródła zanieczyszczenia środowiska na obszarze Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego	doc. Bronisław Kortus	1981
Wojciech Cheimicki	Obieg wody w stepowej strefie Mongolii na przykładzie zachodniej części Równiny Środkowocchackiej	prof. Irena Dynowska	1982
Jerzy Jemioło	Dostępność komunikacyjna Karpat Polskich	doc. Jadwiga Warszylska	1982
Marian Nowakowski	Organizacja przestrzenna produkcji warzywniczej w województwie krakowskim	prof. Karol Bromek	1982
Grażyna Pawelska-Skrzypek	System użytkowania przestrzeni miejskiej Rzeszowa	prof. Karol Bromek	1982
Janusz Szewczuk	Kartograficzna metoda delimitacji obszaru na przykładzie rozmieszczenia ludności w Polsce	prof. Adam Jelonek	1982
Marian Drużkowski	Charakterystyka klimatyczna małej zlewni Pogórza Wielickiego (na przykładzie zlewni Wierzbanówki Pogórza Wielickie)	prof. Mieczysław Hess	1983
Kazimierz Krzemień	Współczesne modelowanie koryta w dolinie glacialnej na przykładzie Doliny Starobociańskiej w Tatrach	prof. Kazimierz Klimek	1983
Eligiusz Brzeźniak	Stosunki termiczno-wilgotnościowe Changajsko-Chentejskiego regionu Mongolii	prof. Mieczysław Hess	1984
Stanisław Czaja	Zmiany stosunków wodnych w zlewni Krynicy pod wpływem gospodarczej działalności człowieka	prof. Irena Dynowska	1984
Zbigniew Hirczak	Ocena atrakcyjności środowiska geograficznego Wyżyny Częstochowskiej z punktu widzenia racjonalnego wykorzystania dla rekreacji	prof. Zdzisław Czeppe	1984
Lidia Luchter	Funkcjonowanie systemu elektroenergetycznego Polski	prof. Bronisław Kortus	1984

Zał. 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008. cd.

Maria Soja	Powiązania przestrzenne Huty Lenina w Krakowie	prof. Bronisław Kortus	1984
Lesław Truszkowski	Zmiany stosunków wodnych pod wpływem działalności Kombinatu Metalurgicznego „Huta Katowice”	prof. Irena Dynowska	1984
Edward Duś	Ogrody działkowe w użytkowaniu i funkcjonowaniu przestrzni GOP	prof. Karol Bromek	1986
Michał Paszkowski	Ewolucja poziomu uprzemysłowienia państw świata	prof. Bronisław Kortus	1986
Joanna Pociask-Karteczka	Obieg wody w niezłodowaczonej części północno-zachodniego Sörkapplandu (Spitsbergen)	prof. Zdzisław Czeppe	1987
Elżbieta Cebulak	Maksymalne opady dobowe w dorzeczu górnej Wisły	doc. Tadeusz Niedźwiedź	1988
Bolesław Domański	Zróżnicowanie postaw społeczności lokalnych wobec uprzemysłowienia	prof. Bronisław Kortus	1988
Wiesław Ziąja	Fizycznogeograficzne zróżnicowanie górskiej części północno-zachodniego Sörkapplandu (Spitsbergen)	prof. Zdzisław Czeppe	1988
Andrzej Zborowski	Rola urbanizacji w przestrzennym zróżnicowaniu ruchu naturalnego Polski	prof. Adam Jelonek	1988
Francis William Carter	An historical geography of Cracow. The changing fortune of a Central European emporium from the beginnings to 1795.	prof. Bronisław Kortus	1989
Danuta Limanówka	Wpływ sytuacji synoptycznych na zróżnicowanie wybranych wskaźników bioklimatycznych w profilu wysokosiowymym Karpat	doc. Barbara Obrębska-Starkłowa	1989
Jerzy Runge	Dojazdy do pracy w przestrzennie powiązań miast województwa katowickiego	prof. Adam Jelonek	1989
Zbigniew Ustrnul	Wiatry fenowe w Karpatach Polskich	doc. Tadeusz Niedźwiedź	1991
Leszek Osródka	Zróżnicowanie klimatu GOP na przykładzie warunków termicznych powietrza	doc. Tadeusz Niedźwiedź	1991
Jarosław Balon	Struktura i funkcjonowanie polskiej części zlewni Biłki w Tatrach	doc. Stefan Skiba	1993
Jacek Kozak	Przestrzenny model degradacji lasów Beskidu Śląskiego	dr hab. Wojciech Wiadacki	1995
Józef Partyka	Zmiany w użytkowaniu ziemi na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego w XIX i XX w.	doc. Czesław Guzik	1997
Leszek Kowanetz	Klimatyczny bilans wodny w dorzeczu górnej Wisły	dr hab. Zygmunt Olecki	1998
Robert Twardosz	Zmienność i tendencje opadów atmosferycznych w Krakowie w latach 1850–1995	doc. Janina Trepńska	1998
Elżbieta Biłska-Wodecka	Geneza i typologia kalwarii w Europie	prof. Antoni Jackowski	1999
Marek Drewnik	Geoekologiczne uwarunkowania rozwoju poziomów próchnicznych w glebach górskich Karpat Polskich	prof. Stefan Skiba	1999
Dorota Matuszko	Wieloletnia zmienność rodzajów chmur w Krakowie (1906-1995)	prof. Barbara Obrębska-Starkłowa	1999
Izabela Soljan	Funkcjonowanie sieci maryjnych ośrodków kulturowych w Karpatach Polskich w latach 1772–1992	prof. Antoni Jackowski	1999
Jolanta Świąchowicz	Dynamika odprowadzania materiału ze zlewni pogórskiej (na przykładzie zlewni Starej Rzeki)	doc. Ludwik Kaszowski	1999

Anita Bokwa	Struktura termiczna przygruntowej warstwy powietrza na Pogórze Wielickim (na przykładzie Gaika-Brzezowej)	prof. Barbara Obrębska-Starkłowa	2000
Tomasz Dziechciarz	Funkcjonowanie placów targowych miasta Krakowa	prof. Rajmund Mydel	2000
Elżbieta Gertsman	Ochrona wybrzeży mierzejowych przed antropopresją turystyczną na przykładzie Parku Krajoobrazowego „Mierzeja Wiślana”	prof. Danuta Ptaszycka-Jackowska	2000
Mariusz Klimek	Wpływ procesów glebotwórczych na stosunki wodne utworów pyłowych progów Pogórze Karpackiego	prof. Stefan Skiba	2000
Małgorzata Pietrzak	Antropogeniczne przemiany warunków morfodynamicznych w obszarze progów Pogórze Karpackiego między Rabą a Uszwicą	dr hab. Kazimierz Krzemień	2000
Katarzyna Piotrowicz	Termika zim w Krakowie, Pradze i Lwowie od schyłku małej epoki lodowej do końca XX stulecia (studium metodyczne i ocena zmienności)	doc. Janina Trepińska	2000
Rafał Szmuc	Geomorfologiczno-hydrologiczne uwarunkowania rozwoju gleb próchniczno-glejowych w Beszczadach Zachodnich	prof. Stefan Skiba	2000
Mateusz Troll	Związek użytkowania ziemi z warunkami środowiska przyrodniczego w Beskidach Zachodnich	prof. Wojciech Widacki	2000
Danuta Augustyn	Wpływ stawów na obieg wody w zlewni Małej Wisły	dr hab. Joanna Pociask-Karteczka	2001
Rafał Bąkowski	Cyrkulacja dolnotroposferyczna na obszarze Karpat Polskich	doc. Janina Trepińska	2001
Andrzej Kacprzak	Relacje między właściwościami gleb a wykształceniem pokryw stokowych w Beszczadach	prof. Stefan Skiba	2001
Mirosław Żelazny	Zmienność chemizmu opadów atmosferycznych na progach Pogórze Karpackiego koło Bochni	dr hab. Wojciech Chełmicki	2001
Jarosław Gabala	Wpływ sytuacji pogodowych na warunki sanitarne powietrza w rejonie Tarnowa	prof. Barbara Obrębska-Starkłowa	2002
Robert Guzik	Przebieg dostępności szkolnictwa ponadpodstawowego w województwie małopolskim	prof. Bolesław Domański	2002
Arkadiusz Koboś	Rozwój i funkcjonowanie miejskiego transportu szynowego w Polsce	doc. Zygmunt Górka	2002
Wojciech Krukar	Środowisko geograficzne i historia osadnictwa Beskidu Niskiego i Beszczadów Zachodnich w świetle kartograficznej dokumentacji nazewnictwa	prof. Adam Jelonek	2002
Janusz Siwek	Przyrodnicze i antropogeniczne uwarunkowania chemizmu wód źródlanych w zlewniach Szreniawy, Dłubni i Prądnika	prof. Wojciech Chełmicki	2002
Małgorzata Falarz	Wieloletnia zmienność pokrywy śnieżnej w Polsce na tle zmian cyrkulacyjnych, termicznych i opadowych	prof. Tadeusz Niedźwiedz	2003
Krzysztof Gwosdz	Hierarchia i funkcje miejscowości konurbacji górnośląskiej jako wynik zależności ścieżek rozwojowych	prof. Bolesław Domański	2003
Jacek Hebaś	Nazewnictwo jako element mapy topograficznej	dr hab. Kazimierz Trąfas	2003
Krzysztof Jarzyna	Wpływ wielkoskalowej i lokalnej sytuacji meteorologicznej na warunki dyspersji zanieczyszczeń powietrza w Krakowie	prof. Barbara Obrębska-Starkłowa	2003
Ewa Kidon	Zasady kształtowania uzdrowisk Beskidu Sądeckiego w świetle idei zrównoważonego rozwoju	dr hab. Włodzimierz Kurek	2003

Załącznik 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008. cd.

Maciej Kołodziejczyk	Udział osadnictwa neolitycznego w przekształcaniach czarnoziemów proszowskich	prof. Stefan Skiba	2003
Anna Michno	Rozwój doliny dolnej Nidzicy w holocenie	dr hab. Kazimierz Krzemień	2003
Mirosław Mika	Rozwój zagospodarowania turystycznego i jego wpływ na przemiany środowiska przyrodniczego Beskidu Śląskiego	dr hab. Włodzimierz Kurek	2003
Ryszard Prędko	Wpływ ruchu turystycznego na pokrywe glebową w obrębie pieszych szlaków turystycznych Bieszczadzkiego Parku Narodowego	prof. Stefan Skiba	2003
Mirosław Wójciszewski	Zmiany w przestrzennych układach dystrybucji ludności i poziomu urbanizacji Japonii w latach 1898–1995	dr hab. Rajmund Mydel	2003
Robert Faracik	Funkcja turystyczna strefy podmiejskiej Krakowa	dr hab. Włodzimierz Kurek	2004
Elżbieta Gorczyca	Rola procesów masowych w modelowaniu stoków dorzecza Łososiny podczas katastrofalnych opadów	dr hab. Kazimierz Krzemień	2004
Ireneusz Jędrzychowski	Problematyka „poligonów reszkowych” w kartografii planistycznej	dr hab. Kazimierz Trąfas	2004
Andrzej Kucharczyk	Struktura przestrzenna północnej części Wielkopolski w okresie transformacji społeczno-gospodarczej	prof. Adam Jelonek	2004
Wojciech Maciejowski	Wpływ cech środowiska przyrodniczego na rozmieszczenie wybranych grup chrześcijańskich (<i>Coleoptera</i>) w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej	dr hab. Krystyna German	2004
Robert Pawłusiński	Działalność samorządu lokalnego w aktywizacji turystycznej gmin na przykładzie Związku Gmin Jurajskich	dr hab. Włodzimierz Kurek	2004
Lucyna Przybylska	Kształtowanie przestrzeni sakralnej Gdyni w latach 1945–2002	prof. Antoni Jackowski	2004
Janusz Ustupski	Przedsiębiorczość w turystyce Podhala	dr hab. Grażyna Pawełska-Skrzypiek	2004
Anna Warych-Juras	Migracje ludności w miastach Polski Południowo-Wschodniej w okresie transformacji systemowej	prof. Adam Jelonek	2004
Joanna Węclaw-Michniewska	Suburbia w regionie miejskim Krakowa	prof. Adam Jelonek	2004
Agnieszka Wypych	Zmienność wilgotności powietrza w Krakowie (1901–2000)	prof. Janina Trepińska	2004
Miłosz Jodłowski	Geograficzne uwarunkowania przebiegu górnej granicy kosodrzewiny w Tatrach, na Babiej Górze i w Karkonoszach	dr hab. Wiesław Ziaja	2005
Izabela Kapera	Perspektywy rozwoju turystyki w powiecie limanowskim wobec akcesji do Unii Europejskiej	prof. Antoni Jackowski	2005
Monika Płaziak	Poziom życia mieszkańców średnich miast w Polsce	prof. Zygmunt Górka	2005
Agata Potoniec	Wartości przyrodnicze gminy Kamionka Wielka jako podstawa zrównoważonego rozwoju w aspekcie integracji z Unią Europejską	dr hab. Krystyna German	2005
Piotr Sadowski	Przyrodnicze uwarunkowania zrównoważonego rozwoju a plan zagospodarowania przestrzennego gminy Pćim	dr hab. Krystyna German	2005

Agnieszka Saramak	Ekstremalne opady atmosferyczne i ich potencjalny wpływ na wybrane procesy stokowe na przykładzie Gaika-Brzezowej	prof. Barbara Obrębska-Starkłowa	2005
Agnieszka Sobala-Gwosdz	Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim	prof. Bolesław Domański	2005
Anna Winiarczyk-Rażniak	Wybrane usługi a jakość życia mieszkańców w regionie miejskim Krakowa	prof. Adam Jelonek	2005
Marek Angiel	Typy strukturalno-funkcjonalne korzyt rzecznych w obszarze metodologicznym	doc. Ludwik Kaszowski	2006
Krzysztof Biedermann	Czynniki i skutki rozwoju przemysłu motoryzacyjnego w skali lokalnej i regionalnej na przykładzie województwa śląskiego	dr hab. Michał Paszkowski	2006
Kalina Jankowska	Podstawy zintegrowanego sterowania zasobami wodnymi na obszarach krasowych na przykładzie Wyżyny Dobrużdy w Bułgarii	prof. Joanna Pociask-Karteczka	2006
Grzegorz Micek	Czynniki i mechanizmy koncentracji przestrzennej firm informatycznych w Polsce	prof. Bolesław Domański	2006
Franciszek Mróz	Geneza i typologia sanktuariów Pańskich w Polsce	prof. Antoni Jackowski	2006
Joanna Paulina Siwek	Naturalne i antropogeniczne uwarunkowania zmienności chemizmu wód powierzchniowych w małych zlewniach na pogrogu Pogórza Wiśnickiego	prof. Wojciech Chełmicki	2006
Liliana Skublicka	Wieloletnia zmienność dobowej amplitudy powietrza w Krakowie na tle współczesnego ocieplenia klimatu	prof. Janina Trepińska	2006
Joanna Zawiejaska	Struktura i dynamika koryta Dunajca	prof. Kazimierz Krzemień	2006
Wojciech Biernacki	Obraz informacji przyrodniczych w mediach jako element konstrukcji wiedzy o świecie	prof. Bolesław Domański	2007
Agnieszka Brzosko-Sermak	Granica państwa jako czynnik rozwoju miast wschodniego pogranicza Polski	prof. Zygmunt Górka	2007
Agnieszka Czerwińska	Migracje zagraniczne w Polsce w latach 1989–2002	prof. Adam Jelonek	2007
Wojciech Jarczewski	Proinwestycyjne działania władz lokalnych a napływ nowych inwestorów	prof. Bolesław Domański	2007
Joanna Korpak	Morfologiczna rola budowli regulacyjnych w górskich systemach fluwialnych	prof. Kazimierz Krzemień	2007
Katarzyna Ostapowicz	Modelowanie zmian pokrycia terenu w przetrzeni i w czasie	prof. Wojciech Widacki dr hab. Wiesław Ziaja	2007
Krzysztof Szpara	Turystyka wiejska w Bieszczadach Wysokich	prof. Czesław Guzik	2007
Anna Wilkońska	Kraków jako policentryczny ośrodek turystyki religijnej	prof. Antoni Jackowski	2007
Jacek Gurgul	Miastotwórcza rola kultury w rozwoju Florencji i Krakowa	prof. Zygmunt Górka	2008
Grażyna Holly	Krajobraz sakralny obszaru Bieszczadzkiego Parku Narodowego i otuliny (1850–2002)	prof. Antoni Jackowski	2008
Grażyna Korzeniak	Wpływ rozwoju zabudowy na przekształcenia struktury przestrzennej otoczenia Puszczy Niepołomickiej	prof. Danuta Ptaszycka-Jackowska	2008
Ewelina Rozpędowska	Wpływ drzewostanów świerkowych niezgodnych z siedliskiem na kształtowanie właściwości gleb w Karpatach	prof. Stefan Skiba	2008
Ewa Słomka	Analiza procesów urbanizacji w regionie kieleckim w latach 1976–2002 z zastosowaniem metody taksonomiczno-czynnikowej	prof. Adam Jelonek	2008

Załącznik 1. Wykaz przewodów doktorskich z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1828–2008. cd.

Joanna Wład	Rola regionalna Jarosławia na początku XXI wieku	prof. Zygmunt Górka	2008
Tomasz Zapala	Brama Krakowska – struktura, ranga i granice regionu fizycznogeograficznego	dr hab. Wiesław Ziąja	2008
Bernadetta Zawilińska	Możliwości rozwoju turystyki w parkach krajobrazowych Karpat Polskich w świetle idei zrównoważonego rozwoju	prof. Włodzimierz Kurek	2008
Marcin Żyła	Ewolucja gleb erodowanych w obszarach lessowych	prof. Stefan Skiba	2008
Piotr Trzepacz	Porty lotnicze jako czynnik oddziaływania na przestrzeń gospodarczą i sieć osadniczą w Polsce	prof. Zygmunt Górka	2009*

* Obrona pracy doktorskiej miała miejsce w 2008 r., nadanie stopnia doktora w 2009 r.

Źródło: J. Bzinkowska, 1973, *Doktoraty z geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w XIX i XX wieku*. – „Zeszyty Nauk. UJ. Prace Geograficzne”, zes. 33, s. 169–176; B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 1999, *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 2; B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 1999, *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999”, T. 3; A. Jackowski, I. Soljan, 2008, *Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Alma Mater”, nr 104–105, s. 92–104; Materiały Archiwum UJ, Dziekanatu Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ oraz Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

Zał. 2. Wykaz przewodów habilitacyjnych z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868–2008.

Autor	Tytuł rozprawy habilitacyjnej	Rok zatwierdzenia	Recenzenci
Antoni Rehman	Habilitacja z dorobku, uchwała Rady Profesorów Wydz. Filozoficznego UJ, docent z zakresu geografii botanicznej	1868	?
Franciszek Czerny-Schwarzenberg	Habilitacja z dorobku, uchwała Rady Profesorów Wydz. Filozoficznego UJ, docent z zakresu geografii powszechnej	1876	?
Ludomir Sawicki	Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich	1910	prof. F. Czerny-Schwarzenberg, prof. M. P. Rudzki
Jerzy Smoleński	O powstaniu północnej krawędzi podolskiej i roli morfologicznej młodszych ruchów Podola	1910	prof. M. P. Rudzki, prof. F. Czerny-Schwarzenberg
Włodzimierz Kubijowicz	Życie pasterskie w Beskidach Wysokich. Życie pasterskie w Beskidach Magurskich	1928	prof. L. Sawicki, prof. J. Nowak, prof. W. Semkowicz
Wiktor Ormicki	Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej	1930	prof. J. Smoleński, prof. A. Heydl
Bogdan Zaborski	Studium nad dyluwium i morfologią Podlasia i terenów sąsiednich	1930	prof. J. Smoleński, prof. J. Nowak, prof. J.S. Bystroń
Stanisław Srokowski	Jeziora i moczary Prus Wschodnich	1935	prof. J. Smoleński, prof. M. Siedlecki, prof. J. Nowak, prof. W. Semkowicz
Walenty Winid	Przeniesienie habilitacji i <i>veniam legendi</i> z Uniwersytetu Poznańskiego - doc. Antropogeografii	1938	Uchwała Rady Wydz. Filozoficznego UJ
Józef Szafarski	Ze studiów nad morfologią i dyluwium południowych stoków Tatr	1939	prof. J. Nowak, prof. W. Semkowicz, prof. J. Smoleński
Stanisław Leszczycki	Badania geograficzne nad osadnictwem południowej Anatolii	1945	prof. E. Romer, prof. T. Kowalski, prof. J. Dąbrowski
Adam Malicki	Kras gipsowy Podola Pokuckiego	1945	prof. E. Romer, prof. J. Tokarski, prof. A. Ziernhoffer
Jan Dyllik	Analiza geograficznego położenia grodzisk i uwagi o osadnictwie wczesnohistorycznym Wielkopolski	1945	prof. F. Bieda, prof. E. Romer, prof. K. Stolyhwo
Stanisław Pietkiewicz	Rozszerzenie habilitacji z UW z zakresu geografii fizycznej na geografie ogólną	1945	m.in. prof. E. Romer
Maria Kiełczewska	Osadnictwo wiejskie i miejskie Pomorza i Prus Wschodnich	1946	prof. E. Romer, prof. K. Stolyhwo, prof. J. Dąbrowski
Aleksander Kosiba	Grenlandia	1946	m. in. prof. E. Romer
Jan Natanson-Leski	Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej	1946	prof. F. Bujak, prof. W. Konopczyński, prof. S. Kręczyński

Zał. 2. Wykaz przewodów habilitacyjnych z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868–2008. cd.

Mieczysław Klimaszewski	Polskie Karpaty Zachodnie w okresie dyluwialnym	1947	prof. E. Romer, prof. W. Szafer, prof. J. Tokarski
Władysław Miłata	Stopień naukowy docenta nadany przez CKK	1954	-
Jan Flis	Stopień naukowy docenta nadany przez CKK	1956	-
Mieczysław Hess	Piętra klimatyczne w polskich Karpatach Zachodnich	1964	prof. M. Klimaszewski, prof. S. Zych, prof. A. Schmuck
Zdzisław Czeppe	Przebieg głównych procesów morfogenetycznych w południowo-zachodnim Spitsbergenie	1965	prof. A. Jahn, prof. R. Galon, prof. M. Klimaszewski
Karol Bromek	Użytkowanie ziemi w Krakowie i przyległych częściach powiatu krakowskiego około 1960 roku	1966	prof. J. Kostrowicki, prof. L. Straszewicz, prof. A. Wrzosek
Bronisław Kortus	Kraków jako ośrodek przemysłowy. Rozwój i struktura przemysłu wielkiego miasta	1968	prof. A. Wrzosek, prof. F. Barciński, prof. S. Leszczycki
Irena Dynowska	Typy reżimów rzecznych w Polsce	1971	prof. M. Klimaszewski, prof. M.I. Lwowicz, prof. T. Wilgat
Adam Jelonek	Regiony demograficzne Polski	1972	prof. A. Wrzosek, prof. S. Zajchowska, prof. K. Dziewoński
Lech Pakuła	Procesy aglomeracyjne i integracyjne w obrzeżu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego	1973	prof. A. Wrzosek, prof. M. Dobrowolska, prof. S. Leszczycki
Janina Lewińska	Wpływ karpaccich zbiorników wodnych na klimat lokalny	1974	prof. M. Hess, prof. W. Parczewski, prof. J. Lambor
Zofia Pietrygowa	Odpływ podziemny w górnym obiegu wody w Karpatach na przykładzie dorzecza Skawy	1974	doc. I. Dynowska, prof. A. Kleczkowski, prof. T. Wilgat
Jadwiga Warszńska	Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie woj. krakowskiego)	1974	prof. A. Wrzosek, prof. R. Domański, prof. S. Leszczycki
Barbara Obrębska-Starkłowa	Typologia i regionalizacja fenologiczna – klimatyczna na przykładzie dorzecza górnej Wisły	1978	prof. M. Hess, prof. A. Medwecka-Kornaś, prof. M. Molga, prof. dr hab. E. Michna
Barbara Olechnowicz-Bobrowska	Parowanie potencjalne w okresie wegetacyjnym w Polsce	1979	prof. M. Hess, prof. E. Michna, prof. J. Jaworski
Rajmund Mydel	Rozwój struktury przestrzennej miasta Krakowa	1980	prof. K. Bromek, prof. P. Korcelli, prof. T. Zipser
Czesław Guzik	Geograficzno – ekonomiczna analiza sadownictwa w karpaccim rejonie sadowniczym	1981	doc. K. Bromek, prof. J. Ernst, prof. K. Zabierowski
Tadeusz Niedźwiedź	Sytuacje synoptyczne i ich wpływ na różnicowanie przestrzenne wybranych elementów klimatu w dorzeczu górnej Wisły	1982	prof. M. Hess, prof. E. Michna, prof. Z. Kacznarek
Alicja Tiałka	Przestrzenne różnicowanie niżówek letnich w dorzeczu górnej Wisły	1982	prof. Z.Czeppe, doc. Z. Pietrygowa, prof. M. Żurawski

Jan Drwal	Wykształcenie i organizacja sieci hydrograficznej jako podstawa oceny struktury odpływu na terenach młodoglacjalnych	1982	prof. I. Dynowska, prof. R. Galon, prof. T. Wilgat
Antoni Jackowski	Typologia funkcjonalna miejscowości turystycznych (na przykładzie woj. nowosądeckiego)	1983	prof. A. Wrzosek, prof. A. S. Kostrowicki, prof. O. Rogalewski
Kazimierz Kłysik	Wpływ struktury termicznej – wilgotnościowej przyziemnych warstw powietrza na klimat lokalny w wybranych warunkach terenowych	1984	prof. S. Zych, prof. W. Warakowski, prof. M. Hess
Jacek Pawlik-Dobrowolski	Zmiany składu chemicznego wód powierzchniowych pod wpływem zanieczyszczeń obszarowych w Karpatach Zachodnich	1984	prof. B. Adameczyk, prof. I. Dynowska, prof. S. Wróbel
Bronisław Górz	Problemy rozwoju i modernizacji drobnoobszarowego rolnictwa (na przykładach z Regionu Krakowskiego)	1985	prof. K. Bromek, prof. J. Ernst, prof. J. Góralczyk
Ludwik Kaszowski	Rzeźba i modelowanie gór wysokich strefy suchej na przykładzie Hindukuszu Munjan	1985	prof. Z. Czeppe, prof. A. Jahn, prof. H. Maruszczak, prof. L. Starkeł
Jacek Walczewski	Charakterystyka warstwy granicznej atmosfery nad Krakowem w oparciu o wyniki sondażu akustycznego	1985	prof. K. Grotowski, prof. M. Hess, prof. W. Warakowski, prof. J. Juda
Zygmunt Górka	Śródmiejskie ośrodki usługowe wybranych miast Polski Południowej	1987	prof. A. Jelonek, prof. P. Korcelli, prof. S. Liszewski
Andrzej T. Jankowski	Antropogeniczne zmiany stosunków wodnych na obszarze uprzemysłowianym i urbanizowanym (na przykładzie Rybnickiego Okręgu Węglowego)	1987	prof. I. Dynowska, prof. A. Ciołkosz, prof. Z. Mikulski, prof. A. Różkowski
Brunon Zemła	Geografia nowotworów złośliwych najczęstszych umiejscowień wśród mężczyzn i kobiet w świetle uprzemysłowienia i innych czynników ryzyka	1987	prof. A. Jelonek, prof. K. Janicki, prof. S. Żmuda
Jadwiga Rotnicka	Taksonomiczne podstawy klasyfikacji reżimu rzecznego (na przykładzie zlewni Odry i rzek Przymorza)	1988	prof. I. Dynowska, prof. A. Koniecki, prof. Z. Mikulski, prof. U. Soczyńska, prof. T. Wilgat
Janina Trepńska	Wieloletni przebieg ciśnienia i temperatury powietrza w Krakowie na tle ich zmienności w Europie	1989	doc. B. Obrębska-Starkłowa, prof. W. Warakowski, prof. A. Woś.
Wojciech Władcki	System relacyjny środowiska przyrodniczego Beskidów na przykładzie zlewni potoku Jaszczurowa w Beskidzie Małym	1989	prof. T. Bartkowski, prof. A. Richling, prof. A. A. Marsz, prof. Z. Czeppe
Zygmunt Olecki	Bilans promieniowania słonecznego w dorzeczu górnej Wisły	1990	prof. M. Hess, prof. J. Paszyński, prof. T. Górski
Włodzimierz Kurek	Wpływ turystyki na przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich polskich Karpat	1991	prof. K. Bromek, prof. J. Kruczała, prof. A. Stasiak

Załącznik 2. Wykaz przewodów habilitacyjnych z zakresu geografii przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868–2008. cd.

Jerzy Groch	Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej	1992	prof. A. Jackowski, prof. S. Liszewski, prof. W. Pencakowska
Kazimierz Krzemień	Dynamika wysokogórskiego systemu fluwialnego na przykładzie Tatr Zachodnich	1992	doc. L. Kaszowski, prof. A. Kostrzewski, prof. A. Kotarba
Wojciech Chelmiński	Reżim płytkich wód podziemnych w Polsce	1993	prof. I. Dynowska, prof. B. Paczyński, prof. T. Wilgat
Iwan Pirożnik	Społeczno-geograficzne tendencje rozwoju zagospodarowania turystycznego (na przykładzie ZSRR w latach 1976–1990)	1992	prof. A. Jackowski, prof. A. Kostrowicka, prof. J. Wyrzykowski
Zbigniew Długosz	Typologia miast Polski na podstawie wybranych parametrów migracji ludności	1993	prof. A. Jelonek, prof. P. Eberhardt, prof. R. Radziński
Krystyna German	Typy środowiska przyrodniczego w zachodniej części Pogórza Karpackiego	1993	prof. A. Richling, prof. S. Żynda, doc. L. Kaszowski,
Grażyna Praweńska-Skrzypek	Miasta o niezharmonizowanym rozwoju w świadomości mieszkańców (na przykładzie miast polskich)	1993	prof. B. Jabowiecki, prof. A. Jelonek, prof. P. Korcelli, prof. A. Werwicki
Kazimierz Trafas	Koncepcyjne i metodyczne aspekty regionalnej kartografii atlasowej	1993	prof. A. Ciołkosz, prof. L. Kozacki, prof. W. Pawlak, prof. J. Warszzyńska
Wacław Cabaj	Wpływ sedymentacji na formowanie i strukturę tafocenozy karpologicznej w środowisku rzecznym	1994	prof. S.W. Alexandrowicz, doc. L. Kaszowski, prof. K. Tobolski
Elżbieta Dziegieć	Urbanizacja turystyczna terenów wiejskich w Polsce	1995	prof. A. Jackowski, prof. A. Kostrowicka, prof. J. Wyrzykowski
Joanna Pociask-Karteczka	Założenia metodyczne regionalizacji hydrologicznej na przykładzie dorzecza górnej Wisły	1995	doc. L. Kaszowski, prof. U. Soczyńska, prof. T. Wilgat
Bolesław Domański	Industrial Control over the Socialist City: Benevolence or Exploitation?	1998	prof. B. Kortus, prof. T. Czyż, prof. A. Kukliński
Michał Paszkowski	Zmiany strukturalne przemysłu. Metody badania i tendencje światowe a transformacje w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	1998	prof. B. Kortus, prof. T. Grabiński, prof. S. Misztal
Jerzy Runge	Struktura rynku pracy regionu tradycyjnego i jego otoczenia na przykładzie województwa katowickiego	1998	prof. A. Jelonek, prof. S. Dziadek, prof. K. Heffner
Zbigniew Ustrnul	Zmienność cyrkulacji atmosfery na półkuli północnej w XX wieku	1998	prof. K. Kłysik, prof. B. Obrębska-Starkłowa, prof. W. Warakomski
Wiesław Ziaja	Rozwój geosystemu Sorkaplandu (Svalbard)	2000	prof. S. Skiba, prof. J. Jania, prof. D. Sotowiej
Wiesław Drobek	Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska	2001	prof. A. Werwicki, prof. R. Rauziński, prof. A. Jelonek

Marian Druzkowski	Współczesna dynamika, funkcjonowanie i przemiany krajobrazu Pogórza Karpackiego (studium geologiczne w zlewni reprezentatywnej)	2001	prof. B. Obrębska-Starkłowa, prof. Z. Michalczyk, prof. L. Kozacki
Bogdana Izmailow	Typy wydm śródlądowych w świetle badań struktury i tekstury ich osadów (na przykładzie dorzecza górnej Wisły)	2002	prof. E. Mycielska-Dowgiatto, prof. J. Wojtanowicz, doc. L. Kaszowski
Andrzej Zborowski	Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)	2006	prof. B. Domański, prof. J. Łoboda, prof. G. Węclawowicz, prof. S. Liszewski
Jacek Kozak	Zmiany powierzchni lasów w Karpatach Polskich na tle innych gór świata	2007	prof. A. Ciołkosz, prof. L. Kozacki, prof. J. Olędzki
Robert Twardosz	Dobowy przebieg opadów atmosferycznych w ujęciu synoptycznym i probabilistycznym na przykładzie Krakowa (1886–2002)	2007	dr hab. B. Kaszewski, prof. E. Kupczyk, dr hab. M. Dubicka, dr hab. S. Malinowski
Jarosław Balon	Stabilność środowiska przyrodniczego Karpat Zachodnich powyżej górnej granicy lasu	2008	dr hab. K. Ostaszewska, prof. K. Wojciechowski, prof. J. Solon, dr hab. A. Mizgalski
Marek DREWNIK	Geomorfologiczne uwarunkowania rozwoju pokrywy glebowej w obszarach górskich na przykładzie Tatr	2008	prof. R. Bednarek, prof. A. Kotarba, prof. S. Uziak, dr hab. K. Ostaszewska
Barthomiej Wyżga	Gruby ramosz drzewny: depozycja w rzece górnej postzeganie i wykorzystanie do rewitalizacji cieków górskich	2008	prof. E. Nachlik, prof. J. Drwal, dr hab. P. Migoń, prof. W. Chełmicki

Źródło: K. Michalewska, 1963, *Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim 1848-1918*. – „Zeszyty Nauk. UJ. Prace Historyczne”, zes. 12, s. 79-134; B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 1999, *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999”, T. 2; B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), 1999, *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków. „Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1959”, T. 3; A. Jackowski, I. Sołjan, 2008, *Kalendarium dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim*. – „Alma Mater”, nr 104-105, s. 92-104; Materiały Archiwum UJ, Działu Biologii i Nauk o Ziemi UJ oraz Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

Indeks nazwisk¹

A.

Adamczyk Bolesław, 435
Adamus Jerzy, 426
Agricola Rudolf Młodszy, 35
Albert Wielki (Albertus Magnus, Albert z Kolonii), święty, biskup, 27
Albertrandi Jan Chrzyciel, 58
Alexandrowicz Stanisław, 19
Alexandrowicz Stefan Witold, 436
Alth Alojzy, 77, 78, 86, 91
Amerigo Vespucci zob. Vespucci Amerigo
Anders Władysław, 287
Aniel Marek, 431, ryc.: 8.26
Antoniewicz Włodzimierz, 99, 107, 143, 343, ryc.: 5.185b
Anzelm Polak (Anzelm Jerozolimczyk, Anzelm Krakowianin), 48, 343, ryc.: 1.35
Apianus Petrus (Apian Peter), 32
Arctowski Henryk, 106, 221, 294
Arlt Fritz, 259
Arystoteles (Aristotelēs), 27, 33, 34, 39, 41, 46, 49, 70, 355
Asnyk Adam, 25
Augustyn Danuta, 429

B.

Babicz Józef, 8, 19, 46, 54, 58, 67, 71, 79, 81, 169, 173, 174, 175, 176, 180, 307, ryc.: 5.60, 5.142, 5.143, 6.14
Babraj Józef, 330
Baczkowski Krzysztof, 36
Balon Jarosław, 325, 343, 428, 437
Bałuk-Ulewiczowa Teresa, 275
Banach Andrzej K., 13, 27, 52, 53, 54, 60, 61, 62, 77, 286
Banachiewicz Tadeusz, 25, 131, 263, 378
Baraniecki Adrian, 111
Barciński Florian, 434
Barczuk Witold, 425
Barsamówna Irena, 241
Bartel Kazimierz, 198
Bartkowski Tadeusz, 435
Barycz Henryk, 8, 25, 26, 28, 29, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 47, 51, 62, 66, 73, 76, 77, 78, 81, 97, 256, 273, 367

---

¹ Indeks nie obejmuje „Bibliografii” zamieszczonej na końcu książki.

Baścik Maria, 12, ryc.: 8.1, 8.3, 8.4, 8.13, 8.14, 8.15, 8.16, 8.19, 8.21, 8.24, 8.27, 8.33, 8.35, 10.6, 10.8, 10.9, 10.10, 10.11–10.14
Baścik Jerzy, ryc.: 10.6
Bąkowski Rafał, 429
Bebelius Heinricus (Bebel Heinrich), 35
Becker-Kumaniecka Helena, 423
Bednarek Renata, 437
Bednarski Stefan, 263
Beneventano Marco, 44
Benis Artur, 33
Berdau Feliks, 85, 86, 343, 423
Beres Krzysztof, 282, 343, 379
Berezowski Stanisław, 251, 301, 343, 424
Bernadzikiewicz Stanisław, ryc.: 5.139a
Beszkow Anastas, 181, ryc.: 5.136
Betleja Tadeusz, 221, 224, 225, 282, 423
Bey Sadi, 180
Bieda Franciszek, 221, 433
Biedermann Krzysztof, 431
Biegańska-Medwecka Maria, 423
Bieliński Tadeusz, 79
Bielski Jakub, 43
Bielski Marcin, 43, 344, 368, ryc.: 1.29
Bieniarzówna Janina, 46, 47, 50, 51, 60, 61, 77, 114
Bieńkowski Tadeusz, 31, 37, 43, 44
Biernacki Wojciech, 431
Bierut Bolesław, ryc.: 7.20
Biesiada Roman, 113, 226, 249
Bilińska Barbara, ryc.: 8.28
Biliński Szczepan, 313, 386, ryc.: 8.12, 8.26, 8.28, 8.31
Bilska-Wodecka Elżbieta, 385, 387
Birkenmajer Aleksander, 46
Bobkowski Aleksander, 206
Bobrzyński Michał Hieronim, 100
Bocheńska Aniela, 229,
Bogucka Aleksandra, 308, 425
Bogucki ze Świecia, 34
Boguszewski Bohdan, 149
Bokwa Anita, 59, 382, 387, 429, ryc.: 8.28, 8.30
Bolesław Chrobry, król Polski, 113
Bolewski Andrzej, 259, 302
Bonifacy IX, papież, 13
Borowik Józef, 424, ryc.: 5.185c
Brandowski Roch Alfred, 89
Brauchitsch Walther von, 257
Breitmeier Władysław, 149, 344, 379
Bromek Karol, 202, 216, 289, 290, 299, 308, 309, 311, 314, 326, 344, 379, 380, 381, 382, 426, 427, 428, 434, 435

Brożek Jan (Broscius Joannes), 46, 47, 51, 344, 368, ryc.: 1.34
 Brückner Eduard, 105
 Brudzewski Wojciech (Wojciech z Brudzewa, Brudzewski Albert), 26, 33, 34, 344, ryc.: 1.21
 Brzeźniak Eligiusz, 427, ryc.:10.6
 Brzosko-Sermak Agnieszka, 431
 Buczek Karol, 36, 37, 38, 39, 176, 177, 220, 221, 226, 281, 326, 344
 Bujak Franciszek, 7, 8, 13, 15, 18, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 40, 46, 49, 50, 94, 97, 98, 106, 117, 170, 177, 220, 344, 371, 417, 423, 433
 Buszko Józef, 258, 259, 263, 303
 Bylica Marcin (Marcin z Olkusza), 35, 344, 368, ryc.: 1.24
 Bystroń Jan Stanisław, 48, 135, 153, 177, 220, 221, 222, 252, 253, 433
 Bzinkowska Jadwiga, 426, 432
 Bzowska Łucja, 220
 Bzowski Konstanty, 174, 220, 224, 306

C.

Cabaj Waclaw, 436
 Carter Francis William, 428
 Cebulak Elżbieta, 428
 Cegła Jerzy, 425
 Celtis (Celtis)Konrad, 34, 35, 39
 Chamcówna Mirosława, 8, 53, 56, 57, 58, 59, 66
 Chełmicki Wojciech, 324, 345, 383, 384, 427, 429, 431, 436, 437, ryc.: 8.26, 8.28
 Chignier-Riboulon Franck, ryc.: 8.28
 Chłędowski Kazimierz, 86
 Chmielewski Jan, 189, 194
 Chorabik Tadeusz, 200
 Chrzanowski Ignacy, 261, 263, 378
 Chwalba Andrzej, 166, 189, 255, 256, 259, 260, 273, 274, 276, 285, 286
 Ciechowski A., 336
 Ciemborowicz Małgorzata; 12, 385, ryc.: 8.24
 Cieślanka Zofia, 275, 378
 Ciętak Zdzisław, 238
 Ciołkosz Jan Andrzej, 325, 345, 383, 435, 436, 437
 Conea Ion, 180
 Cortés Hernán (Cortez Ferdynand), 48, 345,
 Corvinus Laurentii Novoforensis (Wawrzyniec Korwin Nowotarski, W. Rabe-Raabe), 10, 26, 27, 32, 34, 35, 345, 367, ryc.: 1.12, 1.13, 1.14
 Cynk Florian Stanisław, ryc.:1.8
 Czaja Stanisław, 427
 Czałczyńska Maria Irena zob. Ormicka Maria Irena
 Czarnecki Władysław, 194
 Czarnomski Franciszek, 96, 345
 Czarnowski Adam, 106
 Czechówna Ludmiła, 8
 Czekalski Józef, 292
 Czekanowski Jan, 221, 223
 Czekańska Maria, 280

Czeppe Zdzisław, 168, 281, 282, 301, 304, 309, 311, 312, 314, 323, 325, 341, 345, 377, 381, 382, 383, 425, 426, 427, 428, 434, 435, ryc.: 8.32
Czermiński Julian, 57, 369
Czerny-Schwarzenberg Franciszek, 10, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 154, 170, 185, 228, 229, 240, 329, 330, 341, 344, 345, 358, 370, 371, 372, 419, 433, ryc.: 4.1, 4.2–4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.10, 4.11, 4.12, 4.14, 4.17–4.18, 4.25, 4.31
Czarnomski Franciszek, 96, ryc.: 4.13
Czerwiakowski Ignacy Rafał, 70, 86, 423
Czerwińska Agnieszka, 431
Czerwiński Józef, 249
Czerwiński Sławomir, 151, 153
Czora Aleksander, 313, 385, 386, ryc.: 8.13
Czora Grażyna, 313, 385, 386, ryc.: 8.13
Czort Tadeusz, 7, 145, 171, 220, 226, 238, 243, 251, 282, 326, 379, 417
Czubek Jan, 76
Czyż Teresa, 436, ryc.: 8.2
Czyżewski Julian, 226, 244, 292

D.

Dantyszek Jan (Dantiscus, właśc. Johann(es) von Hoefen, herbu Dantyszek), 35, 48, 345
Daszyński Ignacy, 114
Davis William Morris, 105, 110, 252, ryc.: 4.36
Dąbrowski Jan, 14, 256, 272, 273, 281, 294, 296, 433, ryc.: 6.18, 7.18
Dąbrowski Leszek Teodor, 186
Denikin Anton Ivanovich, 154
Dietl Józef, 62, 63, 88, 256
Dionisius Periegetes, 32, 41
Dionisius Tessalonicus zob. Dionisius Periegetes
Długosz Jan, 7, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 44, 47, 83, 345, 367, ryc.: 1.7, 1.8, 1.9, 1.10
Długosz Jan młodszy, 14
Długosz Zbigniew, 346, 417, 418, 427, 436
Dłużewska Anna, ryc.: 8,31
Dłużewski Maciej, ryc.: 8,31
Dobija Antoni, 346, 383, 427
Dobosiewicz Stanisław, 269
Dobrowolska Maria, 7, 99, 112, 115, 127, 143, 148, 167, 171, 174, 176, 177, 179, 190, 221, 222, 224, 225, 236, 237, 240, 242, 243, 244, 246, 248, 250, 251, 252, 253, 281, 306, 309, 331, 346, 360, 372, 373, 374, 378, 379, 381, 417, 423, 434, ryc.: 5.122, 5.123, 5.181, 5.196, 10.1
Dobrowolski Antoni Bolesław, 223, ryc.: 5.140
Dobrowolski Kazimierz, 156, 157, 164, 253, 259, 281, 296
Dobrzański Julian, 330
Domaniewski Janusz, 180
Domański Bolesław, 7, 11, 260, 312, 313, 326, 335, 346, 383, 385, 386, 418, 428, 429, 431, 436, 437, ryc.: 8.13, 8.36
Domański Ryszard, 434

Domejko Ignacy, 106
Draus Jan, 286
Drażek Marian, 384, 385
Drewnik Marek, 313, 325, 346, 383, 386, 428, 437, ryc.: 8.28
Drobek Wiesław, 436
Družkowski Marian, 427, 437
Drwal Jan, 435, 437, ryc.: 8.30
Dubicka Maria, 437
Dubis Lidia, ryc.: 8,31
Duczmal-Pacowska Halina, 425
Dulba Tadeusz, ryc.: 8.9
Dunajewski Julian, 140
Dürer Albrecht, 39
Duś Edward, 428
Dutkowa Renata, 55, 56, 57
Dybiec Julian, 8, 13, 52, 53, 54, 60, 61, 62, 116, 117, 118, 119, 126, 132, 137, 138, 140, 147, 177, 179, 222, 242, 244, 246, 247
Dyboski Roman, 151, 153
Dylik Jan, 11, 280, 298, 302, 346, 380, 420, 433
Dynowska-Balcer Irena de, 8, 301, 311, 314, 316, 324, 341, 346, 381, 383, 384, 425, 426, 427, 428, 434, 435, 436
Dynowski Jerzy, 301
Dziadek Stanisław, 436
Działek Jarosław, 335
Dziechciarz Tomasz, 429
Dziegieć Elżbieta, 436
Dzierzwa (Mierzwa), kronikarz, 15
Dziewoński Karol, 163, 164, 376, 377,
Dziewoński Kazimierz, 189, 194, 280, 308, 434, ryc.: 7.34, 7.35
Dziuba Jan, 289

E.

Eberhardt Piotr, 436
Eötvös Roland von, 183
Erazm z Rotterdamu, 35, 345
Ergetowski Ryszard, 92
Ernst Jan, 434, 435
Estreicher Alojzy, 62
Estreicher Karol, 33
Estreicher Kazimierz, 116, 255
Estreicher Stanisław, 138, 263
Estreicher Tadeusz, 261, ryc.: 6.11, 6.12

F.

Faber Jacobus, 33
Faecher Stanisław, 213
Fajans Maksymilian, ryc.: 2.1

Falarz Małgorzata, 429
Faracik Robert, 430
Fel André, 384
Fiałek Elżbieta, 308
Figiel Natalia, 336
Figlewicz Zofia, 149, 152, 240, 251, 274, 289, 290, 299, 341, 346, 378, 380, 424, ryc.: 5.18
Figuła Adam, 261, 274, 288, 289
Filipkiewicz Stanisław, 127, 128
Fleszar Mieczysław, 8
Fleszarowa Regina, 306
Flis Jan, 7, 99, 104, 117, 142, 143, 146, 147, 149, 168, 171, 193, 230, 238, 243, 251, 252, 274, 281, 287, 301, 304, 309, 332, 347, 377, 380, 381, 382, 383, 417, 425, 434, ryc.: 5.92
Fortin Renata, ryc.: 8.25
Franciszek II, cesarz, 61
Franciszek Józef I, cesarz Austrii, 62, 76, 95, ryc.: 2.14
Franck Sebastian, 33
Frančić Mirosław, 14, 51, 259
Frank Hans, 166, 255, 258, 260, 273, 274, ryc.: 6.21
Fudakowski Józef, 281

G.

Gabała Jarosław, 429
Gadomski Adam, 7, 106, 107, 115, 148, 149, 171, 172, 176, 178, 179, 220, 222, 249, 251, 252, 331, 347, 379, 417, 423, ryc.: 4.29, 5.95, 10.1
Gajda Roman, 148, 347, 424
Gajdzik Bonifacy, 196, 202, 216
Galileusz (Galileo Galilei), 46
Galiszkiewicz Aleksandra, 278
Gall Anonim, 15, 19
Galon Rajmund, 292, 307, 434, 435
Gałek Mariusz, 335
Gama Vasco da, 29, 367
Gangemi Giovanni, 266
Gapys Jolanta, 12
Gawęł Antoni, 184
Gawęł Tadeusz, 112, 221
Gawęda Stanisław, 281, 285
Gawlik Antonina, 148, 225, 424
Gemma Reiner Frisius, 345
Gerlach Tadeusz, 347
German Krystyna, 282, 325, 347, 382, 426, 430, 436
Gerstmann Elżbieta, 429
Gertlerówna Jadwiga, 8, 55, 56, 60
Gębica Piotr, 334
Giller Agaton, 73
Glareanus Heinrich, 32
Glogoviensis zob. Jan z Głogowa
Glücksmann Robert, 198

Gładys Beata, 336
Głębocka (Guzik) Olga, 148
Głogowczyk zob. Jan z Głogowa
Główniak Jacek, 386
Goetel Walery, 97, 117, 177, 186, 205, 211, 220, 221, 252, 302
Golachowski Stanisław, 305
Gołaś Andrzej, ryc.: 8.6
Gołębiowska Janina, 240
Gołębiowska Maria, 241
Gołuchowski Agenor, 62
Gorczyca Elżbieta, 430
Gorczyński Władysław, 180
Goszczyński Seweryn, 75
Gotkiewicz Marian, 7, 167, 179, 221, 243, 251, 281, 306, 347, 379, 417, 424
Góralczyk Józef, 435
Górecki Janusz, 336
Górka Zygmunt, 9, 73, 326, 347, 382, 426, 429, 430, 431, 432, 435, ryc.: 8.28
Górski Antoni, 108
Górski Tadeusz, 435
Górz Bronisław, 435
Grabiński Tadeusz, 436
Grabowski Leon, 96
Grabska-Martyniak Weronika, ryc.: 8.36
Grabski Stanisław, 118, 304
Grabski Władysław, 304
Gradmann Robert, 153
Grammateus Henricus zob. Schroeiber Heinrich
Gregorzycówna Jadwiga, 241
Groch Jerzy, 326, 347, 427, 436
Grodecki (Grodziecki) Wacław, 44, 45, 46, 348
Grodzicki Ludwik, 424
Grotowski Kazimierz, 435
Grüner Maria, 240, 241
Grynaeus Simon, 33
Grzyb Edyta, 246,
Gurba Stefan, 308
Gurgul Jacek, 431
Guzik Czesław, 326, 348, 425, 428, 431, 434
Guzik Janusz, 333, 336
Guzik Kazimierz, 241
Guzik Piotr K., ryc.: 5.200
Guzik Robert, 313, 429
Gwiazdomorski Jan, 259, 261, 262, 263, 267
Gwosdz Krzysztof, 386, 429

H.

Hajdukiewicz Leszek, 36, 37, 38, 40, 42, 45
Hajdukiewicz Maciej, 102

Halicki Bronisław, 171, 251, 252, 348, 362, 423, ryc.: 5.139a
Hałat Paweł, 335
Hanik Jan, 425
Hankus Alfred, 333, 336
Harasimiuk Krystyna, 54
Hartleb Kazimierz, 49,
Hartman Izabela
Hebdaś Jacek, 429
Heffner Krystian, 436
Heinrich Władysław, 133
Helcel Antoni, 76
Helwig Marcin (Martin), 35, 348
Henryk III Walezy, król Polski, 44
Herberstein Siegmund von, 37, 39, 40
Herka Paweł, 46
Hess Mieczysław Teodor, 311, 312, 314, 324, 348, 382, 383, 425, 426, 427, 434, 435
Heydel Adam, 151, 433
Hipokrates (Hippokrates), 39, 46, 355
Hitler Adolf, 161, 166, 255, 268
Holly Grażyna, 431
Hołub-Pacewiczowa Zofia (Hołubianka Zofia), 7, 171, 173, 176, 179, 220, 222, 240, 251, 252, 253, 331, 307, 417, 423, 348
Homen (nazwisko funkcyjnego więźnia w obozie w Gusen), 272
Honter Johannes (Hynter Johann, Honterus Johann, Apella Martianus), 32, 35, 44
Horawa Zbigniew, ryc.: 8.36
Houfnagel Georg, ryc.: 1.11
Hoyer Henryk, ryc.: 5.185e
Hryniewiecki Bolesław, 221
Hube Karol, 62
Hulicka Maria, 386
Humboldt Alexander, 16, 55, 68, 69, 80, 83
Hutten Ulrich von, 39
Hyrczak Zbigniew, 427

I., J.

Imdas Stanisław, 241
Ingarden Roman, 287
Iwanicka Zofia zob. Pietrygowa Zofia
Izmaïłow Bogdana, 8, 15, 282, 324, 348, 427, 437, ryc.: 8,31
Jachimecki Zdzisław, 137
Jackowska Danuta zob. Ptaszycka-Jackowska Danuta
Jackowski Antoni, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 46, 66, 73, 76, 82, 92, 102, 109, 113, 146, 147, 151, 158, 169, 174, 185, 195, 196, 197, 207, 211, 245, 260, 282, 287, 311, 312, 313, 316, 326, 327, 335, 342, 348, 358, 367, 383, 384, 385, 386, 387, 418, 426, 428, 430, 431, 432, 435, 437, ryc.: 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.8, 1.9, 2.12, 4.16, 5.169, 6.1, 8.8, 8.9, 8.13, 8.18, 8.25, 8.26, 8.28, 8.29, 8.33, 8.34, 8.36, 10.15
Jadwiga Andegaweńska, święta, król Polski, 13, ryc.: 1.3, 1.4

- Jahn Alfred, 161, 298, 300, 301, 434, 435
Jakub z Boksic, 48
Jakubiec Agnieszka, 102
Jakubski Antoni, 221
Jałowiecki Bohdan, 436
Jamka Marian, 238
Jamka Rudolf, 241, 348
Jan III Sobieski, król Polski, 52, 349
Jan Paweł II, papież, 76, 316, 359, 384, 385, 387, ryc.: 8.8
Jan z Głogowa (Głogowczyk, Głogowita, Glogoviensis, Schelling Jan), 10, 14, 26, 29, 30, 31, 32, 349, 367, 418, ryc.: 1.15, 1.16, 1.17, 1.18
Jan ze Stobnicy (Stobniczka, Stobniczanin); 10, 26, 30, 31, 32, 34, 48, 349, 367, 418, ryc.: 1.19, 1.20
Jan z Hollywood zob. Joannes de Sacrobosco
Janczewski Edward Walery, 301
Janczyk Jan, 220, 290, 299, 349, 380, 425
Jania Jacek, 436
Janicki Kazimierz, 435,
Janicki Stanisław, 330, 435
Janiszewski Michał, 224
Jankow Władysław, 335
Jankowska Kalina, 431
Jankowska Kamila, 337
Jankowski Andrzej T., 435
Janota Eugeniusz Arnold, 85, 86, 87, 185, 349, 369, 423, ryc.: 3.1–3.3, 3.4
Jarczewski Wojciech, 431,
Jarosz Stefan, 179, 349, 424
Jarzyna Krzysztof, 429
Jasińska-Suchy Ewa, ryc.: 8.36
Jaśkiewicz Jan, 349
Jaworski Jerzy, 434
Jelonek Adam, 9, 112, 302, 311, 314, 326, 349, 382, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 434, 435, 436
Jemioło Jerzy, 427
Jędrzychowski Ireneusz, 9, 326, 387, 430
Jędrzejczyk Dobiesław, 8, 295
Jędrzejewicz Janusz, 132, 137, 138, 140, 155, 291
Jędrzejewicz Waclaw, 155
Joannes de Sacrobosco (de Sacrobusto, de Sacrobuschus, Sacro Bosco, Jan ze Świętego Lasu, John of Hollywood), 27, 29, 41
Jodłowski Miłosz, 430
Johannes Magnus (Johannes Magni, Johannes Store), arcybiskup, 40
Jońcówna Aniela, 241,
Jopkówna Janina, 220, 424
Juda Jan, 435
Juras Tadeusz, 333
Jurczyński Juliusz, 7, 107, 167, 330, 349, 417

K.

- Kabat Joanna, ryc.: 10.15
Kacprzak Andrzej, 429, ryc.: 8.30
Kaczkowska Zofia, 241
Kaczmarczyk Beata, 246
Kaczmarek Zdzisław, 434
Kaczorowski Michał, 308
Kadłubek Wincenty zob. Wincenty Kadłubek
Kalicka Bożena; 12, ryc.: 8.22
Kallenbach Józef, 132, ryc.: 5.30
Kallimach Filip (Callimachus Philippus Experiens, Buonaccorsi Filippo), 34, 49, 350, 355
Kamiński Bolesław, 241
Kania Antoni, 424
Kapera Izabela, 430
Karliński Franciszek, 77, 88, 90, 350, 369
Karol XII, król Szwecji, 52
Karol Ludwik, arcyksiążę austriacki, 80
Karol V, król hiszpański, 48, 345
Karolewska-Nowińska Wanda, ryc.: 8.36
Kasperski Kazimierz, 214
Kasprzycki Tadeusz, 193, 194
Kaszewski Bogusław, 437
Kaszowski Ludwik, 102, 312, 323, 329, 334, 350, 382, 384, 385, 426, 428, 431, 435, 436, 437, ryc.: 10.6
Kaszycza Michał, ryc.: 8.36
Katolicki (więzień obozu w Gusen), 271
Kautny Franz, 271
Kazimierz III Wielki, król Polski, 13, 24, ryc.: 1.1
Kazimierz IV Jagiellończyk, król Polski, 34, 49, 350, ryc.: 1.8
Kędziora Marek, 427
Kidoń Ewa, 429
Kiełczewska-Zaleska Maria; 11, 298, 302, 306, 350, 380, 420, 433
Kleczkowski Antoni, 434
Klein Jan, 426
Klemensiewicz Robert, 329
Klimaszewska Jadwiga, 184, 241, 245, 350
Klimaszewski Mieczysław, 7, 8, 11, 112, 128, 133, 134, 135, 143, 146, 147, 148, 149, 168, 171, 172, 173, 176, 178, 179, 183, 184, 193, 196, 220, 222, 226, 230, 238, 241, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 256, 274, 275, 277, 281, 282, 289, 290, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 323, 332, 333, 341, 350, 363, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 417, 420, 424, 425, 426, 427, 434, ryc.: 5.22, 5.90, 5.91, 5.96, 5.139a, 5.198, 6.13a,b, 7.24
Klimecki Stanisław, 255, 261
Klimek Kazimierz, 350, 427
Klimek Mariusz, 384, 429
Kłapa Mieczysław, 275, 350
Kłapowa Maria, 350, 351

- Kłodziński Adam, 65
Kłysik Kazimierz, 435, 436
Kodov Christo, 180
Kolumb Krzysztof, 30, 42, 43, 47, 344, 368
Kołłątaj Hugo, ks., 7, 8, 10, 53, 54, 55, 56, 61, 106, 351, 368, 417, 418, ryc.: 1.40, 1.41
Kołodziejczyk Maciej, 430
Kołoś Arkadiusz, 429
Komaniecki Kazimierz Władysław, 113
Komornicki Tomasz; 9; 351
Kondracki Jerzy, 290
Koneczny Feliks, 16
Koniecki Alfred, 435
Koniew Iwan, 285
Konikówna Danuta, 241
Konopczyński Władysław, 152, 157, 257, 287, 433
Konstankiewicz Roman, 148, 167, 238, 351
Kopernik Mikołaj, 10, 17, 27, 29, 34, 42, 44, 45, 47, 58, 344, 345, 351, 363, 368, 418, ryc.: 1.28
Korbel Anna, 150
Korbel Stanisław, 115, 134, 148, 149, 150, 169, 170, 176, 220, 223, 225, 231, 233, 234, 235, 243, 246, 248, 249, 260, 261, 262, 264, 332, 351, 373, 377, 378, 420, ryc.: 5.61, 5.179
Korcelli Piotr, 434, 435, 436
Kordylewski Kazimierz, 358
Koreleski Krzysztof, 426
Kornaus Jan, 18, 22, 23
Korpak Joanna, 431
Kortus Bronisław, 7, 8, 9, 15, 46, 73, 76, 92, 102, 109, 113, 146, 158, 169, 174, 176, 280, 282, 302, 308, 311, 312, 314, 316, 326, 342, 351, 367, 381, 383, 384, 418, 425, 427, 428, 432, 434, 436, 437, ryc.: 8.2, 8.7, 8.33, 8.34
Korwin Maciej, 28, 344
Korwin Wawrzyniec zob. Corvinus Laurentius Novoforensis
Korzeniak Grażyna, 431
Kosiba Aleksander, 11, 296, 297, 299, 306, 352, 380, 420, 433
Kossak Juliusz, ryc.: 1.10, 4.15
Kossman Eugeniusz Oskar, 424
Kostanecki Kazimierz, 108
Kostarkiewicz Leszek, 426
Kostrowicka Alicja zob. Krzymowska-Kostrowicka Alicja
Kostrowicki Andrzej Samuel, 435
Kostrowicki Jerzy, 434
Kostrzewski Andrzej, 436
Kot Marek, 334
Kotarba Adam, 333, 352, 436, 437
Kowalski Tadeusz, 163, 164, 180, 261, 296, 433
Kowanetz Leszek, 383, 384, 428
Kowol Jacek, ryc.: 10.6
Kozacki Leon, 436, 437
Kozak Jacek, 312, 316, 326, 352, 384, 387, 428, 437

- Kozak Urszula, 427
Kozanecki Andrzej, 303, 306
Kozera Teresa, 386
Kozieł Karol, 426
Kraszewski Józef Ignacy, 25, 75
Kravčuk Jaroslav, 162, 163
Krawczyk Adam, 92, ryc.: 8.32
Krebs Norbert, 107
Kremer Józef, 67, 72, 77, 80, 88, 256
Kremky Edward Kazimierz, 282
Kreutz Stefan, 146, 220, 224
Kreutzinger Józef, 221
Krętszyński Stanisław, 433
Kromer Marcin, 23, 43, 50, 352, ryc.: 1.30
Kromer Marcin Józef, 355, 368
Kruczała Jerzy, 352, 435
Krukar Wojciech, 429
Krygowski Bogumił, 297
Krzyszowski Andrzej, 312, 384
Krzemień Kazimierz, 7, 9, 11, 15, 46, 59, 73, 76, 92, 102, 109, 113, 146, 158, 169, 174, 282, 312, 313, 324, 335, 342, 352, 367, 382, 384, 385, 386, 387, 418, 427, 429, 430, 431, 432, 436, 437, ryc.: 8.26, 8.28, 8.31, 8.36, 10.6
Krzymowska-Kostrowicka Alicja, 92, 94, 99, 436
Krzyżanowski Adam, 152, 287
Krzyżanowski Witold, 262, 267
Książkiewicz Marian, 180, 181, 243, 244, 252, 352, 301, ryc.: 5.136, 5.137
Książkówna Irena zob. Mileska Maria Irena
Księgarski Feliks, 101
Kubijowicz Włodzimierz, 7, 132, 133, 135, 148, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 171, 173, 174, 176, 184, 220, 221, 222, 224, 230, 233, 234, 235, 243, 244, 246, 249, 251, 252, 253, 259, 331, 352, 362, 373, 374, 377, 417, 423, 433, ryc.: 5.77, 5.78, 5.79, 5.80, 5.81, 5.82.–5.83, 5.84, 5.85.–5.86, 5.87, 5.111
Kublin Stefan, 241
Kubyjowicz Wołodymyr zob. Kubijowicz Włodzimierz
Kucharczyk Andrzej, 430
Kuczyński Stefan, 72, 74, 75, 77, 78, 353, 369
Kudławiec Antoni, 224
Kukliński Antoni, 436
Kulczyński Stanisław, 177
Kupczyk Elżbieta, 437
Kurek Włodzimierz, 9, 195, 353, 326, 383, 427, 429, 430, 432, 435
Kurkówna Aniela, 241
Kursa Stanisław, 423
Kusiński Witold, 158, 160, 162, 165, 166
Kuźniar Wiktor, 223
Kwaśniewski Aleksander, 386, ryc.: 8.18
Kwaśniewski Mikołaj, 187

Kwiatkowski Eugeniusz, 186, 200
 Kwiecień Ireneusz, 426

L.

Lachman Maria, 241
 Lambor Julian, 434
 Lande Jerzy, 261
 Lange Friedrich, 161
 Lansius Teodor, 50
 Lechicki Czesław, 85, 86, 87
 Legan Zofia, 241, ryc.: 5.201, 5.202
 Lehr-Spławiński Tadeusz, 163, 255, 256, 257, 259, 274, 276, 283, 377, ryc.: 5.185b, 6.7
 Leja Czesław, 221, 225, 238, 423
 Lelewel Joachim, 106
 Lenartowicz Teofil, 25
 Lencewicz Stanisław, 94, 96, 144, 223, 224, 248, 342, 370
 Lenczowski Antoni, 329
 Leniek Jan, 329
 Lepszy Kazimierz, 47, 53
 Leszczycka Wanda, 216, 220, 249, 264, 265, 306, ryc.: 6.15, 6.16
 Leszczycki Stanisław Marian, 8, 9, 11, 116, 136, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 155, 160, 168, 169, 170, 172, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 224, 226, 230, 231, 235, 241, 244, 245, 248, 249, 251, 252, 253, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 274, 275, 276, 277, 280, 281, 282, 286, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 341, 353, 363, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 419, 420, 424, 433, 434, ryc.: 5.47, 5.48, 5.76, 5.109, 5.116, 5.145, 5.146, 5.147, 5.148, 5.150, 5.151, 5.155, 5.157, 5.158.–5.159, 5.167, 5.187, 5.214.–5.215, 6.11, 7.1, 7.11, 7.14, 7.21, 7.22, 7.23, 7.26, 7.27.–7.28, 7.29
 Leszkowa Maria, 423
 Leśniak Barbara, 427
 Lewicki Józef, 8, 54, 60
 Lewińska Janina, 353, 425, 434
 Lewiński Jan, 113, 248
 Leyberg Waclaw zob. Ostrowski Waclaw
 Libelt Piotr, 384
 Limanowski Mieczysław, 292
 Limanówka Danuta, 428
 Lisowski Andrzej, 13, 163, 189, 290
 Lisowski Kamil, 190
 Liszewski Stanisław, 8, 9, 12, 158, 174, 313, 342, 418, 435, 437, ryc.: 8.7, 8.29
 Liwiusz Tytus, 16
 Lorenski Andrzej, 275, 290, 299, 353, 378, 380
 Loth Jerzy, 97, 179, 224, 292, 353, 423
 Lubomirski Eugeniusz, 111
 Lubomirski Stanisław, 111
 Lubomirski Władysław, 111

Luchter Lidia, 427, ryc.: 10.6
Luchter Stefan, ryc.: 10.8
Lwowicz Mark Isaakovic, 434

Ł.

Łabuzowa M., ryc.: 5.71
Łaski Jan, 32
Łepkowski Józef, 25, 89
Łepki (Łepkyj) Bohdan, 163, 164
Łęski Józef Franciszek, 57, 353, 369, ryc.: 1.43
Łobarzewski Jan, 67
Łoboda Jan, 437, ryc.: 8.2
Łomniewski Kazimierz, 149, 179, 251, 354, 423
Łoś Jan, 124
Łoziński Walerian, 7, 156, 157, 172, 176, 231, 233, 234, 245, 246, 252, 354, 373, 379, 417, ryc.: 5.100
Łubieński Władysław, prymas Polski, 52, 53, 354, ryc.: 1.38, 1.39
Łukaczyński Julian, 200

M.

Maciej Cichosz z Szamotoł, 34
Maciej z Miechowa (Miechowita), 10, 24, 26, 30, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 98, 344, 354, 368, 418, ryc.: 1.25, 1.26, 1.27
Maciejczyk Kazimierz, 267
Maciejowski Aleksander, 69
Maciejowski Wojciech, 313, 430
Magellan Ferdynand, 43, 344
Magidowicz Iosif Petrovič, 24
Magidowicz Vadim Iosifovič, 24
Magnus Olaus (Mansson Olaf), 40
Magnus Jan zob. Johannes Magnus
Mahler Juliusz, 241
Mainet-Valleix Hélène, ryc.: 8.28
Majchrowski Jacek, ryc.: 8.18
Majer Józef, 72, 76, 80, 370
Majkowska Rita, 308
Makłowicz Józef ks., 76
Makowski Julian, 214
Maksymilian I Habsburg, cesarz niemiecki, 36, 40
Malczewski Jacek, 25
Malecka (Moroz) Helena, 148
Malicki Adam, 11, 297, 302, 354, 380, 420, 425, 433
Malinowski Szymon, 437
Malisz Bolesław, 189
Maliszewski Edward, 223
Małecka Helena (Moroz), 148
Małecki Antoni, 76, 140

- Małecki Jan M., 46, 47, 50, 51, 60, 61, 77, 114
Małecki Kazimierz, 148, 354, 424
Małecki Mieczysław, 276, 277
Małkowski Stanisław, 251
Małuszyński Marian, 36, 40, 42
Mańkowska Stefania, 290, 299, 380
Marchacz Władysław, 424
Marchlewski Leon, 127, 128, 129, 130, 180, 181, ryc.: 5.134, 5.135
Marchwiński Roman, 43, 44
Marcin z Olkusza zob. Bylica Marcin
Marciniak-Nowak Alicja, 12, 467, ryc.: 8.24, 8.25
Marczykiewicz Franciszek, 63, 423
Mariotti Angelo, 216, 265, 266, ryc.: 6.16
Markiewicz Roman, 369
Markowski Roman, 57
Marsz Andrzej A., 435
Martonne Emmanuel de, 307
Maruszczak Henryk, 9, 109, 113, 146, 157, 435
Maryański Andrzej, 354, 425
Masłowska Maria J., 241
Massalski Władysław ks., 145, 224
Matejko Jan, ryc.: 1.3
Mateusz (Maciej) Krypa z Szamotuł, 34
Matrescu Tytus, 181
Matuszko Dorota, 428
Maver Giovanni, 266
Mazurkiewicz-Hertzowa Łucja, 341, 379
Medwecka Maria, 171
Medwecka-Kornaś Anna, 434
Merkator Gerard, 44
Mertens Franciszek, 88,
Meyer Antoni, 263
Męciński Julian, 115, 236, 331
Męciński Wojciech (Męcziński, Alberto Polacco, Albertus de Polonia), 49, 148, 354
Mianowski Henryk, 199, 286
Miarczyński Franciszek, 53
Micek Grzegorz, 335, 431
Michalczyk Zdzisław, 437
Michalewska Krystyna, 437
Michalewska-Midońska Maria, 424
Michalik Andrzej, 289
Michalski Leon, 424
Michałowski Józef, 266
Michna Edward, 434
Michno Anna, 313, 430
Miciński Tadeusz, ryc.: 4.10
Midowicz Władysław, 172, 183, 238, 375

Miechowita zob. Maciej z Miechowa
Mignon Christian, 384
Migoń Piotr, 437
Mika Mirosław, 195, 430, ryc.: 8.28
Miklaszewski Sławomir, 96
Mikołaj z Kuzy (Mikołaj Kuzańczyk, Nicolaus Krebs) zob. Nicolas Cusanus
Mikołaj z Szadka zob. Prokopowicz Mikołaj z Szadka
Mikucińska Janina, 241
Mikulski Mieczysław, 355, 425
Mikulski Zdzisław, 15, 113, 173, 307, 435
Milata Władysław, 143, 148, 168, 172, 176, 178, 178, 216, 238, 245, 251, 274, 281, 290, 324, 300, 301, 306, 309, 310, 355, 374, 377, 380, 381, 424, 434, ryc.: 5.94, 5.99, 7.29
Milatowa Stanisława, 197, 249, 250, 275, 288, 289, 290, 299, 301, 355, 378, 380
Mileska Maria Irena, 151, 196, 216, 218, 219, 251, 355
Mileski Witold, 191, 202
Miłkowski Zygmunt, 200
Miłosz Czesław, 25
Mintalowa Tatiana, ryc.: 8.28
Mirowski Andrzej, 46, 355, 368, ryc.: 1.33
Misztal Stanisław, 436
Mizera Maria zob. Kłapowa Maria
Mizgajski Andrzej, 437
Mleczko Mikołaj z Wieliczki, 41
Mochnacki Rodion, 7, 99, 112, 127, 143, 167, 169, 171, 174, 177, 179, 221, 226, 242, 243, 245, 249, 250, 251, 306, 331, 355, 417, 423
Modelska-Strzelecka Bożena, 8, 18, 21, 23, 42, 290, 311, 326, 355, 380, 382, 425, ryc.: 7.3a, 7.3b., 7.3c.
Molga Marian, 434
Mołotow Waczesław Michałowicz, 303
Moniak Jan, 425
Morawska Maria, 425
Morawski Kazimierz, 24, 29, 35, 42, 249
Morozewicz Józef, 112, 113, 144, 423, ryc.: 5.1
Moskal Agnieszka, 12
Mossoczy Zbigniew, 148, 149, 225, 355
Moszyński Kazimierz, 180, 221, 252, 253, 301, 356
Mrazek Maria zob. Dobrowolska Maria
Mrazkówna Maria zob. Dobrowolska Maria
Mroczo Marian, 294
Mrozowska Kamila, 8, 58, 66, 73, 426
Mróz Franciszek, 431
Muczkowski Józef, 77
Müller Brunon, 257, 258, 259, 261, 273
Münster Sebastian, 33, 44
Murner Thomas, 35
Musioł Karol, 313, 386
Mussolini Benito, 260,

Muszyński Józef, 74
 Muzyczyszyn Teodor, 424
 Mycielska-Dowgiałło Elżbieta, 437, ryc.: 8,31
 Mydel Rajmund, 312, 326, 356, 384, 426, 429, 430, 434

N.

Nachlik Elżbieta, 437
 Nadwodzka Zofia, 200, 241
 Nałkowski Wacław, 55, 83, 96, 99, 100, 101, 356, 370
 Napoleon I cesarz, 61
 Natanson-Leski Jan, 433
 Nawratilówna Elfryda zob. Trybowska Elfryda
 Nicolaus Cusanus (Nicolas Krebs), kardynał, 23, 33, 44
 Niebieszczkański Piotr, 330
 Niedziałkowska Ewa, 329, 330, ryc.: 10.6
 Niedźwiedź Tadeusz, 356, 426, 428, 429, 434
 Niemcówna Stanisława, 7, 67, 68, 72, 73, 81, 106, 112, 115, 129, 148, 167, 174, 176, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 240, 243, 244, 246, 249, 250, 251, 330, 331, 334, 341, 356, 359, 362, 372, 373, 417, 423, ryc.: 2.19, 2.20, 5.181, 5.196, 5.206, 5.207, 5.217, 10.1
 Niemirowski Mirosław, 426
 Nitsch Kazimierz, 220, 223, 261
 Nogaj Stanisław, 270, 271, 272
 Novák Zygmun, 189, 190
 Nowak Jan, 133, 135, 142, 145, 146, 152, 153, 154, 155, 157, 163, 220, 221, 223, 224, 252, 332, 433
 Nowak Julian Ignacy, 122, 123, ryc.: 5.8–5.9
 Nowakowski Marian, 427
 Nowakowski Stanisław, 8
 Nowicki Maksymilian, 87
 Nussbaum Wiktor zob. Ormicki Wiktor

O.

Oberhummer Eugen, 107
 Obrębska-Starkłowa Barbara, 324, 358, 361, 425, 428, 429, 431, 434, 435, 436, 437
 Obrębski Józef, 180, 181, 253, ryc.: 5.136
 Odlanicka-Poczobutt Anna, 186, 188, 190,
 Odlanicki-Poczobutt Michał, 186, 188, 189, 190
 Ofiarski Marcel, ryc.: 8.36
 Olechnowicz-Bobrowska Barbara, 434
 Olecki Zygmun, 356, 382, 383, 426, 428, 435, ryc.: 8.30
 Oleśnicki Zbigniew, kardynał, 14, 16, 17, 18
 Olędzki Jan Romuald, 437
 Olszewicz Bolesław, 8, 17, 23, 26, 30, 32, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 52, 58, 72, 79, 98, 99, 113, 223, 248, 290, 292, 299, 306, 356, 369, 380
 Olszewski Karol, 137, ryc.: 5.59
 Opalek Kazimierz, 53, 54
 Ordyński Paweł, 224

Orlicz Jadwiga, 172
Orlicz Michał, 172, 306
Orłowicz Mieczysław, 185, 205
Ormicka Maria Irena, 116, 151, 179, 220, 226, 240, 245, 251, 269, 271, 357, 290, 299, 301, 356, 380, 423, ryc.: 5.64a
Ormicki Wiktor, 7, 8, 83, 106, 116, 127, 133, 135, 154, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 162, 167, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 183, 190, 193, 194, 220, 221, 222, 224, 225, 227, 230, 234, 235, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 331, 340, 341, 346, 353, 356, 357, 359, 364, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 417, 419, 420, 423, 433, ryc.: 2.4, 5.21, 5.62, 5.63, 5.64, 5.64a, 5.65, 5.66, 5.67, 5.68, 5.106, 5.107, 5.108, 5.112, 5.113, 5.114, 5.115, 5.119, 5.120, 5.172, 5.208, 5.210. –5.212, 5.213, 6.11, 6.17, 6.18, 6.19
Ortelius Abraham, 45, 46, 348
Osowski Feliks, 241
Osóbka-Morawski Edward, 289
Ostapowicz Katarzyna, 431
Ostaszewska Katarzyna, 437
Ostrowski Wacław, 194,
Oszczypko Nestor, ryc.: 8.26
Ośróдка Leszek, 428

P, Q.

Pabisiak Zdzisław, ryc.: 1.25, 1.40
Pacewiczowa Zofia zob. Hołub-Pacewiczowa Zofia
Paćławska Kazimiera, 246
Paczyńska Irena, 258, 259, 263, 303
Paczyński Bronisław, 436
Padło Tomasz, 335
Pagacz-Moczarska Rita, 386
Pakuła Lech, 9, 435
Parczewski Władysław, 434
Partyka Józef, 428, ryc.: 10.6
Paszkowski Michał, 313, 326, 357, 385, 428, 431, 436
Paszyński Janusz, 435
Paweł (Paweł Apostoł, Paweł z Tarsu), święty, 75
Paweł II, papież, 34
Pawlak Waldemar, 436
Pawlicki Stefan, 98
Pawlik Witold, 148, 183, 222, 238, 375
Pawlik-Dobrowolski Jacek, 426, 435
Pawłusiński Robert, 430
Pawłowski Bogumił, 177, 221, 252, 357
Pawłowski Krzysztof, 49
Pawłowski Stanisław, 16, 24, 55, 59, 67, 82, 110, 221, 223, 224, 226, 307, 342, 356, 373, ryc.: 5.185c, 5.185d
Pencakowska Wanda, 436
Penck Albrecht, 97, 105, 162, 175
Perkowska Urszula, 8, 105, 106, 108, 111, 114, 131, 142, 147, 229, 240, 294, 299

- Petrus Alliacus (Pierre d'Ailli), kardynał, 26, 30
 Piasecka Janina, 8
 Piątkiewicz Bronisław, 129, 176, 231, 233, 234, 235, 236, 246, 290, 357
 Piccolomini Enea Silnio de zob. Pius II, papież,
 Piech Kazimierz, 107
 Pieczyk Hanna, 333
 Piekarski Kazimierz, 45
 Piela Tadeusz, 189
 Pieradzka Krystyna, 14
 Pieronek Tadeusz, biskup, 313, ryc.: 8.9, 8.12
 Pierzchała Henryk, 259,
 Piestrzyńska Elżbieta, 313,
 Pietkiewicz Stanisław, 11, 281, 290, 292, 297, 299, 301, 302, 306, 357, 379, 380, 420, 433
 Pietruski Stanisław Konstanty, 75
 Pietrygowa Zofia, 434
 Pietrzak Małgorzata, 429
 Pietsch Karol, 241
 Pigoń Stanisław, 261, 286
 Pilch Andrzej, 147
 Piłsudski Józef, 114, 116
 Piotrkowczyk Jędrzej, 51
 Piotrowicz Katarzyna, 387, 429
 Piotrowski Edmund, pseudonim zob. Romer Eugeniusz
 Pirckheimer Willibald, 39
 Pirożnik Iwan, 436
 Pius II, papież, 18, 19, 30, 32
 Pius IX, papież, 370
 Pius XII, papież, 260
 Piwowar Adam, 172
 Piwowoński Jan, 425
 Plaza Michał, 336
 Plinius Secundus Gaius (Pliniusz Starszy), 30, 49
 Pławicki Feliks, 87
 Płaziak Monika, 430
 Płonczyński Aleksander, ryc.: 2.10
 Pociask-Karteczka Joanna, 324, 357, 383, 427, 428, 429, 431
 Pokorny Jerzy, 301, 358, 427
 Pol Kornelia, 65
 Pol von Pollenburg Wincenty, 7, 9, 10, 16, 25, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 94, 98, 106, 140, 167, 177, 227, 228, 256, 319, 326, 331, 340, 341, 345, 353, 358, 365, 369, 370, 372, 373, 386, 387, 417, 418, 419, 423, ryc.: 2.1, 2.2, 2.3, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8, 2.12, 2.13, 2.15–2.16, 2.17, 2.18, 2.19, 2.20, 8.2, 8.22
 Polak Anzelm zob. Anzelm Polak
 Pollesch Konrad K., ryc.: 8.8, 8.9
 Polony Anna, 301
 Pomponiusz Mela (Titus Pomponius Mela), 28, 30, 33, 41
 Poniatowski Stanisław, 248

Ponikowski Antoni, 246
Potoniec Agata, 430
Poznański Stanisław, 261, 262, ryc.: 6.11, 6.12
Prawdzc-Leyman Krzysztof, 424
Prawelska-Skrzypek Grażyna, 358, 430, 436
Prędko Ryszard, 430, ryc.: 8.28
Prokop Krzysztof R., 60
Prokopowicz Mikołaj z Szadka, 34, 39
Prus-Wiśniowski Tadeusz, 425
Pruszcz Piotr Hiacynt, 41
Pruszyński Wirgil, 224
Przybylska Lucyna, 430
Ptaszycza-Jackowska Danuta, 185, 326, 348, 358, 429, 431
Ptolemeusz Klaudiusz, 17, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 41, 44, 49, 57, 349, 354, 367
Pukowska Maria, 333
Purkini Jan Ewangelista, 75
Putanowicz Józef Alojzy, ks., 53, 358
Quirini-Popławski Łukasz, 12

R.

Rabijówna Maria, 423
Raciborski Marian, 95, 177
Rackowski Walenty, 47
Radomski Marek, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165
Radwański Feliks, 56, 59, 368
Radzikowski Walery Eliaz, 75, 87
Radziszewski, 113
Ratajski Lech, 358
Ratzel Friedrich, 55
Rauziński Robert, 436
Rączkowski Wojciech, ryc.: 10.6
Rączkowska Zofia, ryc.: 10.6
Rederowa Danuta, 80
Rehanówna Maria, 241
Rehman Antoni, 7, 70, 86, 88, 96, 157, 177, 341, 358, 370, 417, 433
Reinfuss Roman, 193
Rewieńska Wanda, 157, 377
Ręgorowicz Ludwik, 99, 358
Ribbentrop Joachim von, 303
Richling Andrzej, 8, 113, 158, 290, 418, 435, 436
Richling Wiesława, 224, 241
Ritter Hubert, 189
Ritter Karl, 16, 55, 63, 67, 68, 69, 71, 79, 80, 81
Rogała Wojciech, 223
Rogalewski Olaf, 218, 435
Rogoziński Feliks, 249, 263

Romer Edmund, 185, 281, 295, 303
 Romer Eugeniusz, 7, 11, 16, 54, 55, 59, 67, 81, 83, 84, 94, 96, 97, 98, 109, 110, 113, 114, 146, 133, 134, 135, 136, 138, 145, 157, 160, 161, 162, 163, 170, 172, 176, 220, 224, 243, 280, 281, 286, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 332, 333, 341, 362, 370, 371, 372, 373, 374, 379, 380, 381, 387, 417, 420, 424, 433, 434, ryc.: 4.30, 4.32–4.33; 4.34–4.35, 5.180, 5.181, 5.207, 7.7, 7.10, 7.18, 7.19, 7.20
 Rospond Stanisław, 306
 Rostafiński Józef, 144
 Rostworowski Emanuel, 53
 Rostworowski Michał, 135
 Rotnicka Jadwiga, 435
 Rotter-Jarzębińska Katarzyna, ryc.: 8.28
 Rouppert Kazimierz, 137
 Rozembarski Mikołaj h. Jastrzębiec (Rosemberski, Rozemberski, Rosumberski, Mikołaj z Rozenberga), 36, 48
 Rozpędowska Ewelina, 431
 Rozwadowski Jan, 109
 Różański Adam Marian, 233, 234, 235, 263, 359
 Rózkowski Andrzej, 435
 Rudzki Maurycy Pius, 87, 95, 96, 103, 104, 359, 433
 Rühle Edward, 281, 379, 424
 Runge Jerzy, 428, 436
 Rusin Mikołaj, 48
 Rust Bernhard, 258
 Rybicki Paweł, 24
 Rydz Eugeniusz, ryc.: 8.2
 Ryzner Józef, 423
 Rzepa Zbigniew, 152

S.

Sadowski Mariusz, 246
 Sadowski Piotr, 430
 Sałszewicz Wawrzyniec Józef, 53, 359
 Sapalski Franciszek, 57
 Saramak Agnieszka, 431
 Sarna Tadeusz, ryc.:8.26
 Sarna Zygmunt, 261
 Sarnicki Jan, 167, 171, 221, 238, 359
 Sarnicki Stanisław, 23
 Sawicka Maria, 134, 135, 143, 375, ryc.: 5.185b
 Sawicki Ludomir, 7, 9, 10, 11, 67, 81, 84, 97, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 238, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 292, 315, 323, 331, 332, 333, 339, 340, 341, 342, 346, 347, 348, 352, 355, 356, 358, 359, 360, 362, 364, 371, 372, 373, 374, 375,

382, 417, 419, 423, 433, ryc.: 2.19, 4.23, 4.24, 4.25, 4.26, 4.27, 4.28, 4.36, 4.37, 4.39, 4.40, 4.43, 4.41–4.42, 5.1, 5.2, 5.3, 5.18, 5.19–5.20, 5.21, 5.24–5.25, 5.26, 5.27, 5.31, 5.32, 5.33, 5.34–5.35, 5.36–53.37, 5.38–5.39, 5.49, 5.50–5.51, 5.52–5.53, 5.54, 5.55, 5.56, 5.61, 5.118, 5.121, 5.123, 5.129, 5.130, 5.132, 5.133, 5.133a, 5.134, 5.135, 5.136, 5.137, 5.138, 5.139a, 5.174, 5.176.–5.177, 5.180, 5.185, 5.185a, 5.185b, 5.189, 5.190, 5.196, 5.199, 5.205, 10.2
Sawicki Ludwik, ryc.: 5.139a
Sawicz Jerzy, ryc.: 8.2, 8.7, 8.11, 8.12, 8.29, 8.30
Sawiczewski Florian, 74
Scharfenberg Maciej, 33
Schedel Hartmann, 34
Schmidt Stefan, 304
Schmuck Adam, 434
Schnayder Edward, 176, 360
Schreiber Heinrich (Grammateus Henricus), 35
Schuster A., 423
Schwarzenberg-Czerny Franciszek zob. Czerny-Schwarzenberg Franciszek
Semkowicz Władysław, 135, 136, 154, 155, 156, 157, 163, 164, 177, 220, 221, 222, 230, 232, 233, 234, 235, 249, 261, 281, 296, 360, 424, 433, ryc.: 5.36–5.37
Semkowiczowa Jadwiga, 261
Semkowiczówna Władysława, 220,
Semmoud Nora, ryc.: 8.28
Sepioł Janusz, ryc.: 8.18
Sieczka Maciej, 75
Siedlecki Michał, 135, 146, 155, 177, 220, 224, 249, 263, 373, 378, 433, ryc.: 5.185e
Siemieński Lucjan, 25
Siemiradzki Henryk, 25
Sikorski Władysław, 123, ryc.: 5.10
Simche Zdzisław, 7, 143, 148, 174, 179, 225, 243, 251, 252, 360, 379, 417, 424, ryc.: 5.110
Sinko Tadeusz, 17
Siwek Janusz, 313, 429
Siwek Joanna Paulina, 431
Siwek Józef, 333, 336
Skarbak Tadeusz, 386
Skarga Barbara, 359
Skarżanka Hanna, 359
Skiba Stefan, 12, 260, 312, 325, 360, 382, 383, 384, 428, 429, 430, 431, 432, 436, ryc.: 8.26, 8.28, 8.30, 8.31
Skowron Janina, 278
Skowrońska Janina, 300
Skrzyński Tadeusz, 67
Skrzywan Waclaw, 301
Skublicka Lilianna, 431
Skwirzyńska-Habrat Janina, ryc.: 8.36
Słabczyński Tadeusz, 48
Słabczyński Waclaw, 40, 48
Sławoj-Składkowski Felicjan, 200
Słomka Ewa, 431

- Słowicki Stanisław, 427
Słupik January, 333, 360
Smagacz Eugenia, 220
Smarzyński Piotr Jan, 282
Smoleńska Helena, 263, ryc.: 6.13f
Smoleński Jerzy, 7, 8, 10, 96, 99, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 123, 127, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 199, 201, 202, 211, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 274, 281, 292, 300, 306, 331, 332, 339, 340, 341, 342, 351, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 417, 419, 420, 423, 424, 433, ryc.: 2.4, 4.19, 4.20, 4.21, 4.22, 4.28, 4.38, 5.11, 5.28, 5.29, 5.40, 5.41, 5.52–5.53, 5.56, 5.57–5.58, 5.59, 5.60, 5.60a, 5.63, 5.80, 5.82.–5.83, 5.94, 5.101, 5.102, 5.104, 5.105, 5.117, 5.123, 5.127.–5.128, 5.142, 5.143, 5.151, 5.168, 5.171, 5.172, 5.176.–5.177, 5.180, 5.181, 5.185c, 5.185d, 5.185e, 5.185f, 5.190, 5.191, 5.200, 6.10a, b, 6.13a,b, 6.13.c,d, 6.13e, 6.14, 6.14a, 6.19
Smoleński Stanisław, biskup, 260, 263
Smolka Franciszek, 98
Smoluchowski Marian, 96
Sobala-Gwosdz Agnieszka, 431
Sobiecki Krzysztof, ryc.: 8,31
Socha Zofia, 333
Soczyńska Urszula, 435, 436
Soja Maria, 428, ryc.: 8.28, 10.6
Sokołowski Jerzy, 12, 313, ryc.: 5.185, 6.19, 8.17, 8.20, 8.23
Sokołowski Marian, 180
Sokołowski Stanisław, 251, 252
Solinus Caius Juliusz, 28, 41
Solon Jerzy, 437
Solski Ludwik, 25
Soljan Izabela, 8, 9, 10, 12, 15, 66, 76, 82, 327, 428, 432, 437
Sołowiej Daniela, 436
Sosnowski Oskar, 189
Sroka Stanisław Tadeusz, 111, 112, 171, 175, 176
Srokowski Stanisław, 7, 94, 98, 99, 149, 154, 155, 230, 233, 234, 235, 246, 292, 302, 306, 361, 376, 377, 417, 433, ryc.: 5.74–5.75
Stach Jan, 223, 224
Stachnik Łukasz, 336
Stachowicz Piotr, ryc.: 1.4
Stachowicz Teodor Baltazar, ryc.: 2.9, 5.12
Stachowska Krystyna, 80
Staniewicz Witold, ryc.: 5.185c
Stanisław II August Poniatowski, król Polski, 55, 60
Stanisław z Łowicza, 34
Stanisław ze Skalbmierza, 13
Stanisław ze Szczepanowa, święty, 60

- Stankiewicz Maria, 241
Stanoch Julian, 129, 148, 243, 361
Starkel Leszek, 356, 361, 435
Starkłowa Barbara zob. Obrębska-Starkłowa Barbara
Starowolski Szymon, 41, 50, 361, 368, ryc.: 1.37
Starzyński Stefan, 198
Stasiak Andrzej, 435
Staszewski Józef, 17, 37, 40, 52, 55, 58, 95, 96
Staszic Stanisław, 16, 54, 61, 106
Staśko Józef, 361, 425
Steczkowska Maria, 362
Steczkowski Jan Kanty, 62, 362, 369, 423
Stefański Antoni, 264,
Stein Bartłomiej (Barthel Stein, Bartolomeus Stenus), 35
Sternbach Leon senior, 133
Stieber Zdzisław, 193
Stobniczka zob. Jan ze Stobnicy
Stoksik Janina, 46
Stolarzewicz Leon, 424
Stolfa Edmund, 264
Stolfa Wanda zob. Leszczycka Wanda
Stołyhwo Eugenia, 259, 301
Stołyhwo Kazimierz, 296, 299, 301, 433
Stopka Krzysztof, 13, 27, 52, 53, 54, 60, 61, 62
Strabon, 28, 30, 41
Straszewicz Ludwik, 434
Strykowski Maciej, 49
Strzałka Adam, 46, 47
Strzałka Andrzej z Rudzy, 368
Strzelecka Bożena zob. Modelska-Strzelecka Bożena
Strzelecki Paweł, 106
Suchodolski Bogdan, 24, 51, 53, 54
Sulima Zbigniew, ryc.: 6.12a, 6.12b, 6.12c, 6.12d, 6.18a.
Szafer Władysław, 83, 118, 127, 131, 135, 137, 146, 163, 176, 186, 211, 220, 221, 249, 252, 273, 276, 281, 291, 296, 297, 298, 332, 362, 374, 378, 381, 434, ryc.: 5.59, 6.26
Szaflarski Józef, 7, 8, 148, 149, 153, 154, 172, 178, 179, 183, 220, 222, 226, 230, 241, 243, 244, 248, 249, 251, 252, 274, 275, 276, 277, 281, 289, 290, 292, 293, 295, 299, 301, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 332, 354, 362, 374, 377, 378, 379, 380, 381, 417, 424, 425, 433, ryc.: 5.72, 5.73, 6.28, 6.29, 6.30, 7.3b., 7.12
Szajnocha Karol, 75
Szajnocha Władysław, 131, 167, 249, 362, 423
Szaruga Alojzy, 288, 289
Szatkowski Henryk, 211
Szczerbińska Lucyna, 427
Szela Jakub, 68
Szelichowski Józef, 210, 216
Szewczuk Janusz, 427

Szmuc Rafał, 429
 Szpara Krzysztof, 431
 Szejn Jan, 181, ryc.: 5.136
 Szujski Józef, 62, 78, 88
 Szumański Teofil, 224
 Szumiec Maria A., 425
 Szydłowiecki Krzysztof, 30, 48
 Szymanowski Karol, 25
 Szymańska-Warszyńska Jadwiga zob. Warszyńska Jadwiga
 Szymański Stanisław, 267
 Szymon z Lipnicy, święty, 48
 Ślaczka Andrzej, ryc.: 8.26
 Śliwa Antoni, 425
 Ślusarczyk Janusz M., 96, 106
 Śniadecki Jan, 7, 10, 15, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 312, 317, 349, 353, 362, 368, 369, 417, 418, ryc.: 1.44, 1.45
 Świdorski Bogdan, 180
 Święchowicz Jolanta, 428
 Świętosławski Wojciech, 165, ryc.: 5.87
 Šabljič Oleg, 158, 166

T.

Taranowski Andrzej, 49
 Tarnowski Jan Amos, 30, 49
 Tarnowski Stanisław, 89
 Taszycki Witold, 301
 Tazbir Janusz, 48
 Thun Leon Leopold, 65, 66
 Tłałka Alicja, 324, 425, 434, 362
 Tobolski Kazimierz, 436
 Tokarski Julian, 200, 207, 297, 433, 434
 Tokarski Zbigniew, 196, 202
 Tołwiński Tadeusz, 189
 Tomasz z Akwinu, święty, 27
 Tondos Stanisław, ryc.: 1.9
 Traczewska-Białkowska Zofia, 46
 Trafas Kazimierz, 46, 311, 325, 326, 362, 383, 426, 429, 430, ryc.: 8.2
 Trepieńska Janina, 59, 63, 324, 362, 426, 428, 429, 430, 431, 435
 Treter Bogdan, 187, 191, ryc.: 5.146
 Troll Mateusz, 336, 386, 429
 Truskowski Lesław, 428
 Trybowska Elfryda, 149, 216, 282, 362
 Trybowski Czesław, 172, 282, 363
 Trzepak Piotr, 432
 Turmair Johannes (Aventinus), 35
 Turski Stanisław, 264
 Twardosz Robert, 324, 363, 428, 437

Twardowski Kazimierz, 108, 109
Tyczyńska Maria, 301, 309, 314, 363, 425
Tylkowski Wojciech, 50, 368, ryc.: 1.36
Tylman z Gameren (Tylman van Gameren, Tylman Gamerski), 14
Tynio Jan, ryc.: 8.36

U., V.

Udziela Seweryn, 83, 221, 224
Uhorczak Franciszek, 301, 305, 306, 307, 308, 363, 380
Ulanowski Bolesław, 98, 423
Ungler Florian, 33, 44, 45
Urban VIII, papież, 51
Urban Waclaw, 47
Ursel Irena, 424
Ustrnul Zbigniew, 324, 363, 428, 436
Ustupski Janusz, 430
Uziak Stanisław, 437
Vadian Joachim (von Watt), 36
Vasco da Gama zob. Gama Vasco da
Vespucci Amerigo, 31, 33, 42, 43
Vetulani Zygmunt, 180
Vidal de la Blache Paul, 146
Visoianu Constantin, ryc.: 5.60a

W.

Wachholz Szczesny, 203
Wächter Otto G., 258
Wakarelski Christo, 181, ryc.: 5.136
Wala Jędrzej (starszy), 75
Walczak Izabela, 336
Walczak Wojciech, 289, 290, 299, 300, 301, 306, 363, 380, 424, ryc.: 7.25
Walczewski Jacek, 435
Waldseemüller Martin (Latin, Hylacomylus Ilacomylus), 29, 33
Walewski Antoni, 76
Walezy Henryk zob. Henryk III Walezy, król Polski
Wapowski Bernard, 34, 42, 44, 45, 46, 47, 348, 351, 363, 368, ryc.: 1.31, 1.32
Warakomski Wojciech, 435, 436
Warszyńska Jadwiga, 9, 196, 218, 219, 311, 314, 302, 326, 363, 383, 425, 427, 434, 436, ryc.: 8.2
Warych-Juras Anna, 430
Wasilewski Tadeusz, 68
Wawrzyniec Korwin Nowotarski zob. Corvinus Laurentii Novoforensis
Wąsowicz Józef, 224, 292
Wątorski Mieczysław, ryc.: 6.8
Weigt Herkulan, 97, 249, 363, 371, 423
Werner Georg, 35
Werwicki Andrzej, 436
Węclawowicz Grzegorz, 437, ryc.: 8.2

- Węgliński Leon, 329
Węgrzynowicz Leopold, 249, 250
Widacki Wojciech Jacek, 7, 312, 326, 334, 364, 384, 418, 426, 428, 429, 431, 435, ryc.: 8.2
Wierczek Elżbieta, 364
Wierzynek Mikołaj, 48
Więclaw-Michniewska Joanna, 430
Wilczkiewicz-Kandefer Ewa, ryc.: 8.36
Wilgat Tadeusz, 168, 200, 202, 216, 251, 300, 364, 380, 434, 435, 436, ryc.: 5.154
Wilk Bernadeta, 62, 86
Wilk Waldemar, 295
Wilkońska Anna, 431
Wincenty Kadłubek, błog., 15
Winiarczyk-Rażniak Anna, 431
Winid Bogodar, 295, 300, 364, 380
Winid Walenty, 7, 149, 156, 176, 245, 248, 260, 261, 262, 264, 280, 364, 376, 377, 378, 379, 417, 420, 433, ryc.: 6.11
Winidowa Zofia, 280
Wiszniewski Michał, 65
Wiśniewska Jadwiga, 240
Wiśniewski Tadeusz, 181, ryc.: 5.136
Witkowska Helena, 242
Wład Joanna, 432
Władysław II Jagiełło, król Polski, 13, 14, 101, ryc.: 1.2
Władysław IV Waza, król Polski, 51, 124, ryc.: 5.12
Wnuk Włodzimierz, 269, 270, ryc.: 6.17
Wojciech z Brudzewa zob. Brudzewski Wojciech
Wojciechowska-Jamroga Krystyna, ryc.: 8.36
Wojciechowski Krzysztof, 437
Wojciechowski Stefan, 8, 36, 424
Wojtanowicz Józef, 437
Wojtycza Janusz, 282
Wojtyła Karol zob. Jan Paweł II, papież
Woldstedt Paul, 263
Wolnik Roman, 301, 383
Wołosowicz Stanisław, 180
Wójtowicz Mirosław, 430
Wójtowicz Stanisław, ryc.: 10.6
Woronko Barbara, ryc.: 8,31
Woś Alojzy, 435
Wrona Andrzej, 427
Wrona Jerzy, 427
Wróbel Stanisław, 435
Wrzosek Antoni, 7, 8, 142, 143, 148, 168, 172, 173, 176, 178, 179, 220, 226, 238, 241, 251, 252, 280, 281, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 326, 341, 342, 352, 354, 364, 378, 379, 382, 383, 417, 420, 424, 425, 426, 434, 435, ryc.: 5.93, 5.98, 5.103, 5.169, 5.188, 5.191, 5.192, 5.197, 6.31, 7.31, 7.34, 7.35, 7.36, 7.37
Wrzosek-Matłowa Justyna, 304, 305, ryc.: 7.30, 7.32

Wyka Kazimierz, 99
Wypych Agnieszka, 430
Wyrozumski Jerzy, 14, 21, 25
Wyrzykowski Jerzy, 436
Wyspiański Stanisław, 25
Wysz Piotr, biskup, 48
Wyżga Bartłomiej, 437
Wzorek Zbigniew, 194

Z., Ż.

Zabierowski Kazimierz, 434
Zaborek Dariusz, 301
Zaborowski Jan, 261, 262, ryc.: 6.11, 6.12
Zaborska Maria, ryc.: 5.71
Zaborski Bogdan, 7, 136, 142, 148, 153, 167, 168, 172, 173, 174, 176, 193, 219, 234, 238, 243, 244, 246, 249, 252, 253, 282, 292, 304, 307, 360, 364, 373, 375, 376, 417, 433, ryc.: 5.46, 5.69, 5.70, 5.71, 5.97, 5.103, 5.193
Zacharzewski Józef, 189
Zachwatowicz Jan, 194
Zajac Adam, ryc.: 8.26
Zajchowska Stanisława, 434
Zakrzewski Wincenty, 88, 89
Załucki Zenobiusz, 424
Załużski Andrzej Stanisław, 53
Zamoyski Jan, 51
Zapała Tomasz, 432
Zapałowicz Hugo, 95
Zaręba Alfred, 259, 276
Zaręba Józef, ryc.: 7.35
Zarębowa Maria, 259, 276
Zarychta Apoloniusz, 178, 364, 424, ryc.: 5.124
Zawadzki Władysław, 80, 81
Zawiejska Joanna, 431
Zawilińska Bernadetta, 432
Zawiliński Roman, 76
Zawirski Zygmunt, 256, 291, ryc.: 7.5–7.6, 7.8
Zawora Tadeusz, 426
Zbadyńska Elżbieta, ryc.: 8.34
Zborowski Andrzej, 326, 365, 428, 437, ryc.: 10.6
Zejszner Ludwik, 63, 67, 70, 71, 72, 74, 75, 365
Zemanek Alicja, 59, 88
Zembaty Jan, 423
Zemła Brunon, 426, 435
Ziaja Wiesław, 282, 325, 365, 383, 428, 430, 431, 432, 436
Ziejka Franciszek, 30, 48, 76, 130, 260, 313, 335, 385, 386, ryc.: 8.7, 8.9, 8.11, 8.18
Zieleniewski Ludwik, 75
Zieliński Adam, 216

Zielonacki Józefat, 76
Zierhoffer August, 83, 98, 145, 224, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 306, 380, 433, ryc.: 7.9, 7.10, 7.11, 7.12
Zięba Andrzej A., 154, 155
Ziętara Tadeusz, 425
Zipser Tadeusz, 434
Zörner Ernst, 257
Zuchewicz Witold, 63
Zwiercan Marian, 29
Zych Stanisław, 434, 435
Zygmunt I Stary, król Polski, 14, 38, 45, 48, 123, 345, 352, 354, 363, ryc.: 5.12
Zygmunt II August, król Polski, 46, 352
Żebrowski Teofil, 25, 62, 63, 74, 75, 86, 365, 369, 423, ryc.: 1.46, 1.47, 1.48
Żelazny Mirosław, 334, 336, 429
Żmuda Stefan, 365, 435
Żurawski Michał, 434
Żyła Marcin, 432
Żynda Stefan, 436

Sporządziła Alicja Marciniak-Nowak

